

Святослав СЕМЕНЮК

ІСТОРІЯ
УКРАЇНСЬКОГО
НАРОДУ

ЛУЖИЦЬКІ
СЕРБИ

Польща
ПОЛЯКИ

НІМЦІ

Доліч
Липськ
Рохлін
Бранібор
Мишин
Стовп'є
Будишин
Горлиця
Седліськ
Глогів
Сокольники
Воротислав
Поповичі
Дрезно
Русва
Суботка
Опілья
Золотий

ЧЕХИ

Чеська
Республіка
МОРАВ'ЯНИ

Німеччина

ДУЛІБИ

Главе
Бойковце
Вусов
Гродиськ
Хлум
Праховські Скелі
Клодськ
Либушин
Міхайловиці
Високе
Гостиніне
Городище
Безмін
Краковець
Прага
Любеч
Хрудім
Врацлав
Літомишль
Церква
Ратибор
Межисвече
Буковець
Святій Іван
Тетін
Конопище
Часлав
Зкам'яній Замок
Краковець
Лібом'я
Андрухов
Усталець
Княжа Гора
Пісок
Волин
Городище
Дуліби
Мужирічя
Зеліна

НІМЦІ

Австрія

Словацька

Поганськ
Мікулянці
Пешани
Лешани
Бистриця
Дивин
Преславль
Лель
Криж
Гал
Новоселиця
Лель
Хорватиці
Руст
Руський Замок
Велика Русь
Гонт
Бистриця
Дубляни
Комарно
Вишгород
Вац
Паннонські Холми
Острий Холм
Мала Русь
Гора
Хорвати
Васлав
Батяри
Руський Лан
Дол
Сдла
Орос
Білгород
Усатове
Тихани
Вітемирове
Лель
Ігрища
Блатноград
Оросло
П'ять Церков

Уго

Хорватія

ПІВДЕННІ
ХОРВАТИ

Боснія і
Герцеговина

БІЛІ ХОРВАТИ у VII - IX ст.

Святослав Семенюк

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Апріорі
Львів 2010

УДК 087,5 : 94 (477)

ББК Ш 9 : ТЗ (4Ук)

С 301

Семенюк С.

С 301 Історія українського народу. — Львів Апріорі, 2010 — 608 с.

ISBN 978-966-2154-14-6

Ця книга – перше в українській історіографії дослідження, яке присвячене навіть не стільки історії самої України, скільки глобальній історії українського етносу з моменту його зародження і до сучасності, загальним закономірностям розвитку українства, концепції Великої України як територіального та етнічного феномену світової історії, видатним діячам центральної та Східної Європи українського походження.

ББК Ш 9 : ТЗ (4Ук)

ISBN 978-966-2154-14-6

© С. Семенюк, 2010
© Апріорі, 2010

ПОТРЕБА ЕТНІЧНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНСТВА

Становлення української історичної науки відбулося в період, коли український етнос був поділений між різними державними утвореннями на теренах Центральної та Східної Європи, і цей факт вкрай негативно позначився на її рівні, оскільки через низку об'єктивних та суб'єктивних причин не були вироблені спільні критерії та концепції, в результаті чого увага науковців була зосереджена переважно на історичній долі українства лише в межах кількох губерній Російської імперії на її південному заході. Поза аналізом залишилися величезні масиви українських етнічних та історичних земель на заході та сході, що виключило можливість простежити еволюцію українства у просторі та часі не лише від II пол. IX ст., а й протягом усієї його історії.

Деякі історики з часом збагнули негатив такого підходу до української історії і, відновивши давню етнічну назву українства, намагалися змалювати не тільки його політичну, а й етнічну історію [Грушевський М. Історія України-Руси у 10 т. — Львів-Відень-Київ, 1898–1937; Аркас М. Історія України-Руси. — СПб., 1908], але навіть Грушевський був переконаний у тому, що основні історичні процеси відбувалися на українському сході, тому обмежився лише поверховим оглядом історії решти теренів проживання українців («Західня українська колонізація», «Польсько-українська етнографічна границя», «Пам'ять Руси над Віслою», «Закарпатська Русь», «Семигородщина», «Угорська Русь» у I та II томах, «Загальний погляд на суспільно-політичну еволюцію українських земель під литовським і польським режимом» у V томі своєї найбільш фундаментальної на той час історичної праці).

В. Гнатюк, С. Томашівський та І. Крип'якевич намагалися заповнити цю прогалину, але обмежилися лише нагромадженням фактичного матеріалу, не доступного широкому загалу, адже радянська історіографія панічно боялася концепції Великої України, тиражуючи незчисленні «Історії УРСР». Поступово відбулося зміщення акцентів з історії українців як етносу на обмежену в історичних рамках історію української державності. Поза історичним аналізом залишилися не тільки Холмщина, Надсяння, Лемківщина, Підляшшя, Пряшівщина, Марморощина, Добруджа, Лугош, Південна Буковина, Волоська Моравія, Берестейщина, Сувальщина, Гомельщина та Кубань, а й менш відомі широкому

загалу землі, колонізовані українцями на сході (Поволжя, Оренбурзькі степи, Даурія, Зелений Клин на Далекому Сході). Загалом уся ця територія значно переважає територію сучасної української держави, і проживає там не менше етнічних українців, ніж в самій Україні.

Отже нині ми маємо напівісторію, напівправду, а напівправда, як відомо, це те саме, що неправда.

Теза про негайну денационалізацію представників українського етносу в момент їх потрапляння в межі чужої державності, а отже, і відсутність будь-якого їх впливу на політичні, економічні та культурні процеси, у світлі сучасних досягнень генетики виглядає наївною та занадто спрощеною. Адже етнос характеризує не тільки мова, а й генетичний код, психологія та ментальність, а генетичні зміни відбуваються не миттєво, а протягом багатьох століть. В історії кількох сучасних європейських країн (Чехія, Італія, Польща, Угорщина, Словаччина) був момент, коли рідною мовою розмовляли лишень 5–10% населення, а ірландці та євреї взагалі її практично втратили, але генетично та ментально ці люди залишалися чехами, італійцями, поляками, угорцями та євреями, тому щойно змінилися історичні умови їх існування, як усе повернулося на круги своя.

Тож не слід спрощувати та примітивізувати й українську історію. Як Малоросія у складі Російської імперії значною мірою вплинула на її соціально-політичний розвиток, культуру і духовність, так і Мала Польща вплинула на Польське королівство, Угорська Русь — на Угорщину, Біла Хорватія — на Чехію, а Семигороддя — на Румунію.

Дослідження еволюції українського етносу за межами сучасної української держави необхідне не лише заради встановлення історичної правди, а й для усвідомлення надзвичайно складної діалектики розвитку українського народу, визначення його справжнього місця серед індоєвропейців та інших народів світу. Без цього ми не зможемо об'єктивно дослідити усі фази його розвитку, момент появи на історичній арені і перші століття існування, які мають надзвичайно важливе значення для відтворення алгоритму розвитку українства у часі та просторі не лише у минулому, а й у майбутньому. Вочевидь, вихідні координати для цього лежать поза межами сучасної України, на території якої відбулася (і ще відбувається) лише заключна фаза українського етногенезу. Ми вкотре переконуємося у тому, що історія — наука не так про минуле, як про майбутнє, а минуле їй потрібно тільки для того, щоб виявити основні реперні точки для побудови функції розвитку загалом і зрозуміти подальші фази розвитку не тільки українців, а й будь-якого іншого народу. З плином часу, в міру нагромадження фактичного матеріалу і визначення цих реперних точок, історія стане на рівень природничих наук — фізики, хімії, біології. Зрештою, їх також можна сприймати як історичні дисципліни, що вивчають історію розвитку матеріального світу протягом 15–20 мільярдів років, тим часом як історія охоплює стадію його суспільного розвитку протягом лише останніх 12 тис. років. Так само, як

на основі вивчення фізичної, хімічної та біологічної історії вчені виявляють і ставлять на службу людині певні закони та закономірності розвитку, так і на основі вивчення суспільної історії можна скласти алгоритми розвитку для кожного окремого етносу і людства загалом. Лише так можна отримати уявлення про його генетичний та інтелектуальний потенціал, час переходу через точки сингулярності та зміни фаз розвитку, час, який визначила природа на існування етносу, момент апогею у цьому розвитку та найбільш небезпечні періоди його існування. Якщо у фізиці, хімії та біології результати досліджень матеріалізуються у вигляді загальноновизнаних і доведених законів, рівнянь, схем та формул, то й в історичній науці не повинно існувати хаосу, коли кожен історик може на власний розсуд твердити бозна-що, як-от: предками українського народу є трипільці, арійці чи навіть хозари.

Таким чином, етнічна історія українського народу потрібна не тільки і не стільки для усунення білих плям у нашому минулому, а насамперед для усвідомлення сьогодення та вироблення прогнозів і рекомендацій на майбутнє. Історія самої України — лише верхівка того величезного айсберга, основна частина якого надійно прихована від сторонніх очей під водою і тільки етнічна історія українського народу може дати повну картину еволюції українства та усіх закономірностей його розвитку.

ГЛОБАЛЬНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ

Вкрай наївною та шкідливою є думка про те, що соціальний рівень існування матерії, в т. ч. етногенез людства, розвивається за абсолютно іншими законами, ніж решта рівнів.

Людство справді є новою якістю космічного масштабу, але як людина залежить від фізичних, хімічних та біологічних процесів, що відбуваються в її організмі, так і розвиток суспільства базується на фундаментальних законах, які набувають філософського значення і діють на усіх без винятку рівнях розвитку матерії, хоча на кожному з них проявляються по-різному, що утруднює їх сприйняття та розуміння.

Насправді, поява мислячої матерії є закономірним і навіть запрограмованим результатом її розвитку, і більшість дослідників, що займаються глобальними моделями існуючого Всесвіту, доходять висновку, що усе різноманіття зірок, планет і галактик, а також жива матерія з її неймовірною складністю розвинулися з примітивної плазмової хмари, що утворилася після Великого Вибуху. Вже тоді у певному наборі матеріальних частинок була закладена майбутня історія Всесвіту і людства, а після появи атома вже можна було спрогнозувати, що саме так, а не інакше виглядатиме мисляча людина [Шкловський, с. 30, 98].

Іншими словами, та надущільнена матеріальна крапля, з моменту вибуху якої почалося утворення частинок, атомів, хімічних елементів, зірок і галактик, вже являла собою своєрідний ген, у якому була закодована уся майбутня історія розвитку як самої природи, так і її мислячої складової [Там само, с. 30, 98, 101]. Інформацію, записану в цьому коді, можна називати геном, чіпом, програмою або матрицею, але найбільш близьким це поняття є до Бога. Людський розум протягом мільярдів років буде наближатися до його пізнання, але, вірогідно, ця програма побудована так, що момент пізнання абсолютної істини стане новим Великим Вибухом, і усе розпочнеться спочатку.

Глобальні закономірності розвитку, що діють на усіх без винятку рівнях існування матерії, у найбільш загальних рисах сформулював Гегель, і вже у теорії Великого Вибуху проявляється складна діалектика взаємодії протилежностей і протиріч, закон переходу кількісних змін у нову якість, взаємне заперечення і заперечення цього заперечення.

Своєю чергою, теорія відносності Айнштайна є яскравою ілюстрацією взаємодії Простору і Часу, а останні відкриття фізиків внесли багато нового в розуміння категорії симетрії та асиметрії, правого і лівого простору.

Водночас реально існуючий світ виявився набагато складнішим, ніж уявляли його Гегель та Айнштайн.

Так, діалектика Гегеля враховувала наявність лише двох фундаментальних і симетричних сил, які або взаємно відштовхуються (заперечують) одна від одної, або протистоять одна одній, утворюючи протиріччя, що, однак, виключає постійний рух у Часі та Просторі:

Нині учені виявили існування у Всесвіті чотирьох фундаментальних сил, які взаємодіють попарно, в результаті чого, власне, і виникає постійний рух та перехід з однієї якості в іншу [Григорьев В., Мякишев Г. Силы в природе. — М., 1969. — с. 406].

Свого часу Айнштайн абсолютно правильно зрозумів діалектику розвитку лише одного (вірогідно, правого) простору і того часу, що рухається у напрямі від минулого у майбутнє, а наприкінці свого життя збагнув, що його теорія відносності є лише однією з частин Всезагальної Відносності, справжню суть якої він так і не зміг пояснити ні собі, ні людству.

Існує подвійна — права і ліва кривизна Простору та Часу. Тому значної корекції вимагає не тільки теорія відносності Айнштайна, а й діалектика Гегеля. Найбільш близькою до істини є модель діалектичного протиріччя, яка допускає наявність двох пар діалектичних протилежностей, що асинхронно замкнуті одна на одну і еволюціонують від свого мінімуму до максимуму у правому просторі та від максимуму до мінімуму у лівому.

Іншими словами, Всесвіт розширюється і стискається одночасно, процеси творення відбуваються одночасно з процесами розкладу, причому у правому просторі провідну роль відіграють сили розпаду і розкладу, а у лівому — концентрації та стиснення. Ці два простори існують не окремо один від одного, а один в одному, тобто два виміри у них є спільними, третій існує лише у правому просторі, а четвертий — лише в лівому, тому кожен з них є 3-вимірним, але спостерігати обидва простори одночасно неможливо, для цього треба вийти за межі Всесвіту, тож спостерігати можна тільки один з них.

Г. Маргенау вважає, що простору і часу притаманна асиметричність, і тому в одному з них цілком можливий зворотній рух у часі. Оскільки схема побудови речовини у них є протилежною, то ці паралельні світи абсолютно не заважають один одному, і, за умови дотримання певних фізичних принципів, можна перейти так званим «тунелем» з правого простору у лівий, і навпаки. Такі досліді, на пропозицію Айнштайна, проводилися у США, але їх результат не відомий широкому загалу донині, проте раз у раз просочується інформація про зникнення

на якийсь час, а то й назавжди, в певних точках простору кораблів та літаків, а також оприлюднюються численні свідчення пілотів про НЛО, які несподівано з'являються і зникають невідомо куди.

Людство має усвідомити, що його основною проблемою є не завоювання космічного простору, не подорожі до далеких зірок, які триватимуть мільйони років і вже тому не матимуть жодного сенсу, а перехід з правого простору, який із величезною швидкістю у 290 тис. км/сек. (тобто практично із швидкістю світла) розширюється, у лівий, який з такою самою швидкістю стискається [Шкловский, с. 85]. Подібно до того як у нашій сонячній системі є «зона життя», відповідна зона існує і у Великому Всесвіті, а її радіус обмежується радіусом лівого простору. Іншими словами, життя є можливим лише одночасно в межах правого і лівого простору, і в момент, коли «зона життя» вийде за межі лівого простору, стануться незворотні катастрофічні зміни, які зроблять це життя абсолютно неможливим.

Йдеться не тільки про миттєвий розклад усього живого на окремі атоми, відстань між якими на завершальному етапі еволюції правого простору може сягати відстані між сучасними галактиками. Річ у тому, що формування людського мозку відбувалось в умовах так званої «гравітаційної сталої», тож її зміна бодай на тисячну частку відсотка призведе до незворотних процесів у функціонуванні мозку, людство просто збожеволіє і самоліквідується.

Не дивно, що страх перед Апокаліпсисом чи Аргамеддоном закладено в людську генетику, що підтверджує Біблія та філософські твори.

Не варто думати, що «кінець світу» — перспектива далекого майбутнього. Радіуси правого і лівого простору зближуються із величезною швидкістю, а оскільки життя з'явилося не при мінімальних, а при максимальних показниках радіусу правого простору і є своєрідним підсумком його еволюції, то перший удар буде завдано по розумній матерії. Ще К. Ціолковський говорив, що Земля є колискою людства, але залишатися вічно у цій колиці є вкрай небезпечно. Звичайне переміщення у правому просторі до центру радіуса, тобто втеча від точки Апокаліпсу, проблеми не вирішить, оскільки переміщуватися треба мало не з подвійною швидкістю світла, долаючи при цьому швидкість його природного розширення (переміщення зі швидкістю світла лише зафіксує нас у певній точці правого простору).

Ось чому порятунком може бути лише перехід (перетікання) розумної матерії із правого простору в лівий, який стискається і забезпечить людству вічність, але тільки до моменту сколапсування цієї розумної матерії у надшільну точку, подібну до тієї, з якої почала свій розвиток речовина у правому просторі.

Якби астрофізикам вдалося встановити радіус і кривизну не тільки правого простору ($R = 10/28$ см), а й лівого, обчислити момент їх повного симетричного накладання один на один, тоді б вдалося обчислити й момент, коли «сфера життя» почне виходити за межі лівого радіуса. Вірогідно, людству відведено не мільйони років розвитку у правому просторі, а максимум ще 28 століть, хоча цей

термін обчислено лише на базі закономірностей етнічної еволюції людства, за відсутності даних астрофізики (тобто, насправді час «Х» може настати у будь-який момент, а тому людям не варто випробовувати долю, а натомість виділяти на наукові дослідження максимально можливі ресурси).

Всесвіт, який одночасно розширюється і стискається, утворюється і зникає, живе і помирає, безумовно, перебуває поза межами здорового глузду, тому навіть такий геній, як Айнштайн, не зміг вивести формулу Всезагальної Відносності, яка була би чинною водночас і для правого, і для лівого простору. З точки зору «здорового глузду», ця формула мала би виглядати так:

$$(E^2 = M^2 C^4)^{-2}$$

Насправді, це лише самообман, звичайна гра розуму представника правого простору, який не може уявити процесів, що відбуваються у лівому просторі, бо тоді хід його думок мав би йти у цілком протилежному напрямі.

Ще жодному досліднику не вдалося описати будь-яку форму існування матерії чи процес з урахуванням одночасної дії усіх законів і категорій діалектики (форми і змісту, кількості і якості, старого і нового, явища та сутності, асиметрії простору і часу, руху та відносного спокою), хоча усе навколо побудовано саме за цією моделлю.

Людина також сконструйована за цією програмою розвитку. Життя не слід зводити лише до процесу обміну речовин. Так, наприклад, встановлено, що усе живе чомусь має тільки ліву асиметрію. Синтез білків відбувається завдяки молекулам ДНК та РНК, а ДНК являє собою подвійну спіраль також з лівою асиметрією. Адедін в ній взаємодіє з тиміном, а гуанін із цитозіном. Різні записи цього генетичного коду, власне, і означають різні форми прояву біологічної речовини [Дубинин, с. 46]. Усе живе базується також на тріаді речовина-енергія-інформація, причому енергія має подвійну спрямованість дії, тож ідеться фактично про гру у квартеті. В людському організмі енергія речовини представлена силами ентропії (хаосу та розпаду), а енергія інформації — силами антиентропії, організації та творення. Саме тому в організмі постійно відбуваються протилежні за своєю суттю реакції — окислення та відновлення, але остання у правому просторі завжди обмежена у часі (віком людини).

Як у атомі має бути певне число біт інформації і ні на один біт менше, так і в кожній життєздатній клітині має бути не менше 10 тис. біт. Якщо така умова не дотримується, то ця форма існування матерії неминуче загине [Варламов, с. 96].

В основі біологічної природи нашої свідомості також лежать організовані квантові системи на основі несилового імплікативного зв'язку процесів головного мозку [Цехмистро, с. 127, 167]. Будь-який прогрес та розвиток — це, насамперед, зростання антиентропійного стану [Югай, с. 6]. Протистояння ентропії та нагромадження інформації (інтелекту) є закономірністю, що характерна як для розвитку природи, так і суспільства [Урсул, с. 207].

Симетрія, яку ми спостерігаємо довкола, насправді є лише одним із моментів розвитку асиметрії, а розвиток усіх форм існування матерії забезпечує лише асиметрія. Якщо стабільність (відносна симетрія) — одна з головних умов існування цих форм, до якої вони постійно прагнуть, то закон їх розвитку — запрограмоване порушення гомеостазу [Дильман, с. 63–68]. Оскільки обидва процеси відбуваються одночасно, то цим і забезпечується, але лише на певний час, симетрія та відносна стабільність форм.

Подібні закономірності спостерігаються також і у функціонуванні нервової системи. Забезпечує їх, головним чином, взаємодія двох процесів — сумачії та гальмування, а сам нервовий імпульс є моментом деполаризації [Граффін, с. 238]. У людському мозку спостерігається явна асиметрія функцій правої та лівої півкуль. Права частина мозку управляє кінцівками лівої половини тіла, і навпаки [Холличер, с. 47]. Асиметрично та попарно пов'язані між собою також руки і ноги: ліва рука має однакову спрямованість дії з правою ногою, а ліва нога — з правою рукою. Будь-які порушення цієї закономірності призводять до порушень у функціонуванні головного мозку. Нині дослідники вже виявили залежність між лівим простором і майбутнім часом і правим простором і минулим часом [Брагіна, с. 149].

Існує чотири групи крові людини. Їх взаємодія є досить складною, що знаходить свій вияв у феномені резус-фактора, тобто фактора взаємної сумісності та несумісності.

Таким чином, буквально в усьому присутня діалектика протилежності та протиріччя. Не є винятком і процес антропогенезу, де розвиток відбувається на основі заперечення старої форми більш досконалою новою, а також расогенезу, де діалектика протилежностей буквально зображена на обличчях представників білої і чорної раси (відомо, що ці кольори навіть у фізичному спектрі є протилежними). Діалектика протиріччя та протилежності має місце також і в процесі етногенезу.

ЗАГАЛЬНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ЕТНОГЕНЕЗУ

На противагу грандіозним науковим відкриттям ХХ ст. у галузі фізики, хімії, біології та генетики, історія перетворилася з науки на жанр літературної творчості. У найкращому випадку видатні історики зосереджувалися на ретельному аналізі окремих фактів та процесів, що також необхідно і заслуговує на повагу. Однак, у науці існують методи не тільки аналізу, а й синтезу, на основі якого виникають нові знання та відкриття, що за своїм значенням можуть значно перевищувати фундаментальні праці аналітичного плану. Не секрет, що в українській історіографії катастрофічно бракує досліджень на основі синтезу наявних історичних фактів, не говорячи вже про праці з фундаментальної філософії історії українського народу. Ось чому автор цієї книги зробив спробу узагальнити історичні факти щодо минулого українського етносу в суворій відповідності як з основними закономірностями розвитку загалом, так і етногенезу людства зокрема.

Процес етногенезу — це один з найбільш грандіозних і глобальних моментів розвитку, який розділяє біологічний та соціальний рівні розвитку матерії, відрізняє її розумну складову від просто живої. Таких моментів в історії Всесвіту було лише два, і на їх підготовку Матриці (Всесвітньому Розуму) знадобилися мільярди років.

Першою, а отже, і найбільш фундаментальною формою суспільної свідомості була етнічна. Історія людства, власне, і починається з появою етнічної свідомості, яка являє собою системну якість, що включає у себе цілу гаму етнічних почуттів (у т. ч. патріотизм), систему поглядів, правил і норм, культуру і мистецтво, виробляє свій, характерний лише для цього етносу стереотип мислення, психологію і ментальність, цілу низку традицій та звичок і, безумовно, мову. Усвідомлення своєї належності до певного етносу в історії людства, особливо на початковому етапі, відіграло таку визначальну роль, що найбільшим покаранням для людини була тоді не фізична смерть, а вигнання з роду (на Русі таких людей називали ізгоями), коли, зневажена усіма, людина немовби переставала існувати не тільки для свого, ца й для усіх інших родів. Зневажливе ставлення до перекинчиків і так званих «мутантів» збереглося до наших днів, хоча історія внесла у ці поняття свої корективи і подібний збій етнічної

свідомості тепер дуже часто відбувається через певні історичні обставини, а не з вини окремої людини.

Найхарактернішою і чи не найпершою етнічною ознакою є мова, завдяки якій визначається приналежність людини до певного етносу. Однак, не все зводиться до мови, адже вона є найбільш зрозумілою, зовнішньою ознакою певного етносу, а уся етнічна інформація записана в геномі людини, ймовірно, й мовна теж (принаймні, від будови голосових зв'язок залежало становлення не тільки фонетики, а й морфології мови). Тут знову ж таки наявна діалектика взаємовідносин старого і нового, коли нове не відкидає і не знищує старе, а включає і підпорядковує собі (Биологическое и социальное в развитии человека. — М., 1977; Корнеев П. Современная философская антропология. — М., 1977. — С. 19; Григорьян. Философская антропология. — М., 1982. — С. 17). Ось чому в процесі дослідження етногенезу українського народу ми зосередимо свою увагу не тільки на проблемах його мови, інтелекту, духовності, культури і мистецтва, а й генетики (адже грузина, наприклад, у жодному разі неможливо сплутати з фіном), психології та ментальності, оскільки усе це разом складає один нерозривний комплекс.

Простежити на конкретних історичних фактах процес гено- і мовотворення усіх без виключення народів світу і зрозуміти, яке місце серед них займають українці, практично неможливо. Зрештою, у цьому немає потреби, оскільки його сценарій в кожній точці етногенезу є абсолютно ідентичним.

З огляду на те, що під час расогенезу утворилися чотири великі людські раси, кожна з яких, своєю чергою, розкололася на дві малі раси, то більше восьми точок етногенезу на планеті Земля бути не може. Оскільки нас насамперед цікавить етногенез українського народу, то достатньо простежити, як він розвивався у представників білої раси.

Біла раса на завершальному етапі расогенезу розкололася на середземноморську малу расу та балтійську. Точкою етногенезу середземноморців була Передня Азія, а точкою етногенезу балтійської малої раси, яку вчені називають архетипом, — територія сучасної Угорщини.

На район Подунав'я як на прабатьківщину усіх індоєвропейців вказували Шредер, Шерер, Парет, Мейер, Чайдл, Філіп. Дунайський тарденауз виділяв також Зотц [Zotz, s. 44; Schrader, s. 514; Filip та ін.]. Аналіз мов народів, які заселяють територію від Західної Європи до Тихого океану, свідчить про їх походження з одного центру, і лише регіон Угорщини є єдиною точкою на карті світу, де більшість з них межують між собою [Долуханов, с. 17]. Визнано також, що з усіх гематологічних зон у Європі найстабільнішою є Карпатська зона і саме тут концентрація групи крові «А», найбільш характерної для індоєвропейців, досягає свого максимуму [Данилова, с. 55 — 57].

Коли лінгвісти спробували локалізувати місцезнаходження у II тисячоліття до нашої ери протогерманців, протороманців, протобалтів і протослов'ян, то вийшло, що протослов'яни займали серед них центральне місце і містилися в

районі Середнього Подунав'я [Krahe, s. 5–21]. За висновками лінгвістів, так звані «карпатизми» присутні не тільки в усіх слов'янських мовах, а й в синтаксичних конструкціях та суфіксальних моделах фракійської, романської, іллірійської і навіть іранської мов [Карпатский сборник, 1976, с. 81].

Крім того, на думку археологів, саме з Дунайського регіону ідуть витоки усіх індоєвропейських археологічних культур, і отже, саме був центр, своєрідне ядро індоєвропейського етногенезу, тобто те, що вчені називають архетипом.

Щодо слов'ян, до яких належать українці, то на користь їх дунайської прабатьківщини свідчить найстародавніший з усіх культів, притаманний людському рівню свідомості, а саме — культ Роду. Встановлено, що у словен ритуальні городища цього культу є на Дунаї (Дивин, або Девін), у Польщі (Соботка, Радуня, Лиса Гора), але жодного з них немає в Україні, тобто територія України жодним чином не пов'язана з початковим етапом етногенезу слов'ян, а, отже, і українців [Рыбаков, с. 286–291].

Відповідь нашого першого літописця Нестора на запитання «Звідки пішла Руська земля?» не дає жодних підстав для подвійного тлумачення: «По давніх же часах сіли слов'яни на Дунаєві, де єсть нині Угорська земля і Болгарська. Од тих слов'ян розійшлися вони по Землі і прозвалися іменами своїми, — (од того), де сіли, на котрому місці» [Літопис Руський, с. 2].

Українські вчені під впливом росіян, які конче бажали бачити прабатьківщину слов'ян якщо не на Уралі, то, принаймні, якомога ближче до Росії, вкрай безвідповідально підійшли до висвітлення проблеми слов'янського архетипу, в результаті чого наш народ практично нічого не знає про найдавніший період своєї історії, який історики, відкинувши тисячоліття розвитку, починають аж з IX ст. — з моменту завоювання Рюриком новгородських слов'ян, а потім і князем Олегом киян. Прабатьківщину українського народу локалізують то у Подніпров'ї, куди поляни прийшли лише у VII ст., то в причорноморських степах, то в кращому випадку на Волині, виводять українство від іранських трипільців, арійців, хозар чи навіть єгиптян, аби тільки відірвати їх від свого справжнього коріння (моголи ми, змоголи!!!).

Щоб остаточно поставити крапку у цій дразливій, але надзвичайно важливій проблемі, власне, і призначений цей, переобтяжений фактами і зверненням до глобальних закономірностей розвитку природи і людства, вступ, який підводить до висновку, що 2, 3 чи більше архетипів у однієї мовної сім'ї бути просто не може, і якщо вже доведено, що переважна більшість індоєвропейців походить із регіону Середнього Подунав'я, то ані слов'яни, ані українці не можуть бути тут винятком.

Безумовно, як і усе на цьому світі, архетип без руху у часі та просторі існувати не може. Однак, ця точка етногенезу тому й називається архетипом, що вона є найбільш стабільною, її розвиток, а отже, і швидкість переміщення у порівнянні з навколишнім світом є надзвичайно повільними, і за 6 тис. років свого існування вона перемістилася лише на кілька сотень кілометрів з Подунав'я на

Волинь, де цей етногенез і завершився. Про Подніпров'я, Причорномор'я, і тим більше Урал та Азію не може бути навіть мови.

На жаль, наші знання про архетип, причому не тільки індоєвропейський, є вкрай обмеженими, адже сама природа подбала про те, щоб таїнство зародження і народження будь-якої форми було надійно приховане від стороннього ока. Власне, саме тому архетип є практично невловимий для археологів. Їх найбільшою помилкою є уявлення про те, що на карті Європи центр етногенезу має бути найбільш розвиненим у сенсі розвитку матеріальної культури, тимчасом як усе відбувається з точністю до навпаки.

Насправді ж, етноси та їх матеріальна культура у центрі етногенезу тільки зароджуються, а свого максимального розвитку досягають вже поза ядром етногенезу, на периферії. Так, наприклад, витоки усіх землеробських культур неоліту ідуть із Подунав'я та Потисся, але апогею свого розвитку вони досягли на Рейні й Трипіллі [Етногенез, 1999, с. 89].

Ось чому для багатьох вчених, насамперед археологів, архетип завжди був і ще довго буде своєрідною terra incognita, і лише завдяки виявленню глобальних закономірностей розвитку, про які мова йшла вище, можна у загальних рисах змалювати те, що насправді відбувається в центрі етноутворення.

У процесі етногенезу присутні як сили етнічного заперечення, так і синтезу. Завдяки феномену асинхронності розвитку у часі і просторі, спочатку провідним, тобто домінуючим, є розвиток через етнічне заперечення, своєрідну етногонію за типом глотогонії, а вже потім, на другій фазі розвитку, — через заперечення цього заперечення, тобто синтез вже існуючих етносів в один.

За аналогією з людським організмом, архетип можна порівняти із жіночим лоном, де протягом 9 місяців виношується нове життя, і в результаті кількісних змін, але за певною програмою, врешті-решт народжується нова форма і якість. Як і людський організм, архетип має свій чітко визначений етнічний потенціал і здатен «народити» 9 мовних сімей (8 центрів етногенезу, таким чином, здатні породити 72 мовних сімей, і тому в Біблії говориться, власне, про існування 72 «язицей»). На останньому, тобто наймолодшому етносі, етнічне заперечення себе вичерпує, і хоча існують усі зовнішні ознаки розколу навпіл, він, тим не менш, продовжує існувати як одне ціле, що є надзвичайно важливим для усвідомлення особливостей суто українського етногенезу. В майбутньому, по мірі розвитку археології і особливо генетики, вчені зможуть детально простежити за визріванням та народженням в архетипі кожної з 9 індоєвропейських мовних сімей. Однак, якщо продовжувати аналогію з людиною, то вже тепер є цілком очевидно, що та з них, яка народжується першою, першою має піти з цього світу, і навпаки [Чебоксаров, с. 48].

Безумовно, для етносу ці «9 місяців» перебування немовби у зародку мають масштаби століть і навіть тисячоліть. Це найбільш загадковий період їх історії, коли етнос ніби і є, а насправді на історичній арені його ще немає. Як вік людини визначають не з моменту зачаття, а з моменту народження, такий самий період

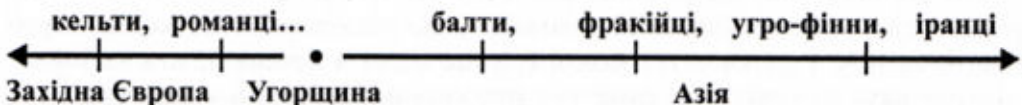
— від «зачаття» до «народження» — є у кожного етносу, в т. ч. українського. Визначити цей період можна лише завдяки надзвичайно ретельному аналізу не прямих, а опосередкованих даних.

Момент народження етносу з точки зору генетики є завершенням формування його власного генетичного коду, а з точки зору лінгвістики — завершенням процесу глотогонії, тобто руху від спільної до окремої мови. Певною мірою уявлення про це дає «теорія родословного дерева» Шлейхера, але вона не враховує факт подальшого руху етносу в просторі. Докладніше уявлення про етногенез може дати «теорія хвиль» Шмідта, суть якої краще визначає назва «теорія пульсара».

Ще наочнішою є схема поділу клітини, коли її ядро періодично розколюється на дві частини, і саме так виникають нові і нові клітини. У випадку архетипу цей процес є не хаотичним, а досить впорядкованим: після того, як одна мовна сім'я відколосалася від ядра і почала розвиватися на захід, через деякий час інша мовна сім'я залишає архетип і розвивається у протилежному напрямі — на схід. Тут виявляє себе не тільки діалектика протилежностей, поділ на західних і східних індоєвропейців, коли іранці розвиваються у протилежному напрямі від кельтів, угро-фіни — від романців, фракійці — від іллірійців, а балти від германців, а й феномен асиметрії у просторі та часі, коли західні індоєвропейці певний час розвиваються значно швидшими темпами від східних, але останні колонізують значно більшу територію земної кулі [Huesch, s. 32].

Тому кельти, наприклад, є старішими від германців (назви більшості великих річок Західної Європи — Одра, Сава, Драва, Раба, Сена — є саме кельтського, а не германського походження, а найстарішими з усіх індоєвропейських мов, які збереглися до наших днів, є гельська та уельська).

Своєю чергою іранці, про яких є відомості вже від IV тис. до н. е., виділилися з архетипу і є старшими від угро-фінів як мінімум на 1 тис. років, від фракійців на 2 тис. років, а від слов'ян мало не на 4 тис. років (найбільш давні назви річок Центральної та Східної Європи — Істр (Дунай), Прут, Борисфен, Тірас — є іранськими).

Останніми виділилися з індоєвропейського архетипу слов'яни (лінгвісти вважають, що це сталося у 700 р. до н. е. і з усіх індоєвропейців вони були останніми). Разом з тим, це саме та мовна сім'я, про яку не варто говорити «виділилася», оскільки вона, власне, і становила протоядро, від якого постійно відколювалися решта.

Безумовно, процеси етноутворення не припинилися після того, як в архетипі залишилися самі слов'яни, наука чітко констатує факт наявності східних

і західних слов'ян. Однак, остаточного розколу в середовищі слов'янства не сталося і донині слов'яни є однією мовною сім'єю.

Повне нерозуміння діалектики слов'янського етногенезу як невід'ємної складової частини загальноіндоєвропейського, те, що його архетип містився там, де й індоєвропейський, тобто на Дунаї, призвело до повного спотворення картини початкового періоду як слов'янської, так і української історії, нерозуміння закономірностей її розвитку, справжнього місця українського народу в сім'ї індоєвропейських та інших народів світу. В російській, а потім радянській історіографії панувала хибна тенденція виводити свій етнос з археологічних культур неоліту і навіть палеоліту саме тих територій, які вони займають нині.

Так, наприклад, виходячи з принципу «радянського патріотизму», Б. Рибаків ототожнив із слов'янами скіфів — орачів, які ще за часів Геродота жили у лісо-степовій зоні України. Щербаківський та Хвойко виводили сучасних українців з часів трипільської культури, не зважаючи на те, що і скіфи, і трипільці були не слов'янами, а іранцями, і цей факт вже давно доведено наукою.

Тривалий час слов'янську прабатьківщину шукали на території з виключно слов'янською гідронімікою, хоча на ранньому етапі свого етногенезу слов'яни мали перебувати на території з індоєвропейськими назвами, до яких, власне, і належить Істр — Дунай [Вопросы этногенеза, с. 80]. На думку Монгайта та Філіпа, цієї територією могла бути лише територія на півночі сучасної Угорщини та півдні Словаччини [Монгайт, с. 65; Filip, s. 242].

Таким чином, виходячи із загальних закономірностей етнічного розвитку, про які мова йшла вище, майже із стовідсотковою впевненістю можна твердити, що протослов'янською є Полгарська культура IV–III тисячоліття до н. е. Середнього Потисся, Східної Словаччини та Закарпаття, яка з плином часу розвинулася у Пілінську культуру [Етногенез, 1999, с. 77–86, 133]. Виділення у VII ст. до н. е. з її складу Куятицької культури слід вже розцінювати як факт остаточного розколу між слов'янами та балтами, або, іншими словами, — фактом народження слов'янства і зачаття українства.

Більш відсталої щодо рівня розвитку матеріальної культури у цьому регіоні просто немає (достатньо нагадати, що племена Куятицької культури навіть на поч. I тисячоліття нашої ери ще жили в печерах), тож цей факт підтверджує локалізацію саме тут індоєвропейського, а тепер вже суто слов'янського архетипу.

Мало хто з істориків бере до уваги той надзвичайно важливий факт, що слов'яни — наймолодша мовна сім'я в родині індоєвропейців. Дослідники етногенезу слов'ян, особливо лінгвісти, безумовно, знають про цей феномен, але не афішують його, напевне побоюючись, що у слов'янських народів виникне комплекс неповноцінності. Деякі нетолерантні західні теоретики дозволяють собі з цього приводу висловлювання на кшталт: «Коли ми вже винайшли колесо, ви ще лазили по деревах!».

Справді, етногенез слов'ян відстав у порівнянні, наприклад з іранцями та кельтами, — на 3 тис. років, фракійцями — на 1,5 тис. років, а германцями — як мінімум на 500, а можливо, й на 700 років.

Однак, мало хто бере тут до уваги діалектику асиметрії простору і часу, яка полягає у тому, що ця «відсталість» завжди була і є відносною, оскільки темпи розвитку молодих етносів, а тим більше наймолодшого, є феноменальними, значно швидшими, ніж у старих, і рано чи пізно вони не тільки наздоганяють їх, а й перевищують.

Етногенез слов'ян розпочався 28 століть тому, орієнтовно у 700 році до н. е, а на історичну арену вони вийшли ще пізніше. Тим не менш, темпи їх розвитку були такими високими, що за 2,8 тис. років вони у своєму розвитку пройшли шлях, на подолання якого англосакси витратили 3,3 тис. років, іранці — 6 тис. років, а індохети — аж 12 тис. років (!!!). Ще на поч. нашої ери вони, справді, якщо і не «лазили по деревах», то ще жили у печерах (ці факти підтверджують знахідки у Букових горах), але вже у ХХ ст., незважаючи на епоху війн і тоталітаризму, яка вкрай негативно позначалася на їх розвитку, очолили науково-технічний прогрес і вивели людство у Всесвіт. Нині є безліч доказів того, що ця мовна сім'я прогресує найбільш швидкими темпами і немовби запрограмована на майбутнє лідерство.

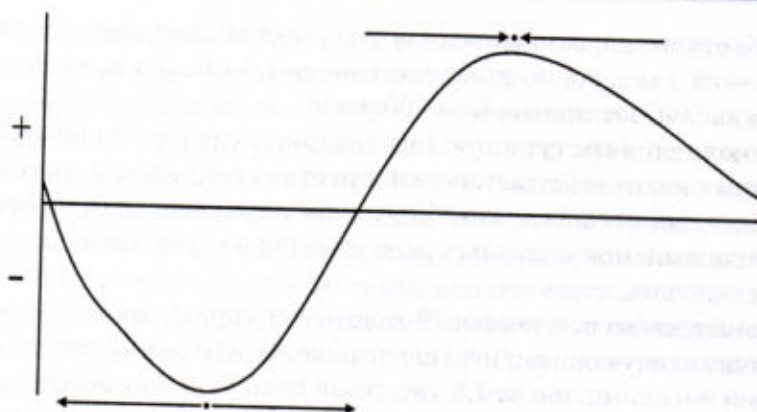
Врешті-решт, історія засвідчує подібну метаморфозу з германськими племенами, коли більш старші і розвинені романці вважали їх за варварів, а вже через деякий час саме ці «варвари» захопили історичне лідерство і утримують його донині. Вірогідно, що в майбутньому щось подібне станеться зі слов'янами, в т. ч. українцями.

Таким чином, етногенез слов'ян відбувся за тими самими фундаментальними законами розвитку, за якими ішов етногенез інших індоевропейських народів. Історія має належати до точних наук, тому усі історичні дослідження повинні проходити тест на їх відповідність закономірностям діалектичного розвитку. На наш погляд, їх можна сформулювати так:

I. Основні закономірності діалектичного розвитку є похідними від закону асиметричної єдності протилежностей, причому ця асиметрія стосується не тільки категорії кількості, якості, форми, суті та явища, а й категорії простору та часу.

II. Як і на попередніх етапах розвитку людства, зокрема, під час антропогенезу та расогенезу, на першому етапі етногенезу домінують сили етнічного заперечення, розвиток іде через взаємне відштовхування, виділення з архетипу, тимчасом як на другому етапі напрямок розвитку змінюється на протилежний, і домінують сили зближення та концентрації в одне ціле.

Яскравою ілюстрацією цієї закономірності є так зване Велике Переселення Народів, свідками якого стали візантійські та римські історики, що ретельно описали процес справжньої навали іранських народів на Центральну Європу, насамперед на Україну та Угорщину, не знаючи, що це була вже зворотна хвиля

повернення іранців на свою прабатьківщину після 4 тис. років перебування на сході. Подібні спроби повернення до точки розташування індоєвропейського архетипу історія зафіксувала також у кельтів, фракійців, романців, германців, але найбільше пощастило угро-фінам, які спромоглися асимілювати залишки слов'янського, а ще точніше — українського населення (Угорську Русь), і тепер ця колиска індоєвропейців називається Угорщиною (щоправда, її північна частина зветься Словаччиною).

III. Саме завдяки цій закономірності, ранні форми етнічного утворення (рід, плем'я, союз племен, народність, народ) є переважно моноетнічними, а більш пізні, коли відбувається зміна фаз розвитку (нація, супернація) — поліетнічними (типовим конгломератом абсолютно різних за своїм походженням етносів є американська та російська нації, і навіть в Японії, яка століттями була штучно ізольованою від усього світу, складовою японської нації є народність айно, антропологічні характеристики якої мають усі ознаки не монголоїдів, а індоєвропейців). Унікальну можливість зберігати свою моноетнічність при створенні нації мають лише ті етноси, які останніми виділилися з архетипу і є носіями своєрідного, більш стійкого генетичного коду).

IV. Ось чому під час першої фази етногенезу, за аналогією із сумісність-несумісністю різних груп крові, слід обов'язково враховувати феномен «резус-фактора», тобто етнічної несумісності народів з протилежними напрямками розвитку. Найбільш яскраво це виявляється у надзвичайно дражливій нині проблемі «Схід-Захід», і хоча цей етнічний розлом справляє враження тектонічного, але завжди слід пам'ятати, що це є тимчасовим явищем і при зміні фаз розвитку на протилежний ці резуси стають абсолютно сумісними (проблема полягає лише у тому, щоб правильно спрогнозувати дату зміни фаз розвитку, а до цього моменту надійно ізолюватися або постаратися знайти максимум спільних позитивних точок дотику).

V. Феномен асинхронності простору в процесі етногенезу проявляється у тому, що одна із сторін має потенціал до оволодіння значно більшим простором, ніж протилежна, а асинхронність у часі, своєю чергою, означає, що синхронно ці

протилежні етноси розвиватися ніколи не будуть: спочатку найшвидшими будуть темпи розвитку у сторони, яка володіє меншим простором і скоріше може дати собі раду з ним, але згодом усе змінюється з точністю до навпаки. Така закономірність проявляється і у взаємовідносинах «молодих» і «старих» етносів.

VI. Як і усе живе, етнос розвивається одночасно по 4 програмах — генетичній, інформаційній та енергетичній, яка має подвійну спрямованість дії (творення та руйнування за типом ентропії та антиентропії). Вони так тісно пов'язані між собою і створюють такі карколомні комбінації, що вичленити бодай одну з них і проаналізувати у стані константи практично неможливо.

Тим не менш, у загальних рисах зрозуміло, що генетична програма відповідає за генетичний код етносу, його антропологічні характеристики, психологію та ментальність, чисто фізичний (кількісний), або, за науковою термінологією, — демографічний потенціал, який поступово неминуче вичерпується (вчені вважають, що народом можна вважати лише ту етнічну спільноту, яка нараховує не менше 7 тис. осіб).

Генетичну програму розвитку тривалий час взагалі ніхто не брав до уваги (за винятком антропологів), але величезні успіхи біологічної науки відкривають широкі перспективи для історичної генетики, коли за допомогою генетичного аналізу, а не гіпотез і пам'яток матеріальної культури, можна буде із величезним ступенем ймовірності (99,9%) встановити належність кожної людини не тільки до свого роду, а й етносу загалом і простежити усі переміщення цього етносу протягом кількох тисячоліть по земній кулі, можливо, навіть з моменту його зародження в архетипі (щоправда, тут також можуть лишитися білі плями, оскільки у слов'ян певний час панував ритуал тілоспалення). Перші кроки в цьому напрямку вже зроблені, і, як впливає з досліджень харківських генетиків, найбільш близькими генетичними родичами українців є не росіяни, які, тим не менш, вперто нав'язуються нам у «брати», а хорвати і чехи. Вже тільки один цей фундаментальний науковий факт дозволяє нам зовсім іншим оком подивитися на свою ранню історію та повністю спростовує усю концепцію московської історіографії і безліч стереотипів, нав'язаних задля своєї власної користі нашим північним і, як тепер зрозуміло, далеко не рідним сусідом.

Енергетична, або економічна, програма відповідає за рівень матеріального забезпечення, причому тут може виявлятися як прогрес, так і регрес, коли вироблена енергія спрямовується не на розвиток суспільства, а на його деградацію та розвал. Це не обов'язково має бути хронічний стан руйнування та війн, спричинитися до цього може й неправильно вибрана модель розвитку, коли економіка починає працювати лише на невелику купку олігархів, перетворюючись на молох, який пожирає усе і вся і, врешті-решт, призводить до демографічної катастрофи.

Найбільш загадковою і найменше вивченою є інформаційна програма етногенезу, яка відповідає за інтелектуальний розвиток етносу, його духовність, мову, освіту, науку, культуру і мистецтво.

Тривалий час найголовнішою ознакою будь-якого етносу вважалася мова. Це справді так, і, за аналогією з генетичним кодом, її можна вважати своєрідним інтелектуальним кодом, який на суспільному рівні розвитку відіграє чільну роль і навіть підпорядковує собі генетичну програму. В наш час представником етносу вважають ту людину, яка насамперед володіє мовою цього етносу. Однак, тут також не варто перегинати палку і надто спрощувати проблему взаємовідносин біологічного та соціального. Адже природа людства є біосоціальною, і тому етнос є результатом розвитку як генетичної, так і інформаційної програм, своєрідного геноінтелектуального коду, тож виокремлювати одну його складову частину, ігноруючи при цьому іншу, не варто (згадаймо, що латинську мову, яка вже не має генетичних носіїв, називають мертвою). Тому найоптимальнішою умовою розвитку будь-якого етносу є ситуація, коли його мова повністю збігається з генетикою, і порушення цього правила неминуче призводить до його поступової деградації.

VII. Найбільш своєрідною і цікавою, однак, є програма розвитку останнього етносу, який формується в архетипі.

Він перебуває у стані зародку на всьому етапі еволюції архетипу і, таким чином, фактично є квінтесенцією, тобто ядром цього архетипу. У порівнянні з етнічними утвореннями, які вийшли з цього архетипу раніше, цей феномен породжує цілу низку як позитивних, так і негативних рис.

Головною особливістю є та, що його розвиток іде одночасно як на захід, так і на схід, тому лише слов'яни з-посеред індоєвропейців поділяються на західних та східних. З цього випливає низка проблем, найактуальнішою з яких є та, що західні слов'яни ментально є більш близькими до германців і романців, ніж до східних слов'ян, а тому слов'янство є менш згуртованим, що вкрай негативно позначається на його політичному розвитку.

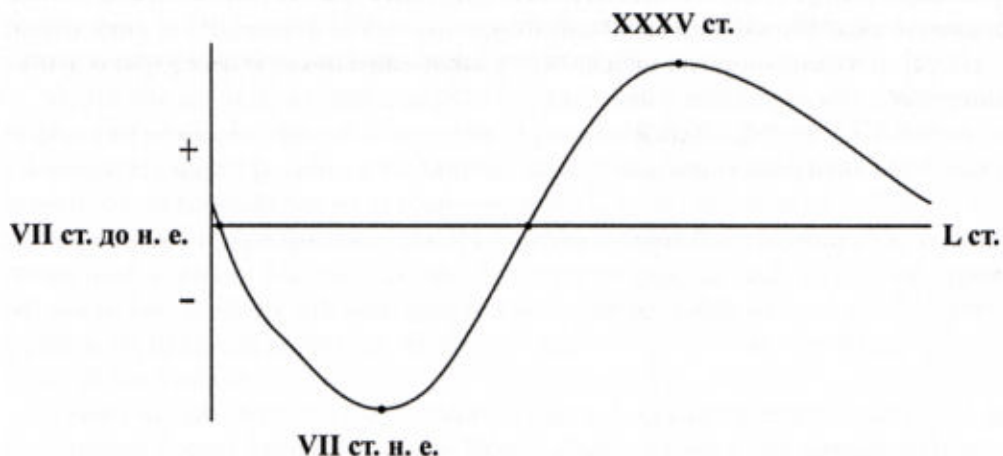
Крім того, сама природа наймолодшого етнічного утворення запрограмувала їх як основний генетичний матеріал для підживлення демографічних втрат старших за віком індоєвропейських етносів, генетичний потенціал яких поступово вичерпується. Не секрет, що поморські та полабські слов'яни, а також частина чехів стали складовою частиною німецької нації. Класичним прикладом цієї тези є факт інфільтрації в угро-фінське середовище в'ятичів, радимичів та новгородських слов'ян. Тривале перебування в ролі зародку в індоєвропейському архетипі спричинило те, що протослов'яни пройшли усі етапи формування іранських, германських, угро-фінських, фракійських та інших етносів, а тому в будь-якому індоєвропейському середовищі вони почуваються комфортно, і цей вроджений космополітизм створює надзвичайно сприятливий ґрунт для їх інфільтрації в іншомовне середовище, що ззовні виглядає мало не як асиміляція.

Разом з тим, особливо після переходу етногенезу у його позитивну стадію, значна кількість негативних рис цього етносу миттєво переростає у позитив.

Так, незважаючи на протилежні напрямки розвитку, слов'яни таки не розкололися на дві мовні сім'ї, а залишилися у цьому плані одним цілим. Тому не

варто поспішати з висновками і вважати слов'янський генетичний матеріал вже остаточно асимільованим німцями, австрійцями, угорцями, румунами, росіянами чи литовцями, натомість він є лише інфільтрованим в їхнє середовище, що в процесі формування супернацій надає йому усі шанси для перемоги саме слов'янського генотипу і, отже, слов'янської мови. Яскравим прикладом цього є, наприклад, процеси, які протягом останнього тисячоліття відбуваються в російському етнічному середовищі, яке за своєю генетикою хоча й залишається переважно тюрко-угро-фінським, але сприйняло слов'янську мову і поступово слов'янізується (щоправда, цей процес розтягнеться на сотні, якщо не на тисячі років і буде дорого коштувати слов'янській складовій (станом на 1926 рік співвідношення росіян та українців у СРСР стало практично рівним, і це призвело до такої потужної хвилі шаленого тюрко-угро-фінського шовінізму, що шляхом штучного голодомору та різноманітних етнічних чисток геном українства був скорочений мало не в 3 рази, і на його відновлення підуть сотні років)).

Якщо взяти за початок відліку час народження слов'янства у VII ст. до н. е. і визначити точку апогею епохи його розвитку через етнічне заперечення (умовного розколу слов'янства на західних і східних), яку лінгвісти датують VI–VII ст. нашої ери, то можна визначити алгоритм розвитку слов'янства і переконатися у тому, що апогеєм його розвитку буде XXXV ст., а по висхідній цей розвиток піде вже у XXI ст.

Варто згадати, що алгоритм етногенезу індоєвропейців замикається на алгоритм розвитку індохетів, і в експансії мусульманського світу в Європу ми маємо перші ознаки ще більш складної діалектики етногенезу білої раси (західні європейці нарешті починають усвідомлювати той факт, що через 20 років Бельгія, наприклад, вже може стати мусульманською країною і що політика стримування демографічного донорства ментально і духовно близьких їм слов'ян за «залізною завісою» виявилася не просто хибною, а і злочинною).

Однак, чи не найбільшим феноменом наймолодшого серед індоєвропейців етносу є навіть не генетичне, а інтелектуальне донорство. Більш тривале, порівняно з іншими етносами, перебування в архетипі призвело до того, що наймолодший етнос є, умовно кажучи, не 6–7-місячним, а найбільш ретельно випеченим, тобто 9 — місячним дитям природи, в результаті чого він має найвищі показники брахікефалії, а округлість голови, як відомо, дає більше місця для мозку, ніж у долікефалів. На високі показники брахікефалії у слов'ян вже давно звернули увагу і вітчизняні, й іноземні, наприклад Й. Денікер, вчені (Majer J., Kopernicki I. Charakterystyka fizyczna ludności galicyjskiej // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. — t. III. — 1879 — s. 28; Suk V. Antropologia Podkarpatskiej Rusi // Spisy wydawane przyrodoyeckon faculten Masarykovy Universitetu. — Brno, 1932. — s. 3 — 28; Волков Ф. Антропологические особенности украинского народа // Украинский народ в его прошлом и настоящем. — Пг., 1916. — С. 427–454), а, отже, слов'яни, в т. ч. українці, потенційно є надзвичайно талановитими людьми, що й доведе подальший виклад.

За аналогією зі стовбурною клітиною, наймолодший етнос у процесі етногенезу слід розглядати як стовбурний етнос, історична місія якого полягає у постійному генетичному та інтелектуальному підсиленні (чи навіть заміщенні) усіх інших етносів цього архетипу, що на останньому етапі їх розвитку може (якщо не завадить фактор випадковості) привести до перетворення усіх індоєвропейців на суперетнос з генетичними, інтелектуальними, ментальними і мовними ознаками наймолодшого етносу.

На усі ці закономірності слід зважати і при вивченні процесу українського етногенезу.

ЕТНОГЕНЕЗ УКРАЇНСТВА. ЗМІНИ ЕТНІЧНОЇ НАЗВИ УКРАЇНЦІВ ПРОТЯГОМ КІЛЬКОХ ТИСЯЧОЛІТЬ

З моменту зародження слов'ян у VII ст. до н. е. цілком сміливо можна заявляти і про зародження українства.

Оскільки до початку нової ери немає жодного натяку на виділення українців зі слов'янського архетипу, то ми констатуємо незаперечний факт, що протягом перших 7 століть свого існування українство перебувало в ембріональному стані і його практично неможливо відсепарувати від загальнослов'янської генетичної маси (хіба що згодом це вдасться зробити за допомогою спеціальних генетичних досліджень). Його етнічною назвою в цей період була загальна для усіх слов'ян назва — слов'яни, словени або склавіни.

В той час вони були представлені Куятицькою культурою, яку вчені локалізують на півночі сучасної Угорщини і прилеглих до неї регіонів Словаччини. На заході від цього регіону, в Берженах, аж до часу Маркоманських воєн, локалізуються германські племена (бер — німецька назва ведмеда). Не дивно, що з тих часів у мові українців збереглося чимало германізмів: наприклад, барліг, а також назви деяких рослин, зокрема бук; прикметно, що далі на схід це дерево називали тис, в німецькій мові такого слова немає, тобто на схід від гір Матра германські племена ніколи не жили, і це вже є суто слов'янська назва (в т. ч. і назва річки Тиса).

Таким чином, виходить так, що батьківщиною слов'янства і, разом з тим, прабатьківщиною українства були Букові гори, які українці згодом називали Бабиними. І нині ці гори є досить важкодоступними, хоча вони і розташовані на певній відстані від Карпатського хребта. Тут є безліч високих скель, прірв та печер, в яких можна було легко сховатися від ворога, а для кочових орд вони взагалі були недосяжними. Саме тут тривалий час містився слов'янський, а потім і український архетип.

Легідний мікроклімат і готові для мешкання печери сприяли тому, що навіть на початку нової ери тут не будували житла. Можливо, саме ця звичка до землі спричинила те, що традиційним житлом українців стала напівземлянка, а згодом

мазанка з глини. У кераміці переважали грубі безвухі форми з гребінчастим орнаментом і без використання гончарного круга [Filip, s. 30–34].

Порівняно з іншими регіонами, в сенсі матеріальної культури, Букові гори і гори Матра справді виглядають досить убого, тому від них відхрещуються національні археології навіть тих держав, на території яких вони розташовані.

Однак, як вже згадувалося вище, для архетипу такий стан речей є характерним, і тільки з часом темпи розвитку молодших етносів набувають обертів та починають випереджувати інших. Про значний потенціал представників Куятицької, а потім Пряшівської культури свідчить, наприклад, той факт, що на верхівках своїх важкодоступних гір вони будували грандіозні городища з каміння, на що були необхідні величезні трудові ресурси і затрати енергії, але не жили тут (хіба що переховувалися під час воєн), а використовували як ритуальні споруди (ось де виток типових давньоруських городищ, кам'яних сторожових веж, а потім і замків).

Саме тут, десь після VII ст. до н. е., з'явилася етнічна назва — слов'яни, причому є усі підстави вважати, що це була самоназва, оскільки саме тоді вони сформували власну мову і перестали розуміти своїх сусідів на заході, яких слов'яни (ті, що володіють словом) прозвали німцями (тобто німими, тими, що не володіють зрозумілою для них мовою).

Останні не залишилися в боргу: саме з германцями пов'язана поява другої етнічної назви, але вже суто українців — русини.

В 10 році до нашої ери римські джерела вперше згадують про загадкових осів (Osovie), яких десь на півночі від Середнього Дунаю підкорив римський консул Марк Візіній. Більш конкретні відомості подає про них Тацит (55–120 рр.) у своїй «Германії», і хоча він писав, що осі не є германцями, мало не до наших днів історики вважали їх якщо не германцями, то іллірійцями, аж поки у 1920 р. німецький історик Е. Ріттерлінг спростував цю хибну версію і неспростовно довів, що це могли бути тільки слов'яни, оскільки римляни потім використовували їх у боротьбі з германськими племенами (Ritterling). Ці осі жили на сході від германців, які концентрувалися в той час на заході сучасної Словаччини, тому германці й називали їх «остами», тобто «східним народом» або «східняками». У римлян «ости» трансформувалися в «осів», які, власне, й потрапили на сторінки історії.

Про «Карпатських Оросів» (Carpathes Oros) згадує К. Птоломея у своїй «Географії». Сполучення цих двох етнічних назв в одну є надзвичайно промовистим і свідчить про те, що це вже є не тільки загальна для цілого етносу, а конкретна назва одного з його найбільших племен, яка безпосередньо вказує на карпів як на давньоруське плем'я.

Усі подальші трансформації цієї назви переконують нас, що нею сучасники називали племена, які згодом почали називатися хорватами (карпи — Карпати — горвати — хорвати). Відомо, що саме карпи, а не фракійці витіснили римлян з Дакії, і, вражений їх військовим талантом, імператор Галерій у 312 р. оселив

частину цих карпів для захисту від германських племен в Паннонії, а інших осів — вздовж лівого берега Дунаю.

У V ст. на території Угорщини згадується народ «Rhos», таким чином, назва осів поступово трансформувалася як: осів — оросів — роси -русини — руси. Коли у 890 р. сюди прийшли угорці, то вони називали місцевих жителів оросами (орошами), і ця назва у них збереглася до наших днів.

Окремі випадки вживання етнічної назви «рос», «рус», «русин» ми маємо у V, VI, VIII ст., значно частіше у IX-X ст., а панівною вона стала з XI ст., а до того часу українців ще переважно знали під їх старою етнічною назвою «словени».

Так, у сер. VI ст., ще перед аварською навалюю, історик Йордан згадує «словенів, які живуть від Мурсіанського озера (Болотона) до Дністра» [Йордан. Гетика. — М., 1960. — С. 71–72, 90]. Оскільки присутність українців у VI ст. на Дністрі вже доведена, то завдяки цьому повідомленню можна вважати доведеним проживання українців у той час і біля Болотона. Не слід залишати поза увагою і свідчення Пріска Понійського, який у 448 р. відвідав десь на території Угорщини столицю гунів, яка називалася Бич. Хоча він і не вживає назв «словени» чи «русини», але слова, які він згадує у своєму описі (мед, тризна, жито, квас та ін.) є суто українськими, отже йдеться саме про українців [Сказання, с.40, 52; Бернштам, с. 165].

Останнім реліктом вживання нашої найстародавнішої етнічної назви «словени» в середовищі давньоруських племен є згадка на поч. XII ст. в літописі Нестора про «новгородських словен», які напевне принесли її сюди під час свого переселення з території Угорщини.

Протягом XI–XVIII ст. абсолютно панівною в середовищі українців була назва «руси» або «русини». Її чергова заміна відбулася у XIX ст. під тиском принизливих для нашої національної гідності обставин трансформації цієї назви у «малорусинів».

Не зважаючи на свідчення Нестора про те, що «А Словенский язык и Русский один есть...», «А первое быша Словени аще и Поляне звахуся», «Первое быша Словени, а ныне зовомая Русь» [Літопис Руський, с. 2–16, 68; ПСРЛ. Т. II. — М. 1962, с. 5–12], українська історіографія проігнорувала факт існування нашої найдавнішої етнічної назви словени і тому в історії українства від VII ст. до н. е. і мало не до 882 р. існує величезне провалля, а вимушена заміна етнічної назви «Русь» та «русин», яка сталася у XIX ст., на історичну «Україна» і «українець» фактично підвела українську історичну науку до краю прірви.

Вже передчуваючи щось дуже недобре для українства М. Аркас та М. Грушевський цілком свідомо назвали свої фундаментальні праці «Історія України-Руси» (це є одна з головних причин того, що в СРСР вони були заборонені), але, щоб закріпитися в умах пересічних українців, цей дуалізм у назві мав би проіснувати протягом життя як мінімум 2–3 поколінь. Однак, за лукавої і добре продуманої політики Москви, українські, а насамперед радянські, історики звели

усе наше минуле до спрощеної «Історії України» чи взагалі «Історії УРСР», і в результаті навіть у Галичині, де назва «русини» вживалася ще навіть у ХХ ст., у свідомості пересічних українців ці дві етнічні назви практично не поєднуються одна з одною.

Щодо мешканців Донецька чи Луганська, то під словом «руський» там вже давно розуміють не Україну та українців, а росіян і Росію, а щодо «русского языка», то ніхто навіть і гадки немає про те, що це історична назва саме української мови, а не російської.

Цей успішний досвід Москви і явну слабину у цьому питанні української історіографії та української інтелектуальної еліти, усвідомили і взяли на озброєння усі вороги, які працюють на знищення українства в сусідніх державах, насамперед у Словаччині, Сербії, Угорщині та Румунії. Особливого загострення проблема старої етнічної назви українського народу, яка утворилася з часів, коли Кара-мурза (Карамзін) нагло присвоїв Росії назву Русь, набула з моменту утворення незалежної української держави. У 1991 р. утворилася не тільки Україна, а й стався потужний вибух етнічного сепаратизму, спровокований «професорами» на кшталт Роберта Магочі, коли протягом 1–2 років відбувся світовий конгрес карпаторусів та міжнародний конгрес русинської мови, на якому було заявлено, що українці цих країн не належать до українського етносу, а становлять окрему від нього етнічну групу руснаків чи зовсім міфічних долинян. Чому Магочі не взяв для означення лемків Словаччини традиційну і задокументовану в багатьох джерелах історичну назву русинів або рутенів, а пристав на хutorянських руснаків, яку вживали хіба що в окремих поселеннях і то вже практично лише в наш час?

А тому, що одночасно з остаточним закріпленням за білими хорватами цієї назви русинами почали називати себе і поляни, волиняни, дуліби, дреговичі, сіверяни та усі інші руські племена (ця спільна для Карпатської, Київської і Галицької Русі назва протрималася аж до ХІХ ст.). Саме тоді наші перші інтелектуали в Києві поставили перед собою запитання: «Звідки єсть пошла земля Руськая?», було створено Літопис Руський, кодифіковано звичаєве руське право і написано «Руську Правду», з'явилися численні літературні твори давньоруською мовою, в т. ч. знамените «Слово о погибелі землі Руськой» та ін. Перший польський літопис Галла Аноніма в ХІ ст. згадує про «русинів, які повстали і вигнали поляків зі своїх укріплень та замків». Руські вулиці і безліч поселень з подібною назвою з'явилися в Любліні, Ряшеві, Львові і навіть у Вроцлаві, що свідчить про масовий перехід до цієї загальноетнічної назви не тільки в Карпатській Русі, а й на усьому величезному просторі від Одри до Новгороду. Від ХІ до ХV ст. це була не тільки одна спільна назва, а й суцільний етнічний масив. Не дивно, що саме цей період руської історії Магочі «пробігає» з найбільшим поспіхом (у його підручнику для дітей з 50 сторінок йому присвячено лише 6). Якби за Україною та українським народом залишилися стара назва Русь і русини, то чого вартувала б уся писанина Магочі?

Тут явно не обійшлося без координації відповідних дій з Москвою, оскільки абсолютноподібні процеси відбулися і в самій Україні, коли московська аген-тура намагалася і намагається реанімувати проблему малоросійства і переко-нати українців на сході нашої держави, що вони не є українцями, а «русским народом», замінити навіть на державному рівні українську мову російською, виховати нехить до усього українського, вдаючись при цьому навіть до методів політичного сепаратизму (згадаймо «з'їзди східних регіонів» у Северодонецьку 2004 та 2008 рр.).

Не можна не помітити, що наступ на українство відбувається по усіх фрон-тах одночасно, і це є особливо небезпечним, адже багато українці справді не пов'язують давню етнічну назву своїх предків з Україною, а таким, як Магочі та його московські колеги, це дає величезні можливості для різних маніпуляцій на історичну та етнічну тему. Тому автор цілком підтримує ініціативу голови Всесвітньої Федерації Лемків п. Володимира Ропецького звернутися до прези-дента України В. Ющенко та Верховної Ради з пропозицією повернути Україні її стару назву Русь, точніше, поєднати їх в одне ціле і ще як мінімум 100 років називати нашу державу не інакше як Україна-Русь.

На території Угорщини народилися не тільки наші старі етнічні назви, а й тривалий час, як мінімум до III ст., перебував давньоруський архетип, тобто точка, де формувалися і народжувалися усі давньоруські племена. Чи то за природних умов (діалектика розвитку вимагає, щоб архетип переміщувався у просторі та часі), чи то під тиском скіфів, сарматів та фракійців, але протягом III–V ст. архетип перемістився спочатку на Пряшівщину, потім на протилежний бік Карпат, в район Дунайця та Іголомлі, а ще пізніше — Волині.

Археологія цього періоду також засвідчує, що Пряшівська культура з терито-рії Словаччини та Угорщини поширилася на Прикарпаття і поступово трансфор-мувалася у культуру карпатських курганів і так звану Пшеворську [Етногенез, 1999, с. 228–263]. Ремісничий центр в Іголомлі виробляв до 25 тис. виробів на добу, отже, саме тут перебувала основна маса населення і на той час містився давньоруський архетип [Roszko, s. 47–54]. Оскільки кераміка прикарпатських городищ має аналоги лише в Україні, гідроніми і топоніми на схід від Вісли є руські, отже на території усього Прикарпаття жили тільки руські племена [Udolph I. Zum Stand der Diskussion um die Uvhelmat der Slawen // Beitwage zur Namen forschung — NF 14 — Heidelberg, 1979, s. 2–25; Natanson-Leski, s. 11–12; Rozsko, s. 33–37; Трубочев О. Названия рек Правобережной Украины. — М., 1968. — С. 264–288].

Археологи зафіксували концентрацію величезної кількості населення у га-лицькому Стільську, який тоді був більшим за Париж [Етногенез, 1999, с. 311]. Так тривало до IX–X ст., аж поки Костянтин Багрянородний не згадав про легендарних ледзян.

Богинею Роду у слов'ян була Лада, річка біля так званих Червенських городів також називалася Лада, тож хорвати, а за ними і сусідні народи, зокрема, маляри,

назвали цей регіон максимального скупчення населення Ладомерією. Це й були ті самі ладзяни, про яких в середині X ст. згадував Костянтин Багрянородний, щоправда, перекрутивши цю назву на ледзян.

Навколо них виникло стільки історичних легенд та різноманітних спекуляцій, у т. ч. і щодо їх належності до польських племен, що поза увагою опинився такий надзвичайно важливий факт: щороку ці ладзяни виготовляли і сплавляли рікою однодеревки до Константинополя (тобто, жили в басейні рік Чорного моря (верхів'я Дністра і Прута), і тому в жодному разі не могли бути поляками [Roszko, s. 373–379]. Це підтверджують і німецькі джерела, пишучи про країну Ладомерію на сході від Польщі як руську країну [Grabski A. Polska w opiniach obcych X-XIII w. Warsz., 1964. – s. 97]. Крім того, археологічні дослідження в Малополющі та території сучасного Лодзинського воєводства виявили величезну кількість пам'яток руської матеріальної культури X-XI ст., яка докорінним чином відрізняється від польської, тож немає жодних підстав говорити про поляків тих часів у Малополющі, не кажучи вже про Перемишль чи інше місце Галичини [Древняя Русь и славяне. — М., 1978. — с. 213–217].

Отже, в X–XI ст. еволюція слов'янського (і разом з ним давньоруського) архетипу з регіону Букових гір, Пряшівщини та Іголомлі завершилася тим, що він опинився на території Галичини (Стільсько) та Волині (Червенські городи). Таким чином, мали рацію і водночас глибоко помилялися прихильники теорії як Карпато-Дунайської прабатьківщини слов'янства (Шафарик, Трубачов, Ляпушкін, Півторак), так і Галицької-Волинської (Нідерле, Рибаків, Петров, Брайчевський). Вони розглядали цей процес поза діалектикою, у статистиці, а тому перші абсолютизували початкову стадію етногенезу, яка локалізувалася в Карпато-Дунайському регіоні, а другі — його завершальний етап, абстрагувавшись від попереднього понад тисячолітнього періоду [Етногенез, 1999, с. 264].

З усього цього випливають важливі висновки. Якщо завершальним етапом еволюції індоєвропейського архетипу було утворення слов'янства, то кінцевим результатом існування самого слов'янського архетипу було виникнення українства, генетичне ядро якого поза усяким сумнівом становлять білі хорвати (Велика Хорватія) і волиняни (Червенські міста). Іншими словами, саме український етнос є стовбурним етносом як слов'ян, так і індоєвропейців і тільки йому притаманний феномен розвитку як у східному, так і західному напрямках одночасно.

Якщо навіть тепер поділ українців на західних і східних заводять вчених і політологів у глухий кут, а у європейців ця «своєрідність» вже сприймається як «ненормальність» і викликає неприховане роздратування, то для XIX ст. такий стан речей був взагалі незрозумілим. Навіть такий досвідчений історик, як М. Грушевський, не зміг усвідомити природу цього феномену, відмовитися від стереотипу, що українці є східними слов'янами, а тому пішов найлегшим шляхом і відмовив білим хорватам у їх належності до давньоруських племен, хоча у відповідних розділах своєї фундаментальної «Історії України-Руси», про

які вже йшла мова вище, навів численні факти присутності русинів не тільки в Польщі, а й у Словаччині на р. Ваг, Семигородщині та Угорській Русі.

Проти такого трактування української історії виступили деякі вчені Західної України на чолі із С. Томашівським. Аргументи Томашівського базувалися на результатах вивчення історії Угорської Русі (праці: «Шкільництво на Угорщині і русини», «Етнографічна карта Угорської Русі», «Угорська Русь» та ін.). Справа дійшла навіть до конфлікту між С. Томашівським та М. Грушевським, в якому, безумовно, були й елементи особистого протистояння, але в основі все ж таки лежав науковий конфлікт. На думку Томашівського, Грушевський допустив наукове недбальство: зафіксувавши факт проживання русинів на Семигородщині, Угорщині та в Словаччині аж до річки Ваг, покинув цю тему напризволяще, більше того, щоб виправдати це недбальство, всупереч Нестору пішов на історичну фальсифікацію, заявивши на цілий світ, що білі хорвати не є русинами і були включені до переліку руських племен помилково. В результаті, його нібито фундаментальна «Історія України-Руси» майже проігнорувала двотисячолітню історію Західної Русі, тобто сказала українцям лише половину правди. І ми донині майже нічого не знаємо про історію нашого етносу до часів Аскольда і Діра, не розуміємо, чому усі основні процеси, на думку істориків, відбувалися нібито над Дніпром, а натомість епіцентром українства і українського духу чомусь є не схід, а український захід.

Саме це наукове, політичне, певною мірою і релігійне (М. Грушевський належав до православної конфесії) протистояння врешті-решт призвело до розколу в НТШ, і М. Грушевський залишив Львів та виїхав до Києва. Той факт, що в часи I Світової війни він став на бік царської Росії, а пізніше обрав місцем свого проживання і наукової діяльності сталінський СРСР, хоча мав можливість залишитися на Заході, свідчить про щось більше, ніж його менталітет, і підказує нам, чому, вже обраний президентом, він так і не став справжнім Президентом України.

На жаль, це протистояння двох видатних особистостей не привело до жодних позитивних наслідків для української історичної науки, оскільки після утворення УРСР ці проблеми були забуті, дослідженням Західної Русі після С. Томашівського та І. Крип'якевича майже ніхто не займався, причому не тому, що ця територія була поділена між багатьма державами і тому є надзвичайно важкою для вивчення, а тому що в Україні ця тема була і донині є своєрідним табу через позицію Москви та інших наших сусідів, які не бажають реконструкції історії Великої України (Москва, наприклад, в очах усього світу може втратити реноме домінуючого чинника в історії Східної і Центральної Європи).

Насправді і в часи М. Грушевського вже було достатньо фактичного матеріалу, який буде висвітлено нижче, щоб дослідити еволюцію західного вектору розвитку українства і остаточно поставити крапку щодо давньоруського походження племен білих хорватів, а після відкриття та дослідження Празько-

Корчаківської, або Празько-Зарубинецької, культури будь-який інший погляд на цю проблему є не тільки архаїчним, а просто антинауковим.

Археологи відзначають дивовижну ідентичність пам'яток цієї матеріальної культури VII-IX ст. на усьому величезному просторі від Влтави до Дніпра і від Дунаю до середньої течії Вісли. Під житло тут використовувалися типові руські напівземлянки з вогнищем в кутку, однаковий ліпний посуд, предмети вжитку та ремесла, тобто усе свідчить про те, що ця культура належала одному етносу (поселення Рипнів, Корчаки, Тетерівка, Зелений Гай, Злотники, Мацькувка, Нова Гута, Бжезно, Беховіце, Прага) [Русанова И. О ранней дате памятников Пражского типа // Древняя Русь и славяне. — М., 1978. — С. 139–142].

Як показали дослідження, корені цієї культури сягають Пряшівської культури перших століть нашої ери, яка локалізувалася у північно-східній Словаччині, а потім перемістилася на територію Прикарпаття [Zeman J., с. 41; Русанова. 1976, с. 199]. Іншими словами, вихідною точкою великого розселення давньоруських племен не тільки на схід, а й на захід була територія Словаччини і Прикарпаття, де, власне, і містився в той час давньоруський архетип [Етногенез, 1999, с. 294].

Таким чином, карта поширення Пряшівсько-Корчаківсько-Зарубинецької культури є водночас найповнішою картою розселення давньоруських племен протягом VII–IX ст. Тоді ця територія включала на теренах Польщі не тільки Лемківщину, Надсяння, Холмщину і Підляшшя, а й усю східну частину сучасного Мазовша, Малу Польщу і Сілезію. В Словаччині це була не тільки територія сучасної Пряшівщини, а мало не уся ця країна, за винятком її найбільш західного регіону, де тоді проживали моравяни (чехи). В Моравії — так звана Волоська Моравія і Опавська Сілезія. В Чехії — уся південна та північно-східна частина Богемії. В Румунії — Семигороддя, Молдова і навіть Волощина, хоча слід мати на увазі, що пам'ятки Празької культури (Костиш, Ботошани, Іпотешт, Кіндешт, Чурел) тут мали своєрідний характер, тому деякі дослідники навіть виділяють їх в окрему культуру, але жодного сумніву в її давньоруському походженні немає [Етногенез, 1999, с. 291].

В Угорщині це була не лише та Угорська Русь, яка традиційно локалізується над Тисою, а й усе Середнє Подунав'я, причому і його лівобережна частина в районі Вишгорода і Комарна, і частково територія Паннонії — трикутник, який утворюється Тисою в місці її впадіння в Дунай з центром в Орошхазі, а також увесь гірський масив від Вишгорода до Тисафюрета на півночі Угорщини, включно із Буковими горами, звідки, власне, і «пішла земля Руська».

Таким чином, є підстави говорити не тільки про Угорську Русь, а й про Русь польську, чеську та румунську, хоча остання протягом майже усієї своєї історії (державна з такою назвою з'явилася лише у XIX ст.), як, до речі, і Словаччина, також входила у поняття Угорська Русь.

Безумовно, найбільшим давньоруським племенем, яке займало мало не усю цю землю на території сучасної Чехії, Словаччини, Польщі, Угорщини і

частково Румунії, були білі хорвати, і недаремно усі дослідники концентрують свою увагу саме на них [Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона. — Т. XXX. — СПб., 1890–1907. — С. 287].

Однак, до західних українців належать не тільки білі хорвати, а й дуліби, бужани і частково ті волиняни, що у X ст. мали свій центр в районі Червенських городів і заселяли тоді усю територію від Вісли до Волині. Іншими словами, генетичне ядро українства становлять саме волиняни, оскільки з усіх племен, які склали основу українського народу, лише вони розвивалися одночасно на захід і схід, тобто мають найбільший генетичний потенціал і усі ознаки етнічного стовбура нашої нації.

Автор не зводить поняття «українство» до поняття «український народ». Український народ є лише завершальним етапом розвитку українства, тобто верхівкою айсбергу, своєрідним стовбуром усього генетичного дерева українства. Однак, генетичне дерево не слід сприймати лише як стовбур з верхівкою, оскільки тоді картина не зовсім повною і далекою від естетики. В усій своїй красі це генетичне дерево постане лише тоді, коли ми зрозуміємо складну діалектику його розвитку, побачимо, як і коли у цього стовбура з'явилися відгалуження, і отримаємо його найбільш повний, загальний вид, а не лише окремі частини.

Ось чому поняття Давня Русь має включати в себе не лише поняття Київська Русь, а й Новгородська, Польська, Чеська, Угорська Русь, і, відповідно, український (руський) етнос не повинен зводитися лише до полян, сіверян, деревлян, волинян, уличів та тиверців, а має охоплювати увесь спектр давньоруських племен, включно із білими хорватами, дулібами, бужанами, в'ятичами, радимичами та новгородськими слов'янами. Якщо ми це не усвідомимо і зосередимося лише на одному відгалуженні на сході, то у нас не тільки заберуть назву усього етнічного дерева, а й підріжуть стовбур мало не до самого пня і на цьому пні влаштують дикі азійські танці, як це практикували монголи над тілами наших закатованих предків у XIII ст.

Безумовно, ті українці Польщі, Угорщини, Словаччини, Чехії, Румунії та Росії, які на протязі багатьох століть були асимільовані вже не входять у сучасне поняття «український народ». Але, разом з тим, вони є невід'ємною складовою частиною такого поняття, як «українська (давньоруська) народність», а, отже, і українства загалом, тим більше, що ті з них, які проживали на території Холмщини, Надсяння, Підляшшя, Лемківщини, Пряшівщини, Марморощини, Лугоша, Буковини та Добруджи пройшли усі етапи етногенезу і все ж таки трансформувалися в українців. Сучасні греки не є стародавніми греками I тисячоліття до н. е., але вони не відмовляються від своєї історії, в т. ч. від полісів, що були розкидані по усьому Середземномор'ю та Причорномор'ю. Італійці також не є тими римлянами, які володіли мало не цілою Західною і Центральною Європою, але й вони не відмовляються від історії Стародавнього Риму в кордонах провінцій II ст.

Постає запитання: то чому ми маємо відмовлятися від історії Давньої Русі в межах тих її етнічних кордонів, які вона мала у V–X ст.? В цьому дослідженні ми не будемо переповідати історію українського етносу на території сучасної України, так як вона є вже більш — менш достатньо вивченою, а звернемо основну увагу на мало кому відоме минуле українських історико — етнічних земель в Польщі, Чехії, Словаччині, Угорщині, Румунії та Росії і на основі цього визначимо основні закономірності діалектичного розвитку українства в цілому та його перспективи в майбутньому.

ІСТОРІЯ УГОРСЬКОЇ РУСІ. БІЛА ХОРВАТІЯ.

Як вже ми наголошували вище, поняття «Угорська Русь» охоплює не тільки Угорщину, а й Словаччину і більшу частину території сучасної Румунії.

З моменту свого народження (зародження) і майже до наших днів українство було постійно присутнім не в Україні, а лише на тій землі, де «По довгих же часах сіли Словени по Дунаєві, де єсть нині Угорська земля і Болгарська», причому, слід пам'ятати, що Болгарська земля протягом IX-XI ст. містилася не тільки на півдні, як це думають не тільки пересічні українці, а й деякі історики, а поруч Закарпаття, на Тисі, де донині існує містечко Полгар (Болгар) і де був епіцентр Полгарської культури, про яку мова йшла вище.

Серед незайманого лісу площею 20 тис. га, в Букових горах, біля гори Балван і штучного озера з водограєм, в містечку Ліллафюред на півночі Угорщини стоїть казковий палац, куди приїждять тисячі угорців, яких вабить сюди мальовнича природа, м'який клімат та величезна кількість пам'яток минулого, в т. ч. археологічних, які, щоправда, зосереджені не тут, а в музеях сусіднього Мішкольця і Ягера (Егера). Однак, ніхто з них не підозрює (на цьому в Угорщині не наголошується), що Ліллафюред міститься мало не у самому центрі того регіону, де зародилися не тільки слов'яни, а й русини, звідки, за Нестором, власне, і «пішла земля Руська».

Оскільки у русинів довший час панував обряд тілоспалення, то зробити порівняльно-генетичний аналіз на базі поховань поки що неможливо. Однак, Лілла — це перекручене угорцями ім'я давньоруської богині Лели, а що культ Лади і Лели існував від часів матриархату (ще дотепер українські жінки у важких ситуаціях, вигукуючи «Ой леле!», кличуть цю богиню на допомогу), то є підстави вважати Леллафюред найдавнішим навіть не руським, а праруським, тобто словенським поселенням і датувати момент його виникнення часом до нашої ери, коли українство (русинство) перебувало тут ще у зародку.

Інші тутешні топоніми походять вже з часів патріархату, в т. ч. гора Балван, яка розташована біля Банкута і яка могла бути ритуальним центром давніх українців в часи нашої ери.

Наш фольклор, причому не тільки «світлий», пов'язаний з культом хоронительок роду (Лади і Лели), а й «темний» (Баба Яга, Кукамора, Балван) виник саме

тут, на прабатьківщині русинства, в Угорщині, і, напевно, тому місцеві русини називали ці суворі для проживання гори не Буковими, а Бабиними.

Прабатьківщиною українства могли бути лише гори, а саме карпатський регіон, оскільки народна фантазія не могла породити в полях і степах України таких героїв нашого фольклору, як Святогор, Вернигора, Копайгора, коня, що одним стрибком долав відстань від Букових гір до Високих Татр (навіть у ХХ ст. чеський письменник Ольбрахт чув тут, як «вечорами жінки розповідали на страх і радість своїм дітям про Бабу Ягу, повітруль, про хатки на курячих ніжках та про коня Татоша, який одним стрибком долав відстань від Букових гір до Високих Татр»).

Саме тут, у надзвичайно красивих печерах Букових гір, Агттелека і Словаччини, з'явилися чарівні українські казки і легенди про «підземні царства», величезні скарби та злих духів, які їх стережуть, адже ні в Україні, ні в Польщі таких прекрасних печер не було, і, головне, люди в них у ті часи вже не жили.

Є підстави вважати, що формування давнього українського фольклору завершилося під час переселення давньоруських племен з Угорщини на територію Польщі десь у районі Високих Татр, і напевно вигляд цих ще суворіших гір сприяв створенню образів фантастично-казкових персонажів: Змій Горинич, Соловій-Розбійник, Царівна-Жаба, Юрій Змієборець та ін.

Ці казки і легенди також виникли не на пустому місці, вони мали під собою реальне підґрунтя. Так, зі Змієм Гориничем легенди пов'язують не тільки село Гориничі чи Горний Смоковець у Високих Татрах, а й Горичков та район озера Стребське Плесо. Про літаючого ящура оповідають місцеві перекази, у «Хроніці міста Левочі» під 1662 р. є згадка про те, що під час землетрусу над містом довго літав змій, лігво якого завалилося, і він не знав, де йому притулитися. Каспар Хайн свідчив, що він намагався збити цього змія, але змієва шия була такою товстою, що усі стріли відлітали від нього, немов від панцира.

Згадки про первісних ящурів трапляються не тільки на території Словаччини, а й у Альпах, де умови для їх проживання були ще кращими. Однак, їх усіх винищили, і востаннє змія бачили у 1789 р. на Лемківщині, в Стрижневі. Свідки кажуть, що з рота цієї потвори так тхнуло сіркою, що різало очі і дивитися на неї було неможливо (напевно, при певних умовах, ця сірка могла samozапалюватися).

Руський фольклор є досить насиченим цією тематикою, а найбільшим героєм в народі вважався Змієборець (Юрій Змієборець у нас став святим). У горах Лемківщини К. Войцицький записав легенду про Валигору та Вирвидуба, яких вигодувала в лісі вовчиця і які, на прохання короля, забили Змія.

Недобримися місцями, що були пов'язані з розбійниками, у Високих Татрах вважалися Мегушовська Долина і село Турня. Можна припустити, що саме звідси походять легенди про Солов'я-Розбійника. Є у Високих Татрах і Жаб'яче озеро, де живуть маленькі жабки, а серед шукачів скарбів ходить легенда, що

саме тут заховані найбільші скарби цих гір, а жаби їх стережуть і можуть озолотити тих, хто їм сподобається.

Дослідники вже давно звернули увагу на ідентичність легенд про заснування Праги, Кракова та Києва, адже в них фігурують сестра зі своїми братами та злий Змій, який пожирає усе живе. Це пояснюється тим, що усі ці міста заснували русини, фольклор яких сформувався власне у Букових горах та біля Високих Татр.

З Букових гір ідуть витoki не тільки нашого фольклору, а й ремесла, скотарства, будівництва. Так, вже було відзначено, що кераміка Куятицької культури була дуже бідною, безвухою, грубою, переважно без орнаменту, знаходять її лише в печерах, інших ознак житла не виявлено, звідки випливає висновок, що наші предки жили тоді в печерах.

Разом з тим, археологи виявили тут також величезні центри з виробництва бронзи, аналогів яких немає в жодній країні Європи (не дивно, що українці є традиційно схильними до металургії). Це вкрай і суперечливе поєднання архаїзму з найпередовішими на той час технологіями у ремеслі збиває спеціалістів з пантелику, і вони донині не можуть дати остаточну відповідь на запитання: вважати культуру Букових гір розвинутою, чи віднести її до «недорозвинених»?

Подібна тенденція збереглася й надалі, в I–III ст. н. е., коли Куятицька культура переросла у Пряшівську, але люди продовжували жити в печерах і водночас будували грандіозні ритуальні городища з каменю, аналогів яких в Європі також немає (Землін, Великий Криж, Муран, Збиш (Спиш) та ін.). У Мурані та в Спиському граді легко простежити, як це будівництво поступово переросло у зведення велетенських кам'яних веж (стовпів), які руські князі потім ставили на кордонах своїх земель (Берегово, Мукачево, Землін, Ужгород, Оборин, Стара Любовна, Чхов, Надсачовиці, Вавель, Казимир-над-Віслою, Люблін, Холм, Стовп'є, Белавін, Кам'янець (Одржиконь), Кам'янець-Каширський, Кам'янець-Подільський та ін.) і більша частина яких потім трансформувалися у замки.

Феномен дивного сусідства найвідсталішого з найпередовішим ми спостерігаємо в Україні й нині. Ця ситуація, як вже відзначалося, є результатом асиметрії етнічного розвитку різних народів у часі, тож розвиватися синхронно ми не можемо ще певний час (приблизно років 50–100) навіть з такими нашими давніми сусідами по Букових горах, як германці.

В українській і німецькій мовах слово «молоко» є спільним, отже скотарством наші предки почали займатися в цих горах ще до нашої ери, тоді, коли германці були їх безпосередніми сусідами на заході від Букових гір, в Берженах та горах Матра.

Матра в перекладі з німецької мови означає пасовисько, полонина, тобто поляна в горах, вільна від лісу. Виникає логічне припущення, що назва давньоруського племені полян походить не від поля, а від поляни в горах, і вже потім, коли вони переселилися на рівнину, виник асоціативний зв'язок з полем. Оскільки біля Шариського Потоку та Мішкольця віддавна існують українські

села Пустополе, Київ, Грамоги, Міклашовці, Осада, Комлоска, Вайдачка, Князі та багато ін., то є підстави припустити, що сюди давні поляни спустилися не зі скелястих Букових гір, а з гір Матра, де полян було значно більше.

Нині нам ще не відоме точне місце зародження кожного давньоруського племені. Вірогідно, саме з цими горами (зовсім поруч розташоване село Ердохорвати) пов'язана назви племені хорватів та усіх її варіантів (гори — хори — хорвати — корвати — Карпати — карпи). Сусідній Лученець і Галич пов'язані із процесом формуванням племені волинян і дулібів (ці назви дублюються всюди, де згодом з'являлися їх представники).

Найважливішим є те, що саме з цим регіоном (так вважає Е. Ріттерлінг) пов'язана поява другої після словенів загальної для позначення усіх племен етнічної назви українців, яку дали їм сусідні германці (ости — осі — ороси — роси — руси — русини).

Оскільки найбільша концентрація топонімів та гідронімів з коренем — ост, — ос, — орос, — рос, — рус спостерігається на півночі Угорщини (Осторос, Осд, Шарос, Шароспатак, Джендьос, Джендьосороші, Кішоросі, Нагіоросі, Гончруска та ін.), то у 10 році до н. е. (час підкорення русів консулом Марком Візінієм) давні русини, або прарусини, займали вже не тільки Букові гори, а й сусідні гори Матра та Бержени. Цю дату можна сміливо вважати роком народження українства і виходом його на історичну арену.

Таким чином, колыска нашого етносу є саме цей мальовничий край. Українська нація перебуває ще у підлітковому віці, а підлітка роки його дитинства зазвичай мало цікавлять. Чари дитинства оволодівають людиною у більш зрілому, дорослому віці, і хоча пам'ятки нашого минулого зосереджені переважно в музеях Ягера та Мішкольца, найкраще відчутти чарівний, казковий світ цього минулого можна лише у Ліллафюреді.

Щоб скласти повне уявлення про роль регіону у формуванні українства, слід простежити його історію також на півдні та півночі від Букових гір.

Назва Мішкольц є патронімічною, разом із Вишгородом, Земліном та Вацом це місто є найдавнішим із стародавніх українських міст в Угорщині. Археологи твердять, що прадавній Мішкольц у VII ст. був спалений аварами, отже, заснований був набагато раніше. Дослідники розміщують осів саме в цьому районі, і це місто стояло у самому центрі території словенів, які, за повідомленням історика VI ст. Йордана, проживали тоді від Болотона до Дністра, а, отже Мішкольц перебував у епіцентрі усіх процесів, про які мова йшла вище, і ми можемо сміливо назвати ім'я першого руського князя, який володів цими землями, — Мишко.

Адміністративні і торгові центри у русинів почали з'являтися в часи патріархату, тобто не раніше II ст., і зазвичай називалися ім'ям місцевого князя, патріарха роду. Це був час, коли головну роль в сім'ї почав відігравати батько (владика), цілим родом управляв князь, а в разі об'єднання кількох племен обирався великий князь, або жупан.

Так у русинів утворилася суспільна ієрархія, в якій останнє місце займали звичайні парубки. Зі збільшенням кількості поселень виникла ще одна посада — староста, який управляв від імені князя і здійснював судові функції.

Зважаючи на те, що мадяри не дали місту нової назви, а лише її змадяризували і без жодних змін прийняли цю адміністративну систему, можна зробити висновок, що ця система в IX ст. була не тільки пануючою, а й виникла саме тут, у районі Мішкольця, і вже у VIII ст. була такою розвинутою, що навіть франки не наважилися її ламати (в документах їх «Східної Марки» також згадуються старости і жупани). Щодо угорських русинів, то від мадяр вони перейняли лише один, хоч і не надто цивілізований звичай — судити вогнем і водою.

Давньоруська назва Егера — Ягер (так само називалася річка, на берегах якої слов'яни з'явилися ще у VII ст. до н. е.).

Перші відомості про Ягер походять з X ст., а що мадяри тоді були кочівниками і міст не засновували, то не тільки Вишгород, Мішкольц, Оросвар, Оросхаза, Оросланос, Новгород, Кішоросі та ін. були засновані русинами, а й Ягер також. Якщо вже у 1000 році тут з'явилося єпископство, то місто було досить великим і мало існувати як мінімум кілька століть, тобто виникло ще до появи тут угорців.

Район Ягера входив до складу Пілінської та Кюятицької культур, і в місцевому музеї зосереджені мало не усі пам'ятки матеріальної культури Угорської Русі, починаючи від VII ст. до н. е., коли вона тільки почала формуватися в загальнослов'янському середовищі, і аж до поч. XX ст., коли угорці нарешті «розв'язали українське питання». Жоден інший музей у світі, в т. ч. на території України, не має і мати не може такого зібрання, адже усі без виключення стадії розвитку українства відбувалися тільки на цій землі (нагадаємо, що предки українців з'явилися на Дністрі лише в VI ст., а в Придніпров'ї — в VII ст.).

З документів відомо, що в Ягері була церква у візантійському стилі, але у 1241 р. татари усе зруйнували; відбудували її пізніше вже як готичну. З часом цей головний сакральний об'єкт міста розбудували так, що по висоті він перевищив знаменитий собор в Кельні. Багато русинів тоді перейшли у католицьку віру; відомо, що перед турецькою навалою латинським єпископом в Ягері був Степан Глошвай. Саме тут розпочалися переговори про унію православної церкви з католицькою, і Ягер може претендувати на роль одного з найбільших духовних та освітніх центрів Угорської Русі.

Традиції руської церкви в Ягері були такими сильними, що католики довго не наважувалися перейменувати костели, що постали на місці руських храмів, і вони й далі називалися: св. Миколая, св. Михайла, св. Дем'яна. За свідченням мукачівського єпископа Декамеліса, на прохання місцевих жителів, у 1690 р. він висвятив тут священиком Михайла Задеревецького, а потім цей руський приход перейшов до Якова Бобровського. В середині XVIII ст. цей край відвідав В. Григорович-Барський, подорожуючи, він завжди залишався на ніч тільки в руських родинях сіл, розташованих біля Ягера (Гесті, Тардо і Домослові), а

Герембей був тоді ще чисто українським селом, і, за його свідченням, тут ще правив православний батюшка.

До цієї Прабатьківщини українства до моменту свого розселення по планеті так чи інакше прив'язані усі давньоруські племена, але найбільше вона асоціюється з білими хорватами та полянами. Такі топоніми, як Пустополе, Князі і Київ, свідчать, що до III ст. поляни заселяли район Мішкольця і Шароського Поток. Оскільки назва Київ або Кийовець фіксується в Словаччині, Моравії та Польщі, тобто на усьому шляху їх пересування до Дніпра, то Кий напевно був патріархом їх роду, і це ім'я стало традиційним для багатьох полянських князів, в т. ч. і для засновника Києва.

Після навали аварів у VI ст., про яку мова піде нижче, та остаточного завершення розселення усіх давньоруських племен з Карпато-Дунайського регіону, на території майбутньої Угорщини, і в т. ч. тут, на Прабатьківщині українства, залишилося лише одне плем'я, яке, після виділення у 621 р. з його складу балканських хорватів, вже було чисто руським і на відміну від балканських хорватів почало називатися білими хорватами.

Власне, з білими хорватами від VII ст. і пов'язана подальша доля Ліллафюреду та усього цього краю. Вони розселилися на величезній території від Дністра і мало не до Праги, Прабатьківщина вже не відігравала такої великої ролі, як у далекому минулому, а стала звичайною периферією Великої Хорватії.

Крім Ліллафюрета, Мішкольця та Ягера, в часи середньовіччя тут існували ще десятки інших руських (білохорватських) сіл та містечок, але, на жаль, цей регіон Угорської Русі не минули війни, експансії, народні рухи. Так, разом з Мішкольцем татаро-монголи у 1241 р. спалили усі навколишні руські села, в тому числі Ремети, Попи, Сідлець, Широке, Прилоги, Конотопи, Теплиці, де, до речі, тривалий час існував православний монастир. На щастя, ця навала майже минула Букові гори, після нападу татаро-монголів тільки Береги припинили тут своє існування (це ще один доказ того, якими важкодоступними були ці гори для кочівників, і того, чому саме тут тривалий час містився давньоруський архетип).

Відомості про ті часи збереглися лише у Лелеському архіві (інші архіви Угорщини були знищені під час окупації цих земель Османською імперією), вони засвідчують факт наявності тут українських поселень задовго до 1241 р. і повністю спростовують твердження таких угорських «професорів», як Магочі, про те, що українців нібито оселив на цих землях у XIV ст., вже після монгольської навали, подільський князь Федір Корятович (угорці тривалий час не допускали українців до роботи в цьому архіві, це стало можливо лише в Австрійській імперії). Колишні степовики-кочівники, в т. ч. мадьяри, вкрай неохоче йшли в гори, і тому ці землі ще досить довго зберігали свій виключно руський характер.

Так, наприклад, із документів 1420 р. відомо, що на річці Бодві, було руське село Дерун (Derenk) і лише через страшну епідемію русини залишили

його, розселившись по сусідніх руських селах (Будаскут, Сарваска, Агард та ін.).

Основний удар по русинству в цьому краї був завданий не татарами і навіть не турками, від яких досить успішно оборонялися захисники Ягера та Путнока, а угорцями, які, рятуючись від османів, після 1526 р. почали масово переселятися навіть у ці важкодоступні гори. Як результат, на поч. ХХ ст. тут, у Букових горах, залишилося тільки одне українське село Біле (Belapatfalva), хоча й у мадярських селах ще часто зустрічалися такі далеко не угорські прізвища, як Бабенко, Ковач, Ремьоша та ін.

Якщо Григорович-Барський у ХVІІІ ст. бачив українські села навіть біля Ягера, то Б. Броневський у своїх мемуарах 1810 р. свідчив, що, подорожуючи з Італії до Петербурга, дорогою після Мішкольця він зустрічав вже виключно русинів. Така ситуація збереглася до 1849 р., коли російських солдатів, що йшли на придушення угорського повстання, зустрічали квітами не тільки у Пряшеві, а й у Мішкольці.

Через ці антиугорські настрої та історично руський характер регіону міністр внутрішніх справ Австрійської імперії граф Стадіон, зважаючи на повну етнічну спорідненість угорських українців та галичан, наказав раднику Розенфельду підготувати проект наказу про приєднання цілого Абауйварського комітату включно з Мішкольцем до Галичини, але коли угорців поставили на коліна, необхідність у цьому відпала, а, навпаки, виникла потреба остаточно розв'язати «українське питання».

За офіційною статистикою, у 1843 р. тут проживало 15,1 тис. русинів, разом із тим, ще у 1821 р. церковна статистика, яка була більш точною, ніж офіційна, нараховувала тут 21,6 тис. греко-католиків, які в той час за своїм етнічним походженням могли бути тільки русинами. Зваживши на усі ці обставини, В. Гнатюк дійшов висновку, що в комітаті Абауй мало проживати не 15,1 тис., а 48,1 тис. русинів.

Від 1867 р., тобто від утворення дуалістичної Австро-Угорської імперії, визнавати себе українцем означало мало не винести собі вирок, і чисельність українців за офіційною статистикою почала катастрофічно зменшуватися. Нині регіон Букових гір і Мішкольця вже справді змадяризований, хоча документи греко-католицького єпископства свідчать, що у 1948 р. священниками у приміських селах були люди з українськими прізвищами (Сірко, Цурко, Галевич, Бабей). Процесу мадяризації сприяло також масове переселення людей з навколишніх руських сіл (Чельовець, Нижнє Жипово, Кашова, Збигньова) на південь, до Бачки, де вони заснували Руський Керестур. В усій Угорщині залишилося тільки 13 українських сіл, з яких найбільшим є Комлоска, і саме для того, щоб остаточно стерти пам'ять про українське минуле цього краю, було взято на озброєння концепцію Магочі про те, що «українець» і «русин» не є тотожними поняттями, і місцеві русини, таким чином, не є українцями.

Ми відстежили історичну долю Прабатьківщини українства протягом кількох тисячоліть, і нам завжди слід пам'ятати про те, що це єдине місце на нашій планеті, де українська історія, починаючи з моменту зачаття українства, нараховує не 14 і навіть не 20, а усі 28 століть.

Якщо повернутися до 10 року до нашої ери, тобто до часу своєрідного народження українства і виходу його на історичну арену під назвою остів (осів), то найвизначнішою подією цього періоду нашої історії є їх поява на берегах Дунаю. Ця подія закарбувалася в пам'яті нашого народу навіки, і етнографи констатують незаперечний факт, що в українському фольклорі, в т. ч. історичних піснях, тема Дунаю звучить значно частіше, ніж тема Дніпра. Назва Дунай означає «велика вода», яка після досить тривалого життя в горах вразила і зачарувала наших предків.

Наочно ілюструють розповідь Нестора про те, як «по довгих же часах (після сидіння в горах) сіли Словени по Дунаєві, там де нині земля Угорська...», такі їх поселення на Дунаї, як Вишгород, Комарно, Русовці та острів Руст з Кішоросі, що в перекладі з мадярської означає Мала Русь. Нестор говорить про словенів, але в різних місцях свого літопису він постійно зазначає, що «Словенський язик і Руський одно єсть» і що «Отголе прозваша ся Роусію, а первое биша Словени» (варто нагадати, що лише новгородці, які пішли з території Угорщини першими, зберегли за собою найбільш старе етнічне ім'я русинів — словени).

Римські джерела називають причиною їх появи на Дунаї підкорення осів консулом Візінієм, що також не можна виключати, але Ріттерлінг та Палашек схильні вважати, що для боротьби із маркоманами та квадами, а також для охорони свого Аквінкума від нападів язигів зі сходу, римляни пішли на своєрідний союз з осами і дозволили їм оселитися на протилежному, східному березі Дунаю, де вони заснували Вишгород і Пешт (Пешт є змадяризованою назвою від слова «пост»).

М. Грушевський також звернув увагу на те, що колись наші землі «заходили і в Семигородську височину, і в Наддунайський край на лівому боці Дунаю» (т. I, с. 11.), але не розвинув цю тему і обмежився лише констатацією цього факту.

Ми, українці, дуже пишаємося Трипільською або Скіфською культурами, античним Херсонесом, тим, до чого не мали жодного стосунку, забуваючи або й просто ганебно не знаючи того, до чого справді, приклали свої руки. А тим часом наші предки заснували не тільки Прагу, Москву, Братиславу, Вільно та Краків, а й східну частину угорської столиці, яка називається Пешт. Майже два тисячоліття Буда і Пешт існували окремо і лише у XIX ст., за ініціативою М. Сечені, через Дунай були побудовані мости, які з'єднали ці два міста в одне ціле, і мало хто нині пам'ятає, що в давнину це були два майже абсолютно різні світи — римський і так званий варварський.

Буда бере свій початок у 19 році н.е. від римського прикордонного міста Аквінкума. У 200 році це вже була столиця римської провінції Нижня Паннонія, тут проживало до 50 тис. осіб. З посиленням тиску «варварів» такі прикордонні

міста почали набувати величезного стратегічного значення та значної політичної ваги (відомо, що саме тут у 364 р. легіонери проголосили Валентиніана імператором). З пам'ятками римських часів нині можна ознайомитися в музеї, який так і називається — Аквінкум, а в самому місті ще залишилися руїни двох амфітеатрів, біля одного з яких, за переказами, відбувся бій Нібелунгів з Аттілою.

Першими мешканцями Пешта були русини (оси), острів посеред Дунаю називається Руст, тобто Руський, але про це тут стараються не згадувати.

Безумовно, за часів імперського Риму, аж до IV ст., жодної можливості у русинів (словенів) перейти на протилежний берег Дунаю і просунутися далі в Паннонію не було, а тому основним напрямом їх експансії мимоволі став схід.

У Літописі Руському описані основні віхи історії Угорської Русі протягом I тисячоліття.

Якщо розкласти факти за хронологією, то, після того як «По мнозих временах сели суть Словени по Дунаеви, где есть ныне Угорская земля и Болгарская», події розвивалися так:

«Волохом бо нашедшем на Дунайскыя Словени и седшем в них и насиляющим им».

«Нарци — еже суть Словене».

«От тих Словен розыдошася по земли и прозвашася имени своими...».

«Си же Обри воеваху на Словене, и примучиша Дулебы, сушая Словены, аще поехати будяше обрину, не дадыше впрячи коня, на вола, но веляши впрячи 3 ли, 4 ли, 5 ли жен в телегу и повести обрена — и тако мучаху Дулебы».

«Словенску же языкоу, яко рекохом, живушии на Дунаи, приидоша от Скиф, рекше от Казар, рекомии Болгаре, и седоша по Дунаеви, населници Словеном быша».

«Словеном же живущим крещеным, и князем их, Ростислав и Святополк и Кочел послаша ко царю Михаилу, глаголюще: змя наша крещена, и несть у нас учителя, иже бы ны научил и наказал и протолковал бы нам святыя книги...».

«И по сем приидоша Угри Бели и наследиша землю Словенскоу...».

«Иде Олег на Грек, а Игоря остави в Киеве, и поя с собою Варяг множество, и Словени, и Чудь, и Кривичи, и Мериан, и Поляны, и Северы, и Древляны, и Радимичи, и Вятичи, и Хорваты, и Дулебы» [Літопис Руський, с. 2–16, 68; ПСРЛ. — Т. II. — М., 1962. С. 5–12, 26, 28].

Якщо до розповіді Нестора додати свідчення Плінія Старшого, Тацита і Птолемея (I–II ст.), розповідь Пріска Понійського сер. V ст. про його подорож до столиці гунів, де він мав справу переважно з русинами, згадки про останнього римського імператора Одоакра як про руського князя, свідчення Йордана і нарешті численні розповіді про боротьбу русинів, зокрема дулібів, з аварами та створення князем Самославом першого державного утворення,

уся номенклатура адміністративних назв в якому була руською, то перед нами постає майже повна картина історії Давньої Русі на тих землях, «где есть ныне Угорская земля и Болгарская», тобто саме тієї історії, якої нам бракує до часу князювання Аскольда і Діра.

Оскільки Нестор був літописцем насамперед Київської Русі, то, хоча він і подав окремі аспекти історії Угорської Русі, але не надто акцентував на них увагу і розсипав їх окремими фрагментами по усьому літопису, а вітчизняні історики, навіть маючи перед собою цю схему, не спромоглися поставити перед собою елементарні запитання: коли «сіли слов'яни на Дунаю»? якою була історія їх перебування тут? в якому столітті вони почали розходитися у різні боки? скільки часу тривав цей процес? чи усі руські племена пішли з Дунаю, а якщо ні, то що діялося з ними у подальші часи?

Первинний руський літопис з Угорщини, яким скористався Нестор, привіз до Києва, вірогідно, Мойсей або Єфрем Угрин, а можливо, монахи Києво-Печерської лаври, які перебували в Угорщині на запрошення короля Андрія I [Войтович, с. 250, 272].

У Нестора немає жодного слова, яке вступало би у суперечність з даними сучасної лінгвістики, генетики, гематології, антропології, історії та археології, хоча саме її дані історики полюбляють трактувати на свій власний розсуд та смак. Проте свідчення першоджерел є найвагомішими і мають братися до уваги насамперед, незважаючи на цілі стоси написаних сучасними авторами книг з цілком протилежною думкою.

Якщо упорядкувати відомі нині факти, то події українського етногенезу з кінця I ст. до н. е. розвивалися так.

Оскільки шлях на захід був заблокований германськими племенами і Римом, то основний потік проторусинів рушив від Букових гір вздовж Карпатського хребта на схід, точніше на південний схід, адже Карпати у цьому місці різко повертають на південь, а зручних перевалів й нині тут немає. Можна припустити, що це були предки майбутніх уличів, тиверців і хорватів, які в той момент називалися карпами (від них гори і отримали цю найдавнішу етнічну назву). Протоуличі найдалі просунулися на південь і зупинилися перед перевалом до Волощини, який мало не два тисячоліття після цього носив назву Руська Поляна, прототиверці зайняли середню частину Семигородщини, а протохорвати, тобто карпи, колонізували частину Румунії, яку нині називають Марморощиною.

Слов'яни потім звали тих, хто жив на південь від Семигороддя, улахами, або волохами, а територію, відповідно, Волощиною. У різні часи увесь цей регіон називали то Дакією, то Трансільванією, то Семигороддям, а тим часом її найдавнішою назвою є руська назва Залісся.

Головне місто цього краю було назване на честь матері римського імператора Марка Аврелія Юлії Альба Юлією, угорці називають його Дюлофегиваром чи Бігором, румуни — Блаж, а в історичних хроніках середньовіччя переважно Білгородом. Щодо місцевих жителів, то не тільки фортецю, яка стоїть на горі,

а й саме місто вони донині воліють називати не Альба Юлією, а Білгородом, тобто руська етнічна традиція тут є не тільки найбільш живучою, а й найбільш давньою [Лучкай, с. 31–37].

Безумовно, ми не можемо вже вважати русинами тих слов'ян, які прийшли сюди у I ст. до н. е., оскільки вони становили тоді одну монолітну масу і поділ на різні мови (народи) у них відбувся лише у VI ст. нашої ери.

Однак, ретельний аналіз розвитку слов'янського етногенезу дозволяє стверджувати, що жодні інші слов'янські племена, крім протоуличів, прототиверців і карпів у напрямку Румунії до V ст. не пересувалися (анти, судячи з їх розміщення у верхній течії Дністра, перейшли карпатські перевали не тут, а в Закарпатті). Отже, щодо I ст. до н. е. на території Румунії можна говорити тільки про проторусинів, які згодом сформувалися тут як давньоруські племена уличів і тиверців, а в VI ст. посувалися на схід через перевал Руська Поляна на Волощину і потім на Молдову та Україну (не виключено, що свою етнічну назву уличі (uljici) вони отримали від римської провінції Улах, яка поступово трансформувалася на Влахію, або Волощину, або навпаки, це саме уличі дали цій землі свою назву) [Лучкай, с. 35–37].

На Певтінгерових таблицях 271–285 рр. також можна побачити на території Дакії словенів (так спочатку називалися русини), тож не дивно, що бородаті персонажі, зображені на колоні Траяна, більше нагадують слов'ян, ніж фракійців [Кузьмина М. Искусство Румынии. — М., 1966. — с. 15]. Підтвердженням цього є також матеріали археологічних досліджень на території Семигороддя (Нушфалеу та Сомешани), під час яких виявилось, що могильники VI ст. тут є абсолютно ідентичними з могильниками Волині та Прикарпаття, тобто і тут, і там жили давньоруські племена. Археологія також свідчить, що обряд поховання тут був слов'янським аж до кінця XI ст. [История Венгрии. — Т. I. — С. 23–28].

Нині на території Семигородщини вже розкопано 40 давньоруських поселень, що, власне, підтверджує слова М. Грушевського: «колись наші землі заходили і в Семигородську височину, і в Наддунайський край по лівому березі Дунаю» [Грушевський М. — Т. I. — С. 11.].

Таким чином, даки, яких, як і усіх прибульців з території Волощини, називали волохами, у I ст. до н. е. уже застали на території Семигороддя проторусинів, і вони прожили тут разом аж до IX ст., тобто до приходу угорців. Спочатку даки стояли на значно вищому рівні соціального розвитку (військова демократія), ніж проторусини, які лише формувалися тоді як окремий етнос, і тому останні перебували немовби у тіні свого могутнього сусіда. Римські автори концентрували свою увагу на даках і тільки іноді дивувалися, що деякі римські раби, захоплені тут, як-от Спартак, не називали себе даками, але не надавали цьому факту особливого значення. Крім того, величезною хвилюючою рисою русинів була їх традиційна нездатність до єднання, яку одразу зауважили сусіди, зокрема, Прокопій Кесарійський: «Вони мають багато королів, які перебувають між со-

бою у незгоді, і їх дуже легко перекупити, щоб не дати об'єднатися» [Прокопий из Кессарии. Готская война // ВДИ. — 1941. — № 1. — С. 234].

Проте ініціатива поступово переходила в руки русинів, наприклад, саме племена карпів (майбутні хорвати), а не даки змусили римлян піти з території Семигородщини.

Лише в наш час дослідники нарешті звернули увагу на той факт, що уся номенклатура топографічних назв Семигороддя є не фракійською, а слов'янською, і обережно заговорили не про даків, а про слов'яно-фракійський етнічний конгломерат [Українські поселення, с. 5]. Піти далі і заявити про те, що Семигороддя є українською етнічною територією і має входити по переліку українських історичних земель, не дозволяє їм повне нерозуміння еволюції етнічної назви українців, яка трансформувалася як: словени-русини-українці, хоча повідомлень про це в літописах є більш ніж достатньо. Як назва Україна та українці визрівала протягом тисячоліття і стала загальновизнаною лише у ХІХ ст., так і назва Русь, руський, русин формувалася мало не ціле тисячоліття і остаточно витіснила стару назву (словени) лише в ХІ ст. (серед давньоруських племен словенами ще довго називали себе лише новгородці).

Оскільки еволюція назви «русин» почалася від згаданих у римських дже-релах осів, то про тісний зв'язок території Румунії з їх Прабатьківщиною надзвичайно переконливо свідчать однотипні гідроніми як Північної Угорщини, так і Семигороддя (Шар — ос, Кор — ос, Мор — ос, Тем — ос), а гідроніми, на думку вчених, мають більш давнє походження, ніж топоніми. Після того, як римлян усунули з цієї території, потік інформації про неї майже припинився, і кілька повідомлень про місіонерську роботу святого Миколая в Лугоші та опис подорожі Пріска Понійського до столиці гунів [Ученые записки, с. 12–16] не можуть заповнити цю прогалину.

Тим не менш, праруська історія Залісся-Семигороддя несподівано знайшла своє блискуче продовження, але вже на заході, на території Паннонії. Під зростаючим тиском германських та інших «варварів» на Римську імперію і під враженням блискучих військових здібностей карпів, які примусили римлян залишити Дакію, імператор Галерій прийняв у 312 р. рішення поселити частину карпів як сторожову охорону у Паннонії, яка тоді називалася Норік.

Вірогідно, це були не мешканці Дакії, а «карпатські ороси», про яких згадував у кін. II ст. Птоломей, тобто саме ті «оси», яких римляни свого часу оселили вздовж лівого берега Дунаю. Малі Карпати (Бержени, гори Матра і Букові гори) починалися одразу за Вишгородом, тож «оросів», які проживали в горах від Вишгорода до Дакії, почали називати «горними оросами», або просто харпами чи карпами. Від III ст. почався інтенсивний рух руських племен на протилежний бік Карпат, і ця назва остаточно закріпилася лише за тим племенем, яке залишилося на цій території, і поступово трансформувалася у хорватів.

На правому високому березі Дунаю тримати оборону було простіше і значно ефективніше. Навряд чи римляни допустили «карпатських оросів» з

Поста (Пешту) до столиці своєї провінції Норік Аквінкума (Буди), але на напрямку головного удару германських племен вони передали їм мало не усю територію на півночі Паннонії. Свідченням цього є численні поселення, назви яких мають корінь -орос і які застали тут у IX ст. угорці — Оросвар, Орослан, Кішоросі, Острий Холм (Естергом), назву якого, однак, можна трактувати і як Руський Холм [Burchard, s. 14]. Потім цей регіон увійшов до ареалу Празько-Корчаківської культури, а угорці утворили тут «Руську Марку», суперечки про місце розташування якої тривають донині [Етногенез, 1999, с. 291].

На певний час, на період від V до X ст., руським став також регіон в Центральній Паннонії навколо озера Болотон. Хоча селище Chrovati розташоване біля Санкт-Файда на території Австрії, але далі на південь від Веспріма в горах Баконь вони явно не пішли, оскільки були пристосовані до життя лише в горах, тож мало ймовірно, щоб їх приваблювала заболочена місцевість навколо озера Болотон.

Ще одним руським плем'ям, що заселяло цю територію, могли бути тільки дуліби, оскільки, крім згадки про постійне протистояння між дулібами та аварами, про яке буде сказано вище, Б. Рибаків наводить факт, що у X ст. в Паннонії ще існувала жупа Дудлепа і місто Дудлепін. Німецькі джерела подають відомості про місто Дудлепін і графство Дудліп, кордони якого на час його розквіту сягали Радкерсбурга на території сучасної Австрії. Раніше, ніж на поч. V ст., дуліби з'явитися тут не могли, оскільки Рим до останнього боронив свій Норік, і потрапити сюди вони могли лише разом з готами і гунами, появу яких на території Угорщини фіксують у 370 р.

Тим не менш, незалежно від того, де конкретно було розташоване те чи інше плем'я, нині вже немає жодного сумніву у тому, що ці племена були давньоруськими.

Руські назви мають не тільки Дудлепін, Руський Замок (Оросвар), Руський Лан (Орослан), Вишгород чи Острий Холм (Естергом). Руськими є усі давні топоніми та гідроніми навколо озера Болотон, і, вірогідно, саме звідси слід виводити походження таких слів української мови, як «болото», «озеро», «мочар», «тиша» та ін., тобто тих, що пов'язані з водою і болотом. Це є і сам Болотон, Тихани, Латрани, а назви, пов'язані з прадавніми руськими божествами Лелюю та Балваном (Болотонлелла, Балвани) свідчить про те, що давні русини оселилися тут задовго до прийняття християнства.

Коли сюди прийшли німці, вони не стали вигадувати нових назв, а переінакшили руський Блатноград на Мочабург, або Мозабург. В інших джерелах він згадується і як Новістун (Новий Тин, або Новгород), Коцельград, а угорці назвали його Залаваром. Місцевість тут є такою заболоченою, що з власної волі давні русини навряд би сюди пішли, тож поява їх столиці на болоті напевно пов'язана з навалою готів або авар у VI ст.

Існують свідчення Йордана від сер. VI ст. про словенів, які займають територію «від Мурсіанського озера (Болотона) та міста Новістуну до Данастра

(Дністра)» [Йордан, с. 72]. Жоден інший етнос, крім русинів, не міг тоді мати таку географію розміщення (якщо територія Паннонії, яка була своєрідним прохідним двором, у багатьох істориків ще викликає певні сумніви, то ніхто нині не заперечує те, що на Дністрі тоді могли жити лише предки українців). Новієтун, вірогідно, і був щойно заснованим Блатноградом (Новим Тином, або Новим Градом).

Такий зв'язок Болотна з Дністром змушує нас зовсім іншими очима подивитися на «норіцьких словен», яких згадує у своєму літописі Нестор [ПСРЛ. — Т. II, с. 5], та на його неодноразові нагадування про те, що «Первое быша Словени, а ныне зовомая Русь».

Біля Залаегерсегу ці болота існують донині, і тому населення займається тут не землеробством, а ремеслами, різьбою по дереву та вишивкою. Етнографи, зокрема, В. Гошовський, уже давно звернули увагу на те, що не тільки вишивка, а й весняні пісні та хороводи тут подібні до тих, що мають українці Пряшівщини [Kuzmik, s. 225–270].

Тисячолітня законсервованість Залаегерсегу дозволяє зауважити відмінність місцевих жителів від угорців, У цьому місті розташований музей під відкритим небом, і ті, хто вивчає проблему походження української хати, знайдуть тут багато інформації. Цікаво, що костел Залаегерсегу реставрував художник українського походження Й. Цимбал, оскільки розпис костелу нагадував русько-візантійську школу іконопису.

Радянська історіографія легко знайшла аргументи для нищівної критики книги В. Білика «Меч Арея», яку тоді фактично заборонили, щоб надто не розпалювати гординю українців, що вже у V ст. творили історію, тимчасом як про росіян ще ніхто не чув. Безумовно, наші предки не були гунами, а Аттіла не міг бути руським чи слов'янським князем.

Однак, українські історики не мали права заплющити очі на прямі вказівки німецької «Кайзерхронік» про русинів, які у 410 р. разом з Аларіхом брали Рим, які згадуються також в описі походів Аттіли що підкорив місцеві племена, в т.ч. і руські [Die Kaiserchronik, с. 215, 332; Legr-Splawinski, s. 215, 332]. У 433 р., десь між Дунаєм і Тисою, вождь гунів Аттіла заснував столицю своєї імперії, яку назвав Бич, а оскільки міста під назвою Бич та Другий Бич (Дрогобич) пізніше з'явилися у русинів, то це свідчить про те, що і вони мали стосунок до цієї сторінки європейської історії, в т.ч. і до битви на Каталаунських полях.

Джерела свідчать, що русини явно мали певний вплив на гунів. Візантійці, які згодом побували в Паннонії, описують їх радше не як гунів, а як слов'ян: слов'янські звичаї, зброя, житло, одяг і навіть мова. Не можна оминати і свідчення Пріска Понійського, про які згадувалося вище, оскільки усе це дивним чином узгоджується одне з одним, не залишаючи жодних сумнівів у тому, що тут маються на увазі предки українців [Сказання, с.40, 52; Бернштам, с. 165]. Багато українських слів (вода, пити, гора, зима, птах, брат, вітер та ін.) ми знаходимо у книзі Орбіні, який на основі римських джерел зробив вибірку слів,

що їх вживали у 455 р. після захоплення Риму так звані «вандали» (безумовно, серед них були і германські вандали, але цей набір слів явно свідчить і про присутність русинів) [М. Орбини. Книга историография. — СПб., 1722, с. 14].

Візантійські джерела в VI ст. згадують вже не про гунів у нижній течії Тиси, а про народ Rhos [Вопросы этногенеза, с. 158]. Щоправда, археологічні знахідки цих земель так перенасичені різними пам'ятками, що, незважаючи на наявність поруч із Сегедом Оросхази (Руської Хати), визначити місце і роль, яку відіграли в освоєнні цих земель русини, дуже важко. Хоча опис поховання Аттіли в місцевості з руською назвою Сегедін, коли його слуги після завершення поїхали «їсти страву», тобто, справляти тризну, дає підстави вважати, що, крім Паннонії, в V ст. руський етнос проживав і тут, а в VI ст. його появу фіксують і на Волощині.

За переказами, золоту, срібну і залізну труну з тілом Аттіли опустили в Тису там, де до неї впадає річка Морос. Щоб вороги ніколи не знайшли місця його спочинку, запроваджувалися надзвичайні заходи безпеки, розпускалися найрізноманітніші чутки, тож крім того, що в давнину це місто називалося Сегедін, нічого більш достовірного в цих розповідях немає. Цю майже родинну близькість русинів до вождя гунів, яка так збурила фантазію В. Білика, можна легко пояснити тим, що Аттіла або був сином русинки, або русинкою була одна з його коханих дружин (на ті часи для вождів інших племен вже стало традицією брати руських княгинь, які завжди славилися своєю красою, за дружин).

Традиційним в середовищі українства з того часу стало і найманство, причому, як на користь Візантії, так і на користь Риму. Хоча про цей факт нашої історії також намагаються не згадувати, але саме завдяки найманству перший відомий нам історичний руський князь Одоакр став останнім імператором величезної Римської імперії.

Про Одоакра відомо лише те, що у 476 р. він прибув із Норіка до Італії, став найманцем в імперській армії і підняв повстання з вимогою роздати усім легіонерам земель.

У 479 р. русини з території Норіка (Паннонії) на його заклик здійснили похід на Італію і біля Равенни розбили імператора Ромула Августа. Князь Одоакр правив у Римі 14 років, аж поки у 493 р. не загинув від рук Теодоріка, який на руїнах цієї імперії заснував Остготське королівство.

Пам'ять про нього в українському середовищі протрималася аж до XVII ст., коли Б. Хмельницький у своїх універсалах до українського народу у 1648 р. закликав «іти слідами свого славного предка Одоакра, який 14 літ володів Римом».

Нині вже назбиралося десятки документальних свідчень на підтвердження тези Нестора про походження не тільки слов'ян, а й самої «Руської землі з-над Дунаю, де є нині земля Угорська і Болгарська». Навіть у XIX ст. їх було вже достатньо, і російський історик Надеждін категорично заявив: «Начало нашей исторической жизни следует искать в Угорской Руси».

І хоч по всьому периметру Карпат, на території Словаччини, Угорщини та Румунії, ще й дотепер існують не просто слов'янські, а суто українські анклавні (Угорська Русь, Пряшівщина, Марморощина, Лугош), українська історіографія, тим не менш, без жодного спротиву воліє передати минуле українства німцям, румунам, болгарам, угорцям і навіть росіянам, тільки не собі (тимчасом як болгари, угорці і росіяни на той час або ще не існували (болгари вперше згадуються у 679 р.), або взагалі були відсутні у цьому регіоні.

«Дитяча хвороба» українських істориків полягає у тому, що вони донині не розібралися з процесом етнічної еволюції українства та зміною його назв протягом двох останніх тисячоліть. Назва «українці» використовується лише з ХІХ ст., але складається враження, що вони повірять у свою кількатисячолітню історію лише тоді, коли саме про «українців» щось буде знайдено у римських чи візантійських джерелах початку нашої ери.

Натомість вже давно відомі з римських дорожніх карт, праць Птоломея, Пріска Понійського, Йордана та інших римських, візантійських та германських джерел осі, карпатські ороси, карпи, хорвати, словени і, нарешті, руси, русини і під усіма цими назвами власне і криється далеке минуле нашого народу.

Ось чому свідчення про руського князя Одоакра та Підкарпатську Русь слід вважати однією з перших сторінок давньої української історії, тим більше що ці сторінки сьогодні лукаво і за добре продуманим сценарієм підмінюються антинауковими сентенціями про наше походження від іранців, германців, фракійців чи навіть єгиптян.

Найкращим підтвердженням існування Одоакра і його приналежності до українського народу є плита з латинським написом, яку знайшли в катакомбах перших християн під Зальцбургом. Вона повідомляє про те, що: «Року Божого 477 Одоакер, король русинів... лютуючи проти церкви Бога, блаженного Максима, разом з його 50 товаришами, що в тій печері ховалися, з огляду на їхню віру замордували, зі скелі кинули, а провінцію Нориків шаблею і вогнем знищили» [Roszko, s. 47].

Цей факт українська історіографія чомусь постійно оминає, тому повний науковий переклад цього латинського тексту вдалося знайти лише у «Краєзнавчому словнику», виданому у 1999 р. в Пряшеві.

Незважаючи на пряму вказівку про нього як про руського князя, лише на підставі свідчень про попередню службу Одоакра разом із германцями найманцем у візантійського імператора та з огляду на його не слов'янське ім'я донині більшість західних істориків воліє вважати його німцем, так ніби слов'яни не могли найнятися на службу Константинополю чи Риму.

Безумовно, Одоакр — це не його власне ім'я, а латинізована або германізована версія руського Отка (один з наших наступних князів тут також мав руське ім'я Гасило, але в історії залишилася лише його германізована версія — Коцель). Тому погодитися з черговим вибриком «норманської теорії» ми аж ніяк не можемо, оскільки і до, і після смерті князя є багато інших вказівок на те, що

русини проживали тоді в Паннонії і цілком могли робити набіги на територію сучасної Австрії.

Найбільше матеріалу з цього приводу дає нам книга М. Орбіні «Історіографія про славу та поширення народу слов'янського», яка вийшла в Італії у 1601 р.

М. Орбіні був архимандритом у м. Рагузі на Сицилії і у своїй праці використав не тільки рукописи та книги, більша частина яких нині втрачена, а й матеріали з архіву Ватикану. Історію слов'ян він починає з часів імператора Веспасіяна (I ст. н. е.), коли «цей народ довго воював проти Риму, а Цесарів Римських зробив данниками, чого не добивався жодний інший народ» (певно тут він має на увазі боротьбу карпів за незалежність та їх перемогу над Римом в Дакії в кін. III ст.) [М. Орбіні, с. 10–14].

Постійне прагнення автора підкреслити видатну роль у світовій історії навіть не так слов'ян, як русинів, приводить до думки, що співавтором італійця мав би бути русин, а оскільки більш авторитетного знавця руського минулого, ніж Юрій Тичинський, в Італії тоді не було (принаймні, лише він мав тоді доступ до архівів Ватикану), то його участь у цій праці дуже ймовірна.

У книзі є відомості про участь русинів у походах Аларіха та Аттіли на Рим, наводиться ретельний аналіз слів, які вживали «варвари» після захоплення цієї імперської столиці (вітер, зима, бой, труба, баба, гора, птах, звати, пити, писати, стати, хтіти), руське походження яких є зрозумілим навіть не філологу.

В «Історіографії» М. Орбіні немає нічого, що б так чи інакше не підтверджувалося іншими джерелами, і тільки тому, що ці факти зібрані в одній книзі, вони справляють враження вибуху бомби та сенсації.

Найбільше інформації «Історіографія» містить про межі давнього розселення руських племен: «Цей народ заволодів Моравією, Сілезією, Чехією, Польщею і навіть прийшов до Італії», що автор підтверджує наявністю численних руських назв населених пунктів в Саксонії, Лагуні (стара назва Женевського озера), а також біля Відня (наприклад, Файстріц, назва якого походить від руської Бистриці). Те саме можна сказати про Флатніц (Блатниця), Герах (Гора), Лізінг (Лесниця), Доллях (Дол), Фрізах (Береза), Едліц (Едла), Яуерлінг (Яворник), а отже, нічого дивного у тому, що русини з Паннонії просунулися на територію Австрії, а Одоакр доходив аж до Зальцбурга, немає [MGH Diplom, s. 21].

Детально М. Орбіні зупиняється на Угорщині, сповіщаючи про те, що «руською провінцією була Югра, тобто Угорщина» (порівняймо з повідомленням Нестора: «угри сіли разом із слов'янами, підкоривши їх собі»), отже ці «слов'яни» і були русинами.

Справді сенсаційним, так і не осмисленим донині є свідчення «Історіографії» про те, що потім «у Відні на своїй мові в церкві св. Стефана правили літургію архідіак Норицький та священник Лібурнських слов'ян, які зовсім не знають латинської мови». Слід ще раз нагадати, що про «норицьких словен» згадує і Нестор [ПСРЛ. — Т. II, с. 5].

Безумовно, ці факти справляють колосальне враження, особливо зважаючи на слова О. Хом'якова про «вперте мовчання Заходу з приводу усього, що стосується слов'ян».

Коли під час подорожі по Європі ця книга потрапила до рук Петра I, він був так нею заскочений, що наказав перекласти її на російську мову і видати в Петербурзі [М. Орбини. Книга историография. — СПб., 1722]. Хоча у ній прямо говориться про те, що московіти не мали жодного стосунку до історії Русі «так как они остались во своих жилищах, когда прочие пошли к морю Германскому, а иные к Дунаю», але на таку «дурничку» ні тоді, ні тепер в Москві, яка вже давно звикла ототожнювати усе російське з руським, на звернули жодної уваги і, зрозуміло, що ця праця була і є потрібною Росії лише для обґрунтування своїх імперських планів (характерно, що останнє дослідження цієї історіографічної пам'ятки XVI ст. вийшло в Москві під вельми промовистою назвою «Імперія» [Носовський Г., Фоменко А. Империя. — М., 1996].

Українців, безумовно, мають цікавити зовсім інші аспірації, які впливають із цієї праці, справжня (а не в дусі чергового «Короткого нарису») історія нашого етносу в I тисячолітті, його територіальний розвиток протягом усієї історії, а не лише останніх століть. Феномен Одоакра та московська інтерпретація книги Орбіні вкотре нагадують нам про те, що треба ретельно вивчати нашу давню історію, оскільки на цій лукавій грі понять «Русь» і «Росія» ми скоро можемо втратити не тільки своє минуле, а й майбутнє.

Не тільки у Орбіні, а й у Прокопія Кесарійського є повідомлення про те, що коли у 526 р. в Паннонії з'явилися лангобарди, то претендент на їх престол почав шукати серед сусідніх народів підтримки і знайшов її у слов'ян, що надали військо чисельністю у 6 тис. воїнів [Вопросы этногенеза, с. 163]. Мова, знову ж таки, може йти тільки про місцевих русинів, оскільки саме в той час Йордан засвідчує їх проживання від Балатону до Дністра, і жодне інше слов'янське плем'я не могло тоді займати цю територію.

Той факт, що Одоакр був останнім римським імператором і водночас першим відомим нам руським князем, є глибоко символічний. Він свідчить про те, що українцям, як наймолодшому етносу серед усіх індоєвропейців, належить поставити останню крапку в розвитку європейської цивілізації, так само як Одоакр поставив її в історії Стародавньої Греції і Риму. Тоді естафету в розвитку людства підхопили германські племена, яких, однак, ще довго називали «варварами». Сьогодні ці «варвари» визначають обличчя нашої цивілізації. Однак, не за горами вже той час, коли завдяки процесам асинхронності етнічного розвитку ця естафета перейде у руки слов'ян, і українці, яких багато хто в Європі нині сприймає як «варварів», ще скажуть своє вагоме слово.

Як далеко простягалися кордони руських володінь на південь від Болатону в Паннонії, сказати важко. Це питання досліджене дуже слабо, тут могли жити інші слов'янські племена, які тривалий час також називали себе слов'янами,

словенами або венетами (вірогідно, це були предки сучасних сербів та словенців, а у 621 р. сюди примандрувала і частина хорватів, які відтоді почали називатися балканськими).

Прикметно, однак, що зовсім поруч із Печем було розташоване поселення Оросло, а у IX ст. Печ, як відомо, певний час входив до складу Блатненського князівства, кордони якого сягали тоді р. Драви. Отже, давньоруська присутність тут все ж таки була, саме тут руси вперше стикнулися з християнством, і не випадково галицькі князі потім ще довго підтримували зв'язок з православними монастирями на Драві.

На той час Печ був вже досить великим містом, де християнська релігія стала офіційною ще у IV ст., а тому тут функціонувало аж 5 церков. Цей факт справив на русинів величезне враження (не виключено, що деякі з них тоді стали християнами), а тому цю місцевість вони так і назвали — «П'ять церков». З часом, угорці спростили її, трансформували як П'ять — Пяць — Печ, і такою вона залишилася до наших днів.

Клімат цього регіону був м'яким, середземноморським, земля — родючою, тому жоден завойовник не оминав його і саме тому нікому не вдавалося затриматися тут надовго. Після аварів не лишилося жодних натяків на будь-яку присутність русинів, але окремі особистості руського походження свій слід в історії Печа залишили.

У 1009 р. тут було створене Печське латинське єпископство, і одним із перших єпископів став Маурус, який написав житіє св. Сворада і тим самим започаткував його культ серед русинів не тільки Угорської Русі, а й на Лемківщині — батьківщині цього святого.

Основна маса як давньоруських, так і інших слов'янських племен до III ст. концентрувалася, однак, не в Угорщині, а на території сучасної Словаччини (Пряшівська і Пухівська культури). Цілком гіпотетично, виходячи лише з географії їх розташування, можна припустити, що Пухівську культуру представляли племена західних слов'ян, а Пряшівську — східних. Не виключено, однак, що якась частина пухівських племен потім помандрувала на схід, а пряшівських — на захід, оскільки, на думку лінгвістів, остаточний розкол слов'ян на західних і східних відбувся лише у VII ст. Протягом III–V ст. майже усі вони перейшли на протилежний бік Карпат і вже з території Польщі розселилися по Центральній та Східній Європі.

Є підстави вважати, що першими рушили на захід поморські і полабські слов'яни, які в давнину, вірогідно, називалися венетами. Середньовічні хроніки бачили слов'ян не тільки в Австрії, а й у Швейцарії та Німеччині, де вони сягнули лінії Нюрнберг-Гамбург. Чехію першими заселили не чехи і не білі хорвати, а племена полабських слов'ян і лужицьких сербів.

Розселення слов'ян пішло і у східному напрямку, а коли авари витіснили з Угорщини ще й дулібів, тут залишилося одне, але досить чисельне плем'я білих хорватів.

Саме ці події VI ст. знайшли своє відображення в руському літописанні, і тоді, крім хорватів (карпів), на сторінки давнього руського літопису потрапило ще одне руське плем'я, яке тоді проживало в Угорщині, — дуліби.

Жодна подія в руській історії не описана Нестором так емоційно і з таким болем, як розповідь про роки аварського іґа над русинами, і дулібами зокрема.

Як і гуни, в Паннонію авари прийшли із Причорномор'я і, за давньою іранською традицією, заснували тут столицю Аварського каганату Сірмію. Руські племена і до цього зазнали немало лиха, але щоб залишити після себе таку страшну пам'ять, аварам треба було особливо «відзначитися». Схоже на те, що тут ми маємо справу з феноменом етнічного резус-фактора, тобто повного несприйняття двома етносами одне одного, що повторилося згодом з печенігами, татаро-монголами та іншими східними племенами з яскраво вираженою азійською ментальністю.

Саме до цього часу і належить повідомлення Нестора про аварів (русини називали їх обрами): «Ці ж обри воювали проти слов'ян і примучили дулібів, що (теж) були слов'янами, і насильство вони чинили жінкам дулібським: якщо поїхати (треба) було обринові, (то) не давав він запрягти ні коня, ні вола, а велів упрягти три, або чотири, або п'ять жінок у телігу і повезти обрина, — і так мучили вони дулібів. Були ж обри тілом великі, а умом горді, і потребив їх бог і померли вони всі, і не зостався ані один обрин» [Літопис Руський, с. 7].

Описи знущань над дулібами збереглися не тільки в Руському літописі, а також у Фредегара та Менандра (Фредегар майже слово в слово повторює те, про що пише Руський літопис: «гуни щороку приходили зимувати до склавів, брали собі до ложа їх жінок і дочок, а, крім того, склави ще й платили їм данину» [Свод древнейших источников. — Т. II. — М., 1995, с. 48; ПВЛ, с. 12].

Німецькі джерела більш детально переповідають історію боротьби з аварами дулібського князя Добренти (у німецькій версії — Даурентія). Прикметно, що їх відомості стосуються району озера Болотон (навіть чи німцям було відомо про те, що діялося тоді навіть на території Румунії, а не те що за Карпатами).

На сторінки хронік цей Добрента потрапив як єдиний князь, що намагався чинити спротив аварам, які у 570 р. з'явилися на території Паннонії. Десь приблизно у 578 р. хан Баян прислав до нього послів із вимогою скласти зброю. Деякі джерела, підтримуючи аварську версію, подали цю історію так, ніби князь наказав вбити послів, а оскільки це було не тільки проявом дикунства, а й найвищою образою для будь-якого правителя, то авари кинули на дулібів усю свою потугу і, підкоривши їх, безмірно познущалися над ними.

Насправді, і саме про це свідчить версія Менандра, Добрента не вбивав послів (що підтверджує його ім'я, яке засвідчує певні риси характеру), а гордо відповів їм, що «ще не народився той, хто зміг уярмити нашу міць, ми самі звикли до того, щоб панувати над чужими землями і будемо тримати в руках зброю доти, доки будемо жити на цій землі» [Там само].

Його мужність та незрозуміле для кочівників почуття власної гідності, власне, й розлютило хана до нестями. Саме він, а не Добрента, наказав забити послів, які принесли йому зухвалу відповідь князя. Якщо інші племена ще якось уживалися з аварами, хоча останні до усіх «були занадто зарозумілі і умом горді», то над дулібами вони жорстоко глумилися.

Історична цінність цих свідчень полягає у тому, що вони стосуються не Прикарпаття або Чехії, куди пізніше переселилися дуліби (у Прикарпатті слідів аварів, порівняно з Угорщиною, дуже мало, отже вони й не могли чинити тут такі неподобства), а Угорщини, де кількість аварських пам'яток дуже значна [Roszko J., с. 65; Вопросы этногенеза., с. 163].

Саме авари змусили дулібів піти в район болотистого і тому менш приступного Блатнограда, який мадяри згодом назвали Залаваром. Ось чому кочівники приходили сюди тільки взимку, коли замерзали болота і можна було дістатися до осель дулібів. Вони знущалися над їх жінками, а чоловіків використовували під час воєн як живий щит (відомо, наприклад, що на Солунь каган послав 100–тисячне військо, а коли його розбили, то в полон потрапили 8 тис. словенів і лише 3 тис. аварів). Вірогідно, що саме як живий щит у війні з франками частина дулібів потрапила на південь сучасної Чехії, підтвердженням чого тут є аварське прикордонне городище Обри (обрами аварів називали тільки русини).

Якась частина дулібів залишилася у цих болотах на заході Угорщини, але переважна більшість на чолі з князем Добрентою помандрувала далі на захід, в Чехію, а решта перейшли Карпатський хребет і осіли на півночі Галичини та Волині [Етногенез, 1999, с. 302].

Відомості про цього князя є підтвердженням того, що прабатьківщиною усіх руських племен, справді, як твердив Нестор, був Карпато-Дунайський регіон, і навіть в VI ст. не всі давньоруські племена покинули його (про що свідчать відомості про Добренту), і, крім білих хорватів, тут явно ще залишалися дуліби.

Українська історіографія, наслідуючи російську, була і донині лишається зацикленою на Придніпров'ї, часом (особливо щодо періоду III–VII ст.) просто висмоктуючи з пальця те, чого тут ніколи не було й бути не могло, оскільки основні події давньої руської історії відбувалися тоді не на сході, а на заході, на території Угорщини, Словаччини, Румунії та Закарпаття. Русини — українці тоді не скорилися долі і саме у боротьбі з аварами виникла перша давньоруська держава на чолі із Самославом (600–662 рр.), а у 623 р. цьому союзу руських племен вперше в історії вдалося вщент розбити аварів. Ця держава стала такою сильною, що певний час давала собі раду не тільки з аварами, а й з франками, принаймні, відомо, що франкському королю Дагоберту тоді не вдалося завоювати Паннонію.

Початки української державності таким чином припадають на сер. V ст., адже «руський князь Одоакр» в жодному разі не міг захопити Рим і правити цілою імперією декілька десятиліть, маючи у своєму підпорядкуванні лише яесь

одне плем'я. Як мінімум, мова може йти про союз декількох племен, причому не тільки дулібів і білих хорватів, а, цілком можливо, і волинян.

Тому є підстави твердити, що держава Самослава, про яку оповідають численні історичні джерела, вже мала певну історичну традицію і була не просто слов'янською, а саме руською, оскільки інші слов'янські племена, крім білих хорватів та решток дулібів в той час в районі Паннонії, Вишгорода або Нітри (місця знаходження ймовірної столиці Самослава) проживати не могли (балканські хорвати, як свідчать візантійські джерела, у 623 р. вже відокремилися і, витісняючи авар, пішли на Балкани).

За Фредегаром, у 623 р. Самослав об'єднав навколо себе найближчі слов'янські племена, розбив аварів, у 627 р. був обраний королем і правив 35 років, тобто до 658 р. або, якщо починати відлік з дати обрання, до 662 р.

Франкські джерела твердять, що за етнічним походженням Самослав був франком на ім'я Само, що як купець не раз проходив через землі слов'ян і, врешті-решт, погодився на їх прохання очолити боротьбу з аварами. У це, однак, хоча б з огляду на його ім'я, важко повірити. Вочевидь ця версія «норманської теорії» була вигадана хроністами для того, щоб зберегти своє лице, адже цей «варвар» майже усе своє життя після перемоги над аварами присвятив боротьбі з франками і завдав королю Дагоберту стільки ганебних поразок, що останній з розпачу помер у 638 р. Не виключено також, що первинний текст хибно витлумачили перекладачі або переписувачі, і розповідь про захоплення Самославом франкських купців у них перетворилася на розповідь про Самослава — франка і купця.

Самослав не міг бути франком не тільки тому, що усе життя боровся з франками, був їх найбільш запеклим ворогом (що засвідчують діалоги, де Дагоберт називає себе і франків християнами, а Самослава та його народ «псами»), а князь гордо заявляє: «Так, ми пси, які призначені для того, щоб усіх вас роздерти»). Про те, що Самослав не був франком, а отже і християнином, свідчить також той факт, що він як поганин мав аж 12 дружин, 22 синів та 15 дочок. Крім того, на переговори з ним франки посилали слов'янина Захарія, в чому не було б жодної потреби, якби Самослав володів мовою франків.

У VII ст., коли завершилися процеси мовотворення усіх слов'янських племен, вже не варто вживати загальну назву «слов'яни» чи «перша у слов'янській історії держава», а слід чітко визначити, до якого конкретного слов'янського племені належав Самослав.

Усі вище наведені факти переконливо свідчать, що він міг бути лише білим хорватом, тобто руським, а не просто слов'янським князем, адже на час появи тут угорців не тільки топоніми, а й уся номенклатура назв, пов'язаних з функціонуванням держави в цьому регіоні, була руською (князь, бояри, судді, жупани, холопи, тисячники, сотники, десятники, чашники, стольники, гривна і т. ін.). Дискусії на цю тему тривалий час уникали або згадували лише князівство Прибини та Велику Моравію, хоча цілком зрозуміло, що для того щоб

ця номенклатура назв утвердилася, потрібна була ціла історична епоха, певна історична традиція, а не кілька років. Крім того, в документах держави франків від 777 року, тобто задовго до князювання Прибини та утворення Великої Моравії, згадуються десятники Талюб і Спарина та жупан Фис, а це означає, що навіть франки, захопивши Паннонію, зберегли систему місцевої руської адміністрації, яку встановив тут Самослав.

На час появи угорців в кін. IX ст. традицію стольного (столичного) міста могли мати лише Вишгород і Нітра. Палацький, на цій підставі вважав, що столицею держави Самослава був Вишгород, і в цьому є сенс, оскільки лише тут князь міг перехоплювати каравани франкських купців.

Разом із тим, навряд чи авари дали йому можливість у себе під носом сформувати армію спротиву, тому, вірогідно, до 623 р. столицею Самослава була Нітра, розташована у справжніх нетрях, тож аварська кіннота не могла напасти зненацька. Але після перемоги над аварами у 623 р. князь заснував нову столицю у Вишгороді і взяв під свій контроль торгові шляхи між заходом і сходом, півднем та північчю (про це свідчить той факт, що місцевість біля Вишгорода угорці згодом назвали Кішоросі, тобто Мала Русь, а Велика Русь (Нагіоросі) була розташована далі на північ).

Найбільшою історичною заслугою Самослава є навіть не те, що він розбив аварів, а те, що він створив першу в нашій історії Руську державу (Київська Русь була другою), кордони якої простягнулись від чеських Кедан та Краківця і мало не до самого Дніпра, вивів давньоруські племена з-під удару кочівників, забезпечив їм відносний спокій на 35 років свого правління, а то й майже на три століття аж до появи угорців (авари хоча й відновили після його смерті своє панування, але вже не мали такої сили і не досягали тих земель, де, завдяки Самославу, осіли руські племена).

Безумовно, перемогами Самослава скористалися не тільки русини, а й мало не увесь слов'янський світ, за винятком хіба що поляків і поморських слов'ян. Як уже згадувалося, завдяки розгрому аварів, у 623 р. переселилися на південь балканські хорвати. Після битви під Унгостом слідом за відступаючими франками на захід з Вагу та Морави подалися чехи (морав'яни), які захопили Швабію, а в Баварії дійшли навіть до річки Манн. Серби зайняли Саксонію (ще в XII ст. їх князь Яшка володів Бранденбургом та землями навколо сучасного Берліна). Протягом VII–VIII ст. слов'яни дійшли до лінії Нюрнберг-Гамбург, і їх наступ зупинив Карл Великий аж у 800 р.

VII і VIII ст. стали зоряним часом також і для руських племен. Саме тоді вони перейшли через Руську Поляну і з'явилися на Волощині, де заснували мало не усі існуючі дотепер міста. Руські назви цих міст (Білгород, Красна, Бистриця, Лугош, Крайова, Брашов) прямо вказували на те, що вони були засновані русинами і що саме вони становили тоді тут етнічну більшість (Оросфальва — це сучасний Клуш, Оросорола — це Тиргу — Муреш, Торговище — Тирговиште, Оршава — Тиргу — Северин, Русидава — Дрегошани, Оростол — Русе, Орос-

хаза, Оросгедь, Орос, Русесті, Русіелу, Русберг, Русгольц, Реусдорф, Реусмаркт, Реусени та ін.). Серед географічних назв слід згадати також гору Русдіа і перевал Руська Поляна (потім румуни поміняли цю надто промовисту назву). А Бухарест уперше згадується у документах 1368 р. з руською назвою Дубовиця (Димбовиця).

На відміну від Семигороддя, Волощина, на території якої розташований Бухарест, лише певний час була колонізованою русинами. Якщо на півночі, за Карпатами, русини прожили по сусідству з волохами (даками) мало не тисячоліття, то тут, якщо не рахувати тимчасового перебування під час переселення в Україну уличів, вони з'явилися завдяки територіальній експансії Самослава, але вже у XIII ст. румуни майже повністю знову витіснили їх з Волощини.

Археологічні знахідки руського походження в різних районах Бухареста (Мілітар, Черника) датуються поч. VII ст., і це є ще одним підтвердженням слів Грушевського про те, що словени займали тоді усю територію Трансільванії. Варто знову нагадати, що саме слово «улах», «волох», «Волощина» є руського походження, адже ані даки, ані румуни так себе ніколи не називали.

В центрі Словаччини русини перейшли Ваг і, хоча на й короткий час, зайняли територію при впадінні річки Морави в Дунай, з якої пішла частина морав'ян, що рушили на захід. Більше того, вони навіть форсували Дунай і почали заселяти східні регіони сучасної Австрії. Кадлубович у своїй хроніці свідчить про те, що хорватський князь Крак був родичем Самослава і брав участь у битві з римлянами в Карінтії. Також засновник Кракова явно брав участь у грандіозній битві 631 р. з франками під Унгостом (містечко на заході від сучасної Праги). Битва була кровопролитною, вона тривала без перерви три дні та три ночі і завершилася такою нищівною поразкою франків, що вони були змушені залишити не тільки Чехію, а й деякі свої етнічні землі, які, як це вже згадувалося, тимчасово заселили чеські племена.

Основну частину військ Самослава у цій битві становили не серби і чехи, а білі хорвати, дуліби, яких авари загнали на південь Чехії, і частина волинян (адже з історичних джерел відомо, що саме цим племенам дісталася переважна більшість завойованих земель). Дуліби після цього остаточно осіли на півдні Чехії, волиняни зайняли Луцький край (Шумаву) і землі вздовж річки Волинки, а поле бою мало не з усією територією сучасної Чехії лишили за собою білі хорвати та їх князь Крак, який (або його син Крок) заснував тут замок Краковець (це ще один доказ того, що Самослав належав до племені білих хорватів і Крак був його близьким родичем).

Таким чином, саме завдяки Самославу протягом VII ст. русини заселили величезну територію на заході аж до Кадан у Чехії та Оростолу (Русе) на півдні. Власне, Чехія тоді називалася не Чехією, а Богемією (тобто Бойківщиною) — по імені одного з цих хорватських племен. Якщо взяти до уваги той факт, що майже одночасно руські племена на сході досягнули тоді Дніпра, то перед нами постає повна карта Давньої Русі, яку археологу називають Празько-Корчаківською

культурою. Ця карта, на жаль, після цього змінювалася на користь русинів лише на сході, тимчасом як на заході зворотній рух почався вже у IX ст. Тим не менш, у сер. X ст. Костянтин Багрянородний зафіксував кордони Великої Хорватії від Дністра до Баварії, але це була вже лише тінь тієї колишньої величної імперії Самослава, яка, трансформувавшись у князівство під умовною назвою Стільсько, князівство Прибини і Крака та державу Славника, вже значно пізніше, протягом 995–999 рр., остаточно пішла у небуття.

Отже, VII ст. було знаковим як для загальнослов'янського, так і для українського етногенезу. Це був своєрідний апогей їх розвитку через етнічне заперечення, завершенням певного етапу їх еволюції, який тривав 14 тис. років і який, врешті-решт, привів до розколу слов'ян на західних і східних — справжнього тектонічного розлому у психології, ментальності, культурі та духовності індоєвропейців, з яким ми маємо клопіт ще й донині.

Слід пам'ятати, що хоча рубікон був перейдений і сили етнічного заперечення почали слабнути, але не зникли без сліду, і наступна, тобто завершальна фаза етнічного розвитку через заперечення, тривала усі подальші 14 тис. років. Вона завершується, тобто вичерпує себе буквально на наших очах умовним, але все ж таки поділом українства на його західну і східну частину.

Так, переважна більшість давньоруських племен перейшли через Карпати і почали розвиватися в напрямку на схід (тому історики і воліють вперто називати їх східними слов'янами), але це не є підставою для того, щоб спрощувати нашу історію до невпізнання і закривати очі на глобальні фактори розвитку українства, особливо на те, що розвиток білих хорватів, дулібів, бужан і частини волинян саме з VII ст. пішов у цілком протилежному напрямі і Празько-Корчаківська культура на заході тоді досягала Кадан мало не біля самих Карлових Вар.

Таким чином, саме українці стали завершальним етапом не тільки руського чи слов'янського, а й усього індоєвропейського етногенезу. Протоукраїнці постійно перебували в його епіцентрі, їх визрівання та становлення як етносу тривало тисячоліттями, і навіть нині цей процес сприймається як загальмований, оскільки у багатьох ще виникають певні сумніви у тому, чи вже існує єдина українська нація, чи ні.

Однак, природа заклала в них такий величезний потенціал, що, незважаючи на досить пізній порівняно з іншими індоєвропейцями вихід на історичну арену, темпи їх розвитку будуть постійно прискорюватися, і орієнтовно десь у XXIV ст. вони мають зайняти місце англосаксів (асинхронність їх розвитку у часі становить від 3 до 7 століть).

Наразі ми не можемо назвати конкретне плем'я, яке було в епіцентрі цього етногенезу і заклало генотип переважної більшості українського народу. Після тривалої еволюції своїх поглядів українські антропологи та етнографи врешті-решт дійшли висновку, що найбільший інтерес для них становить не Придніпров'я і Полтавщина, а Прикарпаття та Волинь, де, власне, тепер

і перебуває генетичний центр українського народу [Гошко Ю., с. 70–73]. Це не означає, однак, що цей архетип завжди перебував в одному місті. Оскільки ведучим напрямком розвитку індоєвропейців виявився східний, то й архетип протягом багатьох століть також здійснював свій повільний дрейф з Дунаю у північно-східному напрямку. У VI ст. він вже містився на Ніді та Дунайцю біля Кракова, в VII–VIII ст. був у Ладомерії (на річці Лада, що протікає на півдні Люблінщини, там, де згодом виникли Червенські міста), а у X–XI ст. опинився там, де, власне, і перебуває сьогодні, а саме — на Волині.

Немає жодних сумнівів у тому, що цей генетичний центр був пов'язаний саме з волинянами. Баварський Географ називає їх зарянами і повідомляє, що вони мали найбільшу кількість городищ. Оскільки вони жили на Ладі, то певний час їх називали також ладзянами (поляки перекрутили цю назву на ледзян), і є свідчення скандинавських джерел, що саме вони створили тут одне з перших руських князівств під назвою Холмгардія. Самі себе вони називали волиняни, і дали своє ім'я території, на якій осіли назавжди. Це був саме той генетичний резервуар, який постійно наповнював не тільки землі сусідньої Холмщини, Люблінщини та навіть Чехії, а й цілого українського сходу (історики вважають, що вихідці з Волині в часи середньовіччя заселили не тільки Правобережну Україну, а й деякі райони Лівобережжя, в т.ч. Полтавщину, яку довгий час помилково вважали центром формування української мови та українства). Де-де, а в демографії чудес не буває, і якщо протягом майже тисячоліття усі демографічні процеси так чи інакше постійно пов'язані з волинянами, то генетичним центром українства могли бути і були тільки вони.

Найцікавішим та найактуальнішим фактом є той, що українці — єдиний серед індоєвропейців народ, розвиток якого йде одночасно у двох напрямках — східному і західному. Їх поділ на «східняків» та «западенців» не є історичним курйозом, літературним штампом чи випадковістю, а глибокою діалектичною закономірністю, підсумком етногенезу не тільки давньоруських чи слов'янських племен, а й усіх індоєвропейських народів, ба більше — західного стовбуру антропогенезу, расогенезу та етногенезу загалом.

А найсумнішим є те, що українська нація в силу цих об'єктивних історичних обставин поки що перебуває ще в стадії свого формування і реально, що б там не говорили (Помаранчева революція і усі наступні вибори це тільки підтвердили), існують два народи — західні та східні українці, які мають спільне етнічне коріння, але різний світогляд і ментальність, і зіллються в одне ціле вони лише після зміни фаз розвитку, на етапі заперечення етнічного заперечення, що, на думку автора, потребує ще як мінімум кількох поколінь.

Провідною частиною цього етнічного протиріччя, закладеного самою діалектикою, є, безумовно, східні українці, кількісні показники яких явно перевищують український захід. Тому не дивно, що їх історія є добре вивченою і майже не вимагає коментарів. Щодо західних українців, то, незважаючи на те, що майже ціле тисячоліття вони прожили своїм, окремим від «східняків»

життям і мали свою, не менш цікаву історію, ця історія широкому загалу практично невідома, хоча саме вони на сьогоднішній день є справжнім генератором українства і носіями такої його категорії як «якість».

У давнину між різними державами не було кордонів у сучасному розумінні, це був єдиний масив території між Карпатським хребтом і Дунаєм, а тому в поняття Угорська Русь тоді входили землі не тільки самої Угорщини, а й Словаччини та Румунії. В Словаччині це була більша частина її території по річку Ваг, в Угорщині — значна частина Паннонії та Прабатьківщина українства і слов'янства на всьому просторі Північної Угорщини від Дунаю до Закарпаття, а в Румунії — Марморощина, Семигороддя та, певний час, навіть Волощина. Словаччину, більшу частину Угорщини та Марморощини тоді заселяли білі хорвати, в Паннонії, зважаючи на той факт, що навіть у X ст. тут ще існувало Дудлібське графство, жили залишки дулібів, а в горах Баконь — білі хорвати. Щодо Семигороддя та Волощини, то питання ще залишається відкритим і потребує більш ретельного вивчення.

М. Кошма, вивчаючи курганні могильники тих часів у Північно-Західній Румунії, на основі опрацювання археологічного матеріалу та повідомлень Псевдо-Фредегара дійшов висновку, що близько 680 р. місцеве населення (група Нушфалеу та Сомешени) опинилося під ігом аварів і що частина цього населення пізніше перейшла Карпати — саме так абсолютно подібні могильники з'явилися у Прикарпатті. Вірогідно, місцеве населення являло собою етнічний шлейф, який залишився після переходу тиверців (Семигороддя) та уличів (Волощина) через Карпати та їх подальшого розселення по території України.

Якщо Семигороддя та Волощина після смерті Самослава знову потрапили під владу аварів, а Паннонію захопили франки (нагадаємо, що Фис, Талюб і Спарина згадуються в 777 р. саме у франкських джерелах), то білі хорвати зберегли свою незалежність і державність. Смерть хорватського князя Самослава та розвал його держави переважна більшість істориків чомусь сприймають як повний крах, тобто як факт припинення її існування взагалі, тимчасом як вона лише розпалася на окремі князівства, де ще досить довго (як мінімум до 999 року) правили його численні нащадки і родичі. Прямим нащадком Самослава був також і князь Прибина (? — 861), який правив тоді у Нетрях (Нітрі).

Після смерті Самослава авари знову захопили більшу частину Угорщини, тож русини були змушені відступити у важкодоступні ліси (нетрі) на півночі, і саме тоді Нітра стала центром одного з 4 найбільших хорватських князівств.

Нітра та її князь Прибина уперше згадуються в хроніках у 828 р., коли зальцбурзький архієпископ Аделрам освятив тут першу на Русі християнську церкву. Це, однак, не означає, що між 662 та 828 рр. нічого не відбувалося і князівство виникло лише за часів панування Прибини. Самослав мав понад 40 дітей, і в Нітрі, певно, правили його нащадки, але оскільки князівство справді містилося в лісових нетрях, то його шанси потрапити на сторінки європейських хронік були невеликі.

Саме завдяки цьому Нітранському князівству традиції давньоруського державотворення перейняли чехи, а дещо пізніше й мадяри та румуни. Визнаючи величезну прогалину в давній історії українського народу до 882 року, дослідники, тим не менш, чомусь не зважають на той факт, що уся номенклатура перших державних утворень чехів, угорців та румун у Центральній Європі, як ми вже відзначали, була руською (князь, жупан, пан, воєвода, витязі, двір, судді, дідичі, воїни, бояри, стольники, ключники, десятники, сотники, слуги, сокольники, їздці та ін.). А тим часом це означає, що на час утворення Великої Моравії, Чеського та Угорського королівств і боярської Волощини тут щонайменше кілька століть вже існували руські князівства, і ця традиція руського державотворення була так укорінена у повсякденне життя, що інші народи перейняли її та із незначними змінами пристосували до своїх потреб.

У 833 р. територію Нітранського князівства захопив моравський князь Моймир. Він вигнав звідси не тільки Прибину та його бояр, а й певну частину населення (про це свідчать руські імена Жилець, Хотемір, Вітемир, Требич, Лютемир, а також те, що співпадають назви деяких сіл як біля Нітри, так і біля Блатнограду). Усе це означає, що населення тут не було чеським і Прибина в жодному разі не належав до династії моравських князів.

Прибина перебрався в Паннонію, точніше до Болотону, і біля колишнього Новгорода (Новістуна) заснував свою нову столицю Блатноград (цю версію підтверджують відомості про першого руського князя Одоакра та дулібського князя Добренту). Відповідно, топоніми цього регіону були руськими не тільки за часів Прибини і Коцеля (Блатноград, Ігрища, Тихани, Усатове, Вітемирове (Фенікпуста), Лани, Батяри та ін.), а й до нього (Болотон, Лела, Мочари, Крес, Пуща та ін.).

Франки, розбивши у 791 р. аварів і остаточно витіснивши їх з Угорщини (відомо, що у цьому королю Піпіну дуже допоміг місцевий князь Вономир), утворили тут свою «Східну Марку», але були змушені рахуватися з місцевими традиціями і місцевим руським населенням, а тому повністю зберегли стару систему місцевої руської адміністрації з її сотниками та жупанами.

Ось чому Прибина, прийнявши хрест від зальцбурзького архієпископа, подався саме до німців, а вони, вже як християнину, виділили йому у власність ці давні руські землі, сподіваючись на те, що він захищатиме кордони держави франків від численних ворогів зі сходу.

В їх джерелах від 839 р. є повідомлення про те, що на прийомі у німецького імператора побував «руський каган» — ним цілком міг бути Прибина. Він до кінця своїх днів відбивав напади моравських князів і загинув 861 р. у битві. Після Одоакра і Добренти він, таким чином, є третім нашим князем, на якого іноземні джерела вказують як на руського.

Історичною заслугою Прибини є те, що саме він став ініціатором хрещення Русі, але оскільки хрест він прийняв з рук Риму, то для московських, а за ними й українських істориків ім'я Прибини стало табу. В Нітранському князівстві після

нього залишилася лише одна церква, натомість у Блатненському археологи вже розкопали 6 храмів, з яких один (у Кестхелах) був кафедральним. Археологічні дослідження біля Залавару розпочалися лише у ХХ ст., і нині тут виявлено багато руських поселень і поховань, найдавніші з яких (VI–VII ст.) містяться в Залакамарі, Покасіпетці та Кестхесі. Давньоруське городище знайдене у Варжеті, а в Хоссуштеті, на острові біля Варсігету, розкопане ціле руське село IX ст. Фундаменти церкви IX ст. були виявлені в Борналлашігеті, і, можливо, що з усіх руських церков вона тут є найдавнішою [История Венгрии, с. 35–70].

Не дивно, що святі Кирило та Мефодій багато часу провели не так у Моравії, як у Паннонії, у сина Прибини Коцеля (831–876 рр.) і повністю завершили свою місію хрещення місцевих русинів. Те, що мова іде саме про русинів, а не просто про слов'ян, підтверджує середньовічна хроніка Даліміла, де Мефодія називають «руським єпископом»:

Ten arcibiskup Rusin biese,
Msiu svu slovensky sluziese.

А також:

Arcibiskup Metodej, Rusin...
[Kronika Dalimila. Praha, 1977, s. 48].

Зважаючи на те, що в документах син Прибини іноді згадується як Гасило, то Коцель, вірогідно, є не справжнім, а германізованим його ім'ям. Він став вигнанцем ще у дитячому віці, коли його батька вигнав із Нітри моравський князь Моймир, але німці виділили їм землі Східної Марки біля Болотону і більшу частину свого життя він, як і батько, перебував під впливом латинської церкви Зальцбурзького католицького єпископства [Řiša Velkomoravská. Praha 1933, s. 14–23]. Відомо, що у 866 р. у Блатноград, який був тоді столицею його князівства, приїздив зальцбурзький єпископ Адальвін, щоб освятити 6 ново-збудованих костелів.

Цей князь зробив для руського етносу так багато, що більше, ніж Володимир, заслуговує називатися Великим, адже київський князь лише завершив справу християнізації Русі, яку розпочали Прибина та його син Коцель.

Хоча Кирила і Мефодія запросив до себе моравський князь Ростислав, але найбільше вони прислужилися Паннонії — землі, де правив тоді князь Коцель. Судячи з імен найближчих бояр князя (Жилець, Хотемір, Вітемир, Влкіна, Требич, Лютемир та ін.), вони ще не були християнами, а отже християнство не поширилося на все руське населення Паннонії. Намагання князя утвердити християнство у латинській версії (освячення 6 костелів у 866 р.) наштовхнулося на явний спротив, адже латинської мови ніхто не знав, а тому й віра була людям чужа і незрозуміла.

Найбільш епохальні події в Блатненському князівстві, які сформували нашу духовність і кардинальним чином змінили життя не тільки місцевих русинів, а,

з часом, і всього українства, відбулися у 867 р., коли Коцель запросив до Блатнограду видатних слов'янських просвітителів Кирила та Мефодія. Розгорнути широко свою діяльність у Моравії їм не довелося, оскільки моравські князі несподівано змінили свої наміри, і їх землі опинилися під контролем німецьких єпископів. Коцель, навпаки, високо оцінив духовне та культурне значення місії цих просвітителів і дав їм в науку 50 учнів «із народу мого», значна кількість яких носили руські імена (Горазд, Сава та ін.).

Саме тоді й відбулося масове хрещення русинів (до того часу були лише поодинокі випадки, і навіть Самослав, як відомо, був поганином). «Житіє Мефодія» повідомляє, що в кінці правління Коцеля вже мало не кожен його вельможа мав у своєму селі церкву. Оскільки у 869 р. Папа Римський Адріан II виділив зі складу Зальцбурзького єпископства окреме Паннонське, то це дає вагомі підстави вважати, що на той час християнство охопило не тільки верхівку руського суспільства, а й широкі верстви населення. У створенні цього єпископства величезну роль відіграв особисто Коцель: він відправив до Адріана II посольство із 20 вельмож на чолі з Мефодієм, які переконали Папу піти на цей крок. Той факт, що літургія тоді велася руською мовою (ось чому хроніки називають Мефодія руським єпископом), ще раз підтверджує те, що населення тут було переважно руським, а не німецьким. Від 873 р. це єпископство почало зватися Паннонсько-Моравським, але не тому, що було перенесене до Моравії, а тому, що його столицею було місто Морава на території Паннонії (поки що історики не можуть точно визначити місце розташування цього міста і його теперішню назву; можливо, це Веспрім або Вишгород).

Так на території Блатненського князівства, зародилася церква, яка спочатку називалася Слов'янською, а з XI ст. — Руською.

Тим не менше, й досі факт існування Руської церкви на території Угорщини, Чехії, Словаччини та Польщі задовго до хрещення Київської Русі ретельно приховується. Початком хрещення Русі слід вважати не 988 р., а 869 р., — рік заснування Паннонського єпископства на землях, заселених русинами — українцями. Хрещення Русі не було одномоментним явищем, а тривало цілий історичний період, і саме із Західної Русі прийшли на Дніпро віра, церковна літургія церковнослов'янською мовою, пісенність, музика, літописання.

Чи не найбільшою історичною заслугою Коцеля є та, що він не задовольнився перекладами літургійних книг Кирилом на слов'янську мову, яка являла собою мішанку давньоболгарської та сербохорватської (мати Кирила і Мефодія була чи то болгаркою, чи то хорваткою, і брати знали лише ці мови), а наполягав на застосування місцевої давньоруської мови, і елементи цієї мови спеціалісти знаходять вже у «Житії св. Кирила», яке Мефодій разом з учнями почав писати після повернення у Блатноград з Риму. Однак, справжнім творцем давньоруської (церковнослов'янської) мови і кирилиці є навіть не Мефодій, а людина, яка після його смерті написала «Житіє св. Мефодія», і на думку багатьох вчених, це був Горазд або Сава.

На основі «Життя Мефодія», «Похвального слова Кирилу та Мефодію», «Сказанія о письменах» Храбра в Угорській Русі з'явилася власна літературна школа, було створено Початковий Руський літопис. Нестор включив його до свого літопису безсистемно, уривками, але його досить легко реконструювати, виділивши відомості, що стосуються Коцеля та території Угорщини, — від повідомлень про напади на неї скіфів та сарматів до опису окупації цих земель мадярами. Отже, Початковий Руський літопис був написаний у X ст. (інформації про Угорщину XI ст. вже немає, хоча там відбувалися такі бурхливі події, які обов'язково мали би потрапити до Початкового літопису).

Якщо українське літописання могло з'явитися і дещо пізніше, вже після Коцеля, в часи, коли єпископом у Веспрїмі був Сильвестр, то безліч фактів свідчить за те, що наша церковна літургія, церковний спів, професійне мистецтво зародилися саме тут, у його палаці у Блатнограді. Словацький мистецтвознавець Л. Мокрий встановив, що в IX ст. саме тут, в Паннонії, «Меса кантата» отримала суто візантійські риси і саме тут виникла наша перша релігійна пісня «Господи, помилуй нас!» (у її тексті згадується гора Крес, розташована на півночі князівства Коцеля).

У часи правління Коцеля біля Блатнограда існувало поселення Ігрища (так тоді називали місця, де жили професійні музиканти і танцюристи, які розважали королівський чи княжий двір; подібні поселення існували раніше також біля Нітри та Мішкольця).

Отже, перебуваючи в Залаварі (так тепер в Угорщині називається Блатноград), кожен українець має згадати про те, яку величезну роль відіграло це місто і князь Коцель в нашій історії, особливо в духовній. Дарма нашу церкву і віру іноді називають Візантійською або Грецькою (Константинополь церковнослов'янську мову тривалий час також не надто толерував, визнаючи лише грецьку).

Отже, усе, що пов'язане з нашою прадавньою культурою, церковнослов'янською, давньоукраїнською літературною мовою, пов'язане насамперед з Паннонією [Slovensko. Dejiny. Vrat., 1978].

Кирило запровадив глаголицю, яка була заснована на мішанці староболгарської і ще кількох мов і, так само як латинь, була мало зрозумілою для місцевого населення. Тому Коцель пішов далі і запропонував використати на письмі мову місцевих паннонських русинів, але оскільки Мефодій знав її значно гірше, ніж болгарську, то реалізація цього проекту випала вже на долю його місцевих учнів.

Навчаючись у відомого віденського славїста В. Ягіча, І. Франко одним з перших в Україні усвідомив, що давньоруська (церковнослов'янська) мова зародилася не на базі давньоболгарської чи навіть словенської, як це твердив Ягіч, а, власне, саме на давньоруській основі. У своїй праці «Св. Климент у Корсуні» він висунув гіпотезу про те, що Кирило оволодів давньоруською мовою, перебуваючи в Криму. Однак у часи Кирила та Мефодія Паннонія була заселена давньоруськими племенами дулібів і білих хорватів (зрештою, усвідомлення

цього історичного факту і того, чому Мефодія називали руським єпископом, серед українських істориків немає й досі).

Професор кафедри славістики Каліфорнійського університету О. Ісаченко після ретельного вивчення слов'янських діалектів на території Австрії, морфологічної будови староруського вірша та церковнослов'янської літургії остаточно прийшов до висновку, що в основі церковнослов'янської мови лежить не давньоболгарська і не словенська, як це твердив Ягіч, а давньоруська, якою розмовляли в Паннонії протягом IX–X ст. (нині багато вчених завуальовано називають її паннонською).

Лінгвістичний аналіз Ісаченка підтверджується історичними фактами, про які він як спеціаліст лише з мови, так само як і Франко, не знав і які виявила вже його послідовниця польська дослідниця Лянцкоронська.

Відомо, що пропозиція створення школи, де викладання провадилося давньоруською мовою, надійшла до Мефодія від Коцеля. Вважають, що в ній навчалося одночасно до 50 учнів, а за усі роки перебування в Паннонії і Моравії від 863 р. до 885 р. Кирило та Мефодій підготували 200 священників, значна частина яких оволоділа давньоруським письмом.

Вперше на кирилиці були написані «Паннонська легенда» та «Житіє св. Мефодія», яке є складовою частиною цієї легенди. Тривалий час вважалося, що творцем кирилиці, яка базується на грецькій абетці, був Климент Охридський. Однак, більш ретельні дослідження виявили, що Климент писав лише глаголицею, а, крім того, на Балканах не було знайдено жодного «Житія», натомість усі перші пам'ятки давньоруської (церковнослов'янської) писемності локалізуються на землях, де після смерті Мефодія єпископом став Горазд.

Українських істориків мало цікавлять дослідження походження давньоруської літературної мови, хоча ця проблема, за великим рахунком, є проблемою походження українського етносу. Нині найбільш компетентними у цьому питанні є польські дослідники, зокрема Лянцкоронська, яку обурило сам факт замовчування істориками існування протягом багатьох століть у Польщі Руської церкви. Вона дійшла висновку, що засновниками цієї церкви були Горазд і Сава, а оскільки Горазд знав грецьку мову і грецький алфавіт і саме його Мефодій призначив своїм наступником, то, найбільш вірогідно, він і є автором кирилиці.

Горазд був найталановитішим учнем Кирила та Мефодія, він був серед перших трьох священників, яких вони висвятили у 869 р., під час свого візиту до Риму. Після смерті Мефодія у 885 р. літургія на давньоруській мові була заборонена, його учнів розігнали або продали у рабство, а найбільш визначних на чолі з Гораздом ув'язнили в підземеллях Нітранського замку. Цілком можливо, що їх чекала неминуча смерть, але в Нітрі тоді ще було багато русинів, і вони допомогли ув'язненим утекти. Той факт, що болгари, серби, хорвати і македонці пішли додому, на Балкани, а Горазд разом із Савою подалися на північ, є неспростовним доказом їх українського походження, про що також свідчать їх імена та подальша діяльність

Папський бібліотекар Ассемані, що мав доступ до документів, які ще дотепер невідомі багатьом європейським історикам, писав, що Русь була похрещена першою серед усіх слов'ян, після Мефодія єпископами у русинів були Михайло, Агатон і Горазд. Руські єпископства існували потім у Спиському Підградді, Кракові, Веспрімі та Білгороді (Біхорі).

Після втечі з Нітри руські учні Мефодія Горазд, Сава, Михайло та Агатон подалися на батьківщину Горазда, на територію сучасної Пряшівщини, де в Спиському Підградді під охороною руських князів він заснував своє перше руське єпископство, висвятив Агатона, який осів у Білгороді, а коли у 892 р. русини вигнали з Нітри католицького єпископа Віхінга, то туди повернувся Михайло.

Мадяри в той час були ще язичниками, їм було байдуже як до руської, так і до католицької віри. Проте багато їх вождів були одружені на русинках, до того ж свою воєнну експансію після 905 р. вони спрямували на Захід, тому уся католицька інфраструктура в Угорщині була ліквідована, і Руська церква отримала неочікувані преференції та певні умови для розвитку. Крім згаданих, руські єпископства були засновані у Веспрімі, де у 915 р. єпископом став Іван, у 942 р. — Сильвестр, а також у Чанаді, про який є відомості щодо існування там руського монастиря Івана Хрестителя. Також є відомості про існування в різний час руських церков і монастирів у Тиханах, Нітрі, Сентандре, Орошлані, Абауйварі, Веспрімі, Списький Капітулі, Михайловцях та багатьох інших містах і селах Угорщини (усього близько 400). Тож не дивно, що Папа Римський Онорій III у 1205 р. закликав усіх вірних до хрестового походу на Угорщину, щоб врятувати там католиків від «схизматиків».

Початок становленню Руської церкви поклала надзвичайно активна діяльність Горазда, яка поширилась навіть за межі Угорщини. Літургія в Руській церкві велася давньоукраїнською мовою (церковнослов'янською у її південному варіанті), і тому від 885 р. її не визнавали не тільки в Римі, а й у Константинополі, де Служба Божа правилися виключно грецькою мовою (ось чому, незважаючи на те, що від часів правління в Угорщині королеви Анастасії (1046 р.) Руська церква почала набувати ознак київського православ'я, пам'ять про неї ретельно замовчувалася і навіть нищилася в усіх апостольських столицях). В долі нашого народу вона, однак, відіграла величезну роль, адже в той час, крім греків і болгар, ніхто з християн не мав прямого доступу до Слова Божого (латинську мову знав лише 1% населення Європи), а це мало величезне значення для розвитку духовності і моральності українців.

Таким чином, витоки нашої духовності походять не тільки і навіть не стільки з Греції, скільки з Угорської Русі, яка була хрещена Кирилом та Мефодієм першою. Саме тут за часів Горазда був написаний Первинний Руський літопис (завершується він орієнтовно 930 роком — вірогідно, роком смерті нашого першого єпископа). Саме тут з'явилася літургія руською мовою і перші релігійні пісні. Саме тут виникли перші наші історичні пісні («Пісня про вое-

воду Стефана» була записана на Пряшівщині, але в «Слові о полку Ігоревім» є свідчення про існування пісні про князя Святополка, який у 905 р. боронив цю землю від мадяр).

Незважаючи на систематичне нищення протягом багатьох віків католиками руських пам'яток на кирилиці, в Словаччині збереглися «Спиські кириличні зломки», «Острожицькі пергаментні листки» XI — XII ст., «Михайлівський надмогильний напис 1060 р.», «Літургікон» XIV ст., «Післямова до Євангелія 1401 р.», «Грамота Балиці і Драга 1404 р.», «Дарча грамота Степана Винця». Тож і не дивно, що саме тут виникло книгодрукування на давньоукраїнській мові.

Відомо, що у 988 р. Володимир Великий запросив до Києва «вчителів словенської грамоти» — Єфрема Угриня, Мойсея Угриня, Георгія Угриня. Те, що у Києві їх називали угринами, означає не те, що вони були угорцями, а тільки те, що вони походили з Угорщини, точніше — з Тихан, оскільки там був руський печерний монастир. Єфрем і Мойсей не тільки привезли Руський літопис і перші літургійні книги, а й стали першими в Києві печерськими подвижниками.

Оскільки русини в той час жили не тільки на території Угорщини, а й у Чехії та Польщі, то діяльність Горазда поширилася і на ці країни (про це піде мова в інших розділах книги).

Так закінчився один із найважливіших і, водночас, надзвичайно важких періодів нашого давнього минулого, про який у жодному підручнику з української історії немає навіть натяку. А тим часом саме про русинів згадують історичні джерела з історії гунів та аварів, а також угорців, коли вони на поч. X ст. прийшли в Паннонію.

Під тиском незаперечних фактів угорські та словацькі учені були змушені визнати, що у IX-XI ст. русинами були заселені не тільки усі поселення з назвами на кшталт Orosz, Oroszi, Rus, а й ті, які носять тепер чисто угорські назви, як-от Сід чи Залавар [Матеріали, с. 3–4]. Саме тут, а не у Подніпров'ї, було зафіксовано 54 назви поселень руської народності IX-XI ст. в основі яких лежить їх етнічне ім'я — Orosz, Rus, Reuss, Ruszin. Ця топоніміка пережила тисячоліття і збереглася в назвах населених пунктів Угорщини донині.

Отже, до приходу угорців усю територію Словаччини, Закарпаття і значну територію Угорщини та півночі Румунії заселяли давньоруські племена. Досліджуючи це питання, І. Філевич ще у XIX ст. дійшов висновку, що «руская стихия простиралася по обе стороны Карпат, вплоть до Дуная, задолго до вторжения мадяров». У IX ст. кордон розселення русинів в Австрії йшов від Дахштейна через Мундзее по течії Травни до Кремса і Лінца, а що певний час окремі поселення були й далі, то фактично цей кордон доходив до річки Інн (щоправда, в X ст., після розгрому угорців у 955 р., баварці забрали собі ці землі назад), однак про цей факт нашого минулого широкому загалу невідомо.

Було би значно простіше, якби, як і у випадку з Одоакром, Добрентою, Прибиною та Коцелем, русини згадувалися під своїм, а не загальним ім'ям словени. Однак, постійно вживати назву «русини» почали лише з XI ст., і тому

слід довести, що паннонські та угорські словени були не поляками, чехами, болгарами чи сербами, а саме русинами. І довести це не складно: коли в Паннонію прийшли угорці, то застали тут руські поселення і назвали цю територію саме Руською маркою, а не Польською, Чеською, Сербською чи навіть Болгарською (за винятком вже згаданих Полгар, поселень з іншим коренем, ніж -рус (-орос), тут зафіксовано не було).

Безумовно, Угорщина є Прабатьківщиною не тільки українства, а й усіх індоєвропейських народів. Птахи завжди повертаються з вирію і, підкорюючись таємничому інстинкту, прилітають до рідного гнізда — подібний алгоритм закладений у діалектику розвитку будь-якого етносу. На етапі заперечення етнічного заперечення до Угорщини одні за одними поверталися іранські, кельтські, романські, іллірійські, фракійські, романські, германські та інші племена. Своєрідною є доля лише місцевих українців: протягом своєї понад двохтисячолітньої історії вони не покидали своєї Прабатьківщини, їх анклав залишилися не тільки на Пряшівщині, Марморощині та Лугоші, а й в Угорщині, і тільки вони мають повне право називати цю не свою землю своєю Батьківщиною. З точки зору історичної справедливості, зважаючи на той факт, що поняття «Русь» і «русини» з'явилося саме в Угорщині, вона має чи не найбільше право називатися Руссю.

Однак, це право відібрало у неї угро-фінське плем'я під назвою маджари, які мало не чотири тисячі років проблукали нетрями біля Уральських гір і лише десь у 880 р. з'явилися біля кордонів країни, яку згодом назвали їх ім'ям, а Русь, відповідно, з того часу стала Угорською.

Саме відтоді почався занепад Угорської, а за нею й усєї Західної Русі, і на зміну їй прийшла Київська Русь. Цей процес ішов повільно, поступово, ще довго в духовному, культурному, мистецькому і етнічному розвитку український Захід випереджав Схід, а тому феномен українства сформувався насамперед на Заході, і лише згодом ця естафета поступово перейшла до Сходу.

Крім того, не слід забувати, що українці є стовбурним щодо решти індоєвропейців етносом і варто знати та належним чином оцінити їх генетичний та інтелектуальний потенціал, пам'ятаючи при цьому, що їх внесок у розвиток інших народів Європи є не лише загальнолюдським надбанням, а й суто українським.

Якщо переважна більшість істориків після загарбання тих чи інших наших етнічних земель завершували на цьому їх історію, розглядаючи її лише з державницьких позицій, то автор переконаний у тому, що етнічні, культурні, мистецькі, духовні й навіть політичні процеси на цих землях тривали і розвивались, а тому вважає за доцільне доводити їх історію до наших днів.

Нестор про появу угорців повідомляє так: «І, прийшовши зі сходу, ринулися вони через гори великі, що прозвалися горами Угорськими, і стали воювати проти слов'ян і волохів, які тут жили. Бо сиділи тут раніше слов'яни, й волохи

забрали землю Слов'янську. А потім угри прогнали волохів і унаслідували землю ту, і сиділи вони зі слов'янами, підкоривши їх собі, і відтоді прозвалася земля (ця) Угорською» [Літопис Руський, с. 14].

Мадяри рушили від Уральських гір на свою прабатьківщину на поч. IX ст. і досягнули Дунаю у 839 р. Протягом десятків років їх кочовище містилося на території сучасної Бессарабії, звідки вони робили часті набіги на сусідні землі, в т.ч. і далеко на захід. Під час одного їхнього набігу на захід половці, скориставшись тим, що їх кочівлі були залишені без належної охорони, об'єднавшись із болгарським царем Симеоном, вирізали там усіх без виключення мадярських жінок і дітей.

Звістка про цю трагедію застала мадяр в Сегедіні (Сегеді). Приголомшені горем мадярські воїни не захотіли вертатися додому, на землю, яку вони прозвали «Кривавою». На полі Пустосер, біля Сегедіна, було прийнято рішення навіки забути про цю землю, про племінний поділ, який після винищення жінок і дітей втратив свій сенс, об'єднати усі сім угорських племен на чолі з Арпадом і йти на завоювання нових земель на півночі [Burchard, s. 97].

На місці цієї доленосної наради, яка поклала початок завоюванню Угорщини, давно стоїть пам'ятник, але пристрасті навколо цих подій не вщухають донині і навіть розкололи угорське суспільство на так звані «старих» і «нових» угорців.

Частина найбільш шовіністично налаштованих угорців воліють поставити пам'ятник «Тисячоліттю Угорщини» не в Сегеді, а на Верецькому перевалі в Україні, через який у 898 р. пройшли «старі» угорці, які, перебуваючи на Уралі, дізналися про страшну трагедію свого народу на «Кривавій землі». Арпад на той час уже завоював значну частину території сучасної Угорщини. «Старі» історики свідомо намагаються заплутати те, що передувало 898 р. Тому саме цей рік в уяві переважної більшості угорців поступово стає точкою відліку народження їхньої держави (адже далі були переважно перемоги, тимчасом як 892 р. був роком страшної поразки). Була вигадана легенда про завоювання Угорщини не Арпадом, а Альмошем, який нібито був батьком Арпада, перейшов через Верецький перевал і передав сину цю землю у спадок.

Перша угорська хроніка повідомляє про те, що на час появи мадяр на території сучасної Угорщини галицькі, тобто руські, князі (хроніка писалася в кін. XII ст., коли Русь ототожнювали з Галичиною) сиділи на Дунаї, Вагу, Гроні, Тисі, Коросі, Моросі, а також називає їх імена: Лель, Мень, Гель, Глад, Забор, Преслав, Гонт, Пазман [Kuzmik, s. 280–287]. У 895 р. німці намовили великого моравського князя Моймира II вигнати свого брата Святополка з Нітри, тож на час появи мадяр в Угорщині ці землі виявилися практично беззахисними. Моймира мало цікавило те, що відбувалося далеко на сході, і його військ тут не було. Не надто покладаючись на Моравію, справу оборони взяли у свої руки місцеві руські князі. У пам'яті українського народу навіки залишилося ім'я лише одного з них, того, що «сидів на Тисі» і називався Лаборцем. Він першим

вступив у двобій з мадярами за рідну землю, і його драматичну історію люди не забули.

У 898 р. «старі» мадяри оминули Київ, перейшли Верецький перевал і вступили на територію Закарпаття. З болгарами, що мали тут свої факторії, але після утворення Великої Моравії вже фактично ними не володіли, мадяри, пам'ятаючи про події на «Кривавій землі», воювати не стали, а усю свою потугу спрямували на князівство Лаборця. Сили противників були не рівними, тому Лаборець відмовився від битви на рівнині й почав відступати до добре укріпленого Земліна (фортець кочівники тоді брати не вміли), але під час переправи через річку Свіржаву мадяри наздогнали його і забили (відтоді люди називають цю річку Лаборцем). Князя поховали в с. Ластомирові (в 20 км на захід від Ужгорода), і донедавна там ще були руїни руської церкви. Дехто, однак, вважає, що його перепоховали в XII ст. в Горянській ротонді [Краєзнавчий словник].

Угорці оминають той факт, що і Альмош не встиг нічого завоювати, оскільки загинув при штурмі Земліна. Могилу цього угорського князя розкопали біля Земліна словацькі археологи, і виявилось, що Арпад не міг бути сином Альмоша не тільки за віком, а й тому, що мадяри поклали біля нього меч, а це означало, що покійний не мав синів [Kuzmik, s. 280–285]. Таким чином, єдиною «заслугою» Альмоша було те, що він спромігся захопити і стратити закарпатського князя Лаборця, але самого Закарпаття взяти не зміг, а тому мадяри пішли звідси далі на захід.

Перша угорська хроніка оминає цю тему і розповідає про це як швидко і повну перемогу над закарпатським князем Лаборцем. Натомість Симон де Кези більш детально описує опір, який чинили руські князі навалі кочівників, зокрема князівство Леля, яке, за його свідченнями, простягалось вздовж лівого берега Дунаю від Комарна до Русовців (далі до Дивина (Девіна), а також в Паннонії правив князь Преслав) [Там само].

Існування історичного князя Леля підтверджується також існуванням Великого і Малого Леля, перейменованого згодом на Златну-на-Острові. Можливо, кордони цього князівства були значно довшими, але, щоб захиститися від угорської кінноти, Лель зосередив свої сили на Житному острові, який утворювали Великий та Малий Дунай: острів не давав можливості переправитися ворожому війську зненацька.

Зрозумівши, яка величезна загроза іде зі сходу, німці нарешті схаменулися і повернули Святополка II до Нітри, де він почав збирати військо і організувати оборону краю, заснувавши для цього в Берженах місто-фортецю Новгород (угорська назва — Ноград). Як не дивно, але поверненням Святополка найбільше були невдоволені місцеві руські князі Гонти і Пазмани, які вирішили використати появу мадяр на території Угорщини на свою користь і з їх допомогою остаточно звільнитися від Великої Моравії. Вони в числі перших зрадили чехам і перейшли на бік угорців. Вождь угорців Арпад ще перед визначальною битвою при Банхіді одружився з княгинею цього роду. Їхня зрада, власне, і забезпечило мадярам

тріумфальну перемогу над великоморавським князем Святополком II у 905 р. Святополку не вдалося об'єднати сили усіх руських князів для вирішальної битви під Банхідою, він зазнав поразки і, тікаючи з поля бою, загинув під час переправи через Дунай.

Безумовно, морав'яни, тобто чехи, для цих земель були такими самими окупантами, як і мадяри, але короточасний тактичний вииграш завдяки шлюбним зв'язкам з мадярами, на який наші князі покладали стільки надій, в кінцевому підсумку обернувся стратегічним програшем для Угорської Русі.

Тільки тому, що Гонти стали родичами Арпада, автори іноземних джерел, не розбираючись в характері їх родинних зв'язків, часом називали їх угорськими князями, тим більше, що Арпад у 921 р. доручив їм очолити похід на Італію, а Стефан Святий призначив одного з них намісником комітату на півдні сучасної Словаччини, який так і називався — Гонт. Натомість Симон де Кеза, для якого усі слов'яни були одним цілим, назвав чехами Гонтів, Пазманів, Богачів та інших руських князів, які «сиділи» на території Середньої Словаччини, відокремивши їх від угорських князів. Кадлубович (Кадлубек), який за своїм етнічним походженням був русином і мав доступ до неіснуючих нині руських літописів, категорично твердить, що княгиня Гонти, а отже і увесь рід Гонтів, були хорватського походження.

Династичними шлюбами, а не вигаданим Анонімом «тріумфом угорської зброї» завершилася також боротьба за Білгородське князівство Менья, а в Банаті також сів не угорський намісник, а болгарський князь Чанад, якого мадяри намовили виступити проти руського князя Геля [Там само].

Угорський літопис явно перебільшує успіхи мадяр, повідомляючи про те, що князь Менья при появі мадяр взагалі не став обороняти Білгород, а одразу втік у Карпати і попросив миру, але за умови, що син Арпада Золтан одружиться на його доньці.

Якби мадяри справді захопили Білгород і ціле князівство Менья, то, безумовно, на його умови ніхто не звернув би жодної уваги. Насправді кочівники, як свідчить історія із Земліном князя Лаборця, не вміли брати укріплених городищ, боротьба, судячи з того, що Арпад від княгині Гонти вже мав сина, тривала як мінімум десять років, і одруження Золтана на доньці Менья було з їх боку вимушеним кроком (вже в іншому місці хроніка побіжно повідомляє про те, що Золтан заволодів Білгородським князівством лише після смерті князя Менья).

Крім того, свідчення Нестора про те, що угри «прогнали волохів ... і сиділи вони зі словенами», схиляє до думки, що однією з умов угоди Менья з мадярами було усунення з території Семигороддя решток фракійських племен, і, як ми побачимо далі, як мінімум до сер. XIII ст. ця земля була суто руською.

На відміну від Менья, Гонтів та Пазманів, Лель і Браслав не пішли на угоду з мадярами, а продовжували запеклу боротьбу. У 905 р. Лель бився з мадярами на боці чехів при Банхиді, і незважаючи на поразку, ще деякий час продовжував опір.

Зважаючи на той факт, що аж до 955 р. кордон розселення русинів у Австрії тягнувся від Дахштейна через Мундзее по руслу Травни до Кремса і мало не до річки Інн, то ситуація для руського етносу тоді склалася не найгіршим чином, тобто насправді у 905 р. при Банхіді була розгромлена Велика Моравія, а не Угорська Русь, яка під назвою Велика Хорватія проіснувала ще ціле століття. Фактично, за допомогою династичних угод з мадярами руські князі реанімували імперію Самослава і, за аналогією з Великою Моравією, назвали її Великою Хорватією. Зі свідчення Костянтина Багрянородного: «Хорвати є сусідами турків біля гір» (візантійці усіх кочівників зі сходу називали турками, в т.ч. і маляр), а також з того факту, що Гонти і Пазмани у 921 р. очолили похід угорців на Італію, впливає висновок про те, що йдеться не про «підкорення», а про сусідство двох самостійних держав, верхівка яких була пов'язана між собою родинними зв'язками [Багрянородний, 1989, с. 33]. Підкореним, і то досить умовно, був лише регіон Паннонії, Волощини та Семигороддя, де мадяри посадили своїх намісників, але оскільки в кін. X ст. ці землі їм довелося завойовувати наново, то намісниками в кінцевому підсумку стали не мадяри чи болгари, а нащадки руських князів, які правили тут раніше.

Безумовно, Гонти і Пазмани володіли не усією Великою Хорватією, яка виникла на руїнах Великої Моравії і включала у себе величезну територію, заселену білими хорватами, в т.ч. Прикарпаття, Сілезію і схід Богемії, а лише її південну частину від Закарпаття до Моравії, тобто мало не усі землі сучасної Словаччини та Північної Угорщини (до 955 р. можна говорити про так звану Східну Марку в Австрії, адже Костянтин Багрянородний писав про кордони Великої Хорватії аж до Баварії) [Багрянородний, 1989, с. 131].

Таким чином, у X ст. мадяри оволоділи лише центральною частиною сучасної Угорщини від східного берега Болотону до басейну річки Тиси, а до Карпатського хребта вони вийшли лише у 1200 р. А що відбувалося протягом 300 років на території Словаччини та Північної Угорщини, достеменно не відомо або свідомо замовчується.

З тих 300 років найбільш загадковим є X століття — перші сто років, які пов'язані з найважливішою проблемою в історії не тільки Угорської Русі, а й Західної Русі загалом — проблемою Великої Хорватії (905–999 рр.).

Є підстави вважати, що князівство Гонти в той час було абсолютно самостійним у виборі і до 955 р. входило до складу Київської Русі, про що, зокрема, свідчить участь білих хорватів у поході київського князя Олега на Константинополь у 907 р.

Безумовно, це могли бути білі хорвати зі Стільська і навіть з Богемії, але вірогідно, що все-таки йдеться про хорватів з Угорської Русі, адже вона розташована найближче до Візантії, а події 921 р., своєю чергою, свідчать про те, що Гонти на той час практикували далекі походи на південь.

Крім того, відомості з Никаноровського літопису про князя Олега, який представив себе у Києві як «гость землі подугорської», також підтверджують гіпотезу

про те, що Гонти були його близькими родичами і тому, щойно звільнившись від моравян, негайно увійшли до складу Київської Русі або, щонайменше, визнали себе її васалами [ПСРЛ. — Т. XXVII. — М., 1962, с. 19].

Нині неможливо відновити в усій повноті русько-угорські взаємини кін. IX — поч. X ст., однак те, що саме угорці допомогли Олегу захопити князівський трон у Києві, свідчить, що традиції руського-угорського союзу сягають 882 р. і трикутник Гонта-угорці-Олег виглядає досить правдоподібним [Маргер Г. Русько-угорський союз IX ст. у світлі літописів // Український історичний журнал. — 1969. — №7. — С. 76–87].

Візантійський імператор отримав відомості про Велику Хорватію від самих білих хорватів, які були у складі посольства київського князя Ігоря під час переговорів 944 р. про підписання мирної угоди. Отже протягом 907–949 рр. (час написання трактату) Велика Хорватія, а отже і значна частина Угорської Русі, входила до складу Київської Русі.

У 955 р. ситуація дещо змінилася, але знову ж таки на користь Великої Хорватії. Хорватський князь Славник, який правив у крайній західній частині Великої Хорватії — Богемії, поставив собі за мету об'єднати усі хорватські князівства і у 955 р. у союзі з німцями розбив угорців і зайняв не тільки усю Моравію, а й князівство Гонтів-Пазманів та князівство Крака на протилежному боці Карпат.

З того часу Велика Хорватія стає повноцінним державним утворенням, об'єднаним під владою одного князя і таким потужним, що син Славника Собібор навіть почав карбувати у Любечі (Лібіце) власну монету (на той час це було досить рідкісним явищем навіть серед розвинених держав Європи).

Київ у 955 р. втратив свій контроль над територією мало не усієї Великої Хорватії, за винятком хіба що Стільська, оскільки Святослав був ще малою дитиною і у київської династії вже не доходили руки до своїх найзахідніших земель.

Таким чином, і після 955 р. Велика Хорватія продовжувала існувати, але вже не під контролем Києва, а під контролем Любеча (Лібіце). Це тривало близько 40 років, і, зрозуміло, що такий стан речей не влаштовував ні Київ, ні Прагу, ні Гнезно.

Першим спробував повернути білих хорватів до Київської Русі Володимир Великий, який у 992–993 р. вогнем і мечем пройшов східну Хорватію і дійшов мало не до Кракова [ПСРЛ. — Т. II, с. 82].

У 995 р., скориставшись розгромом хорватів на сході, західним хорватам завдали удару чехи. Вони зруйнували Лібіце (Любеч) і разом із Києвом поділили між собою усю територію Великої Хорватії (ось чому, за Нестором, у 996 р. кордони Київської Русі сягали Чехії — Київ знову повернув у своє підпорядкування Угорську Хорватію Гонтів) [Там само].

Однак, спільний з чехами кордон по Вагу протримався не більше 7 років. І киян, і чехів перегравав Болеслав Хоробрий, який одружився спочатку на княгині

з роду Гонтів, а потім ще й на доньці хорватського князя на Прикарпатті Добромира і у 999 р. зайняв Краків і на цій підставі висунув претензії на усі хорватські землі, які тоді належали Чехії, Київській Русі та Угорщині. Прикметно, що ніхто не наважився відкинути ці вимоги, тож Болеслав Хоробрий зайняв величезну територію від Лаби до Дунаю і Тиси, і Велика Хорватія припинила своє існування чи, точніше, у 1000 р. перейшла як спадок від його хорватських дружин у руки Болеслава Хороброго. І Галл Анонім, і Польсько-угорська хроніка XIII ст. одноставно стверджують, що кордон між Угорщиною і Польщею проходив по лінії Дунай-Вац-Тисафюред, і це, власне, був тоді етнічний кордон між угорцями і русинами («Ibique inter Ungaros, Ruthenos et Polonos») [Лемківщина, 1988. Карта; Kuzmik, s. 270–282].

Якщо династія хорватського князя Крака припинила своє існування в силу природних причин (у Добромира не було синів, а лише одна дочка), рід Славників повністю винищили чехи, то Гонти мали численну родину та безліч відгалужень, тож не дивно, що політична історія південної частини Українських Карпат протривала аж до 1321 р. І ця історія була бурхливою і не менш цікавою, ніж історія Київської Русі.

Від поч. XI ст. угорські хроніки знову повняться описами завоювань Стефаном I земель, які нібито належали угорцям від 898 р., в т. ч. Паннонії (князівства Браслава), Великої Хорватії (князівства Гонтів), Баната (князівства Геля), Біхора (князівства Мена), і саме з цих описів можна скласти повну картину того, що насправді належало їм у X ст.

У тому, що відбулося на території Угорщини протягом 890–1041 рр., є ретельно приховуваний від широкого загалу зміст. Річ у тому, що переважна більшість «нових» мадярів Арпада, не доходячись жінок з далекого Уралу, одружилася на місцевих русинках (ось чому «словенів» угорці не прогнали, як «волохів»), і на час приходу «старих» мадярів Альмоша вже народилося ціле нове покоління русько-угорської молоді, яке залишило помітний слід у подальшій історії Угорщини. Прослідкувати генеалогію кожної угорської родини неможливо, але на поч. X ст. чисельність усіх мадяр історики оцінюють в 200–240 тис. осіб (з яких «нові» становили більшу половину), а русинів — 110 тис. [Мольнар, с. 14–19]. Отже, в сучасному угорському етносі відсоток руської крові становить понад 30%) і саме тому «старі» мадяри часом ставилися до «нових» мало не як до чужинців. Гематологічні і генетичні дослідження в Угорщині показали, що геном угорців максимально наближений до українського (якщо історичні хроніки при першій появі угорців на території Європи описували їх як чорних потвор, із запалими очима та дуже низького зросту, то тепер про них цього сказати не можна). За результатами статистичних досліджень 1929 р., 9 млн. угорців мають прізвища руського походження, так що руська генетика скоригувала непривабливу зовнішність цього колишнього кочового народу [Гуса В. История Чехословакии. — Прага, 1963, с. 46; Гошко Ю. Населення Українських Карпат XV — XVIII ст. — К., 1976, с. 88].

До початку XIII ст. стосунки українців з угорцями навіть можна було б назвати певною українізацією угрів. Матеріальна та духовна культура місцевих українців була тоді на значно вищому рівні, ніж угорців, і вони в той час мали колосальний вплив на угорську культуру. Достатньо сказати, що на території від Словаччини до Румунії донині застосовується українська виробничо-побутова термінологія, оскільки саме під впливом українців колишні кочівники осіли і зайнялися землеробством [Карпатський збірник. — М., 1976, с. 85].

Українські впливи також дуже добре простежуються при вивченні угорської кераміки. Геометричний орнамент, який був запозичений в українців, угорці донині називають «*orosz disrites*» [Там само].

Особливо сильним український вплив на угорців був у часи династії Арпадовичів (про причини цього далі), коли угорські королі носили титул *Dux Ruizorum*, а територію, на якій компактно проживали русини, називали *Ducatus Russorum Ruthenogum* (причому, йдеться не про Закарпаття чи сучасну Словаччину, а про територію на заході Угорщини, в районі міста Веспрім та *Oroszvar*). Процес українізації зайшов так далеко, що упродовж багатьох століть після цих подій хроністи називали Угорщину то угорською, то слов'янською землею, а мадяр вважали за слов'ян [Петров, с. 17; Strzelczik, с. 72].

Як свідчать матеріали Лелеського архіву, українське населення в Угорщині жило за своїм «руським правом», і управляли ним свої князі та чиновники. Інколи ці руські князі провадили незалежну від угорців зовнішню політику: під 1027 р. у неаполітанській хроніці Протоспата є повідомлення про похід на Італію русинів разом із волохами та болгарами [Prehľad historyczny, с. 257].

Згадаймо етнічні процеси, які відбулися на території сучасної Росії, коли 3 давньоруські племена хоча й не змінили генетику 48 місцевих угро-фінських та тюркських племен, але спромоглися нав'язати їм не тільки свою мову, а й усвідомлення того, що вони є слов'янами, хоча це далеко не так. Подібні процеси відбувалися аж до сер. XIII ст. і на території Угорщини. Співвідношення русинів та угро-фінів (1:3, а то й 1:2) тут було значно кращим, ніж у Росії, і якби не татарська навала, то вже в середині другого тисячоліття угорці могли б перейняти давньоруську мову і стати русинами. Дослідження на території Угорщини свідчать про те, що генетично угорці нині є значно ближчими до українців, ніж до своїх угро-фінських родичів (ханті, мансі, карели, фіни, естонці). Етнічне змішування з русинами дало результат, і нині важко повірити, що у X ст. угорці справді були чорняві, «надзвичайно низького росту та з глибоко запалими очима» (див. працю Дулишковича).

Русини відіграли роль не тільки генетичного донора угорців, а й інтелектуального, адже до зустрічі з русинами мадяри не мали розвиненої мови і спілкувалися за допомогою односкладових вигуків.

Від 1807 р. грецьку мову у Братиславському університеті викладав Григорій Данковський, який займався порівняльним аналізом усіх індоевропейських мов. Висновки, до яких він прийшов, вразили не тільки Данковського, а й багатьох

філологів Центральної Європи, особливо угорських: виявилось, що третина корінних слів угорської мови була запозичена мадярами у русинів.

Цей феномен спонукав вченого більш ретельно дослідити процес становлення української мови, і він зрозумів, що з усіх індоевропейських мов вона є наймолодшою, тобто стовбурною для інших, і має блискучі перспективи в майбутньому, оскільки саме на її основі мають розвиватися інші [Hungariae gentis avitum cognomen, 1825; Madaricae lingvae lexicon, 1833]. Щоправда, Данковський помилково вважав, що грецька мова належить не до фракійських мов, а до слов'янських.

Працю вченого в галузі порівняльного аналізу індоевропейських мов продовжив Йосип Даниляк (1856–1883), який знав 12 мов і також дійшов висновку, що українська є не тільки найбільш слов'янською, а й найбільш розвинутою у порівнянні з усіма іншими. Це він довів на прикладі порівняння багатющого українського фольклору з відносно бідним угорським.

Вже в наш час філологи остаточно переконалися у тому, що з 4660 корінних слів сучасної угорської мови 1833 є руського походження [Карпатский сборник. — М., 1976].

Угорці перейняли від русинів не тільки виробничо-побутову термінологію, а й їхній тип господарчої діяльності, модель організації суспільства, державний устрій (жупи, князі, владики, парубки, отроки, чашники, судді, старости), духовність (східно-руська церква), мистецтво, архітектуру (городища — замки), музику. Саме русини «посадили» мадярів на землю і примусили зайнятися не грабіжницькими війнами, а землеробством, торгівлею, ремеслом. Дослідники встановили, що типи угорського та українського серпа є абсолютно ідентичними, а, за свідченнями мандрівників XVIII–XIX ст., Угорщина з її хатами-мазанками, журавлями, глечиками на плоті та вишневими садочками дуже нагадувала Україну [Там само; Naraksim, s. 9–25].

Навіть короткий перелік слів, які угорці запозичили у русинів, показує їх величезну роль у розвитку колишніх кочівників та справжнє місце русинів в Центральній Європі того часу: християнин, вірш, книга, літера, замок, мова, скоморохи, музика, монастир, майстер, робота, труд, вітрило, вилка, слуга, челядь, шабля, поп, млин, потік, коваль, ткач, ведро, дошка, лампа, граблі, коса, колос, калач, галушки, тісто, сало, ковбаса, каша, стіл, вечеря, олія, сіль, огірок, середа — субота, і навіть слова, які нині сприймаються як чисто угорські — паприка та гуляш — теж за походженням руські [Там само].

У цьому нема нічого дивного, адже угорська писемність з'явилася лише у 1291 р., а давньоруська література на території Угорщини існувала вже з кін. IX ст. — від часу створення «Житія св. Кирила» та «Житія св. Мефодія». Дивом врятовані від знищення єзуїтами, до нас дійшли «Михайлівський надмогильний напис» 1060 р., «Празькі глаголичні» і «Спиські кириличні зломки», «Острожницькі пергаментні листки» XI — XII ст., «Післямова до королівського Євангелія» 1401 р., «Закарпатська грамота» 1404 р., «Дарча грамота Степана Винця»,

а в Лелеському православному монастирі надмогильні написи виконувалися кирилицею, аж поки монастир не передали ордену премонстратів [Мірчук, с. 13–37; Пап. Т. І]. «Кодекс Яна Герхарда» свідчить, що католицька церква переслідувала не тільки руську літературу, а й пісні та акторські виступи на ній (принагідно зазначимо, що в угорських хроніках серед музикантів першими згадуються кобзарі (1326 р.), а вже потім горністи, скрипалі та трубачі (1428 р.); орган, тобто західний стиль музики, з'явився в Угорщині лише у 1437 р.) [Сабольчи Б. История венгерской музыки. — Будапешт, 1964, с. 18].

Тож не дивно, що в XII ст. Гельмонд зараховував «маджар» до слов'ян, а західноєвропейські хроністи вважали їх слов'янами аж до часів турецької навали XVI ст.

Не меншим, якщо не більшим, був вплив українців в Угорщині на розвиток духовності. Унікальність Руської церкви полягала у тому, що люди розуміли слова відправи, чого не можна сказати про літургію у католиків чи у православних на грецькій мові. Подальша доля цієї мефодієвської, або «словенської», церкви на території Польщі та Угорщини є мало дослідженою, хоча відомостей про її існування залишилося достатньо. Протягом 915–961 рр. у Веспрмі згадуються єпископи Іван та Сильвестр [Havlik, s. 47], а це означає, що мадяри не тільки дозволили поновити її функціонування, а й самі почали долучатися до християнства. Після їх поразки у 955 р. Веспрім потрапив до складу «Східної Марки», і німці заборонили її діяльність, тож вірогідно «слов'янське» (руське) єпископство було перенесене до Вишгорода, Спиша або Нітри. Є багато свідчень про те, що князь Гейза і його Біла Княгиня були християнами, а що Гейза в католицькій традиції ніколи не згадується як Святий, то подружжя явно належало не до католицької, а до Руської церкви і повинно було десь охрестити свого сина Стефана (Воїна), який народився у 972 році. Навряд чи князівська родина везла малу дитину кудись за сотні кілометрів, вірогідно, хрещення відбулося або тут, у самому Вишгороді, або в сусідньому Острому Холмі (Естергомі), де за часів Стефана Святого згадується єпископ Атанасій. Більшість фактів, однак, промовляє за Вишгород, оскільки Стефан I був спочатку похований саме тут, а, крім того, монахи Сазавського монастиря, які сповідували «слов'янську» віру, після вигнання їх з Чехії втекли саме до Вишгорода, тобто є підстави вважати, що якась поважна інституція Руської церкви якщо не з часів Кирила та Мефодія, то з 955 р. тут таки існувала.

З появою у Вишгороді київських княгинь (1046 р.) ця Руська церква почала набувати рис східної, православної, тобто вже не була абсолютно незалежною, а перейшла у підпорядкування чи то Києва, чи то Візантії. Були засновані руські монастирі в Тиханах, Веспрмі, Орошланах, Морошварі, Вишгороді, Толмові, Дebro, Абасарі, проте визначити, чи були вони суто «словенські», чи православні, дуже важко, оскільки і там, і там віруючі були переважно русинами. Відомо, що Андрій I дав грамоту на заснування монастиря бенедиктинців в Тиханах (монахів сюди прислала з Франції сестра королеви Анастасії Анна

Ярославна, і акт заснування цього монастиря є найдавнішою пам'яткою писемності в Угорщині) та православного монастиря св. Андрія у Вишгороді, куди запросив монахів з Києво-Печерської лаври, а королева Анастасія заснувала православний жіночий монастир в Толмові [Burchard, s. 35–42]. Вірогідно, що два останніх монастирі, а також печерна Тиханська лавра від 1051 р. підпорядковувалися Києву, але, разом з тим, з деяких документів XI ст. випливає, що значна кількість «словенських» або «руських» церков ще діяла в Угорщині самостійно аж до 1301 р. [Nowak, s. 34–97; Войтович, с. 250, 272].

Так, Білгородське (Біхорське) єпископство в XI ст. ще згадується як «Руське єпископство» [Navlik, s.47–55], і, ніби в підтвердження цього факту, чеська хроніка «*Aulae Regiae*» повідомляє, що «монахи з віддалених куточків Угорщини здійснюють у Празі богослужіння не тільки грецькою, а іноді й слов'янською мовою».

Отже, Руська церква (чи як незалежна «Словенська», чи як уже православна) існувала в Угорщині ще досить довго. Хоча й серед Арпадів були затяті католики (Коломан, Бела II, Андрій II), але більшість з них все ж таки відчували свою спорідненість з руським етносом і якщо не сприяли, то, принаймні, нейтрально ставилися до її діяльності (особливо сприятливі умови для діяльності цієї церкви були в часи правління Андрія I, Соломона, Бели I, Владислава I, Владислава Куманського, Андрія III та деяких інших королів). Справа дійшла до того, що у 1204 р. на території Угорщини усі монастирі за винятком одного (св. Ідзі) були руськими і Папа Римський навіть закликав усю Європу до хрестового походу проти місцевих «поганих християн» [Пап. Т. I, с. 135–176]. На жаль, про цю трагічну сторінку історії Угорської Русі наша історіографія або просто нічого не знає, або й взагалі знати не хоче.

У 1006 р. місіонер Бруно писав Генріху II, що «віра маляр гірша за саме поганство», однак і після хрестового походу 1205 р. німці продовжували вважати мешканців Угорщини «напівхристиянами», тобто сліди Руської церкви, видно, ще залишалися. Трагічну роль в її історії відіграли татаро-монголи, які, як свідчать сучасники, можливо, і не руйнували церкви, але знищили мало не усю їх паству. За історичними документами, живими після навали татар в Угорщині залишилися тільки єпископи Степан з Вацу та Варфоломій з Печу.

У 1300 р. на Спишу ще згадується руський єпископ Яків, а останню крапку в історії Руської церкви в Угорській Русі поставив король Карл Роберт, який поодиночі розбив руських князів і позбавив священників їхньої дієвої підтримки. Про «руську віру» ще згадували документи у 1340, 1367, 1437 рр. Щодо Вишгорода, то останній чернець східного обряду помер тут у 1221 р. [Haraksim, s. 18; Toth S. Saros varmogye monografiaja. — Budapest, 1910, s. 212].

Настали часи окатоличування, і хоча руська шляхта чинила затятий опір і спалахнуло кілька повстань, але ґрунт з-під ніг русинства був вибитий, і йшлося вже не про русифікацію маляр, а про елементарне виживання самого руського етносу.

За підрахунками Мольнара, 160 із 190 феодальних родів Угорщини походили із земель, заселених русинами (кочівники-мадяри не займалися землеробством, тому довгий час феодалами, тобто землевласниками, в Угорщині були переважно русини) [Мольнар, с. 9–14]. Рятуючись від окатоличування після 1321 р., кілька десятків руських магнатських родів залишили Угорщину і переселилися у Прикарпаття (Даниловичі, Потоцькі, Тарновські, Федоровичі (Фредри), Фірлеї, Кміти, Драгоманови, Любомирські, Мнішки та ін.). Ті, що залишилися, були покатоличені та мадяризовані, але цей процес розтягнувся на багато століть, тож викреслювати їх з політичного, культурного і духовного життя Угорської Русі не варто. За різними джерелами, руськими за своїм походженням були Гонти, Пазмани, Абовці (Лаборці), Орши (Борши), Радвани, Погани, Лудани, Богачі, Стараї, Раки (Ракоці), Білаши (Балаші), Сударі, Тарночі (Молодики), Перені, Телегди, Русти (Русди), Топласи, Орманди, Дуби (Добо), Комлоси, Форгачі, Сентмікльоши, Бочкаї, Земплінські, Запольські, Будкаї, Чапи, Упорі, Палачі, Бржовці (Березовці), Чоби, Лели, Орлаї, Хунаді, Ороси та багато інших, походження яких точно ідентифікувати нині неможливо через майже повного знищення угорських архівів (хіба що можна орієнтуватися на місце народження та проживання) [Материали, с. 7; Лелекач М. Руська шляхта на Підкарпатті // Підкарпатська Русь. — Львів, 1936, с. 12].

До поч. XIV ст. усім їм велося досить непогано, особливо відтоді, як влада перейшла до спадкоємців Білої Княгині та білгородського князя Прокопа.

Найбільш болючою для гонору мадярів в цьому періоді є, власне, проблема русифікації їх правлячої верхівки, зокрема, династії Арпадів, про яку вони просто повідомляють, що від 1041 р. вона чомусь раптом стала «проруською».

Костянтин Багрянородний зауважив той факт, що білі хорвати віддавна «вступали в родинні та дружні зв'язки з мадярами» [Багрянородний, с. 131]. Ці слова були написані у 949–955 рр., і їх підтверджують руські імена багатьох угорських князів — Ялмуж (Алмош), Золотко (Золтан), Біляк (Бела), а крім того, сам Арпад одружився з русинкою, яка походила з роду Гонтів (вона й назвала свого сина Золотком). Щоправда, імен усіх цих русинок ми не знаємо, але точно відомо, що дружина князя Гейзи звалася Білою Княгинею і саме вона примусила чоловіка припинити кочове життя і зробити столицею Угорщини давньоруський Вишгород (статус столиці Угорщини це місто мало потім протягом кількох століть).

Саме ця Біла Княгиня та її брат Прокіп є центральними фігурами в розумінні того, як мадярська династія Арпадів протягом 1041–1046 рр. трансформувалася в руську.

В угорських джерелах Прокопа часто називають Дюлою, в перекладі з угорської мови Дюла означає князь, тож Прокіп був останнім правителем Білгородського князівства, яке на час появи угорців простягалося вздовж річки Мороши від Оросхази (Руської Хати) до Оросфальви (Руського Села), а в центрі цієї території стояла його столиця Білгород, який римляни називали Альба Юлія.

Як уже згадувалося вище, на поч. X ст. між русинами та мадярами була знайдена форма оптимального компромісу та співжиття, коли Гонти і Пазмани, наприклад, видали своїх дочок за Арпада та його родичів, дочка білгородського князя Мєня вийшла за сина Арпада Золтана, а десь біля 972 р. дружиною угорського князя Гейзи стала сестра білгородського князя Прокопа, яку в народі прозвали Білою Княгиною [SBS].

Усю цю систему етнічної та політичної рівноваги, яка склалася протягом століття, зруйнувало рішення сина Білої Княгині Воїна (Воїка) у 995 р., тобто після знищення чехами хорватської держави Славника, перейти у католицьку віру і за допомогою католицького світу заволодіти угорською частиною Великої Хорватії та залишками інших руських князівств у цьому регіоні. До того часу Арпади або терпимо ставилися до Руської церкви, яка утвердилася тут у часи Мефодія та Горазда, або й самі під впливом своїх дружин були її парафіянами, як, наприклад, Гейза, що дозволив Білій Княгині охрестити свого сина як Воїна.

У тому, що дружиною князя Гейзи була слов'янка, ніхто не сумнівається. Тим не менш угорська і польська історіографії постаралися максимально заплутати проблему походження дружини князя Гейзи, і спираючись на невизначеність її імені (Біла Княгиня, Саролта, Аелъгейда) твердять, що це мала бути... полька (сестра Мєшка I або сестра Болєслава Хороброго).

Ще Нарушевич звернув увагу на плутанину в матеріалах про Білу Княгиню (наприклад, на те, що сестра Болєслава Хороброго на час народження Стефана мала би бути не старшою 10 років, а сестра Мєшка I у ті часи, коли одружувалася в 16–17 років, була вже надто старою).

Історик зрозумів, що має справу з історичною фальсифікацією, спрямованою на те, щоб завуалювати заміну у 1041 р. правлячої династії в Угорщині на руську, і одним з перших навів аргументи на користь того, що Біла Княгиня була русинкою і походила з племені білих хорватів.

Чи жили білі хорвати на території Семигородщини, ще остаточно не з'ясовано (хіба що на Марморощині), але те, що Біла Княгиня була русинкою і походила з руського Білгородського князівства, яке локалізувалося на території сучасної Семигородщини, можна вважати доведеним фактом (власне, тому її і називали Білою Княгиною, тобто княгиною з Білгорода).

Угорські вожді одружувалися з русинками не тільки через відсутність представниць власної панівної еліти. Вони захопити лише територію між Дунаєм і Тисою, де русини ніколи не жили, а рештою території управляли на правах династичною унії, що передбачала обов'язкові шлюбні зв'язки. Крім того, вірогідно, русини обумовили право на вільне функціонування на усій території Угорщини Руської Церкви (ми вже вказували на неспростовні факти існування в X ст. руського єпископства у Вєспрїмі та Біхорї, а також на наявність фундаментів найдавнішої руської церкви у Фельдебре (стара руська назва Дебрев), яка була заснована ще у IX ст. за часів Мефодія). Те, що Біла Княгиня хрестила

сина в церкві і назвала руським ім'ям Воїн є ще один доказ того, що вона аж ніяк не могла бути полькою.

Щойно умови династичної унії були порушені і Воїн у 995 р. перехрестився на Стефана та запровадив в Угорщині католицьку віру, заснувавши аж 10 латинських єпископств на території Угорщини, руські князівства перестали йому коритися і він протягом багатьох років силою відновлював там свою владу (Блатненське, Боржавське, Білгородське). Гонти, однак, підтримували короля-католика, і це дало змогу Стефану I поодиноці розбити своїх суперників, в т. ч. і білгородського князя Прокопа, молодшого брата Білої Княгині. У 1003 р. Прокопа захопили у полон в Білгороді (тепер це місто Альба Юлія в Румунії) і разом зі своїм сином Михайлом відправили на заслання в маєток своєї сестри в Тиханах на Болотоні.

Вірогідно, це місце було обрано на прохання самого Прокопа, оскільки, ймовірно, саме тут була похована його сестра і вже тоді існувала або руська церква, або навіть монастир. Так, у грамоті Владислава I, яку він видав ігумену цього монастиря Космі, згадувалося про те, що "церкву св. Миколая та келії в скелях наказав видобати якийсь чоловік, що мешкав у Тиханах, а що він надав у власність цьому монастирю кілька маєтків", то був дуже заможним чоловіком, вірогідно — власне, братом Білої Княгині Прокопом. Монастир в Тиханах став місцем поховання Прокопа та Михайла, існують документи про те, що і Андрій I також наказав поховати себе тут, хоча й заснував монастир св. Андрія у Вишгороді і як засновник мав би бути похований саме там. Ю. Венелін знайшов свідчення, що в Тиханах поховали і сина Андрія I та київської княгині Анастасії Давида, а це ще раз підтверджує неспростовний факт існування тут давньої усипальниці руської лінії роду Арпадів.

У тому, що це була вже суто руська лінія Арпадів і що усі поховані тут князі були русинами, вже не має бути жодного сумніву, оскільки угорська назва цього печерного монастиря в Тиханах, яка була зафіксована в історичних документах, — Ороскив, що в перекладі означає Руський Камінь.

Облаштувавши руську святиню в Тиханах, Прокіп чи то через загрозу Білгородському князівству з боку болгарського хана Ахтума, чи то прагнучи отримати волю, раптом помирився у 1008 р. із королем Стефаном і пішов з ним у похід проти хана. За документом 1018 р. відомо, що польський король Болеслав Хоробрий призначив Прокопа своїм намісником у Словаччині та Моравії (ці території від 1000 р. до 1024 р. належали Польщі). Чи то Болеслав на прохання своєї дружини-хорватки намовив Стефана відпустити Прокопа з сином до себе, чи то вони самі втекли з Угорщини на територію, яка належала тоді Польщі, але так чи інакше Нітранське князівство потрапило до їх рук, а згодом його правителем став син Михайла Василь Михайлович.

Таким чином, Прокіп справді був дядьком Стефана I, але не по чоловічій, а по жіночій лінії.

Відповідно, Михайло був не рідним, а двоюрідним братом Стефана Святого, що для розуміння бурхливих подій на теренах Угорщини в 40-х рр. XI ст. має принципове значення.

Його самостійне правління тривало лише до 1031 р., але після смерті Болеслава Хороброго Стефан I повернув собі усю територію Словаччини, в т. ч. Нітру, тож Василь Михайлович перетворився з удільного князя на підданця, що, цілком природно, аж ніяк його не тішило.

Прягих доказів того, що саме Василь Михайлович організував під час полювання на території Руської Марки біля Веспріма замах на єдиного сина Стефана I королевича Імре, немає. Цілком можливо, що невдоволених королем та угорською династією Арпадів і без нього не бракувало. Хай там як, але на королевичі чоловіча лінія Арпадів припинила своє існування і єдиним законним спадкоємцем угорського трону, щоправда по кужелі, тобто по жіночій лінії, став Василь Михайлович.

Так Біла Княгиня пов'язала Арпадів із білгородськими князями, в результаті чого нащадки її брата Прокопа отримали угорський трон. І цей факт приховується угорськими істориками, які твердять, що і після Стефана Святого на троні сиділи угорські Арпади, хоча після загадкової смерті у 1031 р. королевича Імре чоловіча лінія цієї династії закінчилася.

Ця ситуація аж ніяк не влаштовувала Рим, особливо німкеню Гізелу, яка бачила королем свого сина. Усі джерела стверджують, що саме розлючена Гізела примусила короля осліпити Василя Михайловича і кинути його вмирати у підземелля Нітранського замку. На час його смерті канцлером Стефана I був русин Стоїслав, який вчасно попередив синів Василя Михайловича про небезпеку. Тому королю не вдалося винищити увесь рід Прокопа, сини Василя втекли до Києва (що також є додатковим свідченням їх руського походження). Певний час після Стефана I правив чоловік його доньки Петро Венеціанин, що не мав жодної краплі крові Арпадів, і тому навіть деякі етнічні угорці підтримали спочатку Самійла Абу (представниця його роду була колись дружиною Арпада), а потім сина Василя Михайловича Андрія I, якого Ярослав Мудрий посадив правити Угорщиною за допомогою своїх військ з Києва.

Так в Угорщині мадярська лінія династії Арпадів була замінена руською, представники якої були прямими нащадками Білої Княгині та її брата Прокопа, і цей факт відіграв в угорській та українській історії величезну роль, хоча угорські історики продовжують називати цю династію лише проруською.

Усе це сталося вже після смерті Білої Княгині, яка, згідно із джерелами, мала авторитарний характер, усе тримала у своїх руках і навряд чи допустила би у 995 р. перехід свого сина у католицьку віру. Княгиня добре їздила на коні, вільно володіла зброєю (відомо, що в нападі гніву вона одним ударом списа забила мадяра, який посмів їй перечити). Можливо саме через тиранічну вдачу матері син одразу після її смерті почав чинити всупереч її волі: одружився з німкенюю, перейшов у католицьку віру і став запроваджувати

її в країні замість руської (власне, тому католицька церква і проголосила його святим).

Глибоко помиляються ті, хто вважає, що Біла Княгиня та інші руські княгині не залишили жодного сліду в історії Угорщини та Угорської Русі, а були лише інструментом для продовження роду правлячої династії. Ретельний аналіз фактів дозволяє нам стверджувати, що саме Біла Княгиня заснувала столицю своєї держави у давньоруському Вишгороді та примусила осісти кочових мадяр. Княгиня докорінним чином змінила етнічні стосунки в державі, зрівняла в правах русинів із мадярами і якщо до часів її правління останні ховали небіжчиків за своїм ритуалом і тільки окремо, то в кін. X ст. археологи констатують, що ці два етноси остаточно змішалися між собою і цвинтарі стали спільними. Якщо мадяри багато чого запозичили від русинів у землеробстві, ремеслі та будівництві, то русини, своєю чергою, мають завдячувати мадярам за науку в скотарстві, а особливо в розведенні коней.

Біла Княгиня започаткувала процес створення угорської нації з русинів та мадяр, і якби не фатальні наслідки татаро-монгольського нашествия сер. XIII ст., ця нація нині розмовляла б мовою, подібною до російської, і вважалася б слов'янською. Хоча чисто руськими і православними були лише перші королі з оновленої Білою Княгинею та Прокопом династії Арпадів, але вони змінили генотип угорців, і тому мало не половина угорських прізвищ має руське походження.

Ось чому на запитання «Хто керував Угорщиною після 1041 р. — русини чи мадяри?» угорська історіографія не поспішає з відповіддю.

Усю провину за загадкову смерть на полюванні у 1031 р. єдиного сина Стефана Святого та німкені Гізели Імріха вони покладають Василя Михайловича. Хоча значно більше підстав ненавидіти короля було тоді у представників іншого давньоруського князівського роду, а саме Гонтів-Пазманів-Абовців, адже Стефан I без жодного спротиву віддав у 1000 р. їх землі польському королю Болеславу Хороброму, а після смерті Володимира Великого у 1015 р. король ще й захопив останнє володіння представників цього роду — Боржавське князівство (майже повний збіг кордонів цього князівства із володіннями Лаборця наводить на думку, що Абовці були прямими нащадками цього князя, а угорці просто спростили його ім'я). До ґрунтовних роздумів спонукає і той факт, що у 1031 р., одночасно із вбивством королевича Імре, в Польщі відбувся державний переворот і на польський трон сів Бєспрім, син Болеслава Хороброго і княгині Гонти, тобто... близький родич Самійла Аби.

Брутальне поводження з представниками однієї з найповажніших руських родин і захоплення трону католиком, який не належав до роду Арпадів, тимчасом як право на трон мали нащадки Гонтів і білгородських (біхорських) князів, викликало серед русинів величезне обурення і призвело до заворушень 1041–1044 рр., на чолі яких стали Абовці (усі сини Василя Михайловича на той час були в Києві).

На користь того, що Самійло Аба був русином, свідчить не тільки його володіння етнічно руськими землями (до сер. XIII ст. жоден етнічний угорець, а тим більше куман, яким угорські історики намагаються зробити Абу, не міг тут бути паном), а насамперед те, що сестра цього Самійла була дружиною Святослава — сина київського князя Володимира Великого. Крім того, з історичних документів відомо, що змову проти Петра Венеціанина допоміг йому організувати палатин (канцлер) Стефана I Стоіслав, русин за походженням. Етнічний угорець крім того в жодному разі не міг закликати людей «перебити усю угорську верхівку палицями», як це сповіщають угорські хроніки, а у 1043 р. — винищити представників 50 найбільш відомих угорських родів.

Угорська історіографія воліє подавати ці події як бунт угорських «поган» проти християнізації, хоча точно відомо, що Самійло був християнином, а не поганином (він заснував два православних монастиря у Добро та Абасарі, в останньому був похований).

Угорці закликали на допомогу німецького короля Генріха III, який двічі розбив Самійла над Вагом і Гроном, але на зиму німці повернулися додому. Аба запропонував Генріху угорські землі аж до Літави та васальну залежність від нього в обмін на мир. Почувши про загрозу втрати значної частини угорської держави, угорські магнати підняли повстання проти короля, у відповідь він наказав схопити 50 найактивніших серед них і стратив їх у Чанаді. Хроніки твердять, що цього разу проти Аби повстали виключно мадьяри, і це є ще одним підтвердженням того, що події мали не тільки релігійний чи соціальний, а й етнічний підтекст.

Спільними зусиллями угорців та німців Самійло був остаточно розбитий у 1044 р. на річці Рабі під Менфо. Він утік до Чаби, але там його схопили і стратили.

Рух на чолі із Самійлом не минув без сліду як для українців, так і для Угорщини. Вже через рік із Києва повернувся на чолі руських військ син Василя Михайловича Андрій, і в Абауйварі, колишньому маєтку Самійла Аби, був проголошений королем Угорщини. Угорці стратили Самійла, його дружину та усіх дітей, тож претендентами на трон лишилися тільки сини князя Василя Михайловича, яких підтримав Ярослав Мудрий. Таким чином, руська династія правила Угорщиною аж до 1301 р., хоча і далі вони називалися Арпадами.

Поки що достеменно не відомо, чому Ярослав Мудрий допоміг не Абовцям, а Андрію I, за якого навіть видав свою дочку. Існує, щоправда, версія, буцімто Бориса, Гліба і Святослава, родича «боржавського князя», який тікав через Славськ до Самійла, вбив не Святополк Окаянний, а вбивці, підіслані Ярославом. У цьому випадку прохолодне ставлення Ярослава до родини Святослава є зрозумілим, але це лише одна з версій, яка потребує доказів.

Андрій I (? — 1060) і Анастасія Ярославна взяли шлюб, причому за православним обрядом, у Києві у 1039 р. Князь Андрій прожив у Києві 12 років, там народилися усі діти подружжя. Щойно прийшла звістка про те, що угорці

скинули з престолу Самійла Абу і заходилися нищити рід Абовців-Гонтів, він разом із руськими військами негайно вирушив на Угорську Русь. Там його підтримало місцеве населення, і у 1046 р. в Абауйварі він був проголошений королем Угорщини. Перевага руських сил була настільки переконливою, що угорці не наслідилися виступити проти. Король Андрій I правив у Вишгороді до 1060 р. У Візантії спеціально для нього була виготовлена корона із зображенням Костянтина Мономаха і цариці Теодори, яку урочисто привезли до Вишгороді і з певним підтекстом вручили новому правителю Угорщини.

У часи правління Андрія I Угорська Русь наче отримала друге дихання. Король заснував православний монастир св. Андрія, до якого запросив монахів з Києва, дав охоронну грамоту руському печерному монастирю в Тиханах, який став тоді філією Києво-Печерської лаври, сприяв культурному обміну між Угорщиною та Київською Русю.

Щоправда, треба взяти до уваги і той факт, що через трагічні обставини свого життя король був майже повністю паралізованим, і тому країною реально правила його дружина королева Анастасія, а військом, яке не повернулося до Києва, а розмістилося у Вишгороді та Новгороді (Ноград), керували руські воєводи Святополк і Вид. Під час битв його виносили на ношах перед військом, і в останній з них, коли проти короля виступив рідний брат Бела, якому він щедрою рукою віддав третину королівства, короля затоптала на смерть ворожа кіннота.

Андрій I, поза усяким сумнівом, від дня свого народження належав до Руської Церкви, яка існувала в Угорщині ще з часів Горазда і Мефодія, але з появою у Вишгороді київської княгині ця церква набувала рис східної, православної, тобто поступово почала втрачати свою незалежність і переходити у підпорядкування Києва (печерний монастир у Тиханах, наприклад, був підпорядкований Києво-Печерській лаврі, а до монастиря св. Андрія, як відомо, прибули монахи з Києва) [Slovenski Biografski Slovník; Nowak, s. 34–56]. Відомо, що королева Анастасія заснувала жіночий монастир у Толмові, куди, як свідчать її сучасники, дуже часто приїздила (сусіднє село Галас король віддав у володіння Петру Комесу, який заснував тут монастир Заст) [Там само].

Анастасія відіграла величезну роль не тільки в трансформації руської церкви на території Угорщини у православну, а й в культурному обміні між русинами Угорщини та Великої Русі. Відомо, що монахи першого руського печерного монастиря в Тиханах, які називалися Григорій, Мойсей та Угрин, були в Києві і разом з ними на Київську Русь потрапив Первинний літопис, написаний в Угорській Русі в X ст., з якого Нестор, власне, і довідався про походження слов'ян і Русі з-над Дунаю.

Анастасія мала від Андрія двох синів Давида і Соломона, яких виховала у шані до руської віри та мови. Давид помер ще молодим і був похований у Тиханах, і королем Угорщини у 1063 р. став Соломон (1045 — після 1086), який у своїй політиці також спирався переважно на русинів.

Брат Андрія I Бела після смерті Ярослава Мудрого враз відчув сприятливу для себе кон'юнктуру на Русі і негайно видав свою дочку Олену за Ростислава Володимировича. Хоча Бела був більше схильний до католицизму, ніж до православ'я, проте не тільки Ростислав, а й рідний брат Анастасії Ізяслав підтримували саме його, і в цій ситуації Анастасія змушена була шукати захисту в Німеччині і тому одружилася свого сина Соломона з дочкою імператора Генріха III Юдитою [Nowak, s. 34–97].

Безумовно, це викликало обурення не тільки в Києві, а й серед місцевих русинів, Бела вдало скористався ситуацією і відносно легко розбив Андрія I в битві 1060 р.

Анастасія мусила тікати з Угорщини, і оскільки через союз з Генріхом III її не прийняли на Русі, то вона подалася до тітки Марії в Польщу. Через деякий час вона одружилася з графом Потто, увійшла до вищих кіл німецької аристократії і через Генріха III домоглася, щоб Бела I визнав своїм наступником на троні її сина Соломона.

Те, що сталося далі, гідне пера Олександра Дюма: одного дня 1063 року у Вишгородському замку трон разом із королем раптом провалився у підземелля, і більше Белу I на цьому світі ніхто не бачив.

Повернути корону Анастасії допомогли русини, яких тоді було досить багато у Вишгороді, тож не дивно, що у подальшому вона і її син Соломон спиралися саме на них. Начальником особистої охорони Соломона був призначений Святополк, а за короля фактично правила тоді його мати і радники — русини Ілля, Вид і Бикач (саме вони організували повалення Бели I).

В історії Угорщини Соломон уславився тим, що у 1067 р. розбив чехів під Тренчином і протягом 1068–1071 рр. успішно відбивав набіги на Угорщину печенігів (щоправда, оскільки король не мав військового досвіду, то найбільш вірогідно, що ці перемоги є заслугою воєводи Святополка, який прийшов разом з Андрієм I з Києва і залишився тут назавжди).

У Вишгороді Соломон збудував потужну оборонну вежу, де згодом, зберігалися королівські регалії Угорщини. Цю вежу назвали його ім'ям. Зважаючи на той факт, що подібні вежі будували тоді лише на Русі (Спиш, Стара Любовна, Стоп'є, Холм, Люблін (там її звів сам Данило Галицький), Кам'янець, та ін.), то її архітектором був явно русин, хоча його ім'я лишилось невідомим (угорці тоді ще не володіли секретами висотної кам'яної кладки, а спорудженням фортець та укріплень почали займатися лише після татарського нападу 1241 р.).

Анастасія зробила належні висновки з минулого і уникала конфронтації із синами Бели I. Згодом Соломон почав приписувати собі успіхи у внутрішній та зовнішній політиці, опіка Анастасії та Святополка його дратувала, і, як свідчать хроністи, він перестав прислуховуватися до їхніх порад, посварився з двоюрідними братами і одного разу навіть підняв руку на матір.

Скориставшись конфліктом у королівському сімействі, Гейза і Владислав об'єднали свої сили і у 1074 р. вигнали Соломона з країни. Анастасія виїхала

разом із ним, але цього разу за допомогою німців вона змогла відстояти для сина лише західну частину країни, принаймні відомо, що до 1081 р. Соломон ще правив у Братиславі.

Подальша доля Анастасії Ярославни і Соломона невідома. Оскільки у 1092 р. Генріх IV, розлючений втечею від нього Євпраксії, кинувся штурмувати Братиславу і Шопрон, то вірогідно, що Соломон ще тримав під своїм контролем західну частину Угорщини, і тому Євпраксія певно розраховувала на підтримку Анастасії або Предслави Святославни, яка була тоді дружиною короля Владислава (Ласло) I.

Де і коли померла дочка Ярослава Мудрого, точно невідомо; за однією з версій, це сталося в монастирі Агмунд на території Австрії, за іншою — в жіночому монастирі в Толмові на території колишнього руського Білгородського (Біхорського) князівства.

Найбільш ймовірно, однак, що її поховали у монастирі в Тиханах разом з Андрієм I та молодшим сином Давидом, який певний час був настоятелем цього монастиря. В останні роки свого життя вона вже не була королевою, тож її особа не привертала уваги сучасників, а отже й могила її лишається невідомою.

Крім Соломона і Давида, Анастасія мала від Андрія I дочку Адлету (1040–1061), яка в королівській родині була найстаршою дитиною. Вона народилася в Києві десь у 1040 р., взяла шлюб із чеським королем Вратиславом II у 1057 р., однак не довго пробула на чеському троні. Адлета народила у Вишгороді Бржетислава I, ймовірно, померла в Празі під час пологів, народивши королю другого сина Вратислава. Вратислав II у 1062 р. одружився зі Святославою, на плечі якої лягли турботи з виховання Адлетиних дітей. Святослава сама мала від Вратислава II чотирьох синів, тож Бржетислав, обділений материнською ласкою, переніс свою неприязнь до мачухи на Руську церкву і все руське, а згодом ця неприязнь переросла в люту ненависть.

В історії Угорської Русі Адлета не залишила свого сліду, чого не можна сказати про Чехію, і дарма українська історіографія, наслідуючи радянську, уникає генеалогічних розвідок, адже завдяки їм стають зрозумілими багато нюансів нашого минулого та вимальовується справжнє місце українства в європейській історії.

Саме тому цікавою для української історії є постать ще одного короля Угорщини Владислава (Ласло) I (1040–1095), який сів на трон після короткочасного правління свого брата Гейзи I. Здається, що більш сприятливих умов для Угорської Русі і Руської церкви за всю історію правління Арпадів після нього вже не було.

Владислав належав до руської гілки роду Арпадів, був онуком Василя Михайловича і сином Бели I, але, на відміну від Андрія I та Соломона, від самого народження був католиком, одружився з німкенею Адельгейдою, значну частину свого життя провів у католицькій Польщі (посісти угорський трон йому допоміг;

власне, Болеслав Сміливий), і тому трансформацію цього Арпада з католика на палкого прихильника православ'я нічим іншим, як руським корінням, пояснити неможливо.

Саме за часів правління цього короля відбулася унікальна в церковній і світовій історії подія, коли не православна, а католицька церква в Угорщині пішла на унію з православною, прийняла майже усі догми православ'я і відмовилася від celibату. Об'єднавчий синод відбувся у 1092 р. в Сабольчі, а потім умови цієї унії були урочисто підтверджені королем у 1093 р. на горі св. Мартина.

На думку автора, серед причин, які підвели Владислава до цього кроку, значну роль відіграло його одруження з Предславою, донькою великого київського князя Святослава. Чи то Адельгейда рано померла, залишивши йому двох дочок (одну з них він згодом видав за Ярослава Святополковича, а другу за імператора Комнена), чи то він свідомо пішов на розрив з нею та цілим католицьким світом, але, вірогідно, у 1079 р. він вже був одружений з Предславою Святославною (саме цього року він з почестями прийняв у Вишгороді рідну сестру Предслави польську королеву Вишеславу і виховав її сина Мешка, а Болеслава Сміливого, хоча той і допоміг йому посісти угорський трон, відправив на заслання у далеку Далмацію).

Одруження з Предславою мимоволі втягнуло короля у внутрішні усобиці на Русі, адже вороги Ярослава Святополковича стали ворогами Владислава. Ярослав, можливо, не раз тікав в Угорщину, а наступник Владислава Коломан ходив проти Давида і Володаря на Перемишль. Українська історіографія, не беручи до уваги династичні зв'язки Арпадовичів з руськими князями, трактує ці походи як загарбницькі, забуваючи, що Русь у свою чергу також вважала Угорщину своєю династичною спадщиною (після розгрому Київської Русі татарами на цю спадщину почала претендувати Москва, і угорська земля була навіть включена Іваном III до переліку своїх володінь).

На відміну від інших Арпадів, Владислав помер і був похований за межами Угорщини, в Орадї (тепер це румунська територія), а Предслава, ймовірно, після смерті чоловіка повернулася до Києва разом із німецькою імператрицею Євпраксією і стала черницею.

Європейська історіографія досить мало цікавиться особою Владислава, явно не бажаючи згадувати та аналізувати феномен 1092 р., оскільки це підводить її до питання етнічного походження цього «дивного» угорського короля. Однак для вивчення генези українства постать цієї людини, разом із Самійлом Абою, Андрієм I та Соломоном, має величезне значення, адже саме вони надали Угорській Русі той потенціал, який дозволив їй протриматися аж до XX ст.

Як би не ставилися українські історики до цих Арпадів, але вони повинні визнати, що до Андрія II усі вони (Андрій I, Соломон, Гейза I, Владислав (Ласло) I, Коломан, Бела II, Гейза II, Стефан II, Бела III) або були народжені від русинок, або мали дружин з Русі (Анастасія Ярославна, Предслава Святославна, Пред-

слава Святополківна, Євфимія Володимирівна, Єфросинія Мстиславна, Феоніла). Тому слід чесно визнати, що навіть їх конфлікти із Галицько-Волинським князівством носили переважно характер родинних чвар, яких не бракувало і в середовищі київської чи галицької панівної еліти. Саме через руське походження багатьох Арпадів руські князі мали претензії на Угорщину, а угорські на Русь. Так, наприклад, відомо, що син Євфимії Володимирівни Борис протягом мало не двох десятиліть вів за допомогою галичан запеклу боротьбу за угорський трон, аж поки не загинув в бою у 1155 р. З ім'ям Бориса пов'язана ціла епопея руського-угорського протистояння, відлуння якої докотилося аж до XVIII ст.

Борис (1114–1155) був сином угорського короля Коломана Книжника та дочки Володимира Мономаха Евфимії і мав посісти трон, але його мати відмовилася перейти у католицьку віру, і угорці переконали Коломана, який на той час був у досить поважному віці, що королева його зрадила і дитина, яка ось-ось мала народитися, має іншого батька. Розлючений Коломан відіслав вагітну Евфимію назад до Києва, тож Борис народився в Київській Русі і був вихований як руський православний князь.

Того ж 1114 року стало зрозуміло, що на королеву звели наклеп зацікавлені особи, оскільки Коломан невдовзі дивним чином помер, угорський трон посів Стефан II, який негайно усунув свого другого конкурента — двоюрідного брата Белу, якому викололи очі.

Коли Борис підріс, київський князь Мстислав Володимирович виділив племіннику уділ у Галичі. У 1129 р. Борис одружився з донькою краківського князя Болеслава Кривоустого. Стефан II не мав дітей, тому на Русі сподівалися, що спадкоємцем трону буде Борис.

Однак, через релігійне протистояння, за яким певною мірою стояло й етнічне (переважна більшість угорців підтримували короля-католика), Стефан II у 1131 р. призначив своїм наступником не Бориса, а осліпленого ним же Белу II.

І тоді Борис розпочав запеклу боротьбу за угорську корону, яка тривала чверть століття.

Бела II також був сином руської княгині Предслави Святополківни та рідного брата Коломана Книжника. І хоч він був незрячим та ще й питушим, угорці підтримували саме його, оскільки він від народження був католиком, тимчасом як шляхта руського походження майже одноставно взяла сторону Бориса. Зрозуміло, що Бела II через своє каліцтво не міг очолити боротьбу з опозицією, тому цю роль взяла на себе його дружина Єлена, родом із Сербії.

Хоча походи Бориса на Угорщину протягом 1132–1134 рр., до яких він залучив галичан і війська Болеслава Кривоустого, жодних результатів не дали, та все ж для Бели II Борис, як претендент на трон, становив велику загрозу, і якби йому вдалося розширити коло своїх союзників, то угорська корона повернулася б до Бориса, якому належала по праву народження.

І тоді королева Єлена задовго до Варфоломіївської ночі влаштувала угорську «ніч довгих ножів», переломивши хід подій на свою користь. Вона закликала

до себе на королівську раду представників найвпливовіших шляхетських родин і в розмові, немовби з жіночої цікавості, запитала, чи справді Борис є сином Коломана. За лаштунками залу стояли довірені особи, які слідкували за виразом обличчя кожного магната, визначаючи за мімікою позицію навіть тих, хто не розкрив рота. Після цього усіх прихильників Бориса вирізали.

Понад десять років Борис мандрував по королівських дворах Європи, аж поки його не підтримав чеський король. У 1146 р. їм вдалося захопити Братиславу, але Борис несподівано взяв викуп в 3 тис. гривень і залишив місто. Деякий час він мав ілюзію, що варто йому з'явитися в столиці, як увесь народ його підтримає, тому він, як звичайний лицар, узяв участь у хрестовому поході, але шойно перейшов кордон, як угорці його викрили, і йому довелося негайно тікати до Візантії.

Існує версія, що там він покинув дочку польського короля Болеслава і одружився з родичкою імператора Комнена, але це досить сумнівно, оскільки Візантія мала підтримати його вже тільки тому, що він був православним. Отримавши від Візантії землі в руській частині Волощини, Борис переніс свою боротьбу на Семигородщину, але й там не мав значного успіху. Незабаром Гейза II підіслав до Бориса найманого вбивцю, і він загинув при штурмі замку Бран (Бранічева).

Хоча угорці так і не визнали Бориса своїм королем, але пам'ятали про те, що він був першим галицьким князем, і на цій підставі почали висувати свої претензії на Галицьку Русь, а у 1772 р. це дало змогу Австрії навіть окупувати Галичину.

Найбільш контраверсійним в історії руської лінії роду Арпадів є період правління з 1173 р. короля Угорщини Бели III (1148–1196).

Під час революції 1848 р. з усіх королів, які правили Угорщиною, мадяри згадали не етнічного угорця Стефана Святого, якого залишили мирно спочивати у Секешфешаварі, а Белу III, і урочисто перепоховали його прах у кафедральному соборі Буди — як символ їх остаточного розриву зі Сходом та переорієнтації на Захід.

Насправді рішучі кроки у мадяризації як Угорщини, так і династії Арпадів зробив його наступник Андрій II, а на остаточний розрив із руським світом навжився Карл Роберт з Анжуйської династії.

Бела III не міг піти на це, оскільки його і Стефана III матір'ю була дочка великого київського князя Мстислава Єфросинія Мстиславна, яка виховувала сина у православній традиції, прищеплювала йому толерантне ставлення до руської культури і духовності. У 1167 р. Єфросинія навіть заручила його з дочкою князя Ярослава Осмомисла. Одинадцять років він провів у Константинополі, і православна віра так глибоко увійшла в його свідомість, що переслідувати її прибічників він був просто нездатний (інакше Інокентію III не довелося б у 1198 р. присилати до Угорщини своїх кардиналів із категоричною вимогою повернути русинів у католицьку віру, а папі Онорію у 1205 р. організувати хрестовий похід на Угорщину).

Насправді Бела III був тією ланкою, яка ще міцно пов'язувала руський світ із західним, на його дворі мирно сусідили традиції і Заходу, і Сходу, а щодо руської мови, то свій шанс стати мовою усіх угорців вона втратила лише після 1241 р. Феномен Бели III полягає у тому, що зі Сходу він узяв переважно негативні риси, лицемірство, підступність і обман, те, що ми тепер називаємо візантійством.

Він обманув навіть рідну матір, пообіцявши їй одружитися з донькою князя Ярослава, а сам, перебуваючи в Константинополі і розраховуючи на підтримку імператора, одружився з принцесою Марією. А коли посів батьківський трон, то покинув її разом із малим сином у Візантії і за допомогою Папи Римського, який визнав цей шлюб недійсним, одружився із французькою принцесою Маргаритою Капет (далекою родичкою Анни Ярославни).

Його ставлення до Русі також набуло потворних рис: на підставі численних династичних шлюбів (за часів Арпадів королевами Угорщини були дев'ять руських княгинь), а також тому, що королевичу Борису великий київський князь ще у 1130 р. дав в уділ Галич, Бела III висунув свої претензії на Галицько-Волинське князівство, і з 1189 р. угорські королі почали титулуватися ще й галицькими.

Натомість після смерті останнього Арпада, на тій самій правовій основі, яку сформулював Бела III, усі права на Угорщину мали перейти до київських князів, але їм було тоді не до Угорщини, тож згодом свої претензії на цей спадок, хоча і не надто наполегливо, заявляли... московські князі, які внесли Угорщину до переліку своїх володінь (щоправда, їх аргументація базувалася не так на руській складовій роду Арпадів, як на тому, що батьківщиною мадьяр був регіон Комі та Пермі, і Москва, таким чином, мала би стати столицею усіх угро-фінських племен) [Носовський Г., Фоменко А. Империя. — М., 1996. — С. 9–14].

Ймовірно, на вимогу своєї дружини Маргарити, а не з почуття неприязні до традицій Угорської Русі, Бела III переніс столицю Угорщини із давньоруського Вишгорода, який справді мав досить спартанські умови як для тендітної французької принцеси, збудував для неї розкішний палац в Острому Холмі (Естергомі) та розпочав будівництво замку в Буді, де, на зразок інших європейських дворів, облаштував свою королівську резиденцію.

Характеризуючи образ цього Арпада з точки зору ставлення до Русі, можна дійти висновку, що, як і у випадку зі Стефаном Святим, вкрай негативну роль відіграв деспотичний характер матері. Дорослі діти зазвичай починають опиратися материнській владі, особливо тоді, коли отримують безмежну владу (про рівень впливу Єфросинії Мстиславни на зовнішню і внутрішню політику Угорщини свідчить, наприклад, хоча б той факт, що в інтересах Мстиславичів протягом 1148–1152 рр. Гейза II послав угорські війська аж на Суздаль).

Увесь негатив у взаєминах з Єфросинією Мстиславною так чи інакше позначився на ставленні Бели III до руського світу і спричинив його поступову переорієнтацію на Захід.

Своїм упертим характером Бела радше мав завдячувати матері, а не флегматичному батькові, і дві такі харизматичні постаті не могли ужитися під одним дахом. Тому посівши угорський трон у 1173 р. після свого брата Стефана III, він не став ділити його з Єфросинією, а відправив її до Бранічева, а згодом до монастиря іоаннітів в Єрусалимі. У 1187 р., коли Салах-ед-дін зруйнував цей монастир, він мусив повернути Єфросинію з Палестини до Угорщини, але тримав її подалі від себе, і вона завершила свій життєвий шлях у монастирі св. Сави (деякі дослідники вважають, що її тіло поховали в Альбенському монастирі) [Войтович. — С. 35, 463].

Не слід ігнорувати і те, що таке ставлення до матері було спричинене й меркантильними інтересами, оскільки Єфросинія, користуючись своїм становищем королеви, регулярно переправляла досить значні кошти на Русь (відомо, наприклад, що у 1155 р. до неї у Вишгород приїздила рідна мати і вивезла такі величезні кошти, що Мстислав Ізяславич, піддавшись спокусі, напав на Володимир-Волинський і забрав у старої княгині ці скарби). [Там само].

Першим правителем з руської лінії династії Арпадів, якого слід було б називати не королем Угорщини, до складу якої входила Угорська Русь, а саме угорським королем, був Андрій II (? — 1235).

Андрій II посів трон у 1205 р., і на той час руська мова в країні на побутовому рівні була мало не панівною, а з усіх католицьких монастирів залишився тільки один, а десятки інших були православними. Папа Римський Онорій III написав з цього приводу молодому королю гнівного листа, прокляв його і навіть організував у 1205 р. хрестовий похід на Угорщину. Це так настрашило Андрія II, що відтоді він почав провадити в країні відверто антируську політику, значно більше прислуховуючись до мадярів і католицької церкви, ніж до русинів, став вірним слугою римської курії, багато років провів у хрестових походах на Палестину.

До 1235 р. він позабирав і передав католикам мало не усі руські монастирі, у т. ч. у 1221 р. і родинний монастир св. Андрія. Спровадив до Семигороддя — на землі, віддавна заселені руськими Сасами — Тевтонський орден, а коли тевтони не тільки витіснили Сасів, а й почали ігнорувати самого короля, заселив замість них німців з-над Рейну, звузивши таким чином сферу поширення руського етносу (Саси були не етнічними німцями, як вважають деякі дослідники, а русинами — бойками, які у кін. X ст. були змушені залишити Верхню Саксонію і переселитися на схід).

Підступною була і його політика щодо Галицької Русі, коли він, називаючи малого Данила Галицького своїм сином (дружина князя Романа була його родичкою), прийняв його у Вишгороді і обіцяв опікуватися ним, як рідний батько, а сам коронував і посадив у 1215 р. в Галичі свого сина Коломана.

У роки його правління руські монастирі zostалися тільки в Тибаві, Вишніх Реметах, Винному, Гуменному, Спиському Підградді, Петраківцях, Поздишовцях, Земліні, Михайловцях та в Трнавці біля Сечівців. Папа Римський лишився задоволеним його діяльністю і зняв із короля своє прокляття.

Однак ця політика внутрішнього протистояння надзвичайно послабила державу, тим більше, що Андрій II не дуже переймався державною скарбницею, натомість уславився своїм гідним подиву марнотратством. У країні панував хаос, справа дійшла навіть до вбивства його дружини королеви Гертруди, і, щоб заспокоїти панівну еліту, Андрій був змушений поділитися з нею своєю владою, надавши магнатам у 1222 р. так звану Золоту Буллу. Руські регіони перестали підтримувати королівську владу через вороже ставлення до русинів, і це було однією з причин катастрофічної поразки Угорщини у війні з татарами-монголами у 1241 р.

Тож історики мають рацію, вважаючи Андрія II найслабшим королем Угорщини за всю її історію, а ми можемо лише додати, що основна причина цієї слабкості полягала в його зраді інтересів Угорської Русі і русинів.

Хоча в генетичному коді Арпадів від 1041 р. нічого не змінилося, і вони й далі уникали одружуватися з етнічними мадярками, проте не тільки Андрія II, а ще більшою мірою його сина Бела IV (1206–1270) вже варто називати не королями Угорщини, що мала тоді величезну руську складову, а угорськими королями, оскільки вони були вже орієнтовані не на руську, а на угорську громаду.

Своє дитинство Бела провів у Вишгороді разом із Данилом Галицьким, якого після смерті Романа Мстиславовича взяв до себе на виховання Андрій II. Тому у Бели завжди були дружні стосунки з Великою Україною, він видав свою дочку Констанцію за Лева Даниловича, а Анну — за Ростислава Михайловича, допомагав Данилові у боротьбі за Австрію та Моравську Сілезію, а Данило, своєю чергою, підтримав його в битві з чехами на Моравському полі.

Вважається, що Данило Галицький втрутився у боротьбу за Австрійське герцогство лише за намовою Бели IV, але ніхто чомусь не бере до уваги той факт, що, навчаючись у Вишгороді, він був чудово обізнаний з долею давніх руських історичних земель на заході, в т. ч. і так званої Руської Марки, і вступив у змагання за австрійський престол на цілком законних підставах, принаймні, він точно знав, що має на це значно більше прав, ніж чеський король Пржемыслав Оттокар II.

У 1248 р. Данило одружив свого сина Романа з донькою останнього князя з роду Бабенбергів і висунув свої претензії на Австрійське герцогство не тільки як їх родич, а й як законний спадкоємець колишніх руських володарів цих земель (варто нагадати, що в печері біля Зальцбурга є напис V ст. про руського князя Одоакра, а до 955 р. Руська Марка простягалася аж до річки Інн). Разом із королем Белою він здійснив похід на Австрію і посадив там на престол свого сина. Однак Роман протримався там недовго: свої претензії на Австрію заявили чехи, і він, залишившись сам на сам з ворогом (Бела IV не допоміг йому, хоча й обіцяв його батькові це зробити), покинув замок Гімберг (тепер це територія Відня).

Вірогідно, Бела IV налякало посилення Русі та зростання її впливу у Центральній Європі. Найбільшою помилкою Бели IV було не те, що у 1238 р. він

демонстративно прийняв у себе куманів (половців) хана Котая, яких переслідували татари, а те, що він відмовився від пропозиції Данила Галицького об'єднати свої сили для спільної боротьби проти татарської навали.

Русь постійно перебувала під загрозою нападів зі Степу, але давала собі з тим раду. Бела, як і усі інші європейські правителі, знову лишив «почесну» місію «щита Європи» Данилу, про що вже через декілька місяців гірко пошкодував.

Татари з'явилися в Угорщині у 1241 р. Не можна сказати, що русини проігнорували заклик короля виступити проти ворога, тим більше, що його армію, яка стала на р. Солоній, очолював воєвода руського походження, якого, як і колишнього канцлера Андрія II, також звали Діонісій.

Однак усіх сил, які була здатна виставити Угорська Русь, він не зміг зібрати, і в результаті зазнав нищівної поразки і мусив тікати від татар аж на острови Далмації, причому дорогою його ще й до нитки пограбували австрійці [Slovenski Biograficki Slovník; Nowak. — S. 34–97].

Але до катастрофічних наслідків Угорську Русь привів навіть не цей розгром на р. Солоній, як несподівана повторна «зачистка», яку татаро-монголи провели пізніше.

До рук татар потрапила королівська печатка, і вони сфабрикували листи від імені короля, де він буцімто повідомляв про відступ ворога і закликав людей повернутися з лісів додому для збирання врожаю. Люди повірили цим фальшивкам, і щойно врожай був зібраний, як татари віялом знову пройшли по усій Угорській Русі, винищивши не тільки населення, а й усі запаси продовольства, і від голоду тоді загинуло не менше людей, ніж у битвах.

Навіть прихід на ці землі у 895 р. мадяр чи різанина, яку влаштувала королева Єлена, не вдарили так по Угорській Русі, як події 1241 р. Втрати нашого генетичного потенціалу були просто жахливі, тимчасом як етнічних угорців, які жили у степовій зоні і займалися скотарством, татари зачепили лише частково. Повернувшись додому, Бела IV взагалі махнув на Угорську Русь рукою і усю величезну територію від Кошиць у Словаччині до Путни в сучасній Румунії передав своєму зятю Ростиславу Михайловичу, якому дозволив переселяти сюди людей не тільки з Галичини, а й з рідної йому Чернігівщини.

Згодом, коли, за повідомленням хронік, сюди переселилися тисячі русинів (але не 40 тис., як твердять угорські історики), і з'явилися робочі руки, він почав надавати тут маєтки німцям, французам, італійцям, тобто католикам, і це викликало невдоволення не тільки руських магнатів, а й його власного сина, який зажадав отримати цю територію у свою власність і правити там, зовсім не зважаючи на батька (справа дійшла навіть до збройної сутички між ними).

Так, після спустошення Угорської Русі, саме Бела IV мимоволі започаткував процес поступової денационалізації цих етнічно руських земель, який на повну силу розгорнувся вже після смерті останнього Арпада, за часів правління представників вже абсолютно чужої для русинів Анжуйської династії.

Цю надзвичайно складну для українства Угорщини ситуацію середини XIII ст. тепер вміло використовують «професори» на кшталт Магочі. Вони протиставляють одне одному трагічне зменшення після навали татаро-монголів чисельності місцевих українців та переселення сюди певної частини українців з північного боку Карпат: місцевих вони називають русинами, а переселенців — чомусь українцями, хоча ця назва утвердилася лише у XIX ст., і видають ці події за початок українства в Угорщині, лукаво закреслюючи при цьому вже майже двохтисячолітній факт його перебування на цій землі [Магочій, с. 17].

Безумовно, маячня щодо того, що русини не є українцями, розрахована насамперед на слабо обізнаний в українській історії Захід. Однак, головна провина насамперед лягає на самих українців, які навіть не намагаються вивчити і зафіксувати історичне минуле своїх найбільш західних етнічних земель, а тому народи, які з'явилися тут лише у X ст. легко перебирають на себе усю історію, яка бере свій початок ще у VII ст. до н. е.

Щодо «прибульців», то їх «нахабство» раптом сягнуло таких меж, що вони навіть захотіли оволодіти угорським тронем. Мова йде про сина чернігівського і галицького князя Ростислава Михайловича Белу Ростиславича (1250–1272), який після смерті свого батька, у 1270 р., став баном Мачви.

Безумовно, до його амбітних претензій найбільше спричинився той факт, що він був молодшим братом королеви Чехії Кунгути Ростиславни, яка вважала, що після смерті Бели IV саме родина чернігівського князя має найбільше історичних та династичних прав володіти Угорщиною, маючи на увазі багатогранний фактор прадавньої Угорської Русі, зокрема й демографічний.

Кунгута намовила свого чоловіка Оттокара II підтримати претензії Бели на королівський трон, і чеські війська за допомогою місцевих українців захопили Буду. Белу Ростиславовича навіть вже проголосили угорським королем, але буквально через декілька днів він несподівано помер, і всі зусилля Кунгути пішли прахом.

Безумовно, Белу Ростиславича отруїли мадяри, адже про якусь хворобу 22-річного юнака немає жодної згадки, але його життя є яскравою демонстрацією надзвичайно амбітних планів руської панівної еліти не тільки в Угорщині, а й у цілій Центральній Європі, які не могли з'явитися на пустому місці.

Події 1272 р. для правлячої династії стали добрим уроком. Вони нагадали Арпадам про їхні руські корені і про те, що нехтувати інтересами Угорської Русі було не варто.

Одним з останніх представників руської гілки династії Арпадів був Владислав Куманський (? — 1290), який правив з 1273 р. Дружина його батька Стефана V була куманкою (куманами в Угорщині називали половців, які втекли сюди від монголів у 1238 р.), і тому Владислава часто називають куманом (звідси його прізвисько), виводячи звідси його схильність до православної віри матері.

Вчителем і вихователем королевича був руський єпископ зі Спишу Мутимир (? — 1281), і саме завдяки йому Владислав на все життя зберіг симпатію до православ'я і навіть підтримував його певний період свого правління.

Мутимир, вірогідно, походив з Левочі, оскільки із джерел 1204 р. відомо, що 24 спиських священиків створили тут своє «Братство», переписували книги і з них сформували бібліотеку, яка згодом опинилася в руках Мутимира.

Ці священики могли належати лише до Руської церкви, оскільки станом на 1204 р. католицьких парафій тут ще взагалі не було, а коли вони з'явилися, то були у такій мізерній кількості, що Папа Римський дав їм не статус єпископства, а лише препозитури (документи ж згадують про Мутимира як єпископа).

Хоча Мутимир писав переважно латиною (він мав ступінь магістра з медицини, тобто навчався в італійських університетах), але окремі слова в його рукописах є чисто руськими («Visoka», «Luchka»), що підтвержує його руське походження.

Учитель мав такий сильний вплив на Владислава, що у 1279 р. до нього прибув легат Папи Римського і пригрозив забрати корону та проклясти, якщо король буде й надалі підтримувати православних.

Можливо, саме через інтриги та негативну позицію Риму Мутимир мусив ще до коронації Владислава залишити королівський палац та оселитися в Стритенському монастирі у Спиській Капітулі (на той час інших тут не існувало, а цей монастир згадується в документах 1274 р.). Відомо, що Мутимир збудував тут церкву св. Мартина, причому, як свідчать археологи, вона була збудована у візантійському стилі, з фресками, які виконали руські майстри, а готичні елементи є результатом пізніших перебудов, коли Списька Капітула стала осередком католицької препозитури. Після того, як католицький король Карл Роберт заклав і знищив усі руські церкви та монастирі, унікальна бібліотека Мутимира з 10 рукописних книг (на той час навіть одна така книга вважалася безцінним скарбом) була розпорошена по різних католицьких монастирях. Крім фрагментів Святого Письма давньоруською мовою, які А. Мішкович датував XII ст., відомо, що в бібліотеку входили «Біблія», «Пасіонал» та «Книга сентенцій». Оскільки певний час у Спиській Капітулі зберігалася єпископська митра засновника Руської церкви Горазда, то, можливо, серед книг Мутимира були й оригінали «Життя св. Мефодія» та інші безцінні твори авторства Горазда.

Свою прихильність до куманів Владислав зберіг на усе життя, наблизив їх еліту до королівського двору, роздав найкращі маєтки, в т. ч. і родині Баторів (хоча деякі родоводи твердять, що Батори походять із руського роду Богачів). Саме за Владислава народилася теорія походження мадяр від гунів і половців, хоча цілком очевидно, що перші належать до угро-фінів, а другі до іранців.

За переказами, Владислав вів розпутне життя і у 1290 р. був забитий одним куманом, який застав його зі своєю жінкою (цілком можливо, однак, що ці чутки спеціально поширювалися католицькою церквою).

Руська генетика Арпадів так чи інакше давалася взнаки до останнього, і це стосується й останнього короля цієї династії Андрія III (? — 1301). Він був одружений з руською княгинею Феонілою (Феодорою?), походження якої наразі невідоме, і разом із своїм попередником виплекав цілу когорту магнатів українського походження (Омадеї, Чаки, Драгоши, Порошенки, Петровичі та ін.), і щоб утримати їх біля себе, діяв не брутальним примусом, а солодким пряником, роздаючи їм високі посади та численні привілеї (Омадея Абу, наприклад, зробив своїм палатином). Саме на часи Андрія III припадає остання звітка про існування в Угорщині Руської Церкви: останній руський списький єпископ Яків помер майже одночасно із королем у 1301 р.

Найважливішою подією для нашої історії з часів правління Андрія III є та, що він фактично без бою передав Угорську Русь Галицько-Волинському князівству, і вона входила до складу цього князівства аж до 1321 р.

Як уже згадувалося, територія сучасної Пряшівщини, незважаючи на різні документи і декларації як з боку Угорщини, так і Галицько-Волинського князівства, юридично була нейтральною полосною, але до 1205 р. реально належала Галичині, що підтверджують археологічні дослідження: усі укріплення у цьому регіоні були орієнтовані на оборону з півдня, тобто від Угорщини.

Загибель галицького князя Романа Мстиславича поставила хрест на невідомому статусі цієї частини Угорської Русі, і у 1205 р. державні кордони Угорщини нарешті вийшли до Карпатського хребта (в т. ч. завдяки хрестовому походу, організованому Римом).

Русь не змирилася з цією втратою, і вже за часів Данила Галицького мало не повернула усе на круги своя. Наприкінці свого життя він узяв під контроль територію Лемківщини на протилежному боці Карпат і готувався до приєднання Пряшівщини (він навіть мав намір через постійні напади татар на Холм перенести свою столицю до Тилича).

Те, що не встиг зробити батько, блискуче реалізував його син Лев Данилович. Цьому значною мірою посприяло його одруження у 1247 р. з донькою угорського короля Бели IV Констанцією, а також те, що її рідною тіткою була мати чеського короля Вацлава II Кунгута Ростиславна (у жовтні 1261 р. Лев був присутній на її вінчанні у Братиславі).

За однією з версій, угорський король Бела вже у 1251 р. перемістив Ростислава Михайловича із Закарпаття на південь Угорщини, а цю територію передав у володіння князю Леву. Існують документи від 1281–1285 рр. про три походи Лева Даниловича на Закарпаття. Він не тільки відновив усі колишні володіння Русі, а й значно розширив їх, оскільки йому, принаймні з 1286 р., належали Спиш (вважають, що саме тоді Ловче було перейменоване на Левочу, тобто місто Лева) та Марморощина (південні кордони Русі пролягали тоді біля Солюного Граду (Сольнока)).

Найбільшою територією на Закарпатті Галицька Русь заволоділа у 1286 р., коли у Спиші спалахнуло народне повстання проти німців (що намагалися

заснувати в Списській Капітулі католицьке єпископство), і це повстання, як свідчать документи, підтримали «руські магнати» [Пап. Т І]. Цілком можливо, що серед них був граф Григорій, і саме тому Лев Данилович призначив його своїм намісником (саме як намісник Лева Даниловича він згадується в угорських документах від 1299 р. до 1307 р., а отже, мало не уся Угорська Русь тоді належала Галичині).

У 1289 р. претензії Лева на Угорську Русь та руську частину Польщі несподівано підтримав чеський король Вацлав II, який був онуком того Ростислава Михайловича, що правив тут до 1251 р. У 1289 р. вони зустрілися в Опаві і поділили між собою ці землі так, що Лев отримав решту Угорської Русі та українські етнічні землі в Польщі до Вісли, а чехи остаточно закріпили за собою Сілезію і ту частину колишньої Великої Хорватії, яка простягалася від Моравії до Спишу (на східному кордоні його земель опинилася Стара Любовна, і саме тут Вацлав II наказав збудувати сторожовий замок).

Це були найбільші територіальні межі Галицької Русі на заході за всю її історію, і зберігалися вони щонайменше до 1307 (на цей рік припадає остання згадка про графа Григорія). Проте на жаль, нащадки галицького князя не мали таких здібностей, як Лев, а ще до того на «волю татарську» почала накладатися «воля польська» і «воля угорська», тож у 20-х роках XIV ст. уся велич часів правління Лева Даниловича відійшла у минуле.

Новий король Угорщини Андрій III не робив жодних спроб змінити ситуацію: з Левом жив мирно, і галицький князь у 1291 р. навіть підтримав його у боротьбі з Австрією. Андрій просто намагався переманити, здобути прихильність «руських магнатів» своїми численними привілеями та посадами, але після його смерті у 1301 р. вони не захотіли мати жодних стосунків з новим угорським королем Карлом Робертом, поводитися як суверенні князі, а тому справа дійшла до справжньої русько-угорської війни за Угорську Русь, яку угорські історики, щоб приховати факт тривалої належності цих земель до Русі, трактують як звичайне повстання магнатів проти короля.

Протягом 1307–1321 рр. відбулися битви короля з родиною Абовців, Петром Петровичем, Петром Порошенком, Матвієм Чаком, Богданом і Драгошем, тобто з бунтівними «руськими магнатами», а до територій, якими вони володіли, належали Спиш, Шариш, Ужок, Берегово, Дебрецен, Мармарощина — тобто саме ті землі, що лежали у межах кордонів володінь Лева Даниловича.

Що значила для Угорської Русі династія Арпадів, найкраще можна зрозуміти, порівнюючи часи правління Андрія III та його наступників, починаючи від Карла Роберта. Арпади вже за часів Бели III почали поступово схилитися на бік католиків, а, отже, і до мадяр. Однак, усі прикrostі, яких зазнала від них Угорська Русь, виявилися байкою у порівнянні з відверто антируською політикою Карла Роберта та його спадкоємців, а XIV ст. взагалі можна вважати найчорнішим періодом руської історії цих земель. Це була справжня угорсько-руська міжетнічна війна і під час цієї війни були знищені практично усі руські

монастирі і церкви. Українство зазнало такого відчутного удару, що про жодну асиміляцію угорців після XIV ст. уже не могло бути навіть мови. Угорська Русь перейшла у глуху оборону і, незважаючи на деякий ренесанс у 1440–1526 рр., з кожним наступним століттям невідворотно втрачала свій політичний, економічний, духовний і культурний потенціал.

Початок правління короля Карла не віщував лиха для Русі, оскільки тривалий час він перебував у непевному становищі: адже від 1289 р. значна територія Словаччини належала не Угорщині, а Галичині і чеському королю Вацлаву II, який усю її західну частину, включно зі Старою Любовною, дав у власність своєму наміснику Матвію Чаку. У 1305 р. чеським королем став Вацлав III, який не тільки вважав себе володарем значної частини Словаччини, а й, як онук Кунгути Ростиславни і, отже, спадкоємець Бели IV, заявив про свої претензії на угорський трон і був підтриманий тут усіма русинами.

Карл Роберт знайшов вихід із цієї ситуації, одружившись із Марією Львівною, яка була не тільки дочкою Лева Даниловича, а й онукою Бели IV. Карл Роберт власноруч описав свою подорож на Галичину за своєю першою дружиною у листі до магістра Стефана, існують також автентичні грамоти королеви Марії середини 1306 р. [Войтович, с. 499, 507].

І для Русі, і для самої Марії цей шлюб став справжньою пасткою. Поки Вацлав III був живий, Марія була потрібна Карлу як важливий козир у боротьбі з чехами за Угорщину. Однак у 1306 р. чеський король був задушений вночі в замку міста Оломоуца, а після 1307 р. зникають відомості і про Марію та про намісника галицького князя в Угорській Русі графа Григорія. Отже, цілком ймовірно, що до зникнення цих двох (а може, й до подій в Оломоуці) доклав руку Карл Роберт.

Після явного послаблення позицій Угорської Русі, яку вже не могли підтримати ні галичани, ні чехи, він почав конфісковувати землі у православних власників і передавати їх у володіння католикам, демонстративно одружився на католичці (він сам був фанатичним католиком, кожен день не менше 200 разів читав «Отче наш»), закривав або руйнував православні монастирі і церкви.

Не дивно, що країною прокотилася хвиля повстань руської шляхти. Першими повстали магнати, які в документах названі Борис та Іван, у 1311 р. повстав Омодей Аба, у 1319 р. — Петро Петрович, у 1316–1321 рр. — Петро Порошенко, а ще пізніше, у 1323 р., — Драгош (С. Пап. т. 1.)

З Борисом та Іваном Карл Роберт упорався досить легко, бо їх виступ був спонтанним, погано підготовленим, а, головне, його не підтримали інші руські магнати. Король швидко збагнув найбільшу слабину українства — постійне протистояння в їх середовищі, заздрість та хронічну нездатність до об'єднання, і почав спритно нацьковувати їх один на одного. Так поступово він дав собі раду з кожним окремо, ліквідував Угорську Русь як фактор внутрішньої, а, тим більше, зовнішньої політики і остаточно поставив хрест на існуванні тут Руської Церкви.

Найбільше клопоту йому завдало збройне протистояння з Омадеями та Петром Порошенко.

Омодей Аба належав до гілки руського князівського роду Гонтів, який з часом розрісся так, що вже самі Абовці розпалися на 20 окремих сімей, найбільш заможними з яких були Омодеї, Пазмани, Кечери і Надаші (ось чому історики часто називають цей рід Гонти-Пазмани-Абовці). На час появи угорців вони володіли територією сучасної Східної Словаччини; Анонім короля Бели III згадує про двох князів: один (вірогідно Святополк Моравський) сидів у Нітрі, а другий — на річці Слані і тому називався Сланським.

До відкритого збройного протистояння Карла Роберта з Омадеями справа дійшла у 1311 р. Вирішальна битва відбулася 15 липня 1312 р. на полі між Розгановцями та Бичковим у Східній Словаччині. За свідченнями історичних джерел, такої битви «після татарської навали в Угорщині ще не було». Втрати в армії католицького короля були надзвичайно великими, і перемога князів руського походження була зовсім близько, проте батько і син Омадеї зарано повірили у свій тріумф, особисто кинулися в бій, але майже одночасно були вбиті, їх військо втратило воєначальників, почалася паніка, і перемогу здобув Карл Роберт. Усі мастки переможених Абовців він передбачливо роздав русинам (у т. ч. Петру Порошенку), які підтримали його у цій боротьбі (потім, однак, закріпившись на троні, забрав і передав в руки католикам). Величезну роль у поразці Омадеїв відіграв і той факт, що М. Чак обіцяв їм дієву підтримку, але «запізнився» на битву, тобто простояв десь зовсім поруч, очікуючи на результат.

Під час цієї війни нищівного удару було завдано і руській церкві: ліквідовано руське єпископство в Спиському Підградді (після єпископа Якова жодних повідомлень про руських ієрархів на території сучасної Словаччини вже немає), закрито монастирі, в т. ч. Святомихайлівський монастир у селі Переч, яке належало Абовцям) [Там само].

Після смерті Омадея його столиця Абауйвар утратив своє значення, перетворився на звичайне село, а на згадку про цей колись потужний руський рід залишилася назва комітату Абауй.

Зрозуміло, що, на відміну від місцевої руської шляхти, простий люд не мав намірів, а, тим більше, змоги кудись тікати. Тому, за офіційною статистикою, у XVIII ст. в Абауйварському комітаті ще було 230 українських сіл. Зважаючи на етнічний склад місцевого населення, міністр внутрішніх справ Австрійської імперії граф Стадіон доручив раднику Розенфельду розробити проект включення цих земель до складу Галичини. На жаль, після подій 1848 р. не лишилося жодних надій на реалізацію цього проекту.

Незабаром після розгрому Омадеїв підступність короля Карла відчув на собі і Петро Порошенко.

Судячи з характерного для Наддніпрянської України прізвища, Петро Порошенко походив із боярської родини, яка у 1241 р. переселилася в Угорську Русь із Чернігівщини разом із князем Ростиславом Михайловичем. Петрові, як

і багатьом іншим князям та боярам руського походження, добре велося в Угорській Русі й після коронації Карла Роберта, оскільки король уміло спрямував невдоволення місцевої шляхти на Чака Тренчинського та Омадеїв, які, користуючись підтримкою чехів, постановили собі загарбати мало не цілу Угорську Русь. Саме тому Петро Порошенко, як і деякі інші руські шляхтичі, опинився в лавах королівських військ, що у 1312 р. під Розгановцями розбили Омадеїв, і на честь цієї перемоги отримав частину їх маєтків.

Однак, дуже скоро стало зрозуміло, що з боку короля це був наступ не так на конкретних знахабнілих магнатів, як на українство та Руську Церкву, яка доживала в Угорській Русі свої останні дні. Після 1312 р. король ліквідував усі руські єпископства (останніми списькими руськими єпископами в Угорщині були Яків і, можливо, Лев), закрити руські церкви і монастирі, конфіскував їхні літургійні книги давньоукраїнською мовою, а згодом почав забирати маєтки навіть у таких, як Петро, і віддавав їх іноземним зайдам.

Карл Роберт, знаючи про рішучу вдачу Порошенка, не наважився відкрито забрати у нього землю, а наказав князю вирушити на оборону південних кордонів Угорщини. Петро, однак, зрозумів підступний задум короля, відмовився виконувати наказ і у 1316 р. підняв повстання.

Після 5-річної виснажливої боротьби король покликав на допомогу лицарський орден іоаннітів, і у 1321 р. під Зборовом Порошенко був розбитий.

Це був переломний момент в історії Угорської Русі. Той, хто не визнавав себе угорцем і католиком, не лише не міг і мріяти про кар'єру чи недоторканність власних маєтків, а й піддавав величезній небезпеці своє життя, оскільки будь-який зайда з Італії, Німеччини чи Франції міг проголосити його єретиком і виступити проти нього з хрестом та мечем у свій власний хрестовий похід, підтриманий усією міццю католицької держави.

Відтоді почалася масова еміграція руської шляхти з Угорщини на територію Галичини, яка, однак, дуже скоро також опинилася в руках чужинців. З території Північної Угорщини переселилися в Галичину Даниловичі, Дідушицькі, Фредри, Фірлеї, Тарновські, Потоцькі, Мнішки, Любомирські, Кобили, а Драгош і Богдан подалися в Молдову, де заснували Молдовське князівство. Найхимернішим чином склалася доля Кобил, які в російській історії більше відомі як Романови-Кобили.

В тезу московської історіографії про хронічну бездержавність української нації погано вписуються багато фактів (тому вона їх лукаво замовчує), зокрема таких: еліта українського походження століттями не тільки продовжувала відігравати провідну роль в Україні, Польщі, Угорщині, Литві та Росії, а й посадила там на трон такі правлячі династії, як Арпади, Ягеллони та Романови-Кобили. На жаль, в силу певної специфіки українського етносу (це навіть можна вважати своєрідною патологією), українська еліта здавна мислила категоріями не України і українського народу, а більш глобальними — Центральної Європи і навіть Азії.

Патріархом московської лінії роду Кобил був Андрій Іванович Кобила (? — після 1348). Його історія є загадковою та надзвичайно цікавою. Андрій Кобила вперше згадується в московських літописах у 1348 р. як царський посланець до Твері. Часто Кобил називали ще Ляцькими, тобто зайдами з Польщі. Нашадок цього Андрія, цар Олексій Михайлович, крім «государя всея Великая, Малая и Белая Руси» титулував себе і «Югорським», тобто Угорським, королем. Якщо звести усі факти до купи, то, виходить, що до Москви Кобили прийшли не пізніше 1347 р. з території Галичини, зайнятої Польщею, а це могла бути тоді лише Сяноцька і Перемиська земля. Справді, тут є село Кобиляни біля Коросна, але батько Андрія, Іван, вірогідно, народився у селі Кобили біля Бардієва або в Пряшеві, яким, як видно з грамоти угорського короля Карла Роберта, ці Кобили, власне, і володіли у 1321 р.

Історичні джерела свідчать, що ліс і масток Кобил містилися на давньому кордоні Угорщини і Русі, а потім Угорщини та Польщі отже, цей рід володів територією від Пряшева в Угорщині до Кобилян на Галицькій Русі, а з 1340 р. — у Польщі (можливо, раніше, оскільки Польща розпочала захоплення цієї території у 1327 р.).

Вочевидь, з рідної землі їх вигнали католики. У 1321 р. Карл Роберт завершив розгром повстання руської шляхти в Угорщині, розбивши Петра Порошенка мало не біля самих Кобил (Зборова). Після цього він почав відбирати мастки у руської шляхти і передавати їх католикам, що, ймовірно, і змусило Івана з дітьми залишити завойовану угорцями територію і перебратися до свого мастку у Галицькому князівстві.

Однак, і тут, вже на протилежному боці Карпат, їм не дали спокою, адже, скориставшись послабленням Русі, наступ на схід розпочали поляки. Точно невідомо, в якому році Кобиляни потрапили під юрисдикцію Польщі, але у 1340 р. це вже був доконаний факт. Поляки землю не відбирали, але Андрія Кобилю не влаштувала перспектива опинитися в католицькій державі. Литва тоді ще була поганською, і тому він перебрався до православної Москви. Після подій 1327–1340 рр. в Московію виїхали багато галичан, в т.ч. такі знамениті згодом особи, як Дмитро з Бірки (Дмитро Боброк), Патрикей Хованський із сусіднього Звенигорода, Глинські, що походили з Глинська під Жовквою, Боратинські з Боратина, що під Перемишлем (це не далеко від Кобилян) та інші. Кобили з часом стали Кобиліними, а після Романа Кобиліна — відомими в усьому світі Романовими. Прізвище Кобил є дуже рідкісним, а Кобили і Кобиляни в ті часи згадуються тільки в тих місцях, про які йшла мова, тобто Андрій Кобила справді був патріархом царської династії Романових-Кобил, яка правила в Росії протягом 1612–1762 рр. (наступні імператори лише за прізвищем були Романовими, а насправді належали не до руської, а до німецької Ангальт-Цербстської династії).

Безумовно, за два з половиною століття у них мало чого залишилося руського і набагато більше стало російського, хоча нічим іншим, крім генетичної

пам'яті, неможливо пояснити дивний сентимент до Малоросії цариці Софії, царевича Олексія та імператриці Єлизавети Петрівни, яка не тільки наблизилася до себе Розумовського та запровадила при дворі українську мову, а й навіть відродила Гетьманат.

Саме ці Романови підняли Росію на дибки і зробили їй ін'єкцію цивілізованості, але, разом із цією ін'єкцією, яка, безумовно, була позитивним фактором, вони занесли на захід імперський вірус, який у поєднанні із притаманною для росіян чингісханівською жорстокістю та підступністю може виявитися смертельним не тільки для Європи, а й для цілого світу.

Вже «тишайший» Олексій Михайлович почав спрваджувати з України богословів, митців, вчених, лікарів, вчителів, так що Слов'яно-Греко-Латинська Академія в Москві фактично стала філією Києво-Могилянської Академії. Така практика стала традиційною, і на кінець XIX ст. російська інтелектуальна еліта на 70% складалася з діячів українського походження. Світ знає як росіян Березовських, Бортнянських, Гоголів, Достоевських, Чайковських, Глінок, Левицьких, Боровиковських, Остроградських, Лобачевських, Ціолковських та багатьох інших видатних діячів науки і культури світового рівня, а насправді вони є українцями, і значною частиною своєї культури Росія має завдячувати саме їм.

Водночас, генетична прихильність Романових-Кобил до заходу відіграла як в історії Росії, так і України вкрай негативну роль, оскільки, посівши московський трон, вони повернули голову не на звичний для росіян схід, а на захід, а що після них цей трон посіли німці, то ця голова є досить неприродно повернутою на захід ще й донині. Хоча українські історики уникають порушувати цю тему, ми змушені констатувати вельми неприємний для українства факт: потвору під назвою Російська імперія та СРСР творили не тільки росіяни, а, починаючи з Романових-Кобил, і Многогрішні, Прокоповичі, Кочубеї, Безбородьки, Трощинські, Перовські, Петровські, Коцюбинські, Ворошилови, Щербицькі та багато багато інших манкуртів українського походження. Із величезним сумом мусимо констатувати і той факт, що українство з часів правління Романових поділено навпіл (саме так, власне, як тоді була поділена і Україна — по Дніпру), і його імперська складова й донині не слабша, а часами сильніша від демократичної. Ця сила є не внутрішньою, органічно притаманною українству, а такою, що постійно підживлюється ззовні, тимчасом як західні демократії покинули Україну напризволяще. Саме через Україну в силу діалектики історичного розвитку проходить тектонічний розлом між добром і злом, демократією та тоталітаризмом. Український етнос є запрограмований на розвиток у напрямі демократії і навіть без допомоги Заходу тисячоліттями може протистояти азійському варварству. Однак, сили його не безмежні, адже наскільки сильним в українстві є добро, настільки ж потужним відповідно до законів діалектики є і зло, яке має здатність консолідуватися і постійно підживлюється ззовні. Якщо поразка в Україні нехай і шляхетської, але все ж таки демократії у 1795 р. призвела до поширення азійського тоталітаризму

до Вісли, і врешті-решт до I Світової війни, поразка УНР у кінцевому результаті спровокувала II Світову війну, коли кордони «імперії зла» сягнули вже Ельби, то чергова поразка українства (саме українства, оскільки друга його половина виродилася у малоросійство), неминуче завершиться III Світовою війною з катастрофічними для усього людства наслідками.

Романови-Кобили залишили за собою ще один негативний шлейф для українства: вони постійно підживлювали на своїй колишній батьківщині промосковські настрої, російську мову, російську православну церкву, а в часи правління Петра I підтримали масову еміграцію місцевих українців (починаючи з Зейкана) до Росії, а ми і тепер маємо на рідній їм Пряшівщині розкол в українському середовищі на українців та промосковськи налаштованих русинів.

Не менше клопотів, ніж з Омадеями та Порошенком, Карл Роберт мав і з Чаком Тренчинським.

Визначити походження цих Чаків на відміну, скажімо, від Порошенків, досить проблематично, бо серед них був і Угрин, і Дмитро, Владислав та Степан, а ці імена етнічні угорці ніколи не брали. Багато фактів свідчить про те, що Чаки були русинами з Семигородщини, мали свої маєтки в Орошегах та Пілішках біля Сатмара (тепер Сату Маре), а коли Петро Чак допоміг Андрію III придушити повстання місцевих панів на території Західної Словаччини, то король надав йому у власність Тренчин, і їх родина щойно тоді перебралася на захід.

Отже, виходить, що Матвій Чак (1260 — 1321) народився на Мармарошині і напевне був похрещений у православній вірі, оскільки згодом так гостро почав виступати проти католицької церкви, що був нею проклятий.

Історики, зосередивши свою увагу на протистоянні Матвія Чака з Карлом Робертом, не згадують про те, що право на володіння усією західною частиною Словаччини, і навіть Нітрою, Чаку у 1302 р. дав не угорський, а чеський король Вацлав II, син руської княгині Кунгути Ростиславни, який, виконуючи волю матері, поділив Словаччину між Левом Даниловичем та Матвієм (один цей факт незаперечно промовляє на користь руського походження Чаків). У 1311 р. Чак вже володів 50 замками і своєю столицею зробив Тренчин, де перебудував стару замкову вежу, і вона дотепер називається Матіашовою. Саме він створив сприятливі умови для переселення сюди зі своєї колишньої батьківщини волохів, перші з яких з'явилися тут саме за часів його правління. Він, так само як Омадеї, Оршовці та Пазмани, не зважав на угорського короля, і Словаччина протягом 1289–1321 рр. фактично була незалежною державою, що не могло не дратувати Карла Роберта. Однак, русини знову не змогли об'єднати своїх зусиль, кожен протистояв королю окремо (Матіаш, наприклад, свідомо «запізнився» на битву під Розгановцями), і коли Чак помер, то, заклавши на допомогу хрестоносців, Карл Роберт відносно легко покінчив з рештою непокірних, у т. ч. з Драгошем та Богданом, які вичікували до останнього.

Драгош (? — до 1359) був хорватським князем на Мармарошині і представником роду Драго-Сасів. Історія цього роду також є дуже цікавою і потребує

ретельного дослідження українських істориків, оскільки дасть відповіді на багато загадок нашого давнього минулого. Він походив з хорватського племені бойків, які, як і багато інших давньоруських племен, переслідуючи після битви під Унгостом франків, в кінці VII ст. опинилися у Верхній Саксонії та території, яку німці в їх честь назвали Богемією. Під тиском німців, а також сусідніх сербів, вже протягом X-XI ст. вони були змушені повернутися назад і оселилися на землях, які залишили в VII ст. (саме у цій місцевості у Словаччині сконцентровано найбільше назв типу Бойніці). Раніше їх рід називали Грифами, але оскільки вони прийшли з Саксонії, то сусіди почали звати їх Сасами. В XII ст. Арпади задля оборони своїх кордонів на сході від куманів, дали їм землі біля Брашова та Марморощині, але на поч. XIII ст. Андрій II оселив тут ще й німців з Тевтонського ордену, а після татаро-монгольської навали з'явилися вихідці із Фландрії, що призвело до численних конфліктів.

Драгош не згерманізувався і не скорився, як решта, фанату-католику Людовіку Угорському, сповідував руську віру (саме він у 1342 р. заснував православний Грушевський монастир), а у 1352 р., після невдалого повстання, перейшов на протилежний бік Карпат, де на території сучасної Сучавщини у 1354 р. заснував Молдовське князівство з центром у місті Бая.

Однак, Драго-Саси не змогли закріпитися на території Молдови: у 1359 р. онука Драгоша Балка вигнав звідси інший руський князь родом з Марморощини Богдан і саме він заклав династію, яка правила тут протягом XIV-XV ст. Деякі Драго-Саси залишилися на Семигородщині і нарешті германізувалися, але більшість, починаючи з Гуйди, протягом XIV-XV ст. від'їжджали на Галичину, на ті землі, де, власне, осіли бойки, що вкотре підтверджує бойківське походження цього роду.

В Галичині Драго-Саси розрослися і започаткували багато славних родів, зокрема: Даниловичі, Дідушицькі, Тарновські, Ореховські, Вишенські, Терлецькі, Копистинські, Шептицькі, Драгомирецькі, Яворські, до цього роду належать такі відомі діячі, як гетьман І. Сагайдачний, гетьман І. Тарновський, письменники І. Франко, С. Ореховський, І. Вишенський, історик Д. Зубрицький, композитор М. Березовський, митрополит А. Шептицький та багато інших. Традиція твердить про приналежність до цього роду також і Драгоманових. Михайло Драгоманов навіть приїздив на Марморощину, щоб подивитися на давню колиску своїх предків, але, побачивши неймовірну убогість місцевого населення, був так прикро вражений, що цілий день проплакав і негайно повернувся назад.

Можна вважати, що війна за Угорську Русь остаточно завершилася лише після поразки повстання князя Богдана (? — 1362), тобто її часові межі сміливо можна продовжити аж до 1359 р.

До 1359 р. Богдан був мармороським воєводою замість Драгоша, з яким традиційно конфліктував, але умови існування в Угорській Русі на той час стали такими принизливими, що цей обережний і компромісний князь також

не витримав і після поразки повстання залишив Мароморощину разом з усіма своїми боярами. Він перейшов на протилежний бік Карпат, де в Баї тоді вже правив син князя Драгоша Балк, вигнав його геть, і, таким чином, на території Південної Буковини та Бессарабії від 1359 р. почала правити ще одна династія українського походження.

Вважають, що князівство, яке заснував Драгош, перебувало у певній васальній залежності від Угорщини. Історичною заслугою Богдана є те, що за часів його правління це князівство справді стало незалежною державою, а, крім того, в Радації він заснував першу на території Молдови православну митрополію і, тим самим, певною мірою реставрував тут Руську Церкву, яку фактично вже заборонили в Угорщині.

Українська історіографія явно недооцінила особу Богдана. Адже в умовах переходу однієї частини України під управління Литви, другої — Польщі, а третьої — до Угорщини, князівство Богдана стало єдиним острівцем української державності, де панівні позиції мала українська мова, Руська Церква, були усі умови для розвитку культури.

Лінгвісти вже давно звернули увагу на той факт, що перші ознаки сучасної української мови з'явилися саме на території цього князівства, усі офіційні документи і грамоти протягом XIV–XVII ст. писалися тут не церковнослов'янською (давньоукраїнською) мовою, а живою мовою народу, яка панувала тоді на території не тільки Галичини і Волині, а й тут, на півдні Буковини.

Досі ніхто належно не оцінив того факту, що перші українські історичні і народні пісні («Пісня про воєводу Штефана») народилися саме тут і що переймати досвід творення української рукописної та друкованої книги Іван Федорів їздив не до Києва і навіть не в Угорську Русь, а до Ясс та Сучави [Исторические связи, 1965, с. 87, 93; Slovensky-ukrajinske vzťahy, s. 14–19].

Драгош також стверджує, що при дворі господаря тоді усі говорили руською мовою, а діловодство та богослужіння вели церковнослов'янською. Аналіз пам'яток писемності, які дійшли до наших днів, засвідчує, що ця церковнослов'янська мова була найбільш наближеною до південного українського варіанта і має усі підстави називатися давньоукраїнською.

Усе це дозволяє стверджувати, що до сер. XVII ст., поки ця мова була панівною, а русини і «перші волохи» ще не розчинилися серед румун, Молдовське князівство мало суто український характер і тому поза усяким сумнівом має належати до української історії [див.: Під румунським постолом. — Париж, 1937. — С. 7].

Руською провінцією, що складала одне ціле з Галичиною, вважав Південну Буковину і Казимир Великий. Румунські історики уникають говорити про те, що він не обмежився тоді лише загарбанням Галичини, а у 1359 р. спробував приєднати і Молдовське князівство, але був розбитий гуцулами в горах, ще на підході до території сучасної Сучавщини [Bogucka M. Kazimierz Welki. — Warsz., 1972].

Мова фактично йде про відновлення Богданом Бирладського, або, як його вже тоді називали угорці, Бродницького князівства, яке припинило своє існування після нападу татаро-монголів у 1241 р. Глибоко помиляються ті дослідники, які вважають, що протягом століття на цій території відбулися докорінні зміни в етнічному складі населення, і румуни витіснили русинів. Ретельний аналіз показує, що тільки з 1455 р. румуни почали колонізувати цю територію, тобто тоді, коли Молдова вже потрапила у васальну залежність від Туреччини. Значна кількість місцевих українців, щоб не потрапити під правління мусульман, воліла піти звідси далі, на північ (так звана «волоська колонізація» Карпат), і на звільнені території аж тоді почав напливати румунський елемент, який остаточно зробив ці землі своїми лише у 1918 р.

Усі розмови про румунську Молдову до сер. XV ст. є антиісторичними і не відповідають дійсності, а історія князівства, яке створив Богдан, заслуговує на ретельне вивчення, адже українська за своєю суттю державність тут протрималася чи не найдовше.

Повернімося однак до історії Угорської Русі. XIV століття стало для неї переломним, і реальне підкорення мадярами цих земель відбулося саме тоді, а не в IX чи навіть у XI ст. Разом з тим, це аж ніяк не означає, що усі русини були фізично знищені і український фактор в житті країни вже не відігравав жодної ролі. Арпади встигли виплекати потужну верству магнатів руського походження, які хоча й мусили мімікрувати, прикидатися мадяронами і затягнати католиками, але своїми інтересами намагалися не поступатися, і це досить часто йшло на користь Русі. Ці інтереси, можливо мимоволі, але співпадали з українськими, хоча й набували ознак місцевого патріотизму і місцевого сепаратизму. З'явився абсолютно новий тип русина, який вже не хизувався, а приховував своє етнічне походження, зовні нічим не вирізнявся із середовища угорського покатоличеного шляхетства, за винятком одного, але найсуттєвішого — непогамовної жадоби влади і власності. До цих «нових русинів», які досить швидко оговталися від поразок, перефарбувалися і знову виплили на поверхню, належать Горянські (Горайські), Форгачі, Волошини (Хунаді), Запольські, Раки (Ракоці), Сентмікльоши, Тарночі та ін.

Найбільший вплив на політичне життя Угорщини Горянські і Форгачі мали після смерті короля Людовика Угорського, тобто протягом 1375–1386 рр, коли усі їх дії були синхронізовані з діями польських магнатів українського походження.

У 1359 р. Микола Горянський (? — 1386) був призначений баном Мачви, тому багато істориків, не надто заглиблюючись в генеалогію цього роду та не вдаючись до аналізу діяльності Миколи, виводять його рід зі Славонії, хоча насправді Горянські, як і Сентівани, походять від брата липовського воєводи Богомира Лавріна (лише він з усіх братів мав синів), і усі їх маєтки були розташовані на території сучасної Словаччини (оскільки Словакію в давні часи також називали Словенією, то помилка могла виникнути і на цій основі).

Горайські, на відміну від багатьох інших угорських магнатів українського походження, не забували про свої корені і підтримували тісні, в т. ч. родинні, зв'язки зі своїми братами за Карпатами. Микола Горайський десь у 1365 р. одружився із сестрою подільського князя Федора Корятовича Марією і мав від неї дочку Єфросинію та сина Миколу. Згодом його призначили братиславським жупаном, а у 1375 р. він став угорським палатином.

Точно не відомо, які родинні зв'язки пов'язували його з краківським підскарбієм Дмитром Горайським, але саме цей Микола нібито від імені королеви підписав у Кошицях угоду, згідно з якою королевою Польщі мала стати Ядвіга за умови її одруження не з німцем, а з православним литовським князем Яковом (Ягайлом). Щоб нейтралізувати впливи на королеву з боку своїх конкурентів, які прагнули видати Марію за неаполітанського короля Карла, він вивіз її разом з матір'ю з Вишгорода у свій замок Горай, але потрапив у засідку, яку організував Хорват, і був вбитий (легенда розповідає, що Хорват повісив його на вікні свого замку разом із королевою Єлизаветою, але документально це не підтверджено).

В історії Угорщини Микола відіграв ту саму роль, що і Дмитро Горайський в історії Польщі: якщо Дмитро нейтралізував негативні процеси для руської шляхти, пов'язані із приєднанням Галичини до Польщі, то Миколі Горайському певною мірою вдалося нейтралізувати негатив, що виник на поч. XIV ст. і був пов'язаний з правлінням в Угорщині фанатично налаштованих католиків Анжуйської династії та поразкою, яку вони завдали магнатам Угорської Русі.

До 1526 р. ці процеси як у Польщі, так і в Угорщині йшли практично паралельно: нащадки Горанського і надалі відігравали першу роль у королівстві, були палатинами як при Сигізмунді Люксембурзькому, так і при Владиславі Погробовці та Матвії Корвіні (Микола і Владислав).

Микола видав свою дочку Єфросинію за Блажка Форгача (? — 1386), і цей родинний тандем ще довго відігравав досить значну роль в угорській політиці.

Форгачі були одною із численних гілок білохорватського роду Гонтів-Пазманів. Вони походять від Іванка Гонти (1210–1293) з Іванців біля Нітри. А коли його син Андрій після нашествия татар у 1250 р. збудував замок у Єленцю, вони стали називатися Форгачами. За мужність, виявлену під час битви з татарами на річці Солоній, Андрій дістав також Підгайське, Чундичі, Беладичі, Травник і став одним з найвпливовіших шляхтичів Угорщини.

Однак, магнатами у повному розумінні цього слова Форгачі стали лише за часів Блажка Форгача. Поруч, у Подгорянах, були маєтки Горанських, тож не дивно, що із часом вони об'єднали свої зусилля та майновий потенціал у боротьбі за владу в Угорщині. Блажко Форгач одружився з донькою Горанського Єфросинією і за допомогою її батька, який був тоді палатином Угорщини, у 1382 р. посів впливову посаду чашника при дворі королеви Марії. Про подальшу діяльність і місце Форгачів у державі свідчить хоча б той факт, що тільки їм королева дозволила помістити своє зображення на родовий герб.

Чаша терпіння конкурентів Форгача переповнилася тоді, коли крім Галича та Броджан він дістав у володіння ще й Теково та Гострий Холм (Естергом). У Д'яковцях, біля Нітри, Хорвати влаштували засідку і вбили не тільки Горянського та Блажея Форгача, а й королеву-матір Єлизавету Боснячку.

Роль Форгачів в історії Угорщини та Угорської Русі не обмежилася подіями кінця XIV ст. Хоча православними з них були лише Іванко, Андрій та Микола, але й католиків серед Форгачів було не багато (як тільки почалася Реформація, вони поквапилися перейти до лав більш толерантних до русинів протестантів).

Так, хоча Імре Форгач (1539–1599) і був в Тренчині королівським жупаном, але разом з православними рішуче виступив проти введення Григоріанського календаря і відкрито підтримував у цьому питанні гуманіста Г. Гусара.

Помітний слід в історії Угорщини залишив Франтішек Форгач (1530–1577), який учився в Італії, був надзвичайно освіченою людиною та найбільш авторитетним радником імператора Фердинанда I, але, як і переважна більшість родин руського походження, разом з Іваном Білашом та Степаном Дубом перейшов на бік Сигізмунда Запольського, маючи намір виділити землі колишньої Угорської Русі в окреме князівство. За допомогою Івана з Бенаток він написав неупереджену хроніку Угорщини, рукопис якої передав на збереження своєму брату Симону (1526–1598).

Відомо, що один із Форгачів у 1652 р. разом з О. Руснаком та П. Оросом підтримав повстання Б. Хмельницького. Про своє руське походження вони пам'ятали аж до XIX ст., і Антонін Форгач (1819–1885) під час революції 1848 року був єдиним магнатом, який заявив про своє руське походження і категорично відмовився підтримувати угорців.

Горянські вивели на політичну арену Угорщини не тільки Форгачів, а й подільських князів Корятовичів, з якими вони також мали родинні зв'язки. Син Миколи, який також став палатином Угорщини, посприяв тому, щоб Федір Корятович у 1395 р. видав за короля Сигізмунда Люксембурзького свою дочку Марію (близько 1370 — близько 1417), яка не тільки виклопотала для батька у власність мало не цілу Угорську Русь, а й примусила чоловіка зробити «проблему Поділля» стрижнем угорської зовнішньої політики, що зіпсувало її відносини з Польщею та Литвою на кілька десятиріч.

Марію Федорівну часто плутають з першою дружиною угорського короля, також Марією, і сприймають як одну особу.

Насправді Марія Угорська не надовго пережила свою сестру Ядвігу і померла десь у 1395 р., але в документах й далі писали «королева Марія», тож ті історики, які зазвичай замовчують руську складову в історії Угорщини, зробили вигляд, ніби вона жила аж до 1417 р.

Щодо українських істориків, то аналіз фактів, пов'язаних з Федором Корятовичем та його дочкою королевою Марією, був зроблений лише у наші дні [Войтович, с.670–674].

До 1393 р. Федір княжив на Поділлі, а потім утік від Вітовта до Угорщини і став там власником величезного масиву земель від Красного Броду і аж до Путни на Мармарощині. Про його життя існує така величезна кількість версій, що розібратися в них досить важко.

Ці князі завжди наголошували на своїй приналежності до нащадків сина князя Гедиміна Коріата — Михайла. Однак, історики давно звернули увагу на той факт, що у них в роду не було литовських імен, вони не мали права на литовську «Погонь», а належали до волинського герба із зображенням Юрія Змієборця (Там само).

Іншими словами, це був чисто руський волинський князівський рід, один з представників якого справді одружився на доньці Коріата, і, так само як і Острозьким, Вишневецьким, Гольшанським та іншим волинським князям, це дало підстави вважати себе Корятовичами, Ольгердовичами, Альгемунтовичами чи навіть самими Гедиміновичами.

Федір спочатку володів частиною Новогрудка, звідки у 1360 р. його вигнали литовці. Тому він вже тоді міг опинитися на Закарпатті і видати грамоту на заснування православного монастиря в Мукачеві, хоча більшість істориків вважає її підробкою (крім нього це міг зробити також Юрій Корятович). Факт перебування в той час Федора на Закарпатті підтверджується тим, що його рідна сестра, яку одні джерела називають Ганною, а інші Марією, у 1365 р. вийшла за угорського магната українського походження Горянського (Гарайського) і народила йому дочку Єфросинію (це могла бути тільки сестра князя, оскільки дорослих дітей у ті роки у нього ще не могло бути) [Там само].

Дружина Федора в одних джерелах називається Валга, в інших Ольга і навіть Домініка. Схоже на те, що князь мав кількох дружин: щоб повернутися на батьківщину, спочатку одружився на литовці Валзі, яка й народила йому усіх дітей. Відомо, що саме литовці у 1380 р. посприяли йому отримати у спадок від своїх родичів землю на Поділлі, а у 1388 р. він уже володів тут цілим краєм. Однак, ймовірно у 1393 р. Валга померла, замовити слово перед литовськими князями вже було нікому, на родючі землі Поділля висунув свої претензії великий князь Вітовт, і Федір знову був змушений тікати до Угорщини.

У 1360 р. він, як звичайний вигнанець, володів невеликим клаптиком землі біля Мукачева, натомість протягом кількох років після 1393 р. став власником більшої половини Угорської Русі — від Красного Броду на Пряшівщині до Путни на Мармарощині — і почувався мало не як король. Навряд чи це сталось лише завдяки протекції сина Миколи Горянського (який також став угорським палатином). Такі королівські подарунки могли отримати лише члени королівської родини (як, наприклад, Ростислав Михайлович після одруження з донькою угорського короля Бели IV), тож напевне саме у 1395 р. Федір Дмитрович став родичем короля.

Деякі історики твердять, що чудесне перетворення вигнанця на великого пана сталося завдяки його одруженню з Ольгою, донькою боснійського бана

Степана Контроманіса і рідною сестрою матері королеви Марії Єлизавети Боснячки. Але це мало ймовірно, бо тоді виходить, що Федір мав одружитися на жінці похилого віку, а крім того, як католичка, вона навряд чи сприяла би поширенню православ'я на Закарпатті та й ще засновувала православний жіночий монастир [Там само].

Остаточну відповідь на цю історичну загадку може дати аналіз зовнішньої політики Угорського королівства в кін. XIV — поч. XV ст., в якій на диво багато місця займає проблема Поділля.

Історики ще недостатньо усвідомлюють, яку величезну роль у європейській політиці часів середньовіччя відігравав руський чинник і, зокрема, українські жінки — політики, які, так само як і Марія Федорівна, правили тоді мало не в усіх країнах Центральної Європи. Коли Польща разом із Литвою (Вітовт був рідним братом короля Ягайла) остаточно загарбала Галичину і вигнала з Поділля її батька, Марія не тільки посприяла тому, щоб Федору передали у власність мало не усе Закарпаття, а й намовила Сигізмунда створити антипольську коаліцію з метою приєднання до Угорщини усіх руських земель, і передусім Поділля. Розпочалася вперта боротьба за Русь, яка зробила із Сигізмунда чи не найбільшого ворога Ягеллонів і навіть примусила його піти на союз з Тевтонським орденом. Справа дійшла до того, що, за намовою Ягайла, угорські магнати, невдоволені подільською політикою короля, організували на чолі з Бебеком у 1401 р. змову проти Сигізмунда, схопили його і вивезли у найвіддаленіший на території Угорщині замок Сіклос.

Тісні зв'язки з деякими польськими можновладцями — Горайськими, Балицькими, Скарбками, Даниловичами, Кам'янецькими — допомогли Сигізмунду таки звільнитися з ув'язнення, хоча він мусив пообіцяти Ягайлу ніколи не втручатися у справи Русі.

Сигізмунд до 1408 р. дав «проблемі Поділля» спокій і зайнявся приєднанням до Угорщини Сербії і Далмації, в чому йому допомогла руська шляхта Прикарпаття (Андрій Балицький був єдиним серед рицарів, хто не тільки дістав величезні маєтки в Угорщині, а й був відзначений королем найпочеснішою нагородою — орденом «Смока»).

У 1408 р. Сигізмунд вирішив, що настав слушний момент для розгрому Польщі, уклав союз із хрестоносцями та Владиславом Опільським і виставив на польському кордоні свої війська, тож Ягайло мусив воювати на два фронти. Блискуча перемога у 1410 р. Ягайла над хрестоносцями розставила усі крапки над «і», тож Сигізмунд, Марія та Федір Корятович остаточно змирилися із утратою Поділля. Вочевидь, якби королевою тоді була не Марія Федорівна, а Марія Угорська, то «проблема Поділля» навряд чи була в центрі зовнішньої політики Угорщини протягом кількох десятиріч [Там само].

Правління Федора Корятовича в Угорській Русі залишило глибокий слід у народній пам'яті, зафіксувавшись у численних переказах та легендах. Безумовно, він не привів із собою на Закарпаття 40 тис. мешканців Поділля, оскільки з іс-

торичних джерел відомо, що він заселив переселенцями лише долину Талабора на Мармарошині. Проте, як і у випадку з Ростиславом Михайловичем, саме цю легенду взяли на озброєння антиукраїнські сили в Словаччині, які твердять, що корінними жителями тут є тільки русини, а українці є зайдами, яких привів із собою Федір Корятович (якщо йти за цією легендою і довіряти її цифрам, то за законами демографії ті 40 тис. у XIV ст. нині мали би вже перетворитися на десятки мільйонів, тобто «зайдами-українцями» тепер є усе населення Словаччини та Угорщини разом узяті).

В історії Угорської Русі Федір Корятович посідає почесне місце тому, що після правління королів — католиків, вороже налаштованих до русинів і руської віри — Карла Роберта і Людовика Угорського він реанімував православну церкву, а з нею і відчуття своєї належності до іншого, ніж угорці, етносу. Це було справжнім відродженням після мало не цілого століття поневір'янь, принизливих заборон та денаціоналізації. Крім православного монастиря св. Миколи на Чернечій горі в Мукачеві, він заснував монастир у Красному Броді та Снині, який проіснував до 1487 р. (його дружина Валга також заснувала жіночій православний монастир, який існує вже 600 років).

Федір підсилив і руську шляхту, надаючи їй маєтки та землі, які були конфісковані на користь іноземців-католиків (відома, наприклад, його грамота 1398 р. про надання маєтків боярам Івану, Петру, Георгію та Богдану).

А що монастирі в той час були центрами не тільки духовного життя, а й осередками освіти, науки і культури (завдяки монастирю в Красному Броді, наприклад, до наших днів зберігся Остружницький пергамент XII ст. кирилицею), то завдяки князю Федору руська історична, духовна, політична і культурна традиція в Угорській Русі не була перервана і навіть сьогодні лишилися її фрагменти — Пряшівщина та Марморощина.

Протягом IX–XIII ст. найбільш сприятливі умови для розвитку українства аж до часів татаро-монгольської навали склалися на території Семигороддя та Волощини, і їх історію в цей період можна вважати не так історією Угорщини, як історією Угорської Русі.

У хроніці Аноніма зафіксований такий факт: на час появи угорців на території Семигороддя «сиділи склавіни та волохи» [Kuzmík, 1983, s. 12]. Угорці прогнали волохів не тільки на південь, у сучасну Волохію, а навіть значно далі, аж за Дунай. Однак, самі вони ще довго не могли заселити усю цю величезну територію, тож реально владу тут взяли не угорці, а місцеві руські князі, яких Анонім короля Бели III називає галицькими. Відомо, що Білгородське єпископство в той час (документ 1184 р.) називалося Руським («*sedes dicitur orosiensis*»), а єпископами тут були русини Єрофій, Антоній, Теодор та Теофіл [Havlik, s. 54–55; Roszko, s. 293]. В Альба Юлії збереглася найдавніша руська церква від 1247 р., а вплив готики на сакральне будівництво тут почався лише з XIV ст. [Кузьміна, с. 15–21]. Величезне Білгородське князівство розпалося тоді

на безліч дрібних, а Мarmorоська земля аж до поч. XIV ст. входила до складу Галицької Русі (кордон проходив біля сучасного міста Бая Родна) [Українські поселення, с. 7], і край цій ситуації, як вже згадувалося вище, поклав лише Карл Роберт. Однак, руське населення тут він не наважився переслідувати, і православна церква існує тут донині (папська булла 1446 р. говорить про «численний руський народ в Угорщині та Семигородді», а Паризький рукопис XV ст. повідомляє про «єпископа Біхора, столиця якого називається руською» [Havlik, s. 55; Burchard, 1968, s. 23–34]).

За Карпатським хребтом, на території Волощині, є місця, які вказують на присутність тут, принаймні протягом VII–XIV ст., русинів (Торговище — це сучасні Тирговиште, Оростол ще донині зветься Русе, Оршова, Тиргу — Северин, Русидава — Дрегешани і навіть столиця сучасної Румунії уперше згадується в документах 1368 р. не як Бухарест, а саме як руська Дубовиця).

Таким чином, автохтонами ані Волощини, ані Молдови (про Семигороддя й мови немає) румуни ніколи не були, оскільки даків (фракійців) ототожнювати з румунами (романцями) не можна. Це є дві абсолютно різні мовні сім'ї, а, отже, і два різних етноси. Щоправда, певна частка волохів-фракійців, коли мадяри вигнали їх за Дунай, перемішалася з романцями, і саме це дає підстави багатьом румунським вченим починати свою історію з часу завоювання даками території сучасної Румунії (тобто з II ст. до н. е.).

Однак, ретельні дослідження довели, що частка даків є досить мізерною (інакше румуни, як колись даки, розмовляли би не романською, а фракійською мовою) і справжню етнічну основу румун склала етнічна мішанка з романців, булгар, фракійців, македонців і навіть албанців.

Не дивно, що київський князь Святослав вирішив скористатися цією ситуацією і протягом 968–972 рр. вперто намагався включити цей край до складу Київської Русі.

Після свого походу на ще зовсім дику Волгу Святослав краще за інших зрозумів, наскільки стратегічно важливими для Русі є землі над Дунаєм, де перетинаються усі торгові шляхи з півдня та півночі, заходу та сходу, і тому розпочав своє «збирання усіх руських земель» саме з Волощини. Ось чому він радо погодився на пропозицію візантійського імператора Никифора Фоки спільно виступити проти болгар і в 968 р. рушив на Дунай. У липні він розбив болгарського царя Петра під Оростолом (Доростолом), зайняв Добруджу, а потім і цілу Болгарію. Після нейтралізації Болгарії Святослав став не потрібний Візантії, більше того, він був основним її конкурентом у цьому регіоні, бо заснував Переяславець і збирався залишитися тут назавжди. Тому агенти імператора організували напад печенігів на Київ, і Святослав мусив негайно повертатися назад, залишивши в Переяславці свого воеводу Вовка [Войтович, с. 221–226].

У Києві він відбив напад кочовиків і заявив народу, що збирається перенести столицю своєї величезної держави на Дунай. Мало хто тоді знав, що Волощина є такою самою руською землею, як і Наддніпрянина, що перенесення столиці

на Дунай відкриває перед Руссю зовсім нові можливості та перспективи, причому не євразійської, а європейської держави, тож кияни цю звістку сприйняли вороже і жодної допомоги для походу Святослава на Дунай не надали.

У 970 р. Святослав почав князувати у Переяславці, але свою столицю він бачив не тут, а в Оростолі (тепер це Русе), і тому розпочав боротьбу з Візантією за ці землі. Деякі джерела твердять, що він дійшов майже до Адріанополя, але там його зрадили болгари та угорці, і він змушений був вертатися до Оростолу. Облога Оростолу тривала 65 днів, аж поки візантійський імператор не наважився на підступний крок: він з честю, тобто із зброєю та прапорами, погодився випустити русинів з міста і навіть дав їм на дорогу хліб, і одночасно через свого єпископа Теофіла повідомив печенігів про повернення Святослава, і вони організували йому засідку біля Дніпровських порогів.

Так невдало завершилася перша спроба змінити східний вектор геополітичного розвитку Русі, і вона на довгі століття загрузла в азійському болоті (Моск-ва в перекладі з угро-фінської означає гнила вода), що значною мірою деформувало світогляд і навіть саме етнічне самоусвідомлення українців, принаймні, східних.

«Збиранням усіх руських земель» займалися і наступники Святослава, а найбільш настирливим серед них був Ярослав Осмомисл (? — 1187) — галицький князь, один із найвидатніших державних діячів Київської Русі.

Це був єдиний після Святослава та Володимира Мономаха (який у 1116 р. намагався посадити на князівство у Волощині Василя Маринича) князь, який переймався давніми руськими землями на Дунаї і зміг повернути не тільки Бирладське князівство і територію між Дністром і Карпатами, а й Волощину, «замкнувши Дунаю ворота», тобто дійшовши аж до Залізних Воріт на території сучасної Румунії. Він створив наймогутнішу на той час державу в Європі, не поділену на уділи, що займала величезний простір від Волині до Дунаю і про яку Варфоломій Англійський писав так: «Галіція є дуже обширна область, яка охоплює більшу частину Європи...» [Матузова, с. 74].

Теза про те, що південні походи Осмомисла були спричинені боротьбою з Іваном Ростиславичем за Бирладську землю, лише частково відповідає істині, оскільки візантійці не довго тримали у себе цього князя і у 1160 р. отруїли його в Солуні. Тому жодної потреби Осмомислу йти з цією метою аж до «Троянового проходу» (Пловдіва), а тим більше до Залізних Воріт не було, отже робилося це із зовсім інших причин, на які вказує «Слово»: «По Дунаю гради укріпив, купцями населив, торгуючими через море во Греки...» Його дочка Ярослава згадує про Дунай як про свою рідну річку, тобто мав місце прецедент повернення Русі на свої давні історичні землі на півдні.

Помиляються ті історики, які після смерті Ярослава Осмомисла остаточно викреслюють землі над Дунаєм з карти українських земель, адже у Волощині, щоправда, під протекторатом Візантії, певний час ще сидів князь Василь Юрієвич, а на Бирладську землю повернувся син Івана Бирладника, який по-

чувався так упевнено, що у 1190 р. навіть пробував захопити Галич [Войтович, с. 347–349].

Його князівство існувало щонайменше до 1222 р., хоча в угорських джерелах воно згадується вже як Бродницьке. Деякий час тут панували лицарі Тевтонського ордену, яким угорський король Андрій II дозволив заснувати фортецю в Нямці, але це тривало не довго, і реально Русь втратила наддунайські землі лише під час татаро-монгольської навали у 1241 р. (проте багато тутешніх міст ще залишилося в «Переліку руських міст далеких і ближніх»).

Найбільш нищівного удару українству на півдні завдала татаро-монгольська навала XIII ст., після якої, скориставшись послабленням русинів і мадяр, румуни ринули на північ від Дунаю, насамперед, на територію Волощини, а згодом, — Семигороддя та Молдови.

Не можна, однак, твердити, що волоських русинів вони поглинули без жодного сліду. Українські імена та прізвища на Волощині мали такі відомі тут історичні постаті, як Багна (1431 р.), Кутул (1468 р.), Храніта (1593 р.), Холмул (1577 р.), і не дивно, що не тільки наші князі, а й українські козаки та магнати ще довго мали претензії на Волощину і здійснили сюди безліч походів [Войтович, с. 339–346].

За цей час на Семигородщині з місцевих руських князів поступово вирости потужні магнатські роди (Волошини — Хунаді, Бетлени, Сентмікльоши, Тарновські, Запольські, Драгоши, Сударі), які відіграли важливу роль у подальшій історії не тільки Семигороддя, а й цілої Угорщини, адже змогли знову посадити на угорський трон королів руського походження [Nowak, s. 156].

Найвидатнішою особою з-поміж них, безумовно, був Іван (Янко) Хунаді (1400–1456).

Він народився в родині дрібного руського шляхтича на Марморощині, довго називав себе Волошиним і лише після того, як в нагороду за військові заслуги отримав в Лугоші біля гори Руска і Руської Поляни маєток Хунедоару, його почали називати Хунаді.

Згадані географічні руські назви є не випадковими: в давнину увесь цей регіон аж до Оросхази (Руської Хати) в Угорщині був заселений русинами, і українці донині проживають тут, хоча їх села тепер сконцентровані дещо далі на захід від Хунедоари, в напрямі до Лугоша.

Тому й не дивно, що королева Марія називала Янка Хунаді «словенським князем», а його сина Мартина Корвіна — «руським» (у сербському фольклорі Янко Хунаді, до речі, також фігурує як «руський князь») [див. Komorovsky J. Kral Matej Korvin v ludovej prozaickej slovesnosti. Brat. 1957].

Тривалий час Янко (під таким іменем він згадується в історичних документах) служив при королівському дворі, від імені короля їздив послом до Італії та Швейцарії, а його справжній злет почався у 1440 р., коли він разом із багатьма шляхетськими родами руського походження зі зброєю в руках підтримав ідею польської королеви руського походження Софії Гольшан-

ської посадити свого сина Владислава (1424–1444) на королівський трон в Угорщині. Ця мудра жінка намагалася зробити опорою для своєї династії не тільки українців Польського королівства, а й значно розширити її етнічну та соціальну базу за рахунок тих русинів, які проживали в сусідній Литві, Чехії та Угорщині. Фактично вона продовжила політику Святослава та Володимира Великого щодо об'єднання усіх руських земель, але не варварськими методами свого попередника, а елегантно, чисто по-жіночому — шляхом одруження Владислава на угорській королеві.

Щоправда, ідеально реалізувати цей план не вдалося. Категорично проти цього шлюбу виступив кардинал Збігнев Олесницький, а отже, і Рим. Угорська королева Єлизавета раптом оголосила, що вона вагітна від попереднього чоловіка, і відмовилася від одруження, заявивши при цьому, що королем має бути тільки її майбутній син.

Зрозуміло, що був розіграний політичний спектакль, адже останні роки свого правління угорський король Альбрехт важко хворів і навряд чи міг мати дітей, а до того ж, ніхто з «чужих» не був присутній при «пологах», тож Єлизавета могла й взагалі не бути матір'ю цієї дитини.

Владиславу допомогли врятувати ситуацію русини — як місцеві на чолі з Хунаді, так і з Галичини. Найбільше воїнів разом з воєводами Бурлаєм, Блудом та Станаєм прийшло до Владислава з Надсяння, що опосередковано підтверджує той факт, що усі знали таємницю походження цього короля і вважали його своїм земляком. У переліку тих, хто відзначився під час битв з прихильниками Єлизавети і отримав від короля в нагороду шляхетство і маєтки, були переважно шляхтичі українського походження (Боратинські, Балицькі, Козловські, Дяковські, Синяки, Гринчаки та ін.). Не меншу роль відіграла місцева руська шляхта, особливо Іван Волошин (Хунаді), який, власне, і примусив Єлизавету скласти зброю та повернути корону Владиславу (вона її вкрала, коли тікала з Буди до Комарна).

Владислав віддячив угорським русинам тим, що у 1442 р. в Буді видав грамоту, де зрівняв їх у правах з угорцями, а руське духовенство з католицьким. Це було не миттєвим поривом, а його справжнім життєвим кредо, продуктом власної генетичної пам'яті і виховання у шані до Русі та усього руського, яке дало йому рідна мати і Григорій з Сянока (саме цього видатного українського поета-гуманіста та вченого королева взяла вчителем до своїх синів).

З переліку цих фактів вже можна собі уявити, яким було правління Владислава в Угорщині та Польщі. Якщо королеві Софії поляки закидали, що «вона любила тільки русинів і сприяла лише їм», то Владислав за декілька років свого панування в Угорщині створив зі шляхти руського походження справжню панівну еліту, як це вже було за часів династії Арпадів, зробив її своєю опорою, призначив на найвищі державні посади, роздав найкращі маєтки, копалини золота і срібла, що дозволило їй втриматися на плаву навіть після переходу Угорщини під панування Австрії.

Найбільш вдячним йому має бути рід Волошиних (Хунаді). Вже у 1441 р. Янко був призначений семигородським воєводою і отримав у власність золоті рудники на Марморощині та біля Лугоша. У 1442 р., коли раптово напали турецькі війська Мезід-бея, він розбив їх над р. Ілмітою на Волощині, а в 1443 р. взагалі витіснив турок за Балкани і навіть примусив султана платити данину королю Владиславу, що для османів було величезним приниженням.

На жаль, панування Владислава в Угорщині не було тривалим: у 1444 р. він загинув у грандіозній битві з османами під Варною.

Багато істориків вважає його війну з Туреччиною величезною помилкою, хоча, як король, він мав дбати про захист південних кордонів угорської держави від турецької агресії. Крім того, у ті часи населення не тільки Семигороддя і Молдови, а частково і Волощини було руським.

Насправді війна проти Туреччини, поки в її хід не втрутилася Європа, була досить успішною: Владислав за допомогою Хунаді у декількох битвах 1443 р. розбив турок і навіть примусив султана платити собі данину. Захід, який ще від часів Данила Галицького звик розгрібати жар чужими руками, побачивши успішні дії молодого короля, вирішив, що це саме ті руки, які поставлять хрест на турецькій експансії в Європу. Якщо Данилу дали корону і лише тішили обіцянками про реальну військову допомогу, то щодо Владислава вчинили ще підліше: змусили розірвати мирну угоду з Туреччиною, запевнивши при цьому, що в Чорному морі вже курсує венеціанська ескадра, яка перешкодить султану перекинути в Європу свої основні сили.

Молодий, запальний і надто довірливий король повірив запевненням папського нунція і вирушив на зустріч із турецькою армією під Варну. Безумовно, це була величезна помилка Владислава, але ще більшою була та, що, переконавшись, що флоту на морі немає і побачивши біля Варни основні сили османів на чолі із самим султаном, він прийняв рішення вступити в бій з переважаючими силами противника і вже тим прирік себе на неминучу поразку.

Більше того, цього разу він не довірив керівництво військом Хунаді, а взяв на себе і першим кинувся у бій, як звичайний воїн. Коли османи, побачивши короля, кинулися на нього і порубали на шматки (а його голову згодом возили по усіх своїх володіннях з величезним тріумфом), то в лавах русько-угорсько-польської армії почалася паніка, і розгром став неминучим. У Польщу повернулося ледве 10% з тих, хто рушив на цю битву. Але найбільше там було галичан (за різними оцінками, близько 40 тис.), і з них додому повернулися лише 6 тис. (лише Львівська і Перемиська земля посилала своїх агентів довідатися про те, що сталося під Варною, адже з інших земель Польщі в армії короля Владислава воїнів було досить мало).

З усіх воєначальників вцілів тоді разом із своїм загоном лише Хунаді, що свідчить про його непересічний військовий талант і вміння керувати військом у складних ситуаціях. Безумовно, ця поразка значно посилила позиції Туреччини на Балканах, і в новій битві у 1448 р. на Косовому Полі Хунаді мусив відступити

перед величезною армією турецького султана, яка в 4 рази перевищувала його сили. В результаті османи змогли захопити Константинополь і почали реально загрожувати цілій Європі. Вирішальним випробуванням для Янка стала його остання битва у 1456 р. під Белградом, коли він вщент розбив величезну армію султана Магомета II і дав змогу Європі на деякий час стримати турецьку експансію. Від величезного перенапруження та численних ран, старих і нових, Хунаді буквально через місяць після головного тріумфу у своєму житті помер.

А до цього він став найбільш авторитетною людиною в Угорщині, був призначений регентом при королі Владиславі Погробовці, який тоді був дитиною і не міг управляти державою. Русини вважали Хунаді та його дітей основними претендентами на трон, але етнічним угорцям його кандидатура була абсолютно неприйнятною. Янко відчував себе русином, виховав своїх дітей у повазі до свого народу та православної віри. Вчителем до своїх синів, Мартина (Матвія) та Володимира, він, певно, за порадою короля Владислава, запросив видатного українського гуманіста Григорія з Сянока, тож не дивно, що коли Мартин став угорським королем, його особиста охорона складалася виключно з місцевих русинів, він таємно підтримував православну віру, а у 1484 р. звільнив русинів від сплати десятини латинському кліру.

Даючи собі звіт у тому, що може чекати католиків у разі обрання представників роду Хунаді на трон, угорці після смерті Янка заарештували Володимира і негайно його стратили, а Матвію довелося тікати аж у Чехію, і в Угорщину йому вдалося повернутися лише завдяки підтримці місцевих русинів і також чеського короля Юрія з Подебрад.

З ім'ям Матвія Корвіна (1440 — 1490) пов'язаний апогей у розвитку Угорщини як держави. Він не тільки зупинив наступ османів на рідне Семигороддя, а й завоював Моравію, Сілезію, Лужицькі Серби та навіть частину Священної Римської Імперії, перенісши у 1485 р. столицю своєї величезної країни до Відня. Водночас цей період був і вершиною розквіту в Угорщині архітектури, культури, мистецтва і науки. Саме тоді був збудований величний костел св. Ельжбети в Кошицях, а королівський палац у Вишгороді навіть папські нунції називали раєм, саме тоді творив свої шедеври Павло з Левочі, бібліотека короля була найбільшою в Європі і до нього та відкритої ним Істраполітанської Академії приїздили усі найвидатніші вчені та мислителі того часу.

Проте маляри нечасто згадують про цього короля, яким, здавалось би, могла пишатися будь-яка європейська цивілізована країна. Під час угорської революції 1848–1849 рр. вони як символ своєї нації урочисто перенесли до Будапешта прах не Матвія Корвіна, а Бели III, який лише розпочав процес інфільтрації Угорщини в європейську цивілізацію, тимчасом як Матвій (Матіаш) Корвін блискуче його завершив.

Головною причиною такого прохолодного ставлення до цієї людини є те, що Корвін був не етнічним угорцем, а волоським русином, і про це, на відміну від українців, знають усі маляри.

Матвій народився в місті, яке в той час носило досить промовисту назву — Руське Село (тепер це Клуж). Учителем до свого малого сина, як вже згадувалося, батько взяв найвидатнішого українського вченого і гуманіста тих часів Григорія з Сянока. Ймовірно, саме ця обставина значною мірою реанімувала у цій родині відчуття належності до руського етносу, що наклало відбиток на усе подальше життя Корвіна. Майбутній король не закінчував іноземних університетів, але кохався в книгах, знав 5 європейських мов (знанням української, німецької і латини він завдячує Григорію) і на рівних вів диспути з найвидатнішими вченими Європи. Невідомо, яку роль відіграв Григорій із Сянока у становленні духовної свідомості свого вихованця, але численні плітки про те, що король таємно сповідував православ'я, засвідчують, що Григорій і Матвій були католиками лише про людське око, а в душі залишалися прихильниками руської православної церкви, яка, до речі, на Семигородщині заборонена не була і діяла у той час (більше того, якщо уважно ознайомитися з «Історіографією» М. Орбіні, яка була видана у Римі в 1601 р. і перекладена на російську мову у 1722 р. [Орбини Мавро. Книга историография. — СПб., 1722], то стане зрозуміло, що тільки Корвін, якій мав намір перенести свою столицю до Відня, міг запровадити відправу давньоруською (церковнослов'янською) мовою у віденській церкві св. Стефана, де правили Службу Божу навіть і у XVI ст.).

Життя Корвіна після смерті батька було надзвичайно важким, і можна стверджувати, що він став королем і втримався на троні лише завдяки русинам Семигородщини. Після грандіозної перемоги Івана Хунаді над османами під Белградом народ дивився на нього як потенційного короля, і, щоб забезпечити угорський трон від представників цього роду, королева Єлизавета наказала у 1457 р. стратити рідного брата Матвія, а його самого як заручника відправити до Праги, пригрозивши при цьому волохам, що в разі заворушень йому там відрубать голову.

Однак у 1458 р. під час епідемії несподівано помер син Єлизавети Владислав Погробовець, а новообраний чеський король Юрій з Подебрад видав за Матвія свою дочку Катерину і, надавши йому військову допомогу, відправив із почесними назад до Угорщини. Мадяри, однак, не забажали бачити русина своїм королем, а запросили на трон Фрідріха III, і лише завдяки підтримці семигородців, 15 тис. яких привів до Вишгорода і Буди його дядько граф Сіладі, Матвій захопив владу в країні, хоча офіційно був коронований лише у 1464 р., оскільки Фрідріх вивіз корону до Німеччини.

Цього Корвін мадярам ніколи не забув, як, власне, і німцям та секлерам, які у 1467 р. підняли повстання, а тому набрав свою особисту охорону виключно з русинів (так званий «чорний полк») і довіряв тільки їм. На всі урядові посади він посадив вихідців з Семигородщини, причому не магнатів, які вже змадяризувалися та змішалися з угорцями, а середніх і маловідомих шляхтичів, із числа яких сформувалася еліта наступного покоління (Запольські, Подманіцькі, Оршаги та ін.). У 1474 р. він видав декрет, який звільняв русинів від оподатку-

вання і дозволяв їм заселити значні регіони на півночі його івельчезної держави (кордони її досягали певний час Вроцлова).

Ці дії забезпечили йому надійний фундамент для наступних перемог та успіхів, які зробили Угорську монархію однією з найпотужніших у Європі.

Разом із тим, не все в діях Корвіна обернулося позитивом для русинів. Григорій з Сянока був вихователем не тільки Матвія, а й дітей королеви Софії, а тому не дивно, що ідея об'єднання усіх колишніх руських земель оволоділа цими уже дорослими дітьми, і замість дружби та співпраці однакова мета зробила Корвіна та Ягеллонів конкурентами і ворогами та значно послабила їх сили. Крім того, приєднання до Угорщини Моравії та Сілезії примусило короля замість німецької мови та латини ввести як офіційну мову чеську. У висліді, якщо Ян Благослав як приклад словацької мови наводив у своїй «Граматиці» українську мову, то через два століття експансія чеської мови на схід призвела до того, що Штур і Радлінський кодифікували її в сучасну словацьку мову, що поступово витіснила українську.

Величезний внесок Корвін зробив у культуру Угорщини, запровадивши ідеї Гуманізму та Відродження. У 1473 р. він заснував першу в країні друкарню, зібрав унікальну бібліотеку в 50 тис. примірників, із яких турки у XIX ст. повернули лише 100 книжок. Це була людина нового часу, яка користувалася серветками і срібними виделками, носила розкішний, з білого шовку та розшитий перлами одяг, який різко вирізнявся на тлі «чорної сотні». Авторитет короля в Європі був таким великим, що Леонардо да Вінчі, доводячи якусь тезу, часто посилався на Корвіна.

Історичною заслугою Корвіна є те, що після Владислава Варненського він продовжив справу руського ренесансу в Угорщині (є відомості про те, що в деяких містах тоді діяли школи з церковнослов'янською мовою навчання), і хоча цей історичний період тривав лише до 1526 р., проте він дещо послабив негативні наслідки тотальної денационалізації і відіграв значну роль у збереженні тут кількох етнічних анклавів українства.

З ім'ям Корвіна пов'язаний ще один феномен Давньої Русі, який в науковій літературі отримав назву «волоська колонізація Карпат».

Ця колонізація розпочалася ще у XIII ст., коли Угорську Русь, і особливо територію Волощини та Семигороддя, спустошили татаро-монголи, а Волощина взагалі перетворилася мало не на місце кочівлі цих азійських племен.

За цих обставин і наступу румун з півдня русини Волощини дуже скоро стали національною меншиною. Тому вже з XIV ст., а особливо після того, як Владислав Варненський був розбитий османами під Варною і угорським королем став Матвій Корвін, розпочався «загадковий» і донині мало зрозумілий для багатьох дослідників процес колонізації Карпат, коли десятки тисяч русинів покидали Волощину та центральні райони Семигороддя і вирушали вздовж Карпатської дуги у малозаселені місця, де можна було не боятися мусульманської експансії та асиміляції. Нечисленні запозичення з румунської, болгарської, грецької та

тюркських мов дали підстави багатьом дослідникам абсолютизувати та навіть політизувати цей фактор, протиставити пастушу культуру землеробсько-скотарській, і в результаті чисто географічну назву волохів перетворити на етнічну, знехтувавши їхнім руським походженням [Етногенез, 2006, с. 15].

Цих людей всюди називали волохами і лише іноді «русинами або волохами», але за усіма етнічними, культурними та духовними ознаками на 90% вони були саме русинами. Усі звикли ототожнювати волохів лише з даками та румунами, забуваючи про те, що улахи — волохи не були етнічною назвою, а лише руською (слов'янською) назвою римської провінції на берегах Дунаю, і ця назва поширювалася на усіх, хто проживав на цій території, в тому числі і на самих русинів (можливо, що уличі і є колишніми улахами). Існує також багато прикладів того, що і Семигороддя в документах також називали не тільки Дакією чи Трансильванією, а й Волощиною.

Румунська, чеська, угорська, польська, словацька, і загалом західноєвропейська історіографія вперто ігнорує, приховує або перекичує усе, що пов'язане з руським минулим Центральної Європи. Професор Празького університету Вацлав Халоупецький присвятив усе своє життя дослідженню цієї проблеми та спростуванню стереотипів, і в цьому є його величезна заслуга перед українством.

Прикметно, що В. Халоупецький народився в селі Детиничі біля Ічина, тобто в самому серці колишнього давньоруського князівства білих хорватів, тож на-самперед його зацікавила «хорватська проблема» рідної землі, досліджуючи яку він торкнувся і «волоської проблеми». Вже в наш час, зрозумівши величезну роль цього питання в осмисленні етногенезу українства, до його вивчення підключилися українські етнографи і їх колективна праця [Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. — Львів, 2006] остаточно розставила усі крапки над «і».

До Халоупецького в чеській, польській та словацькій історіографіях панувала примітивна теорія про те, що оскільки Волощина тепер належить Румунії, то й волохи мають бути румунами. Цей стереотип переконливо спростували українські історики, які дійшли висновку, що мало не усі 100% волоських сіл на Турківщині за своїм етнічним походженням є русинами, а румунська чи, тим більше, тюркська складова в середовищі волохів є просто мізерною [Етногенез, 2006, с. 64–103, 106].

Виявляється, що пастушество в горах на Волощині та Семигородді, яке приписують лише румунам, було притаманне не тільки їм, а й слов'янам, і Прокopій Кесарійський вже в VI ст. свідчив, що «слов'яни обертаються (кочують, випасають худобу) на більшій частині протилежного берега Істру», а уся термінологія скотарства у них має не те що слов'янську, а праслов'янську основу [Этносоциальная и политическая структура раннефеодальных славянских государств и народностей. — М., 1987. — С. 7–9, 25]. Навіть на Марморощині, звідки пішла перша хвиля колонізації Українських, а потім і Західних Карпат,

95 із 143 імен, які були зафіксовані в документах XIV–XV ст., є слов'янськими, а що Саси за своїм етнічним походженням також були русинами (бойками), то український відсоток у волоському середовищі, таким чином, наближається тут до 90% [Mihalyi J. Maramarosi diplomak a XIV es XV szazadbol — Maramaros-Sziget, 1900. — S. 452].

Щодо фольклору та волоської архітектури, то навіть Ф. Персовський був змушений визнати повну подібність її до руського типу будівництва [Persowski F. Osady na prawie ruskiem, polskiem, niemieckiem i woloskiem w ziemi Lwowskiej. — Lwow, 1926. — S. 150]. Єдине, що вирізняло волоських русинів від місцевого населення, так це те, що вони були не білими хорватами, а нащадками уличів і тиверців. Якщо в Українських Карпатах (Галичині) ця різниця була майже непомітною і дуже швидко зневілювалася, то в Західних Карпатах, в умовах ізоляції від основного етнічного масиву українства, ці племені відмінності законсервувалися і з плином часу були або асимільовані титульною нацією, або стали етнічними меншинами (моравські волохи, горалі, словацькі волохи).

У Чехословаччині, де завдяки Корвіну волохів було найбільше, ці факти з політичних міркувань замовчували, хоча Срезневський і Бодянський ще в XIX ст. переконалися у тому, що місцеві волохи майже нічим не відрізняються від українців. Поступово на основі цього замовчування виник феномен «Польської Волощини», «Волоського Острова» у Словаччині, «Волоської Моравії» в Чехії, тобто абсолютно хибна та антинаукова теорія про безліч типів «волохів», хоча насправді в їх основі всюди була руська етнічна складова (така сама схема нівелювання історичної істини була застосована і до білих хорватів, які ще у X ст. проживали на території від Стільська на Львівщині до Саксонії).

Дослідження Халоупецького переконливо довели, що переважна більшість волохів є нащадками русинів, які до XV ст. проживали на території Семигороддя та Волощини і після поразки короля Владислава у 1444 р. під Варною, під тиском румунів та османів, були змушені покинути рідний край. Оскільки рівнинні землі вже були зайняті, то вони оселилися в горах і займалися переважно вівчарством. Найбільше цьому переселенню сприяла політика угорського короля Матвія Корвіна, який сам був за походженням русином з Волощини, і після приєднання до своєї імперії у 1474 р. значної частини Словаччини, Моравії та Сілезії свідомо спрямував своїх земляків на ці землі, спеціальним указом 1483 р. створивши надзвичайно сприятливі умови для їх переселення на вільні землі вздовж Карпатського хребта, звільнивши їх при цьому від оподаткування та надавши їм небачені на той час привілеї [див. Valassko].

Лише на Спишу історики нараховують близько 200 волоських сіл, хоча Халоупецький вважає, що колись їх було в 2 рази більше.

У Словаччині волохи (повторюємо, ця назва не є етнічною, а, так само як галичани, волиняни чи подоляни, засвідчує лише територіальне походження) дійшли аж до Тренчина (Бановці, Кошиці, Завада, Угровець, Омастина, Бецьков,

Чорна Льгота, Копець, Ровне, Повазька Бистриця, Орлов, Ледниця, Подграддя, Битця, Літава, Порубка, Стречно, Стрий Град, Будатин, Суша, Крживоклат, Лиса, Луки, Заріччя, Дуброва, Лази, Пухов, Ставник, Петровці, Длуге Поле, Коларовці, Маков, Високе, Турзовка, Неслуша, Сташков, Чадці, Червоний Камінь, Зубак та ін.), в Польщі — до Цешина-Тишина (Яворинка, Ковалі, Яблунове, Тура, Старі Гамри, Кошариська, Обори, Біла, Костелець, Нові Двори та ін.), в Моравії заселили усю її східну частину від Фрідека (Старе Місто, Ношовиці, Міслек, Нижня Льгота, Яновиця, Рошковичі, Маленовиці, Красна, Нова Весь, Лубна та ін.), а окремі села досягнули навіть Годоніна. Для Халопецького не стало великою несподіванкою те, що переважна більшість перших волохів, особи яких були зафіксовані в історичних документах, носили чисто руські імена і прізвища (Грицько, Степан, Ткачик, Бичко, Спекко, Газда, Юрек, Васько, Маркович, Яків Вощеньяк, Петро Гадяк, Руснак та ін.) [Там само; Naraksim, s. 24–32]. З часом, однак, ці імена були ополячені або набули чеського звучання. Колись усі регіони розселення волохів були тісно пов'язані між собою, але асиміляційні процеси зробили свою справу, і Волоський Острів, Волоська Моравія та Горці тепер виглядають як ізольоване і цілком випадкове утворення у словацькому, чеському чи польському етнічному морі. Тим не менш, майже уся інтелектуальна еліта Чехії і Словаччини ХІХ ст., яка зробила величезний внесок у культуру та політичний розвиток цих держав, походить саме з територій, заселених волохами (Шафарик, Коллар, Радлінський, Бернолак, Гвездослав, Богун, Штур, Палацький та багато ін.).

Урядові кола Польщі, Угорщини і особливо колишньої Чехословаччини і без висновків Халопецького завжди насторожено сприймали наявність майже суцільного руського паса від Семигородщини до Годоніна, а підтвердження повідомлення Костянтина Багрянородного про руську Хорватію аж до Баварії взагалі змусило б їх кардинально переписувати історію формування багатьох народів і держав. Тому для Чехії, Угорщини, Румунії, Словаччини та Польщі ця тема до сьогоднішнього дня є табу, а праці Халопецького зазнали масованої і явно свідомо зорганізованої критики.

Ми тільки тепер починаємо усвідомлювати історичне значення «волоської колонізації Карпат», яка не тільки підживила Карпатський регіон українським елементом, а й урятувала його від латинізації та онімечування. Отже, Семигородська і Волоська Русь не зникла без сліду, як це намагаються твердити зверхньо чи й вороже налаштовані до українського народу дослідники, а трансформувалася у численні етнічні анклавні, переважна більшість з яких розташована на території сучасної Чехії і Словаччини, що була заселена волохами на усьому просторі від сходу до заходу.

Щодо Білгородського князівства, то останнім православним, тобто руським, князем тут був Павло (Pavlo Kinizi), який загинув у 1494 р. в битві під Сендро і був похований в Нагибаржонах, у православному монастирі, який він і заснував.

Руський ренесанс в Угорщині не обмежився роками правління Владислава Варненського та Матвія Корвіна. Магнати руського походження нарешті усвідомили, що Захід ставить до них категоричні вимоги лише у проблемах віри і що «Париж справді вартує меси», а тому вої стали ревними католиками і вже на рівних з угорськими шляхтичами розпочали новий етап боротьби за владу і власність, посадивши на трон двох наступних «своїх» королів — Владислава Добре (1456–1516) та його сина Людовика (1501–1526).

Владислав походив з русько-литовського (можливо, і чисто руського) роду Ягеллонів, і, як усі Ягеллони, був людиною лагідною, доброзичливою, щедрою і водночас цілеспрямованою і впертою у досягненні своєї мети. Саме він зумів реалізувати на ділі навіть не мрію, а політичну доктрину своєї бабці — королеви Софії, яка прагнула об'єднання під правлінням Ягеллонів усіх колишніх руських етнічних земель. Символічно, що, ніби відчуваючи місію, яка має лягти на плечі цього першого і тому найбільш коханого онука, Софія назвала його іменем свого старшого сина Владислава, який загинув у битві під Варною і тому не зумів довести справу до кінця. Майже 6 років до своєї смерті у 1461 р. королева мала змогу виховувати Владислава у любові та повазі до Русі та рідної мови. Якщо його молодший брат Олександр, який зростав вже після смерті королеви-матері, володів лише руською мовою, а в бібліотеці Сигізмунда Старого були переважно книги давньоукраїнською мовою, то поза усяким сумнівом київська княгиня навчила свого першого онука української мови тих часів.

Це видно не тільки з того, що найуживанішим словом Владислава II було щире українське «добре» (саме тому йому дали прізвисько Добре, а не Добрий), а й з королівського указу «О челяді і людях збеглих», який був виданий у 1487 р. у Празі.

Не дивно, що обрання Владислава на чеський, а згодом і на угорський трон підтримали насамперед регіони, заселені русинами (колишня Біла Хорватія на північному сході Чехії і, зрозуміло, Угорська Русь). Не варто також ігнорувати роль таємної дипломатії королеви Софії, яка проводила тут через своїх агентів величезну підготовчу роботу, в результаті чого, наприклад, тишинська (цешинська) і глогівська княгиня Анна Іванівна (також українка) примусила свого сина Казимира підтримати кандидатуру Владислава, хоча її власна дочка в разі перемоги сина Юрія з Подебрад Матіаша мала би усі шанси стати чеською королевою.

27 квітня 1471 р. чеський сейм у Кутній Горі обрав Владислава II королем Чехії, хоча серед претендентів на цей трон були німці та чехи. Із 9-тисячним військом Владислав рушив на Прагу і 22 серпня 1471 р. був коронований у соборі св. Віта.

Досягнути такого успіху, якого досяг король, відповідаючи на все тільки «добре», було неможливо. Він справді давав таку відповідь буквально усім, хто звертався до нього з якоюсь пропозицією чи проханням, але в подальшому робив

так, як йому, а точніше, династії Ягеллонів, було потрібно. Особливо яскраво це простежується у зовнішній політиці Владислава II Добре.

Світ сприйняв передачу Моравії і Сілезії Матвію Корвіну як ганебну поразку Владислава, і мало хто звернув увагу на той факт, що з угорським королем була підписана угода про те, що в разі відсутності у Корвіна нащадків, корона має перейти в руки Владислава. Вірогідно, він був поінформований про стан здоров'я свого сусіда, тож у 1490 р., без особливих ускладнень, Владислав став правити не тільки в Празі, а й у Буді (тимчасові ускладнення виникли не в Угорщині, а, як це не дивно, в самій династії Ягеллонів, оскільки свої претензії на угорський трон висунув його рідний брат Ян Ольбрахт, але брати зуміли швидко домовитися між собою).

Подібним чином Владислав діяв і у відносинах з Австрією: свою дочку Анну видав за Фердинанда I, а сина Людовика одружив із Марією Габсбург. Знову ж таки, йому дорікали за те, що в 1515 р. з Австрією була підписана ідентична угода, в результаті якої Чехія та Угорщина у 1526 р. потрапили в руки Габсбургів. Але ж ніхто, в т. ч. і Владислав, не міг знати, що Людовик загине ще молодим чоловіком у битві з турками під Мохачем, натомість від своїх агентів король знав, що Москва запропонувала Австрії розподіл Польщі та Угорщини, тож щоб Габсбурги відмовилися від цієї катастрофічної і для Польщі, і для України та Угорської Русі пропозиції, він був змушений піти і на цей крок.

Наскільки серйозно Ягеллони ставилися до проблеми збирання руських земель, свідчить такий маловідомий навіть історикам факт: прибувши до Угорщини, Владислав у 1494 р. зібрав таємний з'їзд усіх представників цієї династії в Левочі, де вони вирішили повернути втрачену після Варненської битви 1444 р. Волощину і посадити там на князювання Сигізмунда Старого. Мало не уся галицька шляхта вирушила відвойовувати Волощину, але ця земля стала для Русі наче зачарованою і навіки залишилася у чужинців: Ян Ольбрахт чомусь занадто поспішав, не дочекався військ Владислава II і був вщент розбитий на Буковині господарем Стефаном (саме з тих часів походить приказка «За короля Ольбрахта загинула вся шляхта»).

Проте у кінці XV ст. саме за Владислава склалася унікальна для нашої етнічної історії ситуація, коли усі колишні українські етнічні землі, за винятком Волощини, були фактично об'єднані в одну імперію, якою управляли Ягеллони (певний час до неї на добровільних засадах входили навіть Великий Новгород і Псков). Хоча ця імперія і не називалася Руською, але Ягеллони постаралися зробити в ній якщо не ідеальні (це було неможливо в умовах панування католицької церкви), то, принаймі, оптимальні умови для розвитку української науки, культури і мистецтва.

Повний перелік досягнень українства протягом XV ст. справді вражає, але найвизначніші з них варто виділити окремо:

– Мартин Русин заснував кафедру астрономії в Краківському університеті, де й була створена геліоцентрична система будови Всесвіту і стався справжній прорив у світогляді людства;

– у 1491 р., значно раніше від польського, словацького, російського, румунського та угорського книговидання, було покладено початок українському книгодрукуванню;

– українська школа іконопису досягла максимального впливу на європейське мистецтво, і в Кракові, Любліні, Сандомирі, Віслиці, Зеліні (Жиліні), Батовцях, Острому Холмі (Естергомі), Зноймо, Карлштейні, та особливо на території Угорської Русі були створені шедеври світового значення, якими, однак, сьогодні пишаємося не ми, а поляки, чехи, словаки, румуни та угорці. На цій території постали і неповторні архітектурні шедеври, палаци і замки, зокрема в Хунедоарі, який спеціальна комісія європейських архітекторів в XIX ст. визнала найдосконалішим та найбільш чарівним з усіх, які існують на теренах Австро-Угорської монархії (угорці зробили в одному з парків Будапешта його зменшену копію);

– русини стали піонерами капіталістичного способу виробництва: саме за часів короля Владислава Іван Турзо заснував разом із Фуггером першу в історії транснаціональну корпорацію і фірму з видобування та збуту міді (її представництва були не тільки в Аусбургу чи Амстердамі, а й у багатьох містах Європи).

Поза усяким сумнівом, найвидатнішою і найталановитішою людиною в середовищі українства за часів Владислава Добре, засновником українського друкарства і першим українським книговидавцем, промисловцем, піонером капіталістичного способу виробництва в Європі і просто найзаможнішою людиною світу кін. XV — поч. XVI ст. був Іван Турзо (1437–1508).

Ця людина в українській історичній літературі згадується лише як меценат, який, нібито на прохання Святополка Фіоля, спонсорував видання в Кракові у 1491 р. перших книг українською літературною мовою того часу.

Насправді, це був не просто спонсор, а ініціатор цього друку, людина, яка поряд із Мартином Русиним та Миколою Коперніком має зайняти визначне місце не тільки в українській, а й у світовій історії.

Його родина походила зі спиських Бетлановців, а оскільки Бідерман і в XVII ст. включав до складу руських етнічних земель навіть Оравський комітат, то тим більше є усі підстави вважати, що в XV ст. Спиш (Збиш) був суто руським регіоном (за твердженням Кромера, лемки іноді називали Високі Татри Турзами).

Іван Турзо народився в Спиській Новій Усі. Його батько Юрко був дрібним спиським шляхтичем і спромігся заснувати маленьку торгову фірму в Левочі. А що був русином, то у 1452 р. підтримав русина із Семигороддя Івана Хунаді, і за це, щойно останній став регентом Угорського королівства, отримав у нагороду Списький град.

Це був перший крок до казкового багатства Турзів, основу якого заклав його син Іван. Він не навчався в європейських університетах, а набував практичного досвіду на гірничих підприємствах Кутної Гори, Бенаток, Гослара та ін. Тим

часом його старший брат Мартин переніс фірму з Левочі до Кракова, тож туди після стажування на чеських шахтах й подався Іван.

Його щасливим шансом стало покровительство королеви Софії Гольшанської та її онука Владислава Добре, який у 1490 р. став чеським і угорським королем. Перебратися на протилежний бік Карпат братів примусила далекоглядна і проукраїнська політика королеви Софії, яка, за твердженням Длугоша, «сприяла лише русинам» і сама творила українську магнатерію, надаючи їй величезні земельні володіння та ексклюзивні права на експлуатацію природних копалин. Іван і Мартин знали, як поталанило вихідцям з Угорської Русі — Даниловичам і Тарновським, а тому сподівалися, що доля посміхнеться і для них.

Ці сподівання повністю виправдалися. Королева підтримувала ініціативних людей, тож величезні гроші звалилися на Івана не як манна небесна, а в результаті наполегливої праці. Іван став краківським міщанином у 1465 р., а оскільки набуття такого статусу вимагало немало часу, то, вірогідно, у Польщі він з'явився десь у кінці 50-х років XV ст.

На відміну від інших, Іван узяв в оренду не соляні шахти Велички, які блискуче приносили величезний зиск, а родовище олова у Могилі. Мало кому в Польщі тоді була відома технологія отримання срібла за допомогою міді та олова, яку Турзо вивчив і вдосконалив під час своєї практики на гірничих підприємствах. Мідь йому доставляли із Словаччини, і у 1469 р. він запустив виробництво срібла. Гроші посипалися на нього, як із рогу достатку. У 1477 р., незважаючи на іноземне походження, його навіть обрали краківським райцем.

Турзо був католиком, але не втратив відчуття етнічної спорідненості з українським світом. Це сьогодні Левоча і Краків видаються нам далекими і чужими містами, а тоді тут проживала численна українська громада, а народна пам'ять берегла згадку про те, що в часи Давньої Русі це були землі білих хорватів (Спиську Нову Вєсь і Левочу етнографи викреслили з карти Лемківщини лише у XVIII ст.). Цілком можливо, що у Кракові Іван ще застав руську церкву св. Трійці і саме її ліквідація (про що свідчить М. Бельський) спричинила гостру реакцію не тільки української громади міста, а і його особисту і спонукала до друкування літургійних книг давньоруською мовою.

Польські і російські історики, намагаючись закрити «українську проблему» Центральної Європи (тут вони на диво солідарні), вигадали казку про те, що бізнесмен Турзо оцінив потенційний зиск від продажу цих книг у Росії, але «забувають» при цьому той факт, що в той час не було жодної польської друкарні (перша польська книга була видана лише у 1526 р.), і бізнесмен Турзо мав би зважити на те, що зиск від продажу польських книг мав би бути набагато більший. «Забувають» згадати і те, що після заборони друку в Кракові Турзо звернувся з особистим листом до гнєзненського католицького архієпископа з проханням дати дозвіл на відновлення друку книг, «призначених для русинів», а не для московитів.

Таким чином, маючи можливість друкувати польською, німецькою, чеською (в Пльзені вже існувала друкарня) чи латиною, Іван обрав найважчий варіант — друк рідною мовою. Для цього мало було закупити вже готову друкарню десь у Німеччині чи Чехії, треба було виготовити кириличний шрифт і знайти людину, яка володіла українською літературною мовою і мала досвід друкаря. Таку людину він міг знати ще з часів перебування в Левочі, її міг порекомендувати йому рідний брат Станіслав, який розпочав у 1486 р. випуск книг в Оломоуці, врешті-решт, його підприємство в Могилі видобувало олово, яке закупляли друкарі з цілої Європи, тож із Святославом Фіолем у нього просто могли бути ділові стосунки.

Робота зі створення друкарні почалася у 1483 р. У 1490 р. німецький гравер Рудольф Берсдорф, на замовлення Фіоля, виготовив з олова 230 кириличних букв, тож можна було починати набір. У 1491 р. були видані «Часословець» та «Осьмогласник», а, можливо, і «Тріода цвітная».

Цей історичний факт донині не став загальновідомим, бо Москва нав'язала українцям власну концепцію про Івана Федоріва-першодрукаря, хоча давно відомо, що він лише «відновив занедбане друкування». Визнати цей факт і дати йому належну оцінку не є і в інтересах Польщі, Словаччини та Угорщини, оскільки він демонструє значно вищий рівень української культури часів середньовіччя і, головне, свідчить про зовсім інші межі розселення українців у той час, ніж це викладено в офіційних підручниках історії.

Так, українці не мали вже тоді власної державності, але події 1491 р. свідчать про те, що ані в культурному, ані в етнічному плані вони не були денационалізовані, ба більше, саме тоді найзахідніші наші землі в момент занепаду Наддніпрянщини та Києва стали епіцентром розвитку українства, а в деяких моментах втримали цей статус аж до XVIII ст. (не дивно, що своїх перших науковців Росія вербувала переважно на Закарпатті і навіть тоді, коли виникла потреба відкрити Руські Студії у Львові, то, як виявилось, давньоруською літературною мовою володіли лише інтелектуали українського походження у Малій Польщі та на рідній Івану Турзо Пряшівщині).

Турзо і Фіоль стали міцною ланкою, яка з'єднала давньоруське минуле цих земель з новим часом, тобто вони забезпечили тривалість українського історичного процесу тут протягом цілого тисячоліття.

21 листопада 1491 р. церковний суд краківського єпископа заборонив друк книг давньоукраїнською мовою, і на це у католиків були вагомі підстави. Нині відомо про 79 одиниць друку С. Фіоля, тобто наклад його книг як для того часу можна вважати масовим. Цікаво, що Фіолю висунули звинувачення не щодо друку книг, а щодо підтримки православної віри. Оскільки разом з Фіолем утік із Кракова на батьківщину і Іван, то католики явно докопалися до того факту, що Турзо намагався відновити діяльність Руської церкви (у Словаччині він видав «Тріоду постную» і «Тріоду цвітную», а в 1506 р., майже перед самою смертю Івана, Ториснянський надрукував у Венеції (так тоді називали українське село

біля Бардієва Лукове) «Біблію» давньоукраїнською мовою — тобто усі книги, які були потрібні для відновлення літургії українською літературною мовою того часу).

Напевне він би реалізував і цей свій задум, але присуд 1491 р. примусив його виїхати з Польщі, розпочати бізнес в Угорщині майже з нуля і усю свою величезну енергію спрямувати, насамперед, на розвиток фірми.

Турзо взяв в оренду занедбанні срібні шахти Банської Бистриці, реконструював їх, потім на отримані прибутки придбав чи взяв в оренду шахти в Пісках, Старій Горі й Долині, а у 1498 р. за 14 тис. дукатів орендував шахти в Кремниці і став кремницьким графом.

Зоряним часом для нього став 1494 р., коли разом із Я. Фуггером з Аусбургу він створив першу в світі транснаціональну кампанію «Ungarische Handel». Отже, його можна вважати не тільки першим українським капіталістом, а й піонером глобалізації, яка стала доконаним фактом у наш час. Як геній підприємництва та фінансів, Турзо випередив хід історії на 500 років. На поч. XVI ст. спілка стала найбільшим у світі виробником міді. Були збудовані металургійні заводи — в Старій Горі з 10 печами та в Гарманцях з 6 печами, а також фабрика в Банській Бистриці для виготовлення виробів із міді. На усе це, а також на реконструкцію шахт за 10 років була витрачена неймовірна на той час сума в 1 млн. дукатів, що значно перевищувала тодішні доходи багатьох європейських держав. Торгові представництва спілки діяли в Угорщині та Австрії, у Мюнхені, Нюрнберзі, Гданську, Антверпені та Римі.

Той факт, що головне виробництво спілки містилося не в Австрії чи Тіролі, де Фуггери мали власні шахти, а в Банській Бистриці, й розбудова проводилася на об'єктах, якими володів Турзо, свідчить про те, що ініціатором та головною рушійною силою спілки був саме він, хоча європейські дослідники залишили на сторінках історії лише ім'я Фуггерів, зробивши з них мало не ікону «німецького» підприємництва.

На усі ці «фокуси» європейської історіографії лише в наш час звернув увагу Н. Дейвіс, ґрунтовно дослідивши історичні процеси на території Європи протягом останнього тисячоліття. Він дійшов висновку, що слов'янський вплив на Європу або елементарно замовчується, або усувається на задній план, тимчасом як слов'яни, і зокрема українці, як бачимо, на рівних з усіма народами творили європейську цивілізацію.

Є ще один аспект, який старанно оминають німецькі історики: у 1517 р. син Івана Юрій Турзо одружився з єдиною дочкою Ульріха Фуггера і успадкував увесь його капітал і прізвище (це було обов'язковою умовою, яку висунув тесть). У 1517 р. Юрій переїхав до Аусбурга, і німецькі Фуггери з того моменту стали руськими.

Імперія Турзів-Фуггерів сформувалася завдяки підтримці короля Владислава Добре, гідного спадкоємця Софії Гольшанської, що продовжував лінію своєї бабці на збагачення магнатерії українського походження. Якщо Софія плодила

українських олігархів переважно на соляних шахтах Старої Солі, Велички і Бохні, то в Угорському королівстві вони народжувалися на шахтах Банської Бистриці та Семигородщини. Владислав II передав у власність Івану Турзо золоті рудники в Бая Марє. Після смерті останнього їх власника Матвія Корвіна шахти простояли без господаря кілька років і були затоплені водою. Іван знову витратив величезну суму на їх відновлення. Турзо був не просто капіталістом — визискувачем робочої сили, він мав талант винахідника та інженера і часто брав участь у підземних роботах. У 1508 р., під час монтажу нової техніки у Бая Марє, він загинув під обвалом.

Так завершила свій бурхливий життєвий шлях ця талановита і непересічна особистість, справжній український патріот, щирий шанувальник рідної мови, книговидавець і підприємець, на один рівень з яким можна поставити Форда, Рокфеллера чи Білла Гейтса.

Ягеллони мали значний вплив і на розвиток української культури. Софія Гольшанська захоплювалася руським іконописом. Саме вона запросила до Кракова майстрів з Перемишля і Риботичів, відкрила в Сяноку школу іконопису, рукописної книги та перекладу, підтримувала Григорія з Сянока, заснувала ярмарок в Ярославі, який не поступався в той час Амстердаму чи Франкфурту, допомогла Мартину Русину заснувати в Кракові кафедру астрономії.

Не менші заслуги перед українством мав і її онук Владислав II. Адже він не тільки підняв на найвищий рівень в Європі гірничу справу в Кутній Горі, а й приймав тут на навчання багатьох русинів, у т. ч. Івана Турза, якому згодом щедро протегував, дав йому титул кремницького графа і допоміг стати найбільшим магнатом Угорщини. Варто також замислитися і над таким фактом: чому після суду католицької інквізиції і заборони друкувати руські книги, усі вони були без особливих проблем додруковані на території, де правив Владислав II, а пізніше тут вийшла і руська «Біблія» А. Ториснянського (щоправда, можливо, на вимогу короля, який належав до католицької церкви, місце друку або взагалі не вказувалося, або було максимально заплутано, адже мало хто знав, що Венецією на території Угорської Русі називали українське містечко Луків біля Бардієва).

Коли помер останній Ягеллон, фірма Турзів почала поступово занепадати, видання українських книг припинилося і вже значно пізніше Івану Федорові довелося відновлювати «занедбане друкування». В нашій історії це була справжня епоха Ягеллонів, і тому Мелешко мав усі підстави згадати добрим словом не тільки Сигізмунда Старого та Сигізмунда Августа, а й королеву Софію та Владислава II Добре, які були гідними представниками цієї надзвичайно доброзичливо налаштованої до Русі династії.

Щодо сина Владислава — Людовика II, то в історичній пам'яті про нього залишилося двоєке враження.

З одного боку, він, як і Владислав II та інші Ягеллони, був надзвичайно доброю, людяною та доброзичливою людиною, чим користалися усі його псевдорадники.

З іншого боку, історичні джерела з осудом згадують про його легковажність, непереборну ліню та марнотратство (захопившись на балу в Празі Зденкою із Розмітала, він промотав з нею усю королівську казну, а потім позичав гроші у своїх слуг, щоб тільки пообідати).

Хоча його вчителем був Іван Борнеміс із руського шляхетського роду на Семигородщині, української мови, ймовірно, він не знав, виріс у чужому середовищі (мадьяри поставили умову, щоб він постійно жив в Угорщині) і навряд чи пам'ятав про Гольшанських та про своє українське походження. Тим не менш, його загибель болісно позначилася на долі не тільки Угорської Русі, а й усіх інших західних українських земель.

Спочатку ніщо не свідчило про біду та кардинальні зміни на геополітичній карті Європи. Навпаки, усе йшло до того, щоб цей уже зденаціоналізований, але все ж таки генетичний русин став не тільки королем Чехії та Угорщини, а й навіть імператором Священної Римської імперії. Перед самою смертю батько одружив його з онукою старого імператора Максиміліана з умовою, щоб після смерті імператора Людовик посів віденський трон.

Однак, не так сталося, як гадалося. Не можна твердити, що Людовик II був абсолютно безпечною людиною і не бачив загрози від сусідньої Османської імперії. Уже у 1523 р. він домовився в Шопроні з Фердинандом Австрійським про спільні дії проти Туреччини, до яких мали долучитися Чехія, Угорщина та Польща. Але навіть угорці зрадили тоді свого короля і проігнорували його заклик йти до Мохача на захист власної держави. Допомога надійшла тільки від Польщі, точніше, із Галичини, але оскільки ця українська земля самотужки підтримувала Ягеллонів в Угорщині протягом майже цілого століття і зазнала величезних втрат (особливо у битві 1444 р. під Варною), то галицьке військо не було надто численним і, безумовно, не могло витримати міць величезної армії Сулеймана Великого. Галичани билися у 1526 р. під Мохачем до останнього, тимчасом як чехи і мадьяри повтікали з поля битви. Тому саме їм угорці згодом поставили в місті пам'ятник, хоча напис на ньому свідчить про те, що тут «мужньо билися і поховані поляки», а не українці («поляками» тоді називали усіх, хто походив із території польської держави). Людовик II, як і перший угорський король з роду Ягеллонів Владислав Варненський, загинув у цій битві і був похований у пантеоні угорських королів у Секешфешеварі.

Угорці дуже швидко гірко пожаліли про те, що покинули короля напризволяще у небезпеці. Турки пройшли через Угорщину, як ніж крізь тепле масло, і мадьяри втратили свою державність на цілих 400 років. Більша частина країни потрапила до Туреччини, а північ Угорщини, як спадок після Людовика II, перейшла до Австрії аж до 1918 р.

Не менш гірка доля випала і Угорській Русі. Мало того, що їй, а не мадярам, довелося обороняти свої землі від турків і протягом майже двох століть нести величезні втрати, так ще й на ці українські землі ринула потужна хвиля втікачів з Угорщини, які не тільки вижили за надійним руським щитом, а й колонізували

тут величезні території, які нині вважають «своїми» (джерела засвідчують, що угорці, які втекли від турків на північ країни, навіть у Братиславі були змушені розмовляти... руською мовою, тобто потрапили у руське етнічне середовище [Lehoczky T. Nemet telepitesek. Budapest. — S. 250]).

Потенційну небезпеку втрати своїх земель українські магнати відчували одразу після 1526 р., і щоб нейтралізувати цю загрозу, об'єдналися навколо особи Івана Запольського (1487–1540).

Дехто з істориків вважає, що Запольські походили з Хорватії, але хорватами часто називали і русинів із колишньої давньоруської Білої Хорватії.

Насправді Запольські є вихідцями з Семигородщини, тобто земляками Матвія Корвіна і пішли вгору саме тоді, коли він став королем Угорщини. Один з них був призначений баном Хорватії, але жодних зв'язків з цією землею вони потім не підтримували, їх маєтки були зосереджені на Семигородщині та Спишу, який отримав батько майбутнього угорського короля Степан за військові заслуги у завоюванні Нижньої Австрії.

Саме тут, у Спиському Граді, народився Іван Запольський, дитинство його пройшло у Тренчині, де батько влаштував двір не гірший за королівський. Мати Івана мала руські корені (її бабцею була дочка белзького князя Івана Анна, яка вийшла за тишинського (цешинського) князя Казимира). Історики часто закидають Запольському протурецьку орієнтацію, хоча той в юнацькі роки брав активну участь у походах проти Туреччини, а те, що він став угорським королем, значною мірою сталося завдяки українцям, а не туркам.

Першим реальним кроком до угорського трону було те, що Іван у 1512 р. видав свою сестру Варвару за польського короля і став родичем Ягеллонів. Подейкують, що на битву у 1526 р. під Мохачем він не пішов саме тому, що сподівався на загибель останнього короля з угорської галузі династії Ягеллонів. І це справді відкрило йому шлях до трону, він був проголошений угорським королем в Токаї одразу після подій під Мохачем.

Крім турків, на угорські землі претендували Габсбурги, тож без допомоги галицьких русинів Запольський ніколи не закріпився б на троні, бо невдовзі був розбитий австрійцями. Угорські історики мовчки оминають той факт, що Іван навіть не став звертатися за підтримкою до мадяр, а втік в Галичину, де він мав численні маєтки біля Сянока, і за допомогою свого родича Івана Тарновського (це ще один доказ того, що ці роди походили з Марморощини) набрав собі армію з галицьких селян і вщент розбив австрійців у битві під Токаєм. У 1529 р. Австрія була змушена проголосити Запольського королем Угорщини, але, сподіваючись, що він уже не здатен мати дітей, визнала за ним цей статус лише як пожиттєвий.

Майже десять років Іван розмірковував над тим, як вийти з цієї ситуації, і у 1539 р. вирішив одружитися з донькою польського короля Сигізмунда Старого Ізабеллою, сподіваючись на те, що лише Ягеллони зможуть реально відстояти права його спадкоємця. У 1540 р., буквально перед самою смертю Запольського,

у нього народився син Ян Сигізмунд, якому Іван передав свої права на трон. Втілювати ці права у життя ціною неймовірних зусиль довелося вже дружині Івана Запольського королеві Ізабеллі (1519–1559).

Хоча Ян Сигізмунд після смерті батька був проголошений угорським королем, Габсбурги, посилаючись на те, що визнали лише пожиттєвий королівський статус Запольського, розпочали окупацію Угорщини. Колишні фаворити короля Запольського Юрій Утесинович та Петро Петрович порадили Ізабеллі звернутися за допомогою до Туреччини, але турки, вигнавши австрійців з Угорщини, не повернулися назад, а включили її землі до складу своєї імперії. Хто знає, як би склалася майбутня доля Угорської Русі, але в той час дружиною турецького султана Сулеймана I Великого була українка Роксолана (1506–1561), яка допомогла Ізабеллі врятувати від турецького ярма частину Угорської Русі.

Роксолана (Настя Лісовська) була донькою священика церкви св. Духа в Рогатині Луки Лісовського. У 1516 р., маючи лише 10 років, потрапила в турецький полон. Чотири роки її навчали в мусульманській школі для невольниць у Стамбулі, там вона прийняла іслам. Була невеличка на зріст, але граціозна та музично обдарована, і коли потрапила до гарему, то привернула увагу султана не так своєю красою, як розумом. В народі її називали Хасеке Хуррем Хатун (Велика пані веселощів), не знаючи, що усе її життя минуло в інтригах, у т. ч. політичних. Ще до офіційного одруження із султаном у 1534 р. вона мала на нього величезний вплив, тож коли розлючена султанша Махідевра подряпала її обличчя, то Сулейман відіслав свою першу дружину геть і наказав забити свого єдиного сина від неї Мустафу.

Султанша Роксолана будувала притулки і лікарні для бідних, часом навіть з'являлася на людях без паранджі, що було надзвичайно сміливо для звичаїв тих часів, але авторитет Хуррем був величезний, і тільки їй в Стамбулі збудували мавзолей, що в мусульманському світі робилося лише для султанів.

Історія нещасної бранки, яка стала султаншею грандіозної імперії, є загальновідомою. За часів її правління османи залишили Україну у спокої, що дало змогу стати на ноги Запорізькій Січі та українському козацтву. Але вона відіграла визначну роль також і в історії Центральної Європи. Змінивши напрям головного удару імперії з України на Балкани і загалом на Європу, вона, однак, не залишила тамтешніх русинів у біді, а допомогла Запольському та особливо його дружині Ізабеллі створити Семигородське князівство, тимчасом як землі етнічних угорців були окуповані і включені до складу Османської імперії.

Перебіг боротьби за збереження Угорської Русі відстежити дуже важко, оскільки більшість питань вирішувалася таємною дипломатією або за допомогою палацових інтриг, але ймовірно, що ідея створення васально залежного Семигородського князівства належала саме Роксолані, адже тільки вона могла вмовити Сулеймана виділити для Ізабелли на правах лена південну частину Угорської Русі. Таким чином, з 1541 р. і до 1699 р. Угорщина була поділена між

Туреччиною, Австрією та магнатами руського походження на три частини, і Ізабеллі дісталось Семигороддя [Грот К. Австро-Венгрия, с. 53].

Однак, далеко не всі руські шляхтичі погодились на васальну залежність від магометан (Утесинович, наприклад, перестав після цього підтримувати Ізабеллу), а про народ годі й говорити — після 1541 р. почалась третя і найпогужніша хвиля еміграції русинів з Волощини та Семигороддя. Врешті-решт, у 1551 р., в умовах загального спротиву, інтриг та численних змов, Ізабелла вирішила відмовитися від подальшої боротьби і залишити Семигороддя, за що Фердинанд II пообіцяв віддати їй Опольське князівство.

Однак, коли Ізабелла приїхала до цього князівства, то зрозуміла, що її ошукали. Імператор не тільки не виплатив їй належну суму грошей, а й навіть не надав пристойного місця для проживання. Зрозумівши, що її син може залишитися без засобів до існування, Ізабелла відновила контакти з Роксоланою і за допомогою Прокопа Сенявського, який найняв військо в Україні, у 1556 р. знову повернулася на Семигородщину. Фердинанд II також зрозумів, що більшу частину Угорської Русі йому підкорити не вдасться, погодився визнати за сином Ізабелли титул семигородського князя і видав за нього свою дочку Йоганну.

Життя королеви Ізабелли було надзвичайно важким, вона пережила підступ, моральне і навіть фізичне приниження і померла ще досить молодою, маючи лише 40 років.

З одного боку, їй можна дорікнути за те, що в інтересах свого сина вона погодилася на васальну залежність значної частини Угорської Русі від Туреччини і мимоволі спричинилася до відтоку з цих земель значної частини семигородських русинів, яких в Європі називали волохами, з рідних земель.

З іншого боку, такого бруталного тиску турків, як, наприклад, у Молдові чи Угорщині, завдяки Роксолані тут не було. Більше того, були моменти, коли семигородські князі діяли цілком самостійно, і тому вважати, що це князівство було історичним курйозом, також не варто, бо саме завдяки цьому відокремленню від Угорщини тут збереглася до наших днів українська Марморощина та Лугош.

Семигородське князівство мало певне значення для історії України та українського народу. Угорські дослідники трактують численні повстання та війни цього князівства з Австрією як самовіддану боротьбу угорського народу за звільнення від австрійських або турецьких окупантів. Насправді, тутешні події були слабо пов'язані з Угорщиною і не мали відгуку на етнічних угорських землях. Увага семигородських князів була спрямована переважно на північ, на територію сучасної Словаччини, на ті землі, де проживали русини-українці, тобто вони прагнули не відродити Угорщину, а зібрати Угорську Русь в межах одної держави. Не слід забувати також і той факт, що з усіх сусідніх країн лише Семигороддя підтримало повстання Б. Хмельницького і боротьбу українського народу за свою незалежність, і така позиція не могла з'явитися на пустому місці.

Багато місцевих русинів, яких називали волохами, залишили цей край ще до утворення князівства, а для тих хто залишився, умови для існування, незважаючи на васальну залежність від Туреччини, стали навіть кращими, ніж в самій Угорщині, оскільки давньоруська мова використовувалася тут не тільки в церкві, а й у літературі. 150 років існування цього князівства дещо стримало асиміляційні процеси, і саме завдяки цьому збереглися українські анклавні. Справжня катастрофа для українства тут сталася не за часів Роксолани, а у 1867 р., коли була утворена Австро-Угорська монархія і німці знову передали цю територію під правління угорців. Хай там як, а Білгородське князівство Геля, Мена та Хунаді, перетворившись у Семигородське, і донині ще не втратило свого українського характеру. Не тільки Марморощина, а і регіон Лугоша дотепер вважається українським (близько 10 тис. українців, наприклад, проживають біля Лугоша в 11 селах, два з яких (Копачеле і Зоріле) є чисто українськими). Версії про те, що це є нащадки запорізьких козаків, яких австрійська влада переселила сюди у XVIII ст., є такими недолюдими і примітивними, що про них нема сенсу й згадувати. Козаки справді з'явилися тут у XVIII ст., і їх просто підселили до руської громади, яка існувала тут від VII ст.

На Семигородщині зберігся ще один український анклав під назвою Марморощина, станом на 1910 рік тут проживали 360 тис. осіб, з яких 45% становили українці.

Велика Україна сотні віків страждала від татар, а Угорська Русь мала ще більш потужного ворога — Османську імперію.

Турки після перемоги під Мохачем пройшли через усю територію Угорщини, захопили Буду та Пешт, і зупинили їх лише на кордонах Угорської Русі. Угорці, незважаючи на свою колишню войовничість та давні традиції кочівників, виявилися абсолютно непридатними до боротьби з османською навалою, переважна більшість їх втекла на північ, надавши «почесне право» боротьби з Турецькою імперією русинам. Карта військових дій сер. XVI ст. свідчить, що османи були зупинені на етнічному кордоні Угорської Русі, по лінії Пресбург — Острий Холм (Естергом) — Вишгород — Вац — Ягер (Егер) — Путна — Токай, і обороною цих фортець керували, власне, українці.

Відомо, наприклад, що військовим комендантом Пресбурга (Братислави) у 1530 р. був Павло Орос. Українець Молодик, родині якого король Бела IV дав прізвище Тарночі, командував корпусом на річці Ваг. Гаврило Орос у 1552 р. служив сотником в Егері. Організатором оборони Вацу також був сотник австрійської армії Андрій Орос (? — після 1590). Навряд чи усі ці Ороси були родичами і належали до однієї родини, вірогідно, Орос було не прізвищем, а прізвиськом — ознакою належності до руської громади Угорщини і ще одним неспростовним доказом того, що в давнину кордони Давньої Русі проходили саме тут, «де є тепер земля Угорська» (Нестор).

Основною ланкою оборони від османів була Ягерська фортеця, яка стояла на перехресті усіх доріг, що вели на північ, на територію сучасної Словаччини, а

тому в 1553 р. турки кинули на її штурм усі свої основні сили. Завдяки героїчній обороні цієї фортеці своє ім'я на всю Європу прославив Степан Рускай, або, як його називали угорці, Степан Добо (1500–1572).

Його рід походив із села Руське біля Михайловіц (звідси їх справжнє прізвище), а Добами (Дубами) вони почали називатися вже після того, як отримали у власність Дубровицю біля Пряшів. Їх родичами вважали себе Текулі, Палочі і навіть Батори, хоча щодо останніх є певні сумніви.

Степан був призначений капітаном Ягерської фортеці у 1549 р. і продумав план її оборони до найменших деталей. Неймовірно, але 2 тис. звичайних ополченців із навколишніх, тоді переважно ще українських сіл, стримували тут 150–тисячну армію великого візира Ахмета. В найбільш відповідальні моменти бою на мури ставали навіть жінки, які лили на штурмуючих киплячу смолу або окріп. Люди, зброя і продовольство містилися у величезних казематах під фортецею, довжина яких навіть нині сягає 1,5 км, хоча більшу їх частину турки згодом засипали піском. Щоб запобігти підкопам, Дуб наказав поставити в казематах величезні бубни, на які насипали сухий горох. Вони миттю давали знати навіть про незначні коливання ґрунту, тому туркам так і не вдалося підірвати фортеці, вона збереглася донині, і тепер тут розташований музей.

Крім капітана Дуба, з русинів при обороні фортеці особливо відзначилися сотник Гаврило Орос, Григорій Борнеміс, Станіслав з галицького Санча, Станіслав із Кракова та ін., імена яких були згодом вибиті на «Стелі гонору». Слава про цих людей розійшлася по цілій Європі, вони були відзначені нагородами, капітан Дуб дістав у власність замок Левіце, а згодом був призначений тековським жупаном та семигородським воєводою.

З часом до багатьох таких русинів, як Дуб, прийшло усвідомлення того, що Австрія і Європа мають їх лише за живий щит, реальної допомоги від них немає, а раз так, то організація самостійної оборони вимагає і самостійної держави. У Дуба виникла ідея приєднати північну частину Угорської Русі до Семигородського князівства, але реалізувати її він не встиг. У 1567 р., за звинуваченням у державній зраді та зв'язках з сином Івана Запольського Сигізмундом, Степан був заарештований, і хоча його провина доведена не була, Дуба протримали в катівнях Братиславського замку аж до 1572 р., і ледь живого відпустили помирати додому, щоб не пішов поголос по цілій Європі, що такий герой помер у в'язниці. Він помер того ж року у своєму замку, який колись перетворив на потужну фортецю, але вона не змогла врятувати його від ворогів.

Імена Дуба та воїнів, що обороняли Ягер, вже давно стали легендою, особливо після поеми Гардоні «Зірки Егеру». Про нього було написано десятки книг, віршів, спеціальних досліджень, знято однойменний фільм, але про подальшу долю Дуба говорити уникають, адже він боронив не Угорщину і не Австрію, а рідну Угорську Русь, якій бажав кращого майбутнього, ніж спільна комунальна квартира з мадярами чи австрійцями.

На жаль, Дуб саме як Добо є легендою і прикладом для наслідування не для української, а для угорської молоді, яка навіть і не здогадується про те, що їх герой Добо насправді є українським Дубом (в Угорщині вміють робити собі легенди з представників інших етносів не гірше, ніж у Росії чи Польщі).

Коли Ягер захопили турки, єдину дорогу через Букові гори на північ контролювала фортеця в Путноку, боротьба за яку була не менш гострою та героїчною, ніж боротьба за Ягер, Вац, Остригом, Дрегелі чи Сомочку. Русини самі захищали свої землі, а роль австрійців звелася до того, що імператор Максиміліан найняв тоді козаків Наливайка, які діяли у 1595 р., відволікаючи певну частину турецьких сил на себе.

Як капітан Рускай (Дуб) уславився при обороні Ягера, так і в Путноку слава знайшла коменданта цієї фортеці Степана Орлая (1581–1641). Він так успішно і довго оборонявся, що в нагороду за це отримав від Габсбургів титул барона.

Відомо, що Іван Орлай у 1790 р. виїхав в Україну і був директором Ніжинського ліцею, де навчався Гоголь. Сам Гете, з яким Орлай був особисто знайомий, відзначав величезні педагогічні здібності цього талановитого вихідця з Угорської Русі, і, можливо, без нього Гоголь не став би тим геніальним Гоголем, якого знає тепер увесь світ. Орлай передав Гоголю величезний потенціал західноєвропейської культури, представником якої був. Орлай чудово знав історію свого рідного краю, особливо період його героїчної оборони від турків, під час якої так уславився його пращур. Розповіді про це глибоко запали в душу Гоголя, особливо драматичні історії про здачу туркам фортець комендантами Дренова та Сомочки через коханих жінок. Історія Східної України подібних епізодів не знає, тож напевне саме ці розповіді Орлая використав Гоголь, описуючи зраду Андрія Бульби через кохану жінку під час штурму фортеці Дубно.

Місія Орлая на Сході не була поодиноким випадком. Долі Західної і Східної України, незважаючи на те, що майже тисячоліття вони існували окремо одна від одної, були тісно переплетені. Яскравою ілюстрацією цієї тези є події XVI — XVII ст., які у 1657 р. призвели до унікальної в нашій історії ситуації, коли на території Давньої Русі мали усі шанси з'явитися дві незалежні руські держави — Україна та Угорська Русь.

Ідея Степана Руская про об'єднання усіх руських земель в одне ціле виявилася такою живучою, що протягом цілого століття полонила розум семигородських князів і магнатів українського походження, які потрапили під владу Австрії. На території тієї частини Угорської Русі, яка належала тоді Австрії, вони спричиняли заворушення, повстання, війни, аж поки не приєднали до Семигороддя більшу частину земель сучасної Словаччини.

Угорська історіографія трактує цей рух за об'єднання усіх колишніх руських земель в одну державу як «період повстань та героїчної боротьби за відновлення Угорщини», хоча ці події відбувалися лише на території Угорської Русі. Тим не менш, усі герої цієї впертої боротьби з турками та австрійцями автоматично стали героями Угорщини, на їх прикладі виховуються цілі покоління молодих

угорців, а в Україні про них ніхто не пам'ятає, хоча українське козацтво також брало в ній безпосередню участь.

Яскравою ілюстрацією цього є мало не сторічна епопея наших змагань за Волощину, яка на відміну від Семигородщини потрапила під пряме управління Османської імперії. Хоч від сер. XVI ст. українці вже були витіснені з цих земель румунами, ще досить тривалий час не тільки українська політична еліта, а й просте козацтво вважали їх своїми етнічними територіями і робили численні спроби приєднати їх до України. Хоч румуни були романцями, вони перейняли у місцевих русинів православну віру, давньоруську мову, церковну літургію, багато елементів культури і мистецтва, а що віра у давні часи відігравала провідну роль, то українці ставилися до них мало не як до своїх братів.

Угорці, поляки, чехи і румуни запозичили в українців такі слова, як боярин, князь, воєвода, воїн, дідич, слуга, отрок, чашник, ключник, багач, жупан, гривна, раб, разбой, двор, тобто значну частину не тільки побутових, а й соціальних термінів. Філологи встановили, наприклад, що до 30% слів румунської мови мають руське походження [Українські поселення, с. 4–9; Havlik, s. 243–248]. У Румунії існує близько 2000 історичних письмових пам'яток цією мовою, значну частину яких (ті, що були написані монахами з України) можна вважати водночас пам'ятками української культури та писемності, як, наприклад, «Біблію» волоського господаря Кантакузіна. Явний вплив на цю «Біблію», яка була надрукована у 1688 р. у Бухаресті, має «Острозька Біблія» Івана Федоріва. Цією мовою написані такі безцінні твори, як «Хроніка Макарія», «Поученія Басараба», «Молдовський літопис» та багато інших шедеврів румунського середньовіччя. Цією мовою велася державна канцелярія, писалися листи і грамоти.

Тексти румунською мовою з'явилися лише у XVI ст., але і вони писалися кирилицею та мало чим відрізнялися від попередніх, тим більше, що значна частина румунського словника тоді складалася з українських слів («Шкеянський псалтир», «Воронецький кодекс»). Суто румунською літературна мова остаточно стала лише у 1847 р., коли румунський текст був надрукований латинкою.

Перші державні утворення румун почали виникати на Волощині у XIV ст., коли воєводою був Драгомир. У 1574 р. Бухарест (колишню руську Дубовицю) захопили козаки полковника Сави Ганжи, і саме він розпочав боротьбу за повернення цих земель Україні [Сушинський Б. Козацькі вожді України. — Т. I. — Одеса, 2004. — С. 87].

У 1579 р. Бухарест осадив козацький гетьман Павло Підкова (брат Івана Підкови), і, щоб врятуватися, бояри відкрили ворота і проголосили його господарем Волощини. Це, однак, був підступ, і щойно запорожці повернулися на Січ, як румуни заманили Павла на хрестини до одного з бояр і після гостини, вбили його і тих запорожців, які залишилися з ним в охороні.

У 1582 р. за цей злочин румунам помстився новий гетьман Яків Шах, що був близьким другом Підкови. Він узяв штурмом Бухарест і наказав видати

усіх винних у вбивстві господаря та його охоронців. Щоб запобігти черговій руйнації міста, румуни видали 17 чоловік, яких Шах наказав негайно стратити, а на Нікольській церкві зробити напис: «Так покарано віроломців і зрадників, що проливають кров християнську невинну» [Там само, с. 100].

Найвизначніші події сталися у 1594–1600 рр., коли Степан Разван привів сюди козаків із Запорозжя, сподіваючись разом із господарем Михайлом Хоробрим звільнити від Туреччини не тільки Волощину, а й Молдову. Саме ці 7 тис. козаків відіграли вирішальну роль у блискучій перемозі Хороброго над 100-тисячною турецькою ордою під Калугаренами [Bienkowska, s. 71].

Це одна з найбільших перемог часів середньовіччя, коли 10-тисячний загін Михайла Хороброго розбив добірну 100-тисячну турецьку армію Сінан-паші, і здобуто її 13 серпня 1595 р. на півдні Волощини під Калагаренами. Румуни ніколи не відзначалися особливою войовничістю, тому турки навіть не брали їх до свого війська, і ця несподівана перемога надзвичайно вразила не тільки їх, а й цілу Європу.

Перемогу, однак, забезпечили не румуни, а українські козаки на чолі із Разваном, які зайшли в тил османам і так несподівано вдарили по них, що, не зауваживши малої чисельності атакуючих (їх було лише 7 тис.), турки в паніці почали тікати, давлячи та калічачи один одного. Збентежений Сінан-паша спробував організувати відсіч і по наведеному через річку Нежлу мосту особисто з шаблею кинувся на табір Михайла Хороброго, але ошалілі від страху втікачі мало його не розчавили і скинули з мосту (в результаті падіння паша втратив свого останнього зуба). Його таки врятували, але Гасан-паша та Мустафа-паша загинули, а їх армія була вирубана козаками до ноги.

25 січня 1595 р. козаки захопили Русе. Турецький хроніст Наіма писав, що, довідавшись про цю ганебну поразку, султан Мурат III помер від інфаркту. Щоб стати новим султаном, його син Мехмед наказав задушити усіх своїх 19 братів, 27 сестер та тих 17 невольниць з гарему, які в останній рік були з його батьком. Мехмед зібрав удвічі потужнішу армію, ніж його попередники, і спрямував до Волощини. Хоробрий за порадою козаків відступив до Семигороддя, спаливши Бухарест, щоб його укріплення не потрапили в руки ворога. Решту румунських міст попалили самі турки, тому волоський господар зосередив свою увагу на Семигородді та Молдові, що й зумовило короткотермінове об'єднання усіх цих земель у 1600 р. в одну державу, яка стала прообразом майбутньої Румунії. Про від'єднання від Речі Посполитої українських земель і створення на базі держави Михайла Хороброго єдиної православної держави тоді мови не було [Там само, с. 71–87].

Багато істориків вважають, що ідея утворення великої християнської держави на сході Європи, до якої мали входити Волощина, Семигороддя Молдова і Україна, належала не Михайлу, а львівським братчикам, що прислали йому Петра Григоровича, який керував в цій державі внутрішньою та зовнішньою політикою і був фактично її першим канцлером. Саме Петро підказав господарю

ідею розвалу Речі Посполитої, виділення з неї православного Руського князівства та об'єднання його сил із Румунією та Москвою у боротьбі з Туреччиною. Переговори з послом Московії Григорович почав самостійно в Празі, навіть не питаючи на це згоди Михайла Хороброго, тобто, саме він формував тоді зовнішню політику і діяв за узгодженим у Львові планом (одночасно Стадницький та Заплатинський збирали в Яссах військо для походу на Польщу). Тому й не дивно, що проти Хороброго негайно виступила Польща на чолі із канцлером Замойським, який сам прагнув посісти трон у Волощині та Семигородді, і Михайло був розбитий у кількох наступних битвах.

Усе це дає нам підстави ставитися до запорожців під Калугаренами не як до звичайних найманців, а як до виконавців добре продуманої з українського боку акції, і розглядати цю битву як один із найвизначніших епізодів української історії, тим більше, що з українського боку спроби заволодіти Волощиною та Семигороддям не припинялися й надалі.

Про це мріяв гетьман Богдан Хмельницький, який у 1653 р. спрямував сюди козаків на чолі зі своїм сином Тимошем. Під Бухарестом вони розбили господаря Радулу, але цей похід завершився для Тимоша нещасливо: він мав необережність вертатися додому лише з одним Корецьким полком, і поляки разом з румунами оточили його в Сучаві, де він і загинув [Сушинський, с. 443].

Щодо Марморощини та Семигороддя, то після розпаду держави Михайла Хороброго тут відбувалися не менш цікаві події, а саме повстання Степана Бочка (1557–1606).

Рід Степана походив з Угорської Русі, його предок Блажко служив у Лелесі (угорці поступово переінакшили його прізвище як Блажко — Божко — Бочко — Бочкаї), а Лука був воєводою у Івана Запольського, за що отримав маєтки на Марморощині.

Степан народився в Руському Замку (тепер м. Клуж у Румунії), його мати називалася Христиною Суликівною, а батько — Юрком. До 1604 р. Степан провадив життя звичайного мармороського шляхтича, певний час був у Празі при дворі імператора Рудольфа. Коли до нього дійшли чутки про те, що австрійський генерал Баста нищить на Марморощині маєтки дворян, які посміли стати протестантами, Степан негайно повернувся на батьківщину і спочатку організував оборону своїх власних маєтків, а згодом його рішучі дії переросли у загальне повстання проти Габсбургів.

Протягом 1604–1606 рр. йому вдалося звільнити від австрійців не тільки Марморощину, а й мало не цілу Угорську Русь за винятком Братислави. Його навіть проголосили королем, але він відмовився прийняти корону з рук Туреччини, знаючи, що це зіпсує його репутацію в очах народу (гайдуки, які становили основу армії Бочка, почали її залишати). Тому Степан відмовився від підтримки Туреччини і уклав мир із Рудольфом II, який визнав його семигородським князем і передав в управління ще три комітати в Східній Словаччині, які були заселені переважно русинами.

Таким чином, Угорська Русь тоді була виділена в окрему державу, і саме цього прагнули не тільки Бочко, а й наступні повстанці, в т. ч. Г. Бетлен (1580–1629).

Він народився в Моросселі, і хоча тоді тут проживали не тільки русини, а й німці, румуни та мадяри, є підстави вважати його нащадком руських князів.

Бетлен не міг бути румуном, оскільки рішуче протидіяв спробам Михайла Хороброго захопити Семигороддя і утворити тут румунську державу.

Він не міг бути німцем, оскільки у 1619 р., при сприянні Туреччини, виступив проти німецького панування, а крім того, його сімейна традиція пов'язує рід Бетленів з сестрою білгородського князя Прохора Білою Княгинею, тобто з періодом, коли жодного німця на території не тільки Семигородщини, а й Угорщини ще не було.

Не міг він бути і мадяром, оскільки рішуче відмовився від угорської корони та територій, де проживали тоді етнічні угорці, на користь семи слов'янських комітатів, ба більше того, у 1620 р. створив у Братиславі конфедерацію «словенських і чеських земель», що жодному мадяру і на думку не спало (також сумнівно, щоб чехи довірили керівництво конфедерації етнічному угорцю).

Таким чином, Бетлен міг бути лише слов'янином, а з усіх слов'янських народів Семигородщину населяли тоді тільки русини і серби.

Безумовно, русин з-над Мороси (орос — угорська назва русинів) у XVII ст. мало чим нагадував русина з-над Дністра чи, тим більше, Дніпра, русини Угорської Русі називали себе «тутейшими» (місцевими) або «волохами». Однак, не можна не звернути увагу на постійне, майже маніакальне прагнення місцевих князів руського походження поширити своє панування на північ, на всю Угорську Русь. Їх не цікавили родючі землі угорців на заході, після Драгоша ніхто вже не прагнув до сусідньої Молдови, а про південь (Волощину) взагалі не йшлося. З часів Матвія Корвіна вектор розвитку Семигороддя був спрямований виключно на північ, і Габріель Бетлен був лише одним з етапів на цьому шляху.

Початок повстання був надзвичайно успішним, його піком було проголошення у 1620 р. конфедеративного утворення з чехами. Однак незабаром чехи були вщент розбиті під Білою Горою, і у 1622 р. Бетлену довелося піти на компроміс з імператором та задовольнитися 7 комітатами на сході Словаччини, що, тим не менш, дало йому змогу об'єднати під своїм правлінням переважну більшість земель Угорської Русі. Крім того, за допомогою С. Болестрашицького, він встановив контакт з Радивілом і мав намір допомогти йому відокремити Україну і Литву від Польщі. Проте Бетлен налаштував проти себе майже усіх своїх сусідів, тож не дивно, що у 1629 р. він несподівано помер, вірогідно, через отруєння.

Той факт, що Семигороддя було єдиним сусідом України, який реально підтримував повстання Богдана Хмельницького, багато хто сприймає як історичний курйоз чи звичайний випадок, а тим часом від самого початку утворення Семигородського князівства його князі виношували ідею об'єднання під своєю

рукою колишніх руських земель на заході, отже їх інтереси неминуче мали з'єднатися з інтересами України. Якби проект гетьмана Б. Хмельницького і семигородського князя Ю. Ракоці (1615–1660) був реалізований, то нині було б дві українські держави, одна з яких включала б українські етнічні землі на сході, а друга на заході.

Рід Ракоці є відгалуженням давньоруської родини Богатіїв (Богачів), які володіли численними маєтками біля Михайловиц та Тракая. З часом рід розрісся, і власники села Раки біля Тракая почали називатися Раками, а інші Богачі — Морваями. В XIII ст. татари спалили село Раки, і їх основним маєтком став Фельсовадаш, що біля Шариського Потоку, а прізвище Рак поступово трансформувалося у мадяризоване Ракоці.

До початку XVI ст. цей рід був маловідомий. Як і більшість шляхтичів руського походження, Іван Рак уславився під час захисту Угорської Русі від турків, при обороні Лікави, за що отримав великий маєток в Шоренці. Його син Сигізмунд (1544–1608) завдяки вигідному шлюбу приєднав до цього маєтку Мукачеве та Маковицю і став одним з найзаможніших шляхтичів Семигородського князівства. Протягом кількох століть цей рід змадяризувався, але про свої давні корені не забув, і щойно Ракоці стали магнатами, як почали плекати мрію про об'єднання під своєю рукою усіх українських етнічних земель на заході. Ракоці підтримували тісні контакти з Україною та українськими шляхтичами, зокрема з Юрієм Немиричем, своїм далеким родичем, тож одразу після повстання Б. Хмельницького Юрій II Ракоці встановив через Немирича постійний зв'язок з Хмельницьким. Врешті-решт було домовлено, що у Польщі треба забрати усі давньоруські землі включно із Краковом і поділити між Україною та Семигороддям.

Від 1648 р. до Семигородщині один за одним приїздили послы гетьмана — Виговський, Тетеря, Брюховецький. У 1651 р. була підписана угода про розподіл Польщі (а точніше, про повернення давньоруських земель), за якою Угорська Русь і Лемківщина мали відійти до Семигороддя, а Холмщина, Надсяння, Люблінщина, Підляшшя та усі землі «аж до Вісли» мали повернутися до України. Саме цей семигородський князь організував повстання Костки Наперського під Краковом (Наперський також був русином і походив із Пряшівщини), але поразка Хмельницького під Берестечком сплутала князю усі карти, Костка залишився без підтримки, був схоплений під час облоги замку Чорштин і страчений поляками в Кракові.

У грудні 1656 р. в Мукачеві була підписана нова угода, і у 1657 р. план повернення давньоруських земель нарешті почав втілюватися у життя. Війська Ракоці (23 тис.) та загони Б. Хмельницького на чолі з полковником Ждановичем (20 тис.) взяли Краків, згодом Варшаву, і Швеція погодилася визнати нові кордони України і Семигороддя.

Це був не дуже тривалий у часі, але все ж таки важливий успіх Східної і Західної Русі, представленої Семигороддям: адже війська Ракоці на 70 % скла-

далися з русинів. Не українські, а словацькі вчені підраховали, що кожне село в Закарпатті, Марморощині та Угорській Русі дало князю по кілька десятків воїнів. З них при штурмі Кракова особливо відзначилися Гнат з Балашкович, Гаврило з Хабури, Іван з Улича та багато інших русинів. На жаль, ця блискуча геополітична комбінація була зруйнована руками тих же русинів в особі князя Любомирського, який в разі перемоги Семигороддя втрачав свої маєтки на Спишу. Любомирський мав власну армію, яка несподівано вдарила по тилах Ракоці і рушила в Семигороддя, сподіваючись взяти Альба Юлію. Князь негайно повернув назад, втратив ініціативу, його зрадили татарські найманці, чим негайно скористалися поляки. В битві над Сяном Ракоці був розбитий і з рештками своєї армії — невеликим загonom повернувся в Альба Юлію. Ймовірно, разом із ним прибув до столиці Семигороддя Самійло Градський, якого, як і Юрія Немирича, історики вважають співавтором цього плану з боку України (саме вони намовили Богдана Хмельницького на союз із Семигороддям).

Цілих 2 роки, протягом 1658–1660 рр., у Семигородді правив А. Барчай, якого, скориставшись розгромом Ракоці і розгубленістю турків, посадили на престол в Альба Юлії українські козаки, які брали участь у поході на Краків. Вірогідно, тут не обійшлося без Градського, який мислив масштабні і розумів, що це остання можливість реанімувати Семигороддя як українську державу. Посилення русинів не сподобалося угорцям і німцям. Янош Кемені у 1660 р. підступно вбив і Барчая, і Ракоці, а турки у 1662 р. усунули від влади і самого Кемені (див. Slovenski Biograficki Slovník).

Отже, як бачимо, основною рушійною силою численних повстань XVI–XVII ст. були русини і мало не усі ініціатори та керівники заворушень мали українське коріння.

Подібні плани щодо Угорської Русі мав і Текелі (1657–1705), який для обґрунтування своїх претензій на ці землі одружився на вдові князя Ракоці, ставши його спадкоємцем.

Справжнє його прізвище не відоме, але оскільки родина Імріха прийшла сюди із Прикарпаття, найбільш ймовірно — з Тарнова (хоча словацькі історики видають Тарнов за Трnavу), де збагатилася на торгівлі угорським вином, а родоначальники звалися Микола та Степан, то руське походження цього роду найбільш вірогідне. Переважна більшість українців-телеків швидко помадярилися, але серед них були такі, що залишили яскравий слід в історії Угорської Русі.

У 1579 р. Себастьян купив на Спишу маєток Телікхазу та титул баронів, і відтоді вони почали називати себе вже не Телеками, що виказувало їх «хамське» походження, а Текелі (телеками в Угорщині називали колишніх кріпаків, які за свої заслуги під час численних воєн XVI–XVII ст. отримали шляхетство). Крім того, цей Себастьян вигідно одружився з німецькою графинею, яка походила з Марморощини, отримав там величезні маєтки і титул графа. Батько Імріха також узяв собі за дружину багату німкеню, Марію Гулафі, і став одним із найзаможніших землевласників у Семигородді.

Їх син, однак, не став німцем, а навпаки, після смерті батька, під час облоги Оравського замку, втік на Марморощину і там підняв повстання проти Австрії, намагаючись виділити Угорську Русь в окреме князівство.

Після цих подій турки допомогли Текелі захопити усю Східну Словаччину і у 1682 р. проголосили його угорським королем.

Докорінним чином плани Текелі змінилися після перемоги Івана Собеського під Віднем у 1683 р. Чи то він раптом згадав про галицьке коріння своєї родини, чи то його почав дратувати протекторат Туреччини і усвідомлення того, що без допомоги з боку північного сусіда Угорську Русь реанімувати йому не вдасться, але Текелі несподівано звернувся до Івана Собеського з пропозицією передати свої права на трон його сину Якову.

Переговори були таємними, тому Собеський рушив додому не через Моравію, а через Словаччину, де в Кошицях на нього чекав Текелі з короною. Дорогою король Речі Посполитої зіштовхнувся з основними силами турецької армії і йому довелося дати їм бій під Парканами. Через це він не встиг вчасно повідомити литовське військо, яке поспішало йому на допомогу, про зміну стосунків з Текелі, тож українські і литовські загоны, вважаючи його ставлеником турків, розгромили в Словаччині усі його маєтки і взяли штурмом родинний замок Ораву. Розлючений величезними руйнуваннями і втратою майна, Текелі знову різко змінив плани і відновив союз з Туреччиною.

Так, через неузгодженість дій та катастрофічний збіг обставин, був поставлений хрест на ще одній після Ягеллонів спробі об'єднати українські етнічні землі під правлінням представника королівської династії руського походження. Після грандіозних битв 1683 р. повстання було приречене на поразку. Населення ставилося тепер як до окупантів не тільки до турків, а й до військ Собеського. Текелі остаточно втратив підтримку народу, і у 1686 р. його армія була розбита австрійцями під Великим Варадом. Текелі втік до Туреччини, де жив у Нікодимії під вигаданим іменем князя віденського, і там помер у 1705 р. У 1906 р. угорці урочисто перепоховали його прах у Кежмарку, але українці мають знати, що ця постать має набагато більше спільного з історією українського народу (русини в його армії склали більшість), ніж угорського (він і гадки навіть не мав передавати угорську корону в руки етнічного угорця).

Найбільше скористалися з бурхливих подій кін. XVII ст. австрійці, які руками українців розбили Османську імперію, а потім вже легко дали собі раду з повстанцями Текелі і нарешті вперше після 1526 р. встановили повний контроль над територією усієї Угорщини, Словаччини та Семигороддя.

Найвидатнішими перемогами армії Собеського були перемоги над Туреччиною у 1683 р. під Віднем та Парканами. На жаль, польські історики рідко згадують про те, що з 14-тисячного війська Речі Посполитої 10 тисяч становили українські козаки, а також драгуни та гусари з України. Іван III спеціально посилав за козаками на Січ свого полковника Менжинського. З України під Відень

прийшли загони Палія, Абази, Самуся, Іскри, а під час битви під Парканами — загін Куницького.

Прикметно, що й так зване регулярне військо Собеського також було набрано в Україні. В Речі Посполитій було заведено набирати військо біля театру бойових дій, а що король мав іти до Відня через Угорщину, то драгуни і гусари були переважно набрані в районі Снятина, Теробовлі та Гусятина, а поляками серед них були лише офіцери. В Угорщині тоді розпочалося повстання Текелі, який перекрив усі карпатські перевали, і армії Собеського довелося зробити марш-кидок через Моравію. На стані військ це не позначилося, армія Собеського здобула блискучу перемогу під Віднем і особливо Парканами, де з майже 100-тисячного османського війська врятувалося лише 600 чоловік.

Багато хто з істориків вважає, що ця перемога вже була забезпечена результатами битви під Віднем. Насправді турки втратили там лише 15% свого особового складу і мали усі шанси в наступній битві повернути коло історії на свою користь.

Собеський наштотхнувся під Парканами на основні сили турецьких військ несподівано для себе, оскільки розвідка та полонені одноставно твердили, що в містечку перебуває лише 2 тис. османів. Ніхто не знав, що в ніч на 7 жовтня турки навели через Дунай міст і переправили з Естергома на лівий берег 40-тисячну армію. На неї і натрапив авангард Собеського, бій перетворився на різанину, коли сам король втік лише завдяки винахідливості ротмістра Петра Ржецького. Ситуацію врятували драгуни, які прийняли на себе основний удар ворога і затримали його наступ, доки Собеський не об'єднався з австрійськими військами. У цій сутичці тоді загинуло 500 українців.

Українці прийняли на себе основний удар і у вирішальній битві 9 жовтня, коли 80-тисячна турецька армія вдарили по центру, де стояли загони гетьмана Яблоновського. Битва відбувалася на полі, в трикутнику між Дунаєм та Гроном, і те, що вони встояли, дало можливість ударити з правого та лівого флангу одночасно, причому артилерія встигла зруйнувати переправу і перенесла вогонь на величезне скупчення османів у трикутнику. Серед них розпочалася паніка, турки кидалися у воду, а що переважна більшість не вміли плавати, то протилежаючого берега Дунаю досягли лише 600 чоловік.

Втрати турецької армії були такими жахливими (99%), що Естергом здався без бою, а уся Угорщина протягом кількох років була повністю звільнена від османів. Це був тріумф української тактики ведення бою і самого Собеського, який десятки років провів в українських степах і навчився від козаків різноманітним методам боротьби з Туреччиною. Якщо під Віднем Австрія мала власного головнокомандувача і тому не вважала отриману там перемогу перемогою Собеського (хоча саме йому віденці вклонялися у ноги та засипали квітами), то тут він був єдиним командувачем і саме тому Європа донині воліє залишити Паркани в тіні у Відня, хоча її доля була вирішена саме тут.

Військо після цієї битви поверталось додому через Краків, але в часи середньовіччя відчуття історичної справедливості було розвинене краще, ніж тепер, тож і цього разу, як і після Грюнвальда, більша частина трофеїв опинилася в Україні, зокрема, у Львові.

Цинський з Брацлавщини захопив у полон самого Сілістра-пашу, а Микулич — Алі-пашу. У Львові вони пробули 10 років, аж поки турки не викупили їх в обмін на тютюн. Розкішні султанські намети після розподілу Речі Посполитої опинилися в Москві, і тільки у 1924 р. росіяни повернули їх, але не українцям, а полякам. Хоча Львів і тоді перебував у складі Польщі, але поляки позвозили усе до Кракова і без жодних докорів сумління не тільки вважають своїми трофеями і ці намети, і зброю, а й приписують собі перемогу під Віднем та Парканами. Тому актом історичної справедливості слід вважати той факт, що в Україні залишилися два великих полотна — «Битва під Парканами» і «Битва під Віднем», які Іван Собеський замовив італійському художнику Альтамонте. Вони зберігалися в Жовкві, де за часів Собеського була столиця Речі Посполитої, а в наш час їх перенесли до Олеського замку, де народився цей король.

Росія у XVIII ст. лише добивала Османську імперію, а розбита вона була, фактично, Собеським і козаками у XVII ст., під Віднем, Парканами та Хотиним.

Останню спробу об'єднання Угорської Русі в кордонах однієї, незалежної від Австрії держави здійснив семигородський князь Ференц Ракоці (1676–1735).

Ференц II Ракоці продовжив політику свого діда Юрія, і хоча угорські історики також трактують його повстання 1703–1711 рр. проти Австрії як спробу відновлення Великої Угорщини, насправді етнічна Угорщина участі в цьому русі не брала, йшлося, натомість, як і кілька десятків років тому, знову про концентрацію земель колишньої Угорської Русі під владою роду Ракоці.

Австрія постійно відчувала загрозу для свого панування на сході країни від представників цього роду, тож після облоги Мукачівського замку ще малого Ференца забрали у його матері Олени Зрінської і відправили на «перевиховання» до Відня, а згодом до Індржихового Градця. Однак у 1700 р. йому вдалося приспати пильність охоронців і втекти у Польщу.

Прикметно, що подальші дії Ференца синхронізувалися з підйомом національно-визвольної боротьби в Україні, і саме Україна, в особі бережанської княгині Сенявської, надала йому найбільш дієву допомогу. Повстання Ракоці, власне, і розпочалося в українських Бережанах, де влітку 1703 р. був зачитаний його маніфест до народу із закликом до збройної боротьби. Дослідники відзначають лише спільні інтереси цих двох магнатських родин щодо утворення на базі Угорської Русі незалежного князівства на чолі із Ференцем, не беручи до уваги той факт, що Сенявська підтримувала також тісні зв'язки з Іваном Мазепою і напередодні його виступу приїздила на таємні переговори з керівником куруців до Мукачева. Якщо пригадати, що повстання Б. Хмельницького підтримував дід Ференца Юрій, який спільно з козаками полковника Ждановича взяв у 1657 р. Краків, то можна припустити, що й цього разу йшлося про

геополітичні інтереси української шляхти, реалізовувати які взялися магнати України, Польщі та Угорщини, спільним у яких було лише одне — їх українське походження (українські історики, ідучи на поводу у своїх закордонних колег, на догоду їм явно перебільшують рівень денационалізації української магнатерії, що не тільки представляє українську націю як політично недієздатну і залежну від чужорідних чинників, а й спотворює хід історичних подій). Насправді жодні геополітичні зміни на карті Центральної і Східної Європи без згоди на це магнатерії українського походження тоді не відбувалися. Не все їм, правда, вдалося реалізувати, але усе те, що стало реальністю, сталося насамперед за їх участі або з їх мовчазної згоди. Був момент, коли Сенявська через своїх агентів навіть переконала Петра I підтримати кандидатуру Ракоці на трон Речі Посполитої, але радники царя зрозуміли, що мова йде про створення супердержави, в якій основну масу населення Польщі, України та Угорщини будуть становити українці, і відмовили його від цього необачного кроку.

В Бережанах Сенявська дала Ференцу 600 добровольців з числа місцевих українців, зброю, гроші, а потім найняла ще загін запорізьких козаків, за допомогою яких князь звільнив від австрійців Доброчин (Дебрецен). Не дивно, що в його армію пішли здебільшого закарпатські українці, яких він назвав своїм «найвірнішим народом» («gens fidelissima»), не дивно й те, що це повстання охопило переважно українські етнічні землі і майже не зачепило земель, де проживали угорці. Навпаки, саме з числа етнічних угорців були створені загоны лабанців, які намагались стримати рух закарпатців і 7 червня 1703 р. навіть розбили їх

Української крові за незалежність Угорщини, зокрема у 1710 р. під Ромханами, було пролито чимало. В армії Ракоці, попри 600 бережанців (яких він тримав у своїй охороні), цілі полки були українськими, якими командували Ковач, Беца, Добей, Коссей та інші русини. Після Доброчина повстанці захопили мало не усю територію сучасної Словаччини, дійшли до Братислави і навіть вже почали спустошувати передмістя Відня. У 1704 р. в Альба Юлії Ракоці був проголошений семигородським князем, а пізніше — князем Об'єднаних Комітатів (коронуватися він не міг, оскільки угорська корона перебувала тоді в руках у Габсбургів). Ференц, на відміну від Запольського, не прагнув встановити контроль над усією Угорщиною, його цікавили лише руські етнічні землі на півночі, там, де він мав найбільшу підтримку.

Головні політичні події під час цього повстання відбувалися в Ужгороді, де князь приймав іноземних послів, а також у Шариському Потоці, в замку роду Ракоці. Там ухвалювалися рішення державної ваги (на якийсь час в Угорській Русі була відновлена державна адміністрація), і тому в наш час саме там був створений музей повстання 1703–1710 рр. У залі «Під Розою» тоді відбувалися засідання Державних зборів, тут збиралися відомі митці та інтелектуали з цілої Європи. Певний час Шариський Потік був справжнім європейським культурним центром, адже сюди приїздили тоді найвідоміші європейські діячі.

Однак, керівників закарпатських куруців поступово витіснили шляхтичі, які не бажали звільнення селян від кріпацтва, як пообіцяв князь на початку повстання. Запал місцевого українства поступово згас, і повстання зазнало поразки. Але найбільш негативний вплив на долю вже майже відновленої держави на Закарпатті справила поразка Мазепи у 1709 р., що зробила неминучою і поразку Ракоці у 1710 р. в битві під Ромханами. Князь через Берчені та інших своїх послів звернувся за допомогою до Петра I, але той, на відміну від Мазепи, обмежився лише обіцянками.

Поразка повстання Ракоці мала катастрофічні наслідки для Угорської Русі. Військові дії відбувалися переважно на українській етнічній території, були зруйновані тисячі сіл, міст та містечок, поширилися інфекційні хвороби, які забрали життя 400 тис. місцевих українців.

Ференц утік до Надсяння, де княгиня Сенявська купила йому маєток, певний час жив у Ярославі, а потім перебрався в Туреччину, де і помер у 1735 р. у м. Родосто над Мармуровим морем. Він лишив після себе надзвичайно цікаві мемуари. У 1906 р. його тіло перенесли до Кошиць і поховали як «національного» героя Угорщини в місцевому костелі.

Слід зазначити, що німці зробили правильні висновки з подій на території Угорщини у 1526–1711 рр.: основними «збурювачами» і противниками їх панування тут є не етнічні угорці, а русини, і тому переключили на Закарпаття увесь тягар оподаткування. Таким чином, національний і духовний занепад тут швидко переріс в економічний, і ця територія дуже швидко із найрозвиненішої перетворилася у найвідсталіший регіон Угорщини, що дається взнаки аж донині, і це є ще однією підставою для того, щоб сприймати події 1703–1711 рр. та особу князя Ракоці як нашу власну історію.

Подібна ситуація склалася і з рухом Запольського, повстанням Текелі, та майже з усіма іншими повстаннями та рухами, а тому закономірно виникає питання: хто, власне, був основною рушійною силою історії Угорщини, чи є вона суто угорською і чи не приїхали угорці до своєї державності та незалежності на чужому горбі?

Подібна закономірність мала місце також і в наступні роки. Протягом XVIII ст. мадяри практично онімечилися, і перед революцією 1848 р. склалася феноменальна ситуація, коли угорський національно-визвольний рух був представлений переважно діячами... українського походження. Його засновником ми маємо повне право вважати Гната Мартиновича (після 1750–1794).

Мартинович народився в Галичині, навчався у Львівському університеті, після його закінчення певний час там викладав як доцент. Був переведений до Пешта і під впливом подій Французької революції заснував таємний гурток яacobінців, який його члени (у різний час до його складу входило близько 500 чоловік) називали Союзом Реформаторів або Союзом Свободи. Крім Мартиновича активну участь в його діяльності брали викладачі і студенти переважно українського походження (К. Сметанович, І. Лонович, К. Буянович, Й. Пружинський,

Й. Копач, Ф. Ілляш та ін.), тож не дивно, що «Марсельзу» вони перекаляли не на угорську, а на українську мову.

Після краху угорської державності у 1526 р. маляри у багатьох аспектах внутрішньої та зовнішньої політики фактично втратили ініціативу, і локомотивом історичного розвитку цієї території стали українці. Пасивно ставилися угорці і до боротьби з австрійськими окупантами, їм це принизливе становище не надто дошкуляло, тож на кінець XVIII ст. вже сам факт існування угорської нації був поставлений під величезний знак запитання. Саме в цей відповідальний для Угорщини і для угорської нації момент українці започаткували тут революційних рух, який мав на меті боротьбу «за нашу і вашу свободу». Максимович запропонував угорцям зі зброєю в руках виступити проти австрійського панування, відновити власну державу і перетворити країну на федеративну республіку, в якій українці мали би мати свою окрему автономію.

Схоже на те, що це не сподобалося угорським діячам, які вели сепаратні переговори з австрійським імператором Леопольдом II, сподіваючись на те, що він надасть їм Конституцію. Є вагомі підстави вважати, що угорці видали владі прізвища багатьох членів гуртка та самого Г. Мартиновича, а тому Союз Свободи активно діяв лише у січні–липні 1794 р.

Географія його діяльності і плани, які ставили перед собою українські яacobинці, були вражаючими. Є свідчення, що через своїх людей Г. Мартинович таємно фінансував повстання Т. Костюшка, який також за своїм походженням був українцем. Мартинович поширив свої впливи навіть на Волоську Моравію, і вже після його смерті русини-волохи у 1800 р. відмовилися виступити проти Франції, а мобілізовані в армію підняли повстання у Градіштах. Ця людина явно замислила щось глобальне щодо майбутнього українських земель на заході, але, на жаль, його зрадили, він був викритий, заарештований і разом із Лацковичем та Гайноцці страчений на «Кривавому полі» у Будапешті (тепер це площа Вермезе біля залізничного вокзалу).

Хоча українці взяли активну участь у подіях Угорської революції 1848–1849 рр., тут, на відміну від Польщі, так і не утворився рух «За нашу і вашу свободу». Протягом століть у маляр виробився стереотип про українців як про своїх основних конкурентів, і вони ставилися до них навіть більш вороже, ніж до німців. Усе це далось взнаки і в революційному русі, який з часів Г. Максимовича фактично розколовся на угорський та український, тому революційні події 1848–1849 рр. багато істориків трактують не як угорсько-німецьке протистояння, а угорсько-слов'янське, насамперед українське. Прикметно те, що ідеологами обох течій також були русини за своїм етнічним походженням — Л. Кошут і Ш. Петєфі.

Кошут (1802–1894) народився в містечку Монок біля Земліна (Земпліна), його родина походила з села Кошути біля Мартина, з так званого Волоського Острова, і напевне специфіка цього краю наклала свій відбиток на ментальність майбутнього керівника угорської революції.

Відірваність через Високі Татри цього давньоруського анклаву від основного масиву українських земель перетворила його на своєрідний етнічний острів, де переселенці з Волощини опинилися сам-на-сам серед представників інших народів і твердо знали, що вони не є чехами, німцями чи, тим більше, угорцями, і водночас не надто чітко орієнтувалися у тому, хто вони є насправді. Тому на момент формування у XIX ст. європейських націй, частина їх пристала до словаків, а ті, хто ще щось пам'ятав про своє руське минуле, почали схилитися на бік росіян, тим більше, що Росія тоді в усьому світі вважалася єдиною спадкоємицею Київської Русі.

Документи про родину Кошутів існують з 1527 р., і ніхто з них не вважав себе мадяром. Навіть рідний брат Кошута Юрій не поділяв поглядів Лайоша, матеріально підтримував студентів слов'янського походження в навчальних закладах Угорщини і друкував свої статті у «Словенських Народових Новинах». Тому у своїй родині Лайош був білою вороною, коли зрікся свого етносу і почав називати себе угорцем. Дослідники припускають, що крім загальної дезорієнтації етнічної свідомості у представників цього Волоського Острова, величезну роль у формуванні поглядів Кошута відіграв суб'єктивний фактор, роки його навчання в угорських школах Шаторальяуйхел та Шароського Потону, коли учні і вчителі сміялися з його специфічної вимови, що створило йому комплекс меншовартості та неповноцінності власного етносу. Він доклав неймовірних зусиль до подолання вад своєї угорської мови, став одним з найкращих ораторів Угорщини і зрікся не тільки своєї належності до волохів, а й до слов'ян, почувачись мадяром.

Таких мадяронів у середовищі українців, словаків і чехів тоді було немало, тож він спочатку мало чим вирізнявся з їх середовища. Ставши юристом, Лайош працював у графині Шапорі, представляв її інтереси в угорському парламенті, де й отримав досвід оратора, а потім разом із Пульським, Шемері та Пазманді створив молодіжний гурток і почав видавати газету «Урядові Справи», де висловлював свої націоналістичні погляди. Австрійський уряд швидко зреагував на критичні та відверто націоналістичні статті Кошута, завуальовані під республіканські ідеї, заарештував його і на 3 роки ув'язнив у Мукачівському замку.

Цей арешт та ув'язнення призвели до несподіваного зростання популярності Кошута, до Будапешта він повернувся мало не національним героєм, отримав безліч прихильників, фінансування, створив у 1844 р. «Союз охорони угорської промисловості» і почав сміливо висловлювати вже навіть не націоналістичні, а відверто шовіністичні погляди, спрямовані насамперед проти слов'янства та українства зокрема. Основною тезою Кошута стала та, що саме слов'яни винні у втраті Угорщиною своєї державності, саме вони протидіють відновленню Великої Угорщини і тому мають або стати угорцями, або бути знищеними: «той, хто не визнає себе угорцем, не буде їсти угорського хліба».

Своїми поглядами він зміг заразити угорське суспільство і фактично став одним із засновників угорського фашизму, елементи якого стали відчутними не тільки в часи II Світової війни, коли Угорщина до останнього моменту була союзницею фашистської Німеччини, а вже й під час революції в Угорщині у 1849 р.

Саме на хвилі цього шовінізму у 1847 р. Кошут був обраний до парламенту, і щойно розпочалася революція у Франції, закликав створити власний угорський уряд, став у ньому міністром фінансів, але фактично керував ним у 1848–1849 рр. Найбільш лаконічно погляди Кошута та його реальні наміри виразив його прихильник, сербський генерал Іван Дам'янич, який з'явився на півдні Семигородщини, де проживали тоді серби, і відверто заявив: «Я прийшов вас усіх знищити, тут або буде Угорщина, або не буде вас».

В реальному житті Кошут не був героєм, жодної участі у бойових діях не брав, в числі перших утік за кордон і жив до самої смерті у Лондоні. Спеціалісти вважають, що хоча ця людина і збурила угорське суспільство та штовхнула його на революцію, але більшої шкоди, ніж він, цій революції ніхто не зробив, оскільки саме його параноїдальні, на межі патології ідеї відштовхнули від цієї революції усіх угорських слов'ян, тобто більшу частину населення країни, що й зумовило її невідворотний крах.

Діячі українського походження очолювали національно-визвольні рухи не тільки в Угорщині, а й Польщі (Костюшко, Коллонтай, Колиско, Дениско, Мохнацький, Домбровський та ін.), Словаччині (Коллар, Штур), Румунії (Чайковський, Давид, Ільїнський), однак, людини з такою патологічною ненавистю до свого власного народу, як у Кошута, в історії українського етносу до появи українських комуністів не було і навряд чи вже буде. Врешті-решт, специфіка Волоського Острова була такою, що мало хто там почувається українцем чи русином, а от щодо сучасних комуно-шовіністів, що проживають в українській державі, в українському середовищі, то це є якщо не клініка, то справжня загадка діалектики етнічної еволюції людини.

До честі угорського українства слід сказати, що повною протилежністю Кошуту був інший, справді видатний діяч угорської революції 1848–1849 рр. Ш. Петефі (Петрович) (1823–1849), батьки якого, до речі, також походили з Волоського Острова.

Мати поета — Марія Груз — народилася в Турчі, а батько — Степан Петрович був гендлярем продуктовими товарами з Мукачева.

Олександр (саме так назвали його батьки) народився в Кішкересі, де родина опинилася, мандруючи у пошуках заробітку по Угорщині, винаймаючи крамницю або корчму. В угорському степу Петровичі пробули недовго, так як батько повернувся до рідного Закарпаття, Олександр деякий час навчався у Пряшеві, а потім жив разом з родиною в Мукачеві. В силу обставин свого життя Петрович не зміг отримати ґрунтовної освіти, був мандрівним актором і перекладачем, і своїми досягненнями завдячує лише пряшівській гімназії та своєму природному таланту.

Олександр спочатку не цікавився національними проблемами, присвятивши своє життя літературній творчості, але в тих історичних умовах швидко зрозумів, що з українським прізвиськом не зможе досягнути успіху, а тому Олександр Петрович взяв собі літературний псевдонім Шандор Петефі.

Писати вірші він почав у 1844 р. (збірка «Поезії»), потім видав поему «Сільський молот» та казку «Витязь Янош», а в 1845 р. написав роман «Мотузка ката». У Будапешті Петефі створив навколо себе об'єднання молодих інтелектуалів під назвою «Молода Угорщина», яке стало каталізатором революційних настроїв у суспільстві.

Вважають, що революція в Угорщині розпочалася 15 березня 1848 р., коли Петефі в кав'ярні «Pilvax» у Пешті прочитав перед народом свої вірші і виголосив палку промову про незалежність країни від Австрії. Не меншу роль у початку революції, однак, відіграла позиція ротмістра Борка і поручника Сурмацького, які відмовилися тоді придушувати народні виступи в Галичині і привели свої військові частини до Угорщини.

Саме тоді розпочалася епопея протистояння трибуна революції Петефі з Кошутом. Це не було звичайне протистояння двох особистостей. Це було протистояння двох ідеологій, двох абсолютно різних менталітетів, причому, не тільки українського та угорського, а й усередині самого українства (патріотизму та угодовства, любові та ненависті до свого рідного), що було зумовлено особливостями діалектики розвитку українства у двох протилежних напрямках.

Шандор, на відміну від Кошута, не втратив свого українського геному і вороже ставився до дій угорського революційного уряду, який в умовах агресії двох потужних хижаків — Росії та Австрії захопився проектами знищення в Угорщині усіх національних меншин шляхом злиття їх в одну угорську націю. «Я не довірив би цьому міністерству навіть свого пса, не те що батьківщину чи себе... Головний ворог — серед нас», — так, аналізуючи події 1848–1849 рр. в Угорщині, писав Петрович, вважаючи, що сила нації, основне джерело підсилення її потенціалу є не в знищенні, а в збереженні розмаїття її культур і народів.

Така позиція викликала серед шовіністично налаштованих угорців українську негативну реакцію, і хоча в Угорщині не люблять про це згадувати, але незаперечним є факт, що найвидатніший її поет і громадський діяч не був обраний тоді до угорського парламенту. Шандор записався до лав революційної армії рядовим гвардійцем, прирікши себе на загибель, хоча генерал Бем і намагався його врятувати, зробивши своїм ад'ютантом. 31 серпня 1849 р. Петрович загинув в бою під Сегешваром, так і не встигнувши дописати свою поему «Апостол».

Угорці зробили своїм національним героєм Кошута, хоча коли справжні патріоти Угорщини зі зброєю в руках билися до останнього, цей «герой» ще задовго до остаточної поразки революції залишив країну і втік за кордон.

Українці готували та прискорювали цю революцію ще від часів Мартиновича, а коли вона настала, то пролили за неї крові не менше, ніж угорці. Крім замовчу-

вання ролі Петровича, Борка, Сурмацького та багатьох інших українців, одним із головних стереотипів угорської та польської історіографії є твердження про міфічну масову участь поляків у революційних подіях 1848–1849 рр. в Угорщині, хоча в мемуарах генерала Висоцького, які вийшли майже одразу після повстання, було чітко написано, що «поляків тут було лише кільканадцять».

Відповідь на запитання про справжній етнічний склад військ генерала Бема в Угорщині дають нещодавно надруковані мемуари Ф. Багенського «Спогади старого волинянина», з яких випливає, що поляками тоді називали усіх, хто походив з Галичини або Волині, а в кінноті генерала Бема їх практично не було, а переважали військовополонені українці з австрійської та російської армії (останніх було значно більше) [Bagiński, s. 52–125].

Якщо дотримуватися історичної справедливості, то поруч із пам'ятником генералу Бему у Будапешті, який символізує вдячність угорців тим «кільканадцяти полякам», мав би стояти справжній монумент з написом «Українському улану», які сотнями гинули тоді «за вашу і нашу свободу». Однак донині поляків приймають в Угорщині як братів, а українці залишаються мало не ворогами. Якщо бути об'єктивними, то певні підстави для цього є, бо мадяри не забули, що на протилежному боці барикад українців було значно більше, ніж на угорському, і мова тут іде не про галицьку «Руську гвардію», яка простояла майже без діла усю кампанію в Кошицях, а про українських солдат в російській армії та самого фельдмаршала І. Паскевича, який походив з Полтавщини і брутально потопив в крові революцію в Угорщині.

Тепер уже багато хто в Угорщині розуміє, що Петрович мав більшу рацію, ніж полум'яний шовініст Кошут, і що катастрофу 1849 р. зумовило, насамперед шовіністичне ставлення угорців до національного питання. Якби в суспільстві переважали такі настрої, як у Петровича, то Угорщина мала б усі шанси стати демократичною державою вже у ХІХ ст., а не через півтора століття, у 1989 р., коли вона перейшла через усі страхіння угорського імперіалізму, фашизму та комуністичної диктатури. Найтрагічнішими, однак, ці півтора століття стали не для мадяр, а для українського етносу в Угорщині. На жаль, другого такого Петровича, який мав би відвагу стати на її захист, Угорська Русь, за винятком А. Добрянського (1817–1901), вже не народила.

Історичною заслугою Адольфа Добрянського є те, що він не тільки викривав факти асиміляції та знищення українства на теренах Центральної Європи, а й реально перешкоджав цьому, намагався зробити «українську проблему» справжнім геополітичним фактором європейської політики, висувуючи різноманітні проекти перегляду існуючих кордонів. Якщо О. Духнович зосередив свою увагу на духовних, мовних, освітніх, культурологічних аспектах українського життя в рамках Австрійської імперії, то Добрянський шукав шляхів кардинального розв'язання «українського питання» і, незважаючи на величезні труднощі та свої розчарування в Угорщині, Росії, а згодом і в Австрії, вперто йшов до мети. Без залізної волі та жертвності цієї людини ніколи не було би навіть автономної

Підкарпатської Русі, а тим більше самостійної Карпатської України Августина Волошина.

А. Добрянський народився в селі Рудльова біля Воронова (Вранова). Він знав дев'ять мов і навчався мало не в усіх найбільших містах Угорської Русі (Левочі, Рожнаві, Кошицях, Мішкольці, Ягері, Банській Штявниці, де організував таємний гурток серед студентів Лісової академії). Досконало вивчивши географію та етнічний склад населення рідного краю, він звернувся до австрійського уряду з пропозицією виділити ці провінції (у т. ч. Абауйвар) зі складу Угорщини і приєднати їх до Галичини. В цьому він знайшов підтримку міністра внутрішніх справ графа Стадіона, який доручив раднику Розенфельду підготувати відповідний проект на затвердження імператора [Wegeszuski, s. 12]. Роботу в цьому напрямі перервали революційні події в Угорщині, під час яких Добрянський займався набором добровольців до австрійської армії у Пряшеві, а потім був представником австрійського уряду при штабі російських військ.

З усіх проектів А. Добрянського була реалізована у 1850 р. лише ідея створення на базі Закарпаття та Марморощини автономної Руської Країни, яка, однак, не проіснувала навіть року. Тим не менш, Добрянський встиг запровадити тут українську мову не тільки у початкових школах, а й у адміністративних установах, а коли його перевели намісником до Кошиць, то і там він намагався зробити її офіційною (навіть вивіски у цьому місті до 1853 р. були українською мовою).

Після придушення революції в Угорщині та стабілізації ситуації імперський уряд втратив інтерес до ідей Добрянського. Проте він не припинив свою діяльність і у 1861 р. видав у Парижі книгу про примусову мадяризацію українців та словаків в Угорщині (до речі, в парламенті він завжди захищав інтереси не тільки українців, а й словаків, які не мали там своїх депутатів). Після проголошення у 1867 р. дуалістичної Австро-Угорської монархії він став ворогом № 1 угорських шовіністів, які не могли простити йому намірів виділити українські регіони зі складу Угорщини і протестів проти їх прискореної асиміляції.

У 1869 р. Добрянського відправили на заслання в село Чертижне, де він перебував аж до 1882 р. На нього було здійснено два замаху, тому він був змушений рятуватися втечею до Галичини. Але й тут Добрянського не залишили у спокої, а звинуватили у державній зраді на користь Росії і заслали до Інсбрука, де в повній ізоляції від українського загалу він і помер у 1901 р.

Навіть тепер не тільки наша панівна, а й інтелектуальна еліта не здатні сформулювати конкретну мету для українства і домагатися її досягнення, як це в умовах повного бездержав'я вмів робити А. Добрянський. Таких, як він, у нас було дуже мало, і тому про них не слід забувати.

У ті часи місцеві інтелектуали вже досить багато знали про давньоруське минуле Угорщини та Словаччини, і коли Бернолак, а за ним і Радлінський запропонували запровадити тут як офіційну та літературну мову не чеську, не словацьку, а давньоруську, то їх палко підтримали не тільки Духнович і Добрян-

ський, а й уся інтелектуальна еліта краю (Палацький, Коллар, Богун, Бредецький, Гвездослав і певний час навіть Штур, який на той момент вже кодифікував словацьку мову, а Шафарик взагалі вважав словацьку мову «наріччям» руської) [Slovenska rec a jej miesto v rodine slovanskijch jazykov. Martin, 1906].

Так само як і Бернолак, Коллар, Гвездослав, Богун та багато інших видатних діячів Словаччини, Андрій Радлінський (1817–1879) народився на Волоському Острові, в містечку Дольний Кубин, який у XV–XVI ст. був заселений русинами з території Волощини та Семигороддя. Значну роль у формуванні його світогляду відіграв той факт, що мати Андрія була родичкою Бернолака. Він досконало знав історію рідного краю і цілком слушно вважав, що літературною мовою тут може бути лише та мова, яка панувала протягом цілого тисячоліття, мова, якою єпископ Горазд у IX ст. написав «Житіє св. Мефодія» та видавалися книги Фіоля і Сентівана.

Радлінський навчався в Кремниці, Братиславі, Відні та Будапешті, де у 1841 р. отримав ступінь доктора філософії. Був священиком у Золотих Моравцях, а потім (1843–1849) в Банській Бистриці, де разом із А. Добрянським створив «Словенську бесіду» та сприяв відкриттю Міського театру.

Можливо, не без впливу Добрянського у Банській Штявниці він почав писати свої проповіді кирилицею, а у 1852 р. видав їх у Буді під назвою «Собрание русских проповедей». Крім того Радлінський мав намір перекласти на давньоукраїнську мову часописи для русинів, але видав лише «Кирила і Мефодія» та «Католицькі новини».

У Будапешті він опинився тому, що з Банської Штявниці у 1849 р. його вигнали як «панславіста». Наступ чеської мови та активізація угорського шовінізму радикалізували погляди А. Радлінського, який дійшов висновку, що якщо негайно не запровадити давньоукраїнської (церковнослов'янської) мови як офіційної, то «це буде смертю для нашого народу». Цю свою ідею він проголосив у 1849 р. на офіційній зустрічі представників слов'янських народів з австрійським імператором Францем Йосифом II. Для збору підписів на користь цієї акції, яку в урядових колах назвали «Шариською», особисто об'їхав 116 сіл Пряшівщини і у 1850 р. таки домігся видання відповідного указу.

Однак, вже буквально з перших днів його реалізації на практиці Радлінський зіштовхнувся із величезними труднощами: якщо під час навчання в початкових школах давньоукраїнська мова, хоча її знали навіть далеко не всі священики, ще якимось сприймалася, то в урядових установах і в судах, де треба було нотувати перебіг судових засідань та видавати офіційні документи, нею практично ніхто не володів, і там довелося застосовувати чесько-руську мішанку Л. Штура.

А. Радлінський намагався врятувати ситуацію і вже у 1850 р. видав у Відні свій «Словенський правопис», в якому, щоб не обтяжувати урядових чиновників, не зважаючи на протести з Коллара та Гвездослава, поєднав давньоукраїнську мову з чеською і замість кирилиці запровадив латинську абетку.

Фактично, це вже була та мова, яку нині називають словацькою. Абсурдність ситуації зрозумів і сам Радлінський, який від 1851 р. почав вживати мову, кодифіковану Л. Штуром, а для друку книг та газет певний час ще намагався пристосувати російську мову, у 1853 р. видавши свій «Словар к первому тому русских проповідей».

Масовий перехід до штурівського правопису і пророцтво про «загибель нашого народу», яке почало збуватися на практиці, так налякали Радлінського, що він, відкинувши свої сумніви і хитання, у 1855 р. знову заявив, що повертається до церковнослов'янської мови, але не на кирилиці, а на основі латинської абетки.

Це була остання спроба врятувати на території Словаччини українську мову, а разом з нею український народ і майбутню державу, яка тоді ще мала шанси стати українською. Спорадично ця мова ще вживалася до 1867 р. На жаль, ні Радлінському, ні Духновичу чи Добрянському тоді не прийшло в голову взяти за основу не вже практично мертво давньоруську, а живу розмовну українську мову чи, принаймні, її списький або будь-який інший діалект, кодифікувати її і запропонувати як літературну та офіційну. Адже в той час українською мовою та її діалектами розмовляла більшість населення сучасної Словаччини, а чеську мову, яка лягла в основу літературної мови Л. Штура, знали лише на заході країни.

Однак, власні Котляревські, Шевченки та Головацькі в Словаччині з'явилися лише в ХХ ст. (Гренджа-Донський), час був втрачений, і тому цей народ і став називатися словацьким, а не українським чи, принаймні, за нашою старою етнічною назвою, руським.

У 1859 р., остаточно збагнувши, що на всіх фронтах перемагає не архаїчна давньоукраїнська мова, а жива і сучасна мова Л. Штура, А. Радлінський особисто звернувся до Відня з проханням визнати цей експеримент невдалим.

Тим не менш, не слід вважати, що епопея українсько-чеського протистояння у боротьбі за словацьку мову для українства завершилася повним крахом і не мала жодних позитивних наслідків. Радлінському вдалося дещо «українізувати» словацьку літературну мову: на відміну від Штура, він додав до неї м'які закінчення і замість чеських *-stvs*, — *ctvi* в ній пишеться *-stvo*, — *ctvo*. З усіх слов'янських мов саме українська і словацька мови мають найбільший відсоток спільних фонем (понад 60%).

Питання походження словацької мови і словацького народу заслуговує на більш ретельне вивчення і не може вважатися остаточно вирішеним. Сам факт існування словацької нації заперечити неможливо. Однак, саме словацький мовознавець Цамбел першим звернув увагу на той факт, що поліетнічне походження словацької мови неминуче призведе до визнання словаків поліетнічною нацією, мова якої хоча і має переважно чеську основу, але в геномі домінує руська складова. Слов'янським етносом має право називатися лише таке етнічне утворення, яке зародилося у слов'янському архетипі, пройшло певні етапи його

розвитку та вже самостійно усі стадії відповідної еволюції поза ним, починаючи з роду, племені, союзу племен і завершуючи народом та нацією. Джерела дають нам повний перелік руських, чеських, польських чи сербських племен, але історія не знає жодного словацького племені, тобто ця нація утворилася не на етнічній, а на поліетнічній основі, що не є одне і те саме. Є безліч прикладів того, коли навіть великі нації, як-от американська, російська, канадійська та ін., створювалися як етнічний конгломерат різних народів та етносів і в цьому немає нічого менш вартісного чи принизливого. А вже з історії ми знаємо, що у 898 р. мадяри зустріли тут не словаків, а руського князя Лаборця, і навіть у 1571 р. Ян Благослав вважав словаками саме українців. Разом із твердженнями Нестора про те, що «Руський язик і Словенський одно єсть», усе це відкриває перед нами складну діалектику формування словацької нації і дає підстави твердити, що словацького етносу як такого ніколи не існувало, ця нація утворилася на основі змішування чеського, мадярського, польського, німецького, а найбільше руського етнічного елементу.

Свідком завершального етапу цього процесу став В. Гнатюк. Він ще мав змогу зібрати численні свідчення місцевих русинів, які говорили про себе так: «ми гутаримо по-словацьки, але ми не є словаками» [Словаки чи русини? — ЗНТШ, т. XLII]. Ці русини були творцями нової мови, свідченням чого є біографія найвидатнішого поета Словаччини Павла Гвездослава (1849–1921).

Якщо В. Білаша (Балаші) вважають засновником угорської літератури, то батьком сучасної словацької літератури є саме Гвездослав.

Народився він у Верхньому Кубіні на так званому Волоському Острові, і справжнім прізвиськом Павла є не Гвездослав, а Оросаг («орос» у перекладі з угорської означає «русин»). Мова цього поета, як вважають дослідники, є максимально наближеною до руської, яку тут називають волоською.

Земляками Гвездослава були Бернолак і Радлінський, які пропонували взяти за основу словацької літературної мови давньоруську, а прикладом для наслідування йому слугувала поезія Івана Голого, який писав мовою місцевого руського люду. На жаль, свою літературну діяльність Гвездослав розпочав у 1868 р., коли Радлінський вже відмовився від «бернолаківщини» і в країні остаточно утвердилася словацька літературна мова на основі кодифікації Л. Штура. Історичною заслугою Гвездослава є те, що у своїх творах («Сонети», «Літні мандрівки», «Псалми та гімни», «Каїн») він довів мову до досконалості, водночас максимально інфільтрувавши до неї місцевий волосько — руський діалект.

У селі збереглася хата, де народився автор знаменитих «Сонетів» і «Печалі», а музей і пам'ятник Гвездославу містяться поруч, у Дольному Кубіні, неподалік також встановлена пам'ятна таблиця його видатному земляку А. Радлінському.

Радлінський не досягнув мети, яку він замолоду поставив перед собою. Словаччина так і не стала українською, але все ж таки вбереглася від германізації

та мадяризації і залишилася слов'янською. Шовіністи ненавиділи Радлінського настільки, що у 1861 р. вигнали його з Будапешта і відправили фактично на заслання у глухе село на Словаччині, яке називалося Кути, а у 1871 р. навіть організували замах на його життя [Encyklopedia Slovenska; Slovenski Siograficki Slovník].

Якими могли стати Волоський Острів та уся Словаччина в разі перемоги таких діячів, як Радлінський, можна уявити, читаючи волоського поета Івана Калинчака (1822–1871).

Він народився у Горних Затуринцях на Волоському Острові, навчався в Левочі, і, хоч Високі Татри століттями відділяли місцевих волохів від Лемківщини та основного масиву українства, належав до тих видатних діячів цього краю, які усвідомлювали свою належність не до російського, а до українського етносу. Він кохався в українській пісні та козаччині. Калинчак написав пісню «Конечек мій бистрий», яку широкий загал вважає народною. Він листувався з Михайлом Чайковським і, певно, під його впливом створив збірку новел, де оспівував історію і природу рідного краю.

Тим не менш, у результаті різноманітних історичних маніпуляцій російської історіографії з такими поняттями, як «Русь» і «Росія», у масовій свідомості місцевого населення і лемків переважали проросійські настрої, які були остаточно розвіяні аж у 1968 р. Тепер у Росію вірить лише невелика група русинів, які постійно підживлюються Москвою.

Помилка наших патріотів дорого коштувала Угорській Русі. Якщо у 1816 р. в Будапешті був виданий «Буквар славено-руського язика», то згодом «Руська Трійця» сприйняла конфуз Радлінського з впровадженням давньоукраїнської мови в Угорщині як повну поразку, свідчення недієздатності та безперспективності української мови загалом. Вагилевич знову хитнувся у бік поляків, Головацький почав схилитися до москвофільства і лише Шашкевич розумів, що не можна ставити знак рівності між старою і новою літературною мовою українців, твердо тримався українства, свято вірячи у велике майбутнє цієї мови.

Однак, невдача Радлінського страшно наполохала не тільки угорців, а й австрійців, які раніше більш-менш толерантно ставилися до проблем українства.

Мольнар підрахував, що в IX ст., на момент приходу маляр, співвідношення між угорцями та русинами складало 240 тис. до 110 тис. осіб. Єпископ Липпай у 1654 р. засвідчив, що в Угорщині проживали 300 тис. русинів і вони мали близько 600 своїх священників [Пап., т. II, с. 134].

Ці дані підтверджуються переписом 1826 р., який встановив чисельність українців в Угорщині у 800 тис. чол., а також підрахунками Івана Чапловича, який нарахував тут 358 тис. українців і 152 тис. русинів, які декларували себе на той час вже словаками, тобто руські етнічні корені ще на поч. XIX ст. мали тут як мінімум 500 тис. чол. [Гнатюк В. Словаки чи русини? // ЗНТШ. Т. XLII, с. 44–52; Petrov A. Narodopisna mapa Uher. Praha, 1926, s. 47].

Під час перепису 1843 р. офіційна статистика не наважилася на масову фальсифікацію даних, а подала чисельність русинів лише за ознакою належності до греко-католицької церкви (442 тис.), повністю зігнувавши русинів-католиків та протестантів, чисельність яких на той час була вже досить значною (Головацький, який жив у Кошицях, нарахував тоді в цій країні 472 тис. греко-католиків). Австрія мусила з цим якось рахуватися, тож у 1806 р. на Пряшівщині вже діяло близько 300 українських початкових шкіл, а Духнович довів їх чисельність до 2000 [Husek, s. 7–19; Пап., т. II, с. 145–174]).

Австрійський етнограф Бідерман у сер. XIX ст., досліджуючи розселення русинів по території Угорщини, дійшов висновку, що їх етнічна територія простягається від Орави на заході (це, власне, і є той Волоський Острів, звідки у XIX ст. походила мало не уся інтелектуальна еліта Словаччини) до Сучави, а на півдні ще навіть тоді кордон йшов по лінії Гонч–Толсва–Шаторалауйхели [Biedermann H. Die ungariscen Ruthenen ihn Wohngebiet, ihr Erwerd und ihre Geschichte. T. I. Insbruk, 1862].

Таким чином, в історії Угорської Русі настав момент, коли українське «питання» стало поперек горла не тільки Угорщині, а й Австрії. Німців налякала ситуація, за якої навіть разом з угорцями вони становили в імперії національну меншість (44%), тобто імперія, фактично, стала слов'янською, а також те, що українці проживали не тільки в Угорщині, а й у Польщі, Румунії, Сербії та навіть в самій Австрії, і Росія, яка тоді видавала себе за слов'янську, нібито руську державу, отримала потужний інструмент для дестабілізації та розвалу своєї суперниці [Werescyski, s. 9–12].

Ось чому Австрія у 1867 р. пішла на безпрецедентний у світовій історії крок, поділившись своїми імперським повноваженнями з нацією, яка ще з десятирок років тому, здавалося, була повністю розбита та знищена. Єдиною справжньою умовою утворення дуалістичної Австро-Угорської монархії була лише одна: реанімація угорської нації за рахунок повної ліквідації українства, що й було успішно реалізовано мадярами протягом 40–50 років.

Тези Кошута стали основною доктриною існування цієї держави, але ніхто не переслідував сербів, словенців, хорватів, словаків так, як переслідували українців. Шафарик в сер. XIX ст. нарахував в Угорщині 623 тис. українців, тож за законами демографії, нині їх мало бути не менше 4 млн., тимчасом як за даними 1997 р. українцями у Словаччині наважилися себе визнати 13 тис. чол., а в Угорщині аж... 674 чол. [Regio, s. 14]. Коментарі тут, як то кажуть, зайві...

Так, мимоволі, українці не тільки врятували угорців від повної германізації, а й фактично зробили їх правлячою, імперською нацією, а Будапешт — однією з перлин Європи, містом величних, монументальних будов, розкішних вілл та палаців, унікальних музеїв і чудових парків. Імперія не шкодувала коштів на свою другу столицю, тож до 1867 р. це було одне місто, а після 1867 р. — зовсім інше.

Ініціатором порозуміння угорців з австрійцями став міністр юстиції Ф. Д'як, прізвище якого засвідчує його далеко не угорське походження. Загроза москвофільства штовхнула в лави мадяронів багатьох талановитих українців.

Під час угорської революції мадяри (в т. ч. і наші манкурти на кшталт Кошута) кинули гасло: «Всі громадяни Мадярщини мають належати до мадярської нації» [Wereszycki, s. 134]. І відтоді почалися такі перекручення в статистиці, що на неї вже не варто покладатись: кількість українців падала просто катастрофічно, і нині їх можна ідентифікувати хіба що за належністю до греко-католицької церкви.

Безумовно, далеко не всі тут мадяризувалися, значно більше українців поглинула словацька нація, формування якої йшло саме в той час. Спеціалісти вже давно звернули увагу на той факт, що такі поселення, як Русовці чи Русков, розкидані по всій території Словаччини аж до Братислави, а от словацьких гідронімів і топонімів практично немає. Крім того, люди, яких вважали словаками, говорили Гнатюку таке: «ми гуторимо по словенські, а не по словацькі» [ЗНТШ, т. XXXV, с. 13]. Це дало підстави Цамбелу зробити висновок, що поряд із чехами основу словацької нації склали переважно місцеві русини. Навіть у II пол. XIX ст. це було так очевидно, що І. Франко також дійшов висновку, що територія від Перемишля до Тиси і від Татр до Кимполунга в Румунії являє собою одне ціле і з усіх українських земель вона є чи не найменше денаціоналізованою [Slovensko-ukrajinske vzťahy].

Угорці розпочали мадяризацію з греко-католицької церкви: мукачівський єпископ Степан Панкевич почав перекладати духовну літературу на мадярську мову, а в Гайдудоросі було створене греко-католицьке єпископство, в якому службу вже вели мадярською мовою. Усе це робилося під прапором боротьби з москвофільством та приналежності українства до західної цивілізації, але, в кінцевому результаті, мадяронство певної частини української еліти Угорської Русі наробило для українства значно більше шкоди, ніж москвофільство, яке носило тоді більш русофільський характер і, принаймні, не вибивало з-під ніг місцевих русинів їх слов'янську основу та слов'янський менталітет (російська мова у своїй давньоруській основі все ж таки є ближчою для українців, ніж угорська). Панкевич так плазував перед мадярами, що навіть демонстративно перейшов на страви угорської кухні, але якось в ресторані станції Чоп подавився нею і помер на місці.

Одночасно з наступом на руську церкву угорці взяли за «науку», тобто за відверту фальсифікацію історії. Професор Будапештського університету Антін Годинка, виходячи з того, що переважна більшість українських сіл в горах згадується лише з XIII ст., на догоду мадярам розробив теорію про появу русинів в Угорщині у XIII ст. як утікачів з Галицької Русі від татарської навали, проігнорувавши при цьому те, що десятки руських міст та сіл на угорській рівнині були названі вже в документах XI ст. Всупереч «Літопису Руському» і навіть угорським літописам, які свідчили про те, де саме на момент появи мадяр сидів

і правив кожен руський князь, в Угорщині ця «теорія» є панівною донині. Її не відкинули навіть після того, як археологи довели, що рух племен і народів та заселення Словаччини йшло в напрямі з півдня на північ і жодного більш-менш помітного зворотного руху з території Галичини сюди не було [Archeologicke Rozhledy, s. 24–30].

Безумовно, ці «заходи» дали певний ефект, але далеко не такий, на який сподівалися угорські шовіністи. У 1891 р. вперше був проведений перепис населення Угорщини не за релігійною, а за мовною та етнічною ознакою, і виявилось, що тільки на території Пряшівської єпархії русинами визнали себе 388 тис., а в цілій Угорщині, за даними перепису 1900 р., — 429 тис. (В. Гнатюк нарахував тут у 1890 р. 537, 9 тис. українців) [Гнатюк, 1916, с. 4–9].

Тоді урядовці від статистики зацікавилися діалектичними розбіжностями української мови і одним розчерком пера відняли від русинів і приписали словакам 285 тис. осіб (це лише один із прикладів, як «творилася» словацька нація), але зрозумівши, в чому полягає справжній секрет денаціоналізації, взялися за освіту.

Якщо у 1874 р. на території Словаччини існували 571 українська школа і 265 угорських, то вже у 1883 р. це співвідношення виглядало як 282 до 313, у 1907 р. в Угорщині не залишилося жодної української школи, а в Словаччині — лише 23 школи. Саме це й стало для місцевого українства найстрашнішим ударом [Пап., т. III, с. 43–76].

У 1883 р. з навчальних закладів були звільнені усі вчителі, які не володіли угорською мовою, а тих українців, які її знали, перевели працювати в регіони з виключно угорським населенням. У 1897 р., за так званим «законом Аппонія», запроваджено викладання угорською мовою навіть у школах при українських церквах. Якщо у XIX ст. лише на Пряшівщині була 91 українська церква, то у XX ст. їх залишилося тільки 56 [Лемківщина. Т. II].

Саме так «творилася» словацька і, певною мірою, угорська нації. М. Грушевський на поч. XIX ст. констатував факт проживання русинів навіть на Гроні [Грушевський, т. I, с. 220], у 1870 р. тільки на Пряшівщині (Шароші) офіційно проживали 56,4 тис. українців, то вже у 1906 р. їх тут було лише 24,6 тис. Продовжити освіту і зробити кар'єру українцеві тепер було неможливо. Тож не дивно, що вже у 1871 р. усі 67 українців, які навчалися в Пряшівській гімназії, записали себе угорцями. Коли англійський історик Сітн-Ватсон звернув увагу чиновників угорського міністерства освіти на дикунські методи денаціоналізації українців, йому з цинічною усмішкою відповіли: «Ми це не перестанемо робити, доки русини не згинуть».

В результаті такої політики, протягом не тисячоліть, а лише 150 років, величезна територія колишньої Угорської Русі звузилася до Пряшівщини, Марморощини та Закарпаття, тобто до регіонів, найближче прилеглими до Українських Карпат. Український етнос повністю поступився Малими Карпатами, і нині в

Угорщині залишилося тільки 32 села, населених українцями, або, як вони самі себе традиційно називають, русинами.

Тим не менш, щоб остаточно вигравити зі свідомості європейців навіть найменші натяки на присутність тут українців і переконати самих себе, що історія Карпато-Дунайського регіону є історією мадяр, а не українців, на озброєння була взята концепція канадського професора угорського походження Роберта Магочі.

Суть цієї концепції полягає у тому, що українці, які проживають на південь від Карпатського хребта, насправді не є українцями, а так званими карпатськими русинами, які походять із не названих ним «ранніх слов'янських народів», русинів — переселенців XIII ст. з Галичини та Поділля, білих хорватів та волохів із Південних Карпат, які, на відміну від мадяр, не є тут автохтонами, а просто зайдами з наступних століть [Магочій, с. 17].

Цей мадярон, який навіть не володіє досконало жодною слов'янською мовою і вже тільки тому не здатен вивчити давньоруські джерела, скористався тим фактом, що у XIX ст. наддніпрянці відмовилися від принизливої назви малоросів і почали називати себе українцями, тимчасом як для населення Угорської Русі нагальної потреби в цьому не було і люди тут і далі називали себе русинами (рутенами, руснаками чи іншими варіантами нашої старої етнічної назви). Більше того, цей містифікатор підмінив загальну для нас етнічну назву кількома етнографічними (долиняни, верховинці, крайняки, лемки, руснаки), і хоча усі вони походять від давньоруських племен білих хорватів, які проживали від Прута до Баварії, шляхом маніпуляцій з їх нібито різними етнічними складовими він підводить європейців до думки, що українцями є лише верховинці, а усі інші, в т. ч. і лемки, є цілком окремими національними меншинами, які в історичному, культурному і духовному плані пов'язані не з Україною, а... з Угорщиною, Словаччиною, Румунією та Сербією.

Постає запитання: чому ця концепція була створена саме у 1991 р., коли в кількох державах майже одночасно були проведені русинські конгреси, виникла «Русинська оброда» у Словаччині, «Общество цимборув Підкарпатської Русі» в Чехії, «Організація русинів Мадярщини» і, неначе змовившись, влада Словаччини, Угорщини, Румунії та Сербії на диво швидко, як для такого складного етнічного питання, негайно визнала карпатських русинів за цілком окрему від українців національну меншину?

Відповідь зрозуміла: саме у 1991 р. почався розпад Радянського Союзу та утворилася незалежна українська держава, і якщо наші «любі сусіди» раніше були переконані у тому, що Москва ніколи не допустить існування Великої України не те що в територіальному, а й у етнічному плані, то у 1991 р. ця гарантія зникла, і сусіди України почали гарячково педалювати проблему ворожого українству карпаторусинства.

Не можна не помітити, що наступ на українство відбувається по усіх фронтах одночасно, і це стає особливо небезпечним тоді, коли українці поступово

забувають про справжню етнічну назву своїх предків, а таким, як Р. Магочі та його московським колегам це дає величезні можливості для різних маніпуляцій на історичну та етнічну тему. Саме тому постає нагальна потреба повернути Україні її стару назву Русь, точніше, поєднати їх в одне ціле і ще як мінімум 100–200 років називати нашу державу Україна-Русь, щоб цей факт навіки закарбувався в історичній пам'яті українського народу.

Якщо не рахувати Чехії та Моравії, де білі хорвати відносно швидко були асимільовані чехами, то одним з європейських центрів української культури та цивілізації протягом багатьох століть була саме Угорська Русь. Лише з того, що і коронаційний одяг (на короні вишите не латинське «Rex», а руське «Краль»), і навіть гаманець Стефана Святого були виготовлені руськими майстрами (у Веспрімі або Остригомі), випливає, що місце і роль української громади в політичному, духовному і культурному житті угорського суспільства завжди були визначними. Русини в Угорщині традиційно працювали з каменем. Руськими майстрами у Вишгороді або в Алмасі (біля Комарна, де були поклади чудового за своєю красою мармуру) був виготовлений в русько-візантійському стилі саркофаг короля Стефана I, який являє собою не тільки величезну мистецьку, а й історичну цінність. В нагороду за виготовлення унікального саркофагу для короля Владислава Бела III навіть надав шляхетство майстру Діонісію.

Однак, чи не найбільшим внеском Угорської Русі в українську культуру є те, що культурна спадщина Давньої Русі і давньоруської мови тут толерувалися і протрималися значно довше, ніж навіть у Галичині. І хоча перші українські книги були надруковані у Кракові, ідея українського книгодрукування, про що свідчить біографія Івана Турза, зародилися саме тут. Втілив її у життя український першодрукар Святослав Фіоль (1460–1525).

Це одна з найвидатніших і, разом з тим, найзагадковіших постатей нашої історії, адже донині точно невідомо, де він народився і яким є його справжнє, а не германізоване прізвище.

З польських джерел відомо, що на поч. 80-х років XV ст. у Кракові з'явилася людина, яка називала себе Швайпольтом Фіолем із Неуштадта. У 1489 р. у нагороду за винахід помпи для викачування води з шахт Фіоль отримав права краківського міщанина та право на використання олкуського олова, але раптом різко змінив сферу своєї діяльності і заснував друкарню, для якої німець Рудольф Борсдорф виготовив 230 кириличних букв з олова, і у 1491 р. у Кракові були надруковані перші книги давньоукраїнською мовою («Осмогласник» та «Часословець»).

Фіоля заарештували, потім випустили на поруки двох краківських міщан, а 21 листопада 1491 р. він став перед судом краківського єпископа, де його звинуватили у пропаганді ідей православної церкви, після чого, щоб не потрапити, як схизматику, до рук інквізиції, він залишив Польщу і виїхав до Левочі.

Століттями ця казка про німця Фіоля залишала байдужими до цієї визначної в житті українства події не тільки західних істориків, для яких, крім Гуттен-

берга, нікого не існувало, а й вітчизняних, які чомусь дуже швидко забули про «кордони Русі до Кракова і далі до річки Одри» і про те, що такі «німці», як Фірлеї, Фредри та Гербурти насправді були руськими Остафіями, Федорами та Іванами.

Лише тепер науковці починають розуміти, що німець не надрукував би ці книжки без величезної кількості помилок, адже в їх основу були покладені руські літописні книги і треба було не тільки досконало знати давньоруську мову, на що нині не здатна більшість людей навіть з вищою історичною освітою, а й багато років прожити в українському інтелектуальному середовищі (передмова до цих книг написана живою українською мовою того часу) та досконало вивчити давньоруську літературну спадщину, чого від німця годі було сподіватися.

В європейській історіографії вже з'явилися компромісні версії на кшталт того, що Фіоль народився не у Франконії, а в Любліні, де й вивчив українську мову, але виходячи з того, що мова передмови його книг є більш близькою до списького діалекту української мови, ніж до холмського, то біографія цієї видатної людини може виглядати приблизно так.

Якщо не брати до уваги версію про походження Фіоля з Тишинської Волощини (проте її не слід категорично відкидати), то Святополк Фіялко мав бути земляком свого видавця Івана Турзо і справді народився у Новому Місті, але не у Франконії, а в Спиській Новій Всі, навчався і провів свої юнацькі роки у сусідній Левочі, а потім, як багато своїх земляків, у т.ч. Іван Турзо, подався до Німеччини вивчати гірничу справу. Не виключено, що деякий час він навіть проживав у Неуштадті, але, на відміну від своїх земляків, у Німеччині він навчився не тільки гірничій справі, а і друкарству.

До 1489 р. у Кракові він займався гірництвом, впроваджував свою помпу на шахтах Турзо у Могилі, де вони і познайомилися (якщо не знали один одного ще по Левочі). Іван Турзо дізнався про ще один фах Святослава і став не тільки фінансистом, а й ініціатором друку перших українських книг у Кракові.

Хоча вже від часів «Легенди про св. Сворада та Бенедикта» (1069) літературною мовою Угорської Русі стала латина, традиція перших рукописних книг давньоруською мовою («Житіє св. Мефодія»), незважаючи на заборони та масові знищення, зберігалася тут протягом століть. Як вже відзначалося, кирилицею тут був виконаний так зв. «Михайлівський надмогильний напис» 1060 р., «Празькі глаголичні» і «Спиські кириличні зломки», «Острожницькі пергаментні листки» XI–XII ст., «Післямова до королівського Євангелія» 1401 року, «Закарпатська грамота» 1404 р., «Дарча грамота Степана Винця», а в Лелеському православному монастирі надмогильні написи кирилицею робилися аж до того часу, поки монастир не передали ордену премонстратів. З «Кодекса Яна Герхарда» відомо, що католицька церква забороняла не тільки руську літературу, а й пісні та виступи на ній акторів. Тому значна частина пам'яток давньоруською мовою була написана латинською абеткою, але українські філологи ними не цікавляться,

і вони вважаються чеськими чи польськими (про словацьку літературу можна обережно говорити хіба що з 1624 р.).

Таким чином, поява друкованих книг давньоукраїнською мовою була не історичним казусом і не випадковим збігом обставин, а нагальною потребою усієї української громади Угорської Русі та її інтелектуальної еліти. У 1492 р. у своєму листі до гнезненського архієпископа Іван Турзо прохав дати дозвіл на поновлення друку, вважаючи, що книги необхідні для релігійних потреб місцевих русинів.

Турзо поставив під удар свій прибутковий бізнес у Польщі не тільки цим листом. Католицьким ієрархам стало відомо, що його син, оломоуцький єпископ Станіслав, передав Фіолю в якості зразків давньоруські рукописні книги із «спецхрану» в Оломоуці, куди їх століттями звозили з цілої Чехії та Словаччини. Отже і Фіоль, і Турзо були змушені залишити Польщу і повернутися до рідної Левочі.

Івану довелося тоді починати свій бізнес мало не з нуля, але про Фіоля він не забув, і Святополк видав «Тріоду постную» і «Тріоду цвітную» (припускають, що це могло бути у Левочі, Грушеві або у Лукові, який тоді називався Венецією).

Фіоль помер у 1525 р. в Левочі. У 1515 р. тут ще вийшла збірка німецьких і слов'янських пісень і цілком можливо, що він міг прикласти руку також і до цього видання.

Після Фіоля і Ториснянського «зanedбане друкування» відновив Ф. Скорина, в Галичині Іван Федорів, а в Угорській Русі цю традицію потім продовжив ректор Трнавського університету Мартин Сентіван (1683–1705).

Коріння давньоруського роду Сентіванів сягає часів св. Івана, якого єпископ Руської Церкви Горазд направив місіонером до Чехії і який, за твердженнями західних хроністів, був сином якогось хорватського князя. Документально доведено, що безпосередніми предками Мартина був воєвода Богумир та його брат Лаврин (Діонізій ще замолоду пішов у монастир), від яких пішли не тільки Святоіванські, а також Горянські (Горайські) та Андріянські [SBS].

Мартин народився у Липовському Яні, але підкреслено називав себе Святоіванським, а не Святоянським. Навчався на філософському факультеті Віденського університету, потім вивчав теологію у Трнавському університеті, де його залишили викладати математику і логіку. У 1671 р. Сентівана запросили на посаду професора математики університету у Граці, згодом він працював у Відні, деякий час у Мюнхенському університеті, від 1679 р. жив у Трнаві, де викладав філософію, а протягом 1690–1693 рр. був ректором цього університету.

Найбільшою заслугою М. Сентівана перед українством є те, що він як директор друкарні Трнавського університету відновив книгодрукування давньоукраїнською мовою і таким чином зберіг безперервну тяглість цієї мови як літературної на території Угорської Русі, насамперед Словаччини, ще від часів Горазда протягом цілого тисячоліття.

Друкарня Сентівана у Трнавi виникла на базi друкарнi М. Телегдi, яка функцiонувала у 1577–1621 рр. i мала лише латинський шрифт. Близько 20 рокiв свого життя Мартин витратив на те, щоб отримати дозвiл на право друкування українських книг, власним коштом виготовив кириличний шрифт та налагодив виробництво паперу в Класторi над Жневом. Щоб подолати усi цi перепони, треба було бути справжнiм українським патрiотом. Про жодний матерiальний зиск не було й мови, тим бiльше, що в кiнцевому результатi йому з величезними труднощами вдалося випустити лише 4 книги. Тому глибоко помиляються тi дослідники, якi приписують iнiцiативу вiдновлення українського книгодрукування езуїтам та єпископу К. Коллонiху, оскiльки Сентiван пiдготував для друку 56 своїх рукописiв давньоукраїнською мовою. Поки не було кириличного шрифту, вiн видав «Катехiзис» глаголицею, а кирилицею надрукував у 1699 р. «Буквар» Й. Корницького, потiм «Чтирi, а двадцять похибованi на дар нового лета тисячего седмiстего» i «О подiвигодних сiлах а власностях вод». Рукописи Сентiвана були присвяченi проблемам природознавства, астрономiї, ведення домашнього господарства, а не теологiї, тож зрозумiло, що такий тип лiтератури езуїтiв у жодному разi не цiкавив. Отже, Мартин українство має пам'ятати не тiльки за те, що вiн вiдновив друк українських книг, а й як першого українського вченого-енциклопедиста. В унiверситетi вiн зiбрав унiкальну бiблiотеку з 5330 книг, в тому числi рукописних, i саме тому ще за його життя тут розпочалася пiдготовка українських священникiв для Мукачiвської єпархiї. Щороку Трнавський унiверситет випускав по 7–15 таких студентiв, i можна смiливо твердити, що завдяки М. Сентiвану в Угорській Русi була сформована українська iнтелектуальна елiта, яка залишила яскравий слiд у культурному i духовному розвитку не тiльки України, Росiї та Угорщини, а й цiлої Центральної Європи (А. Бачинський, Ю. Бiзанцiй, С. Ольшавський, Г. Блажовський, I. Брадач, С. Панкевич, Й. Гаганець та iн.).

Зрозумiло, що для католицького свiту українське книгодрукування було кiсткою в горлi, тож пiсля смертi Сентiвана М. Ольшавський, який створив українську друкарню в Кареї, у 1746 р. перевiз кириличний шрифт до м. Клуж, де надрукував «Угро-руський буквар», «Начало письме детям...», «Угро-руський Катехизис» (1755). Пiсля того як його друкарню спалили, вiн писав свої твори вже переважно мадярською мовою i латиною («Sermo de s.unione» та iн.).

Ось чому протягом 1759–1773 рр. довелося завозити духовнi книги з Росiї, i хоча спецiальна наукова комiсiя тодi визнала, що поняття «росiйське» i «руське» не є тотожними, мимоволi це все ж таки сприяло поширенню на Закарпаттi росiйської мови та формуванню позицiї О. Духновича.

Таким чином, починаючи з друку Фiоля у 1491 р. Угорська Русь протягом багатьох столiть мала українське книгодрукування кирилицею (Фiоль, Ториснянський, Сентiван, Ольшавський, Новакович, який у 1795 р. продав свою друкарню у Вiднi, а в Будапештi до сер. ХІХ ст. випустив ще 41 книгу українською мовою, в т. ч. i «Русалку Днiстрову» так званої Руської Трiйци).

Щоправда, значно більша кількість книг українських авторів все ж таки була надрукована з використанням латинської абетки (особливо за часів М. Телегді), але це не має принижувати роль Сентівана, Ториснянського, Ольшавського чи Новаковича, адже ці патріоти широко прагнули поєднати угорське українство з віддавна властивою йому літературною мовою. Ось чому саме з Угорської Русі походили практично усі викладачі «Руських Студій» у Львові, адже у XVIII ст. давньоруською літературною мовою наші письменники і вчені володіли лише тут. Серед них варто згадати насамперед Корницького, «Катехізис» і «Буквар» якого у 1698 р. видав у Трнаві Сентіван, Я. Ледницького, Д. Сарторіуса, Ю. Павловича та М. Ройка (усі вони були волохами, що є ще одним яскравим підтвердженням належності волохів до українського етносу).

Ярема Ледницький (1633–1706) народився у Волоській Словаччині в Зеліні (Жиліні), але майже усе своє життя прожив у лемківській Левочі, де був, за документами 1672 р., членом міської ради.

Цей поет XVII ст. є унікальний тим, що писав давньоруською мовою, хоча досконало знав і німецьку (певно, вчився в німецькому університеті).

Так, з німецької на давньоукраїнську він переклав 9 релігійних пісень, сам написав давньоукраїнською 17 пісень і ліричних віршів, присвячених своїй дружині Єфросинії («Душа, будь весела», «Ах Боже, Отче небесний», «О болюсть, о радость» та ін.). До нас дійшли 9 його пісень.

Данило Сарторіус (1704–1764) народився у Ститнику біля Рожнави і належав до одного з найбільш патріотично налаштованих українських родів в Угорській Русі. Його предок Никодим Сарторіус був вихователем у графа Юрка Турзо. Висловлюючи чи то позицію Турзів, чи то свою власну, він писав, що для цієї землі панівна в той час латина і чеська мова є абсолютно непридатні, оскільки їх практично ніхто не розуміє, а треба впроваджувати в життя мову місцевого населення, тобто руську.

Данило навчався у Кежмарку, згодом у Віттенберзькому університеті, де, незважаючи на тиск протестантів, залишився вірним рідній вірі і був проповідником у Пряшеві, після чого вчителював у рідному Ститнику.

Хоча у 1746 р. Данило і прийняв сан протестантського священика, але свої проповіді провадив давньоруською мовою, а також, хоча і з використанням латинської абетки, писав нею тексти морального змісту під псевдонімом «Добровольний службеник». У 1770 р. він надрукував їх у Празі, але вони були заборонені католицькою церквою. Крім того, він є автором «Біблійних історій Старого і Нового Закону» (1744).

Своєрідним підсумком розвитку української мови на території Угорської Русі у XVIII ст. стала «Грамматика» видатного українського філолога та мовознавця Арсенія Коцака (1737–1800).

Народився він у селі Буковець біля Свидника у звичайній селянській родині. Закінчив початкову школу при монастирі отців василіан, вступив до університету в Кошицях. Навчався також у Трнаві, після чого викладав у монастирській

школі на Чернечій горі та в Маріяповчі. В числі перших зацікавився історичною граматику української мови і дійшов висновку, що церковнослов'янська мова, власне, є давньоукраїнською, яку використовували на території Паннонії в IX–X ст., і що саме на її основі формувалися не тільки усі слов'янські мови, а й навіть угорська та румунська, словник найбільш уживаних слів яких на 30% має руське походження.

Арсеній є автором унікальної, першої в історії Закарпаття «Слов'янорусської граматики» (1788), в передмові до неї він написав такий вірш:

Даби и нас мезерних Руснаков
Не судили все аки простаков...

Правопис до своєї «Граматики» він взяв у М. Смотрицького, але вона залишилася у рукописі, і той факт, що про неї майже ніхто не знав, відіграв негативну роль в історії українства за Карпатами, оскільки у вирішальний момент визначення літературної мови для Словаччини Бернолак і Радлінський запропонували архаїчну давньоруську мову, тимчасом як її вже можна було кодифікувати на основі «Граматики» Коцака.

Мову місцевих русинів А. Коцак вважав одним з діалектів української, тобто ще у XVIII ст. він довів те, чого донині ніяк не можуть збагнути сучасні русини Словаччини та Угорщини. Крім того, Коцак видав «Правила» для монахів-василіан, «Предуготованіє гисторическое» та «Слово до народу католическому», але, на жаль, переважна більшість праць цього вченого так і залишилася в рукописах.

Продовжили плеяду письменників Угорської Русі XVII–XVIII ст., які у своїй творчості використовували давньоруську мову, Юрій Палкович та Андрій Месарос (1741–1812), що був родом з волоського села Варин біля Зеліни (Жиліни).

Андрій навчався в Нітрі, потім був священиком у Банавчицях та Дубниці. Давньоруською мовою він написав близько 40 книг, у т. ч. «Благословени служебник Божий», «Казанія», «Реч на день св. Матуша апостола», «Молитви», «Пам'ятка у пожегнані графа Ілляша» та ін. Коли семінаристи з Братислави звернулися до нього з проханням порадити, яку мову їм використовувати як літературну, то Месарос порадив їм взяти за основу давньоруську. Тож вірогідно, саме він найбільше вплинув на формування позиції Бернолака та Радлінського.

Юрій Палкович (1763–1835) народився у волоських Великих Хлеванах біля Тренчина, навчався у Трnavі та Відні, від 1788 р. був католицьким священиком у Трnavі, Братиславі та Остригомі.

Викладаючи у 1800–1820 рр. у Трnavському університеті, Палкович палко підтримав ідею Бернолака і перейшов з німецької мови на давньоруську. Він переклав на давньоруську (хоча й з використанням латинської абетки) «Біблію», «Святе письмо Старого і Нового закону», 7 біблійних драм Метастазія, а також

драму Корнеля «Даніель», яку українські семінаристи у Трnavі неодноразово грали на сцені.

Палкович був не тільки прихильником Бернолака, а й фінансував його проєкти, видав «Волоську школу» свого земляка Гавловича та книги І. Голого. Займався також історією Руської церкви на території Словаччини. Після смерті Бернолака, від 1813 р., саме він очолював рух з реанімації давньоруської мови в Угорській Русі.

Матвій Ройко (1763–1843) був земляком Сарторіуса, народився у селі Ститник біля Рожнави, навчався у Пряшеві і майже усе своє життя прожив у Солі, де написав хроніку місцевих подій. Ця хроніка є унікальним документом не тільки для вивчення повстання українських селян в районі Михайловиц у 1831 р., а й для усвідомлення еволюції розмовної української мови в русинському анклаві біля Рожнави (хроніка написана нібито чеською мовою, але вона настільки українізована, що фактично є пам'яткою українства Східної Словаччини і становить величезний інтерес для філологів).

Завдяки цим письменникам ми можемо твердити, що літературний процес на давньоруській мові в Словаччині ніколи не припинявся і тривав значно довше, ніж до і після моменту заснування Сентіваном друкарні з кириличним шрифтом у Трnavі. Тож не дивно, що коли постало питання про відкриття Руських Студій у Львові, то виявилось, що давньоруською мовою тоді володіла лише інтелектуальна еліта Угорської Русі. Тому ідеї Бернолака і Радлінського запровадити цю мову в Словаччині як літературну та офіційну базувалися не на пустому місці, а були зумовлені усім ходом історичного розвитку Словаччини.

Українська латиномовна література, особливо український друк із застосуванням латинського шрифту, на території Угорської Русі практично зовсім не вивчені. Першим русином, який в Угорській Русі почав писати латиною, був Маурус (1000–1070).

Хоча він був католицьким єпископом і посідав досить високе місце в церковній ієрархії, проте вчився в Нетрях (Нітрі) у св. Андрія і напевне походив з цього регіону (про це свідчить його латинізоване прізвище *Maurus*). Після Нітри він перебував в бенедиктинському монастирі у Паннонських Холмах (Паннонхальмі), а в 1036–1069 рр. був єпископом в м. Печ.

Печське єпископство було утворене Стефаном I у 1009 р. Саме тут Маурус написав житіє св. Сворада і тим самим започаткував його культ серед русинів не тільки Угорської Русі, а й Лемківщини — батьківщині цього святого, який в миру називався Андрій (переписувачі його «Легенди» свідомо чи помилково спотворили руське ім'я Св. Ондreja на Сворада). Цей культ відіграв величезну роль у справі навернення русинів у католицтво, його шанував навіть син Данила Галицького Лев: він подарував монастирю у Ст. Санчі ікону, яку намалював сам св. Лука (схоже на те, що Лева навернула до вшанування пам'яті св. Сворада його дружина Констанція, дочка угорського короля Бели IV).

Маурус також описав життя св. Бенедикта, який після Сворада жив у його печері на Скалці і був забитий розбійниками. Якщо Андрія автор «Легенди» знав особисто, то про те, що трапилося зі св. Бенедиктом, йому розповів абат монастиря у Заборі Пилип, тобто вони обоє володіли українською мовою того часу і могли вільно спілкуватися між собою. Не виключено, що «Легенда» Мауруса сприяла популяризації філософії печерного життя серед православних ченців.

Таким чином, в Угорщині виник не тільки Первинний Руський літопис, а й перший літературний твір латиною, який написав русин і тим самим започаткував цілий напрям в українській латиномовній культурі, про яку ми, на жаль, так мало знаємо.

Справу Мауруса продовжив Ян Апрод (1320–1397), якого можна вважати засновником історичної науки в Угорській Русі.

Справжнє, руське, ім'я цього вченого — Іван Архидиякон. Він народився у Словаччині, в Шариській Соколовці, яку його батько Микола отримав від Карла Роберта в нагороду за участь у битві під Розгановцями. На відміну від багатьох руських шляхтичів, які після перемоги цього короля-фаната залишили Угорську Русь і переселилися в Галичину, Соколовці підтримали Карла Роберта, Іван перейшов у католицьку віру і став Яном, а потім був католицьким священиком у Арадї, Ягерї, де став генеральним вікарієм; помер у 1397 р.

Основною працею Яна-Івана є «Історія короля Людовика Угорського» латинською мовою, яку він написав у 1382 р. Хоча трактовка подій є прокатолицькою і досить тенденційною, але в книзі наведено багато історичних фактів з історії Угорської Русі. Він був свідком одного з найтрагічніших періодів історії Угорської Русі, коли після смерті останнього проруськи налаштованого короля з роду Арпадів представники Анжуйської династії почали фанатично нищити не тільки руську віру, а й культуру, традиції, саму основу існування українського етносу в Угорщині. Зрозуміло, що Іван говорив про це як про «успіхи» правління короля Людовика.

Видатним латиномовним істориком і письменником українського походження був Мартин (?–1464). Він народився в лемківських Любичях біля Кежмарка, де навчався у початковій школі, але після пожежі села родина переїхала до Ловчого (Левочі). Мартин завершував свою освіту у Краківському університеті та у Відні, де отримав ступінь магістра права. Намагався продовжити навчання в Італії, але через матеріальні проблеми мусив його перервати і піти у монастир, вступивши до ордену бенедиктинців. У 1446 р. став абатом досить занедбаного на той час монастиря св. Бенедикта у Відні і за 14 років привів його до розквіту. Усе своє життя Мартин присвятив написанню історії своєї рідної землі — праці «Діалоги з історії». Цей рукопис був просто безцінний для вивчення еволюції українського етносу в Центральній Європі, але він пропав з монастирського архіву, залишилася тільки автобіографія Мартина, яка також є видатною пам'яткою української латиномовної культури («*Senatorium uverejneny*»).

У 1475 р. латиномовну «Historija Trojana», рукопис якої міститься тепер в університетській бібліотеці м. Будапешта, написав ще один Мартин, родом із села Старого біля Михайловиць (але навряд чи він належав до давньоруського магнатського роду Старих).

У XV–XVI ст. латину використовували такі знані історики і письменники Угорської Русі, як Туроч, Самбук, Іван з Левочі. Своєрідним підсумком розвитку української латиномовної культури в Угорщині стала творчість засновника угорської літератури Валентина Білаша (Балаші) (1554–1594), який разом з тим писав вірші й давньоукраїнською мовою.

Він народився в замку Модрий Камінь, у шляхетській родині, яка походила від русина Синка (Сенька) і була одним із численних відгалужень хорватського князівського роду Гонтів. Навчався в Італії, де познайомився з творчістю Петрарки, що мало на нього визначальний вплив. Багато років провів при дворі семигородського князя, брав участь у повстанні К. Бекеша, після смерті якого був змушений повернутися на батьківщину.

Білаш був родичем Степана Дуба (Руская) з Руського, і коли угорці закатували насмерть цього героя оборони Ягера, вважав справою честі підтримати цю сім'ю, тим більше, що його рідний брат Імріх також був запідозрений у спробі виділити зі складу Угорщини руські землі і приєднати їх до Семигородського князівства і кілька років відсидів разом з Дубом у катівнях Братиславського замку.

У 1584 р. Валентин одружився на доньці Дуба-Руская, його лірична поезія свідчить про велике кохання до своєї дружини, шлюбу з якою він чекав довгі роки. Схоже на те, що Степан Рускай був категорично проти цього шлюбу, оскільки молоді люди були занадто близькими родичами. Після його смерті подібну позицію зайняла католицька церква, яка не визнала шлюбу і почала переслідувати Білаша.

Врешті-решт дружина не витримала осуду суспільства і церкви, вони розійшлися, і Білаш з горя пішов на службу до армії та загинув під час штурму Острога Холма (Естергома). Тіло його перевезли на Волоську Русь, де Білаші мали свої маєтки, і поховали у Хибі біля Липового Микулашу.

Хоча Білаш писав і давньоукраїнською (щоправда, латинською абеткою), і угорською, він є унікальним явищем насамперед для угорської літератури, оскільки в Угорщині був першим світським поетом і поетом-ліриком. Наслідуючи Петрарку, він написав «Угорську комедію», але уславився сонетами на честь коханої дружини, а вже в наш час — еротичними творами, які були знайдені у 1874 р. в Радванах. Віршам цього поета притаманна смілива як для часів середньовіччя фантазія, мова його надзвичайна барвиста і мелодійна. Рівного йому в угорській поезії нема, тож не дивно, що твори Білаша перевидавалися в Угорщині десятки разів.

Прикметно, що на етнічно українських землях народився не тільки Білаш, а й творець нової польської літератури Микола Рей (на Львівщині), рятівник

чеської мови від германізації Богуслав Балбин (в Білій Хорватії), а в Румунії уся література взагалі базувалася на давньоукраїнській мові аж до XVIII ст.

Білаш як автор латиномовних українських поезій є не тільки одним з найяскравіших представників українського інтелектуального донорства іншим народам і культурам, а й видатним поетом доби середньовіччя.

Наступник Білаша, найвидатніший письменник Угорської Русі XVII ст. Ян Симонідіс (1648–1708) народився у Спиських Волохах, про які навіть в офіційних документах часів середньовіччя чиновники писали, що тут проживають «русини чи то волохи», або «волохи чи то русини». Вірогідно, вчителем Яна був Михайло Станкович, ректор місцевої школи (від 1636 р.), автор книжки «Пісні духовні старі і нові», яку видав у Левочі. Серед цих пісень були й руські, тож можливо саме він заклав у свого учня таку любов до рідної мови (писати на спиському діалекті української мови його могли навчити лише у рідній школі, а не в Віттенберзі чи Ілаві).

Ян, як і багато волохів з цього краю, був свангелістом, вчився у Віттенберзі, повернувшись додому, взяв участь у повстанні Веселого, за що у 1675 р. був ув'язнений у Братиславському граді та Леопольдові, а потім проданий туркам на галери.

Розповідь про знущання над в'язнями на галерах, про невдалу втечу, про викуп та повернення додому є надзвичайно цікавою, а унікальною її робить те, що Ян писав не латиною, німецькою чи угорською мовою, а на природному діалекті української мови, на якому розмовляли тоді на Спишу, щоправда, з використанням латинської абетки. Його мемуари про перебування у турецькій неволі («Везеніє, визволення і путованіє Яна Симонідіса») визнані спеціалістами в числі найкращих у XVII ст. (вони розходилися серед читачів в рукописах, а опубліковані були у Братиславі з копії 1754 р. лише у 1981 р.).

Автор вважав, що книги мають писатися мовою простого люду, чим випередив не тільки Радлінського з його ідеєю повернення до давньоруської мови, а й «Руську Трійцю», яка усвідомила необхідність цього кроку лише в сер. XIX ст. Крім Симонідіуса, подібних поглядів притримувалися також Сентіван, Корницький, Месарос, Павлович, Ольшанський та багато інших інтелектуалів українського походження, а тому можна сміливо твердити, що в цьому питанні Угорська Русь значно випереджала навіть Галичину, хоча її потенціал через певні історичні обставини не був повною мірою реалізований.

На жаль, цей письменник так і не повернувся у рідні Спишські Волохи: після звільнення у 1683 р. він був придворним сповідником в родині Гебхардів у Вроцлаві, потім священником у Королево та Банській Бистриці, де і помер у 1708 р. В рукописах залишилися не тільки його мемуари, а й «Речі», і лише його «Висвітление христіанського ученія» чеською мовою було надруковане у 1707 р. в Зіттау (спеціалісти вважають, що він значно русифікував мову цієї книги).

Ось так, поступово, на базі як руської, так і латиномовної культури, в Угорській Русі сформувалися свої наукові школи історії, філософії і права, які

здійснили помітний вплив на інтелектуальний розвиток не тільки Угорщини, Словаччини та Румунії, а й України, Росії і навіть Австрії.

Одним з перших професійних істориків Угорської Русі, засновником Австрійської Академії наук і видатним державним діячем Австрійської імперії XVIII ст. був виходець з волоського села Терхова Адам Коллар (1718–1783).

Його батьки перебралися до Банської Бистриці у 1723 р., коли Адаму виповнилося 5 років. Вірогідно, саме спогади дитинства, яке він провів в українському середовищі, а не роки навчання у «Вавилонській вежі», якою була тоді Банська Бистриця, а тим більше у німецькому Відні, де він став директором імператорської бібліотеки, примусили його взятися за перо і написати одну з перших в Австрійській імперії професійних наукових праць «Про походження, розвиток, та розселення руського народу в Угорщині («*De ortu, progressu et incolatu nationis Ruthenicae in Hungaria*»). Він став радником Марії Терезії з проблем русинства. Навряд чи німці знайшли б радника, настільки обізнаного з долею українства на теренах Угорської Русі, серед чехів, угорців чи словаків.

Коллару ми маємо також завдячувати за створення системи початкової та вищої освіти на рідній мові в Угорській Русі, організацію у Відні «Барбареуму», а у Львові «Руських Студій», через які пройшла мало не уся інтелектуальна еліта Галичини і Підкарпатської Русі.

Коллар зробив справжню революцію в науці, освіті і культурі цілої Австрійської імперії, адже саме за його ініціативою у Відні було створене перше Наукове товариство з 12 академіків, яке згодом трансформувалося в Академію наук. Протягом 1771–1776 рр. це товариство видавало свій друкований орган «*Privilegierte Anzeigen*».

Усі ці реформи зустріли величезний опір в німецькому, і особливо угорському, середовищі, яке було вкрай роздратоване ренесансом українства на території Угорщини, і якби не дієва підтримка маршала Й. Бенкура (що, своєю чергою, також свідчить про його руські корені, бо він був родом з Пряшівщини), то у Коллара не було би жодних шансів на успіх.

А. Коллар бачив величезну загрозу для русинів, яку несла мадяризація. Саме тому він розробив проект імперського законодавства «З проблем вживання законодавчої ініціативи», в якому зрівняв угорську шляхту з іншими громадянськими станами і певною мірою нейтралізував її негативний вплив на політичні, освітні та етнічні процеси в країні. Мадяри сприйняли це в штики, угорський парламент не тільки відмовився голосувати з цього приводу, а й засудив А. Коллара на довічне ув'язнення, а його проект прилюдно спалили на центральній площі м. Братислави.

Схоже на те, що любов і повага до українства була закладена у Колларів на генетичному рівні. Чехи перенесли прах нащадка Адама Яна Коллара (1793–1852) в Прагу, а українство саме йому має завдячувати появою «Русалки Дністрової», впровадженням української літературної мови в Галичині (він вважав, що на території Словаччини, Угорщини і Чехії такою мовою має бути саме

давньоруська) та збіркою чудових пісень «Пісні світські люду слов'янського в Угорщині».

Саме Ян Коллар у поемі «Дочка Слави» (1824) виступив з ідеєю Славії — спільної для усіх слов'ян держави, — яку згодом підхопили члени Кирило-Мефодіївського товариства. Коллара (як і Шафарика) надзвичайно високо цінував Т. Шевченко, він присвятив йому один з найкращих своїх віршів «І мертвим, і живим...». Слід завжди пам'ятати, що і Адам, і Ян славне минуле, а отже і майбутнє цієї Славії бачили в культурі і мові Давньої Русі.

Слідами Адама Коллара пішли Базилович, Бель, Фагораш, Фонович, а своєрідним підсумком діяльності історичної школи Угорської Русі є творчість М. Лучкая (1789–1843), Ю. Венеліна (1802–1839) і П. Шафарика (1895–1861).

Справжнім прізвиськом Лучкая є Поп. Михайло народився у селі Великі Лучки, тож і взяв собі псевдонім Лучкай (щоправда, дехто твердить, що Лучкаєм він почав себе називати лише після навчання в Італії, де згодом працював учителем в місті Лучкай).

Також він працював архіваріусом Мукачівської єпархії, мав доступ до бібліотеки та документів, опрацювавши які написав фундаментальну працю «Історія карпатських русинів» в 6 книгах (5-у книгу, присвячену історії Спишу, написав І. Пастелій).

Михайло цікавився проблемами мови і так само, як і Коцак, дійшов висновку, що давньоукраїнська (церковнослов'янська) мова народилася на території Угорщини (тоді ще Паннонії). З цього, однак, він зробив хибний висновок про те, що саме ця мова і повинна стати літературною. У 1830 р. вийшла його граматика церковнослов'янської та місцевої української мови («Grammatica Slavo-Ruthena...»), яку він запропонував як першооснову. Іншими словами, він повторив помилку Бернолака і Радлінського, в результаті чого літературною мовою українців на Закарпатті стало архаїчне російсько-українське «язичіє», що створило надзвичайно сприятливі умови для поширення живої чеської мови та словакизації українського населення.

Одним із засновників вітчизняного слов'янознавства є Юрій Венелін (Гуца). Він народився на Закарпатті, навчався в Ужгородській гімназії, а від 1822 р. — у Львівському університеті, де зацікавився історією первісного суспільства.

Невідомо з яких причин він змінив своє прізвисько на Венелін, виїхав до Молдавії, яка входила тоді до складу Російської імперії, і почав вивчати життя і минуле місцевих болгар. За протекцією генерала Інзова, у 1825 р. Юрій виїхав до Москви, продовжив своє навчання на медичному факультеті Московського університету, проте не відкинув свого інтересу до історії болгар і на основі зібраного в Молдавії матеріалу видав монографію «Древние и нынешние болгары».

Венелін одним із перших висловив твердження про слов'янські корені болгар, які на Балканах асимілювали численні тюркські племена, що прийшли сюди з-над Волги, тому його праця, зокрема і з політичних міркувань,

зацікавила Російську Академію наук. Для продовження досліджень Венеліну у 1830 р. виділили наукову стипендію і відправили до Болгарії, де його зустріли з величезним ентузіазмом і зробили мало не героєм.

Безумовно, висновки вченого значною мірою сприяли пробудженню у болгар етнічної свідомості і потягу до незалежності, оскільки турецькі і західні вчені наголошували на їх тюркському походженні, замовчуючи слов'янську складову цього народу. Симпатії болгар мимоволі повернулися в бік Росії, яка значно підсилила свої позиції на Балканах, і таким чином, під приводом захисту слов'янства, були створені підстави для її втручання в регіональні справи.

Венелін зібрав величезну кількість історичного, лінгвістичного та етнографічного матеріалу, тож після повернення в Росію не тільки підготував до друку другий том свого дослідження, а й докорінно переробив перший. Цього разу висновки вченого були сприйняті досить прохолодно, якщо не вороже, йому почали закидати дилетантство і називати фантазером. Не витримавши цькування, він захворів і помер у 1839 р.

Радянська історіографія не заглиблювалася у причини раптової зміни у ставленні росіян до Венеліна, намагаючись замовчувати висновки, до яких прийшов Венелін. Щось подібне сталося з дослідником українського фольклору Ходаковським, коли він усвідомив, що український народ не слід плутати з російським, а Росію з Руссю. Венелін пішов значно далі: за аналогією з болгарами, він зрозумів, що росіяни також мають переважно тюрксько-фіно-угорську етнічну основу, а від слов'ян запозичили лише мову. Численні публіцистичні статті Венеліна, присвячені проблемі давніх українських земель над Віслою та Дунаєм, свідчать, що він одним з перших дослідників піддав сумніву належність росіян до слов'янського етносу, на підставі величезного історичного матеріалу твердячи, що ядром слов'янства є не росіяни, а українці. Оскільки висновки, що впливають з праць Венеліна, мало відомі широкому загалу, то вони і тепер не втрачають своєї актуальності.

Батька Шафарика чехи вважають чехом (хоча чеською мовою Павло оволодів досить пізно), а словаки — словаком, хоча насправді цей регіон віддавна був заселений русинами-волохами і до 1951 р. його рідне село називалося Чорний Потік. Його мати, яка народилася у сусідньому селі Ганкове, була русинкою і мала величезний вплив на формування світогляду майбутнього видатного вченого — історика і славіста.

Шафарик жив у той час, коли завершувалося формування словацької нації і її мова ще була дуже близькою до української. Так само, як і в сусідніх Вердовці чи Ганкові, тутешні люди займалися переважно вівчарством і, як і лемки, сходили з полонин на Дмитра, хоча за Шафарика це вже звучало — «на Митра». Знаючи про етнічний склад населення не тільки Словаччини, а й сусідньої із рідним Кобелярово Угорщини, так само як Коллар, Бернолак і Радлінський, він був твердо переконаний у тому, що за основу літературної словацької мови треба

брати руську, оскільки саме руський етнос тут віддавна становив більшість. Він жив і в Сербії, і в Чехії, але до кінця своїх днів залишився симпатиком українського народу, ставлячи у своїх фундаментальних працях «Слов'янські старожитності» та «Слов'янський народопис» волинян в епіцентр слов'янського світу і інтуїтивно передчуваючи велике майбутнє української нації, яку виокремлював від російської. Тож не дивно, що інтереси угорських русинів на Слов'янському з'їзді в Празі представляв саме він, бо це було «голосом крові», виявом етнічного походження його далеких предків.

Вважають, що Шафарик вивчив українську мову, навчаючись у Кежмарку та збираючи під час канікул українські народні пісні на Спишу.

Однак, його біографи не зауважують того факту, що зовсім поруч із Кобелярово містився давній волоській етнічний регіон, а тому не слід переносити реалії XXI століття у XIX ст. Можливо, не є простим збігом обставин також той факт, що найбільше з усіх слов'янських племен Шафарик приділяв увагу волинянам, а прабатьківщина волинян локалізується саме тут, в його рідних місцях, біля Лученця та Шафарикового.

Від 1833 р. Шафарик викладав слов'янську філологію в Празькому університеті і редагував легендарний тепер «Часопис Чеського Музею», який, власне, і зробив з вже онімечених місцевих слов'ян чехів. В одному з перших номерів (№11 від 1837 р.) у своїй статті «Про землю, названу Бойки» він звернув увагу на очевидний ляпсус німецької історіографії, яка виводила назву Богемії від кельтського племені боїв, на основі чого «обґрунтовувалися» історичні претензії німців на цю територію.

Шафарик довів, що кельтські бої мешкали тут ще задовго до нашої ери, і протягом 1000 років, коли через ці землі пройшли десятки племен та народів, жодна назва не могла б втриматися тут так довго, тож вірогідно, що вона з'явилася вже в слов'янські часи, в VII ст. або й у VIII ст.

Слов'янами, які дали назву цій землі, Шафарик, так само як і Палацький, вважав бойків. У 633 р. на битву при Унгості князь Самослав привів сюди білих хорватів, які, на думку Шафарика, заселили не тільки Малу Польщу, а й Сілезію та північну Моравію. Серед них були й бойки, що відзначалися надзвичайною мужністю та волелюбством. Вони просунулися найдалі на захід і опинилися аж у Верхній Саксонії, на самому етнічному кордоні з германцями, віч-на-віч з німцями (саме тому територію на схід від себе німці назвали їх ім'ям — Богемія). Незважаючи на німецьку експансію, кілька століть бойки стримували несамовитий наступ германців, але врешті-решт, щоб не потрапити під іноземне ярмо, в кін. X ст. — поч. XI ст. залишили цей край і помандрували назад, на схід. Певний час вони проживали на території Словаччини, де є кілька назв на кшталт Бойки чи Бойніце, а згодом приєдналися до етнічно близьких до себе прикарпатських дулібів та хорватів (лемків).

Тому неслов'янська, неруська версія походження назви Богемія є абсолютно безперспективною, адже й за повідомленням Костянтина Багрянородного, усю

територію від Баварії і до річки Прут у X ст. займали племена білих хорватів, тобто — давніх русинів.

П. Шафарика обрали у 1848 р. головою на Слов'янському з'їзді у Празі, але він із власної ініціативи поступився цим почесним місцем Палацькому. Шафаріку, як видатному шанувальнику українського народу і українства, Т. Шевченко присвятив свою поему «Єретик».

В кінці свого життя Шафарик дійшов висновку, що кирилицю створив не Кирило, а учні Мефодія, і вже в наш час було доведено, що це був не Климент з Болгарії (там не знайдено жодного екземпляра «Життя св. Мефодія»), а русини Горазд та Сава. Тому, відповідно, основою церковнослов'янської мови могла бути не давньоболгарська, а місцева, паннонська, тобто давньоруська мова, тим більше, що хроніка Даліміла вважає св. Мефодія руським єпископом, а папська булла 973 р. називає єретичною не тільки болгарську віру, а й руську.

В останні роки свого життя Шафарик важко хворів. Не витримавши страшного болю, він кинувся у Влтаву з Карлового мосту. Його врятували, та він невдовзі помер і 26 червня 1861 р. був похований на пагорбі Славін у Празі.

Угорська Русь народила не тільки істориків — патріотів своєї рідної землі, а й манкуртів, які на догоду Кошуту намагалися спотворити історію місцевих українців і змалювати їх звичайними зайдами XIII ст., а угорців, навпаки, представити автохтонами. Ця тенденція вже проглядається у працях Демка, але найбільш повне своє «обґрунтування» вона знайшла у псевдонауковій маячні С. Боровицького (1860–1912).

Він народився в Угорській Русі, але належав до числа найзапекліших мадяронів українського походження. На догоду угорцям він переробив історію цих земель, поставивши їй з ніг на голову, за що був «нагороджений» членством в Академії наук, а у 1899 р. навіть обраний її президентом.

Боровицький в числі перших збагнув, що ключ до розуміння історії земель над Дунаєм міститься у IX ст., коли тут з'явилися мадярські племена. Він намагався «науково» довести тезу, що не русини були автохтонами цих земель і цивілізували кочівників, а навпаки, мадяри колонізували безкрайні степи, а вже потім з-за Карпат сюди прийшли русини, які перейняли (у кочівників ???) досвід землеробства.

Боровицький запропонував угорцям гоноровий вихід з неприємної для них згадки про знищення болгарями і половцями усіх їх жінок і дітей, а тому зробив наголос не на подіях 895 р., коли Арпад завоював степову частину країни, а на 898 р., коли Алмош прийшов в Угорщину через Верещський перевал (ось чому річниця утворення угорської держави святкувалася у 1998 р., а не 1995 р.).

Ці наукові марення Самійло виклав у виданій у 1894 р. в Будапешті книзі «A honfoglalás története».

З усіх «праць» цього мадярона на увагу заслуговують хіба що монографії про колишні угорські жупи, в яких Боровицький написав розділи про території, заселені русинами. Хоча там багато чого спотворено на догоду мадярам, проте

наведені факти, яких вже неможливо знайти в інших джерелах, оскільки згодом навіть вони були свідомо виведені з історичного обігу.

Поряд з історичною школою Угорської Русі досить цікавою та самобутньою була також Пряшівська школа філософії.

Засновником цієї школи вважається виходець з території Волоської Словаччини Ілля Ладивер (1633–1686). Він належав до родини євангелістів і навчався в протестантських університетах Німеччини. Від 1661 р. був ректором Бардівської гімназії, а з 1667 р. — професором логіки у Пряшівському колегіумі євангелістів. У 1672 р. католики його закрили, і Ладивер понад 10 років мандрував по навчальним закладам міст Центральної Європи (Торунь, Гданськ, Кролевець, Лесно, Йена, Сигношоара та ін.). На Семигородщині його учнем був І. Текелі, і коли він під час повстання захопив Пряшів, то Ілля негайно повернувся до цього міста, де і помер у 1686 р.

Ладивер є автором кількох філософських праць, а також праць з логіки («Annotationis in pneumaticam», «Annotationis in logicam», «Summulae logicae»). Він заперечував теорію атомізму, в його поглядах були елементи схоластики, проте викладав наукові дисципліни на передових засадах школи Я. Коменського, тож не дивно, що за рівнем освіти Пряшівщина почала випереджати інші етнічні українські землі і постачати туди свої наукові кадри.

Продовжувачем справи Ладивера був ректор Трнавського університету Андрій Яслінський (1715–1784). Він народився в українському селі Свиниця біля Кошиць. У 1733 р. вступив до ордену єзуїтів, навчався в єзуїтських колегіях у Кошицях та Трnavі, потім викладав теологію у Відні. Був ректором колегіуму єзуїтів у Тренчині, а у 1771 р. став ректором Трнавського університету. Помер і був похований у Рожnavі.

Андрій був одним із небагатьох вчених-єзуїтів, які визнавали систему Коперніка і теорію атомізму. Різко виступав проти середньовічної схоластики, написав декілька підручників з логіки і фізики («Institutiones logicae», «Institutiones physicae»). Погляди Яслінського значною мірою вплинули на еволюцію світогляду його сучасників і сприяли подальшому розвитку науки і культури.

Учнями Яслінського можна вважати усю блискучу плеяду українських вчених Угорської Русі, які навчалися в цьому університеті, в т. ч. і Василя Довганича (1783–1849). Довганич є автором філософської праці «Про порядок Всесвіту», одним з авторів «Філософського словника», створеного членами Угорської Академії наук, а 1831 р. був обраний її дійсним членом. Переважна більшість його філософських праць, однак, залишилися в рукописах, оскільки були написані на українській мові. Василь збирав також українські народні пісні і сам написав популярну донині пісню «Заспівай мені зозуленька».

У 1784 р. організатором і першим ректором Української генеральної семінарії у Львові, яка пізніше була реорганізована в Руські Студії при Львівському університеті, став уродженець села Гез на Закарпатті Михайло Щавницький (1754–1819). Філософську освіту він здобув у Відні, з 1781 р. був віце-ректором

Барбареуму, де виховувалися кадри для цілої Угорської Русі. Оскільки традиції давньоруської мови в Угорській Русі були більш давніми, ніж на Галичині (бо саме тут вона й народилася), тому, коли постала проблема організації там такого освітнього закладу, до Львова переїхали багато інтелектуалів із Підкарпаття, в т. ч. і Щавницький. На відміну від багатьох своїх колег, які подалися до Росії, Щавницький повернувся на Закарпаття і від 1787 р. до самої своєї смерті був директором ліцею у Мукачеві.

Місцеві українці мали в Угорській Русі кращі можливості навчатися, а згодом викладати в європейських університетах, в т. ч. у Відні, Віттенберзі, Пешті, Ягері (Егері), Мішкольці, Братиславі та ін. Тож не дивно, що вже у XVIII ст., починаючи від І. Зейкана та М. Щавницького, Угорська Русь стала невичерпним джерелом наукових кадрів не тільки для України чи Галичини, а й для Росії (Зейкан, Балудянський, Кукольник, Петрашевич, Дудрович, Білевіч, Лазин, Венелін, Мольнар та ін.), які значною мірою спричинилися до інфільтрації Росії в європейську цивілізацію.

Найколеритнішою фігурою серед них, безумовно, був перший ректор Петербурзького університету, засновник російської юриспруденції та економіки Михайло Балудянський (1769–1847).

Він народився в Горній Ольшаві біля Свидника, навчався на юридичному факультеті Віденського університету, а потім викладав право у Великому Варядині.

До Росії Балудянського запросив Новосільцев. Спочатку він викладав у Педагогічному інституті і одночасно працював у комісії з вироблення основ російського законодавства. Як найкращого знавця юриспруденції в Росії його призначили вихователем майбутнього імператора Миколи I, а у 1819 р. він став першим ректором створеного в Санкт-Петербурзі університету.

В Росії Балудянський став творцем не тільки юридичної термінології, а й засновником російської економічної науки, видавши там своє «Изображение различных хозяйственных систем», де пропагував ідеї Адама Сміта. Його згадував у своїй творчості О. Пушкін, тож можна уявити, який фурор викликала в Росії робота цього вченого і наскільки революційними для цієї країни були його погляди.

Для вічно архаїчної та консервативно налаштованої Росії його думки та новачії були абсолютно неприйнятними, тому переважна більшість праць Балудянського (8 томів) так і залишилися в рукописах, а його заклик толерантного ставлення до представників інших вірувань взагалі викликав обурення і став основною причиною звільнення з посади ректора.

Він став головним помічником Сперанського у виданні «Свода законів Російської Імперії» і залишив яскравий слід в історії російської юридичної науки.

Саме таким, як Балудянський, Орлай, Лобачевський, Остроградський, Гоголь, Достоевський, Чайковський та багатьом іншим нашим землякам Росія

має бути вдячна за усе те європейське, мудре, достойне і красиве, що було створене в результаті кропіткої та невдячної праці цих геніїв українського походження.

Зазвичай біографи Балудянського зосереджують свою увагу на його діяльності в Росії, де він і справді зробив величезний внесок в цивілізаційний поступ цієї країни.

Тим часом він ніколи не забував про свою Батьківщину, щороку відвідував рідний край, лікуючись на курортах Чехії, зустрічався там з Шафариком, Ганкою та іншими діячами українського походження, яких доля розкидала по різних державах, щоб обговорити з ними проблеми майбутнього земель колишньої Білої Хорватії. Адже коло знайомств цих видатних особистостей не було випадковим, вони відчували своє спільне генетичне походження і саме в їхньому середовищі був створений той рівень загальнослов'янської свідомості, який призвів до революційних подій 1848 р. і Слов'янського з'їзду в Празі.

Соратником Балудянського у Петербурзі був його земляк, професор права Петербурзького університету Петро Лодій (1764–1829).

Він народився у селі Збій біля Гуменного в селянській родині. Проте в Австрійській імперії здібні люди мали можливість отримати освіту, тож він навчався у Великому Вараді, Празі та у Львівській духовній семінарії, після чого, як знавця церковнослов'янської (давньоукраїнської) мови його запросили викладати на Руських Студіях при Львівському університеті. Як багато вчених із Закарпаття, він згодом переїхав до Петербурга, де став професором, організатором і першим деканом юридичного факультету університету. Написав «Теорию общих прав», «Уголовное право» та «Логические наставления», цікавився також філософією, причому був затятим критиком Канта («Нравственная философия»). Не забував він і українську мову, хоча вірші писав на вже архаїчній на той час давньоукраїнській мові.

До числа українських вчених, які поставили на ноги російську науку, тобто фактично були її засновниками, належить також і директор Педагогічного інституту в Петербурзі Василь Кукольник (1765–1821).

Василь навчався у Кошицях, Трнаві та Відні і з 1792 р. викладав фізику на Руських Студіях у Львові та у Замості. У 1803 р. був запрошений до Петербурга, до 1819 р. очолював Педагогічний інститут, навчав основам права Миколу I та великого князя Михайла Павловича, був автором кількох підручників з права («Начальное основание римского гражданского права», «Российское частное гражданское право», «Курс хозяйственных сведений» та ін.). Є автором концепції так званого «природного права».

Для України прислужився тим, що у 1820–1821 рр. став організатором і першим директором гімназії кн. Безбородька в Ніжині, яка дала країні цілу плеяду видатних письменників, діячів науки і культури, в тому числі Миколу Гоголя, а також сина Кукольника Нестора, якого сучасники ставили мало не

на один рівень з Пушкіним («Князь Холмський», «Князь Скопин-Шуйський», «Роксолана» та ін.). Після смерті В. Кукольника лицей очолив виходець із Закарпаття Орлай.

Іван Орлай (1770–1829) народився у селі Комарівцях на Закарпатті, навчався у Пешті та Львівському університеті, а з 1790 р. в Медичній академії у Петербурзі. Тривалий час був вченим секретарем Медичної колегії, а у 1821 р., після смерті В. Кукольника, був запрошений на посаду директора гімназії князя Безбородька у Ніжині, яку він перетворив на лицей. Член Йенського фізичного товариства, головою якого був Гете.

Іван був нащадком барона Орлая, який героїчно боронив від турок Путнок в Букових Горах, а тому багато знав про героїчну епопею захисту Угорської Русі від османів і, поза сумнівом, багато що переказав своїм учням, в т. ч. М. Гоголю, який використав ці історії у своїх творах. Орлай написав праці з історії фармакології на Русі, а також «Историю о карпатороссах».

Беручи до уваги величезний внесок українців в інтелектуальний та науковий розвиток Росії та навіть Австрії, усе ж таки не варто забувати про те, що найбільше вони прислужилися для науки Угорщини. Угорська Русь дала цій країні таких видатних астрономів і математиків, як Амброзія з Бардієва, Беніцького, Гасіка, Коха, Попрадського, Пряшівського. Професором математики та астрономії університету в Пешті був Іван Шайнович (1733–1785), якому належить честь бути першим в Європі дослідником Венери.

Якщо В. Білаш був засновником нової угорської літератури, то найвидатнішим угорським вченим зі світовим ім'ям є геніальний математик і один з творців неевклідової геометрії Іван Боян, більше відомий угорцям як Янош Бояї (1802–1860).

Він народився в Коложварі (тепер Клуж) в сім'ї вчителя математики, родина якого походила з села Боян на кордоні Буковини та Семигородщини. Боянами тут називали не співців, а бійців, тобто це село заснували бойки — Саси, які переселилися сюди в XII ст. з території Саксонії, тож в Україні їх прізвище мало би звучати як Бойко.

Хоча цей регіон біля Клужа вважали німецьким і батько Бояна навчався, а потім викладав в німецьких школах, в родині не забули української мови, і Іван знав її настільки досконало, що писав на ній свої вірші.

Після навчання у Військовій академії Боян служив лейтенантом австрійської армії в Темешварі, де й сформулював основні положення неевклідової геометрії, які виклав в так званому «Апендиксі» — додатку до підручника з математики свого батька.

Певний час Боян викладав математику у Львівському університеті і в 1837 р. сформулював основні постулати своєї геометрії у науковій праці, яку надіслав на конкурс.

Проте ця праця випередила свій час і отримала негативну оцінку європейських світил. Боян махнув на неї рукою, аж раптом у 1840 р. випадково

познайомився з «Геометричними дослідями» М. Лобачевського і зрозумів, що запізнився з публікацією свого відкриття, хоча основні положення нової неевклідової геометрії стали йому зрозумілі ще у 1825 р.

Усвідомлення цього факту фатальним чином позначилося на психічному стані геніального вченого і з цього стану він не міг вийти аж до самої смерті, яка настала у 1860 р.

Хоча Бояна називають угорським математиком, а Лобачевського — російським, за своїм етнічним походженням вони були українцями, і цей факт не тільки підтверджує інтелектуальне донорство з боку українства на користь своїх сусідів, а й свідчить про закладений в ньому величезний інтелектуальний потенціал, який в усій своїй повноті має розкритися, однак, лише у майбутньому.

Сьогодні у це важко повірити, але українська інтелектуальна еліта, навіть у суцільно мадярському середовищі Будапешта, тоді ще пам'ятала і пишалася своїм етнічним походженням. Вірші українською мовою писав Григорій Тарнович (1751–1841), спочатку цензор, а згодом греко-католицький єпископ Угорської Русі. Він видав у Будапешті свою «Руську музу з Карпатських гір».

Підручник з математики написав і видав у Будапешті професор Пештського університету А. Галицький (1753–1830).

У XIX ст. почався процес остаточної денаціоналізації українства, що вкрай негативно позначилося на інтелектуальному середовищі українців Угорщини.

Затягим мадяроном, наприклад, став академік Угорської Академії наук і депутат парламенту Йосип Секач (1809–1876), який замолоду збирав українські народні пісні, а на схилі років додумався видати їх... угорською мовою.

Проугорські позиції займав ректор Будапештського університету Юрій Демко, а Коломан Демко, видавець українського часопису «Неділя», писав свою «Історію Спиських міст» та «Історію мадярського народу» з проугорських позицій. Його «Історія угорської медицини» зберігає свою актуальність донині.

Серед українських священиків промадярськими настроями вирізнявся Михайло Артим (1848–1918), засновник «Католицького союзу» в угорському парламенті. Він провадив активну культурно-просвітницьку роботу серед простого люду, і люди згадували його добрим словом.

Активно підтримував українських студентів у Будапешті голова угорського сенату Антін Рубай (1828–1910), засновник «Союзу Іоанна Хрестителя». Його брат був одним із засновників «Союзу Василя Великого» у Пряшеві та «Союзу Андрія Первозванного».

Архітектор Іван Бобул тісно співпрацював з Добрянським і видавав у Будапешті українські часописи «Кирил та Мефодій», «Пештбудинські відомості», «Обзор».

Багато корисного для обох народів зробив Дезідор Бодицький-Теодорович. Закінчивши Військову академію у Будапешті, він підготував і видав «Українсько-мадярський військовий словник».

«Русько-мадярський словник» видав у Будапешті Владислав Чопей.

Талановитий філософ Андрій Маснюк (1857–1927) видав у Будапешті свою основну працю — «Краса», інтерес до якої не згас дотепер.

У Будапешті народився всесвітньо відомий мистецтвознавець та художник Ігор Грабар (1871–1960), у 1910–1914 рр. тут вчилися відомі українські художники Й. Бокшай (1891–1975) та А. Ерделі.

Діяльність українців в Угорщині не обмежувалася лише гуманітарною сферою. Засновником угорської радіотехнічної та електротехнічної промисловості був талановитий адміністратор, інженер і винахідник Іван Кременецький (концерн «Оріон»), а угорську залізницю тривалий час очолював Степан Москурович.

Найкраще і найлегше вписувалися в угорське середовище митці українського походження, архітектори, композитори, скульптори, художники, адже мова їх творчості була інтернаціональною і не вимагала перебудови власного мислення та ментальності, а тому успіхи українства, його вплив на формування угорської культури тут є чи найбільш яскравими.

Символами Будапешта, а може, й цілої Угорщини є будівля Парламенту та Ланцюговий міст, що з'єднує береги Дунаю і з побудовою якого, власне, і виник Будапешт як одне ціле. Міст був збудований у 1848 р. за проектом англійського архітектора В. Клерка, а надзвичайно виразні фігури левів виконав молодий скульптор із Лемківщини Іван Маршалко (1818–1877). Він є також автором пам'ятника Ф. Д'яку [Slovenski Biograficki Slovník].

Лемківська школа різьби по дереву та скульптури відома з давніх часів і представлена такими славними іменами, як Павло з Левочі та Віт Ствош.

Павло з Левочі (1460–1542) народився у ще лемківському в той час місті (з етнічної карти Лемківщини Левоча зникла лише у XVIII ст.), тож, як і Віт Ствош, є представником лемківської школи різьби по дереву. Він творив у Сабинові, Банській Бистриці та Кракові, але найвидатнішим його творінням є вівтар костелу св. Якова у Левочі, зокрема скульптурні композиції «Народження Христа», «Св. Яків» та «Св. Леонард». Мистецтвознавці одностайно відзначають унікальний як для того часу реалізм, притаманний творчості Павла.

Більшу частину свого життя пропрацював у Кракові Віт Ствош, де створив такі мистецькі шедеври, як вівтар Маріацького костелу та саркофаг короля Казимира Ягеллончика.

Німці, апелюючи до германізованого прізвища цього майстра, вважають його своїм земляком, Штоссом з Нюрнберга, але польські дослідники звернули увагу на те, що він одягався на руський манер і саме з його легкої руки в Кракові запанувала мода на сарматський (руський) стиль в одязі.

Крім того, його сини жили на Семигородщині в Брашові, навколо якого ще у XVIII ст. було багато українських сіл (Брашов згадується в XIII ст. в «Переліку руських міст далеких і близьких»), тож цілком можливо, що цей видатний майстер, хоча й навчався в Німеччині, але походив чи то з Брашова, чи то з

Бардієва, а що документація тут вже давно велася німецькою мовою, то, як і Фіоль, Гербурт, Фредро, Фірлей та безліч інших українських «німців», він отримав германізоване прізвище.

У кін. XVIII–XIX ст. руську школу різьби по дереву та декоративного мистецтва в Словаччині представляла династія Білопотоцьких, засновником якої був майстер Олександр (1775–1856).

Оравська Русь дала не тільки видатних політиків, вчених, письменників та художників (Бернолак, Радлінський, Гвездослав, Богун та ін.), а й цілу династію відомих скульпторів, що й не дивно, адже русини-горяни завжди славилися різьбою по дереву. Поза усяким сумнівом, фундаментом майстерності Білопотоцьких була саме ця галузь української народної творчості.

Майстер Олександр народився в Білому Потоці біля Оравського замку. Він є автором скульптурного оформлення церков та костелів в Оравському Білому Потоці, Липтові та Мостинцях, але до наших днів збереглися лише окремі зразки, які експонуються в музеях Рожемберка та Дольного Кубина (скульптура Матері Божої і різьблений у стилі бароко хрест залишилися в Білому Потоці).

Разом з майстром працювали його сини Юрко та Іван, а Франтішек (1819–1864) став не менш відомим художником.

Традиції української музикальної творчості на цих землях сягають VI ст. (візантійські джерела повідомляють про взяття у полон біля Мішкольця 4 словенів разом з музичними інструментами, один з яких за своїм описом нагадував бандуру) [Сабольчи Б. История венгерской музыки. — Будапешт, 1964, с. 16–18; Moravcsik, s. 7]. Саме тут народилася пісня про Святополка та постали традиції церковного багатоголосого співу. Біля Блатнограда (Залавара) та Мішкольця були села з вельми промовистою назвою Ігрища (Музики), а в числі перших професійних музикантів в угорських хроніках згадуються, власне, скоморохи та кобзарі [Там само]. Через турецьку навалу жодні документи чи ноти періоду до XVII ст. не збереглися, але з «Граматики» (1571 р.) Яна Благослава відомо, що на території Угорщини співалося багато українських пісень, і одну з них («Про воєводу Штефана») він навіть як доказ цього факту (це перша українська пісня часів середньовіччя, яка відома нам у запису) [Ottuv Slovník].

З XVII ст. походить збірка творів композитора з Бардієва Заревуцького, яка зберігається в палаці Музики, де виступали такі видатні композитори, як Бетховен і Ліст.

Перший запис ритмів, відомих нині під назвою «музика вербункоша», зробив композитор Угорської Русі Філіп Повіновський (? — після 1520) у 1520 р. Він звернув увагу на те, що ця музика з'явилася на території Угорщини одночасно з початком так званої «волоської колонізації» і є своєрідним синтезом українського та сербського пісенного фольклору Волощини та Семигородщини тих часів. Потім її підхопили циганські музики з Румунії, які мандрували по всій

Європі. Згодом, забувши про русько-сербську першооснову, цю музику почали називати циганською або угорською, хоча ці музики лише її розпропагували та своерідно аранжували, а не створили щось оригінальне. Композитор Б. Барток, наприклад, був переконаний, що основою угорської музики, яка виникла у XVIII ст. [Kuzmik, s. 287], та музики вербункоша була українська коломийка, а музикознавець Р. Пріккел твердив, що у дитинстві сам чув, що гайдуцький танець, який також вважається основою музики вербункоша, угорці називали «коломийко» [Барток Б. Народная музыка Венгрии и соседних народов. — М., 1960, с. 27–28].

Вершиною розвитку музичної культури Угорської Русі є творчість видатного композитора XVIII ст. Пантелеймона Рошковича (1734–1789).

Пантелеймон народився у Старій Любовні, а музиці навчався у монастирі піярів у Подолинці, потім у Пешті та Братиславі. У 1756 р. вступив до ордену францисканців, був органістом у їхніх монастирях у Нових Замках, Трнаві, Братиславі та Пешті, де й був похований.

Він грав не тільки на органі, а й на гусях, спеціалісти знаходять в його творах місцеві народні ритми та мелодії, український мелос присутній в його «Танцюючих цимбалах». Писав не тільки церковну, а й світську музику. Вже в наш час словацький мистецтвознавець Л. Качич відновив деякі твори Рошковича («Missa», «Vesperae Bachanales», «Harmonia», «Museum Pantaleonianum»), і вони виконуються в Братиславі, а у 1970 р. була випущена платівка з їх записом. Ще більше творів Рошковича залишилося в рукописах, які зберігаються в Мартині.

Найбільш характерною особливістю Угорської Русі була та, що, на відміну від інших руських земель та навіть багатьох європейських країн, вона мала свою власну школу архітекторів і сюди практично не запрошували італійців чи німців.

Мистецтвознавці давно звернули увагу на той факт, що архітектурні перлини Словаччині зосереджені не на заході країни, тобто території, яка нібито була найближчою до центрів західної цивілізації, а на сході — у Кошицях, Левочі, Бардієві, Сабинові, Старій Любовні та інших містах і селах сучасної Пряшівщини. З цього приводу є найрізноманітніші версії, але їх автори ігнорують надзвичайно важливий фактор, який призвів до цього феномену, а саме етнічний, оскільки йдеться про території, віддавна заселені русинами. Їх городища були зосереджені тут з часів Куятицької культури, а їх розміри вражають і нині. З часом тут розгорнулося замкове будівництво, і першим нашим замком на території Угорщини був давньоруський Вишгород, який для мадяр тривалий час слугував за столицю. Імена перших українських архітекторів невідомі, але в сер. XI ст. син Андрія та Анастасії Ярославни наказав збудувати тут величезну вежу — донжон для зберігання королівського архіву та скарбниці, яку на його честь назвали Соломоною, і відтоді звичай будувати подібні вежі вкоренився у багатьох українських князів аж до часів Данила Галицького. В Угорській

Русі навколо них почали зводити стіни, лише на території Пряшівщини було збудовано таким чином 94 замки і 166 палаців, в тому числі найбільший в усій Європі Списький град.

Місцеві архітектори, таким чином, мали не менший досвід кам'яного зодчества, ніж італійські майстри, і хоча останні також брали участь у спорудженні тутешніх архітектурних пам'яток, але основний обсяг робіт виконали автохтони. До їх числа належав видатний архітектор XV ст. Володар, який, за документами, народився у Пряшеві.

Ось чому не слід дивуватися тому, що при спорудженні величного костелу св. Єлизавети у Кошицях Папа Римський спеціальною буллою звернувся до місцевих русинів із закликом допомогти католицькій церкві у цій будові, і цей заклик насамперед був адресований таким митцям, як Володар. Крім нього на спорудженні костелу працювали Іван та Степан з Кошиць, а що Володаря та Івана потім запросили на будівництво Вавельського замку у Польщі, то схоже на те, що вони продемонстрували тут таку майстерність, що слава про них розійшлася по багатьох країнах Центральної Європи. Іван був також одним з співавторів Сигізмундівської каплиці собору св. Станіслава у Кракові.

Брат Івана Степан виконував роботи у соборі св. Єлизавети, є автором каплиці роду Запольських у Спиському Чвартеку, завершив будівництво костелу св. Егідія у Бардієві.

Мистецтвознавці відзначають, що стиль цих майстрів так відрізнявся від традиційної для тих часів угорської архітектури, що можна говорити про власну архітектурну школу XVI ст. на Пряшівщині. Будівництво величного собору св. Егідія у Бардієві також розпочав не іноземець, а видатний архітектор Угорської Русі XV ст. Микола з Бардієва (? — 1458).

З оздоблювальних робіт костелу св. Егідія у Бардієві починав свою творчу діяльність і Юрій з Пряшева. Потім він збудував школу у Левочі та костел у Спиській Соботі. Крім того, мистецтвознавці припускають, що саме він виставив вежу у Любечі та збудував приміщення міської ради у Кежмарку.

Найвидатнішими українськими архітекторами Угорської Русі XVI ст. були майстер Олександр і Антін Повольний.

Олександр є автором чудової ренесансової кам'яниці міської ради (Радниці) у місті Бардієві, яка була зведена у 1505–1508 рр., а також Радниці в Левочі (ці архітектурні шедеври мають стільки спільних рис, що мистецтвознавці не мають жодних сумнівів у тому, що їх архітектором була одна і та ж особа). Не має жодних сумнівів також і в тому, що він був місцевим русином, оскільки італійські архітектори у документах писалися як Александро, натомість він постійно згадується як Олександр.

Повольний народився в Ягері (Егері), який в той час ще перебував у складі Угорської Русі (Григорович-Барський, який мандрував по Угорщині у XVIII ст., свідчив, що українські села він були навіть на півдні від Ягера).

На жаль, повна історія українського мистецтва ще не написана, точніше, написана за територіальною, а не за етнічною, тобто найбільш вичерпною ознакою. Тому в ній є багато білих плям, суперечностей, а іноді і спотворень істини. В силу історичних обставин найбільш розвиненим українське образотворче мистецтво в часи середньовіччя було не в Україні, а саме тут, на заході, на її історичних землях, тож на професійних мистецтвознавців і шанувальників української культури ще чекає багато несподіванок.

До числа найвидатніших художників русько-візантійської школи часів середньовіччя на території Угорської Русі належить іконописець Фома, який народився у м. Клуж (колишнє Руське Село) на Семигородщині. Він розписав середньовічний монастирський комплекс Гронський Бенадик (розташований схід від Нітри), який існує тут з XI ст.

Автором 6 ікон кін. XIV ст., в т. ч. знаменитої «Зустрічі Марії та Єлизавети», які вважаються шедеврами середньовічного живопису Центральної Європи, є майстер з регіону Острога Холма (Естергома), відомий під ініціалами MS. Угорські мистецтвознавці досі сперечаються, до якої західної школи живопису того часу належить цей художник, хоча його техніка та притаманні лише русько-візантійському живопису (складні переломи складок одягу безпомилково свідчать, що він був руським майстром). Творчість MS вписується у стиль, який був притаманний розпису в костелі м. Зеліни (Жиліни), розпису каплиці короля Вацлава II у Збраславі, творчості Карлштейнського та Вишебродського майстрів, що були запрошені Кунгутою Ростиславною та Карлом IV з території Угорської Русі.

Праці цього видатного художника експонуються в Національному музеї у Будапешті, а також в палаці угорських примасів Естергома (Острога Холма), де розміщено Християнський музей, і за своїм рівнем вони не поступаються картинам Кранаха, Ліппі чи Мемлінга.

У русько-візантійському стилі написані не тільки картини майстра MS. У Християнському музеї Естергома можна побачити також твори XV ст. майстра Батовського, який походив із села Батовці на території сучасної Словаччини.

Справжнє ім'я цього митця невідоме, але оскільки більшість його творів (в т. ч. фрагменти розпису вітваря) зосереджені в селі Батовцях на півдні Словаччини, то й художника назвали Батовським. Ікони майстра відзначаються таким ліризмом та поезією, що навряд чи автор належав до західноєвропейської школи мистецтв, і тільки традиційний католицький характер цього регіону не дозволяє мистецтвознавцям визнати належність майстра з Батовців до давньоруської школи іконопису.

Історики мистецтв чомусь не беруть до уваги той факт, що лише в кількох десятках кілометрів від цього села розташовані Новгород (Ноград) та Велика Русь (Нагіоросі), де угорський король Андрій I поселив воїнів, які прийшли з ним з Києва до Угорщини, і серед них могли бути іконописці, творчістю

яких так захоплювався король та його дружина Анастасія Ярославна (Андрій жив у Києві саме тоді, коли Ярослав Мудрий завершував будівництво Святої Софії).

Крім того, наступні угорські королі розселили вздовж течії Грону рід Сасів, які до останнього підтримували Спиське руське єпископство, тож не дивно, що подібний художній стиль характерний не тільки для Фоми, майстра MS та Батовців, а й для розпису костелу у Зеліні (Жиліні) та Мосовців біля Липова, які були також заселені русинами з Волощини (ці твори також зберігаються в Національному Музеї Угорщини).

Деякі дослідники вважають, що мова йде не про одного майстра, а про родину іконописців: оскільки одні твори датуються 1430 р., а наступні — 1480 р., то малоімовірно, щоби протягом 50 років їх творила одна людина.

Першим світським художником Угорської Русі вважається майстер Петро (? — 1506). Він народився у Пряшеві, протягом 1497–1506 рр. написав цикл ікон з життя Пр. Богородиці та образ св. Миколая для місцевої української церкви, а також портрет пряшівського сенатора Й. Гуттера (зберігається в Національному Музеї у Будапешті). Світський портрет у XV ст. — рідкісне явище, повз яке не може пройти історія українського мистецтва.

Талановитим композитором, педагогом і графіком Угорської Русі XVII ст. був Іона Бубенко (1650–1705).

Він народився у волоській Охтині біля українського анклаву в Шумячі, навчався у Пряшеві, де викладали за системою Яна Амоса Коменського, а згодом і сам почав викладати за цією методикою в гімназії євангелістів в Левочі. За цією методикою Бубенко написав для дітей «*Arithmeticae vulgaris nuceus*» та ін. підручники, і ця абсолютно нова і передова та на той час педагогіка привернула увагу місцевого видавця Бревера, який задумав надрукувати книгу Коменського «*Orbis pictus*». Проілюструвати її він доручив молодому вчителю, який найкраще розумівся на цій методиці.

Для видання творів Коменського Бубенко виготовив 152 гравюри, і то, як вважають мистецтвознавці, на високому художньому рівні.

Ця надзвичайно талановита людина залишила свій слід не тільки у видавничій справі та педагогіці. Оскільки євангелісти заохочували творчість на рідній мові, то Бубенко почав писати пісні на місцевому лемківському діалекті, заснував церковний хор, який співав не лише під час служби, а й на весіллях та з нагоди інших свят (відомо, наприклад, що хор співав на весіллі у пана Бауера).

Для навчання музиці Іона написав підручник «*Logographo musico*», а у 1690 р. разом із Юрком Будинським випустив у світ свою «Тринодію».

Завдяки таким видатним особистостям, Левоча стала центром освіти і культури європейського значення, а не тільки Угорської Русі. Адже крім Шариського Поток, Пряшева і Левочі школа Яна Коменського тоді ще не була відома, і саме такі таланти, як І. Бубенко, поширили її славу по всій Європі.

Мало кому в Україні нині відоме ім'я художника Якова Богдана (1660–1724), який через релігійні переслідування емігрував в Англію і став там надзвичайно популярним художником європейського рівня.

Він народився у Пряшеві, де в той час нараховувалося лише 38 кам'яниць, в яких, за документами, проживали близько 300 русинів. Вочевидь до церковного живопису мав стосунок його батько, бо і Яків, і його брат стали художниками. Найбільше вони любили малювати квіти та тварин, і це захоплення залишилося у Якова на все життя. Батько вчасно помітив талант свого сина і направив його на навчання до Відня. Однак, на свою біду, там Яків не тільки освоїв техніку європейського живопису, а й став протестантом, через що й мусив залишити батьківщину і виїхати за кордон. Майже усе його творче життя минуло в Амстердамі та Лондоні, він вважається найвидатнішим англійським художником голландської школи живопису.

Насправді творчий стиль Богдана виробився на основі унікального і рідкісного на той час поєднання традицій голландської школи з філігранною технікою руського іконопису, яку він засвоїв ще в дитинстві і вдосконалив після закінчення навчання в Пряшеві (брат Якова залишився на батьківщині, сповідував руську віру і розписав іконостас української церкви в селі Ясові біля Кошиць).

Симбіоз цих двох шкіл був таким своєрідним для європейського образотворчого мистецтва, що поява Богдана в Лондоні викликала справжній фурор. У нього замовляли роботи лорд Норфолк, Черчілль, Галіфакс, а також вінченосні особи — Вільгельм III, королеви Марія та Анна, для яких він розписав палац в Хемптоні. До нашого часу збереглися 189 картин цього видатного художника, які експонуються в найвідоміших галереях світу, але жодної з них немає в Україні (в Братиславі є його «Квіти» і «Битва когутів»), а в Кошицях — «Натюрморт з червоними і білими квітами»). Помер Богдан в Англії, похований у містечку Фінхлі біля Лондона.

На жаль, українські мистецтвознавці досі не написали фундаментальну історію українського мистецтва, обмежившись лише історією мистецтв в Україні, що не дає повного уявлення про творчу спадщину усіх представників нашого етносу, яка у в музиці та образотворчому мистецтві є феноменом не тільки європейського, а й світового значення. Зрозуміло, що на перешкоді цьому раніше стояла проблема відсутності власної держави, політичні і особливо релігійні чинники, а поки що таких геніїв, як наприклад Богдан, залюбки присвоюють національні культури росіян, поляків, словаків, чехів, румун та угорців, і навіть англійців.

Одним із засновників нового портретного живопису в Угорській Русі був Йосип Бод (1810? — ?).

Точна дата і місце народження цього художника невідомі, але, зважаючи на той факт, що багато його праць були в монастирі в Красному Броді, а також те, що він був знайомий із М. Балудянським, який напевно був його земляком, то батьківщиною Бода має бути регіон біля Свидника.

Донині збереглися кілька його творів в українських церквах в Хмельовій («Імманулата»), на Миславі в Кошицях («Св. Андрій»), в Національному музеї Угорщини в Будапешті («Христос та грішники»), а також у Пряшеві. Відомо, що у 1850 р. він реставрував твори образотворчого мистецтва храму св. Егідія в Бардієві.

Разом з тим, Бод був і світським живописцем. Його творчість високо цінував граф Юрій Андраші з Красної Горки, який замовив йому свій портрет. Також Йосип написав портрет свого земляка М. Балудянського та імператора Франца-Йосифа.

Вихованцем школи живопису монастиря у Красному Броді був Мікльош Змій (1792–1848).

Він народився у Словінках — одному з сіл у Рудних горах, яке, як свідчить Бідерман, належало тоді до українського анклаву (Порач, Миклушовці, Койцов, Завадка). Про український характер цього села свідчить хоча б той факт, що у 1787 р. місцева лютеранська церква, за вимогою селян, була перетворена на греко-католицьку.

Змій вчився іконопису в монастирі Красного Броду, потім закінчив Академію мистецтв у Відні. Він розписував українські церкви у Пряшеві, Варганівцях, Решові, Койшові та Руській Новій Всі, був автором багатьох жанрових картин, які дають уявлення про життя українців у ХІХ ст. («Весілля в Земліні», «Свячення води», «Парубок вибирає дівчину на відпусті у Красному Броді»). Остання набула особливо великого розголосу, бо необізнані з руськими народними звичаями іноземці трактували її як «Ярмарку жінок». Насправді, вже віддавна, за винятком періоду 1708–1759 рр., три рази на рік люди сходилися на відпусті в цей монастир, де молодь мала нагоду для знайомств та укладання шлюбів, що й зобразив художник. Картину за значну на той час суму купив князь Адам Чарторийський.

Найвидатнішим художником ХІХ ст., засновником Нової школи образотворчого мистецтва в Угорській Русі та Словаччині є Петро Богун (1822–1879).

Він народився у селі Велична в Оравській Волощині, навчався в Левочі, Кежмарку та Празі, а потім викладав образотворче мистецтво в Лучівній на Спишу, Липтові та Бельсько-Бялій на польському боці Карпат.

Петро натхненно писав свій рідний край («Весілля у Величній», «Дружки з Дольного Кубіна»), а також портрети видатних діячів того часу та членів своєї родини («Шафарик», «Носак», «Ходжа», «Радлінський», «Дружина Софія», «Пані Давидова» та ін.).

Вважається засновником Нової школи образотворчого мистецтва і найвидатнішим художником Словаччини, хоча в той час такої держави на карті Європи ще не було.

Власне, тоді йшов процес формування словацької нації, і незгода Богуна з тим, що в її фундамент була покладена не руська першооснова, а чеська, змусила його залишити свій рідний край і у 1863 р. переїхати до Бельсько-Бялої.

Навіть у XVIII ст. Високі Татри іноземні мандрівники іноді називали Українськими Альпами, але Волоський Острів географічно був відділений від основного масиву українських етнічних земель, більше того, Волощина не була територією, суцільно заселеною русинами, а штучно поділеною на Оравську, Тренчинську, Тишинську та Моравську.

Богун, як і Бернолак, Калинчак, Радлінський, Гвездослав та ін., належав до числа тих видатних діячів Оравської Волощини, які розуміли, що волохи — такі самі русини, як і їх найближчі сусіди — лемки, і усі вони разом є представниками не російського етносу, а українського.

Петро усвідомив це ще в молоді роки, навчаючись в Левочі та Кежмарку, і тільки цим можна пояснити його раптовий виїзд до Праги на навчання в школу Амерлінга — єдиний на той час заклад в Австрійській імперії, де продовжували традицію викладання школи в Будечі на давньоруській мові.

Потім Богун повернувся на Спиш, одружився з українкою Софією Клонько, писав пейзажі з околиць лемківської Лучівни, фольклорні та жанрові сценки («Народне весілля на Спишу» та ін.). Мистецтвознавці схильні вважати, що саме списька художня школа здійснила визначальний вплив на творчість цього майстра, і то не тільки в композиції, розміщенні фігур на картині, а й у техніці виконання.

Він створив панорамні види усіх міст, в околицях яких осіли русини, а також цілу галерею картин з побуту давніх русинів, чим започаткував історичний живопис. У любові до Русі та українського народу Петро і Софія виховали свого сина Корнелія, який після смерті батька (можливо, на його прохання) перевів на літографії його види міст з руськими написами (на кирилиці) і видав їх у 1883 р. у Празі.

Богун помер у 1879 р., більшість його картин залишилася в Бельсько-Бялій. Не слід думати, що цей край в той час був повністю колонізованим. Навпаки, тут було значно більше українського, ніж на рідній Богуну Ораві (не варто забувати, що Вільгельм Габсбург українізувався і став Василем Вишиваним саме під час перебування в літній резиденції австрійських імператорів у Живцю біля Бельсько-Бялої). Меморіальний музей цього видатного художника міститься не на Ораві, Спишу чи в Україні, а на території сучасної Польщі.

Врешті-решт, нічого дивного в тому, що Богун вважається найвидатнішим художником Словаччини, немає. Бог обдарував український етнос унікальним музичним слухом та своєрідним баченням краси навколишнього світу. Власне тому творчість Левицького, Боровиковського та Крамського є перлиною російського образотворчого мистецтва, майстра Андрія, Смуглевича, Грушевського, Семирадського та Вичулковського — польського, Мункача та Батовського — угорського, а Купецького — чеського.

Виходячи лише з ознак державності, неможливо визначити належність до тієї чи іншої країни видатного художника — неоромантика XIX ст. Теодора Боїма (1822–1889), адже він жив і працював аж у семи європейських країнах.

Він народився в Мукачеві, навчався в Левочі, продовжив своє навчання у Відні, і проте його можна вважати представником списької школи українського живопису (саме в цьому стилі він згодом виконував іконостаси для церков, зокрема, у Виборній та Левочі).

Значна частина творчого життя художника пройшла поза межами рідного краю, він працював у Румунії, Брюсселі, Парижі, Дрездені, де й помер. Писав пейзажі в стилі неоромантизму («Старий Смоковець», «Над Дунайцем»), а також портрети («Портрет Софії Модрах», «Матіаш Чак Тренчинський»). Дві його дочки також стали художницями і працювали в Будапешті.

Йосип Богданський (1800–1884) та його діти (Павло (1831–1909), Антін (1836–1918), Іван (1852–1917), Михайло (1862–1944)) народилися в селі Яс-лиськах біля Добромиля і були представниками перемиської школи українського іконопису, проте є підстави вважати їх художниками Угорської Русі, оскільки вони розписували тут майже усі лемківські церкви.

А що Лемківщина тривалий час належала до Перемиської єпархії, то творча манера цих майстрів найбільше відповідала смакам місцевого українського населення, і перелік тих місць, де їм довелося працювати, дає уявлення про слід, який вони залишили в образотворчому мистецтві Словаччини (Калинів, Клокачів, Герлахів, Крижів, Микова, Бехерів, Яблонька, Вапеник, Сухе, Дубовиця, Солевар, Рудлов, Машковці, Дречна та ін.).

На жаль, майже невідомою в Україні є творчість лемківського художника із Сабінова Михайла Костки (1853–1919), хоча його пейзаж «Вершники на морському узбережжі» мистецтвознавці віднесли до числа 50 найкращих картин світу. Щоправда, це визнання прийшло до нього вже в наш час, а раніше в Будапешті його майже не знали, і в УНГ експонується лише його «Захід сонця» та «Молитва».

В УНГ та у всесвітньо відомій галереї Уффіці експонуються картини художника з-під Пряшів Павла Шиня, який від 1905 р. був ректором Академії мистецтв у Будапешті. Хоча його родина вже була мадяризованою, проте любов до рідного краю залишилася, і він більше часу проводив у рідних Яровницях, ніж у Будапешті («Курія в Яровницях», «Лука з квітами»).

Краса рідних гір бентежила і Владислава Меднянського (1852–1919) та Євгена Кишку (1885–1920), які за 18 років пройшли Лемківщину вздовж і впоперек, а Кишка там завершив свій життєвий шлях: він пропав десь у цих горах і подальша його доля невідома. В УНГ зберігаються його «Халупи над річкою» та «Жабко з Татр».

Меднянський останні роки свого життя провів у Закарпатті, помер в Ужгороді, і тому майже усі його роботи лишилися на рідній землі, а в Будапешті експонується його «Поранений солдат» та «В Сербії».

Історична тематика приваблювала братів Климковичів, які походили з-під Гуменного («Град Девін», «Втрачений рай», «Останні хвилини короля Соломона»). Гнат Климкович не забував і про рідний край: в УНГ є його «Біля ватри», «Голова хлопця», «Автопортрет».

Давньоруська тематика надихала В. Чироса («Тихани»).

Улюбленою темою Миколи Барабаша (1810–1898), Йосипа Кошти (1861–1949) та Юліана Андорка (1883–1909) був ярмарок («Ярмарок у Румунії» та ін.). Музичним супроводом до їх картин може бути українська народна пісня про ярмарок у Доброчині (Дебрецені), яка також народилася в XIX ст. і найкращим чином передає живу українську атмосферу того часу в останні десятиліття існування Угорської Русі.

Поза усяким сумнівом, найвідомішим і найталановитішим з українських художників Угорської Русі був Михайло Ліб, який в пам'ять про своє рідне місто Мукачево взяв собі псевдонім Мункач (1844–1900).

Мукачево, на думку мистецтвознавців, залишило незабутній слід в пам'яті митця і найбільше вплинуло на формування його творчої особистості (саме тому він і взяв собі такий псевдонім).

Ліби не були мадярами, а тому угорські дослідники вигадали версію про їх німецьке походження, хоча малоімовірно, щоб німець Ліб брав участь у повстанні проти Австрійської імперії, за що німці його ув'язнили і так збиткувалися над ним, що він помер одразу після виходу на волю. Невдовзі померла і мати майбутнього художника, і 7-річного Михайла взяла на виховання родина, яка також мала не угорське і, тим більше, не німецьке прізвище Відовські.

Доля від самого дитинства не була прихильною до Михайла: невдовзі Відовських пограбували батяри, утримувати навіть своїх власних дітей їм стало важко і вони дали племінника на навчання до столяра у Бекешчабі, який хоча й був далеким родичем Лібів, але надзвичайно жорстоко ставився до хлопця, і, не витримавши знущань, Михайло через 4 роки такого «навчання» втік до Мукачева (наслідком такого важкого дитинства та юності стало те, що своє життя видатний художник закінчив у психіатричній лікарні біля Бонна).

Лише випадкова зустріч в Мукачеві з художником Е. Самоші, величезний талант та надзвичайна працелюбність дозволили йому потрапити на навчання в найкращі художні академії Європи і стати художником, якому була притаманна не тільки чудова техніка контрасту світла і темних фарб, а й глибина філософського мислення, про що свідчить його «Христос перед Пілатом» (1881 р., Ужгородська картинна галерея), «Камера смертника», «Прощання Петефі з рідною домівкою», «Наречена», «Гроза в степу» та ін.

Мункач хоч і не згадував про своє українське походження, але й не був зятим мадяроном, принаймні, своє фундаментальне полотно, яке угорці вивісили в Парламенті, він із підтекстом назвав «Завоювання краю». Лише пізніше до усвідомлення мадяр почав доходити прихований зміст цієї назви, і назву картини вони почали трактувати вже як «Відшукання Батьківщини» або «Повернення Батьківщини» [Slovenski Biograficki Slovník].

Твори Михайла Мункача експонуються в Ужгороді, Будапешті, Дебрецені, а також у найкращих художній музеях світу, в т. ч. «Метрополітен-музеї» у США. Творчість Мункача є своєрідним підсумком тривалої еволюції українського об-

разотворчого мистецтва на теренах Угорської Русі і мала величезний вплив на розвиток образотворчого мистецтва цілої Центральної Європи.

В межах України ці традиції поступово трансформувалися у закарпатську школу образотворчого мистецтва, яка представлена такими відомими іменами, як Ерделі, Йордан, Бокшай, Грабар.

Радянське мистецтвознавство акцентувало увагу лише на цій закарпатській художній школі, тимчасом як художні здобутки Угорської Русі призвели до появи нових напрямків у мистецтві і, в кінцевому результаті, здійснили вплив на світову культуру. Мова йде про творчість художника-фантаста А. Немеша (1909–1985) та А. Вархоли (1928–1987).

Немешами в Угорщині називали кріпаків з Угорської Русі, яким за виявлену мужність в обороні краю від турецької агресії Австрія надавала шляхетський стан і маєтки. Саме такий маєток родина Нагелів з волоського села Яблонова над Турною отримали біля Печвараду, і відтоді їх почали прозивати Немешами, а їх маєток Немеш-Орос (тобто Немеш-Русин).

Батько Андрія Гнат Немеш вирішив повернутися з Угорщини на рідні землі, і вже з 1911 р. родина проживала на Волоському Острові. Тому хлопець навчався малюванню у Спиській Новій Всі біля Попрада, де від часів середньовіччя вже існувала школа давньоруського живопису. З усіх художників Угорської Русі він найкраще зрозумів магічну силу рідної землі, мету існування та історичну місію свого народу. Його картини мають глибокий філософський зміст («Вікно у часі», «Метафізичні каріатиди», «Інтер'єр» та ін.). В них стільки прихованого й загадкового, що Немеша неможливо трактувати лише як просто художника-фантаста. Це — філософ у живописі, єдиний художник Західної Русі, який зумів піднятися до таких узагальнень, вияву таких закономірностей Простору і Часу, які зрозумілі далеко не кожній пересічній людині. Він є своєрідним Реріхом Угорської Русі, а що зовсім поруч були Високі Татри, то йому не довелося, як Реріху, їхати в Гімалаї. Він усе збагнув тут, над Попрадом, у давній колисці слов'янства і русинства.

Після придушення повстання в Угорщині Немеш у 1956 р. виїхав за кордон і останні роки свого життя провів у Стокгольмі. У 1965 р. шведи дали йому звання Національного художника і призначили довічну пенсію.

Видатний американський художник і кінорежисер, засновник нової течії у світовій культурі під назвою поп-арт Андрій Вархола народився у Пітсбургу, куди його батьки переїхали з лемківського села Міняви біля Стропкова у Словаччині. Вплив українського середовища на формування особистості митця був надзвичайно великий, він усе своє життя залишався вірним греко-католицькій церкві, а англійську мову досконало вивчив аж в університеті. Першим учителем Андрія була його мати, яка навчила сина робити цікаві колажі з різних фотографій.

У 1949 р. Андрій переїхав до Нью-Йорка, став ілюстратором журналу «Glamour», і саме колажі принесли йому славу і можливість зробити у 1956 р.

свою першу персональну виставку в галереї Бодлі. Згодом він написав близько 100 портретів видатних особистостей США, у т. ч. президента Д. Кеннеді, Н. Вуд, Е. Преслі та М. Монро. Як кінорежисер уславився своїм фільмом «Електричний стілець».

Вархол здійснив величезний вплив на розвиток мистецтва не тільки у США, а й у Європі. Засновник поп-арту так збував мистецьке середовище, що у 1968 р. навіть було здійснено замах на його життя. Заробляв колосальні гроші, але миттю їх витрачав. Після нього залишилася також легендарна група «Velvet Underground». В наш час на аукціонах творів мистецтва його картини цінуються на рівні із шедеврами Рембрандта та Рафаеля.

До США масово виїздили ті українці, які не хотіли ні ословачуватися, ні мадяризуватися. Шизофренія денационалізації русинів в Угорщині тоді набула таких масштабів, що уряд надсилав священників-мадяронів і до США, щоб вони й там втокмачували людям, що вони є не русинами, а мадярами або словаками, таким чином перешкоджаючи організації руху русинів. Особливо відзначилися в цій ганебній діяльності Дзубай та Гудобай (руське прізвище останнього відповідало стану його духовності та моралі — Худоба). Проте емігранти швидко розпізнали справжнє обличчя цих угорських агентів, створили декілька впливових об'єднань, і в майбутньому їх «Угрорус», «Соединеніє» та «Собраніє» відіграли в історії Словаччини далеко не останню роль.

До початку Першої світової війни на Пряшівщині було вже тільки 9 українських шкіл і виходив лише один часопис «Наше Отечество», причому латинською абеткою.

Від повного краху українство врятувала тоді поразка Австро-Угорщини у війні та розвал імперії, на уламках якої виникли Чехословаччина, Польща, Румунія, Угорщина, Югославія, Австрія і на короткий час ЗУНР. Вперше за кілька століть з'явилася реальна можливість самовизначення західних українських земель, і початки цього процесу були надзвичайно обнадійливими.

У листопаді 1918 р. Окружний з'їзд русинів у Старій Любовні проголосив вихід українських земель зі складу Угорщини та їх приєднання до України. Була створена Руська Народна Рада, і 19 листопада 1918 р. цю Раду перенесли до Пряшева як до традиційної столиці українських земель на заході. Раду очолив священник Еміль Новицький, який твердив: «Ми називаємося карпатськими русинами, но ми знаєме, же за Карпатами таки сами Русини жиють, як і ми». З усіх членів Ради 31 голос був за те, щоб приєднатися до України, 5 — за Чехословаччину, 2 — за Угорщину, а 20 словацьких русинів були переконані у тому, що, так само як чехам чи полякам, їм треба створити власну незалежну державу.

Однак, слушний історичний момент був втрачений. Дуже скоро керівництво Радою в Пряшеві захопили промосквофільськи налаштовані діячі (А. Гагатко, Д. Вислоцький, А. Бескід), які, скориставшись важкою ситуацією ЗУНР, по-

старалися, щоб рішення про приєднання Угорської Русі до України назавжди було забуте.

Тим часом цілком автономно від Пряшева в жовтні 1918 р. у Філадельфії відбулися переговори керівництва Американської Народної Ради Угросів з Масариком, який пообіцяв українцям у складі Чехословаччини цілком автономну Підкарпатську Русь, до якої мали би входити Марморощина, Закарпаття, Шариш, Спиш, Земплін, комітати Гемер, Абауй, Боршод, тобто мало не усі історичні українські землі в Центральній Європі [Ванат, 1979, с. 55].

В міру погіршення ситуації в Галичині ця ідея ставала дедалі привабливішою, отримувала нових прихильників, і до неї, оцінивши ситуацію, почав схилятися і А. Бескід.

У Мартині, без жодних повноважень від РНР, він розпочав переговори про об'єднання з чехами та словаками в одній державі і 7 січня 1919 р. проголосив про входження Карпатської Русі до складу Чехословаччини. Щоб запобігти звинуваченням у нелегітимності цього рішення, А. Бескід об'єднав РНР з Радою лемків і тепер виступав від імені новоутвореного «Карпаторусского Народного Совета», де він тримав усі важелі керівництва у своїх руках. За приєднання до Чехословаччини висловилися і Центральна Руська Рада, утворена 2 січня 1919 р. в Ужгороді.

Руки Москви, однак, дотягнулися тоді і до Угорщини, де владу захопили комуністи. Війська Бели Куна зайняли Пряшів, і 16 червня 1919 р. тут була проголошена Словацька Совецька Республіка. Вона проіснувала недовго, у серпні 1919 р. чехословацькі війська витіснили угорців зі Східної Словаччини, але в Європі відтоді сформувалася вкрай негативна думка про Пряшівщину як про московський та прокомуністичний регіон, і в подальшому це надзвичайно зашкодило місцевому українству. За угодою, яка була підписана 7 листопада 1919 р. у Сен-Жермені, Підкарпатська Русь була офіційно приєднана до Чехословаччини, а з її складу були вилучені не тільки давні українські землі на території Угорщини, а й мало не уся Пряшівщина від Тиси до Попраду. Словаки зрозуміли натяк Європи, і з того часу тутешнє українство має справу вже не з угорським, а зі словацьким шовінізмом.

Бурхливі події національного самовизначення на теренах колишньої Австро-Угорської імперії позитивно позначилися на зростанні національної свідомості словацьких українців. Чуда не сталося, але під час перепису 1923 р. виявилось, що тільки у Східній Словаччині греко-католиками визнали себе 190 тис. чол. Кубійович, врахувавши тенденції денационалізації, дійшов висновку, що в Словаччині мали проживати 650 тис. чоловік, які усвідомлювали своє українське походження, але не завжди його декларували. У 1924 р. тут вже було 9 державних і 87 церковних шкіл з українською мовою навчання, а також учительська семінарія.

Проте у цих школах вчили за «Букварем» Івана Кизана та «Граматикою» Панкевича чи Седлака, які базувалися на модифікованому варіанті російської

мови. Вплив Москви не зменшився, а посилювався, бо саме на Пряшівщині осіли емігранти з Росії та України, які сповідували московське православ'я. За підтримкою сенатора Юрія Лажо тут було створено 18 православних парафій, які нараховували тоді 6,8 тис. віруючих. До діячів москвофільського напрямку належали А. Корабелеш, Ф. Лазорик, О. Фаринич, І. Мацинський, І. Малій, П. Федор, Ф. Іванців, М. Бескід, П. Сова, І. Ханат, К. Мачик, І. Пещак та багато інших. Це вже були не наївні русофіли XIX ст., а вільні чи невільні агенти імперської Москви. Своєю чергою, влада також провадила денационалізацію своїми методами, вигадавши, як і поляки, націю «місцевих русинів» (польський варіант — «тутейших»), які протистояли як українцям, так і москвофілам.

Найкраще змалював ситуацію, яка склалася на землях колишньої Угорської Русі, видатний чеський письменник І. Олбрахт. Він першим звернув увагу на надзвичайно низький рівень викладання в українських школах, тимчасом як чеські, угорські і словацькі школи відповідали вимогам того часу. Він зрозумів, що це спеціально сплановано, оскільки в учительські семінарії приймалася мізерна кількість українців, і українських дітей вчили чехи, угорці та словаки такою деформованою мовою, що учні не мали жодних шансів вступити до вищих навчальних закладів.

Для тих, хто все ж таки отримував вищу освіту, ввели негласний ценз, і на кваліфіковану роботу в цій країні могли влаштуватися лише кілька десятків українців на рік.

Москвофільство Олбрахт оцінив як «прагнення безсилим людям спертися на сильного брата, але сьогодні — це архаїзм, це мертва паперова мова, яка походить з вчорашньої і вже мертвої Росії». Саме через москвофільство «підкарпатський люд не є ще народом, а лише етнографічною масою... яка навіть не має своєї писаної історії» (ситуація один до одного співпадає з проблемами сучасної України).

Водночас Олбрахт був вражений високим рівнем народної творчості, фольклору, дитячої казки, «романтичним культом замків і легенд», що для такого злиденного рівня існування було неймовірним, на його думку, явищем.

Ось чому він був свято переконаний у тому, що «Просвіта» неминуче перемаже «Духновича» і етнографічна маса неминуче стане великим народом з величезним потенціалом духовного і соціального розвитку.

Українцям вдавалося підтримувати високий рівень культури за будь-яких умов існування, і це було характерним не тільки для Пряшівщини, а й для інших українських земель, які опинилися у складі Угорщини, Румунії та Чехословаччини. Мало не кожне село мало свої історичні пісні та балади, а найбільше їх було про Янчія (так українці називали Яношика, і цілком вірогідно, це було його справжнє ім'я). О. Зілінський записав ці пісні у 121 українському селі на території Словаччини (на жаль, вони не надруковані донині).

Ця земля не була відірвана від основного українського етнічного масиву, тут співали також пісні про Довбуша, Саву Чалого, «Під Кам'янцем, під По-

дільським», «Коли турки воювали» та ін. Неймовірно, але на Пряшівщині є навіть історичні пісні про участь лемків в боротьбі за незалежність Італії в загонах Гарібальді.

Саме цей багатющий фольклор був основою творчості свідомих свого українства письменників та художників, які жили і творили у Пряшеві. Це, насамперед, Ірина Невицька (1886–1965), яка у 1927 р. організувала фестиваль української культури в Словаччині, а також уперше після гастролей тут у 1867 р. театру Івана Даниловича здійснила постановку в Пряшеві опери «Наталка Полтавка» та «Сватання на Гончарівці».

Багато зробили для розвитку української культури в Пряшеві Денис Зубрицький і Севастьян Саболь. Проте чистою українською літературною мовою в Словаччині першим почав писати В. Гренджа-Донський.

Ця земля завжди славилася своїми художниками. В Пряшеві народився український художник Мирослав Рибай, який хоча і провів більшу частину свого життя в Угорщині, але з теплотою писав рідний край («Греко-католицька церква в Андрейові»).

Пряшів прославили також художники Дезидерій Миллий. Степан Добош, Степан Гапак. До 1920 р. тут працював Антін Кубек, який став знаменитим митцем у США (у Пряшеві залишилися його картини «Жебрак», «Художник», «Старенька»).

Серед українських скульпторів до часів Другої світової війни найгучнішим ім'ям у Пряшеві є Олена Мондич.

Від часу утворення Чехословаччини політична боротьба українства в Словаччині сконцентрувалася навколо проблеми кордонів Пряшівщини до Попраду та включення її до складу Підкарпатської Русі, яка 11 жовтня 1938 р. отримала певну автономію у складі Чехословаччини. Андрій Бродій висунув гасло «Україна від Тиси до Попраду» і на цій платформі у 1939 р. йому вдалося об'єднати усі українські організації в Словаччині. 12 жовтня 1939 р. українська делегація (С. Фенцик, С. Гойдич, О. Фаринич, М. Бескід) виїхала з Пряшева до Братислави на переговори зі словаками. Однак, коли з'ясувалося, що Бродій планує передати усю Підкарпатську Русь мадярам, переговори були зірвані, а сам він був заарештований та засуджений словацьким судом на 3 роки.

У реанімованій Руській Народній Раді більшість знову захопили промосковськи налаштовані політики, і коли Волошин став президентом та перейменував Підкарпатську Русь на Карпатську Україну, вже РНР не забажала об'єднуватися із Закарпаттям (за створення спільної держави проголосували лише 2 її члена із 17) і вирішила залишитися у складі самостійної Словаччини, а для переговорів з урядом Тіссо на зборах в Руському Народному Домі 1 листопада 1939 р. була обрана окрема спеціальна комісія.

Хоча і у 1918 р., і у 1939 р. українці не пішли на розвал країни, прислухавшись до лементу словаків: «просимо Вас, що Ви, як свобідний народ, прилучилися до нас...», але ніхто тої пожертви не оцінив, і за весь час існування словацької

держави Тіссо для українців виходило тільки «Новое Время» на язичії і видано 4 підручника для українських шкіл. Братислава лише обіцяла і тільки аж 30 вересня 1943 р. при цьому уряді була створена Дорадча комісія в руських, грецьких та православних справах, яка, однак, так нічого і не нарадила.

За українську справу в цей час уболівав лише єпископ Гойдич. Він буквально благав Августина Волошина заявити про включення Пряшівщини до складу Карпатської України: «не лишіть нас знищити!». Словаки вважали його за найбільшого ворога нації, і коли Тіссо приїздив до Пряшева, то вітався з усіма, крім Гойдича. Не маючи іншої можливості усунути його, словацький уряд надумав перенести греко-католицьке єпископство з Пряшева до православних Межилаборців, але реалізувати цього підступного наміру вже не встиг.

За таких умов українці виявилися абсолютно байдужими до долі самостійної словацької держави, і цим скористалася Москва. Саме в Східній Словаччині виникли перші партизанські загони, а у 1944 р. у Пряшеві був створений підпільний «Карпаторусский автономный Союз национального освобождения».

Москва зробила усе можливе, щоб найбільше крові при звільненні Словаччини пролили не словаки, а українці. Усі диверсійні групи, які закинули на території Словаччини, були сформовані переважно з числа українських партизан, і їх могили розкидані по всій країні. Територія між Гуменним, Межилаборцями та Стропковим була перетворена у своєрідну партизанську республіку, і навіть після придушення Словацького Національного повстання німці ще довго проводили тут каральні акції, в яких гинули не так партизани, як переважно цивільне населення. В боях за Дуклю радянське командування свідомо кинуло на глибоко ешелоновану німецьку оборону щойно змобілізованих, ненавчених і навіть добре не озброєних солдат з Галичини, і там, як вважають історики, загинув квіт свідомої української молоді, що вкрай негативно позначилося на майбутній діяльності УПА в Україні та Словаччині. Десятки тисяч українців загинули у важких боях на території Словаччини, причому Пряшів звільнила 19 січня 1945 р. 129-а стрілецька дивізія радянської армії, де командиром, не кажучи вже про солдатів, був українець Т. Грінченко.

Про це не часто говорять у Словаччині та Чехії, але 80% особового складу Першого чехословацького корпусу генерала Л. Свободи склали українці Закарпаття та Волині, причому навіть після звільнення Словаччини Москва і Лондон ще довго забороняли мобілізувати до цієї «чехословацької» армії етнічних чехів та словаків.

Варто нагадати, що словацька армія, хоча і досить мляво, але все ж таки брала участь у військових діях на території України в складі німецьких окупаційних військ. За логікою антигітлерівської коаліції, українці мали усі юридичні права вирішити свою подальшу долю щодо перебування в складі держави, яка підтримувала в цій війні III Рейх. 1 березня 1945 р. у Пряшеві була створена Українська Народна Рада Пряшівщини, яка поставила питання про приєднання цієї чи не найдавнішої української історичної землі до України. Подібні

процеси відбувалися також і на Холмщині, Підляшші, Надсянні, Лемківщині, Мармарошині, Сучавщині, але 6 травня 1945 р. Москва поклала цьому край і почала оскаженіло переслідувати найбільш свідомих українців як «буржуазних націоналістів» та бандерівців.

Безумовно, це був своєрідний жест «доброї волі» для місцевих комуністів і, разом з тим, кремлівськими політтехнологами був змайстрований своєрідний «троянський кінь», за допомогою якого можна було постійно тримати ці держави-сателіти на гачку.

Однак, основну роль у прийнятті такого рішення відіграв страх перед утворенням на теренах Радянського Союзу Великої України, яка у багатьох відношеннях, у т. ч. демографічних, могла стати нарівні з Росією. Приєднання усіх українських історичних земель підсилювало б українство, і це в той час, коли Москва взяла курс на остаточне його знищення. Як свого часу Австрія видала карт-бланш Угорщині на денационалізацію місцевих українців, так само Москва у 1945 р. дала Угорщині, Румунії та Чехословаччині можливість їх нищення на теренах власних етнічних земель. Щоб допомогти своїм сателітам остаточню розв'язати «українське питання», росіяни організували кампанію різноманітних «переселень» та депортацій. Найбільше нині відомо про те, що діялося на теренах Польщі, але мало хто знає, що подібні акції планувалися і в Словаччині, де у 1945 р. також були створені відповідні комісії «з переселення».

Тоді українство на Пряшівщині врятувала УПА, яка здійснила кілька пропагандистських рейдів, під час яких на польському «досвіді» людям розповідали про те, що насправді означає «переселення».

Перший рейд УПА по Словаччині очолив Ярослав Вітовський з підрозділу «Маківка». У рейді взяли участь курінь «Підкарпатський» Павла Вацика, сотня «Змії» Микола Корша та «Булава» Володимира Гошко. А що головним завданням була роз'яснювальна робота серед населення, то в рейд пішла і жіноча чота УПА «Крилаті» в кількості 500 осіб.

Найдалі під час першого рейду повстанці дійшли до села Михайляни біля Сабінова. Результатом було те, що жодна людина не звернулася до комісії «з переселення», і Москві довелося згорнути їх діяльність. На примусове виселення російські і словацькі шовіністи тоді не наважилися, оскільки тут склалися найбільш сприятливі умови для розгортання руху УПА, з яким росіяни не могли дати собі раду навіть на теренах Радянського Союзу.

Другий рейд, який очолили Микола Галас та Володимир Гошко, крім українських проблем, ще мав на меті передвиборну агітацію за Бенеша. Повстанці пройшли 80 сіл по лінії Межилаборці — Гуменне — Вранов — Гіральтовці — Стрпков — Бардеїв — Пряшів — Сабінов, а у Гіральтовцях зайшли у саме місто. Чехи були так настрашені цим рейдом, що перекинули на терени Східної Словаччини 11 тис. солдатів (словацькі частини уникали зустрічі з повстанцями), танки та авіацію. Тому цього разу не обійшлося без збройних сутичок, найбільша з яких сталася біля Брекова.

Там, де пройшли загони УПА, Бенеш отримав найбільше голосів (до 62%), а найбільшим результатом було те, що в Словаччині з'явилися власні повстанці (група Врхла) та підпільні організації, найбільша з яких називалася «Весна».

Третій рейд відбувся через передислокацію загонів УПА на захід, і після проходження української етнічної території, починаючи від Спишської Нової Вси, він супроводжувався постійними боями та сутичками. Найбільшого розголосу набули дії сотні Громенка. Через Пряшівщину пройшли близько 300 бійців УПА, 59 з яких загинули, а 39 були поранені. Поодинокі повстанці йшли через Пряшівщину на захід до 1949 р., але вже не намагалися повертати до себе увагу, покладаючись на допомогу місцевих українців. Словаки також були позитивно налаштовані до УПА, але не тому, що пам'ятали про свої руські корені, а в знак солідарності у боротьбі з комунізмом та своєї традиційної неприязні до чехів (Прага мусила для боротьби з УПА замінити словацькі частини чеськими, і 11 тис. з них у складі 7-ї чехословацької армії взяли участь у ганебній операції «Вісла»).

Щойно загроза з боку УПА стала меншою, Москва обережно поновила роботу комісії «з переселення», але тепер вони діяли переважно в православних, промосквофільськи налаштованих регіонах біля Бардієва. За весь час їх діяльності на Волинь зголосилося переселитися 12, 5 тис. українців (найбільше їх було із села Лукове). Релігійні мотиви відіграли більшу роль, ніж етнічні, але усі переселенці повернулися назад, причому більша частина ще до 1968 р. Радянська дійсність виявилася такою страшною, а православна церква настільки далекою і ворожою до українства, що роки перебування в СРСР вони згадували як страшний сон, а погрози словацьких шовіністів, у разі декларування свого українства, депортувати їх за східний кордон викликали в українському середовищі справжній жах. Характерно, що репатріантів свідомо розселили не на Пряшівщині, в місцях їх колишнього проживання, а, йдучи за польським «досвідом», розсіяли по словацьких селах, і мало хто з них тепер наважується тут визнати себе українцем. У цьому напрямі була спрямована уся політика словацького уряду від 6 травня 1945 р.

Про людське око була нібито створена мережа з 275 українських початкових шкіл, 40 міських шкіл та 4 гімназій, але до 1950 р. викладання тут велось на... російській мові. Щойно була впроваджена українська мова, як «Матиця Словенська» негайно кинула провокаційне гасло: «на Словенську тільки по-словенськи» і так почала допикати «чужинцям» та створювати навколо них таку негативну опінію, що в деяких селах люди почали виганяти українських вчителів і вимагати словацьких. У результаті, станом на 1968 р., у Словаччині залишилося 48 початкових українських шкіл і лише 7 середніх.

Угорський «досвід» денационалізації був використаний і в релігійному питанні.

До 1945 р. у Словаччині було 240 греко-католицьких і 18 православних парафій. Найбільш національно свідомою церквою була греко-католицька, єпископ

якої так «дошкуляв» словацькій владі, що ще до 1945 р. його хотіли відпровадити з Пряшева до Межилаборців. Однак Москва підказала інший варіант, і 27 травня 1950 р., на підготовленому КДБ «конгресі» в Пряшеві, унія з Римом була розірвана, церква була перетворена на православну, єпископів Гойдича і Гопку заарештували, а у Пряшів Москва призначила єпископом Доротєя. Те, що протягом багатьох сотень років намагалася здійснити Угорщина, Москва здійснила за один рік: тисячі українців, щоб не потрапити до «лона» Московського патріархату, вирішили за краще перейти до римо-католицької церкви, і це стало вирішальним кроком у напрямі до їх денаціоналізації.

І для угорських, і для словацьких шовіністів головною проблемою була не приналежність церкви до Москви чи до Риму, а її літургійна мова. Ось чому, щойно у 1968 р. греко-католицька церква була відновлена, єпископ Гірка запровадив в ній не українську, а словацьку мову, в результаті чого третина колишніх уніатських парафій залишилася православними, і українство в Словаччині розколося ще й в релігійному аспекті. У Пряшеві нині функціонує і греко-католицьке, і православне єпископство.

Найменше контрольованою певний час була сфера культури, тим більше, що влада прагнула переключити увагу українців з дразливих етнічних, політичних, соціальних та релігійних проблем на проблеми культури (так Українська Народна Рада Пряшівщини була поступово трансформована в Культурний союз українських трудящих). У Пряшеві були створені Українській народний театр, видавництво «Славкнига», кафедра української мови та літератури в університеті, Музей української культури (у Пряшівському замку, а згодом його перевели до Свидника). Спочатку для українців у Пряшеві видавалися «Пряшівщина», «Костер», «Карпатська Звізда», а згодом відомий журнал «Дукля».

У місті тоді жив і працював видатний український письменник Василь Гренджа-Донський, який у 1967 р. видав у Пряшеві «Наше півстоліття». Редактором «Дуклі» довгий час був Юрко Бородич, праці якого («З рідних берегів». «Під спільним небом») видавалися і в Україні. Духовні зв'язки з Україною простежуються у творчості Ю. Бородича, Ф. Іванчова, М. Мольнара. Літературознавці та мовознавці (О. Зілінський, Б. Бутанич, П. Горак, Ю. Бача, Ф. Новак) відзначають високий рівень таких письменників, як Ф. Лазорик, С. Гостяк, В. Дачей, М. Шмайда.

У Пряшеві творив та завершив свій життєвий шлях історик української культури на теренах Словаччини Іван Мацинський (1922–1987), автор фундаментальних досліджень «Наша мова» та «Розмова сторіч».

У місцевому українському театрі працював Віктор Гайний, актор і відомий поет («Шумлять Бескиди», «Весінній передзвін»). Актором цього театру був також Микола Сімко (1921–1982), який мав чудовий баритон і співав партії Гриця в опері «Ой, не ходи Грицю, та й на вечорниці» та Андрія («Запорожець за Дунаєм»).

Серед художників і скульпторів, які жили і працювали в Пряшеві, слід на-самперед, згадати Є. Капішовського, А. Гая, С. Чапака, А. Добоша, О. Дубая.

Історичні праці вийшли з-під пера О. Ставровського, Й. Гусека, Л. Гараксима.

Культура, однак, не є ізольованою від суспільних процесів, і негаразди з ними, а особливо з мовою, рано чи пізно негативно позначаються і на ній. Денаціоналізація швидко перетворила Пряшівщину на українську культурну провінцію, і такого розмаїття, як було колись, тепер тут вже немає, а коло споживачів цієї культури постійно зменшується.

Якщо статистика комуністичної Словаччини назвала цифру 75 тис. осіб, яких вона зарахувала до українців, то вже у 1969 році офіційні джерела твердили, що їх є лише 33 тис.

У наш час влада згадала про «місцевих», яких, щоб внести розкол в українське середовище, колись вигадали у Празі. Але тепер влада діяла тонше: згадавши, що протягом останнього тисячоліття тутешні мешканці називалися русинами, їх почали називати автохтонами, а українців — колонізаторами та зайдами. Люди в горах об'єктивно є більш консервативними, далекими від загальнонаціональних процесів, тут справді ще дотепер багато хто вважає себе русином, і ці люди ніяк не можуть зрозуміти того, що ще 200 років тому усі без виключення українці називалися русинами, і так само, як галли стали французами, а германці німцями та австрійцями, у нас також відбулася зміна етнічної назви, причому вже не перший раз (до XI ст. русини називалися словенами).

І тепер у Пряшеві функціонує Русько-український союз Словаччини, який намагається об'єднати українство в одне ціле, а в Гуменному діє Координаційна Рада, до якої входять 6 русинських організацій. Не дивно, що під час перепису 1991 р. 17, 2 тис. чол. записали себе русинами і лише 10 тис. чол. твердо тримаються українства.

Після подій 1968 р. українці в Чехословаччині мали нагоду покращити свою ситуацію, бо Москва при доборі кадрів зробила ставку саме на них. Їх стало непропорційно багато в апараті ЦК КПЧ, Генеральному штабі, на найвищих офіцерських посадах (з Пряшева, наприклад, походив генерал Олександр Муха). Крайною тоді фактично правив Василь Біляк, і чехи з величезною тривогою чекали, що ось-ось буде поставлене питання про приєднання українських історичних земель до України.

Справді, на 31 травня 1968 р. у Пряшеві був призначений Народний з'їзд, від якого можна було сподіватися радикальних кроків, але, за «доброю порадою» Василя Біляка, цей з'їзд не відбувся.

У середовищі словацького українства на високих посадах було багато якщо не патріотів, то просто свідомих свого українства людей, як, наприклад, генерал В. Данилович (1904–1955), розстріляний як «український буржуазний націоналіст».

якої так «дошкуляв» словацькій владі, що ще до 1945 р. його хотіли відпровадити з Пряшева до Межилаборців. Однак Москва підказала інший варіант, і 27 травня 1950 р., на підготовленому КДБ «конгресі» в Пряшеві, унія з Римом була розірвана, церква була перетворена на православну, єпископів Гойдича і Гопку заарештували, а у Пряшів Москва призначила єпископом Доротей. Те, що протягом багатьох сотень років намагалася здійснити Угорщина, Москва здійснила за один рік: тисячі українців, щоб не потрапити до «лона» Московського патріархату, вирішили за краще перейти до римо-католицької церкви, і це стало вирішальним кроком у напрямі до їх денаціоналізації.

І для угорських, і для словацьких шовіністів головною проблемою була не приналежність церкви до Москви чи до Риму, а її літургійна мова. Ось чому, щойно у 1968 р. греко-католицька церква була відновлена, єпископ Гірка запровадив в ній не українську, а словацьку мову, в результаті чого третина колишніх уніатських парафій залишилася православними, і українство в Словаччині розколося ще й в релігійному аспекті. У Пряшеві нині функціонує і греко-католицьке, і православне єпископство.

Найменше контрольованою певний час була сфера культури, тим більше, що влада прагнула переключити увагу українців з драгливих етнічних, політичних, соціальних та релігійних проблем на проблеми культури (так Українська Народна Рада Пряшівщини була поступово трансформована в Культурний союз українських трудящих). У Пряшеві були створені Українській народний театр, видавництво «Славкнига», кафедра української мови та літератури в університеті, Музей української культури (у Пряшівському замку, а згодом його перевели до Свидника). Спочатку для українців у Пряшеві видавалися «Пряшівщина», «Костер», «Карпатська Звізда», а згодом відомий журнал «Дукля».

У місті тоді жив і працював видатний український письменник Василь Гренджа-Донський, який у 1967 р. видав у Пряшеві «Наше півстоліття». Редактором «Дуклі» довгий час був Юрко Бородич, праці якого («З рідних берегів». «Під спільним небом») видавалися і в Україні. Духовні зв'язки з Україною простежуються у творчості Ю. Бородича, Ф. Іванчова, М. Мольнара. Літературознавці та мовознавці (О. Зілінський, Б. Бутанич, П. Горак, Ю. Бача, Ф. Новак) відзначають високий рівень таких письменників, як Ф. Лазорик, С. Гостяк, В. Дацей, М. Шмайда.

У Пряшеві творив та завершив свій життєвий шлях історик української культури на теренах Словаччини Іван Мацинський (1922–1987), автор фундаментальних досліджень «Наша мова» та «Розмова сторіч».

У місцевому українському театрі працював Віктор Гайний, актор і відомий поет («Шумлять Бескиди», «Весінній передзвін»). Актором цього театру був також Микола Сімко (1921–1982), який мав чудовий баритон і співав партії Гриця в опері «Ой, не ходи Грицю, та й на вечорниці» та Андрія («Запорожець за Дунаєм»).

Серед художників і скульпторів, які жили і працювали в Пряшеві, слід на-самперед, згадати Є. Капішовського, А. Гая, С. Чапака, А. Добоша, О. Дубая.

Історичні праці вийшли з-під пера О. Ставровського, Й. Гусека, Л. Гараксима.

Культура, однак, не є ізольованою від суспільних процесів, і негаразди з ними, а особливо з мовою, рано чи пізно негативно позначаються і на ній. Денаціоналізація швидко перетворила Пряшівщину на українську культурну провінцію, і такого розмаїття, як було колись, тепер тут вже немає, а коло споживачів цієї культури постійно зменшується.

Якщо статистика комуністичної Словаччини назвала цифру 75 тис. осіб, яких вона зарахувала до українців, то вже у 1969 році офіційні джерела твердили, що їх є лише 33 тис.

У наш час влада згадала про «місцевих», яких, щоб внести розкол в українське середовище, колись вигадали у Празі. Але тепер влада діяла тонше: згадавши, що протягом останнього тисячоліття тутешні мешканці називалися русинами, їх почали називати автохтонами, а українців — колонізаторами та зайдами. Люди в горах об'єктивно є більш консервативними, далекими від загальнонаціональних процесів, тут справді ще дотепер багато хто вважає себе русином, і ці люди ніяк не можуть зрозуміти того, що ще 200 років тому усі без виключення українці називалися русинами, і так само, як галли стали французами, а германці німцями та австрійцями, у нас також відбулася зміна етнічної назви, причому вже не перший раз (до XI ст. русини називалися словенами).

І тепер у Пряшеві функціонує Русько-український союз Словаччини, який намагається об'єднати українство в одне ціле, а в Гуменному діє Координаційна Рада, до якої входять 6 русинських організацій. Не дивно, що під час перепису 1991 р. 17, 2 тис. чол. записали себе русинами і лише 10 тис. чол. твердо тримаються українства.

Після подій 1968 р. українці в Чехословаччині мали нагоду покращити свою ситуацію, бо Москва при доборі кадрів зробила ставку саме на них. Їх стало непропорційно багато в апараті ЦК КПЧ, Генеральному штабі, на найвищих офіцерських посадах (з Пряшева, наприклад, походив генерал Олександр Муха). Країною тоді фактично правив Василь Біляк, і чехи з величезною тривогою чекали, що ось-ось буде поставлене питання про приєднання українських історичних земель до України.

Справді, на 31 травня 1968 р. у Пряшеві був призначений Народний з'їзд, від якого можна було сподіватися радикальних кроків, але, за «доброю порадою» Василя Біляка, цей з'їзд не відбувся.

У середовищі словацького українства на високих посадах було багато якщо не патріотів, то просто свідомих свого українства людей, як, наприклад, генерал В. Данилович (1904–1955), розстріляний як «український буржуазний націоналіст».

Однак, Москва рідко помилялася у своїх «кадрах», які склали не українські патріоти, а холоуї та манкурти, що вірно служили своїм господарям і дбали лише про власну кар'єру. Крім Біляка, особливо «відзначився» секретар Української Народної Ради Іван Рохаль-Ільків, який відіграв далеко не останню роль у «переселенні» 12, 5 тис. своїх земляків до СРСР, за що був призначений послом до Канади та США, а після подій 1968 р. став заступником міністра зовнішніх справ Чехословаччини (усі ці «заступники» з числа українців й були «рукою Москви», чого чехи і словаки не можуть простити їм донині).

Події протягом двох останніх століть розгорталися так, що українців у Словаччині залишилося максимум 13 тис., а понад 5 млн. стали словаками, росіянами або угорцями, причому більшість з них навіть не усвідомлює це, а дехто навіть зневажає і люто ненавидить українство (особливо багато таких манкуртів у Росії). Безумовно, значна частина вини за це лягає на так званих місцевих «провідників» українства, які або взагалі нездатні відстояти інтереси свого етносу, або перетворилися на добре оплачуваних представників місцевої влади.

Не варто, однак, впадати в істерику, бити себе в груди і вкотре питати себе: «Що ж ми за нація така?»

Подібний стан речей характерний для усіх стовбурних етносів у період дії етнічного заперечення. Сама природа зробила їх генетичними донорами не тільки найближчих сусідів, а й цілих мовних груп. Сили етнічного заперечення, наприклад, розкидали євреїв по всьому світі, а величезна китайська нація ще сто років тому була абсолютно нездатною до самоорганізації і не могла дати відсіч колонізаторам, які роздирали Китай на частини. Як крайній вияв розвитку через етнічне заперечення є самозаперечення, і в такий момент своєї історії нація породжує безліч зневірених та манкуртів, які готові лизати гнобителям п'яти.

Однак, як магнітне поле Землі періодично змінює свою полярність, так і етнічне заперечення неминуче переростає у заперечення цього заперечення, тобто в етап зворотної консолідації. Треба знати момент народження свого етносу, алгоритм та основні фази його розвитку, щоб дізнатися про час, коли це має статися (в українців це станеться протягом XXI–XXII століття). Так, як єврейство почало знову збиратися до купи і повернулося на свою історичну батьківщину, а Китай нарешті перетворився на супернацію, так само і українство має повернути собі усе, що колись втратило, і якщо виявиться, що українство справді є наймолодшим індоєвропейським етносом, то воно має стати основним фактором цивілізаційного розвитку Європи.

Нині, однак, ситуація ще є загрозливою, українці розкидані по цілому світу, але, на відміну від євреїв, своєї Батьківщини вони не втратили і присутні не тільки в Україні, а й на усіх своїх історичних землях, зокрема і в Словаччині. Статус наймолодшого індоєвропейського етносу дозволяє сподіватися, що усі «денационалізовані» врешті-решт відіграють роль етнічного «троянського коня», і генетичні процеси вже тепер ідуть так, що через декілька століть навіть

росіяни, в середовище яких вкорінені десятки мільйонів українців, почнуть відчувати себе більше русинами-українцями, ніж татарами чи угро-фінами, а їх ментальність стане більш цивілізованою (подібне має статися і з поляками, чехами, румунами, угорцями та словаками, хоча мова йде про процеси, які мають завершитися не завтра, а через тисячі років).

Найбільшою проблемою українства, в т. ч. у Словаччині, нині є мова, хоча існування етносу визначається не тільки мовою, а насамперед його геномом. Майже безпомилково, за поведінкою, характером та ментальністю, можна визначити людину українського походження серед росіян, поляків, чехів чи словаків, що свідчить про те, що стовбурний етнос за будь-яких умов розвитку є незнищеним.

Однак, код мови незбагненим чином пов'язаний із генетичним кодом, і якщо останній відповідає за кількісні, чисто фізіологічні показники, а також за характер та ментальність етносу, то мова визначає ще більш важливі — якісні показники, культуру та духовність, рівень інтелектуального потенціалу.

Століттями українській етнос був не тільки основним генетичним донором сусідніх народів, а й, що особливо важливо, інтелектуальним. Давньоукраїнська (церковнослов'янська) мова стала основою російської; в польській мові римування донині здійснюється за українським зразком; не тільки окремими словами, а й цілими руськими зворотами насичені румунська та угорська мови. Філологи дійшли висновку, що словацька та українська мови є найбільш близькими між собою, оскільки мають 60% спільних фонем. Майже усі найвидатніші діячі культури, художники, письменники, композитори та вчені Росії, Польщі, Словаччини, Чехії, Румунії та Угорщини були етнічними українцями (русинами), і це не може бути випадковим збігом обставин.

Ось чому звуження сфери функціонування української мови негативно впливає не тільки на стан української науки, культури, літератури, освіти, а й надзвичайно негативно позначається на інтелектуальному та культурному рівні тих держав, в яких цей етнос є присутнім. Якщо, наприклад, російська культура XIX ст. з Гоголем, Достоевським, Чайковським, Левицьким, Боровиковським та Лобачевським вважається класичною, тобто відповідає світовому рівню, то в міру нищення українства та української мови вона поступово втрачала свої позиції і тепер є культурною провінцією Європи. Москва відчула це буквально в усіх сферах, у т. ч. такій чутливій для неї, як військова, тож не дивно, що тепер там носяться з ідеєю «відкрити доступ громадянам України до служби в російській армії». Слова Єльцина про московських чиновників, які кожного ранку мають думати про Україну, багато хто сприйняв як жарт, тимчасом як він, у своїй своєрідній манері, висловив занепокоєння Кремля кадровою ситуацією, що склалася в Росії і загострюється з кожним днем. Сумнівно, однак, що в Москві зрозуміли справжню діалектичну глибину цієї проблеми, тобто те, що з нищенням українства фактично нищиться не тільки майбутнє усього слов'янства, а й провідна роль індоєвропейців у світі.

Як і раніше, українці в Словаччині справно виконують роль генетичного донора нації. Східна Словаччина завжди вирізнялася своїми демографічними показниками та високим рівнем народжуваності. І тепер кількість родин з більш ніж з 3 дітьми тут становить 41%, тимчасом як у Західній Словаччині лише 15%. Якщо з 5,2 млн. словаків нині близько 4 млн. мають руські корені, то неважко спрогнозувати, що вже через кілька сот років генотип словацької нації буде майже суцільно українським.

Щодо інтелектуального донорства, то коли в сфері обігу української чи навіть її діалекту (русинської мови) залишилося лише 13–34 тис. чоловік, то серйозно говорити про це вже не випадає. Нищення українства поступово дає свої «результати», і якщо століттями наука і культура в Словаччині трималася переважно на русинах, то тепер в Словаччині вже немає жодного прізвища, яке можна було б поставити на один рівень із Шафариком, Богуном чи Гвездославом. Ця країна тепер не грає помітної ролі не тільки в Європі, а й у слов'янському середовищі.

Хоча Пряшів нині є культурною провінцією, проте його руське минуле було блискучим, і нам не слід його забувати.

Пряшів був одним з нечисленних міст Європи, де архітекторами були не чужоземці, а переважно свої. Про їх фаховий рівень говорить той факт, що майстрів з Пряшева запрошували не тільки до Кошиць чи Бардієва, а й до Кракова та в інші міста Галичини, куди вони принесли надзвичайно цікавий з мистецької точки зору стиль східнославацької аттики.

У місті збереглися фрагменти середньовічного муру, до будівництва якого напевно, приклав руку Володар (бо інакше його би не запросили до виконання подібної роботи на Вавельському замку).

Башту над млином збудував у XVI ст. архітектор Іван з Пряшева. Руські архітектори є авторами греко-католицької церкви св. Миколая (пізніше перетворена на костел), а також православної церкви, яку оздоблював відомий ювелір XVIII ст. Іван Шилаш (він також є автором золотих корон над іконами).

У цих церквах працював художник Йосип Бод, твори якого можна побачити у галереї міста («Портрет імператора Фердинанда I» та «Портрет графа Андраші»).

Традиції українського зодчества продовжували в Пряшеві архітектор Антін Рокошний, який збудував залізничний вокзал.

Найцікавіші і, можна сказати, найказковіші зразки української архітектури на Пряшівщині зосереджені в горах, де вони простояли століття, а тепер нищаться і перетворюються на прах. Якщо наприкінці XIX ст. у регіоні було понад 90 українських дерев'яних церков, то тепер їх залишилося тільки 56, з яких держава взяла під свою охорону лише половину.

За ідентичною схемою розвивалися події і у тій частині Угорської Русі, яка увійшла до складу Румунії.

Створення румунської держави спочатку було більше політичним проектом князя Адама Чарторійського і Михайла Чайковського, ніж самих румун, які на поч. XIX ст. ще не мали власної політичної еліти. Князь планував таким чином послабити позиції Росії на Балканах та створити зручний плацдарм на півдні для відвоювання України. Реалізацію цих планів він доручив видатному політичному діячу XIX ст., письменнику і публіцисту, одному із творців румунської держави Михайлу Чайковському (1804–1886).

Чайковський народився в Галчицях на Волині, виховував його дід, який культивував у своїй родині козацькі традиції. Оскільки український і польський національно-визвольні рухи до 1848 р. становили одне ціле, то Михайло взяв активну участь у повстанні 1830–1831 рр. у складі Волинського кінного полку К. Рожицького.

Не дивно, що цю постать привласнила собі польська історіографія, хоча сам Михайло дослідив корені свого роду і переконливо довів, що Чайковські не є Глибочькими з Куяв, як це вигадав Несецький, а походять з Київщини, із давнього козацького роду, а шляхтичами стали у XVIII ст., коли його дід одружився з багатою шляхтянкою. Як український письменник Михайло залишив після себе багато творів («Козацькі повісті» 1837 р., «Кірджали» 1839 р., «Овручанин» 1841 р., «Вернигора» 1838 р., «Мої спогади про війну 1854 р.»), які свідчать про те, що найбільше його цікавила доля України, і в боротьбі за її звільнення він ладен був брататися і з поляками, і з угорцями, і з румунами, і навіть з турками.

Ідея залучити до боротьби з Росією нащадків запорізьких козаків, які після 1778 р. осіли в Румунії, спала йому на думку під час польського повстання 1831 р., коли виявилось, що в загоні Рожицького лише 45 з 450 бійців були поляками, а решта — українцями. Своїми думками Чайковський поділився з Адамом Чарторійським, якого бентежили постійні невдачі польських повстань і який зрозумів, що визначальну роль у боротьбі за незалежність більшості центральноєвропейських держав мають відіграти українці. Для Чарторійського не був відкриттям той факт, що русини-українці проживають не тільки в Польщі, а й в Угорщині, Румунії і навіть Туреччині: він сам за походженням був українцем, цікавився цим питанням, і на його замовлення Долега-Ходаковський провів спеціальне дослідження. Чарторійський вирішив реанімувати ідею Петра Григоровича і львівських братчиків 1600 р. про утворення спільної українсько-румунської держави, яку він назвав Дакією, і з цією ідеєю Чайковський у 1837 р. вирушив до Бухареста, де мав сформувати з нащадків запорожців 40-тисячну армію, а румуни мали поставити в Галичину зброю для повстання.

Ця ідея в середовищі румунської патріотично налаштованої молоді, в тому числі Олександра Кузи, із яким Чайковський зустрівся, була сприйнята із величезним ентузіазмом, але на її практичне втілення знадобилося кілька десятиріч наполегливої праці, причому праці переважно Чайковського і Чарторійського, ніж самих румун. Оскільки територія більшої частини сучасної Румунії в той

час перебувала у складі Туреччини, то Чайковському довелося навіть прийняти іслам і під іменем Садика-паші вступити до лав турецької армії.

Свою частину цього плану, незважаючи на шалений спротив Росії, Австрії та їх агентів в турецькому уряді, Чайковський успішно виконав, створивши на території Румунії ще до початку бойових дій з Росією шість козацьких формувань, а Чарторійський, своєю чергою, зробив усе можливе, щоб втягнути Туреччину у цю війну на боці Англії та Франції.

6 серпня 1854 р., за власною ініціативою, не питаючи дозволу союзників, Чайковський разом з Ільїнським вигнав росіян з Бухаресту і протягом двох місяців свого губернаторства створив тут румунську адміністрацію і поліцію, що стало вирішальним чинником утворення румунської держави. Якби місто першими захопили австрійці, то свою незалежність і державність румуни побачили б не раніше 1918 р. Усе це добре розуміли і румуни, які засипали тоді квітами українських козаків, що вступали до Бухареста. Австрійці помстилися тим, що пограбували жителів столиці до останньої нитки, у відповідь румуни добровільно зібрали останні гроші і демонстративно вручили 50 тис. пістрів козакам на нове обмундирування. Козаки участі в грабунках не брали, і вся Європа зрозуміла цей вчинок як такий, що був зроблений на зло австрійцям.

У Бухаресті Чайковський почав формувати ще один козацький полк, що мав складатися з українців, які під час Кримської війни потрапили до полону. Охочих було достатньо, полк був швидко сформований, але інтриги великих держав призвели до того, що командиром полку був призначений не Владислав Чарторійський, який добре знав українську мову, народні звичаї і фольклор (наприклад, міг проспівати партію молодого на гуцульському весіллі), а давно ополячений, фанатично налаштований католик В. Замойський, який вже через кілька місяців хвалився, буцімто усі його козаки... «добровільно» погодилися перейти в католицизм. Чайковського, щоб не заважав цьому «процесу», перевели в Добруджу, і він розробив план заселення цього регіону українцями, плануючи стати тут губернатором.

У 1854 р. Олександр Куза охоче розмовляв з Чайковським про виконання другої частини плану утворення «Дакії». Однак, щойно його обрали у 1859 р. господарем Молдови, а потім і Волощини, як він під приводом, що це наражає новоутворену румунську державу на значну небезпеку, різко змінив свої наміри і не тільки не допомагав Чайковському в організації походу в Україну, а й наказав роззброїти вже сформовані загони і близько 60 тис. «поляків», переважну більшість яких склали українці, депортував до Туреччини. В Туреччину були виведені також і козаки Чайковського.

Таким чином, із надзвичайно сприятливої ситуації сер. XIX ст., яку так довго і наполегливо створювали Чарторійський разом з Чайковським, скористалася лише Румунія. У 1878 р. ця держава остаточно звільнилася від протекторату Туреччини, у 1881 р. стала королівством, а у 1919 р., після розвалу Австро-Угорської імперії, ще й приєднала до себе Семигороддя та усю Буковину.

Ця подвійна гра і байдикує ставлення Європи до українського народу, який пролив море крові, але ніхто не потурубався про його долю і не висунув до Росії жодних вимог, в той час як великі держави охоче подбали про державність досить інертних румун, називаючи його М. Чайковського, і це стало причиною кардинальних змін у його поглядах. Він зрозумів, що не тільки поляки, а й ціла Європа ставляться до українців як до гарматного м'яса, а тому розірвав із поляками усі стосунки і демонстративно не підтримав повстання 1863 р. Після 1863 р. не тільки поляки, а й турки почали підозрювати Чайковського у зв'язках з російським послом, усунули його від командування українськими частинами, які включили до складу турецького полку, що базувався на території Гречі.

Ці обставини примусили Михайла насправді встановити контакти з російським послом, і у 1873 р. він повернувся в Україну. Тут на нього чекало найбільше розчарування в його житті: Чайковський побачив, що за цей час царизм практично знищив усі українське. Психіка цієї вразливої людини не витримала цього випробування, і він наклав на себе руки у своєму маєтку в Борках на Чернітшині.

М. Чайковський був справжнім патріотом України, який усі своє життя присвятив боротьбі за її звільнення. Це була надзвичайно талановита людина, яка досконалим володіла не тільки шаблею, а й пером. Протягом 1862–1885 рр. в Ляйпцігу були видані 12 томів його творів, які мали величезний успіх у читача і були перекладені на французьку, німецьку, чеську і сербську мови. Критики закидають Чайковському ідеалізацію козацтва і надмірний романтизм, але саме таких письменників потребував той час, як, до речі, потребує і сьогодні, коли зневіра та палюження усього українського стало звичним явищем.

За добро, зроблене для Румунії, вона «віддячила» українцям тим, що від часу проголошення своєї незалежності скоротила їх чисельність в 11 (!!!) разів. Більше того, за першої-ліпшої нагоди румуни по-блотноїрськи згадали про плани 1600 та 1854 рр. — утворення Дакії, але не як українсько-румунської держави, а суто румунської. Уряд Антонеску домовився з фашистами про спільні дії проти СРСР та передачу Румунії мало не всього півдня України, з Одесою включно. Цю територію вони назвали «Трансністрією», а губернатором краю призначили Г. Алексану. Саме за його вказівкою були порабовані фонди українських музеїв, якими зараз так хизуються в Румунії, ретельно приховуюючи той факт, що вони потрапили до них злочинним шляхом. «Найковеве» обдурнування територіїним претензіям Румунії до України спробував дати бухгалтерський «професор» Костянтин Валаш, який спеціально придіяв читати «лекції» до Одеси, але після запитань деяких «занадто добре обізнаних» українських слухачів про Дубовицю, Торговицю, Білгород, Оросфальву, Орошоролу, Брашів, Вирладь, про літературну мову румунів часів середньовіччя та ін., волюбів не вступати з полією, жандармерією та в елітні частини армії Антонеску набирали тоді пере-

важно новобранців з Волощини, бо вони відзначалися тупістю та неймовірною покурою і водночас зневагою до українців.

Нині, за офіційною статистикою, в Румунії проживає 70 тис. українців, хоча незалежні експерти оцінюють їх чисельність в 210 тис. чоловік. Безумовно, протягом століть, а особливо у ХХ ст., величезна кількість українців була денационалізована (до 30% румун мають українські корені). Багато хто ще пам'ятає про своє походження, але через дискримінаційну політику уряду та вороже ставлення середовища не наважуються його декларувати. Чисто українськими в Румунії вважаються 76 сіл, хоча насправді їх, як мінімум, у 3 рази більше. Вони сконцентровані в 4 регіонах країни (Мараморосі, Південній Буковині, Добруджі та Лугоші).

На відміну від Надсяння, Підляшшя, Холмщини, Лемківщини, Пряшівщини чи навіть угорської частини колишньої Угорської Русі, про історичні руські землі в Румунії відомо дуже мало, а щодо Баната (Лугоша), то наявність українців тут замовчується з особливою ретельністю, оскільки цей регіон є ключовим у розумінні давнього українського минулого цілої Румунії.

Після світової війни Південну Буковину та Мараморошину мали приєднати до України, в кожному селі були проведені збори, на яких місцеві українці одноставно підтримали цю ідею. Щоб втримати ці землі у своїх руках, румуни, як, до речі, і поляки, угорці та словаки, не зупинилися перед тим, щоб зрадити ідеї демократії і без опору перейшли до «табору соціалізму», пообіцявши Москві свою абсолютну лояльність та вірність. Щодо Росії, то вона свідомо дала задній хід, побоюючись як створення Великої України, так і об'єднання українських патріотичних сил в лавах ОУН — УПА (рейди УПА відбувалися і по території Румунії, і Москва змогла придушити цей загальнонародний рух тільки завдяки дієвій підтримці своїх сатрапів у Варшаві, Празі та Бухаресті).

Декларуючи вірність ідеям «пролетарського інтернаціоналізму» та імітуючи батьківське ставлення до всіх жителів країни, румунська влада у 1945 р. пішла на відкриття українських шкіл, української гімназії в Сереті та українських класів в румунській гімназії міста Сучави. Однак, вже у 1956 р., скориставшись першою ж нагодою, вона лукаво перетворила «десталінізацію» часів М. Хрущова на «деукраїнізацію» Румунії. Станом на 1980 р., в країні залишилося лише 42 школи з українською мовою навчання, а за роки правління Чаушеску усі вони були перетворені на румунські, і лише в деяких з них нині практикують виділення кількох годин на тиждень для вивчення рідної мови.

Навіть в такій жахливій мовній ситуації в Бухаресті все ж таки ще якось існує українське відділення Спілки румунських письменників, до якого входить близько 30 осіб. Найбільш відомими з них є Г. Яцентюк («Колесо»), Д. Онищук («Мед»), О. Мельничук («Цвіте земля скарбами»). У 1968 р. вийшла збірка українських поезій (В. Баршай, М. Волощук, К. Ірод, М. Коцар, О. Масикевич, Ю. Павліш). Окрему збірку «Поезій» видав Іван Ковач та Марія Балан («На

самоті»). Глибокий філософський зміст мають поезії О. Масикевича («На місячних перехрестях») та Івана Негоди («Крапля в морі»).

Найвидатнішим румуномовним поетом українського походження був Михайло Емінович (Емінеску) (1850–1889).

Якщо Росія має завдячувати українському етносу за Гоголя та Достоевського, Польща — за Болеслава Пруса, Словаччина — за Гвездослава, Угорщина — за Балаші, то вершиною румунської літератури поза усяким сумнівом є творчість Михайла Еміновича.

Його родина походить з українського села Калинешти біля Сучави. Батько Михайла одружився з Роксандою Юрашко і перебрався в її рідне село Потешти, де був збирачем податків. Біографія поета є своєрідною калькою долі представників українського етносу у чужорідному оточенні, хіба що, як і кожна творча натура, Емінович сприймав це оточення більш вразливо, що позначилося на його власному житті. Поезія Михайла вирізнялася надзвичайно тонким ліризмом та філософською глибиною. Першими звернули увагу на геніального поета не румунські літературознавці, а українські (наприклад, К. Касс). Власне, писати Емінович також розпочав в українських Чернівцях, де навчався у гімназії.

Гімназію, однак, Емінович не закінчив, бо на вимогу батька вступив на філософський факультет Віденського університету, але через брак коштів на навчання залишив його і став директором книгарні в Яссах. Тут вперше у своїй творчості поет звернувся до українського фольклору (збірка «Вечірня зоря»). Цілком можливо, що за сприяння та належної уваги до його творчості української громади він міг би з часом перейти на українську мову, але головний редактор журналу «Фамілія», де Михайло друкував свої твори, не тільки поставив перед ним вимогу писати лише румунською, а й змінив його українське прізвище з Еміновича на більш румунізоване Емінеску.

Безумовно, відчуття етнічної вторинності вразило тонку душу поета, а крім того, несподівано померли його батько і молодший брат. Від душевної депресії врятувала його тоді румунська поетеса Вероніка Мікле, і на хвилі любові до неї Михайло почав писати еротику, яку румунські критики вважають вершиною його творчості. Серед усього доробку Еміновича найбільший успіх серед читачів мали його «Епігон», «Лучафер», «Венус та Мадонна», «Буковина», «Тасмниця ночі». Як вважають дослідники творчості поета, його філософські погляди сформувалися під впливом Шопенгауера.

Після скандального звільнення з книгарні Емінович переїхав до Бухареста, був кореспондентом, але за кілька років лише один раз отримав гонорар. Важке матеріальне становище поглибило депресивний стан поета, і від 1883 р. він уже страждав на психічні розлади. Деякий час його лікували у різних санаторіях, в т. ч. і в Україні, але безрезультатно, і після повернення у 1889 р. до Бухареста помер.

За офіційною статистикою, нині в румунській столиці проживає понад 1 тисяча українців. У 1933–1938 рр. тут у Академії мистецтв вчилася художниця

Т. Княгиницька-Душенко, а у 1939 р. тут завершив навчання скульптор Ярослав Паладій, який потім виїхав до США:

Українці присутні в Бухаресті також як етнографічний феномен: українські експонати є в Бухарестському етнографічному музеї, а в музей під відкритим небом перенесли чудову українську дерев'яну церкву з Драгомершта на Мараморощині.

Найкращі спогади про старий Бухарест залишив українець Гнат Яковенко, який з 1820 р. працював тут у російському консульстві. В 30-х роках ХІХ ст. Дунайське князівство було під контролем Росії, і в Бухаресті фактично правив генерал Павло Кисельов. На той час тут було 16 тис. приватних будинків і проживало 80 тис. чоловік.

Глибоко символічним є той факт, що найстарішою архітектурною пам'яткою Бухареста є Руська церква, що біля палацу патріарха на вул. Гика, 9. У місті збереглася церква св. Антонія, церква св. Спиридона Малого, церква св. Апостолів, а також церква Георгія Нового на площі Сфінту-Георге, де у 1714 р. був похований господар Бринковяну (він не дуже любив Бухарест і більшу частину свого правління прожив біля гір, в Потлоджі).

Серед музеїв міста найбільш цінними експонатами володіє Музей мистецтв (вул. Каля Вікторіє 53), де поряд з шедеврами ван Ейка, Ель Греко та Рембранта є твори таких видатних румунських художників, як Негулича, Барабаша, Ставського, Попеску, Григореску, Амана, Лук'яна, Тониці. Багато їх картин присвячені українським регіонам Румунії та людям, які там живуть.

Ось чому хочеться сподіватися, що українство Угорської Русі (Словаччини, Румунії та Угорщини) має не тільки блискуче, хоча і важке, минуле, а й майбутнє.

ІСТОРІЯ УКРАЇНСТВА ЗА ЧАСІВ КИЇВСЬКОЇ РУСІ, ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО КНЯЗІВСТВА, ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО ТА РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ.

До початку нашої ери усі слов'яни були сконцентровані у Карпато-Дунайському регіоні і просуватися на північ через гори почали в кін. I ст. до н. е. — поч. I ст. н. е. Археологія Прикарпаття того часу представлена Зубрицькою культурою, що має багато паралелей з культурою давньоруських племен, тож при бажанні її представників можна видати за наших безпосередніх предків, що й роблять деякі археологи.

Логіка розвитку історичного процесу підказує, що це справді цілком могли бути слов'яни, але не русини, а анти, культура яких згодом трансформувалася у Пеньківську і в VI ст. досягнула Дніпра [Йордан, с. 72].

Предки русинів-українців спочатку заселили дугу вздовж усього Карпатського хребта і почали переходити на північний бік Карпат лише у III ст. Цей процес в археології закарбувався як Культура карпатських курганів, найбільш ранні поселення якої були сконцентровані у Закарпатті, а пізні — за Карпатами. Археологи називали це пам'ятками Пшеворської та Черняхівської культури [Етногенез, 1999, с. 237–251].

До V ст. основна маса прарусинів (русинами їх можна називати лише з V–VI ст.) сконцентрувалася у Прикарпатті в районі Дунайця та Іголом'ї (ремісничий центр тут продукував до 20 тис. виробів на добу), тобто, саме тут містилася та клітина, яка генерувала у різні боки величезну кількість генетичного матеріалу, а те, що сталося тут у VII ст., спеціалісти порівнюють із вибухом наднової зірки [Rozsko, s. 47–54].

Виходячи з цього унікального факту, приходимо до висновку, що загальнослов'янський і, разом із тим, давньоруський центр етногенезу (архетип) за цей час перемістився з території Угорщини та Словаччини на територію сучасної Польщі, потім змістився на схід до річки Лади і свою еволюцію вже в наш час завершує на Волині. Крім даних археології, цей висновок підтверджує етнографія, адже саме на території Українського Прикарпаття аж до XV ст. панував найдавніший у слов'янському середовищі культ

богині роду (угорці назвали цю суміжну з ними територію за Карпатами Ладомерією).

Таким чином, ми прийшли до висновку, що цілком мали рацію і водночас глибоко помилялися як прихильники теорії Карпато-Дунайської прабатьківщини слов'янства (Шафарик, Трубаčov, Ляпушкін, Півторак), так і Галицької-Волинської (Нідерле, Рибаків, Петров, Брайчевський). Вони розглядали процес загальнослов'янського та українського етногенезу поза діалектикою його розвитку, у статистиці, а тому одні з них абсолютизували початкову стадію етногенезу, яка справді мала місце в Карпато-Дунайському регіоні, а інші зосередилися на завершальному етапі, абстрагувавшись від попереднього більш ніж тисячолітнього періоду, тим самим спотворивши правдиву картину до невпізнання [Етногенез, 1999, с. 264].

За допомогою сучасних методів археології можна приблизно визначити, де проживали до V ст. давньоруські племена, але сенсу у цьому немає, оскільки ті, що жили над Бугом, майже нічим не відрізнялися від тих, що жили над Вартою або в Сілезії. До VI ст. говорити про етнічну належність слов'янських племен на території Прикарпаття не доводиться, і тільки беручи до уваги траєкторію їх подальшого просування та розселення (адже вони не змішувалися за один день на тисячі кілометрів у певному напрямку), ми можемо стверджувати, що на сході від Вісли жили давньоруські племена, а на заході від цієї точки — переважно західні слов'яни.

У Польщі утворилися дві слов'янські, відмінні між собою культури: одна з них біля Іголом'я, із центром над Дунайцем, а друга — у Великопольщі, в районі Гнезна [Lowmianski, 1967, s. 125–128]. Якщо прикарпатські городища мали колосальні як на той час розміри (40 га), висота їх стін сягала 18 м і в них проживало до 10 тис. осіб, то великопольські городища мали значно менші параметри, і там жив, як вважають археологи, зовсім інший етнос) [Rozsko, s. 360–371].

Вже давно доведено, що в регіоні Великопольщі концентрувалися виключно польські племена. Так як кераміка прикарпатських городищ має аналоги лише в Україні, гідроніми і топоніми на схід від Вісли є виключно руські, тож на території Прикарпаття жили давньоруські племена [Udolph I. Zum Stand der Diskussion um die Urvhelmat der Slawen // Beitwage zur Namen forschung — NF 14 — Heidelberg, 1979, s. 2–25; Natanson-Leski, s. 11–12; Rozsko, s. 33–37; Трубаčov О. Названия рек Правобережной Украины. — М., 1968, с. 264–288].

Від VI ст. почався інтенсивний рух слов'ян як на схід, так і на захід, і з цього моменту вже існували не просто східні та західні слов'яни, а конкретно руські, польські, болгарські, чеські та сербські племена, причому в історичних джерелах русини зазвичай виступають як склавини чи словени, болгарини — як анти, а поляки, чехи і серби — як венеда [Йордан, с. 71, 72, 90].

Більш детально з'ясувати місця розселення давньоруських племен можна від VII ст., тобто з моменту формування Празько-Корчаківської культури, карту

поширення якої можна цілком сміливо назвати картою розселення давньоруських племен, а носіїв цієї культури — прямими предками українського народу [Етногенез, 1999, с. 291].

З цієї карти випливає, що ці давньоруські племена були сконцентровані тоді на величезному просторі від Лаби до Дніпра, в т. ч. над Дунаєм, Вагом, Гроном, Тисою, Віслою і далі на схід від Вісли до Дніпра, а також на території Семигороддя.

Нині можна назвати конкретне плем'я, яке було в епіцентрі руського етногенезу і заклало генотип більшості українців. Українські антропологи та етнографи врешті-решт дійшли висновку, що найбільший інтерес становить не Придніпров'я і Полтавщина, а Прикарпаття та Волинь, де від XI ст. і дотепер перебуває генетичний центр українського народу [Гошко Ю., с. 70–73]. Вони визначили, що генетичний центр був пов'язаний саме з волинянами. Баварський Географ називає їх зарянами і повідомляє, що вони мали найбільшу кількість городищ (така кількість крім них могла бути лише у білих хорватів). Оскільки на Прикарпатті вони в сер. IX ст. концентрувалися переважно над Ладою, то іноді їх називали також ладзянами, і є свідчення скандинавських джерел, що вони створили тут одну з перших руських держав під назвою Холмгардія. Самі себе вони називали волиняни, і це ім'я дали території, на якій нарешті й осіли назавжди. Це був той генетичний резервуар, який постійно наповнював не тільки землі сусідньої Холмщини і Люблінщини, а й цілого українського сходу (історики вважають, що вихідці з Волині в часи середньовіччя заселили не тільки Правобережну Україну, а й деякі райони Лівобережжя, в т.ч. Полтавщину).

Дуліби з'явилися на Прикарпатті лише у VII ст. і заселили територію між білими хорватами та волинянами, тобто вузьку смугу земель на Львівщині, Надсянні і частково Засянні. Їх культура мало чим відрізнялася від сусідів, і тому одні археологи ототожнюють їх з волинянами, а інші з хорватами. Хай там як, а Сандомирську землю іноземці, причому ті з них, які особисто побували тут, ще у XIII ст. називали Руською землею: «*dux magnae Sandomiriae guae est terra Ruthenorum*» [Журнал., с. 185].

Радимичі включно до VIII ст. займали північну частину Малополющі, від Вісли на сході до Пилиці на заході, з центром в районі сучасного міста Радома. Згодом вони рушили на схід, а їх територію зайняли бужани і частково волиняни, і навіть ще в XV–XVI ст. у місцевості біля Радома, Опатова, Опочна серед місцевої шляхти траплялися Івани, Прокопи, Пашки, Держслави, Петри, Миколи, а деякі села мали руські назви (*Biala ruska*, *Bialowoda ruska*). Відомо, наприклад, що у селі Шмель (Цмельов) на Радомщині у 1505 р. ще була руська церква, а місцеві селяни жили за законами руського права [Петрушевич, с. 67]; XV ст. датується дарчий запис Івана Шанника православної руській церкві у Казимірі Дольному [Опись рукописей, с. 185].

В'ятичі до VIII ст. проживали на північ від радимичів, вздовж течії Вісли від Черська до Вишгорода, і так само, як і вони, перебували у безпосередньому

сусідстві з польськими племенами, а тому Руський літопис повідомляв про них: «Радимичі ж і в'ятичі од ляхів б'яста» [Літопис Руський, с. 7]. У VIII ст. — IX ст. вони переселилися на схід, в басейн річки Оки, і тривалий час це повідомлення Нестора трактували як твердження про їх польське походження. Однак, розкопки курганів в'ятичів на Смоленщині, в яких не виявлено бодай натяку на польські матеріали, переконливо довели, що це суто руські племена, які до IX ст. були просто сусідами поляків, тобто справді «прийшли от ляхів» [Вуїак F., с. 88].

Щодо бужан, то сама їх назва говорить про те, що вони заселяли землі вздовж течії Бугу, який впадає у Віслу аж біля Варшави. Після відходу в'ятичів на схід, бужани спробували заселити залишені ними землі за Віслою, і є свідчення Каддубовича про те, що у 1041–1047 рр. «місцеві русини» допомагали мазовецькому князю Мойславу у боротьбі з поляками за незалежність Мазовша в битві під Плоцьком, який тоді називався по-руськи Полоцьком. У 1047 р. Ярослав Мудрий розбив Мойслава разом з бужанами, які тому мусили залишити рідні землі та втікати на північ, де на землях давніх прусів, що простягалися на схід від Торуня, виник ще один руський анклав, центральне місто якого називалося Біжун (Бобровник, Рипін, Жиромін, Радомін). Їхні Сероцьк, Серпець, Насельск потрапили до складу мазовецького князівства не раніше середини XI ст., Пільтуськ (Полтовськ) — у XII ст., Вишков та Бранчик — в XIII ст., а Брок — лише в кінці XIII ст. Тим не менш, бужани нікуди звідси не зникли, і Каллімах, який особисто побував у Польщі в середині XV ст., був переконаний, що Русь починається біля берегів Вісли.

Таким чином, про давньоруське походження земель на схід від Вісли поляки знали, про це довгий час пам'ятали і самі русини, принаймні, Хмельницький під час переговорів погрожував Польщі, що в разі потреби йому допоможе усе населення «по Краків і Віслу».

Нез'ясованими до кінця нині є хіба що кордони розселення русинів в давні часи на заході від Вісли.

Станом на 983 р., з німецьких джерел відомо, що далі річки Пилиці кордони Польщі на схід не йшли [Gotthold, Rhode, с. 7–11]. Це практично збігається із західними кордонами майбутнього Малопольського воєводства, штучна назва якого не викликає тепер жодних сумнівів, так як поляки мали звичай називати свої землі, а згодом і воєводства, іменами тих конкретних польських племен, які віддавна тут проживали.

Цілком вірогідно, що колись єдине слов'янське плем'я полян, яке проживало десь в районі Серадщини-Опілля, в V ст. розколалося на дві частини (можливо, саме від цього Серадщина і отримала свою назву), і одна з них попрямувала на північний захід у район Гнезна, а друга — на схід, до Дніпра. Таким чином, Малопольща була місцем проживання або давньоруських полян, або білих хорватів. Після відходу руських полян далі на схід до Дніпра уся територія сучасного Малопольського воєводства аж до 999 р. належала білим хорватам.

Багато суперечок виникає навколо назви племені віслян: чи є вона етнічною, чи лише територіальною. Польські історики вважають віслян поляками і локалізують їх біля Віслиці над Нідою. Разом із тим, їх городища над Нідою, як це доведено археологами, становлять один комплекс не з великопольськими, а з руськими городищами над Дунайцем і докорінним чином відрізняються від польських (вони значно більші від них і зовсім іншого типу).

Саме тому навіть польські історики вже починають визнавати, що до X ст. найбільша концентрація назв з коренем «рус» чи «рос» спостерігається в Карпатському регіоні і особливо на Прикарпатті. Задовго до подій 880 р. Баварський Географ, ніби передчуваючи майбутню плутанину з етнічним походженням віслян, твердив, що вісляни є «*ruzzi*» [Wybor zrodel, s. 50]. Потім цю версію підтвердив Гельмонд [с. 31], а у 966 р. Ібн Якуб особисто бачив, як «*rusi*» привозять товари з Кракова до Праги [Kowalski T. Relacja Ibrahima ibn Jakuba. Kr., 1946, s. 49].

Остаточну крапку в проблемі належності Прикарпаття до Русі ставить заповіт княгині Оди від 992 р., в якому вона, сподіваючись що Папа Римський визнає королем одного з її синів, передає Польщу від зверхність Ватикану і, описуючи кордони Польщі, мимоволі визначає і кордони Русі. Виявляється, що вони у X ст. ішли не тільки «аж по Краків», а й «від самого Кракова до річки Одри» («*usgue in lokum dicitur Russe et fine Russe extendente usgue in Cracoa et eb ipsa Cracoa usgue od flumen Oddere*») [Labuda G. Lowiansczyzna pierwotna. - Warsz., 1954, s. 208; Letowski L. Katalog biskupow Krakowa. — Kr., 1852, s. 2].

Для IX–X ст., коли далеко не кожна європейська країна, не кажучи вже про окрему територію, потрапляли на сторінки літописів та хронік, така кількість документів про Прикарпаття є прямою вказівкою на його давньоруський характер, тож навіть польські дослідники, принаймні найбільш авторитетні з них, під зливою цих фактів були змушені визнати, що питання етнічної приналежності південно-східних регіонів до Польщі є надзвичайно складним [Legr-Splawinski T. Język Polski. Warsz., 1978, s. 65], а Г. Ловмянський, зважаючи на свідчення німецьких джерел про те, що до 983 р. кордони Польщі не йшли далі на схід від річки Пілиці, дійшов висновку, що «Русь треба виводити з Малопольщі і тільки» [Rocznik Historyczny. T. XVIII. Warsz., 1949, s. 7–19]. Поляки завжди називали свої землі назвою племені, яке проживало тут, і якби якийсь польське плем'я справді жило в Малопольщі, то вона би обов'язково називалася саме його ім'ям, а не Малою Польщею.

Іншими словами, тут маємо повний аналог Малоросії з тією лише різницею, що окупація останньої Росією та її денационалізація сталася в XVII–XIX ст., а окупація та денационалізація Малопольщі відбулася набагато раніше, протягом XI–XIV ст., і після Б. Хмельницького усі про це вже забули.

Отже, таким чином вимальовується більш — менш повна картина розвитку української цивілізації, яка веде від Полгарської та Пілінської культури Середнього Подунав'я до Куятицької і Пряшівської культури північної Словаччини,

а згодом до Пшеворської та Празько-Зарубінецької. Для більшості українців, напевно, буде справжньою новиною те, що якщо не брати до уваги Закарпаття, то наші предки ступили на землю України не раніше V ст., на поч. VI ст. осіли на Дністрі, а Дніпро побачили уперше у VII ст. У тому ж VII ст. русини сягнули Десни та Сейму, а щодо північних регіонів Росії, то давньоруська культура новгородських словенів з'явилася тут лише на поч. IX ст. [Мавродин В., с. 35; Ляпушкин И., с. 172].

У давній історії українства на території сучасної Польщі на перший план у VII ст. виходять білі хорвати, які заселяли тоді усю Малу Польщу, Лемківщину і Сілезію. Їх столицею (центром) у Малопольщі спочатку було городище Носачовичі (Надсачовиці) над Дунайцем, всередині якого вміщалося ціле місто (його назву можна трактувати і як осаду Носача, і як місце знаходження щави солі). Однак, вже у IX ст., завдяки своєму надзвичайно зручному географічному розташуванню, пальму першості перехопив Краків (Вавель).

Цілком закономірно, що перші історичні відомості про цей регіон пов'язані з білими хорватами. У 875 р. таке цінне джерело, як «Географія» короля Альфреда, свідчить: «А на схід від морав'ян лежить край Вісла» (далі це повідомлення дублюється вже в наступному варіанті: «А на схід від них (морав'ян) знаходяться хорвати» [Wybor zrodel, s. 51; Weremej, s. 5]).

Археологічні дослідження показали, що культура білих хорватів є ідентичною культурі Закарпаття та Правобережної України тих часів [Балагурі, с. 138]. Незалежно один від одного Г. Ловмянський та Р. Гончаров також дійшли висновку, що Прикарпаття і Закарпаття були заселені тоді білими хорватами, культура яких нічим не відрізнялася від культури тиверців, дулібів, полян та деревлян [Lowmianski, s. 70]. Шафарик вважав, що білі хорвати проживали на величезній території від Карконош до Надсяння, а Войцеховський ще задовго до Ловмянського був переконаний у тому, що вони займали також і усю Малопольщу [Wojcechowski J. Chrobacja. Kr., 1873, s. 4–9].

Якщо білі хорвати Угорської Русі були близькими до світових центрів цивілізації і потрапили на сторінки хронік вже на початку нашої ери, то про хорватів Прикарпаття перші відомості з'являються лише у VII ст.

Мова йде про легендарного Крака, якого Кадлубович називає хорватським князем. За одними відомостями він жив в сер. VII ст., а інші твердять, що мав би правити десь близько 730 р. [Rozsko, s. 47].

Ім'я цієї людини є ключовим у розумінні не тільки давнього минулого Краківської землі, а й найдавнішої історії цілої Русі, в тому числі появи Великої Хорватії. Чеські і польські історики воліють вважати цю постать легендарною, щось на кшталт Чеха, Леха і Руса, адже в разі визнання її історичності, їм довелось би начисто переписувати давнє минуле своїх країн.

З нашої точки зору, так само як і легенди про князя Кия, легенди про Крака мають під собою реальну основу: на величезному просторі від Перемишля до Карлових Вар існують Краків і декілька Краковців (біля Перемишля, в Моравії,

біля Пардубиць та на заході від Праги). Так, наприклад, хроніст XIII ст. Кадлубович (Кадлубек) писав, що Краків заснував хорватський князь Крак, який «дав цій землі уряд і закони, а в Каринтії переміг римлян». Крак мав двох синів, один із яких також звався Краком, а ще дочку Ванду, яка почала правити, коли люди вигнали її брата геть.

Перша чеська хроніка Даліміла в перекладі на сучасну мову (мову поч. XIV ст. чехи не розуміють), описуючи заселення слов'янськими племенами Чехії, твердить таке:

Лежить земля в Сербському краю
Хорватією її називають...
А мудрі хорвати
Знялися без вагань
Діток на рамена взяли...
Пройшли не одну гору
Дійшли до великого бору...
Минуло багато лет
Муж ім'ям Крок народ вед... [Kronika, s. 12].

Отже, що ж власне сталося протягом VII ст.?

Події, описані в хроніці Даліміла, скоріше за все відбулися вже після смерті великого хорватського князя Самослава у 662 р., коли створена ним імперія, своєрідний праобраз Великої Хорватії, про яку писав в сер. X ст. Костянтин Багрянородний, розпалася на окремі князівства, і, скориставшись цим, владу на більшій частині території його колишньої імперії взяв прикарпатський князь Крак.

Вірогідно, що це був не старий князь, який у 30-х роках разом із Самославом брав участь у грандіозних битвах в Каринтії та під Унгостом, бо навряд чи він би залишив своє стабільне і, судячи з повідомлення про запровадження законів, добре облаштоване Краківське князівство, а його син, який також називався Краком або Кроком. Батько, а можливо, старший брат, який став правити після смерті старого князя, дав йому кілька племен, серед яких були бойки, і з ними він вирушив шукати собі князівства і долі на заході. Багато століть по тому Кадлубович ніяк не міг зрозуміти, чому після смерті старшого сина князя почав правити не його другий син, а дочка Ванда, і тому вигадав історію про вигнання Крака з країни.

Шлях Крака (Крока) до Чехії можна прослідкувати по тих Краковцях, які він залишав на своєму шляху. Кінцевою точкою цього переселення став замок Краковець, який він заснував на заході від сучасної Праги. З писемних джерел відомо, що у 1120 р. замок вже був руїною, тобто надзвичайно старим, і археологи стверджують, що це є найстаріший замок на території Чехії, який був заснований у VII ст. Бойки з Верхньої Саксонії потіснили сербів в Нижню

Саксонію, і найближчими їх сусідами стали лужицькі серби та німці (саме тому німці почали називати сусідню територію, заселену бойками та іншими хорватськими племенами, Богемією).

На величезному просторі від Карлових Вар до Дніпра тоді утворилася єдина культура, яку археологи називають Празько-Корчаківською чи то Празько — Зарубинецькою і яку історики мають усі підстави називати Давньоруською. Найбільш західними її пам'ятками є Кадані, Войковиці та Угерці на північному сході від Карлових Вар, східні зосереджені аж на Київщині, північні сягають Вишгорода на Віслі, а південні концентруються вздовж середньої течії Дунаю.

Таким чином, після переселення на захід частини хорватських і волинських племен з перенаселеного Прикарпаття (нагадаємо, що подібної величезної концентрації населення в жодному іншому місці Давньої Русі більше тоді не було), постає повна картина розселення протягом VII–X ст. усіх давньоруських племен (попри те, що до 995 р. під тиском чеських племен вони відступили на заході назад за Лабу, німці примусили бойків піти із Саксонії, а на сході, навпаки, русини просунулися далі за Новгород). Таким чином, карта Білої Хорватії у 30-ому томі Енциклопедії Брокгауза та Ефрона відповідає історичним реаліям того часу, і якщо про Стільське князівство білих хорватів на Львівщині нам майже нічого не відомо, то територія Прикарпаття від Краковця біля Перемишля і до Глогова в Сілезії явно входила тоді до складу Краківського князівства.

Ось чому інтерес українських істориків до історії князівства Крака і самої особи засновника міста Кракова має зростати. З іменем цього князя пов'язано так багато, що він має стати в один ряд з іменами Самослава та Кия.

До кінця IX ст. Краків не вирізнявся від інших хорватських городищ, був навіть меншим за прадавні Носачовиці, але його вигідне розташування на перехресті важливих торгових шляхів із Моравії на Балтику та з Європи на Схід врешті-решт далося взнаки. Поступово городище трансформується в місто, а місцевий князь набирає сили і бере під свій контроль мало не усю торгівлю на цих шляхах. Величезне мито і було тією «великою шкодою християнам від сильних князів, які сиділи на Віслі», про що повідомляється у «Житії святого Мефодія». Святополк у 880 р. розбив і охрестив саме краківського князя, який, як можна зрозуміти з повідомлення у «Fontes rer Bohem», після хрещення почав називатися Іваном [s. 127].

Не можна напевне стверджувати, що цей «сильний князь», який сидів тоді на Віслі, мав близьку родину в Богемії та правив на величезному просторі від Перемишля і якщо не до Праги, то, принаймні, до Сілезії, стояв біля витоків майбутньої Великої Хорватії (її хрещеним батьком навіки залишиться Самослав). Однак, розкопки хорватських городищ у Сілезії (Любомля, Межисвіче, Гродзисько), проведені у 1965 р. доктором Шидловським, не залишають сумніву у тому, що Сілезія тоді належала саме цьому «віслянському князю». Археологи остаточно переконалися у тому, що усю цю територію аж до Червенських Городов займало одне плем'я з ідентичною культурою та своєрідним типом городищ,

і жодних помітних зв'язків з Великою Моравією чи з регіоном Гнезна аж до часу завоювань моравського князя Святополка тут не простежується [Rozsko, s. 358–370].

Велика Моравія володіла цими землями не надто довго, з 880 р. до часу, коли угорці за допомогою хорватських князів Гонтів і Пазманів у 905 р. розбили Святополка II. Після цього не тільки Стільське і Краківське князівства, а й Нітранське князівство та Богемська Хорватія потрапили до складу Київської Русі.

У 907 р. Нестор повідомляє: «Іде Олег на греки, а Ігоря оставі в Києві і поя із собою варяг множества... і в'ятичів, і хорватів, і дулібів» [ПСРЛ, т. I, с. 29]. Немає навіть натяку на те, що Олег силою змусив хорватів коритися собі, а тому факт добровільності має величезне значення, оскільки це означає самоідентифікацію хорватів як русинів, визнання ними своєї належності до руського етносу.

З повідомлень Костянтина Багрянородного випливає, що головну роль у створенні Великої Хорватії та у її взаєминах з Київською Руссю відіграли хорвати Богемії, що підводить нас до думки, що Стільське і Краків тим більше не могли стояти осторонь цього процесу і у 907 та у 944 рр. також брали активну участь у походах русинів на Царгород. Під 944 р. Нестор серед учасників підписання миру з Візантією згадує Ігоря і князя Володислава, за якого Ігор видав свою родичку Предиславу, а тому Володислав цілком міг бути князем Великої Хорватії. Оскільки це ім'я в документах того часу не зустрічається на території Богемії, а для Київської Русі воно не є характерним, то вірогідно він був князем Краківської чи Стільської (Галицької) Хорватії.

Про східну частину Давньої Хорватії — Стільське князівство, — крім даних археологічних досліджень, нічого невідомо [Етногенез, 1999, с. 311]. Разом з тим малоімовірно, що місцевість з такою величезною кількістю населення та містом, назва якого явно виказує столицю та яке було тоді більшим за Париж, не відіграла жодної ролі в політичних процесах на теренах Центральної і Східної Європи. Можливо, що в цьому випадку йдеться про ладзян, про яких в середині X ст. згадує Костянтин Багрянородний, щоправда, перекутивши цю назву на ледзян. Підтвердженням цього є свідчення німецьких джерел про країну Ладомерію на сході від Польщі як руську країну [Grabski A. Polska w opiniah obcych X–XIII w. Warsz., 1964, s. 97]. Крім того, археологічні дослідження в Малопольщі та на території сучасного Лодзинського воєводства вивили таку величезну кількість пам'яток руської матеріальної культури X–XI ст., яка докорінним чином різниться від польської, що говорити про поляків у Малопольщі тих часів взагалі не доводиться, не кажучи вже про Львівщину, Перемишль чи інші місця Галичини [Древняя Русь и славяне. — М., 1978, с. 213–217].

Кордони Стільського і Краківського князівств межували між собою десь в районі Перемишля. Якщо Владислав, який брав участь в поході великого київського князя Ігоря на Візантію та одружився з його родичкою Предиславою, не був батьком краківського князя Добромира, то міг бути батьком Перемислава,

на честь якого був названий Перемишль (прикметно, що в Ладомерії багато слів виникло на базі кореня -лад- (Лад-омерія, лад-зяни, В-лад-ислав, В-лад-имир, а потім Ладомерія трансформувалася у Галичину та Володимирію)).

Основні події, однак, тоді відбувалися не в Ладомирії, а навколо Краківської Хорватії, за яку розгорнулася запекла боротьба.

Лише півстоліття, з 906 по 955 рік, Велика Хорватія, і зокрема Краків, були у складі Київської Русі, але ці півстоліття сформували рівень національної свідомості, який визначив подальшу долю цієї землі і цього народу. П'ятдесяти років виявилось достатньо для того, щоб усе наступне тисячоліття люди боролися за свою національну ідентичність і припинили цю боротьбу аж у 1947 році. У X ст. були закладені підвалини духовності західних русинів, відчуття їх єдності з полянами та іншими давньоруськими племенами, основи спільної культури, фольклору, сформовані звичаї та традиції, за якими вони мало чим відрізнялися від східних українців. Цих 50 років було достатньо також і для того, щоб київські князі ще довго вважали Хорватію своєю «отчиною», і її проблеми хвилювали багатьох київських князів, особливо Володимира Великого.

Включення Великої Хорватії до складу Київської Русі було цілком законними явищем, що видно навіть з еволюції етнічної назви білих хорватів, яка поступово змінювалася, а потім пішла у небуття, і з XI ст. їх уже знали переважно як русинів. Саме на Прикарпатті можна прослідкувати цей процес в усій його повноті.

Хоча свідчення польської княгині Оди шовіністично налаштовані польські й російські історики ретельно оминають (тільки у 1953 р. про це історичне джерело наважився нагадати Б. Греков) [Греков Б. Киевская Русь. — М., 1953, с. 468], але багато що і без цього свідчить про те, що від VI ст. не тільки Прикарпаття і Малопольща, а й Сілезія та частина Серадщини були заселені давніми русинами. Навіть коли поляни у V ст. почали пересуватися на схід, а радимичі і в'ятичі в VII ст. залишили Радомщину та Східне Мазовше [Вуїак, s. 88], на території сучасної Польщі ще залишилися білі хорвати (Сілезія, Мала Польща, Лемківщина), дуліби (Надсяння і частково Сандомирщина) та бужани (Східне Мазовше, Підляшшя і частково територія Східної Пруссії). Серед усіх цих земель Давньої Русі найбільш інтенсивною та цікавою була історія Краківської Русі і білих хорватів, які населяли цю територію.

Переломним у руській історії Засяння став 972 рік. Саме тоді розпочався горезвісний «Дранх нах Остен», і німці почали витісняти поляків не тільки з території сучасної Німеччини, а й з Помор'я, Сілезії та навіть Великої Польщі. Мимоволі очі поляків також звернулися на схід, і це був початок кінця Краківської Русі. Саме тому вже в 981 р. «іде Володимир на ляхи», причому не на Перемишль, як помилково написав Нестор або переписувачі його літопису (у часи, коли навіть Краків ще не був польським, це повідомлення про Перемишль виглядає зовсім неправдоподібним, і це визнають навіть деякі польські історики, зокрема Кутшеба і Дов'ят [Polska panstwem sredniowiecznej Europy.

Warsz., 1968, s. 43]). Ляхами на Русі тривалий час називали радимичів і в'ятичів, і вони також мали на території Білорусії та Росії міста під назвою Перемишль і Червень [Мавродин, с. 84], але більш вірогідним є тлумачення Татищева: «пошедь Володимир на польського князя Мечислава (Мешка) за Віслою».

Татищев був єдиним істориком, який користувався найдавнішими літописами, що збереглися у глухих монастирях та у старовірів. Деяких з цих літописів, ймовірно, не бачив навіть Нестор (згодом, під час боротьби зі старовірами, вони або пропали, або були знищені). Оскільки «за Віслою», в районі Серадза і Каліша, саме в той час зафіксована поява міста Руссова і аж 6 сіл із назвою Володимирівка, то більшість вчених схиляється до думки, що Володимир ходив тоді не на Червенські міста, а вглиб Польщі [Грушевський, т. 1, с. 493].

Що пов'язувало цей регіон із Руссю і чому Володимир пішов туди, за тисячу кілометрів від Києва, є навіть більшою загадкою для історії, ніж минуле Засяння. Найбільш вірогідною версією є та, що дніпровські поляни ще пам'ятали про те, як півтисячоліття тому прийшли із Серадщини та Опілля у Придніпров'я, і Володимир, можливо, тому вважав Серадщину своєю «отчиною». Тому, що йно для неї виникла серйозна загроза із заходу, кинувся її рятувати [Лонгинов, с. 64]. Прикметно, і це підтверджує Галицько-Волинський літопис, що, крім Володимира Великого, до Каліша згодом ходили ті правителі Русі, які мріяли відновити її у стародавніх кордонах: Данило Галицький у 1229 р. і Богдан Хмельницький, який у 1650 р. направив туди своїх агентів для підготовки повстання проти Польщі. Він був переконаний, що не тільки усі землі до Вісли, а й за Віслою належали колись Русі, і у своїх грамотах дорікав «ляхам, які розплодилися на просторних чужих землях над Віслою і за Віслою» [Солов'єв, 1959, с. 231, 248].

Є документальні свідчення того, що похід Володимира був більш-менш вдалим. Серадщину він, правда, не врятував, але Краківську Русь, Засяння, відстояв, і з німецьких джерел 983 р. відомо, що кордони польської держави далі на схід від річки Пілиці тоді не йшли.

З 992 року розпочалася друга хвиля німецької, а за нею і польської навали на схід. Що сталося у 992 році, точно не відомо. Якщо залишити осторонь фігуру Володислава, то ми знаємо ім'я останнього князя Краківської Русі — Добромир (? — після 992 і до 999).

Якби ми мали повні відомості про князя Добромира, то не було би білих плям в історії X ст. не тільки Краківської Русі, а й Київської Русі, Польщі, Чехії та Угорщини.

Відомо, однак, тільки те, що такий князь реально існував: з документів випливає, що городище Щиржиць біля Горних Познаховиць на Сандеччині колись називалося Добромир (можливо, він тут народився або був похований), десь у 987–989 рр. він видав свою єдину дочку Емгільду (Адельгейду) за Болеслава Хороброго. Володіння цього князя займали величезну територію від Сілезії (Любомля, Межисвіче) до Дуклі (Ветржнов), а столицею був Краків. Оскільки

німецькі та католицькі хроніки відгукуються про нього досить схвально, а дочка та онука носили католицькі імена, то напевне якщо не він сам, то його діти стали католиками.

Основні події, пов'язані з його ім'ям, відбулися в 90–х рр. X ст. Він або помер у 992 р. (у цьому році помер і польський князь Мешко I), що спричинило напружену боротьбу між сусідами за його спадщину, або ж події розвивалися таким чином.

Спираючись на документ 992 р. під назвою «Дагоме індекс і княгиня Ода», можна припустити, що вдова Мешка I німецька княгиня Ода, яку Болеслав Хоробрий разом із її синами вигнав з країни, одружилася з Добромиром і з його волі (а може, і всупереч їй) передала Польщу і Краківську Русь під протекторат Папи Римського, сподіваючись на те, що після смерті Добромира Папа віддасть корону не Болеславу Хороброму, а її сину від Мешка I. У цьому випадку Добромир або перейшов у католицьку віру і став Дагомиром, або хроністи та переписувачі спотворили його ім'я, і цей документ слід читати як «Дагомир дукс і княгиня Ода». В ньому наводиться детальний опис кордонів Польщі та Русі («Кордони Русі ідуть до міста Кракова і далі до річки, яка насить назву Одра»), із чого випливає, що володіння Добромира включали не тільки Краківську Русь, а й Сілезію.

Цей крок княгині Оди, а можливо й Добромира (бо надто добре ставляться до нього католицькі джерела), збурих усіх його сусідів, і насамперед Болеслава Хороброго. Ймовірно, русичі, побачивши поляків під стінами Кракова (до цього моменту немає жодного історичного документа, де слово «поляки» і Краків уживалися б разом), зрозуміли усю серйозність ситуації і вирішили не покладатися на далекий Київ, а звернулися за допомогою до князя Собібора, який правив у сусідній Богемській Хорватії [Polska pierwczych Piastow. Warsz., 1970, s. 23–25]. Є натяки на те, що Болеслав Хоробрий та Собібор швидко порозумілися між собою, і польський князь відступив від Кракова, задовольнившись допомогою свого родича у боротьбі за поморські землі.

Саме тоді у боротьбу за Велику Хорватію знову втрутився Володимир Великий. Якщо у 981 р. Руський літопис свідчив про те, що він ходив на ляхів і захопив Червенські городи разом із Перемишлем, то цього разу джерела в один голос твердять: «іде Володимир на хорватів».

Те, що Володимир у 993 р. ходив на Хорватію, археологи знають і без цього запису в літописі, оскільки територія від Стільська і майже до самого Кракова була перетворена у суцільне згарище (навколо Сянока існувало тоді 26 хорватських городищ, і усі вони були спалені). Немає жодних сумнівів у тому, що до 999 р. київський великий князь володів цією територією. Нез'ясованою залишається доля Кракова до 995 р. Це хорватське городище дивним чином не було зруйноване, тож Добромир, якщо він лишився живим, або визнав зверхність Києва, або йому допоміг відстояти Краків Собібор (багато істориків схильні вважати, що Краків тоді належав чехам, але вони «забувають» про той факт,

що на території Чехії до 995 р. було два князівства: чеське зі столицею в Празі, де правила династія Пржемыславичів, і князівство білих хорватів з центром у Любечі (Лібіцях), де правили Славковичі, тобто, власне цей Собібор).

Однак, якщо у 993 р. Володимир, можливо, не вдалося захопити Краків, то у 995 р. він це поза усяким сумнівом зробив. Відомо, що його дружиною тоді була «чехиня», тобто дочка чеського князя Болеслава II, а тому родичі досить швидко порозумілися, і у 995 р. чехи, скориставшись відсутністю Собібора, напали на столицю білих хорватів, повбивали його братів, а місто спалили.

Так, під ударами кількох сил, Велика Хорватія у 995 р. припинила своє існування і була поділена між Володимиром Великим і чеським королем Болеславом II. Кордони Київської Русі і Чехії стали спільними, про що з триумфом сповіщає у 996 р. Руський літопис.

В історії української держави більшої території, ніж у 995–999 рр., вже ніколи не було (від Сілезії до Волги і від Балтійського моря до Дунаю та Чорного моря). Однак, Київська Русь тріумфувала недовго, бо вже у 999 р. Володимир Великий або ганебно втратив усі свої завоювання на заході, або добровільно відмовився від них на користь династичної угоди з Болеславом Хоробрим, погодившись на одруження свого сина Святополка з донькою польського князя.

У 999 р. настав третій і останній акт трагедії руського Кракова, у цьому році це давньоруське місто потрапило до складу Польщі, що підтверджують хроніки Кузьми Празького і багато інших історичних документів [Havlik, s. 34; Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. — К., 1984, с. 7]. Після страшного погрому у 993 р. Краківської Хорватії місцеві русини вже не мали сили боронити Краків від Болеслава Хороброго, і не маючи жодної підтримки від розгромленого у 995 р. Любеча, здали йому місто добровільно, хоча й на певних умовах

Яка була доля князя Добромира, чи брав він участь у цих подіях, чи вже помер десь у 992–995 рр., невідомо, але у 999 р. Болеслав Хоробрий заявив про себе як про єдиного законного спадкоємця свого тестя і цілої Великої Хорватії. Щоправда, це міг бути результат виховання його матері — княгині Дубровки (? — 977), яка походила з хорватського роду Славників.

З іронічного зауваження автора першої чеської хроніки Кузьми Празького про те, що Мешко I одружився зі старою дівочою, історики, незрозуміло на якій підставі, зробили висновок, що вона була чешкою і дочкою чеського короля Болеслава II.

Насправді у 965 р., на момент одруження Дубровки та Мешка, не існувало навіть такого поняття як Чехія, а була Богемія, на території якої існувало два князівства — чеських племен з центром у Празі, і давньоруських племен (білих хорватів і дулібів), столиця яких була у Любечі (Лібіцях). Оскільки весілля Дубровки з Мешком відбулося у Городку (тепер це Градець Кральовий), тобто на території білих хорватів, а не в Празі, то це свідчить про те, що вона не могла бути дочкою Болеслава II, а походила з родини Славника і була за своїм етнічним походженням білою хорваткою, тобто русинкою.

Це підтверджує також і той факт, що після нападу Болеслава II у 995 р. на Лібіці, усі діти Славника, що залишилися живі, повтікали до Польщі, в чому не було би жодної логіки в разі, якщо польський король був не їх родичем, а родичем чеха Болеслава II. Крім того, в Гнезненському рочнику ім'я Дубравки згадується разом з іменами князів з роду Славників, тобто вона і Болеслав Хоробрий були близькими родичами (дедалі більше істориків схильні вважати, що Дубровка була сестрою Славника, а Болеслав Хоробрий двоюрідним братом його дітей).

З'ясування проблеми етнічного походження королівських династій Центральної Європи і тієї ролі, яку відіграли в її історії княгині руського походження, хоч ця проблема і замовчується, має величезне значення не тільки з точки зору з'ясування історичної правди, а й для визначення місця та історичної ролі кожного народу не тільки в минулому, а й у майбутньому.

Ці жінки були не лише агрегатами для народження дітей і навіть не шиями, які повертали голови своїх чоловіків у потрібному напрямку. Вони були освіченими (навіть на фоні Франції) і чарівними жінками, королевами (слід пам'ятати, що важливі справи вирішувалися не прилюдно, а в королівських покоях, подалі від чужих очей, і про справжню роль королев в долі країни можна лише здогадуватися). Серед них слід назвати Любушу, Анну Ярославну, Анастасію Ярославну, Марію-Добронегу, Кунгуту Ростиславну, Гремиславу, Софію Гольшанську, Роксолану та багатьох інших княгинь, королев і навіть султанш. І в цьому ряду славетних русинок ім'я Дубровки має стояти одним із перших, більше того — поряд з такими святими для усього слов'янського світу іменами, як Кирило і Мефодій та Володимир Великий, адже саме на її долю випала важлива історична й духовна місія — хрещення польського народу.

Дубровка примусила хреститися свого чоловіка та його вельмож, заклала костели св. Трійці, св. Віта, Діви Марії та ін. Власне, саме факт нібито її приналежності до католицької віри і змушує багатьох істориків вважати Дубровку дочкою чеського князя Болеслава II, хоча археологічні дослідження, проведені в Лібіцях, свідчать про те, що там панувала Руська церква, а перші костели, які Дубровка заклала в Гнезно, також були в плані грецького хреста.

Врешті-решт, прірви між християнськими церквами в той час ще не було, ставлення її сина (967 р. н.) до Руської церкви було досить толерантним, тож мати не зробила з нього німця і фанатичного латинника, а виховала в повазі до руської віри та руського народу (після захоплення міста він не вигнав руського єпископа з Кракова, хоч цього вимагали від нього католицькі священники, насамперед німецькі). Своєрідним підтвердженням цього є слова німецького хроніста Тітмара про те, що «ненависть до німців Болеслав Хоробрий отримав, ще перебуваючи в утробі своєї матері».

Більше того, монети з руськими написами, які почав карбувати польський король, свідчать про те, що Дубровка можливо і принесла до Польщі католицьку віру, але разом із тим запровадила письмо на давньоукраїнській мові (яке після

смерті короля, однак, було заборонене). Судячи з того, як відреагував Болеслав на своерідні образи, які лунали давньою українською мовою з протилежного берега Бугу під час його протистояння з Ярославом Мудрим у 1018 р., то він чудово знав українську розмовну мову того часу, а навчити його могла тільки Дубровка (вона померла, коли сину було вже 10 років), або дружина, яка була дочкою хорватського князя Добромира.

Власне, історія шлюбів Болеслава Хороброго найкращим чином може проілюструвати той вплив, який мала хорватська княгиня на формування характеру, світогляду і навіть геополітичної орієнтації свого сина. Хоча Мешко I постійно сватав йому німкенів і ще малолітнім одружив з одною з них, але коли Болеслав підріс, то негайно вигнав її, а в дорослому віці вигнав до Німеччини і мачуху, з якою одружився його батько після смерті Дубровки. Усі наступні шлюби короля були виключно з русинками, а найдовше він прожив із дочкою хорватського князя Добромира, і, можливо, не тільки тому, що сподівався отримати від її батька Краківську Русь (Засяння), (що, до речі, і сталося), а тому, що з дитинства був зорієнтований матір'ю на український світ і давньоруську культуру.

З «легкої руки» Дубровки шлюби з русинками стали родовою традицією П'ястів. Крім Мешка I і Болеслава Хороброго, з українками були одружені Казимир Відновитель, Болеслав Сміливий, Болеслав Кривоустий, Болеслав Кучерявий, Мешко Старий, Казимир Справедливий, Лешек Білий, Лешек Чорний, майже усі мазовецькі, деякі сілезькі і навіть поморські та великопольські князі. Відповідно, українських матерів, крім Хороброго, мали Мешко II, Беспрім, Болеслав Забутний, Болеслав Сміливий, Владислав Герман, Владислав Вигнанець, Лешко Білий, Болеслав Соромливий та Владислав Локоток.

Іншими словами, український геном постійно був присутній у П'ястів, тож є підстави називати цю династію, засновниками якої були Мешко I і Дубровка, польсько-руською. Якщо для Київської Русі це не мало надто великого значення, то в історії Польщі цей факт відіграв величезну роль, причому як позитивну, так і негативну (достатньо пригадати шлюб Добронеги з Казимиром Відновителем, який врятував Польщу від загибелі, а з іншого боку — княгиню Агрипину Ростиславну, яка свідомо поставила цю державу на межу краху).

Крім Дубровки, хорватські княгині були засновницями також чеської династії Пржемыславиців (Любуша була дочкою хорватського князя Крака) та династії Арпадів, яку після смерті короля Стефана Святого взагалі можна вважати більше руською, ніж угорською. Проходити повз такі речі жодна історіографія, а тим більше українська, не має права.

Велика Хорватія не канула в лету без сліду. Після загибелі династії Славників як спадок після Дубравки та Добромира у 1000 р. цю територію перебрав собі Болеслав Хоробрий, а потім її поділили між собою Київська Русь, Польща, Чехія і Угорщина.

У 995 р., після розгрому Любеча, Собібор втік до Польщі, а так як мати Болеслава Хороброго Дубровка була рідною сестрою його батька Славника,

то Болеслав заявив свої претензії і на князівство Славників, і на князівство Добромира, і на князівство Гонтів в Угорській Русі. Ні Володимир Великий, ні угорський король Стефан Святий не стали заперечувати претензії польського короля і без жодного спротиву поступилися Польщі своїми володіннями у Великій Хорватії. З опису зустрічі Болеслава та угорського короля Стефана I у 1000 р. випливає, що кордони його держави сягали тоді Остригома на Дунаї, а це майже збігається з найдавнішою картою Лемківщини (так згодом почали називати східну частину Великої Хорватії) [Лемківщина, 1988, с. 14–19].

Тоді тільки чехи не погодилися з Болеславом Хоробрим, а тому він володів Богемською Хорватією лише 4 роки, після чого до складу Польщі відійшла тільки Сілезія, якою, якщо пригадати, до 992 р. правив Добромир, а після 995 року Володимир Великий (тобто, навіть у чехів правомірність спадку Добромира на користь Болеслава Хороброго також не викликала жодних сумнівів).

Таким чином, з усіх правителів Великої Хорватії династія Добромира вимерла першою, і по жіночій лінії її територіальний спадок перейшов до Польщі. У 1003 р. при штурмі Праги загинув Собібор, і увесь династичний спадок Славковичів, за винятком Сілезії, від Болеслава Хороброго потрапив у руки чехів. Вижили тільки князі Гонти, але вони ще раніше потрапили у напівзалежність від угорців, їх відносини з королем Стефаном склалися не найкращим чином (можливо, саме тому у 986 р. Болеслав Хоробрий і розірвав свій шлюб з княгинею Гонтою, хоча документи схиляють нас до думки, що він чисто по-людськи, без політичного розрахунку, захопився дочкою Добромира і за першої-ліпшої нагоди одружився з нею).

Однак, це аж ніяк не означає, що білі хорвати тоді пішли звідси геть, зникли і розчинилися у просторі. Зрозуміло, що вони залишилися на місці, і якщо не політична, то етнічна, духовна, культурна, мистецька та інші традиції Хорватської Русі мали в усьому Карпатському регіоні своє продовження і подальший розвиток. Лемки, бойки, гуцули та закарпатські українці, які є безпосередніми нащадками білих хорватів, так і не піддалися асиміляції і донині є невід'ємною складовою частиною українського народу. Більше того, є усі підстави твердити, що якщо не русини, то принаймні руська панівна еліта і далі мала колосальний вплив на події не тільки всередині польської держави, значною мірою визначаючи історичну долю Польського королівства, а й на геополітичну ситуацію в усьому регіоні Центральної та Східної Європи.

Толерантні стосунки між русинами і поляками в Краківській Русі протрималися недовго, хіба що під час правління Болеслава Хороброго.

З Кисвом Болеслав владнав справу тим, що у 1005 р. видав свою дочку за сина Володимира Великого Святополка. Саме для того, щоб допомогти йому посісти київський трон (а не з метою загарбання Русі), він пішов у 1018 р. на Київ, за що отримав від Святополка не тільки Червенські міста і Перемишль, а й відмову київського князя від своїх претензій на Засяння і Краків як на давню руську «отчину» Києва. За цю зраду народ прозвав Святополка Окаянним,

прогнав його з великокняжого трону, і він мусів тікати разом з дружиною до Кракова. Саме після цих подій поляки почали заявляти свої претензії не тільки на Засяння, а й на Перемишль, вважаючи їх «своїми» територіями, проте Русь цих претензій ніколи не визнавала і не сприймала всерйоз.

Ось чому вважати метою походів польського короля свідоме загарбання Русі може лише людина, яка не обізнана з політичною історією і династичними зв'язками польських королів XI ст. (Болеслав Хоробрий ходив завойовувати Київ не собі, а лише сприяв своєму родичу Святополку). Якщо йти за логікою такої людини, то виходить, що через двадцять років Київська Русь, допомагаючи своїм військом Бесприму та Болеславу Забутому взяти Краків, двічі «завоювала» Польщу, а у 1046 р. ще й Угорщину.

Єдиним вчинком Болеслава Хороброго, який можна вважати відверто антируським, було те, що у 1000 р., попри існуюче руське, тобто «слов'янське» єпископство, він заснував у Кракові ще й латинське. Однак, руського єпископа він не чіпав, напевно завдяки своїй коханій дружині, навіть протегував йому, жодних заворушень серед русинів цей акт тоді не викликав і правління Болеслава не відзначалося надто великими ускладненнями.

Якщо йти за аналогією з Євфимією Всеволодівною, яку в католицькій Європі звали Адельгейдою, то руське ім'я Добромирівни (973–1017), вірогідно, також було Євфимія. Вона одружилася з Болеславом не пізніше 989 р., оскільки вже у 990 р. у них народився Мешко II, а в 991 р. дочка, яку вони згодом видали за сина Володимира Великого Святополка. Судячи із зображення в костелі м. Наумбурга її другої дочки, яку в Німеччині називали Регеліндою і «чарівною полькою», Болеслава звабила чудова врода єдиної дочки хорватського князя Добромира, хоча й не варто виключати і політичних розрахунків (у Добромира не було сина і усім було зрозуміло, що увесь його територіальний спадок після смерті мав перейти по жіночій лінії до іншої правлячої династії).

В подіях як до 999 р., так і після дочка князя Добромира відіграла величезну роль, оскільки мала вплив як на Краківську Русь, так і на свого чоловіка, який, за повідомленням джерел, кохав її найбільше з усіх дружин і дуже сумував, коли вона померла у 1017 р. Свої монети Болеслав карбував на кирилиці, і примусити його до цього могла тільки дружина, яка навіть у родинному колі розмовляла українською мовою (мати короля на той час вже померла). Завдяки своїй дружині король толерантно ставився і до Руської церкви, єпископство якої містилося в Кракові, і, незважаючи на категоричну вимогу католицьких ієрархів, не вигнав руських єпископів з міста навіть після смерті Добромирівни. З «легкої руки» королеви, яка надзвичайно любила своє рідне місто і вмовила Болеслава жити саме тут, Краків поступово перетворився на адміністративний центр усього королівства, хоча офіційною столицею Польщі протягом кількох століть вважалося Гнезно.

Перша згадка про Краків є в арабських джерелах VIII ст., де він названий містом Хрват [Swiech, s. 16]. Товщина стін його городища становила 4 м, а

висота — 18 м. Житло місцевих мешканців являло собою типову руську напівземлянку з вогнищем в кутку [Roszko, s. 132, 309]. За валом була сторожова вежа, фундаменти якої були розкопані нещодавно під час археологічних досліджень Вавеля. Прикметно, що в історичних документах ця вежа, фрагменти якої містяться у королівському замку біля покоїв королеви Софії, дотепер називається чисто по-руськи — «Стовп» (польською мало би бути «Слуп») [Там само, s. 117].

Характерно, що польські джерела жодним чином не претендують на Вавель. Так, наприклад, «Велика хроніка» повідомляє, що значення слова «Вавель» є незрозумілим, бо це слово вживається лише в горах і означає або кадик, або бурдюк для води [Велика хроніка, с. 56].

Більш прямої вказівки на білих хорватів як на засновників Вавеля годі й бажати (лише хорвати жили тоді в сусідніх горах). Якби Вавель заснували поляки, то значення цього слова для головної польської хроніки, поза усяким сумнівом, не становило б жодної таємниці.

Практично усе це відтворює схему, яка лежить в основі київської міфологізованої топографії [Вопросы этногенеза, с. 123–125]. Краків, хоч і дуже скоро потрапив в руки поляків, але все-таки залишився в пам'яті українського народу як рідне місто: разом із Сандомиром він згадується у різдвяних піснях, записаних у XIX ст. у Надсянні (а різдвяні пісні мають найдавніші історичні корені, що сягають глибин навіть не століть, а тисячоліть) [Модест, с. 7, 9; Памятники Русской старины в западных губерниях. — СПб., 1885, с. 465]. Щоправда, цю територію іноді також називали Дакією, але усі європейці знали, що це друга назва Русі: збереглася, наприклад, карта Генріха з Могунції, де зазначено, що Дакія є Руссю («Dacia sive Russia»).

Краківська земля нині є більш відомою серед українців як Засяння. Т. Білоус, дослідивши проблему давніх кордонів Засяння, переконливо довів, що не тільки гідроніми, а й найстаріші топоніми Малопольщі та Прикарпаття мають давньоруське походження (Вавель, Бохня, Величка, Іголом'я, Тарнов, Русинів, Руссов, Дунаєць, Розтока, Вепр, Магура тощо [Білоус, с. 14].

Білі хорвати і Краківська Русь були хрещені Мефодієм набагато раніше за полян та Київську Русь, і докази цієї надзвичайно важливої історичної події сконцентровані, якщо не рахувати території Паннонії та Списького Підграддя, саме в Кракові.

Ймовірно, першою християнською святинею давніх хорватів-русичів була або церква св. Юра, або церква св. Михайла, фундаменти яких нещодавно були знайдені під час розкопок на Вавелі. Біля них розкопали могильну плиту, але не з латинським, а з грецьким хрестом, і є підстави вважати, що це поховання якщо не хорватського князя, то одного з перших руських єпископів [Letowski L., s. 2; Roszko, s. 110–120].

З історичних документів відомо, що на Звіринцю (це також, до речі, чисто руська назва), в районі сучасної вулиці Гонтіна, біля самої Вісли, була церква

св. Спаса, від якої зберігся фундамент (у плані грецького хреста), на якому згодом Петро Властович звів костел св. Сальватора (це найстаріша кам'яна будова у Кракові, яка збереглася до наших днів). Зовсім поруч чоловік його дочки Агафії сербський князь Якса у 1162 р. збудував монастир норбертанів. Традиції руської церкви протрималися тут досить довго і щорічно на Спаса тут відбувалися одпусти [Там само, с. 171].

У районі сучасної вул. Королеви Ядвіги була церква Преображення Господнього, згодом перебудована поляками на костел Збавителя. Однак, хроністи писали, що внутрішній вигляд цього костелу й літургія ще довго не відповідала канонам католицтва.

Найбільше відомостей збереглося про церкву Воздвиження Чесного Хреста на Слов'янській площі, між сучасними вулицями Довгою та Кроводерською, (Балудянский А. История церковная. — Вена, 1852, с. 177).

Довгий час повідомлення про те, що ця церква була заснована у 907 р., навіть не бралася до уваги, але археологічні розкопки Кракова протягом останніх років змушують поставитися до цієї дати з більшою довірою. Адже відомо (це історичний факт, зафіксований у багатьох документах), що першим «слов'янським» єпископом Кракова з 970 по 987 рр. був Прохор, а після нього, аж до завоювання Кракова поляками, — Прокіп [Widajewicz J. Prohor i Prokulf najdawniejsi biskupi krakowscy // Nasza pruszosz — 1948 — IV — s. 17–19]. Крім того, наявність єпископства незаперечно означає наявність певної кількості парафій [Letowski L., s. 2; Roszko, s. 182–190].

Станом на 970 р., у Кракові або навколо нього було кілька руських церков, і то не тільки на Вавелі, а й навколо нього, за міським частоколом, кордони якого тому і називають тепер Околом (його площа, за даними археології, становить близько 4,5 га).

За Околом, на вул. св. Андрія (поляки згодом перейменували її на Гродську), була церква св. Андрія, яку Петро Власт перебудував на костел і обніс його таким височенним муром, що у 1241 р. його не змогли взяти штурмом навіть татари.

Найбільше скупчення населення поза частоколом, на передмісті, було на сучасній площі Ринок, де сходилися торгові шляхи, які вели з півдня на північ і з заходу на схід. Археологи твердять, що на тому місці, де тепер стоїть костел св. Войцеха, була «поганська святиня», тобто руська церква, але вона не збереглася, бо була дерев'яною, а крім того, вже у 997 р. архієпископ Войцех перехрестив її на костел, названий потім його ім'ям (це перша католицька святиня стародавнього Кракова) [Roszko, s. 159].

Усе це існувало задовго до появи в місті поляків, і найбільший внесок у розбудову Кракова та перетворення його на центр духовності, культури, ремесла і торгівлі зробив саме останній хорватський князь Добромир та його дочка королева Адельгейда (Євфимія).

Король любив це місто, що мало значно вищий рівень розвитку, ніж Гнезно, і вже тому мав добру opinію серед руського населення Краківської Русі. Саме

русини, а не поляки прозвали його Хоробрим (польською мовою це ім'я мало би звучати Смялий).

На жаль, такого впливу, як на чоловіка, королева не мала на свого сина Мешка II, який повністю потрапив під чари своєї дружини німкені Гертруди, хоча з напису на Євангелії, яке Матильда подарувала її сину, видно, що він вмів молитися не тільки латиною, а й «по-грецьки і по-слов'янськи».

Тим не менш, отримавши після смерті батька трон, він у 1030 р. негайно вигнав руських єпископів з Кракова і збував таку хвилю етнічного протистояння між русинами й поляками, до якої ані його мати, ані Болеслав Хоробрий ніколи би не допустили.

За усіма канонами того часу трон мав посісти старший син Болеслава від княгині Гонти Беспрім (986–1032), який був палким прихильником Руської церкви. У 1025 р. Болеслав, помираючи, зважив на цей факт, а так як мав певні сумніви щодо свого батьківства, тому зробив наступником не Беспріма, а Мешка II (не виключено, що Мешко силою захопив трон за допомогою польського війська (є дані, що воно переважало своєю чисельністю усіх мешканців Кракова разом узятих).

Походження Беспріма справді, викликає багато запитань, адже одразу після його народження король відіслав Гонту до її батьків, що в той час було не ймовірною ганьбою для родини і могло свідчити про те, що Болеслав або був переконаний у зраді дружини, або Беспрім народився завчасно і виникли певні підозри, що княгиня приїхала до Польщі вже вагітною. Не можна виключати також версію, що княгиня охрестила дитину за канонами руської віри (в той час в Угорській Русі існувала лише Руська Церква), і католики, знаючи, що королевич колись стане наступником польського трону, зробили усе можливе, щоб переконати Болеслава у зраді дружини.

Етнічної складової в цій проблемі немає, оскільки Болеслав досить прихильно ставився до русинів і наступною його дружиною також була русинка — дочка останнього князя Краківської Русі Добромира. Єдина різниця полягала у тому, що на відміну від Гонти вона погодилася перейти у католицьку віру і лишилася відомою в історії як Адельгейда.

Поки Адельгейда не народила Болеславу сина (Мешка II), Беспрім перебував на королівському дворі, але у 990 р. його вивезли з Польщі і фактично ув'язнили в одному з католицьких монастирів в Італії (ще один доказ того, що події 986 р. радше були пов'язані з проблемами віри).

В Італії Беспрім був до 1025 р., тобто до моменту офіційного визнання Мешка II королем Польщі. Після цього його або випустили і дали уділ в Польщі, або його викрали князі Гонти і він до 1030 р. перебував в Угорській Русі.

Подальші події розвивалися так: у 1030 р. Мешко II вигнав руських єпископів з Кракова до Віслиці, і в країні розпочалися заворушення, що тривали ціле десятиріччя (щоправда, у «Житті Мойсея Венгрина» є натяк на те, що руське єпископство в Кракові було ліквідоване у 1022 р., але його автор явно переплутав

дати і імена правителів Польщі). Польська історіографія подає це як «поганську контрреволюцію», хоча Длугош відверто говорить про повстання русинів, а крім того, Руська церква трактувалася католиками як поганська.

У 1030 р. Бєспрїм з'являється в Києві і за допомогою руських військ захоплює королівський трон у Кракові. На знак вдячності за підтримку, він повертає Києву Червону Русь, яку свого часу захопив Болеслав, а територію сучасної Словаччини, де колись правили Гонти, — Угорщині. За дивним збігом обставин, єдиний спадкоємець угорського трону саме тоді несподівано гине під час полювання в горах, і цей трон має потрапити в руки жіночої (руської) лінії династії Арпадів, тобто Гонтів — Пазманів — Абовців (що, врешті-решт, і сталося).

Більше того, захопивши польський трон, він відіслав до Риму королівську корону, заявивши, що не потребує визнання Папи Римського, тобто прилюдно висловив сумнів у святості католицької віри.

Отже, в особі Бєспрїма зіткнулися два світогляди, дві віри, два етноси (батьківських почуттів до нього Болеслав Хоробрий не мав, а проблема його походження так і залишається нез'ясованою (разом із тим, слід пам'ятати, що в часи середньовіччя на першому місці завжди було визначення людини за релігійною ознакою).

Поляків у цих обставинах підтримали німці (Мешко II пообіцяв їм Лужицани), Бєспрїм був отруєний в Кракові, і трон повернувся до офіційно визнаного сина Болеслава Хороброго. Щоправда, він правив лише до 1034 р., боротьба русинів за відновлення Краківської Русі та своєї віри тривала, і у 1034 р. владу в Кракові захопив їх наступний представник Болеслав Забутий (1019–1039).

Він є однією з найтрагічніших постатей не тільки в польській, а й у нашій історії. Усе, що пов'язано з цим найбільш «негодзівим» правителем Польщі, було не тільки спотворене, а й взагалі ретельно стерте з минулого цієї країни. Тому точно встановити походження Болеслава важко, його батьком міг бути і Болеслав Хоробрий, і Мешко II, і будь-хто з руських бояр, яких король у 1018 р. забрав до Кракова з Києва як заручників, але матір'ю могла бути лише одна особа — дочка Володимира Великого княгиня Предслава, яку Болеслав Хоробрий тримав у себе як наложницю.

Польські історики зосередили увагу на проблемі батьківства, з'ясовуючи, чи мав Болеслав права на королівський трон, хоча і так зрозуміло, що він був позашлюбною дитиною і, на відміну від Бєспрїма, жодних юридичних прав не мав, а опинився на троні лише завдяки підтримці Русі в контексті подій, які відбувалися тоді в Польщі.

«Велика хроніка» коментує події досить завуальовано: «у цей час чужоземні народи відмовилися йому (Мешкові) коритися», хоча з інших джерел стає зрозуміло, що мова йде про русинів. Свою роль тут зіграли руські бояри, яких Болеслав Хоробрий забрав у полон в Києві, схоже на те, що саме вони організували вбивство Мешка II його мечником і посадили на краківський трон сина Предслави Болеслава. За віком він уже міг самостійно приймати рішення, але

мати при ньому відіграла величезну роль (католики потім отруїли її разом зі своїм сином (принаймні, в числі осіб, які повернулися додому, Предслави не було, хоча Казимир Відновитель присягнув Ярославу Мудрому відпустити до Києва усіх, хто був узятий там в полон у 1018 р.).

Епопея русько-польського протистояння тривала вже майже десять років. Країна була спустошена, багато людей загинули, по вулицях Кракова, як пишуть хроніки, серед білого дня ходили дикі звірі. Київ після отруєння Болеслава втратив свого останнього претендента на королівський трон, але і син Мешка II Казимир вже зрозумів, що без врахування інтересів русинів він не зможе спокійно правити країною. Тому він пішов на династичну угоду і взяв собі за дружину наймолодшу дочку Володимира Великого Добронегу (1011–1087). Оскільки усі наступні польські королі аж до Казимира Великого мали дружин або матерів-русинок, то не виключено, що це була не просто усна домовленість, а існував відповідний документ, якого свято дотримувалися обидві сторони до часу занепаду Київської Русі і Галицько-Волинського князівства.

Справжнє ім'я цієї дочки Володимира Великого було Марія, але українські джерела називають її Добронегою, а польські — Доброгневою, що вже дає певне уявлення про вдачу княгині.

Ярослав Мудрий видав її за Казимира у 1039 р., і вона стала своєрідним символом припинення заворушень та відновлення стабільності у польській державі, а тому її, а не чоловіка, полякам слід було б назвати Добронегою Відновительницею. Адже тільки польські джерела називають те, що діялося тут протягом 1031–1039 рр., заворушеннями, а насправді це було справжнє повстання русинів у приєднаному до Польщі у 999 р. Засянні (лише Длугош пише про це відкрито), і в разі його підтримки з боку Ярослава Мудрого був величезний шанс для Русі повернути тоді усі втрачені землі.

На відміну від угорських подій, політику Ярослава Мудрого щодо Польщі не можна трактувати однозначно. Так, мазовецького князя у його боротьбі за незалежність від Польщі Казимира Відновителя підтримували місцеві русини, яких польські джерела називають «поганими християнами». Тому Ярослав фактично розбив тоді не тільки Мойслава, а й цих русинів, яких і так було небагато і які мусили тікати аж до Пруссії. Іншими словами, Київ своїми діями значно послабив позиції руського етносу в Мазовше і створив умови для його подальшої анексії Польщею. Є натяки на те, що однією з умов своєї підтримки поляків на вимогу київської православної ієрархії Ярослав поставив вимогу ліквідувати єпископство Руської церкви в Сандомирі (варто нагадати, що ця церква не корилася ані Риму, ані Візантії, ані Києву), що (якщо це справді відповідає дійсності, а не є спробою польської історіографії перекинути відповідальність за переслідування руської віри на Київ) значно послабило її позиції в Польщі і сприяло процесам денаціоналізації. Тим не менш, не слід забувати, що за свою допомогу Казимиру Ярослав таки повернув назад ті руські землі, які загарбали поляки в Надсянні і Підляшші.

Безумовно, можна дорікнути Києву за те, що після такої виснажливої боротьби, лише за королівську корону для своїх княгинь, він відмовився від Засяння і віддав місцевих русинів на поталу полякам.

Чому київський князь знехтував цією можливістю і знову, як свого часу Володимир Великий, задовольнився лише династичним шлюбом, незрозуміло донині (одні історики твердять, що він не бажав розвалити Польщу і мати спільний кордон із німцями, а інші переконані у тому, що усі свої зусилля він спрямував на Угорщину, намагаючись посадити там свою дочку Анастасію, тимчасом як Марія була лише його сестрою). Безумовно, Марія не ходила в походи і не приборкувала непокірних. Це за неї робив навіть не Казимир, а Ярослав Мудрий, воєводи якого протягом 1041–1047 рр., здається, просто не виходили з Польщі. Але саме завдяки цьому шлюбу Польща відновила своє існування на геополітичній карті Європи, хоча Русь пожертвувала тоді значною частиною земель білих хорватів, волинян і бужан.

Ця ситуація мала для Русі ще один наслідок: тісні родинні зв'язки давали привід (як, наприклад, сину Марії Болеславу Сміливому) до втручання у внутрішні справи Київської Русі та зазіхання на її землі, але, слід визнати, що кардинальним чином ситуація змінилася лише у 1340 р., причому не з вини русинів чи поляків, а через татаро-монгольську навалу.

Марія-Добронега чи не найбільше посприяла відновленню діяльності в Польщі Руської церкви, яка поступово набувала ознак православної, та налагодженню толерантних відносин між поляками і русинами. Якщо за Болеслава Хороброго в його війську та адміністрації не було жодного русина (принаймні, їх прізвища невідомі), то за Марії русином був навіть краківський католицький єпископ (Станіслав Щепанський). Русини за часів її правління настільки інфільтрувалися до верхівки польського суспільства, що коли син Марії Болеслав Сміливий раптом дозволив собі знехтувати їх інтересами, то вони примусили його залишити трон і виїхати геть з країни.

Ця княгиня відродила Руську церкву не тільки в Польщі, а й, через свою дочку Святославу (1044–1126) у Чехії. Хоча Руське єпископство і було перенесене до Віслиці, а потім до Сандомира, але в Кракові, на Клепарі, залишилася церква св. Трійці, до якої вона ходила разом із Святославою (одружившись у 1063 р. з чеським королем Вратиславом II, дочка продовжувала сповідувати руську віру, в якій виховала її мати). Крім маленької каплиці св. Мартина, біля королівського замку на Вишгороді у Празі король збудував для неї церкву Петра і Павла, де Сватава (так її називали в Чехії) і була похована у 1126 р. (тепер на цьому місці стоїть костел). Крім того, вона примусила Вратислава II повернути до Чехії монахів руського Сазавського монастиря і, як вважають історики, запровадила тут православний культ св. Бориса та Гліба. Майже усе, пов'язане з нею у Чехії, згодом було зруйноване, але фрески 1134 р. у візантійському стилі в ротонді св. Катерини у Зноймо свідчать про те, що Святослава привезла із собою до Чехії руських іконописців, які продовжували свою діяльність тут і

після її смерті. При дворі її сина короля Владислава (1109–1129) був співак і музикант Добрата, отже вона привезла із собою до Чехії й інших митців та виховала у своїх дітей любов до української пісні.

Марія мала великий вплив не тільки на дочку, а й на свого сина Болеслава Сміливого (1040–1081). Вона сама вибрала для нього дружину — Вишеславу Святославну (бл. 1050–1089), і усі свої дії вони узгоджували між собою. Метою походу цього польського князя на Київ також було не загарбання Київської Русі, як це змальовує польська історіографія, а черговою допомогою родичу своєї дружини князю Ізяславу Ярославичу повернути собі київський трон. Щоправда, він спробував скористатися розладом всередині київської правлячої еліти і у 1069 р. поставив свій гарнізон в Перемишлі, що викликало обурення і осуд в усьому руському світі.

Тривалий час не могли встановити ім'я руської княгині, яку у 1067 р. видали за цього Болеслава. Існувала навіть версія, що вона була дочкою угорського короля Андрія I чи Бели I, оскільки вони за походженням були русинами, толерували в країні православну віру, а тому цілком могли назвати свою дочку Вишеславою. Деякі польські історики ще й донині дотримуються угорської версії, бо їх дивує та велика підтримка, яку Болеслав надав Белі I, і те, що Вишеслава після їх втечі до Угорщини у 1079 р. почувалася у Вишгороді як удома.

Насправді, все було значно простіше. Свою старшу дочку великий київський князь Святослав Ярославич видав за Болеслава, виходячи суто із політичних міркувань, і це згодом мало своїм наслідком те, що Болеслав відмовився виконувати побажання навіть Папи Римського і у 1069 р. ходив допомагати своїм родичам у Київ.

Щодо Угорщини, то Вишеслава почувалася тут добре тому, що дружиною угорського короля Владислава (Ласло) I тоді була її рідна сестра Предслава Святославна. На Русь королівська родина тікати не могла — не стільки тому, що батько Вишеслави помер у 1076 р., скільки через те, що саме «українське питання» і стало основною причиною втечі Болеслава Сміливого з Польщі.

Річ у тому, що, одружившись з русинкою, він вважав себе спадкоємцем якщо не усіх руських земель, то принаймні західних, і під час походу на Київ ввів до Перемишля свою військову залозу [Великая хроника, с. 71]. В результаті цієї акції кордони Русі відсунулися від Тарнова до території сучасної Львівщині, і проти Болеслава виникла змова, яку очолив... краківський католицький єпископ Станіслав Щепанський, що гостро протестував проти жорстокого ставлення короля до руської шляхти захопленої ним Перемиської землі [Orega omnia. — Cracov, 1887, t. 10, s. 402–403].

Станіслав Щепанський (1030–1079) належав до числа тих українців, які в числі перших прийняли католицизм (попередні краківські єпископи руського походження належали не до католицької, а до так званої Руської або «слов'янської церкви») і разом із св. Войцехом став найбільш шанованим святим у Польщі. Батька єпископа звали Велиславом, а матір — Багнуою. Він походив із Щепанова

біля Бохні, де ще донині показують пень величезного дуба, під яким, за легендою, народився Станіслав. Оскільки це село давно зникло з географічної карти Польщі, то з'явилися версії про його походження з роду Магнусів (Властовичів) із сілезького Щепанова.

Жодна з цих версій, однак, не заперечує руське походження Щепанського, бо воно було настільки явним (Властовичі також належали до давньоруського роду Лебедів), що суперечка точиться лише навколо того, чиїм, власне, сином був Станіслав — Володимира Властовича (В. Семкович), чи Станіслава Володимировича або Судислава Володимировича з Русі (С. Закржевський).

Польська історіографія, однак, концентрує свою увагу лише на тому, що він був рішучим противником необмеженої влади короля, залишаючи в тіні той факт, що за своїм походженням він був русином і представляв інтереси політичної еліти руських земель, які протягом XI ст. були включені до складу Польщі.

Станіслав навчався у кафедральній школі в Кракові, його надзвичайний розум проявився вже тоді, і, на сприяння королеви Добронеги, Болеслав Сміливий у 1071 р. погодився на призначення його краківським єпископом.

Прикметно, що конфлікт єпископа з королем вибухнув на основі проблем Русі і руської віри.

У 1079 р. Болеслав Сміливий знову рушив на Київ, щоб допомогти своєму родичу Ізяславу посісти трон великого князя. По дорозі він захопив вже не тільки Перемишль, а й Червенські міста, і це так збурило руську громаду польського королівства, що Сулко з Тинця гербу Топор почав готувати заколот проти Болеслава, до якого приєднався Станіслав Щепанський.

Засяння нелегко інтегрувалося до складу Польщі, і хроніки XI ст. переповнені повідомленнями про заворушення та повстання в Польщі, про які Длугош пише, що це були повстання русинів проти свавілля польської адміністрації. Саме таке повстання відбулося у 1079 р., коли «раби і слуги» захопили владу в той час, коли Болеслав Сміливий перебував на території Волині. Щойно звістка про події в Кракові дійшла до військ Болеслава, як значна кількість воїнів руського походження покинули табір князя і повернулися назад. Болеслав мусив відмовитися від своїх планів, а що вороги Станіслава постаралися переконати князя, що ініціатором цих заворушень у Кракові був не Сулко, а Щепанський, то розлючений король, повернувшись до столиці, кинувся шукати єпископа і, знайшовши його на службі в костелі св. Михайла на Скалці, без суду та слідства порубав Станіслава на чотири частини.

Костел св. Михайла в той час фактично був руською церквою св. Михайла Архангела, і К. Лянцкоронська і Г. Пашкевич припускають, що причиною королівського гніву була не стільки «державна зрада», як це подано в офіційних документах, а невдала спроба Станіслава відновити в Кракові літургію давньоукраїнською (церковнослов'янською) мовою, хоча одне не виключає другого (про цю ситуацію краківський єпископ Матеуш так повідомляв Бернарду у Францію: «Серед русинів є верства, яка не пристала ані до католицької, ані до

грецької віри, а тримається свого обряду, прозваного слов'янським») [Kozłowska-Budkowa, s. 49].

Хроніки одностайно тоді відзначили, що Болеслав порубав на шматки не Станіслава, а саму Польщу, яка після цього розпалася на кілька частин.

Майже усі польські дослідники тепер визнають, що єпископ справді здійснив державну зраду і діяв на користь Русі, а не Польщі. Це було зрозуміло і в Римі, і для всієї католицької ієрархії в Польщі. Однак, брутальне вбивство католицького єпископа світською особою, нехай навіть королем, для католицької церкви було набагато більш загрозовим прецедентом, ніж «неправильна» позиція Станіслава Щепанського. Тому проти короля виступили не тільки русини, а й увесь католицький світ, і він у 1079 р. мусив тікати з країни, а польський трон посів більш обережний і толерантний до Русі його брат Владислав Герман.

Ці події, які багато в чому нагадували бурхливі 30–ті роки XI ст., мали позитивне значення для Русі: русини вигнали з Перемишля польську залогоу і, не покладаючись більше на далекий і вже кволий Київ, не здатний забезпечити кордони Русі на заході, а хіба що через династичні угоди «домовлятися» з Польщею і провокувати перманентну нестабільність, запросили до себе князя Рюрика і у 1084 р. створили перше на Русі удільне Перемиське князівство.

Багато істориків (насамперед ті, що належать до російської православної історичної школи), вкрай негативно оцінюють цей факт, вважаючи його початком занепаду і розпаду Київської Русі. Можливо, для центральних і східних руських князівств ця оцінка правильна, але для Західної Русі іншого виходу тоді просто не було, оскільки Польща тоді цілком могла захопити Галичину і Поділля вже в XI ст., а не у 1387 р., і про Надсяння, Холмщину та Лемківщину нині ми вже згадували би, як про Засяння (тобто взагалі не згадували). Перемиське ж князівство взяло на себе роль захисника західних кордонів Русі і таки втримало їх по лінії Тарнов — Люблін ще на три наступні століття, аж до XIV ст.

Події 1079 р. фатальним чином позначилися і на долі королівської родини.

Вишеславу, як і усіх русинів, обурили дії чоловіка. В Угорщині вона фактично розлучилася з ним (залишилася в королівському замку Вишгорода у своєї сестри, а Болеслава, за її намовою, король відправив аж на острови Далмації (без згоди Вишеслави цього статися не могло).

Предслава створила сприятливі умови для своєї сестри та її сина. З опису Галла Аноніма випливає, що мати готувала його, щоб посісти королівський трон, і більш освіченого монарха в Європі тоді годі було б шукати (є версія, що Мешка вчив сам Галл Анонім, бо про жодну людину Анонім не згадує з такою теплотою і любов'ю, як про нього). Така конкуренція з боку сина Болеслава Сміливого почала дуже непокоїти Владислава Германа, особливо після того, як у нього народився власний син. Щоб мати постійний контроль за суперником, Владислав у 1086 р. несподівано запропонував Вишеславі разом із сином повернутися до Польщі, пообіцявши мало не золоті гори, а насправді тримав його біля себе як звичайного неудільного князя.

Те, що сталося далі, надзвичайно емоційно і з величезним смутком описує Галл Анонім, тимчасом як «Хроніка Великої Польщі» не коментує цю трагічну подію, подаючи її як звичайну смерть: у 1089 р., у віці 20 років, Мешко був отруєний разом із своєю дружиною, дочкою великого київського князя Святополка Євдокією.

Безумовно, підозра в першу чергу падає на Владислава Германа, який таким чином надійно забезпечив трон за своїм сином Болеславом Кривоустим.

Разом із тим, ще більше в смерті Мешка Болеславича була зацікавлена католицька церква. Річ у тому, що королевич був свідком того, як Владислав (Ласло) I в Угорщині (явно не без впливу Вишеслави та Предслави) пішов на унію католицької церкви з православною, прийнявши майже усі догмати православ'я. Коли у 1088 р. Мешко, до того всього, ще й одружився (знову ж таки явно під впливом Вишеслави) з донькою великого київського князя Святополка, то майбутнє Польщі, в разі його перемоги, ставало таким очевидним, що поляки убили не тільки спадкоємця трону, а і його дружину, яка напевно була вагітною.

Вишеслава була присутня на похоронах сина, але що з нею сталося далі, невідомо (відсутність Євдокії, власне, і дає підстави твердити, що вона загинула разом із чоловіком).

Доля руських княгинь на краківському троні була різною, одних з них зневажали, інших обожнювали, але чи не найтрагічнішою була доля Вишеслави: багатьох сил їй вартувало, щоб втримати зухвалого і запального Болеслава від авантюри з Перемишлем, а смерть єдиного сина непевне підкосила її остаточно; вона померла у тому ж 1089 р. (в польській історіографії немає більш зворушливого опису страждань матері на похоронах своєї дитини).

Дехто напевне закидатиме автору, що польську історію, як і угорську, він намагається перетворити на українську. Певна частка правди у цьому є, оскільки руська складова історії цих країн була так знівельована і так довго замовчувалася, що автор мимоволі в першу чергу змушений акцентувати усю свою увагу саме на ній, сподіваючись на те, що офіційна версія та створені протягом багатьох століть стереотипи добре відомі і без мене.

Однак, не слід забувати про те, що після 999 р. суто польської історії вже не було, а була історія Польщі як держави, яка заволоділа величезними просторами українських етнічних земель, і українська складова її історії завжди була і є присутня в ній донині. Більше того, до 1124 р. ця складова відігравала настільки поважну роль, що тоді вирішувалося питання: буде існувати ця держава чи ні.

Антипольські повстання місцевих русинів спалахували не тільки в 30-х рр. XI ст., а й у 1054, 1069–1071, 1079 та 1090 рр., але найбільш загрозливого розмаху цей рух набув відтоді, як перемиським князем після смерті свого брата Рюрика у 1092 р. став Володар Ростиславич (до 1067–1124).

Ім'я цього князя може стояти поруч з ім'ям Святослава, Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха та Данила Галицького, адже вони теж провадили активну політику на західному напрямку розвитку нашої держави.

Вірогідно, Володар народився в Тмутаракані, де до 1067 р. правив його батько Ростислав, а потім разом із братами був вигнанцем, дитинство провів або на батьківщині своєї матері Ілони (Ленки), дочки короля Угорщини Бели I, або на Волині, де братів прийняв на службу Ярополк Ізяславович. Спроби повернути назад Тмутаракань закінчилися невдачею, аж раптом у 1084 р. брат Володаря Рюрик захопив Перемишль і надав йому у володіння Звенигородське князівство біля сучасного Львова.

У 1092 р. Рюрик помер, і відтоді Володар сам правив у Перемишлі, збудував там на горі замок і величний собор св. Іоанна, яким захоплювалися навіть мандрівники із Заходу (там була навіть система опалення, що для XI ст. було величезною рідкістю).

Деякий час Володарю було не до проблем руських земель на заході, бо проти Ростиславичів виступив великий князь київський Святополк, і Володар мусив відстоювати своє право на князівство в кривавих битвах на Рожному полі біля Володимира і на р. Вягрі біля Перемишля, де за допомогою хана Боняка йому вдалося розбити Святополка та армію його союзника Коломана з Угорщини.

Київ дав спокій Володарю лише тоді, коли на князівський трон сів Володимир Мономах, який переймався величезними територіальними втратами Русі на заході і розумів, що на кордоні конче має бути такий потужний і надійний бастион, як Перемишль. Мономах ще у 1074 р. ходив у Чехію і на власні очі бачив, що являла собою Велика Хорватія (мандруючи по Європі, Веніамін із Туделі навіть у сер. XII ст. писав, що русини живуть там, починаючи від річки Лаби). Є свідчення, що Мономах у 1116 р. ходив також на Дунай, щоб посадити на князювання в Оростолі Василька Маринича.

Володар добре знав, що являє собою Західна Русь, адже його мати була онукою хорватського князя Василя Михайловича і, безумовно, багато розповідала йому про Угорську Русь.

Судячи із закликів перемишльського князя, він усвідомлював критичну ситуацію, в якій опинилися русини на заході, і постановив собі повернути втрачені етнічні землі до Сілезії включно (ось чому з величезним ентузіазмом, який межував із засліпленням, він сприйняв прихід загону Петра Властовича із Сілезії до Перемишля).

Як свідчить Длугош, Володар закликав населення усіх руських міст і замків не коритися полякам, бо «народ, який потрапив у рабство, заслуговує лише на зневагу до себе». Цей заклик отримав широкий відгук серед русинів на заході. Почалося повстання, коли русини «повиганяли польських начальників з усіх своїх міст і замків», а Володар пересунув кордони Перемиського князівства так, що кордони Русі знову підійшли мало не до самої Вісли (принаймні, німецький хроніст Оттон Рагевінус бачив тоді Польщу в кордонах від Одри до Вісли, і не далі) [Великая хроника, с. 96, 97; Opera omnia, s. 403]. Володар почав вже замислюватися про повернення Русі Кракова. У 1117 р. русин Скарбимир, палатин Польщі, за його намовою підняв повстання проти Болеслава

Кривоустого [Великая хроника, с. 96, 97, 102; Snoch B. Protoplasta ks. Slaskich. Katowice, 1985, s. 54].

У цей критичний для Польщі момент і з'явився Петро Властович, який відіграв фатальну роль не тільки в долі Володаря, а й усїєї Західної Русі.

Після Володаря спроби повернути собі землі на заході робили Ярослав Осмомисл, Роман Мстиславич, Данило Галицький, Лев Данилович, Федір Острозький, але оптимальною для цього ситуація була лише в кін. XI — на поч. XII ст., коли білі хорвати ще не забули про свої руські етнічні корені. З кожним наступним століттям ця надія ставала дедалі примарнішою, тож можна твердити, що хрест на Західній Русі поставила зрада Петра Властовича.

Під час полювання Володаря викрали, Петро привіз його до свого замку Ксенж в Сілезії і зажадав величезного викупу — 80 тис. гривень. Потім зменшив суму до 20 тис., але на ті часи і ця сума була фантастично великою, і щоб її виплатити, Володимирко та Василько забрали з храмів усе золото і срібло (викуп везли на кількох десятках возах).

Літописи свідчать, що у 1124 р., після повернення до Перемишля, Володар намагався взяти реванш, але коштів забракло не тільки на озброєння, а й навіть на харчування для війська, тож біля Бича, під Велихувом, він зазнав поразки і невдовзі помер.

Цей справжній патріот Русі був похований у соборі св. Іоанна на Замковій горі у Перемишлі. Хоча поляки тоді не руйнували православних святинь, а перетворювали їх на костели, проте прах Володаря, видно, не давав їм спокою, і коли у 1340 р. вони захопили місто, то розібрали собор, а каміння використали на будівництві свого костелу.

Настав час пригадати, які обставини привели до того, що Сілезія стала Вандеєю Західної Русі?

Білі хорвати з'явилися тут у VII ст., після битви 633 р. Самослава з німцями під Унгостом, коли на чолі із князем Краком (Кроком) вони «пройшли не одну гору і дійшли до великого бору...», тобто до гори Слежи, яка стояла дещо осторонь від інших і тому вважалася священною не тільки у германських племен, а й у слов'ян (хорвати перейменували її на Суботку, але назва регіону залишилася старою німецькою — Сілезія). Багато етнографів схильні вважати, що тільки тут могла народилася легенда про Леха, Чеха і Руса, які жили на півночі, півдні та біля підніжжя цієї гори.

Про Сілезію до 992 р. немає жодної прямої згадки в історичних джерелах, існують лише дані археології, фольклористики та лінгвістики (історики XIX і поч. XX ст. не мали й того, оскільки археологічні дослідження тут розпочалися лише після II Світової війни).

Чеські археологи встановили, що білі хорвати, крім Любеча (Лібіц), Турнова та Городища (Градця Кральового), мали в Карпатах ще одне князівство з центром у Клодську. А що на його північних кордонах був заснований Воротислав (Вроцлав), а на півдні, на території Чехії, існував митний кордон у Врцлаві

(біля Високого Мита), то можна зробити висновок, що саме цей Воротислав і був засновником сілезького князівства білих хорватів, кордони якого на заході сягали р. Бобер, а на сході включали Моравську (Опавську) Сілезію.

Географ Баварський в IX ст. згадує тут бобрян та голешан з 5 городищами (нині вже розкопані Любомля, Меживіче та Городисько), а оскільки така мізерна кількість городищ означає, що тут не міг жити окремий етнос, то навіть польські археологи на чолі із К. Подканським вважають їх частиною великого союзу племен та відносять до комплексу хорватських городищ над Віслою та Дунайцем, бо жодних паралелей з Великою Польщею чи моравянами (чехами) не виявлено (польські городища зовсім іншого типу і значно менші за розмірами) [Roszko, s. 371; Pietras, s. 207]. Бобрян від требовлян відділяв великий вал завдовжки 750 км, як це було заведено у русин біля Праховських скель в Богемії чи на півдні від Києва (Змієві Вали), отже требовляни належали вже не до хорватських племен, а до іншого етносу.

Першими поселеннями міського типу тут були стародавній Клодсько та Градець біля Опави, який виник в сер. X ст. Поруч існували села Властовички, Голашовці, Неплаховці, Стибориці, Кулечовці, Бранка, Хваліковці, Ратибор, Церква, і з цих патронімічних і суто руських назв випливає, що увесь регіон навколо Клодська був хорватським.

Цей край входив до складу держави Самослава, а потім Великої Моравії, був похрещений Мефодієм одночасно із хрещенням «сильного князя», який сидів на Віслі. Про руську віру в Сілезії свідчать не тільки поселення з промовистою назвою Церква, а й гора Церквиця та село Поповичі. Руська церква св. Трійці була не тільки в Кракові, на Клепарі та в Тинцю, а й у Сілезії (Олесниці та Вроцлаві). Згодом ця церква належала до Списького руського єпископства Горазда, аж поки у 1062 р. не було утворене католицьке єпископство в Оломоуці, а згодом і у Вроцлаві. Руська літургія викорінювалася з цієї церкви поступово, не за один день і не за одне століття (навіть у XIII ст. місцеві правителі мали чисто руські імена: Володимир, Святослав, Гліб, Ярослав, і це при тому, що руська панівна верхівка Сілезії вступала у шлюбні зв'язки з представниками інших народів і швидко асимілювалася та окатоличувалася).

Про місцеве населення цього сказати не можна. В «Генріковській книзі», наприклад, поряд із німецькими іменами в Сілезії трапляються і суто руські: Гліб, Жук, Квятко, Микола Полянович, Крепиш, села ще мають руські назви: Теплавода, Чеславці, Торговиця, Кобил'я Голова, а біля самої Опави (Голубчиць) було навіть село Русин, яке належало Оломоуцькому єпископству. У самому Вроцлаві від часу його заснування була вулиця Руська, а навколишні села і міста називалися Сокільники, Поповичі, Щепін, Святники, Мохобори, Соснове, Бистриця, Голубчиці, Богохвалов, Доброславичі, Біла Вода, Розтоки, Хвалислав, Єлець, Пачков, Тишин та ін., і ці руські назви лише з часом були полонізовані.

У «Магії Рудольфа» 1266 р. є кілька записів розмовної мови місцевих жителів: «Дай я побруса, а ти почивай», «Ти носи за мене, а я буду квітла за тебе».

Разом із землями Великої Хорватії Сілезія в 907–955 рр. входила до складу Київської Русі, а після 955 р. — хорватського князівства Славників, і руські купці без жодних перешкод, як по рідній, а не по ворожій землі їздили торгувати з Кракова до Праги.

Ці відомості знаходять своє підтвердження у відомій грамоті 992 р. польської княгині Оди: «кордони Русі простягаються до Кракова і від Кракова до річки, яка називається Одра» («*usgue in lokum dicitur Russe et fine Russe extendente usgue in Cracoa et eb ipsa Cracoa usgue od flumen Oddere*»). Варто нагадати, що Вроцлав, власне, і стоїть на «річці, яка називається Одра».

Про боротьбу Польщі, Чехії і Київської Русі за Велику Хорватію, а отже, і за Сілезію, говорилося вище, ми хочемо лише ще раз нагадати, що протягом 995–999 р. вона належала Київській Русі, а від 1000 р. до 1025 р. — Польщі, і тільки відтоді починається її поступова колонізація поляками.

Про державну приналежність цього регіону після смерті Болеслава Хороброго у 1024 р. конкретних відомостей нема, і саме тоді в історичних документах уперше з'являється назва Вроцлав і місцевий «магнус» на ім'я Володимир Власт.

Оскільки до Володимира немає жодної людини, ім'я якої пов'язане безпосередньо із Сілезією, то його постать є ключовою в усвідомленні давньоруського минулого цього краю.

На відміну від свого сина Петра, він ніколи не приховував свого руського походження (він належав до давньоруського роду Лебедів). Саме цей факт і став підставою для численних гіпотез про його появу в Польщі у складі почту чи то Вишеслави, яку видали заміж за Болеслава Сміливого, чи то Євдокії, яку одружили з сином останньої Вишеслави Мешком. Крім того, відомо, що на Сілезію ходили воєводи Ярослава Мудрого, а у 1074 р. тут побував разом із волинським князем Олегом Володимир Мономах, і Володимир Властович міг бути його воєводою [Войтович, с. 232, 455].

Однак, ці гіпотези є малоймовірними, оскільки і в польських, і в римських джерелах того часу Володимир названий великим сілезьким князем (Магнусом і Принцепсом). Крім родинного села Лебяз'є, він володів усією Верхньою та Нижньою Сілезією, священною для слов'ян горою Слежа, тож навряд чи польські королі зробили такий царський подарунок звичайному воїну, який супроводжував із Києва їх майбутніх дружин (Владислав Герман, зокрема, не міг цього зробити, бо навіть рідний син Болеслава Сміливого Мешко був негідним князем, тобто не мав жодної вотчини).

Тому прийнятними є тільки дві версії: або Володимир був нащадком брата київської княгині Ольги Олега, який, за свідченнями Папроцького і Коменського, був запрошений сюди білими хорватами і від 939 р. правив у Моравії та Сілезії (ці вчені XVII ст. жили в Моравії і мали доступ до документів, які

нині вже не існують), або він був прямим спадкоємцем місцевого хорватського князя Воротислава, іменем якого названий Вроцлав. Крім того, це міг бути не хорватський, а стародавній полянський рід, з числа тих русинів, які залишилися в районі Опілля після відходу у VI ст. основної частини полян на схід.

Ось чому розповідь Володимира Мономаха («Поученіє») про 4-місячний похід до Чеського лісу — «Ми йдемо и поищем протори своя» — слід сприймати не як історичний казус, а як спробу повернути назад землі Великої Хорватії, втрачені у 999 р., спробу, якщо пригадати походи сюди руських воєвод Ярослава Мудрого, а потім Данила Галицького, не першу і далеко не останню.

Тому немає значення, звідки прийшов Володимир, бо він однаково був русином, і ця земля тоді була руською, білохорватською, хоча від 1000 р. і була вже під Польщею. У буллі Папи Адріана IV Володимир згадується як Магнус (великий князь) Влас (Власт), тож він у жодному разі не міг бути зайдою [Pietras, s. 37; Snoch B., s. 23].

Правління Володимира в Сілезії припало на нелегкі для князівства часи. Судячи з його імені, він був похрещений в руській церкві, яка існувала тут з часів єпископа Мефодія. З історичних документів відомо, що руська церква функціонувала в Олесниці навіть у XIII ст., і, на відміну від свого сина, Володимир належав до цієї церкви і тому мав руське ім'я Володимир [Weremej, s. 135].

Позитивне ставлення Ватикану до Володимира можна пояснити тільки тим, що він під тиском обставин був змушений якщо не сам перейти у католицьку віру, то, принаймні, заснувати у Вроцлаві католицьке єпископство (про це є повідомлення під 1051 р.).

Можна припустити, що підтримка Ватикану була потрібна Володимирі, щоб позбутися залежності від польських князів і відновити незалежність Сілезького князівства. Позашлюбний син Владислава Германа Збігнев утік саме до нього (вважають, що нині поширене у Польщі ім'я Збігнев означає «збіг (утік) від гніву»), розраховуючи на підтримку Сілезії у боротьбі проти батька.

Однак, через нез'ясовані днинні обставини, Володимир у вирішальний момент, коли війська вже вирушили на битву, відмовився підтримати Збігнева, і останній зазнав поразки. Після цього Володимир отримав величезну прихильність краківського князя, який призначив його своїм вроцлавським комесом, а син Петро був допущений до двору і став наближеною особою Болеслава Кривоустого, який завжди пам'ятав, що саме завдяки Володимирі у 1102 р. він успадкував батьківський трон. У хроніках Петру відведено більше місця, ніж деяким польським королям, і це не випадково, оскільки у I половині XII ст. його вплив на внутрішню й зовнішню політику польської держави був якщо не визначальним, то надзвичайно великим.

Петро Властович (1080–1153) народився у Вроцлаві, вірогідно ще з дитинства був католиком, а тому зробив при королівському дворі карколомну кар'єру і став палатином Польщі (тобто другою людиною після короля). Ця людина стала справжнім злим генієм для Західної Русі. Він дбав лише про себе, незалежність

Сілезії його не обходила. Продавши полякам Сілезьку Русь, родина Властів у особі Петра згодом продала полякам і значну частину Перемиського князівства. Він фактично продовжив угодовську політику свого батька Володимира, який, виходячи з меркантильних інтересів, не скористався слушною нагодою відновити колишнє князівство білих хорватів у Сілезії, а зайняв позицію слухняного васала щодо Польщі.

Пік кар'єри Петра припадає на 1122–1126 рр., коли про його «подвиги» довідалася ціла Європа, і в деяких хроніках про Властовича є значно більше інформації, ніж про королів правлячих у той час династій.

На таємній нараді у короля Петро запропонував свій план нейтралізації загрози з боку Перемишля і отримав згоду Болеслава. Петро готувався кілька років: він нібито потрапив у немилість до короля, його вислали з Кракова. У 1122 р. разом із 300 своїми шляхтичами він з'явився до Володаря та присягнув на Біблію у тому, що вертається на Русь і буде їй завжди вірним (вже тільки з того факту, що він привів із собою 300 руських шляхтичів з Сілезії (навіть чи Володар став би довіряти їм, якби це були поляки) свідчить про досить численне давньоруське населення цього краю в ті часи)).

Володар повірив Властовичу. Петро і тут став довіреною особою князя, отримав маєток у передмісті Перемишля, яке дотепер часом називають Властове, супроводжував Володаря на полювання та в подорожі, ймовірно, був послом від його імені в Києві (саме там він побачив і покохав дочку київського князя Святополка Марію). У 1123 р. чи на початку 1124 р. Володаря на полювання супроводжував лише загін Властовича. Скориставшись слухним моментом, Петро викрав перемиського князя і вивіз його до Кракова, а потім до свого замку Ксенж у Сілезії.

Знаючи про фінансовий стан Перемиського князівства, знаючи, як любили Володаря його син і брат Василько, Петро порадив Болеславу Кривоустому не бивати полоненого, а відпустити його за величезний викуп.

Інтуїція і тут не підвела Петра. Родина віддала за Володаря не тільки усю скарбницю з Перемишля, Теревовлі і Звенигорода, а й позабирала з церков золоті і срібні вироби і на кількох десятках (!) возах відправила викуп Властовичу. Він дотримав слова і відпустив князя до Перемишля, але фінансовий стан Західної Русі було так підірвано, що бракувало коштів навіть на харчування та утримання війська, тож не дивно, що у 1124 р. Володар програв битву під Бичем та з розпачу невдовзі помер. Перемиське князівство остаточно втратило наступальний потенціал і перейшло в глуху оборону. Майже одразу після цієї битви до Сандомира, а в кінці XII ст. і до Бича був призначений польський староста, після чого кордон з Польщею стабілізувався по лінії Ясло — Ряшів — Люблін.

Для Петра трагедія Русі стала зоряною годиною. Він знову став палатином, отримав більшу частину величезного викупу за Володаря, нові маєтки на Сандомирщині біля Опатова та в Куявах (Стржельна). Десь у 1125 р., після одруження з Марією Святополківною, рідною сестрою першої дружини Болеслава

Кривоустого Збислави, Властович став членом родини правлячої в Польщі королівської династії.

Польські магнати дуже заздрили Петру, а попри те, його становище непокоїло другу дружину короля Болеслава німкеню Соломею, яка розуміла, якими примарними стають сподівання її численних синів посісти після батька польський трон. Вона доклала усіх зусиль, щоб скомпрометувати Властовича в Польщі, а через своїх німецьких родичів подбала, щоб у Ватикані отримали належну інформацію про порушення Петром клятви на Біблії і про величезну суму викупу, що потрапила до його рук.

Розрахунок був точним. Хоча Петро присягав на руській Біблії і православному хресті, Рим скористався нагодою прибрати до рук його величезне багатство. Під загрозою відлучення від церкви, Властович відмовився від посади палатина і виїхав з Кракова до Вроцлава, а згодом йому призначили спокуту — збудувати на свої кошти аж 70 костелів.

Католицькі хроніки твердять, що Петро спокутував свій гріх і таки збудував ці 70 костелів, але мистецтвознавці мають щодо цього величезний сумнів, хіба що переважна більшість з них були дерев'яними і давно зникли з поверхні землі.

Точно відомо, що Петро збудував Аровезійський монастир на Слежі, монастир на Обніні у Вроцлаві, а також родові замки Соботка і Ксенж (де тримав в ув'язненні Володаря). У Кракові, як твердить Длугош, на місці колишньої руської церкви на вул. Гродській він заснував костел св. Андрія, а на місці церкви св. Спаса — костел св. Салватора (вул. Гонтиня).

Зрозуміло, що майстрів висотної кладки в Сілезії тоді було обмаль, тож княгиня Марія привезла архітекторів з Перемишля і Києва, де вони будували Михайлівський Золотоверхий собор і Києво-Печерську лавру. З руськими майстрами пов'язані сакральні споруди в Битомі (де написи виконані давньоукраїнською мовою), костели Діви Марії і св. Вінцента у Вроцлаві, Сулейові, Мстові, Скржині, ротонда св. Прокопа та базиліка св. Трійці в Стржельні, монастир у Червінську, а також каплиця св. Михайла.

Марія мала значний вплив на чоловіка і намагалася підтримати у нього відчуття належності до українського етносу. Петро явно знав українську мову (в Перемишлі ніхто б не повірив поляку), не заперечував, щоб Марія дала руські імена їх дітям (Святослав, Костянтин, Агафія) і навіть після зради не розділяв себе і Русь (у листі до св. Бернарда у 1144 р. запрошував його «до себе на Русь»).

Однак, він був русин-католик, людина, яка вже належала до іншого, західного, латинського світу (згодом він таки перехрестив свого сина Святослава на Ідзю). Таких, як Петро, в той час не тільки в Польщі, а й у Чехії та Угорській Русі були тисячі, і це лише окремі епізоди грандіозного історичного процесу, який тривав від VII ст. і вже в наш час привів до явного поділу українства на дві частини — західну і східну. Білі хорвати, дуліби, бужани і волиняни належать

до західних індоєвропейців, а поляни, сіверяни, деревляни, улчі і тиверці — до східних. Цей незаперечний факт нині дестабілізує ситуацію в нашій державі, але замість того, щоб ретельно прослідкувати цей тисячолітній процес, виявити його закономірності, спрогнозувати подальший розвиток подій і дати відповідні рекомендації, українська історична наука, наче страус, ховає голову в пісок і не вважає, що цей феномен не заслуговує надто великої уваги.

Безумовно, після подій 1124 р. Властович не міг вже декларувати своє русинство, бо це означало відверто визнати себе зрадником, але вигадка про те, що за походженням він був данцем, належить не йому, а монахам монастиря св. Вінцента у Вроцлаві, які в часи німецької окупації Сілезії зробили Петра символом боротьби за її повернення до складу Польщі. А що русин таким символом бути не міг, то, використовуючи гру слів Дакія (так тоді часто називали Русь) і Данія, вони зробили з нього данця (польський варіант — дуніна), і нащадки Властовича, яким була абсолютно непотрібна недобра пам'ять про зраду Петра, залюбки пристали на це і почали зватися Дунінами (хоча Дунін-Борковські вже в наш час улесливо пропонували польському уряду проект остаточної колонізації лемків, не варто думати, що усі вони стали манкуртами: Дунін-Карвіцький, наприклад, щиро захоплювався українською історією і писав свої твори українською мовою).

Зрада, однак, нікому не минається: у 1146 р., банкетуючи з Владиславом, Петро мав необережність бовкнути племіннику, що його Агнешка любить спати з іншими лицарями. Імпульсивний та ревний Владислав наказав відрізати Властовичу язик, виколоти очі і вигнати з Польщі.

Характерно, що Петро після такого нещастя подався не в Данію, а на Русь і жив у Перемишлі, аж поки сини Болеслава Кривоустого від Соломеї не вигнали Владислава з Польщі, а тоді покликали назад свого колишнього конкурента та ворога. Властович знову став палатином, а що вже був німецький, то реального впливу на політику країни не мав. Помер він у 1153 р., похований у монастирі св. Михайла у Вроцлаві. Згодом монастир перейменували на св. Вінцента, потім він згорів, і надгробну плиту, яку наказала виготовити княгиня Марія, перенесли до костелу Марії Магдалени, де вона є донині.

Повною протилежністю Петру, справжнім ангелом-хоронителем польського українства, видатним політичним і культурним діячем Польщі й цілої Центральної Європи була його дружина, київська княгиня Марія Святополківна (до 1109 — після 1170).

Вона є найсвітлішою постаттю в родині сілезьких Властовичів. Марія Властович намагалася наблизити цю родину до здобутків української культури та мистецтва того часу. Навіть німецькі джерела визнавали, що більш освіченої і розумної жінки тоді не було не тільки в Польщі, а й у Німеччині. Якщо її чоловік Петро продавав Русь за будь-якої нагоди, то Марія намагалася зберегти руський характер не тільки Сілезії, а й слов'янство на теренах сучасної Німеччини.

Її біографія є досить заплутаною, що не дивно, адже у XII ст. жінки рідко потрапляли до хронік (до речі, українка Марія — перша жінка на території Сілезії, ім'я якої зафіксоване в історичних документах). Тривалий час Марію вважали дочкою сіверського князя Олега Святославича. Однак іноземні джерела твердять, що вона була родичкою краківської княгині Збислави Святополківни, отже, тіткою Владислава Вигнанця, а крім того, такого рівня освіти на Сіверщині вона отримати не могла, і тому нині вважається, що вона була наймолодшою дочкою київського князя Святополка Ізяславовича та візантійської принцеси Варвари Комнен, яка й дала їй унікальну на той час освіту.

Святополк одружився з Варварою, донькою імператора Олексія I Комнена, у 1104 р., Марія народила першу дитину в 1126 р., отже сама вона мала народилася в Києві десь між 1105 та 1109 рр. Точна дата одруження Марії з Петром Властовичем невідома, можна припустити, що це сталося до 1126 р.

Напевно, для Петра це був шлюб з розрахунку, хоча джерела твердять, що під час посольства на Русь він був так вражений її красою, що відмовився від ролі свата для когось з членів правлячої династії і сам одружився з нею.

Вірогідно, для такого прагматика, як Петро, це був добре продуманий крок, адже завдяки Марії, молодшій сестрі першої дружини Болеслава Кривоустого Збислави, він став членом королівської родини і дядьком спадкоємця польського трону Владислава.

Збислава Святополківна (1090–1114) була видана заміж за Болеслава, зважаючи на політичну необхідність цього шлюбу, у 1103 р. — фактично ще дитиною, і тому дозвіл на шлюб брали у самого Папи Пасхалія II. Політична необхідність полягала у тому, що перемиський князь Володар хотів повернути Русі її давні етнічні землі на заході, і Болеслав мусив шукати захисту від нього у київського великого князя Святополка. У 1105 р. Збислава народила князю спадкоємця трону, Владислава. Ранній шлюб і важкі пологи у 1108 р. та 1111 р. (дитина померла) швидко звели Збиславу в могилу: вона померла у 24 роки.

Нова дружина польського короля була німкенею, вона ненавиділа сина Болеслава від русинки і пильнувала тільки своїх власних дітей, тому Владислав почувався незатишно у Кракові, і тітка Марія забрала його до Вроцлава.

Петро максимально використав приналежність до правлячої династії, допоміг Владиславу посісти королівський трон, став найзаможнішим магнатом Польщі і правою рукою короля, аж поки на банкеті не натякнув молодому і запальному Владиславу про невірність його дружини. Марія не покинула чоловіка у біді, вивезла його на Русь, до Перемишля, а коли діти Болеслава Кривоустого від німкені вигнали Владислава з країни, повернулася назад і отримала більшу частину маєтків Властовичів.

Петро прожив недовго, помер у 1153 р., і усі проблеми лягли на плечі Марії, хоча вона й раніше не раз відіграла провідну роль і робила багато чого з того, що потім приписали Петру.

Є свідчення її подальшого проживання у Вроцлаві (зберігся тимпанон на костелі Діви Марії з посвятою від її імені та Святослава, який датують 1170 р.), але сілезька легенда твердить, що після смерті чоловіка вона жила в родинному замку Властовичів на горі Слезі, який «своїми шпильями сягав хмар», жила замкнуто, а свої скарби зберігала у вежі, вхід до якої сторожив величезний ведмідь, який визнавав тільки Марію і приймав їжу тільки з її рук. У XIV ст. у цей замок влучила блискавка, і він згорів. Шукачі скарбів невтомно шукали Маріїне багатство, і навіть в XIX ст. тут ще знаходили золоті монети.

Скарби Марії Святополківни справді були величезними: частину вона успадкувала від Властовичів, а частину привезла з Києва. Про їх розміри можна судити хоча б з того факту, що Марія на власні кошти у 1157 р. озброїла цілу армію і допомогла чоловіку своєї доньки Агафії, сербському князю Якову, захопити Копенік і Бранденбург в Німеччині.

Агафія (до 1129 — після 1167) була видана заміж за серболужицького князя Якова (Яшку) у 1145 р. Сербські лужичани жили в Нижній Саксонії, тобто біля самої Сілезії, це був типовий династичний шлюб двох сусідніх слов'янських князівських родин — української і сербської.

Марія дала доньці руське ім'я і руське виховання. У Битомі зберігся тимпанон з посвятою місцевому костелу від імені Агафії та Якова, виконаний давньоукраїнською мовою кирилицею. Коли німецький маркграф Альберт Ведмідь захопив у Якова Копенік, Бранденбург та територію сучасного Берліна, які заповів йому князь Прибислав, то саме княгиня Марія найняла на свої гроші військо і посадила дочку і зятя на трон у Копеніку, а ще надала таку відчутну фінансову допомогу дітям, що Яків навіть карбував власну монету з написом «Якса з Копніц» (у ті часи це було величезною рідкістю, далеко не кожен король міг дозволити собі таку розкіш).

Ці події цікаві нам навіть не стільки тим, що княгиня українського походження панувала на території сучасної Німеччини (німці називали її Беатою), а насамперед тим, що саме вона (точніше її мати) спричинилася до такого економічного підйому Копеніка, що він став відігравати провідну роль у Німеччині та став Берліном.

Це ще один доказ того, як далеко навіть у XII ст. слов'янські землі простягалися на захід, що давньоруські землі не обмежувалися Бугом чи навіть Віслою, а йшли вздовж Карпатського хребта аж до Одри та річки Бобер, що, власне, і було відтворено на карті Білої Хорватії в XXX томі енциклопедії Брокгауза та Ефрона.

Те, що Марія перемогла німецького маркграфа Альбрехта Ведмеда, перед яким тремтіла мало не уся Німеччина, свідчить про її розум та величезні організаційні здібності (власне, саме на цьому і наголошували німецькі хроніки).

Однак, найбільше Марію турбувала доля не сербського князя Якова, хоча він був її зятем, а майбутнє руської Сілезії. Вже майже півтора століття вона перебувала під владою польських королів, і наврод чи княгиня ставила перед

собою мету відновити державну незалежність цього колишнього князівства білих хорватів.. Але Марія робила усе можливе, щоб, принаймні, відновити це князівство у складі польської держави як удільне і посадити на трон якщо не руську династію, то хоч напівруську. Мова йшла насамперед про її племінника Владислава Вигнанця, якого вигнали з Польщі і долею якого вона постійно опікувалася,

У 1145 р. Марії довелося закликати до «сродка землі польської» свого родича Ігоря Олеговича з військом, який у битві над р. Пілицею примусив великого князя виділити Владиславу Вигнанцю 4 міста [Snoch B., s. 75]. Коли Владислав помер, то Марія за допомогою німецького імператора домоглася, щоб Болеслав Кучерявий передав Сілезію сину Владислава Вигнанця Болеславу Високому. Те, що при цьому Марія примусила (подальший розвиток подій довів, що саме примусила) цього Болеслава одружитися з В'ячеславою Всеволодівною, русинкою, яка народила йому сина Ярослава, свідчить про її непогамовне бажання передати Сілезію в руки тих, у жилах яких текла українська кров (прикметно, що Ярослава, як і власних дітей Марії — Святослава, Костянтина, Агафію — назвали руським ім'ям і, цілком можливо, спочатку хрестили в руській церкві, а не в костелі).

Обставини поділу Сілезії на польську і чеську частину та роль, яку відіграла в цьому процесі Марія Властович, ще до кінця не вивчено.

У чеських джерелах є повідомлення про те, що десь у сер. XII ст. Індржих із Росемберку одружився з «руською княгинею Марією», від якої отримав землі в Сілезії біля Опави (Градець і Гостичі). Вона народила йому двох синів, з яких один став називатися Властовичем і заснував рід сілезьких Росемберків, а другий отримав у володіння Плауен в Саксонії, і в німецьких документах він згадується як «Heinricus dictus Ruse».

Багато істориків вважають, що матір'ю цих дітей могла бути або невідома історії дочка Марії, яку, за звичаями того часу, назвали ім'ям матері, або її онука, яку народила Агафія.

Якщо припустити, що цей шлюб відбувся близько 1154 р., то мова може йти і про саму Марію Властович, адже у 1154 р. їй було лише 45 років, тож вона цілком ще могла народити Індржиху двох синів (інакше чому сілезькі Росемберки також почали зватися Властовичами?).

Росемберки походили з давньоруського (дулібського) роду Вітковців, і шлюбом з членом їхньої родини Марія вивела бодай частину Сілезії з-під влади ненависного Властовичам Болеслава Кучерявого (її син Святослав у 1170 р. організував проти нього змову) і передала її в руські руки (ця земля чи не найдовше зберігала сентимент до Русі: у 1253 р. сюди ходив походом Данило Галицький, і його підтримала частина ще не онімечених руських шляхтичів, а пізніше Завіса з Росемберку в Градці одружився з дочкою Ростислава Михайловича Кунгутою і допоміг її сину Вацлаву II захопити чеський престол).

«Руського князя» Генріха фон Плауена в Саксонії швидко германізували, а один із його нащадків (усі вони традиційно називалися Генріхами) навіть став

магістром Тевтонського ордену (він посів цю посаду після Грюнвальдської битви 1410 р., коли обставини вимагали максимальної консолідації та суворої дисципліни. Генріх повністю відповідав цим вимогам і врятував хрестоносців від остаточного розгрому, але його надто крутих методів керівництва не витримали навіть «пси-лицарі» і у 1429 р. усунули Генріха від керівництва і ув'язнили в підземеллях замку Лоштадт).

Марія Властович, однак, залишилася на сторінках історії Центральної Європи насамперед не як політичний, а культурний діяч, як хресна мати польської архітектури та образотворчого мистецтва і так званої «Вроцлавської школи архітектури та декору».

Українці мають знати, що початки Вроцлава, епоха монументального кам'яного зодчества на території не тільки Сілезії, а й багатьох інших регіонів Польщі пов'язані з ім'ям цієї руської княгині. Після Петра і Марії Власт залишилися монастирі, костели і замки у Вроцлаві, Кракові, Скржині, Костомлотах, Битомі, Св. Кржижі та Суботці.

Пізніше цей стиль поширився на Опатовщину та Куяви (ротонда св. Прокопа та базиліка св. Трійці в Стржельні), Краківську землю (каплиця св. Трійці на Вавелі) і дійшов до Гнезна.

Безумовно, не всі ці споруди були зведені майстрами з Києва, яких привезла з собою Марія (напевно до них доклали руки і місцеві зодчі), але мистецтвознавці визначили в них спільний почерк, до цього слід додати руські написи на тимпаноні в Битомі, рослинний орнамент, характерний для руського декору, а також діамантовий руст.

Поляки тоді ще не знали секретів висотної кам'яної кладки, а в Києві вже стояли величні споруди, які не поступалися багатьом візантійським зразкам, а тим більше західним. Тому абсолютно хибним є твердження про те, що усі витoki кам'яного зодчества в Польщі пов'язані з німцями, адже мистецтвознавці виявили елементи русько-візантійської архітектури мало не в усіх найбільш ранніх пам'ятках польської архітектури, в т. ч. і в Гнезно.

Безпосередньо з Марією Властович пов'язаний монументальний костел Діви Марії у Вроцлаві на острові Тумському (пізніше поляки перейменували його на виспу Пясочну). Судячи із зображення на тимпаноні, вона наказала збудувати його у русько-візантійському стилі — тринановий, із трьома куполами цибулястої форми. Відомі навіть імена руських архітекторів, які зводили цю споруду, — Чорнота і Білий (зберігся документ Петра Властовича, в якому йдеться про передачу цих митців у розпорядження монахам, які слідували за зведенням костелу).

Майже усі споруди, збудовані за життя Марії, пізніше були або зруйновані, або кардинально перебудовані в готичному стилі. Однак, судячи з прізвищ майстрів, які у Вроцлаві від 1244 р. займалися цією перебудовою (арх. Пешко), вони були нащадками саме тих руських митців, які навіки залишилися в Сілезії і продовжили славні традиції Вроцлавської школи архітектури та декору.

Саркофаг Марії і Петра також був зруйнований, але нагробну плиту перенесли до костелу Марії Магдалини, і хоч і пошкоджена, вона збереглася до наших днів.

У Сілезії, крім Марії, потім правили В'ячеслава Всеволодівна, Олена Острозька, Анна Іванівна, Гремислава Всеволодівна та інші княгині українського походження, але жодна з них не залишила такого яскравого сліду в історії та культурі цього давнього хорватського краю, як Марія.

В'ячеслава Всеволодівна (? — 1163) в документах згадується і як Васлава, Звенислава, Сбислава, що призводить до величезної плутанини. Відомо, що вона народила Болеславу Високому сина Ярослава і померла у 1163 р. під час пологів, народивши дочку Альгу, тобто саме тоді, коли Марія примусила Болеслава Кучерявого посадити онука своєї сестри на князювання в Сілезії.

Судячи з того, як Болеслав Високий ставився до Ярослава (1143–1201) та його матері, то Марія напевне просто примусила його одружитися з русинкою, чого він їй не забув і не простив. Можливо і те, що В'ячеслава відмовилася перейти у католицьку віру і сина Ярослава охрестила в руській церкві. Не виключено також, що Ярослав народився раніше природного терміну, і, як це вже було з Болеславом Хоробрим та Коломаном, Болеслав Високий мав певні сумніви, або й неспростовні докази подружньої невірності В'ячеслави (дати народження Ярослава так різняться, що це викликає подив).

Так чи інакше, але після смерті дружини він негайно одружився з німкенею, а після смерті княгині Марії відмовився не тільки передати сину Сілезьке князівство у спадок, а й навіть виділити бодай якусь частину на його утримання, що тоді було унікальним явищем.

У цій складній ситуації Ярослав не розгубився, закликав на допомогу Мешка Старого і, задля підтримки Ватикану, перейшов у католицьку віру (збереглося його листування з Римом). У 1194 р. відбулася грандіозна битва під Мозгавою, коли Ярослав викликав рідного батька на дуель. Добре знаючи про звитягу свого сина, Болеслав Високий, який не раз перемагав на турнірах найкращих лицарів Європи, відмовився від дуелі, і тоді почалася битва, яку історики називають однією з найкривавіших в історії Польщі (відомо, що в ній брав участь галицький князь Роман Мстиславич).

Після розгрому під Мозгавою Болеслав був змушений визнати Ярослава своїм сином і передав йому в уділ Опільське князівство. Ярослав цим не задовольнився, і коли батько виїхав у справах до Італії, організував заколот, вимагаючи усі землі, які були виділені для дітей батька від німкені.

Врешті-решт, у 1197 р. сторони дійшли згоди: Ярослав отримав Нісу, Отмухов і Ратибор, але мусив прийняти сан вроцлавського єпископа і відмовитися від претензій на уділи своїх братів Болеслава, Конрада і Войцеха.

Протистояння Ярослава з батьком і братами не було лише родинними чварами. Вона мало і етнічний характер, адже Сілезія аж до часів Ярослава усе ще зберігала свій руський характер.

Ось чому після смерті Марії німці зробили усе можливе, щоб нейтралізувати наслідки діяльності княгині в Німеччині, а в Сілезії посадити на трон якщо не самих німців, то прихильних до них поляків-католиків від німецької матері.

Ярослав виявив неабияку політичну винахідливість, мужність і волю, щоб сам-на-сам протистояти цим планам. Тому на допомогу він запросив до Сілезії орден іоанітів і збудував їм монастир в родинному селі Лебедів-Властовичів Лебяз'єму (це село на його честь тоді назвали Ярослав, а пізніше, щоб в Сілезії не залишилося жодних слідів перебування русинів, поляки перейменували його на Казимир).

Найбільше добра Ярослав зробив для Вроцлава та Ніси, яку у 1199 р. заповів вроцлавському єпископству, і якщо пригадати бурхливу діяльність тут Марії і Петра Властовичів, то є усі підстави говорити про руське походження і минуле цих міст.

Ще у 1110 р., перейшовши у католицьку віру, Петро Власт фундував костел св. Ідзі, найдавніший з усіх існуючих у Вроцлаві (вул. Капітульна). Він, однак, мав надто багато візантійських рис (про що свідчать залишки фундаменту), і тому після смерті Ярослава у 1218 р. його розібрали і переставили у готичному стилі, але залишили каплицю, яку він збудував і наказав поховати себе в ній.

Православна церква св. Кирила та Мефодія дотепер існує на острові Тумському, тобто в найдавнішій частині міста, якраз напроти костелу Діви Марії. Вона названа ім'ям засновників «слов'янської» церкви, тож, вірогідно, за часів Петра, Марії та Ярослава вона також містилася тут.

Костел Діви Марії почали будувати у 1134 р., а у XIV ст. перебудували в готичному стилі, проте перебудову робив архітектор Пешко, і сліди роботи руських майстрів залишилися.

Русини будували в Польщі на замовлення Петра Властовича усі костели, і тому стиль, техніка виконання, і особливо грецькі написи, що подекуди збереглися, переконливо свідчать про їх руське походження (Стржельна, Скржина, Олава, Костомлоти). В костелі Діви Марії над переходом зберігся тимпанон, який вважається найвидатнішим зразком романського мистецтва в Польщі. Напис на ньому повідомляє: «Я, Марія, передаю тобі Марії, Матері Божій, будову, яку збудував Святослав, мій нащадок». Зображення цибулястих веж цього костелу свідчить, що його архітекторами дійсно були русини Білий і Чорнота.

Крім костелу та монастиря Діви Марії на Піску, у Вроцлаві українські майстри будували кафедральний костел Іоанна Хрестителя (1149–1169), а також костел св. Михаїла (Вінцента), що на теперішній вул. Олбінської, який, однак, в первісному вигляді не зберігся. Вірогідно, що вони будували також і костел св. Ідзі в його первісному, візантійському, стилі.

Історія Ніси наступні століття була тісно пов'язана з вроцлавським єпископством. За Ярослава розпочалася інтенсивна розбудова цього міста, а тому пам'ять про цього князя збереглася і донині. Одна з центральних вулиць Ніси

носить ім'я Ярослава, а в колишньому палаці вроцлавських єпископів, що на цій вулиці, тепер розміщено історичний музей.

Ярослав помер досить швидко, майже одночасно зі своїм батьком, що наводить на певні думки. Німці, знаючи його войовничий характер, певно, передчували, що після смерті Болеслава Високого він буде намагатися переглянути умови угоди 1197 р., і, щоб не наражати дітей Болеслава від німкені на небезпеку, напевно вирішили відправити Ярослава слідом за батьком.

Дочка В'ячеслави, рідна сестра Ярослава княгиня Альга була видана за моравського князя Демольта. Її посаг — район гори Слезі і річки Опави — згодом перейшов у володіння сина моравського князя Оттона III Володимира.

Клан Властовичів у XII ст. значною мірою визначав долю не тільки Сілезії, а й цілої Польщі.

Син Петра і Марії Святослав (1126 — після 1186) мав ще такий великий вплив, що у 1177 р. посадив на польський трон Казимира Справедливого та сприяв його одруженню з руською княгинею Оленою (матір'ю Лешка Білого та Конрада Мазовецького).

Судячи з того, що батьки дали йому руське ім'я, княгиня Марія явно охрестила дитину в руській церкві (Петро тим не менш згодом перехрестив його на Ідзю). Марія мала набагато більший вплив на виховання сина, ніж Петро, адже після смерті батька він продовжував називати себе руським ім'ям, і на тимпаноні 1170 р. з посвятою костелу Діви Марії його згадано саме як Святослава, а не як Ідзю. Він соромився зради Петра, саме його нащадки змінили прізвище Властовичів на Дуніних і пам'ятали про цю ганебну сторінку історії свого роду аж до XX ст.

Більшу частину свого життя Святослав провів не в Сілезії, а на Сандомирщині біля Опатова та Радомщині, де батько дав йому маєтки, отримані у 1124 р. Він не любив синів німкені Соломеї, яка відіграла фатальну роль в кар'єрі Петра Властовича, і вже у 1170 р. спробував організувати проти Болеслава Кучерявого змову і посадити на трон Казимира Справедливого, але зробити це йому вдалося лише у 1177 р.

Таким чином, у XII ст. такого впливу на хід історії, як Марія та її діти, не мала жодна польська королева українського походження (зауважимо, що від часів Беспріма, який зневажливо повернув польську корону Папі Римському, і аж до Владислава Локотка краківські князі не коронувалися, тож термін «королева» тут вживається в його фактичному, а не юридичному значенні).

З усіх руських княгинь Анастасія Володимирівна (? — 1160) найменше переймалася політикою, зате була чи не найбільш коханою дружиною. Вона одружилася з Болеславом Кучерявим у 1151 р., після смерті його першої дружини Верхослави Всеволодівни. У 1156 р. вона народила Болеслава (1156–1172), потім Лешка (1158–1185), який, хоча зовсім не пам'ятав матері, але також одружився з руською княгинею.

І король, і Анастасія найбільше любили свого довгоочікуваного первістка: хроністи твердять, що Кучерявий помер у 1173 р. не так з розпуки від ганебної

поразки, якої він зазнав від прусів, як з горя після передчасної смерті свого сина Болеслава.

Можливо, Анастасія все ж таки вплинула на рішення польського короля передати Сілезію дітям Владислава Вигнанця. Польські історики категорично відкидають руський фактор у своїй історії, але вірогідно, що Марія та Анастасія домовилися між собою, і Болеслав Кучерявий, якого навіть німці не могли примусити поступитися Владиславу Вигнанцю, таки визнав права Болеслава Високого на Сілезію.

Король дуже кохав Анастасію, і коли вона померла, то одружився на її родичці Олені, яка за віком вже не могла мати дітей, зате могла виростити його синів від Анастасії. На жаль, найулюбленішого сина Болеслава вона не допильнувала: у 1172 р. він упав з дерева і помер. З розпуки через рік помер і князь, а що сталося далі з Оленою, невідомо.

Оленою Ростиславною (до 1450–1207) звалася також дружина наступного польського короля Казимира Справедливого. Зважаючи на той факт, що між народженням її синів минуло аж 20 років, історики називають її то дочкою Ростислава Мстиславича, то князя Всеволода, а дехто вважає, що Казимир Справедливий мав за дружин двох руських княгинь з однаковим ім'ям, тобто плутають її з останньою дружиною Болеслава Кучерявого.

Насправді Олена була дочкою київського князя Ростислава і одружилася з Казимиром Справедливим у 1163 р. У 1165 р. народила Казимира, потім Болеслава. У 1182 р. її старший син та спадкоємець трону несподівано помер від укусу гадюки, і, щоб забезпечити династію П'ястів спадкоємцями, вона, незважаючи на вже поважний вік, народила ще Лешка Білого і Конрада Мазовецького.

Після смерті чоловіка вона стала регентшею і міцно взяла управління країною у свої руки: протягом 5 років призначала не тільки найвищих посадовців, а й дрібних урядовців у провінції. Це дуже не сподобалося магнатам, і краківський єпископ Пелька та комес Миколай змовилися між собою і усунули її від влади. Олена звернулася до Мешка Старого і передала йому Краків з умовою, що після його смерті спадкоємцем трону буде визнаний її син Лешек.

Опинившись у Кракові, Мешко почав розставляти на ключові посади вихідців із Великої Польщі. Вже через рік він налаштував проти себе увесь Краків, і міщани знову згадали Лешка та Олену.

Так, руками цього великопольського князя, знаючи про не надто добрий стан його здоров'я, Олена здолала бунтівників, а після його смерті у 1202 р. трон дістався її коханому сину Лешку. Не дивно, що польський хроніст Кадлубович (Кадлубек) захоплювався «великим розумом та вражаючою завбачливістю Олени».

Невідомо, чи Олена дожила до весілля свого сина з княгинею Гремиславою, але, безумовно, вона сприяла тому, щоб Лешек і Конрад Мазовецький одружилися з русинками. Вона передала свого сина у надійні руки, і з усіх П'ястів її Лешек був чи не найбільш прихильним до руської віри та Русі, хоча

його прихильність часом вилазила Русі боком (він мав надто багато родичів на Русі, і тому часто втручався в її справи). Серед русинів, однак, він користувався повагою, вони прозвали його Білим, на відміну від Лешка Чорного, який люто ненавидів Русь і усе руське (в т. ч. і свою дружину).

Наприкінці свого життя, під впливом Гремислави і руського оточення, він почав клопотатися перед Римом про відновлення Руської церкви і, вірогідно, й сам перейшов у цю віру (був похований у церкві св. Трійці за православним обрядом у 1227 р.: «єпископ Фулка, і ігумени, і попи, і диякони, опрятавши тіло його, співавши належні співи, поховали тоді тіло його у Кракові городі, в церкві Святої Трійці»).

Руське виховання княгиня дала і своєму другому сину Конраду, який отримав у спадок Мазовше. Вона приставила до нього пестуном Кристина Петровича із села Вербиці, який у 1200 р. став його найближчим радником та воєводою. Кристин рішуче виступив проти політики винищення прусів та запрошення на ці землі німців, за що князь його стратив. Скориставшись послабленням Русі, за допомогою хрестоносців Конрад намагався захопити частину руських земель біля Дорогочина.

Передачею Прусії в руки хрестоносців більшої шкоди для Польщі, ніж Конрад Мазовецький, за винятком хіба що Владислава Опільського, ніхто не зробив, а от для Русі він зробив добру справу: після конфлікту через Дорогочин Конрад Мазовецький швидко помирився з Данилом Галицьким, і у важкі часи татаро-монгольської навали передав галицькому князю у власність Вишгород на Віслі, пам'ятаючи, що колись тут проживали в'ятичі.

Найбільшою заслугою Олени перед українством є те, що у 1198 р. вона допомогла своєму родичу Роману Мстиславичу (який прожив дитячі роки разом з Лешком у Кракові) захопити Галич і утворити потужне Галицько-Волинське князівство, яке в нашій історії відіграло не меншу роль, ніж Київська Русь. Несподівана смерть Романа, що загинув у підступній засідці, яку організував Владислав Плосконогий (ще один претендент на краківський трон) під час полювання галицького князя біля Завихоста, вразила не тільки Русь (а Сандомирщина тоді ще вважалася руською землею), а й Олену: вона захворіла і невдовзі померла. Смерть князя Романа поляки вважали своєю найбільшою перемогою і в пам'ять про цю подію поставили вівтар св. Прота в кафедральному костелі м. Кракова.

Найвидатнішими політиками після Марії Святополківни серед усіх руських княгинь на краківському троні була дочка луцького князя Гремислава та дочка чернігівського князя Агрипина.

Ім'я Гремислави по праву має стояти поруч з іменами княгині Ольги, Кунгути Ростиславни, Софії Гольшанської та Роксолани.

XIII століття залишило чимало загадок в історії України та Польщі: поховання Лешка Білого в православній церкві у Кракові, створення в Опатові Руського єпископства і узгодження з Данилом Галицьким кандидатури єпис-

копа, якого призначав Рим, реальні кордони між двома країнами, володіння холмським князем Юрієм (Шварном) Бохнею та багато чого іншого. Відповіді на ці питання, однак, можна знайти, ретельно вивчивши життєвий шлях княгині Гремислави.

За Лешека Білого її видали у 1207 р. Його вирізняло надзвичайно толерантне ставлення до Руської церкви, і напевне це було заслугою не тільки матері, а й Гремислави. За життя чоловіка вона не брала активної участі у політичному житті (за винятком спроби посадити свою дочку Соломею на галицький трон), а по-справжньому зайнялася політикою вже після смерті чоловіка у 1227 р., коли вона стала регентшею при малолітньому Болеславі, якого в народі прозвали Соромливим. Поляки хотіли замість нього посадити на трон у Кракові Конрада, і в боротьбі з ним Гремислава вдалася до таких методів, які поставили під загрозу територіальну цілісність Краківського князівства. Галицький князь, за її намовою чи порадою, здійснив кілька походів на Польщу, причому ходив так далеко, як жоден інший руський князь не ходив ще з часів Володимира Великого (аж під Каліш). Хоча разом із ним у поході був Конрад Мазовецький, але з опису походу зрозуміло, що головну роль відігравав Данило і що саме у нього поляки просили пощади. Низка документів дозволяє припустити, що хоча польські князі й не потрапили у васальну залежність від галицької держави, то зробили їй значні територіальні поступки. Гремислава спробувала реанімувати у малополян відчуття належності не до польського, а до руського етносу та Русі, у 1228 р. скликала у Скаржові народне віче, на яке запросила також і руських князів з Галичини. Після віча, незважаючи на своє скрутне становище, Гремиславі почав інтенсивно допомагати Данило Галицький, тож вірогідно, що на вічу мова йшла про приєднання колишніх руських етнічних земель до Русі. Це припущення підтверджує і такий факт: коли поляки дізналися про віче, то вигнали з Кракова Гремиславу і тих шляхтичів Малополющі, які взяли участь у цих зборах.

Багатьом з них вдалося втекти на Русь, а Гремиславу разом з сином захопив сілезький князь Генріх Бородатий і ув'язнив в монастирі бенедиктинців у Сицилові.

Проте Генріху Бородатому не вдалося відновити контроль над східною частиною Сандомирського воєводства, регіоном Бича, Ясла і Коросна. З історичних документів відомо, що у 1230 р. було утворене Руське єпископство в Опатові, і кандидатура єпископа мала узгоджуватися з галицьким князем [Wybor zrodel, s. 177]. Це могло бути лише у тому випадку, якщо Данило Галицький був у той час був світським власником цих земель.

Величезну роль у створенні цього єпископства поряд із краківським єпископом Кадлубовичем (Кадлубком), який був за походженням русином, відіграла Гремислава. Вона зробила значні пожертви на користь монастирів у Тинці, Сулейові, Червінську, здобула прихильність бенедиктинців і, сподіваючись на їх допомогу, відправила з листом до Папи Римського Івана Ондроваза (помер на

зворотному шляху в Модені). Відповідь Папи була позитивною, отже Гремислава допомогла повернути Русі частину своїх земель і на якийсь час реанімувала Руську церкву, яка була заборонена Римом ще у 885 році.

Невідомо, які аргументи використала княгиня (можна припустити, що мова йшла про татарську загрозу), але відновлення протекторату Папи Римського над Руською церквою мало сприяти збереженню своєї віри, мови, а отже і самої нації (до цього моменту Руська церква нещадно переслідувалася і Римом, і Візантією).

З того часу до Данила Галицького в Польщі почали ставитися мало не як до свого короля (у 1241 р. Конрад Мазовецький передав йому у власність Вишгород на Віслі), тож можна припустити, що в листі йшлося і про королівську корону для галицького князя.

Зважаючи на непевний статус Сандомирського князівства і несподівану протекцію Папи Римського, у 1235 р. Генрік Бородатий передав цю землю Гремиславі та її сину Болеславу. Точне місце розташування русько-польського кордону протягом 1230–1260 рр. залишається досі невідомим, але з 1235 р. цей кордон стабілізувався по лінії Вісла — Дунаєць. Це підтверджується повідомленням Галицько-Волинського літопису про те, що «татари почали воювати польську землю лише переправившись через Віслу», а також фактом зустрічі у 1254 р. Данила Галицького і Болеслава Соромливого в Тарнові (подібні зустрічі зазвичай відбувалися на кордоні).

Гремислава відіграла величезну роль у відновленні давніх кордонів Русі на заході. У 1243 р., після загибелі Генріха Бородатого, Болеслав став краківським, тобто великим польським, князем, але реально правив не він, а його мати — до самої своєї смерті у 1258 р. Вона виховала сина в такій покорі та послуху, що він без неї й кроку ступити не міг, і цей страх перед матір'ю він переніс на усіх жінок (у 1239 р. одружився з донькою угорського короля Кінгою, але джерела свідчать про те, що за все своє життя й навіть пальцем її не торкнувся, і вона пішла в монастир).

Коли у 1251 р. у Бохні відкрили поклади солі, то хоча ця місцевість містилася на правому березі Дунайця, тобто на польській території, Гремислава намовила сина передати Бохню їй у власність, а заповіт оформила на сина Данила Галицького. Тому Шварно (Юрій) ще деякий час після її смерті володів Бохнею і щороку отримував значний прибуток.

Таким чином, кордони Русі, так само як і у 992 р., тоді справді «йшли аж до Кракова», і Холм містився в центрі Галицько-Волинського князівства, а не був периферійним містом на заході, яке просто сподобалося королю Данилу.

Гремислава першою задіяла економічні фактори в політичній діяльності (ї змусила сина передати їй поклади солі в Бохні та Величці), хоча поляки приписують розвиток цих регіонів королеві Кінгі (вона запросила майстрів з Угорщини і опікувалася Бохнею, але це було вже після смерті Гремислави).

Копальні солі відіграли величезну роль у становленні української магнатерії. Після Гремислави це найкраще зрозумів підскарбій Дмитро Горайський, який розробив статут цих копалень, а реалізувала їх мрії вже королева Софія.

На жаль, татаро-монгольська навала перекреслила титанічну працю Гремислави і Данила Галицького. Це був унікальний і надзвичайно корисний для Русі політичний тандем, який діяв злагоджено, синхронно і результативно. Багато чого, що приписують Данилу, зробила Гремислава, або Данило досяг успіху завдяки їй. Проте в нашій історії чомусь залишилася тільки постать Данила, а тимчасом обидві постаті заслуговують на добру пам'ять і шану. Вони й померли майже одночасно, протягом 1258–1264 рр., можливо, від усвідомлення того, що їх бурхлива і тривала діяльність втратила сенс, бо разом із Галичиною у «волю татарську» почали потрапляти і західні руські землі.

З документів відомо, що Краківську й Сандомирську землі русини боронили від татар як свою рідну. Краківське ополчення очолював воєвода Володимир (? — 1241), а Сандомирське — воєвода Пакослав (? — 1243).

Рід Володимира походив із Сандомирщини. Першим з них уславився Яків (Якса — Яшка), який у 1173 р. намовив сандомирян стати на бік Казимира Справедливого і за це був призначений краківським воєводою.

Володимир народився в Русі і завдяки Гремиславі, яка підтримувала русинів у Польщі, разом із своїми братами був наблизений до князівського двору (Марко, наприклад, був дипломатом, саме він засватав за Болеслава Соромливого угорську принцесу Кінгу).

Володимир став воєводою у 1239 р., тобто в найбільш відповідальний період історії не тільки Польщі й Русі, а й цілої Центральної Європи — коли монголи готувалися до походу на захід.

Володимир і сандомирський воєвода Пакослав прийняли на себе під Турськом та Шидловцем нищівний удар орди, яка вогнем і мечем пройшла Київську Русь і з'явилася на Західній Русі.

Неймовірно, але про першу в історії перемогу над татарами у відкритому полі, яку одержав воєвода Володимир у битві під Полянцем, мало говорять не тільки українські, а й польські історики.

Щоправда, він не переслідував ворога, бо його воїни захопилися грабунком татарського обозу, що дало татарам змогу зберегти основні сили, зрозуміти, що вони мають справу з талановитим полководцем, об'єднатися і розбити Володимира і Пакослава в наступній битві під Хмельником, в якій Володимир і загинув. Новим краківським воєводою став брат Володимира Сулислав. Король та поляки втекли тоді з Кракова, а русини вперто боронилися, зачинившись у костелі св. Андрія (на дільниці довкола нього жили виключно русини). Татари спустошили Краків, проте костелу взяти не змогли.

Як і усі шляхтичі руського походження, Пакослав зробив кар'єру завдяки княгині Гремиславі, яка вмовила свого сина призначити його сандомирським воєводою. Своєю чергою він завжди підтримував її політику і, на її особисте про-

хання, у 1235 р. допоміг Данилу Галицькому у боротьбі за Галицько-Волинське князівство.

Після першої програної битви під Турськом у 1241 р. Пакослав зробив належні висновки, не піддався на традиційну хитрість татар — імітацію втечі, а провів битву так, що сандомирське військо виглядало гідно. Хоча татари перемогли і цього разу, однак їхні сили були так ослаблені, що у Кракові вони не змогли взяти костел св. Андрія, а після битви під Легницею взагалі повернули назад.

Длугош і твердить, що в битві під Хмельником Пакослава було забито, проте існують документи про те, що у 1242 р. він разом із Гремиславою брав участь у з'їзді руських князів над р. Міршавою і лише у 1243 р. помер від ран, які отримав у битвах із монголами. У Пакослава залишився син Яків, який став каштеляном Любліна.

Смерть Пакослава стала болючим ударом для Сандомирщини. Татари декілька раз нападали на місто та навколишні села, а у 1260 р. вирізали сандомирян на березі Вісли та біля кургану (у місцевості Піщелі дощ ще дотепер часом вимиває людські кістки). Розправа, яку вчинили татари, була жахливою: «попи та диякони, відправивши обідню, пішли на татар з хрестами та кадилами і були усі перебиті» [Галицький исторический сборник, с. 119–120]. Різанина тривала два дні і дві ночі, монголи вбивали «попів і дияконів», «бояр з жонами та дітьми».

На Сандомирщині відбулися основні битви, саме тут були основні втрати і пролилося найбільше крові. Дослідники вважають, що татари пройшли Великою Польщею, не зустрівши особливого опору, а тим часом під Турськом, Хмельником, Сандомиром та Краковом вони зазнали відчутних втрат, і це було однією з причин, через яку татари не пішли далі в Європу, а повернули назад. Зазнала колосальних втрат і Західна Русь (за оцінками істориків, вона втратила тоді від 40% до 60% свого населення). Русинів після цих кривавих подій залишилося тут мало, тож зрозуміло, чому Малопольща (тобто Краківщина і Сандомирщина), яку навіть у сер. XIII ст. Рикардо з Угорщини називав «Руською землею» (*Sandomiriae guae est terra Ruthenorum*), згодом була остаточно втрачена для Русі [ЖМНП, с. 135].

Знесилення та розорення цих руських земель було таким, що Лешек Чорний без особливих зусиль за кілька років перетворив Краків мало не у німецьке місто, по всій Малій Польщі заборонив будувати руські церкви, повернув собі Сандомирщину і почав здійснювати регулярні походи на Надсяння, аж до Щекарева, причому після кожної дрібної битви «радів так, ніби захопив цілу Русь» (ненависть цього князя до усього руського пояснюється тим, що його дружина — українка Агрипина, проживши з ним багато років і не маючи дітей, не витримала і перед усім польським панством звинуватила його у нетрадиційній сексуальній орієнтації).

Нешаслива доля цієї жінки фатальним чином позначилася на Польщі і мало не привела до її загибелі як самостійної держави.

Агрипина Ростиславна (1246–1309) була дочкою руського князя з Чернігівщини Ростислава Михайловича. У 1265 р. її видали заміж за Лешка Чорного, вона прожила із ним в Серадзі багато років, зберігаючи подружню вірність. Однак, незважаючи на нетрадиційну сексуальну орієнтацію свого чоловіка, саме Агрипина постійно перебувала в епіцентрі двірцевих пліток, і розпускав їх, вірогідно, сам Лешек.

Врешті-решт, у 1274 р., не витримавши моральної та психічної напруги, Агрипина зібрала в князівському замку панів та пань з усієї Серадщини, зняла з голови чепець заміжньої жінки і прилюдно заявила, що вона, вже немолода жінка, через свого чоловіка досі є дівчиною і жити з ним більше не буде.

Ця подія мала колосальний резонанс в усій Польщі, потрапила навіть у хроніки, і цієї ганьби Лешек Чорний не простив дружині аж до самої смерті. Усю свою ненависть до неї він спрямував на народ, з якого вона вийшла, і, як свідчать джерела, найбільш криваві напади поляків на Русь були саме в часи панування Лешка Чорного (Чорним його прозвали не поляки, а русини).

Шалений наступ Лешка Чорного на русинство в Польщі змусив Агрипину Ростиславну, за домовленістю із Левом Даниловичем, вдатися до радикальних дій. Лев слушно вважав, що має на краківський трон не менше прав, ніж польські князі, тож у 1289 р. пішов походом на Краків та Тинець, однак не зміг їх взяти. Тоді Агрипина, як у свій час княгиня Ода, передала Польщу під протекторат чеського короля Вацлава II, але за умови, що при розподілі Польщі він поверне українські етнічні землі по Віслу Галицько-Волинському князівству.

Руські джерела традиційно продовжують називати Лева галицьким князем, хоча іноземні хроніки вважають його королем (після смерті у 1269 р. свого старшого брата, великого князя литовського Шварна (Юрія), він справді має титулуватися саме так).

Лев був не тільки галицьким, перемиським, дорогочинським, мельницьким, холмським, белзьким та червенським князем, а й володів усією люблінською землею і навіть частиною Угорської Русі, чого не зміг досягнути навіть його уславлений батько, хоча умови, за яких йому довелося правити, були набагато складнішими від попередніх. Лев Данилович за сприяння Агрипини вміло прослизнув між татарським молотом та католицьким ковадлом, використавши і те, і інше в інтересах Галицької Русі.

Ще у 1253 р. Данило Галицький та Бела IV мали намір посадити його на князювання в Опавській Сілезії і здійснили туди відомий з опису у Галицько-Волинському літописі похід. Після смерті батька Лев Данилович не полишив надій повернути Русі давні землі білих хорватів, і за його наказом воєвода Жирослав у 1271 р. здійснив ще один похід на Опавську Сілезію та Моравію, але, як і попередній, через значні відстані та труднощі ведення воєнних дій у горах, цей похід не мав успіху.

Саме тому Лев Данилович у 1289 р. охоче пристав на пропозицію Агрипини та чеського короля Вацлава II і після переговорів у 1289, 1290, 1299 рр. поділив

з ним Польщу і частину Угорщини, остаточно залишивши Сілезію і Моравію чехам. У результаті на території сучасної Польщі йому відійшли давні українські етнічні землі по лінії Вісла — Старий Санч, а в Угорщині — значна частина Угорської Русі включно із Пряшівщиною, Спишем, та Марморощиною, де він посадив свого намісника графа Григорія.

Це були найбільші територіальні межі Галицької Русі за всю її історію. У таких межах вона проіснувала як мінімум до 1307 (у цьому році ще згадується граф Григорій), але нащадки князя не мали його здібностей, а крім того, на «волю татарську» почала накладатися «воля польська» і «воля угорська», і в 20-х роках XIV ст. уся велич часів правління Лева Даниловича залишилася в минулому.

Хресне ім'я Лева було Онуфрій, тож він заснував у Львові монастир св. Онуфрія (є версії, що його поховали або тут, або приблизно у 1301 р. разом з батьком у Холмі (могили, однак, ще не знайдено)). Його дочка Анастасія була видана заміж за польського князя Земовита Добринського, а другу дочку Святославу забрала до себе в монастир у Старому Санчі її тітка королева Кінга, і вона померла там у 1302 р.

Ні польська, ні чеська, ні будь-яка інша європейська історіографія не любить заглиблюватися в суть проблем Центральної Європи кін. XIII — поч. XIV ст., зводячи їх лише до польсько-чеських відносин.

Насправді, це був той випадок, причому не поодинокий, коли в історії Центральної Європи відіграв свою роль саме український фактор, зумовлений інтересами не тільки Чехії, а й Русі.

Агрипина була рідною сестрою матері чеського короля Вацлава II Кунгути Ростиславни, а отже, тіткою дружини короля Лева Констанції.

Те, що у 1289–1291 рр. Вацлав II декілька разів зустрічався з галицько-волинським князем Левом, і те, що вони домовилися про розподіл Польщі, коли Русі були повернені її давні землі по Віслу та значна частина Угорської Русі, сталося лише завдяки Агрипині або заповіту матері чеського короля. Майже два десятиліття Русь перебувала в межах своїх давніх етнічних кордонів, і тільки недалекоглядна політика руських князів, які у 1305 р. вирішили підтримати не чехів, а поляків, звела зусилля Агрипини, Лева Даниловича, Вацлава II і Кунгути Ростиславни нанівець, і саме тому нині ми маємо кордони не по Віслі, а по Бугу.

Про те, що до розподілу Польщі була причетна саме Агрипина, свідчить той факт, що у 1291 р., за її рекомендацією, своїм намісником у Кракові Вацлав II поставив єпископа Прокопа з Руссова (? — 1295), якого княгиня знала ще з часів життя у Серадзі.

Прокоп із Руссова є чи не єдиним католицьким єпископом, якого Длугош відверто назвав «Рутенос», тобто русином.

Руссов міститься біля Каліша, і якщо підтримку місцевою шляхтою повстання Б. Хмельницького польські дослідники пояснюють масовою роздачею

королевою Софією в XV ст. тутешніх земель українським шляхтичам із мало-земельного Підляшшя, то пояснити існування руських поселень на Серадщині в XIII ст. ніхто не наважився, хоча давно відомо, що зовсім поруч, у Сілезії, від VII ст. проживали племена білих хорватів.

Феномен Руссова є або результатом поділу полян на східних (руських) і західних (польських), який відбувся в V ст. десь саме у цьому регіону, або наслідком походу Володимира Великого під Каліш (тут є декілька сіл з назвою Володимирівка), або результатом переселення білих хорватів із германізованої Сілезії та Моравії, яке розпочалося ще за часів Властовичів у XII ст.

Прокіп досконало володів латинською мовою, отже напевне навчався за кордоном і свою кар'єру, як і багато інших русинів, зробив в часи правління Болеслава Соромливого. Як канцлер Болеслава уперше він згадується у 1270 р., а у 1274 р. за вірну службу Прокіп отримав село Чисті Береги над Віслою. Канцлером він лишився і в часи правління Лешка Чорного, а у 1276–1283 рр. був ще й гнзненським архієпископом. Подейкували, що своєю кар'єрою він мав завдячувати родинним зв'язкам з Агрипиною, але це не відповідає дійсності, бо єдине, що їх об'єднувало, — це належність до українського етносу.

Саме тому Агрипина порадила своєму племіннику, чеському королю Вацлаву II, зробити Прокопа своїм намісником у Польщі, тобто простежується чіткий план реалізації українських інтересів у Центральній Європі, авторство якого належить, ймовірно, Кунгуті Ростиславні.

У 1292 р. Прокіп мав зустріч з Вацлавом II в Празі. Зосередивши в своїх руках світську і духовну владу в Польщі, він отримав карт-бланш на нейтралізацію польського впливу на землях, які колись належали племенам білих хорватів.

Однак, чи тому, що Прокіп вже інтегрувався в польське суспільство і виявився заслабим для цієї місії, чи тому, що Вацлав II, замість посилення руського впливу, розпочав нещадну германізацію, але у 1294 р. Прокопа викликали до Праги і звинуватили у потуранні полякам. Він мусив підписати спеціальний документ, де поклявся на вірність Вацлаву II, визнав його паном польського костелу і присягнув протидіяти полякам усіма засобами.

За однією версією, він повернувся до Кракова і, побачивши знущання німців над місцевим населенням, сам подав у відставку. За іншими — його або отруїли поляки, або від усього того, що діялося тоді в Польщі (самі поляки вважають цей період найбільш чорною сторінкою у своїй історії), захворів і помер природною смертю. Так чи не так, але після 1295 р. жодних відомостей про нього немає. Відомо тільки, що він похований у Краківському кафедральному соборі.

Після смерті Прокопа Вацлав II не відмовився від своєї ідеї зробити ставку на представників українського етносу і зробив своїм намісником у Польщі хоча й германізованого, але русина з Опави Миколу. Однак, дуже скоро чехи замість нього посадили німця Мускату, який, на відміну від своїх попередників, перевершив усі сподівання своїх господарів і почав душити не тільки усе польське, а й руське. Справа зайшла так далеко, що усе руське населення Краківщини та

Сандомирщини, приголомшене брутальними діями німців та темпами германізації, стало на бік поляків, тобто підтримало позицію Прокопа.

Кунгута Пржемиславна (дочка Вацлава II) у 1302 р. залишила свого чоловіка у Мазовше та повернулася до Чехії, і Русь, таким чином, остаточно втратила шанс повернути свої давні етнічні землі по Віслу. Агрипина після своєї відмови від польського трону виїхала до Праги і стала черницею. Була похована, вірогідно біля своєї племінниці в монастирі св. Юра.

Безумовно, Вацлав II здійснив величезну помилку, поклавшись у Польщі не на етнічних чехів, а на «адміністративні здібності» німців, які «перестаралися» і діяли виключно на свою користь. Після смерті короля Лева в середовищі руської панівної еліти не знайшлося жодної людини, яка могла дати раду з навалою зі сходу і водночас оптимізувати відносини з чехами та переконати суспільство, що збереження української держави в її етнічних кордонах за тих умов було можливе лише за умови тісної співпраці з Прагою. Після 1302 р. усі зв'язки з Чехією перервалися, проблемами русько-чеського союзу більше ніхто не займався, а передчасна смерть Вацлава II у 1305 р. поставила на цьому епізоді русько-чеських взаємин остаточно крапку (його сина Вацлава III задушили в Оломоуці під час сну).

Разом з тим, слід визнати, що ця неймовірна толерантність до поляків вилізла русинам боком: дуже скоро вони втратили не тільки свої давні етнічні землі над Віслою, які Вацлав II передав Галичині, а й Лемківщину, Надсяння, Підляшшя, Холмщину та значну частину Галичини.

Таким чином, в історії Польщі та історії Кракова не було жодного моменту без української складової. Інакше й бути не могло, оскільки навколо Кракова тоді ще було багато руських сіл (Александровичі, Адамовці, Андрухов, Балиці, Балін, Бледов, Браниці, Біла, Величка, Іголом'я тощо), які постійно поповнювали руську частину населення міста. Не тільки королеви і княгині українського походження, а й місцеві русини (Петро Властович, Володимир Браницький, Григорій Балицький, Ярмола Заклічинський, Клим Браницький, Іван Кармінський, Прандота, Прокіп з Руссова, Ярослав Богор, Дмитро Горайський, Іван Милославич та ін.) відіграли далеко не останню роль у політичному, культурному і духовному житті не тільки Кракова, а й загалом Польщі. На основі викладеного читач має змогу оцінити, чи є давня історія Польщі без врахування її руської складової правдивою, чи можна нею знехтувати, і чи буде історія українського народу повною, якщо не згадувати про те, що діялося на його західних етнічних землях до 1340 р. Без знання того, як Мала Польща і Сілезія стали польськими, ми ніколи не зрозуміємо і те, як і чому польськими стали Лемківщина, Надсяння, Холмщина і Підляшшя.

У 1305 р. Богори і Лиси, а за ними й уся руська шляхта, підтримали польського князя Локотка, Сандомир став центром опору, і у 1306 р. Локоток повернувся на краківський трон. В умовах постійної загрози від татар на сході і німців на заході руська панівна верхівка дійшла висновку, що польська держава

є найбільш оптимальним варіантом забезпечення їх прав, власності та свобод. Період 300-річного протистояння змінився періодом зближення та співпраці з поляками. Якщо до монголо-татарської навали польські русини прагнули увійти до складу Галицького князівства, то після справжнього етноциду, влаштованого татарами у 1260 р., зрозуміли, що Галичина не здатна стримати навалу кочівників, а тому (особливо після «уроку», наданого Мускатою) повернулися обличчям до Кракова.

Такі політики українського походження в польській державі, як Богори, Лиси, Горайські, Бібельські, Чурили, Пакославичі, Даниловичі, почали схилитися до ідеї приєднання Галичини до Польщі. Підґрунтям цієї ідеї були не лише власні матеріальні інтереси, а й виведення Галичини з-під загрози повного азійського поневолення. У повідомленні Галицько-Волинського літопису від 1285 р. сказано: «тоді-бо були князі руські у волі татарській», і тому повернення до напівзалежної від татар Русі остаточно втратило свій сенс (Ярослав Богор у дитинстві бачив поведінку татар у рідній Кропивниці та Богорії, і цих вражень йому вистачило на все життя).

Зважаючи на величезну роль, яку відіграв Ярослав Богор (1276–1376) у подальшій долі українських земель, його разом із Горайським можна вважати найвидатнішим українським політиком XIV ст.

Включення українських етнічних територій до складу Польщі відбувалося в три етапи, але українські історики зосереджують увагу тільки на періоді після 1340 р., і в результаті період 999–1340 рр. випадає з нашої історії, так ніби в Сілезії та на Засянні (поляки назвали його Малопольщею) докоріно змінився етнічний склад населення і ці землі миттєво стали польськими.

Насправді, протягом багатьох століть за них точилася вперта боротьба, спалахували численні повстання і заворушення (на чолі із Беспрімом, Болеславом Забутим, Станіславом Щепанським, Гремиславою), було героїчне протистояння Перемишля і Кракова в часи князювання Володаря та його синів, а за Агрипини справа мало не дійшла до ліквідації Польщі як держави і поділу її між Галицько-Волинським князівством та Чехією.

Щоправда, одночасно, починаючи, зокрема з Петра Власта, йшли також процеси інфільтрації руської панівної еліти до складу польської, і Богори, власне, належали саме до таких родин.

В роду Богорів тоді було багато Прокопів та Святославів, тож цілком вірогідно, що Ярослав спочатку також належав до Руської церкви. Ярослав народився у Скотниках на Сандомирщині. Прізвище цієї родини походить від сусіднього родового села Богорії, де ще з давньоруських часів була церква і де, його охрестили Ярославом (перший костел у цьому районі збудував у рідному селі сам Богор, коли вже був гнзненським архієпископом).

Саме тоді тут побував домініканський монах з Угорщини Рікардо, який залишив свідчення, що «Сандомирщина є руською землею», адже навіть католицьке єпископство в Опатові тоді ще називалося Руським.

Ярослав був одним з перших українських студентів, які навчалися у Падуанському університеті. У 20-літньому (!) віці він став його ректором. Західний світ справив на нього таке величезне враження, що він перейшов у католицьку віру і, навчаючись на юридичному факультеті, обрав духовну кар'єру. Повернувшись додому, він узяв участь у роботі над кодифікацією польського цивільного і кримінального права, потім, за протекцією Риму, який опікувався долею цієї талановитої людини, Богор був призначений краківським каноніком і почав швидко підніматися по ієрархічній драбині. До його порад дослухався Владислав Локоток і його син Казимир, але реально впливати на політику та історичний розвиток Центральної і Східної Європи Ярослав почав після того, як, за сприянням Риму, у 1342 р. став гнезненським архієпископом і примасом Польщі. Іноді здається, що сам Господь поставив цю людину у відповідне місце і у відповідний час.

У 1340 р. бояри отруїли останнього нашого короля Юрія II Тройденевича, і країна, яка досі лише номінально «була у волі татарській», мала повторити долю Московії і відчутти на собі усі реалії монгольського панування. Польща в цій ситуації повелася як звичайний грабіжник, який миттю скористався послабленням сусіда і почав спустошувати і грабувати Галичину із заходу, як татари зі сходу. Казимир Великий окупував її найбільш західні землі (Ясло, Коросно, Сянок) і кілька разів нападав на Львів, але вступати в серйозний конфлікт з Ордою не хотів і з навантаженими награваними обозами забрався геть.

Панівна еліта Галичини і Холмщини в особі Дмитра Детька і Данила з Острова наївно вважала, що їх залежність від Орди буде номінальною, що татари поставлять на місце поляків і на два фронти воювати не доведеться.

Однак, реалії виявилися іншими: татари з'явилися в Галичини, але й гадки не мали починати війну з Польщею, натомість пограбували Галичину, пролили море української крові і з величезним ясиром пішли геть.

Якби Ярослав був поляком, то, як і Казимира Великого, його цілком влаштовувала би Галичина як буферна зона з Ордою, з якої час до часу можна поживитися.

Однак він був русином, хоча й окатоличеним, на власні очі ще в дитинстві бачив татарські напади на Сандомирщину, від яких холонула кров, а тому такої долі своїй рідній землі не бажав, і коли план розподілу Польщі між Чехією і Руссю провалився, зробив усе можливе, щоб Польща заявила свої претензії на Галичину та Поділля і тим самим взяла їх під свій захист.

Фактично Польща тоді здійснила те саме, що і Литва, але якщо до литовців ніхто претензій не має і вважає це об'єктивною і навіть бажаною закономірністю, то, завдяки російським історикам і нашим москвофілам, такі самі дії Польщі вважаються брутальною окупацією західноукраїнських земель.

Насправді, для Польщі це був нелегкий вибір, бо їй довелося перекидати свої сили на схід і відмовитися від своїх етнічних земель на заході, за що польські

історики донині дорікають Казимиру Великому і особливо Ярославу Богору, оскільки саме він примусив короля піти на цей крок. За його протекцією, краківським воєводою у 1341 р. став Мстигнев із Божегодару (родич Горайських), великим маршалком коронним — Добеслав Фредро, королівським секретарем у 1346 р. — Іван із Буська, а королівським підскарбієм — Дмитро Горайський. Вони ставили своїх людей воєводами навіть на етнічно польських землях (познанський воєвода Пашко Пиліховський походив, наприклад, з Підляшшя), і мали значний вплив на Казимира Великого. Саме вони скоригували політику Польщі на сході з відверто загарбницької, як-от у 1340 р., коли був захоплений Львів, на союзницьку. Навколо Ярослава згуртувалася уся польська магнатурія українського походження (Горайські, Пакославичі, Шидловецькі, Балицькі, Яструбці та ін.), що підтримала його ідею своїми фінансами та озброєними загонами, переконала галицьких бояр, і в результаті у 1347 р. (за іншими даними, у 1349 р.) Дмитро Детько визнав своє підданство королю і був призначений старостою Руської землі. Так зробив і Данило з Острова. Приєднання цих українських земель через претензії угорців (Юрій II Тройденевич нібито оголосив спадкоємцями свого трону представників угорської правлячої династії) тривало аж до 1387 р., але і бояри, і широкі верстви українського населення зрозуміли логічність цього вибору, і у 1387 р. усю дорогу від Ярослава до Львова перед королевою Ядвігою люди закидали квітами.

На той момент і Казимир Великий, і Ярослав Богор уже померли. Ярослав прожив рівно 100 років (!) і помер у 1376 р. У Польщі його, головним чином, пам'ятають за те, що він реставрував кафедральний костел у Гнезно, збудував нові костели у Скотниках, Опатові та Унієві, замки і палаци в Ловичі, Велюні та Каліші і силою свого авторитету примусив Велику Польщу, яка опиралася переорієнтації політики держави на схід, коритися королю. Відчуваючи себе відповідальним за долю українського народу, він завжди ставив інтереси Русі вище за польські і навіть вище за інтереси папської курії: католицький архієпископ Богор дбав насамперед про руські землі, звільнив русинів від десятини, таємно від короля і Папи Римського клопотався у Константинопольського патріарха про відновлення православної митрополії в Галичі та усюди, де міг, протидівав німцям [Szajnocha, 1969, s. 120–126; Klubowna, 1967, s. 109]. Жодних маєтків на сході Богор не надбав, переймався лише майбутнім Русі — таким, яким він собі його уявляв.

У 1371 р. від старості він осліп, пішов у монастир, помер у Каліші, але похований у Гнезно, де ще за життя збудував у кафедральному соборі собі каплицю.

Аналізуючи дії його спадкоємця Миколи Богора, можна припустити, що він задумав більш складну і багатоходову геополітичну комбінацію, яку довелося реалізовувати і Миколі, і Дмитру Горайському, і Софії Гольшанській, і Федору Острозькому та багатьом іншим політичним діячам Литви і Польщі українського походження.

Річ у тому, що українські землі приєдналися до Польщі добровільно і з цілою низкою дрібних привілеїв, але все ж таки не на рівних, а на васальних умовах, і Ярославу це дуже боліло.

Цілком можливо, що саме у Ярослава Богора народилася ідея унії Великого Литовського Князівства з Польщею, в результаті чого на польський трон сів хрещений у православної вірі та напіврусин Ягайло, а руська шляхта з часом отримала ті ж самі права, що і польська. Найбільших зусиль для реалізації цього плану доклали Микола Богор та Дмитро Горайський, що цілком могло бути політичним заповітом Ярослава.

Під час дискусій щодо вступу до ЄС у польській пресі не раз обговорювалися ці події майже 700-річної давнини із закидами Казимиру Великому і Ярославу за те, що вони повернули на схід не тільки руки і голову поляків, а й їх душу, яка тому так і не стала стовідсотково європейською.

Справді, під завуальованим поняттям «сарматизації» польського суспільства історики, немовби соромлячись, приховували факт своєрідної «українізації» поляків, часткової зміни їх менталітету та мислення, хоча, крім українських, в цьому було й немало східних елементів. Ярослав Богор був видатним політиком свого часу, який у надзвичайно важкій ситуації знайшов для українства найбільш оптимальний вихід. Можливо, він недооцінив загрозу колонізації, не передбачив і того, що його нащадки будуть соромитися свого українського прізвища і волітимуть називати себе не Богорами, а Скотницькими. Однак, якщо поляки були змушені розраховуватися за зміну свого геополітичного курсу «сарматизацією» та певною втратою свого «я», то, тим більш, чимось мали поступитися і українці, хоча колонізація зачепила лише вищі верстви українського населення. Вони не тільки пристосувалися до польських реалій, а й трансформували Польщу у федеративну Річ Посполиту так, що Західна Русь до XVIII ст. мала умови не тільки для існування, а й для успішного розвитку.

Якщо в результаті майже тисячолітнього співжиття з поляками після приходу у 1939 р. росіян до Перемишля і Львова, а німців до Холма українство відновило себе буквально за лічені дні, то після 350 років російського панування на сході України навіть у незалежній українській державі цього не сталося. Ми втратили західні українські землі не в 1347 р. чи 1387 р., а в 1947 р., і винними в цьому є не Ярослав Богор, Дмитро Горайський, Ярема Вишневецький чи Адам Чарторийський, а покоління сучасних бездарних українських політиків.

Якщо Ярослав Богор врятував західні руські землі від татаро-монгольського поневолення, намовивши Казимира Великого махнути рукою на захід, в т. ч. на Сілезію, і зосередити свою увагу на Галицькій Русі, то історичною заслугою Дмитра Горайського (1340–1400) є те, що він нейтралізував негативні наслідки її приєднання до Польщі, усунув присмак «окупації» на початку цього процесу, посадив на польський трон напіврусина і хрещеного в руській вірі Якова Ольгердовича (Ягайла) і тим самим створив усі передумови для провідної ролі в

цій державі магнатерії українського походження, що було реалізовано вже не ним, а королевою Софією.

Дмитро був сином руського шляхтича Івана Чурила з Клеті, який на кордоні Польщі і Перемиської землі Галицько-Волинського князівства володів селами Клеть та Стоянці. Іван мав багато знайомих і родичів на протилежному боці кордону і зміг пояснити Дмитру Дядьку недоречність опору католицькій, але все ж таки християнській Польщі, коли Русь «була у волі татарській». У результаті перемовин перемиський староста склав зброю і визнав зверхність Казимира Великого, а Іван отримав у нагороду значні маєтки на Жидачівщині. Коли його син Дмитро виріс, то король забрав його до себе в Краків і зробив своїм підскарбієм, що в той час було високою посадою.

Горайський миттю зорієнтувався, які величезні вигоди Русь може отримати в разі припинення польської династії П'ястів. Спочатку він мав намір одружити руського князя Костянтина Корятовича з донькою Казимира Великого. Однак Корятович відмовився перейти у католицьку віру, а поляки за жодних умов не годилися, щоб на краківський трон сів православний. Тоді Дмитро запропонував одружити королеву Ядвігу з литовським князем Ягайлом.

Невідомо, чи були Горайські з Прикарпаття родичами Горайських (Горанських) з угорського Підкарпаття (їх спільним родичем міг бути Федір Корятович), але саме вони найбільше зробили для того, щоб королевою Польщі стала Ядвіга, а не Марія (Микола Горайський від імені Угорщини підписав цю угоду, а Дмитро Горайський зробив усе, щоб одружити Ядвігу не з Вільгельмом Габсбургом, якого вона кохала, а з Ягайлом).

Найбільш критична ситуація виникла у 1386 р., коли Вільгельм Габсбург приїхав до Кракова і провів із Ядвігою кілька ночей, після чого вона заявила, що візьме шлюб тільки з цим німцем. Дмитро силою прогнав Габсбурга та його почет з Вавеля, але за коханим кинулася сама Ядвіга, і Горайському довелося з мечем у руках стати на шляху королеви, розуміючи, що його може чекати. Якби не Горайський, доля Польщі та України склалася б зовсім інакше [Klubowna, 1976, s. 9–54].

Поляки зрозуміли, що «накоїв» Горайський, лише тоді, коли Ягайло сів на трон. Ягайло був дуже толерантно налаштований до Русі, й не тільки тому, що його мати була русинкою, а й тому, що в дитинстві був хрещений як православний. Крім литовської, володів українською і чеською мовами, але у повсякденному житті користувався лише українською мовою того часу (хроністи з гіркою відзначали, що за понад 40 років на польському троні Ягайло так досконало і не вивчив польської мови [Kuszynski, 1971, s. 36]). Він перейшов у католицьку віру, але не став ревним католиком, спав до обіду і тому рідко відвідував службу Божу, а після смерті Ядвіги взагалі перестав ходити до костелу. Католицький тиск на Русь послабшав: якщо у 1279 р. було заборонено будувати руські церкви в Краківській землі, то у 1387 р. королева Ядвіга особисто відремонтувала церкву Святого Хреста в Кракові. У 1492 р. Ягеллони знову відреставрували

її. Ця династія взагалі вирізнялася тим, що могла знайти компроміси навіть у такому дражливому питанні, як релігійне, не кажучи вже про решту.

Ягайло не забув послуги Горайського і, ставши королем, нагородив його Красником, Креховичами та ще 14 селами на Сандомирщині, що зробило Дмитра найзаможнішою і найвпливовішою людиною в державі (Горай він отримав ще раніше, у 1377 р., після чого і почав писатися Горайським).

Меч Горайському знадобився як останній аргумент не тільки проти королеви, а й, головним чином, проти хрестоносців, які не визнали Ягайла королем і почали робити спустошливі напади на Польщу. Дмитро розбив їх у кількох битвах, захопив у полон близько 200 лицарів, зруйнував кілька замків, чим ще задовго до Грюнвальдської битви довів, що і з німцями можна впоратися.

Король знову нагородив Горайського — маєтками біля Туробина. Дмитро, розуміючи, чому княгиня Гремислава випросила у сина Бохню та Величку (щоправда, їй у цій справі допоміг Данило Галицький), розробив свій статут соляних жуп і звернувся до Ягайла з подібним проханням.

Проте не встиг реалізувати свого задуму, бо у 1400 р. помер, а його статутом, який давав змогу орендарям жуп казково збагатитися за лічені роки, скористалася через декілька десятків років королева Софія, яка, використовуючи цей механізм, перетворила українську шляхту на найзаможнішу верству в державі, яка аж до 1794 р. крутила нею, як тільки хотіла.

Символічно, що Горайського поховали поруч із княгинею Гремиславою у Завихості. Його маєтки перейшли до братів Івана та Петра (Дмитро синів не мав). Рід Горайських, який залишив вагомий слід у нашій історії, вигас через 150 років після смерті Дмитра,

Об'єктивний розвиток подій, а також діяльність Богора і Горайського спричинилися до того, що у XV ст. русини Малої Польщі вже відчули себе органічною частиною польського суспільства, тож і поляки перестали називати їх «чужинцями» (раніше у Великій Польщі вони вважалися «гостями», тобто іноземцями), «чужорідними народами» чи «поганими християнами», замінивши ці слова більш шанобливими: «пани малополяни» або навіть «брати малополяни»). Дослідники цієї проблеми звертають увагу на той факт, що аж до XV ст. «малополяни» вважалися цілком окремим від «великополян» народом і на шляхетських з'їздах, аж до перенесення польського сейму до Варшави, вони, так само як і литовці та прусаки, становили окрему курію. Шайноха, наприклад, цілком слушно вважав, що навіть за часів перших Ягеллонів Краківська земля, Сандомирщина та Мазовше ще, власне, не були Польщею [Szajnocha, 1969, s. 127].

Таким чином у Засянні, завершився процес, аналогічний процесу перетворення українців на малоросіян на сході, але, якщо там він тривав лише 100 років, то Малополющі на це знадобилося аж 300 років.

«Малополяни», врешті-решт, таки стали складовою частиною польського етносу, але процес їх асиміляції поляками був таким важким і тривалим, що

аж до XVI ст. не можна викреслювати їх з українського історичного процесу, тим більше, що ці «малополіяни» мали колосальний вплив на політичний і культурний розвиток України, особливо її західних земель, що доводить, зокрема, дослідження Кржепели складу малопольської шляхти в добу правління Ягеллонів [Krzepela, s. 7–150]. У XIV–XVI ст. майбутнє України визначалося не в Києві, Переяславі, Чернігові, і навіть не у Львові, а тут, у Кракові, який до сер. XVI ст. і юридично, і фактично був нашою столицею, головним політичним і культурним центром не тільки Польщі, а й цілої Західної Русі.

Найвидатнішим українським політичним діячем XV ст. є королева Польщі і дружина Владислава Ягайла Софія Гольшанська (1405–1461).

Саме вона остаточно створила той алгоритм розвитку України протягом XV–XVI ст., завдяки якому в II пол. XVI ст. папський нунцій у своєму повідомленні до Риму констатував факт, що «не можна сподіватися на обрання поляка на трон в країні, де найвпливовішими особами є магнати руського походження».

Про Софію в Україні відомо набагато менше, ніж про княгиню Ольгу чи Роксолану. Навіть українські історики називають її то Гольшанською, то Ольшанською, Вишинською, В'яземською, Дубровицькою, В'язинською, Київською чи, як П. Ясениця (на тій підставі, що князь Василь Красний приїхав до Кракова на її коронацію), княгинею Друцькою, Гольшанських іноді навіть зараховують до нащадків Гедиміна чи міфічного Ольгіманта.

Софія жила в часи, коли мало не усі руські князівські роди намагалися бути якнайближче до трону і залюбки називали себе Гедиміновичами, але Гольшанських, на відміну від Вишневецьких чи Острозьких, це стосувалося найменше: після сотень років ретельних досліджень, реальна належність до литовської династії доведена тільки для князів Корецьких і Кобринських, а решта мали з ними зв'язки лише по жіночій лінії.

Литовки залюбки одружувалися з українськими князями, народжували їм дітей, які були онуками чи правнуками литовських князів і на цілком законних підставах отримували право називати себе Корибутовичами, Гедиміновичами, Наримунтовичами, Корятовичами або Ольгердовичами, брали їх герби, але від цього не ставали литовцями, бо в християнському, а тим більше руському, патріархальному суспільстві етнічне походження людини визначалося по чоловічій лінії, що стосується також і Гольшанських.

«Історія Русов» називає Ольшанського, намісника Гедиміна в Києві, князем «руської породи». Іван Гольшанський в переліку учасників битви над Ворсклою згадується разом з іншими руськими князями і його підпис під Кревською унією стоїть серед руських, а не литовських панів. Їх герб геральдики відносять до «руської», а не до «литовської Погоні», і, на відміну від литовських князів, яких зобов'язала до цього Кревська унія, вони не перейшли в католицьку віру, а залишилися православними (Нестор Гольшанський навіть став холмським православним владикою). Усе це переконливо доводить їх українське походження [Історія, с. 5].

Длугош, який був учителем сина Софії Казимира і прожив з цією родиною кілька десятків років, відверто називав королеву київською княгинею і русинкою. Врешті-решт, на користь цього свідчить діяльність не тільки цієї видатної жінки, а й цілої династії, засновницею якої вона стала. Те, що Софія не відчувала себе литовкою, засвідчує і той факт, що у 1452 р., коли на престолі сидів її син Андрій-Казимир, вона просила його не віддавати Волинь Литві, що для етнічної литовки, безумовно, було нонсенсом.

Через брак документальних даних, досі дискусійним залишається питання про те, до якої гілки руської правлячої еліти XI–XIII ст. належали князі Ольшанські (Гольшанські), звідки походять їх родові корені.

Найбільш імовірною є версія, що вони є нащадками київського князя Святополка Ізяславича, їх маєтки були зосереджені навколо волинської Дубровиці і тому спочатку вони називалися князями Дубровицькими. Цей рід залишив світлу пам'ять про себе в нашій історії, адже від 1223 р. вони присвятили себе боротьбі з татаро-монгольською навалою і багато хто з них поклав у цій боротьбі своє життя. Так, серед учасників битви на Калці згадується Олександр Дубровицький, який разом з Мстиславом Романовичем ще три дні після поразки руських військ боронив свої шанці, аж поки їх не зрадили і не видали монголам. Монголи були так роздратовані мужнім опором цих князів, що придумали для них особливо жорстоку кару: поклали їх під поміст, на якому влаштували переможну учту з танцями, і тіла князів перетворилися на криваве місиво.

Боротьбою з татарським ханом Кобяком у 1284 р. уславився Гліб Дубровицький, цю традицію продовжив в союзі з литовцями і його син, який називався вже не Дубровицьким, а князем Ольшанським (на цей час Дубровиця перейшла в руки князів Массальських, і у цієї родини залишилися лише сусідні Ольшани).

Саме цього «из Русской породы князя Ольшанського» Гедимін у 1320 р. поставив своїм намісником у Києві, причому не так у нагороду за участь у битві з татарами «при реке Ирпень», як через його належність до прямих нащадків київського князя Святополка Ізяславича. У Києві він правив до 1331 р., але потім, через звичні у той час між руськими князями міжусобні чвари, київський трон посів князь Федір із Путивля і вигнав Ольшанських з України.

Період між 1331 р. і 1395 рр. у родоводі Ольшанських є найбільш темним, але, схоже на те, що за вірну службу Гедиміну князь отримав землі в Білорусії над рікою Вілія і збудував там нові Ольшани, які на місцевому діалекті звалися Гольшанами, а тому, відповідно, і їх власників також почали звати Гольшанськими. Проте вони не забули про гніздо свого роду, волинські Ольшани і Дубровицю, і у 1431 р., коли Софія вже була королевою Польщі, вона допомогла своїм родичам викупити у князів Массальських родинні маєтки, і вони почали писатися як Гольшанські-Дубровицькі.

Ще раніше, у 1396 р., Іван Борисович Гольшанський відновив їх панування у Київському князівстві, але цього разу свою роль відіграла не тільки динас-

тична традиція, а його одруження у 1395 р. з рідною сестрою жінки великого литовського князя Вітовта, ім'я якої, однак, історикам невідоме (саме на основі цього факту, напевно, і з'явилася казки про походження Гольшанських від якогось Ольгіманта чи Альгімунта).

Вона була другою дружиною князя, народила йому Михайла, Олександра і дочку Юліану (певно, матір також звали Юліаною, оскільки тоді існувала традиція називати дочок іменами своїх матерів). Першою дружиною Івана Борисовича була дочка смоленського князя Святослава Івановича Агрипина, і від неї він мав старших синів, а отже, і спадкоємців Андрія та Семена, перший з яких і став батьком королеви Софії.

На жаль, про дитинство Софії та про її батька ми знаємо надзвичайно мало. Він був спокійною та врівноваженою людиною і, на відміну від свого надто імпульсивного брата, якого прозвали Семеном Лютим, рідко потрапляв на сторінки літописів. Тому невідомо, де саме народилася Софія: у В'язані, Вишневому біля Гольшан, які її батько отримав у власність від свого батька, чи в Києві, де після його смерті він мав би бути князем. Длугош та деякі інші джерела називають його київським князем, а Софію — київською княгинєю; збереглися документи, які засвідчують, що до Кракова вона їхала через Львів (з Білорусії до Кракова їздили іншою дорогою).

У будь-якому разі, рівень освіти королеви та її надзвичайно прихильне ставлення до науки та науковців дозволяє припустити, що вона навчалася у Києві, в школі при Києво-Печерській лаврі (вона згадується там у пом'янику), адже жодне інше місто на Русі, а тим більше село, не могло тоді дати їй таку освіту.

Величезну роль у долі Софії відіграв випадок. У 1417 р. чи 1418 р. помер батько (на весіллі Софії була присутня лише її мати Олександра з роду князів Друцьких), і 13-річну сироту забрала до Трокайського замку тітка Юлія Іванівна, третя дружина князя Вітовта. Виховання при дворі великого князя також дало результат, і Длугош недаремно писав, що це була королева з королев: «До гніву була скоро, дуже любила вдягатися та подорожувати. Її обоз був переповнений співаками, музикантами, сокільниками, а за парфумами для неї часом скакали аж до самого Кракова... Дуже любила русинів і протегувала їм усе своє життя» [Długosz, 1984; Melsztynski, s. 27–34).

Тітка Юліана, власне, і зробила з Софії справжню королеву як у прямому, так і в переносному розумінні, адже саме вона примусила чоловіка запропонувати її у дружини своєму брату польському королю Ягайлу, після того як у 1419 р. померла його дружина Єлизавета Грановська.

Проти цього шлюбу категорично виступили і поляки, і німці, а тому весілля відбулося у Новоградку у 1422 р., а коронація Софії в Кракові аж 12 лютого 1424 р. У свої 72 роки Ягайло не мав спадкоємця трону, і поляки разом з німцями прагнули будь-що одружити його з німкенєю, натомість прагнення литовського князя Вітовта посісти чеський трон сприяло шлюбу польського короля саме з Софією.

Софія була непересічною особистістю. Їй довелося піти на певні компроміси, вона ще до одруження мусила прийняти католицьку віру, але вмовила віленського єпископа Матвія Литвина залишити їй грецьке ім'я (польською воно мало звучати як Зося).

В кінцевому результаті шлюб Софії і Ягайла став перемогою руської партії при дворі, і саме так це сприйняли не тільки в Польщі, а й у цілій Європі. Тому на її коронацію до Кракова з'їхалися не тільки руські князі, а мало не усі королі, князі і княгині Європи, в жилах яких текла бодай частка української крові (король Данії Ерік, далекий родич великого київського князя Мстислава, Федір Острозький, король Чехії, його сестра Олена Острозька, княгиня Ратиборська, численні мазовецькі та інші княгині руського походження). Не дивно, що Длутош назвав цю коронацію в костелі св. Станіслава на Вавелі «славною на увесь світ». Торжества та учти з цього приводу тривали 15 днів, спочатку в Ласковецькій залі королівського замку, а потім ще кілька днів у будинку угорського русина Завіси Чорного на вул. св. Яна.

До березня 1427 р. життя Софії було по-справжньому королівським, розкішним і щасливим. Вже під час коронації вона була вагітною, і 31 жовтня 1424 р. народила сина Владислава, якому на честь свого батька дала друге ім'я Андрій. Король передав їй у власність Сянок, Бич, Санч, Радом, Жарновець, Нове Місто Корчин і Богушичі над Віслою, тобто усі колишні руські регіони, де вона часто бувала і залишалася подовгу там жити.

Аж раптом 2 березня 1427 р. помер її другий син Казимир, і майже одночасно вона була звинувачена у подружній зраді, хоча вже була вагітна третім сином. Настав другий, чорний, період в житті Софії, період політичної боротьби та інтриг, коли їй уже було не до забав, а на порядку денному стояли проблеми майбутнього її синів та власного виживання [Bogucka, s. 24].

Як це не дивно, але ініціатором усіх звинувачень на адресу королеви був... Вітовт. Він надіслав брату листа, в якому навів факти її подружньої невірності, а потім, під час особистої зустрічі в Городлі, прямо заявив йому, що «в тих дітях є не литовська кров» [там само]. Прикметно, що він не був присутній на коронації Софії у 1424 р. Бельський у своїй хроніці твердить, що він тоді чомусь вже гнівався на Софію. Поляки на чолі із Збігневом Олесницьким радісно підхопили звинувачення Вітовта і, заарештувавши тих, хто, за свідченням служок, найчастіше бував у покоях королеви (Гінча з Рогова, Яків з Кобилян, Петро з Курова, Лаврин з Калинова, Петро Щекоцький, Іван із Красного), примусили Ягайла провести розслідування, результатом чого було рішення відправити Софію назад на батьківщину. На подвір'ї Вавельського замку вже стояли навантажені вози, на які залишалось посадити вагітну королеву, аж тут за неї заступилися Кристин з Острова і краківський воєвода Іван Тарновський, який про щось довго розмовляв з королем, але хроніки донесли до нас лише такі слова: «Навіщо виставляти дітей і їх матір на таку ганьбу, не маючи достатніх доказів, а лише лемент двох дівок, які і Бога би зрадили, боячись муки» [там само].

Може, то була вистава, розіграна королем, що опинився у безвиході, а може, Ягайла справді обурила вільна поведінка жінки, але справу після цього швидко зам'яли, обмежившись тим, що Софія має присягнути, що не зраджувала свого чоловіка, а що хрест був католицьким, то для хрещеної за православним обрядом королеви це не спричинило великих душевних мук, тим більше, що мова йшла про майбутнє, якщо не про саме життя її дітей (хроніки в один голос розповідали про її красу та дивовижне здоров'я, тож раптова смерть її другої дитини не могла бути випадковою).

Походження династії Ягеллонів остаточно не з'ясоване донині. Усі, хто досліджує епоху їх правління, змушені торкатися цієї теми, пояснюючи на диво проруську орієнтацію Ягеллонів. Навіть ті з них, хто постійно спростовував усі звинувачення на адресу Софії, як-от Морачевський, усе одно написав сакраментальні слова: «а може, може...». Навіть Длугош визнавав, що «та справа не є простою».

Король на момент одруження із Софією мав 72 роки і, крім дочки Ядвіги, не мав і, напевно, вже не міг мати інших спадкоємців. Більшість дослідників сором'язливо не згадують про те, що звинувачення у невірності висувалися не тільки Софії, а й до усіх трьох його попередніх дружин. Так, Гневош з Далевич навів неспростовні докази невірності королеви Ядвіги, а Ягайло у відповідь призначив йому поєдинок з 12 лицарями і заявив, що повірить цим звинуваченням лише у тому разі, якщо Гневош залишиться живим після поєдинку. Зрозуміло, що після такого рішення Гневош негайно взяв свої слова назад і був покараний тим, що цілий день гавкав по-собачому під столом.

Подібні методи застосовувалися і до «наклепників» на Анну та Єлизавету. Однак те, що на похороні своєї єдиної дочки у 1431 р. ця надзвичайно сентиментальна людина, яка іноді плакала, зворушена співом соловейка, не зронила жодної сльози, свідчить про те, що це була не його дитина, і він про це знав (до речі, підозрювали в отруєнні Ядвіги саме Софію).

Цей король не міг мати дітей ні в 20, ні, тим більше, в 72 роки. Він був байдужий до жінок, і на що розраховували Ягайло з Вітовтом, про що вони натякали в цій ситуації Софії, можна тільки здогадуватися, але вона зрозуміла ці натяки по-своєму. Софія була винною не в «зраді», а в тому, що серед «підозрюваних» осіб не було жодного литовця. Врешті-решт, саме на це натякає і Длугош, коли пише, що «королева любила тільки русинів і сприяла лише їм».

Аналіз подій 1427 р., а також життєвий шлях Софії, Владислава та Казимира, який народився 30 листопада 1427 р. і якого вона також назвала Андрієм, наводять на думку, що найбільш ймовірними батьками її дітей були хтось з братів Кобилянських (Яків?) та Гінча (Ієронім) із Рогова. Народ завжди про все знає, а що Надсяння вважало Владислава Ягеллончика «своїм» королем, то можна припустити, що його батьком був Яків із Кобилян — лемківського села, що біля Коросна. Тому не дивно, що на заклик Владислава йти у похід проти турок відгукнулися переважно руські регіони, і він повів

під Варну 43-тисячне руське військо на чолі з полковниками Блудичем, Дулепою, Бурлаєм. Коли король пропав, лише Руське воєводство направило в Болгарію спеціальне посольство на чолі із Суходольським, щоб з'ясувати, що з ним сталося [Історія, с. 13].

Ягайло досить швидко змірився з тим, що його династія буде руською, тим більше, що він сам наполовину був русином і мав величезний сентимент до Русі. Зрозумівши нарешті, які проблеми з поляками можуть бути у дружини та її дітей в майбутньому, він, незважаючи на поважний вік, потім невтомно їздив по містах і примушував усіх присягати на вірність Владиславу та королеві Софії.

Загадка Ягеллонів завжди була і буде надзвичайно дражливою проблемою, особливо для поляків, адже виходить, що в цій «польській династії» немає жодної краплі польської крові. Не дивно, що Длугоша не наважувалися друкувати майже 200 років, а вже в наш час з архіву викрали оригінали його рукописів, де йде мова про період з моменту одруження короля із Софією у 1422 р.

Безумовно, остаточну крапку в цій проблемі може поставити лише генетична експертиза. Але, разом із тим, намагання з'ясувати усі обставини цієї справи може допомогти під зовсім іншим кутом зору зрозуміти багато історичних подій з історії Польщі, Угорщини, Чехії та, насамперед, України, спростувати стереотипи, які спотворюють реальну картину історичних процесів на українських етнічних землях.

Лише на перший погляд може здатися, що питання походження династії Ягеллонів нині не є актуальним. Попри те, що треба таки знати історичну правду задля кращого розуміння подій минулого, виявляється, що коріння багатьох правлячих нині в Європі династій йдуть саме від «Ягеллонок», і кращого доказу своєї належності до Європи, з яким завжди найбільше рахується Захід, годі шукати (Польща, Угорщина, Чехія і навіть Литва чудово цим скористалися і давно вважаються там «своїми»).

Врешті-решт, навіть і без генетичної експертизи цілком зрозуміло, що, беручи до уваги руські корені матері Ягайла, ця династія була не польською, а русько-литовською, тож час визнати, що український геном в цій родині виявився визначальним.

Усі Ягеллони, за винятком хіба що останньої з них — Анни Ягелонки — вирізнялися надзвичайною людяністю, добротою, повагою до оточуючих і величезною симпатією до Русі, яку тільки могли собі дозволити, перебуваючи на польському троні. Схоже на те, що в родинному колі вони послуговувалися українською мовою, а онук Софії король Олександр тільки її і знав. Навіть німкеня Єлизавета Габсбург, дружина її третього сина Казимира, так і не змогла переломити цю традицію, заведену Софією. Коли її дочка Ядвіга вийшла заміж за баварського князя, то не знала жодного німецького слова, і молоді тривалий час спілкувалися через перекладача. Навіть Владислав II Добре, ставши королем Чехії і Угорщини, продовжував і там спілкуватися українською мовою, а що його улюбленим словом було «добре», то люди і дали йому таке прізвисько

(щоправда, хоч він і погоджувався з усіма і завжди говорив «добре», але усе робив так, як вважав за потрібне).

Софія взяла вчителем до своїх дітей видатного русина Григорія з Сянока, і хоча він навчав їх латини, але побутове спілкування відбувалося рідною мовою. У королівській бібліотеці Ягеллонів найбільше книг було давньоукраїнською (церковнослов'янською) мовою і найменше — польською.

Найкращу пам'ять про себе на Русі з усіх Ягеллонів залишив Сигізмунд Старий (можливо, тому, що про нього залишилося найбільше спогадів). Навіть через кілька десятиріч після його смерті шляхтич Мелешко, виступаючи в сенаті, згадував, як «він німців, як псів, не любив і поляків через їх хитрощі, а все піклувався про Русь і народ руський».

Схоже на те, що саме на догоду своїй матері Андрій-Казимир на деякий час відновив Київське князівство, а Андрій-Владислав у 1442 р. видав у Буді безпрецедентний на той час декрет про зрівняння в правах із католицькою руської шляхти і православного духовенства з католицькими ієрархами.

Безумовно, Софія мала великий вплив не тільки на дітей, а й на свого чоловіка. Під впливом королеви Ягайло у 1434 р. поширив польське право на руських панів, що викликало такий шалений спротив та обурення поляків, присутніх на державній раді, що він зі сльозами на очах залишив Краків і виїхав до Львова. Серце короля не витримало образ і в дорозі, в Городку, який пізніше назвали Ягеллонським, він помер.

Досліджуючи період правління Ягеллонів, слід визнати, що найбільш сприятливими та оптимальними для розвитку України були роки між 1422 та 1572 рр., тобто починаючи від коронації Софії. Безумовно, були дрібні сутички, але не на етнічній, а на релігійній основі (у Перемишлі, Ярославі, Красноставі, Любліні), однак сварки трапляється навіть у дружних родин, а що вже казати про багатонаціональну державу. Навіть час після епохи Ягеллонів, коли влада в країні опинилася в руках фаната-католика Сигізмунда III, називати польським окупаційним режимом не варто, бо головну роль у країні тоді вже відігравали магнати українського походження. Як тоді називати російську окупацію з її мільйонними жертвами, Голодомором та свідомим винищенням української інтелектуальної еліти, мови, освіти, науки і культури? Проросійськи налаштована українська історіографія свідомо змішує усі барви в один чорний колір, розраховуючи викликати ненависть до поляків та до усього західного, щоб навіки прикувати свідомість українства до московської колимаги та Московського патріархату.

Отже, є підстави говорити про 1422–1572 рр. як про Золотий вік, Ренесанс, справжній феномен українства, коли його культура, освіта і наука були на європейському рівні й максимально впливали на розвиток європейської цивілізації. І поштовх цим процесам, безумовно, дала королева Софія.

Роки навчання в школі Києво-Печерської лаври наклали свій відбиток на усе подальше життя Софії. У Кракові вона була однією з двох найбільших меценатів освіти, яких спеціальною постановою відзначив Краківський університет. Софія

протегувала і підтримувала усіх талановитих вчених, насамперед українських. Вона першою помітила Григорія із Сянока і запросила його вчителем до своїх дітей. Потім він супроводжував дорослого Андрія-Владислава до Угорщини, де познайомився з відомими діячами італійського Відродження і першим почав впроваджувати ідеї гуманізму на землях України і Польщі (дехто вважає, що навіть раніше, ніж у Німеччині).

Софія допомогла Мартину Русину у 1451 р. заснувати в Краківському університеті кафедру астрономії, яка не тільки перетворила цей університет в центр європейської освіти, куди прагнули потрапити студенти з усіх кінців континенту, а й створила наукову школу, яка виплекала для людства нову світоглядну філософію — геліоцентричну систему М. Коперніка, що стала найвищим досягненням світової науки доби середньовіччя.

У 1431 р. вона запросила до Кракова руських майстрів із Перемишля і розпочала спорудження на Вавелі каплиць св. Софії і св. Трійці, яку поляки потім перейменували на каплицю Ягеллонів. Хоча ці шедеври світового мистецтва пізніше були практично знищені, а розписи затерті, бо не відповідали канонам католицького живопису, проте творчість цих майстрів здійснила колосальний вплив на становлення польського мистецтва, і в багатьох деталях цей вплив відчувається донині.

Королева багато часу проводила в Сяноку, Бичі, Санчі та інших колишніх руських містах, які були передані їй у власність. Вона намагалася не тільки зберегти, а й розвинути традиції місцевої школи живопису, і тому заснувала в Сяноку школу іконопису. Софія мала вплив і на розвиток іконопису на Сандеччині, адже тільки тут (у Новому Санчі та Горлиці) збереглися ікони з її зображенням (як св. Софії).

Найбільше замилювання вона мала до книг. У Сяноку заснувала школу перекладачів та рукописної книги. Знамените Пересопницьке євангеліє, на якому тепер присягають українські президенти, виготовили майстри цієї школи. І тепер вона незримо присутня з нами і з мороку століть освячує українську незалежність, для якої вже тоді зробила чимало.

Врешті-решт, не можна твердити, що для Польщі Софія була абсолютно інородним тілом. Потрапивши сюди з Русі з її багатющою літературною спадщиною світового рівня, вона, як освічена людина, була шокована тим фактом, що поляки не мають власної літературної мови і писемності, а тому наказала перекладачам в Сяноку та Новому Корчині перекласти Біблію з різних джерел, переважно давньоруських і чеських, на польську, і ця Біблія нині є національною свяติною польського народу і називається «Біблія королеви Софії» (оскільки примірник цієї унікальної рукописної книги був знайдений у Шариському Потоці, то її іноді називають «Шарошпотоцькою»; хоча не виключено, що в її створенні брали участь і угорські русини — перекладачі у Сяноку).

Софія також долучилася до початків українського книгодрукування, створивши таку сприятливу атмосферу для усього українського і таке широке коло

меценатів та шанувальників українства, що і після її смерті ще довго тривав його ренесанс, розвивалася українська латиномовна культура, яка відіграла в тих умовах не меншу роль, ніж класична українська. Не дивно тому, що перша українська книга з'явилася саме у Кракові.

Найбільше королева Софія прислужилася Русі і нашому народу в політичній сфері, як політик, якого народжує наша земля, можливо, один раз за сотні років.

Не можна стверджувати, що Софія прийняла Русь абсолютно зруйнованою, зневаженою і згвалтованою, бо ще у 1320 р. між нею і татаро-монголами поставила свій щит Литва, а у 1387 р., завдяки старанням Ярослава Богора і Дмитра Горайського, і Польща.

Однак, не варто забувати, що це не Польща і Литва приєдналися до Русі, а руські землі через несприятливі історичні обставини були включені до складу інших держав, і, безумовно, навіть шляхта почувалася некомфортно, не мала усіх прав титульної нації і вважалася другосортною.

Величезна історична заслуга королеви Софії полягає у тому, що вона виплекала і буквально своїми руками створила українську магнатерію, яка почала відігравати провідну роль у суспільстві.

Всупереч існуючим стереотипам, навіть у столичному Кракові найбагатшими людьми тоді були не поляки, і навіть не німці, а Бартко, Іван Гисько, Микола Русин, який займався торгівлею, мав три крамниці і володів будинками на площі Ринок, на вул. Св. Анни і мало не цілим кварталом на вул. Вісляній [Gumowski, s. 37].

Поляки не раз закидали Софії, що вона протегувала русинам усе своє життя, і це була її свідомо і добре продумана політика. За часи її правління соляні копальні, що приносили тоді найбільше прибутків, були передані Тарновським, саме тоді постали величезні латифундії Кірдеїв, Одровазів, Кам'янецьких, Любомирських, Фредрів, Фірлеїв, Даниловичів, Радивілів, Кмітів, Боратинських, Глинських та інших родів руського походження. Процес колосального збагачення української магнатерії почався, власне, за її правління, і якщо на поч. XV ст. більшість її представників володіли лише кількома селами, то в XVI ст. маєтки Острозьких і Радивілів уже перевищували площу деяких європейських держав.

За сприяння королеви, Григорій Патронік був призначений королівським секретарем, Федір став гродським писарем у Кракові, а Станіслав Ходинецький (родич Григорія з Сянока) — руським воєводою. Софія не забула навіть про своїх придворних дам, які приїхали разом із нею до Кракова з України: видала заміж за магнатів Катерину, Кліхну, Кохну та Ганну [Melstynski, s. 47–53].

Хоча цього факту вперто не бажають бачити польські і європейські історики, проте можна твердити, що вона розробила план (назвімо його Доктриною королеви Софії) щодо об'єднання руських етнічних земель в одній державі під управлінням королівської династії українського походження. Це не було брутальне, в стилі Володимира Великого, повернення земель за допомогою

«вогню та меча», а елегантне, по-жіночому граційне і тому малопомітне для стороннього ока (аж донині) приєднання величезних територій шляхом... укладання династичних шлюбів.

Серйозно політикою королева зайнялася вже у 1427 р., коли зрозуміла, що чекає її після смерті Ягайла і хто може бути її другом, а хто ворогом. Руська партія на королівському дворі існувала вже з часів Болеслава Хороброго, тим більше, що майже усі наступні польські королеви походили з Русі. Однак, найбільш дієвою вона була в часи Мешка II, Станіслава Щепанського, Гремислави і Дмитра Горайського.

Софія вивела її на такий рівень, коли вона стала справді визначальним чинником внутрішньої і зовнішньої політики та отримала ознаки справжньої політичної партії (її тоді так і називали — «партія королеви Софії», або «партія чеських братів», так як до її складу входило багато русинів на чолі із Федьком Острозьким, які підтримували рух гуситів). Королева не мала економічної освіти, але ця талановита жінка раніше за інших зрозуміла діалектику взаємозв'язку власності і влади, а тому робила усе можливе, щоб збагатити членів своєї партії і підвищити їх статус у суспільстві. Ця тактика дала максимальний ефект вже в наступні роки, коли не тільки економіка, а й реальна влада опинилася в руках магнатів українського походження. Саме Софія була хресною матір'ю Тарновських, Кірдеїв, Турзів, Острозьких, Чарторийських, Серафимів, Даниловичів, Любомирських, Мельштинських, Одровазів та багатьох інших, яким вона надала найкращі маєтки і концесії (насамперед на видобування солі, олова та міді). Сприяла вона і розвитку українських міст, як-от Сянок, Бич, Санч, Ярослав, Львів, і тому слова Длугоша «любила русинів і сприяла лише їм» були не просто словами, а констатацією очевидного факту. Саме вона надала місту Ярославу право на ярмарок, і можна тільки дивуватися колосальній інтуїції цієї жінки, яка так точно вгадала місце розташування головного українського ярмарку, що вже невдовзі після її смерті він за своїм рівнем та обігом коштів став на один рівень із Франкфуртським та Амстердамським (а можливо, і перевершив їх, адже такого ретельного обліку, як там, в Ярославі не було. Не дивно, що ці конкуренти декілька разів його підпалювали).

Софію не підвело не тільки економічне, а й політичне чуття. Коли помер король Ягайло, поляки відмовилися визнавати Владислава його наступником, а в Познані навіть вирішили посадити замість нього на трон Земовита Мазовецького. Королева ще не була готова до відвертого протистояння з опонентами і вирішила піти на компроміс: вона погодилася на створення комісії з опікунів, в якій вона мала відповідати лише за домашню опіку над Владиславом. Польська партія на чолі із Збігневим Олесницьким погодилася на цей варіант, тим більше, що краківський єпископ при малолітньому королю сподівався сам правити країною, а при Земовиті Мазовецькому жодних надій на це у нього не було. Тому Олесницький особисто об'їхав непокірні регіони і примусив усіх присягнути на вірність Владиславу.

Про протистояння Софії з Олесницьким можна написати ціле дослідження, адже противники були варті одне одного. Поступово, в міру наближення сина до повноліття, королева перебрала ініціативу до своїх рук, завершила формування своєї партії, на чолі якої поставила Спитка Мельштинського (незважаючи на німецьке прізвище, він був русином із Сандеччини: Мельштин в руські часи називався Кам'янцем), і в 1439 р. вирішила, що вже може дати польській партії відкритий бій. Федір Острозький разом із загонами Грицька Кірдея напали на маєтки єпископа, і знервований єпископ негайно проголосив про створення конфедерації проти «противників миру в державі». У відповідь на це в Новому місті Корчині 3 травня 1439 р. була створена конфедерація прихильників Софії «для оборони короля і народу» (Григорій з Браниць, Микола з Борисовичів, Іван із Загор'ян, Федір Острозький, Петро з Курова та ін.), і незабаром відбулася кривава битва між поляками і русинами під Гротніками.

Маєтки представників польської партії були зовсім поруч, тимчасом як озброєні загоны з Русі ще не встигли підійти, і прихильникам Софії довелося залучати до бою ненавчених і погано озброєних селян (що означає, що в сер. XV ст. далеко не усі люди в Малопольщі (Засянні) вважали себе поляками). Коли ще до початку битви стало зрозуміло, що військова перевага регулярних і навчених військ є на боці поляків, декілька шляхтичів зі своїми загонами на чолі із Ондровазом перебігли на їхній бік, і це остаточно вирішило її результат. Олесницький дав наказ перебити не тільки тих, хто здався в полон, а і знайти усіх тих, хто зміг утекти. Федір Острозький був вбитий під час бою, Спитко Мельштинський лежав поранений на землі, але, всупереч усім канонам лицарської честі та християнської моралі, єпископ наказав кату негайно його добити.

Над прихильниками королеви нависла загроза повного винищення, але саме в цей момент вперше як справжній король проявив себе Владислав, який заборонив переслідувати, а тим більше страчувати учасників битви з українського боку.

Поразка була надзвичайно болючим ударом не тільки для королеви, а й для Русі. Було втрачено реальний шанс перетворити польсько-литовсько-руську державу на русько-польсько-литовську, і хоча вона за Ягеллонів фактично і стала такою, але юридично залишалася польською. Утворився баланс впливів, коли русини і королі мусили рахуватися з поляками, а поляки, своєю чергою, були змушені враховувати інтереси української шляхти (але не народу).

Софія не розгубилася і швидко нейтралізувала негатив розгрому своєї партії під Гротніками. Її позиція значно підсилилась тим, що Владислав став повнолітнім і самостійно управляв країною, а крім того, почали приносити свої результати її наполеглива діяльність у сфері зовнішньої політики.

Ще у 1434 р. вона зрозуміла, що її сили та вплив у Польщі подвоються, якщо хтось із її синів стане не тільки королем Польщі, а й Чехії чи Угорщини. На цю думку її наштовхнув Федір Острозький, який протягом 1422–1431 рр. був королем Чехії. Вона, безумовно, знала, що 90% населення Великого Князівства

Литовського становлять русини, але те, що українська діаспора була досить чисельною також в Угорській Русі та Чехії, стало для неї несподіваним і вельми приємним відкриттям. Князь Острозький посів чеський трон саме завдяки нащадкам білих хорватів, що заселяли північно-східні регіони країни, тому Софія саме тут розгорнула інтенсивну діяльність методами таємної дипломатії, а не прямого збройного втручання, як це робив свого часу Федір. Тим не менш, їй надзвичайно придалися його широкі зв'язки в колах ще не надто денаціоналізованої руської шляхти, і вже у 1435 р. до Сандомира прибула вдова чеського короля з наміром одружитися з одним із синів Софії, а у 1438 р. чехи вже самі запропонували Казимиру посісти королівський трон у Празі.

Завдяки інтригам Збігнева Олесницького в Римі, ці плани Софії були зірвані: посилаючись на занадто юний вік нареченого, Папа Римський заборонив цей шлюб.

Однак, незабаром бурхлива діяльність королеви привела її до успіху, причому там, де зовсім не сподівалися краківський єпископ і Рим.

У 1440 р. у Троках брати Чарторийські та боярин Скобейко забили Сигізмунда, і литовці обрали великим князем сина Софії Андрія-Казимира. З того, як напрочуд швидко, мало не на другий день після вбивства, він з'явився в Литві, історики роблять висновок, що Софія була якщо не організатором цього вбивства, то, принаймні, руські князі попередили її, і Казимир вже був готовий і тільки чекав на позитивний результат.

У тому ж таки році угорська шляхта українського походження обрала своїм королем Андрія-Владислава. Він став королем Польщі та Угорщини, і більшість українських етнічних земель опинилася під пануванням якщо не суто руської, то, принаймні, русько-литовської династії Ягеллонів.

Андрій-Владислав рушив в Угорщину на чолі війська, яке складалося переважно з галичан (найбільше було з Надсяння, де його вважали «своїм» королем, і, на думку істориків, це ще один доказ того, що його батько був шляхтичем з Надсяння). Софія проводила його мало не до кордонів Польщі та Угорщини і зі стін замку в Чорштині довго махала йому рукою, не знаючи, що бачить свого сина в останній раз.

Чотири роки в Угорщині Владислав провів у битвах, бо мадяри швидко оговталися і заявили, що у королеви-вдови народився син від попереднього чоловіка і саме його вони вважають королем Угорщини. Андрій діяв за сценарієм матері: вивів на перший план і пороздавав посади і маєтки шляхті українського походження, яка стала за нього горою, і за два роки розбив усіх ворогів. Саме тоді в Угорщині почалась гучна політична кар'єра таких відомих у наступні століття магнатських родів руського походження, як Волошини (Хунаді), Запольські, Раки (Ракоці), Білаші (Балаші) та ін. Щедро віддячився король і простим шляхтичам та руському духовенству, зрівнявши їх у правах з угорським.

Однак, як король Угорщини він мусів подбати про кордони своєї держави і у 1442 р. вперше зіткнувся віч-на-віч з турецькою загрозою. Він переміг у

кількох битвах і навіть примусив султана платити собі данину, але Рим і цього разу підвів його, пообіцявши допомогу, в результаті чого Владислав необачно вирушив до Варни, де були сконцентровані усі сили Османської імперії, і зазнав тут фатальної поразки.

1444 рік став у житті королеви Софії найтрагічнішим. Вона втратила коханого сина, а до того свої ж українці і литовці намовили Казимира від'єднатися від Польщі, і після смерті брата він категорично відмовився посісти польський трон. Хоча тоді Збігнев Олесницький був уже хворим і не міг протидіяти Софії так, як це було у 1434–1439 рр., але й він бачив королем не Казимира, а Фрідріха Гогенцолерна. У Великій Польщі утворилася опозиція Ягеллонам на чолі із Михайлом Сигізмундовичем, і в Познані польським королем був проголошений Болеслав Мазовецький.

Протягом двох наступних років Софії довелося пройти через чотири сейми (у Пьотркові, Белжицях, Корчині, Парчеві), благати та вмовляти не тільки поляків, а й рідного сина, чисто по-жіночому голосити, непритомніти і театральню, і реально, підкуповувати, роздавати направо і наліво маєтки, аж поки у 1447 р. усе знову стало на місце і Казимир, нарешті, став одночасно і Великим Князем Литовським, і польським королем. На його коронацію до Кракова у 1447 р. з України прибули майже усі українські князі (Василь Красний, Сенько, Юрій Симеонович, Василь Омелькович, Андрій Сенькович та ін.), чого раніше ніколи не було. Настав час, коли ніхто достеменно не міг сказати, хто ким насправді править: чи то Русь приєдналася до Польщі, чи, навпаки, Польщу тоді приєднали до Русі?

Зрозуміло, що після років такої інтенсивної діяльності Софія вже не мала сили на активну зовнішню політику, але вона змогла переконати молодшого сина в її доцільності та пояснила суть того, до чого вона так прагнула, і вже за його життя ця доктрина була повністю втілена у життя. Казимир не тільки зробив свого старшого сина чеським королем, а згодом і угорським, а й на деякий час, на протязі 1470–1478 рр., навіть приєднав до своїх земель (причому на добровільних засадах) Великий Новгород. Оскільки володіння Ягеллонів простягалися тоді від Уралу до Карлових Вар і від Балтійського моря до Середземного, то це дало підстави Норману Дейвісу заявити, що ця імперія значно перевищувала за своїми розмірами імперію Карла Великого і що вперте замовчування європейськими дослідниками цього історичного феномену його надзвичайно дивує.

Поза межами імперії Ягеллонів тоді залишилася тільки Волощина, тому після смерті Казимира усі його діти зібралися у 1494 р. в Левочі, щоб виробити план, як повернути Волощину і посадити там на трон Сигізмунда Старого.

Цей план нащадкам Софії не вдалося реалізувати, і тому тисячам русинів довелося назавжди залишити ці землі і розселитися на величезному просторі вздовж Карпатського хребта, благо усі ці землі тоді належали Ягеллонам, які сприяли їм у цьому переселенні (так звана волоська колонізація Карпат).

Доктрина королеви Софії мала колосальне значення не тільки для України, а й для українських анклавів у інших державах (Надсяння, Холмщина, Лемківщина, Підляшшя, Пряшівщина, Волоська Моравія, Марморощина, Лугош), де процеси денаціоналізації на певний час були пригальмовані, і тому українську присутність там вдалося зберегти до наших днів.

Софія мала щастя побачити майже усіх своїх онуків, які згодом стали королями, а Владислава II Добре фактично виховала (не дивно, що у Чехії та Угорщині він так полюбляв сипати українськими словами). Джерела твердять, що вона мала найбільший авторитет у родині і навіть невістку — німкеню примусила розмовляти українською мовою (поки Софія була жива, та вона жодного разу не наважилась дати поради королю, бо наперед знала, що він усе одно зробить так, як забажає мати). Королева витрачала величезну кількість грошей, залазила в борги (гроші переважно вона брала у Ієроніма з Рогова, що наводить на певні здогади), тож після її смерті Казимир мусив виплачувати усі її борги. Однак, вона витрачала їх не на забави і розкоші, як це було в часи її молодості, а на допомогу убогим, розбудову своїх міст, церкви і шпиталі (її шпиталь у Бичі існує донині). «Гнівлива була трохи», але, як свідчить Длугош, не злопам'ятна. Простий люд (причому, не тільки український) її любив і жодних негативних спогадів у народі вона не залишила. Але в середовищі панівної еліти мала занадто багато ворогів (тож те, що за все життя майже ніколи не хворіючи, вона померла раптово, «на гвалтовну гарячку» 21 вересня 1461 р. після того, як з'їла грушку (усі знали про те, що найбільше вона полюбляла грушки...!!!), є вельми підозріло).

У смерті королеви було багато зацікавлених, і то не тільки серед поляків, як серед німців. Однак, саме поляки, особливо католицька церква, найбільше старалися затерти будь-яку пам'ять про неї. 28 вересня 1461 р. Казимир, який перебував у Пруссії, негайно виїхав до Кракова і поховав матір у каплиці св. Софії кафедрального собору на Вавелі. Останній раз її нагробну плиту бачили у 1635 р., після чого вона зникла, а розписи українських майстрів були затерті. Польські історики воліють називати людину, яка фактично відіграла для їх країни роль Кирила і Мефодія, здрібнілим ім'ям Софка, а рукопис Длугоша про період її правління не хотіли друкувати, а в наші дні взагалі викрали. Безумовно, полякам болісно усвідомлювати, що після Казимира Великого жоден з них, насамперед через діяльність Софії, не міг посісти трон у власній державі, але чому українці, які захоплюються султаншею Роксоланою, байдужі до цієї єдиної в нашій історії жінки, яку варто називати Софією Великою, абсолютно незрозуміло.

Втілювати у життя доктрину королеви Софії довелося її молодшому сину Казимиру-Андрію (1427–1492).

На Заході історики вже давно зрозуміли, яку величезну роль відіграє генетика і ментальність у житті кожної людини і навіть держави загалом. Генеалогія там стала невід'ємною складовою історії, бо лише завдяки їй можна зрозуміти логіку історичних процесів, фактів і подій, тоді як без врахування цього фактора вони

виглядають як випадковий збіг обставин, а отже трактування подій минулого стає абсолютно довільним.

За часів радянської історіографії генеалогія як наука взагалі не мала права на існування, а польські і російські історики лукаво звели її до геральдики, що є далеко не одне і те саме, бо шляхом маніпуляцій з гербами етнічних українців легко можна зробити росіянами, поляками, чехами і навіть німцями (адже значна частина української шляхти не мала власних гербів і запозичувала польські, російські та німецькі).

Найбільш негативно брак генеалогічних досліджень позначається на розумінні періоду правління династії Ягеллонів. Норман Дейвіс був буквально шокований, коли несподівано для себе відкрив факт існування в II пол. XV ст. в Центральній і Східній Європі імперії Ягеллонів, яка значно перевищувала славнозвісну імперію Карла Великого. Творцем цієї імперії був польський король і великий князь литовський Казимир IV, який, на відміну від свого попередника, має значно більше підстав називатися Казимиром Великим, але польська історіографія, яка часом здатна з мухи зробити слона, у цьому випадку вирізняється надзвичайною скромністю, замовчує його діяльність, як, до речі, і те, що його другим ім'ям було руське — Андрій.

Якщо з народженням його старшого брата Владислава також було пов'язано багато чуток, але справа тоді не дійшла до скандалу, і, як пророче заявила одна гадалка, він жив щасливо, але недовго, то тернистий шлях Казимира-Андрія розпочався ще до моменту появи на світ, і його життя було тривалим, але надзвичайно важким.

Ягайло, напевно, таки не був рідним батьком ні Владислава, ні Казимира. Генетична експертиза ще не проведена, тож істину знала тільки Софія. Судячи з того, що майже поряд з її могилою Казимир дозволив спорудити саркофаг Ієроніму (Гінчі) з Рогова на Сандомирщині, то історики схильні вважати, що батьком Казимира був саме він.

Тим, що Казимир і його діти постійно перебували у сфері впливу української культури, української мови та української ментальності, крім королеви Софії, ми маємо завдячувати і Григорію із Сянока, вчителю її синів. Длугош заздрич своєму попереднику і не раз підкреслював, що Казимир не отримав належної освіти, не вчився у закордонних університетах, але ми бачимо, що рівень його освіти був надзвичайно високим, бо далеко не кожен король у Європі в той час мав такого вчителя, як Григорій.

Майже усі дипломати королеви в Угорщині та Чехії були за своїм етнічним походженням русинами (Іван із Загорян, Івашко, Зависа Кручик та ін.). Завдяки їх майстерності вже за життя королеви Софії, протягом чотирьох років, Ягеллони правили на території Литви, України, Польщі та Угорщині. Трагічна загибель Владислава сплутала їй усі карти і змусила зосередити свої зусилля на Польщі, бо поляки негайно скористалися ситуацією і спробували посадити на трон свого власного короля — Земовита Мазовецького.

Спочатку Казимир не мав наміру посісти польський трон, бо у русько-литовській державі почувався на своєму місці, відновив (напевно, на прохання матері), її рідне Київське князівство та декілька разів рішуче відмовлявся від пропозицій отримати польську корону. Це був момент, коли українська шляхта задумала відокремитися від Польщі і під виглядом Великого Князівства Литовського реставрувати Київську Русь. 30 листопада 1445 р. великий з'їзд панів Литви, Жмуди і Русі постановив виокремити Литовське князівство зі складу Польщі.

Софія мала власне бачення майбутнього української нації, вона мріяла відновити не тільки Київську Русь, а й об'єднати під правлінням Ягеллонів усі без винятку українські етнічні та історичні землі. Тоді це ще було можливим, оскільки давньоруська складова була надзвичайно потужною не тільки в Польщі, Литві та Росії, а й в Угорщині та Чехії.

Нині неможливо відновити зміст розмов матері з Казимиром, але, судячи з того, що його дії після 1446 р. почали нагадувати кальку попередніх дій королеви, він зрозумів її план і протягом свого правління блискуче втілював у життя те, що не вдалося зробити Софії. Від 1447 р. він уже сам активно боровся за польський трон і, залишаючись великим князем литовським, одночасно став польським королем. Вже у 1471 р. Казимир зробив чеським королем свого старшого сина Владислава, хоча йому довелося власним коштом певний час утримувати Чеське королівство, чия скарбниця була абсолютно пустою. На сході він провадив таку успішну дипломатію, що кордони Русько-Литовської держави досягали тоді російських Митищ (від слова мито), і у 1470 р. новгородці запросили до себе на правління київського князя Михайла Олельковича. У 1471 р. він намагався посадити на угорський трон свого другого сина Казимира, але це вдалося зробити лише у 1490 р. його старшому сину Владиславу. Таким чином, за життя Казимира Ягеллони правили на величезній території «від моря до моря» і від Карлових Вар до Уралу (Новгородська республіка в той час мала кордони аж до Уральських гір).

На жаль, ця імперія Ягеллонів проіснувала не надто довго: першою у 1478 р. відпала Новгородська земля, де росіяни винищили усе руське населення Новгорода і Пскова, а у 1526 р., після поразки сина Владислава Людовика під Мохачем, Ягеллони втратили Угорщину і Чехію.

Безумовно, усі Ягеллони були католиками (лише дружина короля Олександра відмовилася зректися православ'я), тож поляки вважали їх за «своїх» (у ті часи фактор конфесійної приналежності відігравав більшу роль, ніж мовний). Після поразки української партії під Гротніками вони були змушені рахуватися з поляками, і Казимир, наприклад, доклав багато зусиль, щоб на угоду їм остаточно покінчити з хрестоносцями, приєднав до Польщі Східну Пруссію і доручив адміралу Пенежко заснувати на Балтійському морі польський флот.

На прикладі Ягеллонів можна твердити, що політична історія українства не завершилася у 1340 р., а знайшла своє логічне продовження навіть у надзвичайно складних умовах власного бездержав'я, хоча й у дуже своєрідних формах.

Так, Казимир не тільки відновив Київське князівство, а й фактично від'єднав Русько-Литовську державу від Польщі, і навіть заборонив полякам проживати на її території і мати там свої маєтки (щоправда, коли у 1482 р. Олельковичі задумали приєднати Київщину до Москви, він скасував свій указ про Київське князівство). У Польщі, Угорщині, Литві і частково Чехії Владиславу Варненському, Софії, Казимиру та Владиславу II вдалося створити з магнатів українського походження політичну еліту, яка у багатьох аспектах визначала розвиток цих країн навіть після розпаду імперії Ягеллонів (Острозькі, Чарторийські, Любомирські, Зборовські, Тарновські, Вишневецькі, Сапіги, Сангушки, Радивіли, Маркварти, Росенберги, Ракоці, Турзи, Форгачі, Запольські, Корвіни та ін.). Історики зауважили, що і після смерті матері він покладався переважно на членів її партії (саме тих, кого розбили під Гротниками), а не на польське коло прихильників Збігнева Олесницького.

Важко сказати, чи вдалося би Ягеллонам з часом запровадити українську мову в Чехії та Угорщині, але в Литві та Польщі вона була тоді офіційною, і усі укази для Русі писалися на ній (на той час польської писемності ще не було і як державну мову використовували переважно латину). Те, яку величезну роль за часів правління королеви Софії і Казимира відігравала українська культура і мистецтво, є загальновідомим фактом. Попри творчі здобутки українських художників, музикантів та придворних акторів, найголовнішим досягненням періоду правління Казимира є початок українського книгодрукування у Кракові у 1491 р. та заснування Мартином Русиним кафедри астрономії Ягеллонського університету, яка зробила його найпередовішим вищим навчальним закладом Європи.

Власне, вже тільки з цього можна зрозуміти, яку важливу роль відіграв у нашій та європейській історії Андрій — Казимир Ягеллончик і те, як мала би скластися історія України та Центральної Європи, якби Ягеллони втримали свою імперію.

За часів Ягеллонів найбільш важкими і невдалими були роки правління Яна Ольбрахта (1459–1501).

Він народився ще за життя Софії Гольшанської, і хоч своїм менталітетом різко вирізнявся на тлі інших Ягеллонів, намагався бути чи найбільш принциповим і послідовним виконавцем її мрії про об'єднання під правлінням династії усіх колишніх давньоруських земель. У 1494 р. він зібрав у Левочі раду усіх представників роду Ягеллонів і запропонував помститися туркам за смерть Владислава Варненського і повернути собі Волощину.

На час його коронування з усіх колишніх руських земель поза зоною впливу Ягеллонів залишилася тоді тільки Волощина. Русини проживали тут від VII ст., але з XII ст. їх почали інтенсивно витісняти звідси румуни, а після розгрому короля Владислава під Варною у 1444 р. почалося їх масове переселення на північ, відоме в історії під назвою «волоська колонізація Карпат».

На раді в Левочі було вирішено організувати спільний похід на Волощину і посадити там князем наймолодшого онука королеви Софії Сигізмунда, якого за іронією долі згодом прозвали Старим.

Однак, далася взнаки бурхлива та схильна до авантюри натура Яна Ольбрахта, який пішов на Волощину не через територію Угорщини, яка належала тоді його брату, не став чекати литовських військ великого князя Олександра, з яким попередньо мав зустріч у Парчеві, а взяв собі у союзники хрестоносців і рушив з ними через ворожо налаштовану Молдову, яка на той час вже не вважала себе васалом Польщі, тож закликала татар та вчинила затятий опір.

Король мав певний досвід боротьби з татарами (перемога у битві під Копистеріном у 1487 р.), але не врахував, що значну частину його 40–тисячної армії становили хрестоносці, які звикли до європейської тактики ведення бою і виявилися абсолютно непридатними до боротьби зі степовиками. Ян не зміг взяти Сучави, змарнував час і мусив повернути назад, але біля Валі Кузьмина потрапив у засідку, серед німців розпочалася паніка, більша частина його армії була перебита (ще дотепер після великих злив вода вимиває тут із землі людські кістки).

В народі після цієї битви ходила приказка: «За короля Ольбрахта загинула вся шляхта». Безумовно, вся шляхта не загинула, але удар по іміджу короля був такий потужний, що він з горя «запив і почав шаліти в тлумах жінок», а під час однієї нічної пригоди у Кракові був навіть поранений ножом. Подібний стиль життя був абсолютно не характерний для переважно спокійних Ягеллонів, його організм не витримав такого знущання над собою, і у 1501 р., під час прийому в ратуші м. Торуня, король був раптом паралізований і незабаром помер.

Разом з Ольбрахтом була похована одна з найбільших таємниць в історії Східної Пруссії та України: адже хрестоносці пішли у похід разом з Ольбрахтом не задаром, а отримавши обіцянку, що після війни він дозволить їм оселитися на Поділлі. Однак, сповна відчувши свою безпорадність та усі «принади» боротьби з Диким Полем, німці про Поділля більше не згадували, остаточно поклавши «почесну місію» охорони європейської цивілізації на українців (варто нагадати, що під час татаро-монгольської навали в сер. XIII ст. вони так само ганебно втекли з молдовського Нямця). Тим не менш, у нащадків цих «героїв» нині вистачає совісті закидати українському народу його «невідповідність нормам європейської демократії та рівню економічного розвитку», хоча їхній рівень та норми були досягнуті насамперед ціною поту і крові мільйонів українців, які протягом мало не цілого тисячоліття забезпечили Європі, яка мала тоді усі шанси стати філією Дикого Поля, відносно спокійне життя та відповідні умови для свого поступального розвитку.

Хоча Олександр Ягеллончик (1461–1506) народився за місяць до смерті своєї бабці Софії Гольшанської і вона жодним чином не могла вплинути на виховання онука, але порядки, встановлені нею в родині, були такими живучими, що Олександра можна віднести до чи найбільш українізованих представників

роду Ягеллонів. Хоч він був великим князем литовським, однак не володів жодною іншою мовою, крім української, а його сестри, одружившись з німецькими князями, певний час спілкувалися з ними через перекладачів. Таким чином, можна стверджувати, що в сімейному колі Ягеллонів було заведено спілкуватися тільки українською мовою, і цій традиції мусила підкоритися навіть їх мати Єлизавета Габсбург.

У Литовському князівстві державною мовою тоді також була українська, тут діяло руське право, Олександр перебував під впливом української культури, при королівському дворі були співаки та музиканти тільки з України. Не дивно, що період його правління став апогеєм впливу українських магнатів на Литву. Багато істориків схильні вважати, що реально правив країною не він, а князь Михайло Глинський. Олександр не мав дітей, і під кінець його життя очікувалося, що наступним великим литовським князем буде Глинський, який перенесе столицю цього князівства до Києва.

Одразу після смерті Олександра з'ясувалося, що Глинський дав наказ лікарю Балінському отруїти короля, підняв повстання і відмовився коритися його брату Сигізмунду Старому. Для українського народу трансформація Великого Литовського князівства у Київське князівство мала би позитивні наслідки, якби не одне «але»: до цього кроку Глинського підбурювала Москва, яка на той час вже захопила Новгород-Сіверщину і мало не усе Чернігівське князівство. Зважаючи на колосальні амбіції Глинського, який навіть в еміграції в Москві пнувся в царі і саме з цією метою видав свою племінницю Олену за великого князя московського, можна припустити, що за його життя Україна ще могла б дати раду з російською експансією. Однак, далеко не усі його нащадки мали такі амбіції і талант полководця, і, якщо об'єднані українсько-польсько-литовські сили ще могли якось упоратися з примарними претензіями московських князів на «государів Всея Русі», то половині українських етнічних земель, та й ще без підтримки поляків, встояти було б важко, тож авантюра Глинського могла обернутися повним поневоленням України Росією не в сер. XVIII, а вже на поч. XVI ст.

З огляду на це правління Олександра виглядає більш виваженим та продуманим, воно принесло значно більше користі і позитиву українському народу, ніж діяльність Глинського.

Спочатку Олександр намагався налагодити добросусідські стосунки з Росією і не доводити справу до війни, одружившись у 1495 р. з дочкою великого московського князя Івана Васильовича Оленою і сподіваючись, що проти свого зятя той не буде воювати. Однак, московська гілка Рюриковичів хоча й пам'ятала ще про свої давньоруські корені, але за кілька століть перебування в угро-фіно-татарському середовищі остаточно втратила українські риси, толерантність до європейської цивілізації, тож це одруження призвело лише до нової хвилі претензій до Литовського князівства з боку Росії. Москва то звинувачувала Олександра у тому, що Олену примушують перейти у католицьку віру, хоча

це не відповідало дійсності (вона була єдиною польською королевою, яка так і залишилася православною), то сипала на його голову прокляття за відмову збудувати в місті православний собор, хоча тут діяла церква Пречистої Діви Марії і Олена писала батькові, що цього їй достатньо. У відповідь Олександр і Олена отримували лише прокляття на свою адресу, а в 1505 р. короля паралізувало (хроніки твердять, що замість ліків доктор Білінський приписав йому лазню, і саме це прискорило смерть Олександра).

Як і усі Ягеллони, Олександр мав добру душу і розумів важке становище, в якому опинилася його дружина, не дорікав їй за прагнення залишитися у православній вірі, хоча після того, як він став польським королем, йому довелося вислухати чимало докорів та звинувачень від поляків, що, безумовно, також вкоротило йому життя.

Агресивна риторика Москви примусила Олександра глибше замислитися над майбутнім України та Литви, і у 1499 р. він уклав нову польсько-литовську унію, що гарантувало Україні європейський шлях розвитку принаймні ще на півтора століття.

Наймолодшим сином Казимира Ягеллончика, який народився вже після смерті Софії Гольшанської, був Сигізмунд, прозваний Старим (1467–1548). Українська генетика бабці знайшла у ньому своє чи не найбільш яскраве втілення, тож більш шанобливе ставлення до Русі та українців, ніж з його боку, годі пригадати. Не випадково шляхтич Мелешко у своїх промовах на сеймових засіданнях у Варшаві згадував, як король «поляків не любив за їх хитрощі, німців узагалі зневажав, як псів, а найбільше шанував нашу Русь і народ руський».

Під час тривалого перебування в Моравії Сигізмунд вивчив чеську мову, але усе своє життя надавав перевагу українській (переважну більшість його власної бібліотеки в Кракові становили книжки давньоукраїнською (церковнослов'янською) мовою).

Після невдалого походу короля Яна Ольбрахта на Волощину на сімейній раді у 1498 р. було вирішено посадити Сигізмунда на князювання в Опавській Сілезії. Таким чином, довгі роки він жив у Опаві, не полишаючи надії повернутися на Русь і мріючи відновити «Руське королівство» (від цієї ідеї він остаточно відмовився у 1506 р., коли став королем Польщі і великим князем литовським).

Чеський король Владислав Добре, який був водночас і угорським королем, передав Опавський край, а у 1504 р. і Моравію своєму брату Сигізмунду для того, щоб той винищив тут усіх розбійників і навів лад у краї. А що Сигізмунд дуже відповідально поставився до дорученої йому справи, то, хоч і мав титул Глоговського князя, але жив постійно в Опаві, а в Глогові бував лише наїздами. Він навіть завів собі в Опаві сім'ю, мав від місцевої мешканки Катерини позашлюбного сина і дві дочки, одну згодом видав заміж за графа Монтфорта, а другу — за князя Іллю Острозького. У 1502 р. він викликав сюди з України Амброзія Памповського, котрий створив придворну капелу, в якій співали українці, поляки та німці.

Сигізмунду Старому українська мова має завдячувати за слово «кімната»: в Опавському замку він мешкав у приміщенні з каміном і тому його почали називати «саміната», що з часом спростилося до «кімнати».

Після його одруження з королевою Боною Вавель переповнили італійські співаки, актори і танцюристи, але Сигізмунд I тримав біля себе свого улюбленого бандуриста Кирила, не відпускав його ні на крок, і якщо той не грав на бандурі, то грав з королем в шахи.

Королеві Боні не вдалося розставити своїх людей усюди, хоча як вона цього прагнула. Улюбленцями і порадниками короля були гетьмани Кам'янецький та Острозький, а своїм секретарем він призначив Івана Карнковського зі Львівщини (Іван через свою матір Свентоху був родичем Григорія з Сянока). Українці (Олександр Струмило, Андрій Тарановський, Михайло Харабурда) були послами до іноземних держав, а щодо коронних гетьманів, то тоді встановилася неписана традиція: усі вони мали бути з українських земель.

Тож не дивно, що до часів правління короля Сигізмунда польські історики ставляться надзвичайно критично, називаючи його «політиком надто повільних дій», а Бобринський навіть закинув йому, що він «прийняв народ здоровим, а залишив його хворим».

Поляки не можуть простити йому не тільки проукраїнських настроїв та схильності до української культури, а й надзвичайно толерантного ставлення до православ'я та ідей Реформації, в результаті чого католицький костел на сході держави втратив тоді свої позиції. Українська шляхта, яка постійно металася між зашкарублим православ'ям та ортодоксальним католицизмом, знайшла собі альтернативу у протестантській церкві, яка досить толерантно ставилася до руської віри, і почала виганяти ксьондзів з костелів, які перетворювала на кірхи чи православні храми.

Незрозумілою для поляків була і зовнішня політика короля. Вони ніяк не могли збагнути, чому син німкені «вважав німців за псів» і протидіяв їм на усьому геополітичному просторі Європи, і насамперед в Угорщині (він одружився на сестрі угорського короля Івана Запольського, а потім видав за нього свою дочку від Бони Ізабеллу).

Нічого дивного в цьому, однак, не було. Оскільки Угорська Русь належала тоді Угорському королівству, то він робив усе можливе для того, щоб і в майбутньому ця земля залишалася у сфері впливу Ягеллонів.

Сигізмунд Старий, як людина, уособлював собою суто український тип, був надзвичайно доброзичливим, більш схильним до компромісів, а в побуті невибагливим та скромним. Розповідають, що один із його підданців навіть сам зажадав, щоб король ставився до нього більш вимогливо. Хроніки засвідчують, що він був кремезним, з великими очима та густими бровами, виглядав як мудрець. Королева Бона сповна скористалася таким характером свого чоловіка і намагалася перебрати на себе навіть не стільки владу, скільки усю державну власність, майно і землі, що, врешті-решт, й забезпечувало їй владу і вплив у країні. Саме

тому багато негативу тих часів походило не так від короля, як від італійки, яку зміг поставити на місце тільки її син Сигізмунда, Август (1520–1572).

Так сталося, що Сигізмунд мав лише одного сина. Під час полювання у Неполомицях король наказав випустити з клітки величезного ведмедя; кінь, на якому, сиділа Бона злякався і скинув королеву на землю, і після передчасних родів дитина померла. Так Сигізмунд Август втратив тоді молодшого брата, Польща — спадкоємця трону, а Україна — надзвичайно прихильну до себе королівську династію.

Натомість лише офіційних дочок у Сигізмунда Старого було аж 4, а якщо взяти до уваги його численних тіток, які повиходили за представників правлячих династій, то мало не кожна королівська родина в сучасній Європі має в собі частку крові Ягеллонів. Парадокс полягає у тому, що ця династія вважається польською, тимчасом як жодної краплі польської крові у них не було.

Сигізмунд Август багато у чому був схожий на свого батька, і королева Бона намагалася виробити у нього ще м'якший, майже жіночий характер, сподіваючись, що після смерті свого чоловіка вона, а не Август (його назвали так тому, що він народився у серпні), буде реально правити в країні.

Однак, на превеликий жаль Бони, саме Сигізмунд Август виявився найбільш твердим та затятим з усіх Ягеллонів і повним антиподом матері. Певною мірою їх протистояння можна розцінювати як протистояння італійського та українського менталітетів, в якому переміг останній: після на диво несподіваної смерті Варвари Радивіл королева Бона, за «порадою» сина, залишила територію Польщі і виїхала до Італії.

Ще за життя батька, у 1530 р., Сигізмунд був проголошений королем, і деякий час вони правили разом (саме тому батька прозвали Сигізмундом Старим). Історики приділяють значну увагу обставинам сімейного життя Сигізмунда Августа, які для України виявилися фатальними: король не залишив після себе спадкоємця трону, і його посіли чужинці, негативно налаштовані до православної церкви та українського народу (крім Варвари Радивіл, він був також одружений на Єлизаветі та Катерині Габсбург, перша досить рано померла, а друга страждала на епілепсію і не могла мати дітей).

Сигізмунд Август залишив у спадок Русі не власного сина, а політичну конструкцію під назвою Річ Посполита Обойга Народів, яка затримала розвал країни та окупацію її росіянами як мінімум ще на 200 років.

Поляки не люблять глибоко вникати в цю тему, але ситуація середини XVIII ст. могла скластися для них одразу після смерті Сигізмунда. Польська історіографія наголошує лише на факті, що рішення про об'єднання Польщі та Литви в одну державу було прийнято під впливом намірів Росії окупувати Литву. Насправді ситуація була значно загрозливішою. Іван Грозний пообіцяв Ватикану перейти у католицьку віру за умови, що успадкує польський трон після смерті бездітного Сигізмунда, і навіть вже розпочав таємні переговори з австрійським імператором про розподіл країни.

Цікаво, що абсолютно подібні настрої мало тоді шляхетське середовище українського походження, яке звикло до толерантної політики Ягеллонів і боялося отримати короля-чужинця, особливо фаната-католика (на елекційних сеймах після смерті Августа серед кандидатів на польський трон з'явилося ім'я російського царя Федора, і за нього агітував навіть видатний польський поет Ян Кохановський, родом з Радомщини, де про своє українське походження місцева шляхта, здавалось, вже давно забула).

Про наміри Росії знав Сигізмунд, що мав у Ватикані своїх агентів, які інформували його про усі заходи московської дипломатії. Саме тому він почав шантажувати Рим ідеєю створення в Польщі свого роду англіканської церкви, і щоб нейтралізувати спокуси, пов'язані з юридично самостійним статусом Великого Князівства Литовського, до складу якого входила переважна більшість українських земель, король запропонував не тільки формулу єдиної держави та одного правителя, а й, для більшого забезпечення від подвійної гри деяких українських магнатів, включення цих земель безпосередньо до складу Польського королівства.

Після відчайдушної боротьби та тривалих дискусій (проект унії розглядали і переписували 8 разів і прийняли лише її 9-й варіант), незважаючи на протидію багатьох українських магнатів на чолі із Острозькими та Радивілами, які тоді не зрозуміли, що це є єдиним порятунком не тільки для Польщі, а й для України, у 1569 р. ця унія нарешті була підписана в Любліні (якщо після 350 років російської окупації наша Малоросія практично не сприймає нічого українського, то неважко уявити, що сталося б з Україною, якби Москва запанувала тут вже у XVI ст.).

Ось чому Сигізмунда Августа можна назвати і українським політиком, хоча зовнішніх виявів любові до України у нього було значно менше, ніж у попередніх Ягеллонів. Не дивно, що коли українські шляхтичі (наприклад, Мелешко) потім згадували, як добре їм було при Ягеллонах, то ставили у приклад насамперед Сигізмунда Старого, а не Августа. Тим не менш, молодий король також виявляв симпатії до Русі, хоча вони і не були показними і носили переважно приватний характер. З усіх своїх жінок, наприклад, він найбільше кохав Варвару Радивіл з давнього руського боярського роду Остиків; значну частину свого життя він провів у Книшині, на території, яка тоді ще вважалася руською. А після підписання Люблінської унії Сигізмунд Август мав твердий намір перенести свою столицю з Кракова до Книшина, оскільки після підписання Люблінської унії Книшин опинився в самому центрі величезної держави (виходячи з подібних міркувань, мав намір зробити Дорогочин столицею Галицько-Волинського князівства Данило Галицький). Якби не передчасна смерть Сигізмунда Августа у 1572 р., то він би так і зробив, оскільки проживав тут постійно і майже нікуди не виїжджав.

Те, що Сигізмунд помер без спадкоємця трону і династія Ягеллонів припинила своє існування, було вельми недобрим знаком для українців. Після Люблінської

унії король особливо гостро усвідомив, якого принципового значення набуває проблема спадкоємця в державі, де переважну більшість населення склали українці і православні. Майже два століття свого панування Ягеллони уміли узгоджувати різні інтереси і йти на розумні компроміси. Проблема батьківства короля набула для українців масштабів національної катастрофи. У Книшині, де Сигізмунд почувався найкраще, Юрій Мнішек та Іван Дрогоєвський створили для нього справжній гарем, який у народі прозвали «бабинцем». Ходили плітки, що в палаці, в усіх кімнатах, день і ніч напоготові лежали найгарніші і найздоровіші молодичі з Книшина і чекали на короля, а в разі «успіху» він би негайно одружився на матері майбутнього спадкоємця.

Однак, чуда не сталося. Король поклав на цих молодичі залишки свого здоров'я, але все одно помер без спадкоємця. Розіграти виставу свого батьківства, як це зробив Ягайло, коли одружився на 17-літній київській княгині Софії Гольшанській і свідомо заплещував очі на її пригоди, Сигізмунд Август не зміг (можливо, тому, що не був аж надто старим і до самого кінця сподівався на дарунок долі).

Був ще один цілком законний шлях (мається на увазі наявність в династії Ягеллонів значної кількості жінок). Однак, польські сенатори, до яких із відповідним проханням звернувся король, відкинули цей варіант і глузливо відповіли: «Зарадити королю в цій делікатній справі ми не в стані». Поляки відверто чекали на кінець цієї династії, не усвідомлюючи, якими страшними випробуваннями це обернеться також і для Польщі.

Доля тоді відвернулася і від України, і від Польщі. У 1572 р., маючи лише 52 роки, Сигізмунд Август несподівано помер у Книшині, і на цьому королівська династія Ягеллонів припинила своє існування.

В нашій історії роки їх правління були епохою ренесансу українства, і тому Мелешко мав усі підстави згадати добрим словом не тільки Сигізмунда Старого та Сигізмунда Августа, а й королеву Софію, Казимира та Владислава II Добре, які були гідними представником цієї надзвичайно доброзичливо налаштованої до Русі династії.

Їх імперія не називалася Руською, але Ягеллони постаралися зробити в ній якщо не ідеальні (це було неможливо в умовах панування католицької церкви), то, принаймні, оптимальні умови для розвитку української науки, культури і мистецтва.

Перелік досягнень українства протягом XV — I пол. XVI ст. вражає, але про найвизначніші з них варто нагадати ще раз.

Саме за Ягеллонів Мартин Русин заснував кафедру астрономії в Краківському університеті, де була створена геліоцентрична система будови Всесвіту і стався справжній прорив у світогляді людства.

За Ягеллонів, у 1491 р., значно раніше від польського, словацького, російського, румунського, угорського книговидання, було покладено початок українському книгодрукуванню.

За Ягеллонів українська школа іконопису досягла свого максимального впливу на європейське мистецтво, і в Кракові, Любліні, Сандомирі, Віслиці, Збраславі, Зноймо, Високому Броді, Зеліні (Жиліні), Батовцях, Острому Холмі (Естергомі) та території Угорської Русі були створені шедеври світового рівня, якими, однак, нині пишаємося не ми, а поляки, словаки, румуни та угорці. Постали неповторні архітектурні шедеври — палаци і замки, а замок у Хунедоарі спеціальна комісія європейських архітекторів в ХІХ ст. визнала найдосконалішим та найчарівнішим з усіх замків на теренах Австро-Угорської монархії (угорці зробили в одному з парків Будапешта його зменшену копію).

Король Владислав Добре підняв на найвищий рівень в Європі гірничу справу в Кутній Горі і приймав тут на навчання багатьох русинів, зокрема Івана Турзо, якому протегував усе життя, дав йому титул кремницького графа і допоміг стати найбільшим магнатом Угорщини.

В особі Івана Турзо русини стали піонерами капіталістичного способу виробництва: разом із Фуггером Іван Турзо заснував першу в історії транснаціональну корпорацію з видобутку та збуту міді, представництва якої були в Аусбургу, Амстердамі та багатьох інших містах Європи).

Ці досягнення були безпосередньо пов'язані з правлінням Ягеллонів. Коли в Угорщині помер останній з династії Ягеллонів, фірма Турзів почала поступово занепадати, видання українських книг припинилося, і вже значно пізніше Івану Федоріву довелося відновлювати «занедбане друкування»).

Першість у списку народженої Ягеллонами української магнатерії неzapе- речно належить засновнику фінансової могутності роду Тарновських Миколі Тарновському (1380–1450).

Біографії таких особистостей, як він, часом набагато краще дозволяють зрозуміти історичні процеси і відчуті тодішню епоху, ніж десятки томів досліджень, особливо якщо вони замовчують дуже важливі речі або й відверто фальсифікують факти.

Польські історики постаралися максимально заплутати походження цього одного з найвідоміших і найвпливовіших за всю історію Речі Посполитої магнатських родів, а саме роду Тарновських. Хоча Тарновські мали українські корені, а Михайло Тарновський навіть був православним єпископом у Смоленську, фальсифікатори від генеалогії, скориставшись тим, що Тарнов певний час належав Мельштинським і вони також почали зватися Тарновськими, оголосили їх Мельштинськими, а отже поляками за походженням.

Перетворення Тарновських, Богорів, Горайських, Пакославичів, Зборівських, Замойських, Жовкевських, Ходкевичів та інших родів руського походження на поляків усе значно спрощує і дозволяє сміливо говорити про Річ Посполиту як про суто польський феномен.

Комізм ситуації полягає у тому, що Мельштинські не тільки не мають жодного стосунку до цих Тарновських, але також не є поляками, оскільки справжнє їх ім'я є Кам'янецькі чи Дубновські і походили вони з лемківського села Дубно

під Санчем (в часи королеви Софії вони очолювали при королівському дворі так звану «руську партію» і вели запеклу боротьбу з «польською партією» Збігнева Олесьницького).

Засновники роду Тарновських, брати Тарновські народилися в Тарнаві Нижній у Надсянні і звалися Микола, Петро, Абрагам і Стецько з Тарнави. Це село розташоване на етнічній українській території, біля Лиська, при злитті річок Тарнавки та Ослави. Можливо, саме ця Тарнавка згадується в «Літописі Руському» під 1268 р., але на Русі сіл із подібною назвою було стільки, що точно визначити, про яке з них, власне, йдеться, практично неможливо.

Як встановили у 30-ті роки ХХ ст. ті польські вчені, яких цікавлять не історичні міфи і легенди, а історична правда, Тарнавські є русинами і походять з південного боку Карпат, але не з території Словаччини чи Моравії, як переважна більшість руських шляхетських родів, а з півночі Румунії, Марморощини, осідку більшості представників роду Сас, де українці проживають донині. Гетьман Тарновський певний час переховував у себе Івана Запольського і допоміг йому посісти угорський трон, тож цілком ймовірно, що вони були родичами. Тікати в Галичину їх примусила відверто антируська політика угорського короля Карла Роберта, який забирав мастки у руської шляхти і передавав у власність пройдисвітам з усього світу, єдиною перевагою яких було лише те, що вони були католиками.

Спочатку Тарновські дістали у власність кілька мастків на Львівщині та біля Сянока, в селах Тарнава Дольна, Пораж, Загір'я, Ослава, і це відіграло в їх долі визначальну роль. Саме в Сяноку брати з Тарнавки познайомилися з королевою Софією, яка, як відомо, «любила лише русинів і протегувала тільки їм». З тої «любові» у 1422 р. найбільше скористалися Микола та Абрагам, які отримали право на локацію міста Стара Сіль на Самбірщині та розробку місцевих покладів солі. Відтоді їх почали називати Тарнавські, але по-справжньому вони збагатилися у 1428 р., коли Софія допомогла їм отримати концесію на розробку покладів солі у Величці та Бохні. Вихідці з Марморощини були набагато краще обізнані з гірничою справою, ніж місцевий люд (поклади металів і солі там розробляли з давніх-давен, тамтешні шахти вважалися найпередовішими в Європі), тож Тарнавські швидко реконструювали копальні і майже подвоїли видобуток солі (варто звернути увагу на той факт, що першу шахту у Величці збудував також виходець із Марморощини Данилович).

Тарнавські незабаром перетворилися на найбільших магнатів в державі, а що Микола почав систематично скуповувати мастки в сусідньому Тарнові, то їх прізвище трансформувалося в Тарновських, що, безумовно, спричинило плутанину з польськими Тарновськими гербу Леліва.

Великі гроші завжди породжували велику заздрість, а найбільше заздрив Тарновським сандомирський воєвода Шафранець. У 1432 р. Шафранці звинуватили братів у карбуванні фальшивих грошей і у 1434 р. (рік смерті короля Ягайла) домоглися, щоб Миколу та Абрагама позбавили прав на усі соляні жупи

біля Кракова. Фактично, такий розвиток подій був спричинений не так протистоянням Тарновських і Шафранців, як боротьбою між королевою Софією та краківським єпископом за фінансові потоки в державі. Королеві тоді вдалося перехитрити Олесницького: Микола передав копальні в оренду своєму писарю Серафину Заврикраю, хоча єпископ примусив таки нового орендаря взяти у компаньйони італійця Річчі. Протягом 1441–1444 рр., скориставшись перебуванням короля Владислава в Угорщині, Олесницький навіть ув'язнив Миколу Тарновського, а власність (Стара Сіль) залишилася тоді лише у Стецька.

У 1444 р. королева Софія нейтралізувала вплив кардинала і фактично знову взяла управління державою у свої руки. Уся власність Тарновських була їм повернена. Якщо Заврикрай тримав свої капітали в грошах (він не був шляхтичем і не мав права набувати маєтки), то Микола обачно вкладав свої кошти у землю і поступово викупив мало не увесь регіон навколо Тарнова.

Микола і Абрагам померли без нащадків, і усе їх майно, яке тоді вже було зосереджено не так у Надсянні, як переважно біля Тарнова, перейшло до їх брата Стецька. Стецько переселився зі Львівщини до Тарнова і прикупив тут ще 16 навколишніх сіл.

В результаті протягом життя одного покоління утворилася така могутня промислово-фінансова імперія, з якою не могли не рахуватися навіть королі. А коли сини Стецька ще й перешли у католицьку віру, то усі дороги для них стали відкритими, і за часів Сигізмунда Старого Тарновські вже грали перші ролі в державі.

Щодо Серафима Заврикрая, то разом із Бартком, Русиним, Турзо і Тарновським він належить до найвидатніших українських підприємців королівства доби середньовіччя.

Серафим також називали і поляком, і навіть італійцем, хоча його рідний брат Яків Заврикрай називав себе русиним і писав, що походить з Дубровки Заболотної біля Сандомира. Крім того, відомо, що Серафим постійно тримав біля себе русина Тараса, якого видавав за блазня, хоча насправді це був його неповносправний молодший брат.

До маніпуляцій щодо свого етнічного походження Серафим примусили історичні обставини. Його родина не належала до шляхти. Вони оселилися у Величці на Ринку в кін. XIV ст. Як міщанин Серафим не мав права на оренду королівських жуп солі, він був звичайним писарем у Миколи з Тарнави (Тарновського). Через деякий час Серафим підкупив свідків, які підтвердили, що він належить до польського шляхетського герба Нечуя, але в це мало хто вірив, а шляхтича Миколу Лясоцького так обурила ця брехня, що він прилюдно назвав Заврикрая хамом і побив за фальсифікацію шляхетства.

Тим не менш, польська історіографія захопилася за цей епізод біографії Серафима і вперто продовжує називати його поляком чи, принаймні, італійцем, аби тільки не русиним. До цього її спонукає бажання будь-що приховати українське минуле Велички і Бохні і той факт, що біля витоків промислового видобутку солі

стояли саме українці (видобуток солі у Величці розпочала княжна Гремислава, заклавши тут у 1251 р. перший тигель, що підтвердив своєю грамотою 1278 р. її син Болеслав Соромливий). Польська історіографія, однак, уникає згадувати це українське ім'я і в путівниках початок видобутку солі пов'язується з ім'ям королеви Кінги, яка тільки того й зробила, що у 1290 р. дала Величці права міста і запросила сюди Даниловичів з Угорської Русі, що мали досвід у будівництві шахт (тому перша шахта називається тут «Даниловичівська»).

Насправді ж апогей розвитку Бохні і Велички пов'язаний з ім'ям Миколи Тарнавського (Тарновського) та Серафима Заврикрая, а також королеви Софії Гольшанської, яка роздаванням концесій шляхті українського походження намагалася підвести економічні та фінансові підвалини політичної могутності не тільки династії Ягеллонів, а й потужного клану української магнатерії.

Серафин зовні демонстрував відданість Олесницькому, але повів справи так, що невдовзі італієць відчув себе зайвим і у 1435 р. залишив Польщу. У підпорядкування Заврикрая перейшли не тільки краківські, а й усі соляні жупи на Львівщині, які Олесницький, щедро заохочуваний Серафином фінансово, передав йому спеціальним указом у концесію. Однак навіть після цього указу Заврикрай не зробив жодного кроку для підпорядкування собі цих жуп, і вони залишалися у власності рідного брата Миколи Тарнавського (Тарновського) Стецька.

Невдовзі Серафин став найбагатшою людиною в країні, купив собі будинок в центрі Кракова і заклав нову шахту, яку назвали його ім'ям «Серафин».

Коли син королеви Софії досягнув повноліття і Олесницький почав втрачати свій вплив, потреба приховувати свою політичну орієнтацію та етнічне походження відпала, і Серафин почав відкрито підтримувати Владислава, про руське коріння якого знала тоді уся Польща. Фактично Заврикрай став міністром фінансів королівства, підтримував усі плани короля, сприяв формуванню його збройних сил на теренах Галичини (король мав тоді на меті посісти угорський трон). Суми, які надавав Серафин Владиславу, були такими фантастично великими, що йому довелося навіть закласти свою власну нерухомість і на деякий час припинити виплату зарплатні. Так підприємець перетворився на політика, який розумів, що йдеться не тільки про майбутнє династії Ягеллонів, а й про майбутнє українських етнічних земель на заході.

Після смерті Владислава в битві під Варною новий король Казимир, незважаючи на заворушення в Бохні через невиплату зарплатні (найбільший розмах вони набули у 1454 р.), гідно оцінив внесок Серафима на підтримку свого брата та зміцнення позицій династії Ягеллонів. З усіх боків тоді лунали вимоги проголосити Заврикрая банкрутом і забрати у нього жупи, проте король не тільки підтримував Серафима у Величці до самої його смерті, а й передав усі шахти в концесію його сину Павлу.

На відміну від Одровазів, Тарновських, Любомирських та інших шляхтичів українського походження, які в різні часи володіли краківськими жупами, маг-

натами Заврикраї не стали, хоча талант до гірничої справи та підприємництва мали неабиякий. Павлу довелося досить довго розраховуватися з боргами батька, точніше, Ягеллонів, їх шляхетство не було визнане, а без цього зробити кар'єру і накопичити статки в той час було практично неможливо.

Королеві Софії має завдячувати також рід Петра Одроваза (? — 1450), який із дрібної шляхти виріс до магната і навіть ставив собі за мету відродити Галицько-Волинське князівство під новою назвою — Руське.

До 1423 р. Петро володів лише селом Журавно біля Перемишля. Після коронації королеви Софії він став її охмістром, вже у 1429 р. отримав Самбір з 40 навколишніми селами, потім землі біля Смотрича, а в 1434 р., за її протекцією, був призначений подільським воєводою. На знак вдячності королеві він не тільки прийняв у себе на Самбірщині рідну сестру Софії Марію, а й у 1435 р. здійснив похід на Молдову і знову посадив на трон її чоловіка, господаря Еліаша. І від цього також отримав чималий зиск: завдяки величезним привілеям, які надав йому господар, Петро налагодив торгівлю в Європі биками, м'ясом та шкірою, які з величезною вигодою продавав через своїх родичів у рідній для Одровазів Опавській Сілезії.

Він так захопився торгівлею і господарськими справами, що прогавив, як Еліаша знову скинули з трону, і це внесло певне напруження у його стосунки з королевою. Замість нього керівником своєї партії Софія поставила Спитка Мельштинського і передала йому у власність маєтки Петра на Самбірщині. Крім того, інтереси Спитка та Петра перетнулися на Поділлі, тож не дивно, що у вирішальний момент протистояння польської і української партії під Гротніками Одроваз зрадив Мельштинського і перейшов на бік поляків, за що у 1440 р. Збігнев Олесницький, як регент при малолітньому королі Владиславі, повернув йому Самбірщину і призначив руським воєводою.

Коли Владислав став повнолітнім, то аби не втратити свої володіння, Петро мусив допомагати йому втриматися в Угорщині. У 1441 р. на власний кошт Одроваз наwerbував в Галичині ціле військо і привів його на допомогу королю в Буду, і завдяки цьому Владислав заволодів угорським тронем. Петро звільнив від угорців Рожаву, але з радості галичани так напилися в сусідньому Ягері (Егері), що мадари вночі без жодного спротиву знову захопили місто, і п'яного Одроваза посадили під варту в замок Олнод.

Його охорону, однак, очолював Сударь, русин з Угорщини. Вони швидко порозумілися між собою, і Петро намовив його перейти на бік Владислава Варненського. На знак подяки король Владислав призначив Петра керівником своєї канцелярії, тобто канцлером, і саме Петро підготував знаменитий указ короля про зрівняння у правах з католиками руських шляхтичів і православного духовенства.

Сталося так, що під час битви під Варною Петро набирив нові загопи на Галичині, і саме він організував пошукові групи, щоб дізнатися про долю Владислава Варненського. Це знову зблизило його з королевою Софією, до

якої він їздив у Сянок та Бич, доповідаючи про результати пошуків. У 1445 р. королева доручила йому очолити посольство до свого сина Казимира в Литву, щоб навести переконливі докази загибелі брата і тим переконати його прийняти польську корону. В інтересах Софії Петро знову здійснив похід на Молдову, щоб примусити господаря Богдана II поступитися місцем на молдовському троні на користь сина Марії Ольшанської (тобто племінника королеви) Олександра II. Богдан II нібито погодився на це, але коли окрилений успіхом Одроваз рушив назад, то на Красному Полі потрапив у засідку і був вбитий. Тіло Петра привезли в Галичину і поховали в родинному склепі Одровазів у Могилі.

Діяльність Петра Одроваза найбільш ретельно вивчав історик Прохазка. Він дійшов висновку, що Петро і його син Андрій (? — 1465) робили усе можливе для того, щоб перетворити Руське воєводство на удільне князівство. На жаль, галичани, особливо міщани, не зрозуміли цього задуму і закидали короля скаргами, що дало йому підстави обмежити володіння Одровазів на Русі до мінімуму, так що Яну Одровазу, у якого залишилася тільки Самбірщина, вже було не до амбітних політичних планів, і він зосередився на господарській діяльності, перетворивши Галичину на одну з найбільш розвинених провінцій Європи.

Хоча Одровазів і далі призначали руськими воєводами, але королі пам'ятали про їх колишні сепаратистські наміри, а Бона навіть забрала у них Самбірщину, залишивши Станіславу Одровазу (1509–1545) один Ярослав.

Любомирські, на відміну від багатьох інших магнатських родин Речі Посполитої, ніколи не приховували свого українського походження. За однією з версій, вони походили від волинського князя Давида Ігоровича, який володів містом Любомир над р. Случ, що було зруйноване у 1240 р. татарами. Проте нагору вони пішли лише за часів правління короля Стефана Баторія, який підтримував переважно вихідців з Угорської Русі. Мати засновника фінансової могутності роду Себастьяна Любомирського — Варвара Грушковська — також походила звідти, а у 1591 р. він був призначений спиським старостою до Старої Любовни, куди призначалися особи переважно місцевого походження.

На жаль, місце його народження невідоме, хоча є підстави вважати, що предки Себастьяна Любомирського деякий час володіли Старою Любовнею, де у 1292 р. чеський король Вацлав II, зважаючи на стратегічне розташування цього села, наказав збудувати замок. Згодом, через антируську політику угорського короля Карла Роберта, разом із десятками інших шляхтичів, Любомирські були змушені залишити рідну землю, переселитися на Волинь, де, цілком ймовірно, завдяки шлюбним зв'язкам, дійсно стали спадкоємцями Давида Ігоровича. Цей князь був мало не ізгоєм, певний час перебував у Тмутаракані, а тому великих маєтків не мав, тож Себастьян у 1580 р. володів лише 4 селами.

Він отримав освіту в Лейпцігу, а у 1581 р. Стефан Баторій віддав йому, як земляку, в оренду соляні шахти в Бохні та Величці. Зазвичай ці шахти віддавали в оренду або знавцям гірничої справи, або тим, хто мав значний капітал, що

гарантував оплату за оренду. Жодного капіталу Любомирський тоді не мав, і це наводить на думку, що він таки народився на Спишу і, так само як І. Турзо, досконало знав гірничу справу. Себастьян не став просто нагромаджувати капітал і чекати на закінчення терміну оренди, а, використовуючи свої знання, почав будувати власні шахти, які забезпечили добробут роду Любомирських на сотні років.

Ще більше зросла фінансова потуга цього роду, коли король призначив його спиським старостою, а також після одруження з Ганною Пенежко, а пізніше з Ганною Браницькою.

У 1593 р. Любомирський купив замок у Вишничу, отримав титул графа Священної Римської Імперії, а у 1605 р. уже володів 80 селами (більша їх частина була на Лемківщині).

Себастьян, на відміну від багатьох своїх нащадків, не був космополітом і надто ревним католиком, шанував усе українське, породився з Острозькими (видав за одного з них свою дочку, а сина Станіслава одружив із Софією Острозькою), розбудував замок в Старій Любовні, де створив придворну капелу переважно з українців (Нестор, Полянський, Іванський, Бенедикт із Полонного), а охорону своєї особи довіряв лише запорозьким козакам.

Останні роки свого життя він важко хворів, а тому переїхав ближче до Кракова, де і помер (у Добчицях). Хоча католицькі ієрархи скаржилися на те, що він зневажав Польщу і католицьку віру, але, зважаючи на величезний капітал і вплив родини, дозволили поховати Себастьяна у Домініканському соборі Кракова. Ця зневага до Польщі потім стала характерною ознакою мало не усіх представників роду Любомирських.

Про роль українців і українських земель в економічному потенціалі Речі Посполитої найкраще може свідчити такий факт, що лише одне Руське воєводство приносило державній скарбниці більше прибутків, ніж уся Велика Польща.

Ще більшим був внесок українців до військового потенціалу країни та її територіального розвитку. Українці вже від часів Ярослава Мудрого мали свій анклав біля Бобровника (Добржина) і чи не найбільше спричинилися до того, щоб приєднати до Польщі землі Східної Пруссії.

У 1344 р. Бобровник разом з усім регіоном відвоював у хрестоносців для Польщі воєвода Преслав, батько якого потрапив в Польщу з Русі разом з донькою Лева Романовича княгинею Єфросинією.

Однак у 1379 р. князь Владислав Опольський, плануючи поділ Польщі, знову закликав сюди хрестоносців. Ягайло, який став тоді королем, мусив розпочати нову війну і послав сюди Кристіна з Острова. Оборону Бобровника очолив також русин Іван із Радоміна (в усіх документах він згадується саме як Іван, а не Ян). Іван виявився більш талановитим воєначальником і з успіхом відбив штурм військ Кристіна. Після цього Владислав Опольський взагалі перестав рахуватися з Ягайлом і у 1392 р. продав цю землю хрестоносцям за 50 тис. угорських золотих.

Війна 1392 р. показала усю військову і політичну кволість Польщі, трон якої посів Ягайло. Стало зрозуміло, що без участі Литви, точніше, без допомоги українських і литовських військ, Польща не вирішить проблему цих земель. Ягайло знову залучив до боротьби за Бобровниківську землю місцевих русинів (у 1408 р. замок Златорію біля Торуня обороняв від хрестоносців Іван з Гори). Невизначений статус Бобровника та навколишніх земель власне став поштовхом до Великої війни, яка завершилася тріумфальною перемогою Ягайла під Грюнвальдом.

З точки зору історичної справедливості, королівське військо під Грюнвальдом слід називати не польським, і навіть не польсько-литовським, а русько-польсько-литовським. Русь виставила на цю битву не тільки величезну кількість своїх полків (достатньо нагадати, що в литовському війську чисто литовськими були лише 2 полки, а у війську, яке називалося польським, аж ніяк не польськими були подільські, львівські, холмські, перемиські, сандомирські, люблінські і краківсько-засянські полки: за підрахунками вчених, українськими у цій битві були як мінімум 50 хоругв з 90) [Kuszyński, 1961, s. 35–54].

Більше того, руські землі фактично взяли на себе усе матеріальне забезпечення цієї війни. Берестейщина забезпечила армію харчами, Надсяння виготовило понтонну переправу, що було технічною новинкою на той час, а львівський староста Межук не тільки привів із собою 6 тис. озброєних воїнів, а й передав Ягайлові значні кошти на утримання війська, для чого місто вдалося до величезних позик.

Внесок України, і особливо Львівщини, був таким вагомим, що після битви Ягайло привіз полонених і трофеї (в тому числі, захоплені прапори) до Львова, де вони певний час і зберігалися. Серед тих, хто особливо відзначився в цій битві, було дуже багато русинів (Федько Острозький, Олександр Горайський, Іван Жедевид, Іван Нос, Закліка з Войславиць, Лис з-під Коросна, Спитко з Ярослава, Дик із Кадлуба, Домарат з Кобилян, Святополк із Завади, Славко з Рудок, Кристин з Острова та ін.).

Можливо, саме відчуття історичної справедливості змусило польських архітекторів Бандуру та Цецкевича обрати місцем для пам'ятника Грюнвальдській битві поле, де билися русини і де відбулися її основні події (біля села Стебарк). Символом перемоги в цій битві є три штандарти висотою 30 метрів, серед яких є і український.

Однак нині поляки уникають згадувати про визначальний внесок України в цю перемогу, а росіяни, скориставшись історичним невіглаством наших сучасників і тим, що участь у цій битві брав і Смоленський полк, поступово монополізували право на руський штандарт, «забувши» поінформувати своїх громадян про те, що Росія в той час перебувала під татаро-монгольським ігом, жодної ролі на світовій політичній арені не відігравала, а Смоленська земля на протязі століть належала Великому Князівству Литовському і її населяли тоді не росіяни, а русини, тобто предки сучасних українців і білорусів.

На Грюнвальдській битві епопея боротьби за Східну Пруссію не завершилася, і Польща має завдячувати Петру Дуніну (1415–1484) остаточним розв'язком цієї проблеми: саме він приєднав землі хрестоносців до польського королівства. Існує версія, що Ягайло і його брат Вітольд після Грюнвальдської битви свідомо не взяли штурмом столицю хрестоносців Мальборк, щоб не дати можливості полякам відмовитися від союзу з Литвою. Так чи інакше, але хрестоносці ще понад півстоліття дошкуляли Польщі, аж поки до справи не взявся Петро Дунін.

Він народився в селі Праковичі на Сандомирщині, справжнє його прізвище було Властович, належав до давньоруського роду Лебедів.

Ганебне тавро зрадника Русі змусило нащадків Петра Властовича поміняти прізвище. Догідливі францисканці, скориставшись тим, що Русь тоді часто називали Дакією, вигадали, буцімто Петро походить з Данії, та замінивши кілька букв, почали називати їх Данчиками або Дунініми.

У 1462 р. Петро Властович сформував на Сандомирщині військо, протягом кількох наступних років розбив хрестоносців під Свечином та Хойниками і примусив їх у 1466 р. підписати мир із Польщею.

У 1472 р. Казимир Ягеллончик доручив йому посадити на угорський трон свого сина. Проте угорський король Корвін виявився не менш талановитим полководцем, ніж Петро: перерізвавши Властовичу шляхи постачання з Польщі, змусив його повернутися додому ні з чим.

Хроніки свідчать, що Дунін (Властович) сприйняв свою невдачу надзвичайно болісно, навіть захворів і вже був на межі смерті, але у 1477 р., почувши про важкий стан Петра, хрестоносці порушили умови миру, і це примусило його піднятися з ліжка. Він зробив висновки з помилок 1472 р. і, наслідуючи короля Корвіна, перерізав хрестоносцям шляхи постачання з заходу, взяв штурмом їх основну фортецю Мальборк, таким чином остаточно розв'язавши проблему, яка дошкуляла Польщі 250 років.

Король призначив його своїм намісником у Східній Пруссії, але не забув про 1472 рік, тому жодних маєтків Дуніну не дав, хоча пороздавав багато земель тим, які жодного стосунку до підкорення Східної Пруссії не мали. Тому Дуніні так і не стали магнатами, але ім'я Петра навіки залишилося в європейській військовій історії як ім'я полководця, що зумів здолати найвойовничіший орден, символ мілітаризму.

Водночас із зростанням фінансової могутності українських родів посилювався їх вплив на політичне життя країни і врешті-решт встановилася традиція призначати великими гетьманами королівства вихідців з руських етнічних земель.

Першим в історії гетьманом великим коронним Польського королівства був Микола Кам'янецький (1460–1515).

Його родина походила з Кам'янця біля Коросна, де ще за часів Галицько-Волинського князівства для оборони західних кордонів від Польщі вони збуду-

вали величезний замок, який поляки назвали Одржиконом (оскільки такі замки були на Пряшівщині, Спишу, в Холмі, Перемишлі, Львові, а замкові вежі за часів Данила Галицького стояли в Любліні, Стівп'є, Кам'янці-Каширському, то це ще один доказ того, що замкове будівництво русини розпочали ще за часів Пряшівської культури з величезних ритуальних городищ, і саме цей тип кам'яного зодчества запозичили у них поляки, а не навпаки). Після захоплення руських земель подібні замки Казимир Великий почав зводити по всій території Польщі, а найбільше на східних кордонах, оскільки найчастіше загроза надходила саме звідти.

Кам'янецькі, як і багато інших галицьких шляхтичів, не забажали бути «у волі татарській» і підтримали польського короля, за що Петро Кам'янецький отримав величезні маєтки не тільки на сході, а й на півночі, біля Добрини (Добржина), на землях, які також треба було пильно обороняти, але вже не від татар, а від хрестоносців. Руської віри вони не зрадили, активно підтримували королеву Софію, брали участь у битві під Гротніками проти польської партії Збігнева Олесницького, за що краківський єпископ, тодішній регент при малолітньому Владиславі, відібрав у Кам'янецьких Добрин. Цю втрату вони швидко компенсували іншими маєтками в Галичині, які їм надав король Владислав за участь у поході на Угорщину (їхній герб Пілава викарбували разом з гербами інших галицьких шляхтичів на костелі Діви Марії у Будапешті), тож на час народження Миколи це вже була одна з найзаможніших руських родин в королівстві.

Свою службу при дворі Казимира Ягеллончика Микола розпочав у 1484 р., але не залишився у спокійному Кракові, а разом із королевичем Яном Ольбрахтом жив в Україні, де організував оборону українських земель від татар, і майже усе своє життя присвятив боротьбі з кочівниками та румунами, час від часу виконуючи дипломатичні доручення, які, ставши королем, давав йому Ольбрахт.

Микола відзначився в битвах під Копистерином, на Покутті, та під Вишневецом. Більш досвідченого і талановитого полководця в королівстві тоді не було, і 2 травня 1503 р. король Олександр підписав декрет про призначення Кам'янецького першим великим коронним гетьманом. Сигізмунд Старий також високо цінував Миколу і у 1509 р. передав йому командування над усіма збройними силами королівства.

Смерть гетьмана у 1515 р. була великою втратою не тільки для України і Польщі, а й цілої Європи, адже такі полководці, як він, забезпечували їй спокійне життя і той розвиток, яким вона так пишається сьогодні. На зміну Кам'янецькому прийшов Костянтин Острозький, усі наступні гетьмани також були українцями за своїм походженням, і в цьому немає нічого дивного, оскільки поляки не знали реалій українського степу та усіх тонкощів боротьби з кочівниками, які вироблялися протягом століть. Навчитися цьому в європейських академіях було неможливо.

Згодом польські історики почали критикувати стратегію і тактику ведення бою Кам'янецьким, закидаючи йому суто руські, «дідівські методи» керування збройними силами, коли головнокомандувач попереду війська йшов з мечем у руках на ворога. Якась частка правди у цьому є, адже саме тому Владислав Варненський не зміг реально керувати військом і програв свою головну битву під Варною. Однак, люди, далекі від реалій того часу, не беруть до уваги психологічний фактор: воїни незаперечно вірили у військовий талант та здатність свого командира лише тоді, коли він доводив це на своєму власному прикладі. Гетьман став на чолі війська, коли вже був досвідченим воїном, тимчасом як Владиславу було лише 19 років і він керувався не розумом, а емоціями.

У будь-якому разі щодо Кам'янецького поляки вчинили не по-людськи і не по-християнськи: вони знищили його могилу на Вавелі, мотивуючи це тим, що там мають бути поховані лише королі. Однак було знищено й поховання королеви Софії, і така дивна вибірковість наводить на думку про те, що в історії Польщі свідомо нищився і донині нищиться будь-який український слід (на могильній плиті Прандоти, наприклад, додатково викарбували ім'я Ян, хоча жоден історичний документ ніякого Яна Прандоту не згадує).

Військова кар'єра Костянтина Івановича Острозького (1460–1530) почалася досить невдало: незважаючи на певний досвід боротьби з татарами, він був розбитий у 1500 р. російським військом під Дорогобужем. Острозький потрапив у полон до росіян, певний час князя тримали у Вологді. Однак Росія тоді не могла дати раду з набігами татар, тож незабаром князю доручили оборону Москви, і він не тільки відстояв російську столицю, а й вигнав кочівників за кордони держави. Після цього Костянтин Іванович зажив великої слави, йому запропонували перейти на службу до Росії, і у 1506 р. він присягнув царю на вірність.

Проте на цей крок він пішов лише для того, щоб отримати волю, і скориставшись першою нагодою, Острозький разом із О. Дашкевичем втік в Україну.

У 1508 р. він очолив боротьбу з повстанцями Михайла Глинського. Князь на той час уже був чудово обізнаний з усіма «принадами» московського тоталітаризму і тому без жодних вагань виступив проти «світлого майбутнього», на яке наївно сподівався Глинський (незабаром і він відчув на собі усі ці «принади»).

Перебування в російській армії дало змогу Острозькому вивчити її переваги і недоліки, тож не дивно, що найгучнішу свою перемогу князь отримав саме над росіянами у 1514 р. під Оршою. Ця подія мала значний резонанс у Європі, князя ставили в один ряд із найвидатнішими полководцями усіх часів та народів. Подібного розгрому Москва не зазнавала за всю свою історію, і якщо згадати ще один її повний розгром під Конотопом, а також захоплення гетьманом Жовкевським і гетьманом Сагайдачним Москви, то історичний досвід доводить, що розбити Росію у відкритому бою здатна лише Україна (щоправда, вона ніколи так і не скористалася плодами цих перемог).

Своїм тріумфом князь скористався не задля свого збагачення (він і так мав в Україні 40 тис. кріпаків), а задля зміцнення позицій православ'я та українського шляхти. На його вимогу Сигізмунд Старий підтвердив умови Городельської унії, згідно з якою католики не призначалися на урядові посади на українських землях. Незважаючи на заборону будувати в столицях королівства нові православні церкви, князь збудував церкву в Острозі і ще 3 церкви у Вільні (у т. ч. собор Пресвятої Богородиці). На вимогу Острозького, король у 1511 р. підтвердив у Бересті незалежність від держави церковного суду.

Роки життя Костянтина Острозького вважаються періодом найбільшого пошанування і розквіту української православної церкви в межах польської держави. Щоправда, роль князя в цих процесах історики дещо перебільшують, замовчуючи той факт, що Ягеллони, а особливо Сигізмунд Старий, мали в силу свого походження певні симпатії до українства, і це значною мірою полегшувало місію князя.

Історичною заслугою Костянтина Острозького старшого є те, що він знову пробудив в середовищі української шляхти сформоване ще за часів Софії Гольшанської відчуття спільноти, і цю місію провідника українства гідно продовжив його син Костянтин.

Навколо імені гетьмана Яна Тарновського (1488–1561) існує багато легенд, пліток, плутанини і замовчувань, особливо щодо його руського походження. Приховується, наприклад, що в Тарнові тоді ще існувала руська церква, і усіх своїх дітей, у т. ч. доньку Софію, він охрестив як православних. Атмосфера в домі гетьмана була українською, що видно, наприклад, з того, що, за підрахунками Хмельовського, у його маєтку Веверках, під Тарновом, більшість наближених до нього шляхтичів були русинами, а руська мова настільки широко вживалася, що в мові Кохановського (він служив тоді у гетьмана) літературознавці знаходять безліч русизмів. Усі дослідники, які добре знають історію XVI ст., погоджуються з тим, що князь Костянтин-Василь Острозький за жодних умов не одружився би на Софії, якби вона, а отже і її батько, були поляками.

Відомо, що вони вінчалися у Тарнові за православною літургією, а тому цей шлюб мав величезний розголос як на Русі, так і в Польщі. У 1561 р. після смерті Яна Тарновського усі його маєтки перейшли до Острозьких, і вони стали найбільшими магнатами не тільки України, а й Засяння, яке тоді вже називалося Малопольщею (саме завдяки подібним шлюбним зв'язкам руські магнати зберігали у своїй власності втрачені колись землі Русі).

Вплив Острозьких на пробудження у Тарновських національної свідомості є незаперечним, адже не тільки Софія, а й її брат Ян Кшиштоф заявив про свій намір повернутися до віри батьків, і лише нервовий зрив його дружини — католички-фанатички змусив Яна утриматися від цього радикального кроку.

Костянтин Острозький на похоронах гетьмана у 1561 р. мав у Тарнові розмову з ідеологом католицизму в Польщі Петром Скаргою і дійшов висновку, що

найкращим виходом для України в той час була би унія православної церкви з католицькою (у 1595 р. він, однак, відмовився від цієї думки).

Європейські історики майже не враховують родинні зв'язки Тарновських з Острозькими, бачачи у гетьмані лише видатного полководця та військового теоретика XVI ст.

Уперше Тарновський відзначився у битві з волохами у 1509 р., потім були перемоги під Вишневецом та Оршою, де він командував хоругвою молодих лицарів із найвідоміших родин королівства. Згодом він удосконалив свій військовий досвід у Сирії, Палестині та Португалії, де, за дорученням короля Еммануїла, командував військом у війні з маврами (в нагороду він одним із перших серед магнатів українського походження став графом Священної Римської імперії).

Але найбільше Яну знадобився досвід, який він набув у степах України у боротьбі з кочівниками. Він запозичив у козаків спосіб пересування по степу табором, що застосовувався ще з часів Федора Острозького. Татари, які практикували швидкі кавалерійські атаки у відкритому полі і не звикли до затяжних війн, були заскочені цією тактикою і раз у раз зазнавали поразки. Своїми перемогами гетьман забезпечив спокій для України на кілька десятиріч. Військовий талант Тарновського не лишився непоміченим: у 1521 р. король призначив його великим коронним гетьманом.

Найбільшу перемогу гетьман здобув у 1521 р. під Обертином, вщент розбивши татар і волохів господаря Петрила. Завдяки цьому до України було приєднане Покуття.

У XVI ст. Україна дала Європі багатьох видатних полководців, які забезпечили їй надійні кордони на сході та сприятливі умови для розвитку європейської цивілізації. Однак, на відміну від Тарновського, ні князь Костянтин Острозький, ні Сенявські, Вишневецькі чи Глинські не були військовими теоретиками. Він видав у Тарнові свій знаменитий «*Consilium*», який уславив його ім'я на всю Європу і дотепер вважається шедевром військової науки того часу. Багато уваги в цій праці Ян приділив аналізу стратегії і тактики українських військ, які застосував у битві під Обертином на Покутті. Також він написав дослідження «Про військову підготовку», яке було видане вже після його смерті у Вільно.

У родинному гнізді Тарновських, у Тарнаві Дольній, діти Йосипа Тарнавського заклали українську церкву (яка у 1646 р., за спогадами сучасників, вже була такою старою, що новий власник села — Максиміліан Фредро — негайно виділив землю під будівництво нової). Коли у 1569 р. Велика Україна була приєднана до Речі Посполитої, вони перебралися на Київщину і заснували нову гілку цього роду, широко відому у XIX ст. в культурному і мистецькому середовищі України.

Славу і військовий талант гетьмана Станіслава Жовкевського (1547–1620) цілком можна порівняти зі славою Наполеона, адже, якщо не рахувати Сагайдачного, лише цим двом полководцям вдалося взяти Москву. Зрозуміло, що кожна нація пишалася б такою видатною людиною, тож протягом кількох століть польська історіографія переконувала увесь світ у тому, що гетьман — поляк.

Насправді в документах елекційного сейму 1586 р. він називає себе «русином», його дід був звичайним галицьким боярином Миколою, який навіть не мав прізвища, а батько вже ось — ось мав стати православним єпископом у Володимирі, як канцлер Замойський намовив його перейти у католицьку віру і у 1581 р. призначив белзьким воєводою.

До того часу родина володіла Туринкою біля Львова та Винниками, які батько майбутнього гетьмана у 1556 р. купив у пана Висоцького. А коли канцлер Замойський віддячився йому селом Жовкевкою на Холмщині, нащадки боярина Миколи почали писатися Жовкевськими (і свої Винники також перейменували на Жовкву).

Станіслав народився в Туринці і міг ще малим потрапити в ясир до татар, які напали на Львівщину. Від полону майбутнього гетьмана і полководця врятували українські селяни, які сховали молодого панича у лісі. Після навчання у Львові він, як і колись батько, пішов на службу до Замойських, відзначився у поході на Гданськ, у битві під Бучиною, у боях з повстанцями Наливайка, а у 1602 р. розбив шведів під Вассенбергом. Неабиякий військовий талант Жовкевського проявився вже тоді, але його зоряний час настав у 1607 р., коли він врятував Сигізмунда III від рокошу Жебржидовського та неминучої детронізації. Вдячний король призначив Жовкевського київським воєводою, а незабаром і великим коронним гетьманом.

Апогеєм військової слави Жовкевського став похід з Києва на Москву, коли лише із 6 тисячами вояків, набраних переважно на Київщині, він розбив біля Клушина російську армію, яка переважала його сили у кілька разів, зайняв Москву і примусив бояр обрати московським царем польського королевича Владислава.

Про московську епопею 1610–1612 рр. він написав у своїх мемуарах «Історія московської війни», але деякі нюанси стали відомі зі спогадів інших учасників цих подій.

Ініціаторами походу на Москву були не так поляки, як українські магнати на чолі з Вишневецькими, Острозькими, Мнішками, Ржевуськими, Чарторийськими та ін., які переймалися аж ніяк не просуванням католицизму на схід, а новими землями, мастками, кріпаками і грошима. Коли Сигізмунд III почав наполягати на ліквідації православної церкви, а поляки заходилися плондрувати її святині, то гетьман негайно попередив короля про негативні наслідки цих дій, які, врешті-решт, і настали.

Після московського походу Жовкевський захищав кордони України від нападів татар і розгромив їх у кількох битвах. Найбільш слабким місцем Жовкевського як полководця була його зневага до козацтва та будь-якого народного ополчення. «Нехай Гриці ідуть собі садити гречку,» — такою була його традиційна відповідь на пропозиції полковників підсилити армію козаками. Така позиція стало основною причиною його нищівної поразки та смерті у 1620 р. під Цецорою. Зовсім протилежних поглядів дотримувався гетьман Ходкевич,

який вже через рік за допомогою козаків Сагайдачного отримав блискучу перемогу над турками і татарами під Хотиним.

Не варто розцінювати зневажливе ставлення Жовкевського до козаків як вияв зневаги до українського народу. Гетьман був вихований на традиціях не української, а класичної, європейської школи військового мистецтва, яка визнавала лише регулярну армію і сувору військову дисципліну, заздалегідь продуману тактику й стратегію ведення бою, що в умовах України спрацьовувало далеко не завжди.

Щодо України та українського народу, то Жовкевський був справжнім патріотом своєї землі, не раз на сеймі заявляв полякам, що «Польща тримається тільки на плечах Руського Атласу» (тобто народу). Він і дружину взяв собі з найбільш проукраїнськи налаштованого роду Гербуртів і листувався з нею українською мовою.

Цілий рік турки перебували у стані ейфорії від перемоги над Жовкевським, якому відрубали голову і повісили в Стамбулі на воротах султанського гарему. Після своєї фатальної поразки під Хотиним їм почало здаватися, що голова гетьмана насміхається над ними, і вони повернули її за величезний викуп дружині. Регіна поховала її з почестями в підземеллях кафедрального костелу в Жовкві і на саркофазі наказала вибити напис: «Нехай з моєї кості повстане месник».

Ці слова стали пророцтвом: нащадок гетьмана Іван Собеський дійсно поклав край військовій потузі Османської імперії, і після 1683 р. її вже тільки добивали.

Далеко не всі Жовкевські перейшли у католицьку віру, деякі залишилися греко-католиками і православними, а син Михайла Жовкевського Антін став навіть пінсько-турівським греко-католицьким єпископом (1697–1702).

Разом із К. Острозьким, П. Дуніним, М. Тарновським, М. Глинським, С. Жовкевським, П. Сагайдачним, Б. Хмельницьким, І. Собеським та І. Виговським Ян Ходкевич (1560–1621) належить до найвидатніших полководців українського походження не тільки Речі Посполитої, а й цілої Європи, адже ці полководці не раз отримували блискучі перемоги над найбільшими військовими потугами свого часу — Османською імперією, хрестоносцями та Росією.

Рід Ходкевичів походить від боярина Федора Ходка. Ця родина зробила багато корисного для українства, особливо в галузі культури і духовності. В Підляшші, на Берестейщині та в Литві вони відігравали таку саму роль, що і Острозькі на Великій Україні.

Родинним осідком Ходкевичів були Грудки. Тут був їхній замок і православний монастир, який вони утримували навіть після його перенесення в Супрасль. Значною мірою наша культура має завдячувати Олександру Ходкевичу, який заклав у Супраслі монастир чину св. Василя та профінансував створення Супрасльського Євангелія, Григорію Ходкевичу, який у сер. XV ст. перетворив Заблудів на центр українського книгодрукування, запросивши сюди І. Федоріва та П. Мстиславця, які протягом 1569–1570 рр. видали «Євангеліє

учительное» та «Псалтир», Олександр Ходкевичу, який створив у Млинові першу в Україні картинну галерею творів мистецтва світового рівня і уславився як меценат українського живопису (у 1920 р. картини з Млинова таємно через кордон були вивезені до Польщі, але питання про їх повернення ніхто навіть і не думає ставити).

Але чи не найбільше з усіх Ходкевичів Україна має завдячувати Яну Ходкевичу, адже завдяки його військовому таланту і вірі в народ вона не була поневолена Сходом і як християнська держава існує донині. Хоч він і став Яном, але залишився у сфері впливу української мови і культури, а як полководець, на відміну від Жовкевського, дотримувався давніх традицій української військової школи. Листи додому писав українською мовою, а під час військових дій основну надію покладав на козацтво.

Ходкевич також тривалий час набував військового досвіду в Європі, воював в Іспанії та Нідерландах, де познайомився з герцогом Оранським. Цей досвід дозволив йому відзначитися у 1600 р. у поході на Волощину, а також у війні зі шведами, коли у 1605 р. він розбив шведського короля Карла IX під Кірхгольмом. Це була подія загальноєвропейського значення, із якою його особисто привітав Папа Римський (подальші успіхи шведів сприяли б поширенню протестантської віри в Європі).

Ходкевич, на відміну від Жовкевського, відійшов від постулатів європейської школи військового мистецтва, традиції якої були придатні лише для класичного, європейського театру військових дій, і не годились для східного. Україна тоді мала справу не з батальйонами чи дивізіями, а з величезними арміями, в повному розумінні цього слова ордами завойовників і поклагатися лише на можливості регулярного, хоча й добре навченого, але малочисельного війська було самогубством. Умови ведення військових дій вимагали народного ополчення (в Україні це було запорізьке козацтво), і Ходкевич це розумів.

У 1612 р. Ходкевичу довелося визволяти Жовкевського у Москві, коли його оточило народне ополчення князя Пожарського, але остаточна крапка в цій заочній суперечці двох видатних українських полководців була поставлена у 1621 р., коли блискучу перемогу в Хотинській битві над 400-тисячним військом султана Османа II Ходкевичу забезпечила саме козацька кіннота Сагайдачного, а Жовкевський зі своїм регулярним військом був вщент розгромлений турками і загинув під Цецорою.

Перемогу під Хотиним в Європі сприйняли як найвидатнішу в її історії після битви на Каталаунських полях, і цілком слушно, адже якби не героїзм українського народу і військовий талант видатних українських полководців Ходкевича і Сагайдачного, то колосальна військова машина Османської імперії поглинула б не тільки Україну, а й цілу Європу.

Католиків Ходкевича і Жовкевського українські історики не надто люблять згадувати, хоча лише їм, а також Сагайдачному та Наполеону, вдалося взяти Москву (видно, тому й не люблять, і саме це є основною причиною, а не їх на-

лежність до іншої християнської конфесії). Ці люди, однак, були етнічними українцями, вони народилися і самовіддано захищали свою рідну землю. Ходкевич і помер у Хотині в останній день грандіозної битви, передавши командування ще одному видатному полководцю тих часів Станіславу Любомирському.

Любомирський став князем Священної Римської імперії (його батько був графом), отримав багато маєтків і вважався одним із найбільших магнатів Речі Посполитої. Його річний прибуток становив 600 тис. злотих, тож на Спишу та в Краківській землі він почувався майже королем, заснував для дітей колегіум піарів у Падолинцю, щедро роздавав своїм слугам землі і навіть надавав шляхетство, хоча не мав на це права.

Станіслав першим з роду Любомирських почав вести власну зовнішню політику і навіть планував замах на короля Сигізмунда III, який за багатьма критеріями перестав задовольняти українську магнатерію.

Українство дало Польщі не тільки видатних полководців, а й флотоводців із світовим ім'ям, як-от адмірал данського флоту Іоан з Кольна (? — після 1476).

Його справжнє руське прізвище — Серафимович (він народився в Серафимі біля Ломжі, де селилися втікачі від кріпацтва з Великого Князівства Литовського (про це збереглося багато судових справ)). Назва цього містечка є патронімічною, і, оскільки в Данії його називали не Яном, а Іоаном, то і хрещений він, вірогідно, був у православної церкві як Іван. На озері в Кольно Іван навчився керувати вітрильниками, а що там постійно дули сильні вітри, то умови плавання були подібними до океанських і Іван став досвідченим моряком. Найнявшись на флот у Данії, він швидко став адміралом.

У 1476 р. його ескадра відплила від берегів Норвегії. Багато дослідників вважають, що Іоан відкрив не тільки Гренландію, яка є в складі Данії донині, а й Америку в районі Лабрадору. Якщо на підтвердження цієї версії будуть знайдені неспростовні факти, то усіх першопроходців треба буде називати не Колумбами, а Серафимовичами.

Ще одним відомим у середньовічній Європі адміралом українського походження є Прокіп Пенежко. Він народився в Кружльовій на Прикарпатті, але родина його походить з протилежного боку Карпат, і тільки Петрашко з Івановичів залишив Угорську Русь і перейшов під владу польського короля. Як і усі русини з Угорщини, Пенежки допомагали у 1440 р. Владиславу Варненському захопити угорський трон, за що у 1444 р. Петро Пенежко був призначений старостою Сандеччини. Він колонізував величезні масиви вільних земель біля Закопаного і заснував місто Новий Торг.

Його нащадки вже були заможними шляхтичами, тож Прокіп Пенежко навчався в Інгольштадті та вільно подорожував по Європі. У 1573 р. він вступив на службу до адмірала Яна д'Аустрії в Іспанії. Оволодівши мистецтвом флотоводця, став адміралом і за наказом князя Еммануїла розбив алжирських піратів під Тунісом. У 1575 р. він був прийнятий у Турині до лицарів ордену св. Лазаря.

Після повернення на батьківщину він, як і певна кількість шляхтичів українського походження, виступив на сеймі з підтримкою обрання на трон Речі Посполитої московського царя Федора, сподіваючись не тільки на прихильність царя до православ'я (судячи з імені Прокопа та його брата, вони були похрещені в православній церкві), а й на те, що об'єднання християнських держав може зупинити наступ Османської імперії.

У 1577 р. Прокіп відзначився в битві за Гданськ. Як єдиному в Речі Посполитій відомому фахівцю з морської справи, король доручив йому збудувати флот на Балтійському морі. Однак, цим планам перешкодила війна з Москвою за Псков (під час якої Прокіп був поранений в ногу), а потім війна з татарами за Поділля.

Маєтки за свої військові заслуги Прокіп отримав аж у Прибалтиці (замок Румборк), але не захотів там жити, продав їх і оселився в Кракові біля колишньої церкви св. Трійці, де і був похований (за свідченням М. Бельського, в сер. XVI ст. ця церква була перетворена на костел).

Про життєвий шлях та діяльність Прокопа відомо з книги його рідного брата Прохора, який весь час був поруч і написав цікаві спогади під назвою «Дзеркало життя».

Значно більше, ніж політичні стосунки, поляків та українців зближують духовні зв'язки, мова, література, наука, культура і мистецтво, де вплив українства був не просто великим, а навіть визначальним. Це підтверджує той факт, що Болеслав Хоробрий фактично обрав своєю столицею Краків і навіть вже схилився до запозичення у русинів їх мови і письма.

Хоч від 999 р. Краків перебував у складі польської держави і там постійно стояло польське військо, місто ще довго не втрачало свого руського характеру, тут панувала руська мова і руська культура. За свідченням науковців, у війську Болеслава Хороброго взагалі не було воїнів, що походили з Кракова чи з території Засяння (майбутньої Малопольщі), а це означає, що тут тоді або взагалі не було місцевих поляків, або їх було дуже мало [Zarys dziejow wojskowosci polskiej do roku 1864. T. I. Warsz., 1965, s. 28].

Проте, у сфері науки, культури і мистецтва польська історіографія створила абсолютно фальшивий образ нашого спільного минулого «Європи лише до Бугу», «польського культуртрегерства на українських землях» і повного «подбою української культури польською» [Jasienica, 1967, s.23]. Брюкнер взагалі усе поставив з ніг на голову, заявивши, що «З приєднанням Галичини те, що отримала державність, втратила польська культура» [Bruckner A. Kultura, pismienictwo, folklor. Warsz., 1974, s. 267].

Не відстає від нього і Малечинський: «Два дари принесла Польща Галицькій Русі — багатство і культуру» [Maleczynski, s. 50].

Кумедність ситуації полягає у тому, що до XV ст. наявність польської літературної мови і самої польської культури є досить умовною, оскільки вона була повністю латинізованою, і, на відміну від інших країн, де латина слугу-

вала лише доповненням, у Польщі вона цілковито підмінила місцеву культуру через нерозвиненість останньої. Німець Ієронім Вітор, побувавши в Польщі, дивувався, що поляки брідяться (*gazdzi i brzaka*) рідної мови [Chrzanowski I. *Historia literatury niepodległej Polski*. Warsz., 1974, s. 7].

Навіть Брюкнер згодом визнав, що «рівень польської культури до XII ст. був, м'яко кажучи, не надто високим [Bruckner, s. 209, 220], а Хлебовський писав, що підйом польської культури почався після приєднання до Польщі руських земель [Chlebowski B. *Od Kochanowskiego do Brzezowskiego*. Warsz., 1979, s. 51, 57].

Натомість рівень української культури був високим, а давньоруська література була однією з найбільших літератур у Європі, що крізь зуби, також визнав Брюкнер [Bruckner. 1974, s. 264].

Перші серйозні дослідники польської культури доби середньовіччя (Кліх, Нітш) були просто вражені рівнем невідповідності історичного міфу про польське культуртрегерство на українських землях, а Розвадовський навіть звинуватив Брюкнера у польському шовінізмі. Дослідження Лер-Сплавінського, Ловмянського, Урбанчика, Юрковського, Зволинського, Рудзинської, Турської, Карася та ін. розставили крапки над «і», і П. Ясениця заявив: «Подбой культури української польською — чисто націоналістичний вибрик, і не більше» [Jasienica. 1967, s. 218].

Аж до XV ст. поляки не мали своєї власної літератури та писемності, тому, крім латини, польські князі часто користувалися руським письмом, наприклад лист Болеслава Кучерявого (1125–1173) до Юрія Довгорукого написаний давньоруською мовою.

У найдавніших пам'ятках польської літератури і писемності («Богородиця», «Казанія», «Псалтир») закінчення слів є давньоруськими, крім того, ці тексти містять дуже багато русизмів (правота, правда, вислушай, господин, приблизив та ін.), що заводить багатьох дослідників польської мови у глухий кут [Smolinska B. *Polszczyzna pulnoczno — kresowa*. Wroclaw. 1983, s. 4–7]. Ці русизми збереглися і в мові Кохановського, Стрийковського, Бельського, Рея та інших письменників доби середньовіччя, а якщо до цього додати «напівукраїнські» слова та форми, які від них походять, топоніми та гідроніми на території Польщі, то, так само як і в Угорщині, словник українських слів в польській мові сягає тисячі [Minikowska T. *Wyrazy ukraińskie w polszczyźnie literackiej XVI w.* Warsz., 1980, s. 128–144].

Тепер польські вчені погоджуються з тим, що саме малопольський діалект став основою польської літературної мови, але уникають згадувати про те, яка саме мова лежала в основі малопольського діалекту і хто проживав на території Мало-польщі на час появи тут поляків (лише знавці польської поезії іноді визнають, що польське віршування ще й донині здійснюється за канонами давньої української мови) [Pochodzenie polskiego języka literackiego. Wroclaw. 1956, s. 14–15].

Про яке польське культуртрегерство взагалі йдеться, якщо з часу приєднання Прикарпаття до Польщі епіцентр не тільки політичного, а й культурного життя

країни перемістився на Галичину, а найбільш занедбаним її кутком були землі не на сході, а на заході від Вісли [Jasienica. 1969, s. 40].

Сила української культури та української мови була такою великою і такою притягальною, що, врешті-решт, змусила поляків переглянути своє ставлення до латини на користь повернення до слов'янської першооснови. Тут також значну роль відіграло етнічне походження перших польських інтелектуалів, і в кінцевому підсумку, постала українська польська мішанка, яка за своєю фонетикою була навіть більше українською, ніж польською [Legr-Splawinski, s. 235; Селищев А. Славянское языкознание. — Т. I. — М., 1941, с. 288].

Українці тоді аж ніяк не стояли на узбіччі європейської латинської цивілізації, адже вже Петро Властович та його дружина — київська княгиня Марія — започаткували в Польщі феномен, який умовно можна назвати «українською латиномовною культурою». Неймовірно, але українці в Польщі більш досконалим оволоділи латинською грамотою, ніж самі поляки. Зберігся лист Петра Властовича до Бернарда, де він запрошує його «до себе, на Русь» і пише такою барвистою латиною, пересипаною посиланнями на стародавніх авторів, що цей документ можна вважати першим літературним твором, написаним у Кракові [Kozłowska-Budkova, s. 50]. Ще краще володів латинською мовою Кадлубович, якого вважають першим польським істориком.

Він народився у селі Каргов біля Опатова, його батько називався Богослав і походив із Кадлуба на Сандомирщині. Тому в історичних документах він часто згадується як Кадлубович, але оскільки закінчення на -ич тоді вказували на руське походження прізвища, то польські історики воліють називати його Кадлубек або «містр Вінцент».

Хоча Кадлубович був ревним католиком і зі зневагою ставився до православних, в т. ч. тих русинів, які сповідували цю віру, називаючи їх «поганими християнами», але ця релігійна заангажованість не має означати, що він почувався поляком, адже прикладів любові до своєї рідної землі, а також місцевого патріотизму у його житті та працях є немало. Він користувався не тільки хронікою свого попередника Матвія, а й руськими літописами, і хоча єзуїти, переписуючи ці хроніки, багато фактів руської історії викинули, проте дещо залишилось, і тепер ми маємо чи не єдине джерело відомостей про давню Західну Русь.

Саме Кадлубович став ініціатором створення в рідному Опатові Руського єпископства, яке перебувало під юрисдикцією Папи Римського (про заснування у 1237 р. в Опатові, крім єпископства, ще й «руського монастиря» сповіщає також хроніст Богохвал) [Wybor zrodel, s. 177–178]. Це єпископство було знищене під час монгольської навали, і нині точно не відомо, чи Кадлубович хотів відродити Руську Церкву св. Мефодія з літургією на давньоукраїнській мові, чи назва єпископства виникла лише на підставі приналежності Опатовщини та Сандомирщини до руських земель (якщо домініканин Рикардо навіть після монгольської навали називає Садомирщину руською землею, то й за часів Кадлубовича вона тим більше була руською).

На поч. XIII ст. у руську віру перейшов навіть сам Лешек Білий [Лонгинов, с. 42], але що стало поштовхом до цього своєрідного українського ренесансу ще належить ретельно дослідити. Хай там як, але навіть цензуровану езуїтами працю Кадлубовича поляки довго не наважувалися публікувати, і аж у 1612 р. її видав разом з іншими, дотичними до української історії працями, ревний захисник українського народу Ян Гербурт. Однак міф панує досі. Вже визнаний факт існування української латиномовної поезії, її вивчають науковці, а тим часом майже уся латинська інфраструктура Кракова і Малопольщі XI–XII ст., їх архітектура, скульптура, пам'ятки літератури і мистецтва в своїй основі були результатом синтезу європейської і суто української культури. Як дослідила К. Лянцкоронська, під костели були перебудовані руські церкви не тільки в Кракові, а й у Віслиці, Вонхоцьку, Казимирі Дольному, Сандомирі, Любліні, Санчі, Опатові, Завийхості, Шидлові, причому, візантійські стандарти будівництва навіть після численних перебудов помітні донині [Lanckoronska, s. 14–19]. На гроші, що отримав Властович від викупу князя Володаря, були збудовані десятки костелів і монастирів не тільки у Малопольщі, а й у Великій Польщі і особливо у Вроцлаві. Відомо, що оздоблювальні роботи виконували скульптори з Русі, яких спеціально запросила Марія Властович до Вроцлава і які залишилися там назавжди, створивши тут свою власну школу різьби по каменю [Mosbach, s. 34; Helsztyńska, s. 9–12].

Згодом цей стиль поширився на Опатовщину та Куяви (ротонда св. Прокопа та базиліка св. Трійці в Стржельні), Краківську землю (каплиця св. Трійці на Вавелі) і навіть дійшов до Гнезна.

Сфера діяльності Властовичів не обмежувалася Вроцлавом і Сілезією. У Кракові на костел Збавителя, наприклад, була перебудована церква Преображення Господнього, на гроші Властовича (точніше, Володаря) були збудовані костел св. Андрія на вул. Гродській та каплиця св. Андрія (тепер це каплиця Яна Ольбрахта). Така увага до культу св. Андрія не була випадковою, адже саме цей святий вважався покровителем Русі.

У церквах і костелах Кракова, Старого Санча та Сандомира була зосереджена уся літописна спадщина Угорської та Краківської Русі, якою користалися не тільки Кадлубович і Длугош, а й руські князі, що посилали своїх синів сюди на навчання (у Кракові, наприклад, у кафедральній школі на Вавелі вчився Роман Метиславович).

Хоч Краків поступово перетворився з руського міста в польсько-руське, а згодом — у німецько-польсько-руське, українська складова культури Кракова ніколи не зникала. Більше того, за відсутності власної польської писемності, літератури, освіти і науки, саме руська культура до XVI ст. слугувала полякам за рідну, оскільки латинська і німецька мови для більшості поляків були чужими і незрозумілими. Є дані, що з 1325 р. при дворі короля Локотка, а з 1333 р. — при дворі Казимира Великого у Кракові існував ансамбль українських співаків та бандуристів, а Андрія Дудича навіть запросили до Відня придворним музикан-

том імператора Максиміліана [Slownik. 1964, s. 216]. У документах XIV ст. серед краківських художників згадується лише кілька слов'янських імен, і майже усі вони руські — Янко (Ганка) Русин, син Миколи Русина (у 1338 р.) і майстер Лука (у 1367 р.) [Historia sztuki polskiej. T. I. Kł., 1962, s. 333].

Після приєднання Галичини до Польщі у 1349 р. почався справжній бум будівництва фортець та замків, з'явилася навіть приказка про те, що Казимир Великий застав Польщу дерев'яною, а залишив її кам'яною. Польща й справді була тоді переважно дерев'яною, тимчасом як вже з XI ст. не тільки в Києві, а й у Чернігові, Галичі, Володимирі, Перемишлі з'явилися величні пам'ятки кам'яного зодчества, адже на Русі було достатньо майстрів, обізнаних із секретами висотної кам'яної кладки (так звані сторожові «Стовпи» сягали висоти сучасного 9-поверхового будинку) [Грушевський, т. III, с. 422]. Саме ці майстри й будували польські фортеці та замки, в тому числі й краківський. Спорудження краківського замку розпочалося за часів Прокопа з Руссова, і крім чехів та італійців тут працювали майстри Андрій і Тимош зі Львова, Володар з Пряшева та Степан з Кошиць [Polski Slownik Biograficzny].

Русини відіграли визначальну роль у відкритті Краківського університету. Пакослав зі Сторожи та Іван з Буська їздили декілька разів з Кракова аж до Авіньйону з проханням до Папи Римського відкрити університет у Кракові, й аргумент, що цей університет має бути не тільки для Польщі, а й для Русі, відіграв основну роль при прийнятті остаточного рішення [Там само].

Ягайло був людиною суто руського виховання і руської культури. У документах від 1390 р. згадуються музиканти, актори, співаки (Білава Русин, Опанас, Гарасим) при королівському дворі в Кракові, а у 1411 р. Іван Следь заснував придворну капелу, яка проіснувала аж до 1596 р. (серед її учасників згадуються Лук'ян, Андрійко, Стецько, Ходко, Тараско, Кирило, Неспеха та ін.) [Slownik. 1964, s. 217]. Ягайло кохався в українському живописі, і на його запрошення наші майстри працювали у Кракові, Віслиці (кін. XIV ст.), Сандомирі (1430), Любліні (1428), Санчі. Від 1393 р. на Вавелі працювали майстри Атаназій з Перемишля та Михайло (які створив справжній шедевр європейського живопису — каплицю Святої Трійці), Скочко, Шелига, Ваврин та ін. [Внесок, с. 24–45; Historia, 1962, s. 333]. На жаль, з усього величезного здобутку української культури на землях Польщі до нашого часу збереглися тільки фрагменти розписів у Сандомирі, Віслиці, Любліні та каплиці св. Христа Вавельського замку у Кракові [Swiech, s. 16–37].

Часи правління Софії були апогеєм розвитку української культури, освіти, науки і мистецтва не тільки в Кракові, а й загалом у Польщі [Krakow stary i nowy. Kł., 1968, s. 11–45]. Вона зібрала найкращі таланти з усіх руських земель. У Кракові працювали Петро Стрічко, Володар, Величко, Олексій, Лаврін, Мартин Чорний, Павло з Левочі, Віт Ствош із Бардієва, Петро Постава з Прошовиць [Там само]. Королева протегувала інтелектуалам українського походження, в т.ч. першому нашому гуманісту Григорію із Сянока. Не без її протекції ректором

Краківського університету став Іван із Радохонець, а у 1450 р. вона зацікавилася астрономією і допомогла Мартину Русину відкрити в університеті спеціалізовану кафедру [Voguska, s. 147]. Ця кафедра стала найвидатнішим науковим центром Європи доби середньовіччя, серед її вихованців був автор геліоцентричної системи будови Всесвіту Микола Копернік [Polski Słownik Biograficzny].

Мартин Русин, або, як його називали у науковому світі, Мартин Король (1422–1453), народився в селі Журавиці біля Перемишля, був сином українського селянина Івана, мав виняткові здібності, які дозволили йому після закінчення школи в Перемишлі у 1440 р. вступити до Краківського університету.

Ця людина прожила лише 32 роки, але залишила свій слід не тільки в історії науки, як засновник тригонометрії та інтегральних обчислень, а й в історії людства, адже наукова астрономічна школа, яку він створив, докорінним чином змінила уявлення про навколишній світ, породила новий світогляд, а, отже, і нову цивілізацію.

Хоча усі праці Мартина написані загальноновизнаною тоді в науковому світі латиною, він був людиною з надзвичайно високим рівнем національної свідомості, називав себе не Мартин Король, а саме Мартин Русин. В італійських університетах, де було заведено записувати усіх студентів з півночі як німців або поляків, він наполіг на тому, щоб його писали як Мартина з Рутенії (так, до речі, вчинив і його друг Григорій із Сянока, з яким він згодом працював в Угорщині над проектом Істраполітанської академії у Братиславі). [Матвішин, с. 4–7; *Historia astronomii w Polsce*. T. I. Warsz., 1975, s. 87, 118–123].

Найбільш інтенсивний період життя вченого припадає на 1445–1453 рр. Після отримання ступеня магістра Краківського університету, він почав викладати математику на основі власного підручника «*Algorithmus minutiarum*», і ця книга набула такого широкого розголосу в Європі, що вже 18 листопада 1445 р., за рекомендацією земляка Русина Мартина з Лянцута, йому надали кафедру у Празькому університеті і звання професора. Точно не відомо, чому невдовзі вчений залишив кафедру цього престижного навчального закладу і прийняв запрошення стати звичайним викладачем Болонського університету, можливо, тому, що тут він викладав не математику, а астрономію (кафедри астрономії були тоді далеко не в кожному університеті Європи). Одночасно з викладацькою діяльністю Мартин навчався на медичному факультеті університету і у 1449 р. отримав ступінь доктора медицини, що давало можливість відкрити лікарську практику і забезпечити себе матеріально.

У Падуї він зустрівся з основним ідеологом геоцентричної моделі Всесвіту Пієрбахом, який не мав відповіді на багато запитань Мартина, і напевно вже тоді у нього з'явилися перші сумніви в цій теорії.

У 1449 р., за рекомендацією свого земляка з Надсяння Григорія з Сянока, Русина, як придворного лікаря, запросив до себе семигородський магнат Іван Хунаді. Руське оточення Волошина (справжнє прізвище Івана Хунаді) не було випадковим: він був за походженням семигородським русином, і поява на коро-

лівському троні сина русинки Гольшанської пробудила у нього відчуття своєї належності до українського етносу. Саме тому він запросив вчителя-русина до свого сина Матвія, а лікування довірив Русину. Мартин і Григорій виховали у майбутнього короля захоплення ідеями Реформації та Відродження і переконали у необхідності відкрити ще один університет, але не на угорських, а на слов'янських землях (хоча Істраполітанська академія почала функціонувати у Братиславі лише тоді, коли Корвін став королем, але уся необхідна підготовча робота була проведена саме ними). Русин, зокрема, підготував для майбутньої академії підручник з геометрії, який пізніше надрукували у Братиславі.

У 1450 р. чутки про талановитого вченого і лікаря дійшли до Кракова, а що краківський єпископ Збігнев Олесницький серйозно захворів, то Ян Длугош написав Русину листа з проханням повернутися до Польщі.

У Кракові Мартин займався не тільки лікуванням єпископа, а й намагався відкрити тут кафедру астрономії. У цій діяльності він знайшов повну підтримку королеви Софії, яка дбала не лише про зростання економічної могутності української магнатерії, а й сприяла талановитим українцям, дбала про підвищення рівня освіти та культури. Вірогідно, Софія дала на відкриття кафедри свої кошти (в документах університету того часу вона згадується як найбільша меценатка). Русину вдалося не тільки створити необхідну матеріальну базу кафедри, а й значно збільшити кількість годин на викладання астрономії. Тут навчалися такі відомі в майбутньому астрономи, як Петро Гашовець, Войцех з Опатова та Блар (Блажко) з Брудзева.

Кафедра астрономії Русина стала унікальним явищем в Європі не тільки завдяки самому факту свого існування (таких кафедр тоді було лише кілька), а насамперед завдяки надзвичайно високому рівню викладання астрономії і математики, наявності наукової школи, яку цілком справедливо було б називати школою Русина. Крім вищезгаданих підручників, він написав «*Modus astrologum girantium...*», «*Summa*», «*Expositio super Theoricam planetarum...*» та ін. Він започаткував наукову критику поглядів Пієрбаха шляхом «уточнень» його системи (щоб не наразитися на суд інквізиції; на більш відверту критику довго не наважувався і сам М. Копернік) та дискусій на наукових диспутах, де можна було висловлюватися більш-менш вільно. Атмосфера цих диспутів протрималася до часів М. Коперніка та Б. Ваповського, тож не дивно, що нова ідея визріла саме на тій кафедрі і в тій науковій школі, яку заснував Русин. Варто також згадати, що першим вчителем Миколи Коперніка був Юрій Котермак з Дрогобича.

Протягом століть у Польщі Русина вважали видатним астрономом і засновником суто польської астрономічної школи, але насправді слід говорити про українську школу астрономії. Можливо, зважаючи на те, що рано чи пізно доведеться визнати М. Коперніка представником школи Русина, поляки почали акцентувати увагу на медичній сфері діяльності цього видатного вченого, робити з нього звичайного лікаря, а в останніх енциклопедіях та довідниках немає жодної згадки про нього як астронома і засновника наукової школи. Подібне

діється з усіма видатними діячами Речі Посполитої українського походження, а тимчасом уроки історії застерігають, що «зачистка» історії завжди передусе або йде слідом за етнічною.

На кафедрі Русина навчалися не тільки поляки, а й українці: Яків з Залісся, Іван Брошка з Підляшшя, Микола із Шадка, Михайло з Довгопілля, Амброзій з Бардієва, Григорій з Нового Села, Бернард Ваповський з Радохонець, Юрій Котермак з Дрогобича. Русин доклав багато зусиль для створення власне української школи астрономії і усі свої заощадження заповів використати на допомогу студентам, які походили з-під Перемишля (рідному брату, який залишився в Журавиці і все життя працював на ріллі, він заповів лише 600 празьких грошів). Оскільки його кафедра виховала цілу плеяду видатних українських учених-астрономів, то Мартина Русина можна вважати засновником української астрономічної школи (для порівняння нагадаємо, що на цілу Німеччину тоді було лише три дипломованих вчених-астронома).

Про високий науковий рівень наших астрономів свідчить не тільки діяльність відомого в Європі Юрія з Дрогобича, а й те, що Бернард Ваповський, на прохання Миколи Коперніка, в забутих нині Богом та людьми Радохінцях на Львівщині зробив математичне обчислення руху планет навколо Сонця і саме це стало основною доказовою базою нової моделі Всесвіту М. Коперніка. Слід нагадати також і про те, що рід Коперників походив з давньоруських земель колишньої Білої Хорватії в Чехії.

Питання етнічного походження Миколи Коперніка (1473–1543) є надзвичайно заплутаним: поляки вважають його поляком, німці — німцем, а чехи — чехом.

Микола народився в Торуні — місті, яке нині належить Польщі, але про жодного його родича-поляка відомостей нема, тож поляки лукаво удають, що не розуміють різниці між територіальним та етнічним походженням.

Мати геніального вченого була німкенею і виховала його патріотом Пруссії, критично налаштованим до поляків. Німці у цьому випадку стають подібними до євреїв, визначаючи етнічне походження людини за жіночою складовою.

Чехи апелюють до «Акта Consularia Cracoviensia» про надання предку Коперніка міщанства, в якому пан Домброва свідчить про те, що цей рід походить з Чехії. Чеські історики вказують на село Коперніки біля Мніхова Городища, але при цьому замовчують той факт, що ця земля належала давньоруському племені білих хорватів і у XIV ст. власники цього села називалися не чеськими земанами, а чисто по-руськи — владиками [OSN].

Таким чином, в європейській історіографії присутні усі версії, крім однієї найвірогіднішої: рід Коперників походить з території Білої Хорватії, а отже має руські корені, тож наукова школа, з якої вийшов Копернік, хоча й називається Краківською, а насправді є українською.

І чеські, і польські археологи вже погодилися з тим, що до Білої Хорватії належав не тільки регіон біля Младого Болеслава, а й Клодська, де виявлені

численні хорватські городища [див. праці Турека й Рошка]. Веніамін із Туделі, подорожуючи в сер. XII ст. по цьому регіону, засвідчив, що русини проживають від річки Лаби у Чехії до Новгороду. У часи Владислава Опільського, коли Сілезія, Опілля та Галичина становили одне князівство, багато вихідців з Чехії та Сілезії подалися на схід, і серед них джерела називають і Коперників. Спочатку вони оселилися в Кракові, причому, в його руській дільниці, де діяла церква св. Трійці (парафіян тоді було так багато, що королева Ядвіга наказала її відновити), а з 1400 р. і до 1437 р. Миколу Коперніка бачать у Львові. [Зубрицький Д. Хроніка м. Львова, с. 100].

Оскільки від 1437 р. до 1473 р. ні в Чехії, ні в Німеччині, ні в Польщі жодних відомостей про Коперників немає, то можна припустити, що дід і батько Миколи народилися у Львові, і тільки після одруження останнього на сестрі Вармінського єпископа Ватценроде ця родина переїхала до Торуня, де, власне, і народився Микола (в часи середньовіччя сина традиційно називали ім'ям батька, тож однакові імена батька і сина Коперників також вказують на походження родини великого астронома зі Львова). Як усі міста Західної України тих часів, Львів не був ні чисто українським, ні польським містом. Чисельно і тут, і в Кракові, і в Торуні переважали німці, напевно ще дід вченого перейшов у католицьку віру, а батько Миколи врешті — решт одружився з німкенею.

Проте українські корені ще давали про себе знати: своїх дітей батько назвав не німецькими іменами, а, як було заведено у Львові, іменами спільних для католицької і православної церкви святих (Микола, Андрій, Катерина, Варвара). Досить дивним як для ієрарха католицької церкви виглядає також надзвичайний інтерес Коперніка до грецької мови: крім своєї знаменитої книги «Про обертання небесних тіл», він склав і видав також «Греко-латинський словник».

Батько Коперніка міг і не знати, з якого він роду-племені, адже білі хорвати на території Чехії і Сілезії практично вже були асимільовані чехами і німцями, а ті, що опиралися цьому процесу, виїздили на схід (але Гербурти, Орлики і Кромери таки пам'ятали про свої давні руські корені). Але більше, ніж навіть етнічні зв'язки, Коперніка з українцями пов'язує українська наука того часу, яка стояла тоді на надзвичайно високому рівні.

Історична доля України склалася так, що протягом мало не тисячоліття тут точилася запекла боротьба з азійським варварством, між силами добра і зла, демократією та тоталітаризмом, з ненажерливістю та продажністю власної панівної еліти, а тому жодних умов для реалізації величезного інтелектуального потенціалу українського етносу не було. Виняток становили давні українські етнічні землі на заході, які, однак, з XI ст. потрапили до складу інших держав, тож місцеве населення було змушене інфільтруватися у чужі суспільства, які, проте, забезпечували йому більш комфортні умови для самореалізації.

Успіх Коперніка був зумовлений насамперед тим, що саме тоді українська наука нагромадила критичну масу знань про навколишній світ, і Копернік став завершальною ланкою у науковому процесі, який творили десятки

видатних українських вчених, імена яких, однак, для Європи залишилися невідомими.

Європа, а особливо поляки, намагаються не згадувати про те, що Папа Римський знав про руське минуле Краківської землі і у своїй установчій буллі підкреслив, що Краківський університет засновується не тільки для Польщі, а й для Русі. В XV–XVI ст. це був справжній науковий центр Західної Русі, де працювали багато видатних вчених українського походження, але найбільший внесок у розвиток світової науки зробила астрономічна школа, засновником якої був Мартин Русин. Копернік навчався і в Падуанському та Болонському університетах, але астрономія там стояла на значно нижчому рівні, тож він там вивчав лише канонічне право та медицину.

Тому не дивно, що новий погляд на світобудову зародився саме в Краківській науковій школі. Копернік боявся інквізиції і насмілювався опублікувати свою працю лише в рік своєї смерті.

Єдиний, хто знав про його теорію, був близький друг Миколи по університету Бернард Ваповський (1450–1535), картограф та математик. Саме його Копернік попросив виконати математичні обчислення руху планет довкола сонця для доказової бази своєї геліоцентричної системи. Тож система Коперніка створювалася не тільки у Кракові чи Мальборку, а й у маленькому українському селі Радохінця біля Львова, звідки походив Ваповський і яке його батько Петро з Ваповців отримав в нагороду від Владислава Варненського за те, що у 1440 р. озброїв і вислав на допомогу королю 2 тис. воїнів зі своїх маєтків біля Перемишля.

Бернард Ваповський навчався у Краківському університеті разом з Коперніком, був чудовим математиком. Потім поїхав до Риму, де став комірником папи Юліана II; повернувшись на батьківщину, служив секретарем Сигізмунда Старого. Король запропонував Ваповському продовжити хроніку Яна Длугоша, і він довів її до 1535 р. (до нас дійшли тільки фрагменти цієї праці, що були оприлюднені у 1848 р.).

Сучасні енциклопедичні видання характеризують Ваповського лише як історика, але в наукових колах він був відомий насамперед як автор першої «Карти Польщі, Литви і Русі», що дає підстави вважати його засновником вітчизняної географії та картографії.

І лише тепер дослідникам наукової спадщини Миколи Коперніка стає зрозуміло, що Ваповський фактично є співавтором його геніальної праці «*De revolutionibus orbium coelestium*» та геліоцентричної системи.

Адже Ваповський був єдиною людиною, з ким Копернік обговорював свою ідею будови Всесвіту. Під приводом складання карти державних земель Ваповський приїздив до Коперніка у Фромборк, і, напевно, тоді вони остаточно дійшли згоди. Вже у 1524 р. М. Копернік піддав гострий критиці трактат Яна Вернера, але суть своєї теорії розкрити не наважився. Математичні обчислення руху планет Копернік попросив зробити Ваповського (його «Лист до Ваповського», і то частково, опублікував Тихо де Браге аж у 1577 р.).

Свої обчислення руху планет сонячної системи Бернард передав Коперніку у 1535 р. з проханням видати їх окремим альманахом. Однак того ж року Ваповський помер, і Копернік включив його доказову базу до своєї праці, яка вийшла друком у день смерті цього видатного астронома у 1541 р. Так ім'я нашого талановитого земляка залишилося в тіні його геніального друга.

Чутки про нову систему почали поширюватися в наукових колах Європи. У 1540 р. студент із Тіролю Ретих спеціально приїздив до Фромборка і надрукував у Гданську свій конспект лекції Коперніка, який призвів до свого роду ланцюгової реакції. Дискусії, що розпочалися після цієї публікації, були такими жвавими, що приховування втратило будь-який сенс, і М. Копернік наважився віддати свою працю «*De revolutionibus orbium coelestium*» до друку у Нюрнберзі. Того самого дня, коли примірник цієї книги привезли до Мальборка, геніальний вчений помер. Він був похований у місцевому костелі, але інквізиція у 1616 р. внесла його твір до переліку заборонених, і єпископ Шембек зруйнував його саркофаг і збудував на його місці собі каплицю. Тоді Мартин Кромер, земляк родини Коперніків, встановив там пам'ятну дошку, але у 1746 р. її знищили німці, хоч система Коперніка була тоді вже визнана науковцями усього світу (а тепер німці, як і поляки, першими претендують на це ім'я).

Імена Русина, Коперніка, Ваповського, Лобачевського, Бояна, Остроградського, Вернадського, Банаха, Ціолковського, Глушка, Янгеля, Челомея і Корольова свідчать, що прорив у Космос, як найбільше досягнення людства, здійснили українські вчені і це є не просто випадковий збіг обставин і імен. Насправді українська культура Кракова XV ст. була на голову вище від польської. З часу приєднання Краківської Русі до Польщі центр суспільного й культурного життя перемістився на руські землі і до XVI ст. український вплив на польську культуру перевищував зворотній [Pochodzenie, s. 14; Tradycja i wspolczesnosc. Wroclaw, 1978, s. 28].

Основною базою формування української еліти став Краків з його латиномовним університетом. Тут вчилися і викладали не тільки Русин, Копернік та Ваповський, а й найвидатніші українські вчені, філософи, історики, поети, видатні політичні діячі XV–XVII ст.: Юрій Котермак, Павло з Коросна, Микола Гусовський, Яків з Залісся, Яків з Мостиськ, Іван Запольський, Микола Кромер, Яків з Белза, Павло Влодкович, Андрій Варгоцький, Станіслав Дубовський, Іван з Лянцута, Себастьян з Фелштина, Григорій Сапальський, Іван Герлицький, Тимош Ходовський, Микола з Мостиськ, Василь Савицький, Адам Бурський з Бережан та багато інших. Ректорами Краківського університету в різні часи були Микола Прокопович, Яків Ваповський із Радохінців, Станіслав Бель із Перемишля та ін. [Нудьга; Наливайко; PSB].

Найвидатніші латиномовні поети того часу (Григорій з Сянока, Павло з Коросна, Микола Гусовський) були українцями з Надсяння, тож можна говорити не тільки про власну астрономічну школу, але і про школу української латино-

мовної поезії. Павло з Коросна, наприклад, тривалий час викладав у Кракові і виховав не одного нашого поета.

Навіть сторонні дослідники визнають, що «перші цеглини у прекрасну будову польського Відродження поклали гуманісти українського походження» [Голенищев-Кутузов И. Гуманізм у восточних славян. — М., 1963, с. 26]. Адже ідеї гуманізму та Відродження прийшли до Польщі не з Німеччини чи півдня Європи, а з українських земель, власне, з Прикарпаття, і першими центрами нової культури та світогляду стали не Варшава чи Гнезно, а Львів, масток Григорія із Сянока Дунаїв, а також маєтки українських магнатів, як-от Вишневецькі, Горайські, Гербурти [Chlebowski, s. 64].

Д. Буш (старший), виступаючи у Відні, заявив: «Росія не брала жодної участі у великих явищах європейської історії — Реформації та Відродженні, а тому росіяни є абсолютно чужими людьми для європейської культури».

Саме завдяки Григорію із Сянока (1407–1477) сказати щось подібне про Україну ніхто не має права. Це був перший гуманіст не тільки в Україні чи Польщі, а й у цілій Центральній Європі. Відродження у нас почалося раніше, ніж навіть у Німеччині: у львівській школі завдяки Григорію вже у сер. XV ст. викладали античну літературу та поезію, а в німецьких університетах ще панувала схоластика.

Григорій Петрович Стременчук (його справжнє прізвище) народився у 1407 р. під Сяноком. Його батько не мав власної землі і, щоб врятувати родину від голодної смерті, перебрався до міста, де, вірогідно, примушував своїх дітей жебракувати (відомо, наприклад, що рідний брат Григорія був жебраком і помер у якомусь притулку).

У свої 12 років Григорій залишив батьків і подався до Кракова, а згодом до Німеччини. Надзвичайно здібний, він вивчив німецьку мову і навчився каліграфії, тож повернувшись до Кракова, став популярним писарем: складав людям прохання і скарги, а на зароблені гроші навчався в університеті. На талановитого студента звернув увагу Іван Тарновський і найняв його вчителем до своїх дітей, а потім ввів до королівського двору. Королева Софія призначила Григорія вихователем свого першого сина Владислава.

У 1434 р. він написав елегію на смерть короля Ягайла (можливо, на замовлення королеви Софії). У 1437 р. Григорій поїхав учитися до Італії, а кошти на існування заробляв уроками музики та співу (мав чудовий голос) та підробляв у папській канцелярії. Зв'язки з Ватиканом, а також підтримка королеви Софії допомогли йому після повернення на батьківщину стати священником у Величці, де, захоплений ідеями італійського Відродження, він створив перше в Україні та Польщі наукове товариство.

У 1440 р. Григорій став сповідником короля і разом із Владиславом виїхав до Угорщини. Хоча Григорій був католицьким священником, але завжди підкреслював, що він є русин і не протидівав королю (а можливо, навіть спонукав), коли у 1442 р. Владислав видав у Буді указ про зрівняння в правах православного духовенства з католицьким.

Григорій був одним із небагатьох, хто врятувався після страшної битви під Варною у 1444 р. На певний час він мусів лишитися в Угорщині, де став вчителем молодшого сина (Матвія) Івана Хунаді, який врятував його від загибелі під Варною. Рід Хунаді, хоч і руського походження, на той час змадяризувався. Навчаючи протягом трьох років молодого князя, Григорій пробудив у нього відчуття належності до українського етносу, що пояснює певні дії короля Матвія Корвіна: він таємно сповідував православ'я, запровадив Службу Божу давньоруською мовою, яка провадилась навіть у Відні, довіряв лише русинам (його особиста охорона складалася виключно з русинів), а своїм землякам-волохам надав численні пільги і привілеї. У 1447 р. угорці дорікали Івану Хунаді за те, що наступника трону виховує чужоземець. Щоб не нашкодити політичній кар'єрі свого вихованця, Григорій добровільно поступився місцем і з Хунедари переїхав до Вараду, де познайомився з єпископом Яном зі Средни, П'єром Вердженіо, Філіпом Подахатером та іншими діячами італійського Відродження. У Великому Вараді тоді перебував земляк Григорія Мартин Русин, і напевно саме тут і зародилась у них ідея створення Істраполітанської академії.

Григорій і Мартин повернулися на батьківщину майже одночасно. Однак, якщо на Мартина нетерпляче очікував краківський єпископ Збігнев Олесницький, сподіваючись на фахову лікарську допомогу, то Григорія поляки в Кракові прийняли надзвичайно вороже, а єпископ заявив, що «ця людина наскрізь просякнута чужим для нас духом».

З величезними труднощами король здобув для Григорія місце львівського архієпископа, і львівський період життя (1451–1477) виявився чи не найбільш продуктивним.

Згодом друг Григорія по Вараді Каллімах приїздив до його маєтку в Дунаєві на Львівщині і засвідчив, що тут вже давно панують ідеї Відродження, існує гурток гуманістів, який навіть в Кракові утворився значно пізніше, а у Львові діє школа, якій можуть позаздрити багато європейських столиць.

Саме через цей факт польська історіографія ставиться до Григорія із Сянока критично та упереджено (власне, як і до королеви Софії). Спроби видати його за поляка, зважаючи на численні заяви письменника про те, що він є русином, «Roxolanus», провалилися, і тепер поляки намагаються взагалі стерти це ім'я з історії XV ст. і довести, що Стременчук не геній, а звичайний графоман.

Справа дійшла навіть до примітивного наклепу: незважаючи на сан католицького єпископа та похилий вік (71 рік) про нього вигадали, буцімто він помер «від надмірної любові до жінок».

Подібне ставлення поляків до Григорія з Сянока дивує, адже саме він є одним із засновників польської літературної мови та самого поняття «польськість». Як справжній гуманіст, він розумів величезне значення рідної мови та писемності в розвитку будь-якого етносу, в т.ч. польського, і оскільки Біблія руською, точніше давньоукраїнською мовою, вже існувала, то саме він підказав королеві Софії ідею перекласти її польською мовою.

Ця Біблія тепер є національною польською реліквією, оскільки крім зрусифікованих «Казаній» та релігійного гімну «Богородиця», літературних пам'ятників польською мовою того часу не було. Поляки називають її «Біблією королеви Софії», але оскільки Григорій мав величезний вплив на королеву, то її цілком можна було б назвати «Біблією Григорія з Сянока» (до речі, частину перекладачів і переписувачів він запросив до Сянока з Угорської Русі (певно із Шариського Потоку).

Саме діяльність цих видатних особистостей українського походження зробила з ляхів, які не мали тоді своєї власної літературної мови та писемності, автентичну слов'янську націю, тобто поляків у повному розумінні цього слова, перешкодила процесу їх повної германізації чи надмірної латинізації, в результаті якої вони б назавжди втратили своє справжнє обличчя. Це була революція не тільки в духовному житті поляків, коли вони вперше прочитали Святе Письмо рідною мовою і тому більш осмислено сприйняли ідеї християнства, а й у культурі, освіті, науці, які відтоді почали розвиватися на рідній мові і стали доступними і для більшості, а не лише для поодиноких польських інтелектуалів.

До наших днів збереглися лише дві елегії Григорія Стременчука — на смерть короля Ягайла і королеви Софії, тож можна було би погодитися з думкою про надто завищену оцінку його творчості як геніального поета середньовіччя (але не гуманіста).

Однак, з огляду на тотальний перегляд ставлення в Польщі не тільки до Григорія з Сянока, а й до Русина, Павла з Коросна, Гусовського, Рея, Ореховського, Коллонтая, Мохнацького та багатьох інших діячів українського походження, і, попри високу оцінку їх діяльності сучасниками, приниження тієї ролі, яку вони відіграли в політичній історії, культурі і мистецтві Речі Посполитої, виникає переконання у штучному та замовному характері цієї акції. Схоже на те, що польські інтелектуали нарешті усвідомили фальш історичного міфу про тотожність понять Польща і Річ Посполита Обойга Народів, збагнувши правдивість слів гетьмана Жовкевського: «Польща стоїть на плечах Руського Атласа», і тому почали гарячково знищувати цього Атласа, а на перший план висувати другорядні постаті і навіть шарлатанів, зате польського походження. Поки не існувало української держави, можна було легко маніпулювати поняттям «генте русорум націоне полонорум» або просто записувати усіх поспіль у поляки. Але з часу утворення незалежної України в середовищі українства почалася інвентаризація свого минулого, і такі усталені стереотипи і міфи, як «Велика Росія», «Велика Польща від можа до можа», «Велика Угорщина» і навіть «Велика Румунія», починають сипатися як карткові будиночки: адже в їх основі, хоча й під різними формами, завжди була «Велика Русь». Тому найголовнішим завданням України-Русі нині є інфільтрація в свою історію видатних представників українського народу, як-от Григорій з Сянока та інші особистості, не чекаючи, поки поляки, чехи, угорці, росіяни чи румуни почнуть викидати їх зі своєї історії.

Поет, філософ і гуманіст Павло Русин (Paulus Crosnensis Ruthenos) (1470–1517) народився в Коросно у 1470 році і разом із Григорієм з Сянока та Мартином Русиним належить до числа найвидатніших представників українства XV ст.

Навчаючись в університеті, він записав себе русином, русином його вважали найближчі друзі (у 1515 р. в Кракові вийшли його «Elegiacum Pauli Crosnensis Ruteni», а Ян з Віслиці написав на його честь поему з посвятою «Musam M. Pauli Rutheni»), проте лише на підставі того, що він володів німецькою мовою, а його батько був бургомістром Коросна і писався як Ян Проклер, польські літературознавці та історики намагаються зробити з нього німця, замовчуючи той факт, що подібними «німцями» стали тоді мало не усі поляки на землях, які відійшли до Німеччини.

Така їхня позиція зрозуміла, адже в іншому випадку їм доведеться визнати, що гуманізм до Польщі прийшов не з Італії чи Німеччини, а з Русі. Якщо згадати, що саме з русинів складалося гроно найвидатніших вчених того часу, то місце і роль руських земель в історичному процесі постає зовсім в іншому світлі, а XV ст. в історії Польщі взагалі слід було би назвати Руським століттям.

Зважаючи на неодноразові поїздки Павла до Угорщини, він мав там родичів (його предки, ймовірно, тікаючи від германізації, переселилися з Угорської Русі до Коросна в кін. XIV чи на поч. XV ст.). Багато таких втікачів пройшли через німецькі канцелярії (Фіолі, Ствоши, Фірлеї, Гербурти, Одровази, Кромери), і тому, наче шлейф, за ними закріпилося німецьке прізвище Проклер, хоча вони були русинами, і, відповідно, Павло та його мати і сестри носили руські імена (Софія, Варвара, Катерина).

У 1491 р. Павло вступив до Краківського університету, потім довго жив в Угорщині і повернувся додому аж у 1507 р. У 1508 р. він знову виїхав за кордон, жив у Оломоуці, ставши придворним поетом архієпископа Станіслава Турзо — рідного брата Івана Турзо, який ініціював і профінансував друк перших українських книг (Станіслав від 1486 р. друкував книги в Оломоуці, можливо, саме він порекомендував брату друкаря Святополка Фіоля). Можливо також, що Павло, використовуючи свої родинні зв'язки в Угорщині (а може, і з Турзами), виконував приватні доручення Сигізмунда Старого і був одним з організаторів його шлюбу з Варварою Запольською (у 1512 р. він написав віршоване вітання з нагоди цього шлюбу).

Протягом 1511–1517 рр. Русин викладав у Краківському університеті. Він вважається засновником Краківської школи поезії, яку, зважаючи на те, що серед його учнів було багато українців (Олександр Сухта, Юрій Тучинський, Микола Гусовський, Прокіп з Шадка та ін.) цілком можна було б називати українською школою латиномовної поезії. У 1517 р., певно, з дипломатичними дорученнями, він знову виїхав до Угорщини, але в дорозі захворів, зупинився у Старому Санчі, де і помер.

Перший твір Павла Русина «Panegyrici» був надрукований Вінтербергом у Відні. Загалом Павло написав 4740 віршів в стилі Горація, більшість з яких

так і не була перекладена з латини ні на українську, ні на польську мови. Така плідність поета дала привід сучасним польським літературознавцям оголосити Павла графоманом, так ніби у ті часи були інші поети значно вищого рівня.

Безумовно, подібні оцінки є свідомим приниженням значення творчості Павла з Коросна, тим більше, що такій процедурі у сучасних польських енциклопедіях були піддані творчі доробки фактично усіх діячів культури і науки українського походження. Виглядає на те, що польську історіографію стурбувала критична маса українства в польській культурі, мистецтві, освіті та науці минулих століть, тож такі особистості, як Павло, були витіснені на маргінес, а за еталон взяті творіння на кшталт «Курпендії» Крицького, єдиною перевагою яких є тільки те, що вони написані етнічними поляками.

Сучасники, однак, зовсім по-іншому оцінювали місце і роль поета в літературному та громадсько-політичному житті держави.

Найвидатнішим українським і європейським латиномовним письменником був Микола Гусовський (1475 — після 1533). Оскільки основний твір цього письменника присвячений зубрам («Пісня про зубра»), то досить тривалий час вважалося, що він має походити з Білорусі і навіть називалося село Усово біля Біловезької пуші ((навіть у такому випадку Гусовський мав би походити з Берестейщини, тобто бути українцем, хоча жодного значення це не має, оскільки до XVII ст. українці і білоруси являли собою одне етнічне ціле і звалися русинами).

Насправді Гусовський походив із Гусова під Лянцутом, в Білорусі ніколи не був, а зубрів спостерігав у сусідньому Звіринці біля Замостя, де Замойські тримали їх аж до XVIII ст., та в Сандомирській пуші, де любив полювати його батько (500 років тому зубри і тури жили й у інших пушах, а не тільки у Біловезькій).

Микола походив з убогої селянської родини, усе життя потерпав від безгрошів'я і писав про це королеві Боні: «не можу вибитися лише через брак коштів». Королі, однак, нічим йому не допомогли, а підтримували лише земляки-українці, зокрема, родич Григорія з Сянока єпископ Іван Карнковський, який після довгих років поневірянь врешті-решт влаштував Гусовського священником у Полтовську (Пилтуську) (це ще один доказ походження Гусовського з Надсяння).

Вчився Микола, вірогідно, не у Вільні, про яке ніде не згадує, а у Краківському університеті, напевно бував і в Україні (крім «Пісні про зубра», Гусовський написав «Перемогу над турками під Теревовлею», а в поемі «Життя та подвиги св. Гіацинта» дав такий детальний опис Дніпра і Києва, який міг би дати лише очевидець).

Латинська мова Гусовського є такою досконалою, що дивує дослідників навіть нині. Взагалі Надсяння подарувало нам цілу плеяду блискучих латиномовних письменників (Григорій із Сянока, Павло з Коросна, Микола Кромер). Вони визнані в усьому світі (1980 рік ЮНЕСКО проголосило роком М. Гусовського), цю річницю гучно відсвяткували в Білорусі, але, на жаль, не в Україні.

Усі ці видатні особи не були поодиноким випадковим явищем українства в польській державі, оскільки їх творчість була результатом успішного розвитку тут української науки, культури і мистецтва.

Лука з Русі у 1552 р. видав у Кракові перший підручник з епістології. Микола з Мостиськ (1559–1632) увів поняття причинного зв'язку в логіці, а його «Elemente ad Confessiones» були тричі перевидані в Європі.

Першим українським професійним картографом, як вже згадувалося вище, є Бернард Ваповський, який у 1526 р. видав у Кракові першу науково опрацьовану «Карту Польщі, Русі і Литви».

У Кракові навчалися майже усі професійні українські композитори, в т. ч. і перший з них — Себастьян Русин (1480–1552), або Себастьян з Фельштина.

Він народився у селі Скелівці біля Доброміля, яку Гербурти, на згадку про свій родовий замок у Моравії, називали Фельштином, і це тривалий час вводило дослідників в оману щодо етнічного походження композитора.

Його батько, український селянин, називався Іваном. Вступивши до Краківського університету у 1507 р., Себастьян записав себе Русиним. Певна річ, далеко не кожен селянин мав змогу навчатися в університеті, тож напевно кошти на навчання дав йому власник Скелівки Микола Гербурт, тим більше, що у 1536 р., завдяки його протекції, Себастьян отримав призначення священником до Сянока.

До наших днів дійшли лише 3 твори композитора («Alleluja», «Ave Maria», «Virginii Mariae laudes»), які є такого високого професійного рівня, що дослідники минулого одностайно назвали Русина «батьком польської музики» [Słownik. 1964, s. 138].

Перший запис музичного твору («Omnia beneficia») від 1300 р. також має зв'язок із українськими землями, які потрапили до складу Польщі: він був знайдений у Старому Санчі [Swiech, s. 12–18].

Останнім часом, коли в польській історіографії набирає оберти процес переоцінки минулого, раптом виявилось, що рівень творів Русина «значно поступається» творчості німецького композитора Г. Фінка, який жив майже одночасно з Русиним, але про нього сучасники не згадують, а тим більше не називають «батьком польської музики». Скориставшись тим, що ім'я Русина стоїть лише на підручнику з музики «Opusculum musicae», який він видав в Кракові у 1519 р., авторство його музичних творів почали приписувати Фінку, знехтувавши тим, що науковий і мистецький рівень цього підручника є таким досконалим, що його міг написати лише професійний композитор, а не теоретик (цей підручник навіть перевидали у 1979 р., що для музичної культури є унікальним явищем).

Полякам можна і поспівчувати, адже вони усвідомили нарешті, що кількість «батьків» польської культури українського походження явно перевищує критичну масу і постає логічне запитання: а чи була ця історія і культура лише польською історією і польською культурою?

Переоцінка минулого справді конче потрібна, але не для поляків, а для нас, щоб до свідомості кожного українця також, нарешті, дійшло, що усі ці «батьки» і «матері» польської культури одночасно були батьками і української латиномовної культури, української латиномовної поезії, української польськомовної літератури, української музики та українського Гуманізму.

У Кракові також працював Мартин зі Львова, придворний композитор Сигізмунда Августа, автор (1564 р.) чудової «Пасхальної меси». У Кракові жили і працювали Іван Герлицький та Прокіп Грушковський, тобто можна говорити про існування української школи духовної та світської музики [Sowinski, s. 37–65]. Навіть Брюкнер визнав, що поляки фактично присвоїли собі українські колядки [Bruckner, s. 202]. Переважна їх більшість зафіксована у Прикарпатті, в районах колишньої Карпатської Русі, і значно менше вони поширені на польській етнічній території [Карпатский сборник. 1976, с. 103–105].

Підраховано, що від 1400 до 1600 рр. у Краківському університеті здобули освіту 800 українців. Насправді їх було набагато більше, оскільки студенти з Надсяння, Лемківщини, Люблінщини, Сандомирщини і Краківської землі вважалися «поляками», а лемки з Угорщини та Словаччини — «угорцями» і належали до так званої «Угорської бурси». Русини з Литви та Підляшшя жили окремо від них, у школі при костелі Усіх Святих [див. Нудьга; Studia z dziejow mlodziezy uniwersytetu Krakowskiego w dobie Renesansu. Kr., 1964, s. 30].

Давні традиції української архітектури дозволяли нашим майстрам майже на рівних працювати з неперевершеними італійськими архітекторами тих часів, які їздили по всій Європі і збудували не одне місто, в т.ч. і ренесансовий Краків. Майстер Лука у 1514 р. брав участь у будівництві кафедрального костелу та Соломонової вежі в Кракові, на якій згодом встановили годинник. Северин із Любомля збудував для Катерини Ваповської каплицю при Домініканському костелі, а Августин Литвинович — кам'яницю Масловських на вул. Шевській, 18, та будинок біля костелу св. Михайла. Варто нагадати, що перші польські архітектори (наприклад, Стриковський) з'явилися в Кракові лише у XVII ст. [PSB].

З часів королеви Бони (від 1518 р.) італійці склали серйозну конкуренцію українцям, особливо в архітектурі, музиці, декоративному та образотворчому мистецтві. Разом з королевою сюди прибула ціла армія художників, архітекторів, музикантів, співаків, акторів, тож не дивно, що українські імена та прізвища серед придворних артистів з того часу зникають і в подальшому вже майже не трапляються.

Тим не менш, і тоді у Кракові ще працювали художники Микола Шеліга з Перемишля, Іван Литвин та його син. Декоративні меблі та двері Краківської ратуші виконав у 1593 р. майстер Іван Калина, а саркофаги Петра Боратинського (1558 р.) та Філіпа Падневського в Маріацькому костелі — скульптор Іван із Михайловиц [Slownik. 1971–1997].

Для української та польської науки наші італійці мало катастрофічні наслідки. Разом із Боною до Кракова прибула також ціла армія пройдисвітів,

які не змогли знайти собі місця в Італії, проте вважали себе науковою «елітою» Європи. Це були люди, які роками сперечалися про те, скільки чортів помістяться на кінчику голки, тож від них годі було чекати не тільки відкриття, а просто тверезої думки. У Краківському університеті запанувала схоластика, почався період його занепаду, молодь тут вже не бажала вчитися, і кількість студентів скоротилася мало не у 4 рази.

У сер. XVI ст. Лаврін Незгода спробував було призупинити цей процес, реформувати університет, але зустрів такий шалений опір, що змушений був навіть тікати з Кракова.

Послаблення впливу українства на краківське життя було зумовлено не тільки напливом іноземців, а й природними, об'єктивними обставинами. Від середини XVI ст. польська культура стала на власні ноги, формувалася польська літературна мова, поезія, школа декоративного та образотворчого мистецтва. Розвиток польської культури вже йшов на власній основі, тож гострої потреби в підтримці з боку української культури, як це було раніше, вже не було. Тому і в Кракові, і в Малопольщі класична давньоруська культура поступово занепадала, а українська латиномовна культура стала такою близькою до польської, що їх було важко відрізнити одну від одної. Не слід забувати, що Краків і Засяння завжди були на географічній периферії українського світу. Навіть у XIX столітті Краківська земля мала лише 3 міста і 244 села, тимчасом як, наприклад, Сяноцька — 10 міст і 434 села [Podgorodecki L. *Zarys dziejow Ukrainy*. Warsz., 1967. Т. I, s. 181]. Зрозуміло, що до сер. XVI ст. етнічний склад Краківської землі змінився не на користь Русі, і носії української культури становили тут етнічну меншину. В сер. XVI ст. Бельський і Меховіта, розповідаючи про слов'яно-руську віру в Кракові, сповіщають, що «звичай той загинув», тобто українська церква була закрита.

У Кракові запанувала зовсім інша культура, із власними цінностями та своєрідною мораллю. Перед своїм одруженням Бона прислала Сигізмунду I не портрет, а мірку своєї талії, а прибувши до Кракова, влаштувала в королівському замку майже легальний клуб розпусти під назвою «*Lex cuspeida*». Найактивнішим членом цього клубу був польський поет Крицький, а що його твори уникають друкувати навіть у наш час, то можна собі уявити, що діялося тоді в цьому «клубі».

Якщо до сер. XVI ст. Краків був германізованим, і німці з величезним обуренням сприйняли запровадження тут у 1537 р. служби Божої польською мовою і, тим більше, не терпіли української мови, то на поч. XVII ст. Краків став полонізованим, і від руської церкви не лишилося й сліду. Усі руські іконостаси та ікони поляки порозбирали по своїх костелах, і у 1620 р. Захарій Копистинський засвідчив, що «в єпископстві Краківському по деяких костелах знаходять мальовані грецьким звичаєм і кшталтом із написом слов'янською мовою під кожним образом». Існують, щоправда, непевні відомості про те, що студенти-русини Краківського університету в 1615 р. об'єдналися в «Марій-

ську дружину св. Варвари», а, отже, при університеті мала ще існувати руська церква св. Варвари.

Якщо в умовах германізації українська культура Кракова, Малопольщі, Надсяння і Підляшшя виживала, насамперед, як латиномовна, то в умовах полонізації вона мала можливість не тільки вижити, а й розвиватися лише як польськомовна. Польську мову, особливо літературну, українці не вважали чужою, оскільки від часів королеви Софії русини брали чи не найбільшу участь у її становленні (Микола Рей із Журавна, Станіслав Ореховський з Перемишля, Симон Старовольський з Волині, Симон Зиморович зі Львова, Калікет Сакович із Потиліча, Іван Предко, Яків Гаватович, Петро Барика, Єрлич, Дзвонівський та багато інших польськомовних письменників та публіцистів) [PSB; Chlebowski, s. 64, 88–95].

«Батьком» і засновником польської літератури ще й дотепер вважається Микола Рей (1505–1568). Історія цього роду є надзвичайно загадковою та плутаною.. Сам письменник народився на Львівщині, у Журавно під Ходоровом, а про батька відомо лише те, що він володів у Краківській землі селами Нагловиці, Бобин та Становиця.

Свецький, знавець родоводу руських родів, має дані, що Реї походять з міста Бара, який колись звався Ровом, але у 1452 р. Стогнев Рей потрапив у татарський полон, і його маєтки перейшли до Петра Рея. Петро Рей згадується у документах як пан на Гловицях, а що про жодних інших Реїв повідомлень немає, то виходить, що тільки цей Петро Рей, пан на Гловицях, міг бути дідом Миколи.

Випадковий збіг цих рідких прізвищ та назв сіл є вельми малоймовірним, а тому існує лише два варіанти: або Реї походять з-під Бару, і маєтки під Краковом батько письменника, як це практикувалося в часи королеви Софії, отримав після одруження на Варварі Гербурт, перейменувавши одне село на Гловиці, або вони походять з-під Кракова, але у XV ст. переселилися в Україну, і, як рід руського походження, отримали землю від Великого Князівства Литовського під Баром (до 1569 р. тутешні землі полякам не роздавали). Варто нагадати, що після 1340 р. на схід переселилися не тільки Реї, а й інші руські роди з Краківщини (Кірдеї, Кам'янецькі, Одровази, Потоцькі, Александровичі, Балицькі, Браницькі та багато ін.).

Мати Миколи була українкою (Гербурти визнавали свою належність до українського народу навіть на поч. XVII ст.), тож не дивно, що у творах Рея літературознавці знаходять більше русизмів, ніж у будь-якого іншого письменника XVI ст. Польських літературних традицій тоді ще не існувало, власне, Рей і створив польську літературу, заклав основи її жанрів, а що був вихований на давньоруській літературній спадщині та місцевому українському фольклорі, то саме галицький діалект ліг в основу польської літературної мови. Адам Міцкевич також дійшов висновку, що Рея, як письменника, сформувала українська народна поезія. Для сучасних поляків польська мова сер. XVI ст. є майже незрозумілою, тимчасом як для Ореховського, Рея чи Гербурта, та навіть і для

найбільш фанатично налаштованих проти Польщі православних полемістів (Вишенський, Сакович, Баранович, Пашковський, Бучинський, Братковський) вона була фактично рідною і мало чим відрізнялася від тієї живої мови, якою говорив тоді наш люд від Збруча до Вісли (різниця полягає хіба що в латинській абетці).

Більш наближеною до сучасної польської зробив цю мову Кохановський (хоча і в його творах також є багато русизмів), але вплив Галичини на її подальший розвиток завжди був досить відчутним, якщо не визначальним. Якщо східні українці мали досить значний вплив на формування російської літератури і російської літературної мови (Прокопович, Смотрицький, Сковорода, Капніст, Боратинський, Гнедич, Гоголь, Достоевський, Григорович, Станюкович, Гіляровський, Короленко, Горенко, Маяковський, Чуковський, Паустовський та ін.), то західні українці мали ще більший вплив на формування польської літератури і польської літературної мови. Саме Рей започаткував цей процес, тож, безумовно, його творчість є невід'ємною складовою частиною не тільки польської, а й української культури, тим більше, що його твори («Звіринець», «Дзеркало», «Коротка розмова», «Купець») змальовують не Велику Польщу, якої він не знав, а Галичину.

Станіслав Ореховський (1513–1566) народився в Перемишлі, в українській шляхетській родині, яка майже уся була винищена турками під час битви під Варною. Врятувався лише Олександр Ореховський, нащадком якого був батько Станіслава. Він був писарем у Перемишлі, а мати Станіслава походила з родини місцевого православного священника Баранецького.

Ореховський навчався у місцевій кафедральній школі, а потім в університетах Кракова, Відня, Болоньї та Віттенберга, де, вірогідно, познайомився з Лютером. У 1540 р. він повернувся додому, але ще довго ухилявся від священницького сану, не бажаючи приймати целібат. Навіть коли йому дали плебанію, він волів жити у себе в Журавичах біля Переволочної (Пшеворська).

Нині в цьому селі ніщо не нагадує про Ореховського та про ідеї, що народжувалися тут. Важко повірити, що в сер. XVI ст. Журавичі були центром політичного, духовного та інтелектуального життя Західної України, і до тутешніх подій уважно придивлялися не тільки в шляхетських дворах і магнатських палацах, а й у Римі та інших європейських столицях (папський нунцій Д. Комендоні, наприклад, писав про Ореховського: «...Знаю, скільки від того чоловіка залежить, бо в цій державі ніхто йому ані мовою, ані відвагою не дорівнює...»).

Ця людина в ті часи була ідеологом українського шляхетства і здійснила колосальний вплив на долю та духовний розвиток західноукраїнського суспільства. З «легкої» руки Копистянського, його і нині ще називають ляхом. Насправді це був переконаний український патріот, який завжди підкреслював свою національність («...я є русин, цим пишаюсь і про це відверто заявляю...»), у закордонних університетах записувався як «Ruthenus», «Rusak», «Roxolanus», «Rusin» чи «Orrechoffski Russus».

Польські літературознавці вважають Ореховського неперевершеним оратором, творцем польської публіцистики, не уточнюючи, що увесь свій публіцистичний запал він спрямував на те, щоб Русь і українці посіли гідне місце у федерації народів, яка звалася Річ Посполита.

Еволюція поглядів Ореховського була досить тривалою. Спочатку він зацікавився історією входження українських земель до складу Польщі і написав на цю тему «Annales» та працю, присвячену історії давньоруського роду Тарновських (тому Ян Тарновський врятував Станіслава від помсти королеви Бони, яку він у своїй праці «Fideli subditus» звинуватив у державній зраді). Ореховський нагадав полякам, що Русь не була ними завойована, а потрапила до складу польської держави завдяки позиції української правлячої верхівки та низки угод, перша з яких була підписана Дмитром Детьком: «Ви думаєте, що Русь, таке велике й могутнє королівство, стала вашою провінцією тому, що злякалася вашого меча, а не тому, що забажала вашої свободи?..» [Chynczewska-Hennel, s. 94–132].

Його обурювало панівне становище католицького костелу в цій нібито федеративній державі і трактування руської віри як схизми: «Я не піднімаю бунту, а роз'яснюю своєму народу, що римські хитрощі є більш шкідливими для нього, ніж учення Лютера» [Там само].

Тому він рекомендував своїм прихильникам (а це була шляхта українського походження — Стадницькі, Красіцькі, Кміти та ін.) прислухатися до ідей Реформації або повернутися до православ'я: «Притулюся до православної церкви і в ній разом із рідною Руссю буду до самого кінця» [Там само].

Ореховський, як і переважна більшість українських шляхтичів того часу, побував у Європі, вчився в університетах Німеччини та Італії, а тому розумів, наскільки відсталою та архаїчною у своєму розвитку стала православна церква, тож невдовзі відмовився від ідеї повернення у православ'я, а взявся за реформування католицької церкви. Він дійшов висновку, що православних священників найбільше утримує від переходу у католицизм целібат, і вирішив домогтися його скасування. Ореховський переконав католицького священника Кравіцького наважитися на відкритий шлюб. Унікальне весілля ксьондза відбулося в Журавичах і набуло такого розголосу, що одразу кілька священників наважилися на подібний крок.

Ореховський був неперевершеним оратором і софістом, умів втримати увагу слухачів і міг стати новим Лютером та розпочати в Європі свою Реформацію. Рим уже навіть вважав справу целібату безнадійно програною, як раптом сам Ореховський відмовився від цієї ідеї і захопився новою, реалізація якої і забезпечила безсмертя його імені.

У Журавичах, в розмовах із селянами, він зрозумів, що ідея християнської єдності є більш глибокою і важливою, ніж проблема целібату, і у 1544 р., у своїй книзі «Baptista Ruthenorum», вперше запропонував унію православної церкви з католицькою за умови повного збереження руської літургії та мови. Ця ідея була продумана набагато краще, ніж усі попередні, й задовольняла не

тільки священиків, а й простих віруючих. Через 50 років вона була втілена в життя за сценарієм Ореховського, хоча й зовсім іншими людьми. З роками вона лише довела свою життєздатність і справді врятувала український народ як націю, про що Ореховський і мріяв (для порівняння не можна не зважати на той факт, що православ'я на українському сході довело і мову, і народ до вкрай зубожілого духовного і матеріального стану). Саме з цією філософією Галичина змогла вижити і зберегти себе до наших днів, хоча тоді далеко не всі розуміли ідею Ореховського, вважаючи, що союз з Заходом та католицькою церквою є крахом українства.

Безумовно, Ореховський припускався помилок, які не роблять йому честі як патріоту. На виправдання свого переходу в католицизм та вживання польської мови він вигадав широко відому тезу «gente Ruthenus natione Polonus» («Я русин, але польський шляхтич»). Це був не більш ніж емоційний вибрик, який він навіть сам собі до пуття не розтлумачив, оскільки постійно підкреслював, що «Orzechoffski Russus». Однак його тезу підхопив для виправдання своїх дій канцлер Замойський та інші українські магнати, а Шайноха і Яблоновський довели її до повного абсурду, після чого вона стала символізувати зраду своєму народові.

Після смерті Ореховського функцію захисника та головного ідеолога українства перебрав на себе Ян Щасний Гербурт, який, до речі, видав у 1614 р. його «Аннали».

Прикметно, що найкращими стилістами, крім Ореховського, у польській літературі визнані Пасек, Машкевич та Головацький (Б. Прус), тобто особи українського походження.

Симон Старовольський (1588–1656) народився у Старій Волі на Берестейщині і мав герб Леліва, оскільки його батько, боярин Василь, не мав власного герба, тож Симон користувався гербом родини матері (Жаранко). Цілком можливо, що Симон був далеким родичем Вольських: Микола Вольський допомагав йому друкувати книги, влаштував на службу до канцлера Замойського, а після смерті останнього — до магнатської родини князів Острозьких. Старовольський супроводжував молодих Острозьких в подорожі за кордон і так зблизився з братами, що вони видали за нього свою сестру княгиню Ганну і ввели в коло магнатських родин українського походження.

До Краківського університету Симон записався лише у 1612 р., маючи вже 24 роки. Участь у Хотинській війні 1621 р. надихнула його на написання основних творів «Войовничі сармати» та «Про знаменитих ораторів Сарматії», де під Сарматією він розумів Україну. Старовольський писав переважно латиною, але в усіх його творах червоною ниткою проходить відчуття гордості за цю землю та її гордий народ, особливо за козаків, князів Острозьких та Ходкевичів. Зацікавившись минулим рідної землі, він не міг оминати постать Кадлубовича, якого поляки зашифрували під псевдонімом «містр Вінцент», і написав його детальну біографію, підкресливши українські корені цього видатного хроніста

XIII ст. (польські джерела уникали заглиблюватися давньої історії Кракова і Краківської землі, і Кадлубович першим наважився розповісти про її хорватське, тобто давньоруське походження). А українські історики й донині ігнорують і Кадлубовича, і Старовольського, хоча більш патріотично налаштованого до України історика, ніж він, годі шукати.

Є вагомі докази того, що руські корені мав найвидатніший польський поет часів середньовіччя і творець нової польської літератури Ян Кохановський (1530–1584).

Він народився у Сичині на Радомщині, біля села з вельми промовистою назвою Церква.

Незважаючи на значну кількість русизмів в його мові (32), це вже справді польський поет, адже сучасний поляк вільно читає його твори, тимчасом як мову Бернарда з Любліна та Миколи Рея лише умовно можна назвати польською, поляки її не розуміють, тож, імовірно, попередники Кохановського вживали діалект, на якому розмовляли українці на своїх західних історичних землях, записуючи його латинською абеткою.

Феномен значної кількості русизмів в мові перших польських письменників змушує одних польських лінгвістів визнати, що українська мова в той час слугувала полякам за літературну (Т. Мініковська), а інших — що ці письменники, у т.ч. Кохановський, були поляками, які просто довгий час перебували в українському мовному середовищі (Хлебовський, наприклад, ретельно підрахував, що близько 50% дворян Яна Тарновського, у якого служив Кохановський, були русинами, а Фірлеї (також меценати поета) взагалі розмовляли лише українською мовою).

Версія про те, що русизми Кохановського та багатьох інших письменників утворилися в їх власному мовному середовищі і були діалектом тих земель, звідки вони походили, на жаль, ніколи серйозно не обговорювалася в польському літературознавстві. Лише в останні роки дослідники творчості Рея, Ореховського, Красіцького, Карпінського, Княжніна, Нарушевича, Немцевіча, Коллонтая та інших польських письменників минулих століть починають усвідомлювати, що їхнє українське походження не могло не позначитися на мові, а найперше на світогляді цих видатних особистостей, і без врахування цього фактора неможливо зрозуміти їх творчість.

Не є винятком і Кохановський. Він писав польською мовою і, безумовно, є польським поетом, але є підстави вважати родину Кохановських руською (Пантелеймон Кохановський, наприклад, був ієромонахом Печерської лаври, у 1681 р. написав «Обширний синопсис руский»).

Іоан (саме це ім'я згадується в документах того часу) народився на землі, яка до VIII ст. була місцем розселення давньоруського племені радимичів, у XIII столітті іноземці (Рікардо) називали Сандомирщину руською землею і навіть у XIX столітті сусідні Пулави деякі етнографи (Ріттїх) ще вважали українською етнічною територією. Його рідне село називалося тоді не Сичина, а Сичинов

(так воно записане в документах про вступ Кохановського до Краківського університету), і ця назва була сполонізована лише у XVIII ст. Зрозуміло, що сам Ян вже був католиком, але кілька його родичів походило з Церкви і мали руські імена (Федір, Петро, Микола, Пилип, чи то Філіп). Відомо, що матір'ю поета була Ганна Одроваз, русинка. Її родичами були Тарновські і Гербурти, а останні, як відомо, не раз демонстративно заявляли про своє українське походження.

Найбільше Кохановський товаришував з Лукою Горницьким, який вважав український народ найстаршим серед усіх слов'янських народів, а його мову найдосконалішою і мав намір переробити польську орфографію під українську.

Кохановський був польським письменником, але в душі лишався русином, чи, принаймні, патріотом своєї рідної землі, малополяком. Кохановський (як і Пенезко) належав до нечисленної групи русинів, яка хотіла бачити на троні Речі Посполитої російського царя Федора. Зрозуміло, що жоден етнічний поляк не міг цього бажати, це була політична комбінація частини української шляхти, яка прагнула повторити ситуацію 1385 р. з обранням на польський трон проруськи налаштованого Ягайла. Кохановський писав тоді:

Якби хотів Федір бути, як Ягайло,
Добре б нам було.

Оце його «нам», власне, і виявляє не тільки політичну орієнтацію Кохановського, а й його розуміння своєї етнічної приналежності до українства. Лише усвідомивши це, можна зрозуміти образи Галини, Федора, Борзого в «Жахах», «Пісню про спустошення татарами Поділля», «Трени» або «Відмову грецьким послам», де, на замовлення Яна Замойського, він виклав його філософські погляди щодо майбутнього України у складі Речі Посполитої.

Можна зрозуміти і те, що являла собою Радомщина в XVI ст., те, як Польща поступово поглинула не тільки територію, яку ми називаємо Засянням, а поляки — Малою Польщею, а й частину місцевого українського населення, давньоруську культуру, яку частково репрезентували Кохановські.

Зараз у Сичині ніщо не нагадує про народження тут великої людини. Будинок Кохановських давно зруйнований, але при дорозі є фігура, яка, за описом 1621 р., стояла якраз напроти садиби його батьків. Музей поета відкрито в Чорнолісі, де поет жив після одруження і після трагічної смерті дочки написав неймовірно душевні як для часів середньовіччя «Трени», а також у Зволені, де його поховали. Серце поета не витримало, коли він дізнався у Любліні від короля про страту 30 українських козаків за напад на Бендери, це при тому, що він особисто просив Баторія про їх помилування.

Таким чином, Річ Посполита явно була продуктом творення і спільним надбанням поляків, українців та литовців, і коли їх правами після смерті останнього представника династії Ягеллонів почали нехтувати, то ситуація почала

загострюватись. 1569 рік став своєрідним політичним підсумком перебування Ягеллонів на краківському троні. Вони створили величезну, чи не найбагатшу та наймогутнішу на той час державу в Європі, яка змогла не тільки стримати наступ Москви, а й поставити її на коліна. Однак, ця держава створювалася, власне, під Ягеллонів, у розрахунок на те, що саме українці в ній займатимуть провідне становище, а тому 1572 рік став одночасно і початком її кінця.

За Стефана Баторія, Сигізмунда III та Владислава IV становище українців значно погіршилося. Ці королі були ревними католиками, вони не переймалися особливим статусом українських латифундій, і поляки без жодних перешкод купували собі землю в Україні або отримували її через шлюбні союзи. В королівській канцелярії запровадили польську мову, а руських писарів, які від 1361 року були в Кракові та Сандомирі, або «забували» ввести в штат, або попри них «помилково» розсилали по Україні документи лише польською мовою (на що вже у 1576 р. скаржилася шляхта Брацлавського воєводства).

Розпочався наступ не тільки на мову, а й на пам'ятки української культури, особливо в Кракові, де їх було багато. На Вавелі затирали руські розписи в каплицях Кафедрального собору (останнім, вже у XVIII ст., був знищений розпис Марійської каплиці), викидали або ховали нагробні плити з українськими іменами (в т.ч. королеви Софії), а до тих, що залишилися, дописували польські імена (саме таким чином з Пакослава і Прандоти зробили Янів). Єзуїтам було надано право конфісковувати (як еретичні) давньоруські книги, літописи та рукописи, нищити їх у підземеллях або прилюдно палити на вогнищах (ось чому ми знаємо мізерно мало про справжню історію давньоруського Кракова і Засяння). Не тільки простий люд, а й українські магнати почувалися чужими в колись рідній державі. Миритися з цим вони не могли, але колишньої єдності вже не було, і кожен діяв сам по собі.

Тому на політичній кухні Речі Посполитої склалася патова ситуація, коли у руських магнатів було ще достатньо сили, щоб не допустити на трон поляка (папський нунцій писав Папі Римському, що «у державі, де найзаможнішими є русини, даремно сподіватися обрання на трон поляка»), але водночас бракувало сили проштовхнути свою кандидатуру, адже цьому вже заважали не тільки поляки, а й свої українці — суперники.

Колись єдина за часів Ягеллонів «руська партія» поділилася умовно на «проруську», яка ставила собі за мету домінування Русі й у разі протидії поляків була готова до розвалу Речі Посполитої (у різні часи її представляли князі Зборовські, Острозькі, Стадницькі, Гербурти, Радивіли, Оссолінські, Хмельницькі та ін.), та «пропольську», точніше, «проєвропейську», яка бачила майбутнє України лише в Європі і тільки у федерації з Польщею (Замойські, Жовкевські, Ореховські, Вишневецькі та ін.).

Релігійна орієнтація, безумовно, відігравала значну роль у політичній орієнтації, але не слід думати, що «проруську партію» представляли лише православні діячі на кшталт князя Костянтина Острозького, — були, наприклад,

й католики Пенезки і Кохановські, які хотіли посадити на польський трон російського царя Федора.

Поза увагою української історіографії опинилася боротьба за свої права численних протестантів, які, за словами Я. Єрлича, «були ляхами, але з руського коліна», тобто етнічними українцями. І першим розпочав цю відверту боротьбу не князь Костянтин Острозький, а... гетьман українського козацтва, магнат і видатний політичний діяч Речі Посполитої Самійло Зборовський (? — 1584).

Справжнім руським прізвищем родини Зборовських було Яструбець (вони походили із села Яструбець на Сандомирщині). Польща захопила цю землю у XI ст., але вона ще досить довго вважалася руською. Лише після татаро-монгольської навали розпочалася її інтенсивна колонізація, а після ліквідації Руського єпископства в Опатові католиками стали і Яструбці. Свою кар'єру, як і переважна більшість українських шляхтичів, вони зробили за Владислава Варненського, який за участь у походах на Угорщину та Туреччину надав їм у володіння Золочів та Зборов (після чого вони й почали зватися Зборовськими).

Проте навіть Яна Зборовського важко назвати ляхом, оскільки більшу частину свого життя він провів в Україні і одружився з руською княгинею Галиною Пронською. У 1514 р. він, не залишивши спадкоємців, загинув у битві з росіянами під Оршою, і його маєтки перешли до брата Петра, який після цього став найбільшим магнатом в польському королівстві (попри спадок Яна, він володів величезними масивами земель на Сандомирщині, Підляшші та в Україні).

Отже, найзаможнішими і наймогутнішими магнатами Польщі українського походження середини XVI ст. були не князі Острозькі, а Зборовські, і тимчасом як Острозькі обмежувалися діяльністю в сфері духовності, культури та освіти, вплив Зборовських на політичну ситуацію в державі був значно вагоміший. Петро Зборовський наважився відкрито протидіяти королеві Боні, яка під приводом відсутності документів на землеволодіння почала відбирати у руських шляхтичів маєтки. Саме він виклав королеві перелік її злочинів із 36 пунктів. Можливо, що саме від цієї вихованки італійських єзуїтів він отримав такий заряд ненависті до католиків, що став ревним протестантом і на знак розриву з католицьким світом наказав зруйнувати костел і всі будинки в Яструбцях, а на тому місці викопати озеро. Багато хто розцінив тоді знищення Петром рідного села як вельми недобрый знак для всього роду, і ця пересторога виявилася пророчою.

Найбільш активною політична діяльність Зборовських була при спадкоємцях Петра, за життя Мартина та його сина Самійла. Мартин, збагнувши, що Сигізмунд Август не може мати дітей, і розуміючи, що рід Ягеллонів на ньому завершиться, розробив план опанування польського трону шляхом одруження одного зі своїх синів, вірогідно Самійла, на спадкоємиці величезного багатства князів Острозьких Галині, в результаті чого їх володіння мали з'єднатися у найбільше в Європі князівство, тож обрання Зборовського королем було б на-

перед вирішеною справою (величезна кількість шляхтичів належала до гербу Яструбець та гербу Острозьких, тому, за звичаями того часу, вони вважалися однією родиною і на виборах короля мали голосувати тільки за свого).

Однак, на перешкоді цього плану стала не тільки католицька церква, а й король та любов Галини до князя Дмитра Сангушка. Польська, а за нею і українська історіографія описують лише романтичний аспект цієї історії, трагічну долю Гальшки Іллівни, яку видали за нелюбів і мало не довели до божевілля. А про політичний аспект цієї справи говорити уникають або акцентують увагу на польсько-українському протистоянні, хоча чималу роль у цій історії, на жаль, відіграло якраз русько-руське протистояння. Мартин усунув конкурента, коли, наздогнавши втікачів аж біля Зеліни (Жиліни) у Словаччині, фактично убив Дмитра на дуелі (Сангушко невдовзі, у 1555 р., помер від численних отриманих ран у Яромирі (Яромержі) у Чехії). Але король, який був опікуном (і рідним дядьком Галини: її мати була хоча й незаконнонародженою, але рідною сестрою короля Сигізмунда), видав свою племінницю не за Самійла, а за підстаркуватого князя Горку і, таким чином, зруйнував плани Зборовських на опанування трону.

Сигізмунд зробив такий крок не на угоду полякам і католицькій церкві, як це може видатися на перший погляд. Він сам належав до русько-литовського роду, який толерантно ставився до русинів та руської віри, і якби він точно знав, що не матиме нащадків, то напевне зробив би свій вибір на користь русина, а не поляка. Однак, Сигізмунд тоді ще був відносно молодим і до самої смерті сподівався, що корона Речі Посполитої залишиться в руках Ягеллонів та планував передати її якщо не своїм дітям, то сестрам (із відповідним проханням він звернувся до польського сенату). Його рішення про обранця для Галини, з огляду на подальші події, стало фатальною помилкою не тільки короля і родини Зборовських, а й для Русі та самої Польщі.

Після смерті Августа у 1572 р. в українському середовищі з'явився ще один претендент на польську корону — Ян Замоїський. В ситуації патологічної асоціалізації української громади (варто нагадати, що дехто з її представників навіть пропонував передати польський трон російському царю), Зборовські вирішили зробити ставку на іноземців, і Самійло в складі посольства Речі Посполитої вирушив до Франції з відповідними пропозиціями до Генріха Валуа.

Про перебування цього посольства в Парижі ходили легенди. Говорили, що після його від'їзду люди ще довго знаходили золоті цвяхи з кінських підків та розсіпані діаманти. Напевне, саме позірна розкіш створила у Генріха Валуа враження про Річ Посполиту як про найбагатшу країну Європи та переконало його прийняти пропозицію посісти краківський трон. З історичних джерел відомо, що це посольство було споряджене на кошти князів Зборовських, і це ще раз підтверджує, що Ягеллони за роки свого панування виплекали магнатерію українського походження, яка мала значний вплив на ситуацію в країні включно з виборами короля.

Генріх Валуа певний час протривав цьому впливу (жертвою цього спротиву став, власне, Самійло), а коли остаточно зрозумів, що правити буде не він, а руські магнати, то кинув трон і втік з країни.

В українському середовищі протестантський і православний світ уособлював Самійло Зборовський, а католицький — Ян Замоїський. Протистояння цих двох світів і двох непересічних особистостей стало основним змістом української історії після 1572 р. Вже під час коронації Генріха Валуа між їх представниками відбулася сутичка біля воріт Вавельського замку, під час якої загинув Андрій Ваповський. Хто саме завдав Андрію смертельного удару мечем, не відомо, але Замоїський зміг переконати короля, що вбивцею був Самійло. Він був засуджений на баніцію (вигнання з краю), і таким чином католицька церква і особисто Ян Замоїський позбулися одного з найбільш вірогідних претендентів на корону.

Самійло поїхав на Семигородщину, а коли його родина зробила усе можливе, щоб на трон після Генріха Валуа був обраний Стефан Баторій, повернувся в Річ Посполиту. Знаючи підступність Замоїського, він оселився не в Кракові, а у своїх українських маєтках, і там (з 1576 р.) почалася його співпраця з українськими козаками.

Власним коштом Самійло сформував загін козаків і чотири місяці допомагав королю під час облоги Пскова. Його дії були такими успішними, що Баторій наказав Зборовському негайно їхати на Січ і сформувати ще декілька подібних загонів. Однак, поки Самійло виконував це доручення, війна з Московією завершилася миром у Ямі, і козаки повернулися додому. Вони на власні очі переконалися у зв'язі Зборовського, і у 1581 р. запропонували йому гетьманську булаву. Самійло, сподіваючись на підтримку Великою Україною його претензій на королівський трон, прийняв цю пропозицію. Першим кроком до опанування польського трону він, однак, вважав трон господаря Молдови і Семигороддя.

Всупереч думці, що це була суцільна авантюра, існують свідчення про те, що він ретельно підготувався до молдавського походу і навіть домовився з кримським ханом про підтримку. Однак, турецький султан наказав тоді татарам іти в Персію, і у 1583 р. Самійло, порушивши домовленість з ханом, рушив на Молдову сам.

Що змусило його до цього передчасного виступу, який зробив його ворогами молдавського господаря, турок і татар, не відомо. Можна припустити, що якщо раніше реалізації його планів сприяв Стефан Баторій, який і підказав Зборовському, що йому набагато легше буде заповісти трон коронованій особі, ніж хоча й дуже багатому, але шляхтичу, то у 1583 р. ситуація докорінним чином змінилася, і Баторій зробив ставку на Замоїського, який одружився на його сестрі Грізельді.

Імпульсивний виступ нічого не дав: турки перестріли козаків у гирлі Буга, з півночі вдарили татари, і тільки завдяки особистій мужності та військовому таланту Зборовського козаки вийшли з оточення і врятувалися від повного по-

грому. Після цього походу гетьман залишив Січ і, нехтуючи вироком 1573 р., помчав у Краків, отже основні події, що спонукали його до передчасного виступу, відбувалися саме там.

На той час Замоїський вже остаточно перетягнув короля на свій бік. Поява Зборовського в Кракові заскочила його зненацька, і це дозволило гетьману на деякий час відновити свій вплив на Баторія. Однак, він не був досвідченим гравцем у палацових інтригах та підкилимових іграх і надто швидко заспокоївся, чим і скористався Замоїський. Канцлер не наважився виконати вирок 1573 р., натомість підкупив гетьманового бандуриста Довгограя, і той доповів королю, що Самійло нібито прибув до Кракова, щоб організувати змову. Це був тонко продуманий хід: адже якби Замоїський просто нагадав королю про вирок, то його зацікавленість у смерті конкурента була би настільки явною, що Баторій, побоюючись громадського осуду, ніколи би не наважився звести зі світу Зборовського, а от з огляду на змову розлючений король не вагався жодної хвилини. Жовкевському було наказано негайно заарештувати гетьмана (Зборовський у цей час полював із соколами в селі Пекари під Краковом), і вже 26 травня 1584 року кат відтяв голову Зборовському — саме на тому місці, де колись був забитий Андрій Ваповський.

Так Польща, а разом з нею Україна, втратили унікальний шанс на краще, європейське, майбутнє для своїх країн і народів. Якби корона Речі Посполитої потрапила до Зборовських чи навіть Замоїських, то на засадах толерантності та взаємоповаги ця держава могла проіснувати ще багато століть і не дати шансу азійській Московії стати імперією та в кінцевому результаті проковтнути половину Європи. Однак, користуючись ворожнечею в українській громаді, католицький світ перейшов у наступ і здобував одну перемогу за одною, особливо після того, як трон посів католик-фанат Сигізмунд III.

Українські магнати мали тоді можливість піти шляхом Ягеллонів і перетворити цю країну в острівець толерантності, нехай шляхетської, але демократії. Однак, неймовірне багатство і непоборна жага влади запаморочила їм голову, на заваді стала елементарна людська заздрість, відсутність стратегічного мислення, якась наша вроджена етнічна асолидарність, яка потребує ретельного дослідження не тільки істориків та філософів, а, як нам здається, соціопсихологів.

Українство було шоковане стратою найбільшого магната Речі Посполитої руського походження, та ще й гетьмана українського козацтва. Негайно посилілися радикальні течії на чолі з Я. Гербуртом та С. Стадницьким, вже через десять років спалахнуло перше повстання козаків на чолі з К. Косинським. Навіть Замоїський згодом зрозумів, що поляки використали його як шістку, і почав поступово схилитися на бік українства: невіпадково єпископ Верещинський саме йому запропонував план розвалу Речі Посполитої та відновлення Київської Русі у вигляді Руського князівства. Після страти Зборовського та обрання на трон Сигізмунда III 1648 рік став неминучим.

Разом з тим, українці мають також собі усвідомити, що католицький екстремізм і фанатизм Сигізмунда був дбайливо виплеканий руками... самих же українців, точніше таких перекинчиків з їх середовища, як Зеліневич (Гербест) і Висоцький.

Бенедикт Гербест (1531–1593) народився у Новому Місті під Перемишлем, у родині убогого українського міщанина Зеліневича. Талановитого хлопця помітили католики, завдяки їм він здобув освіту і зробив блискучу духовну кар'єру.

Власник Нового Міста німець Барзіх власним коштом відправив Зеліневича на навчання до Кракова, сподіваючись, що із вдячності він перейде у католицьку віру, але біографи Гербеста свідчать, що у Кракові він потрапив під вплив Яна Леополіта і ще довго вагався між православ'ям та лютеранством. Однак, коли Яна вигнали з Кракова, вибір Зеліневича остаточно зупинився на католицькій вірі.

Навчаючись у Краківському університеті, він ще не думав про духовну кар'єру і студіював математику. Львівський магістрат запросив молодого талановитого вченого очолити у Львові гімназію. Тут він продовжував займатися математикою та вивчати Цицерона. У 1560 р. була надрукована його основна праця «*Arithmetica linearis*», в якій він фактично започаткував науку про алгоритми. Також він уславився як надзвичайно переконливий оратор. Гнезненський архієпископ запропонував Зеліневичу прийняти сан католицького священика і очолити католицьку школу в Скерневичах, а також написати ряд полемічних праць проти Й. Горського.

Математична логіка Зеліневича та досконале володіння ораторським мистецтвом Цицерона зробили свою справу, і його полемічні твори стали відомі у цілій Європі. На нього звернули увагу єзуїти, у 1576 р. вони запросили його до Риму і прийняли до свого ордена, але при цьому Зеліневичу довелося змінити своє прізвище на Гербест (від латинського слова *Herba*).

Деякий час Гербест очолював школу єзуїтів у Брунсберзі. Коли Анна Ягеллонка довідалася, що її сестра, шведська королева Катерина, потрапила під вплив протестантів та виявила намір змінити віру, то особисто звернулася до Папи Римського з проханням направити Бенедикта до Швеції сповідником Катерини.

Саме тут і розкрився найбільший талант Гербеста як неперевершеного майстра в індивідуальній роботі. Він не тільки переконав шведську королеву залишитися в лоні католицької церкви, а й розпочав виховання у дусі католицизму її сина Сигізмунда, навернув в лоно католицизму дочку Миколи Радивіла Єлизавету Мілецьку, руського воєводу Ієроніма Семеновського та багатьох інших магнатів і шляхтичів. Костел нарешті збагнув, у чому полягає основна місія Гербеста, відкликав його з Швеції, і ще 22 роки Гербест ходив від хати до хати по Галичині, Волині, Поділлі, Покутті, і у висліді українське православ'я навіки втратило для себе тисячі душ. Своєю місійною діяльністю Гербест підготував

максимально сприятливий ґрунт для запровадження у 1596 р. Берестейської унії. Він лишив після себе не тільки гострі полемічні твори, спрямовані проти православ'я, а й теорію алгоритмів та цікаві описи Галичини («Wypisanie drogi», 1566 р.), які є важливим джерелом з історії Західної України XVI ст.

Після від'їзду Зеліневича зі Швеції «роботу» з королівською родиною продовжив Симон Висоцький (1542–1622).

Висоцький походив з села Куржина на Покутті, навчався у Краківському університеті, де зустрівся із фанатичним противником Реформації єзуїтом П. Скаргою, що й визначило подальшу долю Симона.

Разом із Скаргою він поїхав до Риму, вступив до ордену єзуїтів, провадив надзвичайно активну пропаганду католицької віри на землях Галичини та Литви, переконав багатьох українських шляхтичів перейти у латинство, в т. ч. Катерину Ваповську, яка у релігійному запалі перетворила в своїх маєтках усі православні церкви на костели.

Його діяльність на користь католицької церкви не лишилася непоміченою, і Рим направив талановитого проповідника до Швеції — як сповідника королеви Катерини.

Королева Катерина походила з русько-литовського роду Ягеллонів і традиційно толерантно ставилася до різних конфесій, тим більше, що у Швеції найбільший вплив мали протестанти. Однак, її сина Сигізмунда виховували не вона особисто, а Зеліневич і Висоцький, і у 1587 р. саме він став королем Польщі.

Вісім років виховання Висоцького зробили з нього непримиренного католика, що фатально позначилося на долі Речі Посполитої, українського і польського народів.

Українське середовище народжувало тоді чимало таких типів. Вкрай агресивне і нетерпиме до інакодумства навіть у власному народі ставлення завжди було присутнє в українстві, але чому саме радикали завжди брали верх, чому вони були присутні в кількостях, непритаманних іншим націям, — це питання, на яке треба давати чесну відповідь.

Тому нашим історикам слід частіше звертатися до генеалогії та глибше аналізувати процеси, що відбувалися в середовищі українства. Теза про те, що український і польський, православний і католицький світи існували паралельно і ніколи не перетиналися, є абсолютно хибною і спотворює реальний стан речей і хід історичного процесу. Безумовно, поляки мали, хоча й досить обмежений вплив на православ'я, тимчасом як католицька культура, католицьке мистецтво, католицька духовність творилися руками багатьох українців.

Як надзвичайно дієві чинники Контрреформації Зеліневич і Висоцький на Русі відіграли ту саму роль, що Петро Скарга в Польщі, а тому в історії католицької церкви їх імена завжди стоять поруч. Українському етносу притаманний розвиток одночасно у двох протилежних напрямках. Досить тривалий час це було і навіть ще тепер є його найбільш вразливе місце, але є підстави вважати, що у XXI ст. вектор цього розвитку все ж таки зміниться на протилежний.

Найвідомішим провідником українства в XVI ст., яке тоді ототожнювалося лише з православ'ям, був князь Костянтин Василь Острозький (1526–1608).

Він народився в Турові, був сином видатного українського полководця Костянтина Івановича Острозького. Як і Зборовські, він також мав певні амбіції щодо королівського трону, причому не тільки в Польщі, а й в Угорщині, але діяв надзвичайно обережно і тому залишився живим, тимчасом як рід Зборовських був знищений.

Як офіційний опікун Галини Острозької, князь розумів, для чого Зборовським потрібен цей шлюб. Згодом і він намагався реалізувати подібний план, обравши супутницею життя представницю не менш давнього руського шляхетського роду Сасів Софію Тарновську. Тарновські, крім Тарнова, володіли 30 навколишніми містечками та селами, а також маєтками в Чехії. Тож після смерті гетьмана Тарновського володіння роду Острозьких майже зрівнялися зі Зборовськими, і князь отримав нагоду висувати свою кандидатуру на трон Речі Посполитої. Зборовські, зауваживши королівські амбіції князя і намагаючись позбутися конкурента, у 1570 р. силою захопили Тарнов. Тим часом через напад татар на Україну Костянтин у 1572 р. взагалі не мав змоги взяти участь в елекційному сеймі, а під час наступного свідомо запізнився, сподіваючись, що ініціативу візьме у свої руки Ян Замойський, з яким він завжди підтримував добрі стосунки.

Таким чином, князь зосередився лише на духовних та культурних потребах українства, а тому, в кінцевому результаті, і програв.

Він заснував в Острозі друкарню, де у 1578–1581 рр. Іван Федорів надрукував свою знамениту «Острозьку Біблію». Майже одночасно із Замойською академією Костянтин заснував Острозьку академію, де викладали не тільки грецьку мову та латину, а й рідну. В усіх маєтках князя, за винятком чеських Рудниць, за які він постійно судився з Вільямом із Росенберга, він наказав збудувати православні церкви і позолочену лаву для себе, на той випадок, якщо випадково потрапить сюди на службу Божу (Рудниці у 1575 р. він таки втратив; цікаво, що і тут місцеве населення мало руські корені (це була давня земля білих хорватів); за спогадами О. Мурашка, Ян Матейко, батько якого походив саме з цього села, розмовляв з ним дуже архаїчною, але українською мовою).

К. Острозький не виступав проти унії православної церкви з католицькою. Відомо, що він мав з цього приводу розмову з ідеологом католицизму Петром Скаргою і папським нунцієм А. Бологнетті під час похорон гетьмана Тарновського в Тарнові. Проте він завжди домагався повної рівності католицьких та православних ієрархів, і коли Потій на переговорах з Римом поступився вимогою допуску греко-католицьких єпископів в сенат Речі Посполитої, то князь так обурився, що 24 червня 1595 р. написав відозву, де закликав усіх православних утриматися від унії. Ця відозва мала значний резонанс у суспільстві, і до унії тоді не приєдналися навіть такі українські західні регіони, як Львівщина та Перемишль.

Щоб продемонструвати Європі, що він не є противником єдності християн, князь виступив з ідеєю об'єднання українських православних із протестантами і провів антисинод, а в 1599 р. скликав у своєму палаці у Вільно спільний з'їзд.

Цього разу, як свідчать історичні документи і спогади учасників з'їзду, зверхньо поставилися до своїх братів по вірі вже самі православні ієрархи, і справа до єднання так і не дійшла. Князя надзвичайно бентежив архаїзм тодішнього православного кліру, який часом опускався до рівня дохристиянських часів, і це спричинило апатію та розчарування. Коли у 1603 р. помер його єдиний син, який ще залишався вірним православній вірі (Олександр), то князь, за свідченням сучасників, відійшов від усіх справ, у т.ч. від підтримки Самозванця, і до самої смерті не бажав нікого бачити. Похований у замковій церкві м. Острога.

Спадкоємцем справи Острозького певний час вважався його син від Софії Тарновської Януш (1554–1620). Хоч він був католиком, проте навіть на Краківщині та Сандомирщині підтримував останні українські церкви, фінансував Острозьку академію, сприяв виданню «Часослова» та «Місяцеслова». Однак, це тривало недовго: проти подібних дій Януша різко виступив Сигізмунд III, і спадкоємець князів Острозьких повважав за краще не псувати стосунків з королем.

Певний позитив для українства, точніше для української громади Замося, мала діяльність Катерини Острозької, дружини Томаша Замойського, який під її впливом толерантно ставився до потреб, у т.ч. духовних, місцевих українців.

У 1610 р. Смотрицький у своєму «Треносі» згадує про цей рід як величезну втрату для Руської церкви та Русі. Острозькі мали колосальні можливості. Після смерті князів Зборовських вони стали найбільшими магнатами Речі Посполитої, їх володіння дорівнювали площі деяких європейських держав. Будь-яка рішуча акція з їх боку (наприклад, у 1596 р. усі чекали від К.Острозького походу на Варшаву) могла докорінним чином змінити місце України на геополітичній карті Європи, але на таке він ніколи не наважувався, натомість рішуче придушив повстання Наливайка та Косинського. Іншими словами, державний устрій Речі Посполитої його цілком влаштовував, як і більшість українських магнатів, а усі її вади він намагався усунути не революційним, а еволюційним шляхом.

З подібною тактикою не були згідні такі видатні представники українства кін. XVI — поч. XVII ст., як Станіслав Стадницький, Прокіп Пекославський та Ян Гербурт, проте вони не були православними, і тому про їх бурхливу діяльність, на відміну від К. Острозького, ми знаємо дуже мало.

Станіслав Стадницький (1551–1606) народився в Дубечку, під Перемишлем, в суто українському культурному і духовному середовищі. Перебравшись до Лянцута, він тримав у своєму замку капелу бандуристів та співаків. Польську мову знав слабо: за даними дослідниці Г. Малевської, в його листах було стільки русизмів, що їх можна вважати українськими, але написаними латинською абеткою [Malewska, s. 45–67]. Стадницького хрестили як католика, але усе життя він

підтримував та захищав православних і, врешті-решт, залишив католицьку віру і перейшов до протестантів. Як людина освічена, він розумів, що православний клір відстав від потреб сьогодення, проте бачив і вороже, нехристиянське ставлення католиків до православної церкви. Вихід із цієї ситуації він знаходив лише в ідеях Реформації. Стадницький став протестантом, перетворив Дубечко у центр аріанства в Надсянні, заснував друкарню (де працював Іван Шеліга) і школу, куди приїздили вчитися навіть з Києва.

Історична польська традиція зробила з нього розбійника і назвала «Лянцутським дяблом». На могильній плиті Стадницького навіть вибили напис: «Якби не він лежав тут, то лежав би ти, перехожий».

Справді, не було жодного сусіда, із яким Стадницький не посварився би за землю і не мав із ним конфліктів. Але польська історіографія замовчує справжні причини того, через що поляки прозвали його «чортом» і склали страшні легенди (оповідка про те, що він у підземеллях Лянцутського замку карбував фальшиву монету, є серед них найменш фантастичною). Серед української шляхти в ті часи він був чи не найбільшим патріотом і не приховував своїх поглядів. Стадницький був єдиний, хто не стерпів антиукраїнських вибриків фаната-католика Сигізмунда III і на всю Річ Посполиту заявив: «Я короля Сигізмунда за свого пана не маю! Чого то цей садомчик має над нами панувати?» [Там само].

Найбільше, однак, дошкуляла Речі Посполитій політична діяльність Стадницького. Саме він першим поставив на порядок денний питання про розподіл Речі Посполитої та утворення самостійного Руського князівства. Спочатку Станіслав об'єднав свої зусилля з найбільшим руським магнатом тих часів Самійлом Зборовським і мав намір посадити його на трон. Коли це не вдалося і Самійло втік на Січ, Стадницький не відмовився від своїх намірів, і щойно у 1600 р. трапилася нагода, домовився про це з волоцьким господарем Михайлом Хоробрим та почав збирати в Яссах загони українських шляхтичів для повалення Сигізмунда III.

На відміну від Гербурга, який діяв традиційними методами і таємно готував змову проти цього короля-українофоба, Стадницький цілком відкрито збирав у Яссах армію для походу на Польщу.

Плани розвалу Речі Посполитої та відновлення Руського князівства виношувалися і з протилежного боку Карпат, але в іншій формі — як результат приєднання цього князівства до Румунії. Розвідник Станіслава Жовкевського у Яссах Тарановський повідомив гетьману в 1600 р., що після захоплення Молдови волоцький господар Михайло Хоробрий планує розвалити Річ Посполиту, приєднати Україну і за допомогою Москви виступити проти Туреччини. В Яссах тоді зібралися практично усі українські патріоти, які мріяли про відокремлення від Польщі. Тарановський був свідком розмови Стадницького із Заплатинським, під час якої останній сказав: «Пане Стадницький, гостримо наші шаблі на поляків, бо князь наш мовив сьогодні, що має намір йти на Польщу, а ми, які не

отримали в Польщі нагороди за вірну службу нашим панам, візьмемо їх маєтки, відтявши їм горло».

Стадницькому не вдалося реалізувати свого задуму, але його можна вважати попередником Богдана Хмельницького (наприкінці життя його навіть почали називати Наливайком). Також він рішуче виступив проти унії та за збереження православної віри, тож як захисника українства (як це розуміли у ті часи) його можна поставити в один ряд з князем Костянтином Острозьким.

Стадницький вигнав ксьондзів з усіх своїх маєтків, чим викликав шалену ненависть католицького кліру і польської панівної еліти. Здолати його силою не могли, бо Стадницький набрав своє військо переважно з русинів Пряшівщини (так званих сабаташів) і використовував передову на той час козацьку тактику ведення бойових дій. Тоді для боротьби з ним поляки найняли запорізьких козаків. В одній із сутичок з найманцями біля Сянока Стадницький загинув. З історичних джерел відомо, що голову йому стяв козак Шевлюга.

Ідеологом українства того часу поза усяким сумнівом був Ян Гербурт (1567–1616). У своїх творах («Роздуми про народ руський», «Геракл слов'янський», «Діалог в обороні України») цей магнат заявив, що разом із своєю дружиною з роду Заславських є «кость від кості русином», що «русини є моїм народом, а наша Русь — рідна батьківщина», якій «мої предки вірно служать 400 років». У своїх маєтках, у тому числі Добромили та Риботичах, він усунув з усіх посад католиків і поставив «людей руської віри». Писав він не тільки латиною та польською мовою, а й українською, що для магнатів, які здобували освіту в західних університетах, було величезною рідкістю (наприклад, «Гадка Гриця з фортуною» чи вірш українською мовою в «Гераклі слов'янському») [Chynczewska-Hennel, s. 65–145].

Гербурт народився в Боневичах біля Добромиля, його дитинство пройшло в українському середовищі, тож, на перший погляд, в його українстві нічого дивного немає. Однак, феномен Гербуртів полягає в тому, що вони походили з території Моравської Сілезії, тобто майже з Німеччини, і численні заяви Яна про своє руське походження вимагають пильної уваги з боку українських істориків, адже українські корені простежуються не тільки у Гербуртів, а й у Орликів, Кромерів, Властовичів, Одровазів, Коперніків, Кетличів, Равичів, Жиротинів, Вшелів, Пліхтів, Карабіців та багатьох інших вихідців з території Моравії та Сілезії.

Усе це є додатковим яскравим підтвердженням свідчень Костянтина Багрянородного і княгині Оди про Велику Хорватію аж до Німеччини та висновків археологів про те, що в X–XI ст. тут усе ще існувало хорватське князівство з центром у Клодську.

В Сілезії предки Яна володіли селами Криновиці (тепер Крнов) та Павичами, і тому цей рід спочатку називали Криновицькими або Павчами. Десь у сер. XIII ст. вони отримали у власність село Фулдштин біля Опави, але незабаром оломоуцький єпископ Бруно забрав у них половину цього села і передав

у володіння своєму родичу, який походив з Вестфалії. Після цього і руські, і німецькі власники села почали писатися «з Фулдштина», і тому в їх генеалогії виникла така плутанина (до того ж, між ними нерідко укладалися шлюби), що історикам годі розібратися в ній донині.

Певна річ, конфіскацію значної частини свого маєтку руські власники Фулдштина сприйняли вкрай негативно, тож щойно у 1253 р. в Сілезії з'явилися війська Данила Галицького, Герборт з Фулдштина негайно перейшов на його бік і присягнув галицькому королю на вірність (про це є свідчення в Галицько-Волинському літописі, тож Ян не без підстав твердив, що Русі вони служать 400 років). Німецький власник села залишився вірним єпископу Бруно і навіть сховав у своєму замку його скарби.

Становище Герборта та його нащадків стало дуже непевним після того, як українські війська залишили Сілезію. Проте, навіть ставши католиками, вони до кінця не згерманізувалися, хоча й називалися згерманізованим прізвищем Гербурт.

За першої ж нагоди (коли Владислав Опільський отримав у своє володіння Галичину), Федір (Фрідріх) Павч залишив свій майже повністю германізований край і переселився в Галичину, де дістав від Опільського Добромиль, біля якого, на згадку про рідний Фулдштин, збудував новий замок, який в народі отримав більш українізовану назву Фельштин.

Відтоді рід Гербуртів розділився на дві гілки: німецька залишилася в Сілезії і нічим особливо не відзначилася (за винятком хіба що Екріка з Фулдштина, який носив, не знімаючи, одяг, аж допоки той починав розкладатися, а потім сидав на 3 дні до ванни і чекав, поки йому пошиють новий), а руська повернулася у своє рідне середовище, і один з її представників став найвидатнішим ідеологом українства свого часу.

Не можна сказати, що денаціоналізація не мала жодних наслідків і Гербурти одразу стали ревними українцями. Усі вони залишилися католиками, і, як впливає з праць Яна, деякі з них не розуміли відмінностей між поляками та українцями, вважаючи їх одним народом. Проте вони були найбільш прихильні саме до українців. Так, Валентин Гербурт, католицький єпископ у Перемишлі, навіть будував для них православні церкви, а батько Яна видав «Хроніку» свого земляка Мартина Кромера, де було стільки інформації про Русь, що цю книгу в Парижі переклали на французьку мову і перевидали у 1573 р. під вельми промовистою назвою «Історія Русі».

Безумовно, значний вплив на етнічну самоідентифікацію Яна мала його мати Катерина Дрогоєвська, яка походила з давнього руського шляхетського роду з-під Перемишля. Проте перша половина життя її сина мало чим відрізнялася від типової кар'єри польського шляхтича: Ян навчався в університетах Кракова, Інгольштадта, Парижа, був королівським секретарем, послом до Рима, Москви, Англії та Криму. Справжній переворот в його свідомості стався після повстання Наливайка, коли він чітко усвідомив собі, що українці і поляки є різними на-

родами і нехтування вірою та правами українців, політика Сигізмунда III щодо їх брутальної денаціоналізації може призвести до катастрофи, яка позначиться на майбутньому не тільки України, а й усієї Центральної Європи.

Щоб перешкодити цим загрозливим тенденціям, Гербурт прилучився до кола найбільш радикально налаштованої української шляхти, і якщо Стадницький лише готував повстання, збираючи війська у володіннях волоського господаря Михайла Хороброго, то Ян за допомогою семигородських князів у 1606 р. влаштував заколот проти Сигізмунда III, виставивши озброєний загін українських селян з Добромиля та Риботич в 1 тис. шабель. З документів та висловлювань Гербурта стає зрозуміло, що він планував вивести руські землі зі складу Польщі і відновити незалежне Руське князівство. У Сандомирі повстанці ухвалили «Артикули в справі роздавання церковних маєтків», але у 1607 р. вони були розбиті під Оранськом, а сам Гербурт заарештований у Красноставі і засуджений до страти [Там само].

Разом із Пекославським він провів два роки у підземеллях Вавельського замку, чекаючи на смерть, але родина за цей час підкупила свідків і маршалка великого коронного Мишковського, довела, що звинувачення у державній зраді не мають підстав, і Яну замінили смертну кару на два роки домашнього арешту.

Гербурт не мав права виїздити далі від Добромиля, але навіть у цих умовах продовжував підривну роботу проти Сигізмунда III і заспокоївся лише у 1613 р., коли помер семигородський князь Габор Баторій, на якого він і Стадницький поклали свої надії в збройній боротьбі проти Польщі.

Роки після звільнення з ув'язнення були для нього не менш, якщо не більш продуктивними, ніж період збройного протистояння з польським шовінізмом, який тоді щойно народжувався. Гербурт заснував в Добромилі друкарню і запросив до себе відомого майстра видавничої справи Івана Шелігу.

Польські історики ставляться до особи Яна дуже критично, називають його діяльність безсистемною, хаотичною, а його самого талановитим демагогом. Насправді Гербурт у своїй діяльності був надзвичайно послідовним. У 1611 р. він надрукував у Добромилі свою основну працю «Роздуми про руський народ», яку сміливо можна назвати своєрідним маніфестом українства тих часів. На підтвердження своїх висновків, до яких він прийшов у цій праці щодо місця і ролі українського народу в історичній долі Польщі та цілої Центральної Європи, Ян видав праці Кадлубовича (Кадлубка), Длугоша і Ореховського: Кадлубович був єдиним автором, який наважився навести факти щодо хорватського, тобто руського, минулого Краківської землі; Длугош подав матеріали про руське походження більшості магнатських родин Речі Посполитої і прозоро натякнув на руське, а не польське чи то литовське походження династії Ягеллонів (саме тому ці праці тривалий час замовчувалися, а Гербурту дозволили надрукувати лише фрагмент цієї праці до 1240 р.); праці Ореховського висвітлюють роль, яку відіграла українська складова в духовному житті Речі Посполитої та становленні шляхетської демократії.

Зрозуміло, що діяльність Яна Щесного Гербурта не може викликати захоплення у заангажованих польських істориків, які століттями співають фальшиву пісню про культур'єгерську роль Польщі щодо України, тимчасом як усе відбувалося з точністю до навпаки.

Разом із тим, неможливо зрозуміти прохолодне ставлення української історіографії до людини, яка ще за 40 років до часів Б. Хмельницького зробила ретельний аналіз історичної ситуації і попередила обидві сторони про катастрофу, яка чекає Україну і насамперед Польщу в разі продовження згубної політики войовничого окатоличування та колонізації українського суспільства, гордо, на увесь світ заявила про своє українське походження і в пошуках кращого майбутнього для свого народу ризикувала своїм життям.

Сучасником і вірним соратником Гербурта в цій боротьбі був Прокіп Пекославський (? — 1609). Він народився біля Перемишля, але належав до давнього українського шляхетського роду, прізвище якого походить від села Пакославичі на Сандомирщині. Його виступи на захист українства були такими емоційними та обґрунтованими, що не раз виводили із себе короля Стефана Баторія.

Пекославський не обмежувався самими сентенціями, а пішов шляхом Зборовського і Стадницького, який твердив, що з поляками можна говорити лише мовою зброї і збирав на території Румунії військо для розподілу Речі Посполитої та відтворення Руського князівства. У 1587 р. він відкрито виступив проти Польщі, взяв участь у битві під Бучиною на боці Австрії, за що разом з Андрієм Зборовським та Яковом Воронецьким був заарештований і просидів в ув'язненні до 1589 р.

Завдяки своїм родинним зв'язкам Прокіп був звільнений, але мусив дати слово, що не буде займатися політичною діяльністю. Як людина честі та гонору, тривалий час дотримувався свого слова і господарював на селі, але брутальні дії короля Сигізмунда III щодо православних та протестантів примусили його у 1606 р. знову зайнятися політикою.

Прокіп став ідеологом та ініціатором так званого рокошу Жебржидовського. Тим часом останній був лише військовим керівником, постійно вагався і без тиску Пекославського навряд чи наважився би на цей виступ. Саме Прокіп написав програму рокошу «*Libera Respublica*», де звинуватив Сигізмунда III в абсолютизмі та гнобленні православних і протестантів, після цього був обраний маршалком Сандомирської конфедерації і від її імені підписав під Озерною акт виходу з-під королівської влади.

На жаль, українські магнати не скористалися цією сприятливою ситуацією, крім Яна Гербурта ніхто з них не підтримав конфедератів, в результаті чого Жовкевський легко розбив їх під Гузовом.

Пекославський, однак, не заспокоївся і разом із Гербуртом організував проти короля змову. Їх викрили, посадили в підземелля Вавельського замку і мали вже стратити, але Остророг та Мишковський вмовили короля віддати бунтівників їм на поруки за умови, що вони встановлять постійний нагляд і більше не допустять їх до політичної боротьби.

Щоб відтворити славне минуле України та показати її роль у створенні Речі Посполитої, Гербурт зайнявся видавничою діяльністю і писав публіцистичні праці, а Пекославського так мордували в ув'язненні, що він невдовзі помер.

Донині до кінця нез'ясована роль у підготовці цього повстання проти Сигізмунда III Івана (Яна) Замойського (1541–1605), але є підстави вважати, що канцлер нарешті збагнув, що став шісткою в руках католицьких ієрархів і за жодних обставин вони не підтримають його кандидатуру на трон Речі Посполитої.

Користуючись подібністю назв українського Холма і польського Хелма, Любліна та Любіна, польські історики давно привласнили ім'я цього видатного політичного діяча XVI ст., хоча жодних документальних свідчень про походження цього роду з Мазовша немає, крім того, незважаючи на приналежність Замойських до католицької церкви, навіть такий ідеолог православ'я як Захарій Копистенський зараховував їх до руських родів Холмської Русі і ставив на один рівень із Святополк-Четвертинськими. На думку видатного польського історика Калінки, разом із Жовкевськими, Собеськими та Сенявськими, Замойські належать до того грона магнатів руського походження з Холмщини, які залишили яскравий слід в історії Золотого Віку Речі Посполитої.

На поч. XVI ст. це була звичайна українська православна шляхетська родина із Замча. Батько майбутнього канцлера Микола мав лише 3 села і в 1517 р. викупив у пана Островського ще одне українське село Скоківку, відому з історичних джерел 1450 р. Тут, у панському замку, у 1541 р. народився майбутній канцлер Речі Посполитої, якого хрестили в місцевій церкві Вознесіння Господнього як Івана. Від старого замку тепер залишилися лише земляні вали, які в народі прозвали Замчиськом. Церква Вознесіння до 1580 р. була єдиною культовою спорудою в усьому регіоні, причому, не тільки тому, що він був суцільно українським, а й тому, що місцева шляхта в той час почала масово переходити в арианство, повиганяла польських ксьондзів зі своїх маєтків, і в нашій історії це був унікальний період, коли не тільки на Замойщині, а й мало не на цілій Люблінщині тоді не залишилося жодного костелу. На Яна Замойський перехрестився вже в дорослому віці, навчаючись в Італії, і це в його подальшій кар'єрі відіграло величезну роль: познайомившись із західною цивілізацією, він став ревним католиком, взяв на себе місію контрреформатора, а тому завжди користувався підтримкою Риму і королів-католиків, в т. ч. матеріальною (якщо його батько мав лише 4 села, то Ян під кінець свого життя вже володів 12 містами і 612 селами).

Однак, це був не той випадок, коли католицька ієрархія, щоб відновити позиції своєї церкви на руських землях, зробила ставку на ненажерливу посередність. Навпаки, ця людина успішно навчалася в Парижі, Страсбурзі, Падуї, була вельми освіченою та непересічною особистістю. В Падуї у 1563 р. він написав працю «Римський Сенат» і став ректором місцевого університету. Саме тут він познайомився із Стефаном Баторієм, і коли у 1576 р. останній був обраний

королем Польщі, то призначив директора королівського архіву Замойського своїм канцлером, а згодом і великим гетьманом коронним.

Замойський виправдав усі сподівання, які покладав на нього католицький світ. Місто-фортецю Замостя він заснував у 1580 р. не стільки з метою оборони від татар, скільки для надійного захисту католиків від навколишнього православного світу, і саме тому спочатку взагалі заборонив православним проживати у цьому місті. Для навчання та виховання дітей української шляхти, на противагу Острозькій академії, він заснував Академію Замойську, яка стояла на досить високому рівні; саме в ній після Сорбонни навчався майбутній православний київський митрополит Петро Могила.

Разом з тим, не можна категорично стверджувати, що Замойський був фанатично налаштованим католиком і відкидав геть усе православне. Усе своє життя він возив зі собою православну ікону з родової церкви Воскресіння Господнього, яку в народі прозвали «Чорна Богородиця в срібній сукні», і саме цю ікону наказав повісити біля своєї могили. Православна ікона з цієї церкви оберігала Замостя від усіх бід, і хоч більшість населення цього міста становили католики, ніхто не наважився винести її з міста — спромоглися лише заховати її від сторонніх очей під сходами до міської Ратуші. Ще до прийняття унії, у 1589 р., Замойський дозволив православним не тільки проживати у місті, а й збудувати церкву, яку місцевий архітектор Ярошевич завершив у 1604 р.

Можна простежити, як з приходом до влади Сигізмунда III і в міру зростання католицького фанатизму згасав ентузіазм канцлера щодо католицької церкви і зростало напруження у його взаєминах з королем. Так само, як і його родич Ян Щесний Гербурт (мати Замойського Ганна походила з роду Гербуртів), канцлер почав усвідомлювати, що зростання фанатизму в середовищі поляків неминуче призведе до грандіозного вибуху і самоліквідації Речі Посполитої, до будівництва якої він доклав стільки сил та енергії.

Усе це, незважаючи на величезні заслуги Замойського перед католицькою церквою, дало привід ідеологу католицизму в Польщі Петру Скарзі назвати канцлера «поганим поляком». Ян Замойський справді був ревним католиком і наблизив українські історичні землі до стандартів західної цивілізації, але Іван Замойський дійсно так і не став поляком, а ментально залишився українцем. Це зрозуміло навіть з його портрета в галереї Уффіці, на якому він зображений як типовий представник української шляхетської культури, яку польські дослідники назвали сарматською. Замостя, за будівництвом якого він персонально стежив і особисто затверджував проекти мало не усіх будинків на площі Ринок, є найбільш західним і водночас чи не найбільш українським з усіх українських міст, адже усі його архітектурні перлини, від Ратуші до оздоблення будинків, виконані не в готичному, а в візантійсько-українському стилі.

За підрахунками українських вчених, до православного братства тоді належало разом із членами родин близько 500 мешканців Замостя, а якщо додати

уніатів і таких покатоличених українців, як сам Замоїський, то на поч. XVII ст. з 1300 жителів міста більшу частину становили українці.

Усе це дає підстави спростувати звинувачення Замоїського в антиукраїнстві, тим більше, що саме він замовив Кльоновичу поему «Роксоланія», яка стала справжнім маніфестом любові до України та українського народу, надзвичайно цінував цей твір і неодноразово цитував його у своїх листах.

Крім того, поза увагою українських істориків залишився той факт, що київський католицький єпископ Верещинський, за етнічним походженням також українець, звернувся зі своїм проектом ліквідації Речі Посполитої та відновлення Київської Русі у вигляді Руського князівства саме до Замоїського, чого ніколи б не зробив, якби той був правдивим поляком і дотримувався суто польської орієнтації.

Після припинення русько-литовської династії Ягеллонів саме цей канцлер виголосив доктрину про те, що королем Речі Посполитої може бути лише русин або іноземець, і аж ніяк не поляк (саме за часів його канцлерства папські нунції доповідали Риму про те, що «в цій країні, де панують магнати руського походження, неможливо навіть сподіватися, щоб польським королем став поляк»).

Разом із тим, ця доктрина мала зворотний бік медалі: з-посеред русинів королем прагнув стати не тільки Замоїський, а й представник більш заможного за той час давньоруського роду князів Зборовських. Щоб отримати корону Речі Посполитої, Замоїський не тільки одружився з сестрою Стефана Баторії Грізельдою, а й фізично знищив Самійла Зборовського, і це протистояння в українському середовищі створило патову ситуацію, коли трон посідали не русини і не поляки, а чужинці, незнайомі зі специфікою країни, які нарobili безліч фатальних помилок (усі джерела одноставно твердять про те, що в останні роки життя Яна Замоїського його стосунки із Сигізмундом III були майже ворожими).

Отже, як і у випадку з Чарторийськими, Потоцькими, Браніцькими, Ржевуськими та багатьма іншими магнатами українського походження, поляки явно поквапилися зарахувати їх до польської нації, і якби Замоїський дожив до XVIII ст., то ми побачили б його у перших лавах руйнівників Речі Посполитої. Замоїський справді був «поганим поляком», і вже тільки тому ця історична постать заслуговує на особливу увагу українських істориків, яким не слід штучно відсепаровувати, а, навпаки, варто більш ретельно вивчати усі тенденції розвитку українства в ті часи, в т. ч. і позицію представників його прокатолицької, західної орієнтації.

Свого апогею протистояння західного і східного вектору розвитку українства досягло в політиці канцлера Речі Посполитої Юрія Оссолінського і Яреми Вишневецького, зовнішнім проявом чого стало повстання під проводом Богдана Хмельницького.

Юрій Оссолінський (1595–1651) належав до стародавнього руського шляхетського роду Балицьких. Прокіп і Григорій Балицькі залишилися в Балицях,

під Краковом, а Яшко Вівця перебрався в Оссолін. Його діти (Павло та Ярема) спочатку стали зватися Топорчуками (їх родовим гербом був «Топор»), а згодом Оссолінськими.

З мемуарів Оссолінського відомо, що батько ніколи не називав його Єжи, а тільки Юрком або Юрчиком. Як і переважна більшість магнатських родин, Оссолінські суворо дотримувалися неписаного закону одружуватися лише у своєму колі, і серед їх родичів були Даниловичі, Фірлеї, гетьман українського козацтва Косинський, відомий захисник православ'я Костянтин Корнякт. Під час походу на Москву Оссолінського, як і Жовкевського, вразило вкрай вороже ставлення поляків до православ'я та православних святинь. Він особисто врятував від знищення ікону Божої Матері (XVI ст.) і відтоді постійно возив її з собою.

Після навчання у єзуїтів в Граці, а потім в Парижі та Англії, Юрій став якщо не стовідсотковим поляком, то байдужим до свого народу космополітом і до певного часу вірою та правдою служив Речі Посполитій, особливо не замислюючись над долею України. Однак у 1617 р. в житті Юрія Оссолінського відбувся перелом, який зробив з нього не стільки польського, скільки українського політика. Під час походу на Москву Владислав IV привселюдно образив шляхетську гідність майбутнього канцлера, а тому усе своє подальше життя Оссолінський присвятив помсті королю за приниження, і ця ворожість автоматично поширилася і на Польщу.

У 1635 р., перебуваючи як намісник Польщі в Пруссії, під приводом підготовки війни зі Швецією він запросив запорізьких козаків. Саме тоді у нього налагодилася тісна співпраця з верхівкою українського козацтва, адже на Запоріжжі було відомо про родинні зв'язки Оссолінського по матері з гетьманом Косинським. Однак війна зі шведами у 1635 р. не почалася, і ще довгих 12 років канцлер чекав слушної нагоди.

Усі ці роки він вміло розпалював ненависть Владислава IV до Яреми Вишневецького, який справді поведився мало не як король. Врешті-решт, Владислав не витримав і під приводом підготовки до війни з Туреччиною дав канцлеру дозвіл на таємну місію до козаків з метою спровокувати їх виступ проти цього наймогутнішого та найзаможнішого українського магната.

Цей план підказав королю Оссолінський, але замість виступу проти Яреми Вишневецького канцлер фактично домовився з Богданом Хмельницьким про виступ проти короля. Гетьман не пішов до Лубен, а почав громити в Україні королівську армію і просуватися в бік Варшави. На якийсь час ситуацію тримав у своїх руках Юрій Оссолінський, а отже, певним чином він контролював і Богдана Хмельницького. Прихильність канцлера до гетьмана помітили усі політики. Першим звинуватив його у цьому Ярема Вишневецький, який, видно, отримав відповідну інформацію з України. Згодом у сеймі проти канцлера виникла польська опозиція на чолі з Андрієм Лещинським, яка вже відкрито звинувачувала Оссолінського у зраді. Новий король відправив канцлера у відставку. Юрій почав пити, йому паралізувало ноги, і через рік він помер в Оссоліні. Ще

за життя, у 1640 р., канцлер наказав збудувати підземну каплицю за зразком каплиці у Віфлеємі (землю на її перекриття дійсно привезли із Віфлеєма), але потім чомусь передумав і наказав поховати себе разом з іконою свого роду в колишній руській церкві у сусідньому Клімонтові.

Тепер вже відомо, що аж до облоги Замостя він не мав конкретних планів ні щодо України, ні щодо реформування Речі Посполитої, і усі його дії були спрямовані виключно проти короля. Канцлер був заскочений надто бурхливим розвитком подій, і лише під час облоги Замостя у нього з'явився план певної автономії України у складі Речі Посполитої (саме цим пояснюється тривала затримка Хмельницького під Замостям). Усе, що він зміг зробити для України, було реалізовано у Зборівській та Білоцерківській угодах.

Після повернення до Києва і під враженням зустрічі з киянами у Б. Хмельницького виробилася власна концепція майбутнього України. Він припинив відносини з канцлером і пішов у самостійне плавання, звернувшись за допомогою до Москви і татар. Навряд чи Оссолінський пропонував йому такий варіант, який вартував українському народу понад триста років рабства. Однак, те, що канцлер мимоволі став ініціатором катастрофічних змін в історії України, — не підлягає сумніву, і образа, яку він отримав від Владислава IV, надто дорого коштувала і українському, і польському народам. Фактично, вже за Оссолінського розпочалася практична реалізація того, що у 1795 р. Чорторийські, Потоцькі, Ржевуські та Браницькі довели до свого логічного завершення. Різниця лише у тому, що останні працювали в цьому напрямку свідомо, а Юрій Оссолінський не бажав краху Речі Посполитої, і до останнього моменту свого перебування на посту канцлера намагався розірвати союз гетьмана з Кримом та повернути татар на бік Польщі.

Ярема (Ієремія) Вишневецький (1612–1651) також походив із стародавнього руського князівського роду, представник якого був засновником українського козацтва. В дитинстві він був похрещений в руській церкві як Ієремія-Михайло, до 1631 р. належав до православної церкви, тож вважати його поляком, замість з'ясувати, що розвело його з Б. Хмельницьким і більшою частиною українського народу по різні боки барикад, неприпустимо, бо це не тільки спрощує проблему, а й фальсифікує історію українського народу.

Навчання у єзуїтів підштовхнуло Ієремію до зради православ'я, хоч він дав клятву матері (сестрі митрополита Могилі) лишитися православним. Католицькі проповідники змогли переконати Ярему у тому, що православна церква зупинилася у своєму розвитку і не відповідає потребі дня. Однак, він не став фанатом-католиком, як це змальовує проросійська історіографія, «забуваючи» про те, що за все життя Вишневецький збудував лише один католицький костел в Лубнах і водночас витрачав значні кошти на православні монастирі, особливо Мгарський.

Не став він і поляком (хіба в принципі можливо половину життя бути українцем, а половину життя поляком?): усі свої накази Ярема видавав українською

мовою (чи дотримується цей принцип на Лівобережжі нині, вже в незалежній Україні?), а власні загони князя склалися майже на сто відсотків з українців.

Насправді, перехід у католицизм був добре продуманим кон'юнктурним вчинком, після якого на нього звідусіль посипалися нагороди, мастки, землі, він став руським воєводою і найбагатшою людиною не тільки в Україні, а й у всій Речі Посполитій. Якщо у II пол. XVI ст. папський нунцій констатував, що в країні, де панують українські магнати, годі й мріяти про короля-поляка, то за Вишневецького іноземні послы, їдучи до Варшави, завертали спочатку до Лубен, цілком слушно вважаючи, що справжній король перебуває саме там.

Ярема робив усе можливе, щоб стати офіційним королем Речі Посполитої, і усвідомлення цього доводило Владислава IV до шаленства. Цим, власне, і скористався королівський канцлер Юрій Оссолінський, який тільки й чекав слушної нагоди помститися Владиславу, і, вислухавши напучування короля Б. Хмельницькому «Всип цим кролев'ятам!», вирушив на Січ під приводом підготовки походу на Туреччину.

Змісту розмов Оссолінського з Хмельницьким ми ніколи не дізнаємося, але замість вдарити на Лубни — резиденцію Вишневецьких, гетьман пішов на захід, розтрощив королівську армію і зупинився біля самих воріт в етнічну Польщу, сконцентрувавши величезні сили біля Замостя.

Владислав IV зрозумів, що Оссолінський його ошукав, але нічого вдіяти не зміг і раптово помер (або йому допомогли померти).

Вишневецький опинився в тилу козацьких військ і мусив зробити свій вибір. Те, що він не став на сторону Б. Хмельницького, а підтримав Річ Посполиту ще не означало, що він підтримав саме Польщу і поляків. Питання про створення самостійної української держави у 1648 р. не ставив навіть Б. Хмельницький. Мова йшла про привілеї козацтву і заміну короля, а новим королем Речі Посполитої Ярема бачив тільки себе. Крім того, його в жодному разі не влаштовувало посилення козацтва, дрібної і середньої української шляхти, адже під загрозою опинявся не тільки він, але й уся українська магнатерія. Вишневецького обурило рішення Хмельницького взяти у союзники татар, а якщо він довідався про початок зносин гетьмана із ще одним споконвічним ворогом власників Вишневець Москвою, то на іншу реакцію руського воєводи годі було сподіватися.

Якби Б. Хмельницький ставив перед собою мету утворення самостійного Руського князівства, а Вишневецький свідомо вогнем і мечем протидівав цим планам, то, поза усяким сумнівом, тоді він заслужив би на ярлик ворога і ката українського народу — ярлик, який проросійські орієнтована українська історіографія давно нависла на нього.

Однак, не все тоді було так просто, як видається сьогодні, і в подіях Визвольної війни були присутні й елементи громадянської війни (такою, до речі, від самого початку її вважали багато сучасників). Українці билися з українцями (принаймні, так можна розцінити епопею протистояння Вишневецького з Кри-

воносом і Богуном у 1648 р.). Навряд чи руський воєвода, ставши королем Речі Посполитої, пішов би на обмеження сфер свого впливу і виділив із її складу Руське князівство. Однак, з огляду на 350-річну історію України у складі Російської імперії — результат боротьби Б. Хмельницького, меншим злом для неї все ж таки була би перемога Є. Вишневецького, оскільки у складі Речі Посполитої вона не втратила би стільки генетичного та інтелектуального потенціалу, а, головне, свого етнічного «Я», як це сталося в результаті справжнього геноциду, який влаштувала для нашого народу на сході Москва.

На жаль, цей нащадок давнього українського роду виявився далеко не лицарем, як-от його славний предок Дмитро Вишневецький (дарма, що Г. Сенкевич намагався змалювати воєводу саме так), і навіть не таким талановитим дипломатом і політиком, як його син Михайло. Вишневецький не склав історичного іспиту і в пам'яті українського народу залишився садистом, хоча не меншими садистами виявили себе Кривоніс, який вирізував цілі українські міста, чи навіть сам Хмельницький, який у нагороду за військову підтримку давав татарам на винищення цілі регіони України. Документи свідчать, що воєвода просто озвірів, коли довідався, що козаки взяли Лубни і вирізували усіх жінок та дітей, які там залишилися. Саме тоді він наказав страчувати усіх полонених козаків так, «щоб усі вони чули, що вмирають». Між собою боролися не просто дві людини, а два світогляди, дві України, причому, без дотримання норм людяності і цивілізації, хоча Вишневецький, який уособлював західний вектор розвитку України, мав би дотримуватись їх насамперед.

З втратою мастків на сході воєвода почав стрімко втрачати і авторитет. Замість свого величезного східного «королівства» він отримав лише Перемишське староство, а тому й не став новим королем Речі Посполитої. Вишневецький спромігся розбити Хмельницького під Берестечком, але після цього став непотрібним не тільки королю Яну Казимиру (як небезпечний конкурент), а й полякам загалом. Невдовзі після цієї битви Ярема помер. Оскільки на другий день від дизентерії (саме таким був лікарський діагноз) не помирають, а козакам після розгрому явно було не до Вишневецького, то не треба довго шукати того, хто отруїв колишнього «короля України».

Родина боялася залишити тіло князя в Україні, цілком слушно вважаючи, що йому і мертвому не дадуть спокою. Тому труну таємно відвезли в монастир на Лисій горі біля Опатова і поховали в каплиці Олесницьких. Протягом кількох сотень років ніхто не знав, де він похований, а коли вже у ХХ ст. це стало відомо, то під час I Світової війни австрійські солдати викрали з його труни чоботи, які на диво добре збереглися.

На особисте прохання князя, у труні, напроти очей, зробили скляне віконце, щоб він «і там міг спостерігати за тим, що діється на цьому світі», але протягом наступних 350 років нічого втішного для України він так і не побачив. Одне протистояння змінювалося іншим, Дорошенко боровся з Многогрішним, Мазепа — з Кочубеєм, Костюшко — з Браніцьким, Грушевський — з Петров-

ським, Петлюра — з Коцюбинським, Чорновіл — з Кравчуком, Ющенко — з Януковичем і Тимошенко, і кінця-краю цьому не видно.

Реально наш стовбурний етнос, у суворій відповідності з діалектикою протилежностей, має і ще майже ціле століття буде мати два вектори розвитку, але ніхто не бажає шукати форми нейтралізації цієї ситуації, а раз так, то й далі виграватиме хтось третій.

Якими були плани Хмельницького щодо давніх українських етнічних земель над Віслою і як сприйняли його повстання місцеві українці?

Рід Хмельницького походив з Холмщини (можливо, він народився у Жовкві), а тому гетьман був обізнаний з історичною географією українських етнічних земель і вже в одному з перших своїх універсалів дорікнув полякам за те, що вони «розплодившись на просторах чужих землях над Віслою і за Віслою, повстали без приводу і без совісті на русів, своїх братів».

Хмельницький був свято переконаний у тому, що русини Мазовша та Мало-польщі ще не забули про своє етнічне походження і що його підтримає увесь люд «по Варшаву і по Краків».

Так і сталося. Українці масово приєднувалися до військ Хмельницького під час його походу на Замостя і навіть під Варшавою, за повідомленням папського нунція, діяло близько 3 тис. озброєних українських селян. У самій Варшаві було викрито змову міщан українського походження під проводом Верещака (у 1650 р. його схопили і ув'язнили у Марієнбурзькому замку).

Незважаючи на те, що в сер. XVII ст. у Руссові і Калішу русинів вже практично не було, Богдан Хмельницький, пам'ятаючи про походи сюди Володимира Великого, Данила Галицького і Лева Даниловича, направив сюди свого агента Войцеха Колаковського, який, як і Петро Грибовський, що діяв аж біля Познані, походив з сусідньої Серадщини.

Колаковський швидко зорієнтувався, що серед мешканців тут вже давно переважають поляки і пропаганда на етнічному ґрунті не має жодного сенсу. З протоколу його допиту видно, що він розпалював в селах під Калішом ненависть до Польщі переважно на соціальному ґрунті. Через рік після початку агентурної роботи його схопили і в червні 1651 р., після страшних катувань, стратили на центральній площі Каліша. Тіло його пошматували на паси і порозкидали для остраху під мурами міста.

Українські етнічні землі на заході активно підтримали повстання Богдана Хмельницького. Найгучнішими подіями цієї боротьби за возз'єднання з Україною було взяття місцевими українськими селянами Сянока і повстання Костки Наперського.

В ніч з 3 на 4 липня 1648 р. русини з навколишніх сіл на чолі з Василем Семашком та Онуфрієм Шевчиком взяли Сянок і звільнили із замку ув'язнених там опришків. Можна вважати, що на якийсь час тут була відновлена українська влада. Хмельницького в цій землі підтримали не тільки селяни, а й дрібна українська шляхта. Через Сянок, у напрямі на Краків,

пройшли близько 2 тис. агітаторів та розвідників гетьмана. Бажання у всіх тоді було одне — об'єднання усіх давніх українських етнічних земель у відновленій українській державі.

Відновити біографію Костки Наперського (1617–1651) нині можна, лише спираючись на історичні факти та його зізнання під час слідства.

Він був позашлюбним сином шляхтича із села Березівки на Пряшівщині, його справжнім прізвищем було не Костка Наперський, а Войцех Березовський (Бержевич). Щоб приховати подружню зраду, батько ще дитиною віддав його на навчання до монастиря єзуїтів у Кракові, але продовжував таємно опікуватися ним, влаштувавши спочатку пажем до королеви Цецилії, а згодом на службу до короля Владислава IV. У чині капітана він нібито був посланий до Англії вербувати солдат на польську службу, але його сліди знаходять у Швеції, де він подав прохання прийняти його на службу до королівського війська.

Можна напевне стверджувати, що у 1650 р. він зустрічався з Б. Хмельницьким, оскільки мав на руках його лист до русинів Лемківщини із закликом виступити проти Польщі і з обіцянками скасувати в разі перемоги панщину. Саме тоді він і потрапив в поле зору семигородського князя Ракоці, який домовився з Хмельницьким про розподіл Польщі і готував проти неї спільний похід (Прикарпаття й Краків мали відійти до Семигороддя, а усі давньоруські землі по Віслу — до України). Схоже на те, що посередником у зв'язках князя з сином виступив старий Бержевич, який порадив Ракоці перед походом обов'язково захопити карпатські перевали, які ведуть до Кракова, і втримати їх до підходу основних сил.

Тож дії Наперського були чітко спланованими, і в Чорштині він сидів не тому, що не мав стратегічного мислення, а тому, що охороняв перевали і чекав на військо семигородського князя. Крім того, поруч була Недзиця, яка належала списській лінії роду Бержевичів, тож він розраховував на постачання озброєння та продовольства, і не дарма.

Свою частину завдання Костка виконав блискуче: до його рук потрапив лист польського короля на ім'я полковника Костки Наперського, якому доручалося здійснювати набір солдат до війська; під прикриттям цього листа він зібрав власний озброєний загін. На заклик Наперського, до його загону приєдналися Летовський, Савка, Чепець та інші місцеві українські опришки, і вже 16 червня 1651 р. він захопив замок Чорштин, що був найближче розташований до перевалів. Костка наказав негайно укріпити замок, хоча перед тим обіцяв своїм людям, що 24 червня «підемо усі під Краків і далі по Польщі за змовою із Хмельницьким та татарами». Тобто війська семигородського князя мали підійти сюди саме 24 червня. Однак, цього не сталося, бо Хмельницький програв битву під Берестечком, і Ракоці не наважився йти без нього на Краків. Однак, про це ніхто не попередив Наперського, він продовжував утримувати перевали і навіть не думав йти на Краків, який в той час не мав війська, що, безумовно, обурювало його товаришів по зброї, яким він не мав права розповісти усю правду.

Врешті-решт, цією ситуацією скористався краківський єпископ Гембіцький, який надіслав до Чорштина загін Яроцького в 1 тис. солдатів та 6 гармат. Під час штурму замка Наперський був поранений, а що вже був під підозрою у своїх товаришів, то Чепець і Савка втекли, а решта повстанців здалися.

Поляки привезли Наперського і Летовського до Кракова і посадили їх до «Шляхетської» та «Злодійської» башти на Вавелі. Під тортурами Костка розповів про усе, крім своїх домовленостей з Ракоці, розуміючи, що це значно ускладнить його становище, але зізнання і каяття його не врятувало — через кілька днів Наперського посадили на палю у Кременках біля Кракова. Українців у Кракові тоді ще було досить багато, вночі вони викрали тіла Наперського і Летовського і поховали за християнським звичаєм (місце їх поховання досі невідоме).

Таким чином, рух Наперського можна поставити в один ряд із численними повстаннями русинів проти Польщі в XI ст., бурхливими подіями часів князювання Володаря, Гремислави, Данила Галицького, Прокопа з Руссова, повстаннями Тарла, Пшонки, Детька, Данила з Острова, битвою під Гротніками у 1439 році, «Галицькою різаниною» 1846 р. та багатьма іншими проявами національно-визвольної боротьби українців Закарпаття, про які нам не слід забувати.

Хмельницький надто довго вагався, гаюв дорогоцінний час, мусив звертатися за допомогою до татар, а згодом і до Росії. Якщо союз з татарами, які разом із козаками різали тут не тільки греко-католицьких, а й православних священиків та руйнували церкви, далеко не всі сприйняли з захопленням (перемишляни, наприклад, відмовилися здати місто навіть своєму земляку полковнику Капустянському (Капусті)), то після угоди з Москвою більшість тутешнього українського населення збагнула, що загибель польської держави користі не принесе, і так само, як у 1387 р., вирішила, що краще бути у складі Речі Посполитої, ніж під московським ярмом.

Після 1654 р. ставлення західних українців до повстання Б. Хмельницького стало якщо не ворожим, то, принаймні, байдужим. Врятувати ситуацію спробував Самійло Градський (? — 1676). Він народився у селі Град в Надсянні, в родині, яка у свій час підтримувала тісні зв'язки з головним ідеологом українства на заході Яном Гербуртом (Станіслав Градський навіть писав вірші на його честь).

Як шведський посол Самійло зустрівся з Богданом Хмельницьким і зумів переконати його в катастрофічних наслідках Переяславської Ради для України і в тому, що її природними союзниками мають бути не Москва і Крим, а більш цивілізована Швеція та Семигородське князівство, яке тоді ще не втратило своїх руських рис. Вже як посол Б. Хмельницького він декілька разів їздив до семигородського князя Ракоці і намовив його виділити війська (23 тис.) для спільного виступу проти Польщі, що й було реалізовано у 1657 р., коли разом із загонами українського гетьмана на чолі із полковником Ждановичем (20 тис.) вони взяли Варшаву і Краків.

Судячи з усього, Градський отримав ґрунтовну освіту, чудово знав історію рідного краю і зумів довести навіть шведам, що давні кордони Русі йшли вздовж

Вісли, що і було зафіксовано у відповідній угоді. Після переговорів Виговського зі шведським послом Г. Белінгом залишилися документи, які свідчать, що Швеція визнала кордони Русі до Вісли і що Варшава тоді мала відійти до України.

Для України це означало, що після багатьох століть виснажливої боротьби Русь повернулася майже до тих кордонів, які мала у IX–X ст.

У червні-липні 1657 р. Краків востаннє став українським, але більше до проблем Малої Польщі українці в своїй історії вже не поверталися. Україна на сході потрапила у таку халепу, що їй стало не до своїх західних земель. Москва зрозуміла, що гетьман завдяки Градському нарешті знайшов оптимальний варіант майбутнього для України, і, знаючи його впертість та організаторські здібності, зробила усе можливе для того, щоб цього не сталося. А невдовзі гетьман пішов з цього світу.

Такий поворот подій налякав тоді не тільки Москву. Князь Любомирський, який мав тісні контакти з Віднем, раптом вдарив по Семигородщині, і Ракоці був змушений негайно відвести свої війська назад.

Саме Градському Україна має завдячувати тимчасовій зміні свого східного вектору розвитку на західний, але, на жаль, це тривало недовго. Лишається лише пошкодувати, що зустріч Градського і Богдана Хмельницького відбулася не у 1648 році, а значно пізніше. У безладді відступу Самійло був важко поранений, непритомного, його повезли в Угорщину, де слід цього видатного українського політика пропав. Згодом професор Коппі знайшов у Публічній бібліотеці Пешта рукопис праці Градського «Історія війни козаків із поляками», писаний латиною і датований 1676 р. Отже, Самійло принаймні до 1676 р. проживав в Альба Юлії на Семигородщині і, напевно, там і був похований.

Ще раніше, ніж простий люд, від Хмельницького на західних українських землях відвернулися шляхтичі і навіть ті магнати, які міцно трималися православ'я (Киселі та Четвертинські). Ідея Хмельницького про союз із Московією мала успіх лише на Лівобережжі. На правому березі Дніпра тоді перемогла більш далекоглядна політика Ієремії Вишневецького, яку вже більш успішно продовжив його син і наступний король Речі Посполитої Михайло Вишневецький (1639–1673).

Королівською короною значною мірою Михайло має завдячувати своєму батькові, який у 1648 р. взяв на себе місію збереження Речі Посполитої, проте через різні обставини так і не був обраний королем.

Замість полководця, здатного змобілізувати українські сили прозахідної орієнтації і зберегти країну, самовпевнені поляки у 1648 р. посадили на королівський трон ще одного фаната-католика і тим остаточно збурили Велику Україну та відштовхнули її від себе. Поразки йшли за поразками, у 1667 р. справа дійшла до Андрусівської угоди, і вже сам Ян Казимир зрозумів, що не здатний впливати на ситуацію і після Лівобережної України неминуче настане черга самої Польщі. Він зрікся трону, що свідчить про надзвичайно складну ситуацію на той час. Нарешті прийшло усвідомлення того, що Річ Посполита — це є не

тільки Польща, що ця велетенська держава ще від часів Ягеллонів трималася тільки завдяки компромісу між польською та українською правлячою елітою і усунення її представників від влади надзвичайно дорого вартує країні.

Михайло народився в Білому Камені на Львівщині. Хоч він і не успадкував від батька талант полководця, натомість мав набагато кращі дипломатичні здібності і помалу стабілізував ситуацію в Україні так, що Річ Посполита протрималася тут ще понад сто років. Він правив країною лише 4 роки і далеко не все йому вдалося зробити, зокрема, він пішов на Бучацький мир із Туреччиною, що дає привід польським історикам вважати його найгіршим королем Речі Посполитої.

Однак, слід пам'ятати, що цьому королю довелося управляти країною в найважчий період її існування, він мусів діяти зовсім в інших умовах і зовсім іншими методами, ніж його попередники, вважав цю угоду тимчасовою, потрібною лише для перепочинку та концентрації сил, щоб повернути Поділля. Під час підготовки нової війни з Туреччиною він помер у Львові, маючи лише 34 роки. Михайло підготував ґрунт для майбутніх перемог Собеського, і якби прожив довше, то оцінки його правління нині були б іншими. Обидва королі, як свого часу і королева Софія, «любили» Русь, бо за походженням були українці.

Щоб зрозуміти сутність особи Івана Собеського (1624 — 1696) та роду Собеських, варто ознайомитися з «Інструкцією Якова Собеського пану Орховському для своїх синів», яка була видана у Варшаві в 1784 р.

Серед різних сентенцій та дрібних настанов батько зажадав від Івана та Марка, які вирушали на навчання в Європу, щоб вони там «дружили з усіма, але тільки не з поляками».

Ця фраза характеризує світогляд та відчуття своєї етнічної належності Собеських і доводить усю фальш висновків польської історіографії, яка покваліфікувала не тільки цей рід, а й Жовкевських, Замойських, Сенявських та багатьох інших магнатів Червоної Русі вже в середині XVI ст. записати до поляків. Собеські справді стали католиками, завдяки чому зробили карколомну кар'єру, але, як бачимо, це жодним чином не вплинуло на їхню ментальність та психологію, і якби вони дожили до 1792 р., то неминуче стали би такими самими руйнівниками Польщі, як Чарторийські, Потоцькі, Ржевуські чи Браницькі.

Однак у II пол. XVII ст. в Речі Посполитій була інша історична ситуація, і доля Івана склалася так, що він став тимчасовим рятівником як Правобережної України, так і цілої Польщі.

Рід Собеських походить з холмської Собешової Волі (саме тому їх прізвище має звучати як Собеські, а не сполонізоване Собєські). Навіть такий ідеолог польськості, як К. Шайноха, мусив визнати, що «Усі Замойські, Жовкевські, Собеські походять саме з руських домів. Найчудовіші квіти Польщі розквітли з руських соків. В її історії були лише два місцевих роди, які отримали польську корону, і обидва ці роди були руські — Вишневецьких і Собеських.» [Szajnocha, s. 26–45].

Археологічні розкопки у 50–х роках підтвердили, що ця земля є етнічно українською (тип житла та посуду є характерним лише для руських племен) [Gajewski, s. 39–67]. Однак, саме на цьому напрямі поляки найдалі просунулися на схід, і Вепр на багато століть став умовним українсько-польським кордоном (далі за Вепром на схід католицьких парафій тоді вже не було). Тим не менш навіть Люблін до XVIII ст. ще вважався руським містом, а в Собешові католицька парафія взагалі з'явилася лише у XVII ст.

Поки Собеські були православними чи навіть протестантами, вони лишалися нікому невідомими і жодних посад у державі не посідали. Власне, саме триумф протестантської конфесії на Люблінщині у II пол. XVI ст., коли шляхтичі повиганяли зі своїх сіл католицьких ксьондзів і перетворили костели на кірхи та православні храми, спонукав Краків і Рим мало не на руках носити тих, хто перейшов у католицьку віру, і саме таким чином зробив свою кар'єру Ян Замоїський. Шляхом свого земляка пішов і Себастьян Собеський, завдяки цьому став люблінським воєводою і забезпечив чудові стартові умови для свого сина Якова.

Після того як Якова призначили руським воєводою і він отримав тут численні маєтки, інтереси родини перемістилися на Львівщину, тим більше, що Яків одружився з донькою українського магната Івана Даниловича. Тут, у маєтку Даниловичів, в Олеську на Львівщині, і народився майбутній король Речі Посполитої, і хоча в історичних документах він переважно згадується як Ян, насправді його назвали на честь діда саме Іваном і, цілком можливо, навіть охрестили без зайвого розголошу в місцевій церкві (Іван Данилович сповідував тоді руську віру).

Майже усе своє життя Іван Якович Собеський (Ян Собеський) провів в Україні, а в Польщі бував лише час від часу. В Олеському замку панувала атмосфера українського буття та козацької слави, висіли портрети Даниловичів та їх родичів (у т.ч. козацького гетьмана Євстахія Дашкевича), зберігалася унікальна колекція козацької зброї. Подібна атмосфера була й у Жовкві, де, за переказами, Теофілія Данилович часто приводила своїх синів у підземелля замку і показувала вибитий над могилою гетьмана Жовкевського напис: «Нехай з моєї кості повстане месник» (саме так і сталося).

Іван з дитинства був закоханий у українську музику та пісню (навіть наказав намалювати портрет свого улюбленого бандуриста Веселовського і повісив його у вітальні замку поруч із королівськими). Він унікав бувати у Варшаві і навіть іноземних послів волів приймати у милях його серцю Жовкві та Яворові. Щоб не відчувати себе відірваним від батьківщини, навіть для розпису свого королівського палацу у Віланові Іван запросив львівського художника Юрія Симоновича-Семигінювського, і той розписав його кабінет різноманітними сценами з галицького життя.

За всю нашу історію більш близького до українського народу короля Речі Посполитої не було (хрестоматійним став епізод його перебування на весіллі

звичайного мельника у Яворові). Його дружина — королева Марія — походила із французької аристократії і, на відміну від чоловіка, жити в Україні не любила. Ось чому, якщо рід Собеських ще існує, то існує тільки в Україні (жоден з істориків не береться підрахувати, скільки своїх позашлюбних нащадків залишив Іван по українських селах).

Свою службу Собеський розпочав в Україні, і як полководець також був типовим представником української школи військового мистецтва. Він надзвичайно високо цінував та широко застосовував тактику ведення бойових дій українського козацтва. Можна стверджувати, що саме його блискуча перемога у 1673 р. над турками під Хотином остаточно вирішила долю королівської корони на користь Собеського. Поляки зрозуміли, яких величезних помилок допускалися, обираючи чужинців на королівський трон після смерті останнього представника династії Ягеллонів, чужинців, які абсолютно не розуміли специфіки практично федеральної Речі Посполитої, і особливо України. Фактично вже Михайлу Вишневецькому значною мірою вдалося стабілізувати ситуацію в країні, а Іван Собеський не тільки врятував Правобережну Україну і Польщу від експансії північного сусіда, а й звільнив Європу від османської загрози, розв'язавши найбільшу геополітичну проблему, якою переймався європейський континент протягом двох попередніх століть.

Найвидатнішою перемогою Собеського була його перемога над Туреччиною у 1683 р. під Віднем та Парканами. На жаль, польські історики рідко згадують про те, що з 14 тис. військ Речі Посполитої 10 тис. становили українські козаки, але найцікавішим є те, що і так зване регулярне військо, тобто драгуни і гусари, також було набране в Україні. Хоча війська після битви поверталися додому через Краків, але у часи середньовіччя відчуття історичної справедливості було розвинене краще, ніж тепер, тож, як і після Грюнвальда, більшість трофеїв лишилися в Україні, зокрема у Львові.

Тим не менш, не варто забувати про те, що Іван був не просто українцем, а українським магнатом (а це різні речі). Як політик, він мусив рахуватися із польськими інтересами, особливо щодо релігії (для нього, як і для французького короля Генріха Валуа, «Варшава (тобто корона) вартувала меси»). Стиль його життя уже був польським, точніше, західним. Українська магнатерія, особливо після повстання Хмельницького, опинилася у надзвичайно важкому стані, фактично, у приймах у поляків (адже більшість маєтків на сході були втрачені), а тому і Михайлу Вишневецькому, і Собеському довелося йти на компроміси, які багатьом українцям не подобалися і, тим більше, не подобаються сьогодні.

Найчастіше українські історики закидають Собеському так званий «Вічний мир» 1686 р. з Росією і втрату Лівобережної України.

Справді, основну увагу король сконцентрував на боротьбі з Туреччиною за Правобережну Україну, в ході якої йому довелося вирішувати і більш глобальні проблеми, рятуючи європейську цивілізацію від знищення. Навіть необізнаній у військовому мистецтві людині зрозуміло, що воювати і перемогти одночасно

на двох фронтах, тобто і проти Туреччини, і проти Росії, навіть такому досвідченому полководцю, як Собеський, практично неможливо. Крім того, не варто забувати і той факт, що громадська думка на Лівобережжі схилялася аж ніяк не на користь Речі Посполитої, і якщо навіть значно пізніше українці не підтримали гетьмана Мазепу, то польському королю і католику й поготів не слід було сподіватися на успіх. Не дивно, що «сучим сином» Т. Шевченко назвав не Собеського, а Б. Хмельницького, і усі закиди у зраді слід адресувати саме йому та наступним українським гетьманам, які довели Україну до Руїни. Хай там як, але саме цьому королю Речі Посполитої українського походження вдалося дещо стабілізувати ситуацію у своїй країні і аж на 100 років відтермінувати для Правобережної України та Польщі московське ярмо. Цього було досить, щоб захід і центр України не стали «малоросійськими»: рівень національної самосвідомості тут завжди був і є вищим, ніж на сході, що переконливо засвідчують і вибори останніх років (карта виборчих симпатій українців майже повністю співпадає з картою кордонів Речі Посполитої тих часів). Проблема розколу України на східну і західну не є проблемою, створеною Собеським чи навіть Хмельницьким. Вона є набагато глибшою, і відповідь слід шукати в розколі індоевропейців та слов'ян на східних і західних, у самому факті існування векторів розвитку українства у двох протилежних напрямках.

Про український дух, що панував у родині Собеських, свідчать багато історичних фактів. Вони не розірвали свої зв'язки з руською церквою. У 1636 р. Яків збудував греко-католицький монастир для ордену Василіян, а Іван, вже як король, збудував церкву у селі Пліхів біля Бережан (іконостас для цієї церкви на його замовлення виконали найкращі італійські художники того часу). Його дітей, Якова і Костянтина, незважаючи на їх постійне перебування в Сілезії, сучасники вважали за українських шляхтичів і твердили, що вони «*Rus mieli we krwi*». До Олави Яків «привіз із собою увесь руський світ» із Жовкви: він забрав сюди не тільки братів Виговських, Станішевського, Семигіновського, Жуховського та інших українських шляхтичів, а й бандуриста Нечая, співака Веселовського і навіть кухаря, оскільки «терпіти не міг німецької кухні». Його замок охороняли лише козаки, яких місцевий люд прозвав за суворість «яничарами».

Подібну схильність до усього українського демонстрував і Костянтин, який оселився у сусідньому Вроцлаві. Головну роль на його дворі відігравали жовківські шляхтичі Конашевич та Бистрович, а українське мистецтво, крім музикантів та співаків, представляли такі видатні художники, як Григорій Левицький та Василь Петракович (автор іконостасу церкви в Крехові). Петракович і тут писав свої портрети у традиціях галицької художньої школи, і сучасні мистецтвознавці визнають, що «польське бароко XVIII ст. у Вроцлаві має явно орієнтально-руський зміст».

Таким чином, Собеські і, насамперед, сам король Іван значною мірою є продуктом українського буття XVII — XVIII ст., невід'ємною складовою частиною не тільки воєнно-політичної історії, а й мистецької, причому продуктом таким

яскравим і досконалим, що позначився буквально в усіх аспектах розвитку європейської цивілізації.

У Жовкві колись стояли пам'ятники Жовкевському, Собеському та Костюшку. Їх зняли ті люди, які або взагалі не знають історії свого рідного краю і своїх земляків, або знають її лише з польських чи російських підручників.

Видно, саме тому, щоб не нагадувати про українське походження короля, поляки вивезли монумент на його честь зі Львова і поставили його не на його рідній Люблінщині (навіть не у Волі Собеській чи Собешові, які нині є звичайними селами, не кажучи вже про Люблін чи Холм), а вже після війни встановили в абсолютно чужому для Собеських Гданську. Але історію, на відміну від пам'ятника, вивезти неможливо.

Після смерті Івана Собеського магнати українського походження поступово змінили свою політичну орієнтацію. Якщо у 1648 р. жоден із них не підтримав Б. Хмельницького і той спирався лише на дрібну і частково середню шляхту, то після обрання поляками на трон Речі Посполитої Августа II (німця за походженням) в їхньому середовищі знову піднялася хвиля роздратування, яке з часом переросло у повну переорієнтацію на Росію і відверту зраду польської держави.

Уже у 1715 р. Людовик Потій почав пропагувати ідею скасування Люблінської унії з Польщею й включення Литви разом з Україною до складу Росії. В 1716 р. у Вільно була проголошена конфедерація, а у 1717 р. на варшавському сеймі Потій виступив з цією пропозицією відкрито.

Найкраще уявлення про ситуацію в країні та трансформацію у поглядах української магнатерії дає той факт, що в числі перших на обіцянки Петра I спокусився і став на бік Росії представник найбільш прозахідного роду князів Вишневецьких Михайло Вишневецький (1680–1744). Його найпишніші за всю історію країни похорони, на які було витрачено 1 млн. злотих, можна вважати урочистими похоронами держави Річ Посполита, адже, наслідуючи його приклад, на бік Росії один за одним перейшли Чарторийські, Потоцькі, Браніцькі, Понятовські, Массальські та інші магнати українського походження, після чого не тільки на Україні як державі, а й на самій Польщі можна було ставити крапку.

Чи не найбільшу роль у переорієнтації української магнатерії на Москву відіграла, однак, князівська родина Чарторийських, яка походила з давньоруського Чарторийська біля Сарн.

Чарторийські були родичами тих двох братів, які разом із боярином Скобейком у 1440 р. забили в Троках великого литовського князя Сигізмунда Кейстутовича і тим самим відкрили шлях до литовського трону для сина Софії Андрія-Казимира.

Олександр і Іван мали ще одного брата Михайла, який став засновником клеванської магнатської лінії цього роду. Михайла у 1440 р. не було у Троках, він перебував у поході разом із королем Владиславом в Угорщині, за що отримав право на князівську печатку і численні маєтки, на доходи з яких заснував право-

славний монастир св. Михайла у Клевані. Князі Чарторійські ще досить довго були православними. Юрій Чарторійський, наприклад, заснував православний монастир св. Трійці в Сарнах, підтримував православну церкву в Любліні. Софія Чарторійська утримувала в Рахманові друкарню, яка продукувала православну літературу. Саме тому Чарторійські довго не отримували значних посад в державі, а у 1603 р. навіть були змушені продати рідний Чарторійськ та родовий Зимненський монастир, де були поховані усі їх предки. Цілком можливо, що перехід у католицьку віру врятував цей рід від забуття і банкрутства, але ще довго православна і католицька лінії роду були тісно пов'язані між собою (наприклад, Юрій Іванович з Клевані, що вважається першим католиком в родині, під впливом своїх сестер, які залишилися православними, підписав у 1601 р. заяву на підтримку Люблінського православного братства).

Творцем надзвичайно впливового політичного угруповання української магнатерії, відомого в історії як «Фамілія», а також фундатором економічної і політичної могутності роду Чарторійських був воєвода руських земель Олександр Август Чарторійський (1697–1782).

Фактично ця людина продовжила справу Б. Хмельницького, і якщо останній завів під російський хомут лише Лівобережну Україну, то Чарторійський надів його не тільки на Правобережжя, а й на саму Польщу.

З усіх представників цього роду лише Казимир Чарторійський з Корця прихильно ставився до поляків, але так, як їх ненавидів Олександр Чарторійський, то вже більше ніхто, здається, не ненавидів. Це неможливо пояснити лише українським походженням цього роду, додалося, напевне, ще й німецький геном — його матір'ю була німкеня Ізабелла Морштин.

Олександр Чарторійський за все своє життя не написав жодного слова польськи, і не тому, що не знав польської мови, а з принципових міркувань. Маючи заледве 16 років, він виїхав з країни, служив на Мальті та в австрійській армії, мав намір прийняти австрійське підданство. Був вже пошитий мундир австрійського фельдмаршала, і тільки протидія австрійської аристократії, яка не бажала мати такого могутнього конкурента і амбітного політика, та сестри, яка на колінах вимолила у нього обіцянку повернутися додому, завадила йому у реалізації цього наміру.

Ймовірно, саме сестра порадила йому одружитися із Софією Сенявською, і в результаті цього шлюбу у 1728 р. він приєднав до себе величезні латифундії цього роду і став найбільшим магнатом Речі Посполитої. Варто зазначити, що серце дружини він завоював не інтригами та підступом, а мужністю та шляхетністю: під час дуелі через цю жінку з Карлом Тарло він дав можливість конкуренту першим вистрілити у себе і лишився неушкодженим. Софія прийняла це як знак Божий і дала згоду. Після цього кар'єра і вплив Олександра в країні почали зростати, як на дріжджах: у 1731 р. він став руським воєводою, а з 1733 р. пішли чутки про його плани зайняти трон Речі Посполитої. Хоча самі Чарторійські постановили, що корону має отримати Адам Казимир, син

Олександра, але і без слів було зрозуміло, що фактично правитиме Олександр. Канцлер Бестужев, наприклад, так писав Катерині II про можливих претендентів на польський трон: «Из князей Чарторийских, вице-канцлер Литовский, человек очень умный, но ненавидим между поляками».

На почуття Чарторийського поляки відповідали взаємністю. Вони воліли бачити на троні навіть німців, тільки не Чарторийських, тож саме це і штовхнуло останніх в обійми Росії.

Залишившись у Польщі, Чарторийський повільно, але послідовно вів польську державу до загибелі. Саме Чарторийські разом із Потоцькими виступили проти прийняття закону про недоторканість польських земель, саме вони запросили у 1763 р. до Польщі російські війська, сприяли подіям 1772 р., а у 1788 р. провадили в Україні агітаційну роботу, підбурюючи українців на виступ проти польської держави. Останній факт був доведений польськими істориками вже в наш час, але й тоді їхні дії не були для поляків великим секретом.

Саме через надто надмірні амбіції князя Олександра Катерина II, замість його сина Адама Казимира, підтримала кандидатуру чоловіка сестри князя Станіслава Понятовського, і, за сприянням російських військ, він був коронований у Варшаві. Хоча зовні це виглядало як перемога «Фамілії», але корона ціною неймовірних зусиль і великих коштів Чарторийських потрапила в руки Понятовських. Розповідають, що наступного дня після коронації Олександр схопив свого сина за барки і зі сльозами на очах вигукнув: «Не хотів, дурню, корони, хоча міг її мати, то тепер дивись, як вона личитиме йому!»

В кінці свого життя Олександр збагнув монгольську хитрість та підступність Росії, намагався переорієнтуватися на Австрію, але було вже пізно.

Серед українського люду (він мав маєтки в Бережанах, Клевані, Меджибожі, Олешичах, Висоцьку, Ярославі, Синяві, Пулавах та Буковцях) Олександр вважався людиною справедливою. До того ж, хоча й лишився, як і всі Чарторийські, вірним католицькій вірі, проте в Бережанах збудував для греко-католиків чудову церкву, яка є окрасою міста донині.

Якщо українське походження роду Чарторийських є загальновідомим (тим більше, що Чарторийськ залишився в межах української держави, і представники цього роду ще іноді навідуються сюди), то інформація про українську генетику Понятовських, Потоцьких, Браницьких, Ржевуських та багатьох інших могильників Речі Посполитої не є поширеною.

З усіх королівських родин генеалогія Понятовських є чи не найбільш заплутаною через те, що вони завжди ретельно її приховували. Багато фактів замовчують також дослідники, тож наразі існує кілька взаємовиключних версій.

Одні вважають, що Понятовські походять із Понятова на Люблінщині, другі — з Галичини, треті — з Італії і взагалі не є шляхтичами. Усе це є лише недолугою спробою польських істориків уникнути визнання ганебного для них факту, що у вирішальний момент існування польської держави на її чолі

опинилася людина, яка уособлювала не польську, а українську шляхту, і що саме її українське походження дає відповіді на багато запитань щодо періоду 1772–1795 рр.

Безумовно, Понятовські були шляхтичами, хоча й не багатими (Констанція Чарторийська вийшла заміж за Понятовського, а Чарторийські ніколи б не породичалися з «хамами»). Давид Понятовський був членом спеціальної комісії, яка у 1546 р. визначала лінію проходження польсько-руського — литовського кордону по Підляшшю, а батько майбутнього короля був ловчим підляським. Мав, крім Понятова (що біля давньоруського Мельника), ще Волчин (на протилежному березі Бугу, тобто на Берестейщині), і лише шлюб з Констанцією зробив його підляським воєводою і членом клану Чарторийських — «Фамілії». Причиною того, чому Станіслав Август (1732–1798) унікав розмов про своє походження, була така: його бабця — Олена Неверовська — була звичайною селянкою і походила, вірогідно, з Галичини (можливо, похована в Янові (тепер Івано-Франкове), на Львівщині, в костелі Пресвятої Трійці).

Середовище, в якому виріс Станіслав, було українським. Він народився не у Понятові на Підляшші, а у Волчині. За традицією берестейської шляхти, йому дали одночасно польське і руське ім'я (Станіслав Антін), а Августом він став вже після коронації. Можливо, саме це руське ім'я і зробило його королем Польщі: у 1748 р. він вступив до російської армії, брав участь у поході на Рейн, а коли після розгульного життя в Парижі Чарторийські направили його своїм представником до Петербурга, то, за свідченням мемуаристів, кмітливий Станіслав швидко оцінив кон'юнктуру і на прийомах в імператриці Єлизавети Петрівни, яка була схильна до усього українського, розмовляв з нею українською (малоросійською, як тоді її називали; Єлизавета знала цю мову завдяки Розумовському). Так він потрапив у вузьке коло наближених до імператриці осіб, і саме тому його зауважила майбутня цариця Катерина II (подейкують, що він був її коханцем).

Про певний проукраїнський сентимент Понятовських свідчить також той факт, що його родич Йосиф Понятовський з власної ініціативи вступив до полку «вірних козаків», що складався виключно з українців, засвоїв тут принципи українського військового мистецтва, які придалися йому в майбутньому — коли він став маршалом Франції (на згадку про своє «козакування» він усе своє життя носив козацьку бурку).

За переказами, в момент народження Станіслава місцевий волчинський чаклун вигукнув: «Вітайте короля поляків!». Тоді ніхто не сприйняв ці слова серйозно, адже на трон претендували Чарторийські, і лише неймовірний збіг обставин дав Понятовському королівську корону.

Даремно старий князь Чарторийський після обрання Станіслава королем дорікав своєму сину Адаму. У цьому обранні відіграли роль не так зв'язки Понятовського з Катериною і те, що серед петербурзьких малоросів він вважався за свого, як те, що саме така безвольна і байдужа до долі Польщі людина була

найбільше потрібна Катерині II на польському троні, а зовсім не амбітний та надто гоноровий Адам Чарторийський, який ніколи б не став «шісткою» в її руках. Саме тому цариця з усіх представників «Фамілії» вибрала найслабшу ланку, і у вересні 1764 р., під охороною російських військ, у Варшаві, Станіслава Понятовського було «обрано» королем Речі Посполитої.

І Катерина II, і наші малороси, і сам Понятовський розуміли, що має статися з Польщею в результаті його правління. Однак, ставши королем, Станіслав Август почав зволікати з реалізацією планів «Фамілії» і Росії (і це зрозуміло: хто ж хоче позбавити сам себе королівства?). Більше того, мимоволі він став конкурентом Чарторийських. Це протистояння та постійне зволікання поляки сприймали як патріотизм Понятовського, хоча у відповідальні моменти історії він завжди робив вибір на користь Росії і врешті-решт приєднався до Торгово-вицької конфедерації. Він особисто не розробляв планів поділу Польщі (це і без нього успішно зробив Безбородько), але був слухняним виконавцем і не менш, ніж Катерина II та Безбородько, винен у тому, що сталося з Польщею у 1772, 1792 та 1795 рр. Коли поляки у Варшаві розправлялися зі своїми «зрадниками», він очікував такого самого і для себе, а його брат Михайло, не сумніваючись у помсті, яка чекає на усіх Понятовських, прийняв отруту.

Поки була жива його російська коханка, Понятовському вдавалося зберігати ілюзію існування Польщі, але після її смерті Павло I та Безбородько поклали цьому край: його примусили зректися корони, у 1796 р. вивезли до Гродна, а згодом до Санкт-Петербурга, де він помер у 1798 р. і був похований у костелі св. Катерини.

Те, що сталося з Польщею у XVIII ст., могло статися тільки при такому байдужому до її долі королі, як Станіслав Август. Тож полякам вартувало б розібратися в проблемі «русинів за походженням, але поляків за своїми відчуттями», згадати, що Станіслав називався ще Антін, гетьман Браницький мав друге ім'я Клим, а гетьман Ржевуський — Остафій. Навіть серед Потоцьких були Палажки і Фоми.

Ця роздвоєність визначила подальшу долю і Понятовських. Ті з них, які мали маєтки в Україні (Таганчанська мануфактура на Київщині) — змалоросійшилися, а ті, що проживали в Галичині, зникли у масі того народу, з якого вийшла бабця Понятовського (позашлюбний онук короля, Северин Лусаковський, працював як звичайний селянин на пана Яна Павліковського у Медиці).

Нині польські історики, зрозумівши двозначність ситуації, уникають називати Понятовського патріотом, державником і згадують його не як мудрого правителя, а лише як видатного мецената, колекціонера, шанувальника мистецтва (коли з королівського палацу в Варшаві вивозили до Петербурга його колекцію, то перша підвода вже була на території Росії, а остання ще чекала на подвір'ї палацу своєї черги). Саме завдяки Понятовському, а точніше, його українським кріпакам (королівські маєтки були зосереджені переважно в Україні), російський Ермітаж і став тим Ермітажем, яким нині захоплюються шанувальники мис-

тецтва з усього світу. Це при тому, що, на вимогу ієрархів московської православної церкви, за часів Миколи I були ретельно відібрані і знищені портрети представників українських шляхетських родин, ікони з уніатських церков, усі роботи Перемиської школи іконопису, хоча до 1700 р. Перемиська єпархія була православною.

Якщо Михайла Вишневецького та Івана Собеського можна згадати з вдячністю, то Понятовський не зробив нічого доброго ні для України, ні, тим більше, для Польщі. За сприяння цієї людини переважна більшість українських земель потрапила до складу Росії, і понад два століття вона була ізольована від Європи, якою Понятовський так захоплювався. Зрозуміло, що він лише виконував замовлення свого клану, і якби не він, то все одно щось подібне зробили б Чарторийські, Массальські, Потоцькі, Ржевуські чи Сапіги. А безпосередня провина у загибелі Речі Посполитої лягає на Станіслава Потоцького (1752–1805) та Северина Ржевуського (1743–1811).

Потоцькі походять із Шариського Поток на Угорській Русі. Станіслав Потоцький народився у Кристинополі біля Львова (тепер це місто Червоноград). Мемуаристи свідчать, що за будь-яку дитячу провину Станіслава нещадно біла його мати Ганна Потоцька, а такі діти виростають надзвичайно неврівноваженими. У 16 років він пережив особисту трагедію: його батько наказав слугам забити шляхтянку із сусіднього села Гертруду Комаровську, яку Станіслав кохав (батько вважав Комаровську нерівнею Потоцьким). Молодий граф тоді перебував за кордоном, а коли приїхав і довідався про те, що сталося, то хотів накласти на себе руки. Мати взяла його під тотальний контроль, Станіслава не залишали самого ні на мить, а справу владнали тим, що усе списали на слуг і виплатили Комаровським мільйон злотих.

У 1774 р. молодий граф одружився із Жозефіною Мнішек, мав від неї аж 10 дітей, за що польська шляхта прозвала його «руським кроликом». Після смерті батька він продав усі свої галицькі маєтки і перебрався до Тульчина, де збудував собі розкішний палац, на фронтоні якого наказав вибити слова: «Щоб завжди був вільним».

Маєтки Потоцького на Великій Україні становили мало не ціле князівство. Він мав 9 міст (зокрема Умань, Тульчин, Теплик, Тальне, Торговище) і 264 села з 240 тис. душ. Річний прибуток дорівнював 3 млн. злотих, тобто в Україні він був найбагатшою людиною. Цілком можливо, що, як і у випадку з Миколою Потоцьким, свою роль у вчинках Станіслава відіграла генетична пам'ять, адже він залюбки відвідував народні гуляння та весілля, їв пироги зі сметаною, перебирався на українського селянина і не раз у розмовах підкреслював своє «показання». Він любив український фольклор, на його замовлення Федір Ковальчук створив у Тульчині придворний театр з оркестром народних інструментів. Більше того, Станіслава Потоцького можна вважати одним із засновників українознавства: він цікавився прадавньою історією України, написав 24 праці з історії Сарматії. Щоправда, видав їх таким малим накладом, що вони ще за

життя автора стали бібліографічною рідкістю і значного впливу на розвиток української історіографії не зробили. В народній пам'яті Потоцький залишився як добрий пан і господар, який засадив Україну тополями.

Вже тільки з того факту, що, проживаючи в Галичині, він не спромігся добре вивчити польську мову і уникав писати нею (бо робив багато помилок) свідчить про те, що Потоцький не вважав себе поляком, що й підтвердили його дії. Аналіз історичних фактів свідчить про те, що Станіслав прагнув не тільки розвалити Річ Посполиту, а й виділити з її складу Волинь, Поділля та Київщину і утворити та очолити уряд цього територіального утворення. Разом з тим, не варто перебільшувати рівень «покозачення» Станіслава і вважати його щирим українцем та зятим ворогом поляків: якимось на пряме запитання людини про його національність Станіслав, не замислюючись, відповів: «Потоцький».

Це була щира правда не тільки про Потоцького, а й про будь-кого з Чарторийських, Браницьких, Вишневецьких, Массальських, Сапіг, Сангушок та інших магнатів українського походження, які в центрі Всесвіту завжди бачили тільки себе. Тож проукраїнська позиція Станіслава Потоцького не тільки не принесла українському народу добра, а, навпаки, сприяла його поневоленню на 200 наступних років.

Фатальною помилкою С. Потоцького, як, до речі, і Чарторийських, було те, що в реалізації свого плану він покладався на допомогу Росії, хоча не останню роль відіграли і магнати Лівобережної України на чолі з канцлером Російської імперії графом Безбородьком. Саме з ним у 1791 р. Станіслав мав таємну зустріч в Яссах, після чого 27 квітня 1792 р. першим підписав акт так званої Тарговицької конфедерації (ні українські Торговища на Уманщині, ні польська Тарговиця до цієї події жодного стосунку не мають: цей акт насправді був підготовлений росіянами і підписаний не в Україні, а в Петербурзі).

Те, що імперія не мала наміру допомогти Потоцькому створити українське автономне утворення чи, тим більше, незалежне князівство, граф зрозумів одразу після того, як Росія ввела на територію Правобережної України свої війська. Він негайно кинувся до Катерини II, щось гарячково говорив про «майбутню долю своєї Вітчизни», на що вона безапеляційно заявила: «Вітчизна пана тепер тут!».

Усвідомивши, що Росія переграла і його, і усю українську магнатурію, що для України настають важкі часи, Потоцький виїхав за кордон, постановивши собі ніколи не повертатися назад. Однак 9 вересня 1794 р. він отримав повідомлення про те, що у Варшаві поляки буквально пошматували на кавалки усіх тарговичан, які потрапили їм під руку (в т. ч. Коссаковського, який брав участь у підготовці цієї конфедерації разом з ним), а самого Потоцького засудили до страти. Він розумів, що в Європі поляки його знайдуть і виконають вирок, а тому врятуватися можна тільки в межах Російської імперії.

Але й повернувшись до Умані, він панічно боявся поляків, приймав їжу лише з рук своїх дочок, а Ржевуському в листі писав, що «вже навіть нічого чути не хоче про Польщу і поляків».

В кінці свого життя Потоцькому довелося пережити ще й величезну особисту драму. На балу в Яссах він познайомився з чарівною дружиною генерала де Вітте Софією і так захопився нею, що викупив її у чоловіка за 1 млн. злотих. Після цього розвівся з матір'ю своїх 10 дітей, привіз коханку до Умані і за 5 млн. злотих збудував їй чудовий парк — ушавлену Софіївку. А потім граф довідався, що кохана жінка зраджувала йому не тільки з іншими чоловіками, а і з його власним сином Юрієм. Крім того, Станіслава почав переслідувати образ закатованої Гертруди Комаровської, серце його не витримало, і у 1805 р. він помер в Умані.

Хоча Потоцький і відхрестився від Польщі та поляків, але католицьку віру не зрадив. Тим не менш, місцевий ксьондз, виходячи із політичних та етнічних мотивів, відмовився проводити графа в останню путь, і цю місію взяв на себе священник греко-католицької церкви Ю. Міхалевський. Домініканський собор, в якому поховали С. Потоцького, протягом тривалого часу був то греко-католицькою церквою, то православною, то знову костелом, і в цьому є певний символ усього життя самого графа.

Більшість нащадків Потоцького в Україні прийняли православну віру і стали надійним форпостом російського самодержавства. Фома Потоцький, наприклад, у 1809 р. видав своє дослідження «О Руси в ее отношении к Польше». Не дивно, що вже діти тих, хто «зрадив» Польщу у 1772 р., не знали жодного слова польською мовою, а Северин Потоцький (1762–1829) «прославився» тим, що силою примушував польських дітей у своїх маєтках ходити до російських шкіл. Не тільки підросійські, а й деякі галицькі Потоцькі перейшли тоді у православ'я і навіть ті з них, які ще залишилися католиками, не приховували своєї прихильності до москвофільства (Січинський, до речі, забив Андрія Потоцького у Львові не за пропольську, а саме за промосковську орієнтацію).

З усіх Потоцьких справжню вірність Польщі виявив лише Олександр Потоцький, який в атмосфері загального засудження «зради» Потоцьких, на знак спокути їх гріхів, з розпачу переробив своє прізвище на «Potockszwajń» (Свинячий Потік) і взяв активну участь у повстанні 1831 р. (цей Олександр, до речі, також не знав жодного слова польською мовою).

Йосип Потоцький разом із Романом Сангушко, Собанськими та Лиховськими у 1907 р. утворив у Києві промонархічне політичне угруповання. Це, однак, не завадило їм у 1917 р. з'явитися в Польщі і знову проголосити себе поляками. Польська громадськість досить прохолодно поставилася до Потоцьких і мала рацію: вже після II Світової війни виявилось, що Потоцькі входили у спостережну раду німецького концерну Фліка, який довів польську промисловість до банкрутства, а крім того, вивезли за кордон унікальну мистецьку колекцію з Лянцута.

Після отримання Україною незалежності дехто з них мав намір знову розіграти українську карту, але політичний хаос у країні, спровокований їх колегами промосковської орієнтації, вчасно утримав нащадків графа від цього кроку.

Тож, як бачимо, батьківщини у них справді немає, і вони навіки приречені залишатися тільки «Потоцькими».

На відміну від інших магнатів, Ржевуські ніколи не заперечували свого українського походження, родичалися з православними (дочку козацького гетьмана Виговського, наприклад, прийняли як свою в родині великого гетьмана коронного Станіслава Ржевуського). Як і Любомирські, це була чи не єдина в Україні магнатська родина, яка не замовляла собі сфальсифікованих генеалогій про походження від литовських князів, чи (як Радивіли) від... римських імператорів, хоча Северин Ржевуський цілком серйозно твердив, що засновницею їх роду є... давньоруська княгиня Ольга.

Насправді предки цього роду походили із села Ржевуськи Костянтинівського повіту на Підляшші. Їх злет почався від Смоленського греко-католицького єпископа Льва Ржевуського, якого у 1621 р. обрали генералом ордену Василіан. Він так виховав своїх дітей, що, незважаючи на високі урядові посади та перехід у католицтво, навіть через декілька поколінь нащадки зберегли почуття своєї національної приналежності, повагу до культури та історії свого народу.

Ще задовго до подій 1772 р. Ржевуські не тільки підкреслювали своє польське походження, а й часом демонстрували свою неприхильність до поляків. Вацлав Ржевуський, великий гетьман коронний Речі Посполитої, наказав називати себе не Вацлавом, а Онуфрієм, збудував нову церкву в Холмі, а до свого замку в Підгірцях запросив найвидатнішого українського художника тих часів Антона Грушевського, який малював тут картини і навчав Ржевуського основам українського іконопису. Гетьман захоплювався українським мистецтвом, зібрав у Підгірцях твори найвидатніших художників України. Сам Ржевуський писав трагедії і поеми на теми багатовікової боротьби українського народу з турками і татарами та друкував їх у Супраслі та Почаєві.

«Дивною» була уся родина Ржевуських. Їх полякофобія іноді переходила межі пристойності (Казимир Ржевуський наказав повикидати зі свого гардероба увесь польський одяг), і ці настрої були притаманні усім, хто входив у коло цієї родини. Олександра Ржевуська походила з роду Любомирських, але в костелі постійно лаяла людей, якщо вони розмовляли польською мовою чи співали «Boze, cos Polske».

На жаль, усі ці критичні настрої щодо Польщі та прагнення відродити Руське князівство (ідея Станіслава Потоцького, якому Ржевуські допомагали) трансформувалися у них у потурання Росії і призвели не тільки до краху польської держави, а й до нового, ще страшнішого ярма для України.

Масова переорієнтація польської магнатерії українського походження на Росію розпочалася після одруження Розумовського на російській імператриці Єлизаветі Петрівні, коли з'явилася надія на відновлення гетьманства та поступову українізацію Росії, а ще примарна можливість побачити себе навіть на імперському троні (принаймні, на це сподівалися Чарторийські). Крім того, генератором ідеї розподілу Польщі з російського боку був канцлер Безбородько,

тож магнати Лівобережжя також мали свої плани (кордони Російської імперії, які утворилися в результаті розподілів Речі Посполитої і включали в себе Малу Польщу і Серадщину, дивним чином співпадали з картою поширення Празько-Корчаківської культури на території сучасної Польщі, тобто з етнічними кордонами Давньої Русі, і їх визначенням явно займалася людина, яка зналася на цьому питанні і написала «Історію Русов»).

Не відомо, про що домовлялися Северин Ржевуський і Станіслав Потоцький у 1791 р. з Безбородьком в Яссах, але, судячи з їх украї негативною реакції на введення російських військ на Правобережну Україну, мова йшла не про окупацію українських земель і розподіл Речі Посполитої, а про виділення України зі складу Польщі та утворення Руського князівства під патронатом Росії. Видно, що Безбородько їм щось пообіцяв, цілком можливо, і сам хотів подібного розвитку подій, але реалії Російської імперії або не дозволили йому дотриматися свого слова, або росіяни переграли їх разом із Безбородьком.

Вже у 1793 р. Ржевуський і Потоцький зрозуміли, що Росія їх просто «кинула», а що поляки засудили усіх торговичан до страти, то мусили терміново виїхати з країни, тож Северин до кінця свого життя жив у Відні, перебуваючи в опозиції і до поляків, і до росіян.

Про рівень масової переорієнтації української магнатерії на Москву може свідчити хоча б той факт, що на проросійські позиції став навіть віленський католицький єпископ Гнат Массальський (1726–1794).

Він народився в селі Олексичі біля Гродна і належав до давнього руського роду князів Массальських. Його постать донині викликає суперечливі оцінки. Польська історіографія створила образ чудовиська, розпусника та азартного гравця, який за кілька хвилин програвав цілі села.

Насправді це була високоосвічена людина, яка закінчила кілька європейських університетів, була особисто знайома з Мірабо і дотримувалася його філософських поглядів, людина, яка розуміла значення освіти для народу і фактично створила перше в Європі міністерство народної освіти.

Його «зрада» полягала хіба що в тому, що Массальські ніколи не приховували свого українського походження (за що їх поважав навіть такий українофоб, як Сигізмунд III). Як католицький єпископ він вимагав від своїх священників, щоб ті проповідували рідною для народу мовою, підтримував рух православних, оскільки вважав, що усі люди мають рівні права, тож католицька церква має ставитися до усіх християнських конфесій толерантно.

Помилкою Массальського та його подібних було те, що у своїй діяльності він покладався на Росію. Проте, на відміну від переважної більшості, робив це не з меркантильних міркувань, а з ідейних, сподіваючись, що користь матиме не тільки українська шляхта, а і простий люд.

Йому не довелося пережити періоду гірко розчарування щодо справжніх намірів Росії, бо під час повстання Т. Костюшка його викликали до Варшави, заарештували і стратили.

Якщо Потоцького, Чарторийського, Массальського і навіть Ржевуського можна вважати ідеологами зради, то безпосередньо здійснив акт цієї зради великий гетьман коронний Речі Посполитої Францішек Ксаверій Браницький (1730–1814).

Життя Браницьких минало в українському середовищі. Навіть в їх люблінських Браницях у 1531 р. ще існувала руська церква, а оскільки батько майбутнього гетьмана (можливо, і дід) перебрався в Україну і був каштеляном у Брацлаві, то жодного відчуття польського патріотизму у сина не було і не могло бути. Не дивно, що гетьман у своїх листах королю постійно радив йому не надто панькатися з поляками, а на пряме запитання, чи вважає він себе поляком, цинічно відповів: «Я юж не поляк, бо Польщі вже немає».

Безумовно, повноцінними українцями таких, як він, Потоцький або Чарторийський, назвати важко, але й затуляти очі на етнічну складову подій у Польщі в II пол. XVIII ст. також не варто, адже не тільки вони, а й усі магнати, що приєдналися до Тарговицької конфедерації, були не поляками, а етнічними українцями. Ці люди є попередниками і хрещеними батьками сучасної української еліти, яка також генетично українська, але з політичної, економічної, культурної та навіть духовної точки зору є абсолютно байдужою до українства.

На відміну від Грифів, подільські Браницькі були не надто заможними шляхтичами, невідомо навіть, чи Ксаверій отримав бодай якусь освіту. Щоб вижити, йому довелося з молодих років найматися до різних армій в Європі, аж поки під час війни з Пруссією він не вступив до лав російської армії. Після битви під Зорндорфом у чині полковника у 1758 р. Браницький з'явився в Петербурзі і познайомився з Катериною II та майбутнім королем Польщі Станіславом Понятовським, що відіграло в його кар'єрі вирішальну роль. Понятовський порекомендував Браницького А. Чарторийському, а той виділив йому кошти на організацію власних збройних сил.

Видно, майбутній гетьман справді мав військовий талант: у 1763 р. він, щоправда, за допомогою росіян, витіснив регулярну польську армію під командуванням Я. Браницького-Грифа за Карпати. Нагороди і маєтки посипалися на нього з усіх боків, і нарешті у 1774 р., Понятовський призначив його великим гетьманом коронним, тобто головнокомандувачем польських збройних сил.

Польські історики донині не можуть зрозуміти причини «зради» К. Браницького, адже ця людина дістала від Польщі усе, про що міг мріяти бідний шляхтич з України, тож, згідно з елементарною логікою, він мав би боротися за цю державу до скону. І не розуміють, якщо не зважатимуть на етнічний аспект проблеми.

У вирішальний момент для Речі Посполитої, коли від позиції великого гетьмана залежало усе або майже усе, Браницький разом із С. Ржевуським та С. Потоцьким прибув до Ясс на раду до О. Безбородька, і там вони домовилися про майбутній розподіл Польщі. У 1793 р. Браницький не тільки добровільно склав повноваження великого гетьмана, а й як російський генерал армії генерала Кречетнікова взяв участь у поході на Польщу.

Певною мірою цей крок можна пояснити тим, що у 1781 р. він одружився з позашлюбною дочкою Катерини II Олександрою Енгельгард і отримав у власність мало не цілу Білоцерківщину, яка приносила йому дохід у 750 тис. злотих на рік.

Однак, при бажанні, подібні доходи Браницький міг мати і в польській державі, тобто тут було щось більше, ніж звичайний матеріальний інтерес. Він не любив і, більше того, боявся поляків. Жоден із них не мав права з'являтися у Білій Церкві. Хоча у Браницького були значно більші підстави боятися українців, оскільки у 1768 р. він брав участь у придушенні повстання в Україні і наказав стратити 700 гайдамаків, але свою особисту охорону він сформував виключно з місцевих козаків, тож в його діях вбачають мало логіки і багато протиріч.

Усі наступні 25 років він без виїзду сидів у Білій Церкві, там і похований. З точки зору історичної перспективи, Браницький та інші магнати-«зрадники» повірили у те, що Росія є законною спадкоємицею Київської Русі, і вважали повернення в лоно Росії поверненням до своїх етнічних витоків. А потім настало «прозоріння» і «каяття». Але саме такі, як Северин Ржевуський, Станіслав Потоцький та Ксаверій Браницький, на своїх спинах ввезли азійське варварство в Європу. Адже вони зрадили не тільки Польщу, а й Україну, оскільки російське ярмо надовго затримало розвиток польського і українського народів. Говорячи про події II пол. XVIII ст., Тарас Шевченко із гіркотою визнав, що коли Польща впала, то завалила собою і Україну.

У Росії ніхто їх до влади, безумовно, не допустив, Москва швидко розтлумачила, що вона має на увазі, коли йдеться про «руське» і «російське». Процес «українізації» шляхти миттю припинився, почалася брутальна руссофікація. Після зникнення польської державності ні Україна, ні її шляхта, окрім хомути на свою шию, нічого більше не отримали (матеріально наші пани були чудово забезпечені і до 1795 р.).

Українські магнати скоро з жахом усвідомили, що здуру проміняли свої розкішні європейські палаци на смердючу азійську казарму. Якщо Ржевуський не склав руки, виховав в українському дусі свого сина Вацлава і до останнього подиху намагався продовжувати боротьбу, то Радивіли завели собі у Білій гарем, один з Потоцьких став шулером, інші — пияками, і через кілька десятиріч колись освічене і гонорове українське шляхетство Правобережжя вже мало чим відрізнялося від російських дворян.

Єдине, у чому їх даремно звинувачують, так це у зраді польськості. Поляками вони не були (інакше з Польщею ніколи не сталося би подібного). Ця країна завжди була їм чужою, а польська мова в їх середовищі була такою ж екзотикою, як і українська (відомо, наприклад, що навіть на поч. XIX ст. у Варшаві розмовляли польською лише в салоні графині Урсули Вельопольської).

Хоча серед ненависників польської державності були й німці (наприклад, Денгофф) і навіть окремі етнічні поляки, але 90% усіх «опозиціонерів» та «зрадників» складала ті, у кого прадіди звалися Іванами, Петрами, Прокопами, Кли-

мами, Федорами, Пилипами та іншими українськими іменами. Поляки забули про їх етнічне походження і, спрощуючи проблему, називають їх зрадниками (хоча, по великому рахунку, це справедливо).

9 травня 1794 р. на площі Старий Ринок у Варшаві люди стратили «за зраду» Ожаровського, Анквіча та Забіллу. 28 червня у полі за Налевками варшав'яни буквально пошматували одного з керівників Тарговицької конфедерації князя Антона Святополк-Четвертинського. У Варшаві (напроти палацу Брюгля) були страчені Степан Грабовський, Матвій Рогуський, а також Массальський, Коссаківський, Лясопольський та П'ятка. Боячись помсти, наклав на себе руки Михайло Понятовський. Були заарештовані й чекали смертного вироку Осторог, Мошинський, Станішевський, Спаржевський, Тягоборський, але їм вдалося втекти.

Польська історіографія рідко звертається до подій 1793–1795 рр., адже факт домінування серед зрадників шляхти українського походження зводить нанівець ретельно виплеканий стереотип щодо польської історії як моноісторії, історії одного народу, однієї віри, одної «польської ідеї». Інакше довелось би визнати, що поруч із «польською ідеєю» завжди існувала «ідея українська», і в кінці XVIII ст. настав момент, коли ці ідеї почали розходитися у різні боки. І польська, і російська історіографії вперто замовчують українську складову в процесах 1772–1795 рр., але наведених фактів цілком достатньо, щоб переконатися у тому, що вона відіграла далеко не останню роль.

Українська політична еліта тих часів мала надто великі ілюзії щодо своєї особистої долі та майбутнього України. Приклад Безбородька, Кочубея, Розумовського і Гудовича давав надію, що Росією можна правити так само, як свого часу вони правили Литвою і Польщею. Чарторийські, наприклад, вже бачили себе не тільки королями Речі Посполитої, а й російськими імператорами.

Одночасно із розподілом Польщі відбулося об'єднання більшості земель Київської Русі, і негайно, наче на замовлення, з'явилася «История государства Российского» Карамзина, де ця історія була брутально перемішана з українською, тож магнатерія наївно сподівалася, що «матір'ю городів руських» замість Києва стане Москва.

Разом з тим, слід визнати, що в їх середовищі були й певні ілюзії щодо національного та духовного відродження України. Саме тоді раптом покозачилися та заговорили українською мовою Ржевуські та Яблоновські, один із Потоцьких став греко-католиком і збудував величну Лавру в Почаєві, а Браницькі заявили, що вже не є поляками і перебралися до Білої Церкви.

Микола Доброгост Яблоновський (1769–1791) належав до руського князівського роду, який походив із села Яблонова в Галичині. Вже у його батька Йосипа, певно, під впливом Олександра Чарторийського, з'явилось несприйняття Польщі та усього польського. Однак, якщо у Чарторийського це вилилось у руссофілство, загравання з Москвою і, фактично, у державну зраду, то Йосип просто махнув рукою на Польщу, виїхав за кордон, де біля Ляйпціга заснував

масток Яблонувбург і зайнявся історичними дослідженнями, суть яких полягала у тому, що українські магнати і козаки є не поляками, а сарматами (ця версія була загально визнаною в часи середньовіччя). Свої праці він принципово писав латиною, але виданий був лише «Атлас Польщі і Русі», який в Європі тривалий період часу вважали найкращим.

Йосип дав своїм дітям давньоруські імена: Божидар, Доброгнева, Стережислава, а Миколу назвав Доброгостом (щоб знати ці імена, треба було ретельно вивчити не тільки історію Київської Русі, а й Великої Хорватії). Він підтримував матеріально свого кріпака — поета Сенька, який був родом із Підгірців, а також заснував у Ляйпцігу для підтримки талантів з України наукове товариство (Furstliche jablonowskische Gesellschaft d. Wissenschaften), на потреби якого поклав у банк 2,5 тис. червоних злотих (це товариство функціонувало аж до 1939 р., але спритні німці організували його роботу так, що працею українських кріпаків із Волині та Покуття скористалися не українські таланти, а німецькі науковці, які працювали в галузі математики та фізики).

Доброгост перейняв від батька українську ментальність та любов до України, і коли у 1777 р. мати забрала сина до головної резиденції Яблонувських на Волині (Ляховці), то він почувався там як у рідній домівці і категорично відмовився їхати на навчання за кордон. Вимога матері привела лише до того, що у 1787 р. він залишив її у Ляховцях і разом із дядьком-козаком Матушиненком (який також долучився до виховання у юнака українського менталітету) перебрався до Стеблова у Канівському повіті.

Тут він перейшов у греко-католицьку віру, звільнив своїх селян від кріпацтва, почав носити оселедець і козацький стрій. В народі його називали князь Микола, а поляки — іронічно «князь-козак».

Подібні процеси «українізації» відбувалися мало не в кожній магнатській родині, хоча у багатьох набрали спотвореного вигляду — як руссофікація. Лише Яблонувські, Ржевуські та Потоцькі розуміли відмінність української ментальності від російської. Микола не тільки прийняв «хлопську віру» і кохався в українстві, а й обмірковував плани звільнення українського народу, створив власний козацький загін у 500 шабель. Однак у 1791 р. Яблонувський, маючи лише 22 роки, раптово помер у монастирі отців василіан у Лисянці (можливо, був важко поранений, але монахи видали поранення за хворобу).

У ряду «українізованих» магнатів слід поставити й Миколу Потоцького (1706–1782). У XVII ст. Потоцькі вважалися своєрідним символом католицизму та польськості і, водночас, духовного та національного гноблення України.

Як же був здивований П. Куліш, коли, працюючи в польських архівах, виявив, що корені Потоцьких є давньоруськими і в давнину серед них були і Сулислав, і Яків, і Теодор, і Степан. Їх руське походження підтвердив своїми дослідженнями і польський історик Калінка, але стереотип щодо Потоцьких був уже сформований, тож жодних змін у ставленні до них ні в українській, ні в польській історіографії не відбулося. Саме тому деякі вчинки представників

цього роду, зокрема Миколи Потоцького, історики сприймають як звичайні дивацтва або й як мало не шизофренію.

Уперше в документах Потоцькі згадуються у 1247 р. коли Сулислав став Сандомирським каштеляном. Є багато підстав вважати, що цей рід прийшов на Сандомирщину з Угорської Русі і заснував тут новий Поток, коли татари зруйнували Шариський Поток. До 1340 р. переважна їх більшість стали католиками, але доконечно ополячитися не встигли, бо сини Якова Потоцького після приєднання Поділля рушили на схід, і подальше життя Потоцьких-магнатів минало виключно в українському середовищі. З того, що Степан Потоцький одружився з донькою київського митрополита Петра Могили, випливає, що він або взагалі не був католиком, або був «поганим» католиком.

«Поганими» католиками зарекомендували себе також Павло і Теодор Потоцькі, які ще задовго до подій XVIII ст., у 1664 р., зреклися католицької віри і повернулися у православ'я.

Сучасні дослідження дозволяють висловити сумніви щодо антиукраїнської спрямованості гетьмана Миколи Потоцького, який вважається символом польськості в Україні і якого Богдан Хмельницький у 1648 р. розбив під Жовтими Водами.

Детальний аналіз його позиції приводить до висновку, що Потоцький фанатично ненавидів не православних, серед яких провів усе своє життя, а протестантів, яких вважав винними в усіх нещастях Речі Посполитої. Саме він підписав із Хмельницьким Білоцерківську угоду, яка відкривала Україні шлях до автономії. Щоб зробити подібний крок, треба було мати велику мужність і певний сентимент до України (після підписання цієї угоди він зник; вважають, що він переховувався, і не стільки від козаків, скільки від помсти поляків).

Своїє максимальної величі і багатств Потоцькі, в т. ч. і Микола, досягнули у XVIII ст. Маєток лише одного з представників цього роду оцінювався у колосальну на той час суму — 80 млн. франків. Відомо, що лише на облаштування свого парку в Софіївці Станіслав Потоцький витратив 5 млн. злотих.

Микола Васильович Потоцький майже усе своє життя прожив в Україні і лише на деякий час виїздив на навчання до Парижа. Отримавши у спадок від батька Канівське староство, Городенку, Поток, Гологори, він негайно повернувся додому. Тут він очолив козацьку хоругву у 3 тис. чоловік і став острахом не тільки для своїх сусідів, а й навіть для Львова. Микола почав вбиратися у козацький одяг, запусив вуса і носив оселедець, який, за свідченням Немцевича, він, як характерники, закручував за вухо. Свої укази писав переважно українською мовою, у 1758 р. зрікся католицької віри та перейшов у лоно греко-католицької церкви і, таким чином, одним з перших серед магнатерії українського походження відверто задекларував своє українство.

Більшість польських істориків вважає, що до цього кроку його спонукала відмова ксьондза з Городенки у сповіді. Однак, об'єктивний аналіз життя Миколи дозволяє стверджувати, що духовно він був так пов'язаний з Україною,

що, незважаючи на шалений осуд, відверте знуцання та принизливе глузування, прийняв навіть не православ'я, як це робили його родичі, а греко-католицьку віру, що тоді асоціювалася виключно з українством. Він захоплювався героїчним минулим свого народу, закладав церкви, тримав власне козацьке військо, а у 1771 р. збудував величну Почаївську лавру, яка стала йому вічним пам'ятником. На усе це він витратив увесь свій статок і останні роки життя прожив у скромному дерев'яному будинку біля лаври.

І тоді, і тепер для поляків ці вчинки є незбагненними, про цей «феномен» написано величезну кількість літературних творів і наукових досліджень, але їх автори завжди ретельно оминали питання походження цього роду, апіорі вважючи його польським. Тож не дивно, що їх концепції повисають у повітрі, а пані Зелінська, не знаходячи логічних пояснень вчинків Потоцького, проголосила його вар'ятом (а тим часом цей «вар'ят» давав архітекторам Гоффману, Меретину і скульптору Пінзелю настільки фахові поради, що Почаївська лавра та ратуша в Бучачі вважаються спеціалістами визначними архітектурними пам'ятками європейського рівня). Дивує, що абсолютно нормальною людиною при цьому вважається його родич Станіслав Потоцький, який за кілька мільйонів злотих купив собі заміжню жінку, або його батько, що заплатив мільйон за те, щоб у галицькому Новому Виткові забили графиню Комаровську, яку він вважав не парою для свого сина.

Врешті-решт, вар'ятами поляки називали не тільки Миколу Потоцького, а й Миколу Яблоновського, Вацлава Ржевуського, Льва Сапігу, Юрія Любомирського, тобто усіх, хто визнавав своє українське походження, тож це є хворобливою реакцією польського суспільства, яке раптом усвідомило, що його правляча верства є не польською. Ніхто з польських істориків, за винятком К. Козм'яна, який звинувачував Чарторийських в антипольській орієнтації, так і не наважився визнати того факту, що основною причиною краху Речі Посполитої у XVIII ст. була етнічна проблема, а саме хронічне «українське питання», і що уся її багатовікова історія є суцільною вигадкою та фальсифікацією, коли бажане видавалося і донині видається за дійсне. Яскравою ілюстрацією цього є не тільки феномен Миколи Потоцького, а й біографія Вацлава Ржевуського (1784–1831).

Якщо Миколу Потоцького польські дослідники назвали просто вар'ятом, то образ Вацлава Ржевуського так приголомшував, що йому дали прізвисько «Емір» і прозвали «романтиком не від світу цього».

Він народився у Львові і під впливом батька та матері з роду Любомирських, яка забороняла своїм селянам співати польських пісень, вже в молоді роки повністю порвав із польським середовищем. У 1808 р. Ржевуський добровільно вступив до австрійської армії і до 1811 р. боровся проти відновлення польської держави, за що поляки розгромили усі його маєтки біля Опілля. Антипольські настрої, однак, не означали, що він тоді став свідомим українцем: у 1811 р. він прийняв український спадок батька та оселився в Саврані, але надто не пере-

ймався долею України, а розводив арабських коней (навіть здійснив подорож до Палестини у 1817 р.).

Однак, поступово Вацлава полонила аура України, її чарівний фольклор, люди, які жили спогадами про героїку українського козацтва. Він не залишив Саврань навіть після того, як дружина відмовилася жити в цьому закапелку і поїхала звідти разом з дитиною. Однак справжній переворот у свідомості Ржевуського стався після зустрічі у 1824 р. з Тимком Падурою та знайомством з членами Товариства об'єднаних слов'ян, яке складалося переважно з дрібної, але революційно налаштованої шляхти українського походження. Під їх впливом у Ржевуського народилася ідея звільнення України шляхом реанімації козацтва. Відтоді його життя абсолютно змінилося, він нікого не приймав, уникав світського товариства, місяцями пропадав зі своїми козаками в степу, засинаючи під звуки бандури та козацькі пісні, які писав для нього Падура (згодом він видав їх під назвою «Українки»). Коли його загін збільшився із 40 до 220 шабель, у 1830 р. Ржевуський розпочав відкриту боротьбу з Росією. 14 травня 1831 р. загін був розбитий біля Дашова, а Ржевуський пропав. В народі довго ходила легенда про те, що отаман утік до Палестини і що паломники нібито бачили його серед бедуїнів. Загадковий образ отамана Ревухи приваблювала поетів-романтиків — від його друга Тимка Падури до Міцкевича та Словацького (про нього написано понад 20 літературних творів).

Після Вацлава Ржевуського у спадок Україні залишився не тільки його досвід із розведення арабських коней, а й Кременецький ліцей, який сформував нашу інтелектуальну еліту I пол. XIX ст. (на його заснування він виділив Т. Чацькому значну суму коштів).

Історики хоча і не зробили Ржевуського психічно хворим, як Миколу Потоцького, проте також ігнорують українські корені цієї людини, вважаючи його звичайним диваком (а тим часом концентрація цих «диваків» для такого незначного періоду часу була аж занадто високою). Однак нам цими людьми слід пишатися, адже саме вони започаткували ті процеси, які згодом породили Андрея Шептицького, а не слідом за польськими шовіністами глузувати з них, махати руками і називати вар'ятами. Погляди і дії цих попередників нашого великого митрополита були ще не досить виразні і чіткі, але вони також бажали добра українському народу і кожен з них у складних історичних умовах шукав свої шляхи для цього. Крім того, якщо в політиці тенденції повернення до українства привели до феномену Шептицького, то в культурі вони трансформувалися у так звану «українську школу в польській літературі».

Історія української шляхти після приєднання Правобережної України до Росії вимагає ретельного дослідження. Дуже швидко стало зрозуміло, що Москва не допустить українізації, а змалоросійщитися захотіли далеко не всі. Польські часи в сенсі освітнього рівня, цивілізації і культури почали виглядати більш привабливо, тож ті, хто не сприйняв російської окупації, мимоволі опинився на польському боці барикад. Це були не зрадники, а, навпаки, чи не

найкращі представники українського суспільства тих часів, що розуміли цю боротьбу як боротьбу «за нашу і вашу свободу». Якщо магнаторія українського походження — Чарторийські, Потоцькі, Браницькі. Ржевуські, Массальські, Понятовські та ін. фактично «завалили» Польщу, привели її, а разом з нею і українські землі, в імперське стійло Москви, то середня і дрібна шляхта українського походження, як-от Костюшко, Дверницький, Држевицький, Мохнацький, Коллонтай, Колиско, Дениско, Чайковський та інші відомі й невідомі широкому загалу рятували і Польщу, і себе, і український народ від азійського ярма та здичавіння, а тому заслуговують на вічну пам'ять і повагу.

Отже Україна дала Польщі не тільки зрадників, а й найвідданіших її захисників, національних героїв, якими остання пишається донині.

Історія національно-визвольної боротьби кін. XVIII ст. найбільше пов'язана з ім'ям національного героя Польщі Андрія-Тадея Костюшка (1746–1817).

Цю людину увесь світ знає як поляка, якому поставлений пам'ятник в Америці, його ім'ям названий округ у штаті Індіана та острів на Алясці, існує меморіальний музей у Швейцарії, але мало хто дає собі звіт у тому, що цей поляк насправді є етнічним українцем з типовою для XVIII та XIX ст. долею малороса, чи то, у цьому конкретному випадку, малополяка.

Феномен Т. Костюшка як національного героя Польщі виник в українському селі Дубенка, де він у 1792 р. цілий день успішно стримував над Бугом переважаючі сили російського генерала Каховського і відступив лише через загрозу потрапити в оточення.

Він народився в селі Сихновичі на Берестейщині і був охрещений Андрієм у греко-католицькій каплиці, яку власним коштом збудував його батько (цю каплицю детально описав у своїх спогадах Й. Крашевський, який спеціально поїхав у Сихновичі, щоб з'ясувати минуле Костюшків).

Андрій Тадей унікав розмов про своє походження, але не тому, що соромився свого українства (в листі до Олександра I він відверто визнав, що є не поляком, а литвином, тобто, в сучасному розумінні, — українцем із Берестейщини). Річ у тім, що Костюшки не були шляхтичами, а походили з родини звичайного православного священника з Житомирщини Івана Чоповського і видавати себе за шляхту почали, коли перебралися на Волинь, а згодом на Берестейщину, не боячись викриття, оскільки тут їх ніхто не знав. Певна річ, Андрій постійно боявся ганьби у разі з'ясування його нешляхетського походження.

Від 1755 р. Андрій навчався в Любешові, але через брак коштів у 1760 р. залишив цей навчальний заклад і 5 років господарював на Берестейщині, аж поки його не зауважив Адам Чарторийський і власним коштом не влаштував до Лицарської школи у Варшаві. Власне, Чарторийські і вивели його «в люди»: у 1769 р. направили на навчання до Парижа, де він слухав лекції самого Жан-Жака Руссо. Така увага «Фамілії» до молодого українського шляхтича була не випадковою, адже Чарторийські мали далекосяжні політичні плани і концентрували навколо себе усіх здібних земляків з Волині та Берестейщини. Костюшко за-

рекомендував себе як добрий кресляр та математик (у рідному селі його навчав чоловік старшої сестри Ганни Петро Естко, професор математики), тож князь Адам доручив йому розробити проект замку-фортеці на батьківщині свого роду в Чарторійську (хоча цей проект не був реалізований, але його можна розцінити і як намір «Фамілії» повернутися до своїх українських коренів).

У 1776 р. Костюшко посватався до панни Сосновської, однак (вірогідно, саме через непевного шляхетське походження Андрія) її батьки не дали згоди на цей шлюб, і він з розпачу виїхав до Америки, де виявив не тільки героїзм та мужність, а й унікальний військовий талант, за що отримав звання генерала.

Після повернення в Європу Андрій-Тадей до 1792 р. служив в Україні, аж поки доля не дала йому можливість проявити свої здібності під Дубенкою і ви-несла, знову ж таки не без сприяння Чарторійських, на вершину національно-визвольного руху 1792–1794 рр.

Спеціальне дослідження про українське походження Костюшка зробив Василь Щурат, проте, хоча поляки давно визнали українські корені Колиска, Дениска, Коллонтая, Домбровського, Мохнацького та багатьох інших видатних діячів польсько-українського національно-визвольного руху XVIII–XIX ст., українство Костюшка вперто замовчується, і цей «секрет» зберігається так ретельно, що, крім відомого Копця у Кракові, монументального пам'ятника чи справжнього меморіального музею цього національного героя в Польщі немає досі (адже експозиція музею мала б містити відомості про батьків, а тим часом його батько був греко-католиком, а дід православним, що реставрував у 1727 р. церкву св. Миколая в Бересті). Лише один раз на хвилі революційного інтернаціоналізму, у 1917 р., поляки спробували було заглибитися у цю тему («Газета Вечірня», Львів, 13.10.1917), але на цьому, власне, усе і закінчилося.

В тому, що ця людина стала на бік поляків і навіть очолила їх боротьбу за незалежність, немає нічого дивного. Багато таких, як він, бачили майбутнє України не в складі Росії, а в межах колишньої Речі Посполитої, на умовах Гадяцьких угод, або, як-от ідеолог повстання 1794 р. Г. Коллонтай, як окрему українську державу. Поляки ніяк не можуть збагнути, що «за нашу і вашу свободу» українці билися не з 1863 р. і навіть не з 1794 р., а вже з того моменту, коли частина українських земель потрапила до складу Росії і Австрійської імперії. Вони, на відміну від поляків, угорців, словаків, румунів чи, тим більше, чехів, набагато болочіше сприймали факт окупації і тому становили найбільш активну частину національно-визвольних рухів у цих країнах (в Угорщині, наприклад, незважаючи на абсолютно різні погляди щодо майбутнього українства, це були Г. Мартинович, Л. Кошут та Ш. Петефі, в Румунії — М. Чайковський та О. Давид, і такими людьми, за винятком хіба що Л. Кошута, ми можемо пишатися).

Ідеологом реформ і повстання 1794 р. в Речі Посполитій, автором першої польської Конституції був видатний філософ і політичний діяч XVIII ст. Гуго Коллонтай (1750–1812).

Як і переважна більшість видатних діячів того часу, він народився в Україні, в селі Дедекали на Волині, і належав до представників тих давніх українських родів, які мали свої маєтки на Смоленщині, але після захоплення цієї споконвічної української землі Росією переселилися на Волинь. Рід Коллонтаїв завжди відзначався високою політичною активністю, схильністю до дій на межі ризику. Федір Коллонтай у 1508 р. брав активну участь у повстанні М. Глинського проти литовського князя, а його нащадок, навпаки, робив усе можливе, щоб врятувати Польщу від Росії.

Коллонтай навчався в Кракові, Відні та Римі, де зустрів родича С. Понятовського, який познайомив його з королем і залучив до праці в комісії, що займалася проблемами народної освіти. Як філософ, він стояв на позиціях деїзму і під впливом К. Гельвеція став палким прихильником сенсуалізму («Критичний огляд основ початку людського роду», «Фізично-моральний порядок» та ін.). Виступав за світську науку та освіту, але основною заслугою Коллонтая як реформатора була його участь у створенні Конституції 1791 р., яка базувалася на ідеалах демократії та Просвітництва. Фактично саме він був основним ідеологом повстання 1794 р, після його поразки переховувався у Нецеславицях у Сандомирській Пущі, був заарештований і 8 років провів в австрійській в'язниці в Оломоуці.

Протягом майже двох століть поряд із Т. Костюшком Коллонтай вважався національним героєм польського народу, а дата прийняття його Конституції (3.05.1791 р.) донині є національним святом Польщі.

Однак, за останні десятиріччя дослідники більш детально вивчили епістолярний спадок Г. Коллонтая та його ще неопубліковані рукописи, і образ полум'яного поляка та невтомного борця за світле майбутнє польського народу в їх очах почав згасати. Виявилось, що Коллонтай справді бажав відновлення польської держави, але, і це стало справжнім шоком для польських істориків, України в її складі він не бачив, оскільки вважав, що це є цілком два різних народи, які повинні жити окремо.

Приклад Г. Коллонтая дає можливість уявити справжні погляди інших активних учасників революційних рухів тих часів, що мали українське походження. Історичні реалії змусили їх винайти для себе формулу боротьби «за нашу і вашу свободу», але після отримання цієї свободи далеко не всі бачили майбутнє України так, як це бачили поляки. Лише поодинокі з них, як-от Коллонтай чи Мохнацький, володіли пером, були ідеологами руху і залишили після себе значну рукописну спадщину, а наміри решти можна реконструювати лише за окремими фрагментами.

Хоча для поляків Г. Коллонтай став «чужим», однак, на жаль, не став «своїм» для українців (мовляв, католик не може бути щирим українцем — це при цьому, що жоден із роду Коллонтаїв так і не ополячився). Після ув'язнення Гуго повернувся на рідну Волинь, його родичі пішли на російську службу і стали православними, дослужилися до генералів і навіть сенаторів, але, за

спогадами революціонерки Олександри Коллонтай, вони не приховували свого українського походження і навіть пишалися цим, що в умовах Російської імперії було явищем не надто поширеним. Коллонтай встиг зробити ще одну надзвичайно корисну для України справу: ініціював створення Кременецького ліцею, який став основою для майбутнього Київського університету св. Володимира Великого і виховав справжню інтелектуальну еліту не тільки для польського, а й для українського народу.

Від 1772 р. до 1848 р., частково навіть до 1863 р., польський та український національно-визвольні рухи розділити практично неможливо: вони становили одне ціле. Скориставшись цим, польська історіографія фактично усунула українство з політичного життя не тільки Польщі, а й усієї Центральної Європи, створивши стереотип, нібито повстання 1794 р. та 1831 р. були суто польськими.

Насправді тисячі українців боролися насамперед «за нашу свободу», а вже потім «за вашу», і в ряду цих героїв, від Сави Чалого і до Ярослава Домбровського, почесне місце посідають генерали Іоахим Дениско (1756–1812), Денис Колиско (1749–1834) та Йосип Дверницький (1779–1857).

Боярський рід Денисків походив із села Береги біля Дубна, а сам Іоахим Дениско володів Загірцями біля Кременця. З дитинства відзначався надзвичайною силою та задержуватістю, мав численні сутички із сусідами і часто бував не в ладах із законом. Саме такий тип людини став потрібний для протистояння Росії, і у 1791 р. шляхта обрала його військовим комісаром Кременецького повіту. Після окупації території Правобережної України російськими військами Дениску загрожував арешт, і він утік до Польщі. Т. Костюшко призначив його бригадиром і направив на Волинь для організації партизанського руху. Сподіваючись на підтримку широких верств українського народу, він виступив з Люблінщини лише з 80 вершниками та 25 солдатами, але через спротив православної духовенства масовим партизанський рух на Волині не став, загін Дениска був розсіяний, а сам він утік до Молдови.

З цього моменту починається процес змін у поглядах генерала. Він на власному досвіді відчув критичне ставлення українців до польських проблем і те, що під прапором боротьби за відновлення Речі Посполитої рух проти Росії в Україні успіху не матиме. Тому він категорично відмовився підпорядкуватися польській еміграції, яка прислала до Молдови Ксаверія Домбровського, і почав шукати можливості для організації в Україні власного війська. Дениско провів сепаратні переговори в Константинополі з французьким послом і, певно отримавши у нього гроші, почав у селі Филіповцях на Сучавщині формувати озброєні загони з місцевих українських селян. Поляки почали вимагати розпустити ці загони, а коли він відмовився, то найбільш шовіністично налаштовані офіцери залишили його і подалися в Італію в так звані Польські легіони, хоча навіть не фахівцю було зрозуміло, що з військової точки зору слід концентрувати сили не в далекій Італії, а, як Дениско, біля кордонів України і Польщі.

Підставили його поляки і 26 червня 1797 р., коли він з загоном у 200 вершників вдерся на територію Галичини, але жодної підтримки не отримав і був розбитий під Доброновцями на Буковині.

Зрозумівши подвійну гру польської сторони і те, що вона, так само як і Росія, не бачать Україну незалежною державою, Дениско повернувся на батьківщину, отримав чин російського генерал-майора і маєтки, які йому надали не на Кременеччині, а на Поділлі, подалі від регіону, де його усі знали і де він користувався величезним авторитетом. До кінця життя Дениска мучили докори сумління, він почав пити, виїхав до Петербурга, пропив там усі свої статки і помер в злиднях.

Колиско народився в Севрюках на Волині, навчався у Межиріччі, а в 1778 р. розпочав військову службу в кавалерії. За виявлену у боях із росіянами мужність у 1792 р. отримав чин майора Другої Української кавалерійської бригади, а під час повстання під проводом Т. Костюшка відзначився в битві під Дубенкою і став генералом.

Після поразки повстання виїхав до Венеції, де став одним з організаторів так званих Польських легіонів, які на початковому етапі свого існування склалися переважно з українських рекрутів, що були мобілізовані в австрійську армію на території Галичини.

Табори цих військовополонених вояків були розташовані переважно у Мілані (лише у 1796 р. в Галичині взяли до війська 40 тис. рекрутів, а всього в австрійській армії служили близько 100 тис. галичан). 90% цих галичан були українцями, і жодної змоги набрати до легіону етнічних поляків у Домбровського просто не було. Польські землі були поділені між Росією та Пруссією, і перейти ці кордони було практично неможливо. Саме тому спочатку не тільки особовий склад, а й переважна більшість штабних офіцерів Домбровського були українцями за походженням (Колиско, Княжевич, Конопко, Древицький, Косинський). Навіть французи, які, здавалося б, були дуже далекі від етнічних реалій у Польщі, розуміли цю ситуацію і видавали офіцерам Домбровського документи на право набору у легіони не поляків, а Galicjan (такі документи, наприклад, отримав від французів майор Завадський).

Про це писали усі мемуаристи, що були свідками формування Польських легіонів. Але з роками реалії забулися, і тепер, коли в Польщі згадують про ці легіони, обов'язково звучить лише «Марш легіонів» («Ще Польська не згінела»), хоча, за спогадами сучасників, легіонери тоді співали переважно українські пісні («Йшов солдат бором-лісом», «Час вертати додому», «Ліпше в дому цепом бухати, ніж на війні кулі слухати», «Тепер не маю простої соломи» та ін.).

Та й свій «Марш легіонів» Вибицький писав не для легіонерів, а для опери «Оборона Теробовлі» на тему галицької історії, і Огінський творив цю величну музику, уявляючи собі не Італію, а саме Галичину.

Як згадує Люкс-Вербицький, офіцерів, які були етнічними поляками, солдати вважали за чужинців, і командування мусило вживати заходів, щоб підібрати

для таких офіцерів особовий склад виключно з поляків, або, принаймні, з тих, які розмовляли польською мовою, що було досить складно. Тепер у це важко повірити, але сам Домбровський також не володів польською мовою і розмовляв німецькою або французькою.

Коли перші легіони були вже сформовані і брали участь разом із наполеонівськими військами в боях під Треббіа, Вероною, Гогенлінденом, театр військових дій нарешті перемістився на польські терени. Австрійці почали брати до своєї армії мазурів, в легіонах справді з'явилися поляки, і назва легіонів почала частково відповідати дійсності, хоча, з точки зору історичної справедливості, «Галицькі легіони» були б доцільнішою назвою.

Їх доля, а отже, і доля галичан, які служили в цих легіонах, була досить трагічною, і ми не маємо права забувати про цю сторінку історії Галичини. Згідно з пунктом 15 Люневільської угоди, вони мали бути підпорядковані Цизальпійській Республіці. Коли старшина почала протестувати проти такого рішення, розлючений Наполеон наказав відправити легіонерів на острів Гаїті. Щодня в Сан-Домінго помирили від тропічних хвороб кілька десятків чоловік. З 6 тис. солдатів до Європи повернулося лише 300 легіонерів. Доля тих, хто не повернувся додому, залишається невідомою: це були звичайні солдати, і ніхто ними особливо не цікавився. Оскільки на Гаїті та сусідній Кубі досить поширеним є прізвище Рус, то, можливо, не усі тоді загинули, а залишилися в тих далеких від Галичини краях назавжди.

Колиско від самого початку передбачав таку розв'язку, тому прагнув діяти в Україні, розуміючи, що на території Італії та Франції військо жодної користі у боротьбі з Росією не принесе. Тому вже у 1795 р. він разом із Михайлом Огінським вирушив до Молдови, де, наслідуючи свого земляка генерала Дениска, почав формувати загони з місцевих українців, щоб діяти безпосередньо в Україні. Однак, підтримки серед керівництва польської еміграції у Франції, як і Дениско, він не знайшов, і цей план реалізувати не вдалося.

Понад 30 років Колиско провів в умовах суворої конспірації (чи то на Волині, чи то, як Г. Коллонтай, в маєтку біля Тарнова — точно не відомо). Щойно розпочалося нове повстання, у 1831 р. він опинився на Поділлі і був там обраний військовим комісаром. Колиско знову сформував загін у 3 тис. шабель, однак 26 травня 1831 р. був розбитий росіянами біля Дашкова. Рештки загону перейшли австрійський кордон і були інтерновані на Семигородщині. Зважаючи на вік Колиска, йому дозволили проживати у Львові, де він помер у 1834 р. і був похований на Личаківському кладовищі.

Найкращим генералом польського повстання 1830–1831 рр. називають Йосипа Дверницького. До 1809 р. він жив у маєтку свого батька в селі Балин на Поділлі. А коли тут з'явився загін полковника Стрижовського, він приєднався до боротьби проти російської окупації. У чині капітана Йосип брав участь у боях під Заліщиками та Тернополем, а у 1812 р. ходив у складі французької армії на Москву, за що отримав нагороду з рук самого Наполеона.

Після війни командував полком, а згодом кавалерійською бригадою Князівства Варшавського і в 1829 р. став генералом. З початком повстання перейшов на бік поляків. Розбив росіян під Сточком і отримав наказ іти на Волинь. Там його зустріли досить прохолодно. Не розібравшись в настроях місцевих українців, він, щиро сподіваючись на підтримку, вирішив йти на рідне Поділля. Цей факт засвідчує, що він ототожнював себе з народом і сприймав повстання не як польське, а, власне, як боротьбу «за нашу і вашу свободу».

Однак, діяльність російської адміністрації і, особливо, православної церкви Московського патріархату вже посягли розбрат в українському суспільстві і розвела народ та його сполонізовану шляхту по різні боки барикад. На Поділлі загін Дверницького зустріли так само байдуже, як і на Волині. Виходячи з оточення, він перейшов кордон Австрійської імперії, де його інтернували.

Австрійці дозволили йому виїхати до Франції, де, разом із Мохнацьким, Дверницький заснував Національний комітет і став його головою. Фактично він очолив усю демократичну еміграцію, що створило потужну конкуренцію аристократам на чолі із А. Чарторийським, які зробили усе можливе для того, щоб у 1836 р. цей комітет був розпущений.

Дверницькому навіть довелося виїхати до Англії, але й після повернення у 1840 р. аристократи не залишили його у спокої, поширювали різноманітні чутки, дорікали невдалим походом в Україну, хоча здійснити такий далекий рейд по тилах ворога був здатен лише талановитий командир із величезними організаторськими та військовими здібностями, яким і був Дверницький.

Дверницький знову мусив залишити Францію, у 1848 р. виїхав в Україну і оселився в Лопатині на Львівщині, де його дуже шанували. Там він написав мемуари і помер у 1857 р.

Ідеологом та ініціатором повстання проти Російської імперії у 1830 р, який особисто повів поляків на штурм варшавського арсеналу, був видатний революційний діяч, літературний критик і публіцист українського походження Маврицій Мохнацький (1803–1834).

Ім'я цієї людини, як і Костюшка, Чалого, Коллонтая, Дениска, Колиска, Домбровського та багатьох інших героїв національно-визвольних рухів XVIII–XIX ст., протягом життя кількох поколінь поляків було об'єктом пошанування та зразком для наслідування, адже саме завдяки їм у всьому світі був створений образ нескореної Польщі і мужнього поляка-патріота, ладного віддати життя за свою батьківщину.

Нині в оцінках польської історіографії ці імена, за винятком хіба що Костюшка, поступово набувають негативних рис, і на перший план впливають фігури, які були випадковими особами і в той час жодної поважної ролі не відігравали. В усьому цьому проглядається не тільки спотворення історичної дійсності, а й бридкий присмак етнічної упередженості, адже перші за походженням були українцями, а другі — поляками. Можливо, українцям також було б не вельми зручно, якби Хмельницький, Богун, Мазепа, Орлик та інші

героїчні постаті нашої історії були поляками, проте це не може бути підставою для переписування історії.

М. Мохнацький походив з української родини адвоката Івана Хризостома Мохнацького, народився у селі Боянка біля Жовкви на Львівщині. Спочатку Мохнацький навчався у Львові, а від 1819 р. у Варшаві, де став членом таємного союзу підхорунжих. Під приводом паління у громадському місці, за наказом великого князя Костянтина, його звільнили з університету, а пізніше заарештували, і до 1826 р. Мохнацький перебував в ув'язненні.

З історії неможливо викреслити той факт, що саме Мохнацький 19 листопада 1830 р. закликав на Старому Ринку народ до повстання і особисто очолив штурм Арсеналу. Як вождь повстання він написав відозву «До мешканців Варшави» і закликав до боротьби за свободу проти Російської імперії, маючи на увазі не тільки поляків, а й українців.

Польські шовіністичні кола миттю відчули суть позиції цього «інородця» і почали відтіснити Мохнацького від керівництва повстанням, закидаючи йому відстоювання прав українства, що ототожнювалося з «порушенням народової єдності».

Поступово керівництво повстанням зосередилося в руках Адміністративної ради та Тимчасового уряду, до складу якого ініціатор повстання не був включений. Більше того, Мохнацького вони збиралися арештувати, і він був змушений переховуватися. Справа до арешту такої популярної серед народу особи все ж таки не дійшла, але щоб позбутися трибуна революції, його відправили зі столиці звичайним пропагандистом на Волинь.

Навіть в цій складній ситуації Мохнацький продовжував боротися з диктатурою Хлопицького, заснував Патріотичне товариство і написав статтю «Чому маси не повстають», в якій вказав на помилки керівництва повстанням щодо українства.

Ідея національного, громадянського та міжконфесійного рівноправ'я не була підтримана і в більш прогресивному Патріотичному товаристві, і Мохнацький оголосив про вихід із його членів.

Цей період біографії М. Мохнацького нагадує біографію ініціатора Угорської революції 1848–1849 рр. Ш. Петефі. Обидва були усунуті представниками титульної нації від керівництва, обидва пішли на захист своїх ідей звичайними солдатами, що в тих умовах означало неминучу смерть. 19 лютого 1831 р. Мохнацький був важко поранений в бою під Вавром, отримав у нагороду Золотий Хрест. Навіть пораненого трибуна революції польські шовіністи не залишили у спокої, а В. Хржановський видав тоді таємний наказ добити Мохнацького або видати його росіянам. Лише завдяки випадку Маврицію вдалося втекти через Пруссію до Франції, але й там його намагалися спровокувати на дуель. Страждаючи від ран та легеневої хвороби, яку він набув у російському ув'язненні, останні роки свого життя Мохнацький практично переховувався в Метці та Марлі, помер в Аухері.

Таке цькування відновилося вже в наш час, коли без жодних доказів його звинувачують у зраді Л. П'яткевича та висловлюють сумніви у його належності до союзу підхорунжих, так ніби це не він, а П'яткевич, повів народ на повстання.

Після поразки повстання 1830–1831 рр. керівництво польсько-українським національно-визвольним рухом поступово зосереджується в руках князя Адама Юрія Чарторийського (1770–1861), який серед магнатів українського походження першим усвідомив фатальну помилку щодоїх переорієнтації на схід і відкрито виступив проти Росії.

Це був чи не найвідоміший в Європі політичний діяч Речі Посполитої за усю її історію, тож не дивно, що коли Наполеон з'явився у Варшаві, то насамперед зажадав представити йому Чарторийських.

Річний дохід лише одного князя Адама становив 50 млн. злотих, він володів 25 містами і 450 селами. З цього випливає, що причиною трагедії Польщі були не так економічні проблеми, як політичні та етнічні.

Незалежно від того, стали б Чарторийські королями Польщі чи ні, ця країна була приречена, оскільки не тільки Чарторийські, а й уся українська магнатурія ненавиділа політичний устрій шляхетської демократії, вироблений в польській державі протягом багатьох століть.

На ненависть Чарторийських до Польщі та їх абсолютну байдужість до долі польського народу звернули увагу багато сучасників, зокрема К. Козм'ян, який мав доступ до «Фамілії» і багато що про них знав, хоча антипольська позиція Чарторийських вже тоді не була надто великим секретом. У Парижі Ян Яновський написав про них спеціальне дослідження («Ksiezeta Czartoryscy, krotki rys historyczny»), де переконливо довів, що через своє етнічне походження вони не захищали і ніколи не захищатимуть інтереси польського народу. Сташиц, називаючи їх завуальовано «Фамілією», ще у 1781 р. писав: «Фамілія... стала знущатися над усім польським, презирливо ставилася до рідних звичаїв, насміхалася над національними традиціями... Більше того, вони не обмежилися власним домом і власними дітьми, а впровадили цю ненависть до рідного народу серед усіх, хто їх підтримував. Так частину поляків вони перетворили у ворогів поляків... Чи справді польська земля могла породити таку чорну потвору?».

Сташиц недаремно поставив це запитання: позиція Чарторийських була зумовлена не тільки глобальними політичними розрахунками, а й їх етнічним походженням та ментальністю, яка не сприймала польськість.

Це не означає, однак, що Чарторийські були «щирими українцями». Безумовно, в політичних планах «Фамілії» проглядається певна турбота і про майбутню долю України, але відверто проукраїнськими її назвати важко, і до 1817 р. позицію Чарторийських радше можна охарактеризувати як космополітичну чи, в кращому випадку, як певний синдром змалоросійщення, оскільки в їх уявленнях українській народ становив одне ціле з російським. Орієнтуючись

на Росію, вони наївно вважали, що сприяють відродженню Київської Русі, і, власне, князь Адам був першим, хто позбувся цієї ілюзії.

Однак, це сталося не одразу і навіть не за один десяток років. Після подорожі Європою та навчання в Единбурзькому університеті Адам, як заручник, потрапив до царського двору в Петербурзі, пішов на російську службу, став камер-юнкером великого князя Олександра, з яким досить близько зійшовся у поглядах. Він мав позашлюбну дитину від великої княгині Луїзи Єлизавети і деякий час перебував у своєрідному засланні як посол Росії на Сицилії, але щойно імператор Павло I був усунутий з трону, Адама повернули до Петербургу і призначили заступником міністра закордонних справ та куратором Віленського навчального округу. Він щиро повірив у наміри Олександра I реформувати Росію, розробив проект закону про Раду міністрів, підтримав ідею Чацького про заснування Кременецького ліцею та організацію парафіяльних шкіл і загалом справді робив багато, щоб прив'язати Польщу до Росії, тобто, за його уявленнями, до Русі.

Тим не менш, десять років життя у Росії дали йому можливість зрозуміти реальну сутність цієї імперії. У його стосунках з Олександром I настало охолодження, і у 1806 р. Адам був звільнений з посади міністра закордонних справ, яку обіймав з 1804 р.

Після цього Чарторийський поселився в Синяві, переосмислюючи політику, яку мало не протягом цілого століття проводили члени його родового клану. Певний час він мав навіть плани виділити зі складу Польщі та Австрії Галичину та приєднати її до складу Саксонського королівства, але з цього проєкту нічого не вийшло.

Зі стану розгубленості князя вивів лист першого українського етнографа З. Долеги-Ходаковського (1784–1825), який написав йому, що вони за походженням є українцями і дорікнув Чарторийським за зраду українських інтересів: «Духовенство перетворило нас на папську провінцію, шляхта за вісім століть зреклася своєї мови, перейняла чужі звичаї, знехтувала своєю національністю, так як не хотіла мати нічого спільного із селянами».

Для Чарторийських ця відносно нова концепція української історії Ходаковського, те, що Україна-Русь не є Росія і що в давні часи ця Русь була аж по Краків, стала підставою для серйозних роздумів. Чарторийський запросив вченого в Синяву, і щоб остаточно з'ясувати, що насправді являє собою російський народ, допоміг Ходаковському отримати від Російської академії наук кошти на проведення етнографічних досліджень в Росії.

Слід нагадати, що саме тут, у маєтку Чарторийських в Синяві, Долега-Ходаковський у 1818 р. написав дослідження під назвою «Слов'яни перед християнством», в якому переконливо обґрунтував тезу про руське походження усіх земель «аж до Кракова та Вісли». Польські історики зустріли цю книгу вороже, що не завадило їм, однак, згодом проголосити Долегу-Ходаковського першим польським етнографом.

Крім того, вчений зібрав унікальну збірку українських народних пісень, яку у 1834 р. видав Максимович («Українські народні пісні») і яка стала величезним поштовхом до пробудження України та українства. Матеріалами Ходаковського користувався не тільки Максимович, а й Гоголь, однак цю титанічну працю приписали лише Максимовичу, а про Ходаковського (і про Чарторийського) усі забули. Ідеї вченого змусили князя звернути серйозну увагу на фольклор українського населення Синавщини, і на його замовлення композитор Лессель поставив оперу на теми місцевих українських народних пісень.

Подальша доля Ходаковського склалася трагічною. Дуже скоро в Росії зрозуміли, яку серйозну небезпеку несе його концепція для імперії. Категорично проти його тверджень про те, що не Росія, а Україна є Руссю, виступив Карамзін, який, незважаючи на протекцію Чарторийських, змусив Академію наук припинити фінансування, і Ходаковський опинився без жодних засобів до існування. Учений спробував клопотатися про зміну цього рішення, але дорогою до Санкт-Петербурга десь назавжди пропав у Тверській губернії.

Вплив Ходаковського не минув без сліду для Чарторийських. Адам врешті-решт зрозумів визначальну роль українства в регіоні Центральної Європи і дійшов висновку, що і Польща, і Україна можуть стати вільними лише тоді, коли на боротьбу підніметься саме український народ. Чи то під впливом вкрай шовіністичної реакції росіян на ідеї Ходаковського та звістки про загибель цього видатного вченого, чи то під враженням повстання декабристів, але у 1825 р. Адам Чарторийський рішуче пориває усі свої зв'язки з Росією і стає найзапеклішим ворогом Російської імперії.

Тоді це був дуже мужній крок. Те, що Росія не Русь, а брутальна кривава імперія чингісханівського типу, швидко зрозуміли і Потоцькі, Радивіли, Ржевуські, Яблоновські та інші українські магнати. Однак, вони не наважилися так само, як князь Адам, відкрито виступити проти царизму, а прогнулися під ним, вдарилися у марнотратство та пиятику, або, як Радивіл, у розпусту. Майже 30 років князь Адам уособлював спротив московській деспотії, спокутував гріх Чарторийських перед українським і польським народом, і, можливо саме тому у поляків не залишилася про них та недобра пам'ять і опінія, яку вони мали у XVIII ст., тим більше, що князь брав активну участь у повстанні 1830–1831 рр. і мало не потрапив до російського полону.

Після поразки повстання Адам оселився в готелі «Лямбер» у Парижі, і назва цього готелю стала символом боротьби з російським самодержавством. У 1836 році відбулася зустріч Чарторийського з Михайлом Чайковським, яка визначила стратегію їх подальшої діяльності на кілька десятиліть. Результатом аналізу ситуації був висновок, що без залучення до боротьби широких верств українського населення та реанімації українського козацтва ні Україна, ні тим більше Польща не мають жодних перспектив для свого майбутнього.

Одним з перших він збагнув, до чого призвела політика української магнатерії і його власного роду і дійшов висновку, що ключовим слов'янським

народом в Європі є не поляки, а українці, і тому зробив ставку на відродження українського козацтва. Також він створив кафедру слов'янської літератури в Парижі й запросив до викладання А. Міцкевича [Skowronek, 1983].

Не варто думати, що еволюція в поглядах Чарторийського сталася лише завдяки Ходаковському чи Чайковському, тобто впливу ззовні. Князь народився в українській Рожанці, дитинство провів у Волчині на Берестейщині, тобто багато років жив в українському середовищі, і це, безумовно, також дало свої наслідки. Збереглися малюнки Адама (він був художником-аматором), на яких зображені українські типи і українські козаки, що свідчить про зацікавлення історією свого народу і про те, що до думки відродити українське козацтво він прийшов не випадково.

План А. Чарторийського полягав у тому, щоб на території Румунії, яка була тоді під владою Туреччини, зібрати рештки Задунайської Січі, створити 40-тисячну армію, спровокувати війну Туреччини з Росією і в кінцевому результаті утворити «Дакію», яка мала включати українські землі (у т.ч. на території сучасної Румунії) і, як колись Литва, перебувати у федеративних зв'язках із Польщею [Handelsman M. *Ukrainska polityka ks. A. Czartoryskiego przed wojna Krymska*, Warsz., 1987].

Після повстання І. Мазепи та діяльності Орликів це була перша практична спроба відродження України, і тому А. Чарторийського слід вважати не тільки як польським, а й українським політиком.

Усе, що залежало від Чарторийського та Чайковського, було блискуче реалізовано: сформовано кілька козацьких полків; Туреччина, Англія та Франція взяли участь у війні з Росією, в результаті якої вона зазнала такої ганебної поразки, якої не знала протягом 200 останніх років від поразки під Конотопом. До цього імперія висмоктувала усі соки і брала гарматне м'ясо переважно з України, але варто було лише трохи перекрити їй цей кисень, як виявилось, що цей колос стоїть переважно на українських ногах.

Однак великі держави Європи, вже не перший раз у своїй історії, повелися не найкращим чином і навіть не поставили питання не тільки про українську, а й про польську проблему. Тобто, вкотре стало зрозуміло, що перебування України у сфері впливу азійського монстра надзвичайно вигідно для Заходу, адже це забирає майже увесь його величезний потенціал на утримання її у покорі і, певною мірою, відволікає увагу від подальшої експансії на захід.

Адам Чарторийський після краху своїх планів відмовився від активної політичної діяльності і невдовзі, у 1861 р., помер.

Багато дослідників вважають князя невдахою, який за 30 років активної політичної діяльності практично нічого не досягнув.

Однак це хибна думка, адже саме він руками британців, французів, турків та українців завдав першого відчутного удару по імперії, що це стало початком її краху.

Справу батька намагався продовжити його син Владислав (1828–1894), який поїхав разом з Адамом Міцкевичем до Туреччини і став козаком Другого

українського полку, сформованого Чайковським. Він також відчував до українства певний сентимент і відповідно виховав свого сина Вітольда, принаймні, сучасники з подивом згадували епізод на етнографічному вечорі, влаштованому у Львові В. Дідушицьким, коли молодий князь без жодної помилки проспівав усю партію молодого гуцула на весіллі.

Однак і йому не вдалося реалізувати проект Австро-Галіції, оскільки австрійці обрали варіант Австро-Угорщини. Він активно листувався з українським істориком Барвінським, у 1865 р. та 1877 р. їздив до Папи Римського, щоб захистити греко-католиків Холмщини, яких Росія силою змушувала до переходу в православ'я, але Папа відмовив йому в аудієнції. Син пережив не менше розчарування від Заходу, ніж батько, так само відійшов від політики і уславився як меценат, заснувавши у Кракові Музей князів Чарторийських, де переважна більшість експонатів походила з України.

Одним з останніх яскравих представників руху «за нашу і вашу свободу» був генерал Паризької комуни, відомий революційний діяч XIX ст. Ярослав Домбровський (1835–1871). З багатьох причин його навіть можна вважати захисником радше українських інтересів, ніж польських.

Ярослав походив із волинського боярського роду. Його прадід Антін був відомим математиком. Ярослав навчався в Академії Генштабу у Петербурзі, у 1860 р. залишив Росію і втік в Італію до Гарібальді. У 1863 р. повернувся, щоб узяти участь у повстанні, але не знайшов спільної мови з поляками і знову емігрував за кордон. В Леоні сформував полк зі своїх земляків і знову допомагав Гарібальді. Під час облоги Парижа німцями повів своїх людей на допомогу французам, але вони звинуватили його у тому, що він німецький агент, і Домбровському довелося тікати з ув'язнення на повітряній кулі. Під час Паризької комуни повернувся до Парижа і як досвідчений військовий діяч був призначений командувачем її збройних сил. Загинув 24 квітня 1871 р.

У Франції, спираючись на власний досвід, він проаналізував польсько-українські стосунки і написав дуже відверту статтю, де закликав поляків навіки забути про їх нібито «історичне право на Україну» і без жодних умов визнати її абсолютне право на незалежність [«Niepodleglosc», Paris, 1867, №47]. Ця публікація розсварила його з поляками, і, опинившись у повній ізоляції від польської громади, він зблизився з французькими революціонерами, що й привело його до загибелі. В часи комуністичного правління в Польщі його ім'я як генерала Паризької комуни вимушено реабілітували, але тепер поляки знову ставляться до нього, як і до Мохнацького, надзвичайно скептично. Оскільки ця людина боролася не тільки за їхню, а й «за нашу свободу», то нам не личить забувати також і про цю видатну особистість.

Таким чином, навіть не маючи власної держави, представники українського етносу здійснювали помітний, а іноді й визначальний вплив на геополітичну ситуації не тільки у Східній, а й у Центральній Європі. Більше того, незважаючи на складні умови існування, численні перепони і обмеження, яких не мали

державні нації, українство відіграло тоді провідну роль у культурі, літературі, науці та мистецтві усього регіону.

Так, основною заслугою М. Мохнацького перед українством є навіть не його послідовна боротьба з царизмом за «нашу і вашу свободу» (таких були тисячі), а те, що він є хрещеним батьком так званої «української школи» в польській літературі, яку правильніше було б назвати українською польськомовною літературою I пол. XIX ст.

Річ у тому, що після приєднання Правобережної України російський уряд почав переслідувати та обмежувати не польську мову і культуру, а українську, і тому, щоб не змоскалитися, багато шляхтичів українського походження стали польськомовними. Однак їх творчість базувалася не на польському, а на українському історичному та фольклорному матеріалі, була патріотично спрямованою і не тільки не завдала шкоди українській літературі, а, навпаки, сприяла її виживанню і була близькою кожному українцю (поетів «української школи» любив і цінував Т. Шевченко, і його творчість була більш близькою до них, ніж до представників української російськомовної поезії).

Одним із перших це зрозумів М. Мохнацький, який назвав «Марію» Мальчевського геніальним твором і привернув увагу інтелектуалів українського і польського суспільства до української тематики. На території Правобережної України, Надсяння, Підляшшя і Холмщини «Марія» Мальчевського відіграла ту саму роль, що «Вечори на хуторі» Гоголя на Лівобережжі та в Росії.

Безумовно, усе, що написано польською мовою, є невід'ємною частиною польської літератури. Однак, як у часи середньовіччя латиномовна культура була складовою української, так само і «українська школа» є органічною частиною українського літературного процесу I пол. XIX ст. Польські літературні критики тепер цілком слушно закидають Мохнацькому те, що він «спрямував розвиток польського романтизму абсолютно не в той бік», і творчість Мальчевського, Гошинського, Залеського, Падури і навіть частково Словацького та багатьох інших представників «української школи» з їх українською тематикою нині в Польщі є недоречною і не викликає жодних позитивних емоцій у сучасних поляків. Тим більше, що саме поети «української школи» ввели в польську поезію римування за українським зразком, що не повністю відповідає особливостям польської мови, а це, на думку поляків, не дозволяє їй зайняти поважне місце у світовій літературі.

Якщо українська латиномовна і польськомовна література часів середньовіччя, Ренесансу та бароко давно визнані важливим надбанням української культури, то на «українську школу» I пол. XIX ст., засновником якої був М. Мохнацький, накладене своєрідне табу, хоча вона за своїм якісним рівнем стоїть значно вище і є своєрідним підсумком усього попереднього розвитку.

Дитинство і більшу частину свого життя Антін Мальчевський (1795–1826) провів у волинському селі Княгиніно, звідки і походить рід Мальчевських. Поета-романтика з нього зробила не тільки зустріч з Байроном в 1819 р. у Ве-

неції, а й чарівна природа рідного краю, народні легенди і перекази, особливо оповіді про трагічну долю Гертруди Комаровської. Антін був улюбленцем жінок, мав через них багато дуелей, а одна з них — Софія Рачинська — довела Мальчевського до нервового виснаження. Могила Антіна Мальчевського загубилася десь на варшавських Повонзках

Саме ця людина залишилася в історії як засновник величезного пласта польської культури, яку назвали «українською школою». Марія Мальчевського, яку він почав писати у Княгиніні, породила цілу зливу поем, романів, повістей, картин, опер на українську тематику (Гощинський, Залеський, Гроза, Падура, Долега-Ходаковський, Крашевський, Словацький, Статковський, Солтис, Коссак, Сенкевич, Герсон та ін.). В цьому немає нічого дивного, адже аж до кінця XIX ст. українська культурна спадщина була значно багатшою і привабливішою, ніж польська. Певною мірою цьому процесу сприяло і те, що після приєднання до Росії наша сполонізована шляхта почала цікавитися своїм українським минулим.

Разом із тим, ця «українська школа» навіть ще більшою мірою є невід'ємною частиною української культури, адже вона виникла на українських мистецьких традиціях, її творили митці зазвичай українського походження і на українській землі. Те, що в силу історичних обставин їх твори написані переважно польською мовою і залишили глибокий слід у польській культурі, не дає жодних підстав для того, щоб цей феномен був вилучений з українського культурного та історичного процесу.

Дитинство і походження Северина Гощинського (1801(1803)–1876) є найбільш маловідомим періодом його життя (точно не відомий навіть його рік народження), і це дає привід польським дослідникам для численних маніпуляцій з біографією поета та його батьків.

Нині встановлено, що Северин народився в селі Іллінці біля Вінниці, а його батько був незаможним шляхтичем з Гощі (це підтверджує і той факт, що він брав шлюб з дружиною у сусідній Славуті). Щоб прогодувати сім'ю, батько служив економом в маєтках заможного панства, тому майбутній поет зростав серед українського люду і чарівної української природи, а отже і став чи не найбільш українським поетом з усіх представників «української школи» в літературі.

У 1816–1819 рр. Северин навчався у василіан в Умані, де познайомився з Б. Залеським та М. Грабовським (усі вони стали представниками «української школи» в літературі, що засвідчує не тільки високий рівень патріотизму цього навчального закладу, а й відповідні тенденції суспільно-політичного життя в Україні тих часів, які були брутально придушені миколаївською реакцією після повстань 1825–1830 рр.).

Життя Гощинського складалося так, що він мусив раз у раз робити вибір між українством і польськістю. Після навчання в Умані він потрапив до Варшави у польське університетське середовище і так перейнявся польським патріотизмом, що написав поему «Стефан Чарнецький». Потім залишив польське товариство,

повернувся до України і написав «Замок Канівський», де оспівав українське козацтво, — повну протилежність «Чарнецькому». Повстання 1830–1831 рр. знову зробило з нього польського патріота: він брав участь (у чині капітана) в битві під Сточком, але товаришував переважно вже не з поляками, а з такими, хто, як і він, походив з уніатських родин (М. Мохнацьким та П. Висоцьким).

Після поразки повстання Гошинський переховувався в Галичині, а у 1838 р. емігрував до Франції, де познайомився з А. Міцкевичем та Ю. Словацьким. У 1842 р. написав повість «Король старого замку». Потім Гошинський усвідомив усю безглуздість для України боротьби за відновлення польської держави і демонстративно зрікся Польщі. На відміну від Тов'яньського та йому подібних, які вболівали насамперед за втрачені в Україні маєтки, це було світоглядним рішенням, оскільки маєтків Гошинський не мав, тож до окупованої Москвою України повертатися не хотів і поїхав до Львова.

У наступні роки С. Гошинський написав спогади «Подорож мого життя». Для українства найбільше він прислужився тим, що, переховуючись 1832 року в Західній Галичині, в Лопушній, він першим зауважив вражаючу подібність місцевих горалів (регіон Горців) до українців, схожість їх фольклору з українським («Щоденник подорожі до Татр»). На жаль, його свідчення пройшли повз увагу української інтелектуальної еліти, і цей край протягом ХІХ ст. був остаточно втрачений для українства (останні спроби пов'язати горалів з українцями робив В. Оркан, але дієвої підтримки в українському середовищі не знайшов), хоча вже в наш час навіть польські етнографи визнали, що горалі за своїм етнічним походженням є волохами, тобто русинами, які прийшли з території Семигородщини.

С. Гошинський помер і був похований у Львові. Прикметно, що незважаючи на його зречення Польщі і польськості, могилу поета на Личаківському цвинтарі відвідують переважно польські туристи, тимчасом як українцям, які звикли розкидатися своїми геніями, ім'я цього співця України нині майже невідоме.

Олександр Гроза (1807–1875) народився в Україні, в селі Закриниччя біля Таращі, навчався у василіан в Умані, а згодом в університетах Вільна і Дерпта. Однак повернувся на батьківщину, в 1831 р. оселився в селі Сологубівці та почав писати романтичні твори про козащину («Староста канівський», «Поезії», «Пан Твардовський», «Гриць», «Ястребець», «Перша покута Залізняка», «Марко Якимович» та ін.). Також редагував часопис «Русалка», писав мемуари.

Його брат Сильвестр також захоплювався українською тематикою («Повісті подольсько-українські», «Спогади та роздуми», «Купайло», «Попрядки», «Пан Юстиніан одружується» та ін.).

Тимка Падуру (1801–1871) важко назвати поетом «української школи» в польській літературі, оскільки він писав переважно українською мовою, використовуючи хіба що латинську абетку.

Тимко народився в Іллінцях, на Київщині, в родині гербу Сас, яка ще у ХІV столітті переселилася в Україну з Угорської Русі. Українським фольклором

він зацікавився ще у дитинстві, коли разом із батьком їздив по селах, а також під час навчання у Вінниці та Кременці, де познайомився із С. Гощинським та багатьма майбутніми декабристами. Уже тоді у Тимка народилася мрія написати історію України у віршах, на кшталт «Співів» Юліана Немцевича.

Перебравшись на лірника, він обійшов не тільки усю Україну, а й Кубань, оспівуючи давню козацьку славу та закликаючи до повстання та відновлення Гетьманату («Гетьманці», «Запорожець», «Лірник» та ін.). В Полтаві познайомився з І. Котляревським. Його віршами захоплювалася українська інтелектуальна еліта того часу (М. Лисенко, наприклад, написав музику до його «Лірника»).

У 1824 р. в Саврані поет познайомився з «Еміром» (Вацлавом Ржевуським) і почав складати вірші і пісні для його козацького загону. Разом із козаками 15 травня 1831 р. Тимко брав участь у битві з російськими військами під Дашовим, за що був ув'язнений, а після звільнення перебував під наглядом у Махновці та Пикові біля Бердичева (лише у 1848 р. він зміг виїхати на Слов'янський з'їзд та до Кракова).

Творчість цього періоду він підсумував збіркою «Українки», яка була видана у 1844 р. Багато його пісень набули такої популярності, що донині вважаються народними (мелодія «Рухавки», наприклад, стала основою кількох революційних пісень, у т. ч. «Варшав'янки»).

Падурую захоплювалися не тільки в українському, а й у польському середовищі. Під впливом його творчості перебував Адам Міцкевич, який почав писати вірші на українську тематику, відчув свою приналежність до українства, виїхав до Туреччини, де М. Чайковський формував козацькі полки, а коли захворів, то просив передати на батьківщину, що помирає, як козак (і польська, і литовська версії походження Міцкевичів є досить сумнівними, і якби не його нагла смерть, то творчість цього геніального поета цілком могла би трансформуватися в українську, і світ отримав би іншого Міцкевича).

Творчість Падури сприяла трансформації поглядів А. Мацкевича та Й. Крашевського, а також сотень тисяч сполонізованих шляхтичів українського походження, яких царський уряд позбавив шляхетства і які розчинилися в українському, а не польському середовищі. Можливо, саме тому ставлення польських літературознавців до Тимка Падури нині є надзвичайно критичним, натомість українські науковці взагалі не згадують про нього, а тим часом його «Співанки» українською мовою були видані ще у 1878 р.

Богдан Залеський (1802–1886) народився в селі Богатирці на Київщині. Його батьки були хоча й сполонізованими, але українськими шляхтичами і віддали Богдана на виховання у звичайну селянську родину — і не тому, що були настільки незаможними, що не могли прогодувати власного сина, а тому, що намагалися зберегти у нього відчуття приналежності до українства.

Як і більшість представників «української школи», він навчався разом із С. Гощинським у василіан в Умані, там почав писати вірші українською мо-

вою, але у 1820 р., щоб здобути вищу освіту, переїхав до Варшави, потрапив у польське середовище і в подальшому писав переважно польською. Проте саме туга за батьківщиною примусила Богдана взятися за перо, і так з'явилися на світ його «Дума про Косинського», «Русалка», Спів поета», «Дума», «Третій штурм Ставищ», «Чайки», які донині лишаються перлиною поезії, але, на жаль, не української, а польської.

Під час повстання 1830–1831 рр. Залеський воював у війську генерала Скржинецького, а після його поразки емігрував за кордон, до 1842 р. шукав собі притулку по всьому світу, аж поки не оселився у Франції, де і помер у 1886 р.

України він більше ніколи не бачив, але постійно згадував у «Золотій думі», «Збараському поході», «Дусі степу». Творчість Залеського високо цінував Тарас Шевченко, і Богдан також захоплювався творчістю великого українця (твори «Тарас Шевченко» і «До Шевченка»).

Найвидатнішим поетом «української школи» в польській літературі поза усяким сумнівом є Юліан Словацький (1809–1849).

Про Словацького, як і про Костюшка, Болеслава Пруса, Станіслава Ореховського, Гуго Коллонтая, Генріка Сенкевича, написані багатотомні дослідження, але родоводи цих геніїв є найменше опрацьованими, а в тому, що є, наголошується виключно на їх польському походженні по жіночій лінії.

А тим часом рід Словацьких століттями пов'язаний з Волинню, зокрема з Підгірцями, де народився батько великого поета. З Волині походив і дід Юліана Яків, і тому, коли у 1828 р. Словацький мусив підтверджувати своє шляхетство, то був записаний до волинської шляхти. Немає жодних документів про те, що Словацькі прийшли на Волинь з території етнічної Польщі, як твердять сучасні Несецькі.

Юліан Словацький народився у Кременці, навчався у Віленському університеті і перед еміграцією до Франції та Швейцарії лише два роки (до 1831 р.) провів на території етнічної Польщі у Варшаві, чого, безумовно, було замало, щоб зробити з нього стовідсоткового поляка.

Українське мовне середовище Кременця, де Словацький провів своє дитинство та юнацькі роки, далося взнаки вже в перших творах поета («Українська дума», «Змія»): вони рясніють українськими мовними елементами. Він захоплювався творчістю Б. Залеського, у якого цих українізмів було значно більше і якому Юліан щиро віддавав пальму першості на поетичному Олімпі. Україні та темам з українського минулого присвячені мало не усі твори Ю. Словацького («Срібний сон Саломеї», «Беньовський», «Ксьондз Марек», «Ян Казімір», «Фантази», «Баллядина», «Лілля Венета», «Мазепа» та ін.). Символічно, що під час перепоховання у 1927 р. тіла цього великого поета «української школи» на Вавелі сюди привезли землю з його рідного Кременця.

Літературу «української школи» у прозі чи не найкраще представляє Йосиф Крашевський (1812–1887).

Він народився у Варшаві, але перші 10 років свого життя провів у Романові, під Володавою, в українському мовному і культурному середовищі.

Ці дитячі роки в Романові запам'яталися йому на все життя, він був закоханий в Україну, писав переважно на теми українського життя і його з повним правом можна вважати українським польськомовним письменником. Він дослідив генеалогію свого роду і знав про його належність до руського герба Яструбець. Письменник близько товаришував з М. Чайковським та М. Грабовським, був прихильником ідеї звільнення України шляхом реанімації козацтва (саме з цього приводу усі троє зустрічалися з князем Адамом Чарторийським в Голухові у 1837 р.).

Історична заслуга Крашевського перед нашим народом полягає у тому, що він одним із перших зобразив українство часів I Речі Посполитої в літературі, причому не тільки Острозьких чи Сапіг, а й середню шляхту, як-от Соломерецьких, з їх українською мовою, звичаями, культурою, шануванням народної пісні та козацької думи. Такий опис українського життя тих часів не вписувався і досі не вписується у жодні стереотипи, вироблені польською та московською історіографією. Складається враження, що навіть історики і письменники незалежної України уникають торкатися періоду до XVII ст., вважаючи, за інерцією, що він є цікавим лише для поляків.

Крашевський був переконаний, що український світ, українська шляхта були найактивнішим чинником політичної історії Речі Посполитої, і це, безумовно, не викликало великого захоплення у польської громадськості. Однак найсильніше письменник налаштував проти себе поляків тоді, коли, відвідавши Сихновичі і довідавшись, що Т. Костюшко походив з української греко-католицької родини, яка переселилася з Житомирщини на Берестейщину, розповів про це у своїх подорожніх нотатках.

У той чи інший спосіб свій український патріотизм виказували Головацький (Болеслав Прус), Ржевуський, Бржожовський, Раставецький, Дідушицький та інші шляхтичі, які потрапили до сфери впливу польської мови і культури, але ще не забули про свої українські корені. Польське суспільство демонстративно відверталось від них, обмежувало товариські контакти, вважало за диваків, але такої обструкції, яку поляки влаштували Крашевському, ніхто з них не мав. Це був справжній моральний терор, якого письменник не витримав: він назавжди залишив свою Батьківщину і виїхав за кордон.

Проукраїнську позицію Крашевського спритно трансформували у московільство (це було легко зробити, оскільки тоді не існувало великої різниці між цими поняттями), назвали його агентом царської охоранки, і навіть тепер противники українсько-польського порозуміння час до часу публікують «викривальні» матеріали про нього, намагаючись навіки скомпрометувати не тільки ім'я цього видатного письменника, а і його концепцію українсько-польського минулого.

Крашевський залишив після себе величезну літературну спадщину, в т.ч. епістолярну, яка дає уявлення про світогляд цієї людини, її моральні цінності,

тож спростувати звинувачення у його проросійських настроях дуже легко. Чого варта, наприклад, репліка Крашевського щодо росіян в його листі до Ленартовича: «Треба лише бачити москалів, щоб зрозуміти рівень нашого нещастя», або його постійні дорікання Англії за те, що своєю недалекоглядною політикою «вона ввела цих варварів в Європу».

Однак, звинувачень з Крашевського не знімають, він і далі трактується в Польщі як «проросійський» автор, і лише в часи комуністичної ПНР ця «репутація» відіграла позитивну роль: у Романові тоді відкрили меморіальний музей і видали збірку його творів.

Крашевський писав переважно про Україну і для українців (кого у Польщі нині можуть зацікавити його «Народні оповідання», «Остап Бондарчук», «Ярина», «Уляна», «Історія Савки», «Хата за селом», «Єрмола», «Історія кілочка», «Спогади з Волині, Полісся і Литви» або «Жигмунтовські часи»?), однак питання про створення меморіального музею на Волині, де він прожив 20 років, поки що перебуває на стадії обговорення. На українську мову перекладено лише 10% його творів, хоча і І. Франко, і М. Старицький, і Т. Шевченко цінували творчість Крашевського надзвичайно високо.

Письменник збирав предмети української старовини, колекціонував мистецькі твори, присвячені Україні. Він був художником-аматором і сам ілюстрував свої описи подорожей по рідному краю («Волинський пейзаж», «Руїни Луцького замку» та ін.). Однак, ця надзвичайно цінна для України колекція опинилася за її межами, і тепер її можна побачити в музеї Чарторийських у Кракові і, частково, у Романові.

У Галичині найбільш талановитим і яскравим представником «української школи» в польській літературі був дід митрополита А. Шептицького Олександр Фредро (1793–1876).

Він народився у Сурохові біля Ярослава. Є підстави вважати, що галицький шляхетський рід Фредрів походить з села Фредровичі (тепер Фредрополь) біля Перемишля. Вони були або германізованими русинами, які ще у XIV ст., разом з багатьма іншими руськими родами, залишили Угорщину і переселилися в Галичину, або належали до стародавньої місцевої української шляхти, яка отримала це село у власність від угорської королеви Марії (і це дало підставу вважати, що нібито вони прийшли з території Угорщини). У кожному разі, перший документ щодо Фредровичів походить з Перемишля і датується 1424 р.

Поза межами Галичини Олександр Фредро перебував лише протягом 1809–1814 рр., під час служби у наполеонівській армії (і мало не загинув у російському полоні: його врятував ординарець Андрій). Потрапивши до Парижа, він так захопився комедіями Мольєра, що негайно подав у відставку, повернувся додому і почав сам писати комедії.

Доля Олександра багато в чому нагадує долю Миколи Гоголя, хоча, на відміну від останнього, він більше ніколи не виїздив з рідного краю і не шукав визнання у чужих столицях. Гоголь був змушений висміювати зрусифіковану

Малоросію російською мовою, а Фредро критично змальовував сполонізовану українську шляхту Галичини польською мовою.

Фредро виріс в атмосфері українського Сурухова та Рудок, і сучасники неодноразово відзначали, що «його польськість далеко не завжди була певною». Ще більш радикальними щодо Польщі були погляди рідного брата письменника — Максиміліана Фредра, якого поляки у 1831 р. мало не стратили в Варшаві за його відверто антипольські настрої. Тематика творів і гумор Олександра Фредра були типово галицькими і відображали атмосферу і настрої галицького суспільства («Король з хлопа», «Тітка», «Чужина», «Помста» та ін.).

Серед його творів найвідомішими є «Дами і гусари», «Лист», «Перша ліпша», «Ніхто мене не знає». Вершина творчості письменника припадає на період 1817–1835 рр. Він покинув писати тому, що Дунін-Борковський та деякі інші місцеві польські шовіністи у брутальній формі звинуватили його у «байдужому ставленні до польської справи».

Фредро справді інакше, ніж Борковський, розумів «польську справу» і поняття «польський народ». Свій власний народ він любив і ніколи не зраджував. Про це можна судити хоча б з того, як він виховав свою дочку Софію, що стала матір'ю митрополита Шептицького і не перешкодила сину перейти у «хлопську віру», хоча чудово розуміла, як негативно це буде сприйнято в «польському товаристві», а отже зашкодить репутації Романа «у вищих колах» польського панства.

Об'єктом зацікавленості та вболівань видатного комедіографа був його рідний край і його рідний народ. Після отримання Україною незалежності, на знак вдячності цій людині, одна з центральних вулиць Львова була названа його ім'ям, а в репертуар львівських театрів увійшли найвідоміші комедії Фредра.

Отже, «українська школа» в польській літературі — це назва цілого грона письменників українського походження, які в силу історичних обставин (насамперед переслідування царським урядом української мови) були змушені користуватись у своїй творчості польською мовою, до якої, як це не дивно, Росія та Австрія ставилася більш поблажливо. Водночас, подібна «українська школа» існувала і в російській літературі (Капніст, Гоголь, Достоевський, Григорович, Данилевський, Станюкович, Гіляровський, Довнар-Запольський, Короленко та ін.), що свідчить про спільні тенденції і причини цього явища.

Польські аналітики даремно обмежили рамки «української школи» лише літературним процесом I пол. XIX ст. З цією та подібними «школами» пов'язані немало найвидатніших досягнень польської, російської та навіть угорської культури, і, за великим рахунком, якщо відкинути ці кодовані назви, ми маємо справу з великою українською культурою, яка розвивалася у складних умовах Речі Посполитої, Австро-Угорщини та Російської імперії.

У кінцевому результаті, розвиток літературного процесу в межах «української школи» привів польську літературу до такого феномену, як творчість Болеслава Пруса (1847–1912) і Генріка Сенкевича (1846–1916).

З давньоруського Грубешова походять багато видатних особистостей, але найбільше місто пишається своїм земляком Олександром Головацьким, більше відомим під літературним псевдонімом Болеслав Прус.

Для поляків ця постать є надзвичайно контраверсійною, хоча кращого прозаїка і стиліста польська література досі не мала (ніхто до Пруса не зміг так майстерно відтворити атмосферу україно-польського співжиття XIX ст.).

Мати Олександра була полькою і походила зі шляхетської родини Трембіцьких. Відомості про його батька (як і про батька Сенкевича) біографи замовчують. Він походив з Волині і був не шляхтичем, а звичайним агрономом, який здобув освіту у Київському університеті св. Володимира Великого (у метриці Олександра немає запису «уроджений», що означав би приналежність батька до шляхетського стану). Не дивно, що цей шлюб не був щасливим. Нерівність соціального становища та українсько-польське протистояння на побутовому рівні змусили батька залишити сім'ю і повернутися на Волинь (сліди його загубилися десь чи то у Новограді-Волинському, чи то в Устилузі), а після смерті матері Олександра виховувала бабця. Вони жили спочатку в селі Жабче під Грубешовим, а згодом у Пулавах.

І в Жабче, і в Пулавах Головацький перебував переважно в українському середовищі, знав безліч колядок, і в гімназії, як це не дивно, найважче йому давалася польська мова. Свою літературну творчість Олександр також почав з української теми (вірш «Лірник»), видно, тому, що вона найкраще відповідала тоді і його мові, і душевному стану.

Польське виховання бабці Головацького принесло свої плоди. Він любив Польщу не менше, ніж Україну: ще навіть не закінчивши Люблінську гімназію, у 1863 р. він узяв участь в польському повстанні.

Однак, генетика та спогади дитинства зробили свою справу: письменник гостро критикував поляків за їх зневажливе ставлення до українців, переконував, що тільки разом з українським народом вони можуть здобути незалежність.

У 1897 р. він був у складі делегації до царя у справі захисту українців Холмщини від полонізації, і цього польське суспільство не пробачило йому ніколи. Поляки тоді демонстративно відвернулися від письменника, перестали приймати у «товаристві», оголосили бойкот. І досі на стінах Люблінської гімназії, де він навчався, нема пам'ятної таблиці, хоча поляки завжди дуже скрупульозні щодо вшанування пам'яті і значно менш талановитих особистостей.

Внутрішній світ Б. Пруса так і залишився загадкою для поляків. Поляки не розуміють потаємного змісту його «Фараона» і «Ляльки», а українці, зважаючи на мову його творів, і не намагаються це зробити, хоча М. Гоголя, біографія якого подібна до біографії О. Головацького та О. Фредра, надзвичайно цінують і знають.

Генрік Сенкевич народився у Волі Окрейській біля давньоруського Лукова. Як письменник, історик, філософ і політик, Сенкевич цікавий не тільки для Польщі, а й для України, адже, по суті, він був ідеологом тієї частини україн-

ської магнатерії, яка в XVII ст. зробила ставку на захід, на польську державу та католицьку віру. У такому ключі, як Сенкевич, бачила перспективи України досить вузька верства нашого суспільства, а тому Москва та шовіністично налаштовані польські вчителі II Речі Посполитої легко зробили з нього польського націоналіста, і навіть тепер, в умовах демократії, пересічному українцю важко довести, що точка зору Сенкевича має право на існування.

Мати Генріка походила з патріотично налаштованої польської родини Цецишовських і мала значний вплив на виховання сина.

Щодо батька, то польські біографи (як і у випадку біографії Пруса) старанно уникають заглиблюватися у його родовід і лише сухо констатують, що той називався Йосип і походив з Литви (маються на увазі українські землі у складі Великого Литовського князівства).

Насправді цей рід походить з Поділля, і, судячи з патронімічного прізвища Сенкевича, протопластою цієї родини був русин Сенько. До речі, тільки в умовах близького сусідства з Диким Полем могла з'явитися версія щодо татарського походження Сенкевичів, але ця легенда стосується не чоловічої, а жіночої лінії роду: якийсь предок письменника дійсно міг мати за дружину бранку з татарських улусів. У XVIII ст. Сенкевичі жили в Галичині, на Жидачивщині. Діонізій Сенкевич, наприклад, належав до ордену василіан, написав історію Крехівського монастиря і був похований там у 1732 р.

Не дивно, що усе життя Сенкевича переслідувало відчуття етнічного роздвоєння. В молоді роки він навіть залишив родину матері та фактично задекларував свої руські корені, взявши псевдонім «Литвос». Однак, якщо багато митців з подібною біографією (Болеслав Прус, Станіслав Бржожовський, Сигізмунд Качковський, Марія Конопницька та ін.), усвідомивши своє українське походження, ставали на захист українства, то Сенкевич вчинив навпаки: усе своє свідоме життя він крапля за краплею вичавлював з себе усе українське.

У Варшавському університеті він навчався у Ю. Бартошевича і перейнявся його ідеєю, що українство, аби його не поглинуло азійське варварство, має розчинитися в польськості. Тому концепцію історичного минулого України, яку Сенкевич виклав у своїй трилогії «Вогнем і мечем», можна вважати і концепцією Бартошевича. Літературна критика цієї трилогії в Україні звучала виключно з промосквофільських позицій і не відобразила усього того, що бажав сказати автор.

Він справді дуже критично ставився до козацтва і тих, хто, як і Б. Хмельницький, мимоволі заштовхнув Україну, а згодом, і Польщу у московське ярмо. Як-от більшовики вірили у можливість створення такої химери, як радянський народ, він свято вірив в існування історичної спільноти народів під назвою «поляки», в яку нібито входили не тільки слов'яни (українці, білоруси, поляки), а й литовці. Сенкевич дивився на Україну, як на Дике Поле, яке здатні цивілізувати лише поляки (цим він, власне, і виправдовував денационалізацію своєї родини), тимчасом як Леопольд Бржожовський у своїх критичних статтях блискуче довів,

що затримка цивілізаційного поступу України в значній мірі була зумовлена вадами польського суспільства і польської держави.

Водночас Сенкевичу аж ніяк не можна закинути ненависть до України та її народу, адже майже усі герої його трилогії є українцями, і переважну більшість із них (навіть Богуна) автор змалював якщо не з любов'ю, то, принаймні, з повагою до них. Сенкевич робив усе можливе, щоб в Україні, нарешті, зрозуміли, що події 1648 р. були наслідком не тільки українсько-польського протистояння, а й катастрофічною за своїми наслідками трагедією розколу українського суспільства щодо вибору двох можливих шляхів розвитку — західного та азійського. Симпатії Сенкевича були на боці «західників», і останні речення трилогії є підсумком роздумів автора над гіркою долею двох близьких слов'янських народів: «Спустошилася Річ Посполита, спустошилася Україна. Вовки вили на згарища давніх міст і цвітучі колись країни стали неначе гробниці. Ненависть вросла у серце та затруїла кров побратимчу.»

Ніхто, однак (за винятком П. Куліша), цього не зрозумів, навіть критики не зауважили, що історичні прототипи Володигевського, Кмітича, Підбийп'яти, Яреми Вишневецького були етнічними українцями. Лише після виходу на екрани фільму Є. Гоффмана в українському суспільстві нарешті починають усвідомлювати, що цей твір стосується, насамперед, історії України, а не Польщі. Оскільки автор з особливою симпатією змалював Володигевського, то, вірогідно, мають рацію ті історики, які вважають, що Володигевські були родичами Сенкевичів (вони також походили з Поділля).

У Волі Окрейській нині діє меморіальний музей письменника. Безумовно, Сенкевич — польський письменник, мова його творів досконала, легка, барвіста. Безумовно також і те, що він не декларував так явно свою любов до України та українського народу, як Болеслав Прус, і не пішов через неї на розрив із польським суспільством, як це зробив останній. До багатьох речей в Україні він ставився критично і навіть занадто критично. Але, відвідавши Волю Окрейську, слід пам'ятати, що і вона, і уся Луківська земля не є чужою для українського народу, не є тому чужим для нас і Генрік Сенкевич, який виріс на цій землі, хоча його хвороблива любов до України є дуже специфічною, а для багатьох взагалі незрозумілою.

У 1905 р. він отримав Нобелівську премію, його твори («Хрестоносці», «Камо грядеши», «Вир») були перекладені на усі основні мови світу, і хочемо ми цього чи ні, але на події XVII ст. в Україні світ і тепер дивиться очима Сенкевича. Тому, якщо ми не згодні з Сенкевичем і бажаємо внести певні корективи, то не повинні оминати надзвичайно складний історичний період часів Великого Князівства Литовського та Речі Посполитої Двох Народів, а маємо пред'явити світу бодай ще один талант рівня Генріка Сенкевича.

Найвидатнішим досягненням українства в галузі декоративного мистецтва не тільки Речі Посполитої, а й цілої Європи була творчість геніального скульптора XVIII ст. Йогана Пінзеля (? — після 1761).

Місце народження і смерті цього генія нам невідоме, але, судячи з німецького імені, він походив зі слов'янських згерманізованих земель, і його батьківщиною міг бути Вроцлав, Закарпаття (прізвища на кшталт Пінзель чи Пінзенік подібні на закарпатські), або регіон Ічина, Нової Паки та Горжиць на території колишньої Білої Хорватії, де люди віддавна займалися обробкою каменю. Це могли бути також Горжиці (їх давньоруська назва — Хорватиці), де місцевий камінь найкраще надається для різьбярства, тож не дивно, що саме тут виникла найкраща в Чехії школа скульпторів (Б. Кафка, Й. Штурс, Й. Вагнек, К. Лідіцький). Вже в наш час тут була створена Галерея сучасної скульптури, в експозиції якої є твори і українських скульпторів.

Поява майстра такого рівня на пустому місці, без історичних традицій і солідної школи, просто неможлива, а оскільки в Угорській Русі переважно розвивалася школа різьби по дереву (Павло з Левочі, Віт Ствош та ін.), то опанувати мистецтво різьби по каменю Пінзель міг лише у Вроцлаві або в хорватських Горжицях — регіоні, звідки ще з часів гуситських воєн люди традиційно виїздили в Галичину. На жаль, мистецтвознавці ще не зробили порівняльного аналізу львівської, вроцлавської і горжицької школи образотворчого мистецтва, не виявили усіх можливих зв'язків і паралелей, а тому це лише одна з можливих версій про походження цього видатного майстра. Вроцлавська школа декоративного мистецтва сформувалася на основі творчості українських майстрів, яких привезла сюди з Києва і Перемишля Марія Властович, а Горжиці належали до регіону розселення білих хорватів, отже Пінзель є за будь — яких обставин є представником давньоруської школи образотворчого і декоративного мистецтва, яка в ході тривалої еволюції вже у XVIII ст. трансформувалася у львівську. Такий висновок підтверджує і той факт, що одночасно з Й. Пінзелем жив і працював львівський скульптор Антін Осинський (1720–1765), і творча манера обох майстрів є надзвичайно подібною (Антін виконав фігури та алегорії у Домініканському костелі м. Львова, його роботи прикрашають костели Лежайська, Збаража, Лешнева, Наварії та Монастириськ).

Зрозуміло, що в Галичині вони мали багато попередників, імена яких невідомі, за винятком Пфістера і перемиського майстра Яська (? — після 1637), який виконав декоративне оформлення каплиці роду Красіцьких у Красіцинському замку, а також костелу кармелітів босих в Перемишлі.

Оскільки аналогів творчості Пінзеля в той час в Європі не було, то, вірогідно, він запозичив творчу манеру у місцевих майстрів, а досконале володіння технікою різьби по каменю дозволило йому піднятися на найвищий щабель майстерності, яка ставить його на один рівень з геніями італійського Відродження.

Пінзель працював у стилі пізнього рококо і виконав монументальні скульптури св. Лева, Атанасія і Юрія на фасаді греко-католицького собору св. Юра у Львові, фігури в бічних вітварях костелу в Монастириськах, скульптури на фасаді ратуші та постаті у церкві св. Покрови у Бучачі, а також декоративне оформлення костелу та церкви у Городовиці.

Твори Пінзеля відзначаються вражаючою експресією та динамізмом. Той факт, що свої найбільш монументальні праці митець створив для греко-католицької церкви, свідчить про те, що саме вона була основним замовником і запросила майстра до Галичини. Це, своєю чергою, також наводить на думку, що Пінзель мав певні контакти з греко-католицьким світом за Карпатами.

Гідними спадкоємцями львівської школи образотворчого і декоративного мистецтва після Й. Пінзеля та А. Осинського були С. Липинський, В. Конечний та Г. Кузневич.

Я. Камінському (1777–1834) та К. Лобойко (1834–1909) Польща значною мірою має завдячувати становленню опери і власного театру, але вершиною музичної творчості польського українства кін. XVIII — поч. XIX ст. є творчість К. Липинського (1790–1861) та Михайла Клеофаса Огінського (1765–1833).

Родина Липинського походить з села Липинки на Підляшші, сам він народився у Радні Підляському, де його батько грав у придворному оркестрі графа Потоцького.

В українському Радні маленький Карл і його брат Фелікс захопилися мелосом українських народних пісень, а потім, вже у дорослому віці, він написав музику до 169 «Руських пісень» Вацлава з Олеська та опрацював їх для фортепіано (це одна з перших збірок українських пісень). Його брат також захоплювався українським фольклором, свою збірку віддав до видавництва К. Ліберта, але той відмовився її друкувати. Роки дитинства в Радні Карл не забував ніколи, адже саме його мешканці пробудили у нього любов до музики, і вже на схилі свого життя, на знак вдячності і пошани, він відкрив для дітей українських селян музичну школу в селі Урлово, біля Зборова на Галичині, що на той час було унікальним випадком.

Багато років Карл прожив у Львові, де був капельмейстером місцевого німецького театру, але значна частина життя композитора минула в гастролях по Європі, де він мав репутацію найкращого скрипаля-віртуоза після Паганіні. Влітку 1839–1860 рр. композитор жив на курорті в Джайданах, давав там концерти. Помер і був похований в Урлові.

Один із найвидатніших представників давньоруського князівського роду Огінських, політичний діяч і знаменитий композитор, автор неперевершеного полонезу «Спогади про Батьківщину» Михайло Огінський народився у маєтку Гузові біля Скірнівців.

Майже усе своє життя прожив не в Польщі, а в Литві та Україні (на Берестейщині). Помираючи, звелів своїй дружині вибити на могильній плиті (в базиліці Санте Кроче у Венеції) напис: «Michael Oginski, domo Lithuania». З того, що Огінський хотів наголосити на своїй національній приналежності в епітафії, випливає, що Огінському досить на цьому залежало (литвинами, на відміну від литовців, протягом XIV–XVIII ст. називали населення українських і білоруських земель, які входили до складу Великого Князівства Литовського). Син Михайла — Гаврило Огінський — повернувся з еміграції на Берестейщину, тож

можна твердити, що саме ця земля стояла перед очима композитора, коли він писав свій полонез і саме її він вважав своєю Батьківщиною.

Врешті-решт, інакше і бути не могло. Рід цей походить з Чернігівщини, від боярина Дмитра Івановича Глушонка. У 1486 р. він отримав від литовського князя величезні маєтки в Білорусії і Литві (в т.ч. і Огінти), тож частина родини перебралася на північ і стала зватися Огінські, а друга частина залишилася в Україні, мала маєтки на Волині, Берестейщині та в Галичині (Комарно).

Огінські завжди були патріотично налаштованим українським родом і навіть у відриві від рідної землі дбали про розвиток української культури, мови, книгодрукування, віри та духовності. Відомо, що Богдан Матвійович Огінський у 1610 р. збудував в Круонісі перший у Литві греко-католицький храм, а у Вевісі заснував українську друкарню, де у 1611 р. випустив «Псалтир» та «Новий Завіт».

Його справу підтримки української культури та рідної віри в Литві продовжили Іван та Олександр Огінські (Олександр очолював Віленське православне братство). Саме завдяки таким, як Огінські, Вільно ще навіть в XVI–XVII ст. вважалося руським містом (історики підтверджують цей факт).

Огінські до останнього трималися православ'я і лише у 1647 р. син Олександра — Марціан, а слідом за ним, після страшних руйнувань часів Хмельниччини, і Яцько Огінський перейшли у католицтво. Це не означало, однак, зміни національної приналежності, як це спрощено трактують польські і російські вчені (свою негативну роль відіграла і православна церква, яка відштовхувала «зрадників» та намагалася ізолювати українську панівну еліту від свого народу). Яскравим прикладом цього є, власне, життя Михайла Огінського.

Його ставлення до Польщі було байдужим, так само, як більшість магнатів українського походження, він сприяв її розподілу, брав активну участь у Тарговицькій конфедерації. Вже у 1790 р. оголосив себе прихильником Пруссії, поїхав туди як посол Речі Посполитої. Таких, як він, не влаштовувало поступове посилення польської політичної еліти, польської духовності і культури. Вони з ностальгією згадували часи Великого Князівства Литовського, коли усе було навпаки, коли руські князі фактично керували державою, коли українська мова, культура і віра були визнані на державному рівні і українські села досягали мало не берегів Балтійського моря (це історичний факт, адже русини фактично колонізували усю Августовщину та Сувальщину, а, крім того, литовці не вміли тоді будувати міста, фортеці, замки, тож з Білорусії, Берестейщини та Підляшшя ремісників-будівельників переселяли в Литву мало не цілими селами).

В числі перших він підтримав Тарговицьку конфедерацію, їздив на прийом до Катерини II, склав перед нею булаву литовського гетьмана і без жодних вагань підписався під актом розподілу Польщі. Він досить скептично поставився до повстання Т. Костюшка, фактично лише під примусом сформував для нього кавалерійський загін (точніше, дав на це свої гроші), а дізнавшись про те, що поляки у Варшаві вішають тарговичан, утік за кордон.

Росія гідно оцінила поведінку Огінського, і особисто Суворов запропонував йому повернутися та гарантував повну недоторканість його маєтків. Однак Михайло, після різанини, яку влаштував Суворов у Варшаві, назвав Суворова катом і залишився в Галичині. Вже тоді у нього з'явилися величезні сумніви в історичній місії Росії як спадкоємиці Київської Русі, виявилось, що вона є таким самим окупантом українських та білоруських земель, якою була Польща. Огінський став вважати боротьбу за Польщу абсолютно даремною, натомість, на його думку, слід було сконцентрувати сили на півночі Молдови, підняти повстання проти Австрії в Галичині і вже звідти рушити проти Росії на звільнення решти українських земель. З цією ідеєю у 1796 р. він відвідав табір генерала Колиска у Филиповичах на Буковині, але ледь unikнув австрійської в'язниці і мусив тікати до Франції.

Коли на поч. XIX ст. Адам Чарторийський став міністром російського уряду, то влаштував повернення Огінському усіх його конфіскованих маєтків, і композитор оселився у Заліссі біля Ошмян. Мрією князя було відновлення не Польщі, а Великого Литовського князівства. Він навіть не бажав, щоб до складу цього князівства ввійшли польські етнічні землі, вважаючи поляків іншим народом, відмінним від «литвинів», тож не бачив жодних підстав для перебування з ними в одній державі. У 1811 р. він подав про це меморандум російському імператору, і сприйняв як власну трагедію те, що Олександр I не послухався його порад, натомість, хоча й формально, відновив у 1815 р. не литовську, а польську державність у вигляді Королівства Польського. Знову в цій самій Польщі князь жити не забажав і у 1823 р. емігрував за кордон.

Про те, що під назвою «литовська» держава він мав на увазі насамперед Україну, свідчить той факт, що разом із генералом Колиско він організовував українські військові формування з козацтва і саме в Україні, а не в етнічній Польщі, вони планували підняти повстання.

Огінському не вдалося реалізувати цей задум, але ідея була такою цікавою, що згодом нею перейнявся князь Адам Чарторийський, який за допомогою Чайковського довів її до завершення. Українські козаки брали активну участь у Кримській війні, і хоча імперія не була зруйнована, а тільки похитнулася, і до повстання справа не дійшла, але для Російської імперії це вже був початок кінця, і, об'єктивно, Огінський зробив свій внесок у те, що сталося у 1917 р., а згодом і у 1991 р.

Не можна, однак, твердити, що Огінський був вороже налаштований до польської культури і польської мови так само, як до держави Річ Посполита. Як людина освічена, він чудово знав і польську мову, і польську музичну спадщину (не випадково його «Спогади» були написані у формі полонезу).

Але, разом з тим, не можна не зауважити того факту, що з усієї величезної творчої спадщини (він є автором 28 полонезів, маршів, вальсів, галопів та кадрилией) на суто польські тексти він написав лише два романси, тобто ця мова і ця країна особливих музичних емоцій у нього ніколи не викликала. Прикметно,

що першими учителями Михайла були українські композитори Іван Ярнович та Антін Осипович Козловський, родина якого також походила з рідної Огінським Чернігівщини і була добре обізнана з українською музичною спадщиною (саме Козловські чи не найбільше спричинилися до розвитку музичного жанру полонеза). Це був час загального захоплення українським фольклором, піснями, мовою, тож камертон душі Огінського також був налаштований на Україну. Якщо вже існувала «українська школа» в літературі і мистецтві, то Огінського слід вважати найвидатнішим представником «української музичної школи», а його «Полонез a-moll» — найгеніальнішим втіленням української меланхолії в музиці.

Українство на заході мало і свою «українську школу архітектури та містобудування», чого не можна сказати про багатьох державних націй, в т. ч. польську, для якої працювали архітектори з Італії та Німеччини. Адже до XVIII ст. ще існував не тільки один суцільний український етнічний простір, а й культурний, а ми й донині вважаємо Ничка і Андрія Бемера німцями, хоча вони прийшли до нас з колишніх українських етнічних земель на заході.

Безумовно, серед прибульців було багато етнічних італійців та німців, але мистецтвознавці ще не зробили порівняльного аналізу галицької архітектури з архітектурою Угорської Русі та інших земель Білої Хорватії, тож вірогідно щодо майстрів-«німців» на нас ще чекає багато несподіванок.

Поряд з іноземцями архітектурний образ таких стародавніх українських міст, як Львів, Люблін, Холм, Замостя, Перемишль, Сянок, Ряшів створювали і місцеві майстри, але якщо, наприклад, про творчість П. Красовського у Львові ми знаємо більш-менш достатньо, то про те, що справжнім творцем такої архітектурної перлини Європи, як Замостя, був місцевий архітектор Іван Ярошевич (1575–1670), мало хто знає (італієць Морандо збудував там лише фортифікаційні споруди).

Ярошевич народився у передмісті сучасного Замостя, вірогідно, був похрещений в українській церкві як Іван (у 1575 р. жодного католицького храму на Замойщині ще не було, і Ян Замойський тому і розпочав у 1580 р. будівництво цього міста, щоб створити тут осередок католицизму, добре захищеного навіть не стільки від татар, скільки від місцевого православного люду). Спочатку православним взагалі було заборонено проживати у місті, але вони поставилися до католиків так толерантно, що жодних ексцесів не виникло, і вже у 1589 р. Замойський не тільки дозволив православним проживати в Замості, а й дав дозвіл на будівництво тут їхнього храму (врешті-решт, Замойський за етнічним походження і сам був українцем).

Будова церкви св. Миколая Чудотворця розпочалася тільки у 1601 р., і її архітектором був Ярошевич, для якого вона була першою спорудою в його творчості (можна припустити, що українці зволікали зі спорудженням церкви не тому, що їм бракувало коштів, а тому, що не мали власного архітектора і чекали, поки італієць Морандо навчить цього юнака, якого вони дали йому у науку).

Будівництво церкви завершилося у 1604 р., і її з повним правом можна вважати однією з перлин української архітектури. У 1699 р. архітектор Михайло Лінк добудував до неї вежу-дзвіницю, а німець Вольф, ім'я якого часто ставлять поруч з ім'ям Ярошевича, був не архітектором, а муратором, тобто виконробом будівельних робіт і жодного стосунку до цього проекту, як і до решти проектів нашого талановитого архітектора не мав. Хоча в місті ще були церкви Воскресіння Господнього та Покрови Пр. Богородиці, саме церква св. Миколая стала центром українського життя не тільки Замостя, а й усієї Західної України, оскільки патріарх у 1615 р. надав Братству при ній права Ставропігії. У 1706 р. церкву передали ордену Василіан, згодом Яків Замойський добудував до неї монастир, куди у 1767 р. перевели філософські студії з Почаєва.

Саме василіани у найважчі для русинів часи підтримували український дух Замостя, тож не дивно, що у 1875 р. російська влада не тільки закрила цей монастир, а й зруйнувала його (а церква знову була перетворена на православну). Не кращим чином повелися й поляки, які у 1934 р. перетворили її на костел св. Станіслава.

Тепер тут, на вул. Вольності, ще існує унікальний 7-ярусний іконостас, який братчики у 1640 р. замовили в Константинополі, але українське кладовище біля цієї церкви у 1953 р. було закрито, а усі написи на плитах затерті (навіть ті, які належали українцям-католикам і були виконані польською мовою).

Талант Ярошевича як архітектора під час будівництва церкви св. Миколая проявився так яскраво, що Томаш Замойський запросив його стати його власним архітектором, тож від 1610 р. Іван працював не тільки у Замості, де займався будовою після смерті Морандо фортифікаційних споруд міста, а й керував роботами на території цілої Замойщини. Ймовірно, протекцію архітектору-русину склала дружина Томаша княгиня Острозька, яка, зокрема, замовила йому проект францисканського костелу, велична споруда якого стала тоді найбільш монументальним твором архітектури на теренах усієї Речі Посполитої. Однак, і княгиня Острозька, і Томаш були католиками, тож вірогідно, що саме тому Івану довелося стати Яном, що мало сприяти його кар'єрі.

Крім амвону у латинському костелі та Замойської академії (споруджена у 1639–1648 рр.), Ярошевич у 1632 р. збудував для родини Замойських віллу на Красному Березі під містом, костели в Щебрешині, Туробині та Уханях, каплицю Фірлеїв у домініканському костелі в Любліні, а також бернардинський монастир у Сокалі.

Найвизначнішими архітектурними творіннями Ярошевича, крім церкви св. Миколая, є також кам'яниці на пл. Ринок у Замості і ратуша, яка нині є символом міста.

Будівництво ратуші, щоправда, розпочав не Ярошевич, а Морандо, але його споруда була потворною і псувала архітектурний ансамбль міста. Не дивно, що міщани не пошкодували грошей на її докорінну перебудову, яку протягом

1639–1651 рр. здійснив Ярошевич, додавши до архітектурного ансамблю площі граціозну вежу.

Нині ратуша виглядає саме такою, якою її задумав український архітектор, вважається шедевром європейського рівня (особливо чарівною та казковою вона виглядає у новорічну ніч та на Різдво). Свідомо чи підсвідомо, але Ярошевич зробив так, що вночі вежа подібна на кам'яний стовп, що домінує над усім містом. Як місцевий архітектор, він не міг не знати, що такими «стовпами» українські князі позначали кордони своїх земель, і ця своєрідна «позначка» у Замості, завдяки Ярошевичу, залишиться вже назавжди.

Найяскравіше традиції української архітектури і декору утілилися у кам'яницях під № 22, 24, 26, які збудував Ярошевич на пл. Ринок у Замості. Саме завдяки Ярошевичу Замостя є неперевершеним, єдиним у світі архітектурним шедевром, що постав у результаті синтезу італійського Ренесансу з традиціями русько-візантійського мистецтва. Місто збудоване переважно руками українців та на їхні гроші й талантом таких українських архітекторів, як Ярошевич.

Якщо у Львові на пл. Ринок лише декілька кам'яниць належали православним, то в Замості етнічні поляки володіли лише однією кам'яницею під номером 8 (аптекарь Казимир Любецький). Переважна більшість архітектурних пам'яток на площі Ринок у Замості була збудована на замовлення православних і належала саме їм (кам'яницею № 1 володів Лабуда, № 2 — Піхович, № 4 — Росинський, № 10 — Якубович, № 12 — Тобіаш, № 14 — Голуб, № 16 — Керімович, № 21 — Масапета, № 22 — Сахвелович, № 24 — Торощ, № 26 — Бартошевич, № 28 — Радомич тощо).

Серед них, щоправда, були не тільки українці, а й вірмени та греки, але не сполонізовані, а зукраїнізовані, що перебували під впливом не польського, а русько-візантійського мистецтва, у чому переконують характерні особливості декору їх помешкань.

Справжньою перлиною серед цих пам'яток Ренесансу є кам'яниця на пл. Ринок під №26, яку Ярошевич збудував для Гаврила Бартошевича. Декор її був виконаний суто в українському стилі або у модних тоді на Русі східних мотивах. Перший поверх прикрашає фігура архангела Гавриїла, другий — архангела з левами, а портал увінчує зображення св. Юра на коні. Кам'яниця оздоблена традиційним українським декором із виноградної лози, що дуже нагадує декор каплиці Трьох Святителів біля Руської церкви у Львові.

Зрозуміло, що жоден поляк чи італієць не був так глибоко обізнаний з традиціями української архітектури та декоративного оздоблення споруд, тож автором цих архітектурних перлин міг бути лише Ярошевич.

Ось чому, з суто мистецької точки зору, не може бути навіть мови не тільки про «польський Львів», а й про Замость, адже обличчя цих унікальних європейських міст створили італійці, німці та українці, і аж ніяк не поляки. Майже усі монументальні споруди у Львові були зведені Октавіаном Захаревичем (1837–1898) та Іваном Левинським (1831–1919), і подібному високому мис-

тецькому рівню за всю історію містобудування у Львові відповідав лише один етнічний поляк — Горголевський.

Захаревич народився у Львові, навчався у Відні і протягом 1858–1871 рр. працював інженером на залізниці в Австрії. Його талант архітектора розцвів на рідній Галичині, і останній період його життя тут був найбільш плідним. Захаревич збудував у Львові головний корпус Політехніки (1877), Промисловий музей (1874), будинок Ощадної каси, які є справжньою окрасою міста. Крім того, Октавіан працював також і в галицькій провінції, збудував палац Реїв у Псарах, реставрував замок у Гусятині та костел у Тарнові.

Іван Левинський також належить до грона тих архітекторів, які, починаючи з Красовського та Вигодного, творили неповторне обличчя українського Львова. Він є автором головного залізничного вокзалу (одного з найкращих в Європі), готелю «Жорж», будинку Товариства «Дністер», Народного дому, Музичного Інституту ім. М. Лисенка, Академічної гімназії, яким він надав суто українського характеру з використанням у декорі народної орнаментики.

Однак, чи не найбільше має завдячувати українству польське образотворче мистецтво, яке виросло і зміцніло на фундаменті давньоруської школи іконопису і творчості таких його видатних майстрів, як Андрій, Владич, Атаназій, Михайло (Хал).

Якщо проаналізувати становлення Варшавської художньої школи, то біля її витоків стояли такі видатні художники українського походження, як Лука Смуглевич та його сини, Антін Грушевський, Данило Кондратович, Олександр Кокуляр, Петро Хойнацький. У цьому немає нічого дивного, оскільки, крім Семигіновського, першим художником, ім'я якого згадується у Варшаві, був русин Серафим (1457–1513).

Його дід Петро походив з Перемиської землі, торгував у Варшаві сіллю зі Старої Солі. Нажив значний капітал, купив на пл. Ринок будинок під № 20 і зайнявся малюванням, яке вабило його більше, ніж гендель.

Саме дід був першим учителем свого сина та онука, а згодом Петро Баричко, варшавський художник (батько Серафіна помер, і мати вийшла за Баричка). У 1484 р. юнак отримав ступінь магістра мистецтв Краківського університету і повернувся до Варшави, де його майстерня на той час була чи не єдиною на усе Мазовше, і тому Серафим мав багато замовлень. Він також працював у Плоцьку на замовлення Януша Мазовецького.

Лука Смуглевич був представником Віленської школи давньоруського іконопису і переїхав до столиці королівства у пошуках заробітку. Саме на традиціях цієї школи він навчав своїх дітей, найталановитішими з яких були Франциск та Антін.

Талант Франциска (1745–1807) був таким яскравим та самобутнім, що Римська академія дала йому звання академіка, відхиливши при цьому кандидатуру відомого французького художника Давида.

Франциск ніколи не поривав зв'язків з рідною землею та з руською школою іконопису, на традиціях якої був вихований. Разом з батьком він розписував Воздвиженський костел у Підгірцях, костел Піарів у Холмі, палац Любомирських у Лянцуті. Він писав ікони для костелу Кармелітів Босих та костелу Паулінів у Варшаві, для української церкви на вул. Медовій, а також для Богородчанського греко-католицького собору у Холмі, чого церковний клір ніколи б не допустив, якби він не володів технікою руського іконопису. Князь Массальський, який сповідував ідею повернення до витоків руської державності та руського мистецтва, запросив його до Вільна, а у 1800–1807 рр. Смуглевич розписував Михайлівський замок у Петербурзі.

Його брат Антін залишився греко-католиком, писав ікони для ордену Василіян, на прохання Франциска, допомагав йому розписувати палац Любомирських у Лянцуті.

Найвидатнішим художником Західної Русі у XVIII ст. був, однак, Антін Грушевський (1734–1798).

Народився він у селі Стрижеві на Грубешівщині. Талант цієї людини можна порівняти хіба що з талантом Левицького та Боровиковського, але, якщо про цих майстрів українського живопису знає кожен пересічний українець, то доля Грушевського склалася так, що його набагато більше цінують в Польщі, ніж в Україні. Деякі промосковськи налаштовані мистецтвознавці не включають його до грона українських художників, так, ніби українець взагалі не має права писати Марію Магдалену чи св. Антонія, а тільки св. Миколу.

Грушевський ніколи не був католиком. Як усі українці Грубешівщини, він належав до місцевої греко-католицької церкви Різдва Пр. Богородиці, яка існує з 1376 р., і ще змолоду вступив до чину св. Василя. Іконопису навчався в Почаєві, але потяг до світського живопису змусив його залишити монастир і під чужим ім'ям виїхати на навчання до Кракова.

Він працював у Підгірцях для Ржевуського, у Варшаві для короля Станіслава Августа, в Супраслі, але найбільше його картин опинилося в Рожаномустоку (1785), Білостоку, Дорогочині («Св. Франциск», «Св. Антоній» 1774) та в Кракові («Портрет Северина Ржевуського», «Портрет ректора Ярмундовича», «Св. Марія Магдалена», яка була написана у 1751 р. для Почаєва, та ін.).

Грушевський був єдиним українським митцем, що став придворним художником короля Станіслава Августа Понятовського (решта були іноземцями). Жодної матеріальної вигоди зі свого становища Грушевський, однак, не мав і за десятки написаних на замовлення Станіслава Августа картин він діставав лише 10 дукатів. Усе своє життя він жив у страшних злиднях, а на старості мусив знову піти в монастир. Помер у 1798 р. у Супраслі, і, як виявилось, крім хрестика на шиї нічого не мав. Залишилися, однак, безцінні картини, які нічим не поступаються творам найкращих художників Європи того часу.

З втратою наших історичних земель між Віслою та Бугом ми втратили багато чого, але найтрагічнішою та найвідчутнішою нашою втратою є такі постаті, як

А. Грушевський. Його творчість і творчість інших митців українцям доведеться відкривати та осмислювати вже у XXI ст.

Данило Кондратович (1765–1844) народився у селі Колашковичі на Берестейщині, малювати вчився у Вільно, у 1786 р., довідавшись про родину Смуглевичів, яка виїхала до Варшави, поїхав навчатися до Ф. Смуглевича.

Писав переважно на історичні теми, у своїх полотнах намагався підкреслювати українську складову в історії Польщі («Дмитро з Горая та Ядвіга», «Оборона Тереховлі», «Алегорія Костюшки», «Сінокоси» та ін.). Не дивно, що поляки досить скептично ставляться до Кондратовича, незважаючи на те, що саме він організував в Польщі першу в її історії персональну виставку художників і відкрив картинну галерею князя Йосипа Оссолінського для широкої публіки. Ця колекція спочатку перебувала в Рудках під Білостоком, згодом була перенесена до палацу Оссолінських на вул. Римарській у Варшаві. Через 11 років перебування Кондратовича директором галерея нараховувала вже 438 картин видатних художників Європи, в т. ч. школи Рембрандта, Тиціана, Веронезе, Мурильо та ін. На це з українських маєтків князя пішли величезні кошти, що врешті-решт і привело Оссолінського до банкрутства. У 1835 р. галерею розпродали, і переважна більшість картин, якими нині так пишаються поляки, потрапила до Національного музею.

Олександр Кокуляр (1793–1846) народився у Варшаві в родині купця, який походив з Грубешівщини. Малюванню вчився у Відні, Римі та Парижі, у 1817 р. повернувся до Варшави, писав портрети і картини («Едип та Антігона», «Смерть Пріама»). Пік його кар'єри припадає на 30–40 рр. XIX ст., коли намісником Польщі став уродженець Полтави Іван Паскевич, що демонстративно підтримував діячів українського походження. Кокуляр реставрував церкву XVIII ст. в Дембліні та на Волі, написав ікону «Св. Трійця» для церкви на вулиці Длугей, портрети царських сановників, у т.ч. Паскевича, та царя Миколи I.

Найбільший слід в образотворчому мистецтві Польщі він залишив як засновник знаменитої Варшавської школи мистецтв, де протягом 1835–1841 рр. навчалися такі видатні польські художники, як П. Хойнацький, Ц. Норвід, Т. Бродовський, В. Гумінський та ін. Можна навіть говорити про школу Кокуляра, а за рівнем впливу на розвиток живопису в Польщі його можна поставити в один ряд із Семигінівським, Смуглевичем, Кондратовичем та Грушевським.

Щодо Петра Хойнацького (1818–1885), то його школа здійснила помітний вплив на розвиток не тільки польського живопису, а й українського.

Петро народився у Варшаві, його батько Йосип, також художник, походив зі Львова і до Польщі приїхав у пошуках заробітку.

Після придушення повстання 1831 р. намісником російського імператора в Польщі був призначений фельдмаршал Іван Паскевич, який взяв патронат над художниками українського походження. Саме він запропонував Петру Хойнацькому повернутися в Україну, і від 1849 р. художник жив у Одесі, де став засновником Одеської художньої школи та Одеського художнього товариства.

Хойнацький писав жанрові картини, ікони для багатьох церков Одещини (спеціалісти відзначають вплив галицької школи іконопису, отже живопису Петро вчився не тільки у Кокуляра, а й у свого батька).

На українську тематику Хойнацький написав багато картин, які зберігаються в музеях в Одесі та в Національному Музеї у Варшаві («Чумаки», «Повернення із сінокосу», «Розплетення коси» та ін.).

Олександр Орловський (Орлович) (1777–1832) більшу частину свого творчого життя провів у Росії, але навчався малюванню у Варшаві, тож його також можна вважати представником Варшавської художньої школи.

Орлович народився у Седельцях на Підляшші, де його батько Осип мав трактир. Княгиня Чарторийська випадково побачила його малюнки і порекомендувала направити хлопця вчитися живопису до Варшави. Підляшшя завжди відзначалося повагою до традицій українського козацтва, а коли Олександр у 1799 р. потрапив на гастролі танцювального ансамблю Куртца «Козаки», то тема козацтва стала основною в його творчості, визначила його свідомість і навіть стиль життя.

Росіяни вважають Орловського своїм художником, поляки — своїм, хоча саме байдужість і навіть вороже ставлення поляків до теми козацтва змусила його залишити Польщу і у 1802 р. переїхати до Петербурга.

З часом і в Петербурзі Орловський зрозумів, що ця тематика не викликає особливого захоплення і в російському суспільстві, але не змінив своїх поглядів, підкреслено вдягався в козацький стрій і навіть ходив у ньому на прийоми до знаті. До кінця свого життя він жив у Росії і працював на замовлення, дуже далекі від того, над чим йому хотілося би працювати (розробив, наприклад, мундири для російської армії). За Підляшшям та Седельцем він сумував так, що вразив навіть А. Міцкевича, який сам був тоді на засланні і також надзвичайно тужив за рідним краєм (свої враження від зустрічі з Орловським поет згодом описав у «Пані Тадеуші»).

У Петербурзі Орловського підтримувала княгиня Четвертинська, яка влаштувала його придворним художником до великого князя Костянтина Павловича, тож він мусив писати переважно портрети знаті та генералів (найбільш вдалими мистецтвознавці вважають його портрети княгині Четвертинської, Давидова і Платова, а також картину «Наполеон I на острові св. Єлени»). Тим не менш, козацьку тематику він не забував і за картину «Табір козаків» у 1809 р. отримав звання академіка Російської академії мистецтв. Уперше в російському образотворчому мистецтві героями стали не тільки генерали, а й звичайні козаки та солдати, що викликало захоплення і підтримку таких видатних представників російської інтелектуальної еліти, як Пушкін та В'яземський. Вважається також, що Орловський був одним з перших російських мариністів.

Художник, як і кожна творча особистість, надзвичайно гостро сприймав соціальну нерівність і виключно через гонор, хоча його батько і не був шляхтичем, почав печататися гербом Орел і називати себе не Орловичем, а Орловським.

Це, однак, не врятувало його від злиднів, коли після смерті князя Костянтина Павловича він залишився без жодних засобів до існування, росіяни відмовилися прийняти його навіть звичайним картографом у штат Військово-топографічної служби, і він помер десь на передмісті Петербурга (похований на Волковому кладовищі).

Біля витоків цієї школи мистецтв стояли художники українського походження і її найбільш відомими вихованцями також були переважно українці, тож польською вона була лише за місцем свого розташування, а за своєю суттю — українською. Жодними передумовами розвитку суто польського живопису поява цієї школи не була викликана. Іншими словами, якби столиця Речі Посполитої містилася тоді у Мінську, то це була би Мінська, а якщо у Луцьку — Луцька школа мистецтв. Через явно перебільшену славу короля-мецената, у Варшаві, в пошуках заробітку, зібралася критична маса художників українського походження, що, в кінцевому результаті, і привело до появи цієї школи, яка, однак була продуктом тривалої еволюції Перемиської, Віленської, Супрасльської та Люблінської шкіл руського іконопису. Для українців на своїх західних етнічних землях вона була тим самим, що Академія мистецтв у Петербурзі для українців сходу, і тому випускників українського походження обох цих шкіл слід вважати українськими художниками і в жодному разі не вилучати їх з культурної спадщини українського народу.

Найвидатнішими вихованцями і представниками Варшавської школи мистецтв є Лев Вичулковський (1852–1936) та Йосип Хелмонський (1849–1914).

Один з найбільш талановитих художників світового українства — Лев Матвійович Вичулковський народився у селі Гута М'ястковська над Вепрем. Батьки його походили із Вичулук на Підляшші, були похрещені в греко-католицькій церкві сусіднього села Чоломії як Матвій та Антоніна, але мусили залишити рідний край, зайнятися торгівлею і постійно переїжджати з місця на місце. Хоча Гута містилася на колишній українській території (за свідченням Рітгіха, саме тут вона колись найближче підходила до Вісли), але люди тут давно вже були сполонізовані, і для Лева (по-польськи — Леона) було справжнім потрясінням, коли під час навчання у Варшавській школі мистецтв він потрапив на Волинь, у рідне українське середовище. «Україна чудова!», «Україна — перелом для мене», — писав згодом Вичулковський у своїх спогадах. Саме тут, на Волині, він і став професійним художником. Лев свідомо відмовився писати українські пейзажі, чим захоплювалися інші колеги-художники. Його цікавили лише українці, люди, їх праця і внутрішній світ («Орка на Україні», «Українські рибалки», «Копання буряків», «Діди»). Ніхто із сучасних йому українських художників так глибоко не зрозумів душу, філософію буття українського народу, як він. В Україні він жив і працював на протязі 1883–1893 рр.

Картини Вичулковського одразу привернули увагу представників української інтелектуальної еліти, в т.ч. митрополита А. Шептицького, який вважав його найвидатнішим українським художником XIX ст. Перебуваючи у Львові,

художник майже щоденно відвідував Шептицького, мав із ним тривалі розмови і, на знак особливої поваги, подарував митрополиту свою картину «Ессе Ното». А що батьки Вичулковського були греко-католиками, то вірогідно, розмови не обмежувалися мистецькою тематикою, а торкалися проблем віри, примусового навернення людей у православну віру та майбутнього українського народу на Підляшші.

Мистецькі кола Польщі також уважно сліdkували за Вичулковським і надзвичайно ревниво ставилися до його зв'язків з Україною. Його розшукували через спеціальні оголошення в газетах, а коли дізналися про інтерес до нього Шептицького, то зрозуміли, що можуть втратити талановитого художника назавжди. Леву терміново було запропоновано місце професора Краківської академії, хоча тоді ця посада не була вакантною, і полякам довелося брутально вигнати з академії іншого професора.

У Кракові Вичулковський викладав майже усі останні роки свого життя (1895–1929). Він любив цю роботу, мріяв про заснування власної мистецької школи, що йому і вдалося здійснити.

До 1918 р. Краківську академію не можна було вважати явищем суто польської культури. За часів Австрії це був єдиний мистецькій вищий навчальний заклад у Галичині, і, крім Вичулковського, тут викладали такі корифеї з України та Галичини, як Станіславський, Акцентович, Лапічко, Фалат. Саме тут або у Відні, Варшаві чи Мюнхені вчилися художники Західної України, тож поряд з польським тут був центр і українського мистецтва. У Вичулковського вчилися Іван Труш, Олекса Новаківський, Леонід Ковальський, Володимир Блоцький, Юрій Каршневич, Владислав Островський та багато інших українських художників, а тому можна сміливо говорити про школу Вичулковського в українському образотворчому мистецтві.

Україна вабила художника і в роки його викладацької діяльності. До 1917 р. він бував там неодноразово («Україна», «Татри»), особливо багато картин залишилося після перебування на Гуцульщині («Гуцул», «Церква», «Мотив із Яремчі» і ще близько 60 полотен).

Події 1917 р. в Україні вразили Вичулковського. Різко змінилася і атмосфера у Кракові. Академія стала суто польським навчальним закладом, увага до української тематики вже не захочувалася. «На Україні я співав, а тепер писок на колодку і мовчу», — із гіркотою писав Вичулковський. Він змінив сферу своїх інтересів і зацікавився долею польських земель, які століття перебували під німецькою окупацією. Згодом переїхав під Бидгощ, в Гостерадово. Однак, творчий доробок цього періоду є набагато слабший, польську тематику, на відміну від української, він глибоко не вивчив і не відчував. Тут, у Гостерадово, Вичулковський похований (його родина знайшла свій останній притулок в Риках, на Підляшші).

Хелмонський народився у селі Бочки біля Ловича. Як і родина Вичулковських, Хелмонські також мали українське коріння, походили з Несвіжа, а в

Бочках опинилися тому, що батько Йосипа служив Радивілам і був переведений сюди управителем мастку князя.

Подібність долі Вичулковського та Хелмонського просто вражає. Як і Лев, Йосип випадково потрапив на Велику Україну, у Крижаново на Поділлі, куди приїхав на канікули до свого друга по варшавській школі мистецтв Антона Петровського. За спогадами Петровського, у Хелмонського в Україні пробудилися його українські гени, він був буквально зачарований цією землею, «сів відразу до малювання і почав робити свою Україну». Лише взимку Йосип повернувся з України до Варшави «у припасеній шкіряній бекеші козацького крою з файкою в зубах», і зачарування землею своїх предків залишилося у нього на все життя.

Найцінніші та найталановитіші картини Хелмонського пов'язані з українським світом, життям українського села («На фільварку», «Нічний сторож», «Бабине літо», «Четверник серед заметів», «У степу», Українська бречка», «Українські дівчата», «Під дощем», «Дністер уночі» та ін.). Поезія України та українського степу так захопила Йосипа, що він навіть почав писати вірші. В середовищі інтелектуальної еліти його знову ж таки підтримували лише митрополит Андрей Шептицький, Віткевич та Прус. Це тепер, зрозумівши що й до чого, в Польщі роблять з Хелмонського генія і залюбки називають польським художником, а тоді «Тигоднік Ілюстрований» із жовчу писав, що «пан Хелмонський не знайшов собі кращої теми, ніж українські степи», а «Газета Польська» оцінювала його полотна як «безсилі та безбарвні». Зацькований та доведений до жебрацтва (хто купуватиме картини, що мають такі негативні відгуки?), він виїхав за кордон, у Францію, де його українська тема викликала справжній фурор (за авторську копію «Четвірки коней» американці платили художнику по 40 тис. франків).

У 1887 р. Хелмонський повернувся додому, але живе не в Бочках, а в мастку Кукловці біля Гродзиска Мазовецького. Мазовше, однак, надихнуло його лише на картини з життя тваринного світу («Лелеки», «Куропатки», Водна курка», «Концерт мазовецьких жаб»)..

Поза усяким сумнівом, Хелмонський є значно більше українським художником, ніж польським, хоча більшість його картин опинилася в музеях Кракова, Варшави, Познані і його творчість штучно виведена за рамки українського мистецтва. У свій час вона була складовою частиною української культури і, за оцінкою А. Шептицького, здійснила величезний вплив на духовний розвиток західноукраїнського суспільства.

Нині кожен українець знає про Левицького, Боровиковського, Крамського, Куїнджі, Ярошенка чи Трутовського, хоча їх картини зберігаються переважно в Петербурзі чи Москві, і так само кожен українець повинен знати про Хелмонського, Вичулковського, Грушевського, Фалата, Коссака, Акцентовича, Станіславського та багатьох інших художників західноукраїнської школи живопису і бодай раз у життя побувати в музеях Кракова, Варшави, Вроцлава і Познані.

Одним із засновників та перших керівників Краківської школи мистецтв був Юліан Фалат — німець з Мостищини, вихований на традиціях галицької (перемиської) школи руського іконопису.

Фахівці вважають, що можна сміливо говорити про інфільтрацію української, насамперед перемиської художньої школи на польські землі, що надзвичайно позитивно вплинуло на процес розвитку польського мистецтва та створення Краківської школи живопису, що, власне, й зробило його суто польським [Lesnodorski B. Rozmowy z przeszloscia. Warsz., 1970, s. 141].

Чималу роль у становленні цієї школи відіграла творчість таких видатних художників українського походження, як О. Котсіс (1836–1877), Ю. Коссак (1824–1899), І. Станіславський (1860–1907), Т. Акцентович (1859–1938).

Олександр Котсіс народився у Людвінові майже біля самого Кракова. Батько Котсіса — Іван був лемко і походив з м. Левочі у Словаччині. Тож не дивно, що син писав переважно лемківську тематику («Лемківська хата», «Лемко в хаті». «Старий селянин», «Сільський жебрак»). Картини Котсіса зберігаються, головним чином, у Львові, є вони й у Національному музеї у Кракові.

Українські Карпати писали багато художників, але, поза усяким сумнівом, найкраще вони вдавалися Котсісу та Акцентовичу, бо це була рідна для них тема, вони добре розуміли життя людей, яких зображували у своїх творах.

Теодор Акцентович і донині є неперевершеним співцем рідної Гуцульщини, проте його доля склалася так, що майже усе своє життя він провів поза межами рідного краю.

Він народився у Брашові, на Семигородщині, — одному з небагатьох руських міст, яке протягом тисячоліття не змінило свою назву (автентична назва цього давнього українського міста — Бранішев). Документи 1221 р. згадують про нього вже як про столицю цілої землі, а це означає, що в цьому регіоні Бранішев був найдавнішим поселенням і передав свою назву цій частині Семигороддя.

Румуни з'явилися тут лише в XIV ст., трохи раніше прийшли німці, але навколишні села ще довго зберігали давньоруський колорит, і саме тут з дитинства Акцентович закохався у місцевий фольклор, майже ідентичний гуцульському.

Теодор навчався в Реальній школі у Львові, потім у Мюнхені, де дитячі спогади навіювали йому теми про життя давніх слов'ян, а у 1888–1895 рр. жив у Парижі, де написав «Свято Йордана», «Гуцульські похорони», «Процесію», «Коломийки», які згодом повторював у різних варіаціях.

Він був не просто знавцем Гуцульщини, а вірогідно, й сам мав гуцульські корені, оскільки навіть художники, що походили з Буковини (Й. Ярошинський, В. Яроцький), не змогли піднятися до рівня його праць, збагнути феномен цього краю.

Від 1895 р. і до кінця життя художник викладав в Академії мистецтв у Кракові, був її ректором. Він не мав жодної краплі польської крові, але Краків був тоді частиною Австрійської імперії, саме тут концентрувалося художнє життя цілої Галичини, тож Акцентович став вважатися польським художником, тим

більше, що Україна ніколи не переймалася долею своїх талантів. Не дивно, що майже усі праці художника зосереджені в музеях Варшави, Кракова, Вроцлава, Лодзі та Бидгощі, а у Львові експонуються лише його «Убиті горем».

Батько Юліана Коссака був австрійським чиновником, його часто переводили з одного місця на інше, а тому точно невідомо, де народився майбутній художник (за однією версією, у Вижниці, за іншою — у Старих Вишничач).

Хоча польські дослідники, з огляду на службу батька, приписують Коссакам німецьке походження (етнічні поляки вважали великим приниженням для себе йти на службу Австрійській імперії), але насправді це була типова галицька родина, окремі представники якої відкрито наголошували на своєму українському походженні: Михайло Коссака у 1848 р. в числі перших записався до Головної Руської Ради у Львові. Хоч Юліан вважається польським художником, він сам вважав себе українцем.

Коссака навчався на юридичному факультеті Львівського університету і брав уроки малювання у львівського художника Й. Машковського. А що польський та український національно-визвольні рухи тоді ще становили одне ціле, то свої перші твори Юліан присвятив польському повстанню 1831 р. До українського минулого Коссака захопив патріотично налаштований граф Володимир Дідушицький, але це відіграло згодом у творчості художника фатальну роль: він бачив події українського минулого очима західноукраїнського магната, тож промосковськи орієнтована Україна не сприйняла цього митця, більше того, поставилася до нього відверто вороже, як до польського шовініста («Битва під Зборовим», «Тишкевич переходить Двину», «Собеський під Віднем»). Про те, що він ілюстрував «Мазепу» Байрона і писав картини на теми українського життя та історичного минулого («Ярмарок під церквою св. Юра у Львові», «Череди на Поділлі», «Полювання на Потуржичах», «Оранка», «Козаки в степу», «Зустріч Б. Хмельницького з Тугай-Беєм») ніхто й не згадав і донині.

Внесок Івана Станіславського в польське образотворче мистецтво важко переоцінити: він вважається засновником польської школи пейзажу.

Іван народився у селі Вільшани на Звенигородщині, навчався малюванню у Варшаві та Кракові, добре знав Вичулковського і прийняв його запрошення залишитися викладачем Краківської школи мистецтв.

Станіславського вважають засновником польської школи пейзажу, він виховав ціле покоління художників, які репрезентували в Польщі цей напрям образотворчого мистецтва. Водночас не слід забувати, що він навчався у художника українського походження Лукашевича і сам виховав цілу плеяду видатних українських пейзажистів (І. Труш, О. Новаківський, М. Бурачек), а тому з повним правом його можна вважати також і представником української школи пейзажу.

Мало не кожен рік Станіславський їздив на батьківщину і писав «Дніпро під Києвом», «Михайлівський собор», «Біла церква», «Будяки», «Тополі», «Вітряки», «Соняшники».

Більше того, тільки в Україні він малював жанрові картини («Лірник», «Праля», «Український козак» та ін.), чого ніколи не робив у Польщі, а отже знав українське життя і українські проблеми набагато краще за польські і почувався українським художником.

Нектор Семирадський (1843 — 1902) не належить ані до Краківської, ані до Варшавської школи образотворчого мистецтва. Народився на Харківщині, навчався в Академії мистецтв у Петербурзі.

Проблема походження і творчість цього художника завжди викликали суперечки та емоції. Поляки вважали його своїм художником і перекурили його ім'я на Генріка, росіяни — своїм, а українцям він ніколи не був потрібний, бо писав не традиційний український фольклор, а сцени з біблійного життя, або вигадані сюжети, а це в українському середовищі тоді абсолютно не сприймалося. Семирадського це ображало і ранило, а оскільки в ті часи найприхильніше його твори сприймали поляки, то йому нічого не залишалося, як горнутися до них, що дало привід для численних спекуляцій про його нібито польське походження.

Насправді, родина Семирадських мала українське коріння, народився він не в Польщі і не в Росії, а в Печенігах на Харківщині. Його батько Іполит був генералом російської армії, а родина, за однією версією, походила із села Ярошиці на Берестейщині, а за іншою — з території Семигородщини, звідки їх предки втекли від турецької навали у 1526 р. до Львова (документи свідчать про те, що у Львові протягом 1550–1630 рр. жив ювелір Семиградський і за багато століть одна буква з його прізвища могла загубитися).

Малювати Нектор навчався в Академії у Санкт-Петербурзі, але тримався не польської громади художників, а української. Свої твори він підписував латинкою не тому, що був поляком, а через спротив російським шовіністам, коли навіть такі «інтелектуали», як Третьяков, вимагали на картинах російського підпису. «Чому український художник не має права підписувати свої твори не по-російськи, а, скажімо, по-польськи?» — з обуренням відповів Семирадський і відтоді підписував їх виключно латинкою (український підпис повністю співпадав би з російським, а отже протест художника проти російського шовінізму не мав би жодного сенсу).

Семирадський унікав розмов на тему свого походження і лише один раз, під час приватної бесіди з Миколою Мурашком, заявив йому: «Чому ви гадаєте, що я є поляк? Якщо моє прізвище закінчується на — «ський», то я вже поляк? У мене старослов'янське прізвище. Бувають Семирадські і поляки, а який же з мене поляк?» Проте українська громада ставилася до його творів надто критично, і це не тільки стримувало Семирадського від декларування свого українства, а й взагалі змусило його виїхати за кордон, тож більшу частину свого життя він прожив у Римі. Найбільш сприятливу атмосферу для своєї творчості він відчував серед поляків, тому в кінці життя переїхав до Стржалкова біля Лодзі, де купив маєток. Чи відчув він себе тут як удома, на Батьківщині, невідомо (цей

регіон тоді входив до складу Російської імперії), але до останніх днів вважав себе українським художником і, за спогадами Мурашка, охоче підтримував Київську школу мистецтв [Мурашко, с. 45–67].

В Україні залишилися могили його предків і багато творів художника («Христос і самаритянка», «Танок серед мечів», «Біля джерела» та ін.). Проте у Львівський картинній галереї вони експонуються у відділі російського мистецтва, хоча не тільки Семирадського, а й Крамського, Левицького, Боровіковського, Ярошенка, Щедровського та багатьох інших художників українського походження вже давно слід сприймати як представників української школи живопису. Полотна Семирадського на біблійні теми є не лише витвором академічного мистецтва, для українства вони несуть в собі такі самі вічні істини, як і «Запорожці» Рєпіна.

Високий рівень українських митців і української школи мистецтв того часу засвідчує творчість, на жаль, тепер маловідомого в Україні Еміля Юркевича (1806–1874).

Українська школа здійснила величезний вплив на розвиток образотворчого мистецтва не тільки Росії, Польщі, Словаччини, Угорщини та Румунії, а навіть й Англії та Ірландії, про що свідчать імена таких видатних художників, як Я. Богдан, Й. Маркевич, Е. Юркевич.

Юркевич народився у звичайній українській селянській родині в галицькому селі Боратин. Із самого дитинства він чудово малював. Вже зрілим художником у 1830 р. потрапив до Англії. Його картини здобули шалений успіх в аристократичному середовищі, він розбагатів, назавжди залишився в Лондоні і навіть почав видавати себе за представника князівського роду Боратинських. В Англії Юркевича довший час вважали одним з найвидатніших художників XIX ст., а тому більшість картин зберігається там, а українським шанувальникам мистецтв він є маловідомим (у Польщі його «Італійський пейзаж» (1856 р.) можна побачити в Познані).

Україну Юркевич, однак, не забув. Він матеріально підтримував Михайла Чайковського, чиїми історичними повістями з минулого України захоплювався (щоправда, цілком можливо, що ці гроші були призначені не на літературну діяльність Чайковського, а на реалізацію його плану звільнення України від московського ярма).

Найвидатнішим польським художником і представником Краківської школи мистецтв є Ян Матейко (1838–1893).

Матейко народився у Кракові, на території тієї частини Малої Польщі, яка потрапила до складу Австрійської імперії. Він почувався поляком, його мати була етнічною полькою і виховала сина польським патріотом («Проповідь Скарги», «Станьчик», «Рейтан у сеймі», «Стефан Баторій під Псковом», «Дзвін Зігмунта», «Костюшко під Рацлавіцями»). Батько Яна походив з Рудників біля Неханиць, тобто з давніх земель білих хорватів у Чехії. За спогадами М. Мурашка, Ян розмовляв з ним такою архаїчною давньорусь-

кою мовою, яку вже давно не вживали не тільки в Україні, а й у Галичині, що наводить на думку про те, що нею міг розмовляти і навчити свого сина тільки батько [Там само]. Крім того, Матейко володів технікою руського іконопису, виконав проект іконостасу церкви св. Норберта у Кракові, яку передали українській громаді.

Родинні Рудники Матейків є справді унікальним для українства селом у Чехії, адже у II пол. XVI ст. ним володів... ідеолог українства того часу князь Костянтин Острозький. Багато нащадків білих хорватів не витримали пресу германізації і переселилися на українські землі. Певно, подібні наміри мав і батько великого художника, але одружився з полькою і назавжди осів у Кракові. Він також мав неабиякий вплив на виховання сина і нав'язав йому любов якщо не до цілої давньоруської Білої Хорватії, про яку вже мало хто тоді пам'ятав, то, принаймні, до рідного села (Ян вже дорослим спеціально їздив подивитися на ці Рудники).

Пензлю Матейка належать численні твори не лише з польської, а й з української або, принаймні, спільної української і польської історії («Св. Кирило та Мефодій», «Вернигора», «Грюнвальдська битва», «Собеський у Відні», «Люблінська унія», «Річ Посполита Бабинська» та ін.).

За умов неприхованої любові, чи, принаймні, поваги до усього українського, до Кракова охоче їхала на навчання молодь і з Галичини, і з цілої України. Тут вчилися такі відомі українські художники, як Іван Труш, Олекса Новаківський, Осип Курилас, Михайло Бойчук, скульптори Іван Кавка та Степан Ярмовський, а також майже забуті нині митці, як-от: Йосип Ярошинський (1835–1900), що писав красвиди Покуття, Теофіл Копистинський з Перемишля (1844–1916), майстер жанрових картин («У бідній хаті», «Дід», «Вид Перемишля»), Тадей Грохольський з П'ятничан (1839–1913), якого вабило переважно Поділля, Артур Гроттгер з Львівщини (1837–1867), мати якого Катерина Величко прищепила сину любов до історії України та її людей («Руські селяни», «Пастух», «Жебрак»), Станіслав Хлебовський з Поділля (1835–1884), який був чи не єдиним українським художником, що творив на арабську тематику, співець Лемківщини Олександр Котсіс (1836–1877), Валеріан Кращинський (1852–1929), який походив з Яворівщини, але писав переважно види Покуття («Крамар з Покуття», «Лірник», «Покуття»), М. Касперович, Марія Гарасовська-Дачишин та багато-багато інших.

Темами з української історії захоплювалися такі вихованці Краківської школи мистецтв, як Дем'ян Краєвський з Кам'янки-Струмилової (1855–1913), Антін Єзерський з Тернополя (1859–1890), Андрій Гринцевич із Підляшшя («Княжна Гремислава із сином», «Глинський перед судом бояр», «Дмитро Самозванець»).

Український пейзаж був головною темою творчості Йосипа Геля із Самбора («Хата», «Вулики», «Став»), Євгена Казимировського з Вигнанки, Богдана Клечинського з Дубна, Петра Лановського з Києва, Романа Братковського зі

Львова, Йосипа Карманського з Бурштина, Володимира Дунаєвського з Київщини, Василя Дединюка з Поділля, Станіслава Дубицького з Любачіва та багатьох інших.

Власну художню школу «Фреска» заснував у Кракові український художник С. Матусяк (у 1945 р. був закатований НКВС).

Феномен впливу Кракова на розвиток польського і українського мистецтва постав на порожньому місці, це були плоди, які визрівали протягом багатьох століть.

Не тільки політичне, а й мистецьке життя Польщі протягом величезного історичного періоду було сконцентроване переважно на давніх українських етнічних землях, тому важко назвати бодай кількох митців не те що світового, а, принаймні, європейського рівня, які походили з території етнічної Польщі. Цей феномен поза усяким сумнівом є одним з елементів діалектики розвитку українства як стовбурного етносу в середовищі індоевропейців і, насамперед, слов'ян.

Не тільки мистецька, але й інтелектуальна еліта Кракова (Вишневський, Семевський, Василевський) походила переважно з українських земель. Над реформуванням Краківського університету працював не тільки поляк Ян Снядецький, а й українець, професор університету Антін Поплавський та відомий політичний та громадський діяч Гуго Коллонтай. Саме їм вдалося нарешті звільнити навчальний процес від схоластики, тобто здійснити те, про що іще в сер. XVI ст. мріяв краківський професор Лаврін Незгода.

Засновником польської археології вважається професор Краківського університету Петро Беньковський (1865–1925), який походив із села Романівка на Львівщині і займався переважно археологією України (саме він розкопав срібний скарб у Хом'яково).

Археологією Перемиської землі та Дрогобича цікавився професор Краківського університету Володимир Демитрикевич (1859–1937), родом із Золочева.

Професором Краківського університету був Анатолій Левицький з-під Зборова, «Начерками історії Польщі та руських земель» якого користувалися в польських школах від 1884 р. аж по 1929 рік.

Йосип Марковський з Брацлавщини був професором хімії й дослідником мінеральних вод Щавниці. Однак згадувати його тут, у Кракові, не люблять, оскільки згодом він став заступником Новосільцева і одним із найбільш запеклих руссофікаторів Польщі.

Засновником і першим директором Національного музею в Кракові з 1879 р. був Владислав Лушкевич. Саме йому музей завдячує найкращою експозицією галицького мистецтва II пол. XIX ст.

«Руський клуб» українських студентів тривалий час очолював Леонід Ковальський. На медичному факультеті вчився Василь Стефаник (1871–1936), і Краків дав йому дуже багато матеріалів для творчості (на краківському вокзалі,

звідки галицькі селяни виїздили на еміграцію до США, він познайомився з багатьма героями своїх майбутніх творів).

У Кракові народився видатний український математик Степан Банах (Гречек) (1892–1945), який закінчив Львівську Політехніку і створив у Львові школу функціонального аналізу світового рівня. Його праці, в т.ч. «Теорія лінійних операцій», яка була видана українською мовою у 1948 р., є актуальними донині.

Банах був лемком за походженням, Степаном назвала його мати в пам'ять про батька, якого він так ніколи і не побачив.

Незважаючи на величезну матеріальну скруту, мати зробила усе можливе для того, щоб син отримав належну освіту і «вийшов у люди», хоча для цього їй довелося змінити своє руське, ще й православне прізвище Гречек на інше.

Степан ніколи не забував про своє українське походження, підтримував українських студентів, і вдячна українська громада врятувала його від смерті, коли у 1941 р. німці розстрілювали професорів львівських вузів.

У 1902 р. українська громада Кракова нараховувала 1150 осіб (українцями тоді вважалися лише греко-католики і православні). Крім Кракова, греко-католицькі парафії були тоді в Бохні, Мельці, Величці, Тарнові, Бельсько-Бялій, Освенцимі, Домброві, Тешині, Вадовіцах. Греко-католицьким священиком на Краківщині був також дід по матері майбутнього Папи Римського Івана Павла II Кочаровський, який виїхав сюди чи то з Волині, чи то з Холмщини через переслідування російською владою уніатської церкви [Слободян, с. 56, 57, 451]. Станом на 1914 рік у містах колишньої Краківської Русі було 4 тис. парафіян, тобто людей, які вважали себе українцями.

Тим не менш, протягом тисячоліття польська нація поглинула таку величезну кількість українського генетичного матеріалу, що їй слід розглядати як спільне творіння польського і українського етносів. Русини в давні часи заселяли не тільки Лемківщину, Надсяння, Холмщину і Підляшшя, а й Малопольщу (Засяння) та Сілезію, тож їх процентне співвідношення має виглядати як 60% до 40% чи, щонайбільше, 70% до 30%.

Навіть після Хмельниччини стосунки між українцями і поляками на західних українських етнічних землях залишились на диво мирними і толерантними. Однак, у 1846 р., після понад 800 років перебування у складі польської держави, несподівано знову постала проблема етнічної належності Краківської землі, але цього разу перед австрійським урядом.

Повстання, яке в історії відоме як «Галицька різанина», розпочалося 20 лютого 1846 р., коли місцеві селяни під керівництвом Якова Шелі розбили на Лисій Горі біля Тарнова загони польського «Товариства Демократичного», і під гаслом «Бий поляків!» цей рух моментально охопив усе Прикарпаття, особливо його західні регіони.

До 1846 р. українці на своїх західних землях під час повстань підтримували поляків, тож складалося враження про «один народ, одну державу, одну віру», натомість історичні реалії свідчили про протилежне.

Польські історики вважають ці події провокацією австрійської влади. Австрійці вже з кінця XVIII ст. почали сприяти відродженню національної свідомості українців, руському духовенству, освіті, відкрили вищі Руські Студії і Руський Інститут у Львові, де викладачами були переважно вихідці з тих регіонів, які й охопила ця «різанина».

Міста на заході тоді вже не були епіцентром українства, проте якщо руська шляхта й міщанство вже у XVI ст. почали полонізуватися, то про навколишні села цього сказати не можна. В результаті тривалої еволюції в сер. XIX ст. тут утворилася специфічна етнічна група, яка своєю етнічною свідомістю нагадує сучасне старорусинство в Закарпатті. Через відрив від основної маси українського населення її розвиток ніби зупинився на стадії народності, тимчасом як на сході вже сформувався український народ і почалися процеси творення нації. Тому місцеві люди твердо знали, що вони не є поляками, але ще не дійшли до усвідомлення того, що вони є складовою частиною українського народу, називаючи себе просто «тутейшими».

У 1846 р. почалося справжнє повстання проти поляків, епіцентром якого став Тарнов і сусідня Бохня. Це дійсно була кривава різанина, в якій загинули тисячі польських та сполонізованих шляхтичів Прикарпаття. Нині в це важко повірити, але ще 150 років тому вулицями Тарнова з криками «Бий поляків!» гасала юрба розлючених русинів із навколишніх сіл, лишаючи після себе гори скривавлених трупів. Тіла усіх забитих потім склали у величезному заїзді, і навіть через кілька років, як оповідали свідки, було видно, що його стіни до половини залиті кров'ю.

Для поляків, які вже давно забули про «кордони Русі аж до Кракова» і вважали місцеве окатоличене населення «своїм», події 1846 р. стали громом серед ясного неба. Польська історіографія пояснює причини «Галицької різанини» будь-чим, тільки не тим, що було насправді. Її основна концепція зводиться до того, що цей рух був інспірований Австрією і мав виключно соціальний, класовий характер.

Насправді рух мав яскраво національний характер, що впливає хоча б із його основного гасла. Яблоновський згадував, що коли він у Тарнові в лютому 1846 р. необережно звернувся до перехожого польською мовою, той з жахом подивився на нього і негайно попередив: «Розмовляйте німецькою, щоб хлопці не вирішили, що пан є поляк» [Jablonowski, s. 197]. А згодом у маєтку Яблоновського селяни заявили, що знають його батька як русина (його відспівували в місцевій українській церкві), і молодому шляхтичу дали спокій.

Австрійська влада в усіх офіційних документах твердила, що цей рух є стихійним протестом русинів проти полонізації краю, і саме тому Відень приєднав Краківщину і Тарнов до Галичини — як етнічно споріднені території, які вже в давні часи становила з нею одне ціле.

До честі австрійців слід визнати, що вони виходили не з емоційних вражень 1846 року, коли вже майже денаціоналізовані місцеві жителі раптом, згадали,

якого вони роду-племені, і з криками «Бий поляків!» кинулися громити усе навкруги, а з ретельних досліджень австрійських вчених, які з німецькою педантичністю обстежили кожне село і виявили, що нащадки давніх русинів проживають не тільки в Шляхтовській Русі, а й навколо Кракова. Особливо цінний матеріал зібрав К. Шнайдер, але його дослідження, щоб не загострювати проблему, не наважилися опублікувати не тільки поляки, а й австрійці.

Після «Галицької різанини» український та польський рухи за незалежність фактично розмежувалися. Першими зреклися «польськості» князь Святополк-Мирський, Олександр Ходко, Олександр Тов'янський, який очолив у Парижі рух за повернення шляхти в українство. За ними пішли Антонович, Рильський, Липинський, українофільські тенденції почали виявляти граф Стадіон, Любомирський, Ржевуський, Дідушицький, Скоропадський, Голуховський і навіть Сапіги.

Цими фактами «прозріння» наших магнатів нехтувати не варто, адже й ідеолог польського руху Ф. Буяк дійшов висновку, що при збереженні подібної тенденції, рано чи пізно, Галичина (у т.ч. Краків) «потонуть в українському морі» [Буяк, 1908, s. 14–34].

Геополітичними категоріями мислив князь Сапіга, який вбачав основну загрозу українству і слов'янству саме з боку Росії і зробив усе можливе, щоб Галичину не передали до складу Російської імперії (адже австрійський імператор тоді вже навіть погодився з цього приводу з царем і пішов на цей «компроміс») [Wereszycki H. Sojusz trzech cesarzy. Warsz., 1965, s. 73].

Лев Сапіга (1803–1878) багато зробив для деполонізації української шляхти в Галичині, хоча українські історики не виявляють зацікавлення до його діяльності, вважаючи його навіть не полонофілом, а поляком.

Історія роду Сапіг бере свій початок від волинського боярина Семена Сапіги.

До XVI ст. Сапіги були стовпами руської віри і духовності на Підляшші, вони чи не найкраще з усіх магнатів володіли руською грамотою та письмом, а тому король Олександр зробив Івана Семеновича Сапігу своїм особистим секретарем і тільки йому доручав писати листи царю Івану III, а у 1501 р. вести переговори з Москвою. На його могилі в Кодні, в церкві Св. Духа, у 1517 р. вибили напис українською мовою: «Іван Семенович Сапіга, наперед писарові, потом канцлерові, гетьманові Великого Князівства Литовського».

Однак роки перебування в Кракові та в європейських університетах зробили свою справу, і Сапіги були в числі перших магнатів руського походження в Литві, які почали переходити в католицизм. Для одних це була легка, без особливих вагань та докорів сумління, заміна однієї християнської конфесії на іншу. Для інших, як-от для Миколи Сапіги, це перетворилося у справжню трагедію усього його життя і завдало багато страждань і йому особисто, і жителям Кодні.

Ще молодим він поїхав в Рим на навчання, але важко захворів і вже втратив надію на одужання, як раптом перед образом Матері Божої Гваделупської відчув

полегшення і вирішив будь-якою ціною отримати цей образ, щоб мати постійно біля себе. Микола замовив його точну копію і, підкупивши охорону, поміняв справжню ікону на фальшиву, а оригінал вивіз до Кодні.

Коли підміну викрили, то Папа Римський наказав стратити вартового, а образ залишити Сапізі лише за умови, якщо той перейде в католицтво і перетворить церкву Св. Трійці в Кодні на костел. Панічний страх перед хворобою, яку йому довелося пережити, змусив Миколу підкоритися, і 8 січня 1536 р. церква була перетворена на костел. Сюди й перенесли чудотворний образ, який відтоді називається «Матір Божа Коденська».

Кодня тоді була українською. Навіть у 1875 р. тут проживали 3 тис. греко-католиків і не було жодного католика. Можна собі уявити, з яким осудом зустріли люди в Кодні звістку про перехід Сапіги в католицтво та про ліквідацію церкви. Докори сумління так мучили Миколу, що він наказав зробити прибудову до церкви у тому місці, де містилася ікона «Матері Божої», і до кінця життя жив там, жодного разу не з'явившись на очі людям.

Людського осуду та прокляття православної церкви боявся не тільки Микола, а й його нащадки, і зокрема Лев. Тому багато хто з них, поряд із католицьким, обов'язково брав собі руське ім'я (Андрій, Павло, Палажка, Євстахій). Павло Сапіга захоплювався давньоруською історією, створив у селі Білча Злата археологічний музей, експонати для якого викопував на Чортківщині власноруч. Роман Сапіга, як і митрополит Шептицький, добре відчував глибину української тематики в творчості Вичулковського, купував у художника його шедеври, створені в Україні, в т.ч. знаменитих «Українських рибалок».

Лев Сапіга провів своє дитинство у Парижі і до 1813 р. взагалі не бачив України. Першим поштовхом, який пробудив у нього генетичну пам'ять, було перебування в Теофіополі на Волині у своєї бабці, де він познайомився з чудовим українським фольклором, піснями та легендами українського народу. У 1819 р. його знову відправили за кордон, на навчання до Варшави, Парижа та Единбурга (де його надзвичайно вразив розмах промислового будівництва), проте він став не космополітом, а політиком і найуспішнішим підприємцем українського походження в Галичині.

Справжній переворот в його етнічній свідомості відбувся у 1846 р., під час так званої «Галицької різанини», коли він остаточно зрозумів, що «єдиного польського народу» не існує в природі, що українство не розчинилося в польській нації, «українська проблема» є і з кожним роком ставатиме і для Польщі, і для Австрії дедалі більшою загрозою.

Тому, якщо у 1831 р. він залишив безпечний Париж і зі зброєю в руках кинувся на підтримку польського повстання (за бій біля Любартова він в числі перших був нагороджений орденом «Вертугі Мілітарі»), то революцію 1848 р. зустрів із зовсім іншим настроєм і після зустрічі з митрополитом Михайлом Левицьким привселюдно задекларував себе русином.

Саме як русин він з'явився на Слов'янському з'їзді в Празі і 7 червня 1848 року висунув до австрійського уряду вимогу відновлення в рамках Австрійської імперії Галицького Королівства, тобто фактично української державності, оскільки це королівство існувало лише за давньоруських часів.

Однак віденські політики як вогню боялися слов'янізації своєї імперії і, скориставшись ідеєю Сапіги, у 1867 р. створили щось подібне, але цілком протилежне за своїм змістом (не Австро-Руську, а Австро-Угорську дуалістичну монархію, видавши при цьому Угорщині карт — бланш на повну денационалізацію українців).

Тим не менш, у Відні не могли не рахуватися з величезним авторитетом Сапіги в Галичині і навіть сприяли його обранню маршалком Галицького Крайового Сейму. Лев і далі робив усе можливе, щоб забезпечити Галичині принаймні автономію і мав щодо цього конфіденційну розмову з Наполеоном III. На цій посаді він намагався сприяти розвитку українства, зокрема, української освіти. Сапіга підтримав призначення віце-маршалком Сейму Юліана Лаврівського та його ідею запровадити викладання українською мовою в початковій і в середній школі. У 1855 р. заснував Рільничу школу в Дублянах, яка мала величезне значення для такого сільськогосподарського регіону, як Галичина, і функціонує донині вже як Аграрний університет.

У своїх селах він повиганяв євреїв-корчмарів, які споювали народ, заклав позичкові каси для селян, а усіх бажаючих ще перед скасуванням кріпацтва відпустив на чинш. Сапіга немало зробив для піднесення господарства краю, що мало привести до піднесення життєвого рівня місцевого українського населення. Саме він збудував залізницю Краків–Львів, Львів–Броди і Львів–Чернівці, мріяв продовжити її до чорноморських портів, плануючи налагодити експорт українського хліба. Ще у 1841 р. Сапіга заснував у Львові Галицьку Касу Ощадності, а у 1845 р. — Галицьке Господарче Товариство. За оцінками експертів, він був тоді найбільшим олігархом у Галичині, його особистий капітал дорівнював 3 млн. фр.

Польські мемуаристи XIX ст. в один голос закидають Сапізі «зраду» польських інтересів, а Л. Яблоновський дослідивши економічні механізми, за допомогою яких він діяв, твердив, що «Леон Сапіга та його батько винні у загибелі усієї польської шляхти в Галичині».

Сапіги належали до кола тієї частини галицької шляхти (Шептицькі, Земляковські, Голуховські, Любомирські, Дідушицькі), які ще пам'ятали про своє українське походження і, на противагу етнічним полякам та москвофілам, за допомогою австрійського намісника графа Бадені створили свою власну партію, яку Богданович у своїх мемуарах охарактеризував як «Українську» [Bogdanowicz, s. 243–265].

Роль духовних вождів нації мали виконати саме Сапіги, і Бадені особисто звернувся до Адама Сапіги з пропозицією направити свого сина до греко-католицької духовної семінарії з тим, щоби згодом висвятити його на митропо-

лита. Однак той був ще надто молодим і не відчував готовності до тієї відповідальної ролі, яку мав виконати в майбутньому. Тоді звернулися до Шептицьких, і сталося те, що сталося.

Саме таких, як Шептицькі, Дідушицькі, Любомирські і Сапіги мав на увазі Ф. Буяк, коли у своїй праці «Галичина» писав: «руський дух уже прогресує серед певних магнатських родин, і серед них уже з'явилося відчуття єдності з навколишнім народним морем, яке буде сприяти тому, що з лінії захисту вони перейдуть у грізний для нас наступ» [Буяк, 1908, s. 14–34].

Зосередивши увагу лише на Шептицьких, українська історіографія так і не зрозуміла усієї глибини, а отже, закономірності подій в українському, в т. ч. магнатському середовищі тих часів. Тільки на тій підставі, що Лев Сапіга став членом Руського Собору, а не Головної Руської Ради, в українському промосквофільськи налаштованому середовищі він отримав опінію полонофіла. Він і справді надзвичайно негативно ставився до москвофільських тенденцій багатьох членів ГРР, вважаючи ці тенденції більш загрозливими для майбутнього українства, ніж навіть схильність до компромісів з поляками. На відміну від зросійщеної галицької псевдоеліти, простий український люд ставився до Сапіги з величезною повагою, цінував його людське ставлення до простих селян, тож не дивно, що на похорони князя зійшлися люди не тільки з Красіцина, а й з усіх сусідніх сіл (після відставки з посади маршалка він жив у цьому маєтку біля Перемишля і писав мемуари).

Він був фінансовим генієм і досить успішним політиком, натомість особисте життя Сапіги було трагічним: з 8 його дітей вижив лише один син Адам, а решта померли у 3–4-річному віці. На честь народження кожної дитини він садив в парку липи, які називав іменами дітей — Володимир, Марія, Тереза, Владислав, Лев, Адам тощо. І ці липи, незважаючи на війни, штурм поляками у 1945 р. залоги УПА, яка засіла в замку, дожили до наших днів і утворили алею в Красіцинському парку. Ця липова алея справляє незабутнє враження, можливо, саме вона допомагала Сапізі переносити пекучий біль своїх утрат.

Українство завдячує Сапізі й збереженням Красіцинського замку, невід'ємної частини української архітектурної і культурної спадщини в Надсянні. Його збудували Красіцькі ще у XVI ст., і за минулі століття він так занепав, що якби не реставраційні роботи, проведені Л. Сапігою, нині тут була б суцільна руїна.

Тільки після кривавого 1917 року Сапіги, втративши під собою «народне море», остаточно ополячилися.

Для Юрія Любомирського (1817–1872) його українство стало справжнім випробуванням сили волі та духу: атмосфера осуду, яку створили навколо нього поляки, мало не привела його до самогубства.

Цей видатний представник давньоруського князівського роду народився та провів своє дитинство у Відні, і якби не потрапив до Празького університету, то цілком ймовірно, з нього вийшов б ще один космополіт, яких у родині Любомирських було досить багато.

Однак, у Празі в 1834–1836 рр. викладав В. Ганка, який пробудив у Любомирського проукраїнські настрої. На відміну від багатьох чехів, які ототожнювали українців з росіянами, Любомирський розумів, що їх захоплення давньоруським минулим на території Чехії має стосунок не до росіян, а до його власного народу, який з честю пройшов через усі випробування і здійснив колосальний вплив на розвиток усіх сусідніх народів — чехів, поляків, словаків, угорців, румунів та росіян.

У цій думці він утвердився після зустрічі в Римі з П. Семененком та Г. Кайшевичем, а в Парижі — з князем А. Чарторийським, який твердив, що поляки не здатні самостійно звільнитися від Російської імперії, ставку треба робити насамперед на українців, і тому в Туреччині почав відновлювати українське козацтво.

Ю. Любомирський краще від багатьох сучасних істориків розумів українське минуле, тож у 1846 р. палко підтримав ідею П. Стальмаха — приєднати Тишинську Сілезію до Галичини та допоміг йому фінансами для організації видавництва «Тишинська Зірка». П. Стальмаха та Ю. Любомирського підтримав видатний чеський історик Ф. Палацький, який сам походив із Волоської Моравії і знав, що волохи фактично є русинами.

Це був момент, коли до подібного кроку, щоб не допустити посилення польських елементів у Сілезії, була схильна навіть австрійська влада. Міністр внутрішніх справ Австрії граф Стадіон, за пропозицією А. Добрянського, доручив своїм чиновникам розробити проект приєднання до Галичини руських комітатів в Угорщині, а австрійські історики, в т. ч. Шнайдер, почали інтенсивно пошуки доказів давньоруського минулого Карпатського регіону.

Однак, «Галицька різанина» так налякала Відень, що уряд вирішив зробити ставку на більш піддатливих для германізації поляків, ніж на непрогнозованих та надто войовничо налаштованих русинів. Австрійці не помилилися у своїх розрахунках. Хоча Палацький і Любомирський навіть у 1848 р. на Слов'янському з'їзді у Празі ще продовжували наполягати на приєднанні частини Сілезії до Галичини, уряд залишив її у складі Моравії, і в результаті усе населення тут було спочатку полонізоване, а пізніше, на поч. ХХ ст., германізоване (щоправда, Льотрінген Вільгельм Габсбург (Василь Вишиваний) перейнявся українським духом не в Україні, а саме в Сілезії, де біля Живця Габсбурги мали свою літню резиденцію).

Трагічні події «Галицької різанини» на величезному просторі від Сянока до Живця, цієї останньої спроби протесту русинів проти полонізації (саме так охарактеризував її канцлер Міттерніх), яка була жорстоко придушена австрійськими військами, спонукали Ю. Любомирського, на знак солідарності з народом, відверто заявити про своє українське походження.

Прикро, але його позиція не була сприйнята не тільки в польському, а й в українському середовищі, і цей хрест «чужого серед своїх» він ніс до кінця свого життя.

Свої погляди Ю. Любомирський виклав у праці «Віще слово», яка вийшла в Празі у 1848 р. [Lubomirski J. Slowa wieszczce. Praha, 1848]. Він виступав за федералізацію Австрійської імперії, в якій усі українські землі мали бути виділені в окрему адміністративну одиницю, закликав зробити українську мову урядовою, вимагав не допускати угорських шовіністів до австрійського парламенту, і проте українська громада вважала його угодовцем лише тому, що він вступив не до Головної Руської Ради, а до Руського Собору, і говорив про необхідність порозуміння з поляками.

Час, однак, показав, що політична спадщина діяльності Руського Собору була не менш результативною, ніж діяльність ГРР. Українство було і є таким потужним фактором, що не потребувало жодних преференцій і ворогів в особі поляків, а лише рівних прав та можливостей. Найбільш яскравим виразником ідей Собору став митрополит Андрей Шептицький, який без особливої конфронтації з поляками забезпечив духовне і культурне відродження українства, а в кінцевому результаті, і державне. Порозуміння, за Любомирським, означало рівність, а тому для польських шовіністів цей «угодовець» став більш небезпечним, ніж найбільш конфронтаційно налаштовані діячі ГРР. Проти нього була організована така потужна кампанія цькування та відвертих погроз, що на засідання австрійських Конституційних Зборів Любомирський ходив для самозахисту із револьвером в кишені. Врешті-решт, князь не витримав нервового напруження і здійснив спробу самогубства. Життя Любомирському врятував Ф. Смолька, який випадково опинився поруч, але після лікування князь більше ніколи не займався політичною діяльністю, повернувся до Львова і зосередив свою увагу на проблемах культури [Krasinski Z. Listy do J. Lubomirskiego. Warsz., 1965].

Цей період життя і творчості Ю. Любомирського лишається поза увагою дослідників, хоча за своїм значенням він був навіть більш результативним, ніж політична діяльність князя. Він поставив собі за мету дослідити вплив українського фактора на політичний, культурний, духовний та мистецький розвиток не тільки Галичини, а й Польщі, і тому погодився стати попечителем Оссолінеуму, який під його керівництвом перетворився на поважну наукову установу в Європі. Якщо Й. Оссолінський лише збирав матеріал для вивчення цієї проблеми, то Любомирський його суттєво доповнив та систематизував (у Кракові він створив Академію Умітності за типом НТШ, що досліджувала польські та українські пам'ятки старовини). Остаточо реалізував задуми цих галицьких патріотів В. Лозинський, якого князь запросив на посаду наукового секретаря Оссолінеуму. Саме тому є підстави вважати Ю. Любомирського співавтором «Галиціани», «Церковного мистецтва на Русі», «Патріціату та львівського міщанства», «Правим і лівим» та інших творів В. Лозинського, в яких він на матеріалах Оссолінеуму переконливо довів колосальну роль українських земель у становленні та розвитку Речі Посполитої. Роль і титанічна праця цих особистостей є досі недооціненою. Найбільше вражає, що Оссолінеум, створе-

ний магнатами українського походження для дослідження минулого Галичини і переданий у власність ні Австрії, ні Польщі (ця держава в той час взагалі не існувала), а місту Львову, в Польщі вважають надбанням польської культури та польського народу, а уряд вже нібито незалежної української держави дозволив передати його безцінні колекції до Вроцлава.

З історичних творів Йосифа Оссолінського (1748–1826) «О предках та пра-батьківщині слов'ян» та «Початки слов'янства» випливає, що якби він дожив до 1848 р., то, так само як і Ю. Любомирський, відверто заявив би про своє українське походження (Оссолінські належать до роду Балицьких). Не дивно, що ці його праці у Польщі ніколи не були надруковані, і польські енциклопедії та довідники називають Оссолінського лише літературознавцем.

Спочатку його справді цікавили проблеми літературознавства та філософії («Життя Сенеки»), але під впливом Нарушевича у Йосифа пробудився інтерес до давньої історії галицьких земель, і він почав інтенсивно збирати літературу з цієї проблеми. Оссолінський дійшов висновку, що Галичина — абсолютно чужий регіон для Польщі, оскільки віддавна була заселена не поляками, а дулібами і білими хорватами, що були суто руськими племенами. Тому, на відміну від інших «спеціалістів» та польських політиків, він виступав проти повернення Галичини до складу Польщі і вважав, що тільки таким чином можна «зберегти народ від знищення».

Не підтримав Оссолінський і польського повстання 1793 р., демонстративно виїхав до Відня і там прожив свої останні роки. Лише один раз на прохання самого Т. Костюшка він звернувся до австрійського уряду з поясненням, що це повстання спрямоване проти Росії та Пруссії, і тому Австрії варто утриматись від боротьби з ним. Однак, зрозумівши, що його зусилля були марними, більше політичними справами не займався.

Протягом 30 наступних років Йосиф об'їздив мало не усі монастирі і костели, які тоді масово закривав австрійський уряд, і зібрав унікальну колекцію з 27 тис. книг, 708 рукописів та 133 карт, присвячених давній історії Галичини.

Вже у 1800 році у нього виникла ідея перенести цю колекцію на територію Галичини. Йому пропонували розмістити колекцію у Кракові, Тарнові, Замості, але Оссолінський зупинив свій вибір на давній столиці Галицько-Волинського князівства і заповів колекцію навіть не Галичині, а конкретно її столичному місту Львову.

У 1817 р. він придбав у Львові напівзруйнований монастир кармелітів босих і архітектор Бем перебудував його під потреби бібліотеки. У 1828 р. Й. Оссолінський підписав з батьком Любомирського угоду про те, що до його фундації долучаються не менш цікаві з точки зору історії Галичини експонати їх власного музею у Переволоцьку (Пшеворску).

Таким чином, зовсім не випадково у Львові зусиллями представників двох давньоруських родин був створений унікальний навіть для цілої Європи науковий заклад, який включав бібліотеку, музей, власне видавництво та друкарню. Не

випадково і те, що першим кустошем цього закладу був призначений українець з Гусятина Микола Михалевич

Не менше значення для Галичини мала політична та культурологічна діяльність нащадка давньоруського роду Ржевуських Льва (1802–1869).

Цю людину можна вважати не тільки першим українським соціалістом та народником, а й предтечею українського націоналізму.

Лев народився у Відні і бачився зі своїм батьком Вацлавом лише один раз в Саврані у 1824 р. Оскільки мати засуджувала українські настрої чоловіка, то відмовилася їхати з ним в Україну, жила окремо і вважала себе розлученою. Для формування світогляду молодого Ржевуського атмосфера в Саврані мала неабияке значення, а ще ж не можна скидати з рахунку генетику [Tarnowski S. Leon Rzewuski. Kr., 1870].

На відміну від батька, Лев не порвав остаточно з польським середовищем, брав активну участь у повстанні 1830–1831 рр., відзначився в битві під Гроховом і одним із перших був нагороджений орденом «Вертуті Мілітарі». Після поразки повстання оселився в Підгірцях біля Львова, і саме тут, в українському середовищі, остаточно сформувалися погляди, які він почав викладати у своїх публіцистичних статтях та творах («Волинська думка»), а також у газеті «Поступ», заснованій ним 15 квітня 1848 р. у Львові.

У творах Ржевуського вперше в нашій історії з'явилися такі поняття, як «соціалізм», «буржуазія», «пролетаріат». Найбільшим злом Лев вважав соціальну нерівність, своїм селянам за роботу понад норми він почав платити гроші, виступав за їх звільнення від кріпацтва і у 1848 р. першим з галицьких магнатів зробив це.

Ржевуський гостро розкритикував поняття «історична народність», за яким польські історики без жодних підстав зараховували до поляків українську, білоруську, литовську і навіть німецьку шляхту. Він спробував переконати сполонізовану галицьку шляхту у тому, що вона є не польською, а місцевою, українською, і висміяв позицію тих українських магнатів, які моментально змінювали свою етнічну приналежність залежно від того, кому належала ця земля — Польщі, Росії, Угорщині чи Румунії. Він, однак, не хотів протиставити русинів полякам, а, навпаки, прагнув пробудити у них національну гідність і закликав до порозуміння на засадах взаємної поваги, рівності та партнерства.

У польському середовищі його позиція викликала таке обурення, що після заворушень 1846 р. Лева навіть почали звинувачувати в організації «Галицької різанини» поляків. Не дивно, що під час революційних подій 1848 р. пропольська Львівська Рада Народова категорично відмовилася прийняти його до своїх лав.

Під тиском «польського товариства» Ржевуський був змушений повернутися до Підгірців, а згодом взагалі залишити батьківщину та виїхати за кордон.

Навряд чи погляди Ржевуського здійснили якийсь вплив на формування світогляду Д. Донцова чи В. Липинського. Тим не менш, його позиція, безумовно,

знайшла певний відгук у галицькому середовищі і сприяла тому, що Лев Сапіга, Юрій Любомирський та Володимир Дідушицький відкрито задекларували свою належність до українства, а це, своєю чергою, сформувало ту сприятливу атмосферу, в якій виріс Роман (Андрей) Шептицький.

Після одруження у 1850 р. з Т. Малаховською стиль життя Ржевуського докорінним чином змінився. Він покинув політику і присвятив свої останні роки проблемам релігії. У 1864 р. Лев продав свій замок в Підгірцях Сангушкам, переїхав до Риму, де зблизився з Папою Римським Пієм IX і повністю поринув у сферу духовності. Його тіло після смерті перевезли до Кракова і поховали в костелі капуцинів.

Лев Ржевуський реставрував замок у Підгірцях і створив там унікальний музей, яким захоплювалися його сучасники. Нині замок перебуває у жалюгідному стані, але якби не реставраційні роботи Ржевуського в сер. XIX ст., від нього вже не лишилося б жодного сліду. Твори мистецтв, які були нагромаджені Ржевуським, зникли, точніше, у 1915 р. були розграбовані росіянами, які після Ризького миру певну частину все ж таки повернули, але не українському народу, а полякам (останні, усвідомлюючи, що ці скарби мають належати українцям, вивезли усі експонати до Польщі, хоча Підгірці в той час також входили до складу II Речі Посполитої).

Галицька культура завдячує Ржевуському також тим, що він першим розгледів непересічний талант письменника Івана Захарасевича, якого запросив редагувати свій «Поступ», а також художника Юліана Коссака, який під його впливом захопився українським минулим і, зокрема, козацькою тематикою.

Громадський діяч, відомий етнограф, засновник Природничого та Етнографічного музеїв у Львові Володимир Дідушицький (1825–1899) народився в селі Ярусіві на Поділлі. Зацікавленість українським фольклором та народною творчістю пробудив у нього батько, який не забув сам і не дозволив забути сину про те, що їх рід походить з Угорської Русі і Дідушицькими вони почали називатися лише після того, як отримали у власність село Дідушичі на Львівщині.

Під час революційних подій 1848–1849 рр., як і багато інших представників сполонізованої шляхти українського походження, Володимир почав переосмислювати свою етнічну самоідентифікацію, став членом «Руського Собору» і в числі перших звільнив своїх селян від панщини.

Ця людина культивувала українство не тільки в собі, а й у навколишніх. Під його впливом художники, зокрема Коссак, Гроттгер і Родаковський, почали писати теми українського минулого та козаччини, у своєму палаці він організував фольклорні вечори, де навіть магнати (наприклад, В. Чарторийський) не тільки тішилися атмосферою української мови і народної пісні, а й пропагували її у своєму середовищі.

Отримавши величезний спадок від батька, Володимир переніс його Порицьку колекцію до Львова на вул. Куркову, а для її природничої частини збудував музей на вул. Театральній. У 1873 р. організував виставку гуцульських виробів у Па-

рижі, а Промислову виставку у Львові поступово перетворив на Етнографічну. У Львові, крім Природничого музею та Музею Художнього Промислу, заснував Школу лісового господарства, а в Коломиї — знамениту згодом на увесь світ Школу українського гончарства. На кошти В. Дідушицького Шухевич видав свою 4-томну фундаментальну працю «Гуцульщина».

В. Дідушицький користувався величезним авторитетом як у середовищі української, так і польської громади, не раз виконував посередницькі функції, а у 1866 р. львів'яни погодилися на функціонування Галицького Сейму лише за умови, що маршалком цього Сейму буде Дідушицький.

Надзвичайний сентимент Дідушицький мав не тільки до українського фольклору, а й до української церкви. Він приділяв багато уваги підвищенню освітнього рівня греко-католицьких священників, власним коштом будував у селах церкви, підтримував дружні стосунки з родиною Шептицьких та Барвінських (на похоронах в Заріччі його відспівували і католицькі, і греко-католицькі священники).

Після себе Володимир залишив десятки праць з українського фольклору та історії козацьких формувань, які діяли на заході. Хоча українська історіографія досить скептично ставилася до діяльності членів «Руського Собору» і переважно цікавилася більш галасливою, але малоефективною Головною Руською Радою, слід чесно визнати, що до реанімації саме українства, а не русинства у його москвофільському варіанті, відродження саме української культури і мистецтва найбільше спричинилися такі особистості, як В. Дідушицький, Ю. Любомирський, Л. Ржевуський, А. Шептицький та ін. діячі, на яких радянська історіографія нависла тавро польської агентури в українському середовищі. Про вплив В. Дідушицького на український історичний процес свідчить і той факт, що його нащадки, незважаючи на століття перебування за кордоном і в Польщі, донині визнають свої українські корені і проголошують це в засобах масової інформації, тимчасом як немало «щирих українців» намагаються це приховати і повністю розчинитися в польському середовищі.

Як бачимо, закидати «пропольську» позицію таким галицьким діячам, як Ю. Любомирський, Л. Сапіга, Л. Ржевуський, В. Дідушицький, абсолютно недоречно, оскільки вони були мудрими політиками і цілком слушно вважали, що в умовах австрійської окупації відкривати «другий фронт» і наживати собі ще одного ворога в особі поляків було вкрай небезпечно. Досвід мирного співжиття між двома народами був величезний, і за сприятливих умов та розсудливої політики історія могла піти шляхом не полонізації, а навпаки, українізації поляків: усе вже так перемішалось на історичному, культурному, релігійному, та навіть на родинному рівні, що навіть тоді у Кракові українство вже поступово почало брати верх.

Так, наприклад, Президентом Вільного міста Кракова і ректором Краківського університету тривалий час був Матвій Бродович (1790–1885).

Він народився в селі Гримайлові біля Скалату, навчався у Львівському та Віденському університетах, де у 1817 р. отримав ступінь доктора медицини. Від 1823 р. викладав медицину в Краківському університеті і тричі обирався його ректором.

Однак, найбільше талант Бродовича розкрився на посаді Президента Вільного міста Кракова, де він зарекомендував себе як талановитий адміністратор, став засновником кількох клінік та системи охорони здоров'я, яка функціонує донині.

На відміну від інших, він ніколи не приховував свого українського походження, пишався ним і вже тільки це викликало у деяких шовіністично налаштованих поляків спротив. Не маючи жодних підстав дорікнути йому недовіками в управлінні містом, вони зосередилися на репутації Бродовича як лікаря, що завдавало йому сильного болю. Щоб зосередитися на медицині, у 1850 р. він добровільно склав повноваження Президента.

За батьківщиною Бродович дуже тужив, що видно з його мемуарів, які були опубліковані в Кракові у 1874 р. Поховати себе наказав у сорочці, яку вишила йому мати, а дошки для своєї труни привіз аж з рідного Гримайлова (він прожив 96 років, і ті дошки простояли в його передпокої 16 років, тож злі язики не могли не поглузувати з цього приводу).

Бродович був не єдиним мером Кракова українського походження. Усі мери-українці залишили помітний слід в історії цього міста, як-от Микола Зиблікевич із Ст. Самбора (1874–1880 рр.), який також не приховував свого українського походження і надзвичайно пишався ним. Біографії Бродовича та Зиблікевича дають певне уявлення про становище українців в умовах Австрійської імперії, де справжні таланти не переслідувалися, як в Україні, а мали, хоч і обмежені, умови для самореалізації.

Не приховували свого руського походження навіть пропольськи налаштовані історики XIX ст. (наприклад, Бартошевич та Яблоновський), і хоча в історичному процесі вони віддавали провідну роль Польщі, проте були відносно об'єктивними, і їх український патріотизм виявлявся у тому, що вони завжди підкреслювали роль Русі і українського народу в становленні федеративної держави Річ Посполита та в усіх її подальших досягненнях.

Так, у наукових та дружніх дискусіях разом, пліч-о-пліч, могло промайнути ще не одне століття, але патріотизм поляків поступово почав переростати в націоналізм, націоналізм — у шовінізм, і в середовищі польських інтелектуалів окреслилася тенденція до повного ігнорування українського фактора в історичному, політичному та культурному розвитку Польщі. Увесь доробок останнього тисячоліття почали видавати за суто польський феномен, суто польське досягнення, а про давньоруський Краків, про його початки та еволюцію, ніхто вже й не згадував.

Губернатор Галичини Бадені перший збагнув величезну небезпеку переростання польського націоналізму в шовінізм, адже якщо релігійний фанатизм

поляків у 1648 р. розвалив Річ Посполиту, то їх етнічний шовінізм рано чи пізно призведе до грандіозних міжетнічних конфліктів та неминучого розвалу Австрійської імперії. Саме Бадені став автором концепції нейтралізації цієї негативної для Австрії тенденції, саме він розробив механізм протидії зростанню польського шовінізму, в т.ч. через сприяння пробудженню українського патріотизму, який тоді був ще зародковому стані.

Звісно, Казимир Бадені (1846–1909) був австрійським, а не українським політиком, що робив усе можливе для збереження Австрійської імперії і дбав про відродження українства насамперед з точки зору створення дієвих протидій польському шовінізму.

Однак, вірогідно, він, як і Шептицькі, Сапіги, Голуховські та Дідушицькі, також відчував в собі українську кров, і об'єктивно обставини склалися так, що рух, започаткований ним, не обмежився вимогами автономії у рамках Австрійської імперії, а переріс у національно-визвольну боротьбу, яка аж у 1991 році завершилася перемогою.

Тому ім'я цієї людини по праву стоїть поруч з ім'ям Андрея Шептицького, адже саме Бадені започаткував у середовищі давньої руської аристократії процес українського відродження, який привів Романа Шептицького на Святоюрську гору, а наш народ — до незалежності та власної держави.

Рід Бадені походив з Угорської Русі і отримав шляхетство лише у 1563 р. Вони не вписалися в польське середовище, ніколи не мали високих урядових посад і зробили кар'єру лише завдяки переходу на службу Російській імперії (Мартин і Гнат Бадені обіймали високі урядові посади у так званому Князівстві Варшавському).

Казимир Бадені народився в с. Сухохові, на прадавній українській землі Надсяння, що відіграло в його житті величезну роль, звівши з родиною Шептицьких (родом із Сухохова була мати митрополита).

Після навчання він працював старостою в Ходорові та Радехові, був представником імперського намісника в Кракові, а у 1888 р. австрійці призначили його намісником цілої Галичини.

Польська історіографія донині оцінює його діяльність вкрай негативно — як людини, що максимально сприяла «активізації руської справи». Саме він запросив на роботу до Львівського університету професора М. Грушевського, порадив батькам Шептицького підготувати сина до ролі духовного провідника українського народу (щоправда, спочатку він бачив в цій ролі сина Адама Сапіги), сприяв проходженню в Сеймі декларації Ю. Романчука про відмінність української нації від польської. Вершиною діяльності Бадені в Галичині було створення українського руху в аристократичному середовищі, що сучасники розцінили як створення «Української партії» (див. мемуари Богдановича).

Разом із тим, він рішуче поборював в українському середовищі москвофільство, за допомогою митрополита Сембратовича очистив від москвофілів

Святоюрську гору (саме це створило йому серед певної частини українства опінію чужої та ворожої сили, і, на жаль, ця оцінка його діяльності домінує у нас донині).

Енергійна, без шаблонів та надмірної бюрократії діяльність Бадені в Галичині була позитивно оцінена у Відні, і у 1895 р., після Промислової виставки у Львові, він був призначений прем'єр-міністром Австрійської імперії. Свій погляд на місце і роль українства в державі він намагався реалізувати і на цьому посту, хоча вже в рамках захисту загальнослов'янських інтересів. Він розробив програму зрівняння в правах усіх слов'янських народів імперії з німцями, підготував закон про запровадження чеської мови на території Чехії як державної (сподіваючись, що згодом справа дійде і до української), однак, цей закон не пройшов в парламенті через шалений опір німецьких депутатів. Їх роздратування було таким сильним, що депутат Вольф викликав Бадені на дуель і мало не вбив.

Вже у 1897 р. Бадені відправили у відставку, він тривалий час лікувався від поранення, політикою вже не займався, до самої смерті жив в Кам'янці-Бузькій (похований у Красне).

Брат Казимира Станіслав (1850–1912) був маршалком Галицького Сейму, за часів його головування були прийняті ухвали про заснування української гімназії, фінансування українських товариств та запровадження української мови в органах місцевого самоврядування.

Поштовх, наданий українській справі зусиллями Бадені, не минув без сліду. У Львові місію відродження українства взяв на себе митрополит Андрей Шептицький (1865–1944), у Кракові — В'ячеслав Липинський (1882–1931), а у Варшаві — Михайло Тишкевич (1857–1930).

Майбутній митрополит народився в Прилбичах біля Яворова, рід цих видатних духовних і політичних діячів України походить з села Шептиці біля Замостя. Шляхтою вони стали ще за часів Лева Даниловича, а оскільки міцно трималися руської віри, то значних посад в Речі Посполитій ніколи не займали. Видатними діячами церкви були Атаназій та Варлаам, у XVIII ст. з їх роду вийшло кілька греко-католицьких владик, зокрема Лев Шептицький (1717–1774), але найбільший слід в українській історії залишив митрополит Андрей Шептицький, який став духовним пастирем українського народу, головним ідеологом української державності і незалежності.

Близькими по духу до Шептицького були Ржевуські, Любомирські, Дідушицькі, Тишкевичі, Сапіги, Голуховські, Грохольські, Монтрезори, Яблоновські, Скоропадські, але з них лише він не вагався між Росією, Польщею, Австрією та Україною, а діяв рішуче та цілеспрямовано і довів справу до логічного завершення. За час своєї діяльності він так високо підняв національну свідомість українського народу, що державна незалежність України стала невідворотною, і те, що йому не вдалося здійснити у 1918 р. чи у 1941 р., було реалізовано у 1991 р.

Є свідчення, що намір зробити одного зі своїх синів греко-католицьким священиком з'явився у батька Шептицького ще задовго до того, як за справу взялася австрійська влада в особі графа Бадені, який розумів, що тільки потужний український національний рух може створити надійну протизагуг польському і не дасть змоги відірвати Галичину від Австрії.

Українська аристократія мала, однак, власне бачення проблеми і вміло скористалася допомогою Австрії, хоча останній здавалося, що усе відбувається якраз навпаки.

Спочатку на роль духовного лідера українства «Українська партія» готувала сина князя Сапіги, але він був надто молодим і не готовим до важкої і відповідальної місії. Тому звернулися до Романа Шептицького, і у 1888 р., хоч на той час він отримав ступінь доктора права і міг розраховувати на блискучу кар'єру в органах державної адміністрації, в церкві св. Романа і Давида у Старому Селі біля Грубешова, Шептицький остаточно прийняв рішення стати греко-католиком і прийняти сан священика.

Батько давно був готовий до такого кроку сина, та й мати — Софія Фредро — не стала опиратися поверненню сина до віри прадідів, хоча її бентежило пониження його «статусу в товаристві» (греко-католицька віра вважалася «хлопською»). Це свідчить про її розуміння необхідності підтримки української справи, тим більше, що і родина Фредрів (Федоровичів) була українською за своїм походженням, а батько Софії — Олександр Фредро — в польському товаристві вважався за «поганого поляка».

28 травня 1888 р. Шептицький вступив до чину отців Василіан у Добромилі і прийняв чернечий сан під іменем Андрей. Ставши ігуменом монастиря св. Онуфрія у Львові, він розгорнув широку місійну роботу і здобув любов та визнання в народі. У 1899 р. Папа Лев XIII номінував його єпископом у Станіславі, а у 1900 р. Андрей став львівським архієпископом і митрополитом галицьким.

У 1906 р. він очолив делегацію від Галичини до імператора з вимогою рівних прав для українців. Власним коштом у 1905 р. Шептицький створив Національний музей, заснував Народну лічницю, яка була розбудована вже в 30-х роках ХХ століття. Для українських художників він придбав віллу Стики і розмістив там школу Новаківського, Сосенка та Куриласа. У 1910 р. митрополит ініціював створення у Львові українського університету, підтримував діяльність «Просвіти», «Рідної школи», «Пласту», а також НТШ. Величезну увагу приділяв українізації греко-католицької церкви, яка, після таких діячів, як Ціхановський, перетворилася на справжню проблему. Шептицький поставив собі за мету державну незалежність України, і від діяльності митрополита Російська імперія одразу відчула колосальну загрозу. Тому, коли у 1914 р. до Львова увійшли російські війська, митрополит був негайно заарештований і висланий до Новгороду.

Однак, навіть тут він намагався служити українській справі, у 1917 р. провів у Петрограді синод Російської Католицької Церкви і призначив Л. Федорова її екзархом (у Києві він призначив отця Михайла Цегельського).

10 вересня 1917 р. Шептицький повернувся до Львова, потім ще на рік був інтернований поляками за вимогу визнати самовизначення народів Австрійської імперії на основі їх етнічної належності (у 1923 р. поляки після повернення митрополита зі США ув'язнили його в Познані).

Шептицький був ініціатором Велеградських з'їздів 1907–1927 рр., на яких головував і виголошував проповіді. В Бельгії він створив східну гілку ордену бенедиктинців, а в Англії за його підтримки виник унійний рух «Eastern Churches Quarterly». Духовну семінарію у Львові він перетворив на Академію і викладав в ній аскетичку.

У 1930 р. митрополит їздив з протестом проти пацифікації українського населення до Варшави, але його навіть не прийняли, і тому він звернувся з відповідним зверненням до Папи Пія XI. У своєму посланні від 27 липня 1933 р. він гостро засудив штучний голод, організований більшовиками в Україні, а 1936 року, зрозумівши антилюдську та антихристиянську природу більшовизму, виступив з посланням проти комуністичної ідеології. Лише після його звернення до Папи Римського у 1938 р. поляки припинили практику знищення українських церков на Холмщині.

Коли СРСР окупував західні землі України, 22 грудня 1939 р. митрополит призначив своїм наступником Йосипа Сліпого. В роки німецької окупації він написав листа до рейхсфюрера СС Гімmlера з протестом проти знищення євреїв, ризикуючи своїм життям, переховував їх у себе в резиденції та монастирях. У 1944 р. очолив Всеукраїнську Національну Раду, і це був надзвичайно промовистий крок, який свідчив про справжню мету і наміри митрополита.

Він був не тільки провідником української нації та невтомним борцем за створення незалежної української держави, а й одним з найбільших ієрархів Вселенської Церкви, своєрідним попередником Папи Івана Павла II, тому 1958 року розпочався процес його бенедиктизації.

Не байдужим до українства був і брат митрополита Казимир Шептицький, настоятель монастиря, що користувався величезною повагою місцевих жителів. Натомість інший брат митрополита, Станіслав Шептицький, разом з поляками бився за «східні кресли», став польським генералом, був міністром оборони Польщі (у митрополита був ще один брат Лев, але його у 1939 р. забили в Прилбичах росіяни).

Однак, навіть сполонізована частина роду Шептицьких ніколи не відхрещувалася від Андрея та своїх українських коренів, і її представники тепер часто бувають в Шептицях і в Прилбичах, на батьківщині великого митрополита.

Ця людина поставила греко-католицьку церкву на такий високий рівень в суспільстві, що остання виховала ціле покоління свідомих українців, яких ще не знала історія і які заради своєї Батьківщини, не вагаючись, віддавали своє життя. Ні до, ні після епохи Шептицького такого рівня самопожертви і любові до своєї рідної землі в середовищі українства не було і навряд чи вже буде. Жодне століття не було ласкавим чи легким для українців, але ХХ ст. перевищило за

своєю жорстокістю навіть часи татаро-монгольської навали, коли буквально за декілька десятиліть було втрачено половину українського генетичного потенціалу. Якби не такі провідники українства, як А. Шептицький та С. Бандера, то «ласкаві сусіди» уже давно би остаточно розв'язали «українське питання», і про жодну незалежність вже й мови не було б.

До 1917 р. у Шептицького було достатньо послідовників навіть в середовищі панівної еліти українського походження, але після комуністичного перевороту в Росії, в умовах безладу, хаосу і зневіри у можливість власної держави, більшість з них воліли полонізуватися, і в середовищі української магнатерії лише Михайло Тишкевич продовжував йти шляхом митрополита і боронити українство.

Його рід походить від боярина Тимофія Тишки. Перші Тишкевичі були православними, в т. ч. Теодор, який у 1577 р. був послом Речі Посполитої до Москви, у 1597 р. — призначений новгородським воєводою. Його син прийняв унію, став віленським воєводою і написав гостру полемічну працю проти православної віри. Його нащадки вже були ревними католиками, але етнічними поляками так і не стали, і біографія Михайла Тишкевича це засвідчує.

Михайло народився в Андрушівцях на Волині. Навчався в Академії Мистецтв у Петербурзі, стажувався за кордоном, а повернувшись додому, як і багато інших представників магнатських родин українського походження, заявив про своє повернення до українства і зайнявся громадською роботою серед селян. У 1888 р. він заснував спеціальний фонд для підтримки діяльності «Просвіти» та спеціальну премію за найкращий твір про минуле України. Підтримував також польських митців українського походження, а у 1917 р. створив у Києві Союз українців-католиків.

З початком революційних подій у Петербурзі перебрався до Швейцарії і розгорнув жваву діяльність у Європі на користь українства. Заснував інформаційне товариство «Ucraina» і в численних листах до керівників Антанти виступав за самостійну Україну. Уряд УНР призначив його своїм послом у Ватикані, а згодом — головою української місії на мирній конференції у Парижі.

На відміну від інших українських діячів, які намагалися відстоювати інтереси свого народу лише голосливими сентенціями, Тишкевич підготувався до своєї місії надзвичайно ретельно, опрацював історичну географію українських земель і у 1919 р. видав фундаментальну працю «Cartes de l'Ukraine». Певне, такий знавець не влаштував не тільки європейських чиновників, а й київських діячів проросійської орієнтації, тому до його головування на мирній конференції справа не дійшла.

Від 1920 р. Тишкевич жив у маєтку свого сина в Жиданові біля Познані, підготував до друку фундаментальну працю «Documentes Relatifs a l'Histoire de l'Ukraine» (1569–1764). Помер у Жиданові у 1930 (з наступних представників цього графського роду найбільш відомою є польська актриса Беата Тишкевич, але надто великої схильності до своїх українських коренів вона не демонструє).

Видатний український мислитель і автор теорії еліт В'ячеслав Липинський народився у селі Затуринцях на Волині, в родині сполонізованого українського шляхтича, чий рід походив із села Лип'є на Підляшші і перебрався в Україну у XVIII ст. Українцем він себе усвідомив, навчаючись в Київській гімназії, де вступив до української шкільної громади. Вищу освіту здобував в Краківському та Женевському університетах, після чого осів у своєму маєтку на Уманщині, співпрацював з НТШ («Данило Братковський», «Аріяньський соймик у Киселині 6 маю 1638 р.») і почав розробляти свою концепцію еліт.

До Куліша жоден з українських істориків Великої України не здогадався попрацювати в державних архівах колишньої Речі Посполитої у Варшаві та Кракові (врешті-решт, і Куліш отримав таку змогу лише тому, що служив у відповідному державному департаменті Росії). Те, що побачив П. Куліш, а згодом і В. Липинський, змусило їх зовсім по-іншому подивитися на історію України, особливо її західних земель, оскільки виявилось, що не тільки Чарторийські, Вишневецькі чи Острозькі мають українські корені, що було давно усім відомо, а й Богори, Одровази, Любомирські, Гербурти, Мнішки, Горайські, Оссолінські, Браницькі, Зборовські, Тарновські, Собеські, Потоцькі, Радивіли, Ржевуські та багато інших магнатських родин, які на власний розсуд творили собі чи то Річ Посполиту, чи то Велике Князівство Литовське, чи то могутню Російську імперію (без їхньої на те волі у 1772 та 1794 рр. вона ніколи б не стала тим, чим стала). До XIX ст. саме вони були основною державотворчою силою не тільки України, а і цілого східноєвропейського регіону і у своїй геополітичній грі попеклися лише на Росії: тут вони вже не панували, а опинилися під монгольським ярмом, як і усі решта.

Липинський зрозумів, що поляки вдало використали у своїх інтересах процес масової колонізації протягом XIX ст. української шляхти, яка в умовах іноземного панування та гноблення українства, щоб не германізуватися чи не перетворитися на малоросів, воліла пристати до більш близької для себе культури, у становленні якої сама брала безпосередню участь. Більше того, користуючись неосвіченістю широких верств української громадськості, масовими фальсифікаціями та нищенням єзуїтами у XVI ст. історичних документів, поляки спроектували ситуацію, яка склалася у XIX ст., на більш ранній час, і вийшло, що українці взагалі ніколи не мали своєї політичної еліти, що це нація свинопасів та гречкосіїв, яка до політичних процесів, а тим більше, до процесів державотворення ніколи жодного стосунку не мала і своє майбутнє може мати лише в рамках польської державності. Ідею бездержавності української нації, принцип «одного царя, вери и отечества» сповідувала й Росія, тримаючи під надійним замком як свої, так і польські архіви.

З усього цього В. Липинський зробив висновки і у 1909 р. видав у Кракові дослідження «Шляхта на Україні» та розпочав кропітку роботу з реанімації української шляхти та власної політичної еліти, сподіваючись, що цей процес неминуче завершиться створенням незалежної української держави

(цікаво, що польські шовіністи скупили тоді майже увесь наклад цієї книги і знищили).

У 1912 р. була надрукована його праця «Z dziejow Ukrainy», яка разом із «Листами до братів-хліборобів» стала його своєрідним заповітом і програмою дій українства. Розчарувавшись у діяльності Генерального Секретаріату Військових Справ, який відмовився підтримати українізовані Липинським військові частини у Полтаві, прикро вражений «хлопоманством», що було притаманне багатьом шляхтичам українського походження, він, під впливом французьких мислителів Ж. Сореля, В. Парета та Г. Лебона, усвідомив усю величезну складність діалектики взаємовідносин однини та множини і доходить висновку, що не тільки інтелігенція, а й окрема особистість може відіграти в історії ту саму роль, що мільйони простих людей.

В числі перших Липинський зрозумів, що правильно оцінювати та адекватно реагувати на усі виклики, що постають перед суспільством, здатні лише 5–10% населення, які мали змогу і час отримати відповідну освіту і яких соціологи називають інтелігенцією. З них лише кілька відсотків становлять люди, які володіють певними організаційними здібностями і здатні керувати суспільством, займаючи державні посади та забезпечуючи поступ у сфері економіки, культури і духовності. Це є так звана правляча еліта, яка, якщо порівнювати з людським організмом, виконує роль голови, тимчасом як мільйони інших — лише руки і ноги, без яких, однак, також не обійтись.

Нарешті, лише незначну частку відсотка, можливо декілька десятків осіб, становлять люди, які мають чітке уявлення про діалектику та напрями розвитку суспільства, здатні прогнозувати майбутнє, і саме вони являють собою інтелектуальну еліту нації, яку можна порівняти з мозком. Ті з них, які володіють ще й певною харизмою, своєрідним Божим даром, який миттєво переконує людей, запалює їх своєю енергією і за будь-яких обставин забезпечує перемогу, є провідниками нації, але вони з'являються так рідко, що цілі покоління їх можуть взагалі не мати.

Липинський зосередився на проблемі правлячої еліти, не зауваживши, що, при всій її своєрідності та маскуванні під поляків, угорців чи росіян, західні українці завжди її мали, тимчасом як у Великій Україні завжди бракувало провідників нації та представників інтелектуальної еліти. Виходячи зі своєї теорії, Липинський декларував необхідність відновлення монархії у вигляді гетьманату.

Проте суто українською елітою в її класичному розумінні українська правляча еліта була лише до поч. XVII ст., а потім стала переважно космополітичною.

Липинський як ніхто інший зрозумів поверховий рівень колонізації української шляхти і навіть окремих магнатів. Переважна більшість тих, хто переселився в Україну, як і предки Липинського, походили з Підляшшя, Холмщини, Надсяння, Засяння і за своїм походженням були етнічними українцями. Не шляхом brutального завоювання, а фактично добровільно українські землі були

приєднані до Великого Князівства Литовського, а згодом і до Польщі. Тоді це було абсолютно виправданим кроком, і звинувачувати українську правлячу еліту тих часів немає жодних підстав: самостійна боротьба з монгольською ордою вже тоді загрожувала Україні повною генетичною катастрофою, а плазування перед татаро-монголами, як свідчить досвід Росії, так здеформувало би психологію та менталітет її населення, що Україна вже давно не була би українською.

Через усі випробування XIII–XVI ст. українська правляча еліта пройшла гідно, вона посадила на королівський трон своїх представників у Польщі, Литві, Угорщині, Чехії, і, хоч їй довелося мімікрувати, склала поважний відсоток правлячих еліт цих держав. Навіть на поч. XVII ст. про своє руське походження з гордістю заявляли не тільки князь Костянтин Острозький, а й Станіслав Жовкевський, Ян Гербурт, Іван Ходкевич, Самійло Зборовський, Станіслав Стадницький, Станіслав Ореховський, Яків Собеський, Йосип Верещинський та багато інших магнатів і шляхтичів, які, на жаль, не володіли добре пером і не залишили відповідних свідчень.

Машкару польського шляхтича багатьох змусила надіти політика фанатика католика Сигізмунда III, який головною умовою для отримання маєтків та урядових посад поставив перехід у католицьку віру, а також повстання в Україні Б. Хмельницького, який позбавив українських шляхтичів маєтків на рідній землі і примусив плазувати за який-будь клаптик землі перед поляками. В подібній ситуації опинилися тоді навіть такі магнати, як Вишневецькі, Чарторийські, Масальські, Заславські, Сапіги, Потії, Потоцькі та ін., але за це своє приниження вони відповіли переорієнтацією на Росію та знищенням самостійної польської держави. Після цього називати цю шляхту «польською» здатні хіба що найбільш зашорені та екзальтовані польські історики, яких, однак, не бракує і нині.

Незважаючи на те, що багато освічених шляхтичів не сприйняли змалоросійщення під виглядом повернення у свій природній стан і воліли інфільтруватися в середовище вже остаточно сформованої польської нації, в XIX ст. все ж таки з'явилися певні умови та можливості задекларувати своє українство, і цим скористалися не тільки Липинський, Рильський, Любомирський, Сапіга, Дідушицький чи Антонович, а й тисячі інших шляхтичів українського походження. Тому сподівання В. Липинського на їх повну деасиміляцію не були наївними, він діяв у правильному напрямі, аж поки цей позитивний процес не звів нанівець Жовтневий переворот у Росії.

Переважаюча більшість української шляхти втекла від тотального винищення знову до Польщі і була змушена вже не тільки остаточно полонізуватися, а й стати невід'ємною частиною польської нації, а ті, що потрапили на гачок «українізації» і залишилися в Україні, були знищені більшовиками у 20–30-х років.

Даремно Липинському закидають крах його задумів: на відміну від політичних та економічних, етнічні процеси є дуже складними і тривалими в часі, а тому конкретних результатів навіть за найбільш сприятливих обставин можна було чекати лише в 40–50 рр. XX ст.

Життя і творчість Липинського не були даремними, його висновки зберігають свою актуальність і донині. В Західній Україні його ідеї набули великої популярності та підтримки. Тут була присутня українська інтелектуальна еліта і навіть з'явилися провідники нації в особі А. Шептицького та С. Бандери. В результаті, виник такий потужний потенціал, який не тільки породив рух ОУН–УПА, а й зробив західні землі епіцентром українства та забезпечив у 1991 році проголошення України незалежною державою.

На сході України ситуація була кардинально іншою, і це дасться взнаки і донині. Тут ніщо не сприяло українству, і навіть Тарас Шевченко став символом нації вже після своєї смерті, але це дещо інша категорія, ніж провідник. В умовах тотальної комуністичної диктатури та поголовного знищення не тільки інтелектуальної еліти, а загалом української інтелігенції про жодних провідників нації за життя нашого покоління не варто і мріяти. В силу природних особливостей українського етносу, зважаючи на його величезний інтелектуальний потенціал та організаторські здібності, навіть більшовики були змушені плекати правлячу еліту з представників українського етносу, з якої вийшли тисячі відомих усьому світу державних діячів, полководців, діячів культури, науки і мистецтва, хоча, за незначними винятками, як-от М. Скрипник, О. Довженко чи О. Гончар, були зденаціоналізовані набагато більше, ніж були полонізовані їх предки в XIX ст., і жоден з них у 1991 р. не зміг піднятися до рівня провідника нації.

У польському середовищі слов'янські риси і українська суть не втрачаються так катастрофічно, як у російському, тобто переважно угро-фіно-татаро-монгольському і лише незначною мірою слов'янському (після Польщі Західна Україна моментально набула українських рис, тимчасом як навіть після двох десятиріч перебування в українській державі про жодну українізацію сходу України досі не йдеться, схід не тільки залишився зросійщеним, а й відверто вороже, на межі ненависті та презирства ставиться до усього українського). Саме звідти походить майже уся нинішня еліта України, яка є правлячою, але не українською, і щоб втриматись при владі, вона свідомо перетворила українську інтелігенцію на жебраків і завдяки цьому успішно нейтралізує вплив української інтелектуальної еліти, яка і так є нечисленною та знекровленою десятиріччями важкої боротьби з тоталітаризмом.

Щось подібне мав у своїй родині й Липинський: його дружина і донька відмовилися визнавати свою належність до української нації і покинули його. Після перевороту й він мусив залишити батьківщину, від 1918 р. жив у Австрії, де помер від сухот у санаторії Вінервальд біля Відня. За заповітом, його тіло перевезли до Затуринців і поховали в рідній землі, але проблеми, над якими він так вболівав, досі залишилися нерозв'язаними.

Процес становлення незалежної української держави на західних українських землях розпочався не у Львові чи в Перемишлі, а в старовинному українському селі Журавиці, де стояв полк австрійської армії сформований з українців. Довідавшись про те, що австрійський генерал Негован має передати

фортецю полякам, поручик Микола Федюшко (1889–1919) роззброїв австрійців та поляків і 29 жовтня 1918 р. захопив Журавицю. Отримавши повідомлення про це, командир корпусу дав наказ про негайну демобілізацію, і українські солдати почали розходитися по домівках. Але Федюшко не розгубився, мобілізував у навколишніх селах українських селян, і в ніч з 2 на 3 листопада 1918 року 9-й Стрийський піхотний полк зайняв Перемишль і тим самим перешкодив польському генералу Пухальському захопити місто (Пухальський і ще 40 польських офіцерів були заарештовані). Влада була передана в руки Української Народної Ради, і, таким чином, після майже 600-літньої перерви Перемишль знову став українським.

Однак досвід державотворчої роботи за цей час був втрачений. Багато українських вояків вважали, що справу зроблено, і пішли додому. Федюшка, який командував українським військом у Перемишлі, уряд у Львові вирішив замінити на підполковника Шафранського, а той зволював, не виявляючи ініціативи і очікуючи вказівок від вищого командування.

Значно активніше діяли поляки. 11 листопада підійшли підкріплення з Кракова, і в місті розпочалися вуличні бої, найбільш інтенсивні в районі вулиць Міцкевича та Францішканської. Врешті-решт, було прийняте рішення про відступ, і до ранку 12 листопада протрималася лише барикада на вул. Тихій. Тіла загиблих у боях за Перемишль українців вивезли з міста і поховали в сусідніх Пікуличах, де нині планується створити меморіальне кладовище на зразок польського меморіалу «Орлят» у Львові (Федюшко потім служив в УГА, загинув у «чотирикутнику смерті» біля Вінниці).

Тоді ж, у листопаді 1918 р., Святкова Велика була проголошена столицею Лемківської республіки.

Аполітичними лемки ніколи не були, і хоча Росія від 1848 р. старанно насаджувала серед них ідеї москвофільства, проте в найбільш вирішальний для Батьківщини час вони діяли в контексті українського національно-визвольного руху. Навіть після окупації Польщею Львова лемки планували вийти зі складу польської держави шляхом приєднання до Чехословаччини, яка гарантувала їм значно більші права і свободи. Ця акція була узгоджена з українцями, які проживали на території Словаччини і, своєю чергою, організували кілька рейдів по території Польщі. Справа, однак, закінчилася провалом, і у 1921 р. керівники повстання (Каламуцький, Качмарик, Тиханський, Сембратович) були засуджені польським судом у Новому Санчі до різних термінів ув'язнення.

Подібні процеси відбувалися і на території Словаччини, де на вічах у Старій Любовні та Свиднику було заявлено про бажання приєднатися до ЗУНР. Отже, мало не тисячоліття перебування у складі чужих держав жодним чином не позначилося на рівні етнічної свідомості населення наших найбільш західних етнічних земель.

За умовами Брестського миру, Підляшшя з Білостоком у березні 1918 р. увійшли до складу України. У німців, які століттями жили поруч і були

добре обізнані з етнічним складом регіону, жодних питань з цього приводу не виникло.

Майже рік у Білостоку перебувало українське військо, виходила газета українською мовою, діяли українські школи. У Білій також стояв загін січових стрільців Миколи Шаповала, який провадив освітню роботу, видавав часопис «Рідне Слово».

Однак, за умовами Ризького миру з Росією, Підляшшя відійшло до Польщі. Коли у 1939 р. Білосток був переданий СРСР, Москва свідомо включила його до складу не України, а Білорусії, а процес денационалізації українського населення був поставлений у СРСР не гірше, ніж у Польщі.

Перша світова війна перекроїла карту Європи, а оскільки процеси творення нації у поляків випереджали українські, то події 1918 р. завершилися саме на їх користь.

Чому, однак, національно-визвольна боротьба 1917–1920 рр. найбільшої серед слов'ян нації завершилася поразкою? Чому незалежна українська держава протягом ХХ ст. проголошувалася п'ять разів і тільки у 1991 р. втрималася, але і донині ще не стабілізувалася?

Причин безліч, але найбільш глобальною з них є глибокий діалектичний розкол нашого етносу на західний і східний вектор розвитку (попри те, що галицькі комуністи підтримували Москву, а петлюрівці билися за незалежну Україну), який треба сприймати як результат його поділу на українську і малоросійську частину (адже за Петлюрою пішли десятки тисяч, а за більшовиками — мільйони). Досі саме цей фактор унеможливує появу загальнонаціонального лідера, який би знайшов спільні точки дотику і зміг об'єднати націю в одне ціле. Якщо такий лідер не з'явився за два десятиріччя української незалежності, то, тим більше, не міг він з'явитися і за кілька років існування ЗУНР та УНР.

Більшовики за допомогою нагальних соціальних гасел та вмілої демагогії змогли повести за собою малоросіян, тимчасом як свідоме українство поставило їх на другий і навіть третій план, не усвідомлюючи того, що українською Україна може стати лише у тому випадку, коли уся земля і власність в ній буде належати переважній більшості українців. Народ інтуїтивно відчуває глибокий діалектичний зміст формули: власність — влада — держава — нація, і, зрозумівши фальш та ошуканство комуністичної ідеології, яку уособлювала Москва, майже одностайно у 1991 р. проголосував за незалежну, тобто національну українську державу, сподіваючись, що нова демократична влада в процесі приватизації зробить Україну соціальною, загальнонародною, справді, українською державою.

Таким чином, була знайдена формула єднання нації навколо ідеї народного добробуту і соціальної справедливості (пригадайте, яким успіхом перед референдумом користувалися листівки з вражаючою уяву картиною величезного економічного потенціалу України), але ця формула протрималася навіть не 10 років, як за більшовиків, а буквально одну мить. Псевдодемократи виявилися такими самими ошуканцями, як і більшовики, практично тими самими

перекрашеними комуністами. Тому одним з уроків як 1917 р., так і 1991 р. є те, що богоугодні слова, щоб повести за собою людей, може говорити, лукаво підсміхуючись, навіть і сатана, а людям давно вже пора зрозуміти цю істину і більш уважно приглядатися до тих місць, звідки, власне, мають стирчати роги.

Національні демократи один до одного повторили помилку 1917–1920 рр. Захопившись атрибутикою і формальною стороною справи, вони прогавили процеси приватизації і знову залишили народ без власності, а, отже, без влади і власної української держави. У 1991 р. вперше наші малороси, зрозумівши архаїзм та антинародну, антилюдську суть Москви, відвернулися від неї, але демократи не змогли використати цей надзвичайно сприятливий історичний момент, ба, більше того, дозволили перефарбованим московським служкам перевести стрілки і нависити на себе усіх собак «прихвизації», хоча на усьому просторі колишнього СРСР цей спосіб чергового позбавлення людей власності, а, отже, і засобів до існування, був ретельно спланований саме в московських кабінетах. У цій ситуації, щоб лишити Україну слабкою, достатньо лише педалювати проблеми, які роз'єднують націю (як-от мовне питання чи вступ до НАТО), і усіляко гальмувати вирішення реальних проблем власності та народовладдя.

Якщо згадати теорію еліт Липинського, то, максимально спростивши у цьому контексті тему українства та малоросійства, можна сказати, що і у 1917 році, і у 1991 році сталося так, що в одному випадку на чолі левів стали барани, а в другому навпаки. Єдиним винятком з цього в ситуації 1917–1920 рр. є діяльність Головного Отамана військ УНР Симона Петлюри (1879–1926).

У 1917 р. він став головою Українського військового комітету Західного фронту і на Всеукраїнському військовому з'їзді у Києві був обраний головою Українського Генерального військового комітету. 28 червня 1917 р. Симон став генеральним секретарем військових справ Центральної Ради. Оскільки створенню українських збройних сил опиралися не тільки росіяни, а й багато членів уряду, він виїхав з Києва на Лівобережну Україну, де створив Гайдамацький кіш Слобідської України, який ліквідував антиукраїнське повстання в Арсеналі.

За часів Гетьманату протягом 4 місяців Петлюра був ув'язнений, а після звільнення виїхав до Білої Церкви, де організував виступ проти Скоропадського. Як Головний отаман 10 місяців очолював боротьбу Армії УНР та УГА проти червоних та Денікіна, але коли УГА перейшла на бік білих, 5 грудня 1919 р. залишив Україну і виїхав до Польщі.

У ніч на 22 квітня 1920 р. Пілсудський та Петлюра підписали угоду про спільні дії проти більшовицької Росії. 25 квітня розпочався наступ на Київ. 6-а стрілецька дивізія військ УНР на чолі з полковником Безручко діяла у складі 3-ї польської армії, 3-я стрілецька дивізія Удовиченка — у складі 6-ї польської армії, а на її лівому фланзі рухалася вперед армія генерала Павленка. В ході бойових дій на бік Петлюри перейшла 2-а бригада Галицької Армії, і загальна чисельність військ УНР досягла 35 тис. (у поляків було 52 тис.).

7 травня 1920 р. його війська разом із поляками зайняли Київ. Москва опинилася перед фактом реальної втрати півдня своєї імперії. Були вжиті безпрецедентні заходи з мобілізації до лав Червоної Армії. За особистим розпорядженням Леніна, в Україну виїхав голова ВЧК Ф. Дзержинський. Розпочався небачений терор проти українців, розстрілювали на місці навіть тих, хто просто розмовляв рідною мовою. П'ятимільйонна Червона Армія перейшла у наступ, і незабаром загроза окупації нависла вже над Варшавою.

Створилася реальна загроза нової окупації більшовиками не тільки українських земель, а й Польщі. В цій ситуації, щоб дати змогу польським військам нагромадити сили і перейти у контрнаступ, на українські сили було покладене завдання стримати кінну армію Будьонного під Замостям і виграти час, необхідний для підготовки наступу. Петлюра з Пілсудським особисто їздили до Замостя, вважаючи його вирішальною ділянкою фронту. Залізна дивізія генерала Безручка не тільки стримала російський наступ, а й перейшла у контрнаступ і дійшла аж до Шаргорода. Поляки отримали унікальний шанс перегрупувати свої сили і вдарити по тилах червоних. Війська «непереможної» Червоної Армії були вщент розбиті над Віслою і почали тікати на схід. Військовий союз України та Польщі вкотре довів свою чудодійну силу.

Однак, з цієї перемоги скористалася лише Польща. Кремль від поч. XVII ст. панічно боявся українсько-польського єднання, яке, як свідчить історія, цілком може завершитися взяттям Москви. Ленін розумів, що війна з такими союзниками триватиме до повного вичерпання сил, і, цілком можливо, повториться «Смутное время» поч. XVII ст. Російська дипломатія, граючи на українсько-польських суперечностях, розпочала сепаратні переговори з Польщею, які завершилися підписанням миру в Ризі.

Це була така собі Андрусівська угода №2 розподілу України між Росією та Польщею. Галичина, Волинь, Берестейщина, Підляшшя, Холмщина, Надсяння, Лемківщина відійшли до Варшави. Галичині, щоправда, була обіцяна автономія, яка так і лишилася обіцянкою. Пілсудський мав мужність вибачитися за зраду українських інтересів, але водночас натякнув, що це була своерідна помста за 1794 рік. І цілком мав рацію, заявивши, що «Україні конче бракує власної інтелігенції для праці державотворення».

Від лютого і до кінця 1921 р. уряд УНР на чолі із Петлюрою перебував у Тарнові (нині там, на стіні готелю «Брістоль», встановлена меморіальна дошка), а потім Петлюра жив під чужим ім'ям у Варшаві. Росія постійно вимагала його видачі, тому в 1923 р. він виїхав до Будапешта, а згодом до Відня, Женеви і, нарешті, Парижа. Тут він керував Урядом УНР в екзилі, а також займався публіцистикою, вважаючи, що усі причини невдач української революції полягають у браку національної свідомості. Та Москва знайшла його і тут, і 25 травня 1926 року він був убитий агентом НКВС Шварцбартом.

На відміну від В. Винниченка та М. Грушевського, Симон Петлюра був політиком значно більшого формату і організаційних здібностей, але свою

енергію йому довелося витратити на подолання спротиву не стільки відвертих ворогів, скільки самовпевнених, але нездатних до самоорганізації посередностей та нікчем в середовищі самого українства. Навіть на заході України через Варшавську угоду з Пілсудським до нього поставилися не надто прихильно, аж поки не зрозуміли, що Західну Україну здав полякам не він, а уряд радянської України, який погодився на умови Ризького миру. Хай там як, але те, що західні українські землі залишилися поза сферою впливу Росії, в кінцевому результаті у нашій історії відіграло позитивну роль і, можливо, врятувало українство від геноциду та остаточного винищення у I пол. XX ст. Не випадково у Москві до «петлюрівців» ставляться ще з більшою ненавистю, ніж до «мазепинців», а більшим ворогом для неї хіба що є тільки «бандерівці».

Проте кров тих 35 тис. українців, які пішли за Петлюрою, не була пролита марно. Величезна територія України залишилася поза сферою впливу Москви. Хоча польський уряд негайно розпочав відверту колонізацію українських земель (з 500 шкіл на Волині з українською мовою навчання у 1930 р. залишилося лише 6), але це навіть і близько не нагадувало той справжній геноцид українського народу, який творився в радянській Україні. Хай там як, але українство вижило, зорганізувалося і перетворилося на потужну силу саме в умовах II Речі Посполитої, і з усіх європейських країн саме Польща найбільше підтримувала боротьбу народів СРСР проти національного гноблення. Незважаючи на багато суперечливих моментів у взаємовідносинах українців з поляками, багато українців уже тоді зрозуміли, що ворогом №1 для них є не Польща, а інша держава, яка жирує за рахунок українсько-польського протистояння.

Дипломатична та Військова місія УНР розташовувалися тоді на першому поверсі готелю «Полонія» (на Аляях Єрусалимських, 45). В той час у Варшаві виходили україномовні видання «Син України» та «Українська Трибуна». Симон Петлюра протягом 1920–1923 рр. мешкав на Мокотівській вулиці. Коли у Варшавському суді розпочався процес проти батьки Махна і постала реальна загроза видачі Петлюри Росії, то Головний отаман був змушений виїхати за кордон, а 26 тис. солдатів та офіцерів його армії були роззброєні та інтерновані в таборах на території Польщі. Майже усі вищі чини армії УНР оселилися у Варшаві, багато хто з них був згодом похований на православному кладовищі у передмісті Воля. Ті з них, хто вважав, що треба і далі боротися проти спільного ворога, пішли на службу до ВП (генерали Білинський, Гавронський, Бринк, Моравський, Одинець, Суходольський, Василевський, контр-адмірал Клочковський, полковник Шандрук, Барвінський, Кмета та ін.).

17 червня 1921 р. у Варшаві, на вул. Маршалковській, відбувся з'їзд «Союзу поневолених народів» (згодом він трансформувався в «Союз звільнення народів»). У 1928 р. Роман Смаль-Стоцький (1893–1969) створив клуб «Прометей», де серед представників усіх народів СРСР найбільш чисельну групу становили українці. Цей видатний український професор-мовознавець бачив майбутнє України у її тісній федерації з Польщею, і його квартира на Северинові була

своєрідним штабом українських сил, які вважали, що головна загроза для ідеї української державності виходить не від Польщі, а від Росії. До його порад прислухався навіть полковник Коновалець. До порозуміння з поляками закликали і голова УНДО та віце-маршалок сейму Василь Мудрий, Остап Лацький, Володимир Целевич, Микола Маслов, які розуміли, що навіть в середовищі сполонізованих українців, що обіймали в Польщі досить високі посади, були люди, які зовсім по-іншому, ніж польські шовіністи, бачили ситуацію і широко намагалися допомогти Україні, як-от перший прем'єр-міністр II Речі Посполитої Гнат Падеревський (1860–1941).

Він народився в с. Кирилівці на Поділлі, завжди мав сентимент до українського народу, причому не тільки тому, що провів в Україні свої дитячі та юнацькі роки, а ще й тому, що мав відчуття генетичного зв'язку, адже родина його батька походила з давньоруського Падерева на Підляшші, а мати — Поліксена Новицька — була місцевою подолянкою.

В дитинстві йому довелося об'їздити мало не всю Україну, оскільки батько служив адміністратором маєтків у Кирилівці, Новосілках біля Чуднова, Судилкові на Волині у Шашкевичів. Він навчив сина музичної грамоти, а першим учителем Гната був композитор Петро Совінський. Розвитку музичного таланту Падеревського сприяла співуча українська земля, про що він пам'ятав усе своє життя і у 1932 р. виклав свої думки з цього приводу в теоретичній праці «Народний стиль у музиці».

Фахово займатися музикою Гнат розпочав у 1872 р. як студент Музичного інституту в Варшаві, але успіх до нього прийшов завдяки віртуозному виконанню творів Шопена, Бетховена та Ліста, особливо після гастролей 1891 р. в Америці.

З гастролями Падеревський об'їздив мало не цілий світ, але війна 1914 р. примусила його зайнятися політичною діяльністю. Він одним із перших зрозумів, що після війни мають відбутися колосальні геополітичні зміни, тож у Польщі та України є величезний шанс звільнитися від гніту Російської імперії.

З цією метою Падеревський розпочав збір коштів, а що мав в усьому світі величезний авторитет інтелектуала, то зміг довести свої думки до керівників найбільш впливових держав, в т. ч. і до В. Вільсона. Щоправда, багатотисячолетня традиція спільної державності не дозволила йому відверто заявити про повну незалежність України від Польщі, але він фактично впритул підійшов до цього, запропонувавши федерацію автономних королівств Волинського, Поліського і Галицько-Подільського з Польським, причому, кордони Польського королівства на його думку далі за річку Буг йти не мали.

У Польщі високо оцінили фінансовий внесок Падеревського у боротьбу за незалежність краю, але не звернули уваги на те, якою саме він бачив цю незалежність (деталі його плану були маловідомі навіть у найближчому оточенні композитора). З популярністю Падеревського був змушений рахуватися навіть

Пілсудський, тож 16 січня 1919 р. призначив його представником Польщі на конференції у Парижі та прем'єр-міністром країни.

Якщо підпис Падеревського на мирній угоді з Німеччиною, в якій були визначені кордони Польщі на заході, був сприйнятий схвально, то його ідея про рівність України та Литви з Польщею зустріла шалений спротив не тільки шовіністів із «П'ясту», а й широких верств польського суспільства. Найбільш легкими і в межах пристойності докорами прем'єру були звинувачення у «надто великому політичному романтизмі», але пізніше справа дійшла до такого бруду, що інтелектуал Падеревський не витримав цих знущань і 4 грудня 1919 р. добровільно пішов у відставку.

В січні 1920 р. він залишив Польщу і виїхав до Швейцарії, а згодом до США. Якщо приїзд Падеревського до Польщі поляки сприйняли як всенародне свято, то проводити його в січні 1920 р. на вокзал прийшов лише один єпископ Іоан з роду Теодоровичів.

Після цього Падеревський остаточно зрозумів, що він справді «не є справжнім поляком» і Польща — не його країна. Свого критичного ставлення до Польщі Гнат не приховував і в наступні роки. У 1920 р. він різко виступив проти захоплення поляками столиці Литви міста Вільна, був противником політики Пілсудського, засудив репресії 1937 р. та нищення українських церков на Холмщині.

На жаль, про позицію Падеревського і про його справжні політичні погляди в Україні мало хто знає, а тому у світі він відомий виключно як польський піаніст-віртуоз. А тим часом нині, знаючи історію України у 1917–1991 рр., слід визнати, що геополітичний проект Падеревського в разі його реалізації був би для неї далеко не найгіршим варіантом. Людина, яка так вболівала за свою рідну землю, заслуговує на те, щоб ця земля її пам'ятала.

Зважаючи на те, що серед світових імен з ім'ям Падеревського поруч можна поставити хіба що тільки ім'я Костюшка, поляки досить швидко дозволили собі забути усі перипетії 1919 р. та влаштовану йому обструкцію, і без жодних комплексів пишаються талантом і світовою славою цього справжнього сина української землі.

Подібну позицію займав і видатний діяч ППС, керівник Стронництва демократичного в польському сеймі Гнат Дашинський (1866–1936).

Він був одним із найяскравіших представників тих сполонізованих українців, які прагнули бути поза впливами Москви і виправдовували втрату своєї етнічної ідентичності нагальною необхідністю прилучення України до західної цивілізації.

Народився Дашинський у Збаражі, як політик виріс на ідеалах галицького робітничого класу та селянства. Він був неперевершеним оратором, рівних якому в той час не було не тільки в Польщі, а й у цілій Європі. Тривалий час співпрацював із Пілсудським, у 1920 р. був віце-прем'єром, відіграв значну роль в організації розгрому більшовицької армії.

Дашинський намагався чесно відстоювати інтереси робітничого класу та селянства, в т. ч. українського, що викликало спротив польських шовіністів і самого Пілсудського. Тому в 1921 р. був змушений залишити уряд і зосередитися на роботі парламенту, де очолив Стронніцтво демократичне. Однак почалася така хвиля цькувань та знущань, що його дружина не витримала цієї гнітючої атмосфери, захворіла і померла. Вибори до парламенту були сфальсифіковані, Дашинський їх програв, а щоб такий авторитетний і відомий усій Європі політик не виїхав за кордон, то Пілсудський наказав відібрати у нього закордонний паспорт. У нього розвинувся склероз, і через 6 років фактичного ув'язнення в лікарні він помер. У народі його називали «маршалком демократії», на похоронах у Кракові зібралися тисячі робітників з усієї Польщі.

Найбільш блискучу політичну кар'єру в II Речі Посполитій, однак, зробили не Падеревські і Дашинські, а ті українці, які сконцентрували в собі негативні риси української ментальності, не бачили жодних перспектив ні для української держави, ні для української нації, лишаючи їх тільки для польської. Мало хто пам'ятає про те, що польську жандармерію створив українець В. Гарасимович, який походив із родини холмських греко-католиків, а міністром оборони Польщі був рідний брат митрополита Шептицького Станіслав.

Такі українці в Польщі ставали не тільки генералами, а й маршалами, як-от син Катерини Баб'як з Бережан Едуард Ридз (Сміглі), чи прем'єр-міністрами, як-от Валерій Славко із села Стритинці на Поділлі (його партійне псевдо було Козак).

У 1923 р. позиції Пілсудського в Польщі похитнулися, він перейшов у опозицію до уряду. Це тепер його ім'я нерозривно пов'язане з Польщею та усім польським, а тоді всі знали, що Пілсудський не був етнічний поляком, а представляв інтереси сполонізованої української, литовської та білоруської шляхти, яка на сході втратила все і будь-що прагнула це «все» повернути. «Ти є і з крові, і з кості одним з нас, з нас ти виріс і несеш на собі тягар нашої долі, тавро прикордонного землевласника, і тавра того не соромишся, а, навпаки, показуєш», — так звернувся до Пілсудського Євстахій Сангушко на з'їзді «кресовиків» у Несвіжі [Poczak; Nie wykorzystane szanse, s. 34–56].

За часів Пілсудського саме «кресовики» становили найвищу правлячу еліту в державі, вони заповнили уряд, дипломатичні представництва, поліцію, жандармерію, військо. За спогадами сучасників, вони створили бар'єр, який не смів переступити жоден поляк, що походив з етнічних польських територій. Фактично була відновлена ситуація XV–XVI ст., і це не могло не створити в державі певної напруги (саме тоді Пілсудський у вузькому колі своїх земляків назвав поляків «народом тхорів, народом ідіотів») [Там само].

Найбільш наближеною особою до Пілсудського був Валеріан Славко (1879–1939), його старий товариш по партії, фактично член його сім'ї — хресний батько дочки маршала. Після себе президентом Польщі Пілсудський хотів бачити саме Славка (саме так згодом сполонізували його прізвище).

Славко походив із сполонізованої української дрібної шляхти, народився в селі Струтинці на Поділлі, де його батько працював на цукровому заводі. Дитинство минуло у злиднях: від спадкової легеневої хвороби батько і дві його сестри скоро померли, а мати з Валеріаном повернулася до своїх батьків у село Серебряю біля Гайсина.

Славек, однак, зміг закінчити Торгову школу у Варшаві і отримав досить престижну посаду в одному з банків у Лодзі. Проте його світогляд сформували реалії життя і спомини з дитячих років, а що у Лодзі найбільш дієвою революційною організацією була ППС, то він вступив до лав польських соціалістів, і, пам'ятаючи про своє українське походження, взяв собі партійний псевдонім Козак. Йому доручили організувати робітничий гурток, але жандармерія його викрила, і у 1901 р. Славек перейшов на нелегальне становище. Як вихідцю з України йому доручали завдання переважно на українській території, в Полтаві і Вінниці, де він закуповував зброю для боївків ППС, а в Серадзі переховувався від поліції після втечі з в'язниці.

З Пілсудським Славек познайомився у 1902 р. і вже невдовзі став членом ЦК ППС. У 1904 р. йому доручили очолити Люблінську партійну організацію, але його революційну діяльність на деякий час призупинив вибух бомби, яку готували для теракту. Славек отримав численні поранення, потрапив у руки поліції і в тюремних умовах переніс 8 операцій та втратив одне око. Як каліку його випустили на волю, і він довго хворів та перебував у стані психічної депресії.

До партійної роботи повернувся лише у 1908 р., але оскільки до оперативної діяльності був нездатний, то йому доручили вести партійну касу, що й зробило його найбільш довіреною особою Пілсудського. Поступово він перебрав на себе партійну розвідку та контррозвідку, а з початком I Світової війни був призначений на високу посаду в головному штабі Легіонів Польських.

У час проголошення Польщею незалежності Славека ув'язнили німці, тож він запізнився до розподілу основних державних посад. Тому після звільнення він певний час був звичайним ад'ютантом Пілсудського і мав чин армійського капітана.

На вищу урядову орбіту його знову вивело «українське питання»: Пілсудський доручив йому разом із Мінкевичем розробити основні напрями політики польської держави щодо українців. Славек брав активну участь у підготовці Союзного трактату 24 квітня 1920 р., їздив як представник польського уряду до штабу отамана Петлюри. Він придушив виступи по тилах українських і польських військ, які були спрямовані проти цієї угоди. Очолював Польське військове представництво при уряді УНР і явно виконував значно більшу роль, ніж звичайний зв'язківець між Пілсудським та Петлюрою. Організація чіткої співпраці та взаємодії між українськими та польськими військами значною мірою сприяла розгрому радянських військ під Замостям, а пізніше і під Варшавою. Після цих перемог Славек навіть почав створювати мішані українсько-польські військові частини для звільнення українських земель, але Пілсудський несподівано ви-

рішив піти на сепаратну угоду з більшовиками, тож разом із С. Петлюрою став непотрібним і В. Славек, якого відправили до резерву.

Тож Славек знову повернувся до партійної діяльності. Багато хто тоді його ще пам'ятав по роках підпільної боротьби, і в Любліні його обрали головою Союзу Польських Легіонерів. Ця організація посприяла поверненню Пілсудського у 1926 р. до влади, що знову зблизило його зі Славекком. У 1928 р. Славек був призначений інспектором Війська Польського, потім контролером при уряді К. Бартля, а 29 березня 1930 р. став прем'єр-міністром Польщі.

Він не втратив своїх етнічних коренів і виступав за українсько-польське порозуміння. Він вірив у те, що польська держава може бути спільною батьківщиною як для поляків, так і для українців і що патріотизм визначається не приналежністю до польського етносу, а особистою мораллю та любов'ю до спільної держави.

В уряді його ідеї сприймали з іронією і розцінювали як шкідливі для Польщі. Більшість була налаштована вороже до українців і схилилася до силових методів розв'язання «українського питання». Тому восени Славек був усунутий з посади, а в регіонах Східної Галичини була проведена так звана пацифікація.

Проте на виборах до сейму його союз (BBWR) несподівано отримав значну кількість голосів, і 4 грудня 1930 р. Славек знову був призначений прем'єр-міністром польського уряду, причому саме йому довелося відповідати в сеймі перед українськими депутатами за наслідки брутальної пацифікації українського населення, хоча під час її проведення він перебував у відставці.

Склалася нестерпна ситуація, коли обидві громади — і українська, і польська — були вкрай обурені, і, опинившись між двох вогнів, 26 травня 1931 р. Славек знову мусив скласти свої повноваження.

На відміну від інших провідних діячів II Речі Посполитої, в т. ч. й тих, що походили з України (як-от Ридз-Сміглі), Славек розумів нагальну потребу українсько-польського порозуміння не тільки для внутрішньої стабільності держави, а й для нейтралізації зовнішніх загроз. Він був єдиним представником з-посеред вищого керівництва Польщі, хто продовжував підтримувати зв'язки з урядом УНР в еміграції, і висунув свій план формування еліти польської нації, яку він бачив патріотичною й політичною, а не просто етнічно польською.

Дивно, але проти нього виступив насамперед Пілсудський, який сам не був етнічним поляком, на найвищі державні посади ставив переважно манкуртів з України і Білорусії, тобто тих, які лише декларували своє польське походження, але не були генетичними поляками. Цілком можливо, що це була лише політична гра, щоб втриматися при владі і не дратувати польських шовіністів, адже у приватному житті стосунки Славєка з Пілсудським були досить добрими (Славек був хресним батьком дочки Пілсудського Ядвіги), і усі знали, що своїм наступником «вождь нації» бачить саме Славєка.

І справді, 28 березня 1935 р. Пілсудський, ніби забувши про свою нещадну критику позиції Славєка, знову призначив його прем'єр-міністром

країни, а через кілька місяців помер. Славек не мав жодних сумнівів у тому, що стане президентом, тому, не вживши жодних запобіжних заходів, він легковажно залишив пост керівника уряду і висунув свою кандидатуру на посаду президента.

Про те, що Пілсудський бачив Славека своїм наступником, знала уся Польща, але вороги прем'єра спромоглися знищити або приховати відповідні розпорядження, і, заручившись підтримкою польських «полковників», президент Мосціцький відмовився йти у відставку та оголошувати нові вибори.

Це був найбільший політичний програш Славека за усю його політичну кар'єру в II Речі Посполитій. Колишній фаворит і наступник Пілсудського ментально опинився на узбіччі політичного життя. Збагнувши, що польський шовінізм остаточно переміг у цій країні і жодного порозуміння з українцями не буде, від нього відвернулися навіть такі його земляки з України, як Ридз-Сміглі.

У 1938 р. Славека ще задля пристойності обрали маршалком польського сейму, але на наступних виборах він навіть не потрапив до парламенту. Більше того, Славека взяли під нагляд поліції, не дозволили надрукувати спогади і навіть перестали запрошувати на урочистості, присвячені Пілсудському. 12 квітня 1939 р. його знайшли у квартирі з простріленою головою, і хоча не тільки помертної записки, а й жодних документів не було знайдено, Славека оголосили самогубцем і швидко поховали на Повонзках.

Так завершила свій шлях людина, яка у 1920 р. своєю ідеєю україно-польського порозуміння і братерства по зброї фактично врятувала Польщу від російської окупації. Польське суспільство зробило свій вибір на користь тих, хто був категорично проти такого порозуміння і наполягав на силових методах розв'язання «українського питання», які й були широко застосовані під час і після завершення II Світової війни. Цілком можливо, що 1935 рік став найбільшою помилкою не тільки Славека, а усіх поляків. Українці становили значну частку населення країни і близько 30% особового складу Війська Польського. У разі приходу до влади Славек мав найбільше шансів знайти з ними спільну мову і надати Галичині обіцяну автономію. Однак, цього не сталося, тож не дивно, що одна частина українців у 1939 р. байдуже дивилася на розвал польської держави і прихід окупантів із заходу, а друга з квітами зустрічала іншого окупанта зі сходу.

Ставка поляків на таких манкуртів, як Ридз-Сміглі, виявилася програшною. Люди подібного типу відверто зневажали українське середовище, з якого вони вийшли, і водночас байдуже ставилися до поляків, до долі польської держави, тікали з поля бою в числі перших, а тому Польща, як і у 1792 та 1794 рр., розвалилася за лічені дні. В історії II Речі Посполитої увагу українських істориків має привернути величезна політична активність та амбіції вихідців з України і те, що жодних уроків з краху I Речі Посполитої поляки не винесли, адже у найвідповідальніший момент в історії Польщі на чолі держави опинився прямиий

нащадок Чарторійських, Потоцьких і Ржевуських, головнокомандувач Війська Польського Едвард Ридз-Сміглі (1886–1941).

Майбутній диктатор II Речі Посполитої і спадкоємець Пілсудського ретельно уникав згадок про місце свого народження та роки дитинства, а тому щодо цього ходило багато чуток та пліток. Ридз народився не в Бережанах, де тоді справді проживали поляки, а в українському селі Лісницьках. Його мати, Марія Баб'як, хоч і мала чоловіка, провадила такий спосіб життя, що батьком Едварда міг бути будь-який кавалер як з її рідного села, так і сусіднього, тож дитинство хлопця було нелегким. Тому після її смерті родина Ридзів, хоча й була досить заможною, відмовилася взяти сироту, і хлопець виховувався у Баб'яків, які і без нього жили у величезних злиднях.

Життя Ридза кардинально змінилося у 1896 р., коли його всиновила польська родина Урановичів з Бережан. Вдячність до них Ридз зберіг на все життя, і цю вдячність мимоволі переніс і на Польщу. Він любив український фольклор, підтримував зв'язки з українцями, які разом з ним навчалися в Бережанській гімназії, але з політичної точки зору став 100% поляком і не припускав навіть думки про українську автономію, не кажучи вже про незалежну українську державу.

Урановичі створили для Едварда чудові умови для навчання, він із відзнакою закінчив гімназію, вступив до Краківського університету, брав уроки малювання в Академії мистецтв у Вичулковського, а згодом у Відні та Нюрнберзі. Він міг стати непоганим художником, але ще в гімназії захопився політикою, вступив до Демократичного Товариства, а повернувшись у Бережани, став заступником голови таємного Союзу Боротьби. У 1913 р. його перевели до Львова як командира Служби Безпеки округу, і він так сподобався Пілсудському, що той доручив йому очолити особисту гвардію. Саме тоді Едвард взяв собі партійне псевдо «Смаглявий» і тому почав писатися як Ридз-Сміглі.

Під час I Світової війни він у числі перших запропонував усунути з легіонів австрійських офіцерів і перетворити їх на суто польську військову формуцію. За це його усунули від командування, але Пілсудський гідно оцінив цей вчинок Ридза і поставив його на чолі Польської Військової Організації.

В найбільш відповідальні моменти 1920 р. Ридз-Сміглі був військовим міністром, керував взяттям Вільнюса і Києва, стримував наступ Будьонного на Львів, розгромив 16-у армію червоних під час її наступу на Варшаву. Хоча через деякі обставини формування першого польського уряду його стосунки з Пілсудським певний час були досить прохолодними, останній визнавав у Ридза талант полководця і говорив, що «то є один з моїх кандидатів на начального вождя» (саме тому, як найбільш вірогідного свого конкурента, диктатор довго тримав його подалі від політики на різних посадах в армії).

Ось чому по-справжньому зірка Ридза зійшла тільки після смерті Пілсудського, коли польські легіонери згадали, що і його вождь нації також бачив своїм наступником. У Польщі тоді склалася надзвичайно дивна для стороннього ока

ситуація, на яку і тепер далеко не кожен польський історик наважується звертати увагу: мало не усі керівні посади в державному апараті, війську, дипломатичній службі та навіть у жандармерії зайняли вихідці з так званих «східних кресів», значна частина яких були абсолютно байдужі до долі цієї землі, а лише прагнули повернути собі маєтки в Україні, Білорусії чи Литві. До цих манкуртів належав не тільки Ридз-Смиглі, Славек, Сапіга чи Герасимоич, а й сам Пілсудський. Схоже на те, що історія справді нічого не навчила поляків. Вони надзвичайно довірливо та легко сприймають будь-які сентенції на тему вірності польськості та католицькій церкві і гірко поплатилися за це вже у 1794 р., мало не втративши свою державність.

Утретє вони наступили на ті самі граблі у 1935 р. Варто було Ридзу взяти на озброєння шовіністичну риторичку, як симпатії усіх поляків опинилися на його боці, і, не зважаючи на чинного президента, колишні легіонери на своєму з'їзді проголосили його «першою особою в державі». У 1936 р. Ридз отримав звання маршала, а на початку II Світової війни був призначений головнокомандувачем Війська Польського.

Думки маршала, як і усіх «кресовиків», були зосереджені на сході. Він абсолютно правильно оцінив загрозу з боку СРСР не тільки для Польщі, а й для значної частини українських земель, а тому негайно наказав розробити операційний план «Схід» і вжив заходи для організації оборони на цьому напрямку.

Разом із тим, практично нічого не було зроблено для організації дієвої оборони на заході. Він покладався на ілюзорну допомогу з боку Франції і проігнорував сусідню Чехословаччину, військовий потенціал якої у ті часи був не гіршим від німецького (Польща навіть мала з нею конфлікт через Тишин-Цешин).

Тому й не дивно, що на самому початку війни оборона країни розсипалася буквально на очах. Маршал не виявив стратегічного мислення, потонував у дрібницях, які мали вирішуватися на рівні командира полку. Він демонстрував усім цілковитий спокій, але коли 17 вересня 1939 р. Ридз покинув країну напризволяще і, навіть не призначивши наступника, ганебно втік у Румунію, стало зрозуміло, що це не був спокій впевненого у собі полководця, а звичайна байдужість до долі держави, яку, в свій час, продемонстрували Чарторийські, Потоцькі, Ржевуські, Массальські та інші манкурти українського походження.

Поки Ридз-Смиглі у Румунії, в селі Драгославеле, писав свої мемуари «Чи могла Польща уникнути війни?», про нього майже забули, але коли він несподівано заявив, що бажає очолити боротьбу польського народу проти німців, то генерал Сікорський розцінив це вже як «диверсію проти країни».

Ридз усе ж таки наважився 30 жовтня 1941 р. повернутися до Варшави, оселився у вдови генерала Максимовича (також «кресовика»), захворів і швидко помер. Друзі поховали його на кладовищі під фальшивим прізвищем Адама Завіси.

Як це не дивно, в наш час ім'я цього уродженця українських Лісниськ знову перетворюється в Польщі на своєрідний культ, і з цього виникає тривожне пе-

редчуття, що вона вчетверте збирається наступити на ті самі граблі і повірити у чергову шовіністичну риторику.

Таким чином, явно за допомогою дуже зацікавленої у цьому «третьої сторони», тоді в Польщі справа не дійшла до порозуміння не тільки з українськими патріотами чи пропольськи налаштованими українцями, а навіть із тими з них, які вважали себе поляками, а польську справу своєю особистою справою, і для яких Польща була не пустим звуком, а справжньою Батьківщиною.

Українська громада Краківщини після усіх катастроф не тільки не зменшилася, а ще й збільшилася. Більшовицький терор примусив залишити Україну багатьох національно свідомих українців, причому, якщо політичні діячі воліли їхати до Варшави, то творча інтелігенція — до Кракова. Тут оселилися Северин Бещад, Богдан Клечинський, Олександр Августинович, Станіслав Якубовський, Валеріан Крицинський, Павло Гаєвський, Іван Рубчак, Андрій Мілевський та багато інших видатних українських акторів, художників, музикантів. Дехто з них посів високі посади (наприклад, директором Краківської консерваторії протягом 1922–1928 рр. був Віктор Барабаш), але більшість через виразно антиукраїнську позицію польського уряду була налаштована опозиційно до нього. У Кракові до українців ставилися більш лояльно, ніж, скажімо, у Львові, і якщо у 1902 р. у Краківському університеті навчалося 50 українців, то у 1930 р. — 500.

Центром українського інтелектуального життя у Кракові була квартира відомого українського письменника Богдана Лепкого на вул. Зеленої, 28. За спогадами О. Луцького, українська літературна громада в Кракові нараховувала 40 письменників, а ще ж були науковці, художники, актори, музиканти, адвокати, лікарі. У Лепкого збиралися В. Липинський, В. Стефанік, М. Бойчук, К. Студинський, К. Трильовський, М. Жук, В. Оркан. У Кракові Лепкий написав трилогію «Мазепа», задумав «Орлика» та «Войнаровського», але загострення українсько-польських взаємин напередодні Другої світової війни змусило письменника піти у політику, і у 1938 р. він став сенатором II Речі Посполитої.

Наслідки курсу на денационалізацію українства як для Польщі, так і для України були фатальними. В лавах Війська Польського на початок німецької агресії перебувало до 200 тис. українців. Вони з честю виконали свій обов'язок захисту польської державності, багато хто з них загинув, багатьох за виявлену мужність було відзначено урядовими нагородами (полковник Петро Шандрук, наприклад, за оборону Замостя отримав найвищу військову нагороду — хрест «Virtuti Militari»), але переважна більшість з них сприймала свій обов'язок лише як громадянський, а не патріотичний, і така армія перемогти, безумовно, не могла. 100 тис. українців разом із поляками розділили гірку долю німецького полону, а 25 тис. потрапило до Росії, в т.ч. до Катині, де переважна більшість з них загинула (в Катині енкаведисти закатували навіть православного капелана ВП Семена Федоренка).

Жодних реальних причин для антиукраїнської істерії середини ХХ ст. у Польщі насправді не було, а кілька терористичних актів, вчинених правими си-

лами, які є у всіх, і навіть у найбільш розвинених демократичних суспільствах, не мали би стати підставою для масових розстрілів та пацифікацій, а тим більше, до нищення українських церков та закриття шкіл з українською мовою навчання. Тисячоліття українці і поляки прожили разом, завжди знаходили спільну мову, і крім повстань XI ст. та подій 1846 р., жодних кривавих непорозумінь між ними на західних українських етнічних землях до XX ст. не було. Більш поступливими завжди були українці, які, зрештою, навіть поступилися своєю етнічною територією, і, можливо, саме ця поступливість і спровокувала вибух польського шовінізму, який поступово визрівав з кінця XIX ст. Розв'язання «українського питання» в рамках демократичного процесу неминуче призвело би до втрати Польщею величезної території в 60 тис. кв. км (це навіть без Кракова і Мало-польщі), а тому дедалі більше поляків почали мовчки схвалювати недемократичні методи свого уряду і, врешті-решт, виявилися абсолютно готовими до сталінських підходів у розв'язанні національного питання, коли «є народ — є проблеми, а немає народу, то немає жодних проблем».

Феномен польського шовінізму вивчений, на жаль, недостатньо, хоча саме Польща, а не Німеччина, про яку так багато говорять, стала в результаті II Світової війни мононаціональною державою, реально використавши усі «досягнення» сталінізму та гітлеризму, позбувшись не тільки «поганих» українців та німців, а й євреїв Дія завжди викликає протидію, причому, з боку українців вона навіть не була адекватною: хвиля польського шовінізму викликала лише зростання націоналістичних настроїв, які у шовінізм все ж таки не переросли. Своєрідним символом цього періоду в нашій історії є постать Степана Бандери (1909–1959).

Німеччина програла свою війну не 8 травня 1945 р., а вже 12 липня 1941 р. Того дня С. Бандера і Я. Стецько відмовилися анулювати акт відновлення української держави, проголошений 30 червня 1941 р. у Львові, були заарештовані гестапо і вивезені до концтабору Заксенгаузен, де перебували до осені 1944 р., аж поки німці не усвідомили, яку величезну роль відіграє Україна і український фактор на геополітичній карті Центральної і Східної Європи. Однак, на той момент вже було пізно: якщо на початку війни Німеччина в союзі з українським народом дійсно мала усі шанси розтрошити Радянський Союз, то після 12 липня стало цілком зрозуміло, що німці є такими самими ворогами України, як і червона Москва, і з ними треба боротися усіма наявними силами та засобами.

Саме Степан Бандера прийняв це рішення, яке, можливо, і врятувало увесь світ та земну цивілізацію. Тільки на перший погляд це твердження може виглядати гіпертрофованим, адже на радянсько-німецький фронт тоді не потрапили лише два батальйони («Роланд» і «Нахтігаль»), які аж ніяк не могли докорінним чином вплинути на хід бойових дій. Але: ситуація під Москвою і Сталінградом для Сталіна була критичною, рахунок ішов не те що на батальйони, а на окремих солдат, тож якби С. Бандера піддався на лукаві запевнення на кшталт

того, що «українська проблема» буде неминуче розв'язана після перемоги над більшовизмом, і якби у 1941 р. під Москвою чи у 1942 р. під Сталінградом раптом з'явилося кілька дивізій «Галичина», то...

Замість цих дивізій саме у розпал битви за Сталінград у себе в тилу німці побачили цілу ворожу армію — Українську Повстанську Армію — і величезні території, звільнені від фашистів. Саме тому, замість того, щоб проклинати «бандерівців», у всіх московських храмах росіянам варто було би ставити свічки вічній пам'яті Степану Бандері.

Безумовно, він діяв насамперед в інтересах української держави і українського народу, але ціна цього рішення, в умовах, коли уся Європа працювала на Німеччину, а проти Радянського Союзу воювали військові частини Італії, Іспанії, Франції, Румунії та Угорщини і навіть брати-слов'яни (словаки і хорвати), є незрівнянно більшою. Бандера раніше за інших зрозумів зв'язку між німецького фашизму, загрозою, яку він несе усьому світові, і саме тому не став, як поляки, «зі зброєю біля ноги», а дав директиву йти у підпілля і розгортати опір окупантам.

На відміну від Мельника, він не погодився з думкою, яка тоді була найбільш поширеною в Європі: шукати вигоду для своєї нації разом з тим, хто перемагає.

Навпаки, виходячи з норм світової цивілізації, С. Бандера вважав, що в боротьбі двох тоталітарних режимів насамперед треба боротися з тим, який перемагає і є в zenіті своєї могутності.

До вступу США у війну жодна країна і жоден політик у 1941 р. не наважувався на подібний крок. Для самого Бандери це могло бути смертним вироком (і німці таки закатували в Освенцімі двох його братів), але справи на фронті пішли далеко не кращим чином, і у них з'явилися сумніви щодо своєї позиції у відносинах з Бандерою і Україною.

Якщо в перші місяці війни не тільки на території Західної України, а й на Великій Україні німців зустрічали якщо не як визволителів, то байдуже чи нейтрально, і в полон здавалися навіть не тисячами, а мільйонами, то вже восени ситуація почала поступово змінюватися. Німці самі багато зробили для того, щоб усі їх зненавиділи, але позиція С. Бандери та його похідних груп, які були сформовані ще перед війною, також відіграла далеко не останню роль в усвідомленні того, що в Україну прийшов не друг, а підступний ворог.

Значно більш дискусійною є позиція С. Бандери у 1944 р. щодо розгортання боротьби з радянським окупантом. Її критики радянської школи історіографії вважають, що у цьому випадку доцільною була позиція «стати зі зброєю біля ноги», дочекатися послаблення тоталітарної системи, що сталося вже у 1953 році, і, таким чином, зберегти життя сотням тисяч патріотично налаштованих українців.

Якщо навіть залишити осторонь загальнолюдські мотиви, то іншого вибору у С. Бандери просто не було. На той історичний момент СРСР почав

перетворюватися на епіцентр фашизму та расизму, коли вдався до масових етнічних чисток та винищення цілих народів. На відміну від Німеччини, Москві не потрібні були газові камери та масові розстріли. За наявності гігантської морозильної камери в Сибіру, варто було поставити людину в умови, несумісні з життям, як цілком «природнім» шляхом щодня на той світ можна відправляти значно більше жертв, ніж це могла здійснити величезна індустрія знищення III рейху.

Слід нагадати і про наказ Жукова і Берії про виселення українців у 1944 р. до Сибіру, виконанню якого тоді перешкодив не брак вагонів, а факт присутності УПА і усвідомлення того, що армійські частини можуть перейти на її бік (навіть у переможному 1945 р. армія лише імітувала боротьбу з УПА, і армійські частини довелося замінювати військами НКВС).

Якщо не брати до уваги прибалтів і беззубу діяльність Армії Крайової в Польщі, то жоден народ в Європі не став тоді на боротьбу з радянським фашизмом, а демократичний Захід відважився лише на так звану «холодну війну». Тому ні український народ, ні, тим більше, Степан Бандера ніколи не дочекаються об'єктивної оцінки своїх дій, бо ветеранами НКВС керуватиме тільки безсила лють, а європейською спільнотою — сором за свою бездіяльність і намагання усіляко її виправдати.

Збройна боротьба не була історично приречена на поразку. Саме вона врятувала український народ від винищення у 1944 р. і голоду 1947 р. за вже відпрацьованою у 1933 р. схемою перетворення України на суцільний Донбас.

Врешті-решт, УПА перемогла, причому не символічно, як думає більшість, маючи на увазі 1991 р., а реально вже у 1953 р., коли навіть Берія, щоб врятувати імперію, був налаштований трансформувати Україну в державу-сателіта на кшталт Чехословаччини чи Польщі і запропонував останньому командувачу УПА В. Куку посаду голови її уряду.

Зрозуміло, що якби УПА справді була знищена і не являла собою поважної військової і політичної сили, то жодного сенсу в подібних діях у нього не було б. Хто-хто, а в НКВС добре знали, що організація лише змінила тактику своєї боротьби, пішла у підпілля і лише чекала слухної внутрішньополітичної чи зовнішньополітичної ситуації, щоб завдати тоталітарній системі вирішального удару.

Саме тому Москва діяла на випередження, під виглядом десталінізації закамуфлювала свою імперію під «народну демократію». Ці роки були чи не найважчими в житті Степана Бандери, оскільки далеко не всі навіть в ОУН тоді зрозуміли, що йде звичайний процес трансформації Російської імперії та перехід її з одного стану в інший. З'явилися думки, що можна домовитися з партійною номенклатурою. Лебідь, наприклад, встановив контакти з Василем Біляком, дехто став виступати проти збройних форм боротьби і заперечувати її доцільність. У цих умовах С. Бандера був змушений залишити посаду Провідника ОУН, але після низки повстань у Німеччині, Польщі та Угорщині справжня

суть імперського «соціалізму з людським обличчям» стала зрозуміла усім, і все стало на свої місця.

Для СРСР Бандера був ворогом №1. За його життя ситуація 1991 р. виникла би значно швидше і навряд чи партійно-кедебешній номенклатурі вдалося би надурити людей черговою «перестройкою» і провести нову трансформацію імперії, як це вже раз сталося у 1953–1956 рр. Тому кадебісти доклали усіх зусиль, щоб фізично знищити Великого Українця, місце якого донині залишається пустим.

Якщо перевести усе це в контекст українсько-польських відносин, то вже після подій 1920 року Росія зрозуміла, що протистояння між українцями та поляками треба ретельно і постійно підживлювати, інакше імперії буде загрозувати реальна небезпека. При першій же нагоді вона так його «підживила», що і поляки, і українці ще довго цього не забудуть. З документів відомо, що в роки війни на Волині діяли спеціальні загони НКВС, головним завданням яких була боротьба не з німцями, а з українським патріотичним рухом, підставлення його під удар німців (саме так діяв Кузнецов, залишаючи на місці своїх терористичних актів «докази» про причетність до них УПА) та розпалювання українсько-польського протистояння.

Щодо операції «Вісла», то після масових «переселень» на території СРСР татар, німців, чеченців та багатьох інших народів, не треба навіть документальних підтверджень для того, щоб зрозуміти, хто був справжнім автором плану виселення українців не тільки із Лемківщини та Надсяння, а й з Холмщини та Підляшшя.

Операція розпочалася 28 квітня 1947 р. при співвідношенні сил 28:1. За один день виселялись в середньому 54 села, а за один місяць боїв УПА втратила більше, ніж за увесь період 1945–1947 рр.

Не можна, однак, списувати усе на Москву. Уже з часів Сигізмунда III у Польщі постійно зростала хвиля релігійного, а згодом і національного шовінізму, яка в сер. ХХ ст., з приходом до влади за допомогою СРСР червоного люмпена, досягла вражаючих розмірів (Пілсудському та аристократам українського походження навіть на думку не спало б виселити з Польщі 600 тис. українців). Це виселення ще й дотепер виправдовують діяльністю УПА, але забувають згадати, що одночасно були виселені усі німці та євреї, а Польща стала чи не єдиною в Європі державою з етнічно «чистим» населенням, чого не спромігся досягти навіть Гітлер у Німеччині.

А що варшавський Сейм досі не засудив цю дикунську, чисто азійську практику етнічних чисток (це зробила навіть Верховна Рада колишнього СРСР), то стає зрозуміло, що проблема польського шовінізму є досить актуальною ще й дотепер. Багато хто в Польщі не розуміє, що Москва заклала цю міну уповільненої дії свідомо і в разі потреби (наприклад, коли кордони нової імперії знову наблизяться до Польщі), активізує її знову як проблему втрачених колись українських та білоруських етнічних земель, що дасть підстави для чергової

агресії. Цивілізовано вирішити чи, бодай, нейтралізувати цю загрозу Варшава, однак, не поспішає.

До 1956 р. польська комуністична влада дозволила створити лише український чоловічий хор та кафедру української філології при Варшавському університеті. Становище українців в Польщі дещо покращилося після приходу до влади Владислава Гомулки (він походив з Надсяння і мав певний сентимент до лемків, серед яких переховувався в роки війни і створив там свій перший осередок ПРП).

16–18 червня у Варшаві відбувся I з'їзд Українського громадсько-культурного товариства, головою якого обрали лемка С. Макуха. З 1 липня 1956 р. почало виходити «Наше слово», редактором якого був М. Щирба з Холмщини. 23 лютого 1958 р. з'їзд лемків у Варшаві ухвалив резолюцію про повернення на батьківські землі, і хоча влада оголосила цей з'їзд нелегальним, дехто вже почав реалізовувати його рішення, викупуваючи свої землі у поляків.

У 1959 р. в Польщі діяли: український педагогічний ліцей, 3 загальноосвітні ліцеї та 152 школи з українською мовою навчання. У 1975 р. було вже 6 українських управ у тих воєводствах, куди були переселені люди, та 178 гуртків.

З часом, однак, процес української самоідентифікації загальмувався. Спрацював тонко прорахований «ефект розпорошення» (українців розселяли не більше 3–х сімей в одному польському населеному пункті). Недоброзичливе, майже вороже оточення породило «проблему дітей», тривогу за їх майбутнє, за належну освіту, професійну кар'єру. Багато українців свідомо почали приховувати своє етнічне походження, утримуватися від прилюдної демонстрації національних почуттів, кількість шкіл та гуртків зменшилася, а в багатьох українських родинах навіть вдома вже говорили польською, і за даними останнього перепису в Польщі, українцями записали себе лишень декілька десятків тис. чоловік. Православними, однак, нині в Польщі визнають себе 500 тис. осіб, а греко-католиками — 110 тис.

Однак Варшава вже ніколи не зможе зняти «українське питання» із порядку денного. Сотні тисяч українців протягом 1944–1947 рр. були «переселені» на терени СРСР і, на відміну від німців чи євреїв, ніколи не забудуть своїх рідних земель, бо українська історія нараховує тут не кілька сот років, а майже два тисячоліття. Крім того, політично ми також ще довго будемо пов'язані з Краковом та Варшавою, оскільки саме тут значною мірою буде вирішуватися доля України, а в Україні — доля Польщі.

Польська інтелектуальна еліта вже з часів Гедройця усвідомила унікальну взаємозалежність історичного тандему двох країн. Польська нація прийняла у себе стільки української крові (362 тис. осіб переселили в інші регіони Польщі, понад 600 тис. вивезли до СРСР, слід згадати і населення Малої Польщі (у 1660 р. лише одна Перемиська єпархія мала 3 млн. прихожан)), що ці два етноси один без одного вже існувати не можуть. Факт денаціоналізації мільйонів українців жодного значення не має, оскільки їх походження постійно потребує зв'язків

з українською культурою, українським фольклором, музикою і піснею, тобто тієї аури, в середовищі якої викристалізувався геній Словацького, Міцкевича, Сенкевича, Пруса, Падеревського, Семирадського, Ілляшкевича, Кроніна, Вичулковського та інших корифеїв польської та української культури. Розрив цих культур, припинення взаємовпливів, взаємної підтримки та взаємозбагачення означатиме, що подібних великих особистостей ні Польща, ні Україна вже не матиме.

Польща має стати адвокатом України в Європі ще й тому, що феномен ЄС найбільш оптимально і, при тому, практично автоматично зводить нанівець найбільш пекучі проблеми західних українських етнічних земель, в т. ч. і державних кордонів, адже у політичному плані, в разі вступу України в члени цього співтовариства, вони втратять свій зміст і сенс.

Проблеми пошанування прав українців як національної меншини, збереження пам'яток історії, культури і духовності українців на цій святій для них землі в рамках законодавства ЄС і при добрій волі поляків є цілком вирішувані.

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКИХ ЕТНІЧНИХ ЗЕМЕЛЬ В ЧЕХІЇ. ВЕЛИКА ХОРВАТІЯ

Якщо після ретельного аналізу минулого європейського континенту видатний історик сучасності Норман Дейвіс дійшов висновку, що Польщу несправедливо вилучили з епохи Ренесансу, Угорщину — з епохи Реформації, а Чехію — з періоду Індустріалізації, то Україну-Русь вже давно намагаються вилучити з європейської історії загалом.

У цьому, однак, винні не так чехи, поляки, росіяни, чи, тим більше, західні вчені, а власні історики, що ігнорують українське минуле до 882 р. і, нехтуючи свідченнями Нестора, починають нашу історію з часу, коли давньоруські племена оселилися на Дніпрі і Олег почав княжити в Києві.

Як уже було доведено, слов'янський, а отже, і український етногенез розпочався в VII ст. до н. е. на Дунаї, «там, де нині є земля Угорська». Саме там утворився індоєвропейський архетип і з'явилися усі наявні на сьогоднішній день мовні сім'ї — від іранської та романської до слов'янської.

Тим не менш, ніхто з українських істориків ще не досліджував, коли і куди рушили руські племена з Дунаю, скільки часу тривав цей перехід, де вони опинилися і яку територію, крім України та частини сучасних російських земель, зайняли (адже Нестор не описав місця розселення дулібів, білих хорватів, бужан, уличів, тиверців та більшої частини волинян, хоча неодноразово згадував їх у переліку руських племен).

Археологічні та історичні джерела свідчать, що русини-українці почали залишати Дунайський регіон вже в III ст., але масового характеру цей процес набув у кінці VI ст. — на поч. VII ст., коли Угорщину окупували аварські племена.

Слов'янські племена, розселяючись по Європі, досягнули території Німеччини, Австрії та Швейцарії, тож, відповідно, значно далі на захід просунулися і давньоруські племена, передусім дуліби і білі хорвати.

Дуліби проживали спочатку в районі озера Болотон (Дулібська жупа існувала аж до X ст.). Про страшні утиски, яких вони зазнали від аварів, нам вже відомо з емоційної розповіді Первинного літопису; немало відомостей про їх життя надає також археологічний матеріал Центральної Європи VII-IX ст.

На півдні Чехії аналіз цих матеріалів зробив археолог українського походження Іван Залізко. Він народився у 1875 р. на Волині, навчався у Віденському університеті і залишився працювати в Австрії. Наукову діяльність розпочав як геолог, завідував відділом палеонтології Королівського музею у Відні, а у 1901 році був переведений в Управління геології і основним об'єктом його дослідження стали південні регіони Чехії.

Уродженець України, він був приголомшений подібністю місцевих гідронімів і топонімів до волинських (Волин, Волиниці, Волинка, Нагоряни, Радомишль, Венець, Луцький край (стародавня назва Шумави), Отава та ін.). Досліджуючи «Третинні відкладення Волині у Південній Чехії», він усвідомив необхідність археологічних розкопок в цьому регіоні. Результатом його кропіткої праці стали фундаментальні монографії «Городище у Страколиці», «Археологічні пам'ятки з-під Гораздович» та декілька статей про «Городище у Неметичах над Волинкою».

Зрозумівши, що треба зробити порівняльний аналіз отриманих археологічних матеріалів, Залізко поїхав в Україну. Результати нових досліджень він виклав у праці «Стоянки первісної людини», виданій у Києві у 1907 р. Вчений зрозумів, що в Чехії йдеться про давньоруські племена, але оскільки жодних інших досліджень на цю тему не проводилось, а чеські історики, на відміну від початку чи навіть середини ХІХ ст., вже не надто прихильно ставилися до подібних висновків, то вчений, не маючи ґрунтовної історичної освіти, не наважився взяти на себе відповідальність за більш фундаментальні узагальнення, а лише переклав на чеську мову німецьку книгу «Старожитності землі чеської», де було багато свідчень на підтвердження його висновків.

Підсумком його досліджень городищ дулібів і волинян на території Чехії стала праця «Чеська праісторія», але події Першої світової війни затьмарили і книжку, постать самого дослідника.

А тим часом подальші дослідження засвідчили, що чехи справді не мають стосунку до археологічних культур VI–VIII ст. на своїй сучасній території, оскільки жили тоді разом з іншими західними слов'янськими племенами в Німеччині (на території Швабії та Франконії і досягали лінії Лінц-Нюрнберг-Гамбург) [Weremej, s. 14–34].

З наявного історичного матеріалу випливає, що або князь Добрента самостійно вивів частину дулібів від аварів на захід, або авари погнали їх через територію сучасної Австрії на захід як живий щит від німців, і вони більше не повернулися назад, а осіли в Австрії та на півдні Богемії (відомо, що авари залучили слов'ян до походу на баварського князя Тассілона, і на території чеської Дулібії є городище Обри, а обрами, як відомо, називали аварів тільки русини) [Roszko, s. 63; Turek, s. 40]. Археологи знаходять численні мішані поселення слов'ян і франків, датовані раніше ніж 631 р.

Інша частина дулібів, скориставшись тимчасовою відсутністю аварів, подалася на північ і, подолавши Карпатський хребет, осіла в Прикарпатті, ставши в подальшому складовою частиною українського народу.

Дуліби в Чехії зайняли величезну територію від річки Сазави до кордонів з Баварією і від Моравії майже до Карлових Вар. Археологам вже відомо близько 30 їх городищ, тимчасом як, скажімо, чеське плем'я хебан на заході мало лише один Хеб. Щоправда, частину цих земель вздовж річки Волинки зайняли волиняни, тому їх територію в давнину іноді називали не Дулібією, а Луцьким (лісовим) краєм (ця назва ще якийсь час вживалася замість Шумави). У волинян на території України ця назва також поступово трансформувалася, тобто дуліби — більш рання назва одного з найбільших волинських племен [Етногенез, с. 302–308]. Те, що дуліби на півдні Чехії належали саме до давньоруських, а не чеських племен підтверджують дослідження як чеських (Е. Шимек), так і польських істориків (Г. Ловмянський, Г. Лябуда) [Simek E. Dudlebi, Volynane, cesti chorvate a cechove // *Slavia Antiqua*. — t. I. — Poznan, 1948, s. 349; Lowmianski, 1964, s. 106–111].

Від 633 до поч. IX ст. жодних відомостей про Дулібію та її князів немає, що й не дивно, бо чехи витіснили франків навіть зі Швабії та Франконії аж до лінії Нюрнберг–Гамбург, з усіх боків дулібів оточували слов'яни, тож на сторінки німецьких хронік вони не потрапляли.

У 800 р. утворилась імперія Карла Великого, і ситуація почала змінюватися у зворотному напрямі. На кордонах Дулібії з боку Баварії з'явилися німці, почалися збройні сутички, які відображені в історичних документах. З німецьких джерел 843 р. відомо, що не тільки Дулібія, а й уся Богемія не корилася франкам. У 846 р. дуліби розбили франків, які, переобтяжені здобиччю, поверталися після походу на Моравію. У 869 р. дуліби напали на Баварію, тож у 872 р. німці рушили на їх землі, щоб помститися.

Саме тоді на сторінках хронік з'являється ім'я князя Святослава (? — після 872). У битві над Влтавою з боку слов'ян Фулдські Аннали згадують імена 5 князів: Святослава, Вітіслава, Мислава, Херімана та Спіцимира. А що Дулібія була найближчою до Баварії і суто руське ім'я Святослав стоїть у цьому переліку першим, то, вірогідно, саме він був тоді дулібським князем та ініціатором нападу на Баварію. Дуліби разом з чехами зазнали поразки у цій битві, але їх держава, заснована Святославом, почала дедалі частіше з'являтися на сторінках літописів. Німецькі джерела хизувалися, що усі слов'янські князі з території Богемії прийняли християнство в його латинській версії, у що, з огляду на подальші події, важко повірити.

Те, що це була справжня держава, а не просто об'єднання кількох племен, засвідчує Масуд, що згадує про князівство Дулаба на півночі від Дунаю і про три шляхи, що перебували під його контролем («Золотий», «Соляний» та «Віторанський») [Magna Moraviae fontes historici. — Т. III. — Brno, 1969, s. 406].

Також Масуд згадує ім'я і наступника Святослава, Вандслава (напевно, В'ячеслав). Таким чином, ми знаємо, що утворилася ціла династія дулібських князів, тобто династія Святославичів, але оскільки чеські історики вперто ігно-

рують тут усі руські імена і факти, пов'язані з давньоруськими племенами, то, зважаючи на те, що центральне городище цього племені називалося Дудліби, то цих князів називають просто Дудлібськими.

Про давньоруський характер Дулібії свідчать і топонімічна назва гори Росемберг (Руська Гора) на кордоні із Баварією. У Київській Русі поняття «Русь», «руський» почало широко вживатися лише з XI ст., а до того часу застосовувалися племінні назви (Дуліби, Волинь, Волинка) або загальнослов'янські (словени). Чи не найбільше відомостей про давньоруську Дулібію дає місцева археологія, яка свідчить, що дулібські пам'ятки практично ідентичні матеріальній культурі білих хорватів і докорінним чином відрізняється від чеських пам'яток того часу (Даліміл також називає білих хорватів і дулібів родичами). Крім того, мова населення півдня Чехії донині має багато діалектичних відмінностей від чеської мови.

На півночі кордони Дулібії підходили мало не до самої Праги (селище Конопиште ще у XII ст. називалося чисто по-руськи — Конопиште). Тут були знайдені хрести руської роботи, а у місцевому замку зібрана унікальна колекція ікон візантійської школи живопису [Hrady, s. 181–184; Флоровський, 1935, с. 25; Незвал, с. 34]. Навряд чи чехи погодилися б на сусідство чужорідного племені безпосередньо біля своєї столиці, і це ще раз підтверджує той факт, що дуліби з'явилися тут раніше за чехів і їх сусідами спочатку були білі хорвати, а не чехи.

Дулібія являла собою цілком окремий від Чехії регіон, і в привілеї Празькому єпископству 973 р. вона й не згадується. Знаменитий Сазавський монастир Руської церкви був розташований на території Дулібії, а що його настоятель називався архієпископом, тобто управителем кількох монастирів, то, вірогідно, вони існували також і в Конопниці, Таборі, Високому Броді, Свигові, Требоні та Ідржиховому Градці. Саме тут з'явилися наші перші літературні пам'ятки X–XI ст. церковнослов'янською (давньоукраїнською) мовою, і до появи літератури в Київській Русі ця література була найбільш розвиненою і багатою.

Найбільш цікаві події, які вимагають ретельного вивчення, відбулися тут у сер. X ст.

Приблизно у 949 р. Костянтин Багрянородний пише про Велику Хорватію від Прута до Баварії, а німецькі джерела під 955 р. говорять про утворення держави князя Славника, до складу якої, крім злічан, увійшли хорвати і дуліби.

Якщо німці не помилилися в датах, то візантійський імператор констатував неспростовний факт розселення давньоруських племен включно з Дулібією аж до Баварії. Якщо ж дату написання імператором трактату історики трактують невірно і це сталося близько 955 р., то утворилася ще одна давньоруська держава, крім Київської Русі, яка проіснувала лише 40 років.

Хоча приналежність до цієї Великої Хорватії земель «аж по Буг і Стир», Кракова та Вишгорода на Дунаї ще треба з'ясувати, входження Дулібії до

складу держави Славника не викликає жодних сумнівів. Історичні джерела свідчать про те, що в Дулібії кордони його держави досягали городища Беземін, а в Гораздевіцькому краї ще й дотепер існує гора Славник.

Таким чином, князівство, створене в II пол. IX ст. Святославом, у 955 р. добровільно увійшло до складу Великої Хорватії, тимчасом як чехам воно чинило затятий опір як до 955 р., так і після 995 р., коли Болеслав II підступом взяв Любеч (Лібіце) і вирізав майже усіх представників роду Славників.

Хоча є свідчення про те, що Болеслав II посадив тоді свого каштеляна тут, у Дудлебах, але, ймовірно, це вигадка, оскільки протягом XI–XII ст. Дулібія жодного разу не згадується в складі Чехії, тож є підстави вважати, що після смерті Болеслава II, як і раніше, тут правили місцеві руські князі з династії Святослава (а що скоро Чехію захопив Болеслав Хоробрий, то в найкращому випадку цей каштелян міг просидіти в Дудлебах лише у 995–1000 рр. і не більше).

Святославичі, крім Дудлеб володіли також Горцями, Собеновим, Ревновицями, Герсланами та Трояновим, а пізніше, завдяки шлюбним зв'язкам, Ян Бедржих Дудлебський отримав у власність Маків, Волоське Межиріччя і Рихнов в Моравії, де збудував чудовий замок із парком (у 1498 р. став власністю Перштейнів).

Представники однієї з гілок цього роду збудували град в Вітковцях, тож їх почали звати Вітковцями, а після шлюбних союзів із сілезькими Властовичами — Властовичами.

З XII ст. на територію Дулібії посунула потужна хвиля німецької колонізації, результатом якої стали поява німецьких прізвищ і назв, експансія католицизму та зміна панівної конфесії. Після спорудження граду у Вітковцях Дудлеби втратили свою роль родового та адміністративного центру краю, а коли поруч, у Римові, єзуїти збудували величезний монастирський комплекс Діви Марії, то колишня садиба давньоруських князів перетворилася на звичайне село і стала глухою провінцією. Процеси онімечування не оминули і дулібську панівну еліту: одна її частина почала зватися Росемберками, а друга — Егрешштейнами. До 1620 року майже усі нащадки князів Дудлебських, за винятком тих, що проживали в Моравії, вимерли, а з XVIII ст. відома лише одна особа з цього роду — адмірал Егрешштейн.

На відміну від Білої Хорватії, чехи довго не наважувалися йти в Дулібію через її затятий опір (можливо тому, що багатьох представників династії Славника вони забили, тому в Білій Хорватії не було такої сильної панівної еліти, як тут). Чехи почали колонізацію цих земель навіть пізніше за німців, в кінці XII ст., але наштовхнулися на відчайдушний опір Вітковців.

Після Святослава, який правив в Дулібії у IX ст., з письмових джерел нам відомий Вітко — третій дулібський князь.

Боротьба чеських королів з Вітковцями належить до найбільш драматичних та кривавих сторінок чеської історії. Чеські королі час від часу робили набіги на

Дулібію і наївно вважали себе правителями цих земель, але насправді, щойно останній чех залишав кордони розселення цього давньоруського племені, усе поверталось на свої місця, і дулібські князі продовжували тут правити так, як завжди.

Приборкати нащадків князя Святослава вдалося лише Оттокару II, який заснував тут чеські міста-фортеці з постійною залогою (тому вони, на відміну від місцевих, так і називалися — Чеські Будейовиці, Чеський Крумлов, Чеський Рудолець та ін.), і руській Дулібії настав кінець.

Однак, місцеві князі в особі Вітковців на той час уже набули такої сили, що стали мало не першими магнатами у складі Чеського королівства.

Перший раз Вітко згадується у 1169 р., але оскільки село Вітковці біля Дудліб існує з 1109 р., то цей рід виник значно раніше. Вітко мав 4 синів, які традиційно носили ім'я батька, і тільки один із них називався Індржихом (саме він заснував Індржихув Градець). Найзаможнішим з усіх Вітковців став Вітко з Прчиць, який у 1220 р. на горі Росемберг (Руська Гора) заснував замок, і відтоді його нащадки почали зватися Росемберками (чехи, щоб стерти й згадку про руське минуле цього краю, трансформували це прізвище в Рожемберків, але Палацький слушно зауважив, що ця гора на самому кордоні з Баварією в жодному разі не могла називатися Рожевою, і тому називав їх Росембергами).

На давньоруське походження Вітковців вказує також їх дивна, як для сусідів Баварії, симпатія до руських княгинь: Індржих з Росемберку після 1153 р. одружився на вдові Петра Власта Марії і заснував сілезьку лінію Росемберків, відому під назвою Властовичів, а Завіса з Росемберку у 1283 р. одружився на вдові чеського короля Пржемислава Оттокара II Кунгуті Ростиславні, яка за своїм походженням також була україною.

Рід Вітковців–Росембергів–Властовичів остаточно вигас у 1630 р., але в історії Чехії відіграв ту саму роль, що і рід Марквартів, який походив від князя Білої Хорватії Марка. Найбільший вплив на політику Чехії вони мали в кінці XIII ст., і цьому значною мірою мають завдячувати королеві Кунгуті Ростиславні — русинці, яка спиралася у своїй політиці виключно на магнатів українського походження.

Після входження Дулібії до складу Чехії ця русько-чеська війна переросла в духовну, тому, досліджуючи українську етнічну історію, ми повинні цікавитися подіями аж до XV ст. не тільки в Малій Польщі, Угорській Русі, Пскові та Новгороді, а й на півдні Чехії.

Історики вважають, що білі хорвати з'явилися тут не раніше 633 р., після знаменитої битви Самослава з німцями під Унгостом. Білі хорвати, на відміну від дулібів, прийшли не з півдня, а зі сходу, через Моравію (саме тому чехи тривалий час ділили хорватів на «ближніх», які жили поряд із ними, і «дальніх», тобто тих, які залишилися на території Моравії, Польщі та Словаччини) [Codex, s. 7].

Попри окремі суперечливі місця в хроніці Даліміла, постає більш-менш повна картина історії білих хорватів з моменту їх переселення на територію Чехії, а точніше, Сербії та Богемії, як вона тоді називалася [Kronika Dalimila. Praha, 1977].

Свою віршовану «Хроніку», яку можна вважати не тільки історичним, а й літературним твором, Даліміл написав у 1314 р. З того, що його ім'я історики пов'язують з Младим Болеславом та Волоським Межірїччям, тобто суто давньоруськими регіонами країни, випливає, що він писав свій твір на основі місцевих переказів, легенд і тих джерел, які згодом загинули чи були свідомо знищені католиками, і, головним чином, з аналізу самого змісту цього твору випливає, що Даліміл походив з родини хорватських шляхтичів. Такої кількості матеріалів про білих хорватів і Руську церкву, як у Даліміла, немає в жодній європейській хроніці, в т. ч. і у Кузьми Празького, який ретельно приховав усі факти, пов'язані з хорватським минулим Чехії та тієї церкви, яка була тут панівною до 973 р. (винятком є хіба що розповіді Кадлубка та Длугоша про переселення хорватського князя Крака на територію Богемії). Даліміл був католиком, служив у Младому Болеславі, володів німецькою та латинською мовами, але, на відміну від Кузьми, був патріотом своєї батьківщини, зневажливо висловлювався про німців і вперше в історії написав свій твір чеською мовою. Щоправда, назвати цю мову чеською нині досить важко, вірогідно, це була мова білих хорватів Чехії того часу, записана з використанням латинського шрифту. Не дивно, що чехи її не розуміють, і тому згодом переписали «Хроніку» за нормами чеської морфології та орфографії, що внесло в її текст багато сумнівних моментів, які мають тепер різне трактування.

«Хроніка» Даліміла, разом із свідченнями Кадлубовича і Длугоша, Ібн Якуба і княгині Оди, Веніаміна із Туделі і магдебурзького архієпископа Адальберта є безцінним джерелом для вивчення історії давньоруських племен, які просунулися найдалі на захід і з плином часу стали складовою частиною чеського та польського народів.

Уже з перших рядків «Хроніки» стає зрозуміло, що Чехію, якщо не брати до уваги її південних дулібських регіонів, спочатку заселили серби, потім білі хорвати і лише потім чехи, які кілька століть до цього (певно, до утворення імперії Карла Великого у 800 р.) жили на території Швабії та Франконії:

Leži země v srbskem kraji
Chorvaty ji nazyvaji [Там само, s. 12].

З історичних джерел нам стає зрозуміло, чому цю територію спочатку називали не Хорватією, а Сербією: перед вирішальною битвою з франками під Унгостом Самослав разом із сербським князем Дерваном у 631 р. здійснив похід на Саксонію, в результаті чого серби залишилися там на завойованих ними землях, які включали в не тільки значну територію Саксонії, де тепер проживають сербо-лужичани, а й деякі північні регіони Чехії [Havlik, s. 157–163].

У кривавій битві з франками у 633 р. під Унгостом на боці Самослава взяли участь не тільки серби, а й чехи, дуліби і білі хорвати. Саме тоді франки остаточно залишили цю територію, і доля центральних регіонів і цілої Богемії була вирішена на користь слов'ян: чехи погнали їх далі на захід аж до річки Мюгль в Баварії, дуліби закріпилися на півдні, а білі хорвати зайняли не тільки центральну частину сучасної Чехії, а й посунули сербів з Верхньої Саксонії, в результаті чого колишній Сербський край почав називатися Хорватією, або, за назвою одного з найвойовничіших хорватських племен (бойків), — Богемією (так вважав Шафарик) [Шафарик П. Славянские древности. — М., 1848. — Т. 1, кн. 1, с. 347–354].

Хорватів у Саксонії згадує також Дітмар у 981 р., а село Хруати на річці Галі існувало до 1086 р. На сучасній карті Німеччини 920 (6,2%) назв поселень мають не просто слов'янські, а суто руські назви (Київ, Кладень, Бранібор, Липсько, Долич, Плаве, Рохлич, Дрезно та ін.), причому, майже усі вони розташовані саме у Верхній Саксонії (попри те, що за часів німецького фашизму величезна їх кількість була замінена чисто німецькими).

Оскільки безпосередніми сусідами німців стали бойки, на долю яких після 800 р. випало стримувати зростаючий натиск німців, то й територія, яку вони обороняли, отримала назву Богемія. Безумовно, стосунки з німцями не зводилися лише до безперервних воєн, бойки запозичили у них немало корисного, як-от звичай панівної еліти мати свій герб (найдавніший з усіх руських шляхетських гербів називається «Сас»). Відомо, що маркграф Саксонії Бурхард II одружився з княгинею «van Ruzen», мав від неї сина, графа Отто, отже виходить, що бойки протрималися в Саксонії принаймні до 30-х років XI ст. [OSN].

Однак у 995 р. чехи розбили хорватське князівство Славників, тил бойків оголився, і, не бажаючи опинитись між молотом та ковадлом, вони прийняли єдине правильне на той час рішення повернутися туди, звідки прийшли у VII ст. Саме тоді, у 1052 р., вперше в нашій історії згадується Урос гербу Сас, який став воєводою короля Угорщини Андрія I і боронив від німців Братиславу (!!!).

Якщо повернутися до питання появи білих хорватів на території Богемії (Чехії), то Даліміл називає ім'я князя, який привів їх сюди, — Крок (Кадлубович і чеські топоніми переконливо засвідчують, що йдеться про представника хорватської династії Краків з Прикарпаття):

А мудрі хорвати
Знялися без вагань,
Діток на рамена взяли...
Пройшли не одну гору,
Дійшли до великого бору...
Минуло багато лет,
Муж ім'ям Крок народ вед ... [Kronika, 1977, s. 13].

Автор не знає, звідки з'явилися чехи, що діялося далі на захід від Праги і чому країна в його часи вже називалася не Богемією, а Чехією, і тому вигадує надзвичайно просте пояснення, штучність і явна суперечність якого попередньому тексту одразу кидаються у вічі: він забуває про Крака і називає хорватського князя Чехом.

А же вождя Чехом звали,
Землі ім'я Чеха дали [Там самою, s. 12].

Події, описані в хроніці Даліміла (переселення цілого народу), явно відбулися вже після смерті великого князя Самослава у 662 р., коли створена ним імперія, своєрідний прообраз тієї Великої Хорватії, про яку писав у сер. X ст. Костянтин Багрянородний, розпалася на окремі князівства, і, скориставшись цим, владу на крайньому її заході, потіснивши сербів, взяв прикарпатський князь Крак, родич Самослава, який вважав себе спадкоємцем його імперії [Monumenta Poloniae Historica. — Т. 2. — Lwow, 1872, s. 192–197].

Імовірно, що в Богемії осів не той старий князь, який ще в 30-х роках брав участь у битвах у Каринтії та під Унгостом, бо навряд чи він залишив би своє стабільне, судячи з повідомлення Кадлубовича про запровадження ним законів, добре облаштоване Краківське князівство, а його син, теж на ім'я Крак або Крок. Батько, а можливо, старший брат, який почав правити після смерті старого князя, дали йому кілька племен, серед яких були бойки, і він рушив з ними шукати собі долю на заході. Шлях Крака до Чехії можна легко прослідкувати по численних Краковцях та Крконошах, які він залишав на своєму шляху (в Моравії, біля Пардубиць та на заході від Праги). Кінцевою точкою цього переселення став замок Краковець, який він заснував на заході від сучасної Праги. З писемних джерел відомо, що вже у 1120 р. він став суцільною руїною, і археологи стверджують, що це найдавніший замок на території Чехії, заснований ще в VII ст. [Hrady, s. 51]. Щодо бойків, то, як вже йшла мова вище, вони потіснили сербів далі на північ, найближчими сусідами їх стали не тільки серби, а й німці, які назвали сусідню територію, заселену бойками та іншими хорватськими племенами, Богемією [Константин Багрянородний. Об управлении империей. — М., 1989, с. 30–32].

Такою була картина розселення давньоруських племен білих хорватів і дулібів протягом VII–X ст., що зображена на карті Білої Хорватії в XXX томі Енциклопедії Брокгауза та Ефрона, де хорватські землі у Сілезії доходили до Глогова, та на карті дулібських городищ на півдні Чехії, яку опрацював чеський історик Р. Турек [Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона. — Т. XXX. — СПб., 1890 — 1907, с. 287; R. Turek, s. 40].

А що найзахіднішими пам'ятками Празько-Корчаківської культури в Чехії є поселення Кадані, Войковиці та Угерці на північному сході від Карлових Вар, то це і є західний кордон розселення білих хорватів у VII–VIII ст. [Русанова, с. 194–199].

Отже, князівство Крака було білохорватським, тобто давньоруським. Це впливає не лише з поважних історичних джерел (Даліміл і Кадлубович), де Крак згадується як хорватський князь. У ХХ ст., після інтенсивних археологічних досліджень, з'явилася нова ланка в доказах, якої так бракувало для істориків ХІХ ст. І. Русанова, досліджуючи Празьку культуру, була вражена її подібністю до Корчаківської та Лука-Райковецької культур в Україні (тепер ці культури трактуються як одне ціле). Так само як у Каданах та Войковицях біля Карлових Вар, в поселеннях на Влтаві та Лабі, так і в Монастирі, Мацькувці чи Корчаках в Україні археологи знаходять типові лише для українського етносу напівземлянки з вогнищем в одному куті, ліпні горщики без орнаменту з ледь вигнутою шийкою, однотипні поховання та інші ознаки матеріальної культури, що свідчать про повну етнічну однорідність усього цього простору [Русанова, с. 196–215].

Генетичні дослідження харківських вчених показали, що геном українців є найбільш близьким до геному саме чехів та хорватів, а не росіян чи навіть поляків, тобто саме ці три етноси тривалий час перебували якщо не в одному архетипі, то, принаймні, один біля одного.

В історичних документах з території Чехії згадуються не тільки білі хорвати і поселення з відповідною назвою, а й села з більш промовистими назвами — Русово, Русава, Руська Гора. Їх мало тільки тому, що русинами наші предки почали називатися лише з ХІ ст., тобто тоді, коли ці давньоруські території вже поглинула Чехія. Магдебурзького єпископа Адальберта, який в 60-х роках Х ст. провадив місійну роботу серед білих хорватів на Лабі, називали, наприклад, руським єпископом, а хроніст Веніамін із Туделі навіть у сер. ХІІ ст. ще свідчив про те, що русини живуть на території від Праги до Новгороду. Не варто забувати і те, що, як свідчила княгиня Ода у 992 р., і на протилежному боці Карпат також «кордони Русі йшли аж до Кракова і далі до річки, яка називається Одра», а це підводить нас до думки, що дзеркальне відображення розселення білих хорватів в ті часи мало би бути також і на чеському боці Карпат.

Центром білохорватського князівства спочатку був Краковець, а згодом, за часів правління дочки Крака Лібуши, Вишгород на території сучасної Праги. Легенда розповідає про князя Крака як про надзвичайно мудру людину, до якої йшли за порадою не тільки його підданці, а й сусіди, тобто тут вже можна вбачати джерела руського звичаєвого права, яке в Київській Русі було узаконене «Руською Правдою».

Лише в кінці VIII ст. німці почали поступово тиснути чехів на схід, і в Празькій культурі з'явилися локальні відмінності, а це означає, що чехи, своєю чергою, посунули білих хорватів за Влтаву і осіли біля Праги (дулібів на заході від Влтави, як видно з археологічних розкопок, було значно більше за хорватів, і тому чехи не наважилися їх тоді чіпати).

Ось чому українські історики мають конче дослідити історію князівства Крака, витоки Великої Хорватії «аж до кордонів Баварії», про яку згадував у сер. Х ст. Костянтин Багрянородний.

Нині від найдавнішого руського періоду історії сучасної столиці чехів залишилися тільки руїни хорватських городищ на Градчанах та Велеславині (Мала Страна), Вишеград (на правому березі Влтави) і сама назва — Прага.

Прага була заснована в період перебування білих хорватів на Влтаві за часів князювання Лібуши, яка тоді пророче заявила: «Слава цього міста буде сягати зірок».

Жодних пояснень, чому місто називається Прага, чехи донині не мають, адже прагами не чехи, а давні русини називали пороги, і село Прага дотепер існує на Дністрі біля Хотина, а колись було і на Дніпрі (ці пороги на Влтаві були використані як основи при будівництві кам'яних мостів у Празі) [Флоровский, 1935, с. 15–17].

Щоправда, Кузьма Празький створив власну легенду про походження цієї назви, але й вона пов'язана радше з руською історією цих земель, а не з чеською: буцімто дочка хорватського князя Крака Лібуша збудувала на Вишгороді палац із низькими порогами, щоб кожен, хто заходив сюди, низько вклонявся своїй пані. Ще в цій легенді говорилося про величезного змія, який нападав на Прагу і якого забив св. Юрій, що майже слово в слово повторює легенду про заснування іншого хорватського міста — Кракова [Cosmae. Chronicon Voenorum. — Т. I, s. 3–7].

В кожній легенді, безумовно, є частка правди, і у даному випадку вона стосується не дурниці з низькими порогами, а князя Крака, якого Даліміл, Кадлубович і Длугош називають хорватським, і його старшої дочки Лібуши, яка одружилася з чеським князем Пржемыславом і заклала династію, що правила в Чехії до 1306 р.

Легенда твердить, що один з прихильників німецького права почав глузувати з її підданців: «горе тому народу, яким править жінка», і люди намовили її вибрати собі чоловіка.

З усіх версій найбільш ймовірною є та, що до заміжжя її примусив тиск на князівство із заходу та півночі чеських та сербських племен. У легенді Пржемыслав зображений як звичайний селяк (що також засвідчує хорватське, а не чеське походження цієї легенди). Лібуша обрала своїм чоловіком селянина із села Стадиці, і коли слуги княгині приїхали до нього, то він був у личаках і орав землю. В цих самих личаках Перемислава (так звали його в легенді) привезли до Вишгорода, і потім вони зберігалися в каплиці св. Яна, а під час коронації їх показували новому правителю, щоб не забував про своє селянське походження.

Насправді її чоловік був князем, ймовірно, чеського племені літомержичів, на яких почали тиснути германські племена, а чехи, своєю чергою, на хорватів. З легенди випливає, що після династичного шлюбу Пржемыслава з Лібушею тривалий час хорвати і чехи жили пліч-о-пліч (саме тому геном українців є найбільш близьким до геному чехів). Напіврусинами-напівчехами почували себе прямиий нащадок Лібуши князь Немисло, Мната, Воїн та Уніслав.

Таким чином, хорватське князівство Лібуши не було завойоване чехами, а, як це часто траплялося в історії Західної Русі, землі були об'єднані в результаті династичного шлюбу з чеським князем Пржемыславом, і лише за часів правління їх нащадків (вірогідно, Кржемыслава), чехи інфільтрувалися у хорватське середовище та поступово витіснили їх на схід, за Лабу.

Легенда каже, що деякі підданці вимагали від Лібуши судити їх за нормами німецького права, звідки випливає, що раніше вона вершила суд на основі іншого, тобто руського звичаєвого права.

У легенді згадується про заснування княгинею жуп, а що державний устрій Чехії та уся номенклатура державний назв аж до XII ст. була суто руською (князь, жупан, пан, суддя, тисячник, боярин, стольник та ін.), то зрозуміло, що запозичити їх чехи могли лише у білих хорватів. Руською була і мова (не випадково перші літературні твори на території Чехії були написані давньоукраїнською мовою). Світська давньоруська література зародилася саме на землях князівства Крака і Лібуши: Горазд в Угорській Русі написав лише «Житіє св. Мефодія», а в Чехії з'явилося і «Житіє св. Людмили», і «Житіє св. В'ячеслава» і ще близько 10 творів давньоруською мовою, тобто протягом X ст. виникла усталена літературна традиція, яку пізніше підхопили Київська Русь. Ще з часів Лібуши залишилися давньоруські назви Збечно, Зноймо, Збраслав, Конопниця (Конопиште), Хорватці, Русава, Русек, а згодом — Святий Іван та Гораздовичі. Зображення Лібуши є на фресках 1134 року каплиці св. Катерини у Зноймо. Мистецтвознавці вважають, що в умовах католицької реакції поява розпису на мотиви хорватських легенд була можливою на замовлення якоїсь руської княгині.

Руською назвою є також Вишгород, який чехи з часом перетворили на Вишеград. Не тільки цей Вишгород на Влтаві, а й ідентичні Вишгорода на Дунаї, Віслі та Дніпрі археологи пов'язують лише з руськими племенами (саме ці Вишгорода дають уявлення про межі розселення давньоруських племен у VIII–IX ст.).

За легендою, не Пржемыслав, а Лібуша була ініціатором їх одруження, і «тільки після її смерті жінки почали коритися чоловікам». Оскільки до часів першого історично достовірного чеського князя Боривоя (861 р.) легенда говорить про сім поколінь нащадків Лібуши, отже минуло приблизно 200 років, що добре узгоджується із ймовірною датою появи білих хорватів на Влтаві.

У Празі, на Градчанах та Велеславині, археологом українського походження І. Борковським були розкопані перші поселення давньоруської культури, яку й назвали Празькою [Borkovski I. Staroslovanska keramika ve Stredni Europe // Studie k rodatkom Slovanske kulture. — Praha, 1940].

Отже, десь із 633 р. до кін. IX ст., в центрі сучасної Чехії, існувало князівство білих хорватів, одне з найбільш розвинених у Європі (біля Железовиць вже в VIII ст. плавили тверду вуглеводисту сталь), яке залишило яскравий слід не тільки в історії руських, а й чеських племен.

Ось чому до 995 року не слід викреслювати Богемську Русь із нашої політичної історії і аж до XVI ст. — з етнічної історії українського народу, а беручи до уваги ще й Волоську Моравію, можна стверджувати, що давньоруська складова в історії Чехії ще дається взнаки донині.

Найважливішою подією в історії Богемії кін. IX ст. є прийняття за посередництвом Мефодія і Горазда християнства та заснування тут парафій Руської церкви.

Чи не найбільше значення для розуміння минулого давньої Західної Русі мають слова Даліміла про хрещення чеського князя Боривоя, який:

Žadal, aby pokřtil je
Arcibiskup Metoděj,
Rusin, který v zemi usi
Po slovansku sloužil mši.

Важко повірити у те, що Даліміл не знав, що св. Мефодій не був русином. Безумовно, цим своїм виразом він підтвердив слова Нестора про те, що «Словенський язик і Руський одно єсть», тобто, що Служба Божа у так званій Слов'янській церкві провадилася давньоруською мовою. Коли у 973 р. постало питання про утворення в Празі католицького єпископства, то Папа Римський, через сестру Болеслава II Младу, виставив обов'язковою умовою, щоб єпископом не стала людина, «яка належить до обряду чи секти болгарського або руського народу». Ці історичні документи уточнюють не тільки дату хрещення Західної Русі, а й межі проживання давньоруського етносу на теренах Центральної Європи, в т. ч. в Паннонії та Чехії. Русини в той час жили не тільки на території Угорщини, а й у Чехії та Польщі, тому діяльність Мефодія і Горазда поширилася і на ці країни.

До 973 р. Руська церква на території Чехії була панівною, магдебурзькому єпископу Адальберту на сході від річки Лаби довелося вести інтенсивну місійну роботу серед русинів (саме тому його й прозвали руським єпископом), і Празьке єпископство було утворене зокрема для того, щоб протистояти, як сказано у папській буллі, «схизмі, надзвичайно поширеній серед русинів і болгар».

На території Чехії (точніше Дулібії) віддавна існує поселення Гораздовичі, тож можливо, що Горазд бував тут і провадив місійну діяльність, тим більше, що датою хрещення князя Боривоя є 894 рік, тобто час, коли Мефодій вже помер і цю місію міг здійснити лише списький єпископ (а можливо, що Боривой приїздив до Мефодія в Моравію ще до його смерті, а Горазд і св. Іван у Чехії лише хрестили його дружину Людмилу та бояр).

Святий Іван (до 870–934), за літописами, 40 років прожив у печері біля чеського села Льодениці на заході від Праги. Оскільки його називають «хорватської землі королевичем», то багато істориків вважають Івана легендою, хоча під час

тися і урочисто переніс тіло брата до церкви св. Юра у Празі. Норман Дейвіс зауважив, що Вацлав для чехів став не тільки святим, а й національним героєм, ім'ям якого названо центральну площу міста. Із суто руського символу боротьби з латинізацією він поступово перетворився на символ боротьби з германізацією, тимчасом як ревного католика Болеслава I вони прозвали Жорстоким і не часто згадують (у Празі, біля Вишгорода, є вуличка Болеславова, але точно невідомо, чи вона названа на честь саме цього князя).

Після цих подій культ Людмили і В'ячеслава поширився на всю Русь (це ще одне свідчення того, що Велика Хорватія в етнічному і духовному плані становила тоді з Руссю одне нерозривне ціле). Досить сказати, що фрески із зображенням св. Людмили були в церквах навіть у Ярославській області, а «Житіє св. В'ячеслава» і «Житіє св. Людмили» збереглися тільки в Україні, хоча й були написані на території сучасної Чехії, а переписувалися, ймовірно, у Сазавському монастирі (в Чехії ці «Житія» збирали і нищили єзуїти) [Флоровський, 1935, с. 19–35].

У Будечі була заснована перша на території Чехії руська церква Петра і Павла, ротонда св. Климента на Лівому Градці, у Празі, крім Вишгорода, була церква св. Марії, ротонда св. Віта і церква св. Георгія на Граді (929 р.), у Старому Болеславі освятили церкву Косми й Дам'яна (саме під час цих урочистостей і був отруєний рідним братом св. В'ячеслав (Вацлав), а в столиці білих хорватів Любечі (Лібіцах) було аж дві церкви — св. Юра і Пресвятої Богородиці.

Пізніше утворились монастирі: св. Михайла в Михайловцях (тепер це Младий Болеслав), славнозвісний Сазавський монастир, який на поч. XI ст. заснував св. Прокіп. Оскільки він був архієпископом, а це можливо тільки у тому разі, коли у нього під юрисдикцією було кілька монастирів, то можна припустити, що подібні монастирі Руська Церква мала також у Конопниці (Конопиштах), Таборі, Ідржуховому Градці, Свилах та Вишньому Броді.

Якщо Горазд був автором (або одним з авторів) «Житія св. Мефодія» та «Паннонської легенди», то Богемія подарувала нам близько 10 літературних шедеврів давньоукраїнською мовою, які включені до «Полного Собрания Русских Летописей».

Найвідомішим з них є «Житіє св. Людмили і св. В'ячеслава», яке має не тільки мистецьку, а й величезну історичну цінність, адже саме завдяки йому ми знаємо про протистояння руської і католицької церкви в Чехії в першій пол. X ст.

У Сазавському монастирі св. Прокіп почав писати знамените Реймське Євангеліє, яке по дорозі у Францію придбала Анна Ярославна (на той час книги кирилицею переважно писалися в Богемії, і в Києві знали про це). Згодом цю історичну пам'ятку викупив великий шанувальник давньоруського мистецтва і Руської церкви імператор Карл IV (він був правнуком руської княгині Кунгути Ростиславни і дозволив відродити літургію на давньоукраїнській мові). Карл

запросив із Семигороддя (єдине місце, де тоді ще продовжувала функціонувати Руська церква, але вже як православна) монахів і відкрив для них у Празі Емауський монастир, де вони у 1395 р. завершили роботу над цим Євангелієм (щоправда, писали вже не кирилицею, а з використанням латинського алфавіту), яке після багатьох пригод, завдяки кардиналу Карлу з Лотарингії, якому була відома історія цієї святині українського і французького народів, у 1574 р. знову потрапило до Реймсу.

Хоча літургія на давньоукраїнській мові після смерті короля Вратислава була заборонена, але в так званих літаніях (молитва з проханням) ще досить довго існували окремі вирази на ній. Так само, як і польська «Богородиця», давньоруську основу мала чеська релігійна пісня — гімн «Господи, помилуй нас».

Таким чином, Руська церква, хоча і з перервами та певними модифікаціями, проіснувала в Чехії до 1395 р. (останню руську церкву св. Спаса в Празі католики перетворили на костел св. Сальватора). Протягом багатьох століть ця віра поступово трансформувалася в гусизм, який мав багато спільних рис з православ'ям та прихильників в Україні (існувала навіть ідея об'єднання цих двох церков).

Навіть з опису латинського Празького єпископства 973 р. можна зрозуміти, що на території Чехії тоді існували два князівства — Чехія і Хорватія (Дулібія не згадується взагалі, оскільки на той момент перебувала у складі Великої Хорватії) [Codex, s. 4–9].

Ще більшою мірою така ситуація була характерною для поч. X ст. Українські історики знехтували тим незаперечним фактом, що протягом 906–945 (949) рр., після того, як в битві при Банхіді мадяри розбили останнього моравського князя Святополка, який володів також і Чехією, майже уся територія, яку імператор Костянтин Багрянородний назвав згодом Великою Хорватією, увійшла до складу Київської Русі.

На основі історичних джерел можна прослідкувати еволюцію Білої Хорватії, яка завдяки князю Славнику має усі права називатися Великою.

Після смерті Самослава його держава розпалася на 4 складові: Словенську Хорватію (майбутню Угорську Русь) з центром в Нітрі, Краківську Хорватію з центром у Надсачовицях (пізніше у Кракові), Галицьку Хорватію з центром у Стільську і Богемську Хорватію з центром у Краківці (потім у Празі, а ще пізніше у Любечі (Лібіцях). Остання з них пов'язана з ім'ям князя Славника (? — 981)

До 935 р. навряд чи ще існувала єдина, як за часів Самослава, хорватська держава, в іншому випадку вона би потрапила на сторінки хронік. З аналізу адміністративного поділу Богемської Хорватії вже після того, як вона потрапила до складу Чехії, випливає (адже існувала певна історична традиція, за якою кордони жуп зазвичай співпадали з кордонами колишніх князівств), що до 935 року тут існувало як мінімум 5 хорватських князівств: Залізняцька жупа

(колишнє князівство бойків, де Фулдські аннали у 872 р. згадують князя Спіцимира), Михайловицька жупа (князівство Хорватців, засновником якого був якийсь Михайло), Турновська жупа, де правили знамениті згодом Марковичі (Маркварти), і Клодська жупа, тісно пов'язана з ім'ям князя Воротислава.

Князівство предків Славника було найбільшим, його центром було давньоруське Гостинне Городище (тепер м. Градець Кральовий).

До 929 р. жодних повідомлень про вороже ставлення чехів до білих хорватів немає. Чехи ще пам'ятали, що засновницею їх правлячої династії була хорватська княгиня Лібуша, а крім того, вже від 885 р., з часів Боривоя, чеські князі належали до Руської церкви, тож відносини між двома слов'янськими етносами були досить дружніми, принаймні, не ворожими: відомо, наприклад, що князь В'ячеслав (св. Вацлав) видав свою сестру за князя Хорватців.

Руйнівником цієї ідилії став рідний брат чеського князя Болеслав, якого в народі прозвали Жорстоким. Йому було виділено в уділ місто Старий Болеслав, майже на самому кордоні з Білою Хорватією, тож землі за Лабою постійно вабили його око. Але поки В'ячеслав був живим, він спрямував свою агресію на сусіднє чеське плем'я злічан, де правив князь Ростислав, розбив його військо, захопив столицю цього племені Коуржим і відкинув їх далеко на схід.

З хроніки Даліміла випливає, що добити злічан йому завадило одруження доньки Ростислава з хорватським князем, який правив у Городищу, тож хорвати врятували злічан від остаточного розгрому. Останній злічанський князь Радислав видав свою єдину сестру за представника хорватського князівського роду Славників, який після цього взяв рештки злічанського князівства під свою охорону [Navlik, s. 243–276]. А що у Ростислава не було більше дітей, то після його смерті князівство перейшло в руки сина сестри — Славника (тому Славника іноді називають злічанським князем, але, проаналізувавши хроніку Даліміла, Р. Турек дійшов висновку, що розбите вщент Злічанське князівство за жодних умов не змогло би приєднати території Білої Хорватії і Дулібії, які мало не в десятки разів були більшими за злічанські, а отже Славник був не злічанським князем, а лише сином злічанської княгині [Либиче, с. 136; Kronica, 1977, s. 61].

Ці події розлютили Болеслава, і 28 вересня 935 р. він закликав князя В'ячеслава до Старого Болеслава (нібито на освячення нової церкви) і отруїв його. Цей злочин мав величезний розголос не тільки серед хорватів, а й на усій Русі (у кожному разі, не тільки Руська, а й православна церква вважає В'ячеслава своїм святим, давньоруською мовою були написані декілька варіантів його «Життя», а фрески на цю тему донині збереглися у Троїцькій Лаврі).

Усунувши В'ячеслава, Болеслав захопив трон і розв'язав собі руки для наступу проти хорватів. Після 935 р. йому вдалося захопити лише одне з 5 хорватських князівств, а саме Хорватці, де він заснував нову фортецю, яку назвав Младим (Новим) Болеславом. Приводом до нападу на Хорватці була

або смерть його рідної сестри, спадкоємцем якої він себе вважав, або те, що княже подружжя насмілилося прихистити його матір Драгомиру, яка шукала тут порятунку від смерті.

Однак, завдяки мудрій політиці батька Славника, а згодом і самого Славника, на кордонах Болеслава раптом постала величезна держава, яку сучасники назвали Великою Хорватією і яка становила чималу конкуренцію чехам аж до 995 р. [Kronik, 1977, s. 61–64; Turek, s. 40–42].

Славник вийшов на політичну арену десь в сер. 40-х років X ст., тож підвалини цієї держави заклав його батько, ім'я якого, на жаль, невідоме. Зaslугою старого князя є те, що він шляхом династичного шлюбу з дочкою Ростислава приєднав злічан, а потім, коли Болеслав напав на Хорватці, згуртував навколо себе решту хорватських князівства. У 939 р. він зупинив агресію чехів проти Білої Хорватії тим, що покликав на допомогу київського князя, а може, й навіть визнав себе васалом Київської Русі. За даними Б. Папроцького та Я. Коменського (вони користувалися місцевими монастирськими архівами) у 939 р. в Моравію прийшов київський князь Олег, який, як вважає Л. Войтович, був братом княгині Ольги [Войтович, с. 232]. Зазвичай такі «приходи» на князювання супроводжувало численне військо; у кожному разі, далі за Хорватці Болеслав Жорстокий йти не наважився.

На знак вдячності за цю допомогу війська Славника у 944 р. взяли участь у поході князя Ігоря на Візантію [ПСРЛ, т. II, с. 29]. Якщо участь богемських хорватів у поході київських князів на Візантію у 907 р. є досить сумнівною (хоча і цього виключати не можна), то праця Костянтина Багрянородного «Про управління державою» засвідчує, що в поході 944 р. поза усяким сумнівом вони брали участь, адже автор розповідає про частину Білої Хорватії, яка була найближче розташована до Баварії (тобто йдеться саме про державу Славника і про самого Славника). Такі відомості (про кордони Баварії і Хорватії, про особу самого князя) імператор міг отримати лише від його представників, адже хорвати з Галичини чи навіть Угорської Русі навряд чи були обізнані з такими деталями.

Спеціалісти вважають, що інформацію про Велику Хорватію Костянтин Багрянородний збирав протягом 944–949 рр. Характеристика Славника майже повністю співпадає з характеристикою, яку дають йому німецькі джерела (мудрий, добрий, надзвичайно багатий і, разом із тим, якимсь чином залежний від німецького імператора, або, принаймні, його вірний союзник). На основі цих відомостей можна реконструювати події, які в державі Славника сталися у 944–955 рр.

До 944 р. його батько вже помер, і правління перейшло до рук безпосередньо Славника. Спочатку він продовжував політику свого батька, покладався на Київ (у складі військ князя Ігоря хорвати ходили на Візантію, про що є відповідна згадка в Руському літописі). Отже, якщо Біла Хорватія Славника коли-будь входила до складу Київської Русі, то це був період 935 — 945 рр.

У 945 р. деревляни забили князя Ігоря, і Києву стало не до Хорватії. Святослав тоді був ще малим, а коли виріс, то спрямував свої зусилля на схід, а про Західну Русь згадав лише в кінці свого правління, і то не про Хорватію, а про землі, заселені русинами над Дунаєм. Таким чином, Славник залишився сам на сам зі своїми проблемами і блискуче вийшов із складної ситуації, перетворивши при цьому Білу Хорватію на Велику Хорватію.

Він одружився з дулібською княгинею Стережиславою, і давньоруські племена дулібів увійшли до складу держави Славника, значно підсиливши його збройні сили. Багрянородний стверджує, що кордони Великої Хорватії досягали Баварії, а це могло бути лише у тому випадку, коли Дулібія входила до складу Великої Хорватії (крім того, на території Дулібії ще дотепер є гора Славник). Археологи також підтверджують, що матеріальна культура білих хорватів і дулібів була майже ідентичною і водночас явно різнилася від культури чеських племен [Либице, с. 137].

Потім Славник уклав воєнний союз (або став васалом німецького імператора Оттона I): німці так дошкуляли Болеславу Жорстокому, що навіть Прага опинилася під загрозою штурму, і чеському князю теж стало не до Хорватії [Там само, с. 32–33; Navlik, s. 276–282]. Створилися такі сприятливі умови, що Славник почав обмірковувати ідею об'єднання усіх хорватських племен у складі своєї держави. У 955 р. він узяв участь в поході Оттона I на угорців, які були розбиті, тож Угорська Хорватія вже тоді потрапила до складу Великої Хорватії (це впливає з опису земель Празького єпископства). Щоправда, чеські історики вважають, що в битві з угорцями у 955 р. взяли участь війська не Славника, а Болеслава I, але, зважаючи на той факт, що до самої смерті цього чеського князя його відносини з німцями були надзвичайно напруженими, ця версія є надто сумнівною.

У 965 р. Славник видав свою дочку за польського князя Мешка I, що створило ще одну величезну загрозу для Чехії, яка у 1000 р. мало не привела до її ліквідації як самостійної держави [Wereszycki, s. 34–35].

Відомо, що руські (хорватські) купці з Кракова у 966 р. без жодних перешкод їздили торгувати до Праги (тобто жодних митниць не існувало), а за документами 973 р., кордони Празького єпископства сягали річки Стир на Галичині [Kowalski, s. 24]. Отже, вірогідно, що до кінця свого життя Славник зміг приєднати також Краківську та Галицьку Хорватію, і назва Велика Хорватія мала під собою вагомий підстави (цю версію підтверджує також те, що назва маловідомої річки на далекому сході від Праги могла потрапити на сторінки історичних документів).

Постає запитання: чому, незважаючи на факти існування в Богемії і хорватської, і чеської держави, усі територіальні здобутки Славника приписують лише чехам і чому Велика Хорватія увійшла до складу Празького католицького єпископства?

Суто руські імена представників династії Славника (Стережислава, Собеслав, Доброслав, Порей, Радим, Спитимир, В'ячеслав), наявність у їх столиці

Любечі аж двох руських церков (церкви Пресвятої Богородиці в центрі, яка навіть мала хори — це було новиною в давньоруській архітектурі — і церкви св. Юра) свідчить про те, що вони були русинами і належали до Руської церкви. Події 995 р. також засвідчили, що в Любечі переважала руська віра. Чехи напали на місто в день св. В'ячеслава, і коли городяни дорікнули нападаючим, що в такий день гріх проливати християнську кров, один з Вршовців, що були католиками, із сміхом відповів: «В'ячеслав є вашим святим, а не нашим» [Либице, с. 127].

Славники не належали і до чеської династії Пржемыславичів, адже шлюб Дубровки з польським князем Мешком I відбувся не в Празі, і навіть не в Любечі, а в Городку (тепер Градець Кральовий), що переконливо свідчать про те, що родинним гніздом Славників був Городок, чи то Городище, що цей рід був хорватським і жодного стосунку до празьких Пржемыславичів не мав (тому діти Славника після розгрому його держави повтікали не до Праги, а до сина Дубровки в Польщу) [Wereszycki, s. 137].

За свідченням Ібн Якуба, Прага (Фарага) тоді була зовсім окремим князівством, яке лише від 973 р. почали називати Чехією. Цілком осібно від Празького князівства Болеслава він згадав у 966 р. Богемію (тобто Хорватію) і Краківське князівство (Карака) [Kowalski, s. 15–24].

Основним союзником Славника були німці, і тому його стосунки з католицьким світом були якщо не дружніми, то цілком толерантними: князь дозволив у 968 р. майбутньому магдебурзькому єпископу Адальберту провадити на своїй території в районі р. Лади (Лаби) місіонерську роботу (навіть із того факту, що Адальберта після цього прозвали руським єпископом, можна зробити висновок, що хорватські племена над Лабою вважалися тоді давньоруськими) [Cosmae, s. 33; Havlik, s. 243–249].

Саме в цей період у родині Славника сталася подія, яка ще більше зблизила її з католицьким світом. Важко захворів молодший син князя В'ячеслав. Він вже був на межі між життям і смертю, коли Адальберт взяв з батька слово, що якщо він вилікує В'ячеслава, то син присвятить своє життя служінню католицькій церкві [Havlik, s. 212–215].

Адальберт володів даром зцілення, і вже на другий день В'ячеславу стало краще. Він прийняв католицьке хрещення під ім'ям Вацлав, а коли Адальберт став єпископом, поїхав до нього на навчання у Магдебург. Не тільки магдебурзький єпископ, а й Рим покладав на нього величезні надії щодо подолання в Чехії «руської і болгарської схизми» (саме такі настанови були дані першому католицькому єпископу, який у 973 р. був призначений до Праги), а тому другим празьким єпископом вже у 981 р. був призначений саме В'ячеслав, який в пам'ять про свого вчителя й рятувальника також взяв собі єпископське ім'я Адальберт [Флоровский, 1935, с. 23–35].

Невідомо, хто в той час сидів на троні в Любечі — ще Славник чи вже його старший син Собеслав, але будь-хто з них за цих умов не став би заперечувати, щоб до складу празького єпископства увійшли землі Великої Хорватії. Саме так

були визначені не державні, а нові церковні кордони Празького єпископства до р. Стир на сході, і до папської були 973 р. були внесені відповідні зміни.

Згодом історики встановили, що в оригіналі булли 973 р. цих доповнень не було, тому документ безапеляційно визнали підробкою, не взявши до уваги той факт, що якщо у 973 р. це дійсно був фальсифікат, то вже у 981 р. він відповідав реальному стану речей (цілком можливо, що похід Володимира Великого у 981 році «на ляхи» був викликаний саме цією експансією католицької церкви на його західні кордони).

Так у 981 р. на території Великої Хорватії з мовчазної згоди Славника зіштовхнулися два єпископства — Руське, яке, на думку польської дослідниці Лянцкоронської, містилося тоді на Спишу або в Кракові, і католицьке Празьке, яким керував син Славника В'ячеслав. Проте факт існування Руської церкви і руських єпископств вже у XII ст. став справжнім табу для авторів католицьких хронік (Кузьма Празький, наприклад, старанно оминув період коли не тільки хорватські, а й чеські князі та княгині (Боривой, Вратислав Вацлав, Людмила) належали до цієї церкви, і розпочав свою хроніку з моменту створення католицького Празького єпископства у 973 р.), а літописи давньоруською мовою були знищені. Тому в перших хроніках та історичних документах фігурувало лише Празьке єпископство, тож усі історичні події історики ототожнювали лише з Празьким князівством та чехами. Стереотип про те, що у II пол. X ст. на території Богемії існувала лише чеська держава, проіснував аж до наших днів.

Насправді Велика Хорватія Славника припинила своє існування лише у 995 р., а період від 981 р. і до 995 р. був апогеєм її розвитку і, водночас, періодом найбільшого протистояння між цією хорватською і чеською державами.

Часи найбільшого розквіту Великої Хорватії припадають на роки правління в Любечі сина Славника Собеслава (до 956 — 995). Він навіть карбував свою монету (в Малині), чого не могли собі дозволити не тільки чехи в Празі, а й заможні правителі в Європі. Саме завдяки цим монетам відомо, що столиця Великої Хорватії у час свого заснування називалася не Лібіце, а по-руськи — Любеч («Liubuz»), саме так називав це місто на поч. XII ст. і чеський хроніст Кузьма Празький.

Коли празьким єпископом у 981 р. завдяки підтримці Риму був призначений молодший брат Собеслава В'ячеслав, це дозволило Собеславу взагалі не рахуватися з чеським князем Болеславом II і вирішувати свої справи з Римом і німцями безпосередньо через брата (що, до речі, страшенно обурювало чехів, і вони декілька разів виганяли В'ячеслава з міста). Найбільші проблеми у нього тоді виникли на сході, коли у 981 р. разом із Перемишлем, який перейшов до рук Володимира Великого, він втратив Стільське князівство і усі свої східні землі по р. Стир.

Проте вже під 990 р. у німецьких джерелах є повідомлення про те, що «чехи» відвоювали свої колишні землі на сході. Вірогідно, йдеться про те, що

Собеслав за допомогою Болеслава Хороброго знову повернув собі Краків і Галицьку Хорватію. Потім, на знак вдячності за допомогу Болеслава Хороброго, який був його близьким родичем, Собеслав, у свою чергу, допомагав полякам повернути Помор'я.

Приголомшливе розширення кордонів князівства Собеслава аж до р. Стир, карбування власної монети, що здійснювали лише великі держави, так налякало Прагу, що вона влаштувала міжнародну змову, в результаті якої Чехія, Польща і Київська Русь протягом 5 наступних років знищили і поділили між собою Велику Хорватію.

Невідомо, чи приїздили послы з Праги у Києві, чи Болеслав II діяв через своїх «чехинь» (його сестра стала дружиною Володимира Великого), але з літопису Нестора відомо, що десь у 992–993 рр. він «ходив на хорвати» (а не на «чехи»), і археологи стверджують, що від самого Стільська до Кракова усі хорватські городища були ним спалені (з цього також випливає, що від 981 р. і до 990 р. ця територія таки належала Київській Русі).

Удар зі сходу був таким потужним і дошкульним, що Прага й собі наважилася завдати удару із заходу, а Собеслав, відчувши це, вирушив за допомогою до імператора Оттона.

Болеслав II напав на Любеч в неділю, 27 вересня 995 р., коли в церкві Пресвятої Богородиці йшла Служба Божа, на якій були майже усі воїни. Городяни не встигли організувати оборону, їх заскочили зненацька й винищили до ноги. Загинула уся величезна родина Славника, в т. ч. чотири його сини, а врятувалися лише ті, хто в цей час був поза межами князівства (сам Собеслав, В'ячеслав і Радим) [Либиче, с. 127]. Вони були змушені тікати до Польщі, до свого найближчого родича Болеслава Хороброго (його мати була рідною сестрою Славника, і це є ще один доказ того, що родина Славника не була чеською і жодного стосунку до династії Пржемыславичів не мала).

Саме після цих подій у 996 р. кордони Чехії, Угорщини, Польщі та Київської Русі зійшлися в одній точці, і цією точкою стала Сілезька Хорватія, якою до 999 р. володів Володимир Великий [ПСРЛ, т. II, с. 126]. Слід визнати, що деякі права на Краків Болеслав отримав, коли одружився з донькою хорватського князя Добромира, тож після його смерті та ліквідації Великої Хорватії вважав себе єдиним спадкоємцем Краківської землі. А коли під його захист втекли останні представники династії Славників, то він заявив свої права на всю колишню Велику Хорватію, і, як це не дивно, ні Чехія, ні Угорщина, ні Київська Русь йому не стали на перешкоді. Через декілька років, у 1000 р., він уже володів не тільки Краковом, а й усією колишньою державою Славника (Галл Анонім розповідає, що він «вбив свій прикордонний стовп (слуп) у дно р. Лаби», і це додатково засвідчує колишні кордони між хорватським і чеським князівствами), цілою Словаччиною та значною частиною Угорщини до лінії Вац–Тисафюред (що дає уявлення про територію Великої Хорватії за часів правління Славника, а згодом і Собеслава).

Собеслав повернувся до Любеча, але вже як намісник Болеслава Хороброго. Схоже на те, що він не задовольнився цим статусом і постійно намовляв Болеслава Хороброго захопити Прагу і посадити його на чеський князівський трон.

Однак під час штурму Праги, 4 вересня 1004 р., цей останній князь з роду Славників загинув, і після його смерті боротьба за хорватський спадок між Польщею та Чехією стала боротьбою за Сілезію та Краків.

Таким чином, ось уже 1000 років значна частина земель колишньої Великої Хорватії перебуває в складі Чехії, місцеве хорватське населення вже давно асимільоване, але ця сторінка історії нашої Давньої Русі мала великий вплив на події, що відбувалися тут протягом багатьох наступних століть.

Адже навіть після 1004 р. не була поставлена крапка в політичній історії давньоруських земель у Чехії, оскільки хоча Болеслав II і проголосив себе паном Хорватії та Дулібії, реально територією цього князівства він не володів, боротьба за незалежність тривала тут аж до кінця XIII ст., і, за свідченням хроністів, це був чи не найкращий період в історії Чехії. Лише після того як королевою Чехії стала дочка чернігівського князя Ростислава Михайловича Кунгута, яка змогла примирити представників двох правлячих еліт, нащадки дулібських князів зайняли найвищі посади при чеському королівському дворі і Дулібія остаточно увійшла до складу Чехії.

Українська складова багато в чому позначилася на подальшій долі Чеського князівства, За оцінками Р. Турека, з 93 городищ, які були виявлені на території Чехії, 43 належали білим хорватам (18) і дулібам (25) [Turek R., s. 37–48]. Отже, давньоруська складова в чеській нації становить не менше 30%, що підтверджується і генетичними дослідженнями, з яких випливає, що геном українців найбільш наближений до геному чехів та балканських хорватів.

Давньоукраїнське минуле Чехії — це наше минуле ще й тому, що величезні маси населення колишніх руських земель під час гуситських воєн XV ст., релігійних переслідувань XVII ст., після поразки на Білій Горі та в результаті економічних міграцій XIX ст. опинилися в Україні (до речі, саме в регіонах, заселених нащадками дулібів, хорватів та волинян!!!) і стали складовою частиною української нації, причому йдеться не про тисячі, а про сотні тисяч людей (лише у 1623 р. католики вигнали з Чехії 36 тисяч сімей) [Snoch, s. 69].

Ось чому українських істориків має цікавити не тільки давньоруський період історії Чехії, а й усе наступне тисячоліття, включно до наших днів. Попри етнічну сторону цієї проблеми (вплив українців на формування генотипу чехів, їх ментальності), є ще й вплив української складової на формування духовності, писемності, мистецтва і культури чехів.

Навіть коли хорвати і дуліби асимілювалися і стали начебто чехами та німцями, саме ці колишні давньоруські регіони стали основними центрами опору тотальній германізації і врятували чехів від етнічної катастрофи.

Якщо пригадати, що щось подібне відбулося й в Угорщині та Польщі, де колишні руські регіони і руська культура врятували поляків, словаків, угорців та румун від латинізації, то можна відверто говорити про історичну місію українського етносу і те, що він є стовбурним етносом усього слов'янства.

На жаль, навіть М. Грушевський, засліплений роллю Наддніпрянщини в українській історії, не приділяв уваги українським регіонам у Польщі, Угорщині та Румунії, а Чехію взагалі оминув, вважаючи, напевно, що коротенької згадки Костянтина Багрянородного про Велику Хорватію, а також повідомлення, наче в її підтвердження, «Фульдських анналів» про хорватське князівство «Primores», тобто «Велике», а також свідчення Венямина із Туделі, який вважав усю територію від Праги до Новгороду суто руською землею, для нього недостатньо, щоб робити широкі узагальнення. Інтенсивні археологічні, етнографічні, антропологічні, лінгвістичні, генетичні та гематологічні дослідження розпочалися тільки в наш час.

Однак, рання історія чехів відома не з чеських, німецьких чи польських, а саме з давньоруських джерел, написаних церковнослов'янською мовою у її південному, тобто давньоукраїнському варіанті [ПСРЛ. — Т. XX. — СПб., 1914].

Разом з тим, не можна категорично стверджувати, що усі русини належали виключно до Руської церкви, а чехи — до Латинської (і св. Вацлав, і св. Людмила, наприклад, були за своїм етнічним походженням чехами).

Якщо залишити поза увагою сумнівні твердження німецьких джерел про те, що усі слов'янські князі в Богемії вже в сер. IX ст. стали католиками, то першою католичкою в давньоруському середовищі мала бути св. Оросія.

З історичних джерел відомо, що Оросія народилася в Богемії й вірогідно належала до князівського роду, оскільки батьки видали її за короля Арагонії. По дорозі туди, біля містечка Вебри в Іспанії, її разом із почтом захопили в полон маври і пообіцяли зберегти її цноту та життя, якщо вона зречеться християнської віри. Однак, навіть після тортур Оросія відмовилася зречтись своєї віри, і маври відтяли їй голову.

Про руське походження святої свідчить не тільки її ім'я, яке в перекладі означає «русинка», а й місце народження — Богемія, більша частина якої у VIII столітті була заселена племенами Празько-Корчаківської культури. А що культ Оросії був поширений у Бенатках над Єзерою, де, власне, й було написано «Житіє» цієї святої, то напевне вона й народилася тут або в околицях і була дочкою якогось князя Білої Хорватії.

Про земляка Оросії, празького єпископа та місіонера на землях прусів В'ячеслава, більш відомого в католицькому світі як св. Войцех (956–997), відомо значно більше. В'ячеслав був сином князя білих хорватів Славника. Як впливає із зображення на дверях гнезненського собору та імен представників родини Славника (Святослав, В'ячеслав, Собібор, Порей, Доброслав, Радим), усі вони належали до Руської церкви, були похрещені в соборі Пресвятої Богородиці столиці князівства Любечі (Лібіцах біля сучасних Подєбрад).

Коли В'ячеслав важко захворів, латинський місіонер Адальберт, який навертав тут прихожан у католицьку віру (саме тому його і прозвали руським єпископом) примусив Славника заприсягтися, що в разі одужання В'ячеслав присвятить своє життя служінню католицькій церкві.

В'ячеслава перехрестили тоді на Вацлава і, разом із дітьми представників хорватської знаті, серед яких був і майбутній естергомський єпископ Анастасій, у 972 р. відправили на навчання до Магдебурга, де Адальберт заснував для них спеціальну школу на кшталт духовної семінарії.

Адальберт сприяв подальшій кар'єрі своїх вихованців, і у 981 р. Папа Римський призначив В'ячеслава празьким єпископом. Він був ревним католиком, завдяки його зусиллям кордони єпископства посунулися аж до річки Стир в Україні, проте чехи, і особливо їх король Болеслав II, ставилися до нього надзвичайно упереджено і навіть вороже. Це тим більш дивно, бо його попередником був чужинець, чоловік з Німеччини. Брат єпископа Собібор не тільки не визнавав зверхності Болеслава II, а й був настільки незалежним, що сам планував за допомогою німців приєднати до свого хорватського князівства Прагу. Не дивно, що Болеслав II почав гарячково шукати союзника на сході, і літописи свідчать, що саме у тому ж 981 р. у Володимира Великого несподівано з'явилися аж дві «чехині» — Малфріда та Аделя (Володимир тоді ще не був християнином).

Невідомо, наскільки хорватські князі в Клодську, Кракові і Стільську були залежні від Собібора, але під час походу 981 р. Володимира Великого «на ляхи» (безумовно, це помилка літописця або переписувача) київський князь зруйнував Стільсько і захопив Перемишль та Червень, а у 992–999 рр., як впливає із заповіту княгині Оди, Русь довела свої кордони «до Кракова і від Кракова до річки Одри», тобто, фактично аж до Клодська.

Ось чому становище В'ячеслава у Празі було непевним і навіть загрозливим (саме тому його висвячували на єпископа не в Празі, а у Вероні). У 989 р. Папа Римський навіть дозволив йому виїхати з Праги і пожити в Італії, а у 994 році він вже просто був змушений тікати з Чехії. Про те, що це було пов'язане не з питанням віри, а з питанням його етнічного походження та протистояння Болеслава II з Собібором, свідчить той факт, що разом з ним був змушений тікати аж до Угорщини і Анастасій, якого В'ячеслав шойно призначив абатом першого у Чехії латинського Бревновського монастиря у Празі.

В'ячеслав більше не повернувся на свою батьківщину. Повідомлення про смерть рідних застало В'ячеслава у Вишгороді, столиці Угорщини. Саме три останні роки його життя залишили його ім'я навіки в європейській історії: він поклав початок латинізації Угорщини і став святим, прийнявши смерть від поган у Пруссії.

На час його появи в Угорщині панівною тут була Руська церква, яку створив Мефодій (саме тому його в історичних джерелах і називають «руським єпископом»), а згодом розбудували Горазд, Сава і Сильвестр. Літургія

в ній відбувалася давньоукраїнською (давньоруською) мовою, і ця церква не корилася ані Риму, ані Візантії, де визнавали лише грецьку мову. Угорці, судячи з імен їх вождів (Арпад, Золтан, Гейза та ін.) були язичниками, а що їх дружини походили з руських князівських родин, то католицькі монастирі і церкви після перемоги у 906 р. вони понижили, а руські, на угоду дружинам, залишили (веспрімський єпископ Сильвестр згадується, власне, в часи панування угорців). Першим християнином серед угорців став син Гейзи і білгородської княгині (тому її і називали Білою Княгинією) Воїн, якого вона охрестила в руській церкві (інакше його не довелося би перехрещувати у 995 році і давати інше ім'я). Якби Біла Княгиня у 994 р. була ще живою, то вона ніколи не допустила б В'ячеслава до князівської родини, і жодного успіху місія праського єпископа в Угорщині не мала би.

Однак, Воїн на той час вже позбувся материнської опіки, що являла собою нестерпну родинну деспотію, одружився з німкенією Гізелою і дослухався до аргументів В'ячеслава щодо зміни своєї конфесійної приналежності. У 995 р. він перейшов у католицьку віру та перехрестився на Стефана.

Звісно, Угорщина не в одну мить стала католицькою. Протистояння між Руською церквою (яка під час правління Анастасії Ярославни почала трансформуватися у православну) та католицькою тривало ще понад 300 років. Та початок цьому фатальному для русинів Угорщини процесу поклали саме В'ячеслав і Стефан, якого Рим негайно коронував, а після його смерті проголосив Святим. У літописі дяка з Дубнова від 1494 р. написано, що св. Войцех «знищив віру правдиву і письмо слов'янське відкинув, а запровадив письмо латинське і обряд латинський, а образи віри правдивої попалив, єпископів позабивав чи розігнав, а коли пішов до Прус, то і сам був вбитий».

Тож доля святого В'ячеслава була трагічною. Незважаючи на величезні заслуги перед католицькою церквою, Рим запропонував йому або негайно повертатися до Праги, або вирушити до Польщі для місіонерської роботи серед прусів, які в той час були язичниками.

Після того, що сталося з родиною В'ячеслава у Чехії, пропозиція повернутися до Праги означала неминучу смерть. Єпископ вибрав другий варіант, причому, не тільки тому, що в Польщі тоді перебували Собеслав і Радим, а насамперед тому, що Болеслав Хоробрий був його двоюрідним братом і В'ячеслав сподівався на його допомогу. Невідомо, чому праський єпископ рушив до прусів без належної охорони (за однією версією, він сам відмовився від неї, за іншою — так і не дочекався на неї), але судячи з того, який величезний зиск отримав Болеслав Хоробрий і ціла Польща від його смерті, то можна припустити, що смерть В'ячеслава була не випадковою.

23 квітня 997 р. В'ячеслав був закатований озвірілими прусами. За легендою, Болеслав Хоробрий викупив його тіло на вагу золота. Це, однак, була мізерна плата за те, що він дістав взамін: Польща отримала свого власного святого і стала важливою складовою частиною католицького світу, у Гнезно, де спо-

чатку поховали св. Войцеха (так називали В'ячеслава поляки), було утворене католицьке архієпископство (варто нагадати, що Прага тоді була лише єпископством), і, найголовніше, Болеслав Хоробрий став вважатися єдиним коронованим спадкоємцем, що отримав права на Велику Хорватію (князь Славник був його дядьком, а до того ж Болеслав Хоробрий одружився з донькою хорватського князя Гонти і мав від неї сина Беспріма, а пізніше — з донькою хорватського князя Добромира, володаря Краківської Хорватії).

Тож не дивно, що у 999 р. він як свій династичний спадок зайняв Краків, у 1000 р. вийшов до кордонів Великої Хорватії з Угорщиною по лінії Дунай–Вац–Тисафюред, причому, жодної протидії Стефан Святий, судячи з їх мирної зустрічі в Острому Холмі, йому не чинив, і нарешті, як гонорово свідчать польські хроніки, «вбив залізні слупи в річку Лабу», тобто встановив кордони своїх земель на заході. Він домовився полюбовно з Володимиром Великим щодо Краківської Хорватії і Сілезії, видавши свою дочку за Святополка Володимировича, а щойно великий київський князь помер, негайно заявив свої претензії і на колишнє Стільське князівство і у 1018 р. зайняв Перемишль та Червень (Стільсько на той час уже являло собою суцільну руїну, хоча, як свідчать археологи, в IX–X ст. було одним з найбільших міст Європи).

Таким чином, якщо ми порівняємо опис Великої Хорватії Костянтина Багрянородного з кордонами держави Болеслава Хороброго від Лаби до Стиру і від Кракова до Дунаю, то перед нами постає повна картина того, що являла собою Біла Хорватія в X ст. Протидіяти Болеславу Хороброму наважилися тільки чехи: у 1003 р. він надумав посадити в Празі Собеслава, але чехи відбили штурм, причому, слід звернути увагу на те, що від удару в спину тоді загинув і цей останній представник роду Славників.

Смерть В'ячеслава і Собеслава можна вважати останньою крапкою в політичній історії Великої Хорватії. Протягом 1025–1031 рр. держава Болеслава Хороброго поступово розпалася, і величезна територія, заселена білими хорватами, була поділена між Польщею, Чехією та Угорщиною, і лише незначна її частина на сході дісталася Київській Русі.

Тим не менш, українці з цієї землі нікуди не шезли, незважаючи на асиміляційні процеси, мовний, культурний і духовний тиск, вони ще довго становили важливу складову частину кожного суспільства, зокрема і чеського.

Якщо до 1003 р. протистояння між білими хорватами і чехами було політичним, то протягом наступних століть воно переросло у духовне та культурне.

Процес витиснення Руської церкви з Чехії був надзвичайно болісним і тривав понад 300 років.

Наступ латинської віри насамперед відчула на собі Прага, але чехи досить швидко переорієнтувалися на захід, і руська віра зосередилася переважно на давніх українських етнічних землях, тобто в Дулібії та Хорватії, які тоді належали чи то до Списького, чи то до Краківського (принаймні до 1030 р.) єпископства, заснованого учнем Мефодія Гораздом.

Незабаром у Празі служба давньоруською мовою провадилася лише в церкві св. Спаса (Крижовницька площа біля Карлова моста), яку згодом також перетворили на католицький костел св. Сальватора.

З «Хроніки Сазавського монастиря» видно, що його засновник Прокіп (982–1053) був змушений постійно переховуватися. Його світське прізвище було Скаба, він народився у селі Хотоун біля колишньої столиці хорватського князя Славника Любеча (Лібіце). Він досконало знав давньоукраїнську мову, писав на ній свої твори, тож напевно розмовляв нею з дитинства, чи просто вивчив її, здобуваючи освіту у Вишгороді. Коли католики розпочали гостро переслідувати Руську церкву, він був змушений залишити родину і переховувався не серед чехів, а біля Чорних Буд на землях давньоруського племені дулібів. Усе це дозволяє припустити, що за походженням він був білим хорватом або дулібом, хоча в ті часи етнічне походження не мало такого значення, як тепер, а визначальним чинником була приналежність до певної церкви.

Під час полювання в лісах над Сазавою у 1031 р. Прокіп випадково зустрівся з королем Олдржихом. Після цього, несподівано для німців, король почав підтримувати Руську церкву, наказав збудувати Сазавський монастир і виділив для нього величезний масив землі під Милобужом. До 1055 р. Прокіп встиг збудувати монастир, церкву Богородиці та каплицю Івана Хрестителя.

Такими діями Олдржих намагався унезалежити Чехію від Риму, а, отже, і від німців. Реакція останніх була передбачуваною: уже у 1033 р. імператор Конрад II наказав викрасти короля, і невдовзі за нез'ясованих обставин той помер.

Син Олдржиха Бржетислав продовжив справу батька. У 1041 р. німці розбили і Бржетислава, а тому Прокопу задля того, щоб служби Божа й далі велася давньоукраїнською мовою, довелося прийняти статут ордену бенедиктинців, які терпимо ставилися до мовної проблеми. Завдяки їх протекції, а також за сприянням празького єпископа, який надав Прокопу статус архіігумена, тобто абата не тільки Сазавського монастиря, а й усіх монастирів в Чехії, що проводили літургію руською мовою. Так тривало до самої смерті святого (він був проголошений святим вже у XVI ст.) у 1053 р.

Ситуація докорінним чином змінилася у 1054 р. після остаточного розколу християнської церкви на православну і католицьку. У 1056 р. новий король Спитигнев вигнав із країни не тільки монахів Сазавського монастиря, а й свого рідного брата Воротислава, і вони утекли під захист православного угорського короля Андрія I. Монастир був переданий католикам, але вони пробули тут недовго, оскільки місцевий люд примусили їх піти геть.

Вже у 1063 р. за допомогою Андрія I Воротислав захопив чеський трон і, «виконуючи прагнення народу», повернув монахів Сазавського монастиря з Угорщини. Абатом монастиря став Божетех, за якого монастир пережив часи найбільшого розквіту.

Прокіп був видатною особистістю як для української, так і для чеської історії. Попри Іларіона Київського, він є першим відомим на ім'я творцем

давньоукраїнської літератури і мови (до нього усі твори є анонімними, а от Реймське євангеліє має свого конкретного автора: його «псал святий Прокоп»). Нині відомо близько 10 пам'яток давньоукраїнської літератури, які пов'язані із Сазавським монастирем. Твори Прокопа та його учнів становлять значну частину відповідного тому «Полного собрания русских летописей». На основі «Убиения Вятчеслава, князя чеська» та інших першотворів, які з'явилося у Х ст., в Сазавському монастирі були створені різноманітні компіляції, як-от: «Житіє св. Вятчеслава», «Житіє св. Віта», «Проложное житіє Вятчеслава», «Житіє св. Людмили», «Празькі листки» та ін.

Найвидатнішим твором Прокопа є знамените Реймське євангеліє, яке у 1049 році Анна Ярославна привезла до Франції (відомо, що вона їхала через Прагу і поза усяким сумнівом зустрілася із Прокопом).

Фрагменти давньоруського розпису та пам'яток архітектури та іконопису, які збереглися в костелі св. Юра на Градчанах, ротонді св. Катерини у Зноймо, на Лівому Градці, у Збраславі, біля Табору, Іржиховому Градці, Конопищах, Святому Івані та деяких інших містах Чехії, дозволяють припустити, що руські монастирі колись були розташовані саме там, і Прокіп був не одинаком, а патроном усієї Руської церкви, а отже, і руського етносу на території Чехії (згадаймо: Воротислав повернув монахів до Сазавського монастиря, «виконуючи прагнення народу»).

Імпульс до нового розвитку Руської церкви, який задав у XI ст. Прокіп, за сприятливих обставин міг привести до русифікації цього краю, як це згодом сталося в Росії, і тоді нині тут була б не Чехію, а Богемія (назва від хорватського племені бойків) чи Дулібія, адже до 1097 р. розвиток подій йшов саме у цьому напрямі.

Справу Прокопа в Чехії продовжила дочка Добронеги–Марії Святослава (1044–1126). У 1063 р. вона одружилася з чеським королем Воротиславом (Вратиславом) II, але не перейшла у католицьку віру, лишившись у руській вірі, в якій її виховала мати. Крім маленької каплиці св. Мартина біля королівського замку в Празі, на Вишеграді, король збудував для неї церкву Петра і Павла, де Сватава (так її називали в Чехії) і була похована у 1126 р. (потім на цьому місці поставили костел). Історики вважають, що саме вона запровадила в Чехії культ св. Бориса та Гліба (у Сазавському монастирі на їх честь був збудований вівтар).

Майже усе, що пов'язане з нею у Чехії, пізніше було зруйноване, але фрески 1134 р. у візантійському стилі в ротонді св. Катерини у Зноймо свідчать про те, що Святослава привезла із собою до Чехії руських іконописців, і вони творили тут і після її смерті. А що при дворі її сина короля Владислава (1109–1129) був співак і музикант Добрата, то можна припустити, що вона привезла з собою до Чехії й інших митців, а своїм дітям пришепила любов до української пісні.

У 1080 р. Вратислав II звернувся до Папи Климента III з проханням «відродити у нас службу Божу на слов'янській мові» (йдеться саме про

давньоукраїнську мову, адже Даліміл не випадково назвав св. Мефодія не болгарським, а руським єпископом). Незважаючи на категоричну відмову, він коронувався у 1086 р. в Майнці за латинським, а в Празі — за руським обрядом. Є свідчення, що після його смерті у 1092 р. по всій Чехії їздили католицькі ієрархи, які переосвячували після «псевдоєпископів» костели, тобто можна зробити висновок, що Руська церква за часів Вратислава II майже повернула собі втрачені позиції.

Незважаючи на територіальну відокремленість, в духовному плані Богемська Русь тоді усе ще становила майже одне ціле з Київською Руссю. Про руську літургію пише автор першої церковної історії про св. Войцеха монах Християн [Флоровський, 1935, с. 36–47]. Сватава поширила у Чехії культ Бориса та Гліба, незрозумілий для представників інших народів та етносів. Своєю чергою, в Київській Русі, аж до Волги, поширився культ Юрія Змієборця, коріння якого походять якщо не з Праги часів Лібуши, то з Кракова, розповсюдилася руська духовна література, яку творили монахи в Чехії (ї це зберегло її для нащадків, оскільки пізніше в Богемії та Моравії її повністю знищили єзуїти).

Смерть Воротислава зупинила ці процеси. Хоча новий король Бржетислав також був сином Воротислава від русинки (дочки Андрія I та Анастасії Ярославни), але вона була першою дружиною цього короля, рано померла, а Бржетислав з дитинства надзвичайно упереджено ставився до мачухи та усіх її починань. Сватава (Святослава) мала від Вратислава чотирьох синів, Бржетиславу приділяла мало уваги, і так неприязне ставлення до мачухи переросло в ненависть до Руської церкви та усього руського. Всупереч мачусі, він став ревним католиком, одружився із сестрою німецького графа Альберта і у 1097 році передав у підпорядкування римському костелу Сазавський монастир і усі руські монастирі і храми на території Чехії.

У Білій Хорватії це відбулося досить швидко, але Дулібія корилася йому лише формально, тож у Конопищах, Клокотах біля Табора, Індржиховому Градці, Торгових Свинах та деяких інших місцях релікти руської віри, особливо щодо культу Юрія Змієборця, зберігалися ще довго [Jižní Čechy. — Praha, 1974, s. 145–148].

Достеменно невідомо, чому одні чеські князі підтримували Руську церкву, а інші жорстоко переслідували. Але якщо хорватка Лібуша була засновницею роду Перемиславичів, то певні гени могли даватися взнаки і через сотні років. Мало не усі симпатии руської віри серед чеських королів або походили з Білої Хорватії, або були одружені з княгинями руської крові.

Чи не основним аргументом прихильників того, що Великої Хорватії Багрянородного та Богемської Русі не існувало, було те, що Київська Русь не виявляла уваги до цих земель, не робила спроб їх приєднати.

Попри свідчення Папроцького про руського князя Олега, який у 939 р. рушив до Моравії, є ще розповідь Володимира Мономаха в «Поученії» про його 4-місячний похід у 1076 р. до Чеського лісу: «Ми йдемо и поищем протори

своя» — тобто була спроба повернути землі Великої Хорватії, і ця спроба була далеко не першою (ще у 1043 р. воєводи Ярослава Мудрого виявили бажання йти до Чеського лісу) і не останньою (є свідчення про походи сюди руських князів у 1123, 1253, 1271 рр.).

Ця земля була тісно пов'язана з Руссю. При впадінні річки Медведиці до Свратки біля замку Перштейн у XII ст. існував спеціальний табір, де збиралися усі загони, які йшли на Русь і у 1123, 1144, 1159, 1170 рр. брали участь у князівських усобицях (цей замок мав традиційну руську назву Стоп і належав Птахам, які походили від хорвата Хвала).

Зрозуміло, що етнічним чехам брати участь у війнах руських князів не було жодного сенсу, і ці загони формувалися з мешканців Білої Хорватії, які ще чулися русинами і частиною руського світу. Спираючись на повідомлення про участь білих хорватів в походах руських князів на Візантію у 907 та 944 рр., можна припустити, що це місце концентрації військових сил місцевих русинів було традиційним і існувало ще з X ст.

Основні події в боротьбі Русі за колишню Хорватію, зокрема Опавську Сілезію, розгорнулися у 1253–1291 рр.

Як відомо, Данило Галицький провів дитячі та юнацькі роки в Угорщині, тож був свідком присутності русинів не тільки над Дунаєм (Вишгород, Острий Холм, Руський Замок (Оросвар), Комарно, Русовці), а й на території колишньої Руської Марки в Австрії і тут, у Моравській Сілезії. Ось чому він прагнув посадити свого сина Романа в Австрії, а в Моравії та Сілезії — Лева Даниловича, одруженого з Констанцією — донькою угорського короля Бели IV. А що він діяв в районі Опави, то можна припустити, що Угорщина і Польща домовилися про те, що від Чехії до Русі має перейти регіон північної Моравії (участь у поході 1253 р. Болеслава Соромливого та Владислава Опільського підтверджує, що йшлося не про похід на Австрію, а саме про Опаву).

Моравський намісник в Опаві Андрій з Крваржу вчинив Данилові Галицькому затятий опір, довелося вертати назад війська не тільки Лева, а й тисячників Юрія, Тевтовіта та Едівіта, які вже розійшлися «пленя та жега» по всій Моравській Сілезії. З величезними труднощами, спаливши центральні ворота, руські війська взяли місто, але, зважаючи на згаяний час, штурмувати замок не стали, а пішли далі вгору по Опаві, в напрямі на Насидель, де звільнили полонених, яких захопили чехи. Руські війська взяли також Голубчиці (Крнов), але у Данила Галицького раптом різко погіршився зір, і він негайно повернувся додому.

Те, що над завойованими містами (наприклад у Насидлі) вивішувалися руські, а не польські чи угорські хоругви, і Гербурт з Фельштина присягнув на вірність галицькому князю, а не Болеславу Соромливому чи Бели IV, свідчить про те, що це була руська акція і чисто український інтерес.

Єдність руських земель була порушена татаро-монгольською навалою, і в міру посилення загрози на сході увага Русі до своїх земель на заході катастрофічно зменшилася аж до повного забуття.

У Моравії пам'ять про спільні походи і колишню єдність дожила аж до XVI ст. Відомо, що у 1542 р. тут, біля річки Медведиці, таборилися українські козаки, яких Ян із Перштейна запросив для спільної боротьби проти турецької агресії.

Після 1253 р. Данилові було вже не до Сілезії. Однак Лев Данилович про свою «отчину» не забув, і в 1271 р. його воєвода Жирослав намагався відновити тут статус-кво. У 1281 р. саме сюди втекла королева Кунгута Ростиславна, яку німці після смерті Пржемыслава Оттокара II ув'язнили в Бездежі.

Лев Данилович зрозумів, що домовлятися треба не з поляками проти чехів, а з чехами проти поляків, і у 1289 р. мав особисту зустріч в Опаві з Вацлавом II. До 1291 р. вони ще кілька разів зустрічалися у Брно та Празі. Вірогідно, Вацлав II від своєї матері Кунгути знав давню історію Русі не гірше за Льва Даниловича і переконав галицького князя у тому, що ніж битися за далеку тепер від Русі Опаву, краще повернути назад руські землі, які загарбали Польща та Угорщина.

Ще один епізод у спробах відродження руської церкви і руської культури в Чехії стався в XIII ст., коли чеський король Пржемыслав Оттокар II одружився з донькою чернігівського князя Ростислава Михайловича Кунгудою Ростиславною (після 1243–1285).

Україні часто таланило на геніальних жінок, які без жодного пострілу і без жодної краплі пролитої української крові створювали найсприятливіші умови для її розвитку, але, на жаль, в народі залишилася пам'ять лише про одну з них — Роксолану. Кунгута Ростиславна і Софія Гольшанська зробили значно більше, але не своїми руками, а руками своїх дітей, яких вони виховали у палкій любові до України та її народу, та про них знають навіть не усі спеціалісти.

Кунгуду можна поставити в один ряд не тільки з Роксоланою, а й з княгинею Ольгою та Анною Ярославною.

Дитячі роки вона провела у Фюзері, на території сучасної Угорщини, серед чудової природи, у руському середовищі. Її батько Ростислав Михайлович був чернігівським князем, якого татарська навала погнала на захід. Деякий час він сподівався зайняти галицький трон, але Данило Галицький випередив його, і Ростислав утік в Угорщину, де одружився з донькою угорського короля Анною, отримавши як віно величезну територію від Кошиць аж до Молдови, яку він заселив русинами з Галичини, а можливо, і з Чернігівщини (значна кількість місцевих русинів була тут вибита під час навали монголів у 1241 р.)

Кунгуду охрестили в руській церкві (є документ 1245 р. про заснування Ростиславом Михайловичем православної церкви у Фюзері). Відомо також, що церква Косми та Дем'яна була і в сусідньому селі Кузьмичі (документи, засвідчують її існування ще у 1414 р.). Кунгута носила на собі православний хрест київської роботи XI ст., отже до одруження з чеським королем була православною. Відомо, що вже тоді, коли Кунгута була королевою Чехії, німці звину-

вчували її у тому, що вона не була щирою католичкою, а таємно сповідувала православ'я (це, до речі, і стало основною причиною того, що у неї забрала її сина Вацлава і відправили на «перевиховання» до Німеччини).

Німці мали причини ненавидіти Кунгуту, адже, довідавшись про незвичайну вроду дочки Ростислава, чеський король Пржемыслав Оттокар II залишив свою колишню дружину — німкеню Маргариту Бабенсберг, поїхав до Угорщини і у 1261 р. одружився з цією руською княжною у Братиславі, а згодом коронував її у Празі. Весілля королівської пари було таким бучним, що усі гості не вміщалися в місті і для них навіть виставили столи в полі між Голишовцями та Овінцем.

Це був рідкісний у ті часи шлюб з кохання, адже король мав усі можливості одружитися з рідною дочкою самого Бели IV, але не скористався цим. Крім того, відомо, що до одруження з Кунгудою він не цурався позашлюбних зв'язків, мав позашлюбного сина Миколу, якому передав Опацьке князівство, але після 1261 року все це припинилося. Тим не менш, не можна виключати й політичної мети, адже і в Австрії, і у Сілезькій Моравії його основним ворогом був Данило Галицький (у 1260 р. війська короля Данила протистояли чехам на Моравському полі), тож одружившись з дочкою основного конкурента на галицький престол, Оттокар послабив позиції руського короля у своєму власному середовищі.

Аж до 1278 р. життя Кунгути Ростиславни було справді королівським. Королева отримала замок Орлик над Влтавою, а коли довідалася, що на північному сході Чехії живуть нащадки білих хорватів, тобто русини, то на її прохання король реставрував їх стародавній замок Бездеж, і вона любила проводити там літо. У 1265 р. вона народила дочку Кунегунду, у 1269 — Агнесу (Аничку) і нарешті у 1271 р. — спадкоємця трону, якого вона, вже добре знаючи історію Чехії, назвала Вацлавом (з давньоруського «Життя св. В'ятчеслава» їй стало відомо, що він сповідував руську віру і був забитий братом-католиком Болеславом Жорстоким).

Часи правління Оттокара II, королеви Кунгути та їх сина Вацлава II характеризувалися надзвичайним підйомом та розвитком Чехії, яка почала домінувати в Центральній Європі. Саме тоді були засновані більшість існуючих нині міст, а територія Чехія збільшилася мало не удвічі.

Кунгута зайнялася політикою ще в часи правління Оттокара II, на якого мала величезний вплив. Німецькі хроністи одностайно твердять, що вона розмовляла руською мовою, таємно сповідувала православ'я і виховувала в цьому дусі свого сина, старалася вести зовнішню політику на користь слов'ян.

Вона намовила чоловіка посадити на угорський трон свого рідного брата Белу Ростиславовича, який тоді був баном Мачви. Оттокар II спрямував свої війська в Угорщину, але загадкова смерть двадцятирічного Бели в Будапешті у 1272 р. перешкодила Кунгуті реалізувати цей план (тим не менш, тривалий час Чехія володіла не тільки Австрією, а й Штирією, Карінтією та Крайною), і після цього вона зосередила зусилля на боротьбі з германізацією у самій Чехії.

Король був наполовину німцем, але у 1278 р. у листі до поляків закликав їх до спільної боротьби «з ненаситними німцями». І тоді сучасники бачили у цьому вчинку руку королеви, а вже в наш час Б. Володарський переконливо довів, що тут справді не обійшлося без Кунгути: він знайшов абсолютно схожий лист 1272 р. магістра Богуслава про величезну небезпеку для слов'янам від німців, де той зазначає, що пише його від імені своєї королеви.

Ось чому після загибелі чеського короля у 1278 р. німці пригадали Кунгуті усе, і проти тендітної жінки постала уся міць Священної Римської Імперії.

Королеву спочатку ув'язнили в Празькому замку, потім перевезли в Бездеж, у дикі гори під Младим Болеславом. Однак, її вплив на сина не тільки не зменшився, а навіть збільшився, і тоді Вацлава забрали у матері і вивезли на «виховання» до Бранденбурга.

Але Ростиславна не опустила рук і змогла втекти до Сілезької Моравії, де у 1280 р. таємно одружилася із Завісою і переїхала в його родинний замок у Градці біля Опави.

Справжнє ім'я її нового чоловіка було Завіса із Росемберга (Завіса з Руської Гори), він володів хорватською частиною Моравії (позашлюбний син Оттокара II Микола у 1278 р. потрапив тоді у полон до угорців, і Завіса проголосив себе сілезьким князем), походив з давньоруської Дулібії, де його родичі володіли величезними масивами земель і не визнавали себе залежними не тільки від німців, а й від чехів (у 1276 р. Завіса очолив там повстання проти Чехії).

Нині важко сказати, чи нащадки білих хорватів і дулібів тоді ще пам'ятали про своє руське походження, але Кунгута зробила ставку саме на ці колишні руські регіони. Навколо неї почали збиратися усі невдоволені пануванням німців у Чехії. Німці негайно випустили з полону князя Миколу, який заявив свої претензії на Опаву і наказав Завісі забиратися геть. Але антинімецький рух вже набув такого розмаху, що на Миколу вже ніхто не зважав.

Перед німцями постала загроза загальнонаціонального повстання. Вважаючи, що Вацлав після 5 років перебування в Німеччині вже є більше німцем, ніж слов'янином, у 1283 р. вони повернули його до Праги і коронували як Вацлава II. Кунгута Ростиславна негайно виїхала до сина і відновила свій вплив на короля. Напевно, Вацлав був шокований звісткою про таємний шлюб матері (у 1284 р. Завіса і Кунгута одружилися офіційно), але так її любив, що призначив Завісу гофмейстером королівського двору, а Росенбергів перетворив на найбільших магнатів Чехії.

Такого несподіваного посилення руського впливу при дворі їй не простили не тільки німці, а й чехи. Спеціалісти вважають, що у 1285 р. Кунгуту отруїли (смерть ще молодій 40-річній жінки була надто раптовою). Її поховали в Празі, в колишній церкві св. Варвари на території існуючого дотепер монастиря її дочки Агнешки Пржемыславни (вул. Мала Клаштерська), де збереглася могильна плита з відповідним написом.

Як і всі руські княгині, яких доля закинула за кордони Русі, це була високоосвічена жінка (вона була першою в історії Чехії королевою, яка володіла грамотою і від якої залишилися власноручні листи). Кунгута захоплювалася українським мистецтвом, і вірогідно, цю любов вона прищепила і Вацлаву II. Хроніка «*Aulae Regiae*» розповідає про священників з «Греції, Русі та далеких закутків Угорщини» (певно, з Грушівського монастиря), які здійснювали у Збраславі богослужіння грецькою, а часом і руською мовою. Замилування Вацлава II руським живописом засвідчує оформлення його резиденції та каплиці в Збраславі біля Праги, де він і заповів себе поховати. Вацлав II наказав розписати у візантійському стилі також монастир цистерів у Збраславі, і вірогідно, наказав перенести туди останки матері і сестри, а в Празі, в тодішньому монастирі св. Франтішка, залишилися тільки їх надгробні плити.

Унікальний руський натільний хрест Кунгути київської роботи XII ст. потрапив до скарбниці костелу св. Віта. Вірогідно, це був подарунок батька на її хрещення в церкві Фезюра, але в Чехії його називають «Завісів хрест», бо його успадкував її другий чоловік з роду Росенбергів, і певний час хрест зберігався у Вишебродському монастирі, а потім був перевезений до костелу св. Віта у Празі.

Ідеї та грандіозні геополітичні плани Кунгути Ростиславни почали здійснюватися вже після смерті королеви — руками її сина чеського короля Вацлава II. Дитячих і двох останніх років його вже дорослого життя біля матері вистачило для того, щоб він усвідомив свою руську духовність, саму Русь, її минуле та сучасне, тож його численні зустрічі та домовленості з Левом Даниловичем були не випадковими і спонтанними, а закономірним результатом усього життя королеви, усього того, що вона вклала у виховання свого сина. Мати підказала Вацлаву II багато з тих кроків, які були реалізовані вже за часів його правління.

Вацлав II був якщо не стовідсотковим русином, то людиною, якій були не байдужі інтереси батьківщини своєї матері. У 1289 р. він зустрівся з Левом Даниловичем в Опаві, і вони домовилися про поділ Польщі. В реалізації цього плану активну участь взяла рідна сестра Кунгути Агрипина Ростиславна, удова польського князя Лешка Чорного. Після його смерті княгиня у 1288 р. передала свої права на Польщу Вацлаву II.

Галицько-Волинське князівство отримало тоді усі давньоруські землі по Віслу включно з Любліном, а також значну частину Угорської Русі, можливо, разом із батьківщиною Кунгути Ростиславни Фюзером (у 1299 р. намісником галицького князя тут був граф Григорій). В результаті на кілька десятиліть Русь повернула майже усі свої давні етнічні землі, за винятком Сілезії та Опавської Моравії, від якої Лев остаточно відмовився на користь Чехії. Це було компромісом, але компромісом надзвичайно вигідним для Русі, оскільки, як стало зрозуміло після походу Данила Галицького на Моравію у 1253 р., вона однаково не змогла би втримати ці далекі від основного українського етнічного масиву

землі. Є вагомі підстави вважати, що Вацлав II навіть планував повернути Русі Краків. А що після панування Лешка Чорного в місті німців вже було більше, ніж поляків, то він поставив тут своїм намісником Прокопа з Руссова, сподіваючись, що він поверне місту його руське обличчя.

Не Кунгута і не Вацлав II винні у тому, що русини втратили свій унікальний історичний шанс. Прокіп з Руссова виявився заслабким для цієї місії, у 1295 р. добровільно пішов у відставку, а русини Малопольщі замість того, щоб допомогти чехам, пожаліли поляків, змінили свою орієнтацію на 180 градусів і допомогли Владиславу Локотку у 1306 р. вигнати залозу чехів з Кракова та повернути собі польський трон, певно, тішачи себе думкою, що княгиня Єфросинія краще виховала свого сина щодо ставлення до Русі, ніж Кунгута Ростиславна. Наскільки ці сподівання виявилися наївними, свідчить той факт, що за часів Локотка Польща остаточно окупувала Люблінську землю і дійшла мало не до Сянока, а син Локотка у 1349 р. приєднав до Польщі усю Галицьку Русь.

Тим часом у Чехії оговталися німці, у 1305 р. несподівано помер Вацлав II, а через рік в Оломоуці уві сні було задушено його єдиного сина Вацлава III (можливо, це було справою рук навіть не німців, а поляків).

Але відгомін діяльності Кунгути Ростиславни в Чехії не обмежився періодом 1289–1306 років, а тягнувся аж до поч. XVI ст.

Від Завіси королева народила ще одного сина, який після страти батька князем Миколою утік до Пруссії і під іменем Якова Розенберга став там магістром Тевтонського ордену.

Вацлав II мав, крім сина, ще дочок, зокрема Єлизавету (1292–1331), яку чехи у 1311 р., за сприянням абата Збраславського монастиря Оттона та капелана Петра, видали за Яна Люксембурзького. Онука королеви Кунгути мала від нього аж 6 дітей. Їхній батько Ян в родині не жив, нехтував Чехією, віддаючи перевагу Німеччині, тож вихованням дітей займалася виключно Єлизавета. Усі прибутки з Чехії імператор забирав собі, не залишаючи коштів навіть на утримання дітей, тому Єлизавета не могла собі дозволити проживання у Празі, тож оселилася у провінційному замку в Мельнику. Саме тут у неї народився син, якого вона на честь свого батька назвала Вацлавом, і тільки у 1323 р., відправляючи на навчання до Парижа, його перехрестили на Карла (1316–1378).

Про результати Єлизаветиного виховання Карла IV, який у 1347 р., після смерті свого батька, став імператором Священної Римської імперії, свідчить його діяльність.

Вже у 1348 р. він відновив в Чехії писемність давньоукраїнською мовою (щоправда, із використанням не грецької, а латинської абетки), звернувся до Папи Римського за дозволом відкрити в Празі «слов'янський» Емауський монастир і запросив до нього монахів з угорських православних монастирів, які позакривав угорський король Карл Роберт, викупив у Франції Реймське євангеліє, яке привезла Анна Ярославна, і наказав монахам завершити роботу над

ним. Монахи у 1390 р. зробили на цьому євангелії приписку, що його «подло русского закону псал есть святи Прокоп» (тобто Прокіп із Сазавського монастиря в XI ст.) і що «то письмо русько дал небоштик Карел Чверти» [Wereszycki, s. 37; Ottuv slovník].

Сам Карл IV написав «Житіє св. Вацлава», проголосив його своїм патроном, збудував замок Карлштейн і до розпису його каплиці у візантійському стилі залучив майстрів, які, вірогідно, походили з Угорської Русі.

Великими шанувальниками руської школи іконопису під впливом руської княгині Кунгути Ростиславни були майже усі її нащадки, тож живописці могли потрапити до Чехії якщо не в її часи, то у правління її сина Вацлава II, для якого вони розписали каплицю у Збраславі.

Відомо, що імператор влаштував у Карлштейні художню школу, де руські майстри, крім книжкових ілюстрацій, писали ікони на дошках і розписували приміщення.

Мистецтвознавці вже давно звернули увагу на подібність творчої манери художника Теодоріка, Вишебродського і Карлштейнського майстра, який розписав головні сходи замку на теми давньоруської легенди про св. Людмилу і св. В'ятчеслава (Вацлава). Теодоріка називають його учнем (не виключено, що це був його рідний батько). Вірогідно, ця родина походила з колишнього Білгородського (Біхорського) князівства на території сучасної Румунії, оскільки ім'я Теодорік там є досить поширеним (у XI ст. якийсь Теодорік був руським Біхорським єпископом).

Біографія Вишебродського майстра (? — після 1350) невідома, але, зважаючи на той факт, що свої ікони до головного вівтаря костелу Вишебродського монастиря в Дулібії він писав на дошках, і ця техніка давньоруського іконопису, композиція, простота та ліричність, що характерні для живопису XIV ст., можна припустити, що він походив з руських земель.

Вишебродський монастир був заснований родиною Росенбергів, вірогідно, майстер був сином того руського художника, який потрапив до Чехії з Угорської Русі разом з Кунгудою Ростиславною (її другим чоловіком був Завіса із Росембергу, якого поховали у цьому монастирі). Цей художник розписав усипальницю Вацлава II у Збраславі біля Праги, а його син, засвоївши багато елементів західноєвропейського живопису XIV ст., зберіг усе найкраще, що було притаманне руському іконопису XIV ст.

Оскільки подібні ситуації спостерігалися не тільки в Чехії та Угорщині, а й у Польщі, то можна припустити, що крім знаменитої Перемиської школи руського іконопису така сама існувала і в Угорській Русі, представники якої творили у Збраславі, Карлштейні, Емауському і Вишебродському монастирі у Чехії.

Цілком можливо, що до родини цього художника належить і Карлштейнський майстер. На замовлення імператора Карла IV він розписав головні сходи замку в Карлштейні на тему давньоруської легенди про св. В'ятчеслава (Вацлава) та

св. Людмили. В руському стилі у 1350 р. була написана ікона «Мадонна Страговська». У будь-якому випадку цей майстер знав давньоруське «Житіє св. Вятчеслава» і «Житіє св. Людмили», тобто читав на цій мові і за своїм етнічним походженням був русином.

Найвидатнішим майстром візантійської школи живопису в Чехії XIV ст. вважати майстра Теодоріка (? — після 1368).

Суперечки щодо того, до якої школи слід віднести цього видатного художника, тривають донині, і щоб бодай якось пояснити візантійські риси його творів, західноєвропейські, і зокрема чеські, мистецтвознавці прийняли компромісне рішення про те, що він є представником італійської школи з Бенаток, що неподалік від слов'янського світу, і тому ця школа зазнала візантійських впливів.

Однак цілком очевидно, що імператор захоплювався саме руським іконописом, руські майстри вже з часів Кунгути Ростиславни перебували в Чехії, і жодної потреби запрошувати італійців не було.

З власноручного листа Карла IV відомо, що Теодор протягом 1359–1367 років написав 127 ікон на дошці для каплиці св. Хреста в Карлштейні. Певно, ці сподобалися імператору, і він щедро нагородив майстра: художник орендував будинок на Градчанах, тобто був досить заможною людиною, у 1365 р. його прийняли до цеху празьких художників, а крім того, Карл подарував йому масток Моржин біля Карлштейна.

Усі твори майстра мають явно візантійські риси, а особливо його схема «Небесного Ієрусалима» та ікона «Св. Єлизавета». Теодора можна вважати також першим портретистом в Чехії, адже на своїх іконах він зобразив не тільки святих, а й Римських Пап, Карла IV і навіть самого себе («Св. Теодор»). Є підстави вважати, що він розписав Емауський монастир у Празі.

Після смерті імператора до влади прийшли ортодоксальні католики, руська віра, а з нею і руський живопис знову зазнали переслідувань, тож останнім представником візантійсько-руської школи живопису в Чехії був майстер Тршебонського вівтаря. У 1380 р. у Тршебоні, на землі давніх дулібів на півдні Чехії, він створив для вівтаря у місцевому костелі ікони на дошках в стилі руського іконопису, з яких збереглися до наших днів «Воскресіння» та «Христос на горі Оліветській» [Smid., s. 14–45].

Західні історики, в т. ч. чеські, не можуть дати вірогідних пояснень цьому феномену XIV ст., і тому намагаються просто вилучити ці факти з наукового обігу.

Вітчизняні історики також не вбачають жодного зв'язку дій Карла з руською складовою історії Чехії, а в середовищі російських вчених панує думка про те, що король просто мав на меті об'єднати усі гілки християнства і саме тому до складу Празького єпископства у 1371 р. була приєднана також Волинь (однак, призначені Папою єпископи (Гинько, а потім Микола Чех) не поїхали до Володимира-Волинського, а керували цим єпископством з Праги) [Флоровский, 1947, с. 14–17].

Король Карл не був самотнім своїх намірах відновити літургію давньо-українською (церковнослов'янською) мовою. Його дії знаходили підтримку у празького архієпископа Яна Очка (? — 1380). Він народився у Власимі, біля колишнього руського Сазавського монастиря, що позначилося на його подальшому житті та діяльності. Навчався за кордоном, після чого був призначений спочатку оломоуцьким єпископом, а в 1364 р. празьким архієпископом і став дуже близькою людиною в оточенні Карла IV.

Родина Очків і після смерті короля намагалася підтримувати контакти з руським світом, вони сприяли діяльності в Чехії Федора Острозького, видали свою дочку за одного з Тарновських, і через цей шлюб їх замок в Рудниціх згодом потрапив до рук Костянтина Острозького (саме з цих Рудниць походить родина Матейків) [OSN].

Ідея об'єднання усіх християнських конфесій знайшла підтримку також в Русі, оскільки на посаду настоятеля монастиря в Острозі князь Федір Данилович Острозький у 1390 р. запросив Яна Чеха [Там само].

Постає логічне запитання: звідки у німця Карла, кров якого лише на 1/8 була руською і який до своєї коронації взагалі не знав чеської мови (історичний факт) раптом з'явився такий сентимент до Руської церкви, українців і давньоруської мови, яку він називав «величною»? Напрошується висновок, що цим він має завдячувати своєму, хоча і не дуже помітному, руському геному та вихованню Єлизавети, онуки Кунгути Ростиславні.

Реанімація елементів руської віри за часів Карла IV підсилила в країні критичне ставлення до католицької церкви, пробудила вже приспані ідеали «нашої віри» (Т. Шевченко), і врешті-решт це привело до гуситського руху та величезних суспільних заворушень у Чехії.

Крім того, ці процеси реанімували і етнічні почуття, особливо у білих хорватів, у яких відродився потяг до Русі та усього руського, тому саме ці регіони відіграли основну роль у тому, що майже 100 років після страти Яна Гуса в Чехії правили королі українського походження (Федір Острозький, Юрій з Підброддя, Владислав Добре та його син Людовик).

Останні свідчення про наявність у Празі руської літургії походять з 1390 року, але у часи панування Вацлава IV вона була знову заборонена, церкву св. Спаса передали єзуїтам, а бенедиктинці переїхали до Кракова, де королева Ядвіга наказала їм відновити руську службу в церкві св. Христа на Клепарі [Klubowna, s. 76].

Ці останні миттєвості існування Богемської Русі, тим не менш, стали могутнім поштовхом до відродження Чехії як слов'янської країни. Письмо «подло русского закону», але на основі латинського алфавіту поступово трансформувалося в чеське, тому протягом XIV–XV ст. були поширені написи, які нині дослідникам важко кваліфікувати як суто чеські чи руські (наприклад, запис української пісні в чеській «Граматиці» Яна Благодслава чи напис на вежі замку в Турнові «Leta bozieho MCCCCLXXVII tato wieza dielana gest s krze naklad

urozeneho pana Mikulasse z Lansteyna»). Уперше чеська мова на письмі була використана у 1370 р., а до цього часу були твори лише руською мовою, після якої запанувала латинь (шоправда, від 1300 р. використовувалася і німецька мова) [Там само; Лаптева, с. 75].

Таким чином, чеська культура значною мірою постала на основі інфільтрації української культури в латинську. Як вже було сказано вище, в живописі ще досить тривалий час були актуальними теми з давньоруської легенди про Юрія Змієборця (Конопиште, Індрижихув Градець), а в архітектурі типово руські кам'яні башти-стовпи, розсіяні по всьому просторі від Бездежа до Холма і Стовп'є, трансформувалися спочатку в гради, а, згодом у замки. У Празі Карл IV збудував не тільки знаменитий міст, а й встановив, ніби як данину давньому руському минулому цих земель, статую св. Георгія в Граді, спорудив кафедральний костел св. Віта з унікальною каплицю св. В'ячеслава (Вацлава), який став у чехів символом боротьби з латинізацією країни.

Усі дослідники погоджуються з думкою про те, що за часів панування Карла IV Прага стала центром не лише чеської, а й європейської культури. При цьому мало не усі найвидатніші діячі чеської культури XIV ст. — XVI ст. (історики Даліміл та Данило Велеславин, письменники С. Фляшка і Т. Штитний) походили із земель колишньої Великої Хорватії (XVI ст. дослідники чеської історії воліють називати «віком Велеславина») [Ottuv Slovník].

Русь тоді не просто розчинилася в Чехії, а й отримала для себе певну користь, особливо в освіті. У 1348 р. Карл IV заснував у Празі перший на слов'янських землях університет, і на поч. XV ст. тут уже навчалися 2 тис. студентів і викладали 300 викладачів.

Протягом II пол. XIV ст. — I пол. XV ст. не тільки для русинів Чехії, Польщі, Словаччини та Угорщини, а і для цілої Русі це був єдиний вищий навчальний заклад (вул. Желязна біля Староместської ратуші). Сучасні українські історики ніяк не можуть збагнути той факт, що в документах університету студенти були записані не русинами, а чехами, поляками, литвинами чи угорцями, тому треба досліджувати імена та прізвища студентів, а також місцевість, звідки вони були родом. Не випадково у своїй промові про роль Карлового університету в європейській освіті, його професор Андрій з Бродів (1360–1427), сам русин, поставив русинів за своєю чисельністю на 2-му місці після німців («Esse Pruteni, esse Rutheni, esse Poloni...»), тимчасом як в офіційних звітах вони перебували мало не на останньому місці [Флоровський, 1935, с. 338; Klubowna, s. 125–129].

Цей парадокс можна пояснити лише тим, що професор знав, що русинів вчиться в університеті значно більше, ніж етнічних поляків, чехів, угорців та англійців.

Крім Андрія, серед викладачів Карлового університету українського походження слід згадати Прокопа, Лукаша, Лавра Красовицького, Мартина Русина, Маврикія Рвачку, Матвія з Кракова (тоді у Кракові русинів було не менше, ніж у Львові).

Маврикій Рвачка (? — 1420) походив з колишньої Білої Хорватії і тому добре володів українською мовою того часу. Він був перекладачем для київського митрополита і 300 православних священників, які на соборі в Констанці вели переговори про унію католицької та православної церкви. Ці переговори нічим не закінчилися, зокрема й через спалення Яна Гуса. Дотепер замовчується факт, що проти його страти виступили тоді тільки професор Рвачка разом із делегацією з України, зокрема, з Андрієм Балицьким та «руським герцогом» — князем Федором Острозьким, який згодом став королем Чехії.

Студентів з Великої України, оскільки вона входила тоді до складу Великого Князівства Литовського, називали «литвинами», і від 1398 р. вони мали свою «Литовську бурсу», в якій щороку оселялося щонайменше 12 студентів, переважна більшість з яких саме українцями.

Спочатку ця бурса містилася в будинку біля королівського замку на Градчанах, а у 1411 р. купці Криж та Непрон за 200 празьких грошей купили для неї будинок ближче до університету, де вона проіснувала до сер. XV ст., аж поки Краківський університет не перевищив своїм рівнем Кароліnum (цьому він, насамперед, має завдячувати найвидатнішому українському вченому часів середньовіччя Мартину Русину з Журавиці, який у 1445 р. викладав у Празі і запозичив там багато корисного, що переніс з Празького університету до Кракова. Саме він заснував там кафедру астрономії, яка виховала Коперніка) [Флоровский, 1935, с. 337–345].

У Празькому університеті навчався Франциск Скорина, що видав у 1519 р. свою «Біблію Рускаю». Після Фіоля і Ториснянського, це була третя спроба видання книг давньоруською (церковнослов'янською) мовою. Різниця полягала лише у тому, що мова книг Фіоля була наближена до її південного (українського) варіанту, а Скорини — північного (майбутнього білоруського).

Саме за часів Карла IV, з його ідеєю злиття православ'я з католицизмом, руська віра в Чехії почала трансформуватись в гуситський рух.

Уже при Карлі IV проповідь ідей Реформації католицької церкви в Празі розпочали Матвій з Янова та Ян Милич, але теоретично обґрунтував її і доніс до усвідомлення народних мас Ян Гус (1371–1415).

Він народився в селі Гусинець Луцького (Лісового) краю, на землях давньоруського племені дулібів. У часи середньовіччя етнічна приналежність не відігравала такої ролі, як тепер, тим більше, що дуліби в XIII ст. були включені до складу Чехії, їх зв'язки з основним руським етнічним масивом були повністю перервані і з XV ст. вже можна говорити про існування єдиного чеського народу, до складу якого, крім кількох давньоруських, увійшли і деякі сербські племена.

Дитинство та юнацькі роки Гуса минули в атмосфері відродження руської віри, що мало величезний вплив на формування його світогляду. Хоча після смерті імператора Карла Руська церква була знову заборонена, і цього разу вже остаточно, але в пам'яті таких, як Гус, залишилися її ідеї християнської

рівності та братерства, усвідомлення того, що церква може промовляти до людей не тільки латиною, яку знали кілька відсотків населення, а й рідною мовою.

І під час навчання в Празькому університеті, і після 1400 р., коли його висвятили на священника, Ян виступав проти засилля німців і німецької мови. Ці погляди підтримували його найближчі друзі, зокрема Степан з Пальча і празький купець Кристин, який спеціально для Гуса збудував Вифлеємівську каплицю на Бетлемській площі, де він почав проповідувати чеською мовою. В цих проповідях він часто згадував Русь і православну церкву, чим викликав нову хвилю інтересу до усього руського.

Він наглядав і за Литовською бурсою, де тоді навчалися русини з України (як уродженець Дулібії, він розумів українську мову, тому його і призначили на цю посаду) [Там само]. Про те, що мало не усі вихованці Литовської бурси стали провідниками ідей гусизму в Україні та Литві, широко відомо, а те, що саме зустрічі з представниками православ'я пробудили у нього спогади про минуле руської церкви в Чехії і спрямували його думки у відповідному напрямі, повністю замовчується.

Ще у XV ст. про «давню православну традицію в Чехії» згадав в своїй «Хроніці чеській» Богуслав Білейовський, а у 1537 р. і Павло Странській у своїй «Богемії». У 1789 р. на це звернув увагу Х. Шмідт, а пізніше В. Ганка, які дійшли висновку, що гусизм є «продовженням старочеського православ'я».

Подібні переконання панували у XIX ст. і в Україні. Тарас Шевченко писав про ідеї Я. Гуса в поемі «Єретик»:

...не дав ти потонути
В німецькій пучині
Нашій правді.

Ця «наша правда» проявлялася усе життя Гуса. На жаль, російські шовіністи (Будилович, Аксаков) перехопили ініціативу і реальне чесько-українське минуле перетворили на чесько-російське, що одразу викликало відчуття фальші та категоричне неприйняття європейською наукою, чим, власне, і пояснюється замовчування багатьох фактів періоду гусизму.

Відомо, що Гус шукав контактів з Україною, куди на поч. XV ст. посилав Ієроніма Празького, Яна Чеха, потім туди їздили Лукаш, Кашпор, Григорій, Кабатник та багато інших гуситів. Не дивно, що рух «чеських братів» був особливо сильним на історичних землях давньої Русі, які вже відійшли до Польщі (Надсяння, Холмщина, Підляшшя). Якщо католицький світ одноставно засудив Гуса і назвав його єретиком, то Константинопольський патріарх, навпаки, заявив, що Гус є «біля православ'я», навіть був готовий визнати його правоту і вести переговори про об'єднання. На соборі в Констанці підтримали Гуса і

категорично виступили проти його страти лише делегати з Галичини. В Україні у 1570 р. Теофіл Турновський разом із православними провів в Сандомирі з'їзд «чеських братів», на якому було поставлено питання про об'єднання двох церков. Об'єднаний синод мав відбутися у 1590 р., у Вільно, в палаці князя К. Острозького, який палко підтримав цю ідею, але через позицію руського духовенства цього не сталося (за спогадами Турновського «руські попи були люди нібито й прості, але занадто пихаті»).

Гус був добре обізнаний з давньоруською писемністю і літературою давньоукраїнською мовою, адже саме він реформував чеський правопис на зразок руського, запровадивши букви ш, ч, ж, ц, тимчасом як, наприклад, у польському алфавіті, який базується на латинському, ці звуки зображають за допомогою архаїчної практики додавання кількох букв (до 4). Цей правопис існує дотепер. Тож цілком заслужено у 1409–1410 рр. Ян Гус був обраний ректором Празького університету.

Те, що основними центрами гусизму стала Дулібія, насамперед Табор, а пізніше колишня Біла Хорватія, також є не випадковим збігом, а яскравим свідченням того, яку величезну роль відіграв руський геном в історичній долі чеського народу, формуванні його ментальності та характеру.

У наукових колах донині точиться дискусія про те, яку мету ставив перед собою Гус: реформувати католицьку церкву, вдосконалити католицький світ так, щоб у ньому комфортно почувалися слов'яни, чи зруйнувати його і відновити Слов'янську церкву, а з нею і Давню Русь?

Свою основну працю «Про церкву» Ян Гус написав у 1413 р., а що уже в 1414 р. його закликали на собор у Констанці, а в 1415 р. засудили до спалення, то католицький світ, поза усяким сумнівом, сприйняв його ідеї як загрозу для свого існування, хоча він виступав не стільки проти торгівлі індульгенціями, скільки закликав до взаємного вдосконалення людини і самої людської цивілізації. Схоже на те, що «наша правда», наш український світ і ментальність справді докорінним чином вирізняються від тоталітарного сходу і не надто прихильного до ідей рівності, справедливості та братерства західного світу. Не дивно, що цей світ, руський менталітет, українську душу органічно не сприймає як татаро-угро-фінська Московія, яка протягом XV–XVI ст. застосувала справжній геноцид по відношенню до новгородських слов'ян, а в XX ст. і до цілого українського народу, так і занадто меркантильна Європа, яка в XV ст. спалила Гуса і застосувала геноцид до гуситів (Кутна Гора). У XXI ст. вона не хоче бачити в ЄС Україну, хоча, не надто замислюючись над можливими наслідками, відчиняє двері перед Туреччиною, Албанією, Косовом, Боснією та Герцеговиною і навіть Марокко.

Німець де Вальдт ще у XVIII ст., перебуваючи на півдні Чехії (тобто на території колишньої Дулібії), констатував, що «серед усіх цих «гусів» та «гусинь» є багато тих, хто перебуває під дією гуситської отрути». Але ідеї Яна Гуса не змогли перемогти навіть у Чехії. Для української історіографії, як основного

носія української ідеї і давньоруського минулого, боротьба за їх втілення мав би становити величезний інтерес.

Разом із тим, не можна твердити, що діяльність Гуса не мала впливу на формування чеського характеру (чехи дотепер найменше довіряють католицькій церкві) чи навіть на увесь католицький світ, адже його ідеї дали поштовх Реформації та реальному вдосконаленню католицизму. Якщо ж взяти до уваги той факт, що геном чехів є найбільш наближений до українського (результати дослідження харківських генетиків), то давньоруська Дулібія разом із Гусом не канули в Лету, а залишили свій слід на цій рідній і для нас землі.

Ось чому ми не повинні ставитися до духовної революції в Чехії XV–XVI ст. як до чогось чужого, адже це є не тільки певний етап еволюції українського етносу, а й одна з надзвичайно важливих сторінок духовної історії самої України.

Символами цього періоду в Празі є не тільки Вифлєсмівська каплиця, яку, до речі, так само як і Литовську (Руську) бурсу, фундував купець руського походження Криж, а й Старомейська площа з Тинським храмом. Саме тут спалахнула та іскра, від якої спалахнуло полум'я Реформації у Європі й постала цивілізація, якою вона так пишається сьогодні.

Лише Н. Дейвіс наважився написати цілісну історію Європи (не тільки на захід, а й на схід від Ельби). Він був шокований тим, що західні вчені дотепер вперто починають Реформацію не від Гуса, а від Лютера та Кальвіна, а також лукаво «забувають» згадувати про те, що найвидатніший вчений часів середньовіччя (М. Копернік), який зробив справжню революцію у свідомості людей, мав етнічні корені в Білій Хорватії і навчався не в Кембриджі, Сорбонні чи Болонському університеті, а на кафедрі Мартина Русина в Кракові.

Врешті-решт, це й не дивно, адже в іншому разі Заходу доведеться не тільки відмовитися від багатьох стереотипів, нагромаджених протягом століть, а й залишити менторський тон і визнати унікальну роль чехів, поляків, а разом з ними й українців у розвитку світової цивілізації.

Під час гуситських воєн в історії Чехії і України сталася неординарна подія: чехи обрали своїм королем (1422–1431 рр.) українського князя Федора Дмитровича Острозького (1387–1439), батько якого княжив у Новгород-Сіверському, а мати звалася Анастасія Олегівна. І це було абсолютно закономірним підсумком тих процесів, які відбувалися на території Чехії в кін. XIV — поч. XV ст.

Біографія цієї видатної людини є надзвичайно заплутаною, оскільки в той час в Україні діяв ще один Федір Острозький, якому король Ягайло у 1386 р. підтвердив права власності на Острог (можливо, саме він був батьком чеського короля Федора Острозького), а в Чехії його називали не тільки Федором, а й Сигізмундом Корибутовичем.

Нині вже відомо, що рід Острозьких, так само як і Вишневецьких, Заславських, Порицьких та князів Збаразьких, не є литовським, а походить від слонімського князя Василька Романовича, тобто є гілкою волинських Мономахівичів.

Вже у 1415 р. Федір Острозький виявив свою прихильність до гуситів (це був саме той «руський герцог», який на соборі в Констанці протестував проти страти Яна Гуса). Його також дуже часто плутають із Корибутом Вишневецьким, своїм вважають Замойські та Зборівські, хоча в хроніці Томаша Присухи про нього говориться як про «герцога Von Ostrog», а на документі королівського привілею для міської ради Оломоуца поруч з його ім'ям є автентична печатка роду князів Острозьких [Там само].

Федір був молодшим сином, тож мало не усі маєтки його батька опинилися у власності старших братів, і тому вже з юнацьких років він робив свою кар'єру з мечем у руках. Військову службу він розпочав з походу у 1404 р. на Смоленськ. У 1410 р. Федько як командир 51 литовської хоругви брав участь у знаменитій Грюнвальдській битві і відзначився під Танненбергом, захопивши неприступний замок Рейсінберг. На талановитого полководця звернув увагу король Ягайло і разом з кількома іншими знаменитими лицарями взяв його до свого почту в подорож до короля Сигізмунда Люксембурзького в Угорщину. Саме цей Сигізмунд у 1419 р. мав посісти і чеський трон, але розпочався антикатолицький рух гуситів, чехи категорично відмовилися його прийняти і запропонували корону Ягайлу, знаючи про те, що він наполовину русин і толерантно ставиться до усіх релігійних конфесій.

Ягайло потрапив у складну ситуацію, оскільки кандидатуру Сигізмунда підтримували не тільки німці, а й сам Папа Римський, з яким псувати взаємини було небезпечно. Він вже хотів відмовити чехам, аж раптом німці захопили Жмудь у Литві, і Вітольд, щоб помститися західному світу, вмовив брата передати чеську корону йому.

До Чехії вирушило польсько-литовське посольство, охорону якого Вітольд доручив Федору Острозькому. Цей вибір не був випадковим, оскільки найбільш небезпечною ділянкою шляху були гори в Сілезії, а княгинею в Ратиборі в той час була... рідна сестра Федора Олена Острозька.

Місія виявилася успішною, чехи негайно дали згоду передати корону Вітольду. Вітольд був заскочений цим рішенням, бо не сподівався такої оперативності й гадки не мав залишати Литву. Тоді було вирішено лишити в Чехії як намісника Федора Острозького, якому, за аналогією із Сигізмундом Люксембурзьким, дали також ім'я Сигізмунд, а Корибутовичем назвали для більшого гонору, створюючи враження, що намісник є не звичайним підданцем великого князя, а представником роду Гедиміновичів. Хтось із предків Федора, можливо, його дід Юрко Несвізький, справді був одружений з донькою литовського князя Корибута, і хоча на Русі вже давно панував патріархат, у литовців були ще досить сильними пережитки матріархату, тому вони зважали й на материнську лінію. Це і стало однією з головних причин того, що великий литовський князь Вітольд послав своїм намісником до Чехії Федора не під мало кому тоді відомим прізвиськом князів Острозьких, а як Сигізмунда Корибутовича. Під цим псевдонімом Острозький правив у

Чехії протягом 1422–1424 рр. і відкинув його у 1424–1431 рр. коли у цьому не було потреби.

На Волині та в Галичині князь набрав 7 тис. воїнів і через Сілезію рушив до Чехії. Без особливих труднощів він дійшов до Нового Міста (Вінчова) у Моравії і там проголосив себе намісником Вітольда в Чехії та Моравії. Місцевий люд не тільки із величезним ентузіазмом сприйняв належність Федора до православної віри (військо князя, як це видно з історичних хронік, супроводжували православні священники), а й сам згадав про свою колишню належність до Руської церкви, а отже, і про своє руське коріння. Шляхта руського походження ставилася до нього як до свого короля, відповідно почали змінюватися й настрої самого Острозького. Якщо в Моравії він виступав як намісник Вітольда, то вже в Чаславі Федір присягнув на сеймі чеському народу не як намісник, а як король, не згадавши жодним словом про литовського князя (він присягав не тільки за обрядом гуситів, а й на православному хресті).

Проте у Празі, куди він вступив 16 травня 1422 р., його зустріли досить насторожено, це вже була чеська територія і тут переважали не таборити, а чашники. Це змусило Федора діяти надзвичайно енергійно, за допомогою свого війська він швидко навів порядок у місті, ліквідував грабунки, і незабаром не тільки Ян Жижка, що був дуже «pachylny k Ruskytm obusejtm», а й чашники визнали Острозького своїм королем, про що 11 червня 1422 р. був зроблений відповідний запис у книзі Міської ради Праги. Більше того, Жижка навіть назвав Федора своїм сином, тобто побачив у ньому не тільки брата по вірі (братчика), а й родича по крові.

Ян Жижка (1378–1424) народився в Трхові біля давньоруських Дудліб, а що поруч з цим селом вже в наш час було розкопане князівське городище, то можна припустити, що предки Жижки були місцевими дулібськими владиками (князями), які з плином часу втратили свої маєтки, і у Миколи та Катерини (батьки Яна) залишилося тільки це родинне село. Жодних інших статків ні Ян, ні його брат Ярослав не мали, тож мусили піти на службу до Росенбергів, які, незважаючи на німецьке прізвище, також були нащадками місцевих дулібів з Руської Гори і тривалий час протистояли не тільки експансії німців, а й чехів.

Військова кар'єра Жижки розпочалася з того, що він узяв участь в останньому повстанні дулібів проти чеського панування, але воно не набуло такого розмаху, як у XIII ст., і чехи легко впоралися з ним. Крім того, на перший план вийшла загроза повної германізації і чехів, і дулібів, тому протистояння між ними остаточно втратило свій сенс. Оскільки у період правління Карла IV була відновлена діяльність Руської церкви, яка в Чехії називалася Слов'янською, то в дулібському середовищі на противагу процесам окатоличування та германізації народилася релігійна течія, відома як гусизм, а що значна частина чехів, рятуючись від денационалізації, підтримали її, то саме на цій основі відбулося зближення двох слов'янських етносів і почалися процеси формування етнічної

спільноти, відомої тепер як чеський народ. За життя Жижки цей процес, однак, ще не завершився, і йому довелося мати справу не тільки з німцями, а й з не менш гострим протистоянням між чашниками та таборитами, яке значною мірою було відлунням давнього протистояння між чехами і дулібами (таборити були представлені переважно населенням колишніх давньоруських територій, а чашники — чеських).

Хоча Я. Гус і Я. Жижка були земляками, але особисто познайомилися у Празі лише у 1411 р., коли Жижка повернувся до Чехії після Грюнвальдської битви і став комірником при дворі королеви Софії, а Гус був тоді її сповідником. На відміну від Гуса, Жижка не був теологом і переконливим оратором, але мав величезні організаційні здібності, і після страти свого вчителя саме йому довелося очолити гуситський рух. Він реорганізував армію таборитів, додав артилерію, запровадив тактику пересування табором, яку завдяки Острозькому перейняли згодом українські козаки, використовував різноманітні військові хитрощі (влаштовував для ворожої кінноти лабіринт із возів або розкидав на полі битви жіноче вбрання, в якому плуталися коні). Його армія перемагала ворогів, чисельність яких часом у десятки разів перевищувала його сили, а в 1422 році щент розгромила хрестоносців біля Німецького Броду. В битві біля замку Раби шляхтич Пршибек стрілою вибив йому око (на фронтоні цього замку є зображення цього епізоду), але на вміння керувати військами це не вплинуло, і Я. Жижку цілком справедливо можна вважати найвидатнішим полководцем XV ст.

Я. Жижки мав сентимент до українців: носив сарматський одяг та козацькі вуса, хотів бачити королем Чехії українського князя Федора Острозького. Жижка назвав князя своїм сином і двічі, у 1422 р. та 1424 р., проголошував його королем Чехії, незважаючи на те, що чашники, тобто етнічні чехи, були категорично проти. Чеська історіографія ретельно замовчує той факт, що Прага вороже ставилася не тільки до Острозького, а й до таборитів, і Жижка хотів взагалі зруйнувати це місто. Тільки завдяки проханню короля Прага залишилася цілою, але миротворча позиція Острозького нічого доброго не дала, бо він потім так заплутався у своїх намаганнях примирити чехів з нащадками хорватів і дулібів, що своєю непослідовною та суперечливою політикою налаштував проти себе обидві сторони, тож після загибелі Я. Жижки в битві біля Пршибрама його влада стала формальною.

Після смерті Я. Жижки його родина дуже бідувала. Видно, одвічне чесько-дулібське протистояння було у них у крові, тому Жижки так і не стали чехами, а онімечилися (ось чому не слід поспішати з визначенням етнічної приналежності самого Яна Жижки). Відомо, наприклад, що Адам Жижка був звичайним писарем у містечку Колинці, інші наймалися солдатами до австрійської армії, а останній представник цього славного дулібського роду — Адольф Жижка — служив поліцейським у Відні і став типовим австріяком (помер у 1846 р.).

Саме з того моменту, як Жижка підтримав Федора Острозького, і юридично, і фактично він став повноправним королем Чехії та маркграфом Моравії. Його владу завдяки Яну визнали усі міста в країні, за винятком замку Карлштейн, де засіли 400 католиків, вірних Сигізмунду Люксембурзькому.

Острозький зі своїм галицьким військом узяв тоді в облогу Карлштейн. Замок стояв на височенній скелі і був так добре укріплений, що штурм був практично неможливий, тож король сподівався на те, що залогу здасться через голод та спрагу, оскільки джерела питної води були біля підніжжя гори, поза мурами замку.

Однак, він не знав, що під час будівництва замку Карл IV наказав видобати в скелі шурф аж до ґрунтових вод, тож полонені вдень та вночі крутили корбу, забезпечуючи, хоч і в мізерних обсягах гарнізон питною водою.

Можливо, українці й взяли би Карлштейн, але в Празі розпочалися збройні сутички між чашниками та таборитами, тому 8 листопада 1422 р. Острозький зняв облогу і повернувся в Прагу.

Король знову спробував залізною рукою навести порядок у Празі, стративши 5 організаторів кривавої різанини в місті. Саме тоді чашники назвали його катом і відмовилися коритися.

Крім того, Вітовт на початку 1423 р. офіційно відмовився визнавати князя своїм представником в Чехії, ще й пригрозив, що надасть Сигізмунду Люксембурзькому 30-тисячне військо і допоможе угорському королю «навести лад» в країні. Німці і Папа Римський, які спочатку погрожували Литві за її позицію щодо Чехії хрестовим походом, нарешті зрозуміли, чого прагне Вітовт, і примусили хрестоносців повернути йому Жмудь. Після цього литовський князь поїхав на зустріч із Сигізмундом Угорським до Кежмарку, де зрадив не тільки Острозькому, а й чехів, домовившись з угорським королем про спільні дії проти гуситів. Можливо, Вітовт був обурений тим, що Федір діяв незалежно від нього і сам приймав усі рішення, не питаючи дозволу у Литви.

Острозький мусив залишити Чехію, але пізніше, розірвавши стосунки з Вітовтом, знову повернувся вже як приватна особа, й далі називаючи себе «rex Bohemiae».

У лютому 1424 р. на коронацію київської княгині Софії Гольшанської до Кракова зібралися мало не усі руські князі та княгині Великого Князівства Литовського, Польщі і навіть Сілезії. Були тут і Федір Острозький та його сестра, ратиборська княгиня Олена. Після цього неформального з'їзду української правлячої еліти дії князя у Польщі, Литві та Сілезії почали набувати вже суто проукраїнського характеру.

Після коронаційних урочистостей Федір власним коштом набрав у Галичині 1500 воїнів і 29 червня 1424 р. знову прибув до Праги. Те, що його як короля знову визнали Ян Жижка, Жиротини, Очки, Хорвати, Вшели, Костки, брати Подебрадські (згодом Юрій Подебрадський став королем Чехії) та інші

шляхтичі руського походження, впливає, що Федір Острозький та Сигізмунд Корибутович є однією і тією ж особою.

Без аналізу етнічного походження діячів, що підтримували Федора Острозького, важко зрозуміти його феномен як короля Чехії.

В документах, наприклад, згадується Ян Хорват (? — 1424), празький міщанин, який прийшов сюди з території Білої Хорватії і саме тому отримав прізвище Хорват. Під час гуситських воєн він мужньо боровся з німцями, за що отримав в нагороду будинок німецької родини Юнкерсів у Празі (вулицю, де він стояв, у народі стали називати Хорватською). 10 березня 1422 р. Хорвата обрали Новомейським консулом, але 18 квітня 1422 р., коли до Праги увійшов Федір Острозький, він без жодного опору негайно передав владу в місті йому, і цей ланцюг свідчень про підтримку українського князя з боку нащадків племені білих хорватів є досить промовистим і свідчить про те, що тоді вони ще не втратили відчуття своєї належності до українського етносу.

Крім міщанської родини Хорватів в Чехії були й шляхетні Хорвати, які належали до роду Сасів і також підтримали Острозького. В часи правління чеського короля Пржемысла Оттокара II за сприянням Кунгути Ростиславни вони отримали у власність град Жиротин і відтоді почали писатися Жиротинами. Ярослав Жиротин (1390 — 1456) належав до тих шляхтичів руського походження, які сприяли обранню на трон князя Острозького, а згодом певний час навіть переховував його у себе.

Він і пізніше робив ставку на королів українського походження, зокрема допоміг Юрію з Подебрад захопити Прагу. Про те, що сентимент Ярослава до Русі не був випадковим і він давав собі звіт у тому, що білі хорвати належать до давньоруських племен, свідчить той факт, що у 1443 р. він викупив вже геть зруйнований град Краковець біля Праги, який, за легендою, заснував у Богемії перший хорватський князь Крак, відреставрував його (там же і помер у 1456 р.). Свою єдину дочку Офку він видав за Миколу Лобковича, а що інших спадкоємців не мав, то усі маєтки Жиротинів-Хорватів перейшли до Лобковичів.

Після 1424 р. влада Острозького як короля вже була більш обмеженою і поширювалася виключно на колишні регіони розселення давньоруських племен. Папа Римський проголосив його еретиком, католицькі священники щоденно проклинали в костелах по всій етнічній Чехії Острозького і його владу. Тоді Федір домігся послуху чехів з мечем у руках, здійснив походи на Пржибрам, Уст'є над Лабою та інші міста Богемії. У 1424 р. в битві біля Пржибрама загинув Ян Жижка, що був основною силою, на яку спирався український князь, і його влада стала формальною навіть в східних регіонах Богемії.

Тим не менш, Острозькому вдалося реально протриматися на королівському троні аж до 1427 р. Він розумів, що основною причиною перемог німців і католиків є традиційна ворожнеча між чехами та русинами у вигляді протистояння чашників і таборитів. Власне, щоб не розпалювати цю ворожнечу, він у 1424 р. не дозволив Жижці зруйнувати Прагу (мало хто з чехів нині дає собі

звіт у тому, що Злату Прагу, що перлину європейської архітектури та мистецтва, врятував цей український король), та намагався усіма можливими способами примирити таборитів із чашниками, аж поки таборити не вирішили, що він діє на боці останніх, і в серпні 1427 р. заарештували його та посадили під варту в замок Вальдштейн.

В ув'язненні Федір пробув 4 місяці, і хоча з'ясувалося, що жодних контактів з чашниками він не мав, таборити не повернули його до Праги, а вивезли з Чехії до кордонів князівства його сестри в Сілезії. Тим не менш, Острозький ніколи не тримав зла на таборитів та чеських братів, а в 1431 р., сам перебуваючи у складній ситуації, вже як герцог von Ostrog (у цьому році він перестав титулувати себе чеським королем) прийшов їм на допомогу і взяв участь у вирішальній битві під Домажлицями, в результаті якої німецькі війська були розбиті вщент.

Період 1427–1431 рр. в біографії Федора Острозького з точки зору інтересів Русі є навіть більш важливим, ніж попередній.

Якщо про Дулібію та Богемію білих хорватів на Русі досить швидко забули, то про Моравську Сілезію та саму Сілезію пам'ятали довго, не виключено, що протягом X ст. вона декілька разів входила до складу Київської Русі.

Коли в Сілезії з'явився Федір Острозький, Олена змогла переконати брата залишити примарну перспективу королювання в Чехії і зосередити зусилля на більш реальній можливості об'єднати під своєю рукою цілу Сілезію.

Олена Острозька (1390–1449) одружилася з князем Яном Залізним у 1407 р. Ратибор містився на землях колишньої Білої Хорватії, і хоча Лев Данилович ще у 1289 р. відмовився від претензій на Сілезію, проте, незважаючи на потужну польську і ще потужнішу німецьку колонізацію цього краю, своїх руських рис вона ще не втратила, і руські княгині правили не тільки у Вроцлаві, Ратиборі чи Битомі, а й у Тишині. Так, у «Генріковській книзі» поряд із німецькими іменами в Сілезії навіть у часи правління Олени ще зустрічаються такі, як Гліб, Жук, Квятко, Микола Полянович, Крепиш, а села носять чисто руські назви — Теплавода, Чеславці, Торговиця, Кобилья Голова, а біля Опави (Голубчиць) було навіть село Русин, яке належало Оломоуцькому єпископству.

У 1424 р. чоловік княгині Олени помер, і хоч її син Вацлав уже був повнолітнім, правління князівством вона взяла у свої руки. В лютому 1424 р. вона побувала на коронації київської княгині Софії Ольшанської у Кракові і зустріла там свого брата Федора, який у той час ще вважався королем Чехії. Певно, саме тоді Олена переконала Федора облишити примарну перспективу стати королем у Чехії і спробувати об'єднати в своїх руках Сілезію. Оскільки мало не усі сілезькі князі мали певну частку української крові, то вона легко намовила Премка Опільського, Казимира Освецимського, Конрада Козельського і Болька Тишинського підтримати Федора, і йому на деякий час вдалося заволодіти Точком, Гливицями, Глоговом і навіть Ченстоховою.

З'явилася реальна перспектива утвердження в Сілезії руської династії князів Острозьких, але проти князя виступила не тільки мало не уся ка-

толицька Польща, а й навіть його колишні союзники в Чехії таборити, і 15 серпня 1431 р. військо Федора розбили під Домославичами та змусили залишити Сілезію.

Олена залишилася сам на сам зі своїми проблемами і, щоб врятувати князівство для дітей, була змушена укласти мир з таборитами. У 1437 р. вона нарешті владнала усі проблеми, передала князівство Вацлаву та Миколі, а сама оселилася у Водзіславі під Рибником, де був похований її чоловік. В пам'ять про нього Олена поставила в місцевому костелі вітвар, а що й сама хотіла упокоїтися тут, то замовила роботу українським майстрам, тож цей вітвар має русько — візантійські риси.

Після того як Федір залишив володіння сестри в Сілезії, починається найбільш загадковий і суперечливий період його біографії. Одні історики вважають що він повернувся в Україну, взяв участь у боротьбі князя Свидригайла за литовський трон і загинув в серпні 1435 р. під Великомиром, а інші навіть твердять, що він став членом Тевтонського ордену.

Не виключено, що до 1435 р. князь і справді побував в Україні, але на той час там діяли кілька представників цього роду і їх біографії так переплуталися, що годі розібратися і в біографії Федора. Натомість, в період 1431–1434 рр. ми маємо таку величезну кількість свідчень про його присутність в Чехії та Словаччині, що остаточне повернення Острозького тоді в Україну є малоімовірним.

Так, відомо, що, крім битви біля Домажлиць, він зі своїм військом брав Брецлав, Годонін, Зеліну (Жиліну), Трнаву і Рожемберк, навколо якого звів фортечні мури. В цій ситуації король Сигізмунд Люксембурзький зрозумів, що аби не втратити усю Угорську Русь, краще переманити цього талановитого полководця на свій бік, і тому запропонував йому стати своїм намісником в Центральній Словаччині, надав у власність кілька маєтків на території Моравії (Веселі, Бженеці, Острог). Однак, співпраця з католицьким королем тривала не надто довго, симпатії князя були на боці чехів, і у 1434 р. разом із гуситами він захопив маєток Голиці німецького графа Каспара Шліка. Однак, Острозького зрадили чехи, керівник яких Блажко здав без бою угорському королю Трнаву, за що останній віддячив йому маєтками, забраними у Федора.

Саме тоді помер польський король Ягайло. Опинившись у важкій ситуації протистояння з поляками, королева Софія закликала Федора, і у 1435 р. він дійсно повернувся на батьківщину.

Дехто з істориків пов'язує виникнення козацтва, зародження його організаційного устрою, зокрема специфічний тип козацького табору, з Федором і так званими «чеськими ротами», які він привів із собою в Україну. В цьому, безумовно, є частка правди. Єдине, про що забувають дослідники, так це те, що «чеськими» ці роти називалися тільки тому, що прийшли з Чехії, а насправді за своїм етнічним складом вони були українськими (як, до речі, і так звані

«угорські роти»), хоча відмінності між русинами Чехії та русинами України, безумовно, вже були досить значними (остаточний розрив між ними стався в XVI ст.). Повернення князя і його вступ до руської партії королеви Софії призвело до того, що цю партію, зважаючи на ідеологічні симпатії князя та його послідовників, почали називати гуситською або чеською, хоча, знову ж таки, ця назва в жодному разі не характеризує етнічний склад найближчого кола прибічників королеви.

У битві під Гротніками, враховуючи свій досвід гуситських воєн в Чехії, князь закликав приєднатися до свого війська місцевих селян з навколишніх руських сіл, які тоді ще існували на Краківській землі, і саме це апелювання до народних мас дуже не сподобалося кільком нашим впливовим магнатам, які на чолі з Петром Одровазом перейшли на бік поляків. Лицарське військо, звісно, за усіма параметрами перевершувало не навчених та погано озброєних селян, тому результат битви легко передбачити. І справді, загони української шляхти під Гротніками були швидко розбиті, Федір Острозький загинув вже на початку цієї битви, а пораненого Спитка Мельштинського поляки добили на полі бою ударом меча в груди.

Федір Острозький виграв безліч битв, але програв усі вирішальні. Тим не менш, його діяльність залишила значний слід не тільки в історії України, а, насамперед, в історії слов'янства Центральної Європи. Його поява тут реанімувала у нащадків білих хорватів пам'ять про своє давньоруське минуле, призупинила процеси денационалізації і, насамперед, германізації. Те, що протягом майже усього цього століття в Чехії та Угорщині правили королі руського походження (Юрій з Подебрад, Владислав Варненський, Матвій Корвін, Владислав Добре, Людовик II) було закономірним результатом тих процесів, які започаткував Карл IV, а продовжив Федір Острозький. Після нього в Чехії залишився син Вацлав-Фредерік, востаннє він згадується у 1460 р., але подальша його доля невідома.

Глибоко помиляються ті, хто вважає, що вплив української складової на історичний розвиток Чехії обмежився виключно сферою духовності та культури, а політичний чинник після смерті Вацлава II слід пов'язувати лише з діяльністю князя Острозького.

Якщо узагальнити роль давньоруської складової в історії Чехії, то вона не тільки відіграла роль генетичного та інтелектуального донора чеської нації, а й, починаючи від процесів поглинання Великої Хорватії і до утворення у 1918 році Чехословаччини, визначила основний напрям її територіального та геополітичного розвитку саме на схід, а не на захід.

Руйнуванням хорватської столиці в Любечі чехи розпочали свій власний «дранг нах остен». Довгий час тривала боротьба за хорватські землі в Моравії та Сілезії, значний період чеської історії був пов'язаний із змаганням за хорватський спадок з поляками (Сілезія і Краківська земля), лише в XIII ст. остаточно була приєднана Дулібія.

У XVI ст. ініціативу перехопили австрійці. Це дещо стримало просування чехів на схід, і остання крапка була поставлена лише у 1918 р., коли держава чехів під назвою Чехословаччина, нарешті, поглинула усю територію, яку займала в X ст. Велика Хорватія. Результатом етнічних процесів на цих колонізованих територіях було змішування чехів з русинами і утворення ще однієї нації, про яку до XVI ст. нічого не було чути, а саме — словацької (варто нагадати, що Ян Благослав як приклад «словацької» мови XVI ст. наводив... українську історичну пісню про воєводу Штефана).

Українська складова відіграла величезну роль і у формуванні політичної, культурної та духовної еліти чеської держави. Насамперед слід згадати про хорватку Лібушу як засновницю династії Пржемыславичів, але крім неї на празькому троні сиділи такі руські княгині, як Адлета (перша дружина Вратислава II) та Кунгута Ростиславна (дружина Оттона II).

Руських матерів мали такі чеські королеви, як друга дружина Вратислава II Святослава — Сватава (від Добронегі Святославни), дружина короля Бедржиха Єлизавета (від Ефросинії Мстиславни), дружина Собеслава I Адельгейда (від Предслави Ізяславни) [Ottuv Slovník].

Відомо, що маркграф Саксонії Бурхард десь на поч. XI ст. також одружився з руською княгинею, а оскільки київські літописи, які ретельно фіксували подібні випадки, про таку княгиню не згадують, а їх син Отто до 1057 р. чомусь перебував виключно на території сучасної Чехії, то вірогідно, що він виховувався на батьківщині матері, і ця руська княгиня походила з Богемської Хорватії [Флоровський, 1935, с. 143–149].

Дулібські князі довго не забували про своє руське походження, Вітковці, наприклад, породнилися з сілезькими Властовичами (гербу Лебідь), а Брже-тіслав IV з Росемберку взяв за дружину руську княгиню Марію, від якої мав сина Генріка фон Плауена (в документах 1167 р. згадується як «Henricus dictus Ruse» [Там само]).

Відповідно, значну частку української крові від своїх матерів мали чеські королі Владислав I, Оттокар II, Вацлав II, Вацлав III.

Це тільки для радянських істориків проблема етнічного походження та кровних зв'язків не мала жодного значення, а серйозні вчені неодмінно враховували цей фактор при характеристиці особистості та поясненні дій та вчинків правителя.

Подібна картина спостерігається і в Чехії, але найбільш наочно ця закономірність виявила себе в роки правління сина Кунгути Ростиславни Вацлава II.

Після його блискучого правління династія Пржемыславичів припинила своє існування, і чеський трон на сотні років захопили представники німецьких династій. Винятком було лише XV ст., яке має усі підстави вважатися тут українським не тільки завдяки правлінню у 1422–1431 рр. Федора Острозького, а й рішучій переорієнтації чехів на схід, їх бажанню знову мати не німецьку, а свою династію, і нею стала саме руська династія.

У 1438 р. Бедржих із Страконіц та Пташко з Піркштейну запропонували обрати на чеський трон Казимира — сина руської княгині Софії Гольшанської та польського короля Ягайла. Чутки про невірність Софії королю вже від 1427 року ходили по всій Європі, і ці чеські шляхтичі напевне давали собі звіт у тому, що король, якого вони хотіли, був суто руського походження. Однак, Казимир тоді став великим князем литовським, тож про чеський трон уже не йшлося.

У 1457 р. правителем Чехії став Юрко з хорватських Подебрад (це місто постало на місці колишньої столиці Великої Хорватії Любеча). Певна річ, через 500 років після захоплення чехами Любеча та колонізації Хорватії, він уже був більше чехом, ніж русином, але пуповина, що зв'язувала його з рідним етносом, ще не була остаточно розірвана. Це видно не тільки з імені св. Юра, особливо шанованого на Русі, а й з його політики, спрямованої на те, щоб руські династії стали панівними і в Чехії, і в Угорщині (він посадив на угорський трон Матвія Корвіна, із семигородського роду Волошиних, і зробив усе можливе, щоб після нього Прага потрапила в руки нащадка Софії Гольшанської Владислава II, оминувши при цьому навіть свого власного сина).

Владислав II Добре (1456–1516) був коронований у соборі св. Віта 22 серпня 1471 р. Ця династія правила в Чехії аж до 1526 р., коли його син Людовик II загинув у битві з турками-османами під Мохачем [Bogucka, s. 135–147].

Владислав походив з русько-литовського (цілком можливо, й чисто руського) роду Ягеллонів, і, як усі вони, був людиною лагідною, доброзичливою, щедрою і водночас цілеспрямованою і впертою у досягненні своєї мети. Разом з батьком він послідовно працював над реалізацією політичну доктрину своєї бабці — королеви Софії, яка прагнула об'єднання під правлінням Ягеллонів усіх колишніх українських етнічних земель. Символічно, що ніби передчуваючи місію, яка має лягти на плечі її першого онука, Софія назвала його іменем свого старшого сина Владислава, що загинув у битві під Варною, не встигнувши довести справу до кінця. Майже 6 років (до своєї смерті у 1461 р.) королева виховувала у Владислава любов і повагу до Русі, до своєї рідної мови. Навіть його молодший брат Олександр, який виховувався вже після смерті королеви-матері, володів лише українською мовою, а в бібліотеці Сигізмунда Старого переважно були книги (в т. ч. рукописні) давньоукраїнською мовою.

Найуживанішим словом Владислава II було українське «добре» (тож і прозвали його Добре, а не Добрий). Про добре знання ним давньоукраїнської мови свідчить і королівський указ «О челяді і людях збеглих», виданий у 1487 р. у Празі.

Як і у випадку з Острозьким та Корвіном, обрання Владислава на чеський, а згодом на угорський трон підтримали насамперед регіони, заселені русинами (колишня Біла Хорватія на північному сході Чехії і Угорська Русь). Не варто також ігнорувати роль таємної дипломатії королеви Софії, яка провела через своїх агентів величезну підготовчу роботу, в результаті чого тишинська (цешинська) та глогівська княгиня Анна Іванівна примусила свого сина Казимира

підтримати кандидатуру Владислава, хоча її власна дочка, в разі перемоги сина Юрія з Подебрад Матіаша, мала усі шанси стати чеською королевою.

Анна Іванівна (1430 — ?), дочка одного з останніх белзьких князів — Івана, народилася в Белзі. З Болеславом Тишинським вона одружилася у 1448 р. завдяки протекції Олени Острозької. У 1449 р. Анна народила Болеславу Казимира, а згодом Софію і Варвару.

Однак у 1452 р. її чоловік несподівано помер, і княгиня стала правителькою двох найбільших у Сілезії князівств. Допоки була жива Олена, ці дві руські княгині допомагали одна одній і якимось чином давали собі раду. Після смерті ратиборської княгині Анна Іванівна опинилася у скрутному становищі, але, на щастя, в Польщі тоді фактично правила Софія Гольшанська, а в Угорщині королівський трон посів Матвій Корвін. З боку Чехії вона також забезпечилася, видавши свою дочку Софію за сина чеського короля Юрія з Подебрад. Хоча вже від 1460 р. її син Казимир став повнолітнім, але тільки формально підписував документи, а реально правила Анна.

Лише в кінці 60-х років, увівши сина в курс справ, навчивши вести внутрішню і зовнішню політику, обирати друзів і виявляти ворогів, Анна залишила трон та оселилася у своєму замку Фриштадт і подальша її доля невідома. Казимир I Тишинський успішно продовжив її політику, і донині вважається найвидатнішим із сілезьких князів. Він підтримував тісні зв'язки з Ягеллонами та Корвіном, сприяв тому, щоб на чеський трон сів не чоловік його сестри Софії Віктор, а саме Владислав Добре.

Владислав Добре у 1490 р. призначив Казимира своїм намісником в Сілезії, а в 1522 р. син Владислава Людовик приєднав до Тишинського князівства Опавське, куди князь і переніс свою столицю.

Так фактично здійснилася давня мрія русько-хорватських князів і Федора Острозького — знову об'єднати під руською рукою всю Сілезію. Белзьке князівство було останнім руським удільним князівством, а Анна — останньою княгинею українського походження, яка правила в Сілезії.

Вона намагалася підсилити руську етнічну складову в Сілезії: перші русини-волохи з'явилися тут саме у часи її правління (у документах міста Тишина 1494 р. це виступає як давно dokonаний факт). Цю політику продовжив її син Казимир, і в результаті навколо Тишина виник цілий анклав українських сіл (Бистриця, Буковці, Яблуневе, Мости-у-Тишина, Дольний Жуків та ін.). Для Русі це мало певні геополітичні наслідки, оскільки Австрія, вважаючи регіон від Тишина до Бродів етнічно цілим, утворила на його основі одну адміністративну одиницю під назвою Галичина. На жаль, зрадницька роль в долі Тишинської Русі Головної Руської Ради згодом звела нанівець зусилля княгині Анни. (До речі, онук Анни Іванівни Фредерік став одним із перших ректорів Віденського університету).

Таким чином, завдяки підтримці Анни Іванівни та місцевих русинів, 27 квітня 1471 р. чеський сейм в Кутній Горі обрав Владислава II королем

Чехії, хоча серед претендентів на трон були не тільки німці, а й етнічні чехи. З 9-тисячним військом Владислав рушив до Праги і був там коронований у кафедральному соборі св. Віта.

Від самого початку він наштотхнувся на величезні перепопи. Чеські єпископи відмовилися вести церемонію коронації, тож довелося запросити до Праги єпископа з України, аж з Кам'янця-Подільського. Королівська скарбниця була пуста, і молодий король позичив 10 тис. гривень у свого батька Казимира. У 1483 р. чехи повстали проти Владислава, і йому довелося навіть тікати з Праги до Кутної Гори.

Кутна Гора була розташована на самому кордоні колишньої Білої Хорватії, тож на сейм туди зібралися переважно шляхтичі руського походження. Якби цей сейм відбувався у Празі, то жодного шансу на обрання королем у Владислава, так само як колись у Федора Острозького та Юрія з Підброддя, не було б. Саме тому Владислав Добре жив переважно у Кутній Горі, а королівську резиденцію в Празі переніс зі Старого Міста на Градчани, значно укріпивши та розбудувавши тутешній замок, хоча для цього йому довелося знести стару церкву св. Марії, що була закладена ще в часи існування в Чехії Руської церкви (тепер тут, біля Міських воріт до Граду, міститься південне крило королівського палацу).

Цей королівський палац є однією з найкращих споруд часів середньовіччя, який нині приваблює тисячі іноземних туристів. Його справжньою перлиною є тронний зал, який названо на честь його творця «Владиславів зал». На замовлення Владислава, архітектор Рейт збудував у Празі Порохову вежу і унікальний собор св. Варвари в Кутній Горі.

На усе це потрібні були величезні кошти. Приймавши Чехію з абсолютно пустою державною скарбницею, він за роки свого правління перетворив її на одну з найбагатших європейських держав, а Кутну Гору — в потужний центр видобутку срібла та карбування так званих «празьких грошей», які користувалися величезним попитом і в Україні. Після спустошливих гуситських війн Чехія знову стала однією з найбільш розвинених та цивілізованих держав Європи.

Досягнути усього цього одним словом «добре» було неможливо. Він справді так відповідав усім, хто звертався до нього з якоюсь пропозицією чи проханням, але робив так, як було йому, а точніше, династії Ягеллонів, потрібно. Особливо яскраво це простежується в зовнішній політиці Владислава.

Передача Моравії і Сілезії Матвію Корвіну була сприйнята як поразка короля, а тим часом з угорським королем була підписана угода про те, що в разі відсутності у Корвіна нащадків ця корона перейде Владиславу. Напевно, він знав про стан здоров'я цього не надто спокійного сусіда Чехії, і, як результат, у 1490 р. Владислав став правити не тільки в Празі, а й у Буді (тимчасові ускладнення виникли лише в самій династії Ягеллонів, оскільки свої претензії на угорський трон заявив його рідний брат Ян Ольбрахт, але брати зуміли швидко домовитися).

Подібним чином Владислав діяв і у відносинах з Австрією: свою дочку Анну він видав за Фердинанда I, а сина Людовика одружив з Марією Габсбург. Знову ж таки, йому дорікали за те, що в 1515 р. з Австрією була підписана ідентична за своїм змістом угода, в результаті якої Чехія та Угорщина у 1526 році потрапили в руки Габсбургів. Безумовно, ніхто, в т. ч. і Владислав, не міг знати, що Людовик загине ще зовсім молодим у битві з турками під Мохачем, але через своїх агентів король знав, що Москва запропонувала Австрії розподіл Польщі та Угорщини, тож аби Габсбурги відмовилися від цієї вкрай загрозливої і для Польщі, і для України та Угорської Русі пропозиції, він був змушений піти на цей крок.

Саме завдяки Владиславу в кінці XV ст. склалася унікальна для нашої етнічної історії ситуація, коли усі колишні руські землі, за винятком Волощини, були об'єднані в одну імперію, якою управляли Ягеллони. Хоча ця імперія і не називалася Руською, але Ягеллони постаралися зробити в ній якщо не ідеальні (це було неможливо в умовах панування католицької церкви), то, принаймні, оптимальні умови для розвитку української науки, культури і мистецтва. Усе свідчить про те, що саме Владислав посприяв тому, щоб в Угорській Русі Фіоль завершив друк літургійних книг давньоукраїнською мовою.

Про сприятливу атмосферу, створену Ягеллонами в Чехії для нащадків білих хорватів, свідчить, наприклад, творчість Сильвестра та Словакіуса.

Вацлав Словакіус (1555–1620) народився в Турнові, який до 995 р. був центром одного з князівств Білої Хорватії (саме тому його часто називають Вацлавом Турновським). Творчість Вацлава заслуговує на особливу увагу українських філологів, адже він був одним з небагатьох, хто писав не чеською мовою, а місцевим турновським діалектом, що має величезне значення для вивчення еволюції давньоукраїнської мови на території Чехії.

Беручи до уваги його прізвище, інтерес до руської мови та дружбу із Миколою Вересом і Йосипом Сушняком, чехи, лукаво закриваючи очі на хорватське минуле своїх земель, висувають версію про походження цієї родини з волоських регіонів Словаччини, хоча його батько Мартин звався не Словакіусом, а Склавінусом, з чого випливає, що Словакіус — спрощене прізвище Вацлава (зі Словаччини могла походити хіба що його мати Людмила Сенік).

Вацлав навчався у Празькому університеті (де й міг познайомитися з Вересом та Сушняком), від 1583 р. був католицьким священиком в Острові на Моравії, Градіштах над Єзерою, а в 1590–1620 рр. очолював деканат у Рождаловичах, де і був похований.

На турновському діалекті мови білих хорватів він видав близько 20 книг, і тільки в деяких з них філологи знаходять елементи чеської мови. Найвідомішими з них були «Краткий спис во славу», виданий у Празі 1586 р., «Книжка на десет артикулув» (1589), «Молитва побожним паннам» (1605), «Висветлені просте біблій» (1615), «Казанія» (1610), «Кажнодневні молитви» (1618).

Латинський шрифт, безумовно, дещо спотворює фонетику цієї мови та утруднює її вивчення, але це не дає нам підстав відмовлятися від таких літературних пам'яток.

Якщо творчий спадок Словакіуса-Турновського цікавий тим, що дозволяє прослідкувати на теренах колишньої Білої Хорватії еволюцію нашої давньої літературної мови в чеську, то Сильвестр (саме так звучить його руське прізвище, а не Сильван) залишив по собі 32 пісні з нотами, на основі яких можна вивчати розвиток мови у галузі поезії та музичний спадок земель колишньої Білої Хорватії.

Сильвестр (1493–1573) народився у Боровій, навчався у Відні, був висвячений на католицького священика, але свої пісні творив не латиною, як це було заведено, а живою мовою рідної землі, яка ще була дуже близька до давньоукраїнської, хоча й записував свої твори латинською абеткою («Споможи мі з горя мего», «Отче наш», «Вітай, сладкий учителю», «Всемогущий створителю» та ін., видані у збірнику 1571 р. під назвою «Pisně nově»). А хорал «Христос — приклад покори», на думку багатьох дослідників, є справжньою перлиною європейської музики XVI ст.

Мистецтвознавці вже давно зауважили, що в піснях Трояна абсолютно відсутній вплив католицьких зразків, вони надзвичайно близькі до церковного співу. Особливо багато паралелей у них є з піснями закарпатських українців про Муранський замок. Тим не менш, творчість цього композитора залишилася поза сферою зацікавлення українських музикознавців.

Сильвестру протегувала родина Лобковичів, яка також походила з Білої Хорватії, останні роки свого життя він прожив у них в Горшовському Тині і був похований в сусідніх Домажлицях.

Своєрідним підсумком «українського століття» на території Чехії є праця видатного чеського та українського філолога Яна Благослава (1523–1571), автора «Граматики чеської». Донині вчені відзначають його роль лише в розвитку чеської мови, досліджуючи її відмінності від словацької, свідомо чи несвідомо залишаючи поза увагою те, що під назвою «словацька» або «словенська» ховається мова, «на якій є пісень, віршів або рим дуже багато», тобто давньоукраїнська мова, перший лінгвістичний аналіз якої зробив, власне, Благослав.

Ще й дотепер більшість дослідників вважає той факт, що як зразок «словенської» мови він навів українську пісню про воєводу Штефана, історичним курйозом чи помилкою Благослава, «забуваючи» про те, що ще Нестор у свій час писав: «Словенський язык і Руський одно єсть».

Насправді, Благослав і в XVI ст. підтвердив той факт, що сучасну Словаччину населяли переважно русини, яких до XI ст. називали словенами. Благослав народився в Прерові, на кордоні Волоської Моравії і сам був волохом, адже чех не став би вивчати відмінності іншої мови та захоплюватися нею. Можливо, він називався не Ян, а Макар, оскільки досить часто підписувався Макаріосом Преровським, а Благославом насправді називався його батько (мати — Катерина).

Яном, вірогідно, його назвали євангелісти, у яких він навчався в Златогорській школі, Віттенберзькому університеті, потім в Кенігсберзі і врешті-решт став моравським єпископом. В Іванчицях Благослав заклав друкарню, де видав «Музику» та свої твори з історії чеських братів.

Однак, працею усього його життя була, безумовно, «Грамматика чеська» (1571 р.), яку можна було б назвати «Порівняльний аналіз граматики чеської і руської». Повний текст української історичної пісні про воєводу Штефана надіслав йому з Пряшівщини товариш по університету Никодим Вацетинський (1520–1571). Чехи не поспішали її друкувати, і вона була видана у Відні лише у 1857 р. За цей час уже сформувалися історичні школи, створилися певні стереотипи, які ніхто не захотів ламати та серйозно замислитися над реальним минулим Чехії, Словаччини та України.

Та й сам Благослав ускладнив проблему, увівши уперше у науковий обіг поняття «словак» замість «словен», яке поступово витіснило попередні поняття, змусивши забути і про словенів, і про русинів (щоправда, самі словаки донині називають свою землю не Словаччиною, а, як і в часи Благослава, Словенско).

Вчений помер в Іванчицях, похований у Моравському Крумлові.

На жаль, цей своєрідний «український ренесанс» тривав не надто довго. Поряд із позитивами, український етнос має й негативи, як-от неймовірна лінь та розслабленість після досягнення якоїсь важливої мети. Усі ці вади, як на зло, сконцентрувалися в особі сина Владислава Людовика II.

Спочатку ніщо не свідчило про біду та майбутні кардинальні зміни на геополітичній карті Європи. Навпаки, усе йшло до того, щоб цей уже зденационалізований, але все ж таки генетичний русин став не тільки королем Чехії та Угорщини, а й імператором Священної Римської імперії. Перед своєю смертю батько одружив його з онукою вже старого імператора Максиміліана з умовою, щоб саме він посів згодом імперський трон.

Однак, Людовик любив поспати, не дбав про державні справи та фінанси (кажуть, що в кінці свого правління його годували своїм коштом слуги) і так занедбав армію, що її за одну годину в битві під Мохачем у 1526 р. вщент розбили османи.

Загибель Людовика мала катастрофічні наслідки не тільки для Угорщини та Угорської Русі, а й для Чехії: до влади прийшла династія Габсбургів, яка германізувала як місцевих русинів, які, за винятком моравських волохів, взагалі зeszли з етнічної карти країни, так і самих чехів.

Якщо простий люд був надзвичайно прив'язаний до рідної землі і емігрував лише в ситуації жорстоких переслідувань за конфесійною ознакою (XV і особливо XVII ст.), то руська шляхта, не так через релігійні, як через економічні проблеми, пов'язані із втратою своїх маєтків, що опинились у німців, була більш легкою на підйом, і багато хто виїжджав із Чехії вже від XIV ст.

Українська складова у панівних елітах Польщі, Росії, Угорщини, Словаччини, Румунії та Чехії була непропорційно великою, і цей феномен потребує

фундаментального вивчення. Хоча нащадки дулібських та хорватських князів в Чехії і не склали 80% вищого панівного прошарку суспільства, як у Польщі, проте впливали на розвиток політичної ситуації в країні часом не менше, ніж чеські королі.

В Дулібії це були князі Дулібські, Вітковці, Властовичі, Росемберки, які фактично одноосібно правили тут аж до кінця XIII ст. і лише завдяки Кунгуті Ростиславні погодилися визнати свою залежність від Праги.

На півночі Чехії і Моравії тривалий час панували Марковичі (Маркварти), Лобковичі, Хорвати, Гербурти, Жиротини, Пліхти, Пухали, Пенезки, Кромери, Борки, Кетличі, Равичі, Кржицькі, Коломаси, Претвичі, а найбільшими магнатами тут були Властовичі, які, крім регіону Вроцлава, володіли також Опавською Сілезією і яких приймали в Празі на рівні із коронованими особами. Цей рід, про який вже мова йшла вище, залишив такий яскравий слід у історії Чехії, Сілезії та Польщі, що художник Навратил на тему легенди про Власта розписав залу в місцевому замку [Dvorakova Z. Stezkami domova a inspirace. — Praha, 1981; Hradý, s. 93].

З Петром Властом пов'язана ціла епоха українсько-польських і українсько-чеських взаємин. Як посол у Празі в 1113–1115 рр. він дав гроші на заснування Страговського монастиря (вул. Погоржелець біля Граду) і, можливо, на реконструкцію колишньої церкви св. Георгія (Юрія), яка була перетворена на костел св. Іржі (цю версію підтверджує той факт, що Петро перейменував свого сина Святослава на Ідзю, що в польській мові є аналогом Іржі) [Snoch., s. 47–53].

Моравія і Опавська Сілезія були найближчими до основного руського етнічного масиву (якщо навіть у XX ст. українські села були біля Старого Санча, то що вже казати про XIII–XIV ст.). Ось чому еміграція руської шляхти з теренів Північної Моравії розпочалася вже в часи Владислава Опільського, а осідали емігранти переважно на землях Прикарпаття та Галичини. Лише незначна їх частина подалася в Україну і стала складовою української шляхти, а решту спіткала доля Мнішків, Любомирських, Потоцьких, Даниловичів, Тарновських, Дідушицьких та інших полонізованих шляхтичів українського походження, які колись також переселилися в Польщу, але з території Угорщини.

Про Гербуртів та неймовірно високий як для XVII ст. рівень їх української етнічної свідомості вже мова йшла вище. Але найбільш промовистою для усвідомлення місця і ролі українських етнічних земель на заході в долі українського народу є історія роду Орликів.

Пилип Орлик (1672–1742) народився в с. Косути біля Ошмян, однак рід його походить з Орлицького Загір'я — хорватського села над річкою Дика Орлиця, біля міста Находа в Чехії, на самому кордоні з Польщею.

Це був один з тих небагатьох білохорватських шляхетських родів Чехії (Орлики, Гербурти, Равичі, Претвичі, Карабіци, Туровські зі Старої Тури), які, опинившись на землях етнічної України, трансформувалися, власне, в українців. Усі решта, потрапивши в польську державу та польське середовище, затрималися

у своєму етнічному розвитку і врешті-решт вигасли або були асимільовані поляками чи німцями (Ондровази, Отославські, Кромери, Коперніки, Бидловські, Врони, Хоцимири, Несвецькі, Жалондзовські та ін.).

Подібне, до речі, могло статися і з Орликами: в часи гуситських воєн вони також потрапили до Польщі, заснували на Сандомирщині село Орлики, але Ян і Станіслав мали необережність виступити у 1587 р. проти канцлера Замойського і тому змушені були тікати від його переслідувань, причому, один з них втік на територію Литви і осів у Косурах, а другий повернувся назад і оселився в Моравії (Андрій Орлик був каноніком в Оломоуці, а Карл Франтішек служив у Вроцлаві і в 1753 р. був призначений гейтманом Опавського краю).

Щодо Орликів з Косутів, то після загибелі батька Пилипа у 1763 р. в битві під Хотинном, мати вивезла дітей до Києва і віддала на навчання до Києво-Могилянської академії. Величезний вплив на формування світогляду Пилипа мав Стефан Яворський, який у 1698 р. влаштував свого найкращого учня до гетьманської канцелярії. Значну роль у кар'єрі Орлика мало його одруження з донькою полтавського полковника Герцика Ганною, завдяки чому вже у 1702 році він став генеральним писарем.

Незалежно від Івана Мазепи, який приховував свої плани навіть від найближчих друзів, Орлик у 1705 р. встановив контакти з графинею Г. Дольською, яка прагнула звільнення українських земель від московського ярма і збирала навколо себе однодумців. Врешті-решт, і Мазепа у 1707 р. розкрив йому свій задум — відокремлення від Росії, причому Орлик був з небагатьох, хто не зрадив його після Полтавської битви, а виїхав з ним до Бендер.

Після смерті І. Мазепи, 5 квітня 1710 р. козацька рада в Бендерах обрала Орлика гетьманом України і схвалила його «Конституцію прав і свобод Запорозького Війська». А що англійська «Хартія Вольності» взагалі не була кодифікована, то саме українську конституцію слід вважати першою конституцією в світі.

Про те, що це була Конституція України, а не лише Запорозького війська, свідчать статті, в яких окреслюються кордони держави та засади її незалежності від Росії та Польщі. В документі також є статті про парламент, в якому мали засідати представники від кожного адміністративного округу. Парламент — Старшинська Рада мала збиратися тричі на рік і розв'язувати чимало справ, які колись були у віданні тільки гетьмана. Таким чином, Україна трактувалася П. Орликом, як гетьмансько-парламентська республіка.

Реалії політичної ситуації, у якій опинилася Україна, змусили Орлика шукати підтримки у поляків, Туреччини та навіть буджацьких татар, і в 1711 р. він вирушив із ними на Правобережну Україну. Однак, татари замість штурму Білої Церкви почали грабувати місцеве населення, через це навіть вірні Орлику козаки почали залишати військо, і гетьман повернувся у Бендери. За ними навздогін кинувся сам Петро I, але над Прутом його оточили козаки разом з тур-

ками, і тільки діаманти Катерини I врятували тоді Петра від загибелі, а Росію від краху (дізнавшись про цей хабар, турецький султан наказав залити глотку свого великого візира розплавленим золотом).

Після цього гетьман виїхав разом з Карлом XII до Швеції, але 13 тис. талерів, наданих шведським урядом, не вистачало навіть на утримання родини, не кажучи вже про величезну кількість козаків та старшини, які поїхали слідом за ним, і тому Пилип був змушений заставити тут навіть свої гетьманські клейноди.

У Швеції Орлик зрозумів, що ця країна вже не в стані протистояти Росії, і спрямував свою увагу на Польщу. Однак, Росії вдалося викрасти у Варшаві його посла Григорія Герцика, і гетьману разом з родиною довелося тікати до Вроцлава, де проживав у той час його далекий родич Карл Орлик-Лажницький. Карл був уже абсолютно германізованим, не мав жодних сентиментів ні до України, ні до загалом слов'ян. Тому Орлику довелося переховувати своїх дітей під чужим ім'ям по різних монастирях, а у 1722 р. він знову відновив контакти з Туреччиною.

Ситуація і цього разу не була сприятливою для гетьмана: Туреччина вела війну в Персії і не хотіла дратувати Росію. Орлика заарештували, вивезли до Салонік, і з цього моменту справу звільнення України перебрав у свої руки його син Григорій.

Лише у 1734 р. Григорію вдалося перевезти батька до Капушан, під час російсько-турецької війни Пилип виконував різні дипломатичні доручення, сподіваючись, що Туреччина не забуде про Україну, але після підписання Белградського миру ці сподівання виявилися марними, тож він, на запрошення свого давнього друга Костянтина Маврокордато, переїхав до Ясс, де і помер 24 травня 1742 р. Після гетьмана не залишилося жодної копійки, навіть поховання було на пожертви друзів (є версія, що усі свої кошти він витратив на тасмне переповнення Івана Мазепи у Яссах).

Від Ганни Герцик, крім Григорія, гетьман мав Якова та Михайла, а також 5 дочок, одна з яких (Анастасія) вийшла за шведського генерала Я. Штейнфліхта, а друга (Марія) — за польського шляхтича А. Держановського, і їх нащадки ще в XIX ст. проживали в Галичині.

Григорій Орлик (1702–1759) народився в Батурині, його хресним батьком був сам гетьман України Іван Мазепа. Після Полтавської битви разом з усією родиною емігрував до Бендер, у 1711 р. як заручник перебував у кримського хана, де досконало вивчив татарську мову і потоваришував із його сином, що надзвичайно придалося йому в подальшому.

У 1714 р. разом з Карлом XII Григорій виїхав до Швеції, де в складі гвардії брав участь у боях за Штральзунд. Протягом 1716–1718 рр. навчався в університеті м. Лінца, а потім під чужим іменем служив у саксонській гвардії. Деякий час був ад'ютантом великого коронного гетьмана С. Ржевуського, а після його смерті виїхав за кордон, у 1728 р. потрапив до Франції, де зайнявся політичною

діяльністю (та як батько був арештований у Туреччині, тож син перебрав його справи на себе).

На відміну від Пилипа Орлика, Григорій зробив ставку на таємну дипломатію. Як французький агент він побував у Туреччині, де мав зустріч з батьком, якого тримали в Салоніках, і забрав у нього акт переходу України під протекторат Порту, яким намагався зацікавити уряд Франції. Користуючись підтримкою королеви Франції Марії Лещинської, Григорій переконав французів у можливості створення численної української армії для спільних дій з поляками проти Росії. З цією метою поїхав на Січ, але дістався лише до Криму і з листом Каплан Гірея до Людовика XV негайно повернувся назад, оскільки в Польщі почався період безвладдя («безкоролів'я»), тож створились сприятливі умови для повернення Станіслава Лещинського, який підтримував Україну в її прагненні незалежності.

Григорій з Лещинським таємно (як купець і його слуга) прибули до Польщі, і на елекційному сеймі останній був проголошений королем. З цією новиною Орлик повернувся до Франції, за винахідливість та мужність був щедро нагороджений королем (діамантами на 10 тис. екю), після цього подався знову до Криму, сподіваючись створити українську армію для спільних дій разом із Лещинським.

Маскуючись під татарина, у 1734 р. йому вдалося побувати на півдні України, де він переконався у тому, що настрої запорізьких козаків, які перейшли під протекторат Росії, не сприяють його задуму, про що перед поїздкою його попереджав батько (на прохання Григорія, турки перевели його до Бендер, ближче до України).

Апатія в Україні не погасила його активності. Скориставшись війною Франції з Австрією, він задумав вивести козаків з-під впливу Росії і запропонував французькому уряду прийняти їх на військову службу й оселити на Рейні. В цьому його підтримав маршал Белл-Льє і, як завжди, королева Франції, але війна швидко завершилася, і інтерес до цього проекту пропав.

У 1735 р. сталися події, які позбавили його підтримки Лещинських. Становище короля в Польщі стало таким хитким, що виникла загроза його життю, і на прохання дочки Григорій негайно виїхав до Крелевця і вмовив Станіслава повернутися до Франції. Згодом, коли небезпека лишилася позаду, це дало привід екс-королю, що рятував свою честь, списати усі невдачі на Орлика: нібито, якби той не наполіг на втечі, то ситуація могла змінитися на краще.

Відтоді Григорій діяв самостійно, розраховуючи лише на свої сили, а не на Лещинського та Польщу. У 1738 р. він подав меморандум кардиналу Флері, де переконував його, що Польща є надзвичайно слабкою країною і без України нездатна протистояти Росії. Григорій пропонував Франції примусити Туреччину звільнити гетьмана Орлика, допомогти йому зайняти Правобережну Україну, після чого гетьман мав створити свою армію і вдарити на Лівобережжя, а відновлену українську державу передати під протекторат Франції та Туреччини.

Для оцінки ситуації Григорій побував не тільки в Криму, а й на Поділлі, де мав розгорнутися перший етап цієї кампанії, але у 1739 р. був підписаний Белградський мир, і його проект став знову неактуальним для великих держав.

Орлик завжди ретельно прораховував свої плани, вони були абсолютно реалістичні, але він постійно запізнювався на 1–2 роки. У цьому нема нічого дивного, адже він не мав не тільки елементарної підтримки українського народу, а й навіть звичайних помічників, діяв на свій страх і ризик, а коли до нього дійшла звістка про смерть Теодора Міровича і Теодора Нахімовського (до речі, предка адмірала Нахімова), то в розпачі він написав: «З цілої фаланги, яка прагнула звільнити наш край, залишився сам».

На жаль, унікальним потенціалом цієї талановитої людини скористалася більше Франція, ніж Україна [Борщак І. Великий мазепинець Григорій Орлик. — Львів, 1932]. Крім української, Орлик знав латину, польську, турецьку, татарську, французьку, німецьку і шведську мови, тому йому вдалося створити в цих країнах агентурну мережу, що надавала французькому уряду цінну інформацію, якою не володіла жодна європейська держава. Він став засновником французької спеціальної служби «*Le Secret du Roi*», а також членом таємної королівської ради. Орлик особисто брав участь у битвах при Монсі, у 1745 р. за виявлену мужність отримав чин бригадира, а в 1748 р. — генерал-майора французької армії. Під час Семилітньої війни воював під Розбахом та Бергенном, був поранений, але знехтував пораненням і взяв участь у битві під Мінденом, за що йому присвоїли звання маршала Франції.

Однак, він так і не побачив королівського указу про це: помер від ран у військовому обозі над Рейном.

Ще у 1747 р. Орлик одружився з донькою маркіза де Дентевіля і увійшов до вузького кола французької аристократії. Особисто знав Вольтера, передав йому матеріали про Мазепу та Карла XII, сам писав історію України, яка, однак, дійшла до нас лише у фрагментах («*Notes sur l'Ukraine et les Cosagues qui sont peu connus en Europe*»).

Увесь архів Орлика зберігався у замку Дентевіль, де він тримав свій козацький загін для охорони, але з цього архіву скористався лише критично налаштований до Орликів Ілько Борщак, який, незважаючи на свідчення сучасників Григорія про те, що «він був не лише французьким агентом, а людиною зі своєю власною метою», вважав його авантюристом і слугою Франції, Туреччини та Польщі, тільки не України.

Таким теоретикам, як Борщак, завжди легко давати оцінки людям, які в найскладніший для України історичний період присвятили своє життя національно-визвольній боротьбі, не маючи при цьому жодної підтримки та однодумців. Методи діяльності в подібних умовах, безумовно, нагадують не відчайдушну кавалерійську атаку, а тонку гру на геополітичній шахівниці, де, щоб досягнути кінцевого результату Z часом доводиться діяти на користь А. Орлик був надзвичайно досвідченою в цих іграх людиною, адже, діючи через А (Францію), В

(Туреччину) та С (Польщу), він хоча і не досяг остаточного результату Z, проте зупинився за 1–2 кроки від нього (Y). Звісно, такий результат можна зігнувати, тим більше що Україна має стільки героїчних і талановитих постатей, що не раз дозволяла собі подібне. Однак, людина з таким геополітичним мисленням навіть для цілої Європи XVIII ст. була унікальним явищем. Такі герої траплялися хіба що на сторінках пригодницьких романів О. Дюма, але Григорій був героєм не вигаданим, а реальним.

Щодо містечка та аеропорту Орлі біля Парижа, то документів про те, що ним володів Орлик, ще не виявлено, але, зважаючи на надто екзотичну для Франції назву, не виключено, що якийсь стосунок до цієї місцевості Григорій Орлик все ж таки мав.

Період правління у Чехії, Угорщини та Польщі Ягеллонів цікавий ще одним феноменом, про який місцеві історики або взагалі уникають згадувати, або намагаються звести його до суто економічних факторів, хоча він насамперед пов'язаний з етнічними процесами і значно підсилив на території Чехії українську складову, яка на поч. XVI ст. майже розчинилася в чеській. Мова йде про так звану волоську колонізацію Карпат.

З повідомлення Баварського Географа про те, що «за моравянами живуть хорвати», вже зрозуміло, що ця земля аж Годоніна і Прерова ще в IX ст. була заселена давньоруськими племенами білих хорватів, але потужна хвиля германізації примусила не тільки шляхтичів, а й селян масово залишати рідний край та переселятися на територію Галичини і Польщі. На їх місце прийшли волохи, які заселили територію Моравії мало не до Кийова та Богуславіц на півдні, хоча, з плином століть, ця територія звузилася до розмірів сучасної Моравської Волощини, основними центрами якої є Валаське Межиріччя, Рожнов, Злін, Валаська Полянка, Великі Карловиці, Клобук, Візовіце, Всетін, Фрідек Містек, Маков та Бистриця. Центром волоського регіону, який сполучав Тишинську Сілезію та Волоську Моравію в одне ціле, був Фрідек Містек. Вже у 1580 р. в цьому місті проживало 30 волоських родин, але найбільше їх було в навколишніх селах (Льгота, Мислек, Яновице, Лубна, Красна. Маленовиці, Старе Місто, Нова Весь та ін.). Населення займалося переважно скотарством, возили шкіри на продаж до Бельська, аж поки польський уряд це не заборонив.

Хоча жодних історичних документів і навіть натяків щодо присутності в Моравії романських племен немає, сама назва «волохи» дала привід таким дослідникам, як Н. Єречков та Д. Мартіану, заявити, що це були румуни. На аргументи професорів Ф. Міклошиця та Ф. Бартоша щодо того, що не можна вважати румунами людей тільки тому, що в їх словнику є 44 слова на позначення понять і термінів скотарства (бекеша, струнга, бача, мерінда, бринза), вони відповіли твердженням, що нібито з часом ці волохи-румуні ослов'янилися, і тільки тому переважна більшість слів у їхній мові є українськими.

Першим рішуче виступив проти цієї теорії видатний чеський історик Палацький, який народився у Волоській Моравії і чудово знав цей край. Він заявив,

що ці волохи можуть бути тільки русинами і висловив припущення, що вони є нащадками давньоруського племені бойків.

Усе стало на свої місця, коли Д. Кранджалов довів, що волохи — не етнічна назва, а територіальна, що засвідчує лише той факт, що ці люди прийшли з Волощини та Семигороддя (його також часто називали Волощиною).

Ретельні етнографічні дослідження довели, що 90 % серед цих людей за своїм етнічним походженням були русинами, 5–6 % — румунами, а решту склали болгары, македонці, серби і навіть албанці. Ці волохи заселили Буковину, Прикарпаття, Північну Словаччину, Горці і через Сілезію (Живець, Бельсько-Бялу, Тишин) вийшли в Моравію.

Найкраще нині вивчені волохи в Галичині, де їх перші поселення з'явилися ще у 1378 р., а зараз існує 315 волоських сіл. Моравськими волохами майже ніхто з українських вчених не займався, за винятком Срезневського та Флоринського, який вже у 1898 р. переконливо довів, що вони належать до типово руського типу населення, і румунська домішка є мізерною [Известия отд. русского языка и словесности, 1900, т. V, с. 336].

Безумовно, моравські, словацькі, польські та галицькі волохи за багато століть своєї еволюції набули певних регіональних особливостей. Але дослідники одноставно констатують, що колядки, весільні та обрядові пісні однотипні і поширені на всьому просторі від Буковини до Моравії, музика моравських волохів є ідентичною музичній культурі Буковини та Марморощини, а народна архітектура багато в чому нагадує архітектуру Горців та Лемківщини. Так само як на Лемківщині чи Гуцульщині, чоловіки тут донедавна носили кошулі, жупицю (кабат до колін), вузькі штани, а жінки -високі клобуки на головах. Номенклатура географічних назв майже ідентична українській, і навіть гори, заселені моравськими волохами, так само як і у Прикарпатті, називаються Бескидами. Місцеві рослини також мають давньоруські назви [Valassko, 1953–1958, № 1–4].

Отже, є підстави твердити, що від Марморощини до Волоської Моравії існував єдиний етнічний масив, який веде своє походження від давньоруських коренів. Праско припускає, що, так само як і в Галичині, перші волохи в Моравії з'явилися у XIV ст., коли цей регіон ще був заселений білими хорватами. Це переконливо підтверджує «Хроніка» Даліміла від 1314 р. Як стверджують історики, Даліміл походив з Межириччя і писав свій твір на основі місцевих переказів, легенд і джерел, які згодом загинули або й свідомо були знищені католиками. Такої кількості матеріалів про хорватів і Руську церкву, як у Даліміла, немає в жодній європейській хроніці, за винятком хіба що розповіді Кадлубовича чи Длугоша про хорватського князя Крака. Виходячи з явної симпатії Даліміла до хорватів та русинів (він навіть Мефодія назвав руським єпископом), можна припустити, що він і сам був за походженням хорватом.

Поява волохів закріпила руський характер цього регіону, що, зокрема, підтверджують такі назви, як Волоське Межириччя, Волоські Клобуки, Волоська

Бистриця, Волоська Полянка, Волоська Моравія та багато інших. Відомо, що у 1581 р. воєводою в Козловичі був призначений Матвій Жацько, і йому мали коритися усі волохи, які проживали не тільки в горах, а й у великих містах, як-от Кромержжж.

Серед видатних волохів, ім'я яких пов'язане з Волоським Межиріччям, слід, насамперед, згадати поета Матвія Плачка, який у 1613 р. видав в Оломоуці збірку своїх віршів латиною, а також Андрія Сивого (1593–1663), який написав історію Волоської Моравії кінця XVI — I пол. XVII ст.

«Сивий» — напевно, літературний псевдонім: ще замолоду Андрій втратив під час епідемії дружину та свою малу дитину, а за часів контрреформації мусив поїхати з рідного міста, про яке завжди згадував з величезним сумом. Ці трагічні події особистого життя позначилися на його творчості. Його історична праця має величезне значення не тільки для вивчення минулого Моравії, а й України, адже саме він розповів про участь запорозьких козаків в обороні моравських міст від турок (в Межиріччі, зокрема, був розміщений козацький загін у 125 шабель), а також про розгортання тут опришківського руху, який, як ми знаємо, згодом поширився і в Україні.

Про перших тутешніх опришків ми маємо повідомлення ще з поч. XVI ст. (Бернарда з Любліна, який зустрів їх під Живцем), а на землях Моравської Волощини найбільш славним опришком був Ондраш, який діяв в районі Лисої гори і у 1705 р. навіть підняв місцевих волохів на повстання проти окатоличування та утисків німецької шляхти.

Співцем Моравської Волощини вважається Йосип Калущ, який народився в сусідньому з Межиріччям Френштаті. Він є автором поеми «Весна», «Наш дім», а у 1887 р. видав «Волоські балади та романси», які становлять не тільки мистецьку, а й величезну історичну цінність.

У Межиріччі народився Алоїз Манак, автор першої наукової праці (німецькою мовою) «Моравська Волощина», письменник В. Вінтра, скульптор Й. Пракер, а також відомий чеський композитор Ф. Навратіл.

Одним з перших волоські пісні почав збирати і досліджувати Й. Полачек, а дещо пізніше Й. Мацурек. Мацурек дійшов висновку, що перші «волохи» мали руські імена, які з плином часу замінилися чеськими.

Незважаючи на віддаленість від України, історія Волоської Моравії склалася так, що в найбільш скрутні для Волощини часи захищали її саме українці. Крім козаків, які боронили Моравію від османів, багато українців загинуло під час битви під Аустерліцом (40% з 30 тис.), частина з них була похована в Межиріччі (тут містився польовий шпиталь), а полеглим був поставлений пам'ятник біля залізничного вокзалу.

Хоча протягом багатьох століть територія Волоської Моравії скоротилася мало не вдвічі (на півдні їх поселення колись доходили аж до Київова), у 1900 р. волоське населення цього краю становило 77 тис. і, за законами демографічного розвитку, нині мало би досягнути 300 тис.

Щодо Богемської Хорватії, то сюди волоська колонізація Карпат не дійшла, і місцеве хорватське населення протягом XVII ст. було практично повністю асимільоване. Своєрідним відгомонам місцевого сепаратизму щодо чехів в цей час можна вважати діяльність одного з останніх представників місцевої панівної еліти Альберта Євсевія Вальдштейна (1583 — 1634).

Це одна з найбільш загадкових постатей європейської історії. Про Вальдштейна написані сотні досліджень і художніх творів (серед авторів — Ф. Шіллер). У біографії цієї людини є якась таємниця, яка примусила його виступити проти свого народу і на його нещастях зробити собі масток та карколомну кар'єру. До уваги беруться такі абсолютно мізерні нюанси його біографії і висловлюються такі неймовірні припущення, які не зустрічаються в життєписах інших, навіть найвидатніших особистостей. Поза історичним аналізом залишилося тільки одна, але, на наш погляд, найсуттєвіша проблема — проблема його етнічного походження.

Чехи надзвичайно спростили свою етнічну історію і мало не як аксіому сприймають появу чеського народу вже у X ст.

Справді, від XI ст. практично не чути про сепаратизм лучан, хебан, седлічан, дечан, пшован і навіть лютичів, які, цілком можливо, були навіть не чехами, а сербами.

Однак, дослідники вперто замовчують проблеми, що їх чехи мали з білими хорватами і дулібами і які розв'язали лише у XIV ст., а тим часом подіями боротьби з останніми заповнені багато сторінок ранньої чеської історії. Лише на поч. XIX ст. чеські інтелектуали збагнули, що білі хорвати і дуліби були не чеськими, а давньоруськими племенами, але цей момент істини тривав недовго, і усе повернулося на круги своя. Саме це і не дає змоги чеським історикам до кінця зрозуміти не тільки феномен Альберта Вальдштейна та Білогорської трагедії, а й природу гусизму, проблеми масових переселень з Чехії в Україну, починаючи з XV ст., усі аспекти чеського відродження XIX ст.

Альберт народився в колишній Білій Хорватії, в Германовичах біля Яромира. До 995 р. тут правила династія Славковичів, останній представник якої був вбитий чехами у 1003 р. Після цього тут запанували нащадки хорватського князя Марка, який правив у регіоні міста Турнова (саме тому Палацький умовно назвав їх Марквартами, або Марковичами). Син цього Марка Ярослав мав 4 синів, один з яких збудував собі град Вальдштейн, і відтоді цю гілку роду Марковичів почали називати Вальдштейнами. Чехи, а пізніше й німці зробили усе можливе, щоб денаціоналізувати Білу Хорватію, позбавити її правлячу еліту земельних володінь, тож на момент народження Євсевія у його батька з усього колишнього князівства залишилося тільки одне село, де й з'явився на білий світ майбутній генералісимус.

Батьки Євсевія дуже рано померли, матеріально його підтримував дядько з Хлума Індрих Славута, тож початок життя цього нащадка колись могутнього роду був далеко не райдужним. Біографи свідчать, що Вальдштейн ніколи не

сміявся, вигляд мав надзвичайно гордий, а погляду його чорних очей ніхто не міг витримати.

Зрозуміло, що за 600 років пам'ять про руське минуле цього краю стерлася, але його населення і особисто сам Вальдштейн не вважали себе етнічними чехами, принаймні, він почав твердити, що його рід походить із Польщі (в історичних документах про це немає жодних свідчень, як, до речі, вже від XIV століття немає жодних повідомлень і про колишню Білу Хорватію). Його етнічну свідомість можна охарактеризувати як «тутейший»: його місцевий патріотизм набув таких яскравих рис, що переріс у в ідею-фікс: усі свої маєтки, набуті від збанкрутілих чехів, він обміняв на землі навколо Ічина та Турнова і фактично реставрував не тільки колишнє князівство Марквартів, а мало не цілу Білу Хорватію. Столицею своєї держави він зробив місто Ічин, заснував тут університет і мріяв перетворити його на другий Рим.

Життєвий шлях Вальдштейна поділяється на два етапи: на першому він робив усе можливе, щоб за допомогою німців помститися чехам за знищення Білої Хорватії, а, досягнувши цього, мстився німцям за приниження слов'ян та своє особисто.

Навчаючись в Оломоуці, він зрікся віри чеських братів і з Євсевія перехрестився на католика Альберта. Після закінчення університету в Нюрнберзі Вальдштейн пішов на службу в імперську армію, дослужився до капітана. У 1614 р. несподівано померла його дружина, а згодом і дядько, і в спадок від них він отримав маєтки біля Всетіна у Волоській Моравії. На власні кошти Альберт сформував загін кавалерії і передав його австрійському герцогу Фердинанду. Це був тонко продуманий хід, адже Фердинанд незабаром став імператором і призначив Альберта своїм намісником в Моравії, сприяв його одруженню на графині Гаррах та входженню у вищі кола імперської аристократії.

Вальдштейн не брав участі в розгромі чехів під Білою горою, оскільки боровся з ними на території Моравії, але невдовзі влаштував їм ще одну Білу Гору — економічний і фінансовий крах усієї чеської шляхти. Чехи вважають, що Вальдштейн завдав їм навіть більшої шкоди, ніж німці, адже він свідомо і цілеспрямовано перетворив на жебраків сотні чеських шляхтичів, за безцінь скупивши їх землі. За сприянням австрійської влади, він отримав доступ до монетного двору, свідомо запустив в країні механізм інфляції, випускаючи величезну кількість нічим не забезпечених грошей, шляхом різних фінансових маніпуляцій довів інфляцію до 4000 %, що дало йому змогу скупити маєтки у різних куточках Чехії, які він шляхом різноманітних обмінів та шахрайств сконцентрував на території колишньої Білої Хорватії, переважно навколо Ічина [Јанаček, s. 24–56]. До цієї справи, щоб пришвидшити процес, Альберт залучив також своїх земляків, наприклад, Марію Лобкович [Там само].

У результаті ця людина стала найзаможнішою в Європі. Статки Альберта Вальдштейна були такими великими, що він за власний кошт утримував

40-тисячну армію, збудував собі у 1624–1630 рр. у Празі величезний палац (Вальдштейнівська площа, №4), який мало в чому поступався королівському (достатньо нагадати, що навіть в стайні, яка була розрахована на утримання 300 коней, для оздоблення використовувалися плити з мармуру). Недалеко від Празького Граду, на вул. Волоській, також стоїть палац Лобковичів, збудований у 1707 р. архітектором Аліпранді [Там само].

Війська Вальдштейна звільнило від протестантів не тільки усю Чехію, а й Шлезвіг, Гольштинію, Мекленбург, Померанію. Нагороди посипалися на нього з усіх боків. Він отримав від імператора звання генералісімуса, став герцогом Фрідландським та Мекленбурзьким, що викликало навіть серед членів імператорської родини заздрість та невдоволення.

Звання генералісімуса Вальдштейн отримав цілком заслужено, адже він збагатив військове мистецтво Європи практикою масового застосування легкої кавалерії, яка не мала обозів і за короткий час могла пересуватися на значні відстані та завдавати дошкульні удари противнику там, де її зовсім не чекали. Щоправда, цю тактику першими почали застосовувати українські гетьмани, зокрема Сагайдачний, Ружинський та Лісовський, але в Європі ніколи не брали до уваги українські досягнення, а Вальдштейн практично довів доцільність цієї тактики.

Те, що він перейняв її від українських козаків, не підлягає сумніву, але в нашій історіографії завжди приховували той факт, що українці брали участь на боці католиків у боротьбі з чехами і відіграли вирішальну роль у битві 1620 р. під Білою горою, розтрощивши їх важку кінноту, коли 27 чеських командирів були страчені, і їх голови на козацьких піках були виставлені на Карловому мосту.

Вальдштейн тоді дуже високо оцінив військове мистецтво козацьких загонів (можливо, саме тому він і назвав себе поляком, адже Україна тоді входила до складу Польщі, і в Європі козаків досить часто називали «поляками»). Мало хто знає про те, що ця легка кавалерія, яку він застосовував під час військових дій у Європі, складалася переважно з козацьких загонів, яких він найняв у Польщі, тож свою славу він здобував і українськими руками, точніше шаблями.

Ця слава викликала в німецькому середовищі вже навіть не заздрість, а величезне занепокоєння. На нього посипалися наклепи і доноси, явні та приховані образи. Можливо, в його діях було щось більше, ніж місцевий патріотизм, і Вальдштейн, концентруючи свої володіння навколо Ічина, насправді прагнув відновити колишнє хорватське князівство. Щось подібне в його настроях та діях, видно, помітили чехи, проте, коли вони запропонували йому чеську корону, то Вальдштейн деякий час вагався, але у 1632 р. прийняв цю пропозицію і почав концентрувати свої війська в районі Хеба [Там само].

На жаль, у середовищі людей, найбільш наближених до генералісімуса, був зрадник, який доповів у Відень про підготовку заколоту. Імператор не зовсім повірив цьому доносу, тому наказав заарештувати Вальдштейна і провести

слідство. Однак, члени імператорської родини, зокрема курфюрст Максиміліан, зробили усе можливе, щоб наказ про арешт генералісимуса був сприйнятий як наказ про страту, і капітан Девер, за походженням ірландець, підступно вбив Вальдштейна в будинку на пл. Ринок у Хебі.

Доля українського етносу склалася так, що майже уся його історія була історією нескінченних воєн і битв, а тому з його середовища вийшли гетьмани, фельдмаршали, маршали, генерали та ін. видатні військові діячі, хоча, за відсутності української держави, їх називали поляками, росіянами, угорцями, німцями і навіть французами. Постає Вальдштейна цікава для нас тому, що він був єдиним у світі генералісимусом українського походження. Щоправда, його важко назвати навіть русином, оскільки його етнічна свідомість «тутейшого» законсервувалася десь на рівні XIII ст. Але ще важче назвати його чехом (бо чехам він дошкуляв майже усе своє життя), а тим більше, за німця. Тому феномен Вальдштейна насамперед свідчить про те, наскільки довго в колишній Білій Хорватії зберігалася антипатія і сепаратистські тенденції щодо Чехії і наскільки тривалим і далеко не простим був процес інфільтрації білих хорватів і дулібів в єдиний чеський народ і чеську націю.

Уже навіть європейські історики починають замислюватися над незбагненим феноменом Центральної та Східної Європи, коли українська держава як така не існувала і водночас найбільшими магнатами у Чехії XVII-XVIII ст. були Вальдштейни і Лобковичі, в Польщі — Чарторийські, в Україні — Вишневецькі, в Угорщині — Ракі (Ракоці), а в Росії — Безбородьки та Розумовські. Безумовно, їх можна називати чехами, поляками, угорцями чи росіянами, але з їх генеалогій вже ніколи не випаде той незаперечний факт, що усі вони походили з земель, віддавна заселених русинами, а об'єднує їх усіх українське етнічне походження. Їхній статус можна називати результатом неймовірного потягу до влади та збагачення, а також і того, що українство найбільше характеризує така риса, як пасіонарність.

Досить двозначну роль у долі чехів відіграли не тільки Вальдштейни та Лобковичі, а й українські козаки на чолі із Клечковським, які у 1620 р., під час вирішальної битви на Білій Горі (біля замку Гвезда на півдні Праги, де тепер міститься музей Миколи Алеша) вщент розбили кавалерію чехів і, тим самим, вирішили долю битви на користь німців.

У жодному разі це не була помста за 995 рік чи, тим більше, спроба реваншу, адже останні походи руських князів на Чехію завершилися ще в XIII ст., тож у XVII ст. навряд чи хто з українців пам'ятав про існування Великої Хорватії (щоправда, Б. Хмельницький на переговорах із поляками вимагав повернення давніх українських земель аж по Віслу, а якби доля звела його з чехами, то, можливо, він нагадав би їм про Велику Хорватію).

Козаки у даній ситуації були просто військовими найманцями, проте в результаті між чехами та українцями на довгі віки пробігла чорна кішка. Запорізькі козаки встановили тісний контакт з австрійським імператором Рудольфом II ще

задовго до подій 1620 р., а саме у 1594–1598 рр., коли до Праги на переговори про спільні дії проти Туреччини неодноразово приїздив їх посол С. Хлопицький. Рудольф урочисто приймав його в королівському палаці на Празькому Граді, дарував різні відзнаки та прапори і навіть частково взяв запорожців на утримання, що, можливо, і призвело до ситуації 1620 р.

У 1622 р. Вальдштейн запросив до Чехії запорожців на чолі із Тараском. Останній раз українські козаки під орудою Носковського та Громадського пройшли через Чехію у 1636 р., коли біля Івру, в Італії, розбили французів, і слід чесно визнати, що в Чехії вони залишили про себе далеко не добру пам'ять, хоча, значною мірою, це було лише гірким відлунням 1620 р., коли Габсбурги на Карловому мосту виставили на козацьких піках відрубані голови загиблих під Білою Горою чехів.

1620 рік став переломним у долі не тільки русинів у Чехії та Угорщині, а й для самих чехів. Якщо Франциск Скорина до 1519 р. ще мав змогу надрукувати у Празі свій «Псалтир» та «Біблію Рускаю», то у 1620 р. вже офіційно була заборонена не те що давньоукраїнська, а навіть і чеська мова.

У 1626 р. Австрія запровадила в дію нову Конституцію, згідно якої $\frac{3}{4}$ земель, які належали чеській шляхті були конфісковані і передані різним провідисвітам з Німеччини, Франції, Іспанії та Італії, які досить часто не були навіть шляхтичами.

Після 1620 р. свою етнічну ідентичність почали втрачати не тільки русини, а й чехи. Їх чисельність зменшилася на третину (у XVI ст. населення Чехії та Моравії становило 1,4 млн. чол.), а власна культура була замінена на німецьку (у сер. XVIII ст. були закриті останні чеські школи) [Там само]. Не тільки чехи, а й нащадки русинів були змушені покидати рідні землі, і серед них був відомий у XVII ст. фізик Софрон Козак (1607–1685).

Він народився у селі Гораздовичах, на півдні Чехії, на землі давніх дулібів, яка колись була тісно пов'язана з Руською церквою (а, можливо, і з її єпископом Гораздом). Навіть з імені цього вченого зрозуміло, що ця родина не належала до католицької церкви, і саме тому після трагедії під Білою Горою він мусив залишити країну і навчався в якомусь протестантському університеті Німеччини. Додому він так і не наважився повернутися, а, після служби у шведській армії осів у Бремені, де видав кілька наукових праць з фізики («Physica Mosaica» та «Anatome vitalis microcosmi»), а також писав трактати на медичні теми. Дослідники відзначають певну схильність Софрона до містицизму. Помер і був похований у Франкфурті.

Аж до кінця XVIII ст. у відносинах Чехії з українськими землями тривав період якогось суцільного провалля, і тільки студенти Карлового університету з Пряшівщини (Грохотський, Кабан, Дворський, Філицький, Гашко, Киянка, Тесак) намагалися підтримати ці ледь жевріючі зв'язки [Kuzmik, 1976, s. 23–54]. Певну роль відіграв також один з перших українських професійних композиторів з Надсяння Григорій Горжицький (1664–1734), який навчався в Карловому уні-

верситеті в Празі, а потім був капельмейстером кафедральної капели на Вавелі (він є автором досить відомих у XVIII ст. творів — «Ave Maria», «Missa», «Missa paschalis») [Slownik, 1976; PSB].

Цей переломний момент в історії колишньої Білої Хорватії та її населення найкраще ілюструє життя видатного чеського вченого — історика та мовознавця Богуслава Балбина (1621–1688). Якщо в часи Вальдштейна ставлення до Чехії було своєрідною Фрондою, то завдяки Богуславу ця Фронда почала перетворюватися на П'ємонт, на справжній центр формування чеської нації. Спільні проблеми зблизили два етноси, хорвати не захотіли виживати на горі чеського народу, адже після поразки чехів на Білій горі самі постали перед загрозою повної втрати своєї мови та остаточної германізації.

Балбин народився в колишній столиці білих хорватів на території Чехії — у Градці Кральовому, а тому свої твори не раз підписував псевдонімом Регіноградський. Батько Богуслава Лукаш досить швидко помер, і, щоб вивчити сина, мати продала помешкання і перебралася до села Частоловичі. Богуслав навчався спочатку в Ічині, де Вальдштейн заснував школу для своїх земляків, яка не поступалася тоді багатьом європейським університетам, потім у езуїтів в Оломоуці і, нарешті, у Празькому університеті.

Для Богуслава основною стала проблема рідної мови. В той час, коли населення перейшло на німецьку, він писав свої твори латиною і водночас розгорнув широку кампанію за повернення до слов'янської мови, маючи на увазі, власне, давньоукраїнську («Obrane jazyka slovanského»). Щоправда, декілька творів він написав чеською, але чеські лінгвісти лукавлять, ставлячи знак рівності між слов'янською і чеською мовами, бо Богуслав мав на увазі давню писемну мову білих хорватів, яка існувала ще з часів Горазда і св. Мефодія. Підтвердженням цього є його заповіт поховати себе в костелі св. Сальватора в Празі, де служба на давньоукраїнській (церковнослов'янській) мові відбувалася не тільки в часи правління Карла IV, а навіть і в XV ст.

Біла Хорватія подарувала Чехії не тільки Балбина. Відчайдушне прагнення її мешканців зберегти свою етнічну ідентичність та врятуватися від германізації зіграло визначальну роль у тому, що чехи в кінцевому результаті таки зберегли своє слов'янське «я».

Не можна, однак, стверджувати, що суцільна германізація обернулася для чехів і нащадків русинів поверненням до стану суцільного дикунства. Навпаки, Прага стала типовим європейським містом, де гастролювали видатні актори, композитори і співаки, бували письменники і художники із світовим ім'ям. Особливо запам'яталися пражанам гастролі геніального Моцарта, який дав свій перший концерт 10 жовтня 1787 р. у приміщенні сучасного театру Й. Тила в Старому Місті. У Празі він жив на Угольній площі і часто заходив до кафе Штурма, де писав свого «Дон Жуана».

Разом з тим, у вічній боротьбі різноманіття з уніфікацією був зроблений явний наголос на останній, а природа її не терпить. Мова має нерозривний

зв'язок з генетикою людини, і порушення цієї гармонії вкрай негативно позначається навіть на творчих здібностях людини. Німецькомовна Чехія не подарувала нам другого Бетховена чи Моцарта, але варто їй було повернутися до рідних першооснов, як у світовій культурі з'явилися такі імена, як Дворжак і Сметана.

Що б там не казали, але першим поштовхом до відродження чехів як слов'янської нації було приєднання у 1772 р. Галичини та Буковини до Австрії, а отже, і до кордонів Чехії (Моравії). Крім глобальних змін в самій імперії, коли Австрія остаточно стала слов'янським домом з декоративним німецьким фасадом (населення імперії на 2/3 стало слов'янським), українська складова знову відновила свій позитивний вплив на історичний розвиток Чехії [Wereszyski, s. 12–25].

Саме з території Чехії німці вербували для Галичини більшість своїх чиновників та вчителів. Вони були вже німецькомовними і в Галичині їх також сприймали як німців, але з мемуарів ми бачимо, що самі себе вони німцями не вважали, і перебування на теренах України–Русі лише ствердило їх в цій думці [Там само; Pol W. 1960; Bogdanowicz. 1959; Jablonowski. 1963].

Особливо плідним було перебування в Галичині людей творчого складу. Тут працювали чеські композитори Вінцент Лессель (1750–1825), Гнат Гельд (1766–1816) та Яків Голабек, який змінив в Кракові на посаді капелмейстера Горжицького. Багато чехів працювали в капелі Горки у Шамотулах та Іл'їнського в Романові, що на Волині (в т. ч. відомий співак Червінко). У Львові гастролював відомий віолончеліст із Праги Йосиф Гобельт.

Наближення кордонів України–Русі до Чехії сприяло тому, що туди виїхала значна кількість викладачів музики і співу (Марес, Радвановський, Каливода, Дубровський, Зеленка), а також композитори Блум, Турек, Прац, Кріль [Ottav Slovnik].

Перебування на українській землі, в середовищі мелодійної української мови та чарівного фольклору, справило на германізованих чехів надзвичайно велике враження. Можливо, вперше у своєму житті вони відчували себе в рідному середовищі, могли порівняти українську народну культуру із західною, причому, висновки нерідко були не на користь останньої.

Яскравою ілюстрацією цих слів може бути творчість композитора В. Лесселя (1750–1825).

Він народився у селі Єловому, біля колишньої столиці одного з князівств білих хорватів в Турнові. Навчався у Дрездені, але від 1780 р. жив у Пулавах та Синяві, де був придворним композитором князів Чарторийських.

Написав близько 20 полонезів, сонату і симфонію, а його «Мати спартанка» (1786) фактично є першою польською оперою, хоча, зважаючи на те, що він не був етнічним поляком, польські мистецтвознавці воліють вважати за таку «Краков'ян і горалів» Камінського (польське походження останнього також є досить сумнівним). Авторитет Лесселя у світі музичної культури був таким

високим, що композитор Й. Гайдн навіть прислав навчатися до нього свого рідного сина.

Незважаючи на століття германізації земель його рідної Білої Хорватії, камертон композитора явно був налаштований в унісон з українським фольклором, і на замовлення князя Адама Чарторийського у 1819 р. він написав оперу «Пілігрим із Добромиля» на теми українських народних пісень, а пізніше «Хату біля гостинця». Про музичний смак Лесселя також свідчить біографія його сина Франтішка (1780–1838), який так широко користувався у своїй творчості українським фольклором, що його взагалі вважають засновником народного стилю в польській музиці («Богородиця», концерт для фортепіано з оркестром та ін.).

Подібні тенденції спостерігаються не тільки у Лесселя, а й у багатьох інших вихідців з давніх українських етнічних земель в Чехії.

Йосиф Добровський, наприклад, дійшов висновку, що українська мова є значно більш розвинена, ніж будь-яка інша європейська, що слов'янський розум є більш гнучкий, ніж німецький, і у 1791 р. запропонував імператору Леопольду II зробити одну із слов'янських мов державною [Wereszyski, s. 76–92].

Засновник європейської славістики, якого називають також першим чеським будителем, Йосиф Добровський (1753–1829) народився в м. Балашідярмет в Угорщині, але жодного стосунку до мадяр не мав (батько майбутнього вченого служив у австрійській армії, мало не кожен рік його полк міняв місце дислокації, тож у Балашідярметі він опинився цілком випадково). Добровські були земляками Орликів, їх родинні корені походять із Солониці біля Рихнова на території колишньої Білої Хорватії. Біографія Йосифа нам цікава тим, що його ім'я відкриває величезний список чеських будителів, які походять з давньоукраїнських земель, що вже само по собі спонукає до певних висновків та узагальнень, а також тим, що саме Добровський відкрив шедевр нашої давньої української літератури «Слово про похід Ігорів», який він знайшов в сер. 1792 року в одному з літописних зводів.

Після закінчення університету в 1776–1787 рр. Й. Добровський працював вихователем у Мешицях біля Костельця над Лабою, тобто у суто чеському середовищі, тож невідомо, де він так досконало вивчив давньоукраїнську мову (хіба що від батька; до речі, відомо також, що і мати В. Ганки вільно читала давньоукраїнські тексти своєму сину).

У 1792–1793 рр., перебуваючи в Москві, саме він знайшов у давньоруському літописному зводі «Слово» і зробив його точну копію, використовуючи, однак, латинський шрифт, що дало привід деяким вченим запідозрити підробку цього твору (щоб так точно відтворити зміст «Слова» латинським шрифтом, треба або досконало володіти українською мовою XI ст., або дійсно бути автором цього твору). При цьому вчені вказують на наявність чеських слів, проте їх небагато, і Добровський міг мимоволі вставити їх до тексту під час переписування. Щоправда, питання про фальшування «Слова» не закрито донині, оскільки оригінал рукопису залишився в Москві і у 1812 р. згорів, а тому звинувачення

такого роду висувають не лише Добровському, а й Єлагіну, Мусіну-Пушкіну та Маліновському, тим більше, що В. Ганка блискуче довів, що здійснити щось подібне цілком можливо.

Разом з тим, слід наголосити, що зробивши своїм відкриттям величезний внесок в українську культуру, саме Й. Добровський, тим не менш, започаткував у середовищі вихідців з території Білої Хорватії хибне уявлення про те, що український народ є складовою частиною російського. Він не тільки відстоював цю точку зору у своїх «Основах старослов'янської мови», а й категорично виступив проти закликів Бернолака взяти за основу літературної мови чехів і словаків списький діалект української мови. На відміну від Марека та Боровського, він навіть не розглядав потенційні можливості мови Котляревського, а, порівнюючи між собою російську мову і списький діалект, можливо, цілком слушно дійшов висновку, що чеська мова на той час була вже більш розвиненою («Історія чеської мови і літератури»), і, на відміну від Балбина, рекомендував своїм учням відроджувати саме її, чим заслужив славу першого чеського будителя.

Більш глибокі та фундаментальні висновки на основі ознайомлення з проблемою України-Русі зробив чеський публіцист Гавлічек-Боровський (1821–1856), який, можливо, першим зрозумів те, що стане аксіомою лише через декілька сотень років: українство є не тільки найбільшою слов'янською нацією та генетичним резервуаром індоєвропейства, а й саме тією об'єднувачою ланкою, яка колись знову з'єднає його в одне ціле.

Карл Гавлічек народився в містечку Борове (Рудна Борова) на території колишньої Білої Хорватії, яка, починаючи від Й. Добровського і до Б. Сметани, дала Чехії десятки видатних діячів науки і культури, що врятували чеську націю від денационалізації і ще й дотепер є її становим хребтом. Мати Карла походила з сусідньої Чорної Церкви, а якщо врахувати той факт, що Борове мало церкву, збудовану у візантійському стилі ще у XII ст., то родина Гавлічків явно мала в собі давні українські гени і зберігала певні традиції Руської церкви, хоча вже від XVI ст., а тим більше у XIX ст. твердити про це слід досить обережно.

Жоден інший регіон Чехії і навіть давньоруська Дулібія, яка вичерпала свій потенціал під час гуситських воєн, не стали епіцентром слов'янства і оплотом боротьби з германізацією — це випало на долю нащадків білих хорватів. Після навчання в гімназії у Німецькому Броді (в наш час перейменованій на Гавлічкув Брод) Гавлічек оголосив, що

Німеччина є ваша,
Але Чехія є наша.

Нині важко сказати, що є причиною такого феномену Білої Хорватії, але оскільки своєрідним слов'янським П'ємонтом була не тільки вона, а й усі ко-

лишні українські етнічні землі на території Польщі, Словаччини та Угорщини, то можна стверджувати, що український етнос дійсно відіграє у слов'янстві роль стовбурного, не дає загинути і постійно підживлює своїми соками інші слов'янські народи і мови.

І Гавлічек, і десятки його земляків вже були чехами, але зв'язок з Руссю і українським народом ще був таким відчутним, що, вступивши у 1839 р. до Празького університету, Карл несподівано залишив його і поїхав в Україну, де пішки пройшов мало не цілу Галичину, вивчаючи побут і фольклор місцевих українців, що згодом дало йому величезний фактичний матеріал для глобальних узагальнень та висновків. Тоді він ще не розумів відмінностей між українським та російським народами і тому у 1843 р. зрадів пропозиції Шевельова бути вихователем його дітей у Москві. Однак кількох років перебування в Росії було достатньо, щоб зрозуміти азійську ментальність росіян, те, що слов'янську основу у них має лише мова, а за своєю генетичною суттю вони є угро-фіно-монголи, жорстокий і цинічний народ, який надзвичайно схильний до тоталітаризму і зневажливо та зверхньо ставиться до усіх своїх сусідів, і насамперед слов'ян.

Свої спостереження Гавлічек виклав у книзі «Обличчя Росії», основним висновком якої була порада «залишатися слов'янами, але не бути росіянами». Історичною заслугою вченого є те, що він одним з перших у Центральній Європі усвідомив загрозу для усього слов'янського світу, яку несе російський імперіалізм, а також вказав на докорінну відмінність між українським та російським народами, тимчасом як переважна більшість вчених, у т. ч. слов'янознавців, сприймали їх тоді як щось одне ціле.

Ідеї, спостереження та висновки тих, хто жив і працював у Галичині, поширювалися в чеському суспільстві і, крапля за краплею, впливали на свідомість чехів. Якщо раніше, з тих чи інших причин (у т. ч. через негатив 1620 року та перебування російських військ на території Чехії у 1797 р. та 1813 р. як захисників та визволителів) суспільна думка, яку найбільш яскраво представляли І. Борн та Й. Тесанка, була орієнтована на Росію як на єдину країну, що може звільнити чехів від іноземної окупації та денационалізації, то вже від сер. XIX ст., завдяки таким діячам, як Боровський, відчуваються перші ознаки переорієнтації на Україну.

На основі своїх спостережень Гавлічек задумав написати неупереджену історію, але не Росії, а Русі і українського народу, почав збирати необхідний матеріал, у т. ч. з давньої історії Білої Хорватії. Дещо встиг надрукувати в редактованих ним «Щоденнику Празькому», «Народових Новинах» та «Народових Листах», але у 1852 р. був заарештований і висланий разом із родиною в гори Тіролю. Тут спочатку захворіла на туберкульоз його дитина, потім померла дружина. Врешті-решт захворів і сам Гавлічек, а що його ім'я було вже тоді відоме в усьому світі, то австрійський уряд, намагаючись уникнути того величезного збурення, яке може викликати його смерть, відпустив його помиратися додому, що і сталося у 1856 р.

Погляди Гавлічка на Україну та український народ справили величезний вплив на чехів, а насамперед на нащадків колишніх білих хорватів. Вони зрозуміли, що мають спільні етнічні корені з українцями, і в країні розгорнувся масовий рух переселення в Галичину та на Волинь. Про те, що основну роль у цьому процесі відігравали не економічні, а саме етнічні проблеми, свідчить той факт, що переселенці категорично відмовлялися їхати на більш родючі і багаті землі у Причорномор'ї та Слобожанщині і надавали перевагу територіям, де проживали нащадки білих хорватів, дулібів та волинян, тобто саме тих давньоруських племен, які проживали і на території Чехії та нащадками яких вони були.

Праці Боровського «Слов'янин і чех», «Слов'янська політика», «Хрещення св. Володимира», «Патрони Галичини» були широко відомі в Україні, а І. Франко переклав його вірші і написав біографію. Вважають, що його спадкоємцем у політиці став Масарик, але це не зовсім так, оскільки, на відміну від Боровського, останній ще зберігав певні ілюзії щодо Росії (цих ілюзій чехи остаточно позбулися лише у 1968 р.).

На жаль, реставрація українства в Чехії не відбулася, і тільки Волоській Моравії ці процеси, певною мірою, допомогли втримати свою етнічну ідентичність. На решті території як етнічні чехи, так і нащадки колишніх хорватів та дулібів уже давно становили одне ціле, причому, ця єдність базувалася тоді не на чеській мові і чеській культурі, а переважно на німецькій. Безумовно, вплив українства зі сходу став величезним поштовхом до слов'янського відродження, але це відродження було не українським, а чеським. Проте ще раз наголошуємо: майже усі видатні чеські будителі походили саме з колишньої Білої Хорватії. Цей феномен не тільки генетичного, а й інтелектуального депозитарію слов'янства, що пов'язаний з українським етносом, заслуговує на більш ретельне вивчення, тому історичну долю населення цих земель варто прослідкувати аж до наших днів.

Не можна, однак, категорично стверджувати, що в цьому середовищі не було жодних спроб реанімувати українську культуру і українське минуле. Йосиф Юнгман здійснив переклад «Слова про Ігорів похід» на чеську мову, Ганка, Йодль, Марек, Чепек і Ліска почали листуватися кирилицею, а Едлічка видав у Празі свої «Малоросійські пісні».

Особливе місце серед чеських будителів посідає видатний історик та слов'янознавець В'ячеслав Ганка (1791–1861).

Ганка народився в селі Гориневичах, в самому центрі Білої Хорватії, біля колишнього центрального Городища цього племені, який за часів панування чехів став називатися Градцем Кральовим. До 13 років він не ходив до школи, а пас вівці на навколишніх пагорбах. Проте згодом закінчив школу з відзнакою, вступив до Празького університету. Визначальну роль в житті Вацлава відіграв випадок, коли мати, яка тримала в селі шинок, викупила у російських офіцерів, що перебували тоді тут «Слово про Ігорів похід» і

щодня ввечері читала його синові так, що він запам'ятав цей давньоукраїнський текст назавжди.

Під час навчання у Празькому університеті не менший вплив на формування його свідомості відіграв Йосип Добровський, який звернув його увагу на той факт, що давня писемність на території Чехії також була давньоукраїнською, що пов'язано з племенами білих хорватів і дулібів, які проживали на цій території. Після цього Вацлав став переконаним русофілом, замість Вацлава називав себе В'ячеславом і виступив за впровадження в Чехії давньоукраїнської мови як літературної.

Це був вирішальний момент в історії чехів і словаків. Подібні ідеї в Словаччині висловлювали тоді Бернолак та Радлінський, тож цілком могло статися, що чехи і словаки почали б писати, а потім і розмовляти українською мовою. Як і в часи Вальдштейна, в настроях Ганки також можна помітити певну нехоть до чехів за те, що вони у 995 р. ліквідували хорватське князівство Славника:

Якби я знала,
Мала дитино,
Що з тебе вийде
Підлий та зрадливий чех,
То завернула тебе
У грубу рогожу,
І в тій рогожі
Кинула б у прірву.

Ганка сам почав уживати давньоукраїнську мову і в числі перших науковців зрозумів, що вона має «всеслов'янське значення».

Однак, у поглядах вченого була суттєва помилка: він ототожнював український (як тоді його називали, малоросійський) народ з російським і не усвідомлював того, що давньоруська мова насправді є, власне, давньоукраїнською. Вірогідно, що після зустрічей із Шафариком Ганка зрозумів, що його погляди можуть посилити позиції російської мови і російського імперіалізму в Центральній Європі, і в Чехії зокрема, а та як літературна українська мова тоді ще не стала загальним надбанням навіть в Україні, то він трансформував свою позицію так, щоб на прикладі давньоруської мови нагадати чехам про їх належність до слов'янського етносу та слов'янської культури і перетворити її на прапор у боротьбі з германізацією та за відродження чеської мови.

Хоча Ганці не вдалося русифікувати чехів або хоча б реанімувати українську генетику білих хорватів, його заслуга перед українським народом є величезною, адже саме він повернув із забуття найдавніший пласт української культури, літератури і мови, видавши протягом свого життя усі пам'ятки минулого нашого етносу на території Богемії, яка тепер називається Чехією: «Євангеліє Сазавського монастиря з додатками Остромирового Євангелія», «Никодимове

Євангеліє», «Початки церковнослов'янської мови» разом із «Житієм св. Людмили», «Хроніку Даліміла», збірку «Простонародних пісень» із текстами двох українських народних пісень та ін. У 1859 р. усе, що було знайдено тоді в Чехії на кирилиці, він видав у фундаментальній праці «Пам'ятки слов'янського обряду в Чехії».

Перебуваючи під впливом величезної культурної спадщини Давньої Русі на території Чехії, Ганка не тільки переклав на чеську мову «Слово», а й створив численні фальсифікати на давньоукраїнській мові під назвою «Краледворський рукопис», «Пісня під Вишеградом», «Король Вацлав», «Божественна служба» (глаголицею). Через 70 років його містифікація була викрита, але жодного негативного впливу для чехів це не мало, оскільки тексти були написані так талановито, що надзвичайно сильно вплинули на свідомість чеського народу, сприяли піднесенню у нього почуття гордості за своє минуле, тож у кінцевому підсумку зробили з вже майже німців знову чехів.

Тривалий час Ганка працював бібліотекарем Національного музею, брав активну участь у Слов'янському з'їзді в Празі. У 1861 р. він був похований як національний герой на пагорбі «Славін». На могильній плиті вдячні чехи вибили основне гасло його життя: «Народ живе доти, поки живе його мова».

Так само, як і погляди Гавлічка, праці Ганки сприяли зближенню чехів з Україною, а багатьох нащадків білих хорватів надихнуло на рішення переселитися в Галичину та на Волинь.

На жаль, нині чехи вже забули про ту катастрофічну ситуацію для цієї нації, яка склалася на поч. ХІХ ст. і про роль, яку відіграла, завдяки таким особистостям, як Ганка, давньоукраїнська культура в поверненні їх до своєї слов'янської першооснови.

Крім Ганки, цією ідеєю був перейнятий Й. Кубек, який знайшов у Чехії текст 1424 р. давньоукраїнською мовою і довів, що і в ХVІ ст. ця мова у Польщі ще використовувалася як дипломатична. На території Словаччини та Польщі він зібрав близько 200 українських народних пісень і хотів надрукувати їх у часописі «Kvety», але їх там «загубили». Згодом Й. Кубек допоміг Головацькому надрукувати в Будапешті «Русалку Дністрову» [Там само].

Однак, усі ці спроби були спорадичними, не скоординованими і не створили тієї критичної маси, щоб населення колишньої Хорватії визнало себе складовою частиною українського народу. Тоді навіть Ганка, хоч і називав себе русином, але ототожнював це поняття з російським народом.

У середовищі вихідців з волоських земель тоді виник рух, який можна ототожнити з галицьким «Руським Собором», члени якого декларували себе русинами, але вважали, що русини є польською етнічною групою. Ідеологом цього руху став видатний чеський історик і будитель, «батько чеського народу» Франтішек Палацький (1798–1876).

Він народився в селі Годславичі на території Волоської Моравії. Після ретельного вивчення біографії цього видатного вченого Й. Громадка дійшов

висновку, що на його наукову творчість кардинальним чином вплинула атмосфера цього чудового краю і враження дитячих та юнацьких років. Русини з Волощини та Семигороддя заселили цей регіон Моравії протягом XVI ст. У Годславичах збереглася унікальна волоська церква 1551 р., яка є найдавнішою дерев'яною будівлею не тільки Моравії, а й Чехії. Після поразки повстання волохів у 1621 р. католики перетворили її на костел, але католицька віра так і не прижилася в цьому регіоні, оскільки люди тут воліли сповідувати віру чеських братів, яка була дуже близькою до православ'я, а потім стали протестантами.

Протестантом був і батько Франтішка, директор місцевої школи. Він відправив сина на навчання до найближчого протестантського ліцею в Тренчині. У 1817 р. Палацький вступив до Братиславського університету, де познайомився з П. Шафариком, який став не тільки його однодумцем, а й найближчим товаришем.

Роки навчання цих двох видатних чеських істориків та громадських діячів припадають на час, коли уся Європа перебувала під враженням триумфу Російської імперії над Наполеоном, тож не дивно, що вони тоді також вважали, що єдиним порятунком для слов'ян, і зокрема для чехів від суцільної германізації, може бути тільки Росія.

Однак, на відміну від багатьох інших чеських будителів, що були просто зачаровані Росією, вони належали до нащадків волохів, ще не втратили остаточно свої давньоруські корені і розуміли, що Росія і Русь не є тотожними поняттями. Палацький гостро виступив проти пропозиції визнати російську мову і православну віру загальнослов'янськими, цілком слушно вважаючи, що в цій мові є забагато угро-фінських елементів.

Так, в одному з листів Палацький відверто заявив, що він є чехом, але словенського походження. Його підтримали Коллар і Шафарик, які проголосили, що саме словени, тобто русини, склали фундамент чеської нації [Там само]. Як історики, вони знали, що назва «словени» до XI ст. передувала назві «русини» і що «словенський язик і руський одно єсть» (Нестор). У Словаччині, наприклад, частина русинів, як дослідив В. Гнатюк, тоді ще також називала себе словенами [Гнатюк, 1916, с. 7–11], але якщо в Галичині цей рух у середовищі панівної верстви висунув зі своїх лав Шептицького і поставив питання про державність українського народу, то в Чехії цього не сталося, натомість утворилася ще одна слов'янська нація — словацька.

Причиною цього є архаїчність мислення інтелектуалів українського походження в Чехії, які зациклилися на мефодіївському періоді до XI ст. Після революції 1848 р. з'явилася унікальна можливість запровадити в Австрійській імперії як офіційну українську розмовну мову. Однак, за порадою Радлінського, замість цього вони порекомендували австрійському уряду мову місцевих русинів X ст. (тобто, церковнослов'янську, давньоукраїнську). Оскільки її вже не знали навіть деякі православні священники, а не те що пересічний люд, то з цього екс-

перименту вийшов суцільний конфуз, і у 1859 р. її замінили на розмовну мову населення, яке проживало в регіоні Тренчина, Банської Бистриці та Мартина і яку кодифікував Л. Штур [Porovic, 1961].

Тим не менш, діяльність волохів в Чехії мала позитивний результат для України. Вони значно краще розуміли проблеми українства, ніж інші європейські вчені, зокрема Шафарик надрукував у 1842 р. у часописі «Slovensky narodopis» статтю, в якій першим довів відмінність українського етносу від російського.

Палацький зголосився представляти русинів Угорщини, яких мадяри не пустили на Слов'янський з'їзд, тож не дивно, що в своїй резолюції він найбільш радикально висловився проти політики етнічного гноблення з боку Будапешта і застеріг, що в майбутньому це може обернутися катастрофою для самих мадярів (що, власне, і сталося у 1849 р.) [Wereszycki, s. 147–158].

Про те, наскільки краще навіть у порівнянні з галичанами Ф. Палацький знав давню історію українського народу та межі його розселення, свідчить той факт, що на Слов'янському з'їзді він буквально вмовляв галицьких діячів не відмовлятися від Західної Галичини, слушно вважаючи, що для русинів тут ще не все втрачено (за часів Австрійської імперії кордони Галичини досягали Тишина (Цешина), і навіть німці зараховували тоді волохів до русинів та розглядали Західну і Східну Галичину як одне етнічне ціле).

Єдиним представником Галичини, який тоді став на позиції Палацького, так само, як і він, уболівав за долю українських історичних земель на заході і розумів усю гостроту цієї проблеми, був Юрій Любомирський. Він краще від багатьох сучасних істориків розумів українське минуле і у 1846 р. палко підтримав ідею П. Стальмаха приєднати усю Тишинську Сілезію до Галичини та допоміг йому фінансами у створенні видавництва «Тишинська Зірка».

А тим часом наші галичани із ГРР вже давно втратили зв'язок із цим регіоном, не знали про його історичне минуле, а тому не скористалися порадами Палацького та Ю. Любомирського, махнули рукою не тільки на Волоську Моравію та Тишинську Сілезію, а й на усю Західну Галичину, і в результаті величезний шмат етнічних українських земель був втрачений, хоча навіть неспеціалісту зрозуміло, що поляки, спосіб господарювання яких був пристосований лише до рівнин, в горах жити не могли і з'явилися тут тільки в наш час.

Австрійська влада 12 червня 1848 р. розігнала цей з'їзд, але він навіки залишиться в пам'яті слов'янських народів, у т. ч. українського, адже цей форум дав колосальний поштовх до процесів політичного самовизначення, і українство як політична сила народилося саме тут.

Палацький також мав намір написати ґрунтовну працю про волохів, але цьому завадили бурхливі події революції в Європі, а крім того, йому бракувало фактичного матеріалу, він був змушений не аналізувати та узагальнювати, а самотужки докопуватися до істини, що дуже уповільнювало роботу над рукописом.

Під час написання своєї фундаментальної історії чеського народу він постійно стикався з проблемою Давньої Русі.

Так, осмислюючи походження назви Богемія, він поставив під сумнів версію про те, що ця назва залишилася від кельтських племен і втрималася протягом мало не цілого тисячоліття. На думку Палацького, ця назва могла з'явитися лише після того, як франки залишили територію Чехії, а отже мову можна вести тільки про давньоруське плем'я бойків (чи, як їх тоді називали, боїв).

Зрозуміло, що така позиція не влаштовувала не тільки німців, а й багатьох чехів. Тому Палацького поступово усунули з політичного життя Чехії, у 1852 році звільнили з Народного музею, де він видавав свій знаменитий «Часопис Чеського Народного Музею», який був тоді основним органом чеського відродження, і останні роки свого життя він провів в Лобковичах, майже на кордоні з колишньою Білою Хорватією.

Величезну зацікавленість історією Давньої Русі виявляли й такі видатні чеські письменники, історики і митці, як Марек, Прохазка, Алеш, Нідерле. Цей факт, безумовно, можна розцінювати як свідчення величезної ролі Давньої Русі в історії народів Центральної та Східної Європи, яких об'єднує те, що у кожного з них так чи інакше проглядаються українські корені.

Найбільший спротив германізації в Чехії чинився на території колишньої Білої Хорватії, звідки і походила переважна більшість чеських будителів (Добровський, Видра, Юнгман, Ганка, Гавлічек та ін.). Антін Марек (1785–1877) також народився у Турнові, тобто мало не у самому центрі цього давньоруського регіону, але на відміну від інших, які лише робили реверанси в бік Росії чи, як наприклад, Ганка, демонстративно змінювали своє ім'я з Вацлава на В'ячеслава, Антін відверто заявив, що «вважає себе членом великого кмену руського, але забутого», причому, так само як і Гавлічек та Алеш, під «руським» він розумів не Росію, а Україну.

Цим відчуттям своєї етнічної приналежності до Русі була перейнята уся творчість поета. Він був чи не єдиним письменником того часу, хто писав не класичною чеською мовою, а місцевим білохорватським діалектом («В околицях Ічина», «Пісня миру», «Троски», «Прохання до Бога»), що мало би викликати величезний інтерес українських філологів в сенсі вивчення еволюції давньоукраїнської мови в умовах її практично повного відриву від основного етнічного масиву (чеською мовою Марек написав лише «Метафізику» і зробив переклади з Шіллера).

Антін чесно визнавав, що взагалі не володів чеською мовою в дитинстві і познайомився з нею завдяки С. Видрі вже під час навчання у Празькому університеті, а також тоді, коли разом із Юнгманом вони збирали фольклор по чеських селах. Таким чином, стає цілком очевидно, що мовна своєрідність земель Білої Хорватії протрималася досить довго, аж до XIX ст. Тож не дивно, що коли тут побували Й. Бодянський та М. Срезневський, то у своїх «Путевых

заметках» останній щодо почутих пісень із величезним здивуванням зазначив, що їх «сходство с малороссийскими удивительное».

А. Марек був патріотом своєї землі і досконало знав її історію, в т. ч. період існування Великої Хорватії та династії її останніх хорватських князів Славників. Тому в його поезії, а також в етнографічній праці «Slovan» відчутні політичні мотиви (що є унікальним явищем для I пол. XIX ст.) і відверті натяки на те, що брати на сході не залишать нащадків білих хорватів у біді: «Там від східних сторін дух Слави віє...» (образ Слави і в поезії А. Марека, і в поезії Я. Коллара більшість літературознавців сприймають як узагальнений образ слов'янства, тимчасом як насправді це є алегорія Білої Хорватії та її правлячої династії Славників, не виключена також тема об'єднання навколо реанімованої Великої Хорватії усіх слов'янських племен).

Майже ідентичних поглядів щодо України та ролі українського етносу в історії Чехії дотримувався видатний чеський художник Микола Алеш (1852–1913). Він народився на території вже давно забутої Україною Дулібі, у містечку Миротиці біля Пісека. Вражений його незбагненою любов'ю до України, І. Репін сказав: «Ну, брат чех, да ты просто русский человек».

На відміну від білих хорватів, дуліби дуже довго опиралися входженню до складу чеської держави і зберігали свою незалежність, але, разом з тим, в наступні століття мали значно менше контактів і спогадів про Русь, тимчасом як проруські настрої в колишній Білій Хорватії домінували навіть у XIX ст. Можливо, це сталося тому, що Дулібію асимілювали не стільки чехи, скільки німці, але, як для півдня Чехії, позиція Алеша була далеко не типовою і заслуговує на повагу (та більш уважне вивчення з точки зору генетичної пам'яті).

Свій шлях до відкриття України Алеш розпочав із захоплення руськими казками, які надсилали йому з Росії Кафка і Турновський. Поступово він зібрав бібліотеку історичних і художніх творів, оволодів українською та російською мовами і дійшов висновку, що в історії слов'янства центральне місце посідає український народ, і тільки він здатен принести чехам свободу (це в той час, коли чехи були переконані, що на це здатні лише росіяни і вперто закривали очі на усі темні сторони російського імперіалізму).

Якщо спочатку він писав переважно сцени чеської історії («Зустріч Юрія Подебрада з Матвієм Корвіном»), то з кінця 70-х рр. XIX ст. з'явилися твори, присвячені суто українській історії, зокрема козацтву («Дозор», «Козаки в дозорі», «Козак на коні» та ін.). Мистецтвознавці дійшли висновку, що саме ця тема і ці картини вдалися художнику найкраще.

У 1891 р. на основі літопису Нестора він почав створювати цикл картин «Життя давніх слов'ян», давньоруські мотиви є також в його циклах «Батьківщина» та «Почуття». Монументальний «Руський цикл» мав охоплювати величезний період української історії від часів правління Володимира Великого до татаро-монгольської навали, але повністю вдалося завершити лише полотна «Викрадення жінок» і «Татарські лучники».

Саме в процесі роботи над картинами з українського минулого, в процесі вивчення історичних документів, зокрема хроніки Даліміла, Алеш збагнув і минуле своєї землі, давньоруське походження дулібів, в результаті чого сформулював землякам своє кредо: «Я завжди з великою радістю обертаюся на схід — туди, звідки усі ми прийшли».

У 1895 р. для Етнографічної виставки у Празі він оформив павільйон у давньоруському стилі. Яким же був його подив, коли Урбанський повідомив йому, що надзвичайно близькою до цього стилю є народна архітектура Волоської Моравії і запросив художника до себе. Останні роки свого життя Алеш присвятив вивченню цього унікального куточка Моравії, де український етнос, під назвою волохів, зберігся найкраще на усій території Чехії. Тут він познайомився з Таборським, поетом Калушем, художником Главичем, композитором Черні, Воячеком та Яначеком, написав портрети місцевих опришків (Андрія, Юрка, Ставиноги, Янчія), а також розписав у народному стилі будинки місцевої управи та банку у Всетині.

Заповіт Алеша свідчить про те, що його серце належало Україні і він вважав себе частиною українського народу: «Коли я помру, то посадить мені, як козакові, на могилу червону калину, будуть до мене прилітати зі степу вітри і приносити привіт».

Цей заповіт людини, у якої почуття своєї належності до українства не змогло стерти ціле тисячоліття, виконав його друг Ю. Фішер на пагорбі Славін.

Тож не дивно, що Прага знову стала близьким і дорогим для кожного українця містом, своєрідним центром усього слов'янства. Тут неодноразово бували Іван Вагилевич, Яків Головацький, Осип Бодяньський, Ізмаїл Срезневський, Пантелеймон Куліш, Михайло Костомаров, Олександр Русов, Микола Лисенко, Іван Пулюй, Іван Франко та багато інших представників української інтелектуальної еліти [Візнянський, с. 5–54].

Тут, на вул. Оплеталовій, у 1867 р. Вовк випустив перше видання безцензурного «Кобзаря», а Русов у 1876 р. видав двотомник праць Т. Шевченка. В кінці 60-х рр. ХІХ ст. у Празі над перекладом «Біблії» на українську мову працював П. Куліш (адже ще за часів королеви Софії стало зрозуміло, що саме чеський переклад є найбільш наближеним до українського).

У 1871 та 1877 рр. у Празі перебував М. Драгоманов, який встановив тісні контакти з редакціями «Листин» К. Тузімського та «Будучності» Л. Запотоцького. За його ініціативою тут був проведений «З'їзд студентства австрійських слов'ян», українську делегацію на який очолював І. Франко і який відіграв у політичному житті українства не меншу роль, ніж з'їзд 1848 р., адже переважна більшість його делегатів, у т. ч. чехи, підтримали галичан у їх полеміці з москвофілами.

У Празі у 1890 р. І. Франко надрукував програму «Української радикальної партії», яка поклала початок партійному будівництву в Україні. Разом із Павликом, Кобилянською та Маковеєм він побував у Празі і в 1895 р., під час Етнографічної виставки.

На Промисловій виставці з успіхом виступав тоді хор «Боян» зі Львова, а в Празькій опері під прізвиськом Сембріхової співала українська співачка Параска Коханська.

Директором Німецької технічної школи в Празі від 1889 р. був видатний український вчений Іван Пулюй, який заснував тут «Українську Академічну Громаду». Празький університет, як і в XIV ст., знову став надзвичайно популярним серед української молоді: в 1900 р. тут навчалось близько 500 студентів з України. У 1902 р. у Празі була заснована «Українська Громада» [Там само].

Після подій 1848 р. чехи вже не сумнівалися в існуванні українського народу. Однак через свої наївні сподівання на Росію закривали очі на проблеми українства і так само, як Європа, до 1991 р. мовчки погоджувалися на її поневіряння у пазурах російського імперіалізму.

Засуджувати цю ситуацію наважувалися лише послідовні демократи, і, підкреслимо, це переважно знову ж таки були вихідці з території колишньої Великої Хорватії.

Зрозуміло, що вони вже давно були чехами, але цей феномен є дуже цікавий з точки зору впливу генетики на психологію, ментальність та уподобання особистості і свідчить про те, настільки довго може ще відчуватися зв'язок особистості з генетичним кодом предків.

Крім Палацького, Шафарика та Марека, найбільш позитивно до України були налаштовані Рігер і Фріч, які вважали, що вона має бути незалежною як від Росії, так і від Польщі. Фріч у 1868 р. надрукував брошуру «Хай живе Україна!», і це в той час, коли навіть Головацький та Устиянович висловлювали сумніви в майбутньому свого народу. Отже, наші чехи тоді були більш послідовними у справі захисту українських інтересів і мали повне право дорікнути українцям, що вони самі не знають, чого хочуть.

У 1881 р. Еленек видав «Слов'янський збірник» зі статтею Й. Гануша «О малоруській мові», а Й. Кадлец надрукував дослідження про творчість Ю. Федьковича. О. Черни видавав у Празі «Слов'янський огляд», де друкувався І. Франко. Українською етнографією займався І. Поливка, а переклад українських книг на чеську мову зробив Р. Гулка. Інтерес до українського минулого та української книги був таким великим, що у Слов'янській бібліотеці в Празі поступово утворився величезний фонд україністики, який є унікальним донині.

На Житній вулиці в Празі була відкрита школа «Новий Будець», яка базувалася на давньоукраїнських традиціях часів князя Боривоя, коли в ній вчилися представники усіх слов'янських народів. Для вивчення досвіду її роботи сюди приїздили Бодянській і Срезневський, які багато чого запозичили тут для організації роботи народного шкільництва в Російській імперії, в т. ч. в Україні. Однак, коли австрійський уряд зрозумів, що цю школу фінансує російський граф Уваров, то її негайно закрили.

А найбільше зробив для української справи в Празі Ф. Рігер, автор майже усіх статей про Україну в «Оттовому Науковому Словнику». Він був шокований дезорієнтацією українського народу між Заходом і Сходом і надіслав вітальну телеграму з приводу ювілею «Общества ім. Качковського» суто українською мовою, що вивело галицьких москвофілів із рівноваги.

Як це не дивно, але літературознавці вважають, що найкращі вірші про Прагу, хоча й французькою мовою, написав українець Аполлінарій Костровицький (1880–1918), який відчув дух цього міста, і насамперед Градчан, краще за етнічного чеха.

Таким чином, майже усі симпатии українства у Празі походили з колишніх українських етнічних земель. Натомість переважна більшість чеського суспільства сліпо вірила у те, що росіяни є слов'янською нацією, і пов'язувала свою долю з Росією. Навіть Масарик і Бенеш тривалий час бачили майбутнє Чехії під правлінням династії Романових і тільки більшовицький переворот в Росії змусив їх повірити в можливість самостійного існування Чехії, а разом з тим, скоригувати своє ставлення до українства.

Саме тому протягом 1920–1948 рр. центр вільного українського життя та української культури перебував не в Києві і навіть не у Львові, а в Празі. На утримання українських інституцій, розвиток української освіти і культури Чехія щорічно виділяла 5% свого бюджету, тобто більше, ніж незалежна українська держава виділяє на ці цілі нині (щоправда, з цих сум фінансувалася тоді й російська еміграція) [Там само].

За період 1922–1937 рр. чеський уряд профінансував ці видатки в сумі 555 млн. чеських корон, а крім того, Масарик особисто щомісяця перераховував українській громаді по 10 тис. корон [Там само].

Крім Українського Вільного Університету, першим ректором якого став Олександр Колесса, в Чехії функціонували тоді Українське історично-філологічне товариство, Товариство українських інженерів, Правниче товариство, Український національний архів, Український інститут суспільствознавства, Наукова асоціація, Філософсько-педагогічне товариство ім. Г. Сковороди, Український громадський видавничий центр, видавництво «Чесько-українська книга», «Пламя» та ін., які сумарно видавали близько 100 назв української періодики. У 1925 р. у Празі був заснований Музей визвольної боротьби України.

За період 1921–1943 рр. в УВУ навчалася 11617 студентів. За перші 10 років свого існування університет видав 27 підручників та монографій.

У Празі тоді працювали такі видатні українські інтелектуали, як М. Грушевський, Д. Антонович, Д. Дорошенко, О. Колесса, В. Щербаківський, С. Смаль-Стоцький. Нині літературознавці з великою цікавістю вивчають здобутки празької школи української поезії, до якої належать О. Олесь, О. Теліга, І. Мазуренко, Є. Маланюк, О. Стефанович, О. Ольжич, У. Самчук (у 2002 р. тут була видана збірка їх творів).

До Праги неодноразово приїздили такі видатні діячі радянської літератури і мистецтва українського походження, як О. Довженко, М. Ірчан, П. Тичина, Лесь Курбас, В. Підмогильний і навіть В. Маяковський, який виступав у кафе «Опера» і мав величезний успіх. Отже, Прага тоді була інтелектуальним центром українства і певною мірою врятувала наш етнос від національного, культурного та духовного занепаду (ще перед утворенням ОУН у Празі постала Легія Українських Націоналістів) [Там само].

Священиком греко-католицької церкви в Празі був отець Василь Гопко з Пряшівщини (у 1927 р. до Праги перевезли церкву XVIII ст. із с. Медведівці), а на вул. Ресела функціонувала православна церква Кирила та Мефодія (саме тут були оточені і знищені парашутисти, які біля лікарні на Буловці в 1942 р. здійснили замах на Гейдриха). На вул. Карловії ще й донині діє церква св. Климента [Там само].

Українство в Чехословаччині тоді представляли не тільки емігранти з України, чисельність яких становила 20 тис. чол., а й корінне українське населення цього краю, включно із Закарпаттям, Пряшівщиною та Спишем. Цей Український Ренесанс певною мірою позначився і на тих чехах, які мали українську генетику. Землями Волоської Моравії та колишньої Білої Хорватії пройшла хвиля зацікавленості українським фольклором, народною творчістю та архітектурою Словаччини та Закарпаття, а в деякі міста, в т. ч. і до Праги, тоді перенесли унікальні дерев'яні українські греко-католицькі церкви XVII–XVIII ст.

Найяскравіше відображення українська тема отримала у творчості письменника І. Ольбрахта та режисера В. Ванчура. У 1934 р. на екрани вийшов фільм В. Ванчура за новелами Ольбрахта «Марійка-невірниця», який знімали в селі Колочава на Закарпатті, і донині він вважається одним із найкращих чеських фільмів.

Як і у багатьох інших представників чеської культури, зацікавленість Івана Ольбрахта (1882–1952) Україною і українським народом виникла не на пустому місці і не була випадковою.

Каміл (так звали Івана в дитинстві) народився у Семілах, мало не в самому центрі чеської частини Білої Хорватії. Його батько Антін Земан (1843–1931), адвокат у Семілах, народився у сусідньому Станові, тож явно мав українську генетику і схильність до українства. Він цікавився давньоруською літературою (написав підручник під такою назвою), а також регіональним фольклором («Єремія», «В гірській корчмі»), був одним з ініціаторів перенесення українських дерев'яних церков з Пряшівщини на територію колишньої чеської Хорватії. Свою любов до Русі і українського минулого Земан передав своєму сину Камілу, який під псевдонімом Іван Ольбрахт став одним із найвідоміших письменників Чехії XX ст.

Іван навчався у Празі і свою етнічну ідентичність, як і багато його земляків, спочатку шукав у Росії. Його російські симпатії знайшли свій вияв у підтримці революційних подій 1917 р. (у 1921 р. він навіть редагував «Руде Право»), але

особисте знайомство з цією країною призвело до гірких розчарувань, які він вилив у «Описі подорожі до Росії», та повної переорієнтації на Україну.

Як журналіст Іван приїхав у Закарпаття і, на відміну від багатьох своїх сучасників, зрозумів, що руське — це не російське і, тим більше, не червона Москва, а тільки Україна і український народ. Щоправда, він був вражений злиденністю українського населення Закарпаття, але водночас захоплювався усною народною творчістю, українськими казками та легендами і тому вважав, що з усіх слов'янських мов має вижити і перемогти саме українська мова.

Ольбрахт написав серію статей про становище українців у Закарпатті, а під час голоду 1932 р. разом із К. Чапеком, М. Маєровою, З. Неєдли, С. Нейманом та Ю. Фучиком створив «Комітет підтримки Закарпаття від голоду». Найвідомішими його творами на українську тематику є «Микола Шугай, розбійник», «Земля без імені», «Гори й століття». Вдячні українці вже в наш час поставили пам'ятник Ольбрахту у Семілах та Колочаві.

Треба відзначити, що, на відміну від німців, угорців та інших національних меншин, українці також зберігали до чехів «чуття єдиної родини», а тому жодних проблем з українським сепаратизмом у чехів не було. За спогадами В. Шандора, жоден українець у 1939 р. не перейшов на бік німців, і Чехія мала усі шанси стримати у 1938–1939 рр. німецьку експансію. Навіть Гітлер вважав військовий потенціал Чехословаччини астрономічним. 10 військових заводів тут щомісяця випускали кілька сотень танків, гармат і літаків, 5 тис. кулеметів, 130 тис. гвинтівок та іншої зброї. Укріплення на кордонах були настільки міцними, що навіть після окупації Чехії німці так і не змогли їх знищити.

Тим не менш чехи вирішили капітулювати. В результаті від фашистів Чехію довелося звільняти радянським військам, і в боях на її території українців загинуло більше, ніж чехів і словаків разом узятих (360 тис.).

І Чехословацький корпус Л. Свободи також формувався вихідцями переважно з волинських сіл, яких чехами можна було назвати лише умовно (це були, в основному, нащадки тих білих хорватів, які переселилися в Україну і, на відміну від поляків, дуже швидко і безболісно вписалися в українське середовище Волині). Оскільки чеський еміграційний уряд у Лондоні заборонив поповнювати ці корпуси місцевими жителями, то навіть після того, як вони ступили на територію Чехословаччини, рекрути до цього війська й далі набиралися переважно з українців. Саме тому Л. Свобода присвятив свою книгу не тільки «героїчним синам і донькам чеського народу», а й «хлопцям та дівчатам із Закарпатської України» [Свобода, с. 3].

Чехію звільняли війська Першого, Другого, Четвертого Українських фронтів, танкові армії генералів Рибалка, Лелюшенка і Кравченка, які також формувалися переважно на території України. Глибоко символічним є той факт, що першим до Праги увірвався танк №23 лейтенанта Івана Гончаренка, який тут, у Празі, і загинув [Гречко, с. 297–345].

Але внесок України та українців у звільнення Чехії від фашистського ярма досі не оцінений належним чином, оскільки усі заслуги приписано Росії та російському народу.

М. Громенко, який у 1947 р. у складі загону УПА пройшов через територію Чехословаччини в Австрію, з глибоким сумом писав, що «найбільшою несподіванкою для нас було те, що чеський народ обожнює Москву». Як виявилось, в Моравії було зовсім інше ставлення до УПА, ніж у Словаччині. Там люди допомагали і приносили їжу самі, а тут усе доводилося брати із відчайдушним опором. Завдяки гостинності словаків УПА без остраху вступила до Моравії, але від їх червоних настроїв отримала справжній шок [Громенко, с. 144].

Чехи не тільки підписали угоду з СРСР та Польщею про спільні дії проти УПА, в результаті якої близько 1 тис. упівців були передані радянській владі, а й так само, як поляки, задумали взагалі позбутися українців і провели власну операцію «Вісла» — «Акцію Б» [Вятрович, 2001; Акція «Вісла», Львів, 1999].

Радянські комісії з «переселення» українців з Чехословаччини діяли в Пряшеві, Бардієві, Братиславі, Брно, Пльзені та Празі. Завдяки діяльності УПА, виселення в Україну з Пряшівщини не стало масовим, а з території Чехії вдалося виселити лише 430 чол.

Постійна загроза виселення до СРСР змусила частину українців з Пряшівщини перебратися на колишні західні німецькі землі (Маріанські Лазні, Нове Місто, Кральовий Хлумець та ін.), причому, як і в Польщі, мало хто з них наважувався декларувати тут себе українцем.

Особливо жорстоко була здійснена «зачистка» Чехословаччини від української еміграції періоду 20–30-х рр., її інтелектуальної еліти, колишніх воїнів УГА, УНР, УПА. Не те що організації, а й жодна людина не залишилася поза увагою НКВС. Усі товариства, видавництва, культурні та освітні організації були закриті, а людей, причому навіть тих, хто мав чеське громадянство, вивезли в концтабори до Сибіру. У 1948 р. експонати Музею визвольних змагань були розпорошені по десятках архівів та установ Росії, України, Чехії і Словаччини, так що зібрати їх нині майже неможливо [Візнянський, с. 231–245].

Якщо, за офіційною статистикою Чехословаччини, у 1930 р., крім емігрантів (яких рахували окремо) у Словаччині проживали 91079 українців, в Моравії — 4012, а в Чехії — 7162, то, згідно з переписом 1991 р., українцями оголосили себе тут лише 10 тис. чол.

Наприкінці 80-х років ХХ ст., за ініціативою Лідії Райчинець, у Празі була заснована «Українська ініціатива в Чеській Республіці», однак цей рух ще не набув достатнього розмаху та ваги, і українство, якому багато у чому має завдячувати Чехія, представлене переважно безправними заробітчанами з України та Ольшанським кладовищем біля Вишеграда.

Багато українських поховань є біля Успенського собору, який був зведений на гроші чеського міністра К. Крамаржа. Тут поховані О. Олесь з дружиною, Євген Іваненко, Іван Мирний (професори Українського вільного педагогіч-

ного інституту ім. М. Драгоманова), січові стрільці Іван Квасниківський та Мар'ян Левицький. Поруч — могили емігрантів із Росії (також українців за своїм походженням) Аркадія Аверченка і Василя Немировича-Данченка. У соборі похований дослідник історії Кубанського козацтва Федір Щербина [Там само].

В Ольшанах цікава не лише українська частина. Адже Вишгород був городищем хорватської княгині Лібуши, тож саме звідси бере початок не тільки Прага, а й Велика Хорватія. Тут поховані близько 200 видатних діячів чеської культури, науки і мистецтва, в т.ч. Сметана і Дворжак. Якщо згадати про місце їх народження (південні та північно-східні регіони Чехії), то це буде ще одним підтвердженням величезної ролі української складової в історії цієї країни.

На жаль, переважна більшість чехів або взагалі не знає про те, що дуліби і хорвати були не чеськими, а давньоруськими племенами, або ототожнює їх з росіянами. Ця ілюзія протрималася до 1968 р., коли вони, нарешті, наочно переконалися у тому, що росіяни є не слов'янами, а угро-фінами, абсолютно чужими за своєю психологією та ментальністю до слов'ян людьми.

Тим не менш, до фундаментальної зміни їх світогляду це не призвело. Можливо, тому, що росіяни після вводу радянських військ у Чехословаччину на перші ролі в Празі посадили своїх людей з Пряшівщини, і хоча вони були агентами КДБ (керівники УПА, наприклад, у свій час були переконані, що Василь Біляк щиро співпрацює з національно-визвольним рухом, хоча насправді це виявилось ілюзією), ненависть до росіян та комуністичного режиму мимоволі поширилася і на українців.

Тому навіть тепер чехи вперто не хочуть визнавати, що генетично вони є надзвичайно близькі до українців і що в їх жилах є також певна частина української крові. Саме тому ми маємо усі підстави вважати, що Русь залишилася не тільки в могилах на Вишеградських пагорбах, а, так чи інакше, присутня в генетиці кожного чеха, і нехай хоч через сотні років, але, при зміні напряму етнічного розвитку, коли період етнічного заперечення зміниться періодом заперечення цього заперечення, саме ця українська ланка знову з'єднає усіх слов'ян в одне нерозривне ціле.

А щодо нарікань наших заробітчан на те, що вони почувуються тут як на чужині, то найкраще з цього приводу висловився В. Шандор: «В Чехії є також і українська земля, і українець аж ніяк не може бути чужим на своїй рідній землі».

ІСТОРІЯ УКРАЇНСТВА НА СХОДІ, В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ТА СРСР. ДАВНЬОУКРАЇНСЬКА СКЛАДОВА РОСІЙСЬКОГО НАРОДУ ТА ЇЇ РОЛЬ У ЦИВІЛІЗАЦІЙНОМУ РОЗВИТКУ РОСІЇ.

Найбільш проблемними для українства нині є взаємини не між Києвом і Варшавою, Прагою, Бухарестом чи навіть Будапештом, а між Києвом та Москвою, Україною і Росією. Від того, як ці проблеми будуть вирішені, залежить не тільки майбутнє усього слов'янства та Європи, а й, без перебільшення, цілого світу.

Для більшості українців справжньою новиною буде те, що, якщо не брати до уваги Закарпаття, то, виходить так, що наші предки ступили на землю України не раніше V ст., на поч. VI ст. осіли на Дністрі, а Дніпро побачили уперше в VII ст. У тому ж VII ст. русини сягнули Десни та Сейму, а в північних регіонах сучасної Росії українська культура з'явилася лише на поч. IX ст. [Мавродин В., с. 35; Ляпушкин И., с. 172].

Проблему давньоруського етногенезу спотворила російська історіографія. Такого ступеня фальсифікації історичних фактів, такого знування над історією сусідніх народів і свого власного народу не дозволяла собі жодна інша історіографія світу.

На відміну від деяких українських суперпатріотів, ми визнаємо факт, що три племені (новгородські словени, в'ятичі, радимичі) і частково кривичі, які увійшли як складова частина до російського народу, справді були руськими, слов'янськими племенами і є найближчими етнічними родичами білорусів та українців. Встановлено, що за гематологічними показниками східні українці є дуже близькими до білорусів, а також до населення Псковської, Новгородської, Смоленської, Брянської, Калузької, Курської, Воронежської та Білгородської губерній Росії, тобто до безпосередніх нащадків саме цих трьох руських племен. Вони мають однаковий антропологічний пласт [Данилова Е., с. 86–87]. Ми також визнаємо, що в основу російської мови через те, що панівна еліта прийшла сюди з Києва і до 1240 р. саме ці слов'янські племена відігравали провідну роль в культурному та духовному розвитку цього величезного краю, лягла давньоукраїнська мова, хоча із досить значними угро-фінськими та тюркськими домішками.

Однак, російські історики ретельно замовчують той факт, що генетичну основу російського народу, а отже, його психологію та менталітет, склали не ці три руські племена, а більше 40 (!!!) інших племен іранського та угро-фінського походження (весь, ем, карели, іжорці, ладожани, везани, чудь, меря, мордва, мурома, черемиси, пермь, печера, ям, зимигола, корсь, нарова, ліб, кипчаки, кінгіт, сіджит, чичили, іграки, киргизи, черкеси, огузи, тухси, ячма, чаруки, булгари, племена монгольського еміра Хушитай, еміра Байку та ін.).

Саме тому у своїй основній масі російський народ не є слов'янським, руським, а, власне, як він себе і називає, — російським народом. Слов'янський елемент у них становить лише 10%. Росіянин має набагато більше прав називати себе фіном, угорцем, татариним чи навіть монголом, ніж слов'янином, руською людиною, і саме це є найбільшою проблемою сусідніх із Росією двох справді руських народів — українського та білоруського. Руською є лише територія від Новгороду до Архангельська (так званий Русский Север), а також згадані вище прикордонні області, які безпосередньо прилягають до кордонів України.

Уже у XII ст. в жилах російського народу текло від 70% до 80% угро-фінської крові. Так вважають усі, хто серйозно, без імперських кліше, займався етнічною історією росіян (Мавродін, Філін, Покровський, Щапов). Навіть Д. Зеленін врешті-решт визнав це історичною правдою.

Цей розкол, своєрідне етнічне заперечення в давньоруському середовищі відбулося в XII ст. Вперше на історичну арену російський тип виступив у особі князя Андрія Боголюбського. Як визначив Ключевський, це був новий, абсолютно неруський тип людини, який, із плином часу, став характерним для усієї Росії. Він одружився не з русинкою, а з болгаркою, нічого руського не любив, порозганяв усіх своїх родичів, постійно сидів у своєму Боголюбіві і плів підступні інтриги проти Києва. Як писав Ключевський, це був новий для Русі тип поведінки. При штурмі Києва Андрієм Боголюбським у 1169 р. і була пролита перша кров, яка навіки розділила росіян та русинів-українців.

Можливо, не було б нічого страшного, якби етногенез росіян обмежився лише фіно-угорськими впливами. Однак, основну роль у становленні російського генотипу та виробленні російського менталітету відіграли навіть не угро-фіни, а величезні маси тюркських, татаро-монгольських племен, які у XIII ст. прийшли зі сходу і упродовж XIII–XX ст. інтенсивно перемішувалися з росіянами. Всупереч твердженням багатьох російських істориків, татаро-монголи так і не повернулися назад, а навіки залишилися на завойованих ними землях, що підтверджує цілий ряд джерел, в т.ч. свідчення Рашид-ад-Діна. Гематологи та антропологи відзначають явні монголоїдні впливи на росіян, в т.ч. на радимичів, в'ятчів і навіть кривичів. Щодо російського населення Поволжя, Уралу, Сибіру, Середньої Азії та Далекого Сходу, то монголоїдні риси тут видно навіть неозброєним оком.

Ці монголо-татаро-тюркські гени не могли не позначитися вкрай негативно на ставленні росіян до Русі, і, як у часи гунів, аварів, половців та печенігів,

Росією опанувала дика ненависть до слов'ян, самого руського духу, причому, цього разу вони діяли не тільки за допомогою грубої фізичної сили, а більш витонченими та підступними методами (чого вартує, наприклад, їх постійне прагнення, посилаючись на новгородців, в'ятичів і радимичів, видати себе за слов'янський, руський народ, хоча генетично на 90% вони є тюрко-угро-фінами. Якщо йти за подібною схемою, то чи відповідала б історичній правді ситуація, коли німці раптом почали б називати себе сербами, іспанці арабами, а угорці українцями?).

Діалектика російсько-українських взаємовідносин дійсно є надзвичайно складною.

Кількох тисяч років історії індоєвропейців є достатньо, щоб переконатися в існуванні закономірності: стовбурним, тобто найбільшим і наймолодшим етносом не тільки слов'янства, а й усього індоєвропейства, є руський, тобто український етнос, який складається виключно з руських племен, і тому більш стара нація, більш старий етнос неминуче має поступитися молодому і розчинитися в ньому. Так вже сталося з гунами, аварами, торками, половцями, печенігами та булгарами, хоча за чисельністю вони перевищували усі давньоруські племена разом узяті. Так має статися і з росіянами, які уособлюють собою величезний конгломерат угро-фіно-татаро-монгольських племен, який проживає на території Росії. Цей процес розпочався понад тисячу років тому, коли трьом-чотирьом племенам руського походження вдалося нав'язати свою мову і культуру кільком десяткам інших племен, але цей природній і закономірний процес був нагло перерваний могутнім татаро-монгольським нашествям зі сходу, і якщо він і не зупинився повністю, то, принаймні, призупинився. Мова, яка дійсно базувалася на слов'янській, давньоукраїнській першооснові, була спотворена «аканієм», численними тюркськими та угро-фінськими запозиченнями, а генетичний фонд росіян не тільки не ослов'янився чи, бодай, фіно-зугорщився, а «омонголоїдився».

Ці монголо-татаро-тюркські впливи не могли не позначитися негативно на ментальності та характері росіян. Вони виявилися гідними учнями монголів і чудово засвоїли їх мистецтво панування над іншими народами.

Вже Карамзін (нащадок Кара-Мурзи) відзначив, що «у теперішній вдачі росіян панують риси, прищеплені від монголів».

Що вийшло в результаті цієї угро-фіно-монголо-татаро-слов'янської мішанини, засвідчують спостереження багатьох російських вчених (щоб уникнути закидів щодо необ'єктивності, ми принципово уникаємо оцінок української сторони, а посилаємося лише на російську): «Повсюду в тих местностях, где и теперь еще заметна смешанность населения или где живут крестьяне, обруселье из финского или вообще инородческого племени, народ доселе отличается особой умственной неразвитостью, неподвижностью, тупостью, апатией, как, например, в восточных уездах Костромской губернии, в Мещерской стороне Рязанской губернии, к северу, к границам Владимирской губернии, в Черемисских

и Чувашских местностях Казанской губернии и вообще во многих захолустьях юго-восточных губерний. Это и жадность к напиткам, и склонность к дракам. Вместо силачей разума у нас родились силачи мускулов. Суто русские черты почти полностью сохранил украинский народ, ибо он в наименьшей степени смешивался с татарами» [Щапов А. П. Сочинения. — Т. II. — СПб., 1906].

Від XVI ст. історичні джерела відзначають різочі зміни в характері росіян, які відбулися після так званого «повалення татаро-монгольського іґа». Герберштейн у 1517 р. назвав владу московського царя владою татарського хана і вважав, що вона переважає владу усіх монархів світу разом узятих. Відміна від слов'янського менталітету у росіян була вже тоді такою різочою, що, побувавши на поч. XVI ст. в Росії та Україні, Альберт Кампанзе чітко розділив московитів та русинів як два абсолютно різні народи.

Природна гостинність, доброта, щирість та інші слов'янські риси почали тонути в морі нічим не виправданої жорстокості, нехлюйства, презирства до інших народів. Провідною рисою характеру росіян стало рабство і постійне бажання уярмити, зробити рабами інших. Г. Рейналь в «Історії обох Індій» з цього приводу писав: «Навіть якщо кріпосне право тут і впаде, то неможливо буде підняти цей народ із рабського отупіння до відчуття свободи». Пізніше Герцен з тривогою запитував себе: «Отчего наши руки не принимаются за большой труд, а все лезут с оружием на чужие земли?»

Загарбання, нехтування рідними землями і водночас постійний, суто монгольський, майже маніакальний потяг до чужих земель став провідною темою не тільки зовнішньої політики московських царів, а й дуже помітною рисою характеру будь-якого пересічного росіянина. Не вмюючи навести лад у своєму власному домі, вони постійно прагнуть потрапити до більш заможних хат своїх сусідів, та ще й обов'язково так, щоб установити там свої порядки [Наследие Чингисхана, с. 3–6].

Росіяни вже віддавна є для слов'ян тим, чим у свій час були для них гуни, авари, половці, печеніги. Їх внутрішнє чуття каже їм, що східні слов'яни є їх могильниками, що вони неминуче мають розчинитися в руському етносі, і тому інстинкт самозбереження змушує їх вдаватися до найрізноманітніших, найпідступніших, найдикіших форм боротьби з ними.

Уже від середини XIII ст. у конгломераті східних народів запанувала ненависть до слов'ян, до самого руського духу. Варто нагадати, що з особливою ретельністю та жорстокістю татаро-монголи спустошували саме ті землі, які населяли давньоруські племена. Починаючи від Козельська, вогнем та мечем орда пройшла по Київській Русі, Галичині, Польщі, Угорській Русі, знищуючи усе на своєму шляху. Саме тому, що російські князі вже давно почали віддалятися від Києва і не взяли участі в битві на Калці, монголи і дали їм ярлик на правління. Тому нам ніколи не слід забувати, що на чолі руських земель Москву поставили монголи, а не сама Русь, і що в історичній перспективі ця російська держава, яку називали і Московією, і Російською імперією, і СРСР, і

РФ є прямим продовженням не руської історії, не Русі, а монгольської монархії, заснованої Чингізханом [Наследие Чингисхана, с. 6].

Герберштейн відзначав, що з усіх росіян найбільш чесними та вихованими були новгородці і псковичі, тобто прямі нащадки справді руського племені новгородських словен. Завдяки своєму географічному розташуванню вони найменше перемішалися з татаро-монголами та угро-фінами, а тому найдовше змогли зберегти слов'янські риси. У своєму політичному устрої вони надавали перевагу республіканському ладу, а не корилися московському тоталітаризму.

Про розправу, яку московити у 1478 р. влаштували над новгородцями, останні із жахом згадували навіть через кілька сот років (а нині про це вже забули): усіх чоловіків тоді вирубали шаблями, а жінок пов'язали разом з дітьми і покидали до Волхова, а потім московські ратники плавали на човнах по річці і гаками топили тих, хто ще тримався на воді.

Якщо Москва не жаліла «своїх» руських, то що вже казати про «чужих» русинів, тобто білорусів та українців. Від XV ст. вже не монголи, а змонголізовані росіяни взяли курс на повне фізичне знищення руського етносу як такого, і ця їх політика тривала аж до 1947 р, в результаті чого, за підрахунками істориків, генетичні втрати українства за цей період становлять близько 100 млн. чоловік.

Вже від 1474 р. Москва провокувала постійні напади кримських татар на Україну. З мемуарів Секлюцького випливає, що у 1590 р. російський посол у Бахчисараї дав кримському ханові 50 тис. червінців за те, щоб татари напали на Україну, і особисто контролював перебіг цієї акції. Відомо також, що на знак вдячності кримський хан після захоплення Києва у 1482 р. відіслав усе награбоване (у т.ч. шапку Мономаха) не до Бахчисарая, а саме до Москви.

Ця єзуїтська політика Росії коштувала українському народу колосальних, небачених ще у світовій історії жертв. Підрахунки учених свідчать, що лише після одного нападу татар на Україну населення деяких її територій зменшувалося на 60%. Навіть війну з Кримом Росія постаралася організувати так, щоби найбільші втрати були не з боку татар, а українців, і, за свідченням сучасників, Україна в 30-х роках XVIII ст. була майже повністю знелюднена. Якщо пригадати ще й сумнозвісні походи в Персію, рабську працю на ритті каналів, куди зганяли людей чомусь саме з далекої України, громадянські війни, штучно організований голод 1932–1933 рр., під час якого загинуло до 10 млн. українців, жертви ГУЛАГу, які також обчислюються мільйонами, то є абсолютно зрозумілою ставка Росії на фізичне знищення українців та заселення їх земель росіянами. Їх ешелонами везли тоді в Україну, натомість тих, кого ще не скопив голод, навпаки, як «переселенців» вивозили в Сибір та на Далекий Схід.

Навіть війну з Німеччиною Росія постаралася використати для остаточного вирішення «українського питання»: шойно мобілізованих, ненавчених і майже неозброєних українців кидали з метою тотального винищення на найбільш небезпечні ділянки фронту або морили голодом і холодом у таборах на Волзі. Спеціальні загони НКВС діяли так, щоб підставити Українську Повстанську

армію, здати її найбільш національно свідомі кадри гестапо та каральним загонам СС. У 1944 р. було заплановано поголовне виселення українців до Сибіру та заселення звільнених територій вихідцями з Росії (кажуть, що для практичної реалізації цього сатанинського плану в той час не вистачило лише залізничних вагонів, хоча насправді цьому перешкодило розгортання руху опору УПА).

Таким чином, перебіг історичних подій свідчить про те, що від XIII ст. монгольська, а згодом постмонгольська імперія вела цілеспрямовану політику щодо нейтралізації України як найбільш небезпечного ворога східного варварства, і ця політика була надзвичайно добре продуманою й цілеспрямованою. Принцип «є народ, є проблеми, немає народу — немає й проблем» вигадав не Сталін, а його монгольські попередники. Російських шовіністів у 1927 р. вкрай наполохала статистика, наведена у праці, присвяченій 10-річчю жовтневого перевороту, з якої випливало, що чисельність українців в країні впритул наблизилася до чисельності росіян. негайно були розроблені відповідні плани «нейтралізації» цього процесу, які за своєю жорстокістю не поступалися планам «вирішення єврейського питання» у нацистській Німеччині. Мова йшла про знищення генофонду українства, доведення його до такого рівня, коли наймолодший та потенційно найсильніший європейський етнос буде не в стані не тільки змінити геном східного варварства, цивілізувати його, виробити у нього інший менталітет і нав'язати йому іншу культуру, а сам розчиниться у російській нації. Певною мірою російським та іншим шовіністам удалося це здійснити під час голодомору 1932–1933 рр., але не до кінця.

Якби умови для демографічного розвитку українства були абсолютно нормальними, без штучних голодоморів, війн та інших підступних кровопускань, то його чисельність нині мала би сьогодні становити 170 млн. осіб, і питання «хто у кому має розчинитися?» уже давно не стояло би на порядку денному.

Політикою відвертого геноциду українства Москві справді вдалося відтягнути свою етнічну смерть, і остання така спроба була у 1947 р., коли укотре в Україні був організований штучний голод, а зерно цілими ешелонами вивозилося за кордон. Цього разу в Західній Україні, яка тоді опинилася у складі СРСР, голодомор завадила організувати УПА, і західні українці, таким чином, врятували східних, які в той час у пошуках порятунку тисячами кинулися рятуватися на український Захід.

Стало зрозуміло, що в об'єднаній Україні подібні акції вже не пройдуть, а, окрім того, статистика свідчила, що за межами України тоді вже було більше українців, ніж в самій Україні, і щоб здійснити свій споконвічний задум, Москві треба буде або починати громадянську війну в самій Росії, або закидати бомбами Польщу, Словаччину, Румунію, Канаду, Австралію, Аргентину, Бразилію і Сполучені Штати, тобто усі держави, де тепер сконцентровані українці. Можна ще згадати про Чорнобиль, про Рівненську АЕС, яку свідомо збудували на карстових породах, про дивну зацікавленість росіян у «добудові» Хмельницької АЕС.

У сучасних умовах, однак, Москва відмовилася від політики відвертого фізичного знищення українства. Методи її діяльності стали більш тонкими та витонченими, націленими, насамперед, на нейтралізацію його економічного, культурного та духовного потенціалу.

Ці методи також напрацьовувалися та відшліфовувалися століттями. У 1654 рік Росія вступила надзвичайно бідною і для ведення бойових дій була змушена навіть ввести мідні гроші. Війна на теренах України та Білорусі, однак, виявилася настільки прибутковою справою, що вже у 1662 р. Москва знову почала карбувати срібну монету.

Навіть за умов відносної автономії України Москва постаралася перекласти на неї основний тягар з утримання своїх військ, а військові витрати, як відомо, завжди становили основну частину бюджетних витрат Росії. Вже за часів гетьмана Брюховецького з цією метою в Україні був запроваджений податок по 5 злотих із кожного плуга та копу грошей за коня. У 1720 р. Остерман запропонував на верховній таємній раді збувати в Україні фальшиві монети.

Величезні прибутки в російську казну почали надходити з моменту скасування митних кордонів між Україною та Росією у 1754 р. Відомо, що російські купці на знак вдячності за цей указ піднесли Єлизаветі Петрівні діамант у 56 каратів.

Від 1765 р. усі церемонії було відкинуто і почався справжній визиск українського народу, який не припиняється і досі. Колосальні прибутки Москві принесло приєднання більш економічно розвиненої Правобережної України, яка раніше перебувала у складі Речі Посполитої. Якщо у 1781 р. доходи імперії становили 28 млн. крб., то вже у 1796 р. вони зросли майже втричі і досягли цифри 68 млн. крб.

У XIX ст. Росія вже стала найбільшим у світі експортером зерна, але не свого, російського, а українського. Однак, чи не найбільший поштовх для її розвитку та повної модернізації промислового потенціалу дала нещадна експлуатація українських родовищ кам'яного вугілля та залізної руди, усі негативні наслідки якої Україна сповна відчула на собі в часи так званої незалежності (досить нагадати, що до середини XIX ст. вугілля для промислових підприємств півночі Росії завозили аж з Англії, тож собівартість російської продукції була тоді надто високою, а її конкурентоздатність — низькою).

Саме Україна зробила Росію, а згодом і СРСР, економічним велетнем, розбудувала її військовий потенціал до таких масштабів, коли на порядок денний вже ставалося питання про «світову революцію». Від 1912 р. Україна давала 48% загальноімперської промислової продукції і в основних показниках цей рівень зберігався до 1941 р. (частка України у виробництві чавуну, наприклад, становила 68%, сталі — 58%, прокату — 57%, вугілля — 63%, зерна — 38%, цукру — 84%). Можна уявити, який величезний економічний потенціал мала б нині Україна, якби він працював виключно на неї, а не на маніакальне прагнення постчингізханівської імперії до світового панування.

До листопада 1941 р. Росія вивезла з України 1523 промислові підприємства, а про їх повернення після війни не було й мови. Вивозили верстати, сировину, інструменти, технічну документацію, одним словом, — усе, окрім заводських стін. Досить сказати, що обладнання лише однієї «Запоріжсталі» згодом успішно працювало на 23 російських підприємствах [Мельчин А., с. 159].

«Урал нечувано збагатився» — такий висновок зробили російські спеціалісти [Патоличев Н., с. 278]. Найбільш відверто з цього приводу висловився тоді М. Калінін: «Наши восточные области, союзные и автономные республики пережили буквально промышленную революцию» [Калинин М., с. 283].

Після війни Україні довелося відбудовувати усе з нуля, тож працею українського народу був створений сучасний економічний потенціал не лише України, а й левова частка промислового потенціалу Росії. Про рівень її «допомоги» у відбудові зруйнованої війною України можна судити зі спогадів міністра сталінського уряду Д. Павлова: коли у 1943 р. уряд України попросив Москву врахувати воєнну руїну і допомогти хлібом, то хліба не тільки не дали, а й прислали спеціальну комісію, яка додатково вивезла з України в Росію 300 тис. тонн зерна.

Зрозуміло, що ні про які світові ціни ніхто й не згадував. Грабували й вивозили за безцінь, а тим часом Росія, завдяки праці рабів ГУЛАГу (також у переважній своїй більшості українців) підготувала величезну промислову інфраструктуру Сибіру та Далекого Сходу, якою вона так хизується нині.

Саме так поступово виникла парадоксальна ситуація, коли вперше за всю історію імперії основною її сировинною базою стала не Україна, а сама Росія, і тоді СРСР у тому вигляді, в якому він до того часу існував, став для неї економічно не вигідним. У результаті почалися малозрозумілі для переважної більшості людей процеси так званої «Перестройки», які зазвичай обмежують періодом 1985–1991 рр., а насправді вона триває донині.

Здається, кремлівські ідеологи нарешті зрозуміли суть етнічних процесів, які упродовж багатьох тисячоліть відбуваються на індоєвропейському сході, цивілізаційну місію і роль українців, те, що саме вони мають русифікувати та ослов'янити росіян. Військова та економічна експансія могутніх східних народів на Русь практично нічого не дала, закінчившись їх асиміляцією та русифікацією. Скіфи, гуни, авари, половці, печеніги, булгари завойовували величезні слов'янські території, створювали потужні імперії та каганати, але врешті-решт, рано чи пізно, без сліду зникали серед слов'янства. Так мало би вже давно статися і з угро-фінськими племенами на території сучасної Росії, якби не найпотужніша за всю світову історію експансія татаро-монголів на захід. Ця боротьба триває вже вісім століть. Для слов'ян вона обернулася величезними демографічними втратами і навіть певним регресом, коли вже майже русифікований ними схід перетворився на Росію, а у росіян з'явилося значно більше «варварських», татаро-монгольських рис характеру, ніж слов'янських. Щоправда, ця «варваризація» має умовний, суто діалектичний зміст (римляни,

наприклад, також називали германців варварами), і при нормальному, природному перебігу подій росіяни неминуче мають русифікуватися, причому, останню крапку в цьому процесі мають поставити саме українці (напрямок розвитку східних українців спрямований на схід, вони заселили не тільки усі суміжні з Росією області, а й Кубань, Ставропілля, Поволжя, Сибір, Якутію, Далекий Схід).

Українці — найбільш виношене та випещене дитя індоєвропейської матері, це — найбільш гуманна й людська дитина з усіх, яких ця мати породила. Тисячоліття перебування в ядрі індоєвропейського етногенезу сприяли тому, що українці пройшли усі етапи його розвитку, а тому цей народ є найбільш близький до інших індоєвропейських народів, його культура й мова має бути зрозумілою та близькою усім індоєвропейцям. Це не означає, однак, що немає зворотного впливу і мова та культура індоєвропейського сходу має бути в кінцевому результаті українською, такою, якою ми знаємо її сьогодні. Ця мова і ця культура має бути і українською, і російською, і польською, і чеською, але фундаментом усього цього, центральною ланкою, що з'єднує західних і східних слов'ян, за логікою діалектичного розвитку буде лише українська.

У Кремлі усвідомили, що головною зброєю українства завжди був його інтелектуальний потенціал, духовність, пісня і мова, як найбільш сконцентрований вираз його менталітету, характеру, надзвичайно високої внутрішньої культури, людяності, і навіть більш досконалої генетики.

Діалектика етногенезу виключила із програми національного розвитку українців почуття великодержавного шовінізму. Якщо не рахувати Кубані, захоплення якої ініціювала Росія, то в історії не було жодного прикладу насильницької окупації чужих земель українцями. Уперто захищаючи упродовж багатьох тисячоліть свою свободу, вони виявилися найбільш здатними оцінити та оберігати свободу інших народів, тобто, саме для того, щоб створювати та цементувати великі держави майбутнього. Їх провідна роль в історії сходу заснована не на грубій силі, диктаті чи примусі, а на всепереможній силі їх слов'янського гуманізму.

Цивілізаційна місія українства на сході стала цілком зрозумілою в середині XIX ст., коли за безпосередньою участю малоросів у Росії постали унікальні, світового рівня, література, поезія, музика, образотворче мистецтво, театр. Українці стояли біля витоків системи національної освіти російського народу, становили основне ядро російської інтелігенції (генеалогічне дослідження наприкінці XIX ст. показало, що 70% цієї інтелігенції становили вихідці з України). Тривалий час в Росії існувала практика комплектування вищих навчальних закладів переважно студентами з України, а в Медичній академії вони склали майже 100%. Немає потреби пояснювати, що означають для світової цивілізації такі імена, як Гоголь, Достоевський, Левицький, Боровиковський, Бортнянський, Березовський, Чайковський, Лобачевський, Остроградський, Цюлковський, Вернадський, Корольов. Майже усе, що Москва у шовіністичному запалі приписує

лише собі, російській культурі, насправді є спільним історичним і культурним доробком сусідніх народів, їх культур, і насамперед, української культури. Навіть неспеціалісту видно специфічну, надто гуманістичну українську філософію їх творчості, суто руську, слов'янську трактовку образів. Хоча за примхою долі вони або їх батьки опинилися в Росії, їх творчість своїм корінням сягає глибин української культурної традиції, українського життя, несе у собі філософію суто українського, слов'янського світогляду, має українську першооснову. Цей факт не соромилися визнавати навіть такі видатні російські історики, як Соловйов, Ключевський, Щапов.

Науковці, що вивчали творчість видатних діячів російської культури, як-от Толстого, Чехова, Кольцова, Лєскова, Буніна чи Купріна, визнають, що вони вільно володіли українською мовою, високо цінували українську культуру, ставили її набагато вище за російську, а Рєпін дійшов висновку, що Україна має набагато вищі за російські естетичні принципи, свій особливий стиль у мистецтві.

Тепер уже зрозуміло, що «російська» культура XIX ст., культура, якою так захоплювався і досі захоплюється світ, ніколи не могла постати без культури української та білоруської. З точки зору історичної об'єктивності, вона просто не має права називатися російською культурою. Це — загальноруська культура, загальноруське надбання, коли геніальні українці сповна виконали свою історичну місію: не тільки підтримали в російській мові її слов'янську першооснову, яка вже почала заповнюватися угро-фіно-тюркізмами, а й підняли її на нову висоту, наблизили до української, заклали основу для появи у майбутньому загальноруської мови.

У XIX ст. вплив української культури і мови став таким відчутним та всеохоплюючим, що російська культура і російський менталітет справді почали поступово набувати більш цивілізованих, слов'янських, справді руських рис, а оскільки мова та етнос становлять одне нерозривне ціле, то можна говорити про початок українізації, а точніше, русифікації росіян. Саме тоді змонголізована російська верхівка зрозуміла, що відбувається на теренах її потужної імперії, що замість бажаної асиміляції інших народів йде процес поступової зміни менталітету, українізації росіян. І саме тоді розпочалася гостра, і не тільки у сфері культури, а й у політиці, реакція, яка триває досі.

Головним об'єктом нищення та переслідувань стали українська мова й культура. Розрахунок був точним: російська мова була ретельно законсервована від руських впливів і штучно підтримувалася усіма можливими, часом навіть брутальними заходами, а українська мова заборонялася, переслідувалася, висміювалася, принижувалася, одним словом, — нищилася, а разом з нею, тихо і безкровно, нищився цілий етнос, із тим, щоб у майбутньому від нього не лишилося й сліду. Російський Кашей, таким чином, справді, задумав стати Безсмертним, перехитрити природу і саму діалектику.

Про роль української мови і культури в процесах на сході росіяни інтуїтивно здогадувалися і раніше. Жоден окупант у світі ще не опускався до того,

щоб забороняти людям говорити чи читати своєю рідною мовою. Причому в Росії не забороняли друкувати книжок для, здавалось би, більш цивілізованих, а отже, і нібито більш небезпечних для росіян націй (наприклад, для поляків чи фінів), а друкувати книги українською мовою було заборонено вже за часів Петра I.

Однак, справжня злива указів, спрямованих на підрив української мови та української культури, упала на українців у II половині XIX ст., коли стараннями Валуєвих, Побєдоносцевих, Лорис-Мелікових та інших «монголоїдів» були заборонені не тільки друк та викладання, а й навіть вистави українською мовою. Україна мала перетворитися у справжню пустелю для цивілізації. Уже від 1781 р. культурні та історичні цінності українського народу почали вивозити в Росію. Незважаючи на відповідний декрет Луначарського та спеціально прийняту угоду в рамках СНД, українські цінності залишаються там донині. Водночас величезна їх кількість щедро і водночас з підступністю азіата (щоб штучно створити конфронтацію з іншими народами) упродовж 20–80-х років та навіть і в наш час передається іншим державам, насамперед Польщі. Навіть те, що було вивезено з України фашистами, Москва не повернула назад, а таємно переправила з Німеччини до російських музеїв.

До 1990 р. на проведення реставрації усіх пам'яток архітектури України відпускалося 3 млн. крб., натомість лише в Ленінград направляли сотні млн. крб. на рік.

Нейтралізація українства здійснювалася також іншими, більш прихованими та підступними методами. Скориставшись тим, що декілька племен, які увійшли до складу російського народу, справді, були слов'янського, руського походження, Москва повела широку пропагандистську кампанію за те, що українці і росіяни є нібито одним народом, а отже, і мова у них має бути одна, зрозуміло, російська. Оразу після скинення Самойловича Росія включила до Переяславської угоди кілька статей, в яких йшлося про те, що гетьман і старшина мають дбати про те, щоб Україна вважалася з Москвою одним народом і щоб вони сприяли одруженню москалів та українців. Потім Москва пішла на безпрецедентний у світовій історії крок, підмінивши етнічну назву обох народів. Русин став «малоросом», а згодом українцем, а росіянин, тобто за своєю суттю фін і монгол, — «русским».

Через таку, на перший погляд, «дурничку» українство почало втрачати свою тисячолітню історію, насамперед історію Київської Русі, а Москва, навпаки, приписувати її собі. Першому ця ідея прийшла у голову Кара-мурзі (Карамзину) і інтенсивно розробляється та «науково» обґрунтовується досі. В оману були введені не тільки широкі верстви українського та російського народів, а й, що особливо вражає, іноземці. У цій грі абсолютно різних за своєю суттю понять «Росія» і «Русь» донині не можуть розібратися титуловані західні «спеціалісти», ті, які не звикли заглиблюватися у сутність східноєвропейських проблем і під «Рашн» здатні побачити не тільки українця, а й узбека.

Результатом подібної «гри» Москви у Донбасі було те, що упродовж XVIII–XX ст. відсоток цих «русских» людей зріс з 2,2% до 48%, що природним шляхом ніяк не могло статися. Як показали спеціальні дослідження, цього досягли навіть не стільки завдяки переселенню росіян на Лівобережну Україну, скільки завдяки манкуртизації українців у ході хитро спланованої операції з «руссофікації руських» [«Советская этнография», 1980, № 6].

Ці «русские» люди, що проживають на сході України, остаточно втратили відчуття свого коріння і навряд чи вже колись збагнуть, якого вони роду-племіні і що зі слов'ян, насправду руських, їх за допомогою гри слів «руський» і «русский», зробили росіянами, азіатами. Акція з консервації російського етносу, певною мірою, вдалася, і монголо-татарська реакція, яка розпочалася в Росії у II половині XIX ст., дала «позитивні» наслідки. Росія таки затримала цивілізаційну експансію українства на схід.

Саме у збігу напрямків розвитку східних українців та росіян і полягає головна причина того, що Україна не відгородилася від цієї монгольської імперії «Великою Українською Стіною», як це зробили в свій час китайці, або не розбила її, хоча сил і можливостей для цього було достатньо (Москва жодного разу не розбила українську армію у відкритому бою, натомість московити були систематично биті під Клушино, Оршою, Конотопом, Чудновим і навіть під самою Москвою в часи гетьманів Жовкевського, Ходкевича і Сагайдачного).

На жаль, 350 років московського панування для України дали такі самі негативні наслідки, як і 240 років татаро-монгольського іґа для самої Росії: серед панівної еліти, а згодом і в середовищі посполитого українства з'явився певний прошарок тих, кому імпонує імперська ідея та можливість панування над іншими. Завдяки наполегливій і добре продуманій діяльності кремлівських політтехнологів, у XX ст. відсоток таких людей в українському суспільстві не тільки не зменшився, а й, особливо на сході, значно зріс. Тепер навіть у середовищі українських націоналістів часто можна почути сентенції про те, що вони «звикли жити у великій державі».

Діалектика етнічного та суспільного розвитку ще раз переконливо довела, наскільки вона є непередбачливою та складною, що закономірність реалізується через безліч випадковостей, заперечення йде одночасно із запереченням цього заперечення, і повної гарантії успіху ніколи немає. Суперечності на межі взаємознищення поступово переросли у взаємозалежність, коли сторони взаємоповнюють одна одну і одна без одної існувати вже не можуть. Негативним у цій ситуації є те, що потяг один до одного справді руських, слов'янських, найбільш передових та прогресивних сил українського і російського суспільства, який до кінця XIX ст. був переважаючим, у XX ст. змінився «червоним інтернаціоналом», тобто об'єднанням люмпменства, усього найгіршого в цих народах, і, як результат, народилася нова імперська потвора, якої ще не бачив світ.

Цей феномен визрівав упродовж багатьох століть і охоплював спочатку лише панівні верстви українства. Україна, на відміну від Росії, в XIII ст. не підда-

лася татаро-монголам, хоча для цього їй довелося піти на складні геополітичні рішення: західні українці разом із поляками утворили Річ Посполиту, а східні українці разом із литовцями — Велике Князівство Литовське. І в Польщі, і в Литві успішно пішли процеси українізації, українські князі зайняли високе становище і фактично правили цими країнами. Однак жага нічим не обмеженої влади та багатств погнала багатьох з них на татаро-монгольський схід, із яким, як виявилось, вони були більш близькі, ніж із заходом. У цьому, безумовно, був не тільки негатив, а й багато позитивних моментів. Київські й чернігівські Рюриковичі та Гедиміновичі утворили в Москві свою касту, яка у боротьбі за владу протистояла місцевим татарським князям, і, можливо, мимоволі вони виконали цивілізаційну місію, яку згодом у російському суспільстві почала відігравала наша інтелектуальна еліта. Тому, поряд із Гоголем, Чайковським, Достоевським чи Вернадським, в цій українській місії на сході ми можемо назвати також і Трубецьких, Оболенських, В'яземських, Волконських, Горчакових, Голіциних, Боратинських та інших вихідців з Новгород-Сіверської землі, які склали еліту російського дворянства і в 1825 р. спробували вирвати Росію з Азії.

Після страждань, яких зазнала Україна від Російської імперії, соромно згадувати про те, що багато українців не тільки спричинилися до створення її могутнього військового потенціалу, а й часом були на чолі імперського монстра, причому, мова йде не тільки про Рюриковичів, Олену Глинську або чисельних Самозванців, а й про Романових-Кобил (Кобилянських), які стали засновниками російської імператорської династії. Вони з'явилися в Москві у 1348 р., а оскільки тривалий час їх ще називали «лядськими», то, як ми вже переконалися в цьому, мова може йти про Кобиляни під Пряшівом та Коросно, які у той час захопили Польща. Тоді на схід втекли також князі Хованські (Звенигородські), Бібрські, Боратинські, а згодом Глинські.

До 1654 р. в Європі про Росію мало хто щось знав. Для європейців це була далека, напівекзотична держава на кшталт Індії, яка не мала жодного впливу на хід історичних процесів у Європі. У 1466 р. російсько-український (чи, як тоді говорили, російсько-литовський) кордон проходив за 170 км від Москви, а після «Смутного часу» він перемістився у район Вязьми. До 1654 р. будь-які спроби Москви посунути його далі на захід ніякого успіху не мали. Усупереч існуючим стереотипам, Москва у військовому плані була кволою, ординського типу державою, в якій завжди воювали не вмінням, а числом. За свідченням очевидців тих часів: «Учення к бою у них не бывает и строю никакого не знают. Если бегут, то без оглядки» (Катошихін).

Після походу армію розпускали по домівках, тобто вона не була регулярною. Кілька гучних перемог росіяни отримали і до 1654 р., але під керівництвом українських воєвод: у 1242 р. київський князь Олександр Невський розбив німців на Чудському озері, а у 1380 р. галицький князь Дмитро з Бібрки (Дмитро Боброк) забезпечив Дмитру Донському перемогу над Ордою на Куликовому полі.

Від 1654 р. основний тягар воєн довелося взяти на свої плечі Україні. Відтоді росіяни в об'єднаній армії становили меншу частину, і тому горді заяви про «славу російського озупия», про талановитих «русских» генералів, які кров'ю лише «російських» солдат завоювали Кавказ, Прибалтику, Крим, Середню Азію, Далекий Схід — суцільний блеф, розрахований лише на тих, хто абсолютно не знає історії. Українська армія удвічі примножила військові сили Росії. Їй почало вдаватися те, чого вона не могла досягнути на заході за багато століть. За допомогою козаків полковника Золотаренка Росія повернула собі Смоленщину, захопила Полоцьк, Вітебськ, Мінськ, Вільно. Через 50 років після Переяславської ради Москва вийшла на Балтику, а через 100 років — до Чорного моря. У боротьбі за Крим, про російське минуле якого так полюбляють говорити сьогодні в Москві, брали участь десятки українських регулярних полків, запорізьке козацтво, а в самому російському війську майже кожен другий солдат був українцем з-під Воронежа, Курська, Орла, Білгорода чи Брянська. Даурію та Забайкалля довелося завойовувати козакам М. Сороки та М. Чернігівського, а про роль Чорноморського війська у підкоренні Кавказу та в освоєнні Кубані годі й згадувати.

Гетьман Петрик із гиркотою писав: «Москва за нами, як за стіною, ціла і, не задовольняючись цим, прагне усіх нас зробити своїми холопами».

У своїй бурхливій історії Москва мала два періоди політичного піднесення, два дарунки долі: татаро-монгольську навалу, яка поставила її на чолі не тільки російських, а й усіх руських земель, і Переяславську раду 1654 р., яка зробила з неї світову імперію. Росія дуже обережно і нерішуче сприйняла пропозицію частини української еліти щодо протекторату над Україною, але відчувши, чим ця країна може стати для майбутнього Росії, міцно вхопилася за неї і вперто тримається до сьогоднішнього дня. Велич і вплив Росії на Європу та світ росли в міру інтеграції в її імперський організм України. У 1654 р. про Росію ще мало хто знав, на поч. XVIII ст. вона стала імперією, а в кінці XVIII ст. була вже основним політичним чинником у Європі. В XX ст. ця імперія почала вже впливати, причому, у негативному плані, на хід історичного розвитку людства і під виглядом «світової революції» ставити перед собою завдання світового панування.

Тому нам має бути соромно не тільки за змонголізованих Романових (щоправда, після Єлизавети Петрівни це вже була фактично німецька династія), а й за тих українців, які продалися людиноненависницькому, імперському Молоху, допомогли модернізувати та розбудувати його військову потугу і на своєму горбі ввезли це середньовічне варварство в Європу (без них Росія могла претендувати на роль хіба що азійської Гренландії). Нам має бути соромно за Безбородька, Паскевича і Гурка, які поставили на коліна Польщу, за Котляревського і Раєвського, які змусили підкоритися Росії народи Кавказу, за Перовського і Пржевальського, які пригнобили Середню Азію, за адмірала Невельського, який створив величезні проблеми для Японії та Китаю. А особливо соромно нам

має бути за Пушкарів та Многогрішних, Іскру та Кочубея, за тих Подвойських, Криленків, Антонових-Овсієнків, Коцюбинських, Дибенків, Думенків, Ворошилових, Щадєнків, Боженків, Щорсів, Пархоменків, Котовських, Тимошенків, Петровських, Хрущових, Брежньєвих, Щербицьких, Гурєнків, Симонєнків та багатьох інших, які складають нині те, що називається «Дніпропетровський» чи то «Донецький» клани, і щосили допомагали і допомагають Москві тримати Україну в імперському хліві.

Сумно, але ми змушені констатувати той незаперечний факт, що на 99% у всіх негараздах України винні самі українці, внутрішні процеси і внутрішнє протистояння в самому українському суспільстві. Як показав референдум 1991 року, проімперські сили не становлять у нас більшість (за збереження СРСР і проти незалежності України проголосували лише 8% українського населення, які в переважній більшості були росіянами). Однак, величезним парадоксом і водночас величезною трагедією нашого народу є те, що він залишив державну владу в руках проімперських, антиукраїнських сил. Ні для України, ні для народів усього світу добром це не мало закінчитися, оскільки їх архаїчна, антихристиянська, антилюдська ідеологія не може мати позитивного виходу, і те, що вони вчора творили з Україною, завтра, можливо, продемонструють усьому світу.

Нинішні реалії — лише один із моментів чергового непорозуміння наших «гедиміновичів» із росіянами, які вирішили докорінно «перебудувати» свої взаємини всередині правлячої імперської еліти і відлучили наших манкуртів від пишного пирога, який став уже майже чисто російським. Грандіозною і нічим не виправданою помилкою Заходу є те, що усі процеси останніх кількох десятиріч, що відбувалися на теренах колишнього СРСР, він сприймав як процеси демократизації суспільства, тобто саме так, як це хотіла представити Москва.

Насправді, — і це є найбільшою таємницею Кремля, — йде запрограмований, запланований ще у часи Андропова процес перебудови, трансформації та переходу Російської імперії з однієї якості в іншу — значно вищу за своїм рівнем. Західних аналітиків чомусь зовсім не здивував факт, що першою свій «суверенітет» проголосила Росія, і лише згодом, немов за командою з одного центру, й усі інші республіки СРСР. Майбутній «розвал» СРСР Захід міг спрогнозувати ще у 1985 р., коли М. Горбачов довго розпитував М.Тетчер про Британську Співдружність Націй. На прес-конференції після підписання Біловезької угоди він якось сказав журналістам: «Є речі, про які я ніколи не скажу і про які ніхто ніколи не дізнається».

Отже задовго до «розвалу» М. Горбачов знав про ГКЧП і про майбутню трансформацію СРСР у СНД. Є документальні свідчення того, що вже задовго до ГКЧП, за вказівкою вищих партійних органів, велася інтенсивна робота з переведення величезних державних коштів за кордон, на рахунки довірених осіб, трансформація партійних, комсомольських, кадебістських структур у комерційні та бізнесові структури. Усе це мало б здивувати світ не менше, ніж,

скажімо, евакуація з Берліна архівів СС та гестапо задовго до Сталінградської битви, зімітувати яку, власне, і мало ГКЧП.

Не дивно, що за СНД, за таку «державність» і за таку «незалежність» обома руками в парламентах голосували комуністи, в т. ч. і наша українська «група 239». Її моментально перефарбовані функціонери, власне, й очолили процес державотворення, усунувши націонал-демократів на задній план. За винятком Прибалтики, більше ніде влада не вислизнула з їхніх рук. Практично усюди вони очолюють уряди і контролюють ситуацію, а, в разі потреби, виправляють її, як це було, наприклад, у випадку із Гамсахурдія чи Ельчибеєм і мало не сталося у 2008 р. з Грузією.

Що було головною причиною цих трансформацій і так званої «Перестройки»?

На початку 80-х років до усвідомлення вищого керівництва радянської імперії дійшло, що СРСР, маючи колосальні природні ресурси, являє собою не тільки застарілу та неефективну економічну й політичну систему, а й військову. Перебуваючи в ейфорії від величезного ядерного потенціалу і навіть розробивши плани першого ядерного удару з виходом радянських танків до Ла-Маншу, після аналізу розвідувальної та наукової інформації вони зрозуміли, що ядерна зброя абсолютно не надається для ведення тотальної війни, оскільки при масовому застосуванні вона однаково смертельна як для жертви, так і для агресора. Найбільше їх стурбувало те, що Захід зрозумів це набагато раніше й уже володіє зброєю, заснованою на інших фізичних принципах, причому, вона є безпечною для її власника і повністю придатна для агресії. Попередні розрахунки показали, що в разі реалізації проекту СОІ з нейтралізації радянських ядерних ракет, до 2010 р. СРСР стане фактично роззброєним і США матимуть змогу диктувати свої умови.

В аналітичному відділі КДБ дійшли висновку, що, в умовах існуючої економічної й політичної системи, практичної ізоляції від світу та при заборонах КОКОМ, до 2005 р. створити високотехнологічну та високоефективну зброю, засновану на нових фізичних, хімічних чи біологічних принципах, не вдасться, оскільки для цього потрібна зовсім нова економіка і на порядок вищий технологічний рівень. Найбільш далекозорі зверхники імперії почали гарячково шукати вихід із ситуації, і так виник план під назвою «Перестройка», суть якого полягає у наступному:

I. Використовуючи досвід США, Франції, Японії, Британії та інших постімперських держав, сконцентрувати увесь наявний потенціал в метрополії, забезпечивши таким чином першочерговий розвиток цієї території в ранзі світової супердержави. Відмовитися від «сателітів-п'явок», від так званої «соціалістичної системи» як від баласту, який лише висмоктує ресурси і мало що дає для розбудови економічної та мілітарної потуги Росії, а, навпаки, ще й стримує її.

II. Трансформувати колишні республіки СРСР у «сателітів-донорів», перевести їх із режиму взаємозабезпечення та взаєморозвитку в режим економіч-

них донорів виключно Росії, режим беззастережної експлуатації їх народів на користь метрополії з метою інтенсивного розвитку самої метрополії. Планову соціалістичну економіку поставити на рейки планово-ринкової економіки за китайським зразком.

III. Модернізувати політичну систему колишніх республік в авторитарні режими, які, у разі потреби, можна так само легко і швидко трансформувати в тоталітарні.

IV. Залишити певну частку власності, в т.ч. ВПК, в руках держави, а решту передати в руки партійних, комсомольських, кадебістських функціонерів, «червоним директорам» і створити на цій основі новий клас — клас власників, який стане надійним фундаментом нової системи.

V. Під прикриттям конверсії заводів, які виробляють застарілу зброю, залучити до модернізації ВПК іноземний капітал. Під виглядом «демократизації» суспільства та проведення економічних «реформ» поставити питання про ліквідацію обмежень КОКОМ та використати нові іноземні технології для виробництва нових видів озброєнь. Під прикриттям трудової міграції забезпечити масовий допуск російських спеціалістів до закритих лабораторій США та НАТО і використати їх інформацію для власних наукових розробок.

VI. Домогтися зупиннення, або, принаймні, призупинення робіт із СОІ та протиракетної оборони до моменту завершення «Перестройки», тобто до повної модернізації та переозброєння Росії.

Таким чином, замість традиційного Чингізханівського і неефективного розвитку імперії ушир був обраний діалектично більш правильний варіант розвитку Росії вглиб, розвитку її власного економічного та мілітарного потенціалу.

Усе це є керований за розробленим планом процес трансформації застарілої, колоніальної імперії в імперію неокolonіальну. І ця трансформація має відбутися насамперед за рахунок суперників та країн-сателітів, в т.ч. України, хоча значну роль мають відіграти і власні російські ресурси, від яких від 1982 року наших «дніпропетровців» та «донецьких» поступово усунули.

Росія має величезний досвід перетворення будь-чого у фікцію, як-от «членство» України в ООН чи «незалежність» держав колишнього соціалістичного табору, як-от Польща, Румунія, Чехія, Болгарія тощо. Саме такою є нині «незалежність» Білорусі, Казахстану, Вірменії, Азербайджану, Узбекистану, і до останнього часу — України і Грузії.

В Україні процеси пішли за написаним у Кремлі сценарієм і без особливих ускладнень. Уже давно було зауважено, що коли в Москві стригли нігті, то в Києві рубали пальці. Цього разу наші українські холоуї перевершили самих себе. Глибоко заховавши в душі образу за усунення від імперського керма і сподіваючись на реванш, вони спритно захопили у свої руки кермо державного керівництва Україною і перетворили його у величезний прес, за допомогою якого вичавили з країни для себе і північного сусіда усе, що тільки можна було ще вичавити. Механізм цей напрацьований у Москві давно і тепер вже

зрозумілий для усіх. Ті, хто поставив собі газові лічильники, на власному досвіді переконалися наскільки завищеними є норми споживання і ціни за нібито спожиту енергію, яка оформляється як державний борг і за яку розраховуватися доводиться кожному з нас (слід додати, що при катастрофічному падінні виробництва до 40%, від рівня 1990 р. Україна мала би споживати не більше 50 млрд. кубометрів газу, а тривалий час ще нібито споживала 106 млрд., тобто, український споживач додатково оплачував міфічні 50 млрд. кубометрів газу, які «зникають» невідомо де або й взагалі не надходять в Україну, а існують у вигляді підписаних нашими манкуртами паперів).

Зрозуміло, що в цій ситуації Росія постійно виграє, а українській народ втричі програє. Як результат — уже нині життєвий рівень українського народу є одним із найнижчих у світі, коли заробітна плата переважної більшості населення до Помаранчевої революції не перевищувала 40 доларів, а стандарт бідності у нас становив не 1 долар для однієї людини в день, як це є в африканських країнах, а 50 центів. Наш уряд існував не для добробуту людей, не для проведення ринкових реформ, а для їх імітації, лобіювання інтересів нашого північного сусіда, для організації визиску України, консервації її економічної і політичної залежності. Варто було комусь внести корективи у цю ситуацію і стан речей якщо й не покращувався кардинально, то, принаймні, досягав позитивних тенденцій у розвитку, як це було, наприклад, з командою Ющенка у 2000 р., чи Тимошенка у 2005 р. і тоді негайно включалися відповідні механізми щодо усунення такого ініціатора, і все ставало на свої місця.

Основним завданням наших манкуртів при владі є, однак, навіть не економічна Руїна України, а Руїна культурна, здійснення етноциду, перетворення цих територій у центрі Європи на цивілізаційну пустелю з метою подальшої асиміляції українців російським етносом. На відміну від геноциду, тобто відвертого фізичного знищення носіїв української мови та української культури, який ще донедавна практикувала Москва і від якого довелося відмовитися, бо в сучасних умовах це неминуче викликало б гостру реакцію цивілізованого світу, культурний етноцид є більш тонким і прихованим знаряддям нищення нації, а тому й найбільш небезпечним, тим більше, що він відбувався у штучно створених умовах нібито «незалежної» України і його можна проводити під прикриттям таких дуже шанованих у Європі понять як «права національних меншин» (титультні європейські нації, які й самі були колонізаторами, навіть не усвідомлюють, що в пострадянських країнах після 350 років колоніальної залежності більш гострою може бути проблема не національних меншин, одна із яких сама була гнобителем, а якраз проблема «прав національної більшості»).

Темпи нищення українства в Україні були і є просто вражаючими. Усі ми є свідками оскаженілого наступу на українську мову, зменшення у декілька разів українського книговидання, майже повного знищення україномовної преси, естради, кіно, телебачення, коли для «порівняння» залишили лише один україномовний канал, свідомо «опустивши» його до такого низького естетичного

рівня, що навіть самим українцям бридко його дивитися. Для української інтелігенції, вчених, письменників, художників, журналістів, акторів, співаків, лікарів були створені найтяжчі матеріальні умови для існування, із метою поступового витіснення їх за кордон або, принаймні, з активного громадсько-політичного життя країни. А учителів та культурно-освітніх працівників, які мають справу із підростаючим поколінням, взагалі «опустили» до найнижчого рівня, щоб діти наочно побачили усю безперспективність інтелекту та освіти в Україні.

Таким чином, повним ходом іде цинічно відвертий процес «дебілізації» нації, яка шойно мала би стати на ноги і тому мала би створити потужну конкуренцію російській нації. Цього Москва ніяк не хоче допустити і руками своїх «донецьких» посіпак та російськомовної «п'ятої колонії» робить усе можливе, щоб зупинити процес формування української нації.

В умовах систематичного порушення прав українців, коли в Криму чи в Донбасі вони не мають жодної своєї школи, дитячого садочка чи місцевого україномовного телебачення, говорити про порушення будь-яких прав росіян є крайнім цинізмом. Тим часом росіяни в Україні невдоволені не менше, ніж, скажімо, у Прибалтиці. Невдоволені не тому, що у них щось забрали чи чогось позбавили, а тому, що українцям на їх же власній землі можуть щось дати. Це викликає у них справжню істерію та ненависть, а в кінцевому результаті породжує такі самі сепаратистські «фронти» та «северодонецькі з'їзди», що і в Прибалтиці (про справжню суть «інтернаціоналізму» росіян, під прикриттям якого вони виступають в країнах колишнього СРСР, говорять факти, що були наведені в журналі «Історія ССРСР», №7 за 1986 р.: лише 0,6% росіян володіє іншою мовою, крім російської, тимчасом як 57% українців і 25% узбеків і таджиків володіють двома і більше мовами). Відверто шовіністичних позицій щодо українського народу дотримуються не тільки такі одіозні в Росії фігури, як Жириновський, Макашов, Лужков чи Попов, а й «совість російської інтелігенції» — Солженіцин, Лихачов, Белов, Распутін, тобто російські інтелектуали також усвідомлюють «загрозу», яку може становити українство в цивілізаційному розвитку росіян і, ніж ослов'янитись та русифікувати свої душі, воліють законсервувати свої монголоїдні риси навіки. «Так, скіфи ми!» — заявив на початку ХХ ст. Олександр Блок, і саме ці погляди є домінуючими нині у середовищі російськомовної еліти, яка, однак, навіть після цієї заяви не наважується перед усім світом визнати, що «загадкова російська душа» має цілком монголоїдне обличчя. Тому вона не тільки мовчки підтримує усі криваві чи, тим більше, безкровні заходи своєї панівної верхівки проти слов'янства та українства, а й усіляко сприяє їм, відряджаючи на «дикий захід» орди своїх «цивілізаторів», а точніше, асиміляторів — павловських, які під час виборів заповняють Україну.

Робота з денационалізації охопила не тільки традиційно близьку до Росії Східну Україну, так звану Малоросію, а й Західну Україну і навіть, Галичину, яка нині є чи не єдиним генератором українізації України. Як свого часу її запо-

лонили каральні загони НКВС, так тепер на неї посипалися десанти «Малих» театрів, Пугачових, Кіркорових, Михайловських, Борисових та інших зірок уже давно збоченої та агонізуючої російської культури. Хоча і в тих, і в тих завдання було і є одне — нищення українства, слід визнати, що до «культуртрегерської» місії Росії Галичина виявилася підготовленою слабко, дехто тут потрапив на гачок «вищості», «переваги» російської мови й культури над українською, не розуміючи того, що не усе те, що є «явним» сьогодні, має шанси бути «вищим» завтра. 350 років, найбільш сприятливих для розвитку російської мови й культури, так само, як і 350 років штучного стримування та гноблення української, не могли не мати негативних наслідків для українства. Але для нормалізації ситуації не треба чекати наступних 350 років, для української цивілізації достатньо 50–70 років вільного розвитку, і усе стане на своє місце, і усі зрозуміють, що насправді являє собою ця «архаїчна» українська мова і ця «недорозвинена» українська культура.

Щоб перехитрити діалектику історичного розвитку, Москва прагне знищити українців як етнос і використати лише їх генетичний потенціал. На певну українізацію своєї культури у XIX ст. імперія відповіла ідеєю «пролетарського інтернаціоналізму», створенням СРСР, кривавою громадянською війною та голодом 1932 р. На деяку гуманізацію суспільства наприкінці XX століття імперія відповіла «перестройкою», ідеєю чергового «Союзу Росії, України і Білорусі» та етноцидом українства, як головного чинника цієї неминучої гуманізації (у Білорусі цей етноцид фактично вже перейшов у стадію свого завершення).

Ось так, вже майже чотириста років на сході Європи триває боротьба старого з новим, коли після успіху нового негайно починається гостра реакція старого, заміна однієї форми існування імперії іншою, більш привабливою зовні, але ще більш підступною та варварською за своєю суттю. Ця боротьба усе одно завершиться крахом старого. Москва так і не зрозуміла, що рубає найбільш молоду і розкішну гілку того індоєвропейського дерева, на якій сидить сама. Без українства, без українізації своєї мови і культури, гуманізації своєї надто «загадкової» душі, психіки і ментальності, вона ніколи не буде мати не те що впливу, а й навіть виходу в цивілізований світ, оскільки саме українська нація є тією єдиною ланкою, що пов'язує між собою західне і східне слов'янство.

Лише кількісні показники, українці як генетичне м'ясо мало що додадуть Росії. Нової якості з цього не вийде, і про саму можливість утворення руської супернації можна навіки забути. Щодо російської нації, то без тих життєдайних соків, які довший час підживлювали й сприяли її розвитку, вона дуже скоро зачахне і неминуче буде асимільована, причому, не Європою, а Азією (ця тенденція вже виявляє себе хоча б у тому, що російська культура XX ст. є блідою тінню могутньої руської культури XIX ст.). Москві вже годі сподіватися на появу нових Гоголів, Достоевських, Чайковських чи Вернадських, а також Корольових, Глушків, Челомей, Лозино-Лозинських чи Янгелів, яким у XX ст.

вдалося зберегти обличчя Росії цивілізованим. Врешті-решт, прірва між Росією та цивілізованим світом увесь час буде збільшуватися і неминуче завершиться повним крахом.

Що в цих умовах має робити український народ?

Не варто надто покладатися на майбутню зміну етнічного резус-фактору, коли негативні тенденції відносно західного вектору розвитку в Росії зміняться на позитивні: адже це об'єднання може відбутися не на слов'янській, суто руській основі, а знову ж таки на імперській.

Ось чому дії Росії та її донецьких посіпак, які за «ЄДУ» для себе не зупиняться навіть перед нищенням власного народу як окремого етносу, за нормами Нюрнберзького трибуналу слід трактувати «злочином проти людяності й людства». До натхненників нового етноциду Європа має ставитися так само, як до натхненників геноциду. Вони роблять усе можливе й неможливе, щоб здобути у Верховній Раді більшість та на «законних» підставах здати Україну Росії. «Доба Мазепи завершується й починаються часи Хмельницького» — прозоро натякнув ще перед Помаранчевою революцією на майбутні плани «донецьких» один із його чільних представників, сподіваючись, напевно, на друге видання Переяславської угоди і на давно омріяні «теплі» посади в Кремлі.

Не все, однак, йде так, як задумали сучасні Гімлери. Дедалі більше людей на сході починають розуміти, що Україна, власне, і є Руссю, епіцентром Русі, що не 2 і не 3, а цілих 9 руських племен (поляни, сіверяни, дреговичі, улчі, тиверці, волиняни, бужани, білі хорвати, дуліби) склали основу українського народу, і жодного «інородного» племені, на відміну від інших, вони у своє середовище не допустили. В Росії Руссю вже навіть і не пахне, оскільки тільки «монголоїди», щоб мати привід до розв'язання чергової війни, здатні підривати будинки із власним народом. Вже навіть у «Дніпропетровському» та «Донецькому» кланах є ознаки розколу, коли, надивившись на цей маразм, певна його частина на чолі з Ю.Тимошенко усвідомила, що вони є не росіянами, напівмонголами, а руськими людьми, тобто українцями, і повинні жити, працювати, творити добро для блага України та для майбутнього свого власного народу, а не для вандалів зі сходу.

Ці проблеми, ця внутрішня боротьба лише на перший погляд є внутрішньою справою України. Від її перебігу залежить не тільки її власна доля, а й доля цілого світу, адже російська «Перестройка» може завершитися або утворенням нової імперії, яка під різними обличчями ось уже 700 років ускладнює існування Європі, а тепер руками арабських терористів ще й підриває будинки у Нью-Йорку (варто пригадати, звідки йдуть корені цього тероризму, хто у 60–80 роках ХХ ст. навчив, озброїв і випустив цього джина із пляшки), або утворенням на сході Європи справді незалежної і справді української держави, яка, на відміну від «імперії зла», буде епіцентром християнства, добра та гуманізму і, тим самим, підсилить дійсно руські, слов'янські сили в самій Росії, які виведуть її на шлях гуманізму та цивілізації.

Історія українського народу в силу певних історичних обставин є однією з найбільш загадкових і заплутаних сторінок розвитку європейської цивілізації. Усе, що відбувалося на теренах Східної Європи, за словами У.Черчілля, для західноєвропейських політиків завжди було «справжньою загадкою, яка, до того ж, була оточена секретністю усередині таємниці». Ці настрої підсилюються не вельми приємними враженнями від результатів державотворчої роботи в Україні останнього десятиріччя, коли у ситій та заможній Європі раптом постала злиденна, корумпована та криміналізована держава африканського типу, вектор розвитку якої, всупереч численним заявам її лідерів, був спрямований не на Захід, а переважно на Схід. Не дивно, що уся увага західних аналітиків тому постійно прикута до Росії, хоча Горбачов і Єльцин неодноразово визнавали, що найбільш стратегічні рішення були зумовлені позицією саме України.

Так, розмірковуючи над причинами краху СРСР, найвідвертіше з цього приводу висловився (ще як президент СРСР) М.Горбачов: «Тут сыграл свою роль украинский феномен. Ведь договорной процесс был практически согласован. Кроме Украины согласие всех было договор подписывать! Я со всеми переговорил. Назарбаев должен был на Верховном Совете одобрить. Беларусь — то же самое. И Россия! У меня на столе лежали заключения комиссий, позитивные. Даже предлагали чтобы конституция была общая. Оставалась Украина. Тупику» [«Комсомольская правда», 1991, 24 грудня].

Ні російські, ні західні історики ніколи серйозно не замислювалися над суттю історичних процесів, що відбувалися на теренах Східної Європи і, зокрема, України. На перший погляд усім здається, що домінуючим фактором в цій частині Європи упродовж тисячоліття була не Україна, а Велике Князівство Литовське, Річ Посполита і, нарешті, Російська імперія. Проте ці державні утворення об'єднує те, що до кожного з них обов'язково входила Україна і північну роль тут, за винятком XIX — I пол. XX ст., завжди відігравала українська магнатерія (чи так званий «Дніпропетровський клан»). Ці держави поставали та зникали тоді, коли цього потребувала правляча еліта України, яка завжди так вдало і вміло мімікрувала, що і литовці, і поляки, і чехи, і росіяни, і навіть угорці сприймали її як свою власну. Водночас вона завжди дбала тільки про свої власні інтереси, насамперед матеріальні, і в разі загрози цим інтересам не зупинялася навіть перед найбільш кардинальними змінами на геополітичній карті Європи та цілого світу. Політичний кінець Великого Князівства Литовського можна було легко передбачити після придушення повстання князя Глинського, Речі Посполитої — після знехтування поляками претензій князя Чарторийського на польський трон, а Російської імперії (як СРСР) — після смерті Брежнева та повної заміни біля руля імперії команди «хохлов Дніпропетровського клану» на московський, а потім пітерський, але вже суто «Російський клан», який із приходом до влади прагматичного Путіна не має жодного наміру ділитися з «дніпропетровцями» та «донецькими» бодай частиною свого нафтогазового

пирога (хоча цей комплекс був створений каторжною працею усіх поневолених народів колишнього СРСР, а найбільше — українців).

Трагедія українського народу, однак, полягає не в тому, що «дніпропетровці» та «донецькі» мимоволі зосередили свої інтереси в Україні і, щоб надолужити втрачене, у декілька разів підняли рівень експлуатації пересічного українця, що з власної кишені оплачує їм той російський газ, який вони, користуючись відсутністю належного обліку, переганяли за кордон.

Трагедія України полягає у тому, що люди, в руки яких вона потрапила, не мають концепції розвитку своєї держави, не знають місця і ролі свого народу серед інших народів світу, не розуміють його потенційних можливостей, характеру та ментальності (яку величезну силу, наприклад, треба було мати, щоб пережити навалу гунів, аварів, торків, печенігів, монголів, турок, татар, росіян та німців, вистояти і не залишити своїх рідних земель), навіть не уявляють основних закономірностей розвитку людини і суспільства, залишаючись прихильниками збанкрутілої філософії крайнощів, войовничого матеріалізму та московсько-Чингізханівських методів правління.

ВИСНОВКИ. ОСНОВНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСТВА З ДАВНІХ ЧАСІВ ДО СУЧАСНОСТІ

Ознайомившись з цим аналізом історії українського народу нам конче треба усвідомити, що:

I. Кожному історичному моменту соціально-економічного розвитку відповідає конкретна форма етнічного розвитку (на сьогоднішній день для нас, індоевропейців, це — нація).

Процес мислення, а отже і мовлення тісно пов'язаний з генетичною програмою людини [Гумилев Л., с. 6]. Це означає, що за відсутності відповідної атмосфери етнічного розвитку (етносфери) та відповідного для даного історичного моменту рівня національної свідомості, соціально-економічні процеси можуть зайти у глухий кут, що, власне, і має місце в сучасній Україні. Крім зневажливого ставлення до людини як до головного об'єкта та мети усього історичного розвитку, найбільшою помилкою комуністичної ідеології було те, що вона абсолютно не розуміла, а тому повністю ігнорувала роль національного фактора, національної ідеї у розвитку суспільства. Було виховане ціле покоління людей, яким втокмачили у голову, що епоха національних революцій завершилася, що національні почуття є реліктом минулого і гальмують соціальний та економічний розвиток, що на базі старих націй інтенсивно формується нова супернація під умовною назвою «радянський народ».

Насправді це не так. Правильно була визначена лише загальна тенденція етнічного розвитку, коли роди рано чи пізно об'єднувалися у племена, племена — у союзи племен, а на базі кількох союзів племен формувалися народності і народи. Не треба було бути великим теоретиком, щоб спрогнозувати, що на базі слов'янських націй рано чи пізно виникне одна слов'янська супернація, згодом, — індоевропейська, а у глобальних масштабах етнічний процес на нашій планеті завершиться утворенням Людства.

Помилкою, і то суттєвою, було те, що комуністи не розуміли і донині не розуміють суті цього процесу, його механізмів і, що найголовніше, його темпів, зокрема того, що період заперечення етнічного заперечення за своєю тривалістю має дорівнювати періоду етнічного заперечення. Іншими словами, час відмирання кожного етнічного утворення має дорівнювати часу його формування. Усі

інші штучні чи примусові варіанти є насильством над природою та діалектикою розвитку і до нічого доброго не приведуть.

Тому, якщо процес формування слов'янських націй тривав 28 століть, то формування єдиної слов'янської супернації завершиться лише у V тисячолітті, а на утворення індоєвропейської супернації, а отже і Людства, слід чекати не раніше VIII тисячоліття (цікаво, що саме з цією датою співпадає також завершення циклу расогенезу).

Оскільки під горезвісним «радянським народом» розуміли не тільки народи слов'янської, балтійської чи угро-фінської мовної сім'ї, а й увесь спектр індоєвропейських народів, які проживали на території колишнього СРСР, то «помилка» становила 6 тис. років (!), а про рівень деградації ідеологів цієї системи годі й говорити (спеціалісти вважають, що випередження певних процесів у часі має такий самий негативний ефект для суспільства, як і відставання на той самий період часу).

Увесь трагізм ситуації для України у тому і полягає, що її панівна еліта сформована з ідеологів старої системи та їх вихованців мають спотворені погляди на націю, національне, а отже й приймають руйнівні рішення з цього приводу.

II. Оскільки українці є останньою ланкою не тільки суто руського чи слов'янського, а й цілого індоєвропейського етногенезу, його генетичним ядром і стовбурним етносом, то, на відміну від інших індоєвропейських націй та народностей, для українства є характерною подвійна спрямованість розвитку, а саме: західні українці є західними слов'янами і західними індоєвропейцями, а східні — східними.

Ситуація ускладнюється тим, що через природну асиметрію простору й часу темпи розвитку східних та західних українців є різними. Якщо у західних українців процес формування нації завершився і вже на початку XX ст. вони вступили у стадію заперечення етнічного заперечення (варто нагадати, що саме в Галичині у 1919 р. народилася ідея Соборності, об'єднання ЗУНР та УНР), то східні українці ще перебувають на стадії взаємного заперечення, а формування єдиної нації для них має завершитися протягом XXI століття. Схоже на те, що справа вже не дійде, як це було у євреїв, до розпорошення українців по усьому світу (хоча з публікацій матеріалів КДБ можна зробити висновок, що за межами України українців проживає більше, ніж у самій Україні, а саме — 43 млн.), але взаємна нехить дається взнаки, причому, і це природно, значно сильнішою вона є у східних українців, ніж у західних. Саме тому єдиної української нації на сьогоднішній день ще не існує, а є українська нація на заході і український народ в межах 9 східних областей, який у багатьох аспектах можна характеризувати як малоросійський. XXI століття буде визначальним у формуванні єдиної української нації, що, залежно від різних сценаріїв розвитку, повинно відбутися, а може і не відбутися.

III. Абсолютно несумісними, і це також цілком нормальне та природне явище, є взаємини західних українців з неруськими народами Сходу, насамперед з росіянами, які у своїй основній масі є угро-фіно-татарського походження. Їх

протистояння базується не так на історичному, як на рівні генетичного несприйняття один одного, на дії етнічного резус-фактора в процесі негативної фази етнічного заперечення, тож початок їх взаємного зближення може припадати не раніше ніж на ХХІІ століття, тобто вже після завершення формування єдиної української нації. Цей процес взаємного притирання також триватиме кілька століть, і до цих особливостей етнічного розвитку західних слов'ян Росії слід поставитися надзвичайно серйозно. Більш вороже налаштованої до себе сили Москва нині не має в усьому світі і не матиме ще кілька століть. Не чеченці, а західні українці є тією казковою малою голкою, яка здатна вбити Кашея. Коли у 1939 році Росія, не замислюючись над наслідками, загарбала Західну Україну, то дуже скоро відчула, що проковтнула абсолютно чужородне тіло, яке, потрапивши в імперський організм, майже миттєво (50 років для історичних процесів є малим періодом часу) паралізувало, отруїло його, і в кінцевому результаті розклало цього могутнього східного монстра. Якби Москва обмежилася тоді лише Білорусією та Східною Україною, то, не виключено, що ця імперія існувала б і досі.

На основі фактів, наведених у цій книзі, стає цілком очевидно, що протягом своєї понад 2-тисячолітньої історії українство розвивалося у напрямі на схід і на захід (дуліби, білі хорвати, бужани і частково волиняни).

Феномен багатовекторності нашого розвитку, безумовно, не сприяв консолідації українства і фатальним чином заважав процесам державотворення, в результаті чого протягом багатьох століть свого існування український етнос був поділений між різними державними утвореннями, і значна його частина перебувала немовби в тіні. Цим можна також пояснити і величезні труднощі перших десятиріч існування сучасної української держави, тим більше, що наша давня етнічна назва — русини, шляхом історичних маніпуляцій і без жодного спротиву української сторони, була викрадена північним сусідом, в результаті чого він отримав право на увесь геополітичний простір від Карпат до Тихого океану і вправно зробив Давню Русь лише малою часткою вигаданої ним Великої Русі, що вносить сум'яття у голови сучасних малоросів і є найбільш могутнім інструментом для розколу України (ось чому повернення до історичної назви українства, а точніше, зведення старої і навої назви Україна-Русь в одне ціле, має нині стратегічне значення).

Цей діалектичний фатум, крім геополітичної розхристаності під назвою багатовекторності, для стовбурного етносу має ще один негативний аспект, бо самою Природою він запрограмований на вражаюче за своїми масштабами генетичне донорство, що стає особливо наочним не тільки на східному напрямі його розвитку (10% у складі російської нації в момент її формування + десятки млн. переселенців у XVII–XX ст.), а й на заході, де наші сусіди також поглинули величезну кількість українського генетичного матеріалу.

Оскільки пращури українців становили основу індоєвропейського архетипу, тобто найбільш тривалий час перебували в його ядрі, то вони пройшли усі ста-

дії його розвитку, а тому легко адаптуються у будь-якому індоєвропейському середовищі та культурі, і цей космополітизм та байдужість до свого власного етносу, що часом переходить у зневагу, був і є характерною рисою не тільки панівної української еліти, а й багатьох пересічних українців. Якщо етнічний резус-фактор не дозволяє полякам, чехам, болгарам, сербам, угорцям та навіть росіянам легко адаптуватися в інше етнічне та мовне середовище, крім українського, то для українців, в генетичній пам'яті яких зафіксований період спільного перебування в архетипі, така адаптація проходить надзвичайно легко. Так само як у гематології лише одна група крові є придатною для змішування чи навіть заміщення іншої, так само і в етнології на генетичне донорство приречений лише один етнос, останній і наймолодший.

Не дивно, що українська етнічна складова в польській, чеській, угорській та румунській націях становить не менше 30%, а в такому етнічному конгломераті, як росіяни — 10%, (на поч. XX ст. був момент, коли в ході колонізації українцями земель на сході цей відсоток мало не досягнув 40%). Ось чому такою невинуватою жорстокою реакцією на нову після XII ст. спробу ослов'янення росіян були штучні голодомори 1932–1933, 1947 рр. причому не тільки в Україні, а й у основних українських регіонах на теренах РСФСР, які були відверто спрямовані на пряме фізичне знищення українців. Етнічні чистки були проведені також на території Польщі, Чехословаччині та Румунії (в Угорщині це мало вигляд тотальної денаціоналізації українців ще в кін. XIX — на поч. XX ст.).

Ця не тільки історично, а й діалектично зумовлена розпорошеність українського етносу серед інших, а також величезні генетичні втрати під час різноманітних етнічних чисток та в боротьбі з азійським варварством, донині не дає усьому світу збагнути, що найбільшим первинним етносом не тільки серед слов'янства, а й індоєвропейства є саме український (демографи підраховали, що без генетичних втрат нині він мав би становити не менше 170 млн. чоловік).

Період розвитку через етнічне заперечення є надзвичайно великим випробуванням для будь-якого стовбурного етносу. Євреї, наприклад, під дією цих факторів розвитку не тільки розпорошилися по усьому світу і позбулися батьківщини, а й втратили рідну мову. Такий великий етнос, як китайський, ще на поч. XX ст. не був здатен до об'єднання і протистояння колоніальному гнобленню іноземців.

Українці пройшли цей період з мінімальними, порівняно з іншими, втратами, бо змогли зберегти свою Батьківщину і більша половина українців вважає українську мову рідною.

Кожен історичний процес має свої чітко визначені часові рамки, тож нині розвиток через етнічне заперечення переходить у стадію заперечення цього заперечення, тобто до зміни його напрямів назустріч один одному, до консолідації, коли метою подальшої еволюції стає не розвиток вшир, а глибинний розвиток самого українства. Іншими словами, після розкидання свого геному у різні боки настає період збирання генетичного каміння, своєрідний зоряний

час українства, коли навіть негативні риси стовбурного етносу раптом перетворюються на позитив.

Ці позитиви проглядаються вже при ретельному аналізі попереднього етапу нашої етнічної історії. Це і пасіонарність його представників, потяг до лідерства, причому не тільки в політиці, а й у науці, культурі, мистецтві. Найбільш наочно це видно при вивченні історії країн — наших сусідів.

Адже магнатерія українського походження становила левову частку (до 80%) панівних еліт не тільки в слов'янських країнах (Польща, Чехія, Словаччина), а в інших наших індоєвропейських сусідів (Угорщина, Румунія, Росія). Більше того, протягом багатьох століть там панували династії руського походження (Ягеллони в Польщі, Литві, Угорщині та Чехії, Арпади, починаючи з Андрія I, в Угорщині, Рюриковичі (Олеговичі), а потім і Романови — Кобили в Росії).

Безумовно, переважна більшість їх представників були етнічними хамелеонами, але для того, щоб до кінця зрозуміти геополітичні процеси на теренах Центральної і Східної Європи, слід не забувати про цей феномен і зважати на нього.

Парадокс: не маючи власної державності, вони правили на величезних просторах Центральної і Східної Європи, і без їх дієвої участі не було б не тільки Київської Русі, а й Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Великої Угорщини і навіть Російської імперії.

З аналізу історичного розвитку країн Східної і Центральної Європи випливає, що основним гравцем на геополітичній шахівниці тут завжди були магнати українського походження, які попеклися лише на одному своєму геополітичному проекті під назвою Російська імперія, де більш вправні у підкилимовій боротьбі нащадки Чингіз-хана спритно їх переграли (хоча й не зовсім, беручи до уваги «дніпропетровський клан»). Тому і тепер можна твердити, що доля Європи і усього світу вирішується не в Москві, а в Україні, залежно від того, які сили візьмуть верх: якщо демократичні і проєвропейські налаштовані, то демократичною частиною Європи неминуче стане не тільки Україна, а й рано чи пізно і Росія, якщо ж в українському середовищі переможуть проімперські сили тоталітаризму, то так само неминуче Росія стане новою імперією і перетворить на свою газову неоколонію не тільки Україну, а й цілу Європу.

Тому, проблема того, на якій основі завершиться формування української нації, який вектор розвитку — західний чи східний — обере народ, має хвилювати не тільки наших сусідів, а й усіх європейців.

На жаль, європейські політики абсолютно не розуміють глибинних, а тому прихованих історичних, політичних, а особливо етнічних процесів, які відбуваються на теренах Центральної і Східної Європи, і не надто дієво підтримують демократичну складову українського етносу, тимчасом як його північний сусід, майже не криючись, підживлює усі тоталітарні, а часом і відверто бандитські сили в Україні.

Тим не менш, Помаранчева революція 2004 р. засвідчила, що і без підтримки Заходу демократична складова політичному Україні поступово бере верх, а періоду хворобливого гетьманства, розхристаності та хитань в його середовищі неминуче настане край.

Надзвичайно важливою складовою боротьби двох векторів в українстві є боротьба за рідну мову. Це тільки на перший погляд здається, що російська мова, маючи давньоукраїнську першооснову, так само, як українська, є слов'янською, тому яка з них стане панівною на теренах Центральної і Східної Європи не має надто великого значення.

Насправді, хоча російська мова завдяки новгородським словенам, в'ятичам і радимичам справді має цю давньоукраїнську основу, але нині вона вже не є руською, слов'янською, оскільки майже увесь її подальший розвиток протягом цілого тисячоліття відбувався на угро-фіно-тюрко-монгольській базі і вона тепер має критично малу масу спільних фонем зі слов'янськими мовами, за винятком хіба що болгарської (оскільки булгари були тюрками, то там також є багато тюркських запозичень). Не дивно, що незважаючи на надзвичайно сприятливі умови, які були створені для її розвитку протягом останнього століття, вона так і не була прийнята слов'янським світом і жодних перспектив стати тут панівною вже не має.

Найбільшу кількість спільних фонем з усіма іншими слов'янськими мовами має українська, тим більше, як стало зрозуміло в ході цього дослідження, саме давньоукраїнська мова, яка була поширена в Паннонському єпископстві і певною мірою стала основою не тільки церковнослов'янської, а й літературної мови чехів, поляків, словаків і навіть угорців та румун. Тому й не дивно, що найвидатнішими стилістами і майстрами слова в польській літературі стали Ореховський, Головацький (Б. Прус) та Сенкевич, в угорській — Петрович (Петефі), в словацькій — Гвездослав, в румунській — Емініович (Емініеску), а в російській — Гоголь, Достоевський, Короленко, Чуковський, Паустовський, Маяковський, Горенко (Ахматова) та багато інших письменників українського походження. Стовбурному етносу має бути притаманна і стовбурна, тобто базова мова усього слов'янства, а тому, якщо в Україні остаточно запанує російська, то це стане завершальним етапом в розвитку не тільки українства, а й слов'янства загалом.

Найкращі перспективи в майбутньому з багатьох причин повинна мати саме українська мова, яка є генетично рідною не тільки для сучасних українців, а й для української діаспори в Надсянні, Холмщині, Підляшші, Лемківщині, Пряшівщині, Марморощині, Лугоші, Південній Буковині, Добруджі, Волоському Острові, Волоській Моравії та для 30% нібито вже остаточно денаціоналізованих поляків, чехів, словаків, угорців та румун. Адже сучасна українська нація — лише верхівка її справжнього генетичного потенціалу, того величезного етнічного айсберга, основна частина якого надійно прихована від стороннього ока, але рано чи пізно при зміні історичних обставин ще заявить про себе на повний голос.

Вже сам факт існування близько 500 тис. українських пісень та мелодій свідчить не тільки про мелодійність та красу української мови, що здатна передавати найтонші нюанси людської суті, які є практично недоступними для переважної більшості мов світу, а й і про своєрідну організацію процесу мислення, що дає усі підстави говорити про ще один, найбільш вражаючий феномен стовбурного етносу — феномен інтелектуального донорства.

Не тільки у сфері політики, а й науки, культури, освіти та мистецтва левову частку інтелектуальної еліти країн, сусідніх з Україною, становили вихідці з українських етнічних земель. До наших днів історія кожної з них писалася окремо, а тому цей факт можна було легко приховати, змістити акценти або видати за випадковий збіг обставин, який не вартий ретельного аналізу.

Однак, коли почали писати регіональні історії, і виявилось, що подібна ситуація простежується не тільки в Росії, а й у багатьох інших країнах західного регіону, то стало зрозуміло, що мова йде про глобальну закономірність, яка наочно характеризує історичну роль українського етносу на цій планеті та його місце в Європі, і насамперед у слов'янському світі. Хоча серед українців на диво мало нобелівських лауреатів, але усе ще попереду. Адже творцями найвидатніших наукових досягнень як часів середньовіччя, так і нашого часу були вихідці з українських етнічних земель, і це свідчить про величезний інтелектуальний потенціал українства в майбутньому.

Цілком очевидно, що тривале перебування в індоєвропейському архетипі в кінцевому результаті надзвичайно позитивно позначилося на інтелектуальних та творчих здібностях представників цього стовбурного етносу і що це є саме ті «варвари», які в силу дії діалектики асинхронного розвитку мають прийти на зміну англосаксам.

ЛІТЕРАТУРА

- Архив Юго-Западной России. — К., 1861. — Ч II. — Т.1.
- Багрянородный Константин. Об управленни империей. — М., 1989.
- Багрянородный Константин. Об укреплении государства // Известия Государственной академии истории материальной культуры. — Москва, 1934. — Вып. 91.
- Балагурі Е., Пеняк С. Закарпаття — земля слов'янська. — Ужгород, 1976.
- Балудянский А. История церковная. — Вена, 1852.
- Бантыш-Каменский Д. История Малой России. — Спб., 1903.
- Барнетт А. Род человеческий. — М., 1968.
- Барсов Н. Географический словарь русской земли IX — XIV ст. — Вильно, 1865.
- Барток Б. Народная музыка Венгрии и соседних народов. — М., 1960.
- Бельский М. Космография. — М., 1582.
- Бессараба И. Материалы для этнографии Седлецкой губернии. — Спб., 1903.
- Білоус Т. Церкви руські в Галичині і на Буковині. — Коломия, 1877.
- Біляк В. Правда залишається правдою. — Братислава, 1976.
- Боплан Г. Опис України // Жовтень. — Львів, 1981. — № 4.
- Брагина Н., Доброхотова Т. Функциональная асимметрия мозга и индивидуальные пространство и время человека // Вопросы философии. — М., 1978. — №3.
- Брайчевський М. Походження Русі. — Київ, 1968.
- Будилович А. Русская православная старина в Замостье. — Варшава, 1885.
- Буковина. — Чернівці, 1998.
- Бунак В. Вопросы расогенеза // Труды Института этнографии АН СССР. — М., 1965. — Т. 88.
- Быков Н. Князья Острожские и Волынь. — М., 1915.
- Ванат І. Волинська акція. — Пряшів, 2001.
- Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини 1918 — 1938. — Пряшів, 1979.

- Великая хроника о Польше, Руси и их соседях XI–XIII вв. — М., 1987.
- Венгрия. — Будапешт, 1959.
- Вениамин из Тудели. Три еврейских путешественника — М., 2004.
- Візнянський С. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехословаччині. — Київ, 1999.
- Вінтер Е. Візантія та Рим у боротьбі за Україну. — Прага, 1940.
- Византийский Временник. — М., 1976. — Т. 37.
- Викторовский П. Западнорусские дворянские фамилии, отпавшие от православия в к. XVI и в XVII вв. — К., 1912. — Вып. I.
- Винар Л. Андрій Войнаровський. — Мюнхен, 1962.
- Внесок української еміграції в розвиток національної та світової культури. — Тернопіль, 2000.
- Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. — Біла Церква, 2006.
- Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев. — Москва, 1976.
- Восточная Европа в древности и средневековье. — М., 1978.
- В'ятрович В. Рейди УПА теренами Чехословаччини. — Торонто — Львів, 2001.
- Галицкий исторический сборник. — Львов, 1856. — Вып. III.
- Гамкрелидзе Т., Иванов В. К проблеме прародины носителей родственных диалектов и методам ее установления // Вопросы Древней Истории. — М., 1984. — №2.
- Гарасимчук В. Виговщина і Гадяцький трактат // ЗНТШ. — 1909. — Т.87–89.
- Генинг В. Этнический процесс в первобытности. — Свердловск, 1970.
- Генсьорский А. Галицько-Волинський літопис. — К., 1961.
- Георгиев В. Исследования по сравнительно-историческому языкознанию. — М., 1958.
- Гермайзе О. Рух декабристів і українство // Україна. — К., 1926. — № 6.
- Глазкова Т. Человеческие расы. — М., 1962.
- Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців. — Відень, 1916.
- Гнатюк В. Русини Пряшівської спархії // ЗНТШ. — Т. XXXV.
- Гнатюк. В. Словаки чи русини // ЗНТШ. — Т. XLII.
- Гнатюк В. Українці чи русини? // ЗНТШ. — Т. XLII.
- Гнатюк В. Українські оселі в Бачці. // ЗНТШ. — Т. XXII.
- Голенищев-Кутузов И. Гуманизм у восточных славян. — М., 1963.
- Горбачевский Ф. Русские древности и памятники православной Холмско-Подляшской Руси. — Варшава, 1892.
- Горчаківський Д. Вигнати окупанта. — Мюнхен, 1963.
- Гошко Ю. Населення Українських Карпат XV–XVIII ст. — К., 1976.
- Греков Б. Киевская Русь. — М., 1953

- Гречко А. Через Карпаты. — Москва, 1972.
- Григорьян В. Философская антропология. — М., 1982.
- Гриффин Д., Новил Э. Живой организм. — М., 1973.
- Громенко М. У Великому рейді. — Мюнхен, 1956.
- Грот К. Моравия и мадьяры. — СПб., 1881.
- Грушевський М. Історія України-Руси. — Львів-Відень-Київ, 1898–1936. — Т. 1–10.
- Гуса В. История Чехословакии. — Прага, 1963.
- Дей Д. та ін. Український фольклор у слов'янських літературах. — К., 1963.
- Декан И. Пути-дороги. — М., 1978.
- Джуреску Д. Картины из истории румынского народа. — Бухарест, 1982.
- Дильман В. Закон отклонения гомеостаза // Наука и жизнь. — М., 1980. — №2.
- Дмитрик І. Записки українського повстанця. — Львів, 1992.
- Добрянский А. История епископов трех соединенных епархий, Перемышльской, Самборской и Сяноцкой. — Львов, 1893.
- Документи Богдана Хмельницького. — К., 1961
- Долуханов П. География каменного века. — М., 1979.
- Домашевський М. Історія Гуцульщини. — Чикаго-Львів, 1995. — Т. 1.
- Дорошенко Д. Нарис історії України. — Львів, 1991.
- Дорошенко Д. Угорська Україна. — Прага, 1919.
- Достопримечательности на туристических трасах Краковской области. — Краков, 1975.
- Древняя Русь и славяне. — М., 1972.
- Дубинин Н. Актуальные философско-методологические проблемы биологии // Вопросы философии. — М., 1978. — №7.
- Дулишкович І. Историческія черты Угро-русских. — Ужгород, 1874–1877. — Т. I–III.
- Еленек Я. Большой иллюстрированный атлас первобытного человека. — Прага, 1985.
- Енциклопедія Українознавства. — Львів, 1993–2000. — Т. 1–10.
- Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона. — СПб., 1890–1907. — Т. XXX.
- Журнал Министерства Народного Просвещения. — СПб., 1880, март.
- З історії чехословацько-українських зв'язків. — Братислава, 1959.
- Зілінський Б. Українці в Чехії і Моравії. — Прага, 2002.
- Иордан. О происхождении и деяниях готів. — Москва, 1960.
- Исторические связи народов СССР и Румынии. — М., 1965 — Т. I.
- История Венгрии. — М., 1971. — Т. 1–2.
- История, литература, язык и искусство восточных славян в XI–XVII вв. — Szeged, 1981.

Історія, культура, фольклор та етнографія слов'янських народів. — К., 1983.

История Русов. — М., 1846.

Ісаєвич Я. До питання про західний кордон Київської Русі // Історичні джерела та їх використання. — К., 1971. — Вип. 6.

Історична школа професора В. Задорожного. — Ужгород, 1999. — Вип. I.

Історія Українського війська. — Львів, 1992.

Каретников С. Холмская Губерния. — Лубны, 1913.

Карпатский сборник. — Москва, 1972.

Карпатский сборник. — М., 1976.

Краткий очерк истории города Оломоуца. — Оломоуц, 1975.

Козьма Пражский. Чешская хроника. — Москва, 1962.

Колпачкевич В. Про західні межі Київської держави в X ст. — Львів, 1935.

Копистинський З. Оборона церкви Вихідної. // Відділ рукописів Варшавської Національної Бібліотеки.

Кордуба М. Західне пограниччя Галицької держави // ЗНТШ. — 1925. — Т. 136–140.

Кордуба М. Історія Холмщини і Підляшшя. — Краків, 1941.

Корнеев П. Современная философская антропология. — М., 1967.

Коялович М. Литовская церковная уния. — Спб., 1859–1862. — Т. 1–2.

Краєзнавчий словник. — Пряшів, 1999.

Краткая художественная энциклопедия. — М., 1962. — Т. 1.

Кревецький І. Королівство Галичини й Володимирії // Стара Україна. — Львів, 1925. — Т. 1–2.

Крижановский Е. Письма с Подлясья. — Варшава, 1867.

Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. — К., 1984.

Крупницький Б. Гетьман П. Орлик // Праці Українського наукового інституту. — Варшава, 1928. — Т. 42

Кузьмина М. Искусство Румынии. — М., 1966.

Кулиш П. История воссоединения Руси — М., 1877. — Т. 3.

Лаптева Л. Письменные источники по истории Чехии периода феодализма. — М., 1985.

Лелекач М. Руська шляхта на Підкарпатті // Підкарпатська Русь. — Львів, 1936.

Лемківський календар на 1970 рік.

Лемківщина. — Львів, 1999. — Т. I.

Лемківщина. — Нью-Йорк–Торонто, 1988.

Лесів М. Українські говірки в Польщі. — Варшава, 1997.

Літопис Руський. — К., 1989.

Либице. — Прага, 1969.

Лысенко П. Берестье. — Минск, 1985.

- Лонгинов А. Червенские города. — Варшава, 1855.
- Луневич С. Визвольні походи Богдана Хмельницького на Західні землі України. — Львів, 1954.
- Лучкай М. Історія карпатських русинів. — Ужгород, 1999.
- Мавродин В. Древняя Русь. — М., 1951.
- Матвіїшин Я. Мартин з Журавиці. — К., 1969.
- Материалы и сообщения по славяноведению. История, литература, язык и искусство восточных славян. — Сегед, 1981.
- Матеріали з антропології України. — К., 1960. — Вип. I.
- Матузова В. Английские средневековые источники IX–XIII вв. — М., 1979.
- Мірчук П. Карпатська Україна. — Львів, 1939
- Мысливченко А. Методологические проблемы исследования человека в философии // Вопросы философии. — М., 1981. — №7.
- Модест. Холмская епархия и святители ее. — Львов, 1867.
- Модзалевский В. Малороссийский родословник. — К., 1908–1912. — Т. 1–3.
- Мольнар Э. Основание венгерского государства. — Будапешт, 1951.
- Мостепаненко А. Проблема универсальности основных форм пространства и времени. — Л., 1969.
- Мурашко М. Спогади старого вчителя. — К., 1964.
- Надбужанщина. — Нью-Йорк–Торонто, 1989. — Т.1.
- Наливайко Д. Українці в західноєвропейських університетах XV–XVII ст. // Наука і суспільство. — К., 1970. — № 3.
- Незвал В. Избранное. — М., 1988. — Т. 2.
- Нидерле Л. Быт и культура древних славян. — Прага, 1926.
- Нове Життя. — 1960. — № 10.
- Носовський Г., Фоменко А. Імперія. — М., 1996.
- Нудьга Г. Перші магістри і доктори. Українські студії в університетах Європи XIV–XVIII ст. // Жовтень. — Львів, 1982. — № 3.
- Ольбрахт І. Микола Шугай, розбійник. — Ужгород, 1990.
- Опис Рукописей Румянцевского Музея. — Москва, 1914.
- О происхождении шляхетских родов в юго -западной России. — К., 1867.
- Орбини М. Книга историография. — СПб., 1722
- Оришкевич П. Українці Засяння. — Мюнхен–Філадельфія, 1962.
- Островский Г. Котенс. — М., 1963.
- Пам'ятники Русской старины в западных губерниях. — СПб., 1885.
- Панас И. Карпаторусские отзвуки похода в Венгрию. — Ужгород, 1930.
- Пап С. Історія Закарпаття. — Івано-Франківськ, 2001 — 2003. — Т. 1–3
- Пастернак С. Нарис історії Холмщини і Підляшшя. — Торонто, 1964.
- Перенський І. Ряшів — західня твердиня Галицької держави. — Львів.
- Перемишль, західний бастион України. — Нью-Йорк– Філадельфія, 1961.

- Петров А. Статьи об Угорской Руси. — СПб., 1906.
- Петрушевич А. Краткое известие о введении христианства в предкарпатских странах. — Львов, 1882.
- Під румунським постолом. — Париж, 1937.
- Підкарпатська Русь. — Львів, 1936.
- Плошанский В. Прошлое Холмской Руси. — Вильно, 1899.
- Проблемы эволюции человека и его рас. — М., 1963.
- Прокопий из Кессарии. Готская война // ВДИ. — 1941. — № 1.
- ПСРЛ — М., 1962. — Т. II.
- ПСРЛ. — СПб. 1914. — Т. XX.
- Рыбаков Б. Язычество древней Руси. — М., 1987.
- Рыбаков Б. Язычество древних славян. — М., 1981.
- Рудницький С. Руські землі Польської корони при кінці XV в. // ЗНТШ. — 1899. — Т. XXI.
- Ружа Д. К иконографии Георгия Угриня // Византийский Временник. — М., 1976. — Т. 37.
- Румыния. — Бухарест, 1959.
- Русанова И. Славянские древности VI–VII вв. — Москва, 1976.
- Русский Биографический Словарь. — СПб., 1896–1913. — Т. 1–25.
- Свобода Л. Від Бузулука до Праги. — Київ, 1964.
- Свод древнейших источников. — М., 1995. — Т. II.
- Селищев А. Славянское языкознание. — М., 1941. — Т. I.
- Січинський В. Архітектура старокнязівської доби. — Прага, 1926.
- Сказания о начале чешского государства в древнерусской письменности. — М., 1970.
- Сказания Приска Панийського // Ученые записки второго отд. Императорской Академии Наук. — СПб., 1861. — Кн. VII. — Вып. 1.
- Слободян В. Церкви Холмської єпархії. — Львів, 2005.
- Соловьев В. История России с древнейших времен. — М., 1959. — Т. X; М., 1963. — Т. XXI–XXII.
- Ставровський О. Словацько-польсько-угорське прикордоння до XVIII ст. — Пряшів, 1967.
- Ставровський О. Словацько-польсько-українське прикордоння до 18 століття. — Братислава, 1967.
- Старовойтова Р. Этническая география Украинской ССР. — К., 1979.
- Страницы истории румынской музыки. — М., 1979.
- Сушинський Б. Козацькі вожді України. — Т.І. — Одеса, 2004.
- Тарановский Ф. Обзор памятников Магдебургского права западнорусских городов Литовской эпохи. — Варшава, 1897.
- Татищев В. История Российская. — М., 1963. — Т. 1.
- Томашівський С. Перший похід Б. Хмельницького в Галичину. — Львів, 1914.

- Тронский И. Общеиндоевропейское языковое состояние. — Л., 1967.
- Трубачев О. Названия рек Правобережной Украины. — М., 1968.
- Тютюник Ю. З поляками проти України. — Харків, 1924.
- Украина во взаимосвязях славянских народов. — Київ, 1983.
- Український календар Угорщини на 1998 рік. — Ужгород, 1998.
- Українські поселення. — Нью-Йорк, 1980.
- Усенко П. Від Вашого військового кореспондента. — К., 1980.
- Ученые записки второго отд. Императорской Академии Наук. — СПб., 1861. — Кн. VII. — Вып. 1.
- Филевич И Угорская Русь. — Варшава 1894.
- Флоровский А. Чехословако-русские связи. — Прага, 1935. — Т. I.
- Фуко М. Слова и вещи. — М., 1977.
- Хименець Ю. Закарпаття — земля української держави. — Ужгород, 1991.
- Холличер В. Человек в научной картине мира. — М., 1971.
- Холмщина і Підляшшя. — К., 1997.
- Чебоксаров Н., Чебоксарова И. Народы, расы, культуры. — М., 1971.
- Чернецький В. Звесткі о місті Перемишлі. — Перемишль, 1897.
- Чертков А. О языке пелазгов // Временник Московского Общества истории древностей Российских. — М., 1855*. — Кн. 23.
- Шафарик П. Славянские древности. — М., 1848. — Т. I., кн. 1.
- Шах С. Між Сяном і Дунайцем. — Мюнхен, 1960.
- Шематизм греко-католицької адміністрації Лемківщини. — Львів, 1938.
- Шептулин А. Основные законы диалектики. — М., 1966.
- Щурат В. Українські традиції про походження Костюшка // ЗНТШ. — 1921. — Т. 131.
- Яворницький Д. Історія запорізьких козаків. — Львів, 1992. — Т. 1–3.
- Ярославщина і Засяння 1031–1947. — Нью-Йорк–Торонто, 1986.
- Abraham W. Powstanie organizacyi kosciola lacinskiego na Rusi. — Lwow, 1904. — Т. 1.
- Akty grodski i ziemski. — Krakōw, 1868. — Т. 1.
- Anonim Gall. Kronika Polski. — Wrocław, 1965.
- Archeologicke Rozhledy. — Praha, 1983. — Т. XXXV. — N. I.
- Atlas historyczny Rzeczypospolitej Polskiej. Dzial 2. Ziemie ruskie. — Warszawa, 1899–1904.
- Bagiński F. Wspomnienia starego wolyniaka. — Warszawa, 1987.
- Balogh — Beery. Ruthen autonomia. — Pécs, 1937.
- Balinski J. Miedzy Swidrem a Wilga. — Warszawa, 1981.
- Balzer O. Genealogja Piastow. — Krak., 1895.
- Banach E. Historia o Nikiforze. — Krak., 1966.

- Baranowski B. *Życie codzienne wsi między Warta a Pilica w XIX w.* — Warszawa, 1969.
- Bartoszewicz J. *Anna Jagiellonka. Dzieła.* — Warsz., 1882. — T. Xi — XII.
- Baszkiewicz J. *Polska czasów Lokietka.* — Warsz., 1968.
- Belag I. *Maramures.* — Bucaresti, 1978.
- Bendza M. *Prawosławna diecezja Przemyska w latach 1596–1681.* — Warszawa, 1982.
- Bernacki L. *Teatr, dramat i muzyka.* — Warszawa, 1925.
- Biedermann H. *Die ungariscen Ruthenen ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte.* — Insbruk. 1862. — T. I.
- Bieniak J. *Panstwo Mieclawa.* — Warszawa, 1963.
- Bieniek S. *Piotr Włostowic.* — Wrocław, 1965.
- Bienkowska D. *Michał Waleczny.* — Katowice, 1973.
- Bilinski L. *Wspomnienia i dokumenty.* — Warsz., 1925. — T. 2.
- Bobrzynski M. *Z moich pamietnikow.* — Wrocław, 1957.
- Bogdanowicz M. *Wspomnienia/* — Kraków, 1959. — T. 1.
- Bogomolec F. *Zycie Jana Zamojskiego.* — Warsz., 1775.
- Bogucka M. *Kaziemierz Jagiellonczyk.* — Warszawa, 1978.
- Bogucka M. *Kaziemierz Welki.* — Warsz., 1972.
- Borkovski I. *Staroslovanska keramika ve Stredni Europe // Studie k pocatkom Slovanske kulture.* — Praha, 1940.
- Bruckner A. *Kultura, pismienictwo, folklor.* — Warsz., 1974.
- Bruckner A. *Roznowiercy Polscy.* — Warszawa, 1962.
- Bukowski Z. *Studia nad południowym i południowo — wschodnim pograniczem kultury Łuzyckiej.* — Wrocław — Krakow, 1969.
- Burchard P. *Rumunia.* — Warszawa, 1968.
- Burchard P. *Węgry.* — Warszawa, 1974.
- By czas nie zamcił i niepamięc.* — Warszawa, 1979.
- Byjak F. *Galicja.* — Lwow, 1908. — T. 1.
- Byjak F. *Skąd przyszli Radimiecze i Wiatysze na Ruś // Światowid/* — Warszawa, 1948. — T. XX.
- Callimach H. *AD INNOCENTIUM VII ORATIO.* — Warszawa, 1964.
- Čechova V. *Geneze stredveke Opavy.* — Ostrava, 1970.
- Cekalska — Zborowska I. *Wies w malarstwie i rysunku naszych artystow.* — Warszawa, 1989.
- Centkowska E. *Ostatni monarcha.* — Warszawa, 1978.
- Česky Ráj a Podkrkonoši. — Praha, 1982.
- Cetwinski M. *Piotr Włostowic czy Piotr Rusin/ Sobotka.* — 1974. — T. 29.
- Cetwinski M. *Rycerstwo slaskie do konca XIII w.* — Wrocław 1980
- Cichowski J. *Husaria.* — Warszawa, 1981.
- Chaloupecky V. *Stare Slovensko.* — Bratislava, 1923.
- Chetnik A. *Z puszczy zielonej.* — Warszawa, 1978.

- Chlebowski B. *Od Kochanowskiego do Brzezowskiego*. — Warsz., 1979.
- Chodakowski Z. *O słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem*. — Warsz., 1967.
- Chrzaczcewski A. *Pamiętnik oficjalisty Potockich z Tulczyna*. — Wrocław, 1976.
- Chrzanowski I. *Historia literatury niepodległej Polski*. — Warsz., 1974.
- Chwalewik E. *Zbiory Polskie*. — Warszawa, 1926. — T. 1 — II.
- Chudzikowska J. *Dziwne życie Sadyka Paszy*. — Warszawa, 1971.
- Chynczewska — Hennel. *Świadomość narodowa szlachty ukraińskiej i kozaczyzny od schyłku XVI do połowy XVII w.* — Warszawa, 1985.
- Chrapowicki J. *Diariusz*. — Warszawa, 1978.
- Codex diplomaticus*. — T. 1. — N 119.
- Codex diplomaticus et epist. Regni Bogemiae*. — Praha, 1904.
- Cosmae. Chronicon Boenorum*. — Praha. — T. I.
- Cs. A. Sos. *Die Ausgrabungen Geza Fehers in Zalavar*. — Budapest, 1963.
- Czartoryski W. *Pamiętnik 1860 — 1864*. — Warszawa, 1960.
- Dabkowski P. *Stosunki narodowościowe ziemi Sanockiej w XV st.* — Lwów, 1921.
- Dejiny česko — ruských vztahu*. — Praha, 1967.
- Dembinski S. *Rok 1846. Kronika dworów szlacheckich*. — Jasło, 1896.
- Demel J. Aleksander J. Guza. — Wrocław, 1977.
- Dobrowolski T. *Polskie malarstwo portretowe*. — Kraków, 1948.
- Drzewiecki J. *Pamiętniki*. — Wilno 1850.
- Dużyk J. W. *Orkan. Życie i twórczość*. — Warszawa, 1975.
- Dyaryusz widenskiej okazji*. — Warszawa, 1983.
- Dvorakova Z. *Stezkami domova a inspirace*. — Praha, 1981.
- Dziesięć wieków geografii polskiej*. — Warszawa, 1967.
- Encyklopedia Polska*. — Warszawa, 1920. — T. V. — cz. 1. — Dz. VI.
- Encyklopedia Powszechna Olgebrandta*. — Warszawa, 1856. T. 1 — 21.
- Encyklopedia Slovenska*. — Bratislava, 1976 — 1982. T. I — VI.
- Fenyés *Statistik Von Ungarn*. — Pest, 1843.
- Filip J. *Pradzieje Czechosłowacji*. — Poznań, 1951.
- Fontes Rerum Bohemicarum*. — Praha 1874. — T. 2.
- Fontes rer. Bohem.* — Praga, 1873.
- Friedberg M. *Ród Łabędziów w wiekach średnich*. — Kr., 1925.
- Gajewski L. *Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy na terenach wsi Spiczyn i Kijany // SA*. — 1960. — T.II.
- Gaweda S. *Możliwość władztwa Małopolskie w XIV i w pierwszej połowie XV w.* — Kraków, 1966.
- Gawerecki H. *O dawnym Lublinie*. — Lublin, 1974.
- Gloger Z. *Dawna ziemia Łomżyńska*. — Warszawa, 1876.
- Gloger Z. *Encyklopedia staropolska*. — Warszawa, 1972. — T. 1

- Głownia J., Maczubski T. Mazowsze. — Warszawa, 1976.
- Golebiowski E. Zygmunt August. — Warszawa, 1968.
- Golinski Z. Ignacy Krasicki. — Warszawa, 1979.
- Gotthold Rhode Die Ostgebiete des Deutschen Reiches. — Warzburg, 1957.
- Grabski A. Polska w opiniach obcych X — XIII w. — Warsz., 1964.
- Gregoire de Tours. Histoire de France. — Paris, 1886. — T. I.
- Grodzicki S. W krolestwie Galicji i Lodomeriji. — Kraków, 1976.
- Grzelak S. Wojewodztwo Suwalskie. — Białostok, 1982.
- Gumowski J. Dzieje mennicy krakowskiej. — Paris, 1928.
- Haraksim L. K socialnym a kulturnym dejinom ukrajincov na Slovensku do roku 1867. — Bratislava, 1961.
- Havlik L. Slovanske statni utvary ranego stredoveku. — Praha, 1987.
- Helmond. Kronica słowian. — Warsz., 1961.
- Helsztynska S. Apokryf slaski. — Warszawa, 1979.
- Hensel W. Najdawniejcze stolice Polski. — Warszawa, 1960.
- Herbarz Polski. — Warszawa, 1901
- Herbst S. Potreba historii. — Warszawa, 1960.
- Herz L. Puszcza Biala. — Warszawa, 1979.
- Historia astronomii w Polsce. — Warsz., 1975. — T. I.
- Historia Polski. — Warszawa, 1957. — T. I. — cz. 2.
- Historia sztuki polskiej. — Kr., 1962. — T. I.
- Historica Carpatica. — 1/1969.
- Hodál J. Původi, sídlo a hodnost predkov rodu Hunt — Pázmony. 1946.
- Hochmanova E. Demanovska dolina. — Bratislava, 1981.
- Hoffmanova E. Odkazy. — Praha, 1982.
- Hook S. Dialectical materialism and scientific method. — Manchester, 1955.
- Horn M. Ruch budowlany w miastach ziemi Przemyskiej i Sanockiej 1550 — 1650. — Opole, 1968.
- Hrady, zámky, tvrže. — Praha, 1974.
- Huesch W. Zur Frage des zero — antropologische Verbandschaftsverhältnissen von Populationen // Bull. schweiz. ges. Antropol. u. Etnol. — 1955/1956.
- Husek J. Narodopisna hranice mezi Slovaky a Karpatorusy. — Bratislava. 6. p.
- Jablonowski L. Pamietniki. — Kraków, 1963.
- Jakubec J. A. Marek. — Praha, 1896.
- Jan Długosz. Roczniki. — Warszawa, 1982.
- Janaček I. Smert Wallensteina. — Katowice, 1976.
- Janota L. Slovenské hrady. — Martin, 1975.
- Jarocki R. Rozmowy z Lorentzem. — Warszawa, 1981.
- Jasienica P. Polska Jagiellonow. — Warszawa, 1965.
- Jasienica P. Polska Piastow. — Kraków, 1966.
- Jasienica P. Trzej kronikarze. — Warszawa, 1964.
- Jasienica P. Tylko o Historii. — Warszawa, 1962.

- Jasienica P. Rzeczpospolita Obojga Narodów. Dzieje upadku. — Warszawa, 1988.
- Jasienica P. Rzeczpospolita Obojga Narodow. Srebrni wiek. — Warszawa, 1967.
- Jastrum M. Poeta i dworzanin. — Warszawa, 1980.
- Jezierska W. Z życia dworow i zamkow na Kresach. — Poznań, 1924.
- Južnj Čechy. — Praha, 1974.
- Kalinka W. Galicija i Krakōw. — Paris, 1853.
- KHK Mat. — Krakōw, 1960. — T.8.
- Kizyk F. Księga przyec do prawa miejskiego w Bochni 1531–1656. — Wrocław, 1979.
- Klanica Z. Počatky slovanskeho osidleni našich zemi. — Praha 1986. — S. 39.
- Klimko J. Vyvoj uzemia Slovenska a utvaranie jeho hranic. — Bratislava, 1987.
- Klubowna A. Kazimierz Wielki. — Warszawa, 1967.
- Klubowna A. Zawisza Czarny. — Warszawa, 1976.
- Kochanski W. Dole i niedole serboluzyczan. — Warz., 1962.
- Koczorowski E. Bitwa pod Oliwa. — Gdansk, 1976.
- Kolbyszewski J. Skarby krola Gregoriusa. — Katowice, 1972.
- Kopczewski J. Wodz kosynierow T.Kociuszko. — Warszawa, 1978.
- Kornilowiczowna M. ONEGDAJ. — Warszawa, 1972.
- Kosinski L. Miasta wojewodztwa Bialostockiego. — Warszawa, 1962.
- Kosman M. Na tropach bohaterow trylogij. — Warszawa, 1973.
- Kossakowska — Szanajca Z. Zamek w Lancucie. — Warszawa, 1961.
- Kowalczyk j. Zamosc. — Warszawa, 1977.
- Kowalski T. Relacja Ibrahima ibn Jakuba. — Krakōw, 1946.
- Kozłowska — Budkowa Z. Repertorium polskich dokumentów doby piastowskiej. — Krakōw, 1987. — T. 1.
- Krahe H. Germanistische Sprachwissenschaft. — Berlin, 1960.
- Krakow stary i nowy. — Krak., 1968.
- Krakowski S. Polska w walce z najezdami tatarskimi w XIII w. — Warszawa, 1956.
- Kromer M. Polska. — Olstyn, 1984.
- Kronika Dalimila. — Praha. 1977.
- Kronika Domu Dzieduszyckich. — Lwow 1865.
- Krosno. — Krakōw, 1972. — T.1.
- Krygowski W. Od Bieskidu Slaskiego po Bieszczady. — Warszawa, 1977.
- Krzepela J. Księga rozsiedlenia rodow ziemianskich w Malopolske w dobie Jagielonskiej. — Krakōw, 1915. — T.1. — cz. 1.
- Księga podrozy E. Czelebiego. — Warszawa, 1960.
- Kurczak T. Jak daleko pamiec siega. — Warszawa, 1954.
- Kusak D. Brno a okoli. — Praha, 1981.

- Kuszynski S. Wielka wojna. — Warszawa, 1961.
- Kuszynski S. Wladislaw Jagiello 1350 — 1434. — Warszawa, 1971.
- Kuzmik J. Slovník autorov slovenskych. — Martin, 1976. — T. 1 — 2.
- Kuzmik J. Slovník starovekých a stredovekých autorov. — Martin, 1983.
- Labuda G. Słowjańczyzna pierwotna. — Warszawa, 1954.
- Lanckoronska K. Le Vestigia del culto Cirillo-Methodiam in Polonia // Antemurale. — 1954. — N 1.
- Lech M. Za króla Sasa. — Warszawa, 1965.
- Legenda sv. Ladislava. — Bratislava 1891.
- Lehoczky T. Nemet telepitesek. — Budapest. 1908.
- Lehr — Sławinski T. Dzieje języka polskiego. — Warszawa, 1956.
- Legr — Sławinski T. Język polski. — Warszawa, 1978.
- Legr — Sławinski T. O pochodzeni i prajoczyźne słowian. — Poznań, 1946.
- Leon Wyczółkowski. — Wrocław, 1960.
- Lesnodorski B. Rozmowy z przeszłością. — Warsz., 1970.
- Letopis Matice Slovenskej. — Martin, 1873.
- Letowski L. Katalog biskupów krakowskich. — Kraków, 1852.
- Lewicki A. Obrazki z najdawniejszych dziejów Przemyśla. — Przemyśl, 1880.
- Lipinski W. Szlachta na Ukrainie. — Kraków, 1909.
- Lipinski W. Z dziejów Ukrainy. — Kraków, 1912.
- Lorentz S. Przewodnik po muzeach i zbiorach w Polsce. — Warszawa, 1979.
- Lowmianski H. Początki Polski. — Warszawa, 1967. — T. III.
- Loza S. Słownik architektów i budownicich Polski. — Warszawa, 1977.
- Lustracja województwa Lubelskiego 1565 r. — Wrocław, 1959.
- Maciejewski A. Pierwotne dzieje Polski i Litwy. — Warszawa, 1836.
- Magnae Moraviae fontes historici. — Brno 1967.
- Małczyński K. Lwów i ziemia czerwińska. — Lwów. Б.р.
- Małewska H. Listy staropolskie z epoki Wazów. — Warszawa, 1959.
- Marczali H. Eneiridion fontium historiae Hungarorum. — Budapest. 1902.
- Marczali H. Eneiridien fontium historiae Hungarorum. — Budapest, 1902.
- Matek Z. W Beskidzie Sadeckim. — Warszawa, 1971.
- Mc. Barnej. Earli Man in the Soviet Union. — London, 1976.
- Melsztynski S. Sekretarz królowej Zofii. — Kraków, 1977.
- Mihalyi J. Maramaros diplomak a XIV es XV századbol — Maramaros — Sziget, 1900.
- Minikowska T. Wyrazy ukraińskie w polszczyźnie literackiej XVI w. — Warsz., 1980.
- Mizleri Historiarum Poloniae. T.1.
- Molińska B. Polszczyzna północno — kresowa z przełomu XVII i XVIII w. — Warsz., 1983.
- Monografia powiatu Krosnińskiego. — Przemyśl, 1938.
- Monumenta Medii devi Historica. — Kraków, 1887. — T. X.

- Monumenta Poloniae Historica.— Lwow, 1872. — T. 2.
- Moravcsik G. Die Byzantinische kultur und Das Mittelalterliche Ungarn. — Berlin, 1956.
- Moravské Slovensko. — Praha, 1918.
- Mortkowicz H. Rozne kolory. — Warszawa, 1965.
- Mosbach A. Piotr syn Włodzimierza. — Ostrów, 1865.
- Naruszewicz A. Historia narodu Polskiego. — Kraków, 1859. — T. 1.
- Nastin. Vyvoje českého vytvarneho umeni. — Praha, 1957.
- Natanson — Leski. Rozwoj terytorialny Polski do roku 1572. — Warszawa, 1964.
- Nie wykorzystane szanse II Rzeczypospolitej. — Warszawa, 1978.
- Nitzch K. Co wiemy naprawde o dialektach ludowych XVI w. // Jezyk Polski. — 1953.
- Notatki Plockie. — 1958. — N 7.
- Nove obzory. — Košice, 1962.
- Nowak J. Wegry bliskie i nieznanne. — Warszawa, 1980.
- Obrazki dawniejszej Malopolski i Rusi Czerwonej. — Poznań.
- Oravska priegrada. — Bratislava, 1972.
- Orłowicz M. Ilustrowany przewodnik po Galicyi. — Lwow, 1914.
- Orłowski M. Ziemie dawnej Polski, Litwy i Rusi. — Warszawa, 1994.
- Ottov Slovník Naučný. — Praha, 1888 — 1909. T. 1 — 28.
- Pamiętniki Maskiewiczow. — Wrocław, 1961.
- Pachowski J. Legiony Polskie. — Warszawa, 1969. — T. 1.
- Palacký F. Dějiny národu českého. — Praha 1968. — T. 1
- Paprocki B. Herby rycerstwa Polskiego. — Krakow, 1858.
- Paszkewicz G. The origin of Russia. — N.-Y. 1954.
- Pawinski A. Polska XVI w. — Warszawa, 1893—1897. — T. VIII — XI.
- Pawlik J. Szlak husarii polskiej. — Warszawa, 1985.
- Pawlicowa M. O formacjach kozackich w czasie wojny Krymskiej. — Lwow, 1937.
- Peckowski J. Dzieje miasta Rzeszowa do konca XVII w. — Rzeszów, 1913.
- Persowski F. Osady na prawie ruskiem, polskiem, niemieckiem i woloskiem. — Lwow, 1928.
- Petrov A. Narodopisna mapa Uher. — Praha, 1924.
- Pieszko M. Przewodnik po Zamosciu. — Zamość, 1934.
- Pietras Z. Boleslaw Krzywousty. — Katowice, 1978.
- Piotrowski S. Skalne Podgale w literaturze i kulturze Polskiej. — Warszawa, 1970.
- Plezia M. Palatyn Piotr Włostowic. — Wrocław 1974.
- Pochodzenie polskiego jezyka literackiego. — Wrocław. 1956.
- Podgorodecki L. Hetman Żolkiewski. — Warszawa, 1968.
- Podgorodecki L. Zarys dziejow Ukrainy. — Warsz., 1967. T. I.

- Valassko. — Brno 1952. — 1958 — № 1 — 4.
- Varsik B. Z osidlenia zapadneho a stredneho Slovensko v stredoveku. — Bratislava, 1984.
- Vimperk. — Plzeň, 1979.
- Wegner J. Arkadia. — Warszawa, 1948.
- Weindenreich F. Apes, Giants and Man. — Chicago, 1947.
- Wereszycki H. Pod berlem Habsburgow. — Wroclaw, 1975.
- Wereszycki H. Sojusz trzech cezary. — Warsz., 1965.
- Widajewicz J. Prohor i Prokulf najdawniejsi biskupi krakowscy // Nasza pruzlosz — 1948 — IV.
- Wielek J. Limanowa i okolice. — Warszawa, 1977.
- Wieliczko M. 500 zagadek o Rzeszowie i ziemi Rzeszowskiej. — Warszawa, 1973.
- Wimmer J. Odsiecz wiedznska 1683 r. — Warszawa, 1983.
- Witusik A. O Zamojskich, Zamosciu i Akademii Zamojskiej. Lublin, 1978.
- Wojcechowski J. Chrobacja. — Krak., 1873.
- Wojcicki K. Klechdy, starozytne podania i powiesci ludy polskiego i Rusi. — Warszawa, 1974.
- Wybór tekstow zrodlowych z historii Polski 1795–1864. — Warszawa, 1956.
- Wybór zródel do historii Polski sredniowiecznej. — Poznań, 1966. — T.I.
- Zaleski B. Zywt ks. Adama Jerzego Czartoryskiego. — Paris 1881.
- Zarys dziejow wojskowosci polskiej do roku 1864. — Warsz., 1965. — T. I.
- Zbojnicki dar. — Warszawa, 1976.
- Zielinska T. Magnateria polska epoki saskiej. — Wroclaw, 1977.
- Zielinski W. W kraju Arpada. — Warszawa, 1882.
- Zotz L. Kulturgruppen Des Tardenoisien in Mitteleuropa // Prachistoriche Zeitschrift. — Wien, 1922. — T. XXIII.

ЗМІСТ

ПОТРЕБА ЕТНІЧНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНСТВА	3
ГЛОБАЛЬНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ	6
ЗАГАЛЬНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ЕТНОГЕНЕЗУ	11
ЕТНОГЕНЕЗ УКРАЇНСТВА.ЗМІНИ ЕТНІЧНОЇ НАЗВИ УКРАЇНЦІВ ПРОТЯГОМ КІЛЬКОХ ТИСЯЧОЛІТЬ	23
ІСТОРІЯ УГОРСЬКОЇ РУСІ. ВІЛА ХОРВАТІЯ.	33
ІСТОРІЯ УКРАЇНСТВА ЗА ЧАСІВ КИЇВСЬКОЇ РУСІ, ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО КНЯЗІВСТВА, ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО ТА РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ.	213
ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКИХ ЕТНІЧНИХ ЗЕМЕЛЬ В ЧЕХІЇ. ВЕЛИКА ХОРВАТІЯ.....	469
ІСТОРІЯ УКРАЇНСТВА НА СХОДІ, В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ТА СРСР. ДАВНЬОУКРАЇНСЬКА СКЛАДОВА РОСІЙСЬКОГО НАРОДУ ТА ЇЇ РОЛЬ У ЦИВІЛІЗАЦІЙНОМУ РОЗВИТКУ РОСІЇ.	561
ВИСНОВКИ. ОСНОВНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСТВА З ДАВНІХ ЧАСІВ ДО СУЧАСНОСТІ.....	584
ЛІТЕРАТУРА.....	591

Науково-популярне видання

Святослав Семенюк

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Редактор: Олена Волосевич

Верстка: Георгій Бегляров

ПП «Видавництво «Апріорі»
79000, м. Львів, пл. Катедральна, 2/4.
Для листів: 79000, м. Львів, а/с 242.
тел./факс: (032) 235-62-18
e-mail: Apriori_kniga@mail.ru

Свідоцтво держресстру: серія ДК № 3684 від 27.01.2010 р.

Підписано до друку 26.10.09 р. Формат 70x100/16
Друк офсетний. Папір офсетний
Умовн. друк. арк. 49,4. Умовн. фарбовідб. 50,36.
Наклад 1000 прим.